Senoji
LIETUVOS
literatūra
XI
KNYGA

Marcelinas **ROČKA**

RINKTINIAI RAŠTAI

MARCELINAS ROČKA

RINKTINIAI RAŠTAI

VILNIUS 2002

Sudarė ir parengė
MIKAS VAICEKAUSKAS

Redakcinė komisija
PIETRO U. DINI, JUOZAS GIRDZIJAUSKAS,
ALBINAS JOVAIŠAS, DARIUS KUOLYS,
SIGITAS NARBUTAS (leidinio redaktorius),
DAINORA POCIŪTĖ-ABUKEVIČIENĖ,
EUGENIJA ULČINAITĖ

Knygos leidimą parėmė
LR ŠVIETIMO IR MOKSLO MINISTERIJA

LIETUVOS TŪKSTANTMEČIO MINĖJIMO DIREKCIJA

© Marcelinas Ročka, 2002
© Mikas Vaicekauskas, sudarymas 2002
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002

ISBN 9955-475-25-0

Turinys

Pratarmė 7

I DALIS

Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui 11
Lietuvos gamtos vaizdai Mikalojaus Husoviano kūryboje 19
Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia) 43
Abraomo Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos 71
Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis 85
Martyno Mažvydo raštai 95
Martyno Mažvydo lotyniškieji raštai 112
Martyno Mažvydo testamentas 131
Lietuvių kelionių literatūros pradžia 134
Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius 139
Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje 144
Vaclovas Jonas Agripa – kultūros veikėjas ir literatas 168
Poleminis Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka 191
Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai 205
Jono Andruševičiaus eilės 219
Pirmasis lietuviškas hegzametras 225
Apie Sarbievijaus poetiką 241
Vilniškė Sarbievijaus poetikos dalis 266
Dėl Kristijono Donelaičio literatūrinių studijų 276

II DALIS

Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861) 285
Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904) 304
Bibliografiniai šaltiniai 315

Pirmosios Lietuvos knygos 323
Lietuvos lotyniškos knygos 337
Gamtos mokslo ir technikos knyga Lietuvoje XVI a. 340

III DALIS

Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuviškąjį taurą 347

Rengėjo komentarai 421
Spausdinamų straipsnių bibliografija 431
Marcelino Ročkos bibliografija 433
Rodyklės 438

Pratarmė

Senosios Lietuvos literatūros tyrinėjimai šiandien jau yra tokios apimties ir kokybės, kad galime atsigręžti į praeities tyrinėtojų mokslinį palikimą. Tokio paveldo publikavimas naudingas ir literatūros mokslo istorijai, ir šiuolaikiniams tyrinėjimams, juo parodoma pagarba ir atiduodama savotiška duoklė savo laiku tinkamai neįvertintiems žymiesiems mūsų mokslininkams.

Išleisti iki šiol vertės nepraradusių savo krašto mokslininkų palikimą – kiekvienos humanitarų bendruomenės garbės reikalas. Lietuvoje ši tradicija dar nėra tokia gili kaip kituose kraštuose. Lietuvių literatūros tyrinėtojų darbų atskirų publikacijų turime palyginti nedaug. Ypač tai pasakytina apie senąją Lietuvos literatūrą.

Senosios Lietuvos literatūros ir senosios lietuviškos knygos tyrinėtojų smulkesnieji tekstai, straipsniai kol kas daugiausia yra išsibarstę įvairiuose tęstiniuose ir periodiniuose leidiniuose. Be publikuotų, paskirų tekstų esama ir tyrinėtojų archyvuose. Rinktinės knygos po mokslininkų mirties išleistos vos kelios. Čia galima paminėti Jurgio Lebedžio „Lituanistikos baruose" (2 t., 1972) ir Vaclovo Biržiškos „Knygotyros darbus" (1998).

Vienas iš senosios Lietuvos literatūros ir senųjų lietuviškų knygų tyrinėtojų buvo Marcelinas Ročka (1912–1983), palikęs nemaža mokslinių tyrimų, kurių svarbiausi ir publikuojami šioje knygoje.

Rengiant tokį leidinį turėta keletas tikslų. Pirma, į vieną knygą norėta sudėti visus svarbiausius Marcelino Ročkos straipsnius. Dauguma darbų yra vertingi ir reikalingi literatūros bei knygotyros mokslams, senosios Lietuvos literatūros ir senosios lietuviškos knygos studijoms. Antras „Rinktinių raštų" tikslas yra filologinis, nes knyga siekiama atskleisti literatūros ir knygotyros mokslo istorijai svarbius dalykus, parodyti sovietinio laikotarpio lietuvių literatūros ir knygotyros mokslo dalies – senosios literatūros ir senosios knygos tyrinėjimų – situaciją.

Marcelino Ročkos „Rinktiniai raštai" gerai parodo sovietinės okupacijos laikotarpio lietuvių literatūros mokslo situaciją: temas, problematiką, sovietinės konjunktūros poveikį literatūros mokslui, vyravusią oficialią pasaulėžiūrą, įvairių reiškinių vertinimus, santykius su bažnyčia, ypač Katalikų Bažnyčia, religija ir apskritai tikėjimu. Daugelis teiginių, citatų, pavyzdžių šiandieniniam skaitytojui atrodo neobjektyvūs, nulemti sovietinės ideologijos veiksnių, tačiau mes juos turime vertinti objektyviai, kaip praeities epochos ženklą ir nedaryti iš to greitų smerkiamų išvadų bei apibendrinimų. Palikime tai istorijai.

Marcelino Ročkos „Rinktiniai raštai" suskirstyti į tris dalis: pirmojoje pateikiami kultūros ir literatūros istorijos straipsniai, antrojoje – knygos istorijos straipsniai, trečiojoje publikuojama neskelbta studija apie Mikalojų Husovianą – platus ir išsamus spausdinto straipsnio apie Husovianą variantas. Pastarasis tekstas pateikiamas kaip Ročkos nepublikuoto palikimo pavyzdys,

rodantis, be kita ko, autoriaus kūrybinę „virtuvę“, redagavimo procesą. Nespausdintų tekstų Ročkos archyve esama ir daugiau, jie saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Įtraukti į knygą juos visus nebuvo nei tikslinga, nei įmanoma dėl, vienais atvejais, pernelyg didelės apimties, o kitais – dėl labai panašios tematikos spausdintų straipsnių. Todėl liko neįtraukti, pavyzdžiui, straipsniai „Apie Sarbievijaus poetiką ir lietuvių literatūra“, „Literatūrinė Lietuvos priešistorė“, „Humanistinė kultūra ir literatūra Lietuvoje (ankstyvasis periodas – ligi XVI a. vidurio)“.

Knygos pabaigoje pateikiami komentarai, iš kurių matyti, kokiais principais buvo vadovaujamasi rengiant Marcelino Ročkos „Rinktinius raštus“, kas tekstuose keista, taisyta ar pildyta. Be to, sudaryta spausdinamų straipsnių bibliografija, Ročkos bibliografija ir asmenvardžių, vietovardžių bei literatūros kūrinių rodyklės.

Norėtųsi tikėti, kad „Rinktiniai raštai“ atskleis reikšmingą žymaus senosios Lietuvos literatūros ir senosios lietuviškos knygos tyrinėtojo Marcelino Ročkos palikimą, padarys jį lengviau prieinamą tyrinėtojams ir visiems kitiems, besidomintiems senąja Lietuvos literatūra.

Mikas Vaicekauskas

I DALIS

Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui

Mūsų skaitytojai labai palankiai priėmė 1966 m. išleistus Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškus. Gal jiems bus įdomus ir čia pateikiamas jo sūnaus, taip pat Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laiškas? Šis laiškas skirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalams Rytų Europoje, o anie – Vakaruose. Dėl to skiriasi ir jų kalba: Gedimino laiškai rašyti Vakaruose plačiai vartojama lotynų kalba, o šis – Rytų Europos tarptautine graikų kalba.

Laiškas svarbus ir kaip istorinis dokumentas, ir kaip literatūros reiškinys, atskleidžiąs mums ano meto Lietuvos raštijos pobūdį bei lygį. Tai pirmas išlikęs graikų kalbos panaudojimo Lietuvos raštijoje pavyzdys.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laiškas rašytas Konstantinopolio patriarchui 1371 m. Pirmą kartą paskelbtas 1860 m. tarp daugelio kitų rinkinio *Acta patriarchatus Constantinopolitani*[1] dokumentų. Iš ten su vertimu į rusų kalbą ir kai kuriais komentarais perspausdintas knygoje „Русская историческая библиотека"[2] ir kartu su vertimu į vokiečių kalbą žurnale *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*[3]. Žemiau pateikiamas Algirdo laiškas, verstas iš graikų kalbos.

Aptariamame Algirdo laiške liečiamas visų pirma Maskvos ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ginčas dėl Rytų bažnyčios metropolito. Mat Lietuvos didieji kunigaikščiai, turėdami prieš akis faktą, kad Maskvos kunigaikščiai patraukė metropolitą į savo pusę[4] ir padarė jį stipriu įrankiu kovoje prieš juos, stengėsi atskirti Lietuvos Rytų Bažnyčią nuo maskviškio metropolito. Todėl dar Gediminas pasirūpino, kad Lietuvos Naugarduke 1316–1317 m. būtų paskirtas metropolitas Teofilas. Ši metropolija buvo panaikinta, 1328 m. paskyrus naują visai Rusijai metropolitą. Gedimino ir jo sūnaus Liubarto pastangomis 1337–1338 m. buvo įsteigta Haličo metropolija, į kurią įėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Haličo bei Voluinės žemės. Bet ir ta metropolija visos Rusijos metropolito pastangomis buvo panaikinta 1347 m. Kadangi ir metropolijos steigimas ar naikinimas, ir metropolito skyrimas priklausė nuo Konstantinopolio patriarcho, iš abiejų pusių buvo kreipiamasi į šią Rytų Bažnyčios sostinę. Todėl, Lietuvos metropoliją uždarius, Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas tuojau kreipėsi į patriarchą prašydamas ją atidaryti. Ten buvo nusiųstas ir kandidatas į metropolitus – Teodoritas, bet Konstantinopolio patriarchas

[1] *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, t. 1, ed. F. Miklosich et J. Müller, Vindobonae, 1860, s. 580–581.

[2] „Памятники древнерусского канонического права", in: *Русская историческая библиотека*, т. 6, ч. 1: Памятники XI–XV в., Санкт-Петербургъ, 1880, с. 135–140.

[3] *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1907, Bd. 5, H. 29, S. 358–361.

[4] 1326 m., valdant Ivanui Kalitai, metropolito sostas iš Vladimiro, kur 1299 m. buvo atkeltas iš Kijevo, perkeltas į Maskvą.

nesutiko jo įšventinti. Tada tas nuvyko į Bizantijai nedraugišką Bulgariją, pas Konstantinopolio patriarcho konkurentą Tirnovo patriarchą, ir ten buvo įšventintas. Pasikeitus politinėms aplinkybėms, Konstantinopolio patriarchas paprašė Algirdo pašalinti „neteisėtai" paskirtą metropolitą ir savo ruožtu 1354 m. paskyrė „lietuvių metropolitu" (*mētropolitēs Litbōn*) kitą Algirdo kandidatą – Romaną. Tačiau tuo pačiu metu „Kijevo ir visos Rusios metropolito" titulas buvo suteiktas ir Aleksijui Maskvoje. Kadangi metropolijų ribos nebuvo aiškiai nubrėžtos, tarp Maskvos metropolito Aleksijo ir Romano kilo daug ginčų. Buvo ginčijamasi ir dėl visos Rusios metropolitų katedros Kijevo. Laimėjo Maskvos metropolitas. Bet tas miestas buvo Algirdo valdžios sferoje. Todėl Romanas nuvyko į Kijevą ir iš ten jėga valdė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Stačiatikių Bažnyčią. Metropolitas Aleksijus, norėdamas parodyti, kad Kijevas tik jam priklauso, taip pat ten buvo nuvykęs, tačiau „ugnies garbintojas (*pyrsolátrēs*) lietuvių kunigaikštis", kaip minima 1380 m. birželio mėn. patriarcho rašte dėl metropolitų Kipriano ir Pimeno, jį suėmęs, atėmęs brangius bažnytinius indus, taip pat suėmęs jo palydą ir gal būtų net nužudęs, jei metropolitas, kai kurių asmenų padedamas, nebūtų slapta pasprukęs ir tokiu būdu išvengęs pavojaus.

Algirdiškis Lietuvos metropolitas Romanas mirė 1361 ar 1362 m. Algirdas tuojau ėmė rūpintis kito Lietuvos metropolito, tačiau visą dešimtmetį abi metropolijas valdė tik Aleksijus. 1371 m. Lietuvos didysis kunigaikštis nusiuntė patriarchui Filotėjui laišką, kuriame tamsiomis spalvomis charakterizavo metropolitą Aleksijų, kaltino šališkumu ir nesirūpinimu Lietuvos Rusia ir prašė skirti dar kitą metropolitą Kijevui, Smolenskui, Tverei, Mažajai Rusijai, Novosiliui ir Nižnij Novgorodui, t.y. toms sritims, kurios buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžioje ar politinėje įtakoje. Dėl to skundo buvo atsiųstas patriarcho apokrisarijus (tardytojas) serbas Kiprianas. Dabar Algirdui pasisekė patraukti šį asmenį į savo pusę. Jis net pasiūlė patriarchui jį skirti Lietuvos metropolitu. Metropolitas Aleksijus iš tų pareigų turėjo būti atleistas. Bet Maskvos kunigaikštis su tuo nesutiko. Tik po ilgų ginčų, kai jau buvo miręs Aleksijus (1376), Kiprianą pripažino ir antra pusė. Ligi savo mirties (1406) jis buvo vienintelis visos Rusijos metropolitas. Tai paaiškinama Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto draugiškais santykiais. Palankių politinių aplinkybių dėka metropolito Kipriano iniciatyva sudarytas bendras rusų istorijos sąvadas, kurio dalis skirta ir Lietuvos istorijai[5].

Anksčiau, prieš žemiau pateikiamo laiško parašymą, t.y. prieš 1371 m. taip nebuvo. 1370 m. Konstantinopolio patriarchas Filotėjas kreipėsi į Algirdą, išdėstydamas rusų kunigaikščių skundus dėl jo kariuomenės įsibrovimo į jų sritis. Drauge jis rašė laiškų rusų dvasininkams ir metropolitui Aleksijui, kuriuose Algirdui palankia dvasia ragino laikytis šventos priesaikos (dėl jos nesilaikymo skundėsi Algirdas) ir nešališkai teikti savo patarimus Rusijos ir Lietuvos gyventojams bei juos mokyti. Mat patriarchas vis tikėjosi laimėti juos Rytų Bažnyčiai[6].

Šį Algirdo laišką patriarchas cituoja 1371 m. rugpjūčio mėn. rašytame laiške metropolitui Aleksijui dėl Haličo metropolijos kūrimo, reikalaujant lenkų karaliui Kazimierui. Jis primena Aleksijui, kad tas šališkai rūpinąsis visais stačiatikiais. Patriarchas rašo: „Tebūna tau žinoma ir tai, kad aš iš meilės tau, išgirdęs apie buvusį vietos krikščionių žuvimą nuo didžiojo lietuvių

[5] Plačiau apie tai žr. Jonynas I., „Algirdas" in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1933, p. 278–295. Taip pat: Meyerdorff A. and R., „Study in byzantino-russian relations", in: *Byzantino-slavica*, Praha, 1967, t. 28, č. 2, s. 278–288; plg. Лихачев Д., *Национальное самосознание древней Руси*, Москва-Ленинград, 1945, с. 72.

[6] Lietuvos diplomatai patriarchą gąsdino katalikybės pavojumi ir viliojo atversti Lietuvą į stačiatikybę; plg. Pašuta V., *Lietuvos valstybės susidarymas*, iš rusų k. vertė R. Strazdūnaitė, Vilnius: Mintis, 1971, p. 292.

kunigaikščio Algirdo (*para toy megaloy rhēgos tōn Litbōn toy Algerdoy*), parašiau jam, o jis man atrašė laišką, sakydamas taip [...]". Toliau patriarchas pateikia laiško ištraukų apie tai, kad metropolitas Aleksijus atleidžiąs nuo kryžiaus priesaikos, kad maskvėnai puldinėją ir užėmę Algirdo žemes etc.

Laiške, kaip matome, atsispindi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo, kaip ir jo pirmtakų, politika rusų žemių atžvilgiu: jis giliai į jas įsiskverbęs. Pasinaudojęs rusų kunigaikščių savitarpio konfliktais ir totorių jungo sąlygomis, jis paėmė į savo valdžią Mstislavlį, Brianską, Novgorodą-Sieverską, Černigovą, Starodubą, Trubčevską, Kijevą, nemaža miestų ir sričių į šiaurę ir į pietus nuo Smolensko žemių[7]. Savo įtaką Algirdas stengėsi dar labiau išplėsti. Tam tikslui buvo pasinaudota, kaip matyti ir iš laiško, vedybomis. Algirdo svainis buvo Tverės kunigaikštis Michailas Aleksandrovičius. Jo sesuo Julijona antroji Algirdo žmona. Naudodamasis giminystės ryšiais su Algirdu, Michailas pretendavo į Maskvos didžiojo kunigaikščio sostą. 1371 m., palaikydamas Algirdo akciją, jis irgi skundėsi patriarchui Maskvos metropolitu Aleksijumi. Patriarchas stengėsi juos taikyti, kad dėl tų nesutarimų lietuviškos eparchijos nepasiliktų be ganytojiškos priežiūros. Talkininkaudamas savo giminaičiui, Algirdas tris sykius žygiavo į Maskvą – 1368, 1370 ir 1372 m., kad priverstų ją sutikti su savo svainio norais. Vis dėlto Algirdas buvo priverstas 1372 m. sudaryti taiką su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dmitrijumi Ivanovičiumi ir atsisakyti toliau remti Tverės kunigaikštį. Šis ir be Algirdo pagalbos dar mėgino kovoti, tačiau, 1375 m. Maskvos kunigaikščio nugalėtas, susitaikė su juo, pripažindamas jį „savo vyresniuoju broliu".

Ne visada Algirdui pavykdavo politiniai sumanymai ištekinti savo dukteris už rusų kunigaikščių. Nepasisekė jo dukters Agripinos vyrui Suzdalės bei Nižnij Novgorodo kunigaikščiui Borisui, taip pat jo žentui Novosilio kunigaikščiui Ivanui. Laiškas rodo, kad jau kunigaikščiui Algirdui teko susidurti su kai kurių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių ir valdovų linkimu į Maskvos pusę. Jis priverstas kalbėti apie pabėgimus net davus šventais ritualais patvirtintas ištikimybės priesaikas. Laiške keletą sykių kalbama, kad, duodant ištikimybės priesaiką, nesilaikoma kryžiaus bučiavimo, ir stebimasi, jog pasaulyje taip gali būti. Šitaip lyg norima papeikti tokius netikusius veiksmus ir išryškinti tuos žmones saistančios religijos nereikšmingumą atskirtų asmenų ir valstybių santykiams. Kunigaikštis Algirdas tos religijos nesisavina, o kalba apie ją kaip priklausančią kitos ideologijos žmonėms. Šis tonas (be kitų argumentų) turėtų rodyti, kad Algirdas, bent jau laiško rašymo metu, nebuvo krikščionis, nors kai kurie tyrinėtojai tvirtina jį buvus pasikrikštijusį.

Taigi teigiama, kad Algirdas priėmęs stačiatikybę dar prieš santuoką su vitebskiete Marija. Bychovco kronikoje[8] rašoma, kad kunigaikštis Algirdas, vedęs Vitebsko kunigaikštytę Julijoną (matyt, apsirikta, nes ši buvo iš Tverės), jos skatinamas priėmęs krikštą ir rusų tikėjimą, o visi lietuviai didikai likę pagonimis. Tai patvirtino žinomas istorikas Albertas Kojalavičius-Vijūkas, vėliau – Vladimiras Antonovičius. Aiškinama, jog savo perėjimą į stačiatikybę Algirdas laikęs tik privačiu reikalu, todėl negarsinęs ir neteikęs tam valstybinės reikšmės. Lietuvoje ir toliau vyraujanti religija liko senoji. Dar yra tvirtinama, kad Algirdas apsikrikštijęs prieš pat mirtį[9]. Tačiau ar nebus teisingiausia toji versija, jog Algirdas, nepaisant kai kurių jo nuolaidų krikščionybei ir tolerancijos, visą gyvenimą išlaikė savo tėvų tikėjimą. Siekdamas įsigalėti rusų žemėse,

[7] *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1957 metų*, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 42.

[8] *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 77.

[9] *Энциклопедический словарь*, т. 21[a], Санкт-Петрбургъ, 1897, с. 912.

Algirdas savo sūnums, kuriuos skyrė valdyti pajungtų rusų žemių, leido priimti stačiatikių tikėjimą, o pats, kaip tiesioginis Lietuvos valdovas, išpažino senąjį lietuvių tikėjimą. Matyt, jis visą laiką pasiliko, pasak Konstantinopolio patriarcho, *pyrsolatrēs* – „ugnies garbintojas". Turbūt teisingas yra pasakojimas, remiamas XIV a. šaltiniais (Janas Długoszas), kad, Algirdui mirus, jo kūnas pagal pagoniškas apeigas buvęs iškilmingai sudegintas su keliolika žirgų ir daugybe daiktų Maišiagalos apylinkių girioje[10]. Gyvam jam vargu ar atrodė priimtina tokia religija, kurios skelbėjus ir išpažinėjus kaltinti jautėsi priverstas dėl to, kad ji leido laužyti, jos apeigų laikantis, sudarytas sutartis.

Taigi Konstantinopolio patriarchas, kalbėdamas apie Lietuvos valdovą ir lietuvius, ne vienoje vietoje vadina juos ugnies garbintojais. Anksčiau minėtuose „Aktuose", pavyzdžiui, jis pateikia tokį naudininką: „ugnies garbintojui lietuvių karaliui" (*tō pyrsolatrē rhēgi tōn Litbōn*). Panašiai jis sako ir apie lietuvius: „ugnies garbintojai" (*pyrsolatrai*), „prieš kryžiaus priešininkus, garbinančius ir tikinčius į ugnį" (*kata tōn lechtrōn toy stauroy, tōn latreuontōn kai pisteuontōn eis to pyr*). Vargu ar galima kaltinti patriarchą nežinojimu. Jis palaikė santykius su metropolitais, o šiems, užsiimantiems ir lietuviškosios Rusios stačiatikybės reikalais, buvo gerai žinomi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo ir lietuvių tikėjimo dalykai.

Įdomu, kad patriarcho laiškuose kalbama tik apie ugnies garbinimą. Atrodo, toks teigimas ne visiškai atskleidžia lietuvių religijos turinį. Juk vienas seniausių lietuvių genčių kultų buvo žemės kultas, būdingas žemės ūkio kraštams, koks buvo ir Lietuva. Taip pat žinoma, kad Lietuvoje buvo garbinami miškai ir žalčiai. Tačiau šių kultų patriarchas nemini. Smulkiau neaptaria ir ugnies kulto. Jis skirstomas į viešosios šventos ugnies, skirtos dievui Perkūnui, ir namų židinio ugnies garbinimą. Patriarchas ir jo informatoriai nemini Perkūno nei Gabijos, namų dievo įvaizdžio, tenkindamiesi bendru ugnies kulto aptarimu. Matyt, tiems krikščionims, kurie susidurdavo su pagonimis lietuviais, pirmiausia į akis krisdavo iškilmingos viešos apeigos, kuriomis būdavo garbinama Perkūnui skirta ugnis. Tokia ugnis kūrenta kai kuriose vietose, dažniausiai prie šventųjų ąžuolų, o ją kurstydavo vaidilos. Tose vietose degintos aukos, melsta gero oro, gausaus derliaus, pasisekimo ir pan. Po mirties buvo deginami lavonai. Toks ugnies kultas buvo iškilmingiausias ir griežčiausiai valstybinis. Ir Perkūnas, su kurio kultu susijusi ugnis, virto visos lietuvių tautos dievu. Matyt, dėl to patriarchas Algirdą ir lietuvius vadina ugnies garbintojais.

Apie ugnies svarbą ir apie tai, jog ji ilgai lietuvių buvo išlaikyta, kalba Mykolas Lietuvis[11]. Kad lietuviai, šalia miškų ir žalčių labiausiai garbinę ugnį, minima ir ano meto Europos literatūroje. Pavyzdžiui, Olavas Magnusas pasakoja, kad Lietuvoje ugnis buvusi svarbiausias dalykas bet kokioje aukoje dievybėms ar net buvo laikoma dievybe. Paralelių jis rado kitose tautose. Pasak Herodoto, tai buvo būdinga persams. O gal lietuviams pavyzdį davę egiptiečiai, kurie įsivaizdavę, kad ugnis esanti lyg didelis žvėris ir ryjąs viską, kas tik gyva, o paskui, kai rydamas galutinai pasisotinąs, mirštąs drauge su prarytuoju daiktu[12].

[10] „Algirdas", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1966, p. 43. Kad Algirdas yra „ugnies garbintojas", minima ir pasakojime apie jo meto stačiatikių kankinius (plg. Pašuta V., *op. cit.*, p. 159). Be to, ir legenda apie keturiolikos vienuolių pranciškonų žuvimą Algirdo valdymo metais (1333) atskleidžia, kad šis kunigaikštis buvęs pagonis (žr. Ročka M., „Jono Andruševičiaus eilės", in: *Literatūra*, t. XIV (1), 1971, p. 97–104; taip pat žr. šio leidinio p. 219–224).

[11] Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 50.

[12] Olaus Magnus, *Historiae de gentibus septentrionalibus*, Romae, 1555. Apie ugnies garbinimą Lietuvoje plačiau žr. Dundulienė P., „Namų židinio kultas Lietuvoje", in: *Istorija*, t. 1, 1964; *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 97–98.

Gal tam, kad patriarchai priskiria lietuviams tik ugnies garbinimą, turėjo įtakos tokios ar panašios legendos, o gal iš tikrųjų kunigaikščiui Algirdui valdant ugnies kultas buvo svarbiausias, plačiausiai praktikuojamas ir todėl labiausiai pastebimas kiekvienam prašalaičiui.

Nors netiesiogiai – tik per Konstantinopolio patriarchą – Lietuvos didysis kunigaikštis savo laiške kvietė maskvėnus į pagalbą. Žinoma, ne be pagrindo. Juk nuo XIII a. pabaigos, ypač Algirdo ir Kęstučio laikais, buvo sunkiai kovojama su Vokiečių ordinu. Svarbiausi mūšiai vyko prie Strėvos (1348), Kauno pilies (1362) ir kt. Kryžiuočiams talkino nemenkos riterių jėgos iš Vakarų Europos, juos palaikė ir laimino popiežius, visa Katalikų Bažnyčia. Tais pačiais metais, kai Algirdas rašė laišką (1370 ir 1371), Livonijos ir kryžiuočių kariai buvo įsibrovę į Lietuvą, siaubė Varnių, Raseinių, Upytės apylinkes, grobė gyvulius, naikino javus, varėsi žmones į nelaisvę[13]. Lietuviai gana sėkmingai priešindavosi, rengdavo žygius į Livonijos ordino žemes. Kare su kryžiuočiais lietuvių pusėje dalyvaudavo ir rusiškų kunigaikštystės žemių kariai. Kunigaikštis Algirdas nori, kad ir maskvėnai savo jėgomis prisidėtų prie šios sunkios kovos.

Jei atkreipsime dėmesį į šį laišką kaip literatūros faktą, pirmiausia turėsime pažymėti, kad tuo laikotarpiu, kai tik formavosi lietuvių raštija, kiekvienas raštas, net dokumentas, turi būti laikomas literatūriniu dalyku, juo labiau epistolografija, kuriai priklauso ir aptariamas laiškas. Laiške ryškiau negu kokioje dokumentinėje literatūroje atsispindi autoriaus vidaus gyvenimas, jausmai, jo palankumas ar priešiškumas, jo įsitikinimai bei siekiai. Skaitydami kunigaikščio Algirdo laišką, matome, kad jis šališkas, gina savo reikalus ir valstybinę politiką. Šis laiškas nėra tik šaltas oficialus ir dvipusis dokumentas, bet asmeniškumu nuspalvintas raštas. Tačiau kas buvo tikrasis laiško autorius? Algirdas ar jo raštininkas?

Iš tikrųjų toks klausimas gali iškilti skaitytojui. Pats kunigaikštis Algirdas vargu ar mokėjo rašyti, graikiškai ar lotyniškai. Viduriniais amžiais buvo tikima, jog valdovas privalo mokėti gerai valdyti kardą, o ne plunksną. Valdovui priklausė karo, politikos menas, o rašto reikalais užsiiminėti – vienuolio pareiga. Todėl, atrodo, kad ir Algirdui, kaip ir jo tėvui Gediminui, laiškus į užsienį rašė vienuoliai pranciškonai. Nedaug katalikų vienuolių mokėsi graikų kalbos, bet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo pakankamai graikiškos bažnyčios vienuolių, kurie graikų kalbą mokėjo ne blogiau negu anie lotynų. Tokių vienuolių, matyt, ir turėjo Algirdas savo tarnyboje.

Sprendžiant iš „Gedimino laiškų“[14], tokius rašto padėjėjus valdovas griežtai prižiūrėdavo. Buvo pavojus, kad jie galėjo parašyti ne pagal valdovo valią, iškreipti jo mintį. Be to, turėdami reikalų su aukštąja politika, jie galėjo paskleisti žinių, kurios dėl valstybės interesų neturėjo būti viešai skelbiamos. Todėl tos aplinkos žmonės kalbėdavo labai nedaug, tik tai, kas visiems žinoma (pavyzdžiui, kad Gediminas nesikrikštys), „tačiau jokio kito patarimo iš jo (t.y. iš brolio Mikalojaus) negalėjome išgauti“. Taip rašė popiežiaus legatų pasiuntiniai pas Gediminą savo siuntėjams. Gediminas, pakeitęs nuomonę dėl krikšto, apkaltino vienuolį Bertoldą, kad tas laiške parašęs tai, ko jis nebuvo liepęs rašyti, o tasai teisinosi „užrašęs tik tai, kas buvo padiktuota karaliaus“ (*et in eis nihil scripsit, nisi ex ore regis*)[15]. Matyt, kad tomis aplinkybėmis teisus buvo vienuolis: jis galėjo rašyti tik tai, ką diktuodavo valdovas, nes kitokiu atveju jam grėsė didelis pavojus.

[13] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: Feodalinis laikotarpis, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 56; Dundulis B., *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

[14] *Gedimino laiškai*, parengė V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius: Mintis, 1966.

[15] *Ibid.*, p. 135.

Reikia manyti, tokia tvarka rašyti laiškus užsienio diplomatiniams veikėjams buvo ir didžiojo kunigaikščio Algirdo dvare. Taigi Algirdas galėjo nebūti savo laiško graikų kalbos autorius, tačiau stilius, literatūrinis lygis, mintys bei mąstymo būdas turėjo būti toks, koks būdingas pačiam kunigaikščiui, ir vargu ar jo raštininkas išdrįso pakeisti ką nors ir imtis asmeninės atsakomybės. Raštininkas, matyt, buvo tik vertėjas, o tikrasis laiško autorius – pats didysis kunigaikštis Algirdas.

Skaitytojas pastebi, kad laiško stilius labai paprastas ir nesudėtingas. Jo autorius rūpinosi ne tiek posakių grožiu, kiek pačiu dalyku, kad be didelių nukrypimų išsakytų svarbiausius to momento reikalus. Laiškas be jokios įžangos: trumpai pasisveikinęs su patriarchu, Algirdas tuojau pereina prie paties reikalo, kaip sakoma, tiesiog *in medias res*. Sakiniai be retoriško pakilumo, be sušukimų, beveik be jokių iškilmingumą sustiprinančių retorinių klausimų, išskyrus tik tą dėl priesaikos laužytojų globojimo nuostabą išreiškiantį klausimą: „Ar kur nors pasaulyje girdėta, kad būtų panaikinama priesaika [...]?“ Vienoje vietoje jis vartoja ir tiesioginę kalbą, lyg pradėdamas gyvą dialogą su Maskvos metropolitu: „Karalius Algirdas mus užpuolė“. Apskritai laiško sakiniai neilgi, nėra įvairių laipsnių šalutinių sakinių, kaip buvo mėgstama to meto retorizuotoje graikiškoje (ir Konstantinopolio patriarcho), rusiškoje ir lotyniškoje prozoje. Kunigaikščio Algirdo laiško kalba primena paprastą kasdienę gyvenimo kalbą, drauge ir jo tėvo Gedimino laiškų kalbą, kuri paprastumu bei dalykiškumu taip pat labai skiriasi nuo pompastiškos popiežiaus ir vienuolynų vardu rašytų laiškų kalbos. Matyt, to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo dvaras dar nebuvo stipriau paliestas krikščioniškos Europos literatūrinių tendencijų, o tebegyveno savo tradicijomis. Nei Mindaugas, nei Gediminas, nei pats Algirdas negalėjo išsiversti be rašto vidaus ir užsienio reikaluose, bet nebuvo perėmę, o gal tuo metu ir nenorėjo perimti retorinės manieros, vyravusios kaimyninių kraštų valdovų kanceliarijose.

Matyti tik labai tolimas Algirdo laiško ryšys su vadinamuoju XIV a. pirmos pusės Bizantijos humanizmu. Gal tai juos sieja, kad Konstantinopolyje tarp kitų literatūros rūšių tada ypač klestėjo epistolinis žanras. Jam buvo skiriamas svarbus vaidmuo, palaikant ryšius tarp šviesuolių ir aukštos padėties žmonių. Taigi, galimas daiktas, kad ir Algirdą, jo dvarą toji epistolografinė praktika Rytuose paskatino pasinaudoti savo tikslams ta madinga literatūros forma. Tačiau Lietuvos kunigaikščio laiškas dėl savo paprastumo, dalykiškumo yra savitas ir skirtingas nuo bizantinės-humanistinės epistolografijos, kuriai būdingos kaip tik priešingos ypatybės: dirbtinumas, nuasmeninimas, sakytum sąmoningas realybės ir konkretumo atsisakymas[16].

Pagonio Algirdo laiške, žinoma, nėra nė žymės Biblijos, kuria paprastai labai remdavosi krikščionių rašytojai. Bibliją jie laikė pagrindu savo įrodinėjimams, pretenzijoms reikšti, savo tautos istorijai nušviesti. Didysis kunigaikštis Algirdas nuolat kartoja – ir tai yra jo laiško stiliaus ypatybė, – kad krikščionys laužo duotas priesaikas, bet tų savo priekaištų neremia nei krikščioniškais, nei pagoniškais principais: jo nuomone, tiesiog negalima laužyti priesaikos nei atleisti nuo jos, nes toks yra visuotinis moralinis reikalavimas. Tačiau kažin ar taip manė, teologiniais samprotavimais remdamasis, metropolitas Aleksijus apie tas priesaikas, kurias krikščionys buvo davę pagoniškam valdovui? Veikiausiai jis laikė jas neturinčiomis galios, jei paskui patriarchas politiniais bei religiniais sumetimais (nenorėjo atiduoti pagonių lietuvių Romos Bažnyčiai) buvo priverstas priminti, kad ir šios priesaikos šventos ir jų reikia laikytis.

Kuri kalba buvo pagrindas kunigaikščio Algirdo laiškui, iš kurios jis verstas? Toji kalba, matyt, buvo rusų (senoji baltarusių). Algirdo dvare ji jau buvo vartojama kaip administracijos ir valstybinių santykių kalba. Be to, susirašinėjant su Konstantinopolio patriarchu, Lietuva buvo

[16] Žr. *Вопросы философии*, 1972, №. 4, с. 214–217.

taip vadinama, kaip buvo priimta rusų (taip pat lenkų) *Litba*. Ir patys lietuviai čia vadinami *Litvoi*, nors šiaip graikų raštijoje žinoma lotyniška forma – *Lituanoi*[17]. Laiško graikų kalba ne klasikinė, o naujoji, bizantinė. Kai kurie visuomeniniai bei kariniai terminai patekę iš lotynų kalbos: *tō rhōgi* = *regi* = karaliui, *kastra* = *castra* = karinė stovykla, tvirtovė.

Apskritai akcija dėl atskiros metropolijos, matyt, nesiribojo vien tiesiogine korespondencija su Konstantinopoliu. Ta dvasia, kaip išdėstė kunigaikštis Algirdas, turbūt buvo skleidžiama propaganda stačiatikiškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės srityse ir su ja kai kuriais politiniais ryšiais susijusiuose kaimyniniuose kraštuose, pvz., Tverėje. Matyt, buvo stengiamasi tam reikalui sudaryti kultūrinį užnugarį. Tai rodytų, pavyzdžiui, legenda apie „Baltąją vienuolio kepurę", kurią Novgorodo patriotas ir kovotojas už savo srities ir miesto nepriklausomybę arkivyskupas Vasilijus (miręs 1352) gavęs iš Jeruzalės patriarcho, o patriarchas – iš Romos popiežiaus Silvestro. Ta kepurė buvo laikoma aukščiausios bažnytinės valdžios insignija[18]. Taigi Novgorodas turėjo tiesiogiai paveldėti senųjų miestų dvasinį ir pasaulietinį palikimą ir, žinoma, negalėjo priklausyti kitoms metropolijoms: atvirkščiai, tik ji, pagal tą pasakojimą, galėjo valdyti kitas bažnytines sritis. Tačiau legenda apie baltąją vienuolio kepurę, kaip mini žinomas senosios rusų literatūros tyrinėtojas Dmitrijus Lichačiovas, buvo Novgorodo lietuviškos orientacijos bajorų partijos idėjų atgarsis bažnytinėje transformacijoje[19]. Juo labiau tokių ir panašių literatūrinių dalykų galėjo būti ir pačioje Lietuvoje.

Baigiant galima pasakyti, kad aptartasis laiškas gana plačiai ir konkrečiai atskleidžia mums XIV a. vidurio Lietuvos ir Maskvos didžiųjų kunigaikštysčių santykius, aiškiai nušviečia ginčus dėl metropolito, vaidinusio gana svarbų vaidmenį tų kraštų politiniuose bei valstybiniuose reikaluose. Iš laiško tono ir patriarcho žodžių galima spręsti, kad jo rašymo metu Algirdas buvo pagonis, nors kartais ir tvirtinama, kad jis jau buvo apsikrikštijęs. Laiške atsispindi sunki Algirdo ir Kęstučio kova su kryžiuočiais. Laiško autorystę reikia priskirti jį diktavusiam kunigaikščiui. Stilius paprastas, primena kasdienę kalbą, taip pat Gedimino laiškų kalbą ir nepanašus į pilnus retorikos raštus valdovų tų kraštų, kurie turėjo senesnes rašto tradicijas. Pagonio Algirdo laiške, žinoma, nėra biblinių elementų. Laiškas, matyt, verstas iš rusų (senosios baltarusių) kalbos. Graikų kalba nauja ir su kai kuriais lotyniškais politinio bei karinio pobūdžio terminais. Laiškas reikšmingas ir tuo, kad po Gedimino laiškų yra vienas pirmųjų lietuvių epistolografijos faktų.

Nuo lietuvių karaliaus Algirdo pasveikinimas patriarchui

Tu pasiuntei man laišką per mano žmogų Teodorą; [jame rašai,] kad metropolitas tau skundėsi dėl manęs. Jis taip sako: „Karalius Algirdas mus užpuolė". Aš nepradėjau puldinėti; jie pirmieji pradėjo puldinėjimą, net priesaikos, kurią jie man buvo davę, bučiuodami kryžių, nesilaikė, nei sutarties nenutraukė. Jie užpuolė mane devynis kartus; mano svainį [Tverės] kunigaikštį Michailą, davę priesaiką, pasikvietė pas save, o metropolitas pašalino bet kokią baimę dėl to, kad jis galės nuvykti ir parvykti, kada norės, tačiau jie jį paėmė į nelaisvę. Ir mano žentą Nižnij Novgorodo kunigaikštį Borisą paėmė į nelaisvę ir atėmė jo kunigaikštystę. Jie užpuolė mano žentą kunigaikštį Ivaną iš Novosilio ir kunigaikštystę, paėmė nelaisvėn jo motiną ir mano dukterį išsivarė ir priesaikos, kurią jiems buvo davę, nesilaikė; nesilaikydami tokio kryžiaus bučiavimo, jie atėmė iš manęs šias tvirtoves: Rževą, Sišką, Gudiną, Osečną, Gorišeną, Riasną, Velikije Lukus, Kličeną, Vseluką, Volgą, Kozlovą, Lipicą, Tesovą, Chlepenį, Tomo tvirtovę, Berezujus, Kalugą, Mcenską. Visa tai yra tvirtovės, ir visas jas jie atėmė ir nesilaikė kryžiaus bučiavimo nei sutartį nutraukė. Mes, visa to negalėdami pakęsti, juos savo ruožtu užpuolėme ir, jeigu jie man neatsiteis, aš dabar daugiau

[17] Ditten H., *Der Russland-Exkurs des Laonikos Chalkokondyles*, Berlin, 1964, S. 59–61.

[18] Орлов Ф., *Древняя русская литература, XI–XVIII в.*, Москва-Ленинград, 1945, с. 193.

[19] Лихачев Д., *op. cit.*, с. 92.

neketinu kęsti. Pagal tavo palaiminimą jų metropolitas juos laimina kraujo praliejimams iki šiol. Mūsų tėvų metu tokių metropolitų nebuvo kaip šitas metropolitas: jis laimina maskvėnus kraują praliejantiems karams ir neina nei pas mus, nei vyksta į Kijevą; ir jeigu kuris asmuo man prisiekia, bučiuodamas kryžių, ir pabėgs pas juos, metropolitas atleidžia jį nuo šios priesaikos. Ar kur nors pasaulyje girdėta, kad būtų panaikinama priesaika? Kozelsko kunigaikštis Ivanas, mano pavaldinys, prisiekė man su savo motina, su savo broliais, su savo žmona ir vaikais, kad bus man ištikimas, tačiau jis, pasiėmęs motiną, brolius, žmoną ir vaikus, pabėgo, o metropolitas Aleksijus atleido juos nuo kryžiaus priesaikos. Ivanas iš Viazmos prisiekė kryžiumi ir pabėgo, ir įkaitus išdavė, o metropolitas atleido jį nuo kryžiaus priesaikos. Vasilijus Nagubnikas prisiekė vyskupui ir vyskupas buvo jo užstatas, o anas išdavė vyskupą kaip laidą ir pabėgo, o metropolitas atleido jį nuo kryžiaus priesaikos; ir daugelis kitų pabėgo, ir anas atleidžia juos nuo priesaikos, t.y. nuo kryžiaus bučiavimo. Metropolitui derėtų laiminti maskvėnus, kad jie mums ateitų į pagalbą, nes mes už juos kovojame su vokiečiais. Mes kviečiame metropolitą pas save, tačiau jis visai neatvyksta pas mus; duok mums kitą metropolitą Kijevui, Smolenskui, Tverei, Mažajai Rusiai, Novosiliui, Nižnij Novgorodui.

1996

Lietuvos gamtos vaizdai Mikalojaus Husoviano kūryboje

Mikalojus Husovianas yra žymiausias XVI a. pirmos pusės lotyniškosios literatūros atstovas Lietuvoje. Jo poema „Apie tauro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“ (*De statura, feritate et venatione bisontis*) yra pirmasis eiliuotas poezijos kūrinys, aprašąs Lietuvą, jos gamtą ir žmones, jų papročius, atspindįs XVI a. ekonominius bei visuomeninius santykius.

Apskritai savo turiniu ir meniniu pobūdžiu šis kūrinys priklauso pirmam feodalizmo epochos lietuvių literatūros laikotarpiui (XIV a. pabaiga–XVI a. vidurys). Visuomeniniu bei politiniu atžvilgiu šis laikotarpis pasižymėjo tuo, kad gerokai išaugo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iš pradžių buvusi susiskaldžiusi ir draskoma nuolatinių kovų tarp atskirų kunigaikščių, šiuo laikotarpiu ji vienijasi, iškyla joje didžiojo kunigaikščio valdžia. Vėliau dėl to, kad Lietuvos didysis kunigaikštis tapo ir lenkų karaliumi ir savo gyvenamąją vietą iš Vilniaus perkėlė į Krokuvą, o politikos svorį į Vakarus, vis labiau iškyla feodaliniai didikai, Ponų Taryba, kuri pamažu suėmė į savo rankas faktinę LDK valdžią. Drauge su didžiųjų ir vidutinių feodalų iškilimu vis labiau stiprėja liaudies masių socialinis bei ekonominis išnaudojimas, kartu pasipriešinimas tam išnaudojimui. Šiuo laikotarpiu sparčiau negu anksčiau vystosi amatai, prekybiniai santykiai valstybės viduje ir su užsieniu, greitai auga Lietuvos miestai, ypač sostinė Vilnius, kuris į šio laikotarpio pabaigą jau tampa stambiu ekonominiu, politiniu ir kultūriniu centru.

Šio laikotarpio literatūros būdingas bruožas, kad ji atsirado ir toliau vystėsi ne lietuvių kalba. Pirmame savo raidos periode, kuris truko nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pradžios, raštija Lietuvoje buvo negausi. Ją tesudarė trumpi metraščiai ir įvairūs dalykiniai raštai, rašyti daugiausia rusų kalba. Jų literatūrinės priemonės dar gana paprastos, jų stiliuje daug bendra su dalykinių raštų kalba. Antrame periode, kuris truko nuo XVI a. pirmų dešimtmečių maždaug ligi Liublino unijos (1569), dėl švietimo bei humanistinių idėjų sklidimo, su prasidėjusiu Reformacijos judėjimu, ypač su paaštrėjusia kova dėl Lietuvos valstybės savarankiškumo išlaikymo gerokai sparčiau ėmė vystytis Lietuvos raštija. XVI a. viduryje buvo sudarinėjami Lietuvos metraščių sąvadai, rašomi istoriniai ir publicistiniai raštai, leidžiami teisynai. Literatūrinės raiškos priemonės šiuo periodu jau tampa daug įvairesnės, vis daugiau iškyla rašytojo individualybė, o raštų stiliuje atsiranda antikinės literatūros elementų ir užsimezga kai kurie nauji literatūriniai žanrai. Visa ši literatūra parašyta dar ne lietuvių, o rusų, lotynų, lenkų kalbomis, kurios tuo metu buvo vartojamos rašto reikalui LDK. Šio laikotarpio pabaigoje pasirodė ir pirmosios knygos lietuvių kalba[1].

[1] Plg. plačiau: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: Feodalizmo epocha, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 21, 37; *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 234 ir kt.

Mikalojaus Husoviano kūryba patenka į šį antrą, t.y. pagyvėjusio literatūrinio gyvenimo, periodą ir apima jame vieną dešimtmetį (1523–1533). Nors tai palyginti neilgas laiko tarpas, tačiau poetas ir visuomeninių aplinkybių, ir nemenkų sugebėjimų dėka įstengė savo kūryba aprėpti platų istorinį laikotarpį, o jo mums palikti poetiniai vaizdai daugeliu atvejų leidžia suprasti ne tik jo gyvenamąjį laikotarpį, bet ir platesnes bendrąsias to meto visuomenės tendencijas, mintis ir jausmus.

Husovianas yra parašęs keletą kūrinių, tačiau iš jų svarbiausias ir mūsų respublikos skaitytojui įdomiausias yra minėta poema apie taurą, nes čia yra pateikiamas plačiausias Lietuvos gamtos ir visuomenės paveikslas. Ši poema yra geriausias poeto kūrinys. Tokį kūrinį sukurti padėjo palankios aplinkybės, susiklosčiusios pirmame jo gyvenimo laikotarpyje (iki 1522 m.). Tada jis buvo LDK pasiuntinio Romoje Erazmo Vitelijaus ratelyje ir, būdamas vienu tos pasiuntinybės darbuotoju, turėjo galimybę dalyvauti valstybiniame-politiniame ir kultūriniame gyvenime. Šiuo metu jis turėjo progos susipažinti su humanistiniu judėjimu šios kultūrinės pakraipos tėvynėje Italijoje ir kartu dalyvauti tame judėjime.

Antrame savo gyvenimo periode visų šių galimybių Husovianas jau neturi. Nuo 1523 m. iki mirties poetas yra atstumtas, jį lydi nesėkmės, nors ir stengiasi užimti bent kiek žymesnę vietą to meto visuomenėje ir pagerinti savo sunkią materialinę padėtį. Be to, ilga ir neišgydoma liga irgi sunkino jo gyvenimą ir darbą.

Todėl suprantama, kodėl literatūros tyrinėtojai daugiausia dėmesio kreipia į poemą apie lietuviškąjį taurą. Iš jų reikia pažymėti Janą Pelczarą[2], surinkusį visą žinomą jam Husoviano poeziją, išleidusį ir komentavusį ją, taip pat Vladimirą Sakavičių[3], pirmą Husoviano tyrinėtoją lietuvių literatūros moksle. Savo straipsnyje Sakavičius buvo užsibrėžęs uždavinį parodyti, kad *lietuvių literatūra visai nėra tokia neturtinga, kaip kai kam gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio.* Lietuvių literatūra galinti didžiuotis, turėdama Husoviano asmenyje savo atstovą dar XV a. Sakavičius ypač iškelia poemos apie taurą tematiką, kuri yra susijusi su Lietuvos istorija ir gamta. Jis pabrėžia, kad Husovianas yra plačiai apdainavęs Lietuvos šilų grožybes, pavaizdavęs jos kultūrinį gyvenimą ir išgarbinęs Vytautą, ruošiantį lietuvių jaunuomenę karo žygiams. Dr. J. B. (Jonas Basanavičius) šio straipsnio išnašoje, remdamasis Husoviano pavardės kai kuriuo panašumu į Lietuvoje dažnai pasitaikančią pavardę „Ūsas, Ūselis", kildina poetą iš Lietuvos, būtent iš Kauno apylinkių[4]. Ir mokslus, kaip mano Basanavičius, Husovianas ėjęs Vilniuje.

Tarybiniais metais Husoviano kūryba tampa vis platesniu svarstymo ir tyrinėjimo objektu. Daugiau ar mažiau poema apie taurą yra aiškinama vadovėliuose vidurinėms mokykloms, dar daugiau mokymo priemonėse aukštosioms mokykloms. Čia pirmiausia reikia paminėti „Lietuvių literatūros istorijos" pirmą tomą, taip pat „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatiją". Pastarajame veikale pirmą kartą lietuvių kalba yra pateikta eiliuota poemos apie taurą dalis – 150 eilučių (vertėjas Benediktas Kazlauskas)[5].

[2] *Nicolai Hussoviani carmina*, edidit, praefatione instruxit, adnotationibus illustravit Ioannes Pelczar, Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, provisore A. M. Kosterkiewicz, 1894.

[3] Sakavičius V., „Nicolaus Hussovianus, kaipo pirmasis lietuvių humanistas", in: *Lietuvių tauta*, 1923, kn. 3, d. 2, p. 464.

[4] Tai, atrodo, yra neteisinga. Husovianas greičiausiai yra kilęs iš vietovės „Usova", kuri yra ant Pripetės kranto netoli Dnepro. Šį spėjimą paremia tie duomenys, kuriuos poetas pats pateikia poemoje apie taurą. Atrodo, jog taip pat neteisinga Pelczaro ir šiuo metu lenkų mokslininkų palaikoma hipotezė, kad Husovianas esąs kilęs iš Husovo miestelio (netoli Lvovo).

[5] Žr. Korsakas K., „Raštai lotynų kalba", in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1, p. 92–93; Husovianas M., „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę", iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 469–475.

Taigi Husovianas ir jo kūryba nėra netyrinėtas dalykas. Vis dėlto naujo tyrimo labai reikia. Mat nuo didesnių ir specialesnių darbų, apibendrinančių tyrinėjimų gautuosius rezultatus, parašymo praėjo jau ilgas, daugiau kaip pusšimčio metų laiko tarpas. Visų pirma turiu galvoje minėtą Pelczaro knygą. Todėl jau reikia apibendrinti tai, kas yra žinoma tiriant Husoviano kūrybą. Kai kuriuos jo poemos tyrinėjimo teiginius reikia svarstyti iš naujo, taip pat pridėti ir savuosius tyrinėjimo rezultatus.

Be to, beveik visas mokslo darbas, susijęs su Husoviano gyvenimu ir kūryba, buvo atliktas buržuazinės visuomenės sąlygomis. Nepaisant kai kurių mokslininkų uolaus ir kruopštaus darbo, jų pasiekti rezultatai vis dėlto negali mūsų visai patenkinti. Tarybiniam skaitytojui literatūra yra viena iš rūšių visuomenės ideologijos, kurioje atsispindi visuomeninis tam tikro laikotarpio gyvenimas. Todėl iš literatūros mes pažįstame to meto žmogų, jo visuomenines tendencijas ir jo poziciją, kurią jis užėmė savo meto klasinėje kovoje. Ir paties rašytojo pažiūros ir idėjos, kurias jis išreiškia savo kūryboje, galų gale priklauso nuo to meto klasinės kovos sąlygų, o jo meninė veikla yra klasinės ideologijos išraiškos forma. Visi šie ir panašūs klausimai sudaro silpniausią iki šiol atliktų tyrinėjimų vietą. Tai verčia iš naujo peržiūrėti Husoviano kūrybos medžiagą ir padaryti atitinkamus apibendrinimus.

Beveik visi specialūs tyrinėjimai buvo atlikti nelietuvių. Savo darbuose (tai natūralu ir suprantama) tokie tyrinėtojai ieškojo Husoviano kūryboje atspindžių, susijusių su jų tautos istoriniu gyvenimu. Jie negalėjo atskleisti to, kas domina visų pirma Lietuvos skaitytoją, siekiantį iš literatūros kūrinių pažinti savo liaudies gyvenimo ir kultūros istoriją. Kartu Husovianas yra vienas iš tokių poetų, kurio kūryba domina ne vieną tautą. Joje atsispindi ta tikrovė, kurioje valstybiniais-politiniais bei kultūriniais ryšiais buvo susijusi Lietuva su Baltarusija, Ukraina, Lenkija. Todėl Husoviano kūrybos tyrinėjimas turi parodyti tų tautų ilgaamžį bendradarbiavimą ir draugystę.

I. Tauro vaizdas

Siekdami šio straipsnio užsibrėžto tikslo – patyrinėti Lietuvos vaizdus Mikalojaus Husoviano kūryboje, – mes pirmiausia susiduriame su tauro vaizdu. Pagal rašytojo sumanymą jis užima poemoje labai svarbią vietą: tauro vaizdas yra visos poemos kompozicijos centras, ir apie jį, lyg apie kokią ašį, sukasi visi kiti gamtos ir žmonių paveikslai. Tai, kad šis Lietuvos miškų žvėris iškyla į pirmą vietą, sudaro Husoviano poemos savitumą, į kurį jau iš pradžių turime atkreipti dėmesį.

Gerai yra žinoma, kad grožinė literatūra, kaip ir kiekvienas kitas menas, pirmiau už viską stengiasi pavaizduoti žmogų. Ir skaitytojams yra įdomiausias dalykas pačių žmonių gyvenimas ir visa tai, kas liečia žmogų. Taigi tokiu atžvilgiu didžiausią susidomėjimą meniniame kūrinyje sukelia ne gamta ir ne visuomenė, bet tie santykiai, kurie kyla rašytojui su gamta ir visuomene. Ši tiesa jau žinoma seniai (Aristotelis), tai patvirtina ir literatūrinė praktika per amžių laiką: pagrindinis literatūros objektas visada yra žmogus, žmonės ir jų gyvenimas. Todėl su vieno ar kito rašytojo pavarde mūsų sąmonėje visada yra susiję vieni ar kiti jo sukurti žmonių paveikslai arba jo pavaizduotas lyrinis herojus. Per šiuos žmones jis supažindina mus su to meto visuomeniniais dėsningumais ir įvairiomis gamtos apraiškomis. Tuo rašytojas padeda ugdyti charakterius, nes tokia literatūra parodo, koks turi būti žmogus ir kokių elgesio normų jis turi laikytis.

Nuo siekimo per poetinę kūrybą pažinti žmogų ir visuomenę mus negali nukreipti ir Husoviano poema apie Lietuvos miškų gyventoją taurą. Iš tikrųjų teiginio, kad žmogus yra pagrindinis

literatūrinės kūrybos objektas, nė kiek neneigia, jei kartais rašytojas tiesioginiu vaizdavimo objektu pasirenka gamtą ir jos atskirus reiškinius. Ir tokiu atveju literatūros kūriniuose pagrindinis vaizdavimo objektas vis tiek lieka žmogus. Ir tikrai tik vaizduodamas santykius su žmogumi, rašytojas gali sukurti gamtos vaizdus, gyvulių paveikslus bei daiktų aprašymus. Gyvulių paveikslai ir kiti gamtos vaizdai tikrame literatūros kūrinyje pavaizduoja ne vien tik tuos gamtos reiškinius (tai irgi domina skaitytoją), bet, svarbiausia, nušviečia tuos jausmus ir iškelia tas mintis, kurias sukėlė rašytojui šie reiškiniai. Taip vaizduojamieji gyvuliai bei daiktai meno kūrinyje yra tam tikru atžvilgiu sužmoginami. Šiuo atžvilgiu menininkas skiriasi nuo mokslininko. Kai mokslininkas studijuoja gyvulius specialioms mokslinėms problemoms išspręsti ir įvairiems praktiniams žmonių poreikiams patenkinti, menininkas vaizduoja ir tyrinėja juos, siekdamas išreikšti savo pažiūras į gyvenimą ir parodyti, kaip, jo manymu, reikia santykiauti su gyvenimu. Gamtoje ir vaizduojamuose gyvuliuose rašytojui svarbu tik tai, kas panašu į žmogų ir kas primena jį. Todėl gyvuliai ir kiti gamtos reiškiniai meno kūrinyje būna tik žmonių bruožų ir ypatybių reiškėjai. Per žmogų jie tampa meno dalykais.

Štai šio žmogiško elemento, išreikšto rašytojo jausmais ir mintimis, reikia paieškoti ir Husoviano kūryboje, visų pirma jo tauro paveiksle.

Maža to, žmogaus vaidmuo meno kūrinyje nesiriboja tuo, kad jis yra pagrindinis vaizdavimo objektas. Žmogus čia yra ir pagrindinis vertintojas ir aktyvusis pradas. Menas rašytojo, kaip ir kiekvieno kito ideologinio veikėjo, rankose yra priemonė pakeisti gyvenimą pagal jo supratimą ir pagal jo estetinį idealą. Kaip sako Karlas Marxas, „žmogus moka gaminti pagal kiekvienos rūšies matą ir visur moka pritaikyti dalykui atitinkamą matą; to dėka žmogus formuoja materiją taip pat ir pagal grožio dėsnius“[6]. Formavimas pagal grožio dėsnius mene ir reiškia, kad rašytojas vaizduojamąjį objektą – žmogų – pateikia susiedamas jį su savo grožio ir idealo supratimu bei pažiūromis ir verčia skaitytoją vienaip ar kitaip santykiauti su jo pavaizduotu gyvenimu ir žmonėmis. Tik tada, kai literatūros bei meno objektas pereina per rašytojo jausmus ir protą, kai jis yra įvertintas jo idealų ir grožio požiūriu, tik tada yra sukuriamas literatūros kūrinio pagrindas, jo turinys. Vadinasi, kūrinio pagrindą sudaro vaizduojamųjų reiškinių objektyvusis elementas (žmonės) ir rašytojo (taip pat žmogaus) subjektyvusis elementas. Taigi literatūra, kaip ir kita meno rūšis, yra „dvigubai žmogiška“[7].

Taigi už Husoviano mums pateikto tauro vaizdo turime paieškoti ne tik statiško žmogaus, bet ir tokio žmogaus, kuris veikia ir vertina savo gyvenimo reiškinius, kuris tam tikru atžvilgiu savo mintimis ir jausmais yra tendencingas. Kadangi rašytojo pasaulėžiūra brendo visuomenėje, poemoje apie taurą mes turime paieškoti ir tų bendrų visuomeninių tendencijų, kurios valdė to meto visuomenės mintis ir jausmus. Taigi Husoviano literatūrinės kūrybos pagrindą bei turinį, taip pat konkretų šio tyrinėjimo svarbiausią siekimą sudarys noras, pasinaudojant jo sukurtu tauro ir kitais gamtos vaizdais, atskleisti ir parodyti, kaip poetas įsisąmonino ir kaip savo meto visuomenės idealų šviesoje vaizdavo žmogų ir visuomenę. Tą uždavinį turėdami prieš akis, pirmiausia susipažinkime su poeto nupieštu tauro vaizdu.

Kaip buvo žadėjęs jau pavadinime, rašytojas iš pradžių supažindina su tauro išvaizda:

[6] *К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве*, т. 1, составил Михаил Лифшиц, Москва: Государственное издательство „Искусство“, 1957, с. 158.

[7] Plg. Abramovič G., *Literatūros mokslo įvadas*, vertė ir lietuviškus pavyzdžius parinko Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 25, 27; Тимофеев Л., *Проблемы теории литературы*, Москва, 1955, с. 37.

Šitas siaubingas žvėris, Lietuvos miškų išaugintas,
Toks neregėtas ūgiu, tau pasirodys savu:
Jeigu, netekęs jėgų, jis mirdamas galvą nulenkia,
Jo tarpuragėj net gali trys vyrai susėst.
Sprandas jo mums iš tiesų toks didelis dar neatrodys,
Jeigu palyginsim jį mes su kitais jo nariais.
Styri baisiausia barzda, gaurais plačiai išdraikytais,
Akys, pasruvę krauju, žėri siaubingu rūsčiu.
Karčiai, nuo sprando žemyn nutįsę, vėduojas ant menčių.
Dengia jie kaktą, kelius, driekias visa krūtine.
Jeigu daiktus didžius palyginsim mes su mažaisiais,
Tąsyk medžiotojų mums žodžiai šie tiks įprasti:
Visas lyg mūsų ožys gaurais iš priekio apaugęs,
Nors jo kūno nariai jautį tuoj primena mums.
Jojo tamsi spalva – juoda ir kartu parudavus;
Tarsi geltonai juoda būtų iš jų abiejų.
(T 51–66)[8]

Čia Husovianas pareiškia nesutinkąs su kai kuriais prieš jį gyvenusiais rašytojais, kurie pavaizdavę tauro išvaizdą kitaip. Jie išvedę jo plačiuosius ragus iš nosies ir priskirią jam didžiulę baidyklišką lūpą. Toks tauras bus jų, o ne jo. Apie tokį taurą nerašančios jo perskaitytosios rusiškos, taip pat ir lotyniškos knygos. Apie karčiuotąjį taurą rašęs romėnų rašytojas Plinijus Vyresnysis. Jo raštus paskaityti esą verta kiekvienam, kuris nori susipažinti, kaip atrodo tauras ir visų žiauriausias stumbras. Tačiau senųjų rašytojų liudijimus apie tauro dydį ir išvaizdą Husovianas laiko vis dėlto nepatenkinamais. Tik vidurinių amžių rašytojas Paulius Diakonas „Lombardijos istorijoje" pateikiąs teisingas žinias apie jo kailio dydį, kad jis esąs toks didelis, jog jame gali miegoti penkiolika vyrų. Bet visą tiesą papasakoti apie tauro išvaizdą Husovianas pasilieka sau. Jam tą teisę suteikianti ilga medžioklės patirtis. Kaip tik dėl to skaitytojas vyro, miške ilgai gyvenusio, žodžius tepuoląs atsargiai.

Toliau Husovianas supažindina skaitytoją su žiauria tauro prigimtimi ir būdu. Nors jis esąs pikčiausias iš visų žvėrių, tačiau žmones puoląs tik pakiršintas. Tai žvėris nepaprastai atsargus, akylas, ausylas, bet, jei nežvilgės ginklai, žmogus galės sau keliauti: toks jis esąs ramus ir taiką mėgstąs. Poetas šiltai pasakoja apie mažuosius tauriukus, tarsi apie žmonių vaikus:

Žaidžia [tauriukai] linksmi ir tėvams daug sukelia baimės,
Jeigu nuliuoksi toliau jie, kiek laisviau siausdami.
Jie jau užgimę tokie: visur savo motiną seka –
Įkandin jos pėdomis, ką tik beveiktų jinai:
Tai šokdami per pušis, nugriuvusias čia pat ant tako,
Tai lenktyniaut eidami vietoj lygioj tarp savęs;
Jie per plačiuosius griovius, pakelėj pasitaikančius, šoka
Taipgi per kliūtis didžias braunas mažučiais ragais;
Savo švelnius kūnelius nuolatiniais žaidimais mankština,
O pailsėti nors kiek leidžia jie sau gan retai.
(T 167–176)

Nuolatiniu ir įtemptu žaidimu jie pasiruošią darbams, kurių tiesiog godus esąs suaugęs tauras, o sunkenybėms pakelti labai pakantrus. Husovianas aprašo ir taurų išdidžius kovų žaidimus,

[8] „Giesmę apie taurą" cituoti naudojamasi leidiniu: Husovianas M., *Giesmė apie stumbrą*, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1977. Toliau cituojant tekste nurodoma santrumpa T ir eilučių numeriai.

kuriuos jie žaidžia pagal savo įprotį. Nuostabiu būdu jie švenčią rudens metu kasmet grąžinamą aistringą Veneros laikotarpį. Tada dangus plačiai suskambąs ir prisipildąs jų maurojimo, o drebulys sukrečiąs tvirtąsias žemių gilumas. Pasak Husoviano, tie, kurie visa tai esą girdėję, pasakoja, kad tas garsas pralenkiąs gražiausią trimitų balsą ir garsus kanklių, padirgintų gabiausio kanklininko.

Rašytojui esą nežinoma, ar ilgai gyvenąs tauras. Iš raštų jis sužinojęs, kad vienas taurų kaimenės vadovas gyvenęs du šimtus metų. Jo žili karčiai spindėję kaktoje. Be to, jis neturėjęs akių šviesos, kurios jis netekęs kovoje. Bet jis tuo abejojęs ir nelaikęs tikru dalyku. Toliau Husovianas pripažįsta, kad tarp taurų veikiąs tas pats dėsnis, kaip ir žmonių gyvenime: valdovai turį išsikovoti teisę valdyti: „Tas turi teisę valdyt, kurs jėga ir grožiu pranašesnis!"

Valdžios troškimas pareikalaująs iš jos pretendentų daug kraujo. Baisūs mūšiai iš visų pusių laukią vargšų valdovų ir nesą jiems nė vienos saugaus poilsio valandos. Ir taip pasiutęs valdžios troškimas verdąs nuodingu pykčiu tol, kol nuslūgstąs dažniausiai kito mirties numaldytas. Nugalėtojas kaip atlyginimą gaunąs teisę valdyti kaimenę, o nugalėtasis liūdnas drauge su savo žmona išeinąs ištrėmiman.

Tuo ir baigiama pirma poemos dalis. Antrą dalį (nuo 387 eilutės iki pabaigos) Husovianas pradeda supažindindamas skaitytoją su taurų medžiojimo papročiais. Žmonių papročiai neleidžią jį nukauti, mėtant ietis iš tolo. Neleidžiama taip pat apgauti jį iš pasalų. Tik garbingai kovodami, vyrai turį rodyti savo drąsą. Pagal žmonių pasakojimą, tauras netgi pats išeinąs iš miškų paieškoti tokio narsuolio, kuris jį galėtų nugalėti savo stipria ranka. Griežtai neneigdamas, bet ir nelaikydamas šių žmonių pasakojimų tiesa, Husovianas yra pasiryžęs (tai jis pabrėžia ne kartą) savo poemoje pasakoti tik tai, ką pats yra matęs ir patyręs, o ne tai, ką kiti išgalvoja. Husovianas mini ir tai, kad taurams, ypač patelėms, saugoti esąs griežtas kunigaikščio įsakymas, kad išliktų didžiosios Lietuvos miškų vertybės.

Pagal nusistovėjusį paprotį medžiotojai seka taurą, suverčia iš pargriuvusių medžių plačią užtvarą arba, panaudodami senas užtvaras, uždaro jį jose. Kaip tik čia vyrai turės susitikti su juo akis į akį. Čia nebus jokios pagalbos iš šalies. Griežti nuostatai pažymi, kas reikia daryti tokių medžioklių metu, ir įstatymo esanti skirta bausmė nevykdantiems šių nuostatų. Vienintelis išsigelbėjimas šioje kovoje – paties medžiotojo ir jo žirgo vikrumas. Tai garbinga medžioklė, ir jos nevengę net kilmingi valdovai, kad parodytų savo drąsą.

Poeto plunksna skriete skriejanti apdainuoti ir tuos žygius, kuriuos yra atlikęs Žygimantas Senasis miškuose. Jie esą didingi, bet dar didingesni esą kovų žygiai laukuose. Taigi juos jis irgi apdainuosiąs, jei tik jam užteksią jėgų ir jei likimas suteiksiąs jam bent kiek gyvenimo ramybės. Dabar jis turįs pasitenkinti pasakojimu apie vieną žvėrį.

Toliau poetas aprašo, kaip vyksta pati medžioklė. Iš pradžių medžiotojai taurą sužeidžia strėlėmis. Jis mėgina pabėgti, bet medžiotojai jį persekioja ir dar labiau sužeidžia. Pagaliau tauras įsiunta ir puola savo skausmo kaltininkus, viską maišydamas ir maigydamas, kas tik pasitaiko jo kelyje. Tai baisus esąs vaizdas ir ne vienam jis įvaręs baimės. Šia proga Husovianas pasakoja anekdotą apie vieną turtingą ir garsios giminės, bet bailios širdies jaunuolį Lauryną, kuris, gavęs leidimą susikauti su tauru, žuvęs iš baimės vien tik nuo įšėlusio žvėries žvilgsnio. Kai buvo laidojamas jaunuolis, poetas parašęs epitafiją, primenančią tai, ką galėtų padaryti tauro ragai, jei vien tik nuo žvilgsnio žuvo šis vaikinas. Apskritai Husovianas daug dėmesio skiria tauro žiaurumui aprašyti. Jis labai smulkiai ir konkrečiai pasakoja, ką padaro tauro ragai, kai jie sugriebia kelyje pasitaikiusį raitelį, žvėrį, ir kaip žiauriai tauras tada malšina savo kerštą ir pyktį.

Lyg norėdamas pateisinti tokią žiaurią medžioklę ir tuos pavojingus reginius, kurie būna pražūtingi daugeliui vyrų, Husovianas griebiasi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto auto-

riteto. Vytautas taurų medžioklę laikė mokykla jaunuomenei rengti karo žygiams ir gyventojų karinei dvasiai kelti. Pasakojimas apie Vytautą sudaro poemos plačiausią ir įdomiausią intarpą (T 659–826). Po to poetas ir toliau su tokiu pat tikslumu ir konkretumu pasakoja, kaip jaunimas vis smarkiau puola taurą, kaip tas vis įnirtingiau atsako į jų puolimus. Pavojai tampa vis didesni tiems, kurie dalyvauja tiesioginėje kovoje, bet jų neišvengia kartais ir šių permainingų mūšių žiūrovai. Husovianas mini, kad, kunigaikščiui Aleksandrui medžiojant, vos nežuvusi kunigaikštienė su savo palydovėmis. Ant keturių aukštų ramsčių buvęs pakeltas sostas, ir iš čia kovos žaidimus stebėjusi kunigaikštienė su kitomis kilmingomis moterimis ir mergelėmis. Kai jaunuoliai narsiai kovoję, norėję parodyti savo drąsą gražiosioms žiūrovėms, mergelių būryje sužibęs įvairiomis spalvomis raudonas rūbas, o didžiai puošnaus drabužio aukse pradėjusi žaisti saulė. Atkreipęs į tai dėmesį vienas tauras ir pasipiktinęs, kad iš jų žudynių žmonės ruošią sau reginius, be to, panorėjęs išgarsinti savo jau netolimą mirtį, todėl trenkęs kakta į sosto ramstį, išvertęs jį, ir, jei visas įtaisymas nebūtų išsilaikęs antrąja puse, daug kilmingo kraujo būtų sugėrusi žemė. Tačiau medžiotojai vis nesiliauja varginę žvėries tol, kol pasitaiko patogus momentas vikriu kardo smūgiu perverti jo krūtinę. Taip krintąs tvirčiausias šiaurės miškų žvėris. Tačiau dar ne viskas: jei tik būsią laiko, Husovianas pasižada surasti Lietuvos miškų tankmėse dar ir stumbrą, kuris panašiu būdu bus priverstas paruošti savo kaktą tokiai pat žiauriai kovai.

Konkrečios vaizdo kūrimo aplinkybės

Toks bendrais bruožais yra tauro ir jo medžioklės vaizdas Mikalojaus Husoviano poemoje. Svarstydami, kas paskatino poetą pasirinkti tokią temą, ne visai įprastą literatūrinėje praktikoje, mes pirmiausia turime atkreipti dėmesį į paties autoriaus pateiktus paaiškinimus. Poemoje apie taurą Husovianas rašo:

Dar neseniai aš Romoj buvau ir kartą žiūrėjau
Čia su minia didžiule jaučių žaidimų vienų.
Kai grumtynių žiauriųjų sąmyšy jaučiai jau šėlo,
Kūnu stabdydami ten debesis iečių aštrių,
Ir nuo vylyčių smigių, kaskart įniršimui didėjant,
Vyrus vikriuosius dažnai blokšdavo jie mirtinai,
Kai aš stebėjaus, kaip jie sužvėrėję pradėdavo siausti
Ir nuo plojimų audros, ir nuo įgytų žaizdų, –
Man apie šiaurės girias užsiminė mano bičiuliai,
Prašomas jų, aš ėmiau pasakot jiems atvirai.
Daug aš kalbėjau tada apie medžiokles įvairiausias,
Jėgą žvėrių, betgi man pakenkė toji kalba:
Įpareigojo mane, kad viską giesmėj pakartočiau,
Ir įsakė jie man darbą pradėti tuojau.
(T 1–14)

Laiške karalienei Bonai rašytojas mini, kad tauru susidomėję ne tik draugai, su kuriais jis dalyvavo bulių rungtynėse, bet ir popiežius, kuris netgi paprašęs parodyti, koks yra tasai tauras:

> Kai buvau Romoje, šviesiausioji karaliene, popiežius Leonas X, vienu metu prisimindamas šiaurės medžiokles ir žvėrių didumą, garbingąjį poną Erazmą, Plocko vyskupą, kuris tada buvo pasiuntinys pas jį nuo jūsų didenybės, ilga kalba paragino, kad būtų parodytas Romoje bizonto, kurį mes vadiname tauru, šieno prikimštas kailis. Kadangi plockietis pažadėjo tai padaryti ir nuleido laišką Vilniaus vaivadai Radvilai, kad tas pasirūpintų gauti, kiek galima, didesnį šio gyvulio kailį, man, tada buvusiam savo namiškiui, pavedė, kad bent kiek parašyčiau apie šio žvėries prigimtį ir medžioklę, norėdamas jo pavidalą pateikti popiežiui ir daiktiniu būdu, ir žodžiais.[9]

Vadinasi, kaip matyti iš šių žodžių, Husoviano poema apie taurą patį pirmą impulsą iš pradžių gavo Romoje, kai poetas ten buvo drauge su Erazmu Vitelijumi, Lietuvos–Lenkijos valstybės pasiuntiniu prie popiežiaus dvaro. Rašyti poemą apie taurą skatino jį ir jo draugai, ir jo tiesioginis viršininkas Vitelijus, ir popiežius. Su kokiu nekantrumu būsimieji jo poezijos skaitytojai laukė pasirodant jo eilių, rodo tai, kad net ir laikas parašyti poemai buvęs paskirtas toks trumpas, kad rašytojas buvęs priverstas skubėti. Net ir jo paties valia čia nieko nereiškusi: Husovianas aiškiai sakosi nenorėjęs nieko rašyti apie taurą. Jis jautėsi esąs menkas poetas ir bijojęs apsijuokti mokytų žmonių akivaizdoje. Tačiau, vengdamas pasirodyti nedėkingas savo globėjui ir mecenatui Vitelijui, jisai buvęs „priverstas gerai išsemti sausą savo gabumo šaltinį ir atnešti auką, kurią išauginti gali tik nederlinga dirva".

Tad kyla pagrįstas klausimas, kodėl Romoje tuo metu taip labai buvo domimasi tauru ir kodėl su tokiu nekantrumu buvo laukiama poezijos apie šį Lietuvos miškų žvėrį ir kodėl Vitelijus, taip pat ir Husovianas ėmėsi skubiai tenkinti šį pageidavimą.

Nederėtų taip suprasti, kad tauras galėjo padėti išspręsti kokius nors bažnytinius bei religinius klausimus. Tauras kaip „žemiška" būtybė turėjo būti susijęs su konkrečiais ekonominio-politinio ir kultūrinio pobūdžio reikalais, dominančiais Lietuvos–Lenkijos valstybę, kuriai atstovavo ir Husovianas, ir Italijos valstybes, tarp jų ir popiežiaus valstybę. Mums reikia prieš akis turėti tą faktą, kad tuo metu, kai Husovianas buvo Romoje, popiežiaus dvaras apskritai pergyveno savo „sekuliarizacijos" aukščiausią periodą[10]. Popiežiai tuomet daugiau buvo pasaulio negu bažnyčios valdovai. Kaip ir kiti miestų valdovai, jie buvo glaudžiai susiję su Italijos ekonominiu-politiniu ir kultūriniu gyvenimu. Popiežiaus dvaras šiuo atžvilgiu buvo labai stiprus ir įtakingas. Kurija buvo stambiausias bankas, turėjęs savo dispozicijoje milžiniškus pinigus, surenkamus iš savo valdų, taip pat ir iš viso katalikiško pasaulio įvairių „šventųjų" mokesčių bei „anuatų" formomis. Popiežiai juos panaudodavo savais tikslais, kai kada kredituodami net ištisas valstybes. Daugelis Italijos miestiečių ir pirklių buvo susiję su šiuo dvaru, tarnaudami jam mokesčių rinkėjais ir įvairiais tarpininkais. Apskritai Italijos miestiečių ir pirklių santykiai su popiežiaus kurija buvo gana sudėtingi. Suprantama, kad ir to meto kultūra negalėjo nepatirti tam tikros popiežių įtakos. Daugelis humanistų, nors ir sudarydavo tam tikrą opoziciją popiežių dvasinei valdžiai, vis dėlto nenueidavo toli: puldami popiežiaus dvaro piktadarystes, jie sustodavo prie tam tikros ribos, per kurią pereiti jie laikė esant negalima. Kai kurie popiežiai yra atlikę tam tikrą vaidmenį, telkdami aplink save rašytojus, menininkus, mokslininkus.

Vienas iš tokių popiežių buvo Leonas X, prie kurio dvaro Vitelijaus pasiuntinybėje gyveno keletą metų Husovianas. Leono X vardas dažnai yra siejamas su XVI a. pradžios italų meno, poezijos žydėjimu. Tai įvyko, žinoma, ne dėl to, kad šis popiežius būtų buvęs vienintelis žmogus,

[9] *Cum essem Romae, Serenissima Regina, Leo Papa X venationes arctoas et ferarum magnitudinem quodam tempore commemorans Reverendissimum Dominum Erasmum, Plocensem Episcopum, apud se tunc a Vestra Maiestate oratorem, longo verborum circuitu monuit, ut effigies bisontis, quem nos zubrum vocamus, impleta feno pelle Romae repraesentaretur. Quod Plocensis dum se facturum promisisset, datis ad Radivilonem, Vilnensem Palatinum, super pelle quam maxima huius animantis consequenda litteris, mihi, suo tunc familiari, iniunxit, ut aliquid super natura et venatione huius ferae scriberem, volens eius speciem tam re quam verbis Pontifici exhibere* (Hussovianus N., „Ad Serenissiman Principem et Dominam D. Bonam Dei gratia Reginam Poloniae", in: *Nicolai Hussoviani carmina*, p. 4–5).

[10] Буркгардтъ Я., *Культура Италіи въ эпоху Возрожденія*, т. 1, переводъ С. Бриліанта съ 8-го изданія, переработаннаго Людвигомъ Геигеромъ, С.-Петербургъ: Книгоиздательство М. Пирожкова, 1904, с. 123; *История средних веков*, т. 1, под ред. акад. Е. Косминского и чл.-кор. Акад. наук СССР С. Сказкина, Москва: Госполитиздат, 1952, с. 635.

kurio pastangoms turėjo būti dėkingas meno ir kultūros pakilimas. Atvirkščiai, Leonas X savo didžiuliais materialiniais ištekliais galėjo prisidėti prie literatūros ir meno skatinimo tik dėl to, kad jis prisidėjo prie bendros to meto visuomeninės tendencijos ir įsijungė į bendrą kultūrinį humanizmo judėjimą. Pats Leonas X buvo kilęs iš Medici dvaro. Iš čia jis išsinešė polinkį menui bei literatūrai ir tradiciją ją globoti. Šią tradiciją jis uoliai palaikė. Vos išrinktas popiežiumi (1513), dar nepradėjęs tikrai eiti savo pareigų, pirmiausia stengiasi bendrauti su žymiais literatūros veikėjais. Pirmas jo kaip popiežiaus sprendimas buvo paskirti savo sekretoriais to meto lotyniškosios poezijos atstovus Pietro Bembo ir Jacopo Sadoleto. Vienas iš Leono X kultūrinių nuopelnų buvo tas, kad jis skatino ir palaikė knygų spaudą ir jų platinimą. Žinomo spaustuvininko Aldo Manuzio (1450–1515) nuopelnai knygų spausdinimo srityje nemaža priklausė nuo to, kad jo darbus palaikė Leonas X. Jis įkūrė Kvirinalyje specialų institutą graikų jaunuoliams. Jo kviečiamas, savo spaustuvę iš Venecijos į Romą perkėlė Zakarijas Kalierdžis. Su Medici dvaru ir su kurija yra susijusi didžiųjų Renesanso menininkų Leonardo da Vinci ir Rafaello Santi kūryba, kuriai šie Romos valdovai leido milžiniškas lėšas.

Poezijos srityje Leonas X ypač palaikė lotyniškąją poeziją. Jis ir pats bandė savo jėgas šioje srityje, taip pat paskatino nemaža poetų sukurti didesnių ar mažesnių kūrinių. Apskritai tai buvo literatūrinė epocha, kai Italijoje, nežiūrint šiokio tokio susidomėjimo poezija italų kalba, su didžiausiu uolumu buvo sekama antikiniais rašytojais, kai lotyniškoji poezija pasiekė gana aukštą taisyklingumą ir meniškumą. Nors ši poezija tik retais atvejais pasirodydavo tokia natūrali, kokia buvo žymiausio naujosios lotyniškos poezijos atstovo Giovanni Pontano (1426–1503) kūryba, tačiau Roma tuo metu pagarsėjo žymiausiais šio laikotarpio lotynistais. Čia šypsojosi jiems, kaip ir daugeliui kitos rūšies menininkų, visokios malonės.

Leonas X, kaip ir visi to meto pasaulio valdovai, buvo ypač pamėgęs medžioklę. Tai buvo jo aistra. Todėl jis ne vieną poetą skatino ją apdainuoti. XVI a. pradžioje ypatingu pasisekimu naudojosi medžioklių poetas Gvido Postumo. Jis parašė eleginių eilių apie popiežiaus Leono X medžioklę, supindamas medžioklės tematiką su meilės motyvais. Popiežiaus dvaro aplinkoje buvo žinomi ir vadovėliai medžioklės klausimais[11].

Visa tai turint prieš akis, lengvai galima suprasti, kad Husovianas, kaip patyręs medžiotojas, galėjo būti įtrauktas į tokių poetų skaičių, kurie turėjo pateikti popiežiui Leonui X ir jo dvarui mėgstamos tematikos poezijos. Minėtos kultūrinės aplinkybės iš dalies paaiškina, kodėl popiežius skatino Vitelijų ir Husovianą padėti jam susipažinti su tauru ir tiesioginiu, ir poetiniu būdu.

Tauro vaizdo individualizacija

Kad tokios buvo konkrečios poemos apie taurą sukūrimo aplinkybės, rodo ir tauro vaizdo kūrimo būdas. Mikalojus Husovianas visų pirma labai smulkiai ir atidžiai pasakoja apie tauro išvaizdą, apie jo žiaurumą ir medžioklę. Taigi mes pastebime bendrą poemos tendenciją pateikti savo skaitytojui jį dominančius konkrečius faktus. Iš tikrųjų tauras vaizduojamas labai konkrečiai. Poetas, palygindamas taurą su kitais gyvuliais, kalba apie jo didumą, sąnarių stambumą, plaukų spalvą. Jis nepraleidžia ir to, kokia yra jo barzda, akys, tarpuragė. Stengiamasi parodyti skaitytojui, koks žiaurus yra jo būdas, koks jis yra darbštus ir veiklus, kaip ilgai jis gyvena ir kaip kovoja tarpusavyje. Bet ypač smulkiai poetas sustojo ties praktiška puse ir labai smulkiai aprašinėjo medžiojimo būdą nuo pat medžioklės pradžios, kai jis yra uždaromas garde, iki pabaigos,

[11] Буркгардтъ Я., *op. cit.*, с. 422; Гаспари А., *История итальянской литературы*, т. 2: Итальянская литература эпохи возрождения, переводъ К. Бальмонта, Москва: Издание К. Солдатенкова, 1897, с. 304, 357–359.

kai šis žvėris krinta nuo jaunuolio rankos. Dėl to skaitytojui susidaro vaizdas, kad jis skaito tik tauro aprašymą. Jam atrodo, kad Husovianas tesiekė pateikti tik šio žvėries ir jo medžioklės kopiją. Rašytojas čia nesistengė duoti bent kiek platesnių apibendrinimų iš zoologijos ir gamtos mokslų srities. Šiuo atžvilgiu poema įgauna tam tikrą utilitarinį pobūdį ir atrodo lyg medžioklės praktikos konkretus išdėstymas, lyg medžioklės vadovėlis, kuriuo gali pasinaudoti aistringas medžioklės mėgėjas.

Šia linkme veda ir paties Husoviano pasisakymai apie jo poezijai keliamus tikslus. Poetas nuolat tvirtina, kad jo kūrybai įtikinamumą suteiks ne knygų pateikiami faktai, ne tai, ką rašė apie taurą kiti rašytojai, o tik jo paties patirtis. Tik ilga medžioklės praktika ir vargas, kurį jis iškentė dėl jos, galįs suteikti pagalbą ir poezijoje:

> Kas ir bebūtų, padės man ilga patirtis bemedžiojant,
> Vargas, taip pat ir sunki manojo amžiaus dalia.
> *(T 117–118)*

Kaip tik dėl to jis įspėja skaitytoją elgtis su šia patirtimi atsargiai ir neabejoti ja be pagrindo. Daug šiurpių dalykų iškentęs Lietuvos miškų medžioklėse, jis turįs teisę reikalauti, kad skaitytojai tikėtų jo žodžiais. Tiesa sudaranti jo kūrybos pagrindą. Toks esąs jos pagrindinis principas. Nuo šios tiesos jis negalįs nuklysti, keliaudamas po „žieduotus senųjų kaimus ir laukus“, kaip jis vadina antikinę literatūrą. Tiesą esąs pamėgęs ir jo globėjas Vitelijus. Be to, jis jaučiasi kalbąs mokytų žmonių akivaizdoje, kuriems reikia tik tiesos. Tik čia Husovianas baiminasi galįs suklupti.

Dėl ryžtingo noro pasakoti apie taurą tik tiesą rašytojas neigia netgi savo poetinį talentą, taip pat ir kūrybinės fantazijos reikšmę savo eilėse. Be jau minėtų žodžių apie tai, kad jo poetinio sugebėjimo šaltinis yra „sausas“, o toji kūrybinė auka, kurią jis esąs priverstas atnešti, esanti išaugusi nederlingoje dirvoje, jis dar įspėja skaitytoją, besitikintį rasti šioje poezijoje „saldybės ir malonumo“, kad jis viso to čia nerasiąs. Jo poezija esanti lyg „neišdirbtas laukelis“. Jame nesą gėlių, nes jis gulįs „aptrauktas ledo ir gilaus sniego dangos“, kaip ir tas sniego apdengtas laukas, kuriame vyksta tauro medžioklė. Dėl to jis prašo skaitytoją jo eiles vertinti ne kaip meno kūrinį, o tik kaip tiesą apie taurą. Rašyti poeziją jis miškuose neišmokęs. Jo plunksnos čia buvusios strėlės. Todėl kitas geriau už jį parašysias poeziją, o jis stipriau įtempsiąs lanką – tai jo menas. Taigi jo stiprybė – tauro aprašymas, jo tikslumas ir teisingumas. Tik šiuo atžvilgiu jis nešiojąsis strėlių „nuostabiai smailių“: jos esančios išvirtos stipriuose nuoduose ir nuo menkos jų žaizdelės žūstąs užgautasis. Jis tad nesinaudosiąs savo fantazija ir neieškosiąs malonių ausims žodžių, bet pasakysiąs, ką yra matęs ir girdėjęs[12].

Tauro vaizdo apibendrinimas

Taigi ir poeto pasisakymai, ir tauro vaizdo pobūdis turėtų rodyti, kad Mikalojus Husovianas savo poemą apie taurą paskyrė tik asmeniškai Leonui X, parašydamas ją jo užsakymu. Tačiau taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Poemoje pateiktos medžiagos ir jos sukūrimo aplinkybių tolimesnis tyrinėjimas leis mums pastebėti, kad poema nėra tik atsakymas į asmenines popiežiaus Leono X užgaidas, nes yra nemaža bendresnio pobūdžio priežasčių, paskatinusių Husovianą imtis šio darbo. Viena iš tokių priežasčių reikia laikyti visuotinį to meto apsišvietusios visuomenės susidomėjimą tauru. Mat popiežiaus ir jo dvariškių dėmesys taurui buvo visai ne atsitiktinis ir asmeniškas: tauras, kaip ypatingas šiaurės miškų laukinis gyvulys, nuo seniausių laikų kreipdavo į save žmonių dėmesį.

[12] Plg. T 35 ir t.

Iš tikrųjų tauras buvo ypatingas gyvulys ir dydžiu, ir forma. Savo kilme, kaip ir stumbras, priklauso labai senos epochos gyvulių rūšiai. Kito tokio gyvulio šiaurės miškuose mūsų epochoje niekad nebuvo. Kaip ypatingas ir retas gyvulys, jau nuo seno buvo saugomas ir globojamas valstybių. Husovianas mini, kad jo metu LDK taurai buvo saugomi valstybės įstatymų, kad nebūtų išnaikintos didžiosios miškų gėrybės (T 237). Mūsų gyvenamu metu taurų jau nebeliko, yra tik stumbrai. Jiems saugoti su centru Varšuvoje yra speciali tarptautinė draugija, kuri yra užsibrėžusi uždavinį organizuoti stumbrų saugojimą įvairiose valslybėse. Daugiausia šiuo metu stumbrų yra Lenkijoje (65), antroje vietoje – Tarybų Sąjungoje (30)[13].

Husoviano metu taurų buvo gana daug šiaurės miškuose, tačiau matyti, kad daugiausia jų būta LDK miškuose. Dėl to Husovianas ir sako, kad šis žiauriausias žvėris gimsta Lietuvos miškuose (plg. T 51). Kad kaip tik taip buvo, be rašytojų ir istorikų, rodo ir vietovių, miestų, daiktų pavadinimai, taip pat ir pavardės: Tauragė, Tauragnai, Tauro pilis, Tauras, Taurinis, Taurinskas, taurė, taurus ir kt. Apie tauro buvimą šiaurės miškuose jau žinojo graikai ir romėnai.

Iš graikų rašytojų ir mokslininkų plačiausiai taurą aprašė Aristotelis. Pavyzdžiui, savo veikale apie gyvulius[14] ir kituose savo darbuose jis pasakoja, kad tauras iš kitų raguočių laukinių gyvulių išsiskiria tuo, kad turi karčius, riestus vienas į kitą ragus, ir esąs panašus į jautį. Jis jį pavadina *bonasson*. (Iš čia yra ir dabartinis mokslinis stumbro pavadinimas *Bison bonasus*.) Pelczaras mano, kad *bizontas* esąs lietuviškas žodis[15], nors tai reikėtų patyrinėti. Tauras yra minimas Pausanijaus, Opiano raštuose, tačiau jų, kaip ir Aristotelio, Husovianas nemini. Jis mini tik lotyniškai rašiusius autorius, visų pirma, kaip tai esame matę, Gajų Plinijų Cecilijų Sekundą Vyresnįjį[16]. Iš šio rašytojo žinias apie taurą paėmė dar rašytojas Julijus Solinas, bet ir jo, ir Marcialio, ir Senekos vardų Husovianas neįtraukia į skaičių tų rašytojų, kurie savo raštuose buvo lietę tauro temą. Viduriniais amžiais apie taurą rašė jau minėtas Paulius Diakonas „Lombardijos istorijoje" ir Albertas Didysis darbe „Apie gyvulius". Tauru didžiuojasi ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio pasiuntinys Jonas Ostrorogas Romoje popiežiaus ir jo dvariškių akivaizdoje (1467). Tauras dar prieš Husovianą buvo susilaukęs savo poezijos: mažą poemėlę apie jį ir jo medžioklę parašė vokiečių humanistas Conradas Celtis (1459–1508) (kurį laiką jis gyveno Krokuvoje). Ir savo eilėdara (eleginiu distichu), ir pasakojimo tonu ji primena Husoviano poemą ir sudaro lyg bendrą jo poemos planą, tik be epizodų. Celtis taurą laiko Mazovijos gyvuliu, o ne Lietuvos, kaip tai daro Husovianas. Galimas daiktas, kad Husovianas šią poemėlę buvo skaitęs[17].

[13] Plg. „Зубр", in: *Большая советская энциклопедия,* второе изд., т. 17, Москва: Государственное научное издательство „Большая советская энциклопедия", 1952, с. 230–231.

[14] *Peri ta dzoa historiai*, 1, 498^{b} 31.

[15] Pelczar I., „Praefatio", in: *Nicolai Hussoviani carmina*, p. XX.

[16] *Hist. nat.* VIII, 15.

[17] *Vistula Carpathi ducens radicibus ortum, / Quae sua Pannoniis aurea dona ferunt, / Hic ubi praecipiti consurgit vertice χρημνος / Pulsans aethereum per iuga celsa polum, / Inde citus triplicem Cracovinam tendis ad urbem / Sarmatici regis moenia celsa rigans. / Hinc Masovina vagus te obliquas maior in arva, / Qua patet Herciniae portio vasta meae, / Horrida villosos quae pascit sola visontes / Et validos uros, monstra stupenda ferae. / Bellua vasta, micans oculis et cornibus uncis / Et nigrum hirsuatam corpus habet faciem. / Pendula promissis gestat palearia villis, / Quis strumae in morem guttura crassa tument. / Cornibus elatis venientem occursat in hostem / Et iacit in caelum corpora prensa vagum, / Arboreos truncos annosaque robora quercum / Ventilat, ut vibrat per vaga rura caput. / Quam cum venator rigidis prosternere silvis / Apparat, hanc pulchro decipit ingenio. / Nam primum hanc iaculis, tento vel provocat arcu, / Ut furiat laesis bellua cruda toris. / Inde citus capit ille fugam se robore tutans, / Quod petit impactis cornibus illa suis / Se prensisse putans fugitivum cornibus hostem, / Saevit et in gyrum robora vasta terens. / Ille feram trunco se tutans saepe lacessit / Figit et in tetram spicula saeva cutem. / Sic ubi iam toto lassatae corpore vires / Cessit et exanimis impetus ille ferus, / Mox alii circum iam stantes more coronae / Conficiunt iaculis corpora vasta suis*; cit. iš Pelczar I., *op. cit.*, p. xxi–xxii.

Gana plačiai taurą aprašinėja ir Siegmundas von Herbersteinas savo veikale *Rerum Moscovitarum commentarii*[18]. Kaip labai šis rašytojas buvo susidomėjęs šiuo Lietuvos miškų galiūnu, rodo tai, kad jis pateikia jo ir stumbro piešinius, taip pat sakosi, kad, grįždamas iš pirmos kelionės į Maskvą (1515–1517), pasuko iš kelio ir nuvyko į Trakus, kad savo akimis pamatytų taurus, kurie ten buvę laikomi tam tikrame žardyje. Yra žinoma, kad tauras pateko ir į tapybą. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto tapytojas Antanas Vidas 1545 m. Vilniuje nutapė paveikslą, vaizduojantį tauro medžioklę[19]. Taurų ir stumbrų savo žvėryne netoli Karaliaučiaus turėjo ir Prūsų kunigaikštis Albrechtas. Tauro tema vis nepalieka literatūros ir vėliau[20].

Tad toks garsus buvo tauras ir Lietuvoje, ir Europoje. Juo domėjosi ir rašytojai, ir mokslininkai, ir tapytojai. Ir tikrai tauras tuo metu buvo tapęs daugiau kultūriniu reiškiniu negu ūkine miškų gėrybe: kaip medžioklės objektas jis jau buvo plačiau neprieinamas. Atsimenant to meto kultūros humanistinį pobūdį ir siekimą iškelti antikinio meno ir mokslo reikšmę, reikia manyti, kad Husovianui didelį poetinį paskatinimą davė antikinių autorių pasisakymai apie taurą. Todėl mes ir matome, kad poemos apie taurą autorius pirmiausia stengiasi perskaityti senuosius rašytojus ir surasti, ką kalba jo pasirinkta tema antikiniai raštai. Ir savo skaitytojui jis rekomenduoja perskaityti juos, pirmiausia Plinijų Vyresnįjį, nors šis rašytojas labai trumpai tepamini, kad šiaurės kraštuose yra ypatingų laukinių jaučių rūšių: karčiuotų taurų ir nepaprastos jėgos ir greitumo stumbrų (*iubatos bisontes excellentique et vi et velocitate uros*). Ir apskritai kiekvienas, kuris perskaitys bent šimtą poemos eilučių, lengvai įsitikins, jog poetas labai nori papuošti savo kūrybą senųjų autoritetu ir taip suteikti jai rimtumo ir mokytumo. Todėl yra suprantamas ir poeto skundas, kad jis mažai radęs „senųjų rašytojų knygų bei liudijimų" apie taurą:

Ką man daryt? Negaliu čia mokytiems nieko nurodyt,
Kokias skaityti knygas ir gal senuosius raštus,
Kad sužinotų iš jų, kokie stumbro nariai ir koks kūnas,
Ir kur galėtų atrast tai parašyta aiškiau.
Teko galvoti man daug, bet niekas nepaaiškėjo.
(T 105–109)[21]

Husoviano skundimasis dėl antikinių žinių apie taurą skurdumo iš dalies yra pagrįstas. Kaip tai neseniai matėme, poetas kai kurių rašytojų tikrai nežinojo. Ypač krinta į akis tai, kad jis nemini Aristotelio, kurio raštai buvo plačiai skaitomi ir nagrinėjami XVI a. Gal jis neturėjo jo raštų po ranka, o gal sutrukdė poemos rašymo aplinkybės, nes rašytojas buvo verčiamas skubiai atlikti savo darbą.

Tačiau Husoviano kūryboje, nors ir galima konstatuoti tam tikrą antikinės literatūros, ypač graikų, nepažinimą, vis dėlto jaučiama mokslinė tendencija. Šiuo pagrindu jis netgi per griežtai neigia savo poemos meniškumą, iškeldamas joje tik vyraujantį tiesos vaidmenį. Bet ar jis iš tikrųjų neigė kūrybinės fantazijos reikšmę poezijoje? To negalima pasakyti. Jau pati jo

[18] Herberstein S., *Rerum Moscoviticarum commentarij*, Basileae: Ex officina Oporiniana, 1571, p. 109.

[19] Plg. Kolankowski L., *Zygmunt August wielki książe Litwy do roku 1548*, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1913, s. 329.

[20] Pvz., Blaise de Vigénère, *La description du Royaume de Pologne et pays adjecens, avec les statuts, constitutions, moeurs, et façons de faire d'iceux*, Paris, 1573. Joje autorius supažindina naujai išrinktą Lenkų karalių Henriką Valua su Lenkija ir Lietuva.
Apie tai, kad taurų ir stumbrų buvo žvėryne prie Karaliaučiaus, plg. Niemcewicz J. U., *Zbiór pamiętników historycznych o dawney Polszcze z rękopismow, tudzież dzieł w różnych językach o Polszcze wydanych oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraiu naszym*, t. 1, Warszawa: Drukiem N. Glücksberga, 1822, s. 76.

argumentacija, su kuria mes esame anksčiau susipažinę, kupina poetinio vaizdingumo, todėl verčia mus manyti kitaip, jei ne priešingai. Mes turime daryti išvadą, kad Husovianas tais savo žodžiais išryškina ne tik savo požiūrį į literatūrą, bet ir bendrą to meto reikalavimą, keliamą poetinei kūrybai. Iš tikrųjų tai yra susiję su to meto bendru siekimu suteikti poezijai mokytumo pobūdį (*docta poesis*). Šią mokslinę tendenciją taip pat reikia laikyti viena iš priežasčių, paskatinusių ir patį Husovianą, ir popiežiaus dvarą, ir Vitelijų susirūpinti tauru – šiuo ypač retu gamtos padaru.

Mokslinė bei kritinė dvasia humanizmo metu nepalyginamai buvo stipresnė negu Viduramžiais ir pasiekė įvairias ideologijos sritis, tarp jų ir poeziją. Bendra tendencija sekti antikiniais rašytojais kaip poetinės kūrybos pavyzdžiais dabar daugeliu atvejų tampa mokytu ir sistemingu senųjų sekimu. Neretas dabar yra atvejis literatūroje, kai rašytojas skolinasi iš antikinių rašytojų ne tik smulkmenas, bet ir pagrindines formas ir pačius meno principus. XVI a. pradžioje su pakilimu buvo pradėta užsiiminėti ir helėnizmu. Nuo šio meto graikų meno pavyzdžiai įgyja didesnės reikšmės negu anksčiau, ir jau atsiranda ne vienas kultūros veikėjas, kuris graikų rašytojus vertina labiau už romėnų. Kaip vieną iš žymiausių mokslinės literatūros pakraipos atstovų reikia paminėti poetą Gian Giorgio Trissino, autorių tragedijos „Sofonisbė" (1515), kurioje pirmą kartą buvo stengiamasi įgyvendinti garsiuosius „tris vienumus". Iš tikrųjų Trisino kūryba yra labai moksliška. Autorius pats rašo, kad jis atlikęs didelį darbą, peržiūrėdamas beveik visas antikines knygas, kad išrinktų iš čia įvairius teiginius, faktus ir puošmenas, reikalingas jo darbams. Remdamasis antikiniais rašytojais, jis labai kruopščiai aprašo, pavyzdžiui, Romos imperijos struktūrą, kariuomenės organizaciją, karo stovyklų įrengimus ir pan. Taip jo kūryba pasidaro tikru romėnų senybių traktatu.

Husoviano kūryboje ir biografijoje irgi pastebime šią tendenciją – žavėjimąsi mokslu ir siekimą mokytis ir šviestis. Bet kartu matome, kad poemos apie taurą autorius mokslo siekia eidamas kita kryptimi: jis visą dėmesį nukreipia ne į antikinių raštų studijavimą, o į gamtą ir jos reiškinių pažinimą. Šioje srityje jis stengiasi ieškoti tiesos.

Humanistiniam judėjimui irgi būdinga, kad naujosios buržuazinės visuomenės žmogus daug labiau negu anksčiau susidomi gamta. Domėjimasis gamta šiuo metu eina dviem kryptimis: iš vienos pusės, ji tampa mokslinio tyrinėjimo objektu, nes stengiamasi dabar ją ištirti ir pažinti, iš kitos pusės, humanistai pradeda suprasti ir jos grožį. Šiuo atžvilgiu gamta pasidaro ir estetinis vertinimo objektas. Prieš humanizmą to nebuvo. Viduramžiais buvo priimta oficiali, teologiniais pagrindais paremta gamtos mokslų sistema, nuo kurios nukrypti niekam nebuvo leidžiama. Tuo pasirūpindavo garsioji inkvizicija. Bet jau pirmieji buržuazinės visuomenės atstovai dar XIV a. pradeda ironiškai atsiliepti apie tokį gamtos supratimą. Tai buvo ne be pavojaus. XIV a. pradžioje būdavo atsitikimų, kad gamtininkai, ypač gydytojai, tapdavo inkvizicijos aukomis už tai, kad užsiiminėjo moksliniu gamtos tyrinėjimu. Žmogaus kūno anatominis studijavimas buvo paskelbtas nuodėmingu užsiėmimu. Tačiau, nepaisant to, kad gamtos tyrinėjimas iki XV a., o kai kuriais atvejais ir vėliau, buvo nesaugus dalykas, vis dėlto jau XV a. Italijoje ir kituose Europos kraštuose iškyla žymūs mokslininkai – gamtos tyrinėtojai. Galima čia paminėti da Vinci, Toskanelį, Luca Pacioli, Mikołajų Koperniką ir kitus mokslininkus, kad suprastume tos naujosios mokslo pakraipos užmojį. Gydytojai ir menininkai dabar pradeda atidžiai studijuoti žmogaus kūną. Gamtos tyrinėjimu, bent stebėjimu, užsiima ir ne tokie žymūs mokslininkai, kaip minėtieji: atsiranda daug gamtos mėgėjų, ir dažnai atskiri žmonės ima sudarinėti kolekcijas, veisia botanikos sodus, augina naują augmeniją, steigia zoologijos sodus ir pan. Tuo laikotarpiu ima pasirodyti vienas po kito žemės ūkio vadovėliai ir padedami pagrindai botanikos, geografijos, zoologijos mokslams vystytis. Todėl Friedrichas Engelsas, kalbėdamas apie Renesansą ir

humanizmą, to meto mokslo padėtį apibendrino taip: „Galima pasakyti, kad tikrai sistemingas eksperimentinis mokslas pasidarė galimas tik nuo to laiko“[21].

Iš viso to aišku, kad Husovianas susidomėjimu gamta nėra vienas to meto kultūrinėje aplinkoje. Kartu matyti, kad ir tauro temos pasirinkimas nėra atsitiktinis dalykas ir priklausąs tik nuo popiežiaus asmeninių užgaidų. Husovianas imasi nagrinėti ir pateikti tiesą apie tokį gamtos padarą, kuris nuo seniausių laikų kreipė į save mokslo žmonių dėmesį ir kuris vis dėlto tiesos ir mokslo atžvilgiu nėra tiek pažįstamas, kad nereikėtų apie jį kalbėti. Kad pasakytų žmogaus pažinimui ir mokslui reikšmingus dalykus, poetas tauro vaizde išryškina empirinį konkretumą, paremtą medžioklių praktika ir netipiniu stebėjimu. Šiam tikslui jis pasirenka ir žanrinę formą – didaktinį dėstymo būdą. Šitaip jis susiaurina meninį prasimanymą ir kūrybinės fantazijos laisvę.

Estetinis tauro vaizdo pobūdis

Tačiau vis dėlto nebūtų pateiktas išsamus tauro vaizdo supratimas, jei mes apsiribotume tik nustatę jo mokslinį pobūdį ir taip poemą paverstume eiliuotu moksliniu traktatu. Faktiškai poemoje apie taurą yra nemaža tokių elementų, kurie būdingi tik meniniam vaizdui ir kurie ją daro meniniu kūriniu. Pirmiausia reikia pažymėti Husoviano pastangas suteikti ir pačiam taurui, ir visai Lietuvos miškingąjai gamtai estetinį vertinimą. Poetas stengiasi perteikti skaitytojui tuos jausmus, kuriuos patiria ir gali patirti kiekvienas Lietuvos medžioklių dalyvis. Tai svarbu pabrėžti Husoviano kūryboje, nes estetinis gamtos vertinimas gana ryškiai parodo autoriaus poziciją scholastinės kultūros atžvilgiu. Estetinis gamtos vertinimas reiškia autoriaus pasaulėžiūros tam tikrą pažangumą, palyginti su Viduramžių asketine dvasia ir išorinio pasaulio niekinimu. Sugebėjimas rasti gamtos reiškiniuose estetinių pergyvenimų (taip pat ir protinės veiklos šaltinį), parodo, kad rašytojo, kaip ir daugelio humanistų, santykiai su gamta – ne negyva teologinė abstrakcija, o tiesioginiai, paliečiantys ją savo jausmais ir protu.

Tauras Husoviano poemoje yra ne toks pat, kokį mes pažįstame iš mokslinės literatūros. Skaitytojas nesunkiai pastebi, kad poetas stengiasi savo vaizduojamą objektą sužmoginti. Būdamas ypatingas žvėris, tauras jau pats yra ryškus vaizdavimo objektas, tačiau Husovianas ne vienu atveju stengiasi dar labiau išryškinti, pakeldamas jį ligi žmogaus aukštumos. Poetas šiuo atžvilgiu pasinaudoja įvairiomis metonimijos formomis, ypač hiperbole, taip pat ir metaforomis. To dėka jo tauras pasidaro labai baisus žvėris (baisumą Husovianas ypač pabrėžia), kuris dėl savo ypatybių greičiau virsta tarsi pasakų pabaisa, o ne realiu žvėrimi. Kad sustiprintų šį įspūdį, poetas parodo savo santykius su juo, pavartodamas lyrinius epitetus.

Jau iš pat pradžių poetas pasisako bijąs rašyti apie taurą, nes tai „žvėris nekenčiamas ir baisus“: tai toks žvėris, „kuris garsus yra, kad praliejo daug žmonių kraujo, ir yra žinomas po šiaurės dangumi tik tuo, kad viską žudo“. Tai žiauriausias Lietuvos miškų gyventojas. Poetas šį baisumą dar labiau paryškina, pateikdamas pavyzdį iš savo patirties, kad ir jam pačiam tekę bėgti nuo jo.

Šio gyvulio baisumą rašytojas stengiasi išryškinti, aprašinėdamas jo ūgio didumą ir išvaizdą. Jo kūnas užaugąs labai didelis. Apie tai skaitytojas gali spręsti iš to, kad trys vyrai gali susėsti jo tarpuragėje. Baisi esanti ir jo barzda, taip pat akys, kurios raudonuoja nuo įšėlimo. Taip pat baisūs yra ir jo karčiai, kurie driekiasi nuo sprando ant menčių, dengia kelius, kaktą ir krūtinės apačią. Husovianas nesistebi ir tuo, ką yra pasakęs Paulius Diakonas apie jo kailio didumą, būtent

[21] Энгельс Ф., „Франкский период“, in: Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения,* под ред. В. Адоратского, т. 16, ч. 1: Энгельс Ф., Исследования и статьи, 1883–1889, Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937, с. 439.

kad jame galį miegoti net penkiolika vyrų. Nepaprastai jisai saugojąs savo gyvybę, ir niekas negalįs įsivaizduoti didesnio atsargumo. Jis pastebįs net mažiausią žmogaus akies krustelėjimą ir mažiausią garsą. Kai jis bijąs ko nors, apie tai pranešąs „šiurpulingu baubimu", tuo reikšdamas ir savo pyktį. Nors ir švelnus ir toks malonus, kad nieko maloniau nesą pasiklausyti, būnąs jo maurojimas Veneros švenčių metu, bet toks stiprus, kad net „tvirtąsias žemių gilumas sukrečia drebulys". Iš čia plaukia viena išvada: su tokiu baisiu gyvuliu susitikti medžioklėje tikrai yra baisu.

Todėl suprantama, kad dar labiau perdeda ir išryškina „baisumą" poetas ten, kur jis pavaizduoja patį medžioklės procesą, kai tauras, nuolat žeidžiamas iečių ir strėlių, įpyksta ir įdūksta. Tada žvėries pyktis „dega", jo žvilgsnis „baisus", o po orą skamba, pasiekdamas „aukštąsias žvaigždes" ir drebindamas „aukštąjį mišką" jaunimo šauksmas. Baisūs yra ir tauro šuoliai, o balsas tiesiog „pritrenkiąs". Jis ieškąs maisto savo „žiauriajam ir pražūtingajam" pykčiui numalšinti. Tauro pykčio pražūtingumui parodyti poetas pateikia jau mums žinomą atsitikimą su jaunikaičiu Laurynu, kuris žuvęs vien tik nuo tauro žvilgsnio! Ir pats Husovianas prisipažįsta, kad niekas jo labiau negąsdinąs, kaip tasai žvėris, kai jis, maišydamas viską su žemėmis, šokinėja kaip kokia pabaisa, kol suranda, ką galėtų sumaigyti. Poetas pasakoja ir apie atsitikimus, kai tauras sugriebia savo ragais žvėris, žirgus, pačius medžiotojus. Jis piešia žiaurų su jais susidorojimo vaizdą. Tokio tono Husovianas laikosi ligi pat pasakojimo apie medžioklę galo, kai tauras galų gale krinta nuo medžiotojo rankos. Taigi šių pavojų metu kiekvienas drąsuolis turi „įtempti budriai savo dvasios jausmus", o toji vieta esanti visai netinkama tinginiams. Net ir drąsuoliams kai kada iškrintąs iš rankų kardas ir kai kada ir jie nustirstą iš baimės. Tauro netgi liežuvis esąs kaip kardas: jei sykį jis juo nutvers ką nors, tai baigta su tuo medžiotoju. Medžiotojui yra baisios ir jo kojos, o kvapas – tiesiog kaip ugnis: jo „karštis mažai skiriasi nuo tikrosios ugnies". Nuo jo *irgi galįs žūti nevikrus medžiotojas.*

Ne vienoje poemos vietoje Husovianas taurui pavaizduoti naudojasi alegorija bei kitomis metaforinėmis priemonėmis. Taip rašytojas suteikia taurui tam tikrų žmogaus ypatybių. Iš aprašomo vaizdo mes matome ne tik poeto, bet ir to meto žmonių santykius su tauru ir apskritai su mišku.

Pirmiausia Husovianas pasakoja apie šio piktojo šiaurės žvėries vaikus, linksmai šokinėjančius aplink rūpestingus savo tėvus. Jie esą labai klusnūs savo tėvams, taip pat, kaip ir žmonių vaikai, sugeba žaisti ir lenktyniauti tarpusavyje. Jie tai darą, kad lavintų savo gležnuosius kūnelius ir pasiruoštų darbams suaugusio tauro, kuris esąs nepaprastai veiklus ir darbštus. Šiuo atžvilgiu jaunoji karta elgiasi panašiai kaip tas jaunimas, kuris per fizinį lavinimą ir vargingą medžioklę ruošiasi dideliems žygiams ir karo atvejui. Husovianas tauriukų vaizdu išreiškia savo požiūrį į fizinį lavinimą bei kūno kultūrą, iškelia jos reikšmę valstybės gyvenimui. Nuo senų laikų yra žinoma tradicija apdovanoti aklumu senus, išmintingus žmones. Mat išmintingi vyrai senatvės akivaizdoje turį išsaugoti dvasios rimtį, netrikdomą išorinio pasaulio, patenkančio į žmogaus dvasią per pojūčius, pirmiausia per akis. Šitokią ypatybę Husovianas, remdamasis raštais, suteikia ir senam taurui, kuris išgyvenęs du šimtus metų. Jo kaktoje spindėję žili karčiai ir tam, kad nebūtų trikdomas senatvės laikas, jis neturėjęs akių šviesos, kurios jis netekęs žiauriose kovose.

Ne mažiau žmogišką gyvenimo vaizdą alegorine forma Husovianas pateikia eilutėse, kur jis pasakoja apie taurų kovas dėl valdžios. Žmonių visuomenės dėsnis, kad valdovo teisės turi būti iškovotos, veikęs ir tarp taurų. Tik tas turįs valdžią, kuris pasižymįs grožiu ir jėga. Valdžia pareikalaujanti iš patinų daug kraujo. Vargšus pretendentus į valdovus laukią iš visur baisūs mūšiai, ir jie neturį nė vienos saugaus poilsio valandos. Ir taip pasiutęs valdžios troškimas verdąs tarsi nuodingas pyktis tol, kol atslūgstąs dažniausiai kito pretendento į valdžią mirties numaldytas. Nugalėtojas tokiu atveju kaip atpildą už pergalę gaunąs teisę valdyti kaimenę, o nugalėtasis, jei

nežūsta, pasitraukia liūdnas ištrėmiman. Išvykstantį vyrą sekanti taip pat liūdna žmona. Ji tik tada grįžtanti, kai žūstąs jos vyras, ir taip nutraukiamas jų ištikimybės saitas. Iš mokslinės literatūros yra žinoma, kad seni taurai iš tikrųjų atsiskirdavo nuo kaimenės, o Husovianas tai aiškina savaip. Šiame taurų kovų dėl valdžios pavaizdavime mes matome atsispindint tą nesibaigiančią valdovų kovą, kuri vyko tuo metu Italijoje ir kituose Europos kraštuose, taip pat ir pačioje Lietuvos–Lenkijos valstybėje, vis labiau įsigalint pavienių feodalų savivalei. Poetas todėl ir skundžiasi, kad jie „ruošia ginklus vienas prieš kito gyvybę".

Iš Husoviano eilių galima daryti išvadą, kad tauras buvo apsuptas visų žmonių ypatingo dėmesio ir, galima pasakyti, tarsi „negyvuliškos" pagarbos. Nevalia jį buvo nukauti metant ietį iš tolo. Buvo neleidžiama statyti jam kokias nors pinkles. Kovoti su juo buvę leidžiama tik garbingai, panaudojant apsukrumą ir jėgą. Husovianas nepaneigia ir to žmonių pasakojimo, kad taurai patys išeina iš miškų ieškoti jaunuolio, kuris jį nugalėtų stipria savo ranka. Taip poetas palaiko tas pasakas, kuriomis žmonės apipynė šį Lietuvos miškų karalių.

Ir toje vietoje, kur taip konkrečiai ir smulkiai yra pavaizduojama, kaip yra medžiojamas tauras, Husovianas vis dėlto neišvengia metaforų iš žmonių gyvenimo. Kai tauras, žeidžiamas strėlių ir iečių, įsiunta ir baisiais šuoliais puola žmones, gyvulius ir visa kita, ką jis laiko savo skausmo kaltininkais, pasitaiką, kad jis kartais sugriebia savo galingais ragais ir raitelius. Kaip tik tada tauras pajuntąs pykčio ir keršto patenkinimą. Baisiu baubimu ir linksmu šokinėjimu parodąs savo džiaugsmą dėl tokio pasisekimo: jis laikąs save įvykdžiusį kerštą tiek kartų, kiek kartų jo pražūtinguosius ragus apšlakstąs šviežias kraujas. Šitaip baisiai patenkindamas kerštą, jis esąs toks uolus, kad nepasitraukiąs nuo savo aukos tol, kol sutrina jos sąnarius, ištalžo kūną ir kojomis sumindžioja jos kaulus. Husoviano tauras žmogiškai bjaurisi tuo, kad žmonės žudo juos savo pramogai, kaip tai matyti iš epizodo, pasakojančio apie kunigaikščio Aleksandro medžioklę. Tauras pasipiktinęs tuo, kad žmonės jų žudynes laiko maloniais reginiais. Jis, versdamas karalienės ir kilmingų moterų paaukštinimą, norėjęs išgarsinti netolimą savo mirtį.

Be šių didesnių metaforų iš žmonių gyvenimo, skaitytojas randa daug ir mažesnių, kurios pamažu taurą sužmogina ir paverčia jį ne tik tiesioginio mokslinio aprašymo dalyku, bet ir poezijos objektu. Pavyzdžiui, jo žuvimas yra vaizduojamas kaip mirtis kokio galiūno, kai jis nugalėtas „nulenkia savo galvą". Kovoje šis tvirčiausias šiaurės miškų gyventojas „krinta" kaip koks lygiateisis įvykusios kovos dalyvis ir lygus žmogui priešas. Medžioklės įkarščio metu ir jis, kaip ir jį puolantieji žmonės, turi „patirti dvejojančią baimę".

Taigi kai mes atidžiai įsistebime į poemos eilutes, panagrinėjame jo paveikslų kūrimo būdą, taip pat kritiškai peržvelgiame poeto žodžius apie savo norą skaitytojui pateikti tik tiesą, įsitikiname, kad poeto žodžiai ir poetinė praktika vis dėlto skiriasi. Jo tauras jokiu būdu nėra tik Lietuvos miškų tauro kopija, o jo medžioklė – ne detalus tikros medžioklės aprašymas. Husovianas, kaip matėme, sakosi nesinaudojąs kūrybinės fantazijos ir poetinės laisvės galimybėmis, bet jo tauro vaizdas rodo, kad jis viso to neišvengė savo kūryboje. Iš tikrųjų tauro vaizdas išryškėja per autoriaus minties ir jausmų prizmę bei atspindi ir jo asmeninius siekius, taip pat visuomenines-politines to meto tendencijas.

Tauro vaizdo patriotinis turinys

Iš tikrųjų toks tauro vaizdas nėra koks nors atsitiktinumas, bet gerai apgalvotas: Husovianas tuo siekia tam tikrų tikslų. Jis nori pateikti poemos skaitytojui ne tik konkrečius ir įtikinamus faktus apie taurą, bet ir ryškų bei įsimintiną vaizdą, kuris savo meninėmis ypatybėmis patrauktų dėmesį: jo tauras pirmiausia turėjo tinkamai atstovauti šiaurės kraštus, visų pirma jo tėvynę –

Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, apie kurią taip mažai žinojo Italijos gyventojai ir apie kurią visokių pasakų ir nesąmonių buvo pripynusi kryžiuočių propaganda[22]. Gražus ir didingas tauro vaizdas turėjo parodyti, kad šiaurės kraštai yra visai ne tokie, kaip pietiečiai juos dėl nežinojimo įsivaizduoja. Atvirkščiai, LDK yra tokių gyvenimo reiškinių, yra tokių gyvulių ir tokių medžioklių, kurių pietų kraštų gyventojai nė nesapnavo. Apie tuos gamtos reiškinius jau rašė Antikos autoritetai. Neatsitiktinai Husovianas savo poemą pradeda nuo bulių reginių, kurių metu buvę užsiminta apie taurą ir jo medžioklę. Su užsidegimu ir su meile savo kraštui pasakodamas apie taurą Italijos skaitytojui, visus neitalus laikančiam „barbarais", jis lyg įspėja Romos dvarą nesigirti savo gyvenimu, turtais ir pramogomis. Teatvažiuoja jie į Lietuvą ir čia pamatysią tokių dalykų, tokių medžioklių reginių, kiek jo vaizduojamasis ir didingasis tauras yra galingesnis už paprastą Italijos bulių. Tik tokiuose kraštuose gali užaugti ir užsigrūdinti tikrieji kovotojai. Taigi tauro vaizdas rodo, kad Husovianas savo poezija siekia ne popiežiui įtikti, bet visų pirma iškelti patriotinius tikslus.

Šiuo atžvilgiu Husovianas ir jo globėjas Vitelijus tęsia tradicijas, kurios nusistovėjo tarp Lietuvos–Lenkijos, kaip didžiosios valstybės, ir popiežiaus kurijos jau nuo Kazimiero Jogailaičio laikų, kai buvo priimtas reikalavimas: „Raštai Romos popiežiui niekados taip nužemintu ir maldaujamu būdu neturi būti rašomi, tarytum mūsų karalių popiežius laikytų supančiojęs savo kalėjime"[23].

II. Lietuvos miškų vaizdai

Panašia dvasia kaip taurą Mikalojus Husovianas vaizduoja ir Lietuvos miškus:

Šioji tauta jas labiau ir už gelsvąjį auksą brangina,
Ir iš tiesų jai nėra nieko vertesnio už jas,
Nors daugybė laivų prie josios krantų ir atplaukia,
Lig pat viršaus prikrautų begalės prekių brangių.
Į tolimuosius kraštus skuba upės, gabendamos turtą,
Atneša su dovanom vėl čia greituosius laivus.
Žemė derlinga, naši patenkinta tinkamu darbu,
Linksmąją pjūtį visad duoda derlingiems laukams.
Daug čia galvijų būriais po laukus ir miškus pasiskleidę, –
Ir tai vienur, tai kitur ganos laukiniai arkliai.
Svetimo krašto laivus savųjų vaisių prikrauna,
Ko tiktai būna svetur, turi ir jie visada.
Nors ši tauta ir labai turtinga visokių gėrybių,
Bet ji už viską labiau vertina savo girias.
(T 239–252)

Iš miškų Lietuva gaunanti didelę daugybę geltonojo vaško, daug dervos, reikalingos laivų statybai. Didžiosiose savo giriose lietuviai turį dideles šernų mėsos atsargas, taip pat visokių kailių, tinkamų drabužiams. Visa tai įsigyti gali kiekvienas drąsus keleivis, kuris tik čia atvyksta,

[22] Plg. plačiau Pakarklis P., *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948; Idem, *Popiežiai – lietuvių tautos priešai*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948.

[23] *Litterae Romano pontifici nunquam tam humiliter, tamque suppliciter scribi debent, veluti in ergastulo papae rex vinctus teneretur.*

apsišarvavęs pinigais (*instructus nummis*; T 258). Iš šių girių yra plukdomi rąstai statyti laivams ar namams į tuos kraštus, kur nėra miškų. Ir niekur nesą taip gražiai vešinčių ir tokių didelių medžių kaip čia. Jei medžiai ir neveda obuolių, vis dėlto yra vaisingi: jie yra pilni medaus, kurį suneša bitės, nuo kurių dūzgia visas miškas ir gėlėti laukai. Bitininkai padeda joms, išskaptuodami dreves. O kiek ten esą visokių paukščių! Jau Plinijus Vyresnysis mini vieną iš jų, būtent „tetraoną-kurtinį". Gražiausias esąs vaizdas jį medžioti, bet dar dvigubą naudą gaunąs tas, kuris jį sumedžiojęs, nes jo mėsa, maitindama kūną, maitinanti ir dvasią. Nė joks medžioklės būdas nesąs čia negeras ir netinkamas: ar spęsi apgaulingąsias kilpas, ar tempsi tinklus, visada darbas bus vaisingas. Visiems galioja vienas dėsnis:

> Te sau medžioja visi, – visiems bendra ši taisyklė:
> Laisvė tokia suteikta jiems dėl gėrybių gausių.
> *(T 283–284)*

Maža to, net patys žvėrys ir paukščiai žūstą to šeimininko, kuris šykštauja. Jis matęs žūstant žuvis ežeruose tų, kurie jų negaudę. Taip esą ir soduose bei laukuose: jie netenką vaisių, jei yra neprieinami visiems.

Taip tad Husovianas šiose savo eilutėse praplečia ankstesnius vaizdus. Jis parodo, kad LDK miškai slepia ne tik didingąjį taurą, bet dar ir kitokius neišsemiamus turtus. Juose neribotais kiekiais gali imti visokių žaliavų tie pirkliai, kurie čion atvyksta su pinigais. Iš tų poemos eilučių aiškėja, kad pinigų labai nori miškų ir laukų savininkas-feodalas: ne dėl to jis mėgaujasi žaliaisiais miškais, kad jie jam yra gražūs, bet dėl to, kad jie teikia jam didelių gėrybių. Už miškų ir laukų gėrybes feodalas patenkina poreikį turėti pinigų, kad taip galėtų įsigyti iš svetimų kraštų atvežamų prekių.

Kaip ir tauro vaizde, taip ir miškų bei laukų gėrybių aprašyme skaitytojas pastebi poeto pastangas padidinti bei pagražinti ekonomines LDK galimybes. Iš Husoviano žodžių matyti, kad susidomėjimas Lietuvos turtais yra labai didelis visame pasaulyje, nes į šį kraštą atvykstą „be skaičiaus" laivų, prikrautų su kaupu prekių, o Lietuva savo ruožtu praturtinanti gėrybėmis ištisus kraštus. Čia ir žemė esanti labai dosni, ypač kai laukai skamba pjūties metu, čia pilna galvijų, žirgų, medaus, vaško, dervos, mėsos, kailių, medžių, paukščių. Tai lyg šalis, „tekanti pienu ir medumi". Todėl Husovianas ir daro išvadą, kad net pinigai ir auksas nieko nereiškia prieš šio šiaurės krašto gamtos turtus, miškų gėrybes:

> Šioji tauta jas labiau ir už gelsvąjį auksą brangina,
> Ir iš tiesų jai nėra nieko vertesnio už jas
> *(T 239–240)*

Tam yra pagrindas: pirkliai, norėdami įsigyti gausių ir įvairių Lietuvos gėrybių, atveš daug pinigų ir aukso miškų šeimininkams.

Nėra abejonės, kad tokia hiperbolizacija ir siekimas pagražinti LDK ekonomines vertybes, kaip ir tauro vaizdas, nėra atsitiktinis ir savavališkas dalykas. Tai yra susiję su bendrais Lietuvos ekonominio gyvenimo dėsningumais XIV a. pradžioje. Su jais trumpai susipažinkime, pasiremdami istoriniais, o daugiausia literatūriniais duomenimis.

Prekinių-piniginių santykių vystymasis Lietuvoje

XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje Lietuvos pagrindinė ūkio sritis buvo žemdirbystė ir gyvulininkystė. Bet žymų pagyvėjimą ūkiniame gyvenime įnešė tuo metu besivystą prekiniai-piniginiai santykiai ir miestų augimas. Kaip yra žinoma, didieji kunigaikščiai jau nuo XIV a.

įvairiais būdais globojo prekybininkus ir amatininkus miestuose, teikė jiems įvairių lengvatų ir teisių. Tokie reikšmingi LDK miestai kaip Vilnius, Kaunas, Trakai Magdeburgo teises gauna dar XIV a. ir XV a. pradžioje. Ir tai, kad Gediminas Vilnių padarė savo sostine, reikia paaiškinti tik tuo, kad jau tada Vilnius buvo svarbi gyvenvietė ir reikšmingas prekybos centras. Jo gyventojai palaikė ryšius su Ryga, Liubeku, Štetinu (Ščecinu), Rostoku ir kitais miestais. Pačiame Vilniuje jau XIV a. pradžioje buvo dvi bažnyčios, skirtos patenkinti atvykusių pirklių religinius reikalus. Tai irgi rodo buvus gana plačius prekybinius ryšius. Kartu Gediminas kreipiasi į Vakarų Europos miestus, kviesdamas į Vilnių ir į kitus Lietuvos miestus amatininkų ir meistrų. Privilegijos, kurias teikdavo Gediminas šiems miestų gyventojams, padėdavo miestams augti ir plėsti prekybinę veiklą. Antroje XIV a. pusėje, kai valstybės ribos išsiplėtė į pietus ir rytus, Vilnius auga ir plečiasi prekybinių santykių su Ukraina ir kitomis slavų žemėmis dėka.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XIV a. negalėjo palaikyti normalios prekybos su Vakarų Europa, nes nuolatinė karo padėtis su kryžiuočiais beveik visiškai buvo uždariusi prekybinius kelius. Bet kai Vokiečių ordinas prie Žalgirio buvo sutriuškintas, tada įvyko esminių pasikeitimų ir šioje srityje. Ypač svarbią reikšmę prekybiniams santykiams išvystyti turėjo 1424 m. vadinamoji *Liber transitus* – „laisvojo praėjimo" sutartis. Pagal ją LDK prekybininkai gavo teisę laisvai prekiauti ir važiuoti per kryžiuočių teritoriją sausumos ar vandens keliais. Jie galėjo sustoti bet kurioje vietoje, išlipti į krantą ir ten prekiauti.

Nors netiesioginę, tačiau nemažą reikšmę LDK prekybai turėjo ir Torūnės sutartis. Pagal ją Gdanskas atiteko Lenkijai. Jis pasidarė vienas iš svarbiųjų uostų, kuriame koncentravosi prekyba iš Rytų į Vakarus. Per tą uostą dalis prekių ėjo ir iš Lietuvos. Kartu buvo užtikrintas laisvas važiavimas Nemunu. Nusilpęs Ordinas jau nebedrįso laužyti sutarčių, ir prekybiniai santykiai su Vakarų Europa galėjo vystytis normaliai. Šito žymaus prekybos pagyvėjimo nesutrukdė ir Prūsijos hercogystės įsikūrimas. 1529 m. su prūsų hercogu Albrechtu sutartis vėl buvo atnaujinta ir patvirtintos ankstesnės pirklių teisės.

Todėl suprantamas didelis susidomėjimas Nemunu kaip svarbiu vandens keliu. Tai atsispindi ir to meto poezijoje. 1553 m. buvo parašyta net poema „Apie Lietuvos upę Nemuną" (*De fluvio Memela Lithuaniae*), kurios autorius Adomas Šrėteris užsibrėžė uždavinį išgarsinti tuos, kurie Nemuną padarė tinkamą laivybai. Šis darbas teikęs didžiulę naudą ir „begalines paslaugas" Lietuvos žmonėms, pirkliams, visai karalystei ir karaliaus iždui. Autorius pasakoja, kad ir anksčiau daugelis ryžtingų žmonių buvo mėginę atlikti šį sunkų darbą, bet niekam nepasisekę. Visi gerai supratę, kad tada, kai ši Lietuvos upė būsianti pritaikyta plaukioti laivams, ji galėsianti duoti „karališkus [...] vaisius" (*regales* [...] *fructus*). Tik dabar ryžtingas darbas nugalėjęs gamtą ir ji jam pasidavusi:

> Nemunas savo vaga teka jau žymiai laisviau.
> Tas, kuris dar neseniai uolas nenaudingas maitino,
> Velka dabar įvairius skirtus plukdyti turtus.
> Jis visokias prekes, laivuose sukrautas, gabena
> Ir kaimynų kraštams atveža maisto apsčiai.
> Darbas šitas atneš valstybei turtų daugybę
> Ir lietuviams taip pat teiks begalinės naudos.
> Kiek begeistų kartu driadės ir žalios napėjos,
> Nė viena išskaičiuot visko tikrai nepajėgs.[24]
> *(N 134–142)*

[24] Šrėteris A., „Apie Lietuvos upę Nemuną", iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau*: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sud. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 431. Toliau cituojant tekste nurodoma santrumpa N.

Su Nemuno vagos pritaikymu laivybai ir prekybai jis susieja Lietuvos–Lenkijos valstybės sužydėjimą, visų pirma turėdamas galvoje „aukštųjų žmonių" gerovę:

> Nes, kas pirmiau Lietuvos kraštams dar nežinoma buvo,
> Ir kas vyrams garsiems teikė per maža naudos
> Ar apie ką, atrodo, sunku buvo net pagalvoti.
> *(N 85–87)*

Kaip reikšmingą prekybos, vykstančios Nemunu, centrą poetas mini Kauną:

> Teka pro Kauno vietas, pirkliams be galo patogias.
> *(N 115)*

Nors šios eilutės nėra be poetinės hiperbolizacijos, tačiau jos parodo, kad Nemunas kaip prekybinis kelias užėmė ypatingą vietą LDK ūkiniame gyvenime. Kitaip nebūtų imtasi nelengvo to meto sąlygomis jo tvarkymo ir nebūtų buvę atgarsio to meto poezijoje.

Tačiau prekyboje svarbiausią vaidmenį turėjo Vilniaus miestiečiai. Šiuo atžvilgiu jie turėjo daug privilegijų, suteiktų jiems XIV, XV ir XVI a. Tai ir lėmė, kad Vilnius tapo stambiu prekybos centru. Ypač išaugo Vilnius XVI a. pirmoje pusėje, t.y. tuo metu, kai gyveno Husovianas. Miesto vaidmuo ir prekybinė reikšmė aiškiai matyti iš tų mokesčių, kuriuos jis mokėdavo į valstybės iždą. 1529 m. Vilnius mokėjo pačius didžiausius mokesčius – 1500 kapų grašių, Kaunas tik 300 kapų grašių, Gardinas – 180 kapų grašių. Vilniaus reikšmingumą rodo ir karinė prievolė: pagal 1513 m. sąrašą Vilniaus miestas turėjo duoti 150 raitelių, Kaunas 50, Gardinas 20.

Užtai ne veltui Vilnius to meto poezijoje gavo epitetus *populosa* („skaitlingas") ir *dives* („turtingas")[25], o lenkų rašytojas Stanisławas Orzechowskis[26] jį pavadino „pirklių ir kunigų buveine".

Pačioje Vakarų Europoje, atradus kelius į Ameriką ir Indiją, irgi pagyvėjo prekyba, augo miestai, kilo pramonė. Drauge su tuo pasidarė dar didesnė žemės ūkio produktų ir įvairių žaliavų paklausa. Jūros laivų statyba reikalavo linų, kanapių pluošto, miško medžiagos. Iš Lietuvos, Vakarų Ukrainos ir Baltarusijos būdavo išvežamos tokios žaliavos, kurias mini Husovianas. Iš Vakarų Europos į Lietuvą įveždavo gelumbių, medvilnės, drobių, įvairių geležies dirbinių, vario, plieno daiktų, stiklo, cukraus, šaknų, druskos, papuošalų, kvepalų ir kt. Šios prekės daugiausia buvo vartojamos praturtėjusių feodalų, pirklių ir mažai prieinamos valstiečiams, amatininkams, miesto varguomenei, išskyrus tokias prekes, be kurių negalėdavo apsieiti ir plačiosios liaudies masės (druska, stiklas, kai kurie geležies dirbiniai ir pan.).

[25] Plg. Joną Radvaną:
Čia Erdivilo lopšys ir gimtinė narsuolio Traidenio,
Skirmanto, ginklais stipraus, ir narsaus kunigaikščio Mingailos,
Romanto, Mindaugo, kurs ant galvos užsidėjo vainiką
Romos, Vytenio kilnaus ir atšventusio pergalių daugel
tėvo visos Lietuvos Gedimino, kuriam vadovaujant
mūrai iškilo aukšti tirštai apgyvendinto Vilniaus.
[...]
Tąkart tasai kūrinys Gedimino – turtingasai Vilnius
globė Augustą; prie jo suvažiavus bajorų ir ponų
aibė be skaičiaus dienas puotose ir linksmybėje leido.
(I, 84–89, 586–588)
Cit. iš Radvanas J., *Radviliada*, iš lotynų k. vertė, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 11, 47.

[26] *Fidelis subditus*, Cracoviae, 1584: *receptacula sacerdotum et mercatorum*.

Ir po šešiasdešimties metų nuo poemos apie taurą išspausdinimo maža kuo tesiskiriančiais žodžiais apie Lietuvos miškus kalba ir „Radiviliados" autorius Jonas Radvanas, visų pirma skyriuje *Descriptio et laudes Lithuaniae*. Čia poetas pasakoja, kad išmintingoji gamta nedavusi Lietuvai laukų, kur lygiai puikiai augtų javai, vynuogės; ji neskyrusi pasakiškai gražių slėnių ir tokių pat gražių gojelių; Lietuva neturinti du kartus per metus žydinčių rožių sodų, persų turtų ir aukso kasyklų, bet ji turinti geležies ir džiaugiasi tokia javų pjūtimi, kokia galėjo pasididžiuoti tik pačios garsiosios antikinių tautų žemės. Toks žemės derlingumas ir suteikia šiai tautai lengvą gyvenimą visiems laikams. Čia krištolines upes lyg vainiku supa aukšti ir neįžengiami miškai – žemės papuošalas. Jų medžių viršūnės grasančios dangaus žvaigždėms, o šaknys mirusiųjų karalystei. Juose sau pastogę randa elniai, briedžiai, taip pat žiaurusis tauras. Čia gyvena margakailės lūšys, greitakojės stirnos ir didžiuliai stumbrai. Upėse ir ežeruose, nenusileidžiančiuose savo vandenimis net jūroms, gyvena ir didžuvių. Laukai žilsta nuo balančių linų. Palaimintiems miškams esančios suteiktos nesuskaičiuojamos dovanos. Juose slypi didžiuliai turtai...

Bet vargu ar galima rasti ryškesnį vaizdą, išreiškiantį to meto valdančiosios visuomenės dalies turto ir pinigų troškimą, kokį yra davęs Petras Roizijus savo satyriniame eilėraštyje „Apie visagalį pinigą" (*De nummo omnipotenti*). Šio eilėraščio turinys yra toks:

> Jokios vertės neturi tas, kurio kasoje nėra pinigų; o kas turi pinigų, to ir vertė nemenka. Tas norėdamas gali pakeisti kvadratą apvaliu skrituliu, įsakyti baltam sniegui pajuosti, šviesai aptemti, tamsiai nakčiai nušvisti, o šiltoms vasaros dienoms pastirti nuo šalčio. Jei turtingas žmogus pageidaus, bus lygus laukas, kur neseniai buvo kalnas, ir vėlei, kur tyvuliavo plačiuosiuose laukuose vandens didžiuliai plotai, bus kalnas neperskrendamas net lengvasparniams paukščiams. Pinigas atriša protingųjų liežuvius ir širdis, pinigas tau bus globėjas ir neteisioje byloje. Jo paskatinta klastinga gyvenimo draugė priverčia prieš laiką savo vyrą nužengti į mirties kapą; už pinigą perkama meilė, už pinigą savo mieluosius vaikus parduoda motina, už pinigą perkama švelni ištikimybė. Ko kas negirdėjo, ko kas neregėjo, jei tik bus atpildas, pamatys ir išgirs. Turtingas įsigis visa tai, kas tik regėta, kas tik girdėta. Pinigas turi ausis, o akys visada jo žinioje. Jei reikia ir duosi dovaną, tas, kuris ką nors išgirs, paneigs ir bus kurčias. Valdžia savo sprendimus parduoda už pinigą, ir tasai, kuris seniai turėjo būti varnų sulestas, yra gyvas. Našlaičiams, motinoms, netekusioms vyrų, ir tiems, kurie negali žarstyti pinigo, belieka tik liūdesys. Tas, kuris neturi pinigo, teišmoksta pasitraukti iš kelio piniguočiui. Ir jei negali užkariauti ir veltui daužai miesto mūrus jėga, duok pinigų ir jie tau atsivers. Pinigas – ir popiežių nugalėtojas, taip pat nugalėtojas karalių. Jų širdis ir burnas jis kreipia kur nori. Ką neseniai buvo atmetę ir griežtais žodžiais pasmerkę, tai vėl gali pamilti, jei tik sužvilgės pinigas. Taip pinigas valdo pasaulį vienu galvos linktelėjimu. Jis pardavinėja aukštąsias vaivados vietas ir grasinančiu veidu sėdi aukštame soste. Jis įkopia, būdamas nevertas žemųjų, į aukštuosius altorius, jis valdo pirktą už daug pinigų vyskupo lazdą ir dešiniąja daro kryžius, pats būdamas vertas nukryžiuoti. Jis vertas tik tvarto, o bučiuoja altorių. Pabaigoje poetas klausia: „Kur tu, galingasis pinige, neprasiskverbi? Valdai viską ir savo valdžią išpleti visai žemei. Taigi jei tavo valdžia, kurią tu turi žemėje, būtų lygiai tokia pati ir danguje, visagaliu tave, pinige, reiktų mums pavadinti".

Taip buvo ne tik Lietuvoje. Tasai aukso troškulys buvo akstinas veikti ir Vakarų Europoje. Gražiai ir vaizdingai šiuo atžvilgiu kalba Engelsas: „Dar daug laiko prieš tai, kai riterių pilių sienos buvo pradaužtos naujų ginklų šūviais, jų pagrindai iš apačios buvo pakasti pinigų"; „Iki kokio laipsnio XV a. pabaigoje pinigai iš apačios pakasė ir pragraužė iš vidaus feodalizmą, aiškiai matyti iš to aukso troškulio, kuris tuo laikotarpiu užvaldė Vakarų Europą; aukso ieškojo portugalai Afrikos krantuose, Indijoje, visuose Tolimuosiuose Rytuose; auksas buvo tasai magiškas žodis, kuris vijo ispanus per Atlanto vandenyną; auksas – štai, ko pirmiausia reikalavo baltasis, kai tik jis išlipdavo į naujai atrastą krantą"[27].

[27] Энгельс Ф., „О разложении феодализма и развитии буржуазии", in: Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения*, т. 16, ч. 1, с. 442.

Aukso ir pinigų troškulys atvarydavo pirklius į tolimosios šiaurės kraštus – Lietuvos ir Maskvos didžiąsias kunigaikštystes. Husoviano metu šias valstybes jau pasiekdavo net Italijos pirkliai. Tai mini Paolo Giovio[28]. Prekybiniais ryšiais religinių reikalų priedanga buvo susidomėjęs ir Leonas X, taip pat toks svarbus prekybinis centras kaip Genuja. Kadangi tiesioginis kelias į Indiją buvo trukdomas turkų, įsigalėjusių Vidužemio jūros rytiniame baseine, Juodojoje jūroje ir Artimųjų Rytų teritorijoje, šie Italijos pirkliai ieškojo kelių į Rytus per Lietuvos ir Rusų valstybės žemes. Nemaža pirklių į Lietuvą pateko ir Bonos dėka. Per juos Lietuvos–Lenkijos valstybėje sklido naujausios prekės, prabangūs drabužiai, kojinės, kvepalai, vynai, pietų vaisiai, įvairūs prieskoniai ir kt.

LDK prekybinius ryšius su Rytais aprašo Mykolas Lietuvis savo darbe „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" (1548–1550), iškeldamas visų pirma šiuo atžvilgiu Kijevo miestą. Į Kijevą suplaukiančios upėmis ne tik vietinio pobūdžio visokios gėrybės, kaip žuvys, mėsa, kailiai, medus, bei karavanais ateinančios įvairios egzotiškos prekės: brangakmeniai, aukso gijos, šilkas, kvepalai, pipirai ir kt. Visa tai esą atgabenama iš Azijos, Persijos, Indijos, Arabijos, Sirijos. Iš tų prekių labai pelnydavosi Kijevo gyventojai ir didysis kunigaikštis. Kaip tik dėl to Mykolas Lietuvis ir pyksta ant didikų, kurie užuot skatinę užsienio pirklius važiuoti į Lietuvą ir čion gabenti auksą ir pinigus, tuština valstybės iždą pirkdami svetur prabangos reikmenis ir tokius daiktus, kurių pakankamai yra savajame krašte. Šiuo atžvilgiu Mykolas Lietuvis giria maskvėnus, kurie, turėdami gausiai sabalų kailių, patys jų nenešioja, o siunčia juos į Lietuvą ir už tai išsiveža auksą.

Taigi kai turime prieš akis šiuos istorinius ir literatūrinius duomenis apie prekybinių santykių išsivystymą feodalinėje XVI a. Lietuvoje, kai matome, kaip stipriai užvaldė „aukso aistra" to meto valdančiuosius sluoksnius, mes suprantame, kad Husoviano pastangos iškelti savo poezijoje Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip neišsemiamų žaliavų ir turtų kraštą yra visai neatsitiktinės. Savo poema apie taurą jis nori paskatinti Vakarų Europos ir Italijos pirklius kuo gausiausiai prekybos reikalais vykti į Lietuvą ir atvežti čion pinigų, kurių taip troško Lietuvos ponai ir kurių taip reikėjo amžinai tuščiam valstybės iždui. Toks poemos tikslas, matyt, derinosi su Erazmo Vitelijaus, kaip Lietuvos–Lenkijos valstybės atstovo, uždaviniais, nes ir jis, kaip tuo įsitikinome anksčiau, gana jautriai rūpinosi, kad Husovianas imtųsi darbo pateikti Italijos skaitytojui didingą Lietuvos gamtos vaizdą. Taigi viena iš svarbiausių priežasčių sukurti poemą apie taurą reikia laikyti LDK ekonominius poreikius ir prekinių-piniginių santykių išsivystymą tiek valstybės viduje, tiek užsienyje.

Miškas – sveikatos ir estetinių jausmų šaltinis

Tačiau Husovianas nesitenkina (taip buvo ir tauro vaizde) iškėlęs tik Lietuvos miškų utilitarinę reikšmę. Jis dar pasakoja apie juos kaip apie sveikatos šaltinį, apie medžiokles juose kaip puikią priemonę aštrinti jutimo organus. Taigi poetas į mišką žiūri ne tik kaip į materialinių gėrybių tiekėją, bet ir kaip į tam tikrą auklėtoją. Lietuvos miškas, rašytojo nuomone, gali patenkinti visus žmogaus poreikius.

Miško medžioklė užgrūdina kūną. Tie, kurie užsiiminėja ja, palieka tvirti ir tada, kai juos prispaudžia senatvės našta. Medžioklė ilgina žmonių gyvenimą. Tokių užsiėmimų mėgėjai ilgai lieka be žilo plauko ir visą laiką išlaiko aštrius savo pojūčius. Juk kai smarkiai įtempiame savo

[28] „De legatione Basilii, magni principis Moscoviae, ad Clementem VII, pontificem maximum", in: Herberstein S., *op. cit.*, p. 158.

ausis į mažą šlamesį, tada kyla jų jėga, arba kai įdėmiai stebime tolimus daiktus, tada gauname vaistų savo akių šviesai. O viso to taip reikia medžiojant taurą – žvėrį didžiai atsargų, gudrų ir pavojingą!

O kokį malonumą ir jausmų pakilimą suteikianti medžioklė savo mėgėjams! Pilna širdis pritvinksta jausmų, kai dangus gaudžia nuo šunų virpančio skalijimo, kai jis perskrodžia ramią miško tylą ir tūkstančiais kartų nusileidžia ir vėl pakyla. Jausmai užplūsta medžiotojo krūtinę, kai jis išvysta persmeigtą ietimi, mirties agonijoje baisiai maurojantį lokį, kai girdi kliudyto šerno kriokimą. Ką ir kalbėti apie visą žaizdotą žiaurųjį taurą: jo baisus įsiutimas, jo galingojo snukio pašėlęs griausmas, jo ugnimi degąs pyktis ir baisios aplinkui išgąstį sėjančios akys sudrebina visą žmogų. Ne kitaip jaučiasi medžiotojas, kai grėsmingai šen ir ten blaškosi sužeistas stumbras, ir nuo jo riaumojimo dreba visas miškas aplinkui. Štai tada smarkiai suplakančios žmonių širdys, tada susikaupiančios jų jėgos ir tada pasirodą jų sugebėjimai. Tokiose, pilnose pavojų, reikalaujančiose didelio vikrumo, jėgos ir drąsos, medžioklėse žmogus užmiršta viską. Jį apima medžioklės aistra, jį džiugina malonūs jos pasisekimai.

Visa tai ir kelia žmogaus kūną labiau negu vaistai. Kas seks šiuo maloniu medžioklės pomėgiu, kas mankštins savo sąnarius miško užsiėmimais ir naudosis miško gelmių išganingu malonumu, to nevargins tingus nuobodulys: jis, pasijuokdamas iš gydytojų, gyvensiąs ilgiausius metus. Jam tada nereikėsią ieškoti gydytojų gudrybių ir gadinti savo vidurius vaistų gėrimais. Iš tikrųjų, daro išvadą Husovianas, nieko nesą gyvybingiau už tai, kas yra šaltoje šiaurėje. Tam gyvybingumui maistą teikiančios žiaurios medžioklės. Todėl miškai labai vertinami ir daug dalykų laikoma menkesniais už piktuosius miškų žvėris[29].

Medžioklės, sudarydamos geriausias sąlygas išvystyti visas žmogaus galias, paruošia, Husoviano nuomone, narsius valstybės piliečius ir drąsius karius. Jis, kaip ir Mykolas Lietuvis po trisdešimties metų, kelia mintį, kad taurų ir kitų baisių žvėrių medžioklės pripratina dar namie vyrus prie didelių pavojų, ir jie tampa bebaimiai karuose, ir tik ten yra daug gerų kareivių, kur žmonės yra pamėgę tokias medžiokles. Kaip ryškų pavyzdį valdovo, kuris tokiu būdu sugebėjęs pasiruošti sau gerus karius, Husovianas mini Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą. Jis sugebėjęs žiaurią tauro medžioklę įprasminti valstybiniu požiūriu, paversti ją priemone auklėti ir grūdinti karius. Apskritai Husovianas Vytautą laiko gero valdovo pavyzdžiu. Jo paveikslu iškelia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinį reikšmingumą ir parodo, kaip ir tauro vaizdu, bendrą valstybinį patriotizmą. Bet tai jau kita tema.

Išvados

Baigiant gamtos vaizdų Mikalojaus Husoviano kūryboje svarstymą, mums reikia grįžti prie to, kas buvo kalbėta pradžioje apie poeto uždavinį pavaizduoti žmogų. Nors buvo konstatuota, kad tauro ir Lietuvos miškų vaizduose visų pirma iškyla individualizacija bei konkretumas objektyviai aprašant tikrovę, tačiau poetas vis dėlto nevengė ir subjektyvaus vertinimo ir čia išreiškė savo ir tos visuomenės dalies, kuriai jis priklausė, pažiūras. Vadinasi, per tauro ir miškų

[29] Plg. *T 383–386*:
Nieko nėra tiems medėjams gaivesnio už šaltąją šiaurę,
Ir tik medžioklė žvėries visas jų penas tėra.
Tadgi reikėtų girias, jų žalius tankumynus branginti,
Žvėris, tuos klajūnus, vertint už daug ką labiau.

vaizdus jis sukūrė tam tikro žmogaus paveikslą, kuris savo mintimis ir jausmais atspindi bendras ano meto ekonominio, politinio ir kultūrinio gyvenimo tendencijas.

Poemos apie taurą charakteris pirmiausia yra susijęs su Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus dvaru. Tiksliai ir nedelsiant vykdyti savo globėjų norus ir pageidavimus jis laiko savo veiklos pagrindiniu uždaviniu. Pagal jų valią jis „taiso savo žodžius". Tai buvo būdinga visiems to meto poetams, kai vien pačių didžiųjų feodalų dvarai galėjo suteikti minimalias sąlygas gyventi ir kurti menininkams ir kitiems kultūros darbuotojams, o poetai buvo priversti atsilyginti už „duoną".

Be tauro ir miškų vaizdų, daug dėmesio skiriama ir ekonominiams bei politiniams feodalinės valstybės ir atskirų feodalų reikalams. Visų pirma vaizduoti prekybiniams-piniginiams santykiams, įgavusiems gana svarbią reikšmę XVI a. pradžios LDK gyvenime. Kuriamam charakteriui yra būdingas ir tam tikras patriotinis jausmas, ir valstybinis išdidumas, atspindįs Lietuvos–Lenkijos, kaip didžiosios valstybės, tarptautines aspiracijas. Pirmiausia jis pasirodo esąs feodalinės Lietuvos patriotas, iškeldamas jos gamtos ir žmonių grožį ir didingumą.

Poeto charakteriui būdingas aistringas mokslo ir švietimosi siekimas. Nors jis supančiotas katalikiškos pasaulėžiūros varžtų, bet pasaulietinės tematikos pasirinkimas, dėmesys gamtai ir jos estetinis vertinimas, ekonominių klausimų gvildenimas rodo jau žmogų išsivaduojantį iš teologinės pasaulėžiūros. Tai parodo kovą, kuri vyko LDK ideologiniame gyvenime XVI a. pradžios sąlygomis, kai prieš katalikišką pasaulėžiūrą vis aiškiau pakyla nauja, pasaulietinė ir humanistinė kultūra. Humanistinę tendenciją rodo ir vaizdo kūrimo būdas, kai prieš vyraujančių Viduramžių abstrakciją poezijoje pastatoma individualizacija ir konkretumas.

Poetą puošia ir nemenkas meninis talentas. Nors Husovianas apie save, kaip apie poetą, yra labai kuklios nuomonės, nors vaizdavimo objektas buvo ne žmogus, o tik gamtos reiškiniai, nors šykščiai siauri buvo duoti uždaviniai ir trumpas laikas, jis parodė nemažą sugebėjimą ir išradingumą, stiprų jausmą ir gana gilų mastymą. Skaitytojas pastebi poeto norą suteikti savo kūrybai aktualumą ir publicistiškumą. Jis laiko save įpareigotu sujungti savo kūrybą su laikotarpio gyvenimu ir daryti jam įtaką. Ta ypatybė jungia poemos apie taurą vaizdus su kitais XVI a. publicistiniais veikalais (pvz., Mykolo Lietuvio).

Apskritai poema ir jos vaizdai yra vieni iš ryškiausių XVI a. pradžios literatūrinių dokumentų. Savo tematika, kompozicijos menu, kalba, eilėdara ji pralenkia kitus to meto lotyniškosios poezijos kūrinius. Kadangi poemoje plačiausiai atsispindi to meto Lietuvos gyvenimas, ją reikia laikyti reikšmingu ir toliau studijuotinu lietuvių tautos kultūrinio palikimo faktu.

1989

Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia)

Humanizmas Lietuvoje – dar mažai nagrinėta tema. Šis straipsnis užsibrėžia tikslą patyrinėti šio kultūrinio judėjimo užuomazgas XV a. ir XVI a. pradžios Lietuvoje.

Kalbamu laikotarpiu ši pažangi Renesanso epochos kultūra pirmoje savo tėvynėje Italijoje buvo pasiekusi aukščiausią žydėjimo laipsnį. Ir daugelyje kitų kraštų humanizmas kėlė savo pagrindinius principus: proto išvadomis pagrįstą mokslą, pilnai gyvenimą atvaizduojantį meną, pasaulietinę moralę ir feodalinę santvarką griaunantį individualizmą[1].

Lietuvoje humanizmas ėmė reikštis vėliau, nes čia jam tik XV a. antroje pusėje ir XVI a. pradžioje, suintensyvėjus prekybai, padidėjus miestų reikšmei, užsimezgus glaudesniems ekonominiams bei kultūriniams ryšiams su tais kraštais, kuriuose ši Renesanso epochos kultūra jau buvo įsistiprinusi, susiklostė palankesnės sąlygos kilti ir plisti. Humanizmas, be abejo, buvo glaudžiai susijęs su tokiomis svarbiomis kultūros bei švietimo įstaigomis kaip mokykla, ypač aukštoji, su studijuojančiu jaunimu, iš kurio tarpo išėjo pagrindiniai kultūros veikėjų kadrai, daugiausia prisidėję prie jo plitimo to laikotarpio Lietuvoje.

Jau XIV a. pabaigoje Lietuvoje buvo vadinamųjų parapinių mokyklų. Tačiau humanizmui plisti jos daug negalėjo padėti, nes buvo žemo lygio. Jų veikla apsiribodavo pramokymu skaityti, rašyti, giedoti, katekizmo ir lotyniškos ministrantūros, reikalingos patarnaujant mišiose. Reikšmingesnės tos mokyklos, kuriose buvo dėstomas aukštesnis lotynų kalbos kursas ir Europoje visuotinai pripažintas „Donatas". Kaip žinoma, jo pirmoji dalis *Ars minor* buvo skiriama pradedantiesiems, o *Ars maior* – jau daugiau pažengusiems. Paprastai Viduramžiais „Donatas" būdavo sudaromas *Ars minor* papildžius kitais 17 gramatikos skyrių[2]. Tokia mokykla, kuri dėstydavo „Donatą", palyginti buvo nežemo lygio, nes juk ir Krokuvos universiteto studentas, rengdamasis bakalaureatui, mokydavosi iš tos gramatikos pirmosios dalies ir atlikdavo pagal ją pratybas[3]. Tačiau nežinia, kiek tokio lygio mokyklų buvo to meto Lietuvoje.

Reikia manyti, kad tokio aukštesnio tipo buvo dvarų bei kitų turtingų namų mokyklos, kur samdyti mokytojai dėstė mokslų pradmenis ponų, bajorų, pasiturinčių miestiečių vaikams bei tarnautojams. Dėl geresnių materialinių sąlygų jos galėjo geriau funkcionuoti negu parapinės

[1] Žr. Голенищев-Кутузов И., *Итальянское возрождение и славянские литературы XV–XVI веков*, Москва: Академия наук СССР, 1963, с. 322.

[2] Киселев Н., *Неизвестные фрагменты древнейших памятников печати Германии и Голландии*, Москва, 1961, с. 14.

[3] Plg. Morawski K., *Historya Uniwersytetu Jagiellońskiego: Średnie wieki i Odrodzenie. Z wstępiem o Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*, t. 1, Kraków: Z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem J. Filipowskiego, 1900, s. 209.

mokyklos, kurios priklausė nuo šiek tiek pramokyto klebono ir būdavo menkai aprūpinamos lėšomis[4]. Tokiose aukštesnio tipo mokyklose, matyt, būdavo rengiamasi stoti į aukštąsias mokyklas.

Lietuvoje aukštoji mokykla atsirado palyginti gana vėlai. Karaliaučiaus universitetas, skirtas Pabaltijo kraštams, buvo įsteigtas 1544 m., o Vilniaus akademija – dar po 35 metų. Kur lietuvių jaunimas XV a. ir XVI a. pradžioje keliaudavo semtis mokslo žinių?

Pirmiausia tenka sustoti prie Prahos universiteto, kuris yra seniausia aukštoji mokykla Vidurio Europoje. Tarp to miesto ir Lietuvos buvo jau užsimezgę tam tikri politiniai ir kultūriniai ryšiai. Todėl Prahoje 1397 m. buvo įsteigta pirmoji Lietuvos kultūros tyrinėtojams žinoma „bursa" lietuvių studentams. Kaip tik ten anksčiausiai randama lietuvių studentų.

Jau 1401 m. kažin koks Kristupas iš Lietuvos (Christophorus de Lytvania) Prahos universitete laiko bakalauro egzaminus. Vadinasi, jis ten jau buvo studijavęs keletą metų. Spėjama, kad Prahoje studijavo ir antrasis Jogailos reformuoto Krokuvos universiteto rektorius, Kęstučio vaikaitis ir Butauto Henriko sūnus Jonas.

Bakalauro egzaminus 1404 m., o magistro 1408 m. laikė ir Motiejus iš Vilniaus. Tai turbūt buvo pirmasis Žemaičių ir penktasis Vilniaus vyskupas[5]. Minima, kad jis turėjęs ir teologijos daktaratą, bet jį veikiausiai bus gavęs jau Krokuvoje. Nors ir mokytas jis buvo, bet jo katalikiškai propagandai Žemaičiuose nelabai sekėsi. Tik Vytauto kariuomenė ir žiaurios represijos įstengė nuraminti gyventojus ir privertė juos priimti krikščionybę. Vis dėlto jis iš Žemaičių pabėgo ir, popiežiaus palaikomas, tapo Vilniaus vyskupu[6].

XV a. pradžioje svarbiausias ir įtakingiausias asmuo Prahoje buvo Janas Husas (1369–1415), žinomas čekų patriotas, Čekijos reformacijos ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo vadovas. Jis buvo kolegijos koplyčios pamokslininkas, universiteto profesorius, dekanas ir rektorius. Čia jis pradėjo skelbti savo „erezią" ir patraukė į jos pusę daug studentų, iš kurių ne vienas buvo uolus jo mokymo propaguotojas. Vadovaujant Huso mokiniui Jeronimui Prahiškiui, buvo reformuotas Prahos universitetas.

Neturime tikslių žinių, kad husitų judėjime būtų dalyvavęs koks nors lietuvių studentas. Tačiau iš to, kad šiek tiek vėliau husitizmo įtakai buvo pasidavęs husitų kandidatas į čekų sostą Žygimantas Kaributaitis, o ypač jo palyda, kurią, grasindamas konfiskuoti turtą, 1424 m. atšaukė namo Jogaila ir kuri ir namie platino husitizmą, reikia spręsti, jog ir lietuvių studentai buvo paveikti to naujo mokymo[7]. Kadangi tolesnės aplinkybės nebuvo palankios, tai Huso mokymas Lietuvoje nepaplito. Nutrūko ir lietuvių studentų kelionės į Prahą.

Žinoma, humanizmui plisti Lietuvoje to meto Prahos universitetas negalėjo turėti tiesioginės įtakos. Apskritai savo mokslo lygiu šis universitetas negarsėjo, o antikatalikiškų husitizmo nuotaikų, kaip ir kitų to meto mėginimų reformuoti visuomeninę santvarką, dar visai negalima

[4] Plačiau žr. Kurczewski J., *Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji Wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, s. 270–275.

[5] Plg. Šapoka A., „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo?", in: *Židinys*, 1935, nr. 10 (130), p. 320–321.

[6] Wołonczewskis M., *Žemajtiu wiskupiste*, d. 1, Wilniuj: Spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848, p. 49–55.

[7] Plačiau žr. Šapoka A., „Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon", in: *Praeitis*, 1933, t. 2, p. 252–283; *Dzieje reformacyi w Polsce od wejścia jej do Polski aż do jej upadku*. Według najnowszych źródeł, zebrał i opracował x. Julian Bukowski, t. 1: Początki i terytoryalne rozprzestrzenienie się reformacyi, Kraków: Nakładem autora, 1883, s. 333; Albertas Kojalavičius-Vijūkas savo darbe *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentum* (Vilnae: Typis Academicis, 1650), p. 12 mini, jog XV a. pabaigoje Lietuvoje būta eretikų (*haereticorum*). Kadangi tuo metu Lietuvoje nebuvo jokių kitų sektų, galima manyti, kad čia kalbama apie husitus.

laikyti humanizmu: husitizmui trūko humanizmui bei Renesansui būdingo pasaulietinio elemento[8]. Šiuo atžvilgiu Lietuvai reikšmingesnis buvo Krokuvos universitetas.

Bet ir apie Krokuvos universiteto didesnę reikšmę Lietuvai galima kalbėti tik nuo 1400 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila jį pertvarkė ir atnaujino. Buvo įsteigti visi to meto pilnai aukštajai mokyklai reikalingi fakultetai, sustiprinta jos materialinė bazė ir profesūra. Per ankstesniuosius 36 savo gyvavimo metus Krokuvos universitetas buvo nežymus ir nepilnas. Neturėta ir nusistovėjusių artimesnių kontaktų tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tik po Jogailos reformos Krokuvos universitetas tapo svarbia mokslo įstaiga Vidurio Europoje ir išlaikė savo reikšmę kultūros raidai iki XVI a. pradžios. Po minimos reformos šis universitetas pasidarė ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aukštąja mokykla. Steigimo dokumentuose tai aiškiai ir pakartotinai pabrėžiama: „...giliai apsvarstę savo siekimus, visų pirma kreipiame savo pastangas ir skiriame savo nuoširdžiai uolų rūpestį tam, kad mūsų Lietuvos žemių gyventojus ir savo pavaldinius padarytume šviesos sūnumis“[9].

Apie rūpinimąsi Lietuvos švietimu kalba ir toks faktas, kad pačioje XV a. pradžioje (1401–1402) Krokuvos universiteto rektoriumi buvo išrinktas minėtas lietuvis – Kęstučio vaikaitis, Butauto Henriko sūnus Jonas. Tą pat rodo ir tai, kad šios aukštosios mokyklos magistras ir profesorius Janas Isneras (žinoma, ne be valdžios nurodymo ir pritarimo) 1409 m. įsteigia lietuvių studentų „bursą“, skirtą, kaip pažymima, „neturtingų magistrų, bakalaurų, studentų naudojimuisi. Į tuos namus pirmoje eilėje reikia priimti lietuvius ir rusus, jeigu tik jų būtų, atrenkant gabius asmenis teologijos ir laisvųjų mokslų studijoms, katalikų tikėjimo šviesai skleisti“. Ten gyvenę turtingieji studiozai turėjo mokėti 8 grivenas neturtingiesiems išlaikyti, kad taip būtų sudarytos sąlygos didesniam skaičiui žmonių patekti į aukštąją mokyklą. Minima, kad ir pats Jogaila skirdavęs lėšų Lietuvos ir Rusijos studentams padėti. Jais rūpintis ir jiems globoti būdavo skiriamas mokslo personalas, o universitetas, vykdęs Jogailos parėdymą, metiniuose sąrašuose stengdavosi kelti lietuvius, paminėdamas juos dažnai pirmoje vietoje[10].

Iš cituotų dokumentų ir iš kitų, čia nepateiktų, Krokuvos universiteto reformos raštų matome, kad jo pertvarkymas siejosi su krikščionybės plitimu Lietuvoje. Vienu iš Krokuvos universiteto tikslų taip pat buvo Rytų ir Vakarų bažnyčių unija[11]. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tuos Krokuvos universiteto steigimo dokumentų žodžius, kuriais iškeliama šios mokslo įstaigos ir joje studijavusių asmenų išsimoklinimo politinė svarba bei reikšmė valstybei, taip pat valdovo sostui, nes tų žmonių, „kurių dvasią papuošė išminties ir mokslingumo pilnybė [...], patarimu stiprėja karaliaus sostas [...] dėl jų dorybingų veiksmų visuomet palaimingai didėja valstybės pastovumas“[12]. Cituojami žodžiai galėjo būti taikomi ne tik Lenkijai, bet visų pirma Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, iš kurios ir pats Jogaila, kaip ir visi kiti Jogailaičiai, įžengė į karaliaus sostą. Tai, kad ne krikščionybė buvo Jogailos tikslas, kai jis sutiko vainikuotis Lenkų karaliumi,

[8] Голенищев-Кутузов И., *op. cit.*, с. 171–172.

[9] [...] *ad hoc praecipue sedula meditatione propositorum nostrorum studia dirigimus curaque nostrae internae diligentiae deputamus, ut hos terrarum nostrarum Lithuaniae indigenas et subditos* [...] *in lucis filios convertamus;* [...] *ad usum pauperum magistrorum, baccalaureorum, studentium et ad quam (domum) ante omnia, si fuerint, recipi Lithuani et Rutheni* [...] (cit. pagal Fijałek J., „Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu“, in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, s. 124.

[10] Morawski K., *op. cit.*, s. 293.

[11] *Ibid.*, s. 163 ir kt.

[12] [...] *quorum animos sapientiae et doctrinae plenitudo decoravit,* [...] *consilio thronus roboratur regius, ut eorum virtutis actibus reipublicae stabilitatis semper salubribus proficit incrementis*; plg. Fijałek J., *op. cit.*, s. 124.

o politiniai motyvai, gerai žinojo ir ano meto žmonės, pavyzdžiui, Enea Silvio Piccolomini, būsimasis popiežius Pijus II, kuris rašė: „Vladislovas, lenkų karalius, tautybės totorius, netikintysis, nes buvo pagonis; norėdamas turėti valdžią, paliko savo sektą ir pasidarė krikščionimi. Iš tikrųjų, ko nepadaro žmonės dėl valdžios?"[13] Matyti, kad taip pat politiniais tikslais Jogaila norėjo panaudoti ir švietimą bei apsišvietusius žmones. Jie turėjo stiprinti didžiojo kunigaikščio politinę įtaką visoje karalystėje.

Jau nuo senų laikų beveik iki pat mūsų dienų lenkų ir vokiečių literatūroje Jogaila dažniausiai vadinamas „barbaru" ar bent išaugusiu bei išsiauklėjusiu barbariškoje aplinkoje[14]. Jis „kultūringu" tapęs, esą, tik tada, kai apsikrikštijęs.

Suprantama, jog feodalinės visuomenės sąlygomis, kai vyravo krikščioniška pasaulėžiūra, labai didelę reikšmę turėjo ta aplinkybė, kad Jogaila, kaip ir kiti to meto lietuviai, buvo pagonis. Krikščioniškų kraštų valdantys sluoksniai krikščionybę paprastai tapatindavo su kultūringumu, o pagonybę – su barbariškumu. Katalikai lenkai ir vokiečiai lietuvių pagoniškumu įteisino savo grobikiškus žygius į Lietuvą.

O iš tikrųjų nei Jogaila, nei visa to meto Lietuva kultūros požiūriu buvo ne žemesnio lygio, negu kaimyniniai, krikščioniški kraštai. Juk su jais lietuviai nuolat palaikydavo įvairius ryšius, be to, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį įėjo plačios žemės, turėjusios seną savo kultūrą ir literatūrą. Negalima įsivaizduoti, kad toks abipusis ir šimtmečius trukęs bendravimas, ar jis būtų buvęs draugiškas, ar priešiškas, nebūtų nieko davęs kultūros atžvilgiu nei vieniems, nei kitiems. Nėra abejonės, kad Jogailos, kaip ir visų lietuvių, krikštas nebuvo tas staigus kultūrinis lūžis, kurį norėjo matyti katalikiškos ideologijos atstovai.

Kai kuriais atvejais, jei atsirasdavo reikalas, katalikų ideologai pripažindavo, jog pagonys lietuviai yra kultūringi, ir patys parodydavo, kokią tikrąją prasmę turi toks lietuvių kultūros neigimas. Apie tai, pavyzdžiui, skaitome lenkų teologo Pawełо Włodkowicziaus traktate „Apie popiežiaus ir imperatoriaus galią netikinčiųjų atžvilgiu"[15], kurį jis išdėstė 1415 m. visuotiniame Konstancos Susirinkime. Ten pranešėjas pasmerkė kryžeivius dėl lietuvių užpuldinėjimų ir pripažino lietuviams teisę laisvai bei nepriklausomai gyventi, turėti nuosavybės teisę. Włodkowiczius tvirtino, jog „bedieviška" ir neprotinga teigti, kad pagonys nesugeba turėti kultūros, garbės, valdžios ir valstybės, nes tokie klastingi teiginiai atidaro kelią žudynėms ir plėšimams[16].

Kadangi šiame straipsnyje kalbama apie humanizmą, tai kaip būdingą detalę, gerai charakterizuojančią Jogailos domėjimąsi apšvieta bei kultūra, reikia paminėti jo norą palaikyti santykius su to meto garsiu humanizmo veikėju italu Francesco Filelfo. Paties valdovo pakviestas, šis humanistas dalyvavo Jogailos vestuvėse su Alšios kunigaikštyte Sofija (1422) ir pasakė vestuvinę kalbą. Be to, esant ne „barbarišką" kultūros lygį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje rodo ir toks faktas, kad vienas žymiausių Jogailos meto Krokuvos universiteto darbuotojų – Mikołajus Kozłowskis (mirė 1443 m.) dalį savo didelio knygų rinkinio laikė Vilniuje. Aiškus dalykas, jog čia buvo žmonių, kurie sugebėjo naudotis tomis knygomis. Tie žmonės buvo išėję mokslus Prahos ir Krokuvos universitetuose, taip pat vietos mokyklose.

[13] *Ladislaus, rex Poloniae, natione Tartarus, infidelis, nam gentilis erat; propter regnum habendum, secta sua dimissa, Christianum se fecit. Quid enim regni causa non faciunt homines?* (cit. pagal Fijałek J., *op. cit.*, s. 47).

[14] Dar žr. Morawski K., *op. cit.*, s. 53: *Mąż ten, wsród barbarzyństwa zrodzony i wychowany...*

[15] *De potestate papae et imperatoris respectu infidelium.*

[16] Plg. Dundulis B., „Lietuvių kova prieš kryžiuočius Konstanco bažnytiniame susirinkime (1414–1418)", in: *Istorijos–filologijos mokslų serija* (Vilniaus valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas, Mokslo darbai, t. XVIII), 1958, t. 4, p. 5–25.

Kad nereikėtų aukštinti „pagonio" Jogailos bei kelti jo nuopelnų kultūros srityje, labai dažnai aktyvia to meto kultūros veikėja laikoma karalienė Jadvyga. Minėtų bursų Prahos universitete ir Krokuvos universitete įsteigimas lietuviams dažniausiai laikomas jos nuopelnu. Tačiau jos pačios uolumas neatrodo toks didelis dėl to, kad ir kita Jogailos žmona Sofija, kilusi iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, pasirodo buvusi šiuo atžvilgiu ne mažiau aktyvi ir net gavusi „ypatingos geradarės vardą"[17]. Matyti, kad savo žmonų uolumą kultūros reikaluose skatino pats Jogaila, taip pat jį supę žmonės. Kaip ir kituose feodaliniuose kraštuose, taip ir Lenkijoje bei Lietuvoje, valdovas ir jo dvaro žmonės iš visų pasauliečių buvo labiausiai apsišvietę. Apie valdovą ir jo dvarą spietėsi negausūs to meto pasaulietinės inteligentijos sluoksniai. Valdovo dvaras kultūros reikaluose tam tikru laipsniu atsvėrė Katalikų Bažnyčią, Viduramžiais monopolizavusią visą švietimą.

Iš vadinamosios pagoniškos Lietuvos atvykęs Jogaila dar nebuvo tiek varžomas tradicijų, kurios Lenkijoje taip glaudžiai siejo valstybę su Katalikų Bažnyčia. Todėl kultūros pasaulietinimo reikaluose jis galėjo padaryti daugiau, negu kuris nors kitas prieš jį buvęs lenkų karalius. Į Lenkiją Jogaila iš Lietuvos atsinešė ir gana stiprias valstybingumo tradicijas bei centralizuotos valdžios praktiką. Visa tai jis stengėsi ne tik pats įgyvendinti, bet ir perdavė šią tendenciją savo pradėtai dinastijai. Kaip tik su ja siejasi Lietuvos ir Lenkijos feodalinės valstybės pakilimo amžius.

Reikia dar pridurti, kad iniciatyva reformuoti Krokuvos universitetą rėmėsi ne mažiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo, negu Lenkijos karaliaus, poreikiais. Juk Lietuva Jogailaičių dinastijos politikoje visada užėmė centrinę vietą, nes per ją ėjo kelias į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Kad užtikrintų sau ir savo įpėdiniams karališką valdžią, Jogailaičiai visų pirma rūpinosi stiprinti savo valdžią bei įtaką (ir kultūros atžvilgiu) Lietuvoje ir brangino ryšius su Lietuvos bei Baltarusijos feodalais. Paprastai dar prie karaliaus galvos įpėdinis būdavo paskelbiamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Tai liečia Kazimierą Jogailaitį ir jo sūnų Aleksandrą. Žygimantas Senasis ir valdingoji bei energingoji karalienė Bona Sforza, kai ji pasiryžo savo sūnui Žygimantui Augustui parengti kelią į karaliaus sostą, taip pat tuo pasirūpino.

Reformai įvykdyti tam tikrą vaidmenį suvaidino ir pats Krokuvos universitetas, nes jis, pagal valdovo norą, turėjo auklėti jo sostą paveldinčius asmenis. Tokie pasaulietiniai politiniai motyvai kėlė Krokuvos aukštosios mokyklos reikšmę ir sudarė, nors ir tolimą, įžangą į pasaulietišką humanizmą.

Be valdovo Krokuvos universitetu domėjosi ir Lietuvoje beįsigalį didikai. Kovodami dėl valdžios su didžiuoju kunigaikščiu, jie irgi stengėsi švietimą panaudoti politiniais tikslais. Išsikėlus kunigaikščiui į Lenkiją, Lietuvoje likę ponai buvo ne tik įtakingiausi veikėjai ekonominiame bei politiniame krašto gyvenime, bet ir labiausiai apsišvietę žmonės. Net po XVI a. vidurio valstybės reformų smulkieji bajorai negalėjo ištrūkti (nors tai buvo įvykę Lenkijoje) iš galingos ponų įtakos visose valstybės gyvenimo srityse. Vieni ir toliau pasiliko tarnybiniais bajorais, kiti laukė didikų protekcijų, skirstant administracines vietas, treti stengėsi įgyti malonę tokių bajorų, kurie padėtų patekti į prabangias didikų pilis, kur galėtų įtaisyti savo vaikus tarnybon arba „riteriniam auklėjimuisi", nes čia koncentravosi to meto pasaulietinis švietimas.

Kazimiero Jogailaičio valdymo metu Lietuvos feodalinė diduomenė, įsitvirtinusi ir sustiprinusi savo reikšmę, pradėjo rūpintis Krokuvos universitetu. Kai kurie iš minimų didikų tapo šios aukštosios mokyklos globėjais ir geradariais. Tarp tokių geradarių, kaip matome iš likusių dokumentų, buvo įtakingi XV a. žmonės: Vilniaus kaštelionas ir Žemaičių seniūnas Mykolas Kęsgaila su žmona, Vilniaus vaivada Jonas Goštautas su žmona, Valimantas (Kęsgailos tėvas), Vladislovas

[17] *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*, t. 1 (ab anno 1400 ad annum 1489), Cracoviae, 1887, p. 9. Apie karalienės Sofijos kultūrinę veiklą plačiau žr. Morawski K., *op. cit.*, s. 395–396.

Butrimas, Vytauto dvaro buvusio mokyto maršalkos Jurgio sūnus ir kt.[18] Kunigaikščių Giedraičių giminė savo sūnus irgi siuntė mokytis į Krokuvą. Šiame Lenkijos mieste mokėsi kunigaikštis Andrius iš Svyrių, kunigaikštis Paulius Alšėniškis ir kt. Į Krokuvos universiteto narius buvo įsirašiusi ir Mykolo Žygimantaičio našlė Kotryna (1453).

Aišku, kad visi čia paminėti ir nepaminėti Krokuvos universiteto rėmėjai ir geradariai bent moraliai, jei ne materialiai, remdavo į Lenkijos sostinę vykstančius studentus, kai kuriuos iš jų po studijų priimdavo į savo namų tarnybą. Tie, būdami mokytojais, sekretoriais, gydytojais ir kitokiais kultūros darbuotojais, didikų namus paversdavo didesnio ar mažesnio masto kultūros židiniais, iš kurių tuo laikotarpiu įmanomas švietimas sklisdavo ir į bajorų namus, priklausiusius nuo didikų. Visa tai plėtė bei skatino kultūrinį gyvenimą ir sudarė galimybę kaskart daugiau pasireikšti ir pasaulietinei, humanizmo kultūrai.

Tačiau daugiausia įtakos nagrinėjamo laikotarpio švietimui turėjo miestai, visų pirma Vilnius. Dar Gediminas išaukštino Vilnių, padarydamas jį savo sostine, traukdamas į jį savo valstybės ir svetimų kraštų amatininkus, pirklius. Vilniaus miestiečiai iš Jogailos išsikovojo laisvę ir savivaldos teisę (1387), o iš Žygimanto Kęstutaičio – draudimą kunigaikščio pareigūnams kištis į Vilniaus miestiečių reikalus ir įvairių prekybinių lengvatų. Toliau jas praplėtė Kazimieras Jogailaitis ir jo sūnus Aleksandras. Dėl visų tokių palankių aplinkybių Vilnius ėmė sparčiai augti. Panašiai augo ir Kauno miestas. Prie stambesnių dvarų ėmė kurtis miesteliai. Vilnius, Kaunas ir kiti stambesni Lietuvos miestai palaikydavo prekybinius ryšius su daugeliu užsienio miestų tiek Rytuose, tiek Vakaruose. Besiplečią prekybiniai santykiai, gerėjančios materialinės sąlygos, kunigaikščio globa įgalino praturtėjusius miestiečius rūpintis švietimu bei kultūra[19]. Kaip tik dėl to Lietuvos miestai ir pasidarė svarbiausiais lietuvių studentų „tiekėjais" Krokuvos universitetui. Iš tikrųjų visą XV a. ir vėliau daugumą lietuvių studentų Krokuvos universitete sudarė pasiturinčių miestiečių sūnūs, visų pirma Vilniaus jaunimas.

***

Taip teikiant tam tikru laipsniu paramą kunigaikščiui, didikams, o labiausiai miestiečiams, susidarė sąlygos studijuoti Krokuvos universitete palyginti nemažam lietuvių studentų skaičiui. Ne visuomet tos sąlygos buvo vienodos ir todėl XV a. ne visais to amžiaus laikotarpiais galėdavo ten iškeliauti vienoks skaičius mokslo ištroškusių jaunuolių. Daug priklausė nuo to, kaip susiklostydavo Lietuvos ir Lenkijos valstybiniai santykiai, ar buvo taika, ar karas, ir nuo to, koks buvo domėjimasis kultūra apskritai.

Studijuoti į Krokuvos universitetą vykta dar iki Žalgirio mūšio. Pirmasis studentas iš Lietuvos, kiek yra žinoma, Krokuvą pasiekė 1402 m. Tai buvo Vilniaus kapitulos kanauninkas ir jos iždininkas bei archyvaras (*custos*) Martynas. Kad iki Žalgirio mūšio metų turėjo būti ir daugiau lietuvių studentų, pagaliau rodo specialiai jiems įsteigta bursa. Vis dėlto daugiau lietuvių studentų Krokuvoje pasirodė tik po Žalgirio mūšio, kai krito pavojingiausias Lietuvos–Lenkijos priešas – Vokiečių ordinas ir nusistovėjo daugiau ar mažiau taikus gyvenimas. Šiokią tokią įtaką lietuvių

[18] *Anno domini 1445* [...] *hec VII. persone infrascripte de nobili prosapia gentis Lytwanice progenite* [...] *sunt intitulate, cupientes fieri participes orationum* [...]. *Primus dominus Michael alias Kenszgal castellanus Willensis et capitaneus Samagitensis* [...]. *Item dominus Joannes alias Gastoldus voyevoda Wilnensis* [...]. *Insuper Stanislaus alias Volymuth, dominus Wladislaus alias Butrim* [...]; žr. *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*, p. 2.

[19] Plačiau apie to meto miestų augimą žr. *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 105–111.

studentų skaičiui padidėti galėjo turėti ir tuometinio Vilniaus vyskupo Mikalojaus (1404–1414) asmeniniai ryšiai su Krokuvos universitetu, kur jis savo laiku buvo rektoriumi. Apskritai Jogailos universiteto imatrikuliacijos aktuose per 20 metų laikotarpį, t.y. nuo pergalės prie Žalgirio iki Vytauto mirties, randame 31 studentą iš Lietuvos[20]. Iš jų 15 asmenų buvo iš Vilniaus, 4 iš Trakų, kiti iš Ašmenos, Sudervės arba tik pažymėta, kad atvykęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Pirmasis žinomas bakalauras iš lietuvių studentų tarpo buvo Abraomas iš Rūdninkų (1410), paskui Jokūbas iš Vilniaus, pasiekęs šį žemiausią akademinį laipsnį 1419 m. Šis laipsnis pastarajam, matyt, padėjo karjeroje, nes greičiausiai tas pats Jokūbas vėliau jau minimas kaip Vilniaus kanauninkas, o dar vėliau (1436) ir kaip Medininkų vyskupas. Pirmasis magistras taip pat buvo vilnietis Stanislovas, gavęs šį laipsnį 1427 m. Jis, kaip ir daugelis magistrų, turėjo, matyt, tam tikrą laiką dirbti pačiame universitete kaip *extraneus*. Paskui magistrais tapo Jonas, Jono s., iš Vilniaus (1428) ir kunigaikštis Hermanas Giedraitis (1434). Iš viso bakalaurais Vytauto valdymo metais, kiek yra žinoma, tapo 7 lietuviai studentai. Kiti arba nepasiekė šio laipsnio, arba apie tai nėra žinoma. Pats Vytautas, kiek galima spręsti iš visai sumažėjusio studentų skaičiaus paskutiniais jo valdymo metais, ypač po 1423 m., kai buvo gerokai centralizuota valdžia ir sustiprintas valstybinis savarankiškumas, jei ir netrukdė studijuoti Krokuvos universitete, tai ir neskatino. Mat šios aukštosios mokyklos dekretistai, gindami Jogailos politiką, nepalaikė Vytauto idėjos centralizuoti valstybės valdžią Lietuvoje ir jo siekių tapti karaliumi[21]. Todėl greičiausiai būdingas reiškinys, kad Vytauto aplinkos žmogus, būsimasis jo dvaro maršalka Jurgis Butrimas (Georgius de Litvania) studijavo Leipcigo universitete, įsimatrikuliavęs ten 1409 m.[22]

Nepadidėjo lietuvių studentų skaičius Krokuvos universitete ir artimiausiais metais po Vytauto mirties (1430). Po jo didžiuoju kunigaikščiu buvo paskelbtas Švitrigaila, kuris, kaip žinoma, buvo unijos su Lenkija priešas. Žinoma, dėl to jis negalėjo skatinti lietuvių studiozų keliauti į Krokuvą.

Žygimanto Kęstutaičio valdymo metu turėjo nusistovėti geresni santykiai su Lenkija, bet jis neįstengė išsilaikyti valdžioje: buvo nužudytas suokalbininkų. Tada savo įtaką vis beplečią Lietuvos didikai didžiuoju kunigaikščiu išrinko dešimties metų Jogailos sūnų Kazimierą (1440). Ligi subręstant, už jį valdė Ponų Taryba, o įtakingiausias iš jų buvo minėtas Krokuvos universiteto geradarys, Vilniaus vaivada ir kancleris Jonas Goštautas. Todėl suprantama, kad studentų skaičius iš Lietuvos turėjo padidėti.

Tais pereinamaisiais ir neramiais metais nuo Vytauto mirties iki Kazimiero išrinkimo didžiuoju kunigaikščiu (lygiai dešimt metų) lietuvių studentų Krokuvos universitete buvo visai nedaug. Per tą laiką ten pabuvojo, berods, tik du ar trys studentai: Simonas, Laurencijaus s., iš Vilniaus (1433), Klemensas, Stanislovo s. (1436). Matyt, tuo laikotarpiu nebuvo sąlygų rūpintis mokslais (*Inter arma silent Musae*).

Užtat nuo 1442 m. lietuvių studentų skaičius Krokuvoje staiga pakyla. Kai žiūri į sąrašus, kuriuose išvardijami studiozai ligi 1492 m., t.y. iki Kazimiero Jogailaičio mirties, susidaro įspūdis, kad studijuoti į Krokuvą Lietuvos jaunuoliai siųsta jei ir ne organizuotai, tai bent tokios kelionės palaikyta. Matyti, kad Lietuvos valdantys sluoksniai, visų pirma Goštautas, o paskui ir Kazimieras Jogailaitis, asmeniškai remdavo ten studijuojančius ir kai kada net sušelpdavo neturtingesnius jaunuolius.

[20] Duomenys apie lietuvių studentus Krokuvos universitete imami daugiausia iš šių veikalų: *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*; Fijałek J., *op. cit.*; Morawski K., *op. cit.*

[21] Morawski K., *op. cit.*, s. 250 ir t.

[22] Šapoka A., „Kultūriniai lietuvių lenkų santykiai Jogailos laikais", in: *Jogaila*, red. Adolfas Šapoka, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1935, p. 271.

Apskritai Kazimieras Jogailaitis, panašiai kaip ir jo tėvas, gana daug dėmesio skyrė minimai aukštajai mokyklai ir užmezgė su ja draugiškus ryšius. Būdinga tuo atžvilgiu magistro Jano iš Ludzisko kalba, pasakyta, sutinkant Kazimierą universitete. Pritardamas šio Lietuvos valdovo atvykimui į Lenkiją, kalbėtojas tikisi, kad naujasis karalius savo valdžią panaudos prieš bažnytinius ir pasaulietinius didikus, kurie įsigalėjo valstybėje ir daug bloga jai padarė. Jis ypač pabrėžia vergišką lenkų valstiečių padėtį (*agricolonorum servitutem*) ir žiūri į tai, kaip į „baisiausią nelaimę ir žiauriausią bausmę" (*quae est malorum omnium postrema poena, quae liberis omni suplicio gravior est*). Naujasis valdovas turįs panaikinti tas blogybes ir suteikti savo pavaldiniams priklausančias laisves, nes aišku esą, „jog gamta visus žmones pagimdė lygius" (*omnes homines natura genuit aequales*). Šios mintys charakterizuoja pirmiausia patį Janą iš Ludzisko, parodydamos jį buvus pažangų savo meto žmogų. Be to, ši kalba rodo ir tai, jog rektorius Kazimierą Jogailaitį laikė tokiu valdovu, iš kurio galėjo būti tikimasi, kad jis įgyvendins tuos patarimus: palengvins valstiečiams priespaudą ir kovos prieš įsigalėjusią bažnytinę ir pasaulietinę feodalų diduomenę.

Iš tikrųjų Kazimieras Jogailaitis, Lietuvoje pripratęs prie labiau centralizuotos valdžios jau nuo Vytauto laikų, pakreipė savo politiką prieš lenkų bažnytinius dignitorius ir kitus didikus ir gerokai sustiprino savo karališką valdžią. Yra žinoma, kad jis laikėsi gana tvirtos politikos ir popiežiaus atžvilgiu. Taip jam patarė ir jo patarėjas, patikėtinis ir sekretorius, humanistas Pilypas Kalimachas. Jis ragino karalių panaikinti kanoninius rinkimus, neleisti, kad kas nors atimtų iš jo valdovui priklausančias teises, būti tikru viešpačiu savo karalystėje ir savo valdžios neperleisti net popiežiui[23]. Be to, Lietuvoje ir valstiečiai nebuvo tiek pavergti, kaip Lenkijoje, nes krikščionybė čia dar buvo nesena ir pilnai nepritaikyta išnaudotojiškai sistemai remti. O apie tai, kad Lietuvos valstiečiai prieš krikštą buvo laisvesni negu krikščioniškuose kraštuose, aiškiai kalba pats Jogaila savo 1420 m. lapkričio 23 d. laiške popiežiui Martynui V. Jis rašo, kad Lietuvos valstiečiai, kai jie dar tebebuvo pagonys, buvo visiškai laisvi ir naudojosi visokia nauda bei pelnu; tačiau, kai jie atėjo krikšto malonėn ir tikėjosi džiaugtis geresniu gyvenimu, jiems atimamos laisvės ir turtas, iš kurio jie gavo maistą ir kitus pragyvenimo reikmenis[24].

Taigi turint prieš akis Lietuvos valstybines tradicijas, su kuriomis Kazimieras Jogailaitis buvo gerai susipažinęs[25], ir minėtus Jano iš Ludzisko patarimus, galima nesunkiai suprasti, jog naujasis valdovas ir Krokuvos magistrai surado bendrą kalbą. Iš tikrųjų universiteto magistrai šį valdovą visada rėmė patarimais ir savo mokslais, ypač aiškindami romėnų teisę, ginančią tvirtą karaliaus valdžią. Todėl Kazimieras Jogailaitis, kaip ir jo tėvas, Krokuvos universitete rado „ištikimų stipruolių" (*athletae fideles*). Be abejo, ir tarp siunčiamų į Krokuvos universitetą Lietuvos jaunuolių jis ieškojo tokių stiprių ir ištikimų savo sostui ramsčių. Todėl, palaikant ir jam, ir Lietuvos didikams, ir kylant miestų reikšmei, staiga padidėja lietuvių studentų skaičius Krokuvos universitete.

[23] *Canonicam electionem tollito, ne patiaris tibi eripi, quod tui iuris est. Sis dominus in regno tuo, ne papae quidem id concedito* (cit. pagal *Humanizm i Reformacja w Polsce*, Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1927, s. 134).

[24] *Ipsis in paganismo degentibus omnis libertas patebat et omnibus utilitatibus et proventibus utebantur, nunc autem ad graciam baptismi venientibus, ubi maioribus graciis et favoribus gaudere se speraverunt, liberatates et bona ipsorum, ex quibus victus, et vitae suae necessaria providebant, ipsis subtrahuntur* (cit. pagal Fijałek J., *op. cit.*, s. 115).

[25] Yra žinoma, kad Kazimieras Jogailaitis, kitaip negu kiti Jogailaičiai, mokėjo lietuvių kalbą ir buvo gerai susipažinęs su lietuvių gyvenimo būdu bei papročiais; plg. Długosz J., *Opera omnia*, cura Alexandri Przezdziecki edita: Historiare Polonicae libri XII, Ad veterimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit Ignatius Żegota Pauli, cura et impensis Alexandri Przezdziecki, tomus IV, libri XI, XII, Cracoviae: Ex typographia ephemeridum „Czas", Provisore Josepho Łakociński, 1877, p. 659.

1442 m. Krokuvos universitete iš Lietuvos buvo 7 studentai, 1443 m. – dar 6 studentai, 1444 m. įsimatrikuliavo 2 studentai, 1445 m. – 4 studentai, 1464 m. – 4 studentai, 1468 m. – 6 studentai, 1475 m. – 9 studentai, 1485 m. – 8 studentai, 1489 m. – 6 studentai, 1490 m. – 7 studentai ir t.t. Iš viso nuo 1442 m. iki 1492 m. Krokuvoje studijavo apie 120 jaunuolių iš Lietuvos. Iš ten grįžo daugiau kaip 40 bakalaurų, 13 magistrų ir 2 daktarai. Išsiplėtė ir vietovių, iš kurių vykdavo studentai, skaičius: be Vilniaus, iš kurio, kaip ir anksčiau, daugiausia patekdavo į Krokuvos universitetą studentų, sąrašuose jau figūruoja Kaunas, Trakai, Merkinė, Šalčininkai, Lyda, Geranainys, Augmontiškės, Medininkai, Giedraičiai, Nemenčinė, Gardinas, Svyriai, Ašmena, Ukmergė, Anykščiai, Ramygala, Naugardukas ir kt.

Reikia pažymėti, kad čia pateikti duomenys nėra pilni. Faktiškai Krokuvos universitete studentų iš Lietuvos buvo daugiau. Apie tai galima spręsti iš to, kad imatrikuliacijos aktuose dažnai būdavo pažymima, jog koks nors studentas į universitetą užsirašė su keliais kitais lietuviais studentais. Pavyzdžiui, 1485 m. Vaclovas, Aleksandro s., iš Ukmergės, sumokėjęs du plačiuosius grašius į neturtingųjų studentų bursos kasą, atvyko su keturiais lietuviais, kurių vardai nepažymėti. Taip pat su keturiais lietuviais iš Vilniaus, kurių vardai liko nežinomi, atvyko Jonas, Simono s. Į sarašus dažniausiai patekdavo vardai tik tų didikų, turtingesniųjų miestiečių, kurie sumokėdavo nustatytą mokestį ar dalį jo neturtingiems studentams išlaikyti. Neturtingi studentai daugeliu atvejų taip ir likdavo nežinomi, ypač jei jie nepasiekdavo kokio nors akademinio laipsnio arba kaip nors kitaip nepasižymėdavo, kad ir iškrėsdami kokį nors pokštą ir patekdami į universiteto teismą.

Anų laikų universitetuose būdavo gana daug tokių atvejų, kai mokytojas atvykdavo į universitetą su savo mokinių būriu ir kartu su jais pradėdavo studijuoti. Pavyzdžiui, 1528 m. savo mokinių būrio priešakyje į Krokuvą atvyko Stanislovas Rapolionis. Taigi tokiais atvejais galėjo būti užregistruotas tik mokytojas, o mokiniai nebūdavo įtraukiami į imatrikuliacijos aktus. Laikantis to apskaičiavimo, kurį nustatė Kazimierzas Morawskis[26], būtent kad dauguma studentų išeidavo be laipsnių, tik ketvirtis jų gaudavo bakalaureatą, o dvidešimtoji dalis – magistro laipsnį, ir turint galvoje, kad dalis studentų liko mums nežinoma, galima spėti, jog iki 1492 m. Krokuvos universitete mokėsi apie 300–400 lietuvių studentų. Žinoma, tai visai nedidelis skaičius, žiūrint mūsų akimis, bet visai nemažas tam metui, kai mokslas būdavo sunkiai prieinamas ir varžomas, ypač iš Katalikų Bažnyčios pusės, kuri visą laiką išsimokslinimą laikė erezijų atsiradimo priežastimi.

Matyti, kad gerokai netikros ir turimos žinios apie minimoje mokslo įstaigoje gautus mokslinius laipsnius. Iš turimų dokumentų nežinoma, kad Jogailos valdymo metu kas nors iš lietuvių (išskyrus spėjimą dėl minėto pirmojo Žemaičių vyskupo Motiejaus) būtų gavęs daktaratą, kad būtų išėję daug magistrų. Tačiau to meto žmogus, minėtas Kozłowskis, Jogailos mirties proga pasakytoje kalboje pamini, jog valdovas šelpęs stipendijomis Krokuvos universitete studijuojančius lietuvius ir rusus, kad daugeliui iš jų buvę suteikti bakalaurų, magistrų, o kai kuriems ir daktarų laipsniai[27]. Reikia manyti, kad kalbėtojui buvo žinoma tikroji padėtis.

Po 1492 m. lietuvių studentų skaičius Krokuvos universitete vėl sumažėjo. Per 8 metus, kiek yra žinoma, imatrikuliavosi tik 6 studentai iš Lietuvos. Viena iš priežasčių, kliudžiusių keliones į Krokuvą, buvo vėl kilusi nesantaika tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės valdančių sluoksnių. Kaip žinoma iš istorijos, po Kazimiero Jogailaičio mirties lietuvių didikai didžiuoju kunigaikščiu išsirinko Aleksandrą, o lenkai savo karaliumi – Joną Albertą. Unija vėl nutrūko. Ji buvo atnaujinta tik 1501 m., kai, Jonui Albertui mirus, lenkai karaliumi

[26] Morawski K., *op. cit.*, s. 214.

[27] *In ipsa quoque universitate filios lituanorum et rutenorum in propriis fovebat stipendiis* [...] *nam multi baccalaurei, multi magistri, aliqui doctores promoti sunt* [...].

išsirinko taip pat Aleksandrą. Tada turėjo Lietuvoje atsirasti daugiau studentų, norinčių studijuoti Krokuvos universitete, bet taip jau nebuvo. Palyginti padidėjo tik studentų iš Žemaičių skaičius, kai tuo tarpu anksčiau vyravo Rytų Lietuvos jaunimas[28]. Apskritai XVI a. pradžioje lietuvių studiozai jau buvo linkę pasirinkti Vakarų Europos aukštąsias mokslo įstaigas. Čia turėjo įtakos plintanti humanizmo kultūra, kurią Krokuvos universitetas, nors ir reformuojamas[29], labai sunkiai įsisavino. Todėl į Krokuvą mokytis važiuodavo dažniausiai tie, kurie rengdavosi dvasininko karjerai. Tuo tarpu troškę daugiau ir gilesnių mokslo žinių jaunuoliai, kurių tikslas buvo ne tik kunigystė, ėmė plačiau naudotis 1447 m. privilegija (ji buvo pakartota ir visuose trijuose Lietuvos statutuose), leidžiančia mokytis kituose kraštuose, išskyrus priešiškus[30]. Nuo to meto Krokuvos universitetas žymesnio vaidmens Lietuvos kultūros gyvenime nebeturėjo, nors ten kasmet nuvykdavo po vieną ar du studentus iš Lietuvos. Jo įtaka dar labiau sumažėjo, kai aukštoji mokykla buvo įsteigta pačioje Lietuvoje (1579).

Taip daugiausia lietuvių studentų Krokuvoje lankėsi per tą pusšimtį metų, kurie sutapo su Kazimiero Jogailaičio valdymo laikotarpiu. Studijavo Lietuvos jaunimas ir kituose kraštuose, tačiau niekur taip gausiai jų nebuvo, kaip Krokuvoje. Todėl į juos ir tenka atkreipti ypatingą dėmesį. Juk tie visi Krokuvos universiteto studentai drauge su tais, kuriems tekdavo mokytis kitur, kai sugrįždavo po mokslų į savo kraštą, sudarydavo vietinės inteligentijos branduolį, dvasininkų, diplomatų, mokytojų, teisininkų, gydytojų, kanceliarijos darbuotojų kadrus. Žinoma, jie skleisdavo namie tą kultūrą, kurią buvo įsisavinę aukštosiose mokyklose ir savo studijų kraštuose. Drauge jie kūrė ir savo vietinę kultūrą. Iš pradžių tos inteligentijos išsimokslinimas bei išsilavinimas buvo viduramžiškas, tačiau juo toliau, juo daugiau jie susidūrė su humanistinės kultūros elementais, vis plačiau įsigalinčiais ir Krokuvos universitete, ir už jo sienų.

***

Po Jogailos paskelbtos reformos Krokuvos universitete buvo keturi fakultetai: septynių laisvųjų mokslų (*septem artes liberales*), medicinos, teisės ir teologijos.

Iš tų septynių mokslų (logika, gramatika, retorika, aritmetika, geometrija, muzika ir astronomija) pradžioje daugiausia dėmesio buvo skiriama gramatikai, bet vėliau į priekį prasiveržė logika ir dialektika. Didžiausias pastarosios disciplinos autoritetas buvo Aristotelis[31]. Jos programoje buvo aristotelininko Petro Ispano (m. 1277 m.) darbai, svarbiausi Viduramžių vadovai po Aristotelio mokslų erdves. Jo *Summula* buvo įprastinis logikos vadovėlis, o *Tractatus* – trumpa svarbiausių Aristotelio mokslo duomenų santrauka. Kad studiozas gautų vadinamąją licenciatūrą, t.y. teisę dėstyti, kad taptų laisvųjų mokslų magistru, jis turėdavo vėl studijuoti Aristotelį, taip pat keturias matematikos bei gamtos disciplinas, įeinančias į kvadriviumą.

[28] Lebedys J., *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 81–82.

[29] Vienas iš reformos sumanytojų buvo keliaująs humanistas, teisininkas, Krokuvos ir Vienos universitetų profesorius Petras Ilicinas. Šiuo atžvilgiu įdomiausi du jo darbai: *Praefatio de homine et disciplinis* (Cracoviae, 1549) ir *De malorum nostrorum causa* (be v. ir m.). Pastarajame jis pateikė konkretų reformos projektą pagal italų universiteto pavyzdį, taip pat siūlė pagerinti materialinę profesorių būklę.

[30] XVI a. ir vėliau labiausiai lietuvių studentų lankomi universitetai buvo šie: Leipcigo, Karaliaučiaus, Frankfurto prie Oderio, Bazelio, Vokietijos Freiburgo, Vitenbergo, Dilingeno, Leideno. Kai kurių duomenų apie juos pateikia Šapoka A., „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo?", p. 421–424.

[31] Apie Aristotelio reikšmę to meto moksle būdavo sakoma taip: „Kiekvieną iš čia išvarys, kiekvieną iš čia išmes, kuris, atvykdamas čion, Aristotelio ginklų neatsineš" (*Omnis hinc excluditur, omnis est abiectus, qui non Aristotelis venit armis tectus*).

Dėstomoji kalba buvo lotynų kalba, tačiau ne klasikinė, o tradicinė, viduramžinė kalba. Studentas jos mokydavosi paprastai iš „Donato" *Ars minor* ir *Ars maior*, taip pat iš Aleksandro de Villa Dei *Doctrinale*. Klasikinė lotynų kalba laikyta lyg pagoniška, net netinkama prie šventųjų raštų. Tokia iš pradžių buvo ir Krokuvos universiteto tendencija: antikinė kultūra ir literatūra, nors ir nebuvo visiškai užmirštos, tačiau mažai studijuotos, ir jų pažinimas buvo smukęs.

Iš antikinių autorių daugiausia vietos teko Vergilijui. Be to, buvo skaitomas kursas apie Ovidijų, Lukaną, siauresnis apie Horacijų; toliau buvo Juvenalis, Persijus, Terencijus, Klaudijanas, Ezopas, Fedras. Tačiau jų aiškinimas, kaip ir visur Viduramžiais, buvo priderintas prie scholastinės filosofijos ir teologijos reikalavimų. Todėl, pavyzdžiui, Vergilijus buvo laikomas lyg pranašu ar burtininku ir vadinamas „Virgilijum", vedant vardo etimologiją iš burtų lazdelės *virga*. Jam buvo priskiriama pranašystė apie Kristaus gimimą ir pan. Analogiška buvo ir kitų antikinių autorių interpretacija. Ji buvo pilna savavališko alegorizavimo ir „dabartinimo", iš realaus kūrinio maža belikdavo.

Retorikos mokytasi iš Evrardo de Béthune eiliuotos stilistikos. Poetikoje vyravo anglas Gotfriedas de Vino Salvo su vadovėliu *Poetria nova*. Keista, kad tuo metu, kai moksle visuotinai viešpatavo Aristotelis, jo poetikos nemėgta, net nežinota. Ir Horacijaus poetika didesnio dėmesio susilaukė tik XVI a. pradžioje. Matyt, tos poetikos ano meto poezijos interpretatoriams buvo per „žemos": pirmoji per daug akcentavo poezijoje jausmų reikšmę, antroji – protą.

Studijos laisvųjų mokslų fakultete dar neduodavo specialybės ir kartu duonos. Jos tebuvo pasiruošimas studijuoti kituose fakultetuose. Beveik nekeisdavo padėties net ir magistro mokslo laipsnio turėjimas, nes dėstydami magistrai negaudavo nuolatinės algos, o tik imdavo tam tikrą mokestį iš savo mokinių. Kad pagerintų savo padėtį, jie turėjo pasistūmėti į priekį mokslų hierarchijoje, būtent pereiti dėstyti mediciną, dekretus ir teologiją. Ir tik iš tų sričių gautas mokslo laipsnis atverdavo duris į geresnę karjerą ir gyvenimą.

Savo pobūdžiu artimiausias laisvųjų mokslų fakultetui buvo medicinos fakultetas. Krokuvoje jis turėjo tik vieną katedrą, o mokslu maža kuo tesiskyrė nuo pirmojo. Mat gyvenime vyravo „empirikai" – gydytojai praktikai, o medicinos mokslas apsiribodavo, panašiai kaip laisvųjų mokslų fakultete, visų pirma antikinių medikų raštų skaitymu ir jų komentavimu, be to, dažniausiai pagal arabų medikų interpretaciją. Iš tokių medicinos autorių svarbiausi buvo Hipokratas ir Galenas. Ilgainiui medicinos mokslas kilo, tačiau vis tiek jis buvo laikomas mažiau reikšmingu mokslu palyginti su teisės mokslais.

Teisės moksluose svarbiausias dalykas buvo bažnytinė teisė – dekretai. Bažnytinė teisė buvo dėstoma aštuoniose katedrose. Šios teisės studiozai dekretistai paprastai virsdavo teologais. Romėnų teisės dėstymas, nors Krokuvos universitete, kaip ir Bolonijoje, būta penkių katedrų, nebuvo aukšto lygio, nes tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje ši teisė neturėjo didesnės praktinės reikšmės[32].

Svarbiausias fakultetas buvo teologijos – tos Viduramžių „mokslų karalienės". Jis turėjo net vienuolika katedrų. Bet teologijos fakultetas mus ne tiek domina, nes jis mažiausiai prisidėjo prie kultūros kėlimo ir humanizmo idėjų plitimo. Atvirkščiai, teologinės studijos, užgoždamos kitus mokslus, labai varžė laisvesnį minties polėkį ir siaurino žmogaus galimybes pažinti. Dėl to Krokuvos universiteto, kaip ir kitų Viduramžių mokslo įstaigų, mokslinis lygis buvo labai neaukštas.

[32] Plačiau apie Krokuvos universiteto mokslo lygį, apie Viduramžių literatūrines pažiūras žr. Morawski K., *op. cit.*; Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 1: Mittelalter, Renaissance, Barock, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1914, S. 1–98.

Mokslinio lygio Krokuvos universitete nekėlė, kaip liudija to meto žmonės, ir tarp studentų įsigalėjęs karjerizmas bei noras laikyti studijas tik priemone pasiekti geresnį materialinį gyvenimą. Istorikas Janas Długoszas, žmogus platesnio kultūrinio akiračio ir gerokai paliestas humanizmo idėjų, savo „Lenkijos istorijos" dedikacijoje kardinolui Zbigniewui Oleśnickiui taip apibūdina minimos aukštosios mokyklos studentus: „...tik nedaugelį traukia ten išminties, mokslo ar dorybės geismas, bet greičiau – garbė, nauda ar malonumas. Todėl jie domisi tik tais mokslais, kurie žada turtą, garbingas vietas ar kokį pelną, o iškalbos ir meno rašyti mokosi visai nedidelis jų skaičius ir tik tie vieni, kurie, skatinami savo įžymios dvasios prigimties, dorybę laiko kilnesniu dalyku už žemiškuosius reikalus"[33].

Vis dėlto, kaip pažymi Długoszas, atsirado žmonių, kurie pamilo iškalbą ir rašymo meną, t.y. tuos dalykus, kurie būdingi tikram humanistui. Šių menų išmokti jie galėdavo tik laisvųjų mokslų fakultete. Nors ir varžomi teologijos, jie galėdavo susipažinti su „antraeiliais" dalykais, su gamtos ir visuomenės mokslais. Nemaža naudos duodavo ir atidus Aristotelio raštų studijavimas, nors viduramžinė interpretacija ir siaurino jo veikalų pažinimą. Tie negausūs tikro mokslo elementai vis dėlto padėjo studentams plėsti savo akiratį, susidaryti platesnę pasaulėžiūrą ir juo toliau, juo labiau išsivaduoti iš mintį marinančios bažnytinės pasaulėžiūros.

Iš tikrųjų mokslas Krokuvos universitete pamažu buvo sekuliarizuojamas. XV a. paskutiniais dešimtmečiais čia susikūrė savita mokslinės minties pakraipa, kuri ypač domėjosi matematika, astronomija ir geografija. Šių sričių mokslininkai garsino savo mokslo įstaigą, ir čia traukė studentai ir iš kitų kraštų. Krokuvos universiteto profesoriai skaitė paskaitas ne tik savo mokslo įstaigoje, bet ir Prahos, Vienos, Leipcigo ir net italų universitetuose. Apskritai gana seniai buvo stengiamasi palaikyti santykius su italais. Be minėto humanisto Filelfo, dalyvavusio Jogailos vestuvėse, žinoma, kad XV a. pirmoje pusėje Lenkijoje jau buvo pažįstamas Francesco Petrarca. Mūsų minėtas Krokuvos universiteto darbuotojas Kozłowskis, kurio dalis bibliotekos buvo Vilniuje, turėjo Petrarca'os laiškų. Krokuvą pasiekdavo Bracciolini Poggio, Battista Guarini, Piccolominio ir kitų humanistinio polėkio asmenų traktatai ir laiškai[34].

Be to, ko negalėjo padaryti universitetas, papildydavo Krokuvos kultūrinė aplinka. Reikia pasakyti, kad humanistinė kultūra sėkmingiausiai plito ne universitete, o šalia jo. Ne universitetas, o tik mūsų minėto Pilypo Kalimacho ketvirčio amžiaus veikla (1471–1496) sujungė pavienes humanizmo apraiškas į vieną kultūrinį judėjimą.

Kalimachas buvo vienas iš tų italų, išėjusių savo tėvynėje tikrą humanizmo mokyklą. Jis mokėsi pačiame Italijos humanizmo centre Florencijoje, o jo mokytojų tarpe buvo nemaža garsių humanistų. Kaip humanistas ir todėl laisvos asmenybės bei minties propaguotojas, taip pat kaip pagoniškos Antikos gerbėjas ir epikūrietis, jis su visa grupe humanistų nepatiko popiežiui, buvo persekiojamas ir turėjo bėgti iš savo tėvynės.

Po klaidžiojimų Vidužemio jūros salose, taip pat Egipte, Graikijoje, Vengrijoje, jis pagaliau įsikūrė Kazimiero Jogailaičio dvare. Čia jam buvo pavesta mokyti karalaičius. Savo ruožtu Krokuvoje jis propagavo naują poetiką, retoriką, klasikinius autorius ir poeziją. Kalimacho raštai tuo metu turėjo gana didelį pasisekimą, o jo poezija, kaip kalba to meto

[33] [...] *pauci trahuntur cupiditate sapientiae, doctrinae aut virtutis, sed potius honoris, lucri aut voluptatis. Proinde iis tantummodo vescant literis, quae opes aut dignitates aut quaestum aliquem policentur, eloquentia et scribendi artem perpauci colunt et hi tantummodo soli, qui egregia quadam animi indole impulsi virtutem terrenis metiuntur praestantiorem.*

[34] Morawski K., *op. cit.*, s. 433.

žmonės, buvo tiesiog išgraibstoma studentų[35]. Tikriausiai tarp šių jo gerbėjų pasitaikydavo ir lietuvių studentų. Be to, Kalimachas buvo ir karaliaus patarėjas, patikėtinis ir sekretorius.

Kaip ir daugelis humanistų, jis pasisakė už tvirtą monarcho valdžią, prieš bažnytinę hierarchiją. Jis visuomet patardavo karaliui sutramdyti didikų ir šlėktos sauvalę ir net sunaikinti pastarąją (visai makiaveliškai), išvedus į priešo kraštą ir ten atidavus iššudyti[36]. Todėl, kai nepasisekė lenkų žygis į Rumuniją, jis dėl to buvo apkaltintas ir turėjo pasitraukti iš dvaro.

Kazimiero Jogailaičio įpėdinis Lenkijoje Jonas Albertas Kalimachą vėl pasikvietė ir naudojosi jo patarimais. Kalimachui tekdavo vykti į svetimus kraštus kaip valstybės pasiuntiniui. Jo paslaugomis buvo naudojamasi, palaikant ryšius tarp Lietuvos ir Lenkijos. Šią misiją lengvino aplinkybė, kad didysis kunigaikštis, kaip jau minėta, buvo jo mokinys. Reikšmės turėjo ir jo pažintys su Krokuvos universitete studijavusiais lietuviais, kurių ten, kai jis gyveno šiame mieste, būta nemaža. Kalimachas, gal manydamas padaryti akademinę karjerą, 1472 m. taip pat buvo įsimatrikuliavęs Krokuvos universitete.

Kalimacho mintys apie tvirtą monarcho valdžią galėjo būti noriau priimamos labiau centralizuotoje Lietuvoje, negu visiškai decentralizuotoje Lenkijoje. Tai rodo (matyt, visai neatsitiktinis) jo ir Mykolo Lietuvio patarimų Lietuvos didžiajam kunigaikščiui panašumas.

Prie XV a. paskutiniųjų dešimtmečių kultūros pagyvėjimo Lietuvoje ir Lenkijoje prisidėjo ir vaisinga, nors ir trumpa, humanisto Conrado Celtiso veikla (1488–1490). Jis taip pat daugiausia darbavosi už universiteto ribų, bet turėjo įtakos ir jo studentams. Į Krokuvą Celtis atvyko 1479 m. pavasarį ir įsimatrikuliavo universitete. Jis, kaip ir Kalimachas, turbūt galvojo pasilikti dirbti šiame universitete, o gal norėjo papildyti savo matematikos ir astronomijos žinias pas Albertą iš Brudzevo. Už visa tai jis atsidėkojo Krokuvos gyventojams, dėstydamas jiems ne universitete (1490 m. gal ir pačiame universitete) retoriką, laiškų rašymo teoriją ir poetiką.

Celtis įsteigė pirmą Vidurio Europoje literatūrinę draugiją *Sodalitas litteraris Vistulana*. Šiai draugijai priklausė kai kurie universiteto magistrai, pavyzdžiui, jo mokytojas Albertas iš Brudzevo, Janas Ursinas ir kiti Krokuvos miestiečiai. Tarp jų, visai galimas daiktas, būta ir kai kurių lietuvių studentų bei magistrų, nors tikslesnių žinių apie tai ir trūksta. Draugijoje vykdavo diskusijos filosofiniais, literatūriniais klausimais, taip pat buvo rašoma bei svarstoma poezija. Pats Celtis parašė eilių, giriančių Kalimachą ir kai kuriuos Krokuvos profesorius. Literatūrinė draugija tapo lyg nauja mokykla, naujoviškai aiškinanti antikinius autorius, kuriuos ji laikė visų pirma gražaus stiliaus pavyzdžiais. Čia domėtasi humanistine poezija, kuri prieš tai nebuvo pažįstama Lenkijoje. Nagrinėjimo ir svarstymo susilaukė epistolografija ir iškalba, rašyta vadovėliai, leista antikiniai autoriai. Tokia autorių ir vadovėlių leidybos veikla, skirta sukurti taisyklingą ir puošnią lotynų kalbą, galinčią pakeisti viduramžinį žargoną, darosi dar intensyvesnė XVI a.

Mirus Kalimachui ir išvykus Celtisui, Krokuvos jaunosios lotyniškų poetų kartos auklėtoju tapo Laurentijus Korvinas († 1527 m.), kuris XV a. paskutiniame dešimtmetyje dėstė Krokuvos universitete. 1509 m. Korvinas Jano Hallerio spaustuvėje išspausdino Teofilakto Simokato (Theofylaktos Simokattes) verstus Mikołajaus Koperniko raštus, kurių įžangoje patalpintame eilėraštyje jis mini naująją pasaulėvaizdžio sistemą.

[35] Garbacik J., „Ognisko nauki i kultury renesansowej (1470–1520)", in: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Lepszego, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1964, s. 207.

[36] „Ir kad lengviau jiems atkeršytum, išvesk juos į Valakiją, surengęs visuotinę ekspediciją; ten, su tos žemės vaivada slapta susimokęs, leisk, kad juos užpultų ir iššudytų. Jei kuris tos ekspedicijos išvengtų, tam užduok nuodų. Toks yra didžiųjų valdovų paprotys"; žr. *Humanizm i Reformacja w Polsce*, s. 136.

Taigi XV a. antroje pusėje ir XVI a. pradžioje Krokuvoje jau vyko gana intensyvus humanistinio pobūdžio kultūrinis gyvenimas. Jis negalėjo nepaliesti ten gyvenančių ir mokslo ieškančių lietuvių studentų.

Pats Krokuvos universitetas vis dėlto atsiliko nuo gyvenimo ir nuo daugelio kitų Europos universitetų. Tai buvo viena iš tų svarbių priežasčių, dėl kurių Lietuvos jaunimas XV a. pabaigoje vis dažniau jį aplenkdavo. Studijų reikalais jie nukeliaudavo net į Italiją.

Su Italija Lietuvos žmonės ryšius palaikydavo jau seniai. Pavyzdžiui, Motiejus iš Vilniaus, būsimasis Žemaičių vyskupas (1417–1422), kurį laiką buvo net Sienos universiteto rektoriumi[37]. Savo ruožtu italai, ypač pirkliai, atvažiuodavo į Lietuvą, į jos sostinę Vilnių. Jie turėdavo net privilegijų (pvz., 1483) laisvai prekiauti visoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje.

Tačiau daugiausia dėmesio į humanizmo tėvynę Italiją pradėta kreipti XV a. paskutiniais metais ir XVI a. pradžioje, kai lietuvių studiozai ten traukdavo iš Vilniaus arba tiesiog iš Krokuvos, net ir įsigiję mokslo laipsnius. Vienas iš tokių, pavyzdžiui, yra Stanislovas, Jono s., Krokuvos universitete jis imatrikuliavosi 1482 m., bakalauru tapo 1485 m. ir magistru 1492 m. Baigęs studijas, Stanislovas sugrįžo į Vilnių, o paskui iš čia išvažiavo toliau studijuoti į Italiją, tačiau ten mirė. Krokuvos universiteto mokslais nesitenkino XV a. pabaigoje Martynas iš Vilniaus, XVI a. pradžioje – Pranciškus Skorina.

Bolonijos teisės daktaru 1495 m. tapo Jonas, Pilypo s., iš Vilniaus. Į Krokuvos universitetą jis įstojo 1489 m. drauge su Celtisu, po dvejų metų tapo bakalauru, paskui išvažiavo studijuoti į garsųjį Bolonijos universitetą, kur gavo teisės mokslų daktaratą. Jo tėvas buvo Vilniaus miestietis, turėjęs mūrinį namą prieš Šv. Jono bažnyčią. Šalia kitų bažnytinių pareigų jis buvo dar Vilniaus kanauninkas, paskui ir Kijevo vyskupas. Jonas buvo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sekretorius lotyniškos korespondencijos reikalams (*N. D. L. latinus*). Šiuo titulu jis dar naudojosi ir 1517 m. Tai buvo gabus ir humanistiškai išsilavinęs žmogus[38].

Italų auklėtinis buvo ir Martynas iš Vilniaus, būsimasis Žemaičių vyskupas, kuris nukeliavo tiesiog į Italiją, kur, kaip minima, studijavęs net trisdešimt metų[39].

XVI a. pradžioje Radvilos, taip pat Astikai ir Goštautai, turbūt irgi mokėsi Italijoje. Ten pat mokėsi ir garsusis Mykolas Glinskis ir kai kurie kiti didikai.

Apskritai Bolonijos universitetas savo reikšme Lietuvai gali lygintis su kai kuriais gausiai lietuvių lankytais Vokietijos universitetais[40]. Žinoma, jog Radvilos tuo metu parsisiųsdindavo knygų iš Italijos.

To meto keliautojus į Italiją vis dar viliojo, kaip ir ankstesniais laikais, noras kuo greičiau susipažinti su Romos kurijos kanceliarine bei teisine praktika, nes tai padėdavo pasiekti aukštų ir pelningų vietų bažnyčios hierarchijoje[41]. Bet kartu Italija buvo patraukli ir nauju kultūriniu pakilimu, savo humanistine kultūra, kuri XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje ten buvo pasiekusi savo žydėjimą. Aišku, kad tie keliautojai, drauge su tais, kuriems buvo tekę tam tikru laipsniu su humanizmu susipažinti Krokuvoje, grįžę į tėvynę, turėjo tapti tos naujos kultūros skleidėjais bei propaguotojais. Sostinė Vilnius, sulaukęs didelio būrio inteligentijos, turėjo tapti stambiu savo meto kultūros centru.

[37] Plg. Ptaśnik J., *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959, s. 143–149, 154, 295.

[38] Fijałek J., *op. cit.*, s. 185–186.

[39] Wołonczewskis M., *op. cit.*, p. 74–77.

[40] Šapoka A., „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo?", p. 426–427.

[41] Barycz H., *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia (1440–1600)*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, s. 7.

***

Visuotinai yra žinoma, kokią didžiulę reikšmę humanistui turėjo antikinė graikų ir romėnų literatūra, istorija, filosofija, teisė. Humanistui būdinga tai, kad jis geras filologas, moka daug kalbų, o ypač gerai – antikines graikų ir lotynų kalbas. Humanistai filologai dėjo daug pastangų, kad pilniau surinktų, nurašytų, išsaugotų bei išspausdintų išlikusius ligi jų meto graikų ir romėnų rašytojų ir mokslininkų raštus, surinktų ir apsaugotų meno paminklus.

Savo ruožtu antikinė kultūra daug pasitarnavo humanizmui. Joje buvo kaip tik tokių elementų, kurių stokojo ta naujoji kultūra. Humanizmo atstovai klasikinėje senovėje rado savarankišką, nepriklausomą nuo religijos filosofiją, mokslą, apimantį visas žmogaus pažinimo sritis, aukšto lygio pasaulietinį meną ir literatūrą. Antikiniai autoriai atsakė į daugelį klausimų, į kuriuos nesugebėjo atsakyti Viduramžių autoritetai. Humanistus stebino platus Antikos žmogaus akiratis, laisvė, aukštas žmogaus asmenybės ir aplinkinio pasaulio įvertinimas. Visa tai ir padėjo humanistams kovoti prieš Viduramžių mistinę ir asketinę pasaulėžiūrą, taip pat sukurti naują mokslą, meną ir literatūrą.

Ir Viduramžiais antikinė tradicija, nors griežtai kritikuojama nuo pat krikščionybės įsigalėjimo, nebuvo visiškai užgniaužta. Italai, taip pat į Romos buvusios imperijos sudėtį įėjusių ir net jai kaimyninių kraštų gyventojai stengdavosi savo istoriją sieti su senąja Italija bei Bizantija. Graikų ir lotynų kalbos, nors daug kuo pasikeitusios, vis dėlto buvo išlikusios kaip diplomatinės, visokių dokumentų ir bažnytinių apeigų kalbos. Nebuvo užmiršti tokie Antikos filosofai kaip Aristotelis, Boetijus, rašytojai Terencijus, Ovidijus, Vergilijus. Taip buvo, kaip matėme, ir Krokuvos universitete.

Tačiau norėdami aiškiai atskirti, kas priklauso Viduramžių tradicijoms ir kas humanizmo kultūrai, turime pabrėžti, kad viduramžiškas domėjimasis Antika buvo *istorinis*, o humanistų – *filologinis*. Viduramžiais apsišvietę žmonės domėjosi vėlyvųjų Romos imperijos amžių kultūrinėmis tradicijomis, o humanistai žinias apie Antiką ėmė iš knygų, išlikusių visų pirma iš klasikinių antikinės kultūros laikotarpių.

Dante dar jautėsi esąs tiesiog susijęs su Antika, laikė ją gyva ir tikra, ją kėlė ir gaivino. Dante'i dar nereikėjo teorinio tilto tarp Antikos ir jo, nes jis jautė antikinę tradiciją.

O Petrarca šiuo atžvilgiu jau reiškia lūžį. Jis jau nesitenkina tuo, ką žmonės perduoda iš lūpų į lūpas, kas yra užfiksuojama nekritiškose kronikose, o nori pažinti Antiką iš pirmųjų šaltinių. Todėl Petrarca padaro didelį darbą, studijuodamas antikinę senovę. Jo dėka antikinė mitologija ir kiti antikinės literatūros paveikslai perėjo bei įsijungė į Europos literatūrą. Taip jis praturtino savo meto poetinius turtus ir palengvino kūrybinį darbą. Petrarca ir kiti poetai, kurie ėjo jo pėdomis, šiuo atžvilgiu buvo Europos poetų ir menininkų mokytojai.

Ne tokį ryškų, bet vis dėlto panašų lūžį galima pastebėti vertinant Antiką ir Lietuvos bei Lenkijos kultūros sąlygomis. Visų pirma tai matyti legendos apie lietuvių romėnišką kilmę raidoje.

Legenda apie romėnišką lietuvių kilmę yra labai sena. Jos užuomazgų reikia ieškoti Viduramžiuose, o paralelių vėliau daugelyje kraštų. Didesnių ar mažesnių užuominų apie lietuvių ryšius su Romos imperija randame Wincento Kadłubeko, Petro Dusburgiečio, Alberto iš Stadės, Piccolominio, Jordano raštuose. Žinoma, ši „istorija" pilna prasimanymo bei fantazijos ir laikytina tik literatūriniu reiškiniu. Tačiau, iš kitos pusės, pačioje Lietuvoje ji turėjo tam tikrą turinį ir tam tikrą politinį vaidmenį. Humanizmas, kuris įnešė į mokslą tyrimo dvasią ir racionalųjį elementą, ir šioje „istorijoje" padarė kai kurių pakeitimų. Visų pirma jis susiaurino legendos poetinę sauvalę, ją labiau pagrindė tikrais romėnų istorijos faktais, daugiau panaudojo lietuvių ir lotynų kalbų bei mitologijų panašumus. Taip legenda pasidarė labiau „moksliška" ir „realesnė".

Dar viduramžišką, Kadlubeko „istorinėmis" interpretacijomis pagrįstą, bet plačiu mastu tarptautiniuose santykiuose suskambėjusią legendą randame Jono Ostrorogo, Kazimiero Jogailaičio pasiuntinio pas popiežių Paulių II, kalboje. Ji rodo minėtas Kazimiero Jogailaičio pastangas bent kiek atsipalaiduoti nuo popiežiaus. Todėl šiai kalbai būdingas išdidumo ir pasididžiavimo savu kraštu tonas. Išgyręs savo krašto laukus ir miškus, kur gyvena tauras ir kiti išgarsinti žvėrys, pažymėjęs, kad tos žemės tekančios pienu ir medum (*terram fluentem lac et mel*), Ostrorogas nurodo, jog jo tėvynė niekad nebuvusi pavergta svetimos valdžios, kai tuo tarpu romėnai buvę nugalėti. Jis pasakoja apie mitinę Vandą ir jos pergales, apie lenkų protėvį Lechą, o paskui mini getų, t.y. senųjų lietuvių ir lenkų, kovas su Aleksandru Makedoniečiu ir Julijum Cezariu ir pabrėžia, kad tie garsūs karo vadai buvę nugalėti šiaurėje. Taigi Julijus Cezaris, „sumuštas trijuose mūšiuose, sudarė su ja sutartį, kurios patvirtinimui buvo perduota jos piemenims viena vieta – Julijaus miestas, kuris dabar yra Lietuvos sostinė"[42] (t.y. Vilnia). Tai, būdami romėnai, nuslėpę istorikai Livijus, Justinas, Floras. Jis gi peržiūrėjęs lenkų metraščius.

Ostrorogo kalba, kuri taip žemino Cezario karinius nuopelnus ir apskritai romėno vardą, sukėlė Romoje didelį nepasitenkinimą, net pyktį. Italai dar galėjo sutikti su tuo, kad Ostrorogo žemiečiai gali būti stipresni už skitus–totorius (to meto istorikai klaidingai tapatindavo totorius su skitais), kurie atrėmę Aleksandro Makedoniečio mėginimus pereiti per Dunojų, bet visai nepriimtina jiems pasirodė versija, jog net tris kartus Lietuvos žemėje galėjęs pralaimėti Julijus Cezaris. Toks drąsus aiškinimas sukėlė net poetinį atsakymą, kuriame ši legenda atmetama kaip nepagrįsta ir pilna prasimanymo.

Nuostabus esąs to žmogaus (t.y. Ostrorogo) drąsumas, nuostabus jo kalbos tobulumas, palygintinas su senųjų romėnų iškalbingumu. Kalbėdamas apie savo tautos istoriją, girdamas derlingą jos žemę, gyvenimo būdą ir žiaurius karus, Ostrorogas minįs ir tai, kad buvusios išblaškytos romėnų kariuomenės gretos, ir romėnai sukniubę nuo getų rankos. Kalbėtojas netgi tvirtinęs, kad getai prispaudę dieviškojo Cezario ginklų galybę, ir kad jų žemė permirkusi romėnų krauju. Tenepalaikąs Ostrorogas blogiu, jei jam būsią pasakyta: savo tėvynės rūmus jis, karščiausios meilės skatinamas, keliąs ligi žvaigždžių garbės. Ostrorogo priešininkas taip pat mylįs ir savo tėvynę, ir jam rūpį kelti jos šlovę, todėl jis savąsias eiles paverčiąs ginklu. Tepasakąs Ostrorogas, kokiais įrodymais jis patvirtinsiąs tai, kad romėnai buvę nugalėti getų rankos. Jis tokių įrodymų nerasiąs. Cezario pralaimėjimus ir visus tuos žiauriuosius karus, kaip esąs įsitikinęs Ostrorogo priešininkas, kalbėtojas prasimanęs, nes poetai apskritai prasimaną, o Ostrorogas tarp jų pasiekęs aukščiausią šlovę.

Ostrorogo priešininkas griežtai nepaneigiąs getų (lietuvių ir lenkų) ryšio su Cezariu. Jis tik negalįs suprasti, kaip jie galėję nugalėti nenugalimąją Romą (*invictam Romam*) ir tą aukščiausios valdžios sostinę (*caput imperii*). Juk jai nusilenkęs arabas, Reino ir Po upės gyventojas. Roma pavergusi getus ir visas tautas nuo rytų ligi vakarų, nuo šiaurės ligi pietų: visą žemę jai paskyrę dievai. Kalbėtojas Ostrorogas klystąs, sakydamas, jog getai niekad nebuvę romėnų nugalėti. Romai tarnauti nesanti ir gėda...[43]

Taip kalbėjo XV a. Italijos gyventojas, laikęs save tiesioginiu senosios Romos, pasaulio imperijos, paveldėtoju ir jautęs pareigą ginti savo tėvynę nuo neteisingų užpuolimų. Visai teisingai italas kaltina Ostrorogą už tai, kad jis per daug naudoja poetinės fantazijos, leisdamas Cezariui kariauti ir pralaimėti Lietuvos žemėse, net Vilniaus miestą įkurti. Tačiau italas nežinojo,

[42] [...] *tribus proeliis fusus cum hac feodus pepigit, in cuius signum datus erat pastoribus eius locus – Julia civitas, quae nunc est Lituaniae caput.*

[43] Plg. *Humanizm i Reformacja w Polsce*, s. 61 sqq.

kad tų „istorijų" būta ne vien Ostrorogo prasimanymo, kad tai buvo plati tradicija tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje supinti savo tautos priešistoriją su senosios Romos tikrais ar menamais įvykiais.

To meto Italijoje jau gana plačiai buvo išsivysčiusi istorijos kritika, istoriniams tyrinėjimams taikytas racionalus metodas. Tam pirmuosius kelius nutiesė ne kas nors kitas, o humanistas Petrarca. Jis pirmas ištyrinėjo tuos tradicinius prasimanymus ir tariamąsias istorijas, kurias politiniais tikslais palaikė „Šventosios Romos imperijos" valdovo rūmai, sieję savo valdžios paveldimumą su Cezariu ir Neronu[44]. XV a. Italijoje tokios kritikos dvasia buvo jau tiek stipri, kad legendos apie Venecijos, Florencijos, Milano ir kitų miestų praeitį, nors ir nebuvo užmirštos[45], bet jau neteko savo patrauklumo ir įtikinamumo. Tuo tarpu Šiaurės kraštuose, ir Lietuvoje (net ligi XIX a.), tos legendos dar ilgai išliko istorinėje literatūroje, nes čia dar gana plačiai galėjo būti pritaikomos politiniams ir kultūriniams poreikiams, o mūsų kalbamu atveju siekimui iškelti Lietuvos–Lenkijos valstybės reikšmę tarptautinėje arenoje, ypač Romos akivaizdoje.

Gal tokia Romos humanisto kritika, o veikiausiai humanistinės kultūros kilimas pačioje Lietuvoje ir Lenkijoje, privertė tos legendos autorius pažiūrėti į šį savo kūrinį bent kiek realiau. Atsisakyti patogios galimybės susieti savo istoriją su garsinga Romos imperija neleido bendros kultūrinės aplinkybės, tačiau imta ieškoti konkretesnių ir tikresnių Antikos ir Lietuvos istorijos faktų, kurie labiau pagrįstų tų valstybių spėjamus ryšius. Įtikinamumui padidinti svarbiais argumentais buvo laikomas lietuvių ir lotynų kalbų, taip pat mitologijos ir papročių panašumas. Tokią peržiūrėtą ir išplėstą lietuvių romėniškos kilmės legendą randame Długoszo (1415–1480), plačiai panaudojusio daug lietuviškų metraščių, raštuose[46].

Długoszas, pasakodamas apie lietuvių romėnišką kilmę, tautiniu atžvilgiu juos jau skiria nuo lenkų ir lietuviais supranta ne tik aukštaičius, kuriems tas pavadinimas paprastai būdavo taikomas, bet prie jų prijungia ir žemaičius, ir jotvingius, ir net kryžeivių valdomus prūsus. Taip Długoszo legenda patvirtina tolesnį lietuvių tautybės formavimąsi. Tai jau kitokios pakraipos aiškinimas, negu, pavyzdžiui, Enea Silvio Piccolomini, kuris pavertė prūsus germanais ir taip pripažino vokiečių ordinui „įgimtąsias" teises į prūsus.

Długoszas tvirtina, kad nesą žinoma (tai neminįs joks rašytojas), kada ir kaip lietuviai ir žemaičiai atvykę į Šiaurės kraštus ir iš kurios giminės jie save kildiną. Tačiau šie žodžiai visai nereiškia, kad autorius save laiko Lietuvos „istorijos" pradininku ir kūrėju. Čia jis kalba tik apie antikinius rašytojus ir istorikus, kuriuos labai aukštai vertina, visų pirma Titą Livijų. Tik antikiniai rašytojai jam yra rašytojai, o jie iš tikrųjų nėra rašę (tai pažymėjo ir Ostrorogas) apie jokius Romos imperijos tautų ryšius su lietuviais.

Pirmutiniu ir svarbiausiu šalia romėniškų papročių ir mitologijos argumentu, rodančiu, kad lietuviai yra lotynų palikuonys, Długoszas laiko lietuvių kalbą. Pats lietuvio pavadinimas esąs tik pakitęs „l'italas", o Lietuva – „l'Italija". Lotynų ir lietuvių kalbos esančios artimos savo sudėtimi ir skambesiu. Bet jeigu lietuviai vis dėlto esą kilę ne iš pačių romėnų, tai tikriausiai iš kurios nors jų atšakos. Į Šiaurę, į plačius ir tuščius jos kraštus, gyvenamus tik laukinių žvėrių, kur siaučia žiauri ir nuolatinė žiema, jie atvykę su žmonomis, giminėmis ir naminiais gyvuliais pilietinių karų, vykusių tarp Marijaus ir Sulos, tarp Cezario ir Pompėjaus, metu. Jie įkūrę čia miestą ir pavadinę jį Ramove pagal senąją savo sostinę Romą. Tų pilietinių kovų metu lietuvių senoliai buvę Pompėjaus

[44] Буркгардтъ Я., *Культура Италіи въ эпоху Возрожденія*, т. 1, переводъ С. Бриліанта съ 8-го изданія, переработаннаго Людвигомъ Гейгеромъ, С.-Петербургъ: Книгоиздательство М. Пирожкова, 1904, с. 302.

[45] Petras Roizijus, ispanų kilmės Lietuvos poetas, atvykęs iš Italijos, mini, jog jo metu vis dar buvo gyvos legendos, kad Odisėjas įkūręs kai kuriuos Italijos miestus.

[46] Długosz J., *Opera omnia*, t. I–XIV, cura Alexandri Przezdziecki edita, Cracoviae: Ex typographia ephemeridum „Czas", 1863–1887.

šalininkai. Tačiau kai jų vadas pralaimėjęs Farsalo laukuose, o paskui žuvęs Aleksandrijoje, tie lietuvių senoliai, kurie buvo artimiau susigiminiavę su Pompėjumi ir labiau, negu kiti romėnai, palaikę jo pusę ir todėl labiau bijoję nekenčiamo nugalėtojo Cezario, kad tas jiems neatkeršytų, – taigi tada jie išėję iš Romos su visu savo kilnojamu turtu ir atsikraustę į Šiaurę.

Ilgai lietuviai išlaikę romėniškas religines apeigas bei mitologiją. Būdami pagonys, jie turėję tuos pačius dievus kaip ir romėnai: ugnies dievą Vulkaną, perkūno dievą Jupiterį, miškų deivę Dianą, žalčių dievą Eskulapą. Žymesnėse vietose jie kūrendavę amžinąją ugnį. Ją prižiūrėjęs kunigas, kuris, demono įkvepiamas, davinėjęs dviprasmius (kaip ir antikinis orakulas) atsakymus tiems, kurie ateidavę pas jį su aukomis ir klausimais. Jupiterį jie vadinę Perkūnu, kas lietuvių kalba reiškia „griaustinį". Daugelyje vietų lietuviai miškus laikę šventais ir už įėjimą į juos, kirtimą juose medžių ir laužymą šakų žmogus būdavęs baudžiamas. Žalčius jie laikę beveik kiekviename name, maitinę juos pienu ir aukoję jiems gaidžius.

Lietuvių žygiui iš Italijos vadovavęs kunigaikštis Vilius (Villus). Jis įkūręs Vilniaus miestą ir davęs jam pavadinimą pagal savo vardą. Pagal tą patį vardą buvusios pavadintos ir tekančios pro Vilnių upės – Vilija ir Vilnia. Aiškinimas, kaip matome, ne mažiau drąsus, kaip ir minėtas Ostrorogo „Julius–Vilnius". Jis ir neprigijo lietuvių romėniškos kilmės legendoje, nes visuotinai buvo žinomas pasakojimas, kad Vilnių įkūręs Gediminas.

Drabužius ir paprotį trumpai kirpti plaukus bei barzdą lietuviai pasisavinę irgi iš romėnų.

Lietuvoje, kaip ir Antikoje, buvusi vergija. Net lietuvių kariuomenė buvusi sudaroma daugiausia iš vergų. Be to, jie naudoję juos namų ir kitiems darbams, taip pat duodavę kraičio. Vergams jie būdavę žiauresni už barbarus: niekados arba labai retai teišleisdavę juos į laisvę. Kadangi iš vergų gimsta irgi vergai, todėl didėjęs jų skaičius. Dažnai ir laisvieji žmonės, kai labai prasiskolindavę arba negalėdavę išsimokėti mokesčių ar baudų, irgi patekdavę į vergiją. Daugelis vergais būdavę paverčiami prievarta ar kitokiu neleistinu būdu dėl šmeižto, ypač kad didysis kunigaikštis („didžiuoju" jis esąs vadinamas dėl to, kad šį titulą paveldėjęs iš „didžiojo" Pompėjaus) negindavęs nuskriaustųjų ir prispaustųjų. Autorius, matyt, prieš akis turėjo didikų įsigalėjimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Pagonystės laikotarpiu lietuviai laikydavęsi tokių pat kaip ir italai laidotuvių apeigų: mirusiojo kūną degindavę ant laužo drauge su žirgu, drabužiais ir indais, kuriuos velionis labiausiai mėgęs.

Čia išdėstyta ne visa Długoszo pateikiama legendos apie romėnišką lietuvių kilmę versija. Tačiau jau ir tai rodo daug didesnes negu anksčiau (pvz., Ostrorogo versijoje) pastangas išplėsti ją, rasti daugiau atitikmenų lietuvių ir lotynų kalbose, romėnų ir lietuvių papročiuose, mitologijoje. Šios legendos kūrėjai jau geriau pažįsta senąją istoriją ir suranda tikrą istorinį momentą, kada galėjo prasidėti spėjami netarpiški ryšiai tarp romėnų ir lietuvių. Žinoma, ši legenda yra apskritai literatūrinis dalykas ir joje daug fantazijos, bet ji reiškia Lietuvos kultūros pasikeitimo pradžią ir humanizmo, plačiai pasinaudojusio savo poreikiams Antikos kalbomis ir kultūrinėmis tradicijomis, išplitimą Lietuvoje.

Dar reikia pasakyti, kad noras būti romėnų istorijos ir kultūros paveldėtojais buvo priežastis atsirasti ne vienai legendos versijai. Tai rodo jau ir Długoszo pateikiama šios legendos versija, kuri yra nevientisa ir nesujungta. Jis ją mini keliose savo raštų vietose ir kiekvieną kartą su tam tikrais skirtumais. Matyt, jis legendos versijas ėmė iš įvairių Lietuvos metraščių ir nepasistengė jų suvienodinti literatūriškai[47].

[47] Kad legendos versijų jau tada buvo ne viena, matyti ir iš to, jog Długoszas, šiaip savo darbuose nesinaudojęs Petru Dusburgiečiu, vis dėlto mini pasakojimą apie Romos pavyzdžiu įkurtą Ramovę. Turbūt jis ją buvo sužinojęs iš kitų šaltinių: plg. Semkowicz A., *Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1887, s. 56.

Bet ir suvienodinti legendos versijas ne visada buvo įmanoma, nes kai kada jos turėdavo skirtingą tendenciją ir reikšdavo net priešingą politinį turinį. Pavyzdžiui, matome, kad Długoszas, skelbdamas lietuvius Pompėjaus šalininkais, kartu rekomendavo respublikoniškas Pompėjaus gimtąsias tradicijas, o tai Lietuvoje reiškė didikų įsigalėjimą ir decentralizacijos politiką. Długoszas ir buvo tokios tendencijos šalininkas.

Buvo ir tokių rašytojų, kaip minėtas Ostrorogas ir ypač po šimto metų Mykolas Lietuvis, kurie, priešingai, lietuvių sentėviais laikė Cezario šalininkus. Tai reiškė reikalavimą laikytis monarchinės ir centralizuotos valdymo sistemos. Šios legendos versijos negalėjo būti sujungiamos, kaip ir minėtos visuomeninės grupės, kurios kovojo dėl savo politinių siekių.

Tačiau apskritai visos šios legendos turi vieną bendrą ypatybę: siekimą vietinę ir visuomeninę bei politinę mintį įvilkti į antikinių (tikrų ir menamų) įvaizdžių drabužį, į visuotinai to meto humanistiniame pasaulyje pripažįstamą ir vertinamą formą.

***

Humanistams, besidomintiems Antika, tapusia tarptautiniu kultūros reiškiniu, yra būdingas ir nacionalinis siekimas. Kosmopolitizmas ir drauge nacionalinis elementas – tai dvi skirtingos ir susijusios tendencijos, einančios per visą humanizmo istoriją ir papildančios viena kitą. Humanistas, kaip miesto ir prekybinių sluoksnių atstovas, buvo gyvybiškai suinteresuotas ne tik savo įtaka kituose kraštuose, bet ir savo šalies vienybe. Jam buvo svarbu turėti internacionalinę kalbą, taip pat jam reikėjo ir nacionalinės kalbos, kuri padėtų bendrauti su tam tikro krašto žmonėmis. Todėl humanistams ir būdinga, kad jie moka daug kalbų, o tarp jų ir savo gimtąją kalbą. Literatūroje ši tendencija pasireiškė tuo, kad humanistai, kultivuodami antikinę ir naują lotynišką poeziją, drauge ugdė ir nacionalines literatūras. Tuo jie davė pradžią nacionalinėms literatūroms ir sukūrė literatūrines nacionalines kalbas.

Lietuvoje, kur feodalinė santvarka nagrinėjamu laikotarpiu nesuiro ir dar ilgai pasiliko pagrindine ekonominio ir visuomeninio gyvenimo sistema, o miestų ir prekybos reikšmė nebuvo tokia didelė, kaip, pavyzdžiui, Italijoje, nacionalinis elementas buvo silpnas ir neryškus. Dažnai jis siejosi su iš esmės feodališkais ekonominio bei politinio gyvenimo reiškiniais, tik paryškindamas juos ir suteikdamas jiems tam tikrą tarptautinę reikšmę ir prasmę, taip lyg ir suhumanistindamas kai kuriuos įvykius.

Jau esame susipažinę su Kazimiero Jogailaičio valdžios stiprinimo politika ir noru atsipalaiduoti nuo popiežiaus. Tokios tendencijos buvo priimtinos visame humanistiniame pasaulyje, jas palaikė ir vietos humanistai.

Kazimiero Jogailaičio valdymo metu ypač sustiprėjo Lietuvos feodalų tautinė bei valstybinė orientacija. Gindami savo reikalus, jie dažnai išryškindavo tautinius momentus. Lietuvos didikai iš Kazimiero Jogailaičio, tapusio lenkų karaliumi (1477), išgavo privilegijų, ginančių Lietuvos didikų ir aukštųjų bažnytinių pareigūnų ekonomines bei politines teises į Lietuvą besiskverbiančių lenkų atžvilgiu. Beveik kiekviename to amžiaus dokumente būdavo pabrėžiama vietos gyventojų pirmenybė prieš ateivius[48].

Tuo pačiu metu ėmė iškilti ir lietuvių kalbos klausimas. Lietuvoje gyvenę lenkai, ypač dvasininkai, dažniausiai nemokėdavo lietuvių kalbos. Netiesiogiai bendrauti su liaudimi jiems būdavo sunku. Todėl jau seniai buvo reikalaujama, kad dvasininkai išmoktų lietuvių kalbą. Tai matome

[48] Plg. Abraham W., „Polska a chrzest Litwy", in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, s. 34–36.

ir iš to, kad, pavyzdžiui, po vyskupo Motiejaus mirties (1453) kandidatas į Vilniaus vyskupus lenkas Sędziwój Czechel, atsisakinėdamas tos vietos, teisinosi, jog nemokąs lietuvių kalbos ir kad dėl savo amžiaus jis jau nebegalįs jos išmokti[49]. Mat lietuvių kalbos mokėjimo, nors tai tiesiogiai ir nepabrėžiant, buvo reikalaujama Kazimiero Jogailaičio 1447 m. išduotoje privilegijoje, liečiančioje kai kurių bažnytinių vietų užėmimą[50]. Kad imta teikti reikšmę lietuvių kalbai, matyti ir kunigaikščio Aleksandro 1501 m. Melnike išduotame dokumente. Ten aiškiai minima, jog vyskupas Albertas Taboras priverstas skųstis klebonais, nemokančiais lietuvių kalbos[51]. Po poros metų ir Medininkų vyskupas Martynas turėjo susirūpinti lietuvių kalbos padėtimi Žemaičių parapijose ir išgavo privilegiją neskirti nemokančių lietuvių kalbos kunigų bent į tas parapijas, kurios buvo įsteigtos didžiojo kunigaikščio. XVI a. pradžioje jau imta daugiau rūpintis mokyklomis, taip pat lietuvių kalbos mokymu jose.

Ar minėti vyskupai Albertas Taboras ir Martynas buvo tikrieji lietuvių kalbos gynėjai ir jos reikšmės ugdytojai? Vargu. Abejonė dėl to kyla, pasižiūrėjus, pavyzdžiui, į vyskupo Alberto aplinką, į jo artimiausių padėjėjų ir patarėjų tautinę sudėtį. Tų žmonių daugumą sudarė ne vietiniai žmonės, o ateiviai[52]. Jis ir pats, kaip ir kiti Lietuvos didikai, buvo gerokai nutautęs. Bet lietuvių kalba jam buvo viena iš svarbių priemonių įsigyti beneficijų. Abu vyskupai, remdamiesi lietuvių kalbos mokėjimo argumentu, pasiekė savo tikslus. Tai rodo, kad lietuvių kalbą palaikė ir gynė viešoji vidaus ir užsienio opinija. Tik ja remdamiesi, jie galėjo laimėti kovą su didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru, kuris buvo priverstas pripažinti jiems teisę skirti dvasininkus didžiojo kunigaikščio įsteigtose parapijose.

Apie pasikeitusią pažiūrą į „pagonišką" lietuvių kalbą vidaus gyvenime ir užsienyje kalba ir mūsų aptarta lietuvių romėniškos kilmės legenda, kurioje lietuvių kalbai skiriama svarbi vieta.

Iš pirmosios lietuviškos knygos išleidimo aplinkybių matyti, kad XVI a. pradžioje Lietuvoje jau būta nemaža žmonių, palyginti gerai mokančių lietuvių rašto kalbą. Juk visi Karaliaučiuje spausdinto „Katechismusa" ir kitų knygų parengėjai, išskyrus Joną Kirtoforą ir Ulrichą Merkucecijų (jų kilmės vieta nežinoma), buvo atvykę iš Lietuvos. Iš jų Martynas Mažvydas buvo suformavęs tam tikrą literatūros darbuotojų ratelį. Apskritai visą XVI a., nors pirmoji knyga spausdinta Rytų Prūsijoje, pagrindinius literatūros darbuotojus davė Lietuva. Ji visa to nebūtų galėjusi padaryti, jei čia nebūtų buvę palyginti aukštos kultūros ir domėjimosi lietuvių kalba, dar prieš atsirandant pirmajai lietuviškai knygai. Lietuvoje jau tuo metu ir prieš tai buvo gana intensyvus humanistinio pobūdžio kultūrinis gyvenimas. Todėl akademikas Vincas Mykolaitis visiškai pagrįstai galėjo pasakyti, kad pirmąją lietuvišką knygą „pagimdė humanizmo ir reformacijos sąjūdis, kaip kūrybinė pažangos ir atnaujinimo valia..."[53]

***

Apskritai paėmus, tas didėjąs studentų bei inteligentijos skaičius, domėjimasis kitų tautų, ypač romėnų, istorija ir kultūrinėmis tradicijomis, jų panaudojimas savo politiniams ir kultūriniams

[49] *Generosi mi Rex, Lithwanicum ydioma ignoro et iam processi in dies et annos nec de facili possem addiscere illius gentis linguam in hac mea aetate provecta* (Fijałek J., *op. cit.*, s. 201–202).

[50] [...] *non alium vel alios praesentare debemus, nisi magni ducatus nostri Lithuanie indigenam* [...] (*Ibid.*, s. 203).

[51] [...] *propter huiusmodi ecclesiarum rectores idiomatis Lithuanici ignaros* (*Archivum capituli Vilnensis. Liber privelegiorum*, pars 3, fol., 115–116).

[52] Fijałek J., *op. cit.*, s. 269 sqq.

[53] Mykolaitis-Putinas V., *Pirmoji lietuviška knyga*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1948, p. 39.

poreikiams, rūpinimasis savo kalba, istorija, mitologija, tautinio sąmoningumo kilimas – tai buvo ženklai, kad Lietuvos kultūrinis gyvenimas tampa judresnis ar įvairesnis, palyginti su ankstesniais amžiais. Lietuvos sostinė Vilnius XV a. pabaigoje jau buvo gana stambus kultūros centras. Į jį mielai kėlėsi ne vienas Krokuvos ir kitų miestų keliaujantis humanistas.

Didysis kunigaikštis Aleksandras, pradėjęs valdyti Lietuvą po savo tėvo Kazimiero mirties, buvo humanistų Długoszo ir Kalimacho mokinys. Jis, nors ir nepasižymėdamas didesniais gabumais, vis dėlto mokėjo branginti mokslo žmones ir mielai su jais bendravo. Pats jo vilniškis dvaras tapo kultūros centru. Kunigaikštis čia pat turėjo kanceliariją, kuriai ne kartą vadovavo labai apsišvietę žmonės. Iš Vilniaus intelektualumas bei kultūra plito aplinkui ir daugiau ar mažiau telkėsi atskiruose feodalų dvaruose.

Į tokią kultūrinę aplinką pateko į Vilnių atvykęs Krokuvos humanistas Erazmas Vitelijus. Jis, būdamas didžiojo kunigaikščio sekretoriumi ir vėliau, pasireiškė kaip aktyvus italų humanizmo šalininkas ir propaguotojas. Vitelijus buvo apsiskaitęs ir išsilavinęs, mėgo muziką, knygas, jas rinko, gerai kalbėjo lotyniškai, sugebėdamas savo klausytojus sujaudinti iki ašarų. Jo namuose svečiuodavosi rašytojai, mokslininkai. Jis garsėjo ir kaip mokslų bei menų mecenatas. Kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o vėliau Lietuvos–Lenkijos valstybės pasiuntinys, jis tris kartus lankėsi Italijoje. Saviškiai feodalai ir bažnytiniai didikai nemėgo Vitelijaus, nes jis buvo žemos kilmės, be to, juos gąsdino didelis jo persiėmimas pasaulietiniu humanizmu.

Lietuvos XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios kultūriniam gyvenimui apibūdinti gerai tinka Vitelijaus kalba, pasakyta 1501 m. kovo 31 d. Romoje, kai jis ten buvo nuvykęs pirmą kartą kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio pasiuntinys karo su turkais bei totoriais reikalu. Kalba humanistiškai nusiteikusioje Romos aplinkoje buvo labai palankiai priimta. Ir ne be pagrindo, nes ji pasižymi jau klasikiniu stiliumi, žodynu ir sintakse. Šiuo atžvilgiu ji išsiskiria net iš Romos kurijos kanceliarijos raštų, kuriuose dar daug buvo išlikę Viduramžių kanceliarinės kalbos tradicinių elementų. Būdingas jo kalbos bruožas – noras išgarsinti, net hiperbolizuojant, Lietuvos valstybę, jos gamtą ir turtus, jos valdovus, ypač pasižymėjusį savo žygiais Vytautą, kuris mokėjo puikiai valdyti valstybę, derinti švelnumą su griežtumu, teisingumą su rūpestingumu, vadovavimą su savo pavaldinių nauda – lyg tikrą Italijos *principe*. Vitelijus kalbėjo apie javų, vaško gausumą, apie labai sveiką gerti midų, apie plačią prekybą kailiais, didelius žvėris ir labai drąsius vyrus[54]. Tokį Lietuvos vaizdą Italijos gyventojams vėliau atskleidė to paties Vitelijaus globojamas poetas Mikalojus Husovianas, rašydamas savo poemą apie lietuvišką taurą.

Kitas iš Krokuvos humanistų, atsikėlusių į Vilnių, buvo jau minėtas Albertas iš Brudzevo, Krokuvos universiteto daktaras ir profesorius, žinotas kaip geras pedagogas, pritraukiąs į savo paskaitas daug studentų. Tarp kitų dalykų jis aiškino Aristotelį ir, atrodo, romėnų istoriką Titą Livijų. Jis atnaujino astronomijos studijas, panaudodamas naujausius vadovėlius. Jo astronomijos ir matematikos paskaitų klausė Kopernikas. Be to, jis artimai draugavo su žinomu humanistu Celtisu. Laiškuose Albertas iš Brudzevo jį vadino sūnumi, o tasai, atsilygindamas už palankumą, išgarsino savo mokytoją to meto Europoje. Tačiau, nepaisydamas pasisekimo Krokuvoje ir garso Europoje, Albertas iš Brudzevo 1494 m. persikėlė į Vilnių. Nors Krokuvos akademija nenorėjo profesoriaus išleisti ir tedavė jam leidimą išvykti tik metams, tačiau jis, terminui praėjus, negrįžo atgal ir išgyveno Vilniuje iki mirties. Vilniuje buvo pasirūpinta, kad šis mokslininkas nebūtų nuskriaustas materialiniu atžvilgiu: vietoj paliktos akademinės vietos jam buvo duotos pelningos vietos prie katedros ir, be to, jam teko eiti kunigaikščio sekretoriaus pareigas. Įdomu, kad jo

[54] Plg. Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2: Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572, Romae: Typis Vaticanis, 1861, p. 277–280.

darbas iš astronomijos srities „Labai naudingi paaiškinimai planetų tyrinėjimuose“ (*Commentaria utilissima in theoricis planetarum*) buvo išspausdintas Milane 1495 m., t.y. tuo metu, kai jis gyveno jau Lietuvoje. Reikia manyti, kad Albertas iš Brudzevo ir Vilniuje nenutraukė savo mėgstamo pedagoginio darbo, nors Lietuvoje neilgai gyventas laikas neleido toje srityje palikti ryškesnių savo veiklos pėdsakų.

Literatūroje kartais nurodoma, kad Albertas iš Brudzevo į Vilnių atvažiavo paragintas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro arba Krokuvos universiteto kanclerio kardinolo Fridriko[55]. Kunigaikščio ir universiteto kanclerio noras galėjo turėti įtakos jam persikelti į Lietuvos sostinę, tačiau tikrosios priežastys, matyt, buvo platesnio ir gilesnio pobūdžio. Jų būta visų pirma ir paties Krokuvos universiteto aplinkoje, ir Lietuvos politiniame bei kultūriniame gyvenime. Pirmiausia matyti, kad Krokuvos universitete humanistams mokslininkams tuo metu nesiklostė palankios sąlygos dirbti, ir svarbiausias to kaltininkas buvo kaip tik kardinolas Fridrikas. Mat jo palaikomi visokie konservatoriai ėmė pulti pasirodžiusias universitete naujoves. Prisidengdami studijų disciplinos skraiste, tie konservatoriai įvedinėjo privalomas paskaitas, leido potvarkius, kurių tikslas buvo pakeisti Laisvųjų mokslų fakulteto mokymo turinį[56] ir neleisti čia toliau plisti laisvesnei minčiai. Atrodo, kad Alberto iš Brudzevo persikėlimas į Lietuvą turėjo su visa tuo tam tikrą ryšį. Tai gali rodyti ir toks faktas, kad tuo metu Krokuvos universitete pasisekimo neturėjo ir tokie humanistai, kaip minėti Kalimachas, Celtis, Vitelijus Korvinas ir kt. Iš kitos pusės, Lietuvoje humanizmui plisti sąlygos susiklostė gana palankios. Humanistai čia turėjo nemaža gerų pažįstamų ir draugų. Alberto iš Brudzevo kolega iš universiteto buvo įtakingas politiniame gyvenime žmogus – Vilniaus vyskupas Albertas Taboras. Matyt, kad jis artimus santykius palaikydavo su savo mokiniu Adomu iš Vilniaus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos sekretoriumi bei diplomatiniu veikėju.

Adomas iš Vilniaus arba iš Kotros (pagal Gardino apskrityje buvusį valsčių Kotra, kurį didysis kunigaikštis jam buvo dovanojęs iki gyvos galvos) Krokuvos universitete imatrikuliavosi 1478 m., įsirašydamas kaip Adomas, Jokūbo s., iš Vilniaus (Adam Jacobi de Vilno). Jo tėvas, kaip spėjama, buvo Lietuvos kanceliarijos raštininkas, ėjęs šias pareigas nuo 1449 iki 1466 m. Adomas iš Vilniaus bakalauru tapo 1482 m., magistru – 1488 m., o 1488–1489 m. žiemos semestre kaip *extraneus* aiškino Horacijų. Prieš įstodamas į Krokuvos universitetą, jis buvo mokęsis Vilniaus katedros mokykloje. Adomo tėvas, matyt, buvo neturtingas, nes sūnus mokėsi padedamas kunigaikščio Andriaus iš Svyrių, su kuriuo jis susipažino katedros mokykloje. Važiuodamas mokytis į Krokuvą, Andrius iš Svyrių pasiėmė drauge ir Adomą. Su juo kartu Adomas gavo magistro laipsnį ir dėstė universitete. Grįžęs į Vilnių, nuo 1492 m. Adomas dirbo kanceliacijos raštininku (*notarius*), o paskui didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretoriumi (1505). Matyt, kad Adomas buvo labai vertinamas Vilniaus dvaro aplinkoje, nes jam netrukus buvo patikėta tokia svarbi ir sudėtinga pasiuntinybė į Maskvą: derybos dėl Aleksandro vedybų su Ivano III dukteria Elena ir su tuo susiję religiniai bei politiniai klausimai. Reikalas buvo gana painus. Mat, remdamasi Florencijos Susirinkimo unija, Lietuvos Katalikų Bažnyčios vyresnybė dėjo pastangas palenkti stačiatikius į bažnytinę uniją su katalikais.

Valdant Kazimierui Jogailaičiui, Lietuvoje šiuo tikslu buvo įkurtas bernardinų vienuolynas, kuris savo veiklai naudojosi ir vyriausybės parama. Kitais metais, žlugus Rytų Bažnyčios sostinei Konstantinopoliui, unijos reikalu buvo sušauktas Kijevo Susirinkimas, ir jo pasiuntiniai išvyko į Romą.

[55] Morawski J., *op. cit.*, t. 2, s. 72.
[56] Garbacik J., *op. cit.*, s. 207.

Visa ši akcija, matyt, turėjo ryšį su Krokuvos spaustuvininku Szwajfoltu Fiolu, spausdinusiu knygas senąja slavų kalba. Ne be pagrindo spėjama, kad tą spaudos darbą, norėdami palengvinti unijos reikalus, rėmė tokie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politiniai veikėjai kaip Goštautai, Soltanai ir Sapiegos. Tų knygų spausdinimą palaikė ir Krokuvos humanistai, vadovaujami Pilypo Kalimacho. Su juo Fiolas artimai draugavo[57].

Visomis šiomis priemonėmis valdantieji sluoksniai norėjo išlaikyti savo valdžią stačiatikiškuose, vis labiau į Maskvą besiorientuojančiuose Lietuvos Kunigaikštystei priklausiusiuose kraštuose. Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės politinei įtakai sustabdyti ir buvo sumanytos minėtos vedybos su Maskvos kunigaikštyte Elena.

Kaip tik šiais reikalais užsiiminėjo Adomas. Į šią veiklą įsitraukė ir Albertas, kai tik persikėlė į Vilnių. Atrodo, kad Albertas, veikdamas Lietuvoje, parašė šiai ideologinei bei politinei problemai spręsti mums neišlikusį, bet literatūroje minimą darbą pavadinimu „Taikintojas" (*Conciliator*)[58]. Kaip pats pavadinimas rodo, Albertas mėgino sutaikinti dėl unijos besiginčijančias puses.

Nesantaikos būta didelės. Net katalikų nuomonės dėl unijos buvo pasiskirsčiusios. Bernardinai, kurie daugiausia užsiiminėjo šiuo klausimu ir buvo geriau susipažinę su vietos aplinkybėmis ir problemos sudėtingumu, uniją norėjo pasiekti palengvintomis sąlygomis ir darydami daug nuolaidų. Jie iš stačiatikių reikalavo tik pripažinti Katalikų Bažnyčios autoritetą, pasiliekant nepakeistas ankstesnes apeigas ir įpročius. Šią nuomonę, galbūt dėl to, kad bernardinai geriau pažino problemą, o gal dėl to, kad patys buvo platesnių humanistinių pažiūrų, palaikė, kaip matyti, ir Albertas iš Brudzevo. Tokią nuomonę rėmė ir humanistas Vitelijus, taip pat Lietuvos politinis veikėjas Jonas Sapiega. Vitelijus, kuris 1501 m. pradžioje kaip Lietuvos atstovas važinėjo į Romą ir vedė pasitarimus dėl katalikiškos propagandos tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikių, išgavo iš popiežiaus Aleksandro VI bulę, skelbiančią šią nuosaikią nuomonę.

Nuosaikesnės pažiūros iš pradžių laikėsi ir Vilniaus vyskupas Albertas Taboras. Kaip Lietuvos pirmasis senatorius ir artimas kunigaikščio Aleksandro patarėjas, jis ragino valdovą palaikyti taiką su kaimyniniais kraštais, pasirašė dokumentą, suteikiantį Magdeburgo teises lygiai katalikams, lygiai stačiatikiams, pritarė kunigaikščio Aleksandro santuokai su Ivano III dukteria ir 1495 m. ją net palaimino Vilniaus katedroje. Bet vėliau jis pakeitė savo pažiūras į šį reikalą ir prisidėjo prie Krokuvos universiteto teologų griežtos ir kovingos nuomonės, reikalaujančios besalyginės unijos su Katalikų Bažnyčia. Šios pakraipos šalininkai Krokuvoje jau buvo sunaikinę Fiolo spaustuvę, jį patį 1491 m. rudenį apkaltinę erezija ir įmetę į kalėjimą. Ten jis buvo priverstas atšaukti viską, ką savo knygose buvo pasakęs nesuderinama su Krokuvos dvasininkų mokymu. Jam buvo uždrausta platinti išspausdintas knygas[59].

Matyt, toks Lenkijos bažnytinės vyresnybės nusistatymas turėjo įtakos vyskupui Taborui, kuris atsisakė Alberto iš Brudzevo knygos ir kreipėsi į kitą Krokuvos universiteto darbuotoją ir politinį veikėją Joną Sakraną, griežtos pažiūros šalininką, kad šis parašytų knygą prieš stačiatikius. Sakranas diplomatiniais reikalais buvo atvykęs į Vilnių. Albertui Taborui palaikant, apie 1500 m. buvo išspausdinta šiuos reikalus liečianti knyga „Aiškinimų knyga apie rutėnų apeigų klaidas" (*Elucidarius erorum ritus Ruthenici*).

Ši 50 puslapių knygelė sudaryta iš trijų dalių. Pirmoje dalyje Sakranas kaltina stačiatikius, kad jie atkakliai užsispyrę, antroje savo požiūriu pateikia istorinę Stačiatikių ir Katalikų Bažnyčios

[57] Szwejkowska H., *Książka drukowana XV–XVIII w. Zarys historyczny. Skrypt uniwersytecki z historii książki dla studentów bibliotekoznawstwa*, Wrocław–Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1961, s. 37.

[58] Morawski K., *op. cit.*, t. 2, s. 73.

[59] Szwejkowska H., *op. cit.*, s. 36.

santykių apžvalgą, o trečioje nagrinėja klausimą, ar stačiatikių sakramentai yra tikri bei teisėti, ar jie gali būti teikiami. Į tai atsako neigiamai. Apskritai knygelė parašyta nepakančiu poleminiu tonu, kaip galima spręsti iš jos dedikacijos Vilniaus vyskupui Albertui Taborui: „Garbusis bažnyčios perdėtini ir Dievui malonusis vyskupe, kuris budriausiai vadovauji Lietuvoje Vilniaus sostui, kai aplinkui maištauja daugybė didžiausių Romos Bažnyčios priešų, ir esi tartum avinėlis tarp plėšrių vilkų ir todėl visada ieškai ir lauki iš mokytų vyrų išganingos apsaugos, tu mane, menką kunigą, vos pirštų galiukais besugebantį paliesti šventųjų raštų begalinę gilybę, o tikrąją nuomonę vertai skirdamas sau, paraginai, ypač tada, kai atvykau į šį tavo kraštą, siųstas kaip atstovas nuo garsingojo pono Lenkijos karaliaus Jono Alberto, kad patyrinėčiau kanoniškuosius raštus ir šventosios teologijos mokytojų sprendimus ir nustatyčiau, ką reikia iš tikrųjų manyti apie rutėnų apeigų piktnaudžiavimus ir jų klaidas“. Toliau autorius mini, kad kunigaikštis Aleksandras Lietuvoje ir Rusijoje norėjęs platinti katalikybę, bet tam pasipriešinę Rytų Bažnyčios išpažinėjai ir net įtraukė jį dėl to į karą su Maskva.

Šis Sakrano pasisakymas aiškiai rodo, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikiai smarkiai priešinosi Katalikų Bažnyčios vyresnybės siekimui paversti juos unitais, šiam tikslui naudodamiesi net Maskvos įtaka. Iš kitos pusės, ir spaudimo būta stipraus, nes Vilniaus vyskupas Taboras dėl savo padėties buvo įtakingas asmuo ne tik religiniuose, bet ir politiniuose reikaluose. Jis visai nebuvo „avinėlis tarp plėšrių vilkų“, kaip jį švelniai vadina dedikacijos autorius, juo labiau kad 1499 m. jis buvo gavęs iš popiežiaus Aleksandro VI bulę, suteikusią jam teisę ne tik ekskomunikuoti, bet bausti net ir mirtimi (*ius gladii*) nepaklusnius pasauliečius, besikėsinančius į bažnytines gėrybes, grasinančius katalikų kunigų saugumui[60].

Tačiau gyvenimas šį politinį bei religinį ginčą išsprendė kitaip: tiek Lietuvos Katalikų Bažnyčios, tiek Sakrano, kaip ir viso Krokuvos universiteto, pastangos nepasiekė tikslo. Maža rezultatų davė ir bernardinų, taip pat humanistų Alberto iš Brudzevo, Erazmo Vitelijaus ir Jono Sapiegos saikingoji nuomonė, nes apskritai katalikų ir stačiatikių unija plačiau neplito, kunigaikščio Aleksandro žmona Elena, nepaisant mėginimų padaryti iš jos katalikę, pasiliko prie savo tikėjimo visą amžių. Pagaliau ir Lietuvos didieji kunigaikščiai, nors unijos klausimas ne kartą buvo keliamas[61], atsisakė pastangų sujungti katalikus ir stačiatikius ir dargi, norėdami atsverti Maskvos įtaką, pradėjo skelbtis tikraisiais stačiatikių globėjais[62].

Tačiau, nepaisant to, kad tiek Alberto iš Brudzevo, tiek Sakrano knygos savo turiniu nepasiekė joms skirtų tikslų, jų reikšmė Lietuvos kultūros gyvenime tuo dar nesibaigia. Jos yra įdomios, taip pat būdingos savo metui kaip spaudos reiškiniai. Jos rodo, jog Lietuvos kultūros salygomis jau XV a. pabaigoje imta kitaip negu anksčiau, būtent humanistiškai, žiūrėti į knygą. Jai, kaip matome, pripažįstama svarbi reikšmė sprendžiant aktualias gyvenimo problemas. Viduramžiais knyga, būdama reta, buvo laikoma prabangos dalyku ir prieinama tik nedidelei grupei žmonių, daugiausia dvasininkams bei vienuoliams. Todėl visuomeninis jos aktualumas buvo menkas. Plačiai pasinaudojus spaudos staklėmis, ji tapo veiksminga propagandos priemone, padedančia tvarkyti ir keisti gyvenimą. Kaip tik šiuo tikslu, verčiami savo gyvenimo politinių bei kultūrinių

[60] Propolianis K. [Prapuolenis Kazimieras], *Lenkų apaštalavimas Lietuvoje (Historinis škicas 1387–1912)*, iš lenkų k. vertė Patriotas [Karolis Račkauskas-Vairas], New York: „Tėvynės“ spauda, 1918, p. 30 ir kt.

[61] Tai matyti ir iš to, kad *Elucidarius* būdavo perspausdinamas. Pavyzdžiui, 1508 m. buvo išspausdinta to darbelio ištrauka: *Errores atrocissimorum Ruthenorum ex tractatu dni Joannis Sacrani sacrae Theologiae magistri et Cracov. ecclesiae quondam Canonici, quem intitulavit Elucidarium errorum ritus Ruthenici et inscripsit Reverendo in Christo patri domino Alberto Episcopo Vilnensi*. Darbelis buvo perspausdintas: Łasicki J., *De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum et funerum ritu et diversis scriptoribus*, Spira, 1582.

[62] Plg. Голенищев-Кутузов И., *Гуманизм у восточных славян*, Москва, 1963, с. 18.

poreikių, ir Lietuvos apsišvietę žmonės rūpinosi spausdinti knygas ir tikėjo jų įtaka pakeisti gyvenimą.

Tokios knygos, nors spausdintos dar ne Lietuvoje, bet parengtos Lietuvos žmonių iniciatyva, jų finansuotos ir tenkinusios vietinius poreikius, gali būti laikomos Lietuvos knygomis plačiąja prasme. Jos rodo, kad skaitytojų skaičius Lietuvoje jau buvo nemenkas, nes kitaip nebūtų buvę galima tikėtis pasiekti kokius nors tikslus.

Apie tokį išaugusį knygos poreikį, jos rengimo iniciatyvą byloja ir, pavyzdžiui, vilniškio kanauninko Martyno parengta „Agenda" (Gdanskas, 1499). Nors ši knyga savo pobūdžiu priklausė katalikų bažnytinei literatūrai, tačiau jos išspausdinimas iš esmės nebuvo tik Katalikų Bažnyčios nuopelnas, o veikiau priverstinė priemonė panaudoti spaudos techniką savo pašlijusiems reikalams taisyti. Iš tikrųjų Katalikų Bažnyčia tuo metu, dėl visuomeninių pakitimų ir humanistinės kultūros plėtojimosi, išgyveno krizę ir didžiulius prieštaravimus, atvedusius prie skilimo ir Reformacijos.

Norėdama išvengti įvairumų, Katalikų Bažnyčia buvo priversta savo knygose atsisakyti tų nevienodumų, kuriuos įnešdavo į jos liturgiją ir mokymą ranka perrašinėjami bažnytiniai tekstai. Todėl spaudą Katalikų Bažnyčia laikė viena iš svarbiųjų priemonių sutrukdyti skirtingoms nuomonėms atsirasti ir kovoti su erezijomis. Todėl visokios religinio pobūdžio knygos, bažnytinės vyresnybės nurodymu, būdavo spausdinamos centralizuotu būdu, o paskui platinamos priverstinai, net grasinant bažnytinėmis bausmėmis; tiek buvo susirūpinta panaudoti spaudos techniką ir jos pažangą savo reikalams. Dėl to tada pasirodė daug visokio pobūdžio rinkinių, skirtų religinėms apeigoms suvienodinti, buvo leidžiama medžiaga kunigų pamokslams, kad jų skaitytojai nenukryptų nuo ortodoksinio mokymo.

Tačiau visa tai rodo ir bendrą to meto susidomėjimą spauda, tuo vienu iš svarbiųjų faktorių, dėl kurio suklestėjo XV–XVI a. mokslas. Suprantama, kad dalyvauti spaudoje ir parengti knygą negalėjo menkai išsilavinęs žmogus. Jis turėjo būti daugiau ar mažiau susipažinęs su savo meto spauda ir literatūra. Todėl ir matome, kad čia minėti Lietuvos knygų parengėjai buvo humanistiškai apsišvietę žmonės.

Neminint jau Alberto iš Brudzevo, apie kurio humanistines pažiūras mūsų yra kalbėta, taip pat praleidžiant Martyną, kuris ilgą laiką gyveno humanistinėje Italijoje, reikia pasakyti, kad ir knygelės *Elucidarius* autoriui Sakranui nebuvo svetimas humanizmas. Jo raštams būdingas humanistinis stilius, klasikinės lotynų kalbos žodynas ir sintaksė. Beveik tuo metu jis pagarsėjo humanistinio pobūdžio darbu „Laiškų rašymo būdas" (*Modus epistolandi*), kuris pakartotinai buvo išleistas 1507, 1512, 1520 m. Sakranas tomis Lietuvos kultūros pakilimo aplinkybėmis galėjo būti laikomas tinkamu žmogumi parengti reikalingą knygą. Žinoma, esant tokioms aplinkybėms, negalima laikyti staigmena, kad 1525 m. humanistas Skorina įsteigė savo spaustuvę Vilniuje.

Yra kai kurių duomenų, rodančių, jog švietimo bei kultūros pakilimas Lietuvoje, knygų pareikalavimas darė įtakos Krokuvos ir net Vienos spaustuvėms. Tai liečia visų pirma tas knygas, kurios buvo išspausdintos su Lietuvos valstybiniu herbu. Tuo metu, kai į herbus buvo kreipiama tiek daug dėmesio[63], tasai ženklas negalėjo atsitiktinai, be Lietuvos feodalinės valdžios sutikimo, patekti į spausdinius.

[63] Apie Lenkijos, Lietuvos ir Krokuvos herbus spaudiniuose plg. *Joachima Lelewela bibljograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtkie: Historya drukarń Krakowskich – tudzież Historya Biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a przydany Katalog inkunabułów polskich*, t. 1, Wilno: Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1823, s. 72–76.

Knygų su Lietuvos herbu XVI a. pirmame ketvirtyje daugiausia išspausdino Krokuvos spaustuvininkas Janas Halleris (1467–1525). Jo spaustuvė veikė nuo 1505 iki 1525 m. Per šį 20 metų laikotarpį jis išspausdino apie 260 spaudinių. Tarp jų buvo dar ir senų, viduramžiško turinio knygų, bet daug ir humanistinių. Tuo jis prisidėjo prie naujos minties platinimo. Ši spaustuvė aptarnavo ir Krokuvos universitetą.

Šiaip Halleris buvo stambaus masto ir apsukrus pirklys. Spaudos darbą jis pradėjo ne tik kaip kultūros veikėjas, bet ir kaip prekybininkas: pirmiausia jis apsirūpino karaliaus privilegija, pagal kurią niekas daugiau Lenkijoje, kartu ir Lietuvoje, negalėjo spausdinti, čia įvežti iš užsienio tokių knygų, kurias Halleris spausdino savo spaustuvėje. Taip Halleris monopolizavo visą knygų spausdinimą ir platinimą.

Jo gauta privilegija ir atsispindėjo kai kuriose knygose, kur šalia Lenkijos ir Krokuvos herbų yra ir Lietuvos valstybinis ženklas. Knygos su šiuo ženklu būdavo spausdinamos, matyt, Lietuvos kultūros veikėjams pageidaujant ar užsakius, ar esant geresnėms perspektyvoms jas realizuoti Lietuvoje, kuo Halleris buvo labai susirūpinęs. Mat išparduoti knygas, nesant plataus skaitančios visuomenės sluoksnio, buvo gana sunku. Todėl Halleris savo atstovus su knygomis turėdavo siųsti į Lenkijos ir Lietuvos turgus, kad šie išparduotų savo spaudos produkciją[64].

Iš knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu galima paminėti šias: 1) Horatius Q. F., *Poetarum institutiones ad Pisones. Carmen saeculare*, Cracoviae, 1505 („Poetika“ ir „Amžių giesmė“); 2) Niger F., *Compendiosa ars de epistolis artificiose exarandis*, Cracoviae, 1503, 1508 („Mokslo, kaip meniškai rašyti laiškus, trumpas išdėstymas“); 3) Cicero M. T., *Cato maior sive De senectute*, [Cracoviae], 1506, 1516 („Katonas Vyresnysis arba Apie senatvę“); 4) Petrus de Eliaco, *Tractatus super libros Metheororum*, Cracoviae, 1506 („Traktatas apie Aristotelio dangaus reiškinių knygas); 5) Cicero M. T., *Tusculanae disputationes*, Cracoviae, 1507 („Tuskulų svarstymai“); 6) Michael de Vratislavia, *Introductorium dialectices*, 1509 („Dialektikos įvadas“); 7) Paulus Crosnensis, *Epithalamium, hoc est Carmen conubiale... Sigismundi... et... Barbarae*, [Cracoviae], 1512 („Epitalamiumas, tai yra Vestuvių giesmė Žygimanto ir Barboros vedybų proga“); 8) Philelphus F., *Breviores elegantioresque epistolae*, Cracoviae, 1513 („Trumpesnieji ir gražesnieji laiškai“); 9) Cicero M. T., *Epistolae breviores*, Cracoviae, 1514 („Trumpesnieji laiškai“); 10) Suetonius C. T., *Liber illustrium virorum*, 1524 („Žymiųjų vyrų knyga“) ir kt.

Lietuvos valstybinio herbo buvimo reikšmę lyg paryškina faktas, kad juo stengėsi pasinaudoti ir Hallerio konkurentai, pavyzdžiui, Kasparas Hochfederis ir Hieronimas Wietoris. Matyt, ir jiems buvo svarbu šį ženklą turėti savo knygose, kurias galvojo platinti ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Pirmasis spaustuvininkas dar prieš Hallerį Krokuvoje išleido su Lietuvos valstybiniu ženklu Horacijaus „Poezijos meną“, italų humanisto Francisco Nigro epistolografijos vadovėlį, antrasis – keletą kitų knygų, tarp kurių Vienoje išspausdino Erazmo Roterdamiečio verstas tragedijas „Hekubą“ ir „Ifigeniją Aulidėje“.

Apskritai beveik visos šios rūšies knygos yra pasaulietinio turinio. Tuo metu, kai vyravo religinė pasaulėžiūra ir Krokuvos universitete, ir Lietuvoje, jų leidimas ir platinimas reiškė pažangą. Knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu sąraše pastebime daug Antikos ir Renesanso meto autorių. Tai rodo, kad humanizmo dvasia jau buvo palietusi minimą Krokuvos leidyklą ir visų pirma skaitytojus (tarp jų ir Lietuvos), kuriems buvo skiriamos išspausdintos knygos. Žinoma, negalima teigti, kad Lietuvoje buvo platinamos tik tokios knygos, kurios turėjo

[64] Plg. Bandtkie J. S., *Historya drukarń Krakowskich, od zaprowadzenia druków do tego Miasta aż do czasów naszych; Wiadomością o wynalezieniu sztuki drukarskiej poprzedzona*, Kraków: W Drukarnie Gröblowskiey Jozefa Mateckiego, 1815, s. 231.

valstybinį herbą. Čia apie jas kalbama tik dėl to, kad jos ryškiau ir konkrečiau parodo Lietuvos kultūrinius ryšius su Krokuvos spaustuvėmis ir su Krokuvos universitetu, kuris XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje vis daugiau domėjosi spauda ir kuriame, nepaisant sunkumų ir daromų kliūčių iš Katalikų Bažnyčios pusės, vis daugiau įsigalėjo pasaulietinė dvasia ir humanistinė kultūra.

Visa čia minima spauda dar buvo lotyniška. Bet ji, kaip beveik ir visuose kituose Europos kraštuose, sudarė sudėtinę tautinių literatūrų dalį. Būdama savo turiniu aktuali ir gyva, ji buvo priemonė atvaizduoti savo meto tikrovę ir tvarkyti ją pagal autorių tikslus. Ji rengė kelią į literatūrą ir tautinėms kalboms.

Baigiant galima iškelti dar vieną faktą, liudijantį, kad XV a. antroje pusėje ir XVI a. pradžioje sparčiai kilo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasaulietinė kultūra ir vis ryškesni darėsi šios kultūros humanistiniai elementai, būtent tą faktą, kad atsirado bibliotekos, kurios turėjo savo raidą.

Nors ir neturime tikresnių žinių apie bibliotekų padėtį XV a. Lietuvoje, tačiau nekyla nė abejonė, kad jų būta didesnių ar mažesnių prie bažnyčių ir vienuolynų, kaip ir kituose kraštuose. Šių bibliotekų knygos buvo naudojamos ne tik religiniais tikslais, bet ir mokymuisi bei skaitymui.

XV a. antroje pusėje ir atskiri apsišvietę žmonės komplektuodavo knygas. Iš tokių pažymėtinas ir minėto Adomo iš Vilniaus tėvas, Kazimiero Jogailaičio raštininkas Jokūbas. Žinoma, kad pastarasis knygų reikalais susirašinėjo su Maskvos architektu Jermolinu, prašydamas atsiųsti knygų, kurių, tinkamai atrodančių, negalėjo rasti Vilniaus rinkoje. Dar didesnį susidomėjimą knyga rodo Alberto Goštauto biblioteka, kurioje nemaža buvo pasaulietinio turinio knygų iš literatūros, istorijos, teisės ir gamtos. Ši biblioteka Lietuvos bibliotekų raidoje sudaro lyg ir pereinamą tarpsnį tarp senojo pobūdžio bibliotekų ir jau tikrai Renesanso tipo Vilniaus dvaro, arba Žygimanto Augusto, bibliotekos, įsteigtos XVI a. pirmos pusės paskutiniame dešimtmetyje[65].

Atsižvelgiant į šiame straipsnyje pateiktą medžiagą ir svarstytus klausimus, galima pasakyti, kad nagrinėjamu laikotarpiu pamažu kilo ir plėtojosi Lietuvos kultūrinis gyvenimas. Tai rodo, kad atsirado pradžios mokyklų su aukštesne programa, kad vis didėjo lietuvių studentų, būsimų politikos ir kultūros veikėjų, skaičius.

Šią inteligentiją savo tikslais stengėsi panaudoti Lietuvos didysis kunigaikštis, Ponų Taryba, ypač beaugą miestai, kurie daugiausia jaunimo siųsdavo mokytis.

Nors Krokuvos universitetas, kurį gausiausiai lankė to laikotarpio lietuvių jaunimas, sunkiai vadavosi iš viduramžiško mokslų supratimo ir teologijos, bet jame, ypač Laisvųjų mokslų fakultete, studentai gaudavo ir pasaulietinio pobūdžio žinių, juo labiau kad XV a. pabaigoje mokslas šioje aukštojoje mokykloje vis labiau sekuliarizavosi ir humanistinio nusistatymo kultūros veikėjai darė jam vis didesnę įtaką. Su šia mokslo įstaiga ir jos atskirais veikėjais yra susijusi humanistinės kultūros plėtra Lietuvoje.

Be Krokuvos universiteto, Lietuvos kultūriniame gyvenime tam tikrą vaidmenį atliko ir Prahos aukštoji mokslo įstaiga, tačiau gerokai glaudesnis ryšys buvo palaikomas su humanizmo tėvynės – Italijos – universitetais, ypač XV a. pabaigoje. Nuo to meto lietuvių studentai gana gausiai ėmė lankyti ir kitus humanistinius Vakarų Europos universitetus.

Vilnius XV a. pabaigoje, išaugus savajai inteligentijai, kultūros lygiu jau nė kiek nenusileisdavo Krokuvai, o jos humanistai mielai keldavosi į Lietuvą. Tame amžių persivertime Lietuvos

[65] Plg. Vladimirovas L., „Pirmosios bibliotekos Lietuvoje", in: *Bibliotekų darbas*, 1957, nr. 1, p. 9–19; Jablonskis K., „1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka", in: *Mokslinės bibliotekos metraštis, 1958–1959*, 1961, p. 21–25; Hartleb K., *Bibljoteka Zygmunta Augusta. Studjum z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów: Towarzystwo miłośników książki, 1928.

kultūrinis gyvenimas tampa tikrai intensyvus ir įvairus. Politikos ir kultūros veikėjai vis labiau įsisavino klasikinį lotynų kalbos stilių. Kilo domėjimasis lietuvių kalba. Lietuvių mitologiją, kalbą, priešistorę stengtasi sujungti su Romos istorijos faktais ir taip savo valstybinius bei tautinius siekius įvilkti į humanistiniame pasaulyje taip mėgstamus antikinius įvaizdžius. Aktualiems politikos klausimams spręsti imta naudoti spausdintą knygą. Apskritai kilo pasaulietinės – antikinės ir Renesanso meto – knygos poreikis.

Visa ši nagrinėjamo laikotarpio kultūros pažanga tapo galima dėl to, kad lietuvių kultūros veikėjai bendradarbiavo su kitų kraštų humanistais. Tačiau šio kultūrinio judėjimo šaknys buvo giliai įleistos į vietinio ekonominio bei politinio gyvenimo dirvą. Iš čia jis gavo jėgų toliau augti ir sukurti savo spaudą, pasaulietišką literatūrą ir mokslą.

1966

Abraomo Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos

Abraomo Kulviečio knygų sąrašas (pačios knygos neišliko) pirmąkart buvo paskelbtas Theodoro Wotschke's studijoje apie Kulvietį[1]. Kartu su vertimu į lietuvių kalbą jis buvo perspausdintas „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje"[2].

Bibliografiniu atžvilgiu šis knygų sąrašas yra nepilnas ir netikslus. Jo sudarytojas (veikiausiai Stanislovas Ukmergietis jaunesnysis[3]) knygų charakteristikai kartais neduoda reikalingiausių žinių. Dažnai nėra autoriaus arba antraštės. Visai nėra knygos išleidimo vietos, metų bei kiekybinių duomenų. Antraštės arba sutrumpinamos, arba pateikiamos aprašomuoju būdu. Todėl daugeliu atvejų iškyla sunkumų, o kartais ir visai neįmanoma aiškiau nustatyti, kokia, kur ir kada išspausdinta knyga buvo Kulviečio bibliotekoje. Kai kurios knygos, atrodo, buvo rankraštinės. Visi šie sąrašo trūkumai, žinoma, apsunkina tikslesnį Kulviečio knygų aptarimą. Kartais reikia tenkintis vien netiesioginiais duomenimis, kurių galima gauti iš bendros spaudos arba atskirų knygų leidimo istorijos. Tačiau to darbo imtis skatina Kulviečio bibliotekos reikšmingumas. Anuo metu, kai spauda vis dar pergyveno pradinę – paleotipų – stadiją, toks knygų rinkinys buvo retas dalykas. Kulviečio biblioteka buvo didesnė už didiko Alberto Goštauto biblioteką. Tai yra pirmoji žinoma asmeninė mokslinio pobūdžio biblioteka Lietuvoje. Ji yra svarbus dokumentas XVI a. vidurio Lietuvos kultūros charakteristikai. Todėl yra labai svarbu, kiek tai įmanoma pagal turimus duomenis, pasistengti ją atkurti ir konkrečiau aptarti.

Būdinga, kad Kulviečio biblioteka yra *trikalbė*. Ji sudaryta beveik ištisai iš lotyniškų, graikiškų ir hebraiškų knygų. Tai – vienas ryškiausių požymių, kad bibliotekos savininkas buvo humanistas. Šias tris kalbas išmokti stengėsi kiekvienas to meto apsišvietęs žmogus. *Homo trilinguis*, *Homo trium linguarum* buvo kultūringo žmogaus idealas. Europos humanistų vadovas Erazmas Roterdamietis įsteigė *Collegium trilingue*. Su šiomis kalbomis susijusi ir Kulviečio kultūrinė veikla. Lotynų kalba jis dėstė, rašė ir daug rūpinosi, kad jo mokiniai gerai išmoktų naudotis ja žodžiu ir raštu[4]. Jis buvo pirmasis graikų kalbos profesorius ir katedros vedėjas Karaliaučiaus universitete,

[1] Wotschke T., „Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens", in: *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1905, Bd. 42, Heft 3 und 4, S. 185–187.

[2] *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 479–480.

[3] Žinomi du Stanislovai Ukmergiečiai: Stanislovas, Jokūbo sūnus, 1505 m. įsimatrikuliavęs Krokuvos akademijoje, ir Stanislovas, Martyno sūnus, ten pat įsimatrikuliavęs 1536 m. Kadangi Kulviečio motina laiške Prūsijos kunigaikščiui kalba apie jaunuolį, reikia manyti, kad knygas surašė ir pargabeno pastarasis Stanislovas.

[4] Plg. Wotschke T., *op. cit.*, S. 160.

taip pat dėstė hebrajų kalbos gramatiką ir komentavo Dovydo psalmes. Taip Kulvietis perkėlė Erazmo „Trikalbės kolegijos" tradicijas į Lietuvą ir Rytų Prūsiją.

Iš *lotyniškų knygų* Kulviečio bibliotekoje buvo antikinių, vidurinių amžių ir jo meto autorių knygų. Kadangi lotynų kalba buvo pagrindinė kultūros ir rašto kalba, ji yra ir pagrindinė Kulviečio bibliotekos kalba. Šios kalbos knygų buvo daugiausia.

Seniausias romėnų rašytojas Kulviečio bibliotekoje yra Cato – žinomas cenzorius ir griežtas romėnų papročių vertintojas *Markas Porcijus Katonas Vyresnysis* (234–149). Jis parašė nemaža veikalų, jų tarpe ir knygą „Apie žemės ūkį" (*De re rustica*), kuri ir minima bibliotekos sąraše. Tai labai įdomus senosios lotynų literatūros paminklas. Pradedant 1472 m., šis veikalas buvo spausdinamas nemaža kartų daugelyje vietų, paprastai rinkiniuose[5]. Todėl neatsitiktinai ši knyga minima sąraše kartu su *Liucijumi Junijumi Moderatu Kolumela* (I a.), kuris taip pat parašė knygą žemės ūkio tematika *De re rustica*. Ji nepažymėta sąraše, tačiau vargu ar kils abejonė, kad ji buvo Kulviečio bibliotekoje.

Sąraše figūruoja ir romėnų istorikas, gramatikas ir knygos *De re rustica* autorius *Markas Terencijus Varonas* (116–27). Bet jo darbai neišvardyti. Reikia manyti, kad visų gausių Varono raštų rinkinio Kulvietis neturėjo, nes jie buvo leidžiami vėliau. Greičiausiai sąrašas mini jo veikalą „Apie lotynų kalbą" (*De lingua Latina*), kuris tuo metu gana dažnai buvo spausdinamas (pavyzdžiui, kartu su veikalu „Apie analogiją" (*De analogia*) jis buvo išleistas žinomo Venecijos spaustuvininko Aldo Manuzio 1527 m. ir Paryžiuje 1529 ir 1530 m.). Apie filologinį šios knygos pobūdį turėtų liudyti tai, kad jos autorius pateikiamas drauge su graikų oratoriumi Isokratu.

Humanistų, ypač italų, labai mėgstamas buvo *Markas Tulijus Ciceronas* (106–43). Pradedant Francesco Petrarca, iš jo raštų buvo mokomasi lotynų kalbos. Kulviečio bibliotekoje, sprendžiant iš antraštės *Cicero de senectute et Somnium Scipionis*, reikia manyti, buvo ši Cicerono knyga: „Katonas Vyresnysis, arba Apie senatvę T. Pomponijui Atikui. M. Tulijaus Cicerono „Scipiono sapnas", ištrauka iš šeštosios „Apie valstybę" knygos. M. Tulijaus Cicerono „Ryškesnieji posakiai" (*Cato Maior, sive De senectute ad T. Pomponium Atticum. M. Tullii Ciceronis Somnium Scipionis. Ex libro sexto De republica excerptum M. Tullii Ciceronis Paradoxa...*). Toks Cicerono raštų rinkinys buvo išleistas Krokuvoje 1506 ir 1516 m., Vienoje – 1514 m. Drauge su veikalu „Pareigos" (*Officia*) minėti darbai Italijoje ir kitur buvo leidžiami daug kartų, pradedant 1472 m. Atskirai sąraše pažymėti Cicerono „Pavyzdžiai" (*Paradigmata*), atrodo, sutampa su minėta knyga *Paradoxa*, kuri buvo leidžiama kartu su tais Cicerono veikalais ir atskirai. Bibliotekoje buvo ir Cicerono kalbos „Už Miloną" (*Pro Milone*) komentarai, kuriuos parengė Reformacijos veikėjas ir filologas Pilypas Melanchtonas. Žinoma, Kulviečio bibliotekoje buvo tik nežymi dalis gausių Cicerono veikalų.

Labai daug kartų ir įvairiose vietose buvo leidžiami *Publijaus Vergilijaus Marono* (70–19) kūriniai „Eneida", „Georgikos", „Bukolikos". Todėl neįmanoma nustatyti, kur ir kada jie buvo išleisti. Iš bendro pavadinimo „Vergilius" galima spręsti, kad Kulvietis turėjo visus minėtus kūrinius. Renesanso laikotarpiu Vergilijus buvo labai mėgstamas antikinis poetas. Tačiau keista, kad Vergilijaus kūriniai minimi drauge su „Lotyniškais pamokslais" (*Postillae latinae*). Gal tai įvyko atsitiktinai, bet čia, galimas daiktas, turėjo įtakos dar vidurinių amžių tradicija, kuri

[5] Aptariant šiame straipsnyje knygas, naudotasi įvairiais šaltiniais: Karolio Estreicherio „Bibliografia polska", Friedricho Adolfo Eberto *Allgemeines Bibliographisches Lexikon* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1821, Bd. 1; 1830, Bd. 2), Prancūzų Nacionalinės bibliotekos katalogu, Konrado Gessnerio *Catalogus universalis* (Ciurichas, 1545), specialiomis (Erazmo Roterdamiečio, Pilypo Melanchtono ir kt.) bibliografijomis, biografiniais žodynais ir kitais bibliografiniais šaltiniais.

„sukrikščionino" šį antikinį poetą. Anot šios tradicijos, Vergilijus išpranašavęs Kristų, esąs didžiausios išminties atstovas, o jo kūryboje, esą, reikia ieškoti giliausių alegorijų, įgalinančių jo meninius vaizdus gretinti su krikščionių religija ir filosofija. Jėzuitų ordino įkūrėjas Ignacas Lojola rekomendavo Vergilijų bažnytiniams egzorcistams. Dėl to, žiūrint ano meto akimis, Vergilijaus kūrinių ir krikščioniškų pamokslų jungimas nebuvo prieštaringas.

Garsaus romėnų poeto *Kvinto Horacijaus Flako* (65–8) Kulviečio bibliotekoje pažymėtos „Dvi laiškų knygos" (*Epistolarum libri duo*) – svarstymai filosofijos ir literatūros tematika. Čia, žinoma, buvo ir jo garsioji „Poetika", kaip tik antrosios laiškų knygos trečiasis laiškas. Sprendžiant pagal antraštės panašumą, reikia manyti, jog sąraše pateikiamas toks leidinys: „Dvi laiškų knygos, pagal seniausią egzempliorių labai atidžiai parengtos Valentino Ekchijaus filiripoliečio, o išspausdintos pono Jano Hallerio, Krokuvos piliečio ir tarėjo, lėšomis" (*Epistolarum libri duo ex antiquissimo exemplari studiosissime recogniti per Valentinum Ecchium Phyliripolensis, arte vero et impensis domini Joannis Haller, civis et consulis Cracoviensis, impressi Cracoviae 1522*). Tais pačiais metais šie laiškai buvo išspausdinti ir Krokuvoje Hieronimo Wietorio spaustuvėje pagal Manuzio egzempliorių, bet to leidinio yra kiek skirtinga antraštė.

Visai trumpai Kulviečio bibliotekos sąraše paminėtas „Livius". Tai yra ne kuris nors kitas rašytojas, o garsusis romėnų istorikas ir 142 knygų veikalo „Nuo miesto įkūrimo" (*Ab urbe condita*) autorius *Titas Livijus* (59–17). Veikalas apėmė istoriją nuo Romos miesto įkūrimo iki Nerono Klaudijaus Druzo mirties (9 m. pr. Kr.). Žinoma, Kulvietis negalėjo turėti visos tos istorijos, nes išliko tik 1–10, 21–45 knygos ir 91 knygos fragmentai. Sunku bent apytikriai nustatyti, kurių metų ir kur leistą veikalą buvo įsigiję bibliotekos savininkas, nes ši istorija būdavo spausdinama labai daug kartų ir įvairiose vietose. Erazmas Roterdamietis Livijų išleido 1531 m.

Tiek Kulvietis turėjo iš vadinamojo „aukso amžiaus" romėnų autorių. Iš „sidabro amžiaus" romėnų autorių jo bibliotekoje buvo mažiau – vos trejetas. Pirmiausia randame Tiberijaus meto (14–37) nekritišką istoriką ir skirto daugiau retorikai, negu istorijai, veikalo „Atmintinų įvykių ir kalbų devynios knygos" (*Factorum dictorumque memorabilium libri novem*) autorių *Valerijų Maksimą*. Bet jis buvo labai plačiai dėstomas mokyklose ir populiarus, todėl dažnai spausdinamas. Vilniaus dvaro bibliotekoje buvo Paryžiaus 1535 m. leidimas.

Drauge su Livijumi sąraše minimas ir „Plinius". Dėl labai nepilnų duomenų sunku tikrai nustatyti, ar čia yra *Gajus Plinijus Sekundas Vyresnysis* (22/24–79), „Gamtos istorijos" (*Historia naturalis*) autorius, ar *Gajus Plinijus Cecilijus Sekundas Jaunesnysis* (62–113), kurio yra žinomi „Laiškai" (*Epistolae*) ir „Panegirika Trajanui" (*Panegyricum Traiani*). Veikiausiai bibliotekoje buvo Plinijaus Vyresniojo minėta gamtos mokslų enciklopedija. Ja buvo plačiai naudojamasi ir prieš Kulvietį, ir jo metu. Kaip tam tikra istorija, ji tiko į konvoliutą su istoriku Livijumi. Erazmas Roterdamietis, leisdamas Bazelyje 1525 m. tą Plinijaus veikalą, pavadino jį „Pasaulio istorija" (*Historia mundi*). Galimas daiktas, kad šį leidimą ir turėjo Kulvietis savo bibliotekoje. Vilniaus dvaro bibliotekoje buvo Frankfurto 1543 m. leidimas.

Kiek tiksliau sąraše aptartas *Liucijus Aurelijus Apulėjus* (g. apie 130 m.), nes paminėta, jog jis yra su Beroaldo komentarais (*Apuleius cum commentario Beroaldi*). Kadangi Pilypas Beroaldas komentavo knygą „Metamorfozės arba Aukso asilas", tai iš to galima spręsti, jog kaip tik ši Apulėjaus knyga buvo Kulviečio bibliotekoje. Knyga antrašte *Apuleius cum commentario Beroaldi* buvo leista Venecijoje 1510, 1512, 1516 m., Paryžiuje 1536 m. ir kitur.

Keletas autorių Kulviečio bibliotekoje buvo iš vėlyvojo Romos imperijos laikotarpio. Jam priklauso antrąkart drauge su šveicaru Henriku Glareanu paminėtas Cato. Kaip tik toks autorių sujungimas pakiša mintį, kad šiuo atveju kalbama ne apie senąjį romėnų cenzorių, o apie III a.

populiarų sentencijų ir pamokymų rinkinio „Sūnui apie papročius“ (*De moribus ad filium*) autorių *Katoną Dionisijų*. Minėtas Glareanas buvo Erazmo Roterdamiečio aplinkos žmogus, o to humanisto redaguota bei interpretuota Katono knyga nuo 1513 m., Kulviečio gyvenamu laikotarpiu, buvo išleista daugiau kaip 10 kartų, tarp kita ko – Krokuvoje (1528, 1535 ir 1544 m.). Apskritai šio Katono raštai, skirti visų pirma mokyklai, buvo plačiai skaitomi ir verčiami į įvairias kalbas. Bet Kulviečio bibliotekoje, matyt, buvo vienas iš Erazmo Roterdamiečio Katono Dionisijaus leidimų.

Bibliotekoje buvo ir „krikščioniškasis Ciceronas“ *Firmianas Laktancijus* (IV a. pradžia). Tuo metu reikšmingiausiu jo darbu buvo laikomas „Dieviškųjų pamokymų septynios knygos“ (*Divinarum institutionum libri septem*). Jis buvo labai populiarus ir leidžiamas daug kartų įvairiose vietose. Kulvietis turbūt turėjo tik šį jo darbą.

Toliau, imant chronologiniu atžvilgiu, Kulvietis nebeturi vėlyvojo romėnų literatūros laikotarpio atstovų, o atkreipia didesnį dėmesį į mokslininkus – kalbininkus, medikus, teisininkus. Jo bibliotekoje buvo IV a. kalbininko *Diomedo* lotynų kalbos gramatika. Sąraše ji pavadinta trumpai *Grammatica Diomedis*, o žinomų leidinių antraštė būdavo arba „Diomedo gramatiko trijų dalių veikalas“ (*Diomedis grammatici opus tripartitum*), arba tiesiog „[Diomedo] veikalas“ (*Opus [Diomedis]*). Antikinės literatūros vadovėliuose nurodoma, kad tikrasis knygos pavadinimas buvo „Gramatikos mokslas“ (*Ars grammatica*). Ji (išlikusi visa, rūpestingai parengta) sudaryta iš trijų dalių.

Panašiai kaip Plinijų atveju, sunku tikrai teigti, kurį iš *Priscianų* savo bibliotekoje turėjo Kulvietis: ar apie 410 m. gyvenusį mediką Teodorą Prisciana, ar jo bendravardį gramatiką Prisciana iš Cezarėjos, gyvenusį apie 500 m., veikalo „Gramatikos mokslo 18 knygų“ (*Institutionum grammaticarum libri XVIII*) autorių. Kalbininko Prisciano knyga buvo populiari viduriniais amžiais. Ji buvo dažnai leidžiama Kulviečio metais. Ligi 1538 m. ji buvo naudojama kaip mokymo priemonė Krokuvos universitete. Tačiau, kadangi Priscianas sąraše pateikiamas drauge su garsiu tadžikų mediku *Avicena* (Ibn Sina, 980–1037), vis dėlto reikia manyti, jog čia kalbama apie mediką Prisciana. Jo veikalas „Medicinos keturios knygos“ (*Rerum medicarum libri IV*), kiek žinoma, buvo išspausdintas 1532 m. Strasbūre. Šį leidimą ir galėjo turėti Kulvietis. Be to, tas jo veikalas būdavo spausdinamas įvairiuose medicinos rinkiniuose.

Žymiausiu iš Romos imperijos vėlyvųjų amžių veikalų Kulviečio bibliotekoje reikia laikyti teisės rinkinį „Civilinės teisės tekstą“ (*Textus iuris civilis*). Nuo D. Gothofredo 1583 m. leidimo jis vadinamas „Civilinės teisės rinkiniu“ (*Corpus iuris civilis*). Tai Romos valstybės rytinės dalies imperatoriaus Justiniano I (527–565) nurodymu išleisti teisinės literatūros rinkiniai. Jie buvo sudaryti 528–534 m., vadovaujant juristui Tribonianui. Kaip pažymėta ir Kulviečio knygų sąraše, šis veikalas sudarytas iš 4 dalių. Pirmoji dalis yra vadinamasis *Codex Justinianeus* – Romos imperatorių nuo Publijaus Elijaus Hadriano iki Justiniano I įsakų rinkinys; antroji dalis – *Institutiones* – yra vadovėlis ir įvadas į romėnų teisę; trečioji dalis – *Digesta s. Pandectae* – sudaryta iš 50 knygų ir apima daugybę ištraukų iš romėnų juristų raštų; ketvirtoji dalis – *Novellae* – yra ankstesnių dalių papildymai ir paties Justiniano atskiri įstatymai iki 565 m. Tai didžiulis, labai reikšmingas teisės istorijos veikalas. Jis tapo pagrindu ir pavyzdžiu daugelio kraštų teisės sistemoms. Daug kartų spausdinamas. Kaip teisės mokslų daktarui, Kulviečiui tiko jį turėti. Jis turėjo, kaip rodo sąrašas, ir šio veikalo antrosios dalies nežinomo autoriaus komentarus *Annotationes in Institutiones Justiani*. Šiaip ši „Civilinės teisės rinkinio“ antroji dalis su komentarais buvo leidžiama daug kartų jau nuo 1468 m.

Toliau Kulvietis, komplektuodamas lotyniškas knygas, daro laiko atžvilgiu didžiulį šuolį – beveik per visus vidurinius amžius ligi *Alberto,* vadinamo *Didžiuoju* († 1280 m.). Tiesa, viduriniais

amžiais sąraše minimas Aristotelis buvo uoliai skaitomas lotynų kalba, nors jis iš tikrųjų yra graikų autorius. Iš esmės ne lotyniškas autorius yra ir minėtas tadžikų medikas, filosofas, poetas Avicena. Lotynišku autoriumi jį galima laikyti tik tiek, kad jo veikalai jau XII a. Gerardo Kremoniečio buvo išversti į lotynų kalbą, ir tik ta kalba jis buvo skaitomas Europoje. Pilnas spausdintas jo raštų leidimas – *Avicennae libri canonis V* – pirmąkart buvo išleistas Milane 1473 m., o paskui spausdinamas daug kartų. Avicena buvo svarbus medicinos autoritetas ir Kulviečio gyvenamu laikotarpiu.

Kulviečio bibliotekos sąraše minimas vidurinių amžių filosofo ir gamtininko Alberto Didžiojo veikalas „Gamtos mokslų raštai" (*Physica*). Gal tai yra bendras Alberto veikalų, liečiančių gamtos mokslą, pavadinimas, bet veikiausiai čia kalbama tik apie vieną jo kaip tik taip pavadintą knygą. Pavyzdžiui, žinoma, kad Venecijoje 1488–1489 m. buvo išleista jo *Physica*. Vėliau Vilniaus karališkojo dvaro bibliotekoje buvo jo *Physicorum libri VIII*. Šiaip jo darbai dažnai buvo spausdinami atskirai, pavyzdžiui, „Gamtos filosofijos pagrindai" (*Summa philosophiae naturalis*) buvo išspausdinta prieš 1525 m. Krokuvoje. Šis leidimas yra tuo ypatingas, kad jame yra Lietuvos (šalia Lenkijos ir Krokuvos) valstybinis ženklas. Tačiau atrodo, jog sąraše pažymėta ne ši knyga, o viena iš pirma minėtų.

Toliau Kulviečio bibliotekoje eina tokie kultūros veikėjai ir rašytojai, kurie išryškina jo ideologinius siekius. Tuo tarpu kai antikiniai autoriai ir netgi Alberto Didžiojo gamtos mokslo veikalai buvo tam tikru laipsniu „neutralūs", tai čia prasideda daugiau ar mažiau „eretiškos" knygos. Iš tokių autorių seniausias yra garsus čekų reformatorius *Jonas Husas* (1369–1415). Kai jis buvo pasmerktas ir sudegintas, jo raštai ilgai buvo draudžiami spausdinti. Jie išleisti jau Reformacijos metu Niurnberge 1538 m. pavadinimu „Jono Huso ir Jeronimo Prahiškio istorija ir likę raštai" (*Historia et monumenta Joannis Huss et Hieronymi Pragensis*). Veikiausiai šią knygą turėjo Kulvietis savo bibliotekoje, nors sąrašas Jeronimo Prahiečio, Huso bendradarbio ir jo likimo dalininko, ir nemini.

Iš ankstyvojo humanizmo rašytojų Kulvietis turėjo *Francesco Filelfo* (1398–1481). Tai žinomas italų filologas, helėnistas, lankęsis Konstantinopolyje, Vengrijoje, Lenkijoje. Karaliaus Jogailos vestuvėse su Alšios kunigaikštyte Sofija jis pasakė kalbą. Sąraše minima, kad bibliotekoje buvo jo laiškai – *Epistolae*. Kiek žinoma, jo *Epistolarum libri* buvo išleisti dar apie 1472 m., be to, keletą kartų Krokuvoje, iš jų 1513 m. su Lietuvos valstybiniu ženklu. Iš jo laiškų buvo mokomasi laiškų rašymo teorijos ir praktikos universitetuose.

Kulviečio bibliotekos sąraše minimas ir kitas italas – scholastikas, bažnyčios autoriteto priešas ir humanistas *Lorenzo Valla* (1407–1457). Čia išvardyti visi jo darbai (*opera*) ir atskirai – komentarai Naujajam Testamentui. Pirmoji knyga, matyt, yra: „Darbai, dabar pirmąkart į vieną tomą surinkti ir, palyginus įvairius egzempliorius, ištaisyti" (Valla L., *Opera nunc primum in unum volumen collecta et exemplaribus variis collatis emendata*, Basileae, 1540). Beveik nėra abejonės, kad antrasis Valla'os darbas buvo „Pastabos dėl Naujojo Testamento" (*In Novum testamentum annotationes*), išleistas Bazelyje 1526 m. Jį išleido Erazmas Roterdamietis. Šiuo veikalu Valla pradėjo, o Erazmas Roterdamietis tęsė kritišką Biblijos nagrinėjimą.

Paties *Erazmo Roterdamiečio* veikalų išvardijimas sąraše yra gerokai supainiotas. Įsakmiai pažymėta, jog bibliotekoje yra jo veikalas „Apie valios priklausomybę" (*Erasmus de servo arbitrio*). Bet čia turbūt sąrašo sudarytojo apsirikta, nes tokio pavadinimo knygos autorius yra Martynas Liuteris. Erazmas polemizavo su Liuteriu, gindamas valios laisvę. Šiuo tikslu jis parašė tris darbus: „Pokalbis apie valios laisvę" (*De libero arbitrio diatribe*, 1524), išleistas Bazelyje ir Antverpene; „Apsaugos skydas" (*Hyperaspistes*, 1526–1527), išleistas tuo pačiu metu Bazelyje, Paryžiuje ir Antverpene. Tris kartus – Antverpene ir dviejose Paryžiaus spaustuvėse – 1534 m.

buvo išspausdintas ir trečias Erazmo darbas „Pasiteisinimo žodis prieš nerimtą Martyno Liuterio laišką“ (*Purgatio adversus epistolam non sobriam Martini Lutheri*). Sąraše veikiausiai minimi keli Erazmo darbai, o tą formuluotę reikia suprasti ne kaip tikslią knygos antraštę, o tik kaip lakonišką sakinį, kurį galima išplėsti tokiu būdu: „Erazmo Roterdamiečio knygos, kuriose aiškinama, ką jis manė apie valios priklausomybę“. Keista būtų, kad liuteroniškame Karaliaučiuje tie darbai būtų painiojami, nes jų autorių priešiški santykiai neturėtų duoti tam pagrindo.

Taip pat neaiškiai pažymėtas ir kitas Erazmo Roterdamiečio veikalas – „Apie draudimą valgyti mėsą“ (*De interdicto esu carnium*). Sąraše ši knygelė eina tartum vienu pavadinimu su „Kalba apie Aristotelio gyvenimą“ (*Oratio de vita Aristotelis*). Šis pastarasis spaudinys priklauso Pilypui Melanchtonui ir išspausdintas, kiek žinoma, Bazelyje 1538 m., o pirmąjį spaudinį – apie draudimą valgyti mėsą – Erazmas Roterdamietis, nežymėdamas vietos, išleido 1520 m., be to, Strasbūre – 1522 m. bei Kelne – 1523 m. Tai buvo kreipimasis į reformas linkusį Bazelio vyskupą Christoforą Utenheimą, kur pasisakoma prieš Katalikų Bažnyčios pasninkų „teoriją“ ir praktiką.

Visai neminint, kad tai Erazmo Roterdamiečio darbas, sąraše sutrumpintu pavadinimu pateiktas spaudinys „Dviejų Petro ir vieno Judo laiškų parafrazė“ (*Paraphrases in duas epistolas Petri et in unam Judae*). Apskritai matyti, kad sąrašo sudarytojas lyg nenoromis mini Erazmo Roterdamiečio knygas. Liuteroniškame Karaliaučiuje šio humanisto vardas nebuvo per daug mėgstamas, tačiau universiteto statute jis paminimas skaitomų autorių tarpe[6].

Toliau, iš pasakymo *Statuta Regni Poloniae* sunku daryti išvadą, ar Kulviečio bibliotekoje buvo viena teisės knyga, ar visas jų rinkinys. Jo metu lenkų, kaip ir lietuvių, teisynai paprastai būdavo vadinami statutais. 1529 m. Lietuvos Statuto jis negalėjo turėti, nes šis teisynas nebuvo išspausdintas. 1506 m. Krokuvoje buvo išspausdintas vadinamasis „Laskio statutas“ – *Commune inclyti Poloniae regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum aprobatorumque*, – sudarytas Aleksandro Jogailaičio pavedimu ir patvirtintas Radomo seime. Tai žymiausias oficialus Lenkijos statutas. Lenkų statutų buvo sudaryta ir vėliau, bet jie paprastai nebūdavo karaliaus tvirtinami. Tačiau, sprendžiant iš pavadinimo, Kulvietis tikriausiai turėjo kaip tik tokį nepatvirtintą statutą, pavyzdžiui, „Lenkijos karalystės statutas, naujai perredaguotas ir pataisytas“ (*Statuta regni Poloniae recens recognita et emendata*, 1532).

Grammatica Cingularii veikiausiai yra *Jeronimo Cinguliarijaus* iš Silezijos miesto Goldbergo (todėl lotyniškai jis vadinamas „Aurimontanus“) veikalas „Gramatikos mokslo tyrinėjimai“ (*Artis grammaticae observationes*), išleistas Leipcige 1515 m., kuriame yra skyriai, nagrinėjantys sintaksę, retorikos ir laiškų rašymo meną.

Kulviečio bibliotekoje pirmas, imant chronologiškai, aiškus Reformacijos šalininkas ir propaguotojas buvo *Joachimas Vadianas* (1484–1551), šveicarų humanistas, Sankt Galeno miesto gydytojas, geografas, buvęs Vienos universiteto filosofijos ir poetikos profesorius ir rektorius. Jis platino savo krašte Reformaciją, bendradarbiavo su Ulrichu Cvingliu ir Liuteriu, parašė keletą poezijos kūrinių, kurių penketą dedikavo Žygimantui Senajam 1515–1525 m. laikotarpiu, komentavo antikinius autorius (pavyzdžiui, Dionisijų Afrą Peregietį). Svarbiausi jo darbai yra „Sankt Galeno abatų istorija“ ir „Frankų karalių istorija“, bet jie buvo išspausdinti vėliau. Kulviečio bibliotekos sąraše minima knyga *Epitome historica* tikriausiai yra Ciuriche 1534 m. išleista „Trumpos žinios apie tris žemės dalis – Aziją, Afriką ir Europą“ (*Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae*). Šis veikalas sąrašo autoriaus galėjo būti pavadintas „istorija“, nes jis yra susijęs su Vadiano paskaitomis apie apaštalų istoriją.

[6] Karaliaučiaus universitete buvo skaitomi šie Erazmo Roterdamiečio darbai: *De dublici copia*, *Colloquia*; plg. Arnoldt D. H., *Historie der Königsbergischen Universität*, Bd. 1, Königsberg, 1746, Beylagen, S. 126–132.

Gana žymus protestantų veikėjas buvo ir sąraše kriptonimu minimas *Pomeranas – Johannas Bugenhagenas* (1485–1558). Jis buvo artimas Liuterio bendradarbis, draugas, protestantų bažnyčios organizatorius Šiaurės Vokietijoje ir Danijoje, daugelio bažnytinių potvarkių autorius. Jis išvertė Bibliją į vokiečių žemaičių kalbą, palaikė artimus ryšius su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu, reformacijos dvasia aiškino psalmes. Sąraše minimas *Psalterium Pomerani*, bet, atrodo, tiksliau būtų jį pavadinti, kaip žinoma iš Rygos miesto bibliotekos sąrašo, „Psalmynas su Pomerano komentarais" (*Psalterium cum commento Pomerani*). Jis savo „Pastabas dėl psalmių" (*Adnotationes in psalmos*) išleido atskirai Strasbūre 1524 m. ir vėliau.

Labai trumpai drauge su Katonu Dionisijumi paminėtas ir kitas įvairiopos kultūrinės veiklos šveicaras *Henrikas Glareanas* (1488–1563). Jis žinomas kaip poetas, geografas ir muzikos teoretikas. Sprendžiant iš bendro pavadinimo, galima būtų manyti, kad Kulvietis turėjo visų jo darbų rinkinį, tačiau nežinoma, ar toks rinkinys ligi 1545 m. buvo išleistas. Veikiausiai bibliotekoje buvo vienas arba keletas Glareano darbų, iš kurių išleisti buvo tokie: „Eilės dieviškojo imperatoriaus Maksimilijono garbei ir šlovei" (*In divi Maximiliani imperatoris laudem et praeconium*, 1512), „Dvi elegijų knygos" (*Duo elegiarum libri*, 1516), „Šveicarijos aprašymas" (*Helvetiae descriptio*, 1515), „Apie geografiją viena knyga" (*De geographia liber unus*, 1527), „Įvadas į muziką" (*Isagoge in musicam*, 1516). Pastarasis darbas, leidžiant jo trijų dalių aukštai muzikų vertinamą knygą *Dodekachordon* (1547), sudarė pirmąją jos dalį. Glareanas artimai bendravo su Erazmu Roterdamiečiu, Melanchtonu, palaikė ryšius su lenkų kalvinistu Janu Łaskiu ir jam dedikavo savo geografiją (1529). Tai, kad jo knyga arba knygos yra buvusios Kulviečio bibliotekoje, rodo, jog ir Lietuvoje jis buvo žinomas.

Plačiausiai Kulviečio bibliotekoje atstovaujamas *Pilypas Melanchtonas* (1497–1560), žinomas humanistas, reformatoriaus Liuterio bendradarbis ir paties Kulviečio mokytojas. Nuo 1518 m. jis buvo graikų kalbos profesorius Vitenberge. Daug pasidarbavo, pertvarkant mokyklas Vokietijoje ir dėl to gavo „Vokietijos mokytojo" (*Praeceptor Germaniae*) vardą. Jis betarpiškai dalyvavo reformuojant Vitenbergo, Tiubingeno, Frankfurto prie Oderio, Rostoko, Heidelbergo universitetus. Jam skatinant, buvo atidarytos kelios naujos protestantiškos aukštosios mokyklos: Marburge (1527), Karaliaučiuje (1544), Jenoje (1558). Todėl nieko nuostabaus, kad Karaliaučiaus universiteto profesorius Kulvietis iš visų naujųjų autorių labiausiai vertina Melanchtoną. Kulvietis skaitė šias jo knygas: „Komentarai pranašui Danieliui" (*In Danielem*). Čia kalbama turbūt apie šią knygą: *In Danielem prophetam commentarius, editus a Philippo Melanchtone anno 1543. Vitenbergae*. Tokie komentarai su priedais apie turkų žiaurumą ir pranašo Jeremijo pranašystes buvo išspausdinti ir Bazelyje, nenurodant metų. Tiksliau nežinoma, kada buvo išleisti minėti „Cicerono kalbos už Miloną komentarai" (*In orationem pro Milone*), tačiau pačią kalbą Melanchtonas išspausdino Paryžiuje 1545 m. Gana populiari buvo Melanchtono „Sintaksė" (*Syntaxis*), išleista Hagenau (1526), Paryžiuje (1531), Krokuvoje (1521, 1539). Keletą kartų prie Kulviečio gyvos galvos buvo leista bibliotekoje esanti Melanchtono knyga „Apie sielą" (*De anima. Comentarius Philippi Melanchthonis*), išspausdinta Lione (1540, 1542), Vitenberge (1540 ir vėliau). Sąraše du kartus minima Melanchtono *Dialectica* buvo pirmąkart išleista pavadinimu „Trumpas dialektikos išdėstymas" (*Compendiaria dialectices ratio*, Bazelis, 1521), bet vėlesniuose Paryžiaus (1528), Liono (1539) leidimuose jos pavadinimas yra toks, kaip sąraše. Vadinasi, Kulvietis turėjo vėlesnius leidimus. Kulvietis turėjo ir du leidimus Melanchtono garsios graikų kalbos gramatikos *Institutiones graecae linguae*, kurią jis vadina trumpai *Grammatica graeca*. Pirmąkart ji buvo išleista 1518 m. ir daug kartų vėliau. Kaip jau buvo pažymėta kalbant apie Erazmą Roterdamietį, Melanchtono veikalas vadinosi „Kalba apie Aristotelio gyvenimą", išleistas Bazelyje 1538 m. Iš dalies Melanchtonui priklauso ir sąraše minimi „Regensburgo aktai" (*Acta*

Ratisbonensia). Čia minima knyga, išspausdinta 1541 m., dėl diskusijos tarp protestantų ir katalikų. Po nepavykusių mėginimų susitarti Hagenau ir Vormse, abi šalys vėl susirinko Regensburge: Melanchtonas, Martinas Buceris, Pistorijus iš protestantų, Julius Pflugas, Gropperis ir kardinolo legatas Gasparo Contarini – iš katalikų pusės. Katalikai diskusijai parengė knygą *Enchiridion*, o protestantai – „Regensburgo knygą". Susitarimo, kaip žinoma, nebuvo pasiekta. Kulvietis, matyt, gyvai domėjosi šia diskusija ir, būdamas protestantas, įsigijo Melanchtono ir kitų parengtą knygą *Acta Ratisbonensia*. Kadangi Melanchtono darbų rinkiniuose ši knyga būdavo ne kartą perspausdinama (pavyzdžiui, 1601 m. Vitenbergo leidime), tai ji paprastai buvo laikoma vien Melanchtono veikalu.

Kulviečio metu (1541) Bazelyje buvo išleistas penkių tomų Melanchtono darbų (išskyrus kalbas) rinkinys. Kulvietis šio rinkinio neturėjo.

Tiek yra žinoma Melanchtono lotyniškų veikalų, buvusių Kulviečio bibliotekoje. Tačiau Melanchtonas, būdamas graikų kalbos profesoriumi, parengė taip pat graikų autorių knygų bei graikų kalbos gramatiką. Jų taip pat buvo įsigijęs Kulvietis. Apie tai bus kalbama aptariant graikų autorių knygas.

Graikų autorių knygos. Tarp antikinių autorių, buvusių Kulviečio bibliotekoje, žymią vietą užėmė graikų rašytojai. Suprantama, Kulvietis, būdamas graikų kalbos profesorius, vien dėl savo pareigų buvo verčiamas rūpintis graikų autorių knygomis. Matyt, jis ir anksčiau buvo jas pamėgęs. Todėl graikų autorių knygų jo bibliotekoje buvo daugiau negu romėnų rašytojų.

Skaitomų graikų autorių skaičius ano meto mokyklose buvo dar gana kuklus. Labiausiai mėgstamas buvo žinomas didaktikas, žemdirbystės, darbo ir taikos poetas Hesiodas, karų ir kautynių dainius Homeras, iškalbos klasikas Demostenas. Rečiau buvo skaitomi bei nagrinėjami kiti poetai, istorikai, dramaturgai – Teokritas, Plutarchas, Sofoklis, Pindaras, Herodotas, Euripidas, Ksenofontas, Lukianas. Be to, šie autoriai vis dar tebebuvo mėgstami skaityti lotynų kalba[7]. Kulviečio bibliotekos sąrašo sudarytojas mini tik aštuonias graikiškas knygas, nors, atrodo, jų turėjo būti daugiau.

Čia paminėtina dviejų lygiagrečių – graikiško ir lotyniško – tekstų garsaus VI a. pr. Kr. graikų pasakėčių autoriaus *Ezopo* kūryba *Aesopus graece et latine*. Tuo metu plačiai žinomas Maksimo Planudžio ir B. Accursiaus jo pasakėčių rinkinys buvo ne kartą leidžiamas, pradedant 1480 m., Italijoje ir Europoje ligi pat Kulviečio mirties ir dar vėliau. Taigi šis rinkinys turbūt ir buvo Kulviečio bibliotekoje.

Vien tik graikiško teksto, kaip pažymėta sąraše, buvo didžiojo Antikos komediografo *Aristofano* (apie 455 – apie 386) kūriniai. Iš 44 jo komedijų, kaip ir dabar, tada buvo žinoma 11: „Plutas", „Varlės", „Raiteliai", „Lisistratė", „Debesys", „Acharniečiai", „Vapsvos", „Paukščiai", „Taika", „Moterys Tesmoforijų šventėje", „Moterys liaudies susirinkime". Iš pradžių Aristofano komedijų rinkinį sudarė 9 komedijos (pavyzdžiui, Venecijos leidimas, 1498), o vėliau – 11 (pavyzdžiui, Venecijos leidimas, 1538). Reikia manyti, Kulvietis turėjo vėlesnį Aristofano komedijų rinkinį. Vilniaus dvaro bibliotekoje buvo Bazelio 1532 m. leidimo komedijų rinkinys.

Bent kiek tiksliau spręsti, kurių metų graikišką *Aristotelio* raštų leidimą turėjo Kulvietis, galima iš sąrašo pastabos, kad šis leidimas sudarytas iš dviejų dalių: *Aristoteles in duas partes graece*. Aristotelio veikalus (*Aristotelis opera*) dviem dalimis viename tome graikų kalba išleido Erazmas Roterdamietis Bazelyje 1531 m. Tekstą pagal Aldo Manuzio leidimą taisė S. Grynaeus. Leidimas pakartotas Bazelyje dar 1539 m. Vieną tų leidimų, matyt, ir turėjo Kulvietis savo bibliotekoje.

[7] Plg. Barycz H., *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1935, s. 67–84.

Kiti sąraše minimi Aristotelio veikalai buvo lotynų kalba. Prie „Etikos" tai yra pažymėta, o prie „Gyvulių istorijos" (*De historia animalium*) ir „Fizikos" nepažymėta. Nors humanistai kartais griežtai pasisakydavo prieš Aristotelį kaip žymiausią vidurinių amžių filosofijos atstovą, tačiau tai lietė daugiau komentarus, o šiaip jo darbai buvo plačiai skaitomi ir dažnai spausdinami lotynų kalba dar ir XVI a.

Lygiagrečiu graikišku ir lotynišku tekstu sąraše minima *Dioskurido* (Dioscurides Pedanios) medicinos knyga. Ji galėjo būti ši: „Penkios knygos apie mediciną" (*De medica materia libri V*). Ji buvo išleista Kelne 1529 m. Ten kalbama apie nuodus, nurodoma, kaip nuo jų saugotis ir gydytis, nagrinėjama pasiutligė. Į lotynų kalbą vertė ir komentarus parašė Marcelijus Vergilijus. Anksčiau ji buvo išleista Venecijoje (1499, 1516) ir Florencijoje (1518).

Bibliotekoje buvo ir graikiška II a. pr. Kr. gydytojo, poeto ir gramatiko *Nikandro* knyga. Tai, matyt, jo „Priešnuodžiai. Vaistai prieš nuodingųjų gyvių įkandimą" (*Theriaca. Ejusdem Alexipharmaca*), kuri buvo išspausdinta Venecijoje drauge su Dioskuridu dar 1499 m., o paskui atskirai 1523 m. Galima spėti, kad Kulvietis buvo įsigiję kurį nors vėlesnį, pavyzdžiui, Kelno 1530 m. leidimą, nes jis atitinka jo aktyvios mokslinės veiklos laikotarpį.

Taip pat ir *Platono* veikalus graikų kalba Kulvietis tikriausiai turėjo Bazelio 1534 m. leidimo, nes anksčiau visi Platono veikalai graikų kalba buvo išleisti Manuzio Venecijoje dar 1513 m. Bazelio rinkinio lotyniška antraštė buvo tokia: „Platono visi darbai su Proklo komentarais Timajui ir Valstybei" (*Platonis opera omnia cum commentariis Procli in Timeum et Politica*).

Sąraše trumpai paminėta, jog Kulviečio bibliotekoje buvo „*Polibijas* graikiškai". Žinoma, Kulvietis negalėjo turėti visų šio istoriko (apie 201–120) pasaulio istorijos 40 knygų, nes yra išlikusios tik penkios pirmosios knygos, apimančios 221–144 m. įvykius, ir šeštosios knygos pirmoji dalis. Kaip tik penkios jo istorijos knygos (*Historiarum libri V*) su lotyniška vertimu buvo išleistos Hagenau 1530 m. Reikia manyti, kad šio leidimo knygą turėjo Kulvietis, nes kitur ir kitais metais būdavo leidžiamos, kiek žinoma, tik Polibijaus istorijos ištraukos (Venecijoje, Bazelyje, Paryžiuje).

Sąraše minima, kad Kulvietis turėjo ir psalmyną graikų ir hebrajų kalbomis. Sunku pasakyti, kur leistas ir kurių metų jis buvo, nes tokie dvikalbiai psalmynai buvo leidžiami įvairiose vietose ir daug kartų, pradedant nuo 1477 m. Veikiausiai jis įsigijo kurį nors XVI a. ketvirto arba penkto dešimtmečio leidimą, pavyzdžiui, Paryžiuje 1543 m. išleistą knygą.

Tiek graikiškų knygų, kiek jų duoda sąrašo sudarytojas. Tačiau atrodo, kad jų būta Kulviečio bibliotekoje daugiau. Nors anuo metu vis dar buvo mėgstama versti knygas į visiems suprantamą lotynų kalbą, tačiau dėl to, kad tuomet buvo spausdinama daug graikiškų knygų ir kad Kulvietis buvo graikų kalbos mylėtojas ir specialistas, reikia manyti, kad bibliotekoje kai kurios graikų autorių knygos buvo originalaus graikiško teksto, nors tai ir nepažymėta sąraše. Susidaro įspūdis, kad sąrašo sudarytojas graikų kalbą žymėjo tik tais atvejais, kai jis žinojo kurio nors autoriaus lotyniškus vertimus, o tada, kai nebuvo reikalo žymėti šio skirtumo, kalbos visai neminėjo.

Atrodo, kad pirmas tokių graikų autorių, kurių kalba nepažymėta, yra *Homeras*. Graikų kalba tuo metu jis buvo leidžiamas gana dažnai. Kiek galima spręsti pagal bibliografijas, ligi 1541 m. jis išeidavo be komentarų. Kadangi sąraše minimas Homeras su komentarais, reikia spręsti, kad čia kalbama apie graikų kalba Bazelio 1541 m. leidimą: „Abudu Iliados ir Odisėjos veikalai, uoliai J. Micilo ir Joachimo Camerariaus parengti. Porfirijaus Homero klausimų knyga. To paties autoriaus kūrinėlis apie nimfų olą" (*Opus utrumgue Iliados et Odysseae diligenti opera Jac. Mycilli et Jo. Camerarii recognitum. Porphyrii Homericarum guaestionum liber. Ejusdem de nymph. antro opusculum*).

Nors taip pat nepažymėta, bet, matyt, graikų kalba Kulvietis skaitė ir poetą *Hesiodą*. Minima, kad paskaitomis apie jį Kulvietis pradėjęs dėstyti graikų kalbą ir apskritai savo profesoriaus

darbą[8]. Kaip ir daugelis kitų to meto graikistų, Kulvietis labai mėgo Hesiodą. Tai atsispindi ir jo bibliotekoje. Čia du kartus paminėtas tiesiog Hesiodas. Tai turėtų reikšti, kad jis turėjo du jo raštų skirtingus leidimus. Be to, dar yra Hesiodas su komentarais, taip pat vien tik komentarai. Kaip ir daugelis kitų žymių graikų poetų, Hesiodas XVI a. pirmoje pusėje daug kartų ir daugelyje vietų buvo spausdinamas. Kaip Melanchtono mokinys, Kulvietis gal buvo įsigijęs su mokytojo komentarais išleistus „Darbus ir dienas" (*Opera et dies*, Hagenau, 1532; Paryžius 1533, 1543) ir atskirai jo komentarus „Įžanga ir labai aiškūs komentarai" (*Praefatio ac luculentissimae enarrationes Hesiodi*, Paryžius, 1533, 1543; Kelnas 1543). Bazelyje 1542 m. buvo išleisti Hesiodo „Visi darbai" (*Opera omnia*) su vertimu į lotynų kalbą. Galimas daiktas, kad tie leidiniai ir buvo Kulviečio bibliotekoje. Vilniaus dvaro bibliotekoje buvo Paryžiaus 1543 m. leidimo Melanchtono komentarai.

Sąraše paminėtos *Sofoklio* (496–406) tragedijos pirmiausia buvo leidžiamos Venecijoje Aldo Manuzio spaustuvėje (1502), paskui – Florencijoje (1522) ir Paryžiuje (1528). Tačiau Kulviečio bibliotekoje veikiausiai buvo žinomo humanisto ir Reformacijos propaguotojo Camerariaus parengtos dramos: „Sofoklio septynios tragedijos... su komentarais" (*Sophoclis tragaediae septem... cum commentariis*, Hagenau, 1534).

Euripido (480–406) 18 tragedijų originalia graikų kalba buvo išspausdintos Bazelyje 1537 ir 1544 m. pagal Manuzio 1503 m. leidimą. Jei Kulvietis turėjo visą rinkinį, vienas tų leidimų galėjo būti įsigytas. Tačiau tuo metu ypač populiarios buvo Euripido dramos „Hekabė" ir „Ifigenija Aulidėje". Jos buvo išleistos Venecijoje Manuzio (1507), Florencijoje (1518), Vienoje (1511). Pastarąsias į lotynų kalbą išvertė Kulviečio itin gerbiamas humanistas Erazmas Roterdamietis. Vienos leidimas ypatingas tuo, kad yra su Lietuvos valstybiniu ženklu (drauge su Lenkijos ir Krokuvos), kas turėjo reikšti, jog jis skiriamas ir Lietuvos skaitytojui. Tos pačios Erazmo Roterdamiečio verstos Euripido tragedijos su graikišku tekstu buvo išspausdintos Bazelyje 1524 m. Todėl yra tam tikras pagrindas spėti, kad kaip tik tos tragedijos ir buvo Kulviečio bibliotekoje, nors aiškesnių įrodymų ir neturima.

Atskirai paminėta Euripido drama „Rezas". Tačiau tai yra vienas iš šio dramaturgo kūrinių, dėl kurio jau Antikoje buvo abejojama, ar jis priklauso Euripidui. Iš to, kad ši drama atskiriama nuo kitų Euripido veikalų, matyti, kad tokia abejonė buvo iškilusi ir Kulviečiui.

Euripidu labai domėjosi Kulviečio mokytojas Melanchtonas. Jau po Kulviečio mirties jis Bazelyje išleido (1558) visas Euripido tragedijas, išvertęs jas neeiliuota lotynų kalba.

Viena iš sąraše kiek plačiau aptartų knygų yra graikų istoriko *Ksenofonto* veikalai (po 460–354), nes pažymėta, jog šis autorius išleistas „dviem dalimis" (*in duas partes*). Tokia knyga buvo išleista maždaug 1540 m. Bazelyje antrašte: „Visi graikiški veikalai, perskirti į du tomus" (*Opera, quae guidem graece extant, omnia, duobus tomis distincta*). Pratarmę šiam leidiniui parašė Melanchtonas 1540 m. Tais pačiais metais ir su to paties Melanchtono pratarme išėjo kitas visų Ksenofonto darbų leidimas, bet jis buvo sudarytas iš „trijų dalių" (*in tres partes*). Vadinasi, Kulviečio bibliotekoje buvo pirmasis, 1540 metų, leidimas.

XVI a. vienas ypač mėgstamų graikų autorių buvo Atėnų oratorius *Isokratas* (436–338). Sąraše jis pateikiamas drauge su romėnu Varonu. Graikų kalba Isokratas buvo leidžiamas nuo XV a. pabaigos Italijoje, o paskui Europoje, šiapus Alpių. Žinomas C. Hegendorfino vertimas į lotynų kalbą. Jis buvo išleistas 1534 m. Krokuvoje ir dedikuotas jaunajam Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui. Kartais, pavyzdžiui, Leipcige 1518 m., Isokrato lotyniškas vertimas buvo leidžiamas kartu su Katono Dionisijo moraliniais pamokymais, komentuotais

[8] Wotschke T., *op. cit.*, S. 165.

Erazmo Roterdamiečio. Dėl savo moralinio pobūdžio tuo metu labiausiai buvo mėgstama jo kalba Demonikui. 1513 m. ją išleido Erazmas Roterdamietis. Ji buvo spausdinama ir Kulviečio metu. Šią Erazmo Roterdamiečio išleistą kalbą, matyt, ir turėjo Kulvietis savo bibliotekoje.

Toliau graikų autorių sąraše chronologiškai eina idilinis poetas *Teokritas* (310–245). Jis buvo gana daug kartų spausdinamas Italijoje ir šiapus Alpių ligi pat Kulviečio mirties. Jo studijų metais, pavyzdžiui, buvo išleistos „Trisdešimt šešios idilės" (*Idyllia XXXVI*). Graikiškas tekstas išėjo 1530 m., o Eobano Hesso vertimas – 1531 m. Tekstą parengė Camerarius. Turbūt šį leidinį turėjo Kulvietis. Kitas Teokrito raštų leidimas bibliotekoje buvo su komentarais (*cum commentario*). Galimas daiktas, kad tai buvo tokia knyga: „Trisdešimt šešios idilės. To paties poeto epigramos... Senieji komentarai... parašyti Z. Kalierdžio" (*Idyllia XXXVI. Ejusdem epigrammata... Commentaria vetera... a Zach. Calliergo*, Venecija, 1539).

Sąraše minimas *Dionysius*, matyt, yra III a. graikų rašytojas Dionisijas Afras Peregietis, parašęs pagal Eratosteną geografijos vadovėlį, Prisciano išverstą į lotynų kalbą – *De situ orbis*, kituose leidimuose vadinamą *Cosmographia*. Knygą Vienoje 1515 m. išleido Joachimas Vadianas. Be to, ji buvo išleista Bazelyje (1523, 1534), Kelne (1543) ir kitur. Bibliotekoje buvo veikiausiai vienas iš paskutinių leidimų.

Graikų rašytojo *Plutarcho* (apie 45 – apie 120) gausių raštų atstovas Kulviečio bibliotekoje yra jo pedagoginis veikalas apie vaikų auklėjimą *De educatione liberorum*. Pagal pavadinimą geriausiai atitinka Krokuvos 1528, 1536, 1543 m. leidimai. Todėl reikia manyti, kad kaip tik vieną iš tų metų leidinių turėjo Kulvietis. Apskritai Plutarchu buvo domimasi labai plačiai. Viduriniais amžiais, kaip ir kai kurie kiti antikiniai rašytojai, jis buvo laikomas pusiau krikščionimi. Juo domėjosi ir į lotynų kalbą vertė Šiaurės humanistų vadas Erazmas Roterdamietis. Jo graikiškam ir lotyniškam Kelno 1519 m. leidimui įžangą parašė Melanchtonas.

Erazmas Roterdamietis parengė ir pridėjo pratarmę graikų astronomo, matematiko ir geografo *Klaudijaus Ptolemajo* (apie 90 – apie 160) geografiniams raštams „Aštuonios knygos apie geografiją" (*De geographia libri VIII*, Bazelis, 1530, 1535). Šis leidimas, matyt, ir minimas sąraše. Kulviečio bibliotekoje buvo ir kitas Ptolemajo raštų leidinys, kuriame buvo ir žemėlapiai (*cum tabulis*). Tarp daugelio jo raštų leidimų bibliografijos nurodo tokius leidimus su žemėlapiais: *Liber geographiae cum tabulis...*, išleistus Romoje (1508), Venecijoje (1511) ir Strasbūre (1520).

Kalbėdamas apie graikų rašytoją *Lukianą* (apie 120 – po 180), sąrašo sudarytojas mini, jog Kulviečio bibliotekoje buvo jo raštų „viena dalis" (*una pars*). Tai turėtų reikšti, kad visi Lukiano veikalai buvo išleisti keliomis dalimis ir viena jų pateko į Kulviečio biblioteką. Žinoma, kad dviem tomais graikų kalba Lukiano veikalai buvo išleisti Hagenau (1526): *Luciani Pars I. II.* Ten pat leidimas buvo pakartotas (1535). Pastarųjų metų leidimo vieną tomą veikiausiai ir turėjo Kulvietis savo bibliotekoje. Lukianą, kaip ir Plutarchą, į lotynų kalbą išvertė Erazmas Roterdamietis.

Erazmo Roterdamiečio buvo mėgstamas ir žinomas krikščionių rašytojas, Biblijos vertėjas ir filologas *Jeronimas* (apie 347–420), ypač jo laiškai. Šis humanistas buvo tos nuomonės, kad katalikų teologai jo raštus yra sugadinę ir iškraipę. Todėl jis nutarė atkurti tikrąjį tų raštų tekstą ir juos išleisti. Visus Jeronimo raštus Erazmas Roterdamietis išleido 1516 m. Iš devynių raštų dalių keturios pirmosios skiriamos laiškams. Erazmo Roterdamiečio redakcijos Jeronimo laiškai atskirai buvo išspausdinti Lione (1526). Šio leidimo knygą ir galėjo turėti Kulvietis savo bibliotekoje.

Be originalių autorių, Kulviečio bibliotekoje buvo ir pagalbinių knygų graikų kalba. Tai – gramatikos: „Graikų gramatikų raštų rinkinys", Urbano Bolzanijaus „Graikų kalbos gramatika", Sebastiano Münsterio „Graikų kalbos gramatika" ir du žinomos Melanchtono graikų kalbos

gramatikos leidimai. Tos knygos taip pat rodo Kulviečio susidomėjimą graikų kalba. O šio susidomėjimo, kaip rodo nemažas skaičius graikų autorių, būta gana didelio. Kulvietis yra pirmasis Lietuvos kultūros veikėjas, nuoširdžiai susirūpinęs graikų kalbą panaudoti humanistinei minčiai skleisti, taip pat kovai su tradicine Katalikų Bažnyčios pažiūra į krikščioniškos doktrinos dokumentus.

Hebraiškos knygos. Trečioji humanistų kalba – hebrajų – į to meto kultūros pasaulį atėjo dar vėliau ir dar sunkesniu keliu negu graikų kalba. Tiesa, ją palaikė bendras humanistų šūkis *Ad fontes* – noras skaityti Biblijos originalą, atkurti pirminę jos formą ir turinį. Šis šūkis, panašiai kaip ir graikų kalbos studijavimas, grėsė Katalikų Bažnyčios priimtam Biblijos tekstui ir jo interpretacijai. Bažnyčios vyresnybė ir teologai gerai suprato, kad hebrajų kalba gali tapti „erezijų" šaltiniu. Imta bijoti atgimstančio judaizmo, kaip bijota graikų bei romėnų pagonybės. Nepalanki hebrajų kalbai buvo ir ta aplinkybė, kad trūko krikščionių, mokančių šią kalbą, o žydų, šios kalbos specialistų, nebuvo įsileidžiama į krikščioniškas mokyklas. Todėl iš pradžių hebrajų kalbos buvo mokomasi dažniausiai privačiai[9].

Kaip rodo bibliotekos knygos, Kulvietis buvo vienas hebraistų, nors ir gerokai mažesnį dėmesį skirdamas šiai kalbai negu graikų. Sąraše pažymėta, kad jis turėjo hebrajišką psalmyną su lygiagrečiu graikišku tekstu: *Psalterium graecum et hebraicum*. Tai, matyt, tos pačios Dovydo psalmės, kurias jis interpretuodavo Karaliaučiaus universitete. Tokiuose daugiakalbiuose rinkiniuose dažnai būdavo spausdinamas hebraiškas tekstas. Atskirų hebraiškų spaudinių Kulvietis neturėjo, nors tuo metu jie irgi buvo spausdinami.

Visos kitos su hebrajų kalba susijusios knygos buvo tik pagalbinės: žodynas, gramatika, lentelė prie gramatikos, asmenavimo lentelė. Iš to matyti, kad Kulvietis savo klausytojams dėstė tik hebrajų kalbos pradžiamokslį. Sąraše nepažymėtas nė vienas tų knygų autorius. Tuo metu garsus hebraistas buvo Johannesas Reuchlinas (1455–1522) – hebraiško elementoriaus (*Rudimenta hebraica*, 1506), hebraiško žodyno (*Lexicon hebraicum*, 1512) autorius. Bazelyje hebrajų kalbą dėstė žinomas kalbininkas, kosmografas ir matematikas Münsteris (1485–1552), išleidęs 1523 m. hebrajų kalbos gramatiką ir žodyną (*Grammatica hebraica*, *Dictionarius hebraicus*). Hebrajų kalbos gramatiką *Hebraicae grammaticae institutiones* išleido Vitenberge 1518 m. J. Bechenšteinas. Baigiamąjį žodį jai parašė Melanchtonas. Sunku pasakyti, kurio autoriaus hebraiškos knygos buvo Kulviečio bibliotekoje. Sprendžiant pagal pavadinimų panašumą, reikėtų manyti, kad bibliotekoje buvo Münsterio knygos. Gal to paties autoriaus buvo ir minėti priedai prie hebrajų kalbos gramatikos[10].

Žinoma, hebraiška knyga Kulviečio bibliotekoje atstovaujama negausiai. Tačiau faktas, kad hebraiškų knygų būta, kai ta kalba tik neseniai buvo pradėta rūpintis, yra gana reikšmingas.

Knygos neklasikinėmis kalbomis ir kitos *visai neaiškios knygos*. Šalia trikalbės Kulviečio bibliotekos minimos dvi knygos: „Lenkiška knyga" (*Polonicus liber*) ir „Prūsiška knygelė" (*Prutenicus libellus*).

Pirmoji greičiausiai yra Kulviečio pažįstamo dar iš Leipcigo studijų metų Jano Seklucjano (apie 1510/1515–1578) „Katekizmo paprastas tekstas" (*Katechizmu text prosti*) ar „Krikščionių tikėjimo išpažinimas" (*Wyznanie wiary chrześciańskiej*). Knygoje pažymėta, kad ją išspausdino

[9] Plačiau žr. Barycz H., *op. cit.*, s. 84–95; *Geschichte der deutschen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Hrsg. von Klaus Gysi u. a., Berlin: Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1960, Bd. 4: Von 1480 bis 1600, von Joachim G. Boeckh u. a., S. 145 et al.

[10] Krokuvoje 1534 m. išleista Jano van Campeno knyga, kurioje surinkti hebrajų gramatikos priedai, tarp jų ir asmenavimo lentelė (*tabula conjugandi*). Gal sąraše šis leidinys ir minimas.

Karaliaučiaus spaustuvininkas Johannas Weinreichas 1545 m., tačiau nustatyta, kad faktiškai ji išėjo dar 1544 m. Antroji spausdinta veikiausiai irgi tais pačiais metais[11]. Vadinasi, pats Kulvietis vieną jų galėjo įjungti į savo biblioteką. Antroji knygelė – tikriausiai pirmasis prūsiško katekizmo leidimas „Katekizmas prūsų kalba ir greta vokiečių kalba" (*Catechismus in preussischer Sprache und dagegen das deutsche*). Antrasis, pataisytas, prūsų katekizmo leidimas, kaip žinoma iš sąskaitos spaustuvininkui už jo 192 egzempliorių išspausdinimą, išėjo 1545 m. birželio mėnesio pabaigoje[12]. Vadinasi, jis negalėjo būti Kulviečio bibliotekoje, nes ji jau buvo išsiųsta motinai. Tačiau pirmasis leidimas, panašiai kaip ir Seklucjano knygos, galėjo būti išspausdintas 1544 m. pabaigoje. Kai kada reiškiama mintis, kad ne pats Kulvietis įsigijęs tas knygas, o kas nors kitas jas pridėjęs, nes jis jau pačioje 1545 m. pradžioje buvo Vilniuje. Bet atrodo, kad minimas knygas jis, dar prieš išvykdamas į Vilnių, galėjo pats įsigyti. Šios knygos į biblioteką pateko neatsitiktinai, nes Kulvietis tuo metu domėjosi ne tik lietuvių, bet ir prūsų bei lenkų protestantiška literatūra.

Kulviečio bibliotekoje buvo keletas knygų, kurios visai mažai yra paaiškėjusios ir apie jas yra žinoma tik tiek, kiek žinių apie tai yra pateikęs sąrašo sudarytojas. Galima teigti, kad tai ne antikinės knygos. Kai kurios gal buvo rankraštinės arba rinkiniai iš įvairių knygų. *Arcula* turbūt buvo retorikos pavyzdinių ištraukų rinkinys, gal sudarytas ir paties Kulviečio. Tokio pobūdžio, matyt, buvo ir rinkinys „Klausimai apie sielą" (*Quaestiones de anima*), „Dialektikos klausimai" (*Quaestiones dialecticae*), „Muzikos klausimai" (*Quaestiones musicae*). *Anatomia* bibliografijoje žinomas pavadinimas. Ši knyga skiriama Erazmui Roterdamiečiui ir kovai su liuteroniška Reformacija. Bet ji atspausdinta, kiek žinoma, gerokai vėliau (apie 1600 m.)[13]. „Didysis žemėlapis" (*Mappa magna*), reikia manyti, yra koks nors pasaulio žemėlapis, kurių tuo metu buvo išspausdinta keletas: Mikalojaus Kuziečio (XV a. antra pusė), Toskanelio (1474), M. Valdzemiulerio (1507, 1516). Pagal pavadinimą artimesnis yra Bernardo Wapowskio (1470–1535) „Žemėlapis, kuriame pavaizduojami Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštai" (*Mappa, in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, Krokuva, 1526).

Metus bendrą žvilgsnį, galima konstatuoti, kad Kulviečio bibliotekoje buvo 15 romėnų autorių, 19 graikų autorių, 13 vėlesnio meto rašytojų bei mokslininkų. Atitinkamai knygų: lotyniškų antikinių – 25, graikiškų – 30, vėlesnių amžių – 28, hebraiškų – 5. Taigi daugiausia graikų autorių ir knygų, nors šiaip vyrauja lotynų kalba. Mat graikų ir hebrajų kalbų knygos būdavo komentuojamos ir dažnai verčiamos į lotynų kalbą.

Iš pateiktų duomenų, nors jie ir nėra visiškai tikslūs, ryškėja, kad Abraomas Kulvietis buvo įsigijęs daugiausia tokių knygų, kurios buvo spausdintos Vakarų Europos spaudos centruose: Bazelyje, Kelne, Hagenau, Strasbūre, Paryžiuje, ir mažiau – spausdintų Italijoje ir Krokuvoje. Šiuo atžvilgiu Kulviečio biblioteka nesiskiria nuo Vilniaus dvaro bibliotekos, kuri buvo komplektuojama iš knygų, išleistų taip pat Vakarų Europos spaudos centruose.

Būdinga, kad tarp vėlesniųjų, neantikinių, autorių vyrauja tokie rašytojai ir mokslininkai, kurie žinomi kaip „eretikai" – Reformacijos šalininkai arba bent tokie, kurie, nenutraukdami ryšių su Katalikų Bažnyčia, vis dėlto ją kritikavo. Šiuo atžvilgiu Kulviečio biblioteka yra šališka ir rodo savininko proreformatiškus idėjinius įsitikinimus.

[11] Žr. Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 27, wydał Stanisław Estreicher, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1929, s. 358; „Seklucjan Jan", in: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut"*, t. 3: Piśmiennictwo staropolskie, Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1965, s. 224–229.

[12] Plg. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, Königsberg, 1896, H. 20, S. 89.

[13] Žr. Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 16: Stólecie XV–XVIII, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1898, s. 83.

Taip pat ir iš tos medžiagos, kuri yra pateikta apie antikinių autorių leidimą, galima spręsti, jog Kulvietis stengėsi įsigyti tokių veikalų, kuriuos parengė spaudai ir komentavo Erazmas Roterdamietis, Melanchtonas, Camerarius, Vadianas ir kiti oficialiosios ideologijos priešininkai bei kritikai. Išskyrus Albertą Didįjį, Kulviečio bibliotekoje nėra katalikiškų knygų bei autorių.

1970

Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis

Ankstesniame straipsnyje apie Abraomo Kulviečio biblioteką[1] konstatuota, kad naujieji rašytojai ir mokslininkai daugiausia buvo tie, kurie kritikavo Katalikų Bažnyčią arba aiškiai rėmė Reformaciją bei ją propagavo. Iš minėto straipsnio taip pat galima spręsti, jog Kulvietis stengėsi įsigyti tokių senųjų ir naujųjų autorių veikalų, kuriuos buvo parengę spaudai arba komentavę Erazmas Roterdamietis, Pilypas Melanchtonas, Joachimas Vadianas ir kiti katalikų ideologijos kritikai.

Šis bibliotekos idėjinis kryptingumas leidžia manyti ją kartu su savo savininku pergyvenus tam tikrą raidą. Išlikęs knygų sąrašas atspindi, matyt, tik paskutinį bibliotekos raidos momentą, kai Kulvietis gyveno jau protestantiškame Karaliaučiuje. Tačiau žinoma, kad jis studijavo katalikiškuose universitetuose (Krokuvoje – 1528 m., Sienoje –1537–1538 m.), kuriuose buvo naudojamasi ir atitinkamo pobūdžio knygomis. Kulvietis neužėmė aiškių ideologinių pozicijų ir tada, kai jis grįžo į Lietuvą po studijų užsienyje. Vadinasi, jo bibliotekoje iš pradžių turėjo būti ir katalikiškų knygų, ypač nuolat vartojamų mokyklose vadovėlių. Pvz., viena tokių knygų buvo Aleksandro de Villa Dei *Doctrinale*. Viduriniais amžiais ši gramatika auklėjo dešimtis akademinio jaunimo kartų. Renesanso metu dėl jos užvirė smarki kova tarp scholastikos gynėjų ir humanistų (panašiai kaip dėl „alvaro" XVIII a.). Senieji universitetai, verčiami tradicijų, ilgai negalėjo atsikratyti šio vadovėlio, ir mokymo planuose jis figūravo dar ir gyvenant Kulviečiui, pvz., Krokuvos universitete juo buvo naudojamasi dar 1538 m. Tačiau šios knygos Kulviečio biblioteka neturėjo. Taip pat čia nebuvo ir žinomojo „donato", t.y. viduriniais amžiais ir Renesanso laikais populiarios Elijaus Donato gramatikos, be kurios ir Kulvietis vargu ar galėjo išsiversti. Kaip teisės mokslų daktaras, jis, aišku, negalėjo apsieiti be katalikų teisininkų darbų, o šių biblioteka irgi neturėjo.

Taigi Kulviečio biblioteka, atrodo, buvo „apvalyta". Galimas daiktas, kad progą jam peržiūrėti savo biblioteką davė tas momentas, kai jis, persekiojamas Vilniaus vyskupo, buvo priverstas persikelti į protestantišką Prūsiją (1542). Ten Kulvietis nusigabeno, kaip minima, nemenką biblioteką[2]. Betgi jis gerai žinojo, kad ir protestantų bažnyčios vadovybė ne mažiau nekentė

[1] Žr. Ročka M., „A. Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos", in: *Knygotyra*, 1970, t. 1 (8), p. 115–128; taip pat žr. šio leidinio p. 71–84.

[2] Jono Bilevičiaus ir J. Kmitos laiške kunigaikščiui Albrechtui rašoma: *Quia autem is praedictus piae memoriae nobilis et eximius vir contulerat se ad Vram Celsnem ac proficiscens detulerat secum non parvam supellectilem librorum, vestium et caeterarum rerum, quam postea nihil dubitamus non modice ex munificentia Vrae Celsnis eum adauxisse*; plg. Wotschke T., „Abraham Culvensis", in: *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1905, Bd. 42, S. 158, 183.

„eretiškų" katalikiškų knygų, negu katalikų dvasininkai – protestantiškų. Tada ir turėjo būti iš bibliotekos išimtos naujoje vietoje netinkamos knygos. Šiek tiek vėliau panaši „operacija" buvo padaryta ir Vilniaus dvaro bibliotekoje.

Tačiau pastaruoju atveju ideologinis uolumas palietė reformacinės pakraipos knygas[3].

Kyla abejonių ir dėl to, ar visos bibliotekos knygos iš Karaliaučiaus buvo pargabentos į Lietuvą. Tokio įtarimo pagrindą sudaro ta Prūsijos kunigaikščio Albrechto laiško vieta, kur rašoma, kad Stanislovas Ukmergietis perduosiąs velionio Abraomo motinai visus „namų apyvokos daiktus" (*supellectilem*; į šią sąvoką įėjo ir knygos), „likusius sumokėjus skolą, kurią pats velionis Abraomas, kai čia gyveno, užsitraukė"[4]. Tos skolos, matyt, būta nemenkos, jei minimos Kulviečio turto liekanos. Vadinasi, visai galimas daiktas, jog kai kurios Kulviečio knygos buvo paimtos už skolas, kurių veikiausiai jis ir prisidarė, pirkdamas knygas. Kad knygos, kaip brangus daiktas, tuo metu būdavo panaudojamos pinigams įsigyti ar skoloms apmokėti, matyti ir iš vieno Martyno Mažvydo laiško tam pačiam Prūsijos kunigaikščiui[5]. Tą patį rodo ir minimas faktas iš Vilniaus gyvenimo: po arkidiakono Stanislovo Gabrijalavičiaus mirties jo biblioteka už skolas buvo paimta į kapitulos iždą[6]. Taigi Kulviečio bibliotekoje knygų galėjo būti daugiau, negu apie jas pateikia žinių išlikęs sąrašas.

Kulviečio bibliotekos tematika, dominusi jos savininką, gana plati ir įvairi. Bibliotekoje buvo knygų teologijos, filosofijos, istorijos, didaktikos, teisės, kalbos mokslo, grožinės literatūros, retorikos, muzikos, gamtos mokslų, medicinos, žemės ūkio, geografijos ir kitais klausimais. Toks knygų įvairumas rodo, kad Kulvietis priklausė prie tų savo meto žmonių, kurie domėjosi ne viena kokia nors mokslo bei meno sritimi, o daugeliu jų. Ir Kulviečiui, matyt, buvo nesvetimas humanistams būdingas universalumo siekimas (*uomo universale*)[7].

Krinta į akis, kad Kulviečio bibliotekoje palyginti maža *teologinių* knygų: jų tik šeštadalis (13). Tai Jono Huso, Erazmo Roterdamiečio, Lorenzo Valla'os, Melanchtono, Johanno Bugenhageno, kai kurių neišaiškintų autorių raštai, psalmynas, lotyniški pamokslai ir rinkinys apie sielą. Kitų to meto protestantų veikėjų bibliotekose tokių spaudinių būdavo gerokai daugiau. Pvz., privačioje Prūsijos kunigaikščio Albrechto rūmų bibliotekoje vyravo teologinė knyga[8]. Rygos katedros mokyklos rektoriaus ir pirmojo protestantiško Rygos superintendanto, mirusio tais pačiais metais, kaip ir Kulvietis, Jacobo Battuso bibliotekoje apie pusę buvo teologinių knygų[9]. Tiesiog keista, kad liuterono Kulviečio bibliotekoje nėra paties Liuterio raštų. Kaip žinoma, Liuteris Reformacijoje užėmė labai svarbią vietą. Jo reformuotasis mokymas sudarė teologinės

[3] Hartleb K., *Bibljoteka Zygmunta Augusta. Studjum z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów: Towarzystwo miłośników książki, 1928, s. 114. Iš katalikiškų knygų toje bibliotekoje buvo Bažnyčios Tėvai Ambraziejus, Atanazas, Bazilidas, Kiprijonas, Grigalius Nazianzietis, Hilarijus, Irenėjas, Origenas, apaštalas Povilas, Tertulijonas; iš vietinių – Stanislovas Hozijus. Kulviečio bibliotekoje jų nėra, nes Liuteris Bažnyčios Tėvų nepripažino.

[4] Wotschke T., *op. cit.*, S. 186–187: *quae reliqua fuerit post solutum aes alienum, quodquod ab ipso d. Abrahamo, dum hic ageret, contractum est.*

[5] 1549 m. kovo 18 d. laiške rašoma: „Iš tikrųjų nieko neturiu, iš ko galėčiau kelyje pragyventi ir kuo užsimokėčiau užeigos namuose, nebent jei užstatyčiau ir išparduočiau savo knygas" (*Namque sustentem me in via, deinde quo satisfaciam in diversorio, nihil habeo, nisi libros meos* [...] *oppignorem vel divendam*).

[6] Kurczewski J., *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: Streszczenie aktów kapituły Wileńskiej, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, s. 61.

[7] Universali buvo ir Mikalojaus Daukšos biblioteka. Vizitatorius Tarkvinijus Pekulas rašė, kad joje „yra labai daug įvairių mokslo sričių knygų" (*sunt quam plurimi libri diversarum scientiarum*); plg. Lebedys J., *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 146.

[8] Lebedys J., *op. cit.*, p. 148.

interpretacijos pagrindą ir Karaliaučiaus universitete. Liuterio dvasia Dovydo psalmes komentavo Stanislovas Rapolionis, Liuteris buvo vokiečių literatūros pradininkas. Jis populiarino spausdintą knygą, paskleisdamas tarp žmonių daugybę brošiūrų. Reformacijos centras Vitenbergas tapo vienu reikšmingiausių spaudos centrų Vokietijoje. Liuteris užvaldė vokiečių knygų rinką, kur jo smulkūs spaudiniai būdavo platinami tūkstančiais egzempliorių. Vienas Hansas Lufftas, buvęs svarbiausias Liuterio raštų leidėjas, per 50 metų išleido apie 100 000 egzempliorių jo Biblijos vertimų. Minėto Rygos superintendanto bibliotekoje Liuterio raštai buvo. Liuterio Bibliją turėjo ir Vilniaus dvaro biblioteka. Ji pasiliko ten pat ir biblioteką „apvalius", kai pastaroji perėjo į jėzuitų rankas[10]. Tačiau Kulviečio bibliotekoje, kaip minėjome ankstesniame straipsnyje, nebuvo net to darbo, kuriuo Liuteris polemizavo su Erazmu Roterdamiečiu. Tuo tarpu jo idėjinio priešininko knyga buvo.

Taigi, žinant šias aplinkybes, reikia manyti, kad Reformacijos šalininko ir skleidėjo Kulviečio bibliotekoje turėjo būti daugiau teologinių knygų, tikriausiai ir Liuterio raštų, bet tos knygos, matyt, pasiliko Karaliaučiuje; žodžiu, jomis buvo apmokėtos skolos.

Išlikęs sąrašas rodo, jog didžiąją bibliotekos dalį sudarė pasaulietinės knygos. Jei dalis religinių knygų ir nebuvo pargabenta į Lietuvą, vis dėlto reikia manyti, kad Kulvietis daugiausia dėmesio skyrė grožinei literatūrai ir mokslui. Visų pirma komplektuoti pasaulietines knygas jį skatino darbas ir bendros kultūrinės aplinkybės. Juk Kulvietis buvo graikų kalbos profesorius, o ne teologas. Tiesa, kartais yra teigiama, kad jis studijavęs teologiją ir net gavęs jos daktaratą[11]. Bet nebuvo laiko Kulviečiui gauti tą nelengvai įsigyjamą akademinį laipsnį. Ir žinomas Kulviečio pasakymas, kad daktaro laipsnis jam suteikęs teisę aiškinti, vesti disputus ir mokyti raštų (*scripturas*), turbūt nereiškia, kad čia kalbama apie Bibliją (*sacra scriptura*). Veikiausiai čia yra bendras pasakymas, pažymįs, jog daktarai gaudavo teisę interpretuoti visokius raštus.

Kulvietis, kaip rodo jo bibliotekos knygos, žavėjosi mokytaisiais humanistais – Erazmu Roterdamiečiu, Melanchtonu. Pvz., Melanchtonas teigė, jog žmogus taps barbaru, jeigu jis užsiiminės bei vadovausis vien teologija. Todėl jis reikalavo, kad kiekvienas mokslo siekiąs jaunuolis studijuotų gramatiką, dialektiką, retoriką, antikines kalbas, istoriją, fiziką, matematiką, astronomiją ir būtų visapusiškai apsišvietęs žmogus[12]. Toks požiūris atsispindi ir Karaliaučiaus universiteto, kurį steigiant patarimais daug prisidėjo Melanchtonas, mokymo planuose. Čia irgi yra panaši išlyga, susiaurinanti teologijos reikšmę ir daranti ją priklausomą nuo kitų mokslų. „Ainiai gali turėti gerų religijos mokytojų tik tuo atveju, jei bus išvystytos mokslų studijos ir jei mokyklose išaugs atžalynas, iš kurio vėliau bus galima parinkti bažnyčių mokytojų."[13]

[9] Buchholtz A., *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1883*, Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1890, S. 10–11.

[10] Hartleb K., *op. cit.*, s. 110.

[11] Regenvolscius A. [Węgierski Andrzej], *Systema historico-chronologicum, Ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias, praecipuè, Poloniae, Bohemiae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Moraviae, etc. distinctarum. Libris IV. Adornatum; Continens Historiam Ecclesiasticam, à Christo et Apostolorum tempore, ad An. Dom. MDCL*, Trajecti ad Rhenum: ex Officina Johannis à Waesberge, Bibliopolae, 1652, p. 72: *apud Lituanos ab anno 1539 Lutheri sectatores ex Germania vestigium posuere, autore quodam Abrahamo Culva, Theologiae Doctore, qui in urbe Vilnensi scholam aperuerat, in qua 60 discipulos erudiit.*

[12] Savo kultūrinę programą Melanchtonas išreiškė kalboje *De corrigendis adolescentiae studiis* (1518 08 29) tokiais žodžiais: *Sapere audete, veteres Latinos colite, Graeca amplexamini, sine quibus Latina tractari recte nequaunt.*

[13] *Nec vero posteritas habere doctores religionis potest, nisi literarum studia colantur et in scholis seminaria educentur, ex quibus postea eligi doctores ecclesiarum queant* (Arnoldt D. H., *Historie der Königsbergischen Universität*, Königsberg, 1746, Bd. 1, Beylagen, S. 33–38).

Komplektuodamas biblioteką, matyt, ir Kulvietis buvo tos nuomonės, kad žymią vietą joje turi užimti pasaulietinės įvairių mokslų knygos.

Filosofinių knygų jo bibliotekoje – šešetas. Seniausias jų autorius – graikų idealistas Platonas. Kulvietis, kaip matėme, skaitė jo raštų originalus. Liuteriui Platonas nepatiko. Jam atrodė, kad šis graikų filosofas atitrūkęs nuo tikrovės, skraido kažkur per aukštai ir atitraukia skaitytojus nuo krikščioniškos praktikos[14]. Tačiau Platoną ypač mėgo Italijos humanistai. Šiuo atžvilgiu Kulvietis yra lyg jų sekėjas.

Tačiau didžiausią dėmesį Kulvietis skyrė Aristoteliui. Šio filosofo knygų jo bibliotekoje buvo daugiausia. Pagal bendrą tradiciją Aristotelis buvo laikomas svarbiausiu antikiniu filosofu. Būdinga, kad Kulvietis turėjo jo graikišką tekstą. Vadinasi, Kulviečio nepatenkino smarkiai iškraipomi lotyniški Aristotelio raštų vertimai bei komentarai. Šio mokslininko filosofiją labai vertino Melanchtonas. Jo nuomone, kiekvienai valstybei esą svarbu, kad Aristotelis ir toliau išliktų mokyklose ir kad moksleiviai neišleistų jo raštų iš savo rankų. Be šio antikinio mokslininko negalėsianti išsilaikyti ne tik grynoji filosofija, bet ir joks teisingas dėstymo bei mokymosi metodas[15]. Melanchtonui vadovaujant, Kulvietis Aristotelį skaitė Vitenberge[16]. Peripatetinė filosofija buvo labai vertinama ir Karaliaučiaus universitete. Tik ją vieną dėstyti rekomenduoja statutas. Ypač vertinama Aristotelio logika. Todėl ši filosofijos šaka Karaliaučiaus universitete buvo atidžiai studijuojama, rengiami jos vadovėliai, skirti universitetui ir žemesnėms mokykloms[17]. Ir moralinės filosofijos srityje daug lėmė Aristotelio žodis. Jo sekėjai uoliai darbavosi, kad įrodytų, jog visa tai, ką pasakė šis filosofas, yra gryniausia tiesa. Jie smarkiai puldavo tuos, kurie abejojo kai kuriais peripatetinės filosofijos teiginiais. Visa tai, nors nežymiai, atsispindėjo ir Kulviečio bibliotekoje.

Kiti antikiniai filosofijos veikalai buvo nežymūs. Tai Cicerono senatvės pagyrimas *Cato Maior sive De senectute*, to paties autoriaus Grakchų meto romėnų valstybės pagyrimas „Scipiono sapnas", paimtas iš „Valstybės" (*De republica*) šeštos knygos. Reikšmingesni veikalai anam metui – dvi Melanchtono dialektikos knygos. Tam kilniausiam „nematerialiam" mokslui ir silogizmo menui skirti „Dialektikos klausimai". Dialektika Karaliaučiuje, kaip ir kituose protestantiškuose miestuose, buvo labai vertinama, nes norėta išsiauklėti sau inteligentiją, kuri gerai žinotų ideologinių priešų – katalikų – disputo gudrybes ir jų priemonėmis idėjinę kovą pakreiptų Reformacijos naudai. Todėl ir Kulviečio bibliotekoje buvo palyginti daugiau tos srities knygų.

Teisės mokslų knygų Kulvietis turėjo tik trejetą: „Civilinės teisės rinkinį", „Pastabas dėl Justiniano kodekso pagrindų" ir „Lenkų karalystės statutą".

„Civilinės teisės rinkinys" ypač žinomas pasidarė humanizmo metu. Jis buvo laikomas vienu svarbiausių antikinių dokumentų. Daugelyje Europos kraštų toji romėnų teisė turėjo klasikinį autoritetą ir sudarė normą to meto teisei. Ja buvo naudojamasi ir teismo praktikoje. Nusižiūrint į romėnų teisę, buvo dėstomi teisės mokslai Karaliaučiaus universitete. Todėl, sudarant Teisės fakulteto statutą, profesoriai buvo įpareigoti aiškinti savo studentams „Justiniano kodeksą", „Pagrindus", „Pandektas" ir „Novelas", taip pat rašyti darbus apie šiuos veikalus[18]. Romėnų

[14] Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 2, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1924, S. 3.

[15] Plg. *Epistolae*, lib. I, p. 156: *Plurimum interest reipublicae, ut Aristoteles conservetur et exstet in scholis ac versetur in manibus discentium. Nam profecto sine hoc auctore non solum non retineri pura philosophia, sed ne quidem iusta docendi aut discendi ratio ulla poterit.*

[16] Plg. Wotschke T., *op. cit.*, S. 155.

[17] Raschius V., *Libri IV institutionum dialecticarum*, Gedani, 1589; Regiomonti, 1595 et 1628.

[18] Grube R., *Spicilegium de varia fortuna et utilitate Juris Romani in Prussia*, s. l., s. a., p. 39, §33.

teisę labai vertino Liuteris. Tuo tarpu senųjų dekretistų darbų nemėgo humanistai, niekino juos Liuteris, laikydamas jų autorius blogais krikščionimis. Dekretistų darbų nebuvo Kulviečio bibliotekoje.

Lietuvoje romėnų teisė platesnės praktinės reikšmės neturėjo, nes čia buvo labai vertinama savoji teisės sistema. Kulvietis romėnų teise rūpinosi daugiau kaip Karaliaučiaus, o ne Vilniaus gyventojas. Taip pat ir „Lenkų karalystės statutą" Kulvietis įsigijo, turėdamas prieš akis ne tiek Lietuvos, kiek Rytų Prūsijos teisinius reikalus. Mat pastaroji buvo patekusi į vasalinę Lenkijos priklausomybę, ir todėl jos gyventojams reikėjo domėtis ir lenkų teise.

Taigi Kulvietis turėjo žymių teisės veikalų, tačiau jų buvo per maža teisės specialisto ir daktaro bibliotekai. Pagal teisės mokslų knygas jo biblioteka gerokai skyrėsi nuo Vilniaus dvaro bibliotekos, kurioje vyravo teisės veikalai. Visai galimas daiktas, kad Kulviečio bibliotekos teisės skyrius daugiausia pasikeitė, išėmus iš jos į protestantišką Karaliaučių gabenti netinkamas knygas.

Istorikų Kulvietis turėjo ketvertą: trejetą antikinių ir vieną savo meto. Seniausias antikinis istorikas – graikas Ksenofontas. Paskui eina žymus pragmatinės pakraipos graikų istorikas Polibijas ir romėnas Titas Livijus. Tik Vadianas atstovauja jo meto istorijos mokslui. Tai rodo, kad Kulvietis nelabai domėjosi savo meto istorijos mokslais, ypač kad Vadiano darbas daugiau priklausė geografijai. Du graikų istorikai iš ketverto. Vadinasi, Kulvietis pirmenybę teikė graikams.

Kulvietis turėjo knygų *kalbos* klausimais daugiau. Be to, didžiausią jų dalį sudarė gramatikos, žodynai: buvo pora pagalbinių lentelių prie gramatikų. Aišku, šios knygos buvo renkamos visų pirma mokymo tikslais ir skirtos parengti „trikalbiam" savo meto apsišvietusiam žmogui. Visai natūralu, kad mažiau turėta lotyniškų ir hebraiškų, o daugiau graikų kalbos gramatikų. Vadinasi, ir tai patvirtina, jog Kulvietis buvo graikistas ir didžiausią jam rūpestį sudarė noras išmokyti savo mokinius graikų kalbos. Turimos gramatikos dar nebuvo labai plačios ir gilios moksliniu atžvilgiu. Jos toli gražu neprilygo mūsų akademinėms gramatikoms. Tai atitinkamų kalbų fonetikos, morfologijos bei sintaksės elementai, reikalingi skaitant autorius arba Biblijos originalą. Iš tokių gramatikų mokėsi pats Kulvietis ir mokė kitus.

Tačiau daugiausia mokykloje būdavo skaitomi autoriai. Tuo remiantis, matyt, ir galima paaiškinti, kodėl Kulvietis rūpestingiausiai komplektavo *grožinę literatūrą* (žinoma, visų pirma antikinę). Tos literatūros tematika įvairi. Čia ir karinės poezijos atstovas Homeras, ir taikos, žemės darbo bei griežtos moralės propaguotojas Hesiodas, ir liaudies išminties, gyvenimiškos patirties reiškėjas pasakėtininkas Ezopas. Greta graikų klasikinio periodo dramos, monumentalių portretų kūrėjo Sofoklio buvo „scenos filosofas" ir stiprios žmogiškos aistros vaizduotojas Euripidas, politinės komedijos meistras Aristofanas. Taip pat čia randamas romėnų „epinės istorijos", jų žemės ir laukų dainius Vergilijus, lyrikas Horacijus. Kulviečiui patiko „klasikinės senovės Volteras" – Lukianas, įkvėpęs humanistų (Erazmo Roterdamiečio, Ulricho von Hutteno ir kt.) satyrą. Bibliotekoje buvo filosofo, sofisto ir mago Apulėjaus „Metamorfozės". Be pagonių autorių, sąraše figūruoja krikščionio šv. Jeronimo laiškai. Prie literatūros pridėjus retoriką, jos tematika pasipildo Cicerono, Laktancijaus, Isokrato etiniais bei politiniais raštais.

Taigi tematika gana marga. Tačiau, atidžiau įsižiūrėjus, galima pastebėti joje bendrą bruožą: Kulvietis, įsigydamas knygas, žiūrėjo, kad tų spaudinių turinys galėtų būti lengviausiai traktuojamas krikščioniška dvasia ir kad tokiu būdu jis geriausiai tarnautų Reformacijos etikai bei didaktikai. Iš čia kyla Kulviečio dėmesys didaktikams bei „krikščioniškiems pagonims" (Hesiodas, Vergilijus, Plutarchas, Apulėjus ir kt.). Dėl to jo biblioteka „rimta", neatsisakoma tradicinio priešiškumo jausmų pasauliui. Bibliotekoje nėra Cicerono patetinių kalbų. Čia randami tik jo moraliniai politiniai darbai bei iškalbos rinktiniai pavyzdžiai. Neturėjo biblioteka net gerokai racionalistinės ir todėl „rimtos" Horacijaus lyrikos. Iš šio poeto kūrybos Kulvietis pasirinko dvi

laiškų knygas – svarstymus filosofijos ir literatūros teorijos klausimais. Kulviečio bibliotekos rimtumo neardė ir Teokritas, nes jo tada niekas nelaikė lyrinio gyvenimo vaizduotoju. Taigi tuo metu, kai buvo komplektuojama biblioteka, Kulvietis norėjo ne tik pateikti savo mokiniams tinkamą tekstą, reikalingą trims kalboms mokytis, bet ir duoti didaktinės medžiagos. Jis vengė tų rašytojų bei kūrinių, kurie minėtiems tikslams mažiau tiko.

Dvejopo – kalbinio bei didaktinio – tikslo Kulvietis siekė, atrinkdamas savo bibliotekai ir *gamtos mokslo* knygas. Kaip ir daugelis humanistų, jis, matyt, domėjosi gamtos mokslais ir stengėsi su jais supažindinti savo mokinius. Viduriniais amžiais gamtos mokslų sistema buvo daugiau pagrįsta Biblija, negu betarpišku stebėjimu ir eksperimentu. Nukrypti nuo jos buvo pavojinga, nes grėsė inkvizicijos teismas. Todėl gamtininkai, ypač gydytojai, dažnai tapdavo inkvizicijos aukomis. Tačiau pažanga šioje srityje buvo padaryta geroka. Ypač Italijoje. Atsirado nemaža gamtos mėgėjų, žinoma daug augalų ir gyvulių kolekcijų, botanikos ir zoologijos sodų. Tuo pačiu metu vienas po kito pasirodė nauji arba antikiniai vadovėliai apie žemės ūkį. Gydytojai, menininkai pradėjo atidžiai studijuoti žmogaus kūną. Labiau susidomėta gamta buvo ir tokiuose šiauriniuose kraštuose, kaip Rytų Prūsija ir Lietuva, pvz., Andreasas Aurifaberis ir S. Gebelijus tyrinėjo gintarą, mokytas vyskupas Vygandas aprašė vietos augalus, žvėris ir paukščius, Mikalojus Husovianas savo poemoje apie lietuvišką taurą apdainavo Lietuvos miškus.

Tačiau Kulviečio bibliotekoje naujosios gamtos mokslų literatūros nebuvo. Gamtos mokslui čia atstovavo tik antikiniai autoriai: graikai Aristotelis, Dioskuridas, Nikandras, Klaudijas Ptolemajas, romėnai Katonas, Kolumela, Plinijus Vyresnysis, pora vidurinių amžių mokslininkų – Albertas Didysis ir Avicena. Iš to galima būtų spręsti, kad Kulvietis nelabai domėjosi naujais gamtos mokslo poslinkiais. Bet didžiausia kaltė dėl to, matyt, teko Karaliaučiaus universiteto aplinkai, kurioje toli gražu nebuvo įveiktas senasis požiūris į gamtos mokslus. Karaliaučiaus universitete, kaip ir daugelyje kitų kraštų aukštųjų mokyklų, visam gamtos mokslui didelę reikšmę turėjo Aristotelio autoritetas. Kadangi jo teiginiai būdavo laikomi tikrais ir neabejotinais, o eksperimentai – nereikalingu daiktu, tai visa ta „fizika" mažai besiskirdavo nuo metafizikos ir virsdavo scholastiniu Aristotelio bei kitų antikinių gamtininkų tekstų nagrinėjimu. Tokiu būdu jie, panašiai kaip ir poetai, istorikai, tapdavo visų pirma autoriais. Juos interpretuojant, daugiausia dėmesio būdavo skiriama tekstui, o ne turiniui. Gamtos mokslų knygos, kaip ir grožinės literatūros tekstai, buvo visų pirma priemonė mokytis ir mokyti kalbų. Filologas Kulvietis visai neturėjo matematikos, astronomijos, technikos knygų. O jam gyvenant, tomis disciplinomis gana plačiai buvo domimasi. Lietuvoje, kaip rodo Vilniaus dvaro biblioteka, ypač domėtasi astronomija. Toji biblioteka turėjo garsųjį Mikołajaus Koperniko astronomijos veikalą. Kulviečio bibliotekoje jo nebuvo. Mat Koperniko mokslo nepripažino ir griežtai jį kritikavo Reformacijos vadovai Liuteris bei Melanchtonas.

Kulviečio biblioteka buvo glaudžiai susijusi su mokykla. Todėl galima teigti, kad, komplektuojant knygas, įtakos turėjo to meto mokyklų mokymo planai bei programos, reglamentavusios mokymo apimtį ir skaitomų autorių skaičių. Sutapimai bei skirtumai leidžia tiksliau apibūdinti biblioteką ir jos savininką.

Jau XIV a. pabaigoje Lietuvoje buvo vadinamųjų parapinių mokyklų. Žinoma, jos negali duoti kokių nors žinių apie Kulviečio biblioteką, nes pačios buvo žemo lygio. Čia vaikai pramokdavo tik skaityti, rašyti, giedoti, katekizmo ir lotyniškos ministrantūros, reikalingos tarnaujant mišioms. Reikšmingesnės tos mokyklos, kuriose buvo dėstomas aukštesnis lotynų kalbos kursas ir visoje Europoje pripažintas „donatas". Reikia manyti, kad tokio aukštesnio tipo buvo dvarų bei turtingų namų mokyklos. Jose samdyti mokytojai dėstė mokslų pradmenis ponų, bajorų, pasiturinčių miestiečių vaikams ir, matyt, parengdavo kandidatus į aukštąsias mokyklas.

Tokią mokyklą turbūt baigė ir Kulvietis. Tačiau „donato", kaip matome, bibliotekoje nebuvo. Neišliko konkrečių duomenų, ir dabar nežinome, kokias knygas vartojo mokytojai ir moksleiviai paties Kulviečio Vilniuje įsteigtoje mokykloje. Apie tai galima spręsti vien pagal analogiją, nes yra žinių apie kai kurias panašias Lenkijos mokyklas, pvz., apie Pinčovo gimnaziją, įsteigtą kalvinistų 1552 m.[19]

Ketvirtoje, t.y. žemiausioje, tos gimnazijos klasėje būdavo išmokstama pažinti raides, sudaryti iš jų skiemenis ir žodžius. Labiau išsilavinusiems mokiniams dėstydavo katekizmą lenkų kalba. Trečioje klasėje būdavo pereinama prie lotynų kalbos ir mokomasi jos elementų, išmokstamas daiktavardis, veiksmažodis, žodžių rašyba ir tarimas. Čia pradedami skaityti Katono Dionisijo „Dvieiliai" (*Disticha*), Sebastiano Castellio „Šventieji pokalbiai" (*Dialogi sacri*) ir Juano Luiso Viveso „Apie tikrąją išmintį" (*De vera sapientia*). Antroje klasėje būdavo mokomasi sintaksės ir prozodijos, skaitomos ir verčiamos į lenkų kalbą Terencijaus komedijos, imami lengvesni Cicerono laiškai. Mokiniai mokydavosi iš lotyniško Jono Kalvino katekizmo. Atskirus lenkiškus tekstus jie versdavo į lotynų kalbą. Kasdien būdavo rengiami disputai – aptariamos gramatikos taisyklės ir skaityti dalykai. Pirmoje klasėje visą dėmesį skirdavo retorikai ir dialektikai, todėl čia skaitydavo Ciceroną, jo retorinius, taip pat kai kuriuos moralinius raštus ir laiškus. Skaitant Vergilijų, ypač būdavo stengiamasi tinkamai išaiškinti mitologiją, kad nebūtų gadinama jaunuomenė. Kai kurias sunkiau interpretuojamas jo poezijos vietas dėstytojas rekomenduodavo pakeisti „švaresniais" Horacijaus, Ovidijaus ir kitų poetų kūriniais. Iš istorikų mokiniai nagrinėdavo Justiną ir Pompėjų Trogą. Paskutinėje klasėje buvo dėstoma ir graikų kalba. Pirmiausia mokiniai mokydavosi iš N. Clenardo gramatikos, paskui skaitydavo Ksenofontą, Lukianą arba lengvesnes Demosteno ir Isokrato kalbas. Mokykloje nebuvo geometrijos, astronomijos, filosofijos. Apskritai čia vyravo kalbinis bei retorinis auklėjimas. Tikslas – rengti protestantų (kalvinistų) dvasininkus.

Toje mokykloje skaitomus autorius lyginant su Kulviečio bibliotekos autoriais, matyti, kad kai kurie jų buvo tie patys: Katonas Dionisijus, Ciceronas, Vergilijus, Horacijus, Ksenofontas, Lukianas, Isokratas. Ta pati filologinė mokymo tendencija. Vadinasi, šie autoriai galėjo būti skaitomi ir tokios mokymosi tvarkos apskritai galėjo būti laikomasi ir Kulviečio mokykloje. Bet daugiausia autorių buvo skirtingi. Kulviečio bibliotekoje neturėta Castelliono, Viveso, Terencijaus, Kalvino, Justino, Pompėjaus Trogo, Demosteno. Cicerono ir Horacijaus kūriniai buvo skaitomi ne tie, graikų kalbos mokytasi iš kitokio vadovėlio. Apskritai Kulvietis turėjo gerokai daugiau autorių, negu jų skaitė tos kalvinistų mokyklos jaunimas. Kulviečio autorių sąrašas greičiau primena akademinės lektūros kanoną.

Dažnai skirtingus autorius skaitė ir Krokuvos universiteto studiozai. Šioje aukštojoje mokykloje buvo labai gerbiamas „krikščioniškas pagonis" Vergilijus. 1487–1563 m. profesoriai jo raštus interpretavo 153 kartus. Daug mažiau dėmesio susilaukė Ovidijus, Horacijus, Terencijus, Stacijus, Juvenalis, Lukanas, Plautas, Persijus, Ciceronas, Valerijus Maksimas, Svetonijus, Titas Livijus. Naujųjų autorių sąrašuose figūravo J. Baptista, Francesco Filelfo, Pomponio Leto, Pietro Aretino; reikšmingą vietą užėmė filosofas Aristotelis[20]. Tačiau Kulviečio bibliotekoje neturėta Ovidijaus, Terencijaus, Juvenalio, Lukano, Plauto, Persijaus, Svetonijaus, Baptista'os, Leto, Aretino. Ypač ji skiriasi pagal graikų autorius.

[19] Žr. Kot S., *Pierwsza szkoła protestanska w Polsce: Z historji wpływów francuskich na kulturę polską*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1921.

[20] Barycz H., *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1935, s. 23–24.

Pagal graikų autorius Kulviečio biblioteka labai artima Karaliaučiaus universiteto lektūros kanonui. Kaip rodo šio universiteto įstatai[21], kuriuose išvardyti privalomi skaityti autoriai, čia turėjo būti nagrinėjamas Hesiodas, Homeras, Euripidas, Sofoklis, Teokritas, kai kurios Demosteno kalbos, kai kurie graikų istorikai, Ezopas ir Aristotelis. Iš tų autorių nebuvo tik Demosteno. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad beveik visą graikišką savo bibliotekos dalį Kulvietis sukomplektavo Karaliaučiuje. Nieko nuostabaus: juk Kulvietis buvo vienas šio universiteto organizatorių ir graikų kalbos profesorius. Jis turbūt ir sudarė tą graikų autorių lektūros kanoną. Būdamas uolus graikistas, jis įsigijo dar ir daugiau graikų autorių. Kulvietis skaitė ir Aristofaną, Isokratą, Platoną, Polibijų bei keletą kitų. Mažiausią įtaką Karaliaučiaus universiteto antikinių autorių kanonas turėjo jo bibliotekos lotyniškai daliai. Čia nėra, pvz., tokių populiarių ir to meto mokyklose skaitomų autorių kaip Cezaris, Ovidijus, Plautas, Terencijus, Tacitas, Seneka, Kvintilianas. Ta bibliotekos dalis nebuvo tiesiogiai susijusi su pareigomis ir liko jų nevaržoma.

Nors Kulviečio bibliotekos leidinių sąrašas nepilnas ir ne visais atvejais įmanoma tiksliau nustatyti jai priklausiusias knygas, tačiau iš abiejų straipsnių medžiagos ryškėja keletas bendrų bruožų, būdingų bibliotekai ir jos savininkui. Jie tinka ir ano meto kultūros charakteristikai.

Visų pirma ši biblioteka rodo, kad Kulviečio gyvenamuoju metu Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje knygai jau buvo teikiama daug reikšmės. Jo biblioteka patvirtina aiškiai pasikeitusį ankstesnį požiūrį į knygą ir jos kultūrinį vaidmenį. Dar neseniai knyga buvo labai retas dalykas, ir ją vartojo beveik tik bažnyčios veikėjai teologijos ir liturgijos reikalams. Tuo tarpu Kulviečio bibliotekos didžiąją dalį sudarė pasaulietinės knygos. Taigi ji pergyveno knygos sekuliarizavimą.

Pagrindinė Kulviečio bibliotekos kalba buvo lotynų kalba. Ja pateikiamos knygų antraštės, nors šių kai kurios buvo ir kitomis kalbomis. Tai suprantamas dalykas. Lotynų kalba tuo metu buvo kultūros, mokslo, mokyklų, tarptautinio bendravimo, taip pat pagrindinė katalogų, bibliografijų, knygų anotacijų kalba. Nuo XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios šalia valstybinės rusų (baltarusių) kalbos lotynų kalba vis labiau plito ir Lietuvoje.

Tačiau bibliotekoje žymią vietą užėmė knygos graikų kalba: jų buvo daugiau, negu romėnų autorių knygų. Žinoma, reikšminga ta aplinkybė, kad Kulvietis dėstė graikų kalbą. Bet apskritai toks didelis jos pamėgimas tuo metu dar buvo ypatingas dalykas. Graikų kalbai ir graikų rąšytojams dar nedaug teskyrė dėmesio to meto apsišvietę žmonės. Nedaugelis ją mokėjo. Katalikų Bažnyčia ją laikė kenksminga, nes ji sudarė pavojų kilti erezijoms. Todėl graikų kalbą nenoriai leisdavo dėstyti jai priklausančiuose universitetuose. Tik humanistai, būdami pasiryžę grįžti prie pirmųjų antikinės kultūros šaltinių, ja rimtai susirūpino. Jau Francesco Petrarca ir Giovanni Boccaccio mokėsi graikų kalbą, kad galėtų skaityti Homero ir Platono kūrinių originalus. XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje graikų kalba susidomėta ir šiapus Alpių, nors ir sunkiai ji patekdavo į universitetus. Gana ilgai graikų kalbos gerbėjai jos mokydavosi privačiai. Heidelbergo universitete ji pradėta dėstyti 1498 m.; tačiau Vienoje, „Poetų ir matematikų" kolegijoje, graikų kalbos katedra 1503 m. negalėjo būti atidaryta, kaip buvo sumanęs tos kolegijos steigėjas Conradas Celtis, nes neturėta specialistų. Tik 1518 m. graikų kalbos profesorių gavo Vitenbergas. Čia dėstė Kulviečio mokytojas Melanchtonas. Truputį vėliau graikų kalbą įsivedė Frankfurto, Greifsvaldo ir Vienos universitetai. Krokuvos universitete ją imta dėstyti XVI a. pradžioje. Atskiros graikų kalbos katedros čia nebuvo, todėl italas Jonas Silvijus Amatas Sicilietis 1501 m. jos ėmė mokyti privačiai. 1506 m. jam į pagalbą atėjo Constanzo Claretti de Cancellieri. Be jų, žinomi Krokuvos graikistai Kasparas Ursinas Velijus, Jurgis Libanas.

[21] „Constitutiones academiae Regiomontanae de a. 1546", in: Arnoldt D. H., *op. cit.*, S. 126–132.

Lietuvoje graikų kalbą dėstyti pirmasis pradėjo pats Kulvietis savo Vilniaus mokykloje. Vėliau čia savo mokinius graikų kalbos mokė ir ispanas Petras Roizijus.

Taigi, esant palyginti negausiai graikistų šeimai, Kulvietis, kaip graikų kalbos profesorius ir uolus jos skleidėjas, buvo reikšmingas asmuo. Jo veiklos reikšmę padidina ta aplinkybė, kad tokiuose Šiaurės Europos kraštuose, kaip Lietuva ir Rytų Prūsija, prieš jį graikų kalba visai nebuvo dėstoma.

Analogiška padėtis ir su hebrajų kalba. Jos dėstymas Karaliaučiaus universitete buvo irgi naujovė Pabaltijo kraštuose.

Pirmieji hebrajų kalbos katedras ėmė steigti Italijos (XVI a. pradžioje), o truputį vėliau – vokiečių universitetai (Erfurtas, Vitenbergas 1518 m., Leipcigas 1515 m., Frankfurtas prie Oderio 1521 m.). Kaip trečioji kalba, ji buvo dėstoma garsiojoje Liuveno „Trikalbėje kolegijoje". Vėliau hebrajų kalbą imta dėstyti Krokuvos universitete. Tik čia, universitetui greitai grįžus prie scholastikos, šiai kalbai buvo primesta erezijų skleidimo funkcija ir jos dėstymas labai susilpnėjo. Didelis ginčas dėl hebrajų kalbos vyko Vokietijoje. Jis davė akstiną parašyti žinomas knygas – „Garsiųjų vyrų laiškus" (*Clarorum virorum epistolae*, 1514) ir „Tamsiųjų vyrų laiškus" (*Epistolae obscurorum virorum*, 1515)[22].

Bendrą to meto susidomėjimą kalbomis rodo ir Kulviečio bibliotekoje buvę dvi knygos „vulgariosiomis" kalbomis. Ir joje buvo prasidėjęs procesas, kuris vyko visame ano meto kultūriniame gyvenime: šalia antikinių kalbų vis plačiau reiškėsi nacionalinės. Humanistinis kultūros lotynizavimas pagaliau visur baigėsi nacionalinių kalbų ir literatūrų iškilimu bei suklestėjimu. Juk pats Kulvietis irgi rūpinosi lietuviška knyga ir yra palikęs vertimų į lietuvių kalbą.

Nagrinėjant pastebėta, kad Kulvietis yra visų pirma filologas ir kad jis domėjosi pirmiausia tekstu bei žodžiu. Tai būdinga humanizmo kultūrai. Mokslų hierarchijoje pirmavo dar toli gražu ne gamtos mokslai. Filologinis domėjimasis knyga reiškė atsisakymą nuo vidurinių amžių požiūrio į raštą ir kultūrą. Apsišvietę vidurinių amžių žmonės laikė save tiesioginiais vėlyvųjų Romos imperijos amžių kultūrinių tradicijų paveldėtojais, o humanistai sutelkė dėmesį į klasikinius antikinius laikus ir žinias apie juos sėmė iš išlikusių ano meto knygų. Jas studijuoti ir rinkti buvo svarbiausias humanisto uždavinys. Būdingas tuo atžvilgiu yra, pvz., Marcino Kromerio patarimas Žygimantui Augustui, susirūpinusiam Vilniaus dvaro bibliotekos komplektavimu. „Vis dėlto nusprendžiau, – sako Kromeris, – jog nereikia praleisti progos tau priminti, kad kuo geriau ji [t.y. biblioteka. – *M. R.*] bus papuošta senaisiais autoriais, tuo ji bus nuostabesnė ir vertingesnė, kad ja gėrėtųsi mokyti ir išmintingi žmonės. Juk tie senieji autoriai, ir tik jie, yra amžinieji visokios žmogiškosios ir dieviškosios išminties šaltiniai, kurių skaidrumą ne visuomet išsaugo mūsų meto autoriai, būdami lyg upeliai arba net tik klaneliai."[23]

Taip apie antikinius autorius manė ir Kulvietis. Dėl to jo bibliotekoje pastarųjų knygos sudarė didžiausiąją dalį. Tačiau Kulvietis nemanė, kad antikinė knyga yra atitrūkusi nuo jo meto gyvenimo ir visai „neutrali". Atvirkščiai, jis ją laikė aktualia. Jos aktualumas glūdėjo tekste: svarbu buvo, kaip jis pateikiamas ir ar jis tinkamas bei nesugadintas, ar grynas stilius. Tai lietė tiek pagoniškus antikinius autorius, tiek krikščioniškus rašytojus. Taip humanistai kovojo su vidurinių amžių sugadintais tekstais ir idėjomis. Dėl to Kulviečio bibliotekoje svarbus vaidmuo teko knygų redaktoriams bei leidėjams. Jis stengėsi įsigyti tokių antikinių ir krikščioniškų knygų,

[22] Barycz H., *op. cit.*, s. 67–95.

[23] *Nec tamen illud praetermittendum mihi esse duxi, quin te obiter admonerem, quo instructior veteribus authoribus fuerit, hoc eam fore admirabiliorem et aspectu doctorum ac sapientium hominum digniorem; illi enim illi sunt omnis humanae ac divinae sapientiae fontes perennes, quorum puritatem recentiores isti quasi rivi quidam sive adeo lacunae non semper retinent* (cit. pagal Hartleb K., *op. cit.*, s. 137).

kurios, jo nuomone, buvo išleistos patikimų redaktorių. Tokiais autoritetingais redaktoriais Kulvietis laikė visų pirma humanistus Erazmą Roterdamietį, Melanchtoną ir jiems artimus žmones – Joachimą Camerarijų, Heinrichą Glareaną, Vadianą ir kt.

Dar griežčiau Kulvietis savo bibliotekai atrinkinėjo naująsias knygas. Jų atžvilgiu jis laikėsi aiškių Reformacijos pozicijų. Todėl jo bibliotekoje buvo Reformacijos propaguotojų knygos arba tų, kurie nors ir neatsisakė katalikiškos ideologijos, bet kritikavo oficialiąją bažnyčią. Be Erazmo Roterdamiečio, Melanchtono, čia randame dar Huso, Valla'os, Bugenhageno raštus.

Apskritai Kulvietis (panašiai ir Vilniaus dvaro biblioteka) daugiausia knygų gavo iš Vakarų Europos spaustuvių, o ne iš Italijos, nors italų spaustuvininkas Aldo Manuzio buvo stambiausias antikinių knygų leidėjas. Šveicarijos, Prancūzijos, Vokietijos spaudos centrai buvo arčiau. Bet nebūtinai pats Kulvietis ten turėjo važiuoti. Po to meto Europą keliaudavo daug knygų prekybininkų. Buvo jų ir sėslių. Knygų prekyba užsiiminėdavo paprastai knygrišiai. Jie susiburdavo į cechus. Tokie cechai buvo Vilniuje ir Karaliaučiuje. Iš jų įsigyti knygų galėjo ir Kulvietis.

Europos, o ne Italijos spaustuvių knygų pasirinkimui šiokios tokios reikšmės galėjo turėti buvęs prieštaravimas tarp Europos ir Italijos humanizmo. Mat Europos humanistai, vadovaujami Erazmo Roterdamiečio ir Melanchtono, nebuvo tiek pažengę „pagonystėje" ir persiėmę pasaulietine dvasia, kaip kad Italijos humanistai. Tarp kontinento ir pietų humanistų nebuvo sutarimo vertinant kai kuriuos literatūros žanrus ir kai kuriuos autorius, pvz., Ciceroną. Italai labai gerbė Ciceroną, tačiau Erazmas Roterdamietis darbe *Ciceronianus* žiūrėjo į šį žymų Romos kalbėtoją šiek tiek nepasitikėdamas. Tuo buvo nepatenkintas italų humanizmo gynėjas Julijus Cezaris Scaligeris. Iš to, kad bibliotekoje Cicerono darbų buvo labai negausu, matyti, jog Kulvietis šiuo atžvilgiu linko į Erazmo Roterdamiečio pusę. Tam tikrą Europos humanistų ir Kulviečio konservatyvumą atspindi viena bibliotekos ypatybė: čia neturėta lyrikos ir linkstama į didaktiškumą. Tai vidurinių amžių literatūrinių tradicijų liekanos. Italijos humanistai šiuo atžvilgiu buvo nuėję toliau.

Negalima pasakyti, kad biblioteka atspindėtų visą Kulviečio kultūrinę veiklą. Pilniausiai ji parodo tą Kulviečio kultūrinės veiklos laikotarpį, kai jis gyveno protestantiškame Karaliaučiuje ir, pasak jo paties, tarnavo svetimiesiems. Kokia ji buvo tuo metu, kai jis gyveno Lietuvoje, konkretesnių duomenų maža. Galima spėti, kad, panašiai kaip Žygimanto Augusto bibliotekoje, buvo daugiau knygų, spausdintų Krokuvoje, Italijoje ir kitose vietovėse, su kuriomis susiję Kulviečio jaunystės bei studijų metai. Kulvietis turėjo ir katalikiškų knygų. Tačiau abiem atvejais nėra abejonės, kad Kulviečio biblioteka buvo humanistinio pobūdžio, o jos savininkas – aktyvus humanistinio sąjūdžio Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje dalyvis.

1972

Martyno Mažvydo raštai

Martynas Mažvydas ir jo raštai susilaukė gausių tyrinėjimų. Šalia Abraomo Kulviečio ir Mikalojaus Daukšos tai labiausiai tyrinėtas XVI a. lietuvių literatūros atstovas. Daug dėmesio ir studijų Mažvydui skirta tarybiniais metais. Visas pluoštas įvairios tematikos darbų pasirodė 1947 m., kai buvo švenčiamos pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejus. Buvo įvertinta tai, kas jau padaryta, tyrinėjant Mažvydo gyvenimą ir raštus, iškelta naujų faktų, kartu nusibrėžti dideli tolimesnio tyrinėjimo uždaviniai. Šia reikšminga proga dar kartą išspausdinta pirmoji lietuviška knyga. Ir pojubiliejiniais metais jau parašyta nemaža darbų apie Mažvydą, publikuota jo iki šiol neskelbtų raštų.

Mažvydo raštai iš pradžių, tik juos išspausdinus, buvo taikomi ano meto aktualioje ideologinėje propagandoje bei literatūrinėje praktikoje. Jais buvo naudojamasi mokykloje ir rašant naujus darbus. Kai kurie jo raštai – pavyzdžiui, giesmynai – buvo pagrindas tos rūšies Jono Bretkūno, Lozoriaus Zengštoko, Danieliaus Kleino knygoms.

Tyrinėjimo bei vertinimo objektu Mažvydo raštai tapo jau po trijų dešimčių metų (Baltramiejus Vilentas, 1579), tačiau plačiau – nuo Gotfrydo Ostermejerio (1793) ir Liudviko Rėzos (1816) darbų. Kitus jo raštus rinkti ir mokslo reikalui perspausdinti imtasi dar vėliau. Pirmas tai padarė žinomas lietuvių kalbos tyrinėtojas etnografas ir archeologas Adalbertas Bezzenbergeris savo veikale „XVI a. lietuviški ir latviški spaudiniai" (*Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts*, Bd. 1, Göttingen, 1874). Tačiau tuo metu dar nedaug Mažvydo darbų buvo žinoma, todėl ten paskelbti tik du – Katekizmas ir „Forma chrikštima". Neilgai trukus lenkų mokslininkas Zygmuntas Celichowskis Kurniko bibliotekoje surado Mažvydo knygelę „Giesme š. Ambrazeijaus", kurią su komentarais perspausdino leidinyje „M. Mažvydo Vaitkūno giesmės Te Deum laudamus lietuviškas vertimas" (*M. Moswida Waitkuna przekład litewski pieśni Te Deum laudamus*, Poznań, 1897). Šiuos tris darbus dar kartą perspausdino Jurgis Gerullis, tačiau kartu žymiai papildydamas Mažvydo darbų sąrašą 1921 m. Karaliaučiaus archyve ir miesto bibliotekoje rastais giesmynais ir knygele „Parafrasis": „Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams" (Kaunas, 1922). Tokios pat apimties veikalas su komentarais vokiečių kalba kitais metais išleistas ir Heidelberge. Tai didžiausi faksimiliniai perspaudai, ir tuo jie reikšmingi mokslui. Šiais leidiniais buvo remiamasi, perspausdinant Mažvydo raštus po Antrojo pasaulinio karo, kol nebuvo žinoma nė vieno pirminio egzemplioriaus.

Remiantis čia minėtais duomenimis ir papildžius bibliografų bei tyrinėtojų[1] surastais bei nustatytais darbais, galima sudaryti tokį šiuo metu mums žinomų Mažvydo darbų sąrašą:

[1] Plg. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 239–245, s.v. Mažvydas.

1. Katechismusa prasty žadei, makslas skaitima rašta yr giesmes... Karaliaučius, Hanso Weinreicho sp., 1547, 79 p.
2. Giesme š. Ambrazeijaus bey š. Augustina... Karaliaučius, Hanso Weinreicho sp., 1549, [13] p.
3. Forma chrikštima... Karaliaučius, Johanno Daubmanno sp., 1559, [42] p.
4. Gesmes chrikščoniškas, gedomas bažničosu per adventa ir kaledas ik gramniču. [Išleido Baltramiejus Vilentas]. Karaliaučius, Johanno Daubmanno sp., 1566, [94] p.
5. Gesmes chrikščoniškas, gedomas bažničosu per velikas ir sekminias ik adventa. [Parengė ir išleido Baltramiejus Vilentas]. Karaliaučius, Johanno Daubmanno sp., 1570, [350] p.
6. [Lietuviškos maldos. Karaliaučius, 1574].
7. Trumpas klausimas ir prieprovimas... Kn.: Liuteris M., Enchiridion. Katechismas mažas... iš vokiška liežuvia ant lietuviška pilnai ir viernai pergulditas per Baltramieju Villenta... Karaliaučius, Georgo Osterbergerio sp., 1579, p. [67–72].
8. Parafrasis permanitina poteraus malda... Pridėta prie kn.: Bretkūnas J., Giesmes duchaunas... Karaliaučius, Georgo Osterbergerio sp., 1589, [14] p.
Pastarasis Mažvydo raštas išspausdintas ir kn.: Zengštokas L., Giesmes chrikščioniškos... Karaliaučius, Joanneso Fabriciaus sp., 1612, l. 54–59.
9. Laiškai. Jų trylika. Rašyti Karaliaučiuje ir Ragainėje 1548–1561 m.
Pirmieji trys pateikti sąrašo spaudiniai išleisti Mažvydui dar gyvam esant, o visi kiti – jau po mirties. Visus neišspausdintus jo rankraščius (išskyrus laiškus) paveldėjo jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas. Jų dalį jis pats išspausdino, o vieną – Bretkūnas.
Vis dėlto nenustatyta, ar visi Mažvydo rankraščiai išspausdinti. Kaip rodo jo laiškai, jis mėgo literatūros darbą ir buvo atsidėjęs jam visą gyvenimą. Taigi jis galėjo parašyti daugiau, negu mums išliko. Apie tai lyg galėtume tikriau spręsti iš paties Mažvydo žodžių. Štai Katekizmo lotyniškos pratarmės gale jis žada savo skaitytojams po tos mažos knygos „netrukus duoti kokį nors didesnį ir geresnį darbą“, jei tik pastebėsiąs jų malonų palankumą. Autorius, matyt, čia galvoja apie didesnį už išspausdintąjį Katekizmą. Lietuviškoje Katekizmo dalyje apie tokią rengiamą knygą jis keletą kartų užsimena, sakydamas, kad skaitytojai turėsią „išguldimi visa katechismusa platesnei“ arba: „Apie tą svetasti... didesneme katechismusy turesit išguldima“[2]. Tačiau tokio Mažvydo darbo neturime, nors pažadas įsakmus bei tvirtas ir atrodo, jog netolimoje ateityje turėjo būti ištesėtas.
Kiti ano meto religinės literatūros rengėjai panašų sumanymą buvo įvykdę, pavyzdžiui, Janas Seklucjanas.
Ir su laiškais susipažindamas, skaitytojas pastebės, kad jų autorius mini daugiau, negu mums žinoma. Pavyzdžiui, šeštame ir dešimtame laiške jis mini tokius savo laiškus, kurių mes irgi neturime.
Nežinomi ir tie dokumentai, kuriuos jis sudarinėjo, tarnaudamas Ragainės amtmono raštinėje.
Taigi Mažvydo raštų ieškojimas neturėtų būti baigtas.

Martyno Mažvydo pirmoji knyga „Katechismusa prasty žadei“, išėjusi 1547 m., atsirado ne pačioje knygos ir spaudos pradžioje, o gerokai vėliau. Kai ji pasirodė, Europos knyga jau turėjo viso šimtmečio tradicijas.

Pačioje Lietuvoje bei Rytų Prūsijoje ši knyga, kaip spaudos faktas, irgi nebuvo staigmena. Jau anksčiau Vilniuje spaudai buvo parengta kanauninko Martyno „Agenda“ (išspausdinta Gdanske 1499). Taip pat dar gerokai prieš Mažvydo Katekizmą baltarusių humanistas Pranciškus Skorina įsteigė Vilniuje spaustuvę ir pradėjo spausdinti knygas senąja rusų (baltarusių) kalba (1525). Beveik tuo pačiu metu (1523–1524) pradėjo veikti pirmoji Rytų Prūsijoje Hanso Weinreicho spaustuvė, ligi 1547 m., be vokiškų ir lenkiškų, išleidusi ir dvi prūsiškas knygas – katekizmus (1545).

Jau nekyla abejonių dėl to, ar Mažvydo Katekizmas yra pirmas lietuviškas spaudinys. Daugiau kaip prieš šimtą metų žinomas istorikas Teodoras Narbuttas[3] turbūt ne be noro paankstinti

[2] Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, įvadiniai straipsniai Kosto Korsako ir Marcelino Ročkos, tekstą ir komentarus paruošė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 133 (eil. 7–8), 139 (eil. 14–16); taip pat žr. p. 107 (eil. 11), 161 (eil. 13–14).

[3] Narbutt T., *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 9: Panowania Zygmuntów, Wilno: Nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1841, s. 287.

lietuviško spausdinto žodžio atsiradimą ir suteikti lietuvių kultūrai daugiau garbės, tvirtino matęs bažnytinio turinio spaudinyje[4], išėjusiame Vilniuje 1533 m., šalia lenkų, lotynų, vokiečių kalbų tekstų ir lietuvių kalbos tekstą. Bet jau ir tada kai kurie tyrinėtojai – Juozapas Jaroševičius[5], Maurikijus Mykolas Stankevičius[6] – tą žinią laikė klaidinga. Taip manoma ir dabar[7].

Iš tikrųjų nerasta spausdintų raštų (žinomas tik nedidelis įrašas ranka vienoje knygoje) nei argumentų, kuriais remiantis būtų galima teigti buvus lietuviškų knygų prieš Mažvydo Katekizmą. Ir pats Mažvydas – o jis turėjo gerai žinoti savo meto lietuviškos spaudos būklę – Katekizme pažymi, kad toje knygoje lietuvių kalba pirmą kartą reiškiasi:

> Bralau milasis, skaitidams tatai žinasy,
> Jag tassai liežuvis dabar reiškiesy.[8]

Apie tai, kad tai yra pirmas lietuviškas spaudinys ir kad jo autorius Mažvydas, kalba ir jo literatūrinis bendradarbis bei darbų leidėjas Vilentas: „Tarp daugelio [...] kunigaikščio Albrechto atmintinų darbų ne paskutinėje vietoje tas, kad jis pirmas liepė savo valdžioje esančiose žemėse rašyti, mokyti bei spaudą platinti lietuvių kalba, kuri, neturėdama jokių literatūros paminklų, prieš tai niekam nebuvo žinoma. Tam reikalui jis pasinaudojo pastangomis vieno asmens, kurį jis pasirūpino savo lėšomis tinkamai išmokslinti, būtent – mano pusbrolio Martyno Mažvydo, šviesaus atminimo Ragainės bažnyčios kunigo. Tat šitas vyras pirmasis parodė būdą rašyti savo tėvų kalba ir išspausdino reikalingą besimokantiems katekizmo pradžiamokslį bei šventų giesmių“[9].

Taigi kad Mažvydo katekizmas yra pirmoji lietuviška knyga, atrodo, yra tikra. Tik, suprantama, ne tokios buvo tos knygos sukūrimo aplinkybės, kaip pasakoja Vilentas, panegiriškai suversdamas visus nuopelnus dėl lietuviškos raštijos, švietimo ir spaudos vienam Prūsijos hercogui Albrechtui.

Tam hercogui, kaip liuteroniško protestantizmo propaguotojui, kaip naujo tikėjimo „žadžia milietaiui“[10], rūpėjo spausdinti ir platinti lietuviškus raštus. Jie turėjo stiprinti liuteroniškos reformacijos judėjimą Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje, taip pat remti hercogo Albrechto politiką Lietuvoje ir čia stiprinti jo įtaką. Taigi jam tenka šiokių tokių nuopelnų platinant lietuvišką raštą ir spaudą. Tačiau jų negalima laikyti grynai asmeniškais, nes ne tik Prūsijoje, bet visur, kur tik įsigalėjo liuteronizmas, buvo neigiama nusistovėjusi Katalikų Bažnyčios praktika ir ardomas tas uždarumas, kurį mini Mažvydas įžangos pradžioje, ir reikalaujama, kad ne tik kunigai, bet ir

[4] *Wyprawa duszy na tamten świat.*

[5] Jaroszewicz J., „Niektóre dodatki do dzieła: Wilno przez J. I. Kraszewskiego. Wilno 1840–1“, in: *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, Poczet nowy drugi, t. 23, Wilno: Jozef Zawadzki własnym nakładem, 1842, s. 216–219.

[6] Stankiewicz M., *Studya bibliograficzne nad literaturą litwską*, t. 2: Bibliografia litewska od 1547 do 1701 r., Kraków: Księgarnia G. Gebethnera i Spółki, Nakładem autora, 1889, s. 1–2, 5.

[7] Plačiau žr. Korsakas K., „Pirmoji lietuviška knyga“, in: *Senoji lietuviška knyga*: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti, ats. red. Vincas Mykolaitis, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 13–52.

[8] Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, p. 161 (p. 18–19); plg. taip pat p. 98 (eil. 4–14).

[9] Evangelias bei epistolas... Karaliaučius, 1579, p. [3–4]: *Inter multa* [...] *principis nostri Senioris Alberti* [...] *studia et monumenta hoc non postremum* [...], *quod linguam illam Lithuanicam, antea nullis literarum monumentis claram vel comprehensam, primus scribi, doceri et typis expressam divulgari in sua ditione iussit. Eam ad rem usus opera cuiusdam (quem suis sumptibus in bonarum artium studiis hic enutriri curavit), fratris patruelis mei Martini Mosvidii, pastoris ecclesiae Ragnetensis piae memoriae. Is enim rationem scribendi linguam patriam primus ostendit et elementa quaedam catechetica discentium studiis necessaria, cantilenas quoque sacras typis edidit* [...].

[10] Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, p. 197 (eil. 2).

kiekvienas tikintysis skaitytų Bibliją gimtąja kalba, kad ta kalba būtų skelbiamas tikėjimas ir atliekamos religinės apeigos. Hercogas Albrechtas, teikdamas pagalbą lietuviškai spaudai, tik įsijungė į šį bendrą religinių reformų judėjimą.

Ir pati Reformacija, savo propagandoje reikalaudama nacionalinės kalbos, nebuvo atsijusi nuo anksčiau prasidėjusio ir platesnio sąjūdžio – humanizmo, kurį sukėlė Europoje įsigalįs kapitalizmas. To ekonominio bei visuomeninio gyvenimo įtakoje ne viename krašte buvo sukurtos literatūros nacionalinėmis kalbomis dar prieš Reformacijos atsiradimą, net ten, kur reformacijos visai nebūta. Tai bendra to meto kultūros tendencija. Tuos Reformacijos ir humanizmo pradus jungia ir Vincas Mykolaitis-Putinas, kalbėdamas apie pirmosios lietuviškos knygos atsiradimą: „Pirmąją lietuvišką knygą pagimdė humanizmo ir reformacijos sąjūdis, kaip kūrybinės pažangos ir atnaujinimo valia..."[11]

Kalbant apie pirmosios lietuviškos knygos atsiradimą, taip pat reikia atsižvelgti į lietuvių kultūros ir kalbos raidą pačioje Lietuvoje. Čia dar prieš Reformaciją dėta pastangų plėsti lietuvių kalbos vartojimą. Tuo bendro Lietuvos ekonominio bei kultūrinio pakilimo metu jau buvo susidaręs šioks toks pasaulietinės inteligentijos sluoksnis, kilęs visų pirma iš vidutinių bajorų ir miestelėnų, mokęsis namie ir užsienyje. Tų naujųjų žmonių nepatenkino Katalikų Bažnyčios kultūrinė politika, neigiamas nusistatymas lietuvių kalbos atžvilgiu, viso švietimo monopolizavimas savo rankose ir jo varžymai. Atsiradus daugiau apsišvietusių žmonių su platesniais kultūriniais interesais, susidarė sąlygos formuotis ir literatūrinei lietuvių kalbai. Tuo ir galima paaiškinti faktą, kad Prūsijos hercogas Albrechtas mokytų ir lietuvių kalbą mokančių žmonių, tarp jų ir Mažvydo, ieškojo Lietuvoje. Neatsitiktinis reiškinys ir tai, kad pirmieji lietuviško rašto darbuotojai – pats Mažvydas, Kulvietis, Rapolionis, Zablockis, Jomantas ir kiti – buvo kilę iš Lietuvos, ne tik vakarinės, bet ir rytinės. Konstantino Jablonskio žodžiais tariant: „Mažvydo katekizmo priežastys yra dvi: lietuvių bendrinės kalbos susidarymas Didžiojoje Lietuvoje ir atsiradimas čionai inteligentijos, vartojusios tą kalbą raštui"[12]. Prūsijos valdovo norai ir lėšos galėjo skatinti, bet negalėjo nei sukurti literatūros, nei duoti jai pradžią.

Dėl to, nagrinėjant Mažvydo raštus, taip pat pirmąją lietuvišką knygą, reikia prieš akis turėti ne tik prūsišką reformaciją, ne tik hercogo Albrechto politinę veiklą, ne tik bendrą humanizmo poveikį, bet visų pirma Lietuvos visuomeninį bei kultūrinį gyvenimą, nes tų knygų autorius iš čia yra kilęs, čia augęs, čia mokęsis ir mokęs ir jai skyręs pirmąjį savo darbą.

Dėl to kartais keliama mintis, nors ir neturima konkrečių įrodymų, ar tik Mažvydas nebus pradėjęs katekizmą rengti, gyvendamas dar Lietuvoje[13]. Žinoma, tokio pobūdžio knyga jam būtų pravertusi, propaguojant čia liuteronišką reformaciją, už kurią jis, matyt, pirmasis nukentėjo ir dėl to nuo savo bendraminčių gavo „pirmojo kankinio" titulą. Bet Vilniuje tokią knygą išspausdinti buvo neįmanoma, pirmiausia dėl to, kad tuo metu čia nebuvo spaustuvės, o, be to, – dėl persekiojimo. Galima tik tarti, kad Mažvydas, traukdamasis į Rytų Prūsiją, nusivežė ten šiek tiek medžiagos pirmajai knygai, panašiai kaip Kulvietis – savo bibliotekos dalį. Mažvydas, matyt, žinojo, kad ten jau buvo norima išleisti lietuvišką katekizmą ir kad tas darbas gali tekti jam.

Pirmosios lietuviškos knygos, Mažvydo Katekizmo, kaip spėjama, buvo išspausdinta 200–300 egzempliorių. Iš to nedidelio skaičiaus gana ilgą laiką buvo žinomas tik vienas egzempliorius, kuris buvo saugomas Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje. Jis buvo įrištas drauge su kitomis devyniomis lenkiškomis, lotyniš-

[11] Mykolaitis-Putinas V., „Pirmoji lietuviška knyga", in: Idem, *Raštai*, t. 8: Literatūros istorija, kritika, publicistika, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 143–144.

[12] Jablonskis K., *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 36.

[13] Biržiška V., *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, d. 1, Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1953, p. 83.

komis, vokiškomis ir lietuviškomis knygomis bendru pavadinimu „Įvairūs katekizmai" (*Catechismi varii*). Toks rinkinys buvo parengtas 1729 m. Prūsijos karaliui Fridrichui Vilhelmui. Iš jo bibliotekos šis konvoliutas pateko į universiteto biblioteką.

Vienu metu, kai po Antrojo pasaulinio karo šio karaliaučinio egzemplioriaus saugojimo vieta buvo nežinoma, atrodė, jog nė vieno pirminio Katekizmo leidinio jau nebėra ir ateityje teks naudotis tik perspaudais. Tačiau 1956 m. paaiškėjo, kad Odesos Maksimo Gorkio mokslinėje bibliotekoje saugomas vienas pirmosios lietuviškos knygos egzempliorius. Pirmą informaciją apie jį suteikė tais metais lankęsis Vilniuje prof. Saulas Borovojus. Universiteto bibliotekos vadovybės rūpesčiu, sutikus minėtai Odesos bibliotekai ir Ukrainos TSR Kultūros ministerijai, knyga buvo perduota Vilniaus universiteto bibliotekai. Čia šiuo metu ir saugomas šis retas ir brangus spaudinys. Kadaise, 1869 m., šis Katekizmo egzempliorius buvo pirktas už 45 talerius Berlyne Ascherio antikvariate. Knyga gerai išsilaikiusi, įrišta pergamente, spauda gana aiški.

Atsirado ir antras egzempliorius. Rengiant senųjų (ligi 1861 m.) lietuviškų knygų bibliografiją bei ieškant jų Lenkijoje, paaiškėjo, kad Mažvydo Katekizmo egzempliorių turi Torunės universiteto biblioteka. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Retų spaudinių skyrius įsigijo šio egzemplioriaus mikrofilmą. Įsitikinta, kad į tą biblioteką yra patekęs minėtas Karaliaučiaus universiteto bibliotekos egzempliorius[14]. Taip dabar žinomi du šio leidinio egzemplioriai.

Galutinai nėra paaiškėję, kada tiksliai buvo išspausdinta pirmoji lietuviška knyga. Tiesa, dėl metų – 1547 – nesiginčijama, tačiau kyla pora smulkesnių abejonių dėl to, kuriuo tų metų laiku ji buvo išspausdinta. Abejonėms priežastį pakiša dar iš rankraščių bei inkunabulų išlikusi mada labai tikslinti darbo baigimo laiką, pažymint mėnesį ir dieną, kada buvo padėtas paskutinis taškas. Katekizmo antraštėje nurodyta, jog jis „del krikščianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas Karaliaučui 8. dena meneses sausia, metu... 1547". Tokia knygos pasirodymo data patvirtinama ir jos gale. Ten pasakyta, kad tą patį mėnesį ir dieną, kada jis buvo „sugulditas", t.y. parengtas, jis buvo ir „išbruktas", t.y. išspausdintas. Žinant mūsų spaudos praktiką, atrodo, turėtų būti koks nors laiko tarpas nuo tada, kada knyga baigta rengti, iki išspausdinimo, o čia išeina, kad nebūta jokio. Gal taip iš tikrųjų ir buvo, ir rengimas bei spausdinimas vyko vienu metu. Tai turėtų rodyti tas faktas, kad bent poroje Katekizmo vietų[15] kustodai, kurie turi sutapti su kito puslapio pirmuoju žodžiu ir taip įspėti skaitytoją, kaip prasidės kitas puslapis, neatlieka savo paskirties, nes minėtais atvejais kito puslapio tekstas prasideda kitaip. Turbūt staiga buvo pakeistas ar įdėtas naujas kito puslapio tekstas, o ankstesnis jau buvo išspausdintas, ir nesuspėta ar nenorėta jo keisti. Taigi, matyt, Katekizmas buvo rengiamas ir spausdinamas kartu.

Antra abejonė susijusi su „sausio" problema. Mokslininkai yra nustatę, kad anuo metu ir beveik ligi mūsų dienų „sausis" Rytų Prūsijoje nereiškė mūsų sausio, bet lapkritį, o veikiausiai gruodį. Taigi daroma išvada, kad pirmosios lietuviškos knygos išleidimo data, laikantis mūsų meto mėnesių pavadinimų, yra gruodžio 8 d.

Šis teiginys remiamas dar ir tuo, kad Mažvydas naudojosi Jano Seklucjano didžiuoju katekizmu ir jo giesmynu, o tuodu darbai buvo išleisti 1547 m. birželio ir rugpjūčio mėnesiais, taigi po sausio, jei skaičiuosime mūsiškai.

Bet vėl iškyla neaiškumas. Vienas to meto žmogus – Janas Maleckis – lietuvišką Mažvydo Katekizmą matęs jau 1547 m. Vargu ar jis suspėjo pamatyti tą knygą, išėjusią metų gale. Vis dėlto toks atvejis galimas. Tačiau visai nesiderina faktas, kad išspausdintoje Katekizme Jurgio Zablockio giesmėje „Litania nauieij sugulditа..." linkima sveikatos ir susilaukti šeimos „kunigiei" ir „kunigaikštei", t.y. pirmajai hercogo Albrechto žmonai Dorotėjai, kuri mirė 1547 m. balandžio 11 d. (*3 Idus Aprilis an. M. D. XLVII*). Suprantama, linkėti sveikatos po mirties visai nedera, o

[14] Žukas V., „Senos lietuviškos knygos Lenkijos bibliotekose", in: *Bibliotekų darbas*, 1970, nr. 7, p. 18–23.

[15] Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, p. 124–126, 132–135.

taip būtų, jei knygos spausdinimas būtų baigtas tų metų pabaigoje. Vėliau Vilento leistame giesmyne (1570), pakartojant minėtą Zablockio giesmę, to linkėjimo, kaip neaktualaus, nebėra.

Taigi išeitų, kad sausį reiktų suprasti mūsų prasme. Ginant šį aiškinimą, pažymima, kad ir naudojimasis Seklucjano darbais nebūtinai rodąs metų pabaigą, nes Mažvydas galėjęs gauti jo rankraščius ar korektūrą: juk tie darbai buvo spausdinami toje pačioje spaustuvėje, kurioje ir Mažvydo Katekizmas[16].

Apskritai diskusija dėl pirmosios lietuviškos knygos išleidimo datos, matyt, dar nėra baigta ir reikalinga tolesnio tyrinėjimo.

Pirmoji lietuviška knyga nėra vientisa, o susideda iš kelių dalių. Ne visų dalių autorius yra pats Mažvydas. Jis parengė Katekizmą, naudodamasis ir tuo, kas buvo padaryta jo pirmtakų. Gal dėl to ir antraštėje nefigūruoja jo pavardė.

Tos knygos dalys yra tokios:

1. Matyt, paties knygos parengėjo rašyta dviejų eleginių dvieilių lotyniška epigrama, skirta „Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei" (*Ad Magnum Ducatum Lituaniae*). Joje reiškiamas pageidavimas, kad ir „garsingoji Lietuva", bijodamasi rūstaus paskutinio teismo, taip pat priimtų protestantizmą.

2. Gal Karaliaučiaus universiteto profesoriaus ir rektoriaus Friedricho Staphylo, o veikiausiai paties Mažvydo parašyta lotyniška pratarmė „Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams..." To meto žmogus – minėtasis Maleckis – laiške vyskupui Pauliui Speratui tą pratarmę priskiria Staphylui, bet ji parašyta Mažvydo vardu, turiniu ir stiliumi glaudžiai susijusi su originaliąja lietuviška pratarme, joje savinamasi lietuvių kalba, ką vokietis vargu ar galėjo daryti. Reikia manyti, kad Mažvydas ją parašė, tačiau Staphylas, kaip rektorius, kuriam buvo uždėtos pareigos kontroliuoti spausdinamas ir platinamas knygas, ją peržiūrėjo ir aprobavo, o Maleckis jam, kaip žymesniam žmogui, pripažino autorystę. Šioje pratarmėje kritikuojama Katalikų Bažnyčia dėl to, kad Bibliją ji leidžia skaityti tik kunigams, o draudžia liaudžiai, raginama mokyti žmones katekizmo, kalbama apie viešai dar išpažįstamą stabmeldystę, dėstomas liuteroniškas mokymas apie žmogaus išteisinimą Dievo akivaizdoje, žadama „mūsų lietuvių kalba" parengti didesnį ir geresnį darbą.

3. Darbo parengėjo eiliuota lietuviška pratarmė „Knigieles pačias byla". 3–9 eilutėse yra jos autorystę aiškiai parodantis akrostichas „MARTINVS MASVIDIVS", perskaitytas pirmą kartą 1938 m.[17] Tai pirmas eilėraštis lietuvių kalba. Joje, panašiai kaip ir lotyniškoje pratarmėje, žmonės prašomi maloniai ir su džiaugsmu priimti jiems įteikiamą katekizmą ir giesmes lietuvių kalba, raginama pamesti stabmeldiškus dievus, skundžiamasi, kad žmonės nemoką katekizmo ir poterių, skatinami kunigai uoliai eiti jiems pavestas pareigas; taip pat žadama greitai išleisti platesnį katekizmą.

4. Šioje vietoje ir baigiasi beveik visa, galima sakyti, originalioji savo turiniu Katekizmo dalis. Toliau eina sekimai bei vertimai, pirmiausia elementorius „Pygus ir trumpas mokslas skaititi ir rašity". Kaip yra nustatęs Christianas Schweigaardas Stangas[18], ši knygos dalis išspausdinta, pasinaudojant Georgo Sauromanno lotynišku mažuoju katekizmu (1529), skirtu mokykloms. Ir Mažvydas silabizatūrą (skiemenavimą) paliko lotynišką, ir joje nėra raidžių, esančių toje rašyboje, kurią jis pritaikė lietuvių kalbai.

5. Katekizmas, šalia toliau einančių giesmių, – viena pagrindinių knygos dalių. Ji susideda iš penkių smulkesnių dalių: a) Zakans, alba Dešimtis Deva prisakimu, b) Dvilika straipsčiu veras krikščianiu..., c) Malda pana..., d) Svetastis, alba Sakramentai bažničias..., e) Pęnkta dalis ape įstatima uredu [pareigų] alba givenima. Ši pastaroji dalis yra atkreipusi į save didesnį tyrinėtojų dėmesį, nes tai yra pirmasis bandymas versti į lietuvių kalbą Bibliją, jos Naująjį Testamentą, kuris, Reformacijos skelbėjų manymu, turėjo liudyti apie senąją, tikrąją ir nesugadintą krikščionių bažnyčią: jos gaivintojais jie save laikydavo. Be to, joje slypi ano meto katalikų dvasininkų moralinio smukimo kritika[19]. Stangas nustatė, kad šio Katekizmo pavyzdys – Seklucyano

[16] Biržiška V., *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1: XVI–XVII amžiai, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1960, p. 81.

[17] Korsakas K., „Mažvydo parašas pirmoje lietuviškoje knygoje", in: *Tiesa*, 1947 12 09; Safarewicz J., „Un acrostiche de Mažvydas", in: *Prace filologiczne*, 1963, t. 18, cz. 1, s. 199–200.

[18] Stang C. S., *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*, Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1929.

[19] Plačiai tą kritiką yra aptaręs Korsakas (*op. cit.*, p. 42–49; taip pat Korsakas K., *Literatūra ir kritika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. 111–122).

lenkiškas 1545 m. katekizmas. Be to, naudotasi dar ir Maleckio 1546 m. katekizmu, o dalys „Narsa Deva grassimas" ir „Uredai" versti iš Iodocho Willicho 1542 m. lotyniško katekizmo.

6. „Upaminajimas" – pakartotinis priminimas lietuviams ir žemaičiams, kad ir jie patys išmoktų, ir savo sūnus bei šeimyną išmokytų trumpo katekizmo, o plačiau su juo susipažintų per pamokslus, vėliau – skaitydami didesnį katekizmą.

7. Kreipimasis „skaititaiap" – čia primenama, kad dabar pirmą kartą spausdinama lietuvių kalba ir todėl knygoje gali būti klaidų. Prašoma jas pataisyti „be vysakia užvidejima".

8. Daugiausia vietos skirta giesmėms: „Pradestyse [prasideda] giesmes šventas". Jų yra vienuolika. Drauge duotos ir menzūrinės sistemos natos. Giesmynėlis yra kelių žmonių darbas. Manoma, kad, be Mažvydo verstų giesmių (jų daugiausia), kitos gali būti išverstos Rapolionio, Kulviečio, Augustino Jomanto. Prie „Litania nauieij suguldita" 1570 m. giesmyne pažymėta Zablockio pavardė. Matyt, ir Katekizmo giesmynėlyje ši giesmė versta to paties asmens. Savo pobūdžiu tos giesmės katechetinės, t.y. tokios, kuriose dėstomi katekizmo pamokymai, tik pridėjus eiliavimą bei melodiją, kad taip naujasis reformacijos mokymas, kaip sako leidėjas Vilentas Mažvydo giesmyno pratarmėje, būtų pateikiamas „lyg medum patepant bei pasaldinant" (*quasi melle inuncta et dulcorata*).

Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį į tai, kad pirmosios lietuviškos knygos tekstas, būdamas ne vieno autoriaus, nėra visiškai vienodas, kai kuriose Katekizmo dalyse yra archainių kalbos formų, visų pirma dar prieš Mažvydą į lietuvių kalbą išverstuose ir nusistovėjusiuose kanoniniuose „Dešimt Dievo įsakymų", „Tėve mūsų", „Tikėjimo išpažinimo" tekstuose. Taigi čia yra išlikę senesnių, negu kitame tekste, kalbos formų.

Tačiau, nepaisant to įvairumo, negalima pasakyti, kad Katekizmo lietuviškas tekstas yra išsiskaidęs ir be autorinės jungties. Atvirkščiai, tie, kurie atidžiai nagrinėjo šios knygos kalbą[20], pastebėjo, kad ją jungia vieno žmogaus, Mažvydo, kalba. Mažvydas, rengdamas pirmąją lietuvišką knygą spaudai, matyt, peržiūrėjo tuos dalykus, kurie nepriklausė jo plunksnai, juos koregavo bei vienodino. Turbūt tuo koregavimu reikia aiškinti knygos antraštės žodžius, pasakytus visų pirma apie giesmes, kad jos „nauiey sugulditas". Bet šis pasakymas, matyt, tinka ir visam lietuviškam tekstui. Todėl ir visos knygos autoriumi reikia laikyti Mažvydą, ypač dėl to, kad jis yra davęs jai ir daugiausia teksto.

Pirmoji lietuviška knyga, be anksčiau minėtų Mažvydo darbų rinkinių, parengtų Bezzenbergerio ir Gerullio, atskirai perspausdinta 1947 m., kai buvo švenčiamas jos keturių šimtų metų jubiliejus. Tai faksimilinis leidinys, tačiau tekstas pagražintas: padidintas ir raudona bei mėlyna spalva papuoštas, atitinkąs to iškilmingo momento nuotaiką. Drauge duotas ir transliteruotas lotynišku raidynu Katekizmo tekstas, taip pat vertingi, visų pirma kalbiniai, komentarai. Spaudai šį leidinį parengė kalbininkas Jonas Kruopas ir dailininkas Mečislovas Bulaka.

Neseniai šios knygos transliteruotą tekstą lotyniškomis raidėmis ir išverstą į anglų kalbą išleido Gordonas B. Fordas: *The Old Lithuanian Catechism of Martynas Mažvydas (1547)*, Assen, 1971.

Ne kartą spausdinta pirmosios lietuviškos knygos ištraukų[21]. Padaryta keletas mikrofilmų bei fotokopijų. Visos pastangos leisti pirmąją lietuvišką knygą ištisai ar jos dalis rodo platų domėjimąsi ja. Tačiau daugelis minėtų leidinių jau yra tapę bibliografinėmis retenybėmis. Be to, neretu atveju, leidžiant Katekizmo tekstą, naudotasi ne originalu, o Gerullio faksimiliniu perspaudu, kuris, pasirodo, yra nelabai tikslus, nes rasta jame keliasdešimt didesnių ar mažesnių trūkumų[22]. Pakeitimų nemaža padaryta ir jubiliejiniame leidinyje. Be tų netikslumų, kurių pasitaikė Gerullio perspaude, – juo remtasi, jį leidžiant, – skaitytoją čia klaidina formato pakeitimas bei spalvos. Tad yra aktualus reikalas išleisti kiek galima autentiškesnį pirmosios lietuviškos knygos perspaudą, pasinaudojant jo gerai išsilaikiusiu egzemplioriumi, šiuo metu esančiu Vilniuje.

Katekizmas, kaip tam tikras religinių knygų tipas, turėjo senas tradicijas, tačiau tą vardą jam davė tik Martynas Liuteris. Jis parengė mažąjį ir didįjį katekizmą (1529). Jie tapo pavyzdžiu jo sekėjams, rengiant šios rūšies knygas. Feodalinės visuomenės sąlygomis, kai visoks mokslas

[20] Stang C. S., *op. cit.*, S. 13, 158–159.

[21] Tarybų Lietuvoje: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 37–46; *Lietuvių poezija*, t. 1, sud. Vytautas Vanagas Vilnius: Vaga, 1967, p. 33–34, 39–40. Ištraukos, spausdintos ikitarybiniais metais ir kituose kraštuose, suregistruotos: *Lietuvos TSR bibliografija*, s.v. Mažvydas.

[22] Apie tai ir apie kitų Katekizmo perspaudų adekvatiškumą vilniškiui originalui žr. Palionis J., „Ob izdanijach litovskogo katechizisa 1547 g.", in: *Annali dell' instituto universitario orientale*, Napoli, 1961, p. 61–75.

buvo siejamas su religija, katekizmas buvo pagrindinė krikščionio knyga. Čia trumpai buvo dėstomi krikščionių mokymo bei dorovės pagrindai. Jis tapo ir pagrindiniu vadovėliu mokykloje, kurios svarbiausias uždavinys buvo išmokyti vaikus „tarnauti Dievui": poterių, maldų, bažnyčios nuostatų, giesmių. Tie, kurie lankydavo ją, pramokdavo skaityti, o kai kada ir rašyti. Šiuo tikslu būdavo duodama ir abėcėlė.

Prasidėjęs Reformacijos judėjimas siekė įtraukti žmones į aktyvų religinį gyvenimą. Reikėjo intensyvinti ir mokymą. Kai kurių trumpų dalykų galima žmones išmokyti atmintinai, tačiau susidurta su sunkumais, kai reikėdavo išmokyti daug ir ilgų giesmių bei psalmių. Čia galėjo padėti tik knyga. Kiekvienas kunigas turėjo surinkti savo parapijos vaikus į mokyklą ir juos mokyti skaityti, o kai kuriuos – net lotynų kalbos. Todėl reikėjo duoti knygų į rankas paprastiems tikintiesiems, vaikams (nors, matyt, ir ne kiekvienam), ir visų pirma katekizmą.

Liuterio katekizmas nebuvo visai naujos struktūros šios rūšies knyga. Ir toliau svarbiausi dalykai liko abėcėlė, dorovės nuostatai, maldos bei giesmės. Taip buvo ne tik Vakarų, bet ir Rytų Europoje. Pagal šiuos principus buvo sudaromi lenkiški, rusiški, lietuviški ir kitų kalbų katekizmai dar ilgai ir po Mažvydo.

Reformatiškų katekizmų rengėjų nuopelnu reikia laikyti tai, kad jie rūpinosi tokiai knygai suteikti daugiau, negu katalikai, mokslingumo, plačiau taikė jį gyvenime ir pirmieji pradėjo jį spausdinti. Tokia knyga geriau atitiko ir Lietuvos gyvenimo kultūrinius poreikius.

XVI a. pirmoje pusėje imta nebepasitenkinti mažamokslių kunigų skelbiama mažąja krikščionių tikyba, siekta didesnio mokslingumo krikščionybės mokyme, o per tai ir apskritai mokslo. Ir pats Mažvydas ne sykį išsitaria, kad jo nepatenkina mažasis katekizmas, ir jis, kaip ir Liuteris, pasiryžęs duoti savo skaitytojams didesnį ir geresnį katekizmą. Nors, matyt, tokios knygos jis neišspausdino, bet jau pastangos tai daryti pažymi religinės kultūros ir visos intelektualinės kultūros pakilimą. Matyt, Mažvydas, rengdamas savo katekizmus, vadovavosi mintimi, kuri išreikšta 1546 m. Karaliaučiaus universiteto (Mažvydas čia ir pats studijavo) statute ir kuri siaurino teologijos reikšmę ir darė ją net priklausomą nuo kitų mokslų. „Ainiai, – sakoma ten, – gali turėti gerų religijos mokytojų tik tuo atveju, jei bus rūpinamasi mokslų studijomis..."[23]

Sudaryti tokį kad ir nedidelį tekstų rinkinį, koks yra Mažvydo Katekizmas, anuo metu buvo nelengvas dalykas. Šiam darbui reikėjo nemaža mokslo ir literatūrinio sugebėjimo. Juk parengėjas turėjo atrinkti iš įvairių katekizmų visa, kas atrodė tinkamiausia, ištaisyti kritikos nurodytas klaidas, tekstą, neturint jokio lietuviško pavyzdžio ir tradicijų, parengti spaudai, be to, pateikiant jį ne viena kokia nors tarme, o bendresne kalba, kad galėtų juo naudotis „žemaičiai ir lietuviai". Jei visa tai Mažvydas sugebėjo padaryti per trumpą laiką, reikia manyti, kad jis dar prieš tai buvo įgijęs tokio ar panašaus darbo įgūdžių. Jis turbūt buvo vertęs, perrašinėjęs panašius tekstus, kai varė liuteroniškos reformacijos propagandą Vilniuje.

Mažvydo Katekizmas, aišku, yra ne katalikiškas, bet ir ne protestantiškas, koks jis susiformavo vėliau. Tais laikais toje reformuotoje bažnyčioje kai kurie dalykai tebebuvo tokie pat ar panašūs į katalikiškus. Tačiau yra ir žymių skirtumų, pavyzdžiui, kitaip traktuojama Biblija ir bažnytinė tradicija. Apie tai rašoma lotyniškoje ir lietuviškoje prakalboje. Liuteroniška reformacija skelbė, kad tiesos šaltinis tikėjimui esanti Biblija ir pirmųjų krikščionybės amžių tradicija. Vėlesnių amžių tradicija esanti popiežių savavališkai įvesta ir todėl netikra: jos vykdymas negalįs duoti išganymo. Tai buvo drąsus aniems laikams teiginys ir pavojingas Katalikų Bažnyčiai. Mat jei netikros katalikiškos tradicijos, apeigos, tai kartu nereikalingi ir jų kunigai, vienuolynai, popiežiai ir kitos vėlesnių laikų institucijos, nereikalingi ir tie „geri darbai", kurių reikalauja

[23] *Nec vero posteritas habere doctores religionis potest, nisi literarum studia colantur.*

katalikų dvasininkai, remdamiesi netikra tradicija. Taigi tokia antipopiežiška, antikatalikiška dvasia pasisakoma Katekizme, o dėl šventųjų garbinimo ir jų statulų bei paveikslų apeigose katalikai kai kur vadinami dar ir stabmeldžiais ir lyginami su tais pagonimis, kurių dar iš seno buvo likę Lietuvoje.

***

Martyno Mažvydo laiškai iki Antrojo pasaulinio karo buvo Karaliaučiuje. Juos matė ten ir jais naudojosi Jurgis Gerullis[24]. Po karo jie pateko į Getingeną. Iš ten 1964 m. gautas mikrofilmas. Jis saugomas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.

Vienas pilnas laiškas ir ištraukų buvo publikuota jau anksčiau[25], o visi žinomi (trylika) drauge su vertimu į lietuvių kalbą paskelbti žurnale „Literatūra", t. 9, 1966, p. 247–286. Naujai peržiūrėjus tekstą, vertimą bei komentarus, Mažvydo laiškai išspausdinti leidinyje Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga* (Vilnius: Vaga, 1974).

Mažvydo laiškai duoda naujų duomenų jo biografijai nušviesti, taip pat leidžia geriau suvokti tas aplinkybes, kuriomis buvo rengiami ir spausdinami jo raštai. Tačiau savo forma jie priklauso ir literatūrai, epistolografijos žanrui, kuris buvo labai mėgstamas Renesanso metu. Būdama tikrai asmeninio pobūdžio literatūra, epistolografija geriausiai išreiškė asmenybės išsivadavimą iš vidurinių amžių nuasmeninimo. Laiškas labai buvo vertinamas visų kraštų humanistų ir reformacijos pradininkų. Jis tapo pavyzdžiu gausiai humanizmo prozai ir „vidine forma" poezijai. Iš laiško vystėsi žurnalistika. Kaip buvo daroma Antikos laikais ir Renesanso pradininko Francesco Petrarca'os, ir dabar šia literatūra plačiai naudojosi valdiniai, bendraudami su valdovais ir duodami jiems patarimus. Tie, savo ruožtu, laišką laikė priemone savo įtakai bei politinei galiai didinti.

Laiškų literatūros Lietuvoje randame jau prieš Mažvydą ir jo veiklos metu. Literatūrinių laiškų paliko Mikalojus Husovianas, Stanislovas Rapolionis, Abraomas Kulvietis. Savo darbą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" Mykolas Lietuvis rašė irgi laiško forma. Gausią laiškų korespondenciją vedė Radvilų dvaras Lietuvoje ir Albrechto dvaras Prūsijoje. Laiškas buvo laikomas ne vien dalykiniu raštu, kuris adresuojamas tik tam asmeniui, bet jis buvo skiriamas ir visuomenei, tikėta, kad laiškai bus skaitomi vėlesnių kartų. Todėl laiškams buvo stengiamasi suteikti literatūrinę formą, jie buvo renkami ir saugomi.

Mažvydo laiškų struktūra gana paprasta ir nesudėtinga. Jie sudaryti paprastai iš trijų dalių. Iš pradžių duodama kokia nors bendra frazė, pagal Biblijos ar valdžios reikalavimus ir autoritetą, paskui pereinama prie dėstymo, kur pateikiami pradžioje iškeltam principui prieštaraujantys ar jį remiantys faktai, ir pagaliau duodami pasiūlymai, daromos išvados, suformuluojami savi reikalavimai. Tai nesudėtinga kompozicija, bet ji rodo, jog Mažvydo laiškai yra ne palaidos pastabos, o vienos minties sujungtas literatūros kūrinys.

Laiškams būdingas aukštas retorinis stilius. Tačiau šis retoriškumas yra, galima sakyti, emocinis, bet ne vaizdingas. Tai reiškia, kad jis laiškų kalbai ieško ne tiek poetinių vaizdų, kiek

[24] Gerullis J., „Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoj", in: *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1926, t. 4, p. 426: „Buvo jisai tikras lietuvis, vokiškai 1548 m. dar nė žodelio nemokėjo, kaip jis pats viename laiške, kurį su devyniais kitais Karaliaučiaus archyve radau, ercikiui tvirtina".

[25] *Ibid.*, p. 427–432; Bertoleit J., „Die Reformation unter den preussischen Litauern", in: *Jahrbuch der Synodalkomission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte*, Th. 1, 1932, S. 25, 35; Forstreuter K., „Die Herkunft der preussisch-litauischen Reformatoren", in: *Zeitschrift für slavische Philologie*, 1930, Bd. 7, H. 1/2, S. 129–132; *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, p. 47–48; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: Feodalinis laikotarpis, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 168.

aukštų pasakymų: hiperbolių, aukščiausio laipsnio būdvardžio formų ir pan. Retoriškumą bei iškilmingumą didina aukšti, ilgi ir dažnai kartojami laiškų adresato titulai, iškilminga tradicinė formulė, užbaigiant laišką.

Kyla klausimas, ar Mažvydas, taip mėgdamas aukštą stilių, kartais nepadidina savo skundų ir ar jis čia nepasinaudoja humanistinės literatūros tradicija, leidžiančia prašyti ir net reikalauti, kad turtingas mecenatas šelptų rašytoją ar mokslo žmogų. Tai nebuvo laikoma gėda, kaip ir Mažvydas sako pirmajame laiške: juk mecenato pareiga rūpintis savo klientais. Ten pat laiško autorius sau pavyzdžiu kelia Antikos „elgetaujantį poetą" Marką Valerijų Marcialį, o laiškų pabaigoje kai kada pagal antikinę madą pasivadina hercogo Albrechto klientu. Panašių pavyzdžių buvo kitų kraštų literatūrose, taip pat ir lietuvių to meto humanistinėje poezijoje (Petras Roizijus). Taigi to meto kultūrinė bei literatūrinė aplinka nevaržė Mažvydo, leido kiek norint skųstis blogais savo ūkio reikalais, net skatino tuos sunkumus paryškinti bei padidinti, o valdžia vargu ar tai laikė netinkamu dalyku.

Kai kuo šiai literatūrinei madai Mažvydas, matyt, pakluso ir tuose laiškuose, kur jis vaizduoja save kaip uolų ir kovingą Reformacijos platintoją savo parapijoje. Toks kalbos stilius bei tonas priklausė nuo bendros Prūsijos valdžios religinės politikos ir jos potvarkių, kurie buvo labai griežti, drakoniški, ir apskritai nuo to, kad liuteronizmas, Friedricho Engelso žodžiais tariant, buvo tapęs „paklusniu įrankiu smulkiųjų Vokietijos kunigaikščių rankose"[26]. Bet pačiam Mažvydui turbūt būdingesnis tasai kalbos tonas, kuriuo pasižymi pirmieji Lietuvai skirti raštai, kuriuose, kaip sako Vincas Mykolaitis-Putinas, „reformacijos dvasia jaučiama visai aiškiai, tačiau nerandama juose nei fanatizmo, nei to prozelitiško uolumo, kuris paprastai esti taip būdingas naujų religinių sąjūdžių pionieriams"[27]. Pirmosios lietuviškos knygos pratarmėse Mažvydas net neįvardija savo ideologinių priešininkų, tenkindamasis bendriausiu posakiu „kai kurie", liečia tik bendruosius klausimus ir vengia asmeniškumų. Šis palyginti švelnus Katekizmo pratarmių tonas tiko Lietuvai, kur liuteroniškos reformacijos būklė buvo visai kitokia, jos propagandai sekėsi blogai. Tasai griežtas, net piktas laiškų tonas, kuris buvo įmanomas liuteroniškai Rytų Prūsijai, čia būtų tik atbaidęs katalikus nuo naujos tikybos.

***

Martynas Mažvydas rašė dviem kalbomis: lietuvių ir lotynų. Pagrindinė jo Katekizmo kalba yra lietuvių. Ja jis išdėsto knygos turinį. Tačiau knygos įvadinėje, aptariančioje bei rekomenduojančioje leidinį dalyje vartojama lotynų kalba. Ja jis duoda savo garsiąją epigramą Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, ja jis kreipiasi į Lietuvos kunigus ir kilminguosius. Karaliaučiaus universiteto rektoriui ir Prūsijos hercogui laiškus rašo taip pat lotyniškai. Maža to, Mažvydas lotynina ir savo pavardę: Martinus Masvidius. Bet taip darė tada ne tik jis vienas: Stanislovas Rapolionis lotyniškai pasivadino Rapagelanus, Abraomas Kulvietis – Culvensis ir t.t. Tokia buvo ano meto mada viską lotyninti. Lotynų kalba buvo tarptautinė mokslo, kultūros bei diplomatijos kalba.

Kartais gali atrodyti, kad Mažvydas griebėsi lotynų kalbos dėl to, kad jis nemokėjo, kaip pats sakosi viename laiške, vokiškai. Tačiau iš tikrųjų yra ne taip. Vokiečių kalbos tame vokiečių

[26] Marksas K., Engelsas F., *Rinktiniai raštai dviem tomais*, t. 2, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 91.

[27] Mykolaitis-Putinas V., *op. cit.*, p. 153.

valdomame Prūsų krašte jis nevartojo savo raštams ir tada, kai šią kalbą jis buvo pramokęs tiek, kad galėjo versti į lietuvių kalbą (iš vokiečių kalbos jis išvertė, pavyzdžiui, „Forma chrikštima"). Mažvydas tyčia nori viską lotyninti, net ten, kur Liuteris ar kiti vokiečių reformacijos rašytojai lotyniškus pavadinimus išverčia į vokiečių kalbą. Mažvydas stengiasi pateikti ne vokišką, o lotynišką pavadinimą[28]. Tuo jis nori pabrėžti lotynų kalbos reikšmingumą.

Lotynų kalba plačiai buvo vartojama ir ano meto ideologinėje kovoje. Pats Reformacijos pradininkas Liuteris, o ypač mokytasis jo padėjėjas Pilypas Melanchtonas, iš savo kunigų reikalavo gerai mokėti lotynų kalbą, tačiau ne tą, kurią viduriniais amžiais vartojo Katalikų Bažnyčia, o klasikinę-humanistinę-ciceronišką. Jie, kaip ir jų mokiniai, Cicerono posakyje „išmintingas ir iškalbus pamaldumas" (*sapiens et eloquens pietas*) matė mokymosi tikslą ir sėkmę savo mokymo propagandoje. Stengdamasi užkariauti klasikinės lotynų kalbos užimamas sritis, Reformacija tikėjosi išstumti iš ten savo ideologinę priešininkę – Katalikų Bažnyčią.

Pačioje Lietuvoje, į kurios kunigus ir kilminguosius kreipiasi Mažvydas, rekomenduodamas jiems liuteronišką reformaciją ir savo knygą, lotynų kalba gana plačiai buvo vartojama. XVI a. viduryje jo lotyniškus raštus galėjo skaityti ne tik dvasininkai, ne tik parapinių mokyklų mokytojai, kuriuos pareigos vertė išmokti šią kalbą, bet ir nemažas pasauliečių ratas: kunigaikščio bei didikų dvarų žmonės, daugelis miestiečių bei bajorų, kurių ne vienas buvo ėjęs mokslus vietos mokyklose ir užsienio universitetuose. Matyt, tą Lietuvos aukštuomenę, bajoriją bei inteligentiją turėjo prieš akis Mažvydas, kai rašė savo lotynišką epigramą Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir lotynišką pratarmę.

Tačiau pirmosios lietuviškos knygos įvadinėje dalyje yra lygiagreti pratarmė lietuvių kalba – „Knigieles pačias byla". Joje, panašiai kaip ir lotyniškoje, jis kreipiasi į visus Lietuvos žmones, į žemaičius bei lietuvius, siūlydamas priimti naują mokymą. Iš jų jis neišskiria ponų bei visokių viešpačių: juos ragina savo valdinius tremti „kunigump, žekump" arba, jei tie nemokys, patiems mokyti katekizmo savo vaikus ir šeimyną. Mažvydas tikėjo, – ir tam turėjo pagrindą, – kad jo lietuviškas raginimas pasieks ponų bei viešpačių ausis ir tie supras, ko iš jų pageidaujama. XVI a. viduryje į visuomeninį bei politinį gyvenimą buvo įsitraukę gausesni vidutinių bajorų bei miestelėnų sluoksniai, kurie pretendavo atstovauti lietuvių tautą (anksčiau tikraisiais lietuviais laikė save didikai) ir kurių daugelis dar tebekalbėjo lietuviškai. Taigi į juos buvo galima kreiptis lietuviškai knygos pratarmėje. Vėliau padėtis keitėsi, ir lietuviškų pratarmių lietuviškoms knygoms nebuvo rašoma net iki XIX a. vidurio. Knygų autoriai bei vertėjai lietuvišką spausdintą žodį stengėsi įteikti tik tiems apsišvietusiems žmonėms, kuriems buvo pavesta rūpintis tiesiogiai liaudies kultūros reikalais, bet kurie, ne kaip Mažvydo laikais Lietuvoje, nei privačiuose, nei viešuose reikaluose nebevartojo lietuvių kalbos.

Lietuviška pratarmė „Knigieles pačias byla" reikšminga tuo, kad tai pirmas originalus lietuviškas eilėraštis. Turiniu jis svarbus kaip savo epochos dokumentas, atspindįs ano meto lietuvių tautos kultūrinę būklę, taip pat paties autoriaus pažiūras bei siekimus. Nors Mažvydas, dvasininko pareigų verčiamas, joje daug kalba apie religinius dalykus, ragina skleisti krikščionybę, smerkia pagoniško tikėjimo liekanas, tačiau iš jos matyti, kaip labai jis susirūpinęs liaudies dvasine būkle, jos švietimu gimtąja kalba. Jos autorius suprato mokslo reikšmę, o knygą, panašiai kaip kadaise Antikos poetas Horacijus, skatino prie savęs laikyti dieną ir naktį. Tą knygą Mažvydas nori duoti į kiekvieno vaiko, „kaip žemaičia, taip ir letuvynika", rankas. Visa tai rodo, kad Mažvydas buvo humanistinių siekimų žmogus.

[28] Gerullis J., *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1922, p. XXII–XXIII.

Ši pratarmė nemažiau įdomi ir literatūriniu atžvilgiu. Ryškus poetinis kreipinys į skaitytojus „Bralei, seseris...“ – plati knygelių personifikacija, užimanti didelę pratarmės dalį. Gausu joje ir kitokių kreipinių į visus žmones, į ponus bei viešpačius, į kunigus, kad mokytųsi ir mokytų, kad uoliai veiktų Reformacijos naudai. Visos šios poetinės priemonės suteikia šiam Mažvydo eilėraščiui nemaža retoriškumo. Šį retorinį pakilumą palaiko ir tai, kad autorius veiksmažodžius kelia paprastai į sakinio galą ir taip didina sakinio vidinę įtampą bei primygtinumą, kad mėgsta superlatyvinius posakius, taip pat dvinarius, vienas kitą pastiprinančius pasakymus. Taigi lietuviškoje pratarmėje, kaip tai būdinga ir Mažvydo lotyniškiems raštams, aiškiai jaučiamas polinkis į perdėjimus bei hiperbolizavimą. Kaip ir aniems raštams, taip ir šiai pratarmei būdingas retoriškumas, kurį galima vadinti daugiau emociniu, negu vaizdingu.

Savo eilėdara lietuviška pratarmė kai kuo panaši į lotynišką epigramą knygos pradžioje. Tas kreipinys į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę parašytas vadinamuoju eleginiu dvieiliu, hegzametro ir pentametro junginiu. Taigi Mažvydo eilėraštis turi kai kurių būdingų eleginiam dvieiliui ir apskritai lotyniškai to meto elegijai ypatybių. Jis, kaip ir lotyniškas, parašytas poriniais, tik su mažomis išimtimis, dvieiliais, sakinys apima dažniausiai dvi eilutes. Sudėtiniai sakiniai dažniausiai pasiskirsto taip pat dvieiliais. Net grafiškai lietuviška eilutė primena lotynišką eleginį dvieilį. Mažvydas šios pratarmės eilėse, matyt, operavo lotyniškos eilėdaros sąvokomis, tačiau, susidūręs su nauja kalbos medžiaga, sukūrė savotišką eilutę, kuri iš esmės nėra nei klasikinė, nei silabinė, nei toninė. Turbūt teisingai ji skiriama prie sintaksinės-intonacinės eilėdaros sistemos, kurią nulemia sakinių struktūra, jų išdėstymas, vienodas sakinio dalių, daugiausia veiksmažodinių tarinių, nukėlimas į pabaigą[29].

Apskritai atidžiau perskaičius originalius lietuviškus ir lotyniškus raštus, juos palyginus vienus su kitais, pastebima, kad ir vienur, ir kitur vyrauja vienas stilius, priklausąs vienam rašytojui, būtent – Mažvydui.

***

Savo apipavidalinimu pirmoji lietuviška knyga dar nėra visiškai atsiskyrusi nuo inkunabulų. Joje nėra galutinai susiformavusios antraštės, spausdinimo duomenų dalis pateikiama pagal rankraštinių knygų praktiką, duodant juos knygos gale vadinamojo kolofono pavidalu. Čia labai tikslinama baigimo data, kuo mes įsitikinome, kalbėdami apie šios knygos išleidimo metus. Išliko rankraštinių knygų bei inkunabulų pradėjimo ir užbaigimo formulės *incipit*, *explicit*, kurias Mažvydas lietuviškai reiškia žodžiais „pradestysy(e)“ ir „gals“. Drauge matome, kad antraštinis puslapis, tasai „knygos veidas“, vis dėlto susiformavęs toks, koks nusistovėjo knygų leidyboje nuo XVI a. vidurio. Pats leidėjas pažymi antraštinio puslapio reikšmingumą tuo, kad kolofone nukreipia skaitytoją kaip tik į jį, kaip svarbų knygos elementą, kuriame pateikta visa, kas žinotina apie knygą: „Išbruktas Karaliaučui per Jana Veinreicha metusu ijr dienaji, kaip ant pradžias knigeliu ijra“.

Knygos antraštė dar nėra įgijusi sausos formos, kaip įvyko spaudos praktikoje vėliau. Čia bendrais bruožais atskleidžiamas knygos turinys, nurodoma jos paskirtis, duodami spausdinimo duomenys, ir visa tai vienu pilnu sakiniu. Antraštėje esama šiokio tokio iškilmingumo, bet ji yra vis dėlto paprasta, palyginus su aukšto stiliaus, suretorintomis XVII–XVIII a. vidurio barokinio stiliaus antraštėmis. Pirmosios lietuviškos knygos antraštė yra besiformuojanti Renesanso epochos antraštė.

[29] Girdzijauskas J., *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 52–66.

Antraštinis puslapis ir papuoštas renesansiškai: rėmai platūs, su gausia ornamentika ir figūrėlėmis. Ornamentika – medžio raižybos. Šiuo atžvilgiu Mažvydo Katekizmas neišsiskiria iš savo amžiaus mados – taip pat apipavidalina knygos antraštinį puslapį. Tekstas, nors ir nežymiai, puošiamas inicialais. Šriftas – gotiškas, arba, tikriau pasakius, jo tipas „švabachas", kuris yra gerokai suapvalintas ir dėl to artimesnis, negu kiti gotiško šrifto tipai, antikvai. Lotyniškas tekstas ir spausdinamas antikvos porūšiu – humanistiniu kursyvu. Lotyniškas tekstas išspausdintas gana gražiai, tačiau to negalima pasakyti apie lietuvišką. Čia šriftas dažnai nevienodas. Matyt, neturint reikalingų šriftų, jie buvo keičiami kitais. Apskritai Weinreicho spaustuvė buvo neturtinga ir niekad nebuvo gerai apsirūpinusi reikalingomis medžiagomis bei šriftais. Sudėtingesnių užsakymų ji ir nepriimdavo. Pats spausdinimo darbas buvo atliekamas netobulai, su daugeliu klaidų[30]. Tokių ir panašių defektų yra ir pirmojoje lietuviškoje knygoje.

Liuteroniška reformacija yra nemaža prisidėjusi prie spaudos demokratinimo savo aktualia publicistine spauda. Ji ir atpigino knygą, pradėjo leisti paprastesnę, palyginus su ankstesne, kuri paprastai buvo laikoma menu[31]. Mažvydo knygos priklauso prie paprastesnių leidinių. Tai – „prasty žadei".

Mažvydo Katekizme, taip pat ir kitose jo knygose, nėra iliustracijų, iliustruojančių turinį. Viena iš priežasčių gal buvo silpna leidėjo tipografinė veikla, bet veikiausiai tai priklausė nuo liuteronizmo skelbiamos pažiūros į vaizduojamojo meno vaidmenį religinėje propagandoje. Reformacija laikėsi principo, kad tikėjimo propaganda turi remtis visų pirma žodžiu, tuo tarpu Katalikų Bažnyčia čia labiau vertino akivaizdumą, prabangą, iškilmingas ceremonijas, o kūrinio turiniui atskleisti duodavo daug iliustracijų. Dėl to iliustracijos ir toliau vaidino skirtingą vaidmenį protestantiškoje Rytų Prūsijoje ir katalikiškoje Lietuvoje.

Pirmoji lietuviška knyga neturi puslapių numeracijos skaitmenimis, nors toks būdas skaičiuoti puslapius jau buvo žinomas. Joje yra raidinės signatūros su skaičiais, pažyminčiais lanką ir lapą, pavyzdžiui: A, Aij, Aiij, Aiiij, Av, t.y. pirmojo lanko pirmas, antras, trečias, ketvirtas, penktas lapas. Kiti trys lapai nežymimi. Paskui eina lankai B, C ir t.t. Kartu vartojami kustodai, t.y. puslapio pabaigoje įdėtas kito puslapio pirmasis žodis ar jo dalis. Abu šie dalykai – signatūros ir kustodai – buvo reikalingi ne tik skaitytojui, bet ir knygrišiams, kurie iš spaustuvės knygas gaudavo lankais.

Mažvydo katekizmo formatas – *in octavo*. Anksčiau būdavo mėgstamas *in quarto*, tačiau tolimesnėje raidoje įsivyravo pirmasis. Tokios knygos dydis neviršydavo 25 cm. Vilniaus originalas – viršelis 16,3x10,8; puslapis 15,7x10,6; rinkinys 11,7x7,5 cm. Mažesnio formato knyga skaitytojui buvo patogiau naudotis, ji buvo grakštesnė ir pigesnė. Kad ir nedidelė tai buvo naujovė, bet šis pasikeitimas reiškė taip pat šiokį tokį knygos demokratėjimą.

***

Ikitarybiniais metais Lietuvoje ir kituose kraštuose Mažvydo raštais domėtasi keliais požiūriais. Jie buvo nagrinėjami, ruošiant Biblijos vertimo į lietuvių kalbą istoriją, tyrinėjant giesmynus, lietuvių mitologiją; iškelta kai kurių duomenų Mažvydo biografijai. Tačiau daugiausia tyrinėta kalba. Čia paminėtini žymiausi tų tyrinėtojų vardai: Augustas Schleicheris, Adalbertas

[30] Vladimirovas L., „Karaliaučiaus spaudos pradininkas Hansas Veinreichas ir pirmieji jo darbo tęsėjai (XVI–XVII a.)", in: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1961, t. 1, p. 99–110.

[31] *Книга и графика*, Москва, 1972, с. 13 ir t.

Bezzenbergeris, Eduardas Hermannas, Christianas Schweigaardas Stangas, Ernstas Fraenkelis, Pranas Skardžius ir kt.[32]

Tačiau daugeriopa pirmosios lietuviškos knygos reikšmė buvo atskleista tik tarybiniais metais, pirmiausia jubiliejiniame tyrinėjimų apie Mažvydą rinkinyje „Senoji lietuviška knyga" (1947). Jame, laikantis literatūros mokslo marksistinės metodologijos, buvo išryškinta ne tik tai, kad tai pirmas lietuviškas spaudinys bei pirmas spaudos technikos pritaikymas lietuviškam raštui ir kalbai, bet visų pirma tai, kad pirmoji lietuviška knyga yra reikšmingas savo epochos dokumentas, istorinis paminklas, įvairiopu požiūriu parodąs XVI a. lietuvių tautos visuomenines bei religines aplinkybes, kuriomis atsirado ši knyga.

Tais tyrinėjimais buvo nustatyta, jog buvo glaudus ryšys tarp reformacijos judėjimo Lietuvoje ir Prūsijoje, parodyta, kad liaudis vienoje ir kitoje vietoje buvo nepalanki iš viršaus jai primetamai krikščionybei, todėl ji nesistengė įsisavinti jos mokymo ir daugeliu atvejų laikėsi senojo, pagoniško, tikėjimo ir senųjų tradicijų bei papročių. Išryškinta ir tai, kad Katekizme esančiose Biblijos citatose netiesioginiu būdu atsispindi katalikų dvasininkų, jų ydingo gyvenimo kritika, feodalizmo epochos pažiūra į moterį, kuri visur turi paklusti savo vyrui, kaip šeimininkams bei ponams pavergti samdiniai ar tarnai. Mažvydas nors ir matė sunkų valstiečių gyvenimą ir rūpinosi religiniu liaudies švietimu gimtąja kalba, bet iš esmės nepasisakė prieš baudžiavą (iš laiškų matyti, kad stengėsi ja net pasinaudoti). Tiesa, kartais grynai religinio pobūdžio giesmėse prasikiša vargstančios liaudies norai bei prašymai, kad jų neprislėgtų karo, ugnies, vandens ir maro nelaimės, kad būtų taika, o ponai stengtųsi „teisei rediti" ir visur būtų teisingumas, kurio taip pasigedo savo gyvenime ir kiti to meto lietuvių rašytojai (pvz., Mykolas Lietuvis). Vienoje giesmėje susirūpinus kalbama ir apie grėsmingą turkų, tuo metu giliai įsiveržusių į Vidurio Europą, pavojų. Tai buvo labai aktualu, nes Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei daug ir didelių rūpesčių kėlė turkų palaikomi totoriai. Tame jubiliejiniame leidinyje ne kartą pažymėta, kad Mažvydo Katekizmas yra seniausias spausdintas lietuvių kalbos paminklas ir labai svarbus lietuvių kalbos tyrinėtojams; kad jame esama lietuvių literatūros pradmenų, vertimo meno, poetikos, eilėdaros elementų. Kartu pirmoji lietuviška knyga reikšminga folkloro, pedagogikos, teisės, knygos meno bei poligrafijos tyrinėtojams, nes dažnu atveju joje randama faktų ir duomenų, nežinomų kituose šaltiniuose. Taigi tame veikale, skirtame Mažvydo raštų, visų pirma jo pirmosios knygos tyrinėjimui, iškeliama daug naujų problemų, neretai duodama nauja anksčiau tyrinėtų faktų interpretacija. Be abejo, tai buvo didelis žingsnis į priekį senosios lietuvių raštijos tyrinėjimo srityje.

Nemaža jubiliejiniame leidinyje paskelbtų darbų parašė kalbininkai. Jų keletas skirta problemai, kuriai žemaičių patarmei priklauso pirmosios lietuviškos knygos kalba. Senąją Stango nuomonę, kad Mažvydo raštuose ryškiausias šiaurės vakarų žemaičių tarminis elementas, vadinasi, Mažvydas „dounininkas", palaiko Juozas Senkus[33]. Tačiau Vladas Grinaveckis pritaria Schleicherio pažiūrai, kad Mažvydas esąs „doninninkas" ir kad jis veikiausiai kilęs iš žemaičių į pietus nuo Priekulės[34].

Prie šios nuomonės linksta ir kalbininkas Jonas Palionis, drauge pažymėdamas, kad be galo keblus dalykas nustatyti, kuriai žemaičių patarmei Mažvydo kalba artimiausia[35]. Esama nuomonės, kad Mažvydas buvęs „dūninninkas" (Antanas Salys). Žinoma, kai taip skiriasi nuomonės

[32] Platesnę tyrinėjimų bibliografinę apžvalgą žr. *Lietuvos TSR bibliografija*, s.v. Mažvydas.

[33] Senkus J., „Pirmosios lietuviškos knygos tarmė", in: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1957, t. 1, p. 67–83.

[34] Grinaveckis V., „Dėl Mažvydo katekizmo tarmės lokalizacijos", in: *Kalbotyra*, 1963, t. 6, p. 65–74.

[35] Palionis J., *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis, 1967, p. 52–53.

ir iš tų pačių faktų daromos skirtingos išvados, Mažvydo raštų tarmės problema dar negali būti laikoma išspręsta.

Kalbininkai toliau tiria, ar galima Mažvydo raštuose rasti žymių, rodančių kokį nors kalbos norminimą ar bendrinės lietuvių kalbos formavimąsi ir kokią vietą jie užima lietuvių rašomosios (literatūrinės) kalbos raidoje[36]. Papildomi leksikografiniai tyrinėjimai[37]. Mažvydo Katekizmo ir kitų raštų kalbinę medžiagą kalbininkai nagrinėja, svarstydami kitas, bendresnio pobūdžio temas[38].

Pirmoji lietuviška knyga ir kiti Mažvydo raštai toliau tyrinėjami ir literatūriniu bei kultūriniu požiūriu. Čia reikšmingą žodį tarė akademinė „Lietuvių literatūros istorija"[39] (1957), apibendrinusi per dešimtį metų po jubiliejaus atliktus darbus ir juos pratęsusi. Naujų Mažvydo biografijos ir kūrybos faktų ar interpretacijos skaitytojas randa ir kai kuriuose ne specialiai jam skirtuose darbuose[40]. Kruopštaus tyrinėjimo susilaukė ir Mažvydo raštų eilėdara[41]. Imtasi tyrinėti Mažvydo lotyniškus raštus, stengiantis išryškinti jų ir lietuviškų raštų turinio ir formos bendrybes, aptarti jų stilių, kuris būdingas Mažvydui, kaip ano meto rašytojui[42]. Mažvydas tyrinėjamas toliau, ir reikia tikėtis, pasirodys darbų, kurie dar aiškiau parodys pirmosios lietuviškos knygos ir kitų Mažvydo raštų reikšmingumą.

***

Iš trijų XVI a. pirmoje pusėje lotyniškos spaudos praktikoje vartojamų šriftų formų – smailaus gotiško, suapvalinto gotiško tipo „švabacho" ir apvaliosios antikvos – pirmojoje lietuviškoje knygoje pasirinktas antrasis. „Švabacho" spaudos ženklai paprastesni, geriau pritaikyti kasdieniam vartojimui, tinkamesni aktualiai, liaudies kalba rašomai ir ne mokslo, o paprastiems žmonėms skiriamai Reformacijos spaudai. Ši šrifto forma įvairiais variantais vyravo beveik visą amžių. Tik lotyniškuose tekstuose tame amžiuje kaskart plačiau ėmė įsigalėti antikva. Vienas iš antikvos porūšių buvo vadinamasis humanistinis kursyvas, kurį į spaudą įvedė garsus italų spaustuvininkas Aldo Manuzio. Juo išspausdinta Katekizmo pratarmė. Keletu atvejų Mažvydas antikva pasinaudoja ir lietuviškame tekste, jo antraštėse.

Raidynas pirmajai lietuviškai knygai skolintas iš lotynų kalbos, iš kaimynų vokiečių ir lenkų, daugiausia iš pastarųjų. Bet lenkų rašyba XVI a. pirmoje pusėje dar buvo nenusistovėjusi ir įvairavo, daug dalykų joje priklausė nuo leidėjų ir pačių autorių. Todėl dažnai tas pats garsas būdavo žymimas keliais ženklais ir, iš kitos pusės, viena raidė reiškė kelis garsus[43].

[36] Kruopas J., „M. Mažvydas lietuvių rašomosios kalbos istorijoje", in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas*, 1948, t. 2, p. 81–101.

[37] Urbutis V., „Nepastebėti Mažvydo slavizmai", in: *Kalbotyra*, 1962, t. 4, p. 387–390.

[38] Pažymėtinas Palionio ką tik minėtas darbas apie lietuvių literatūrinę kalbą XVI–XVII a., taip pat Grinaveckio „Žemaičių tarmių istorija (Fonetika)" (Vilnius: Mintis, 1973), Zigmo Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija" (Vilnius: Mintis, 1966).

[39] *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: Feodalizmo epocha, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

[40] Minėtini šie darbai: Lebedys J., *Mikalojus Daukša*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963; Jurginis J., *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 1965.

[41] Be anksčiau minėto Girdzijausko darbo apie lietuvių eilėdarą, žr. to paties autoriaus: „Mažvydas – lietuvių eilėdaros pradininkas", in: *Pergalė*, 1963, nr. 5, p. 149–157.

[42] Ročka M., „M. Mažvydo lotyniškieji raštai", in: *Literatūra*, 1964, t. 7, p. 101–121; taip pat žr. šio leidinio p. 112–130.

[43] Plg. Kuraszkiewicz W., *Gramatyka historyczna języka polskiego. Podstawowe wiadomości z wyborem tekstów staropolskich do ćwiczeń*, Warszawa: Państwowy zakład wydawnictw szkolnych, 1972.

Ir Mažvydo Katekizme skaitytojas randa panašią būklę: kai kurios raidės vartojamos įvairiems lietuvių kalbos garsams žymėti ir, atvirkščiai, kai kurie garsai žymimi keliais spaudos ženklais. Taip raidės *a, ą* reiškia mūsų *a, ā, ą, an, o*; *ae* (lot.) – *ė*; *c* (lot.) – *k*; nesančios nei lotyniškame, nei gotiškame raidyne afrikatos *c, č, dž* reiškiamos dviem (kaip ir lenkų) ženklais – *cʒ, cʃ, dʒ* ir *tʒ* (retai); daugelį funkcijų, palyginus su mūsų, atlieka originalo *e, ę*, būtent, *e, ė, ę, en, ie, io*; priebalsė *g, gh*, kaip ir ano meto vokiečių ir lenkų kalboje, reiškia ne tik *g*, bet ir *j*; *h* Mažvydas, matyt, netarė, bet, nusižiūrėjęs į lotynų kalbą, taip norėjo skirti žodžio pradžios ilgą *ū* nuo trumpos; labai mišriai Katekizmo autorius vartoja raides *i, ii, ij, y, j* dabartinėms *i, ī, į, y, j, ij* žymėti; ta pati *i* sudėta su *e–ie* – gali reikšti mūsų *ie, ė, e*; Katekizmo *o* atliepia bendrinės kalbos *o, u, uo*; sumišai, palyginus su mūsų, vartojama raidė *s*, viena ar junginiuose: *ſ, s, ſs, ſſ* atliepia *s* ir *š*; *oʒ, ſʒ, ſʃ, ß* – *ž, ss* (kaip lotynų), keletu atvejų ir *š*; *ſch, ſſch* – *š* ir *s* (retai); tur būt iš lotynų rašybos perimta aspiruota *th*, bet ji reiškė tiesiog *t*; *u* atitinka mūsų *u, ū, ų*, bet kartu, kaip buvo įprasta ano meto lotynų kalbos rašyboje, reiškia ir priebalsę *v*; ir atvirkščiai, žodžio pradžioje *v* dažnai atliepia *u*; *w* šiaip jau atitinka *v*, bet kai kur ir *u*; priebalsė *ʒ* atitinka mūsų *z*, bet kartais (matyt, dėl reikalingo spaudmens trūkumo) ir *ž*; *ʃ* atliepia mūsų *ž*.

Mažvydas dar beveik neatskiria (išskyrus keletą dvigubinimo atvejų) ilgųjų ir trumpųjų balsių. Labai nenuosekli nazalizacija: kai kurios nosinės (*ą, ę*), kaip ir lenkų rašyboje, turi grafinius ženklus – įkypus brūkšnelius raidės apačioje, kai kurios (*į, ų*) jų neturi, bet vartojamos lyg turinčios, o kartais šalia nosinės duodama ir pati *n* raidė.

Koks garsinis to Mažvydo raidyno turinys, tiksliau nustatyti daugeliu atvejų sunku. Kalbininkai sutinka, kad Katekizme vyrauja žemaitiškos lytys, bet, matėme, nesutaria, kuriai žemaičių patarmei jo kalba artimiausia. Be to, nesant specialių ano meto lietuvių kalbos istorinės dialektologijos tyrinėjimų, sunku nustatyti tų patarmių ribas. Apskritai Mažvydo raštų kalba dar ir toliau tyrinėtinas dalykas.

<...>

Pirmojoje lietuviškoje knygoje nemaža dėmesio skiriama muzikos menui. Tasai senas priekaištas protestantizmui, kad jis savo racionalizmu sukausto kūrybinės fantazijos polėkį, iš dalies tinka, kalbant apie vaizduojamąjį meną (apie tai užsiminta, aptariant Katekizmo apiforminimą), tačiau visai nepritaikoma muzikai. Reformacijos dėka atsivėrė naujos galimybės sėkmingai muzikos raidai, nes į ją plūstelėjo stipri liaudies melodijų banga.

Mažvydas muzikinę Katekizmo dalį pateikė tuo metu plačiai paplitusios menzūrinės notacijos sistema. Tačiau tos knygos giesmėse jis nevartoja ilgiausios natos, vadinamos maxima, taip pat pačių trumpųjų – fusa ir semifusa. Randame muzikinį ženklą 𝅝 (longa), kurį priimta ženklinti mūsų 𝅗𝅥; toliau 𝅜 (brevis), kuris atitinka mūsų 𝅗𝅥; 𝅗𝅥 (semibrevis) – 𝅗𝅥; 𝅗𝅥 (minima) – ♩; ♩ (semiminima) – ♪. Raktai yra tenoro (do ketvirtoje linijoje), alto (do trečioje linijoje) ir baritono (do penktoje linijoje). Nevartojamas takto brūkšnelis ir tempo ženklai. Menzūros (takto) ženklas čia yra pusė apskritimo be taško viduryje. Tai reiškia, kad nata brevis verta dviejų semibrevis (*tempus imperfectum*) ir kad viena semibrevis verta dviejų minima (*prolatio imperfecta*). Statmenas brūkšnys, kuriuo perbrauktas C, reiškia, kad vieną dirigavimo mostą atitinka ne semibrevis, o brevis. Taigi čia nurodytas *alla breve* tempas. Nors nežymimos, bet iš skiemenų išsidėstymo galima spręsti, kad yra ligatūros. Skersiniais brūkšneliais su taškais žymimos kartojamos dalys. Yra tik vienas bemolis tonui *si* pažeminti. Taip pat tik vieną kartą panaudotas taškas natos pailginimui, nors tuo metu toks būdas buvo plačiai vartojamas. Iš pauzių Mažvydo giesmėse vartojama tik 𝄼 (minima), kuri atitinka mūsų 𝄽. Kaip ir visame tekste, ir muzikinėje dalyje pasitaiko spaudos klaidų; kai kur raktas apima tarpą, o ne liniją, kaip turi būti; kai kur trūksta tąsos ženklo (kustodo) arba jis yra ne jam skirtoje vietoje; keletu atvejų praleisti užbaigos ženklai[44].

Taigi taip pateikiama skaitytojui pirmoji lietuviška knyga, remiantis tuo egzemplioriumi, kuris saugomas Vilniuje. Norima, kad ja, kaip daugeriopai reikšmingu lietuvių kultūrai spaudiniu, būtų dar labiau susidomėta, o joje glūdinčios vertybės plačiau panaudotos mūsų, tarybinės, kultūros raidai. Laiškuose skaitytojas, be to, kas jau iškelta, reikia tikėtis, ras ir naujų žinių apie lietuviško spausdinto rašto pradininko gyvenimą, jo kultūrinę veiklą ir galės geriau pažinti aplinkybes, kuriomis buvo parengta ir išspausdinta ši pirmoji lietuviška knyga.

1974

[44] Plačiau apie Mažvydo muziką ir menzūrinę notaciją žr. Brazys T., „Mažvydo ‚Giesmių' melodijų kilmė ir jų santykis su lietuvių tautos muzika", in: *Soter*, 1924, d. 1, p. 103–117; Apel W., *Die Notation der polyphonen Musik: 900–1600*, Leipzig: Breitkopf a. Härtel, 1962, S. 189 ir kt.

Martyno Mažvydo lotyniškieji raštai

Martynas Mažvydas ir jo raštai susilaukė nemaža tyrinėjimų. Bibliografai suregistravo daugiau kaip pusantro šimto didesnių ar mažesnių darbų, liečiančių pirmąją lietuvišką knygą ir jos autorių. Iš paskutinių žymesnių darbų reikia paminėti tuos, kurie buvo išspausdinti rinkinyje „Senoji lietuviška knyga", skirtame paminėti pirmosios lietuviškos knygos 400 metų sukakčiai[1]. Šiame leidinyje plačiai nušviečiamos pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo aplinkybės, išryškinami jos istoriniai, literatūriniai, pedagoginiai, folkloriniai, teisiniai, poligrafiniai duomenys. Ta pačia proga puošniai išleistas ir Mažvydo katekizmas.

Šio straipsnio tikslas yra specialiau patyrinėti Mažvydo lotyniškuosius raštus ir visų pirma literatūriniu požiūriu. Akademikas Vincas Mykolaitis minėtame rinkinyje yra paskelbęs specialią ir išsamią studiją apie Mažvydo lietuviškųjų raštų literatūrinius elementus[2]. Mažvydo lotyniškųjų raštų literatūrinis tyrinėjimas turėtų paryškinti jo, kaip literatūros veikėjo, paveikslą, ryškiau apibūdinti jo charakterį. Geras lotynų kalbos mokėjimas ir gilus lotynų literatūros, turinčios plačias tradicijas, išstudijavimas leido Mažvydui pasireikšti laisviau, negu būtų galėjęs padaryti, žengdamas vos pirmuosius žingsnius lietuvių literatūrinės kalbos ir literatūros kūrimo keliu.

Lotyniškieji Mažvydo raštai tarp kitų jo raštų užima palyginti gana svarbią vietą. Turinio atžvilgiu jie reikšmingi tuo, kad pateikia apie autorių ir to meto istorinę aplinką tokių duomenų, kurių nėra kituose jo raštuose, kas leidžia mums giliau suprasti pirmosios lietuviškos knygos parengimo priežastis ir aplinkybes, geriau įvertinti patį autorių, jo visuomeninius bei kultūrinius siekius. Kaip literatūriniai dalykai Mažvydo lotyniškieji raštai apibūdina autoriaus pasirengimą literatūriniam darbui, jo išsimokslinimą, ryšius su kitais to meto lietuvių rašytojais bei kultūros veikėjais.

Mažvydo lotyniškieji raštai ir jų turinys

Šio straipsnio tyrimo objektą sudaro šie Mažvydo lotyniškieji raštai:

1) Eiliuotas kreipimasis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę *AD MAGNVM DVCATVM LITVANIAE Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara...*, įdėtas prieš katekizmą. Šis eilėraštis aiškiai

[1] Žr. *Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*, ats. red. Vincas Mykolaitis, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, 340 p.

[2] Žr. Mykolaitis-Putinas V., „Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose", in: Idem, *Raštai*, t. 8: Literatūros istorija, kritika, publicistika, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 147–200.

rodo, kad Mažvydas savo raštus lietuvių kalba skiria ne tik Prūsų Lietuvai, bet visų pirma Didžiajai Lietuvai, nes nori ją laimėti Reformacijai bei protestantizmui;

2) Kreipimasis į Lietuvos pastorius *Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania*, taip pat patalpintas prieš katekizmą.

Tiesa, minima, jog tos lotyniškos katekizmo įžangos autorius esąs Karaliaučiaus universiteto rektorius, teologijos profesorius Friedrichas Staphylas. Taip tvirtina Janas Maleckis savo laiške vyskupui Speratui, sakydamas, jog Staphylas parašė laišką, įdėtą prieš lietuvišką katekizmą (*Fridericus Staphylus vir eruditissimus in epistola sua ante catechismum Lithuanicum posita*[3]). Tačiau, iš kitos pusės, matyti, jog toji katekizmo įžanga parašyta Mažvydo vardu, kaip tai rodo šie žodžiai: *...moneo hortorque..., Si, prius in hoc exiguo promptitudinem et benevolentiam erga me vestram intellexero*. Be to, ji savo turiniu ir stiliumi glaudžiai susijusi su visa knyga, ypač su originaliąja „Knygelės byla". Įžangos autorius savinasi lietuvių kalbą („mūsų lietuvių kalba"), ką Staphylas, būdamas vokietis, vargu ar būtų galėjęs daryti[4]. Taigi nors ir nėra tiesioginių įrodymų, paneigiančių Maleckio tvirtinimą, tą įžangą, kaip glaudžiai susijusią su visais raštais, vis dėlto galima panaudoti šio straipsnio tikslais.

Joje Mažvydas pirmiausia pasisako prieš „kai kuriuos" žmones (t.y. katalikų kunigus), uždariusius Bibliją į siauras Katalikų Bažnyčios ribas ir neleidžiančius jos skaityti liaudžiai. Todėl jis reikalauja, kad Biblija būtų prieinama visiems. Čia, kaip ir vėliau laiškuose, minima, jog liaudis nemokanti poterių, nesirūpinanti tikėjimo reikalais, ir net dar esą „pagonių". Todėl jis ragina, kad pastoriai būtų uolūs. Iš Mažvydo laiško pabaigos matyti, jog jis buvo užsibrėžęs didesnius planus, negu tik parengti ir išleisti katekizmą. Jis norėjo „mūsų lietuvių kalba" (*lingua Lituanica nostra*) duoti „ką nors daugiau ir geriau" (*copiosius aliquod et melius*);

3) 1548 m. Mažvydo rašytas Karaliaučiaus universiteto rektoriui laiškas, kurio išliko tik parašas *Martinus Mosuid Protomartyr dictus*[5]. Toji trumpa laiško ištrauka įdomi dėl Mažvydo pravardės *Protomartyr*, t.y. „pirmasis kankinys". Pravardė reikštų, kad jis buvo persekiojamas Didžiojoje Lietuvoje, Vilniuje, kur mokytojavo Abraomo Kulviečio įsteigtoje mokykloje ir iš kur, kaip ir kiti reformatai, turėjo pasitraukti į Prūsų Lietuvą[6];

4) 1549 m. Mažvydo rašytas laiškas, kurio taip pat išliko vos pora trumpų ištraukų[7]. Tačiau ir šios ištraukos įdomios bei svarbios tuo, kad parodo, jog Mažvydas net ir po studijų Karaliaučiaus universitete dar visai nemokėjo vokiečių kalbos (*Non calleo aliquantulum Germanice*), nors Prūsijoje, kur jis gyveno ilgesnį laiką, ji gana plačiai buvo vartojama. Iš antros pusės, jis pažymi, jog jo gimtoji kalba (*nativa*) esanti lietuvių kalba, ir jis gerai ją moka[8];

[3] Žr. Korsakas K., „Pirmoji lietuviška knyga", in: *Senoji lietuviška knyga*, p. 23.

[4] Veikiausiai čia buvo taip: Mažvydas parašė įžangą, o Staphylas, kaip rektorius, į kurio pareigas įėjo kontroliuoti spausdinamas ir platinamas knygas, ją peržiūrėjo ir aprobavo. Janas Maleckis jam, kaip žymesniam žmogui, ir pripažino autorystę. Apie rektoriaus pareigas kontroliuoti knygas žr. Arnoldt D. H., *Historie der Königsbergischer Universität*, Bd. 1, Königsberg, 1746, Beylagen, S. 66.

[5] Pateikiama ištrauka iš Bertoleit J., „Die Reformation unter den preussischen Litauern", in: *Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte*, Königsberg, 1932, Bd. 1, S. 25.

[6] Jablonskis K., „Duomenys M. Mažvydo biografijai", in: *Literatūra ir kalba*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 399–402.

[7] Ištrauka pateikiama: Gerullis J., sud., *Senieji lietuvių skaitymai*, d. 1: Tekstai su įvadais, Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys, 1927, p. 2.

[8] Dauguma mokslininkų sutaria, kad Mažvydas yra kilęs ne iš Prūsų Lietuvos. Povilas Pakarklis straipsnyje „Mažvydo kilmės klausimu" (*Senoji lietuviška knyga*, p. 115–123) linkęs manyti, kad Mažvydas greičiausiai yra Prūsijos lietuvis, tačiau pateikti argumentai nėra įtikinami.

5) Prieš 1551 m. Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui rašytas laiškas yra išlikęs visas ir ištisai paskelbtas[9]. Iš jo matyti, kokie abejingi buvo Prūsijos lietuviai apskritai religijai ir tuo metu taip uoliai peršamam protestantizmui. Prislėgti baudžiavos, savo ūkio darbų ir nuvarginti skurdo, jie neturėjo nei noro, nei laiko lankyti bažnyčios ir klausytis pastorių pamokslų. Net švenčių dienomis jiems tekdavo dirbti žemės darbus, ruošti miškuose medžiagą ūkio padargams, kulti javus ir pan., o kai kurie ir šiaip sau nėjo į bažnyčią, nors ir nieko neveikė. Ne tik senieji, bet ir jaunieji, pasak Mažvydo, nemoka poterių, nieko nežiną apie kai kurias bažnytines ceremonijas ir dar surandą visokių pasiteisinimų. Suprantama, jog Mažvydas, kaip pastorius, tokį liaudies nenorą praktikuoti religiją laiko yda ir pataria pasaulietinei valdžiai imtis net prievartos.

Iš to paties Mažvydo laiško matome, kad Prūsijos lietuviai stengdavosi palaikyti santykius su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojais. Mažvydas tokį reiškinį aiškina religiniu protestantišku požiūriu: jo parapijiečiai keliaują į katalikiškas Didžiosios Lietuvos žemes dėl to, kad norį ten atlikinėti religines apeigas katalikišku ir kartu pagonišku, anot jo, būdu. Bet jis nemini to, kad Prūsijos lietuviai valstiečiai, vokiečių riterių ir dvarininkų engiami, visą laiką jautė savo tautinį ryšį su visa lietuvių tauta ir kiekviena proga stengėsi palaikyti kontaktą su Lietuvos valstiečiais[10]. Mažvydas net siūlė kunigaikščiui Albrechtui uždrausti tokias keliones;

6) Tam pačiam kunigaikščiui Albrechtui adresuotas dar vienas Mažvydo laiškas, kurį jis parašė bent kiek vėliau, negu tik ką minėtąjį. Čia yra pasakojama apie Ragainės bažnytinius reikalus, minimi kai kurie savavaliautojai, išvardijami asmenys, vengę bažnytinių patarnavimų, ar rekomenduojama juos sudrausti pasaulietinės valdžios priemonėmis[11]. Gaila, kad laiškas išspausdintas ne visas, praleista dalis, kur autorius kalba apie savo privačius reikalus. Mažvydo biografijai būtų labai svarbu turėti ir praleistą laiško dalį;

7) 1559 m. Mažvydo laiškas kunigaikščiui Albrechtui, liečiantis privačius bei ūkio reikalus[12]. Įdomu, kad laiško autorius, kitaip negu jo kolegos, neprašo kunigaikščio, kad šis padidintų jo asmeninę nuosavybę. Atvirkščiai, Mažvydas prašo atimti iš jo ūkio rūpesčius: vaikų jis neturįs, esąs ligotas, turtų susikrauti neketinąs. Be to, jam labiau rūpinčios studijos (*studia*), negu žemės ūkis. Pastarasis pasisakymas rodo, kad mokslą, literatūrą, apskritai rašto reikalus jis laikė garbingu dalyku ir savo gyvenimo tikslu. Tai jau ne Viduramžių žmogaus, o humanisto požiūris;

8) Kitais, 1560, metais Mažvydo parašyta dar du laiškai kunigaikščiui Albrechtui. Juose autorius liečia protestantiškų sektų reikalus ir pareiškia, jog jis nepalaikąs Andreaso Osiandro ir nuo jo vardą gavusios teologinės pakraipos – osiandrizmo.

Osiandras, Karaliaučiaus universiteto profesorius, Prūsijoje gyveno vos trejus metus (1549–1552), tačiau sukėlė daug triukšmo. Jį materialiai rėmė ir iš kitų profesorių tarpo išskyrė pats kunigaikštis Albrechtas. Pagal veikiančius universiteto nuostatus, jis, kaip žmogus be mokslinio laipsnio, negalėjo būti profesoriumi, bet jam buvo padaryta išimtis. Remiamas kunigaikščio, sudaręs su savo vienminčiais tam tikrą politinę grupuotę, ėmė vyrauti ne tik protestantų bažnyčioje, universitete, bet ir politiniame gyvenime. Kilo pavojus, kad Prūsijoje gali susidaryti nuo vokiečių liuteronizmo atsiskyrusi protestantų bažnyčia. Apskritai teologiniais klausimais Osiandras buvo

[9] Žr. Gerullis J., „Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje", in: *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1926, t. 4, p. 427–431.

[10] Plg. *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 243. Prūsijos lietuvių valstiečių santykius su pavergėjais vokiečiais gerai charakterizuoja ten paplitęs posakis: „Štai, vokietis jau taip išmanys, kaip lietuvninks".

[11] Žr. Gerullis J., *op. cit.*, p. 431–432.

[12] Žr. Bertoleit J., *op. cit.*, S. 35.

Liuterio šalininkas, tačiau jis tą liuteronizmą savotiškai aiškino. Už tai, kad jis išdrįso kritikuoti liuteronų „apaštalą" Liuterį, jį nuo pat pirmosios paskaitos smarkiai puolė griežtojo vokiško sparno Liuterio sekėjai. Osiandras mirė 1552 m., o osijandrizmas išsilaikė ligi 1560 m., kai kunigaikštis Albrechtas pats jo atsisakė ir kitus vertė atsisakyti. Šis Mažvydo laiškas ir yra atsakymas į kunigaikščio nurodymą. Didžiausias osiandrizmo priešas bei konkurentas buvo tuo metu žinomas veikėjas Pilypas Melanchtonas, kuris laikė save tikruoju Liuterio sekėju, o po šio mirties – tikruoju liuteronų vadovu[13].

Kovos, matyt, būta aštrios. Atrodo, kad Mažvydą skundė kaimynai – vokiečių tautybės kunigai[14]. Nors Mažvydas ir mažai domėjosi teologijos teorijos klausimais ir teologų ginčais, daugiau atsidėdamas rašto bei literatūros reikalams, tačiau dėl to, kad buvo lietuvis, vokiečiai galėjo jį įtarti separatizmu bažnytiniuose reikaluose ir kartu primesti jam osiandrizmą. Padėtį labai aštrino aplinkybė, kad Lenkijos ir Lietuvos katalikų kunigai ginčus tarp reformatų panaudodavo savo propagandai. Jie skelbė, jog Reformacija esanti nesantaikos šaltinis, kad protestantai patys nežiną, ko norį. Lietuvos evangelikai kreipdavosi į kunigaikštį Albrechtą, prašydami, kad būtų užbaigti ginčai ir pašalinta priežastis priekaištams[15]. Buvo stengiamasi, kad osiandrizmo ir visokio kitokio separatizmo neliktų nė pėdsako[16].

Valdžia ir bažnytinė vyresnybė Mažvydą labiausiai vertino dėl jo kultūrinės bei literatūrinės veiklos. Šiam tikslui jis buvo pakviestas į Prūsiją ir šioje srityje buvo uolus ir nenuolaidus. Tai rodo ne tik Mažvydo pasisakymas dėl studijų 1559 m. laiške, bet ir epizodas su naujai skiriamu mokytoju Sethe. Mat Mažvydo žinioje buvo mokykla prie jo parapijos bažnyčios, kur vaikai mokėsi rašto ir katekizmo. Jis turėjo rūpintis, kad ta mokykla būtų pakankamai aukšto lygio. Todėl, naudodamasis savo, kaip globėjo, teise, Mažvydas griežtai pasisakė prieš tai, kad į jo mokyklą būtų skiriamas mokytoju mažamokslis žmogus Sethe, kuris mat nemokėjo lotynų kalbos. Iš tikrųjų jei naujasis mokytojas nemokėjo tuo metu kiekvienoje mokykloje mokomos lotynų kalbos, tai, vadinasi, jis nebuvo lankęs jokios mokyklos. Veikiausiai čia kalbama apie tai, kad Sethe nepakankamai gerai mokėjo lotynų kalbą, ir Mažvydas suabejojo, ar toks mokytojas sugebės vaikus pramokyti lotynų kalbos, todėl ir atsisakinėjo jį priimti į savo mokyklą.

Mažvydas turėjo ir moralinę teisę reikalauti labiau išsimokslinusio mokytojo, nes pats, kaip yra žinoma, buvo baigęs universitetą. Be to, Mažvydas, net ir nesimokęs Karaliaučiaus universitete, buvo laikomas mokytu žmogumi, kas atsispindi oficialiuose dokumentuose[17], kur sakoma, kad jis mokytojavo Abraomo Kulviečio Vilniaus mokykloje, mokėjo nemaža kalbų: be lotynų ir lietuvių kalbų vartojo senąją baltarusių, lenkų ir vokiečių kalbas;

[13] Tschackert P., *Urkundenbuch*, Bd. 1, Leipzig, 1890, S. 299–306. Apie Osiandrą ir osiandrizmą žr. plačiau Bock Fr. S., *Grundriss von dem Leben Herrn Albrecht des ältern*, Königsberg, 1745, S. 336–377.

[14] Plg. Jablonskis K., „Mažvydo gyvenimas ir aplinka", in: *Senoji lietuviška knyga*, p. 96.

[15] Wotschke T., *Geschichte der Reformation in Polen*, Leipzig, 1911, S. 115–116.

[16] Osiandras buvo žinomas ir kaip matematikas bei astronomas. Jis drauge su Georgu Joachimu Retich-Lauchenu prisidėjo prie Mikołajaus Koperniko veikalo *De revoliutionibus orbium coelestium* (Norimbergae, 1543) išleidimo. Pirmasis Koperniko biografas Pierre'as Gassendi mini, jog Osiandras parašęs šio veikalo įžangą. Jis, bijodamas priekaištų, Koperniko mokymą, jog žemė sukasi apie saulę, prieš autoriaus norą pavadinęs tik hipoteze. Melanchtonas Koperniko mokymą laikė niekais, o jo paskelbimą – net žalingu dalyku. Ar buvo tuo atžvilgiu koks nors ryšys tarp Osiandro ir Mažvydo, nėra žinios; plg. Prowe L., „Ueber die Abhängigkeit des Copernicus von den Gedanken griechischer Philosophen und Astronomen", in: *Neue Preussische Provinzialblätter*, Königsberg, 1863, Bd. 10, S. 82.

[17] *Martino Metzwidio Lythuano, VIII, Junii, Salutem et gratiam nostram. Honeste et erudite, sincere nobis dilecte.* Taip rašo Mažvydui kunigaikštis Albrechtas; žr. Gerullis J., *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1922, p. IX.

9) 1561 m. liepos 21 d. Mažvydo laiškas. Jame, tarp kitko, rašoma, jog kunigaikštis Albrechtas jį iš Lietuvos maloniai kvietęs į Prūsiją skelbti bei mokyti evangelijos tikėjimo. Tai irgi rodo, kad Mažvydas į Rytprūsius atkeliavo iš Didžiosios Lietuvos. Tačiau šio laiško, kaip ir 1560 m. laiškų, išlikusios tik ištraukos[18];

10) Laiškas-kreipimasis į pastorius „Garbingiesiems Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams" (*Reverendis pastoribus et ministris ecclesiarum Lituanicarum*), kuris yra išspausdintas prieš jo „Giesmes krikščioniškas". Tai paskutinis mums žinomas lotyniškas Mažvydo laiškas. Rekomenduodamas savo giesmes protestantų bažnyčioms, jis vėl, kaip ir kreipimesi, įdėtame prieš katekizmą, randa reikalą iškelti lietuvių kalbos reikšmę: „Štai, atiduodame į Jūsų [...] rankas *mūsų kalba* (*sermone nostro*) Lietuvos bažnyčių viešam naudojimuisi [...] giesmes" (čia ir toliau kursyvas mano – *M. R.*). Iš čia turime suprasti, kad Mažvydas savo raštus skiria tik lietuvių, o ne vokiečių pastoriams, išmokusiems kalbėti lietuviškai, nes jiems lietuvių kalba negalėjo būti „mūsų kalba". Be to, kaip ir lotyniškoje katekizmo įžangoje, taip ir eleginiame ketureilyje ir „Knygelės byloje", jis kreipiasi ne tik į Prūsų Lietuvos, bet ir į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pastorius. Baigdamas šį laišką, Mažvydas vėl grįžta prie lietuvių kalbos: giesmes parašęs tam, kad „ [...] žodžio tarnyba išliktų ir *mūsų kalba* ir persiduotų būsimosioms kartoms [...]" ([...] *ut ministerium verbi nostro etiam sermone cencervetur et ad posteros transmittatur*). Taigi Mažvydas gana ryškiai pabrėžia lietuvių kalbos reikšmę.

Kartu šiame kreipimesi Mažvydas lyg švelnina savo pasisakymus kai kuriuose minėtuose laiškuose, kur jis ragino valdžią imtis prievartos prieš neinančius į bažnyčią ir niekinančius religines apeigas žmones. Čia jis jau kalba apie tai, kad maloniomis giesmėmis reikia „pripratinti paprastus žmonelius" (*assuefacere rudem plebeculam*) prie religinių apeigų, sukelti jų pagarbą viešosioms pamaldoms. Todėl giesmes ir bažnytinį meną jis vertina estetiniu požiūriu ir laiko tai priemone papuošti kulto apeigas ir jomis patraukti žmones.

***

Tiek yra žinoma Mažvydo lotyniškųjų raštų. Turima žinių, kad jų būta daugiau[19], bet kol kas jie nesurasti. Todėl šiuo metu tenka pasitenkinti tuo, kas yra, ir reikia pasistengti iš jų paimti viską, ką jie gali duoti Mažvydo, jo aplinkos, literatūrinės veiklos charakteristikai.

Mažvydo lotyniškieji raštai rašyti dvidešimties metų laikotarpiu ir įvairiais atvejais. Todėl jų skaitytojui, atidžiau įsigilinus, ima ryškėti kai kurie jų prieštaravimai ir neaiškumai. Pavyzdžiui, kai kuriuose laiškuose Mažvydas pasirodo esąs labai uolus protestantizmo skleidėjas tarp Prūsijos lietuvių, kupinas, galima sakyti, fanatizmo. O iš kitų jo raštų matyti, kad jis nori atsidėti daugiausia savo studijoms bei literatūrinei veiklai ir kitų pažiūrų žmonėms yra pakantus. Taigi ir kyla klausimas, kuris iš tų Mažvydo bruožų yra jam būdingesnis.

Be to, Mažvydas pats pirmasis parengia ir leidžia lietuviškus raštus, stengiasi kelti lietuvių kalbą, o savo laiškus rašo lotynų kalba ir dar taip griežtai reikalauja iš kitų ją mokėti. Reikia nustatyti, kaip jis žiūri į šias abi kalbas ir kokią įtaką lotynų kalba darė jo lietuviškiems raštams.

[18] Žr. Forstreuter K., „Über die Herkunft preussisch-litauischen Reformation", in: *Zeitschrift für slavische Philologie*, 1930, H. 7, S. 130.

[19] „Buvo jisai [Mažvydas – *M. R.*] tikras lietuvis, vokiškai 15–18 m. dar nė žodelio nemokėjo, kaip jis pats viename laiške, kurį su devyniais kitais Karaliaučiaus archyve radau, ercikiui tvirtina" (Gerullis J., „Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje", p. 426). Šiuo metu, kiek žinoma, jie yra Getingene.

Taip pat mums reikia atkreipti dėmesį ir į Mažvydo laiškų formą: į jo raštų literatūrinę kalbą bei stilių, kompozicijos klausimus, eilėdarą. Iš to galėsime spręsti, kokią vietą Mažvydas savo lotyniškaisiais raštais užima lietuvių lotyniškoje literatūroje. Mažvydas yra kilęs iš Didžiosios Lietuvos, todėl į jį reikia žiūrėti kaip į to krašto kultūros bei literatūros veikėją.

Mažvydo lotyniškieji raštai ir epistolografija

Šis klausimas yra susijęs su humanizmo judėjimu. Mažvydo gyvenamuoju laikotarpiu humanistinės tendencijos savitais, nuo konkrečių ekonominio bei visuomeninio gyvenimo ypatumų priklausančiais bruožais reiškėsi ir Lietuvoje[20]. Į literatūrą humanizmas įnešė naujų žanrų, iš kurių labai svarbus buvo laiškas. Būdama tikrai asmeninio pobūdžio literatūra, epistolografija geriausiai išreiškė žmogaus asmenybės išsilaisvinimą iš Viduramžių nuasmeninimo. Todėl to meto kultūros veikėjams laiškas tapo meno forma, literatūrinio savarankiškumo ženklu ir kūrėjo elegancijos požymiu. Apie laiško svarbą Reformacijos pradininkas ir Mažvydo ideologinis vadovas Liuteris sakė, jog laiškų „rašytojai valdo pasaulį". O dar anksčiau italai, kurių tėvynėje kilo humanizmas, gero autoriaus laišką daugiau vertino, negu tūkstantį gerai apginkluotų priešo kareivių.

Taigi suprantama, kodėl laiškas pasidarė pirminiu pavyzdžiu visai humanizmo prozai, tai traktatų literatūrai, kurios tiek daug buvo prirašyta ir išspausdinta. Jis tapo „vidine forma" ir poezijai. Iš laiško vystėsi ir žurnalistika. Jam buvo keliamas uždavinys būti priemone, bendraujant žmonėms tarpusavyje ir kovojant prieš Viduramžių idealą *vita solitaris* („atsiskyrėlio gyvenimas"). Laiškas, pagal seną, dar iš Antikos ateinančią tradiciją ir pagal Renesanso pradininko Francesco Petrarca'os pavyzdį, plačiai buvo vartojamas pavaldinių, bendraujant su savo valdovais. Valdovų artimieji laiškais stengėsi auklėti bei mokyti valdovą, patarti jam įvairiais valstybės valdymo klausimais, o valdovai, savo ruožtu, laišką laikė priemone savo įtakai ir politinei galiai didinti. Dėl to laiškai, nors ir asmeniniai, liesdavo ir bendrus politikos, ekonomikos ir kultūros reikalus, atspindėdavo gyvenamąjį laikotarpį[21].

Laiškų literatūra buvo plačiai žinoma ir Lietuvoje, ir Prūsijoje. Yra išlikę Mikalojaus Husoviano, Abraomo Kulviečio, Stanislovo Rapolionio laiškai. Savo darbą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" Mykolas Lietuvis rašė irgi laiško forma. Apie laiško svarbą to meto kultūros bei politikos gyvenimui rodo ir tokių feodalinių politinių veikėjų kaip Radvilų – Juodojo ir Rudojo – dvarų, taip pat kunigaikščio Albrechto dvaro gausi korespondencija įvairiais klausimais ir įvairiems žmonėms. Visi jie laišką laikė ne vien dalykiniu raštu, liečiančiu konkretų dalyką ar asmenį, bet žiūrėjo į jį daug plačiau. Jie laiškus skyrė ir visuomenei ir tikėjo, kad tie jų kūriniai bus skaitomi vėlesnių kartų. Todėl laiškams buvo stengiamasi suteikti literatūrinę formą, jie būdavo renkami ir saugomi[22]. Yra duomenų, rodančių, jog jau XVI a. pradžioje Lietuvos apsišvietę žmonės skaitė Cicerono laiškus ir turėjo epistolografijos vadovėlių.

[20] Plačiau apie humanizmą Lietuvoje žr. *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: Feodalizmo epocha, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 73–78.

[21] Plg. Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 1: Mittelalter, Renaissance, Barock, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1914, S. 128–129.

[22] Pavyzdžiui, Mikalojui Radvilai Juodajam skiriamas tuo metu labai išgarsėjęs „Laiškas prieš Lippomaną" (*Epistola adversus Lippomanum*); žr. Vergerius, *Duae Epistolae*, Regiomonti, 1556. Atsakymai į šį laišką, labai skaitomą ir vertinamą reformatų, sudarė ištisą katalikų korespondenciją. (Lippomanas buvo popiežiaus pasiuntinys Lietuvos–Lenkijos valstybėje.)

Visos tos naujos kultūrinio gyvenimo aplinkybės, naujieji, humanistinio judėjimo reikalavimai, be to, asmeninio pobūdžio tikslai skatino ir Mažvydą domėtis epistolografijos žanru ir beveik visus savo lotyniškuosius raštus pateikti literatūrinio laiško forma.

Kaip ir būdinga epistolografijos žanrui, Mažvydo laiškai yra asmeniški, juose autorius kalba daugiausia apie save, keldamas visų pirma save. Ypač Mažvydas išryškėja laiškuose, rašytuose kunigaikščiui Albrechtui apie 1551 m. (žr. 5 ir 6 laiškus). Jis ten pabrėžia savo, kaip pastoriaus, uolumą ir reikalus taip vaizduoja, tartum nuo jo vieno priklausytų naujojo kulto plitimas Prūsijoje ir lyg jis vienas būtų buvęs už tai atsakingas. Iš tikrųjų jau pačioje laiško pradžioje Mažvydas rašo esąs labai išsigandęs pranašo žodžių, pasakytų prieš apsileidusius ganytojus, ir, iš antros pusės, teigia, jog jis uoliai atliekąs savo pareigas. Jis piktinasi savo parapijiečių religiniu aklumu ir užkietėjusiu netikėjimu, kad jie „įžūliai niekina katekizmo mokslą ir pačius sakramentus", o „sekmadieniais [...] evangeliškuosius pamokslus ir kitas bažnytines ceremonijas tiek šeimyna, tiek ir patys šeimininkai tiesiog nieku verčia". Iš tolimesnio teksto matyti, kad Mažvydas uoliai klausinėjęs parapijiečius katekizmo, vertęs mokytis poterių tuos, kurie norėjo gauti bažnyčios patarnavimų. Toks uolus jis buvęs todėl, kad, kaip pats sako, norėjęs išvengti savo sąžinės priekaištų, taip pat bijojęs, kad bažnytinė ir pasaulietinė valdžia jo nepasmerktų už apsileidimą, tą, anot jo, didžiausią ydą. Mažvydas rekomenduoja valdžiai priversti valstiečius švęsti bažnytines šventes, uždrausti jiems keliauti į atlaidus Lietuvoje, priversti juos naudotis sakramentais. Savo uolumui išreikšti autorius nevengia net tokio aukšto stiliaus: „Tai girdėdamas, iš gilios širdies apverkiau jų didžiulę nelaimę, raginau juos ir maldavau ir niekados nesiliauju juos privačiai ir viešai karščiausiai prašyti ir maldauti, kad jie pakeistų tą savo dvasios užsispyrimą..." Kitame laiške Mažvydas sakosi esąs pasirengęs vykdyti visus bažnyčios potvarkius, nes jis gerai žinąs, jog privalo „labiau vertinti bažnyčios potvarkius, negu besispyriojančių asmenų neapykantą ir kartų užgauliojimą". Taigi vėl iškelia ir pabrėžia savo pastorišką uolumą.

Mažvydui už tai, kad perdėtai aukštino savo religinę veiklą, galima priskirti daug tamsaus fanatiko bruožų, kas nesiderino su jo, kaip kultūros darbuotojo, veikla. Iš tikrųjų Mažvydas, kaip ir daugelis protestantų kunigų, turėjo tą ydą. Dėl tokio savo uolumo jis nukentėjo Vilniuje ir turėjo pasitraukti į Prūsiją[23]. Tačiau negalima visko, ką jis tuose laiškuose teigia, laikyti vien tik jo paties nuomone, ypač tai, kad jis siūlo valdžiai griežtas priemones prieš religijai ir jos apeigoms abejingus valstiečius. Nors jis visa tai pateikia savo paties vardu, bet neturime pamiršti, kad Prūsijoje tuo metu buvo įvesta griežta bažnytinės prievartos sistema, kurios pagrindu nusistovėjo savitas Reformacijos propagandos stilius, ir asmeniniams polinkiams šiuose reikaluose buvo likę labai maža vietos, reikėjo tik vykdyti. Taip pat neturime išleisti iš akių ir fakto, kad viskas, ką kalba ir siūlo Mažvydas, dar griežtesne forma buvo valdžios nustatyta ir vykdoma iki jo ir po jo.

Valdžios potvarkiai ir Reformacijos propagandos stilius

Kunigaikštis Albrechtas beveik nuo to pat meto, kai Prūsija virto pasaulietine kunigaikštyste, labai uoliai ėmė pertvarkyti bažnytinius reikalus. Jau 1526 m. jis išleido „Ceremonijų ir kitos bažnytinės tvarkos artikulus", kur pasisakė prieš Katalikų Bažnyčią ir prieš pagonybės liekanas. 1540 m. valdžios potvarkiu atkakliems „Dievo ir Bažnyčios niekintojams" grasinama net kūno

[23] „Jeigu protestantų kunigams negalima buvo prikišti tokio didelio moralinio nupuolimo, kaip katalikų dvasiškijai, tai jie dažnai pasižymėjo kita yda – perdėtu naujatikių fanatizmu..." (Korsakas K., *op. cit.*, p. 49).

bausmėmis ir ekskomunikacija, t.y. atskyrimu nuo krikščioniškos bendruomenės. 1541 m. nuostatai nurodo, jog visokie netikėliai, kurie aukos vaškinius vainikus, žvakes ir vaškines žmonių statulėles, bus rišami prie stulpų šventoriuose, taip pat baudžiami kūno bausmėmis ir net mirties bausme. Įvairias bausmes už bažnyčios nelankymą įvedė ir 1543 m. įstatymas: čia numatomos piniginės baudos, rišimas prie stulpo, lengvos ir sunkios kūno bausmės. Tuo pačiu įstatymu sukuriama ištisa sekimo sistema, kad būtų žinoma, ar visi kaimo gyventojai eina į bažnyčią. Visokiausius seklius, perdėtinius, net ponus ir bajorus sekti buvo įpareigotas pats klebonas ir kiti bažnyčios tarnai. Žinoma, ir bažnyčios atstovams grėsė bausmės, jei jie nebūtų ėję nustatytų pareigų. Klebonams buvo įsakyta tučtuojau pranešti kunigaikščiui bei jo pareigūnams apie tuos, kurie nelanko bažnyčios, kad jie susilauktų „rimtų kūno bausmių" už savo „nusikaltimą".

Apskritai kunigaikštis Albrechtas griežtai laikėsi principo *Cuius regio, eius religio* ir nepaisė savo pavaldinių įsitikinimų. Kaip ir visas reformacinis judėjimas, Reformacija Prūsų Lietuvoje jau buvo praradusi ankstesnį savo revoliucingumą visuomeninėje srityje ir tarnavo išnaudotojiškų klasių interesams ginti. Reformacijos skleidėjams (ir kunigaikščiui Albrechtui) rūpėjo išlaikyti paklusnią išnaudojamą liaudį, ir su priemonėmis jie jau nesiskaitė.

Tokie „didžiai maloningi" įsakai pakartotinai buvo skelbiami ir po Mažvydo. Tuo metu Prūsijoje buvo išleisti ir pirmieji teisiniai tokio turinio spaudiniai lietuvių kalba. Vienas iš jų yra 1578 m. įsakas Tilžės apskrities bažnyčioms, antras – Ragainės apskrities bažnyčioms. Šiuose laiškuose rašoma, kad, kaip pastebėjęs vizituodamas kunigaikštis, parapijiečiai Ragainėje ir kitose vietose nenori eiti į bažnyčią, retai klausą „Dievo žodžio" ir ne tik retai priimą „šventus sakramentus", „bet dabar ant ta atžagariai albo biauriai bluznydami kalba". Kunigaikštis graudena, „jog daug Kuršų ir Lietuvnikų mūsų šia valsčiaus Ragainės ir Tilžės didį Deivių arba stabų garbinajimą dara alba laika, atlankydami Gajus, afieravodami bernelius vaška..." Jis draudžia parapijiečiams keliauti į kitas parapijas, laidoti ne kapinėse, tuoktis ne bažnyčiose ir panašiai, t.y. daryti beveik visai taip, kaip apie tai buvo rašęs prieš dvidešimt šešerius metus Mažvydas.

Įvairių ir itin griežtų priemonių lietuvių „religinei dvasiai kelti" reikėjo net ir XVII a. 1624 m. buvo išleistas taip pat žiaurus valdžios įstatymas, grasinęs kūno ir mirties bausmėmis už nusikaltimus Reformacijai „pagoniškais" poelgiais. Panašią tradiciją, naikinant lietuvių „didžiules ydas" tikėjimo reikaluose, išlaiko ir 1638 m. „Generalinė bažnyčių vizitacija"[24].

Taigi kai turime prieš akis visus Prūsijos valdžios įsakus, ligi smulkmenų numatančius, kaip reikia tvarkyti valstiečių tikybinius reikalus ir kokių priemonių griebtis prieš bažnytinių nuostatų pažeidimą, jau visiškai neatrodo, kad Mažvydas savais pasiūlymais būtų galėjęs parodyti kokią nors iniciatyvą ir originalumą. Jis, kaip ir visi kiti Prūsijos protestantų pastoriai, buvo griežčiausiai įpareigotas vykdyti visus valdžios nurodymus ir pranešinėti valdžiai, kokie pasiekti rezultatai. Minėti Mažvydo laiškai kunigaikščiui Albrechtui pirmiausia ir yra tų priesakų vykdymo ataskaita. Tokių nepaprastai griežtų parėdymų akivaizdoje jo siūlomos priemonės atrodo netgi švelnios, nes jis vengia jas konkretinti, tenkindamasis tik bendrais valdžios ir protestantų bažnyčios nuostatų posakiais.

Nuolat kartojami drakoniški valdžios ir bažnyčios potvarkiai rodo, kad masės jų nelabai paisė, ir jie nebuvo labai efektingi.

[24] Plg. Pakarklis P., „Mažoji Lietuva Mažvydo laikais", in: *Senoji lietuviška knyga*, p. 85–88; Bezzenberger A., „Eine neugefundene litauische Urkunde vom Jahre 1578", in: *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1877, Bd. 14, S. 459–475; Bertoleit J., „Die Reformation unter den preussischen Litauern", in: *Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte*, Königsberg, 1933 u. 1934, Bd. 2, S. 31–37.

Apskritai krikščionybė – tiek anksčiau katalikybė, tiek dabar Reformacija – lietuvių liaudžiai buvo primetama iš viršaus. Ji nesuprato, kas yra krikštas, ir naujasis, krikščioniškas vardas jai buvo lygiai svetimas, kaip ir svetimų kunigų kalba. Todėl į liaudies samonę krikščionybė giliau ir neįsiskverbė. Pavergti, išnaudojami valstiečiai savo namuose ilgai išlaikė senąsias tradicijas, dažnai jas net gindavo, sukildami prieš naujo kulto skelbėjus. Svarbiausia to nepasitenkinimo priežastis buvo ta, kad, įvedus krikščionybę, jie dar daugiau buvo spaudžiami ir išnaudojami. Dėl to XVI a. nuošalesnių vietovių valstiečiai iš tikrųjų kultivavo pagonybę.

Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir feodalinė valdžia paprastai vengdavo apie tokius reiškinius kalbėti viešai, ypač užsienyje, kad dėl to nesusilauktų priekaištų. Savo propagandoje ji stengdavosi garsinti, jog lietuviai visi priėmę krikščionybę ir jokių pagonių nesą. Reformacija, būdama naujas ir katalikybei priešiškas ideologinis judėjimas, kaip įmanydama ėmė ieškoti ydų Katalikų Bažnyčioje, keldavo jos taikstymąsi su pagonybės liekanomis, netgi jai pačiai primesdavo pagonybę. Tai matome ir iš Mažvydo raštų, kur ne kartą katalikų religinės apeigos vadinamos pagoniškomis, turint galvoje šventųjų garbinimą ir paveikslų bei statulų panaudojimą religiniam kultui. Šia prasme Abelio Vilio „Enchiridiono" įžangoje pasisako ir kunigaikštis Albrechtas, keldamas savo kunigams svarbiausią uždavinį išnaikinti visokią stabmeldybę.

Taip žiaurių nuostatų pagrindu ir poleminiame įkarštyje reformatų raštuose, jų kalbose susiklostė tam tikras propagandinis stilius, pasižymįs fanatizmu, sutirštintomis spalvomis, aštriais pasakymais, kurie kai kada atitikdavo faktinę padėtį, o kai kada išreikšdavo tik Reformacijos skleidėjų pageidavimus. Įsivyravo daugeliu atžvilgių dirbtinė pastorių pagraudenimų, barimų bei skundų gražbylystė, kartojama daugelį kartų ir daugelyje vietų, bet ne visada turinti konkretų pagrindą. Reformacijos poleminė dvasia išryškino ir kai kuriuos Katalikų Bažnyčios reakcinės veiklos elementus. Atkreipusi dėmesį į stabmeldybės liekanas, Reformacija iškėlė nemaža etnografinių ir istorinių duomenų. Bet kartu ji padarė ir didelę žalą, nes tuos duomenis atrinko ir vertino neteisingai. Taip protestantų propaganda iškraipė, dažnai net ir sužalojo tikrą tradiciją ir tapo viena iš svarbiausių kliūčių, tiriant lietuvių, prūsų, latvių, slavų mitologiją[25].

Prie tokių aštraus poleminio pobūdžio raštų priklauso ir Mažvydo laiškai kunigaikščiui Albrechtui. Panašiai apie valstiečius savo laiške atsiliepia ir Mažvydo kaimynas, Tilžės pastorius Georgas Reiche. Jis irgi kaltina parapijiečius, kad šie nesirūpiną bažnytiniais reikalais, dirba sekmadieniais, 70–80 metų žmonės nemoką nė „Tėve mūsų", iš tūkstanties vos dešimtasis savo gyvenime yra priėmęs komuniją. Net „aukščiau pastatytieji" žmonės, kurie turį rodyti pavyzdį, neiną į bažnyčią ir nesinaudoja jos paslaugomis. Reiche prieina net ligi to, kad apšaukia lietuvius pasileidėliais ir stabmeldžiais[26]. Toks stilius būdingas ir Jonui Bretkūnui, ir net katalikų vyskupui Merkeliui Giedraičiui, kovojusiam su Reformacija, bet išėjusiam jos mokyklą. Tokiems nusiskundimams pradžią ir pavyzdį davė pats Liuteris. Vilniuje tokios poleminės, karingos literatūros pradininkai buvo irgi Reformacijos skelbėjai, pavyzdžiui, Andrius Volanas. Paskui tą stilių pasisavino ir Katalikų Bažnyčia. Todėl į visokius religininkų raštus, norėdami žinoti tikrąją padėtį, turime žiūrėti labai kritiškai. Lygiai taip pat kritiškai reikia žiūrėti ir į Mažvydo „didelio uolumo pasireiškimus" kai kuriuose jo laiškuose. Jie daugiau tinka apibūdinti bendrai to meto Prūsijos tvarkai, kunigaikščio Albrechto vienvaldystės siekimui ir jo religinei politikai, negu Mažvydo asmeniui[27].

[25] Plg. Mannhardt W., *Letto-preussische Götterlehre*, Riga, 1936, S. 176 ir kt.; Slaviūnas Z., „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose", in: *Senoji lietuviška knyga*, p. 170: „Dėl to tad jau iš anksčiau susidarė tradicija, įpratinusi fiksuoti tik atsitiktines kulto apraiškas. Tradicija yra veikusi ir Mažvydą..."

[26] Falkenhahn V., *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke*, Königsberg–Berlin, 1941, S. 51.

Albrechto monarchistinės tendencijos ir sauvalė nepatikdavo jo globos ieškojusiems Lietuvos protestantams. Todėl jau anksčiau Abraomas Kulvietis, išreikšdamas visų pasitraukusių iš tėvynės nepasitenkinimą ir skausmingą savo krašto pasiilgimą, rašė: „Skaudu mums visiems, dievaži [...] kad, norėdami būti naudingi saviesiems, dabar tarnaujame svetimiesiems“[28]. Tie svetimieji, kuriems su skausmu tarnavo Kulvietis, o vėliau ir Mažvydas, visų pirma ir yra kunigaikštis Albrechtas su visa vokiečių feodalų aukštuomene.

Todėl reikia pripažinti, kad Mažvydui labiau būdingas tas stilius, kuriuo parašytos jo lotyniškos įžangos prieš katekizmą ir giesmyną, t.y. raštai, kurie skirti Lietuvai, ir kuriais jis, Kulviečio žodžiais tariant, nori „būti naudingas saviesiems“. Iš tikrųjų šių raštų stilius gerokai skiriasi nuo kunigaikščiui Albrechtui rašytų laiškų. Įžangų stilius sutampa ir su kitų Mažvydo lietuviškų raštų stiliumi. Tuose raštuose, kaip pažymi akad. Vincas Mykolaitis, „reformacijos dvasia jaučiama visai aiškiai, tačiau nerandama juose nei fanatizmo, nei to prozeliško uolumo, kuris paprastai esti taip būdingas naujų religinių sąjūdžių pionieriams“[29]. Taip yra ir Mažvydo prakalbose: jis čia net neįvardija savo ideologinių priešininkų, tenkindamasis bendriausiu posakiu „kai kurie“ (*quidam*) ir skirdamas daugiau dėmesio lietuvių kalbai, bendriesiems giesmių poveikio klausimams bei kitiems bendriesiems dalykams.

Tokio stiliaus skirtumo priežastis, žinoma, yra ta, kad Mažvydo laiškai kunigaikščiui Albrechtui yra, kaip matėme, tarnybiniai, skirti atsiskaityti, kaip vykdomi drakoniški valdžios potvarkiai, o jo įžangų tikslas – Reformacijos propaganda Didžiojoje Lietuvoje, kur tie drakoniški potvarkiai negaliojo, o išgarsinti būtų galėję tik atbaidyti Lietuvos katalikus nuo naujos tikybos, juo labiau kad liuteronizmo propagandai Didžiojoje Lietuvoje sekėsi blogai. Mat liuteronizmas nesiderino su Lietuvos visuomenine ir valstybine santvarka ir jos raida. Liuterio mokymas propagavo valdovų, kunigaikščio valdžią, kėlė monarchiją, o Lietuvos didikams ir bajorams, siekusiems bajoriškos respublikos ir nemėgusiems vokiečių įtakos, visa tai netiko. Todėl jie greičiau krypo į tolimosios Šveicarijos kalvinizmą. Taigi tokiu atveju santūrumas bei diplomatija buvo būtini, ir taip susidarė tasai skirtumas tarp „prūsiško“ ir „lietuviško“ propagandos stiliaus Mažvydo raštuose.

Iš tikrųjų tuo metu Didžiojoje Lietuvoje katalikybės kova prieš Reformaciją ir Reformacijos kova prieš katalikybę savo pobūdžiu labai skyrėsi. Žygimantas Augustas tam tikrą laiką rėmė Reformaciją, kitaip negu jo tėvas, nuo kurio potvarkių naujos religijos šalininkai turėjo slėptis Prūsuose. Skirtumą matome ir iš šių faktų: 1563 m. buvo išleista privilegija, suteikusi lygias teises visai krikščioniškai šlėktai: katalikams, stačiatikiams ir reformatams. Be to, katalikiškoje Lietuvoje kancleriais ir pakancleriais buvo reformatai: Mikalojus Radvila Juodasis, Eustachijus Valavičius ir kt. Tai, kad Lietuvoje vienu metu priešiškumas tarp katalikų ir kitatikių buvo nedidelis, rodo protestanto Teodoro Jevlašauskio 1603–1604 m. dienynas. Čia pasakojama, kad 1565 m. Jevlašauskiui yra tekę sėdėti prie vieno stalo su atvykusio į Vilnių kardinolo palydovais, kuriuos pietų buvo pasikvietęs Vilniaus kanauninkas. Kardinolo palydovai, sužinoję, kad Jevlašauskis kitatikis, labai stebėjęsi, kad jis pakviestas pietų. Kai jis paaiškinęs, jog dėl religinių

[27] Kunigaikščio Albrechto religinė politika nebuvo pastovi. Neminint jau osiandrizmo, vienu metu jis ėmė linkti į kalvinizmą, kuris, kaip žinoma, įsigalėjo Lietuvoje. Pagal šią politiką turėjo kreipti savo „įsitikinimus“ ir jo kunigai (plg. *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1911, Bd. 48, S. 153–154). Kaip nepaisyta savo pavaldinių įsitikinimų, rodo dvaro pamokslininko J. Funcko likimas. Pirmiausia jis buvo priverstas prisijungti prie Osiandro. Kai osiandrizmas buvo pasmerktas, jis turėjo viešai jo atsisakyti, ir, galų gale, buvo apkaltintas sąmokslu ir nužudytas.

[28] *Sed dolet nobis omnibus, ita me Deus amet,* [...] *quod cum optavimus nostris prodesse, nunc alienis prosumus* (Tschackert P., *op. cit.*, Bd. 3, S. 57).

[29] Mykolaitis V., „Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose“, in: *Senoji lietuviška knyga*, p. 131.

skirtumų jie nesipyksta su kanauninku ir esą net geri draugai, italai tai pagyrę ir peikę savuosius papročius. Jevlašauskis nurodo, kad vėliau net ir vieno tikėjimo žmonės labai kiviršydavęsi, o kitatikių atžvilgiu nelikę nei meilės, nei savitarpio pagalbos, nei tiesos. Jis čia turi galvoje tą fanatišką prokatalikišką propagandą, kurią, nesiskaitydami su priemonėmis, varė Vilniaus jėzuitai.

Taigi Mažvydo lotyniškos įžangos ir visų knygelių tonas buvo visiškai priderintas prie Didžiosios Lietuvos XVI a. vidurio politinio ir ideologinio gyvenimo salygų. Tuo metu čia dar nereikėjo tokio poleminio aštrumo, koks jau buvo Prūsuose ir vėliau Lietuvoje. Šiuo atžvilgiu Mažvydas stengėsi atstovauti daugiau Didžiajai Lietuvai, negu Prūsų Lietuvai.

Mažvydo požiūris į lietuvių ir lotynų kalbas

Mažvydas rašė ir spausdino savo raštus ir lotynų, ir lietuvių kalbomis. Jis sąmoningai norėjo, kad abi kalbos būtų vartojamos drauge, ką pabrėžia pasisakymuose apie lietuvių kalbą ir santykiais su menkai lotynų kalbą mokančiu Sethe. Toks lotynų kalbos ir nacionalinės kalbos derinimas yra būdingas ne tik Mažvydui, bet ir daugeliui kitų to meto kultūros veikėjų, ir ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose. Apskritai tai irgi yra vienas iš humanizmo bruožų.

Iš tikrųjų pirmasis ir būtinas kiekvieno humanisto požymis buvo tas, kad jis buvo geras humanitaras, mokėjo daug kalbų, ypač gerai – antikines, graikų ir lotynų, kalbas. Viduramžiais taip pat būta žmonių, kurie mokėjo lotynų kalbą, tačiau daugiausia tai buvo dvasininkai, o pasaulietinės inteligentijos sluoksnis buvo visai menkas. Bet humanistai ir į pačią lotynų kalbą žiūrėjo kitaip. Jiems netiko viduramžiška, nuo klasikinių normų nutolusi lotynų kalba, kurią jie paniekinamai vadino „barbariška", „virtuvine", „vienuoliška" kalba. Humanistams ryškiausiu geros lotynų kalbos pavyzdžiu buvo Ciceronas. Jis visą laiką pasiliko jiems nepasiekiamu pavyzdžiu ir prozoje, ir poezijoje, ir iškalboje, ir laiškuose, moksle ir publicistikoje. Petrarca, pirmasis žymiausias naujosios lotyniškos poezijos atstovas, savo raštų stilių kūrė pagal Ciceroną. Šią tradiciją puoselėjo gausūs jo sekėjai tiek Italijoje, tiek ir kituose kraštuose[30]. Taip pat ir Lietuvos lotyniškos literatūros atstovams atrodė, jog jų raštai turį skambėti ciceroniškai, nes kitokia kalba juos sumenkintų. Vargu ar kitaip į tai žiūrėjo ir Mažvydas.

Toje vietoje, kur kalbama, jog Mažvydas nemoka vokiečių kalbos, gali susidaryti įspūdis, kad jis kaip tik dėl to buvo priverstas vartoti lotynų kalbą raštuose, skirtuose kunigaikščiui Albrechtui. Bet tokiu atveju neaišku, kodėl Mažvydas net ir tada, kai jau pramoko vokiškai tiek, kad galėjo versti vokiškus tekstus į lietuvių kalbą (pvz., „Forma Chrikstima" išversta iš vokiečių kalbos), vis dėlto rašė lotyniškai. Yra žinoma, jog buvo aplinkybių, skatinusių rašyti vokiškai, tarp jų ir ta, kad pats kunigaikštis Albrechtas (kaip ir tas Sethe) silpnai mokėjo lotynų kalbą ir to neslėpdavo[31]. Taigi Mažvydas negalėjo jaustis esąs įpareigotas iš kunigaikščio ir jo valdininkų pusės rašyti lotyniškai. Vartoti lotynų kalbą ir ją ginti skatino nauja, humanistinė dvasia, kuri jau buvo palietusi daugelį to meto apsišvietusių žmonių, tarp jų ir Mažvydą. Ne ką kita rodo jo sulotyninta, net ir su graikiškais elementais pavardė: *Martinus Mosuidius, Martinus Albertides Mosuidius, Martinus Mosvid Protomartyr*. Tai ta pati humanistinės kultūros tendencija, kuri paskatino Stanislovą Rapolionį vadintis pavarde *Rapagelanus*, Abraomą Kulvietį – *Culvensis* ir t.t.

[30] Plg. Zielinski T., *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig, 1912.

[31] 1532 m. Upsalos arkivyskupui Jonui Magnusui rašytame laiške jis sakosi: *nos non admodum latine docti sumus*, net tiek, kad jo laiškų kaip reikiant nesupratęs: *qua ratione factum est, ut non satis intelligeremus* (Tschackert P., *op. cit.*, Bd. 1, S. 229).

Be to, ir pats Reformacijos pradininkas Liuteris taip pat buvo gerokai paliestas humanistinės kultūros. Todėl jis iš savo kunigų reikalavo gerai mokėti literatūrinę lotynų kalbą ir taip pat, kaip ir jo mokiniai, Cicerono pasakyme „išmintingas ir iškalbus pamaldumas" (*sapiens et eloquens pietas*) matė mokymosi tikslą ir Antikos nuopelnus Reformacijai.

Betgi tiems patiems Antikos mylėtojams – humanistams – būdinga ir tai, kad jie prisidėjo ir prie nacionalinių kalbų bei literatūrų ugdymo. Tai įvyko visų pirma dėl to, kad humanizmas siejosi su nacijų formavimusi, kurį sukėlė bekyląs kapitalizmas. Todėl antikinės ir nacionalinės tendencijos, nors ir būdamos skirtingos, yra tarpusavyje susijusios, eina per visą šio kultūrinio sąjūdžio istoriją ir papildo viena antrą. Tai labai aiškiai matyti iš to, kad literatūra nacionaline kalba anksčiausiai prasidėjo kaip tik tuose kraštuose, kur pirmiausia plito humanizmas ir kur stipriausia buvo Antikos įtaka (Italija, Prancūzija ir kt.).

Nacionalinės kalbos ir literatūros iš antikinės literatūros ir kalbų laipsniškai paėmė tai, ką pastarosios buvo pasiekusios savo didžiausio suklestėjimo metu. Antikinė literatūra ir kalbos tapo mokykla jaunoms nacionalinėms literatūroms ir kalbų mokslams, spartino nacionalinių kalbų kūrimosi procesą. Ir vėliau ne kartą Europos kultūra kreipėsi į antikinę kultūrą, kad paimtų iš jos per ilgus amžius susikaupusių lobių savo poreikiams tenkinti.

Mažvydo metu dėl atitinkamų ekonominio ir visuomeninio gyvenimo sąlygų Lietuvoje antikinių ir lietuvių kalbų sąveika buvo ką tik prasidėjusi. Lietuvių kalba toli gražu dar negalėjo lygintis savo reikšme su lotynų kalba. Jei lotynų kalba buvo skiriama to meto apsišvietusiems, dažniausiai socialiniu atžvilgiu privilegijuotiems žmonėms, tai lietuvių kalba – tik tamsiai liaudžiai (ją net Mažvydas kai kur vadino *barbara gens*). Tuo metu manyta, kad liaudies kalba negali visais atžvilgiais pakeisti lotynų kalbos. Lietuvių kalba, kaip ir kitos liaudies kalbos, buvo laikoma žemesne kalba, neišvengiamai vartojama, kalbantis su liaudimi[32]. Rašantys tokia prastuomenės kalba dažnai jausdavosi tartum nusižeminą. Todėl jie knygų įžangose rasdavo reikalą pasiteisinti ar bent išdėstyti motyvus, kodėl taip daro. Kartais raštų liaudies kalba autoriai net slėpdavo savo pavardę arba pasinaudodavo pseudonimu ar kriptonimu. Sunku pasakyti, ar tik dėl to Mažvydas paslėpė savo pavardę „Knygeles byloje" ir nepasirašė katekizmo lotyniškos įžangos, bet to meto kultūrinė aplinka rodo, kad galėjo ir taip būti.

Literatūroje apie Mažvydą kai kur teigiama, kad lietuvių kalba rašto susilaukusi tik dėl Reformacijos, ir tik jai turime būti dėkingi už pirmąją lietuvišką knygą[33]. Siaura prasme tai yra teisinga, tačiau toks aiškinimas vis dėlto yra per siauras. Jis pirmosios lietuviškos knygos atsiradimo nesieja su analoginiu nacionalinės knygos pasirodymu kituose kraštuose, kur nacionalinės kalbos gavo raštą dar prieš Reformaciją arba kur Reformacijos visai nebuvo. Iš kitos pusės, tokiu aiškinimu lietuvių kalbos ir rašto raida Prūsuose atsiejama nuo lietuvių kalbos raidos Didžiojoje Lietuvoje. Čia dar gerokai prieš Reformaciją kai kurie apsišvietę to meto žmonės dėjo pastangų plėsti lietuvių kalbos vartojimą. Kaip pavyzdį galime paimti pirmosios Lietuvoje parengtos knygos „Agenda" (Gdanskas, 1499) autorių Martyną († 1514 m.). Būdamas vilnietis, jis, matyt, pirmuosius mokslus ėjo Vilniuje. Minima, kad net tris dešimtis metų Martynas gyvenęs bei studijavęs Italijoje, o grįžęs į tėvynę, greitai pasiekęs aukštą vietą, tapęs Žemaičių vyskupu. Jis buvęs mokytas, protingas ir darbštus žmogus. Kadangi Martynas ilgai

[32] Beveik panašus tonas jaučiamas Mažvydo prakalbos prie katekizmo pabaigoje. Dėl to ir Rapolionis, panašiai kaip ir Mažvydas, ramiai ar dar net su pasitenkinimu sakosi nemokąs vokiečių kalbos, ir tai – vokiečių valdomame krašte: *...neque enim Germanice loqui possum...* (plg. Tschackert P., *op. cit.*, Bd. 3, S. 92).

[33] Plg. „Lietuvių raštų lopšys yra Mažoji (Prūsų) Lietuva [...] jų motina buvo reformacija" (Biržiška M., *Mūsų raštų istorija*, d. 1: Ligi 1864 m., Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1925, p. 4).

gyveno Italijoje, kur tuo metu humanizmas jau buvo pasiekęs savo klestėjimo laikotarpį, todėl jis negalėjo išlikti nepaliestas naujos kultūros dvasios. Ne be ryšio su visa tuo yra Martyno pastangos plėsti lietuvių kalbos vartojimą. Jau nuo pat krikščionybės įvedimo pradžios Katalikų Bažnyčia Lietuvoje skiepijo lenkų kalbą, nes kunigai paprastai būdavo lenkai ir lietuvių kalbos nemokėdavo. Martynas, norėdamas pakeisti tokią praktiką ir turėti savo žinioje lietuvių kalbą mokančių kunigų, išgavo iš didžiojo kunigaikščio privilegiją skirti kunigus į tas bažnyčias, kurių steigėjai buvo didieji Lietuvos kunigaikščiai. Kadangi Žemaičiuose nemaža bažnyčių buvo įsteigtos didžiojo kunigaikščio, matome, kad Martyno veikla nebuvo visiškai siaura. Artimiausią priežastį tokiai akcijai davė tai, kad į vieną jo parapiją klebonu buvo paskirtas lenkas iš Krokuvos, vardu Jonas, kuris nemokėjo lietuvių kalbos. Protestuodamas prieš tai, Martynas pradėjo rūpintis minėta privilegija ir ją gavo. Žinoma, Martyno negalima laikyti plataus masto kovotoju už lietuvių kalbos teises. Jo pastangose plėsti lietuvių kalbos vartojimą didžiausią svarbą turėjo, kaip ir Mažvydui, siauri tikybiniai tikslai. Bet vis dėlto jau pats susidomėjimas lietuvių kalba ir noras plėsti jos vartojimo ribas rodo Martyno platesnį kultūrinį akiratį, glaudesnį ryšį su liaudimi, negu tų svetimtaučių dvasininkų, kurie lietuvius dar vis tebelaikė pagonimis, o jų kalbą – pagoniška. Tokios Martyno, nors ir labai ribotos, pastangos siejasi su jo, kaip pirmojo spausdintos knygos parengėjo, pastangomis įvesti į kultūrinį Lietuvos gyvenimą spausdintą žodį.

Bet Martynas, kaip apsišvietęs to meto žmogus, nebuvo vienišas. Tuo bendru Lietuvos ekonominio ir kultūrinio pakilimo metu jau buvo susidaręs ir tam tikras inteligentijos sluoksnis. Be Krokuvos[34], jau ne vienas to meto žmogus pasiekė tolimus Italijos, Prancūzijos universitetus, užmezgė ryšius su to meto žinomais humanistais. Didesnis apsišvietusių žmonių skaičius, platesni kultūriniai interesai ir poreikiai sudarė sąlygas formuotis ir literatūrinei lietuvių kalbai. Tuo ir galima paaiškinti faktą, kad Prūsijos kunigaikštis Albrechtas mokytų ir lietuvių kalbą mokančių žmonių, tarp jų ir Mažvydo, ieškojo Didžiojoje Lietuvoje. Taip pat neatsitiktinis reiškinys ir tai, kad pirmieji lietuvių poetai, kaip Mažvydas, Kulvietis, Rapolionis, Zablockis, Jomantas ir kiti Mažvydo bendradarbiai, buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos, ir ne tik iš vakarinės, bet ir rytinės Lietuvos. Todėl, atrodo, apskritai yra teisingas Konstantino Jablonskio teigimas, kad „Mažvydo katekizmo atsiradimo priežastys yra dvi: lietuvių bendrinės kalbos susidarymas Didžiojoje Lietuvoje ir atsiradimas čionai inteligentijos, vartojusios tą kalbą raštui“[35].

Dėl to, nagrinėjant Mažvydo kalbos, taip pat kitus jo raštų klausimus, reikėtų akcentuoti ne tiek prūsišką reformaciją ir Prūsų Lietuvos kultūrinį gyvenimą, kiek Didžiosios Lietuvos kultūrinį gyvenimą, nes autorius iš čia yra kilęs, čia augęs ir mokęsis ir jai pagrindinius savo raštus skyręs[36].

[34] Laikotarpiu nuo Žalgirio mūšio iki Vytauto mirties (1430) Krokuvos universitete mokėsi 27 studentai iš Lietuvos, iš kurių 7 baigė bakalauro laipsniu. Nuo 1442 iki 1492 m., t.y. valdant Kazimierui Jogailaičiui, Krokuvoje studijavo apie 120 jaunuolių iš Lietuvos. Iš ten grįžo daugiau kaip 40 bakalaurų, 13 magistrų ir 2 daktarai. Nuo XV a. pabaigos nė kiek ne mažesnis studentų srautas nukrypsta į Vokietijos bei Italijos universitetus; plg. Fijałek J., „Kościół Rzymsko-katolicki na Litwie: Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej“, in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków, 1914, s. 126 ir kt. Bet tie duomenys, matyt, nepilni. Šia tema reikėtų platesnių ir gilesnių tyrinėjimų.

[35] Žr. Jablonskis K., *op. cit.*, p. 99–107.

[36] Galimas daiktas, kad Mažvydas katekizmą pradėjo ruošti, gyvendamas dar Didžiojoje Lietuvoje. Važiuodamas į Prūsiją, jis jau galėjo turėti tam tikrą dalį; plg. Biržiška V., *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, d. 1, Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1953, p. 83.

Mažvydo lotyniškųjų raštų kalba

Bendras visų humanistų troškimas buvo atstatyti tikrąsias, klasikinės lotynų kalbos formas ir suteikti savo raštams tikros lotynų kalbos pobūdį – „lotynišką koloritą" (*colorem latinum*). Siekdami tokio lotyniško kolorito, humanistai turėjo ilgai kovoti su Viduramžiais gerokai pakeistu ir suprastintu lotynų kalbos stiliumi. Todėl tomis kalbos formomis taip pat pasireiškė bendroji klasinė bei ideologinė kova.

Ciceroniška lotynų kalba, kurią humanistai laikė aukščiausiu savo kalbos tikslu, sintaksės atžvilgiu yra gana laisva. Ji leidžia bet kurią sakinio dalį pastatyti sakinio pradžioje, kaip patinka tvarkyti kitas sakinio dalis. Šitaip laisvai derindamas žodžius, rašytojas ar kalbėtojas galėjo pasiekti tikslesnį poetinį bei oratorinį efektą, nes susidarydavo įvairios galimybės kaitalioti sakinio loginį kirtį bei intonaciją. Bet ir šioje sudėtingoje ir kartu paprastesnėje kalboje nusistovėjo tam tikra tvarka, nuo kurios paprastai nebuvo daug nutolstama, būtent pirmiausia eina veiksnys, paskui antrininkės sakinio dalys su visais joms priklausančiais žodžiais, o sakinio gale – tarinys. Taip sakinys gaudavo tam tikrą, kaip pasakytume, apvalią formą.

Mažvydo lotyniškiesiems raštams tokia tendencija irgi nesvetima, pavyzdžiui: *Quidam nimis arctis limitibus scripturae sacrae possessionem includunt, dum eam sola sacerdotum familia terminant, plebe interim exterminata...; Hac ratione non modo mentem iuventutis in Ecclesia stantis, sed etiam adultiorum animos invitabitis motusque spirituales in cordibus eorum excitabitis...; Aliqui vero prae luto aut frigore ad contiones venire recusant. Reliqui porro* [...] *domi otioso delitescunt* ir t.t. (čia ir toliau pabraukta mano – *M. R.*).

Su minėtu klasikinės lotynų kalbos reikalavimu siejasi ir kitas, kad tokiuose sakiniuose, kuriais norima išreikšti gyvą jausmą arba reikšmingą mintį, jausmingasis bei patetinis žodis statomas sakinio pradžioje, o reikšmingasis – sakinio gale. Tokių pavyzdžių randame ir Mažvydo lotyniškuosiuose raštuose. Norėdamas iškilmingai pabrėžti faktą, kad išleidžia ir perduoda į pastorių rankas giesmyną lietuvių kalba, jis sušunka: *En tradimus sermone nostro ad manus vestras, Reverendi viri, in publicum Ecclesiarum usum Spirituales et easque quidem selectas cantilenas...; Sunt, qui Percuno vota faciant...* O kad pabrėžtų pastorių pareigas, Mažvydas į priekį iškelia „jums": *Vobisque pro singulis magnam in extremo iudicio dicendi coronam restare... vobis populus fecit otium...* Siekdamas tam tikro retorinio efekto, laiškų autorius dažniausiai vartoja ilgus ir sudėtingus sakinius: *Cum ingens comminatio, Illustrissime Princeps ac clementissime Domine, somnilentis negligentibusve pastoribus animarum apud Ezechielem prophetam expressa ostendatur hac sententia: Sanguinem autem eius de manu tua requiram, tum animum et mentem meam terrendo sic componit, ut munus meum diligenter obeam, quandoquidem in numero pastorum, vocante et favente primum Deo, patre caelesti, tandem tua Illustrissima Celsitudine constitutus sim.* Jame yra net trijų laipsnių priežasties, išeities, būdo šalutinių sakinių su įterptiniu sakiniu. Tačiau ir tų netrumpų sakinių rašytojas nepalieka vienų, o juos sujungia. Geresni lotynų kalbos stilistai reikalaudavo laikytis taisyklės, kad nė vienas sakinys nebūtų susietas su kitu sakiniu. Taip sakiniai bei periodai pasidarydavo lyg vienos grandinės dalys. Siekiant išvengti monotonijos, sakiniai būdavo jungiami įvairiais jungtukais: *et, autem, enim, vero* ir kt. Taip daro ir Mažvydas: *Secundo, sunt quidem* [...] *qui abstinent ab usu* [...] *Addo etiam hoc, quod territabam eos* [...] *Verum illi neque privatas neque publicas monitiones suscipiunt* [...] *Et quod dictu est horrendum* [...] *Sunt praeterea* [...] *plurimae personae* [...] *quae* [...] *nedum catechismi doctrinam teneant* [...] *Dum vero interrogatur* [...] ir t.t. Tokios ilgos sakinių jungtys Mažvydo lotyniškiesiems raštams suteikia pakilią intonaciją ir sustiprina jų retoriškumą. Prie to prisideda ir iškilmingi kreipiniai *Illustrissime ac Clementissime Princeps, Reverendi pastores*, be to, tiesioginė kalba, kuri pateikiama

viename laiške: *Alii iuventute excusant se inquientas: „Iuvenis sum, non possum discere, verum cum virilem aetatem ducam, tum discam"; Alii rusticis laboribus sese excusant dicentes: „Plus mihi diu noctuque curae est cum agricultura mea ac domesticis laboribus meis, quam cum oratione dominica articulisque fidei"*.

Akademikas Mykolaitis, nagrinėdamas lietuviškus Mažvydo raštus ir visų pirma „Knygelės bylą", iškelia tai, kad ji parašyta aukštu retoriniu stiliumi, kad autorius mėgsta jungtukus *ir, taip, jei, bet, kurs* ir pan.[37] Tokios tendencijos, kaip ką tik matėme, Mažvydas laikosi ir lotyniškuosiuose raštuose. Be to, Mykolaitis nustatė ir lietuviškųjų raštų retoriškumo pobūdį, būtent Mažvydo retorika yra emocinė, bet ne *vaizdinga*. Tai reiškia, kad jis savo kalbai ieško ne tiek poetinių vaizdų, kiek vadinamųjų aukštų pasakymų: hiperbolių, superlatyvinių formų. Tai visiškai tinka apibūdinti ir lotyniškiesiems Mažvydo raštams. Jis dažnai vartoja tokius pasakymus: *ingens comminatio, gravissima comminatio, tum ipsi ne syllabam quidem unicam sciunt proferre, obstinata malitia, videtur deus se omnino velle exigere gravissimas poenas, ne condemner negligentiae vitii teterrimi* ir t.t. Tą patį retoriškumą bei oratorinį primygtinumą išreiškia Mažvydo tiek lietuviškuosiuose, tiek lotyniškuosiuose raštuose vartojami sustiprinti dvinariai posakiai: *somnilentis negligentibusve pastoribus, in caecitatem et obdurationem ruunt, tam duram et intractabilem malitiam eorum, horrenda malitia superstitioque, festa eadem colunt et observant, ut abhorter et avocem, obsecrare et obtestari* ir t.t.

Noras hiperbolizuoti kalbos priemonėmis ir taip geriau įtikinti skaitytoją pastebimas visuose jo raštuose. Tai matome ir poetinėje lietuviškoje „Knygelės bylos" prakalboje, skatinančioje dieną ir naktį, kaip Horacijus, laikyti knygą prie savęs, nuolat mokytis ir šviestis.

Nėra abejonės, kad visas šias stilistines priemones į lietuvių kalbą Mažvydas perkėlė iš lotynų kalbos, kurią jis labai gerai mokėjo ir buvo įpratęs vartoti. Sunku pasakyti, ar atitinkamą Horacijaus „Poetikos" vietą Mažvydas turėjo galvoje „Knygelės bylos" prakalboje, sakydamas, jog reikia šviestis. Galėjo būti ir taip. Bet veikiausiai tokie humanistiniame pasaulyje nuolat vartojami posakiai jam į galvą atėjo savaime, ir čia atsitiko taip pat, kaip ir tuo atveju, kai jis, versdamas į lietuvių kalbą Georgo Sauromanno *Parvus catechismus pro pueris in schola*, perkėlė digrafus *ae, oe*, kurie būdingi lotynų, bet ne lietuvių kalbai. Bet kai kur matyti ir sąmoningas noras lotyninti, būtent tuo atveju, kai jis verčia iš vokiečių kalbos. Ten, kur Liuteris ar kiti vokiečių Reformacijos rašytojai lotyniškus pavadinimus išverčia į vokiečių kalbą, Mažvydas stengiasi pateikti ne vokišką, o tik lotynišką pavadinimą[38], tuo lyg pabrėždamas norą išaukštinti lotynų kalbą, nepavartoti vokiečių kalbos.

Iš viso to matome, kad Mažvydas lotynų kalbą labai vertino, ją gerai mokėjo ir kaip ir visi humanistai, stengėsi suteikti savo raštų kalbai lotynišką „koloritą", visų pirma atkurti ciceronišką stilių. Kaip tik dėl to Mažvydo lotyniškieji raštai vertintini ne tik kaip dalykiniai, bet ir kaip literatūriniai reiškiniai, susiję su visa Reformacijos propaganda ir epistolografija, kuri taip labai buvo įsivyravusi to meto literatūros gyvenime.

Tarp Mažvydo ir kitų autorių, pavyzdžiui, Kulviečio ir Rapolionio, laiškų rasime daug bendra. Juose, kaip ir Mažvydo lotyniškuosiuose raštuose, yra kai kurių senosios, religinės terminologijos liekanų, bet apskritai jų kalba yra klasikinio pobūdžio, rūpestingai apdorota ir rodanti autorių gerą humanistinį pasirengimą[39]. Gal tik minėtu retoriškumu Mažvydo kalba šiek tiek

[37] Žr. Mykolaitis V., *op. cit.*, p. 148, 156, 158.

[38] Plg. Gerullis J., *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, p. XXII–XXIII.

[39] Jų laiškus išspausdino Tschackert P., *op. cit.*, Bd. 3, S. 54–57, 91–92; laiškus išvertė Benediktas Kazlauskas, žr. *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 476–478, 481–482.

skiriasi nuo šių savo pirmtakų ir labiau priartėja prie Mykolo Lietuvio traktato „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" kalbos pobūdžio.

Baigiant šį skyrelį, dar reikia atkreipti dėmesį į Mažvydo laiškų kompoziciją, kuri irgi rodo autoriaus pastangas suteikti laiškams literatūrinę formą. Jo laiškas sudarytas iš trijų dalių. Pirmoje dalyje aptariamas laiško tikslas, kaip išeities punktą pateikiant tam tikrą valdžios ar Biblijos reikalavimą. Po šios dalies dedukciniu būdu pereinama prie dėstymo, kur pateikiami pradžioje iškeltam principui prieštaraujantys ar jį paremiantys faktai. Pagaliau trečiojoje dalyje duodami pasiūlymai bei daromos išvados. Tai nesudėtinga kompozicija, bet ji rodo, jog Mažvydo laiškai yra ne palaidos pastabos, o vienos minties sujungtas literatūros reiškinys.

Dėl Mažvydo lotyniškųjų raštų eilėdaros

Iš Mažvydo lotyniškųjų raštų eiliuotų tekstų teturime vos vieną ir tą labai trumpą. Tai kreipimasis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę:

Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara,
Haec mandata dei suscipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationem ante tribunal
Augustum, magni iudicis ira premat.[40]

Kaip matome, šis ketureilis parašytas vadinamuoju eleginiu dvieiliu (distichu) – hegzametro ir pentametro junginiu. Toks posmas buvo žinomas graikams. Iš lotynų poetų labiausiai jį ištobulino Ovidijus. Jį labai mėgo ir Renesanso poetai, netgi labiau negu hegzametrą. Mat hegzametras, būdamas tikrasis epo metras, geriausiai tiko plataus vaizdo, ilgo sakinio ir didelio užmojo poezijai. Tačiau naujoji lotyniška literatūra nepajėgė sukurti epo, prilygstančio Homero ar Vergilijaus kūriniams, nes jau buvo kitos sąlygos. Humanizmas visų pirma kėlė individą ir drauge su tuo daugeliu atvejų nedidelių formų poeziją. Todėl jai daug geriau tinka eleginis dvieilis – posmas, pritaikytas siauros ir koncentruotos apimties vaizdams reikšti. Jis geriausiai tinka glaustoms mintims, sentencijoms, patarlėms, kreipiniams, taip pat koncentruotiems meilės, liūdesio bei skausmo jausmams perteikti. Šiuo posmu rašė labai daug to meto poetų. Toli nesiekiant, galima paminėti Husovianą, Petrą Roizijų ir kitus Lietuvos lotyniškos poezijos atstovus.

Matyti, kad taip šį eleginį dvieilį suprato ir Mažvydas. Tomis keturiomis eilutėmis jis norėjo glaustai išreikšti visos knygelės siekimą eiti į Didžiąją Lietuvą, kad patrauktų jos gyventojus į Reformacijos pusę. Taip jis trumpai suformulavo savo idėją.

Įdomu, kad originali eiliuota katekizmo prakalba „Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet" savo eiliavimu, nors jau ir būdama skiemeninė ir todėl skirtinga, vis dėlto kai kuo panaši į tą eleginį dvieilį. Iš tikrųjų ji, kaip ir minėtas kreipimasis, yra parašyta poriniais, tik su mažomis išimtimis, dvieiliais. Maža to, „Knygelės bylos" sakinys, kaip tai būdavo ir klasikiniame dvieilyje, dažniausiai apima dvi eilutes, skeliančias jį pusiau ir susietas jungtukais[41]. Net ir grafiškai jie aiškiai primena eleginį dvieilį.

[40] Laimingoji tėvyne didžių valdovų, garsinga
Lietuva, Dievo žodžius gryna priimki širdim,
Kad, kai duosi teisme aukštajam apyskaitą savo,
Neprispaustų tavęs pyktis teisėjo baisaus.

[41] Plg. Mykolaitis V., *op. cit.*, p. 144, 148.

Iš tų eilučių matyti, jog Mažvydas, panašiai, kaip ir kalbėdamas, galvojo lotynų eilėdaros sąvokomis. Tačiau sujungęs eilutę su skiemenine eilėdara, kuria parašyti ir verstiniai eiliuoti jo raštai, sukūrė savotišką eilutės junginį, kuris iš esmės nėra nei tikra klasikinė, nei tikra silabinė eilutė. Tai toks yra pirmasis mėginimas eiliuoti lietuvių kalba.

Giesmyno prakalboje Mažvydas kalba apie giesmių vaidmenį, pratinant žmones prie naujo, Reformacijos kulto. Čia daugiausia keliama melodijos reikšmė. Tačiau, turint galvoje antikinę tradiciją, kur eilėdara buvo jungiama su muzika, reikia manyti, kad Mažvydas tokią pat reikšmę skiria ir eilėdarai. Taip, atrodo, Mažvydo eiliuotus raštus suprato ir Baltramiejus Vilentas, sakydamas, jog jis norėjęs, kad naujasis mokymas „lyg medum patepant ir pasaldinant po lašelį, iš lengvo būtų pateikiamas" (*quasi melle inuncta et dulcorata sensim instillaretur et commenderetur*). Šie žodžiai primena garsiąsias Lukrecijaus eilutes apie eilėdaros reikšmę. Eilėdara poezijoje jam irgi reiškė „patepti saldžiuoju mūzų medumi" (*musaeo dulci contingere melle*).

Lotyniškieji Mažvydo raštai ir studijos

Mažvydo biografija dar nėra galutinai ištirta, ir dar nežinia, kur jis pirmiausia mokėsi. Tačiau tikra, kad jis beveik porą metų lankė Karaliaučiaus universitetą. Tas laikotarpis ir gali paaiškinti kai kuriuos literatūrinius jo raštų klausimus, nes ir tie studijų metai yra susiję su jo literatūrine veikla.

Karaliaučiaus universitetas buvo įsteigtas su Lietuvos–Lenkijos valdžios žinia ir jos vėliau oficialiai patvirtintas. Todėl jo negalima laikyti Lietuvai svetima mokslo įstaiga[42]. Ir patys steigėjai taip nemanė, nes jie dažnai pažymi, kad jis skiriamas ne tik Prūsijos kunigaikštystei, bet ir kaimyniniams kraštams, visų pirma Pabaltijui[43]. Organizaciniu atžvilgiu ir programomis šis universitetas nedaug tesiskyrė nuo kitų to meto aukštųjų mokyklų, todėl gana tiksliai galima apibūdinti Mažvydo išsimokslinimo lygį ir pobūdį, nors, kaip žinome, dalį savo išsimokslinimo jis gavo kitur (Lietuvoje, o gal ir Krokuvoje).

Apie šio universiteto mokymo pobūdį žinių pateikia jo statutas, patvirtintas 1546 m., t.y. prieš pat įstojant į jį Mažvydui. Aišku, kad to meto sąlygomis ir aukštajai mokyklai buvo primetami religiniai tikslai. Mokymosi programose iškelta teologija ir nustatyta, kad jos paskaitos būtų privalomos visiems. Bet būdinga, kad kitaip negu Viduramžiais, kur teologija užgoždavo visokį mokslą, čia jau daroma išlyga, susiaurinanti teologijos reikšmę ir daranti ją netgi priklausomą nuo kitų mokslų: „Ainiai gali turėti gerų religijos mokytojų tik tuo atveju, jei bus išvystytos mokslų studijos ir mokyklose išaugs atžalynas, iš kurio vėliau galima būtų išrinkti bažnyčių mokytojus" (*Nec vero posteritas habere doctores religionis potest, nisi literarum studia colantur et in scholis seminaria educentur, ex quibus postea eligi doctores ecclesiarum queant*). Tuo norima pasakyti, kad teologai jau negali tenkintis tik savo teologija, bet turi studijuoti pasaulietinius mokslus. Kaip tik čia prisimename ir Mažvydo prisipažinimą, kad jis skiriąs daug laiko savo „studijoms". Tai turi rodyti, jog jo susidomėjimo akiratis nesiribojo tik religiniais reikalais.

[42] Žr. 1560 m. Vilniuje Žygimanto Augusto duotą dokumentą apie universiteto patvirtinimą (Arnoldt D. H., *op. cit.*, S. 33–38).

[43] Plg. Georgo Sabino laišką kardinolui Pietro Bembo dėl universiteto patvirtinimo: „Tuo tikslu [...] kunigaikštis Albrechtas mokslams studijuoti stengėsi kviesti šio Baltijos jūros pakraščio gyventojus, o lotynų kalbai ir filosofijai mokyti bei teisei aiškinti surado tam tinkamus žmones..." (*Hoc consilio* [...] *Princeps Albertus* [...] *ad literarum studia huius Baltici sinus accolas invitare conatur: et homines ad docendum latinam linguam et Philosophiam atque ad juris interpretationem idoneos accersit...*).

Toliau iš statuto matyti, kad labai didelis dėmesys skiriamas lotynų kalbai ir įsakmiai reikalaujama, kaip tai daro ir Mažvydas savo raštuose, kad besimokantys gerai įsisavintų klasikinę kalbą: „Panašiu būdu tegu jie deda pastangų, kad ir mokiniai išmoktų taisyklingai lotyniškai kalbėti ir rašydami stengtųsi sekti geriausiais autoriais" (*Similiter dent operam, ut discipuli et latine loqui recte discant, et in scribendo se ad imitationem optimorum autorum conferant*). Maža to, tasai statutas, kaip apie tai plačiai buvo žinoma visame humanistiniame pasaulyje, ir kuo mes įsitikinome anksčiau, į lotynų kalbos stiliaus pasikeitimą žiūrėjo kaip į reiškinį, atspindintį platų visuomeninį bei ideologinį pasikeitimą, o ne vien gryną kalbinį faktą: „Kiek tasai dalykas iš tikrųjų svarbus, galima spręsti iš ankstesnio amžiaus raštų, kai nebuvo kreipiamas dėmesys į taisyklingą kalbėjimą ir rašymą: tada įvyko tai, kad žmonės neprotingai galvojo ir apie visus žmonių reikalus" (*Haec enim res quantum momenti habeat, aestimari potest ex superioris saeculi scriptis, ubi cum recte loquendi et scribendi ratio negligeretur, accidit, ut imprudentius etiam judicaverint de rebus humanis omnibus*).

Universiteto steigimo dokumentuose randame reikalavimą, kad net miestelių mokyklose vaikai šalia katekizmo būtų mokomi lotynų kalbos (*quare et in oppidis scholas pueriles constitui curavimus, ubi linguae latinae et doctrinae christinae elementa tradi voluimus*). Drauge prisimenama ir gimtoji kalba. Tačiau vėl matyti, kad dar toli gražu nebuvo išmušusi valanda, kad gimtoji kalba galėtų pakeisti lotynų kalbą. Gimtajai kalbai dėmesio buvo skiriama tik pedagogiume ir tik pačioje žemiausioje jo klasėje (*infima*), kur vaikai mokėjo tik gimtąją kalbą ir jos išvengti dar nebuvo įmanoma. Tokiu atveju nuostatai numatė, jog lotynų kalbos linksniavimą, asmenavimą, Katono dvieilius, žymių poetų posakius, taip pat Liuterio katekizmą reikia aiškinti mokinių gimtąja kalba (*vernaculo sermone*). Toks gimtosios (ir lietuvių) kalbos mokymas dar negalėjo parengti žmogaus, kuris galėtų parašyti jau gana sudėtingą katekizmą ir giesmes lietuvių kalba. Todėl Prūsijos valdžia buvo priversta ieškoti geriau mokančių lietuvių kalbą žmonių Didžiojoje Lietuvoje.

Karaliaučiaus universitetas geriausiai išmokydavo lotynų kalbos, nes jo vadovybė „Prūsijos ir kaimyninių tautų naudai" (*propter publicam et Prussiae et vicinarum gentium utilitatem*) pasikvietė gerų tos srities specialistų. Drauge buvo dėstoma graikų ir hebrajų kalbos.

Šie universiteto statuto reikalavimai patvirtina ir dar labiau išryškina faktą, kodėl Mažvydas taip labai domėjosi lotynų kalba ir kodėl jis taip griežtai reagavo į menkai tą kalbą mokančio mokytojo Sethe's paskyrimą.

Atitikmenų tarp to, kas jau iškelta anksčiau, kalbant apie Mažvydą, ir to, kas nurodoma statute, randame ir daugiau, pavyzdžiui, dėl Mažvydo lotyniškųjų ir lietuviškųjų raštų retoriškumo. Kaip tik šiam dalykui daug dėmesio skyrė universiteto mokymo programos, pabrėždamos: „Visų pirma tebūna dėstoma retorika, o prie jos prijungti istorijos skaitymą..." (*Primo tradatur Rhetorica, cui lectio historica sit coniuncta...*). Toliau išvardyta daug ir svarbių autorių, kuriais studentai, besirengdami iškalbos menui, turėjo naudotis bei vadovautis, būtent: Pilypas Melanchtonas, Ciceronas, Kvintilianas, Erazmas Roterdamietis, Titas Livijus, Cezaris, iš graikų – Demostenas. Kaip matome, tame skaičiuje yra geriausi Antikos ir to meto iškalbos autoritetai. Universiteto auklėtiniai dar turėjo dalyvauti disputuose, kur mokydavosi oratorinio meno praktikos, ugdydavo sugebėjimus kalbėti, įrodinėti bei ginčytis. Pridėję dar tai, kad studentai, kaip nurodo programa, turėjo klausyti paskaitų ir nagrinėti Vergilijų, Ovidijų, Homerą, Hesiodą, Euripidą, Sofoklį, Teokritą, Plautą, Terencijų, aiškiai matome, jog Mažvydas buvo susipažinęs su pačiais žymiausiais antikinės literatūros atstovais. Todėl nieko nėra nuostabaus, jei Mažvydas į savo raštus perkelia kai kuriuos Antikos poetinės kalbos elementus. Iš jų kai kuriuos jis panaudojo sąmoningai, o kai kurie ir savaime perėjo, ir sunkiau būtų suprasti, jei jis savo raštus būtų parašęs kitaip.

Kaip rodo mokymosi programa, universitete studentai žinių gaudavo ne tik iš humanitarinių mokslų, bet ir iš gamtos mokslų bei matematikos. Čia pagrindiniai autoriai buvo Aristotelis, Plinijus Vyresnysis, to meto matematikas Johannesas Sacrobosco. Nors tos žinios, savaime suprantama, buvo ribotos, o gamtos reiškinių interpretacija atsilikusi, vis dėlto rodo, kad universiteto auklėtinių problemų ir domėjimosi akiratis buvo gerokai platesnis, negu tik teologinė dogmatika. Jie, kaip ir Mažvydas, turėjo galimybę skirti didelę dalį savo laiko ir dėmesio literatūros ir gamtos mokslų studijoms. Tik gaila, kad aplinkybės, visų pirma Prūsijos valdančiųjų sluoksnių ir visos Reformacijos traukimasis iš pažangių, humanistinių pozicijų, vertė Mažvydą, kaip literatūros darbuotoją, siaurinti savo galimybes, ir todėl jis mums nepaliko platesnės visuomeninės reikšmės raštų.

1964

Martyno Mažvydo testamentas

Pirmosios lietuviškos knygos parengėjo Martyno Mažvydo gyvenimo ir raštų tyrinėtojams tenka prisipažinti, kad žinomi dar ne visi jo darbai. Atsiranda vis naujų Mažvydą liečiančių dokumentų. Tarp tokių dokumentų yra jo testamentas, kurį drauge su žmona Benigna jis sudarė 1560 m. vasario 29 d. Testamento originalas šiuo metu saugomas Getingeno valstybiniame archyve ir nebuvo nei publikuotas, nei aptartas.

Šiame straipsnyje ir norima su ta naujiena supažindinti gausius pirmosios lietuviškos knygos autoriaus gerbėjus.

Iš Mažvydo laiškų žinome, kad jis buvo silpnos sveikatos. Ja skundėsi dar studijuodamas universitete. Tikėdamas, kad ilgai negyvens, 1560 m. Mažvydas ėmėsi žygių aprūpinti savo žmoną. Tuo reikalu lapkričio 2 d. jis kreipėsi į Prūsijos hercogą ir gavo sutikimą, kad Ragainės apskrities viršininkas skirtų „aikštelę namui ir sklypelį dirbamos žemės daržui bei kitiems mano žmonos patogumams". Tačiau dar prieš kreipdamasis į aukščiausiąją valdžią, Mažvydas drauge su savo žmona Benigna sudarė „savitarpio testamentą", kuris lotyniškai buvo vadinamas *donatio reciproca* („savitarpio dovanojimas") arba *donatio mortis causa* („priešmirtinis dovanojimas").

Sudarant testamentą, dalyvavo keturi liudininkai. Juos, kaip pažymima dokumente, pas save pasikvietė „garbingasis ir kilnusis Martynas Mažvydas, Ragainės klebonas, ir jo namų šeimininkė Benigna bendrai ir kiekvienas atskirai". Toliau rašoma, kad Mažvydai per visą bendrą vedybinį gyvenimą „nebuvo apdovanoti jokiu tiesioginiu palikuoniu ir vis dėlto jautė vienas kitam ištikimą meilę ir nuoširdų palankumą". Norėdami „šią ištikimą tarpusavio meilę sustiprinti darbais ir duoti tam atitinkamą išraišką", abu nutarė testamentu vienas kitam užrašyti „visą abiem priklausantį turtą, kurį jie įsigijo sunkiu triūsu ir Dievo laiminimu". Taip jie pareiškė, liudininkams dalyvaujant, o tie pripažino, kad testamento sudarytojai buvę sveiko proto ir niekieno neverčiami, be to, tinkamai formulavo savo mintis, kaip reikalavo įstatymas ir krašto paprotys.

Pirmiausia kalbama apie atvejį, jeigu mirtų namų šeimininkė Benigna, nepalikdama nuo vyro tiesioginių palikuonių. Ji prašo, kad Tilžės viršininkas jai nustatytų „tokiam atvejui skirtą ir patvirtintą globą". Mažvydas tada „sau vienas pasilaiko visą abiejų turtą, naudojimosi ir palikimo teisę, ar jis yra nejudamas, namų apyvokos daiktai, auksas, drabužiai ir visi kiti papuošalai, auksiniai ar sidabriniai, maži ir dideli, ir būtų jie ar Prūsų hercogystėje, ar už jos ribų..."

Savo ruožtu Mažvydas „reiškia savo valią ir duoda sutikimą tam, kad tuo atveju, kai jis mirs... jo namų šeimininkei Benignai, jei pagal Dievo skyrimą ji jokio tiesioginio palikuonio nuo jo neturės, tokiu pat būdu atitektų jų bendras visas turtas, naudojimosi bei palikimo teisė..."

Jeigu „Martynas Mažvydas ir jo namų šeimininkė Benigna abudu atsiskirs iš šio gyvenimo ir nė iš vienos pusės nebus vedybinių tiesioginių palikuonių, tai jų artimiausieji giminės galės

lygiomis pasidalinti tos dalies, kurią valdė minėti abu sutuoktiniai savo gyvenimo pabaigoje, palikimą ir turėti naudojimosi teisę".

Liudininkai paliudija, kad visa tai rašyta ir daryta jų akivaizdoje, ir dokumento reikšmingumą patvirtina savo antspaudais bei parašais. Tačiau gale yra penki antspaudai ir parašai, nes prie keturių liudininkų prisidėjo ir Tilžės viršininkas, kuris tvirtino šį dokumentą. Vėliau testamentą dar patvirtino Prūsijos kunigaikštis.

Testamento skaitytojui krinta į akis ta ypatybė, kad jis rašytas ne paties Mažvydo ar jo žmonos Benignos, o liudininkų vardu: „Mes, po šiuo raštu pasirašę..." Tai tradicinė testamento forma. Ji buvo įtvirtinta romėnų teisėje, kurios daugelį normų perėmė Prūsijos įstatymai. Liudininkų dalyvavimas, sudarant testamentą, turėjo didinti dokumento vertę, taip pat padėti išvengti falsifikavimo. Tai, kad dokumentą tvirtino net aukščiausia krašto valdžia, rodo, jog jam buvo teikiama daug reikšmės.

Krinta į akis, jog šiame dokumente, kaip lygiateisiai ir nepriklausantys vienas nuo kito asmenys, dalyvauja pats Mažvydas ir jo žmona Benigna. Jų testamentas yra, kaip matome, tik „savitarpio dovanojimas". Ir vėl tenka prisiminti romėnų teisę. Pagal pačią seniausią romėnų civilinę teisę moteris, kuri ištekėjusi ateidavo į vyro namus, būdavo traktuojama kaip šeimos duktė ir gaudavo vaiko dalį. Tačiau vėliau, imperijos laikais (kaip tik to laikotarpio teisynu daugiausia naudotasi Europoje), įsigalėjus vadinamosioms „laisvosioms vedyboms", moteris nepriklausė vyro šeimai. Todėl senasis paveldėjimo nuostatas neteko galios, ir sutuoktiniai vienas kito atžvilgiu prarado paveldėjimo teises. O jeigu jie norėdavo palikti savo turtą vienas kitam, tai turėdavo sudaryti testamentą, kuris ir vadinosi *donatio reciproca*. Šia testamento forma ir pasinaudojo Mažvydai.

Vis dėlto Benigna Mažvydienė nebuvo visiškai sulyginta su vyru. Moteriškoji pusė turėjo būti globojama, o globos reikalams Prūsijoje būdavo teikiama daug reikšmės. 1548 m. globos nuostatuose buvo reikalaujama, kad globėjus tvirtintų valdžia, o netrukus visą globą perėmė valstybė. Tai matyti ir iš šio rašto: Mažvydienės turtas turėjo būti pirmiausia atiduotas žmonėms, kuriuos Tilžės viršininkas paskyrė globoti Mažvydienę, tik tada perduotas Mažvydo dispozicijon.

Apie kokį turtą kalbama dokumente? Iki 1561 m. Mažvydas, kiek žinoma, be gaunamo atlyginimo iš valdžios, valdė parapijos žemę ir turėjo du sklypus Tilžėje Vokiečių gatvėje. Testamentas liečia, matyt, tik pastarąjį nekilnojamą turtą. Todėl, sudarant testamentą, dalyvavo ir Tilžės viršininkas. Parapijos žemė, kaip tarnybinė, negalėjo būti dovanojama, be to, ji priklausė Ragainės viršininko valdžiai. Neaišku, apie kokį turtą už Prūsijos hercogystės ribų (veikiausiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje) kalbama testamente. Gal tai tėvų palikimas?

Surašius testamentą, Mažvydo ir jo žmonos ūkiniai reikalai gerokai pasikeitė. Tų pat metų pabaigoje jis iš hercogo gavo savo žmonai „kalnelį šiapus Nemuno upės su aplink esančia aikštele". Kitais metais, dalinant sklypus Virbalyje, kuris tuo metu priklausė Prūsijai, Mažvydas gavo sklypą Punios gatvėje namams bei klojimui statyti ir net du sklypus daržų, be to, ariamos žemės. Ariama žemė ir sklypas klojimui statyti buvo paskirti kartu su Tomu Gedkantu. Ar nereikėjo keisti testamento? Vargu, nes jo formuluotė tokia bendra, kad buvo aišku, kas darytina ir su vėliau įgytu turtu.

Taigi visas turtas pagal šį testamentą po Mažvydo mirties turėjo atitekti jo žmonai Benignai, o po Benignos mirties – jos seserims ir broliams po lygiai.

Nors testamente ir kalbama apie nejudamą turtą, apie auksą ir sidabrą, bet tvirtinti, kad Mažvydai buvo turtingi žmonės, vargu ar galima. Žinant, kad Mažvydo šeima turėjo padėti gausiems giminaičiams, kad pats Martynas buvo prastas ūkininkas ir nemėgo ūkiško darbo, o daugiau dėmesio bei jėgų skyrė literatūrinei veiklai, negalima teigti, jog skundai dėl sunkios

materialinės būklės būtų buvę visiškai nepagrįsti. Tai lyg rodytų faktas, kad 1561 m. gavęs papildomų apdovanojimų, jis daugiau nebesiskundžia sunkia padėtimi (bent tokių skundų mums neišliko). Antra vertus, Mažvydo laiškų[1] skaitytojui negali neatrodyti, kad jų autorius kai kur perdeda, hiperbolizuoja ar laikosi paplitusios tuo metu mados reikalauti iš mecenato dėmesio ir materialinės pagalbos. Ir mecenatai dėl to nepykdavo, nes tokiu būdu buvo keliamas jų autoritetas.

Tokios mintys kyla skaitant Martyno Mažvydo testamentą, kuris rodo ir tai, kaip uoliai ir nuoširdžiai Mažvydas rūpinosi artimais žmonėmis, nors šis pirmosios lietuviškos knygos autoriaus bruožas mums jau žinomas iš jo visuomeninės veiklos bei jo raštų.

1976

[1] Lebedys J., „M. Mažvydo laiškai", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1970, nr. 5, p. 13–15; dar žr. Ročka M., „Martyno Mažvydo laiškai", in: *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 247–286; Idem, „Martyno Mažvydo raštai", in: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lot. k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 46–82; taip pat žr. šio leidinio p. 95–111.

Lietuvių kelionių literatūros pradžia

XV a. antra ir XVI a. pirma pusė – Renesanso ir didžiųjų geografinių atradimų epocha. Tačiau tuo metu keliauta ne tik į Vakarus, kur buvo daug atrasta, bet ir į Šiaurę bei Rytus, susidomėta tokiais anuo metu Europoje dar mažai pažįstamais kraštais kaip Lietuvos ir Maskvos kunigaikštystės. Kad būtų lengviau į šiuos kraštus keliauti, imta sudarinėti jų žemėlapius, spausdinti aprašymus, kurti literatūrą.

Tokių kelionių literatūros pradininku Lietuvoje reikia laikyti Motiejų Giedraitį, išspausdinusį rašinį „Apie būdą priimti pasiuntinius pas maskvėnus" (*De modo recipiendi oratores apud Moscovitas*). Jis išspausdintas Joano Olavo Magnuso (1490–1558) etnografinio pobūdžio rinkinyje „Pasakojimai apie šiaurės gentis" (*Historiae de gentibus septentrionalibus*, Romae, 1555; ir keletą kartų vėliau). Leidinys gana didelis (22 knygos su 512 puslapių), tačiau antraštėje minima, jog tai dar didesnio rinkinio santrauka, o ją parengė Kornelijus Skribonijus Grafėjas (*A Cornelio Scribonio Grapheo in Epitome redacta*). Šis asmuo (1482–1558) – žinomas humanistas, rašytojas bei poetas, Erazmo Roterdamiečio, taip pat Albrechto Dürerio draugas, Antverpeno miesto sekretorius. Pats Olavas Magnusas buvo katalikų dvasininkas, diplomatas, popiežiaus legatas Švedijoje. Švedijos karalius Gustavas I taip pat naudojosi jo diplomatinėmis paslaugomis. Tačiau tai buvo Reformacijos metas. Kadangi Olavas Magnusas, būdamas popiežiaus atstovas, priešinosi Švedijoje įvedamai Reformacijai, susipyko su karaliumi. Tas jį įmetė į kalėjimą, o paskui ir ištrėmė. Vykdamas į Italiją, Olavas Magnusas kurį laiką buvo apsistojęs Lietuvoje bei Lenkijoje. Matyt, tuo metu, kai buvo atvykęs į Lietuvą, Olavas Magnusas užmezgė ryšius su Motiejumi Giedraičiu, o tas paskui, gal ir prašomas rinkinio autoriaus, nusiuntė jam savo pasakojimą apie kelionę į Maskvą. Jų ir interesai kai kuo sutapo. Mat Olavas Magnusas buvo gana žymus ano meto kartografas. Jis sudarė Šiaurės Europos žemėlapį ir pirmą kartą Vakarų Europos kartografijoje pavaizdavo kai kurias šiaurinės Rusijos žemes. Jį, žinoma, domino ir Giedraičio pateikiamos žinios apie Rusų valstybę ir jos sostinę. Apskritai to meto kartografai labai dažnai naudodavosi pasiuntinių pateikiamais duomenimis[1].

Motiejus Giedraitis buvo garsus žmogus ano meto Lietuvoje, nors mums ir trūksta kai kurių smulkesnių jo biografijos duomenų. Nenustatyta, kada jis gimęs, o miręs 1560 ar 1561 m. Jis buvo nemenkas valdininkas Žygimanto Augusto dvare, minimas kaip Kernavės bei Maišiagalos vietininkas, Giedraičių vėliavininkas, Vilniaus vietininkas ir rūmų maršalka. Pastarąsias pareigas eidamas, Giedraitis, kaip ir visi maršalkos, matyt, vadovavo rūmų tarnams bei pareigūnams,

[1] Chomskis V., *Kartografija*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 316.

rūpinosi kunigaikščio saugumu, net priiminėjo valdovo vardu pasiuntinius. Todėl neatsitiktinai ir pats tapo pasiuntiniu: 1551 m. pavasarį, kaip karaliaus pasiuntinys, jis buvo nuvykęs į Maskvą pas carą Ivaną Rūstųjį.

Iš tų faktų, kad Giedraitis susijęs su humanistiniu Vilniaus dvaru, kad palaikė ryšius su garsiais Europos humanistais, kad jam patikėtos aukšto lygio diplomatinės pareigos, galima spręsti, jog jis buvo gerai apsišvietęs žmogus. Tai turėtų rodyti ir jo pastangos leisti į mokslus savo sūnus (jų jis užaugino keturis). Pavyzdžiui, jo vyriausias ir garsiausias sūnus Merkelis 1551 m. mokėsi Karaliaučiaus universitete, paskui studijavo Vitenberge, Tiubingene, Leipcige (1560–1563). Giedraičių namams nesvetima buvo ir literatūrinė veikla: palaikytas ryšys su žinomu pirmosios lietuviškos knygos bendradarbiu Jurgiu Zablockiu, o ir Merkelis parašė savo studijų draugo motinos laidotuvėms skirtą knygelę[2].

Mums išlikęs spausdintas tekstas yra nedidelis. Tačiau visai galimas daiktas, kad rašinio rankraštis buvo gerokai didesnės apimties. Matyt, kad buvo išspausdinta tik jo santrauka, padaryta tada, kai redaktorius Grafėjas rengė viso Olavo Magnuso rinkinio santrauką. Apie tai galima spręsti iš to, kad Giedraičio pasakojimas laikomas vienu iš žymesnių Maskvos valdovo dvaro aprašymo pavyzdžių[3]. Išlikęs tekstas savo apimtimi lyg ir negalėtų to rodyti. Be to, ir pagal paskutinius teksto žodžius – „To gana apie pasiuntinių priėmimą pas maskvėnus“[4] – galima manyti, kad raštas nutrauktas ir ne viskas, ką jam davė Giedraitis, redaktoriaus išspausdinta. Pakeitimų, matyt, būta žymių, nes redaktorius lyg prisiima autorystę, o tikrąjį autorių mini trečiu asmeniu. Čia yra panašus atvejis, kaip buvo su rusų pasiuntinio Romoje Dmitrijaus Gerasimovo pasakojimu apie Rusiją, kai pagal jo žodžius italų istorikas, taip pat ir kartografas Paolo Giovio (1483–1552) parašė knygą apie kunigaikščio Vasilijaus pasiuntinybę pas popiežių Klemensą VII[5]. Dar ir vėliau taip savivališkai buvo pasielgta ir su Mykolo Lietuvio darbu „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“, išspausdintu jau daugiau kaip po pusšimčio metų (1615) Bazelyje. Tačiau ir toks spaudos faktas reikšmingas. XVI a. viduryje Lietuvoje nebuvo spaustuvės, ir reikėdavo nemaža pastangų, kad kas nors būtų išspausdinta. Giedraičio kelionės atsiminimai, papildyti kitais spaudiniais, praplečia bendrą lietuvių raštijos bei literatūros vaizdą. Aptariamas tekstas drauge su visu Olavo Magnuso veikalu buvo spausdinamas ne kartą. Todėl jis supažindindavo ir garsindavo Lietuvos ir Rusų valstybes, apie kurias tada Vakarų Europoje dar nedaug buvo žinoma ir pripaistoma nebūtų dalykų. Minėto Olavo Magnuso veikalo antroje knygoje taip rašoma:

> Taigi kad šios apeigos priimti pasiuntinius pas maskvėnus būtų pailiustruotos garsesniais pavyzdžiais, nutariau įtraukti į pasakojimą apie šviesiausio Lenkijos karaliaus 1551 viešpaties metų pasiuntinybę pas maskvėnų kunigaikštį. Ji buvo priimta tokiu būdu.
> Lenkijos karaliaus pasiuntinys Motiejus Baltramiejūnas, Giedraičių kunigaikštis, vyras žymus kilmingumu, du šimtus vokiškų mylių nuo Vilniaus, garsaus Lietuvos miesto, ligi Maskvos, Moskovijos sostinės, sukoręs, kai jau rengėsi, baigęs minėtą kelionę, įeiti į miestą, buvo sutiktas keletos raitelių, tuo tikslu paskirtų didžiojo kunigaikščio. Paskui praėjus keletai dienų, tam, kad įteiktų karaliaus laišką, didelėmis, maskvėnams būdingomis iškilmėmis jis buvo nuvestas į pilį. Jis ėjo per dvi sales, kuriose buvo daug kilnios išvaizdos, su labai ilgomis barzdomis ir daugiausia tarnybinės padėties žmonių. Jie sėdėjo aplinkui ant suolų, apsivilkę gana puikiais drabužiais, priklausančiais didžiajam kunigaikščiui, kad taip tik iš tolimų kraštų atvykstantiems

[2] *Elegia in mortem Catharinae Wolovicz, conivgis generosi ac magnifici domini Petri Weselovii, Baronis in Białostok...*, Regiomonti, [1561], 16 p.; lietuviškas vertimas: Giedraitis M., „Elegija mirus Kotrynai Valavičiūtei“, iš lotynų k. vertė Eugenija Ulčinaitė, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1999, nr. 9–10, p. 446–453.

[3] *Ut autem hic ritus... clarioribus ostendatur exemplis.*

[4] *Haecque satis est de modo recipiendi oratores apud Moscovitas.*

[5] „De legatione Basilii...“, in: Herberstein S., *Rerum Moscoviticarum commentarij*, Basileae: Ex officina Oporiniana, 1571.

> žmonėms galėtų parodyti savo rūmų puikumą. Pagaliau jis buvo nuvestas į rūmus, kur buvo didysis kunigaikštis drauge su savo žymiausiais žmonėmis, apsirėdžiusiais tos pačios išvaizdos drabužiais. Tačiau pats didysis kunigaikštis sėdėjo tam tikrame soste nuo kitų didikų gana toli atsiskyręs, apsivilkęs ilgą, kulnis siekiančią iš šilko aksomo siūtą tuniką, kurios pakraščiai išpuošti žemčiūgais ir dideliais perlais. Rankoje jis laikė skeptrą, arba lazdą, kurios viršutinė dalis paauksuota, o apatinė pasidabruota. Jis ja ramsčiavosi. Pagaliau ant galvos buvo užsidėjęs kepurę, kurią jie savo kalba vadina „kalpak", pasiūtą iš labai puikių tamsokų lapės kailių. Jie tuose kraštuose labai branginami ir verte daug viršija sabalų kailius. Kai pasiuntinys įėjo į rūmus, ten tie, kurie jį buvo atvedę ir pristatinėjo didžiajam kunigaikščiui, ligi pat grindų kniūbsti lenkėsi prieš jį ir kakta tris keturis kartus suduodavo į žemę: toks yra maskvėnų paprotys išreikšti savo valdovui aukščiausią pagarbą.
>
> Tačiau pasiuntiniui ir su juo atvykusiai palydai, sudarytai iš dvylikos žmonių, rūmų prokuratoriaus, kurį jie vadina „pristav", paties kunigaikščio nurodymu buvo nustatyta vieta prie durų per penkiasdešimt pėdų nuo paties didžiojo kunigaikščio. Arčiau prie jo prieiti neleidžiama. Ten jis ir stovėjo visą laiką, kreipdamasis kalba į didįjį kunigaikštį ir įteikdamas karaliaus laišką tam reikalui paskirtam sekretoriui.
>
> Bet tą karaliaus laišką didžiojo kunigaikščio pasiuntinys, kai jis buvo dar Lenkijoje, priimti buvo atsisakęs, nes jo valdovas jame nevadinamas „Car russki", tai reiškia „Rusijos cezaris", kaip to krašto metropolitas jį apšaukė ir dėl ko vėliau tas kunigaikštis pasiuntė specialų pasiuntinį. Paskui minėtas Lenkijos karaliaus pasiuntinys, norint parodyti jam palankumą, prokuratoriaus dar kartą su dideliu iškilmingumu buvo nuvestas į svetainę.
>
> To bus gana apie pasiuntinių priėmimą pas maskvėnus.[6]

Giedraitis pasakojime apie savo kelionę pateikia kai kurių kartografijos duomenų. Tuo domėjosi minėto rinkinio autorius Olavas Magnusas. Jis nustato atstumą tarp Vilniaus ir Maskvos, būtent 200 vokiškų mylių. Matyti, kad tas skaičius per didelis. Tačiau šalia šio fakto, kad pasiuntinys Giedraitis galėjo nukeliauti į Maskvą, tokio atstumo nurodymas mažino buvusią nežinią, drąsino Europos pirklius keliauti į tą tolimą Šiaurės kraštą. Pirklius tais didelio prekybinių santykių aktyvumo metais kalbami kelionės atsiminimai kelionėn viliojo ypač tuo, kad čia išryškinamas Maskvos valdovo turtingumas: kalbama apie auksą, sidabrą, perlus, šilką, o labiausiai apie svarbų Vakarų Europai prekybos objektą – brangiuosius kailius: sabalų ir, pasak autoriaus, dar vertingesnių tamsokų lapės kailių.

Šia tematika Giedraičio pasakojimas primena ir kitus ano meto lietuvių lotyniškos literatūros atstovus, skatinusius pirklius keliauti į visokių gėrybių pertekusius Šiaurės kraštus, – Mikalojų Husovianą[7] ir Mykolą Lietuvį[8]. Pirmasis labai garsino Lietuvos miškų gėrybes. Čia pirklys pilnomis rieškučiomis galįs semti visokias miškų gėrybes, jei tik jis atvažiuos „apsišarvavęs pinigais" (*instructus nummis*). Tas miškas esąs brangesnis už rausvąjį auksą ir pan. Antras rašytojas kalba apie maskvėnų ūkiškumą, pasirengimą prekiauti, o plačiausiai apie turtingąjį, visokių gėrybių, kurių suneša visų pirma Dnepras, pertekusį Kijevą. Taigi šiuo atžvilgiu Giedraitis lyg bendradarbiauja su minėtais rašytojais. Be to, kelias į Maskvą Vakarų Europos pirklius domino dar ir tuo, kad per Lietuvos ir Rusijos žemes buvo galvojama pasiekti net Indiją ir jos

[6] Lotyniško teksto pradžia: *Ut autem hic ritus recipiendorum legatorum apud Moscovitas clarioribus ostendatur exemplis, inserendam esse volui Serenissimi Regis Poloniae legationem anno domini M. D. LI ad ducem Moscorum ordine, quo sequitur, institutam. Orator Regis Poloniae Matthaeus Bartholomiewicza Kneze Gedroitzki, vir nobilitate insignis, per nulliaria Germanica CC a Vilna, civitate celebriori Lithuaniae, ad Mosquam, Moscoviae metropolim, perveniens ingressurus, consummato praedicto itincre, ab aliquot equitibus ad hoc a magno duce destinatis, susceptum est ac postea, paucis diebus elapsis, ad tradendum Regias litteras solenni pompa (uti Moscovitis visum est) in arcem deductus est...*

[7] *De statura, feritate ac venatione bisontis carmen*, Cracoviae, 1523; lietuviškas vertimas: Husovianas M., *Giesmė apie stumbrą*, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1977.

[8] *De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moscorum...*, Basileae, 1615, fr. 9; lietuviškas vertimas: Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 60–65.

„aromatus“[9]. Mat tiesioginis kelias į Indiją buvo trukdomas turkų, įsigalėjusių Viduržemio jūros rytinėje dalyje, Juodojoje jūroje ir Artimuosiuose Rytuose.

Todėl Giedraičio pasakojimas apie kelionę į Maskvą, apie caro dvarą ir būdą priiminėti ten kitų kraštų pasiuntinius domino ne tik asmeniškai, ne tik jo valdovą, bet daugelį žmonių Europoje, ypač pirklius.

Nagrinėjamame spaudinyje atsispindi ir kai kurie tik Lietuvos ir Maskvos valstybės reikalai. Giedraitis vyko į Maskvą taikos ir gerų kaimyninių santykių plėtojimo tikslu, tačiau Lietuvos kanceliarija davė jam raštą be caro titulo, kurį 1547 m. Ivanas IV priėmė ir kuriuo vainikavosi. Tokio rašto Maskvos pasiuntinys Ostafjevas, grįždamas iš Vilniaus, nepriėmė, tai jį turėjo nuvežti Giedraitis. Dėl to ir tasai Lietuvos pasiuntinys gavo atsakymą ne karaliaus, o kunigaikščio vardu[10]. Ginčas dėl caro titulo pripažinimo Lietuvoje tęsėsi iki 1569 m.

Giedraitis mini, kad „caro“ titulas esąs kilęs iš istorijos eigoje bendriniu vardu tapusio Cezario. Taip yra ir iš tikrųjų[11]. Mat viduriniais amžiais ir dar vėliau vyravo įsitikinimas, kad kiekviena monarchinė valdžia pradžią gaunanti nuo Romos imperijos pradininko Cezario ir jo įsūnio Augusto. Pagal šią koncepciją iš Romos imperatoriaus Cezario Augusto savo valdžią gavę ir rusų valdovai. Ivanas IV taip pat laikė save Romos imperatorių ainiu[12]. Caro, t.y. cezario-imperatoriaus, titulas buvo laikomas aukštesniu už karaliaus, vedamo iš frankų karaliaus Karolio Didžiojo, titulą. Taip buvo pabrėžiama aukšta vieta, kurią turėjo užimti Rusų valstybė tarp kitų Europos valstybių. Ir Lietuvoje tuo metu buvo panaši cezarinė teorija. Ją skelbė Mykolas Lietuvis. Jis pripažino lietuvius esančius Cezario karių, audrų atblokštų į Lietuvos žemes, palikuonimis, todėl privalančius sekti jų pavyzdžiu politiniuose ir kariniuose reikaluose.

Savo tema Giedraičio pasakojimas apie kelionę į Maskvą yra ne vienintelis Europos literatūroje. Vienas iš žymesnių šios rūšies darbų yra vokiečių imperatoriaus pasiuntinio Sigismundo von Herbersteino kelionės į Maskvą atsiminimai, kur taip pat pasakojama „Apie būdą priimti ir elgtis su pasiuntiniais“ caro dvare. Čia gana plačiai aprašoma, kaip jis buvo sutiktas prie valstybės sienos, su kokiais nuotykiais lydėtas ligi sostinės; daug dėmesio skiriama ceremonijoms priėmimo metu, kokios buvo vaišės, kaip geriama į sveikatą, be to, apie dovanas, medžiokles ir pan. Taip pat Herbersteinas aprašo ir paliaubų sutarties sudarymo su Lietuvos pasiuntiniais ceremonijas. Darbas gerokai didesnis už išlikusį Giedraičio, su įvairiais palyginimais, digresijomis. Tuo tarpu Lietuvos pasiuntinio pasakojimas (po redakcijos) yra paprastas, be ryškesnio literatūrinio polėkio. Giedraičio pasiųstas Romon tekstas, nors redaktoriaus kai kur pakeistas, apskritai toks ir galėjo būti, nes tai buvo lotyniško, taip pat ir lietuviško, rašto pradžia Lietuvoje. Nematyti, kad Herbersteino knyga, nors keletą metų anksčiau spausdinta, būtų turėjusi kokios nors įtakos Giedraičio kelionės atsiminimams.

Šalia Giedraičio pateikiamų žinių apie savo kelionę į Maskvą, Olavo Magnuso rinkinyje duota informacija ir apie pačius lietuvius, būtent „Apie lietuvių pagonių prietaringą dievų garbinimą“[13].

[9] Plg. minėtą Herbersteino knygą, p. 158: „Mat Paulius [Genujos pirklys] su pašėlusiai plačiu užsimojimu ieškojo naujo ir neįtikėtino kelio pasiekti Indijos aromatus“ (*Quaerebat enim Paulus insano vastoque animo novum et incredibile iter petendis ab India aromatibus*).

[10] Kojalavičiaus-Vijūkas A., *Historiae Lituanae pars altera*, Antverpiae: Apud Jacobum Meursium, 1669, p. 413; lietuviškas vertimas: Vijūkas-Kojelavičius A., *Lietuvos istorija*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988, p. 682–683.

[11] Преображенский А., *Этимологический словарь русского языка*, т. 2, Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959, с. 1183, s.v. царь.

[12] Орлов А., *Древняя русская литература*, Москва, 1945, с. 220–223.

[13] Magnus J. O., *Historiae de gentibus septentrionalibus*, Romae, 1555, lib. 3, c. 1: „De superstitiosa cultura Lituanorum paganorum“.

Šios žinios apie lietuvius esančios gautos iš „ištikimo vokiečių istoriko" Alberto Kranco (Crantzius, gyv. apie 1500 m.) ir iš lenkų istoriko Maciejaus Miechovitos (1457–1529). Taigi lietuviai, kol dar buvę pagonys, labiausiai garbinę tris dievybes: ugnį, miškus ir žalčius. Ugnį jie garbinę dėl to, kad ji svarbiausias kiekvienos aukos elementas, arba dėl to, kad lietuviai čia sekę persais, kurie, kaip pasakojęs Herodotas, ugnį laikę pačiu dievu. Galbūt lietuviams pavyzdį davę egiptiečiai, įsivaizdavę, kad ugnis esanti didelis gyvas žvėris, kuris ryjąs viską, o paskui, prisisotinęs, mirštąs drauge su prarytuoju daiktu. Miškus ir visus jų žvėris lietuviai laikę šventais. Čia irgi jie sekę egiptiečiais. Žalčius lietuviai garbinę dėl to, kad jie nedarydavę žalos ir buvę lyg namų saugotojai.

Tai, kad lietuviai gerbė ugnį, miškus ir žalčius, plačiai žinoma. Tikra, kad pagoniško kulto liekanų tuo metu buvo krašto užkampiuose, nors lietuvių „didžiai smarkus kunigaikštis" Jogaila 1386 m. drauge su aštuoniais broliais ir apsikrikštijęs. Tačiau tų reiškinių paaiškinimas persų, egiptiečių įtaka, suprantama, nepagrįstas. Jis rodo greičiau ano meto humanistiniame pasaulyje paplitusią tendenciją nūdienius gyvenimo reiškinius susieti bei aiškinti gilia garbinga senove. To paties veikalo trečioje knygoje minimas dar vienas „svarbus" keleiviams faktas, būtent: prie Lietuvos ir Maskvos valstybių ribos stovėjusi didelė statula „Zlotobaba", t.y. „Auksinė senė". Keleiviai visokiomis dovanomis stengęsi įsigyti jos palankumą, nes priešingu atveju nesaugi būsianti pradėtoji kelionė. Iš tikrųjų anuo metu dar labai nesaugūs būdavo keliai pirkliams.

Apibendrinant šiame straipsnyje pateiktą medžiagą, galima pasakyti, kad ir nedidelis ir redakcijos gana smarkiai paliestas Motiejaus Giedraičio raštas atskleidžia tam tikrus ano meto ekonominio gyvenimo procesus, parodo kai kuriuos Lietuvos ir Rusų valstybės tarpusavio santykius ir tai, kaip tie santykiai reiškiami tuo metu mėgstamais antikinio bei humanistinio pobūdžio įvaizdžiais. Dėl to, kad kalbamas tekstas spausdintas Italijoje, matyti, jog Vakarų Europa tuo ekonominio, kultūrinio pakilimo metu vis daugiau geidė žinių apie tolimus Šiaurės kraštus ir stengėsi įtraukti juos į savo prekybinės veiklos orbitą. Giedraičio kelionės atsiminimai šiuo atžvilgiu buvo naudingi. Taip pat jie rodo, kad Lietuvoje kilo susidomėjimas raštu, spauda, o tai yra vienas gyvėjančio kultūros gyvenimo reiškinių.

Neilgai trukus, lietuvių kelionių literatūra susilaukė gana žymių apimties ir meniškumo atžvilgiu veikalų (pavyzdžiui, Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio 1582–1584 m. kelionės į Artimuosius Rytus atsiminimai).

1982

Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius

Paskvilis, kaip tam tikras satyrinės literatūros žanras, atsiradęs humanistinėje Italijoje XV a., kartu su humanistiniu judėjimu sparčiai pasklido Europoje. Ta paprastai anoniminė poezija, pajuokianti ar net šmeižianti kokį nors priešingos ideologijos, politiniu ar ekonominiu atžvilgiu aukštesnės padėties asmenį, XVI a. plito ir Lietuvos–Lenkijos valstybėje ir net tokiu mastu, kad Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis, reikalaujant aukštiesiems dvasininkams ir pasaulietiniams feodalams, buvo priverstas prieš paskvilių rašytojus 1537 m. išleisti tokį griežtą potvarkį:

> [...] norėdami tą pragaištingą piktybę numalšinti bei sutramdyti, šiuo potvarkiu mes pareiškiame nutarimą, draudžiantį tai, kad nė vienas asmuo mūsų valdų ribose neišdrįstų nei rašyti, nei skelbti bet kuria kalba tokio pobūdžio dramų, eilių ir apskritai dergiančių knygelių. Jei kas nors bus nutvertas, išaiškintas ir rastas tikrai kaltas, rašęs tokio pobūdžio dramas, eiles ir kitas bet kokias dergiančias knygeles, kurios arba jau išleistos, arba paskui bus išleistos, toks asmuo turi būti be pasigailėjimo baudžiamas mirties bausme. O dėl to asmens, kuris rastas dergiančias tos rūšies knygeles arba paskelbs, arba saugos, bausmės bei gyvybės spręsti sau pasiliekame pilną teisę: norime, kad tai priklausytų nuo mūsų malonės. Be to, kad lengviau būtų surasti ir išaiškinti tokių nusikalstamų darbų vykdytojus, kiekvienam, kuris mums nurodys tokių dergiančių knygelių autorių ar platintoją, rimtais argumentais ar liudijimais tikrai įrodys jo kaltę arba duos žinių, kokiu būdu galima jį nutverti ir įrodyti jo kaltę, nutarėme ir mūsų karališkuoju žodžiu pažadame šimto auksinų atlyginimą; tuos pinigus mes liepsime jam išmokėti iš mūsų iždo be jokio delsimo[...][1]

Nors Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė daugeliu atžvilgių tvarkėsi savarankiškai, bet šis jos ir Lenkijos valdovo potvarkis turėjo išreikšti ir Lietuvos aukštųjų bažnytinių ir pasaulietinių feodalų norą ir pasiryžimą užkirsti kelią paskvilių plitimui. Galima spręsti, kad ir Lietuvoje turėjo būti gana gausi paskvilių literatūra, dariusi nemažų nemalonumų valdantiesiems sluoksniams. Sąlygos atsirasti tokiai literatūrai jau buvo susidariusios. Jau buvo smarkiai išaugusi rašto reikšmė visuomenės gyvenime. Humanizmas kultūros ir reformacija religijos srityje, kova tarp didikų ir bajorų ekonominiame bei politiniame gyvenime, tautiniuose bei valstybiniuose reikaluose,

[1] [...] *id malum pestilens nos sedare et cohibere volentes, decernimus et edicimus hoc edicto nostro, nequis in ditionibus nostris eiusmodi dialogos, rithmos et famosos libellos quavis lingua conscribere vel publicare ausit. Quod si quis eiusmodi dialogorum, rithmorum et aliorum quorumvis famosorum libellorum, qui vel editi sunt vel edentur posthac, auctor atque scriptor deprehensus, delatus et convictus fuerit, is sine ulla venia capitali poena plectetur. Quisquis autem istius modi famosos libellos repererit aut evulgaverit aut apud se servaverit, de eius capite atque vita decernere nobis integrum relinquimus; volumus enim id in gratia nostra positum esse. Ceterum quo facilius talium facinorum patratores perquirantur prodanturque, quicunque auctorem vel disseminatorem* [...]; cit. pagal *Humanizm i Reformacja w Polsce*, Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1927, s. 431.

nepasitenkinimas į Lietuvą besiskverbiančiais lenkais aštrino ir asmeninius santykius ir taip sudarė dirvą paskviliams. Kadangi ši literatūra buvo persekiota, todėl jos išliko nedaug. Kad jos tikrai būta, yra likę žinių, o vieno paskvilio išliko ir tekstas.

Šaltiniai liudija, kad Vilniaus vyskupas Jonas, vadinamas „iš Lietuvos kunigaikščių" (vyskupu buvo nuo 1519 iki 1537 m.), 1525 m. skundžiasi, kad kai kurie kapitulos nariai jo adresu paskelbė paskvilių („dergiančių knygelių"; *libellos famosos*). Jis siūlo įvesti paskvilių autoriams bausmę. Kapitula labai apgailestauja dėl tų vyskupo asmens įžeidinėjimų ir nutaria tokius asmenis persekioti bausmėmis pagal statutą[2].

Vyskupas Jonas turėjo kai kurių nuopelnų. Jis pagerino Vilniaus vyskupijos organizacinį darbą, rūpinosi mokyklomis, kuriose pagal jo patvirtintus nuostatus turėjo būti dėstoma ir lietuvių kalba. Bet kartu jis buvo labai nesaugus nuo paskvilių ne tik dėl užimamo aukšto ir įtakingo posto, ne tik dėl didelio noro daugiau įsigyti turtų, bet ir dėl biografijos. Mat jis, būdamas nesantuokinis Žygimanto Senojo sūnus, dėl tėvo protekcijos vos 21 metų amžiaus paskiriamas vyskupu; jo motina daro daug įtakos vyskupijos reikalams. Jonas neturi autoriteto ir tarp didikų, kaip matyti iš to, kad buvo užpultas vaivadaičio Stanislovo Radvilos ir net sužeistas. Nemėgo savo posūnio ir įtakingoji Žygimanto Senojo žmona Bona, kuri privertė vyrą iš Vilniaus jį iškelti toliau, į Poznanę. Taigi vyskupas Jonas ir susilaukė paskvilių.

Toje pačioje Vilniaus kapituloje dėl paskvilių buvo skundžiamasi ir vėliau, būtent 1529 m. vasario 29 d. Tada į ją dėl tokių dergiančių raštų kreipėsi kanauninkas A. Veležinskis († 1536 m.), nurodydamas, jog katedros pamokslininkas Motiejus Kazuba dviem užantspauduotais laiškais įteikęs jam paskvilių. Jis reikalavo nubausti įteikėją pagal statutą. Apskųstasis aiškino, kad jis tuos laiškus gavęs iš kunigo Motiejaus Celako, kuris gyveno pilyje. Iškviestas kunigas Celakas aiškinosi, kad jis nieko nežinojęs apie laiškų turinį. Juos jam įteikęs kažin koks žmogus. Buvo pasiūlyta tą žmogų surasti. Nėra žinių, ar tasai žmogus buvo surastas[3].

Pats Veležinskis tuo metu buvo įtakingas asmuo, nes jis, būdamas Vilniaus kapitulos prokuratoriumi, valdė kapitulos kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Iš dokumentų matyti, kad jis ne visada teisingai tvarkė piniginius reikalus, buvo baudžiamas už kito asmens įžeidimą. Dėl to jis turėjo asmeninių priešų, kurie rašė prieš jį paskvilius.

Koks buvo minėtų paskvilių turinys, nežinoma. Galima tik spėti, jog juose slypėjo piktos pajuokos ir skaudžios užgaulės, privertusios jų adresatus skųstis vyresnybei.

Mus pasiekė tik vienas, galima sakyti, atsitiktiniu būdu išlikęs paskvilis. Nežinomas asmuo jį įrašė į garsaus italų mediko J. Messue darbų rinkinį *Opera* (Lugduni, 1525). Šis egzempliorius buvo senojoje Vilniaus medicinos-chirurgijos mokyklos bibliotekoje[4].

Paskvilio tekstas

Ad Veneri habilem Dom. Valerianum, ex Ruthenorum, dei permissione Vilnen. Epm., plebanum in Krossa et Poswolie, Onixthi necnon in Myssagoli altaristam. De preparatione ad bellum. A. D. 1558 d. 16 m. Junii.

[2] Kurczewski J., *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: Streszczenie aktów kapituły Wileńskiej, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, s. 25–26.

[3] Kurczewski J., *op. cit.*, s. 9, 11, 17 ir t.

[4] Žr. Estreicher K., *Bibljografia Polska*, t. 25, wydał Stanisław Estreicher, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1913, s. 312.

Valeriane, bibis? Bibe et vale, Valeriane!
Hos tibi honores Polona turba defert.
Podagram stimula et podagrae medere semper,
Jugabitur poculis dira podagra tuis.
Bibe, animosior, Valeriane, ibis in hostem.
Si biberis, technis concidet ille tuis.
Nam certare potes semper cum hoste bibendo.
Ni fallor, victoria contingit ipsa tibi.
Duc et Amazones, Valeriane, tuas in bellum:
Provocabunt animum statim et ipse tibi,
Valeriane, bibe et Dianam accersito tuam.
Testis sit calicis, comes fidaque tui.
Et tu, Paule, iaces, orphanos nos usque relinquis,
Sancte pater. O Vite, aspice modo tuum:
Ruthenus, sancte senex, tuas se innexit in aulas
Indigens, Paule, solvere usque tui
Calceamentorum, Paule, corrigia illa tuorum.
Divus hostis, Paule, nominis atque tibi
Altaris conatus a suo ascire honori
Et delere sacra ab eo, Paule, tua
Signa, quibus clares ex more patrie Paule.

Paskvilio pažodinis vertimas

Veneros reikaluose mitriam ponui Valerijonui iš rutėnų, Dievui leidus, Vilniaus vyskupui, Kražių, Pasvalio, Anykščių klebonui, taip pat Maišiagalos altaristai. Apie pasiruošimą karui.
Tai geri, Valerijonai? Gerk ir gyvuok, Valerijonai! Tą šlovingą privilegiją tau suteikia tave supanti lenkų gauja. Tu neleisk nurimti savajai podagrai, o be paliovos ją gydyk: tu vyno taurėmis sutramdysi žiauriąją podagrą. Gerk, Valerijonai, ir tu drąsiau pulsi priešą. Jei gersi, priešas žus nuo tavo gudrybių; juk tu visados sugebi kovoti su priešu gerdamas. Jei neklystu, pati pergalė pasiduoda tau. Išvesk, Valerijonai, ir savo narsiąsias Amazones į karą: jos tuojau pakels visų narsą, o tu pats, Valerijonai, gerk ir dar pasikviesk savąją Dianą. Tebūna ji draugė ir ištikima palydovė prie taurės.

Antroji eilėraščio dalis yra priešingo – giriančio – pobūdžio ir rodo, kokiai aplinkai priklauso šis paskvilis.

O tu, Pauliau, guli ir mus, vargšus, šventasis tėveli, visai palieki; o, Vitai, apsižvalgyk aplinkui! Rutėnas, šventasis seneli Povilai, įsibrovė į tavo rūmus ir tasai nuostabusis tavo vardo ir altoriaus priešas, būdamas nevertas atrišti tavo batų raištelį, jau pabandė viską priskirti savo garbei ir panaikinti ant altoriaus tavo, Povilai, šventuosius ženklus, kuriais tu, Povilai, esi garsus pagal tėvų papročius.

Eilėraštyje pajuokiamas Valerijonas yra Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius Šuškovskis, vyskupavęs nuo 1556 iki 1580 m. Jis buvo Žemaičių seniūno Kęsgailos geras pažįstamas, o gal ir giminė. Todėl, vos baigęs teologijos studijas 1533 m., buvo paskirtas Kražių klebonu, o 1540 m. tapo ir Žemaičių vyskupystės kanauninku. Kęsgailai padedant, 1543 m. jis paskiriamas karalienės Bonos sekretoriumi, nes Kęsgaila buvo įtakingojo Mikalojaus Radvilos Juodojo svainis, taip pat vienas iš asmeniškų Žygimanto Augusto pažįstamų. Visos šios aplinkybės padėjo Valerijonui kilti karjeros laiptais. Apskritai savo elgesiu jis buvo daugiau pasaulietinis, negu bažnytinis veikėjas. Daugiausia jis asistavo dvarui, dalyvavo seimuose, likusį laiką linksminosi ir

gyveno panašiai, kaip vaizduoja paskvilio autorius. Kaip ir daugelis aukštų dvasininkų, jis buvo lenkiškos orientacijos politinis veikėjas. Jo vyskupavimo pradžioje smarkiai plito Reformacija. Tik vėliau, kai kardinolo Hozijaus skatinamas, pasikvietė jėzuitus, padėtis ėmė keistis katalikų naudai.

Ginamasis eilėraščio autoriaus asmuo taip pat buvo Vilniaus vyskupas – Alšios kunigaikštis Paulius. Vilniaus vyskupiją jis valdė nuo 1537 iki 1555 m. Vadinasi, Valerijonas Protasevičius buvo jo įpėdinis Vilniaus vyskupo soste. Eilėraštyje ir kalbama, kad, dar esant gyvam vyskupui Pauliui, tuo metu, kai jis sunkiai sirgo, Valerijonas Protasevičius pamažu skverbėsi į savo pirmtako vietą, slopino jo įtaką ir naikino ženklus. Tada, matyt, jau ir buvo paliesti kai kurie vyskupo Pauliaus aplinkos žmonės, kurie, būdami nuskriausti, savo nuoskaudai išreikšti griebėsi net paskvilio. Paskvilio autorius nujaučia visą „karą", kuriam, jo nuomone, ruošiasi Valerijonas Protasevičius.

Šis „karas" tarp dviejų Katalikų Bažnyčios dignitorių nebuvo ideologinio pobūdžio. Juodu abudu gynė katalikybę ir kovojo prieš Reformaciją. Ir vyskupas Paulius trėmė, sodino į kalėjimą ir ekskomunikavo reformacijos propaguotojus. Nuo jų persekiojimo į Prūsus turėjo iš Lietuvos bėgti Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas ir kiti Reformacijos veikėjai, nes jų į savo globą dar nebuvo paėmęs faktiškas to meto Lietuvos valdovas Mikalojus Radvila Juodasis, priėmęs pirmiausia Liuterio, paskui Kalvino mokymą.

Karas tarp dviejų bažnytinių feodalų ir jų šalininkų vyko ekonominėje bei politinėje srityse. Ir vyskupas Paulius visai nebuvo toks šventas, kaip jį vaizduoja paskvilio autorius. Jis, kaip ir jo įpėdinis Valerijonas, uoliai rūpinosi žemės valdomis, prabangiais rūmais, lengvu ir ištaigingu gyvenimu. Jis labai didžiavosi savo kunigaikštiška genealogija ir savo senolių ryšiais su Vytautu. Tiesa, dėl pagarbos Vytautui prieštaravimo tarp vyskupų nebuvo. Minima, kad karalienės Bonos pastatytą Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui kapų akmenį už žymius nuopelnus tėvynei vyskupas Valerijonas prijungęs prie altoriaus ir ten perkėlęs jo palaikus, kurie prieš tai buvę netinkamai saugojami[5]. Tačiau vyskupas Paulius ir jo šalininkai laikė save tikrais lietuviais ir buvo giliai nepatenkinti, kad kandidatas į Vilniaus vyskupo sostą Valerijonas buvo baltarusis ir lenkiškos orientacijos bažnytinis ir politinis veikėjas. Paskvilio autorius laikėsi seno Lietuvos didikų siekimo neįsileisti į aukštas bažnytines vietas nevietinių žmonių[6], nors Valerijonui ir nebuvo galima šį dėsnį pilnai pritaikyti. Tik pridėjus ekonominius siekius tų bažnytinių feodalų ir jų šalininkų, susidarė pakankamos priežastys kilti „karui" tarp jų ir jų šalininkų. Todėl, matyt, ir užvirė pyktis paskvilio autoriui. Jis nepatenkintas tuo, kad vyskupo Pauliaus ligos metu vis daugiau įtakos vyskupijos gyvenime įgauna Valerijonas Protasevičius, būsimasis Vilniaus vyskupas.

Tiesa, reikia paabejoti eilėraščio data. Atrodo, jog ten turi būti ne 1558 m., o 1555 m. data, nes kaip tik tais metais vyskupas Paulius rimtai susirgo ir rugsėjo 4 d. mirė. Paskvilio autorius kalba apie tai, kad vyskupas guli ligos patale ir nėra vilties, kad jis pasveiktų. Vadinasi, kaip tik apie tą laiką ir turėjo būti parašytas eilėraštis, o ne po trejeto metų. Galimas daiktas, jog čia yra eilėraščio perrašinėtojų apsirikimas.

Paskvilį autorius, kaip matyti, galvojo parašyti eleginiu dvieiliu – hegzametru su pentametru. Tai mėgstama eiliavimo forma humanistinėje literatūroje. Lietuvoje ja buvo rašęs Mikalojus Husovianas, o paskvilio paskelbimo metu rašė Petras Roizijus. Tačiau skaitytojas pastebi, kad

[5] Starovolscius S., *Monumenta Sarmatarum*, Cracoviae, 1655, p. 228.

[6] Dar didesnis ginčas kilo po paties Valerijono mirties; plg. Lappo J., „Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI a. pabaigoje", in: *Praeitis*, Kaunas, 1930, t. 1, p. 94–138.

šio eilėraščio eiliavimas toli gražu nėra išbaigtas, nes dauguma eilučių nėra sutvarkytos pagal antikinės eilėdaros principus. Galima manyti, kad anoniminis poetas nelabai kreipė dėmesį į formos reikalus, nes jam rūpėjo pirmiausia turinys ir iškelti savo eilėraščio adresato „nedorybes“: joms pajuokti tiko ir eilėdaros atžvilgiu „nedoros“ eilės. Tačiau veikiausiai autorius nebuvo pasiruošęs eiliuoti antikine eilėdara. Antikine – kokybine – eilute naudotis nėra lengva, nes reikia gerai mokėti klasikinę lotynų kalbą, išmanyti balsių ilgumus bei trumpumus, o to meto lotynų kalboje daugeliu atvejų jau buvo neskiriamos ilgosios ir trumposios balsės. Tad poetui būtų reikėję ilgai ir atkakliai studijuoti antikinę poeziją ir jos eilėdarą. Apskritai nebuvo daug žmonių, kurie tuo metu įstengdavo ja rašyti. Tarp tų, kurie nebuvo įsisavinę antikinės eilėdaros, matyt, buvo ir nagrinėjamo paskvilio autorius. Nors ir tolimai, bet šios eilės primena Mažvydo „Knigieles pačias byla...“ eilėdarą. Kaip rodo grafinis Mažvydo lietuviško eilėraščio vaizdas, irgi norėta naudotis eleginio dvieilio forma, tačiau to nepadaryta, susidūrus su kitokia kalbine medžiaga.

Nesudėtinga šio eilėraščio forma. Tai yra kreipimasis į vyskupus Valerijoną ir Paulių. Autorius juos sustato antitezėmis: vyskupas Paulius palygintas su pirmuoju Lietuvos vyskupu šventuoju Vitu, o Valerijono ir jo moterų charakteristikai panaudoti antikiniai mitologiniai meilės deivės Veneros, karingųjų amazonių ir medžioklės, naktinių burtų, moterų bei gimdymo deivės Dianos įvaizdžiai. Taip vyskupas Paulius turėjo būti išaukštintas, o vyskupas Valerijonas nužemintas, nes tų deivių draugystė turėjo rodyti jo pasileidimą ir bažnytinio celibato nesilaikymą. Pilnas sarkazmo yra raginimas gydyti podagrą ir narsiai kovoti su priešu geriant.

Autorius, matyt, buvo susipažinęs su Lietuvos istorija, taip pat su antikine mitologija. Antikinių deivių vardų panaudojimas tokiai konkretaus pobūdžio literatūros rūšiai, kaip paskvilis, rodo, kad senosios mitologijos įvaizdžiai bei autoriui ir to meto Vilniaus apsišvietusiems žmonėms buvo jau ne mokyklinės figūros, o paveikslai, įėję į jų sąmonę ir kultūrinį gyvenimą.

Apskritai kalbant, šis paskvilis yra vienas iš XVI a. vidurio dokumentų, atskleidžiančių to meto sudėtingus visuomeninius santykius. Jis rodo Katalikų Bažnyčios pergyvenamą krizę ir katalikų dvasininkų moralinę degradaciją, apie ką kalba ne vienas to meto istorijos bei literatūros šaltinis. Iš jo matyti, kad raštas apskritai tampa vis labiau aktualus ir vis dažniau pasitelkiamas, sprendžiant įvairius asmeninius ir visuomeninius reikalus. Nors apie XVI a. vidurio paskvilius maža tėra žinių, bet reikia manyti, jog tų kūrinių būta daugiau. Tai turėtų liudyti ir aktualios publicistinės literatūros, kritikuojančios tarp kitko ir Katalikų Bažnyčios dvasininkus, buvimas (pavyzdžiui, Mykolas Lietuvis), nors ji ir nėra taip aštri asmeniniu atžvilgiu kaip minėti paskviliai. Paskvilių plitimą skatino ir vis labiau stiprėjanti kova tarp Reformacijos ir katalikų, kurios išraiška yra, pavyzdžiui, P. C. Sarmatos slapyvardžiu pasirašytas paskvilis prieš Roizijaus „Tūkstanteilį“ (*Chiliastichon*, 1558).

1969

Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje

Poetas ir teisininkas ispanas Petras Roizijus (lot. Petrus Royzius) Lietuvoje išgyveno dvidešimt metų (1551–1571)[1]. Nors ir ne vietinės kilmės, bet palyginti gana ilgai gyvendamas, dirbdamas ir aktyviai veikdamas Lietuvos kultūriniame gyvenime, jis savo poetiniuose kūriniuose pavaizdavo to meto Lietuvos žmones, jos istoriją, apskritai ekonominį, politinį bei kultūrinį gyvenimą. Šio straipsnio tikslas ir yra apžvelgti Roizijaus veiklą Lietuvoje, panagrinėti jo kūrybą lietuviška tematika ir atskleisti jos poezijos turinį.

Roizijaus kūrybą tyrinėję mokslininkai daugiausia dėmesio skyrė jo teisiniams raštams. Iš tikrųjų šiuo atžvilgiu jis savo metu buvo žymus ir didžiai vertinamas veikėjas. Tenka apgailestauti, kad mūsų respublikos teisės specialistai nėra plačiau išnagrinėję Roizijaus pažiūrų ir teisės darbų. Išsamesnės jo teisės raštų studijos padėtų giliau atskleisti sudėtingą ir įvairų kultūrinį bei teisinį gyvenimą, būdingą Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei XVI a.[2]

Tačiau mūsų respublikos skaitytoją gali sudominti, visų pirma savo turiniu, ir literatūriniai Roizijaus raštai. Nors jo poeziją tyrinėję mokslininkai nelaikė ją esant aukšto meniškumo[3], tačiau niekas negali neigti, kad savo tematika ji leidžia skaitytojui ir tyrinėtojui gana plačiai apžvelgti to meto gyvenimą, juo labiau kad šis rašytojas buvo vienas iš produktyviausių kalbamo laikotarpio poetų.

Iš tikrųjų Roizijus mums paliko gana daug savo raštų. Be to, dar iki poeto mirties buvo išspausdinta penkiolika jo poezijos darbų ir vienas didelis teisės veikalas. Tuo metu, kai spauda vis dar tebegyveno savo pradinę stadiją, toks nemažas išleistų veikalų skaičius kalba apie tam

[1] Petras Roizijus, gimęs apie 1500 m. Ispanijoje, teisės mokslus baigė tėvynėje, vėliau tobulinosi Italijoje. 1542 m. jis atsikėlė į Krokuvą, kur vietos universitete 9 metus dėstė romėnų teisę. Nuo 1549 m. Roizijus perėjo į karaliaus dvaro tarnybą teismo patarėju. 1551 m. jis persikėlė į Lietuvą, kur iš pradžių buvo karaliaus teismo, paskui ir kanclerio teismo patarėjas. Roizijus 1559–1567 m., nors ir ne kunigas, buvo Kražių klebonas. 1566 m. jis paskiriamas Vilniaus Šv. Jono bažnyčios arkipresbiteriu ir prie jos buvusios mokyklos vedėju. Dalyvavo komisijoje Lietuvos Statutui perredaguoti. Buvo kaip teisininkas pasiųstas į Gdanską dėl to miesto gyventojų sukilimo. Mirė Vilniuje 1571 m. Plg. Kruczkiewicz B., „Praefatio", in: *Petri Royzii Maurei Alcagnicensis carmina*, pars I: Carmina maiora continens, ex libris et typis excusis et manu scriptis edidit, praefatione de vita operibusque Royzii commentariisque instruxit Dr. Bronislavus Kruczkiewicz, Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, 1900, p. IX–L.

[2] Apie Roizijaus teisinę veiklą žr. Lappo J., *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 1, d. 1: Tyrinėjimas, Kaunas: Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė, 1934, p. 82–90.

[3] Kruczkiewiczius (*op. cit.*, p. LXXIX) taip įvertina Roizijaus poeziją: „Pagaliau aš esu tos nuomonės, kad P. Roizijus ne tik savo kultūra bei mokslingumu, bet ir parašytų knygų skaičiumi lengvai užima pirmą ir svarbiausią vietą tarp to meto lenkų mokslininkų bei poetų, tačiau poetiniu talentu ir savo lotyniškų eilių elegancija bei malonumu tam tikru laipsniu nusileidžia kai kuriems poetams."

tikrą autoriaus aktualumą bei pasisekimą. Tuo laikotarpiu, kai dar tebegyveno Krokuvoje, Roizijus išleido dešimt savo darbų, skirtų įvairiems karaliaus, jo dvaro žmonių gyvenimo momentams ir tarptautiniams reikalams nušviesti. Gyvendamas Lietuvoje, jis išspausdino dar penkis poezijos dalykus. Jais Roizijus vėl kreipėsi į karalių Žygimantą Augustą dėl vedybų ir dinastinių reikalų, be to, įsijungė į religinę-politinę kovą su Reformacija.

Nors didžioji Roizijaus poezijos dalis savo metu nebuvo išspausdinta, tačiau dabar ji yra svarbiausia, nes plačiausiai ir teisingiausiai atspindi kalbamo meto gyvenimą, rašytojo pažiūras, ir čia autorius mažiau suvaržytas siekių tų feodalinių mecenatų, kuriems jis skirdavo savo išspausdintus darbus.

Roizijaus poezijos tematika labai įvairi. Čia jis liečia istoriją ir savo meto įvykius, kalba apie Lietuvos–Lenkijos žmones, taip pat apie įvairius užsienio, net tolimų kraštų gyventojus. Daug savo poezijos Roizijus skiria feodalams, didesniems ir mažesniems, bet drauge nepalieka nepaminėjęs ir paprastų valstiečių. Yra jo eilių ir apie knygas, apie teisės mokslą, gydytojus, poetus, astrologus ir t.t. Roizijus pasisako moralinėmis, ūkinėmis, politinėmis ir religinėmis temomis. Gana daug vietos užima jo satyrinės eilės, kai kada kritikuojančios konkrečius asmenis, bet dažniau bendrąsias savo meto ydas. Jei kai kuriais atvejais šiai poezijai netrūktų konkretumo, jei ji nebūtų pilna madingų mitologinių išraiškos priemonių, tai ji galėtų būti pavadinta tikra savo meto enciklopedija. Tačiau ir būdama ribota, ji vis dėlto duoda daug žinių apie savo metą. Skaitytojas joje randa nemaža gražių poetinių vaizdų.

Visą gausią Roizijaus rankraštinę poeziją surinko ir drauge su anksčiau išspausdintais kūriniais, pridėjęs plačią įžangą bei komentarus, 1900 m. dviem tomais išleido garsus Roizijaus tyrinėtojas Bronisławas Kruczkiewiczius[4].

Be to, Roizijus parašė dar tris teisės darbus. Du jo darbai liko neišspausdinti[5], o trečiasis, didžiausias ir labiausiai išgarsinęs jį kaip teisininką – „Sprendimai šventajame Lietuvos tribunole“ (*Decisiones* [...] *in sacro auditorio Lituanico*) pirmą kartą buvo išspausdintas 1563 m. Krokuvoje, o paskui su kai kuriais pakeitimais bei pataisymais 1570 m. Frankfurte prie Maino, 1572 m. Venecijoje. Šis jo darbas daug prisidėjo, kad Lietuva būtų garsinama užsienio kraštuose.

Ispaniški prisiminimai

Petras Roizijus, jau gyvendamas tolimoje nuo Ispanijos šiaurėje, ilgėdamasis savo tėvynės, rašė:

Lux Alcagnitium, terrae ceu sidus iberae,
Dulce mihi natale solum, te cernere multas

[4] *Petri Royzii Maurei Alcagnicensis carmina*, pars I: Carmina maiora continens, ex libris et typis excusis et manu scriptis edidit, praefatione de vita operibusque Royzii commentariisque instruxit Dr. Bronislavus Kruczkiewicz; pars II: Carmina minora continens, ex libris et typis excusis et manu scriptis edidit, commentariis indiceque rerum memorabilium instruxit Dr. Bronislavus Kruczkiewicz, Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, 1900. Toliau cituojant tekste nurodomas tomas ir puslapis.

[5] Wołonczewskis M., *Žemajtiu wiskupiste*, d. 1, Wilniuj: Spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848, p. 89, 90: „Iszwides taj wiskups Jons [Domanovijus], powadina i Alsiedius mokitą kanauninką Petrą Rojziuszą, ir isakie, kad, sekdams norą bažniczes S. ir paprotius kitu kapitułu, paraszitum istatimus ir Warniu kapitułaj. Kajpogi Rojziuszas neiłgaj trokdams, tęn pat Alsiediusi 1561 m. paraszes istatimus, szejp jes pramine: *Constitutiones Ecclesiae Mednicensis*. Metus nulejdus, tam patem wiskupuj liepąnt, Rojziuszus dar nekurius istatimus dajlej łotiniszkaj suraszes, szioki jems dawe parasza *Novellae Constitutiones Ecclesiae Mednicensis*. [...] Nu tos gadynes lig musu dienu, wisa kapituła Warniu, tu istatimu tebkłausa“.

Post messes ardent oculi propiusque videre![6]
(II, p. 220)

Karštas tėvynės ilgesys neapleido Roizijaus visą gyvenimą, ir jis visada buvo Ispanijos patriotas. Kad kilmės ispanas, yra pažymėta visuose išspausdintuose Roizijaus darbuose. Jo patriotinio jausmo neatšaldė ir trys nesėkmingi mėginimai sugrįžti į tėvynę. Tai matome ir iš to, kad Roizijus, būdamas katalikas ir darbuodamasis katalikų naudai, pasisakė netgi prieš popiežių Paulių IV, kai šis pasikėsino prieš imperatoriaus Karolio V ir jo sūnaus Pilypo II interesus. Popiežiaus politinė veikla buvo nukreipta prieš Habsburgus, ir jis pradėjo karą drauge su prancūzų karaliumi Henriku II, norėdamas atimti iš Ispanijos Neapolio karalystę. Pagaliau Paulius IV, matydamas, kad jis ir jo sąjungininkai pralaimi, nepaisydamas nesutaikomų religinių prieštaravimų tarp katalikų ir musulmonų, ragino turkų sultoną Suleimaną užpulti Siciliją ir Neapolio karalystę. Už tai Roizijus kai kuriose eilėse Paulių IV pavaizduoja kaip Romos niekintoją, tos senosios Romos, kurios tradicijas, poeto nuomone, puoselėja „Šventosios Romos imperijos" valdovai. Paulius IV, tasai Giovanni Pietro Caraffa, kaip jis buvo pasivadinęs, prieš tapdamas popiežiumi, griaunąs Romulo pastatytąją Romą:

Pastor erat pecoris, posuit qui moenia Romae,
Romulus, et latiae condidit urbis opes,
Pastorque est hominum, Romam qui excindere tentat,
Caraffa, atque imo vertere tecta solo.[7]
(II, p. 289)

O dėl to, kad kviečiasi į pagalbą turką, popiežius esąs tiesiog „anatema – atkritėlis" nuo krikščionių bažnyčios.

Šios Roizijaus piktos antipopiežiškos eilutės niekuo nesiskiria nuo Reformacijos šalininkų pasisakymų prieš popiežių. Taigi taip jautriai jis reagavo į Pauliaus IV pasikėsinimą prieš Ispanijos valdovų interesus. Tiesa, rašytojas šių savo eilių neišspausdino, bet dėl to jos nė kiek ne mažiau, o tik dar daugiau parodo jo asmeninius įsitikinimus ir politinius siekius.

Ispaniško patriotizmo kupini yra jo išspausdinti darbai, skirti „Šventosios Romos imperijos" karaliui Ferdinandui, su kuriuo net dvejomis vedybomis buvo susigiminiavęs Žygimantas Augustas. Austrijos valdovas Ferdinandas priklausė tai pačiai Habsburgų dinastijai, kuri sėdėjo ir Ispanijos soste, ir jai buvo pavaldus. Kaip paprastai, tokios vedybos reiškia tam tikrus valstybių politinius santykius, jų suartėjimą[8]. Be to, Neapolio reikalai, dėl kurių Roizijus taip supyko ant popiežiaus, lietė ir Lietuvos–Lenkijos valstybės valdančiuosius sluoksnius, visų pirma karalienę Boną. Giminystės ryšiais ji buvo susijusi su imperatoriumi Karoliu V. 1555 m., Karolio V patarimu, ji paliko Lietuvos–Lenkijos valstybę ir sugrįžo į Italiją. Ji ten parsivežė didžiulius turtus ir jais padėjo Karolio V sūnui Pilypui II kariauti prieš popiežių. Už tai ji norėjo gauti valdyti

[6] „Alkagnicijau, tu iberų žemės šviesa ir žvaigžde, mieloji mano gimtine žeme, tave išvysti ir arčiau pamatyti trokšta mano akys!" Roizijus labai brangino ir Italiją: „Labiau geidžiu, Petrai, vienos Italijos, kaip septynių šiaurių. – Klysti. – Prastas, Petrai, esu matematikas" (*Malo unam Italiam, quam septem, Petre, triones. – Errasti. – Rudis o sum, Petre, arithmeticus*).

[7] „Buvo gyvulių ganytojas Romulas, o jis pastatė Romos sienas ir padėjo pamatus Lacijaus galiai. Žmonių ganytojas yra Caraffa, tačiau jis deda pastangas sugriauti Romą ir iš pagrindų išardyti jos pastatus."

[8] Apie tų vedybų politinę reikšmę liudija ir tai, kad į jas kišosi turkų sultonas Suleimanas: jis nenorėjo sutikti, kad Žygimantas Augustas vedybomis susigiminiuotų su turkų priešu Ferdinandu; plg. Kolankowski L., *Zygmunt August wielki książe Litwy do roku 1548*, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1913, s. 88–92.

Neapolį. Ši aplinkybė taip pat stiprino Roizijaus, kaip Lietuvos–Lenkijos feodalinės diduomenės poeto, antipopiežišką ir prohabsburgišką nusistatymą.

Turint visa tai prieš akis, skaitytojui kyla mintis, kad Roizijus į šiaurės kraštus atvažiavo ne be imperatoriaus Karolio V ir karaliaus Ferdinando dvaro pritarimo ir galėjo būti įgaliotas atlikti čia tam tikrą politinę misiją. Būdingas šiuo atžvilgiu, pavyzdžiui, jo aktyvumas Prūsijos kunigaikštystės reikalų atžvilgiu. Mat Karolis V ir Ferdinandas gana aktyviai domėjosi Prūsijos kunigaikštyste, patekusia į Lietuvos–Lenkijos priklausomybę. Jie norėjo, kad ji, kaip vokiečių valdomas kraštas, būtų prijungta prie „Šventosios Romos imperijos" (1547). Kaip tik su tuo sutampa ir Roizijaus pastangos suartėti su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu ir pasisiūlymas 1547 m. jam tarnauti. Jau 1551 m. iš Vilniaus jis rašo Albrechtui laišką, pranešdamas naujienas iš Turkijos, Italijos, Vengrijos. 1553 m. Roizijus pasiunčia Prūsijos kunigaikščiui savo eiles apie Žygimanto Augusto vedybas su karaliaus Ferdinando dukteria Kotryna. Iš tų pačių laiškų matyti, kad Prūsuose gyveno Roizijaus brolis Martynas[9]. Taigi visai galimas daiktas, kad Roizijus su savo broliu Prūsijoje turėjo atlikti tam tikrus darbus Habsburgų naudai. Abu broliai tai laikė savo patriotine pareiga[10].

Kaip ispanų patriotas, Roizijus į Lietuvą atsivežė ir „ispanišką" poeziją. Ispanijos humanistai dėl savo patriotinių siekių iš antikinių autorių paprastai stengdavosi iškelti į pirmą vietą tuos rašytojus ir filosofus, kurie buvo kilę iš Ispanijos teritorijos, pavyzdžiui, Marcialį, Seneką. Kaip tik tokios tendencijos pastebimos ir Roizijaus poezijoje. Iš tikrųjų Roizijus, kaip jo kūrybos tyrinėtojų jau yra nustatyta[11], savo poetine praktika daugeliu atžvilgių suartėja su poetu Marcialiu. Be tos pačios tėvynės, jiems būdinga ir tai, kad juodu abu mokėsi Italijoje, o savo kūrybinius laimėjimus pasiekė svetur. Yra žinoma, kad Marcialis savo metu buvo pasirinkęs parazitiško kliento ir valdovui pataikaujančio poeto kelią su kasdieniais sveikinimais, dovanėlėmis ir nusižeminimais. Panašiai pasielgė ir Roizijus, savo plunksną paskyręs valdovo, didikų tarnybai. Ir vienas, ir kitas buvo poetai, o drauge ir teisininkai. Kaip poetai, jie abu sėkmingiausiai darbavosi epigramos žanre. Kai kur panašus ir jų poetinio vaizdavimo būdas: ir vienas, ir kitas stengiasi labai individualizuoti savo paveikslus ir taip lyg nuslysta smulkmenų paviršiumi; ir jų epigramos siekia ne gilios kritikos, o taiklaus žodžio ir sąmojingų vaizdų. Gyva, truputį į komiškas hiperboles linkusi vaizduotė, žaidimas žodžiais irgi tam tikru laipsniu suartina abu šiuos ispanų poetus.

Ispaniška literatūros ir kultūros tendencija buvo ir toliau puoselėjama Lietuvos kultūriniame gyvenime. Šiuo atžvilgiu Roizijumi sekė ispano Lojolos auklėtiniai – jėzuitai. Kalbamos tendencijos atsispindi ir Lietuvos literatūrine bei mokykline praktika besiremiančioje Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikoje[12]. Maža to, tokia Lietuvos literatūros ispanizacija siejosi su viso humanistinio judėjimo ispanizacija, vykusia dėl to, kad pati pirmoji humanizmo tėvynė Italija XVI a. pradžioje, vadinamųjų „Italijos karų" (1494–1559) pabaigoje, beveik visa pateko ispanų valdžion.

Italijai dėl karo nusmukus ekonomiškai, sustiprėjo feodalinė reakcija, kuri sutvirtino ir katalikų reakciją. Katalikų Bažnyčia Italijoje stiprėjo tada, kai už jos ribų augo Reformacijos

[9] Wotschke T., „Vergerios zweite Reise nach Preussen und Litauen", in: *Altpreussische Monatsschrift*, Königsberg, 1911, Bd. 48, S. 254.

[10] Tuo metu Lietuvoje valdovo dvare buvo ir daugiau žmonių, kurie tarnavo svetimoms valstybėms, pvz., vengrų muzikas Valentinas Bakfarkas. 1549 m. jis, pasiųstas vengrų karaliaus Zigmanto Jono Zapolijos, apsigyveno Vilniuje ir vedė bajoraitę Narbutaitę. Buvo įtartas šnipinėjęs svetimos valstybės naudai. Duomenų nėra, bet taip pat nėra ir pagrindo neigti, kad ir Roizijus nesistengdavo padėti Ispanijos valdovams.

[11] Kruczkiewicz B., *op. cit.*, p. LXXI.

[12] Plg. Sinko T., „Poetyka Sarbiewskiego", in: *Polska Akademia Umiejętności. Rozprawy Wydziału Filologicznego*, Kraków, 1918, t. 58, zesz. 3, s. 1–61.

judėjimas. Italija greta Ispanijos pasidarė klasikine kontrreformacijos šalimi. Bažnytinis Tridento Susirinkimas (1545–1563) parėmė inkviziciją ir pertvarkė ją pagal Ispanijos pavyzdį. Lietuvoje inkvizicija gerai prisimenama. Roizijus savo globėjui, Žemaičių vyskupui Domanovskiui, duoda inkvizitorišką patarimą:

Haereticosque domes vinclis et carcere caeco;
Te duce grex rectum tendere discat iter.[13]
(II, p. 85)

Tuo metu buvo įkurtas jėzuitų ordinas, ėmęs aktyviai skleisti katalikišką reakciją. Popiežiaus kurija, XV ir XVI a. pradžioje parodžiusi tam tikrą pakantumą humanistų atžvilgiu, įveda griežčiausią cenzūrą, o 1557 m. paskelbia „Uždraustų knygų sąrašą" (*Index librorum prohibitorum*), į kurį patenka stambiausi Renesanso epochos kūriniai.

Suprantama, kad toks laisvos minties užgniaužimas susilpnina humanistinės minties plitimą ir įtaką. Jau nebe taip vertinami humanistų darbai, mecenatai mažiau globoja rašytojus ir kitus menininkus. Literatūra savo ruožtu darosi nebe tokia turininga ir virsta dvaro kilmingųjų pasimėgavimo priemone; atsiveria kelias epigoniniam pamėgdžiojimui ir tuščiam formalizmui. Feodalinė katalikiška reakcija sudaro sąlygas įsivyrauti aristokratinei krypčiai literatūroje. Vietoj ankstesnio humanisto, keliančio bendruosius žmogaus reikalus, vis labiau skverbiasi „tobulas", valdovui įsiteikti besistengiąs dvariškis, kurio paveikslą sukūrė garsusis Castiglione. Šiuo atžvilgiu, kaip įsitikiname, nesiskiria ir Roizijaus poezija.

Kultūrinio gyvenimo smukimas ne iš karto apėmė visas Italijos literatūros sritis. Didžiuliai kultūros bei meno turtai, sukaupti per du intensyvaus kultūrinio gyvenimo amžius, negalėjo būti taip greitai išeikvoti. Tik reikiamai nepanaudoti savo tėvynėje, jie plačiai pasklido už Italijos ribų ir taip sudarė vaizdą, kad kaip tik tuo metu humanistinė kultūra pasiekė savo aukščiausią sužydėjimo laipsnį. Kaip tik tada Italijos literatūra padarė didžiulę įtaką visos Europos literatūrai. Po Europa plačiai pasklido italų rašytojai, mokslininkai, nes tėvynėje jie jau nebeturėjo tinkamų sąlygų savo kūrybinei veiklai. Italai mielai važiuodavo ir į Lietuvą bei Lenkiją, ypač kai čia atitekėjo italų kunigaikštytė Bona. Šios aplinkybės šalia kitų paaiškina ir tai, kodėl Roizijus paliko Italiją – to meto kultūros centrą – ir atsikėlė į „suspaustą šalčio ir žiemio nugairintą Sarmatiją", kodėl, net tris kartus mėginęs išvažiuoti iš Lietuvos, vis dėlto pasiliko joje ligi pat gyvenimo pabaigos, kaskart vis labiau įsitraukdamas į jos kultūrinį gyvenimą.

Roizijus juo toliau, juo labiau tolo ir nuo Vokiečių imperijos reikalų, kuriems, kaip anksčiau minėjome, buvo skyręs nemaža poetinės energijos. Jau aiškų tokį jo pasikeitimą rodo poezija, rašyta, vykstant sukilimui Gdanske, kur jis buvo nuvykęs kaip teisininkas ir vokiečių teisės specialistas. Tose savo eilėse jis jau aštriai puola vokiečius, savo pasikeitusiai nuotaikai išreikšti panaudodamas kai kuriuos jų buitinio gyvenimo reiškinius. Eleginiame dvieilyje „Apie vokiečių žirgų uodegas" (*In caudas equorum Germanorum*) jis kalba apie vokiečių žirgus, kurių uodegos pakeltos aukštyn, o galvos nuleistos žemyn. Ir jų šeimininkai savo būdu esą panašūs: jie yra išdidūs ir išpuikę, tačiau nieko nemato plačiau:

Monstrat equus caelum recta, velut indice cauda,
Fidus hero, aversus spectat at ille solum.[14]
(I, p. 278)

[13] „Eretikus sutramdyk pančiais ir tamsiu kalėjimu, kad, tau vadovaujant, tikinčiųjų kaimenė išmoktų žengti teisingu keliu."

[14] „Žirgas, sekdamas savo ponu, lyg ranką tiesia į dangų savo uodegą, bet žiūri, galvą nuleidęs, į žemę."

Eleginiuose dvieiliuose „Apie gdanskiečių juodą alų“ (*De cerevisia nigra gedanensi*) poetas vokiečių juodą alų palygina su jų juoda sąžine, su jų juodu kaip smala neištikimumu:

Miror, cur atro gaudet Germania potu.
Nil mirere: atra gaudet et illa fide.

Miraris, potu Germanus gaudeat omnis
Cur piceo? picea gaudet et ille fide.[15]
(I, p. 279)

Galima šį nusigręžimą nuo vokiečių paaiškinti tuo, kad pasikeitė valdovai „Šventojoje Romos imperijoje“, ir susidarė kita padėtis Roizijaus tėvynėje Ispanijoje. Mat sosto atsisakius Karoliui V, jo sūnus Ispanijos karalius Pilypas II netapo imperatoriumi. Taip iš Roizijaus akiračio bei susidomėjimo vokiečiai iškrito. Bet veikiausiai Roizijus senosios draugystės atsisakė dėl to, kad jis labai įsitraukė į vietos gyvenimą ir persiėmė naujosios tėvynės poreikiais, kurie daugeliu atvejų nesutapdavo su „imperijos“ siekiais.

Lietuvos „svetingumo vilionės“

Kad ir labai mylėjo Roizijus savo tėvynę Ispaniją, vis dėlto nebuvo nieko patrauklesnio už tai, ką jam davė Lietuva. Apie tai jis kalba tose pačiose eilėse, kuriose išreiškia savo ilgesį pamatyti karštai mylimą tėvynę:

Sed compressa gelu saevisque aquilonibus usta
Distinet hospitii illecebra nos sarmatis ora.[16]
(II, p. 220)

Ką reiškia jo tos, net už tėvynės pasiilgimą stipresnės, „svetingumo vilionės“? Reikia pasakyti, kad Roizijus šiam posakiui teikia visų pirma ekonominę prasmę. Šiuo atžvilgiu poetas, jeigu spręsime iš jo poezijos, buvo labai jautrus per visą savo gyvenimą šiaurės kraštuose ir pasiliko „ištikimas sau draugas“, ką jis rekomendavo ir visiems kitiems, kurie gyveno karalių ir didikų dvaruose. Valdovo, kaip ir kitų stambių feodalų, dvaras išnaudodamas kaupė savyje didžiulius materialinius išteklius. Šios gėrybės visų pirma ir viliojo Roizijų.

Iš tikrųjų Roizijus metė gana menkai aprūpinamą akademinę karjerą Krokuvos universitete ir 1549 m. perėjo į karaliaus dvaro tarnybą. Jis tapo dvaro teismo patarėju ir padėjo nagrinėti miestiečių bylas. Kai po Barboros Radvilaitės mirties Žygimantas Augustas persikėlė į Lietuvą, tai ir Roizijus, kaip karaliaus juriskonsultas, turėjo čia persikelti: 1551 m. rudenį jis jau buvo Vilniuje[17]. Ir Lietuvoje Roizijus ėjo tas pačias dvaro teismo patarėjo pareigas drauge su savo mokiniu iš Krokuvos akademijos Stanisławu Karnkowskiu ir žinomu Lietuvos teisininku, politikos ir kultūros veikėju, Vilniaus vaitu Augustinu Rotundu. Kaip žymus teisininkas, jis dirbo ne tik lenkų, bet ir lietuvių tribunole. Tuo metu, kai karalius, užsiėmęs kitais reikalais, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų reikalus pavedė Lietuvos kancleriui ir Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilai Juodajam, matome, kad ir Roizijus jam padėjo:

[15] „Nuostabu, kodėl Vokietija mėgsta tamsų gėrimą. Niekuo nesistebėk: ji mėgsta ir tamsią sąžinę. Argi nuostabu, kodėl visi vokiečiai mėgsta juodą kaip smala gėrimą? Jie mėgsta taip pat ir juodą kaip smala sąžinę.“

[16] „Bet suspaustoji šalčio ir žiemio nugairintoji Sarmatijos šalis laiko mane toli nuo tavęs svetingumo vilionėmis.“

[17] Plg. Wotschke T., *op. cit.*, S. 254. Čia minima, kad 1551 m. lapkričio 5 d. jau iš Vilniaus Roizijus rašo laišką kunigaikščiui Albrechtui.

Assedique accitus ego et ius reddere iuvi.[18]
(II, p. 95)

Taip jis rašė 1561 m. Tačiau žinoma, kad Mikalojus Radvila Juodasis ir anksčiau pirmininkavo miestiečių apeliaciniam teismui, ir Roizijus, kaip miestiečių teisės specialistas, galėjo būti kviečiamas padėti teismo reikaluose[19]. Taigi ir Lietuvoje Roizijus savo likimą susiejo su aukščiausiais, įtakingiausiais ir turtingiausiais žmonėmis, nes Radvilos tuo metu buvo faktiški Lietuvos valdovai. Apie juos Roizijus rašė:

Crevisti; ad summos virtus te evexit honores:
In patria maior non potes esse tua.[20]
(II, p. 94)

Dar tebebūdamas Lenkijoje, Roizijus jau buvo paskyręs savo poezijos Mikalojui Radvilai Juodajam, o kai apsigyveno Lietuvoje, tai jam parašė dar daugiau. Net tada, kai Radvilos atsisakė katalikybės ir priėmė Kalvino doktriną, Roizijus nedrįso jų pasmerkti, nors pats užsiiminėjo katalikybės apologija.

Dirbdamas tokiose aukštose teismo įstaigose, Roizijus gaudavo nemenką atlyginimą ir galėjo neblogai gyventi[21]. Tačiau savo pajamas jis dar padidino, kai susidraugavo su kitu teisininku ir Žemaičių vyskupu Jonu Domanovskiu.

Domanovskis, kaip ir Roizijus, dirbo miestiečių teisme, įėjo į komisiją antrai (1566) Lietuvos Statuto redakcijai parengti ir atstovavo joje katalikiškai pusei. Apskritai jis, kaip vyskupas, teisininkas ir diplomatas, buvo gana įtakingas žmogus savo meto feodaliniuose sluoksniuose. Todėl Roizijui tai, kad Domanovskis paėmė jį savo globon, buvo gana reikšmingas faktas. Domanovskio pavedimu Roizijus atliko kai kuriuos darbus, būtent jis parengė jau minėtus Žemaičių vyskupystės nuostatus, ir visai galimas daiktas, kad buvo įtrauktas į Lietuvos Statuto redagavimo darbą[22]. Draugystės su šiuo Žemaičių vyskupu dėka Roizijus galėjo pasiekti pelningas bažnytines vietas. Nors tik diakonu, ne kunigu, būdamas, Roizijus paskiriamas Kražių klebonu ir Varnių kanauninku. Tokios parapijos valdymas duodavo nemaža pajamų, nes Kražiai buvo svarbus Žemaičių miestas bei administracinis centras[23].

Kai Domanovskis mirė, Roizijus neteko savo pelningų vietų Žemaičiuose, bet užtat gavo ne mažiau pajamingų bažnytinių vietų pačiame Vilniuje: 1566 m. pabaigoje užima Šv. Jono bažnyčios arkipresbiterio vietą, 1567 m. pabaigoje tampa Vilniaus kanauninku, o 1569 m. ir Vilniaus katedros prelatu[24]. Visos vietos davė Roizijui gerų pajamų, nes jau 1567 m. jam nutraukiama

[18] „Buvau pakviestas asesoriumi ir padėjau spręsti bylas."

[19] Tai rodo 1562 m. viduryje parašytas ir prie *Decisiones Lituanicae* pridėtas Roizijaus laiškas, kur minima, kad jis jau ilgesnį laiką dirbąs Lietuvos teismuose.

[20] „Suklestėjai; į aukščiausią garbę tave iškėlė dorybė. Savo tėvynėje tu negali būti didesnis."

[21] Plg. *Materyały do historyi stosunków kulturalnych w XVI w. na dworze królewskim polskim*, zebrał i opracował Stanisław Tomkowicz, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915, p. 112: *Petrus Roizius Hispanus, doctor iuris* [...]. *Habebit e ex constitutione ratione totius provisionis salarii et expensae exnunc numeri et monetae polonicalis per grossos 30 florenos quadringentis, videlicet ex zuppis Cracovien, florenos 200, item ex thesauro Majestatis Regiae florenos 200, facit ad quartale florenos 50.*

[22] Plg. Lappo J., *op. cit.*, p. 81.

[23] Apie didelius klebonų pelnus iš parapijų žr. Korsakas K., „Pirmoji lietuviška knyga", in: *Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*, ats. red. Vincas Mykolaitis, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 44–45.

[24] Plg. Kurczewski J., *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: Streszczenie aktów kapituły Wileńskiej, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, s. 50–52.

alga, mokėta kaip karaliaus juriskonsultui, laikant, kad iš naujųjų vietų gaunamų pajamų jam visai pakanka[25].

Dėl šių duomenų apie nemenkas Roizijaus pajamas ir gerą gyvenimą Lietuvoje labai išryškėja tos jo poezijos vietos, kur jis apie savo piniginius reikalus ir materialinį gyvenimą kalba visai atvirkščiai: jis dažnai pabrėžia savo neturtingumą, todėl ir „elgetauja", prašinėdamas iš didikų ir kitų turtingų žmonių pinigų ir dovanų[26]. Didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui jis neduoda ramybės, vis maldaudamas arba jam priklausančių, bet dar neišmokėtų, arba dar norimų gauti pinigų. Radvilą Rudąjį ir kitus prašo tarpininkauti, kad kunigaikštis duotų jam daugiau dovanų (pvz., Luokės parapiją, kurios, atrodo, negavo). Panašiais reikalais jis kreipiasi ir į Rotundą. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininko Jeronimą Chodkevičių jis prašo, kad greičiau jam būtų išmokėta metinė alga. Iš kitų didikų jis maldauja savo žemaitukams žirgams geresnio tvarto, avižų, prašo atiduoti pažadėtus žirgus, kailius. Randame Roizijaus eilių, kur jis dėkoja už padovanotą auksą, malkas, už brangakmenius, už svetingą priėmimą, už atsiųstas žuvis, už dovanotą žirgą ir pan. Jis rašo eiles ir pagal užsakymą. Pavyzdžiui, vienas kilmingas lietuvis už eiles vestuvėms pažadėjo duoti žirgą. Bet kai tas žadėtosios dovanos neatsiunčia, Roizijus „gauna įkvėpimą" parašyti eilėraštį, kur reikalauja, kad pažadas vis dėlto būtų ištesėtas. Jis net pajuokauja, kad pažadėtasis žirgas arba iš tvarto esąs pabėgęs, arba susirgęs kojų podagra:

Sed, puto, vel stabulis fugit vel tarda podagra
Languida promissi crura ligavit equi.
(II, p. 201)

Prisimenant tai, kaip jautriai Roizijus reagavo į pajamingų vietų netekimą Žemaičiuose ir kaip griežtai dėl to jis pakeitė savo nuomonę apie juos ir Medininkus, galima kalbėti apie vieną iš jo poezijos ypatybių: ryškų materialinių gėrybių siekimą. Jos sudarė pagrindinį Lietuvos „vilionių" objektą.

Bet mums galbūt svarbiau ne tiek paties Roizijaus ekonominius siekius nustatyti, kiek išryškinti to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonomines ir kultūrines tendencijas. Šiuo atžvilgiu Roizijaus poezija kaip tik tinka, sudarydama ryškų ūkinių ir visuomeninių santykių vaizdą.

Nuo XVI a. pradžios Lietuvoje sparčiai vystosi vidaus ir užsienio prekyba, plečiasi piniginiai santykiai, greitai auga jos miestai, ypač sostinė Vilnius. Prekybiniai bei piniginiai santykiai giliai paliečia ir kaimą, priversdami feodalus suintensyvinti žemės ūkį ir kartu padidinti valstiečių išnaudojimą. Visa tai žinoma iš mokslinės literatūros ir gana plačiai atsispindi to meto grožinėje literatūroje.

Jau Mikalojus Husovianas norėjo atkreipti Europos pirklių dėmesį į tai, kad Lietuvos miškuose slypi neišsenkami turtai, kuriuos galima imti neribotais kiekiais, jei tik čion atvykstama su pinigais. Iš jo poemos apie lietuvišką taurą paaiškėja, kad pinigų labai nori miškų ir laukų savininkas – feodalas: jis ne dėl to mėgaujasi žaliaisiais miškais, kad jie jam gražūs, o dėl to, kad jie teikia daug gėrybių. Už miškų ir laukų gėrybes jis gauna pinigų, už kuriuos gali įsigyti iš

[25] Kad gyventi šiaurės kraštuose jam buvo ne taip jau bloga, rodo ir tai, kad jis iš Ispanijos pasikvietė du savo brolius: vieną, Martyną, randame pas Prūsijos kunigaikštį Albrechtą (1551), o kitas 1562 m. įrašytas Krokuvos universiteto matrikulose: *Joannes Joannis Roizius Maureus dioec. Caesaraugustanensis*. Reikia manyti, kad jo broliai nebūtų ryžęsi važiuoti į tolimą šiaurę, jei būtų gavę blogų žinių apie materialinį savo giminaičio gyvenimą.

[26] Plg. II, p. 24: „Tu, karaliau, sakai: liepsiu išmokėti ryt iš ryto, bet tas rytas neatėjo pas mane jau įdienojus. Nekartodamas daugiau man to prakeikto ryto, sakyk, karaliau, paprasčiau: eik ir numirk badu" (*Tu, rex, cras, inquis, numerare, o Petre, iubebo, / Nec cras hoc multa iam mihi luce venit. / Ne mihi cras repetas invisum saepius istud, / Dic, rex, simplicius: i, moriare fame*).

svetimų kraštų atvežamų prekių. Apskritai Husovianas daro išvadą, kad Lietuvos gamtos turtai, miškų gėrybės esą vertingesni už pinigus ir auksą:

> Šioji tauta jas labiau ir už gelsvąjį auksą brangina,
> Ir iš tiesų jai nėra nieko vertesnio už jas.[27]
> *(T 239–240)*

Dėmesio ūkiniams bei prekybiniams reikalams padidėjimas atsispindi ir poemoje „Apie Lietuvos upę Nemuną" (*De fluvio Memela Lithuaniae*, 1553). Jos autorius Adomas Šrėteris pasiryžęs išgarsinti tuos, kurie padarė Nemuno vagą praeinamą laivams ir tinkamą laivybai, nes šis darbas teikiąs didžiulę naudą ir „begalines paslaugas" Lietuvos gyventojams, pirkliams, visai karalystei ir karaliaus iždui. Visi tie, kurie buvo prisidėję prie Nemuno vagos tvarkymo, gerai suprato, kad ši Lietuvos upė, pritaikyta plaukioti laivams, duotų „karališkus [...] vaisius" (*regales* [...] *fructus*). Su Nemuno vagos panaudojimu laivybai ir prekybai autorius sieja būsimą Lietuvos valstybės sužydėjimą:

> Šlovina ir Lietuvos vardą garbingą kartu.[28]

Bet nė vienas kalbamo laikotarpio rašytojas nepateikia tokio ryškaus vaizdo, kuris parodytų šitokį to meto valdančiųjų sluoksnių turto ir pinigo troškimą, kokį yra pavaizdavęs Roizijus savo satyriniame eilėraštyje „Apie visagalį pinigą" (*De omnipotenti nummo*). Šio eilėraščio turinys yra toks.

> Jokios vertės neturi tas, kurio kasoje nėra pinigų; o kas jų turi, to ir vertė nemenka. Turtingasis norėdamas gali pakeisti kvadratą skrituliu, įsakyti sniegui pajuosti, šviesai aptemti, tamsiai nakčiai nušvisti, o šiltoms vasaros dienoms pastirti nuo šalčio. Jeigu turtingas žmogus pageidautų, laukas būtų lygus, kur neseniai buvo kalnas, arba kur tyvuliavo plačiuose laukuose vandens didžiuliai plotai – iškiltų kalnas, neperskrendamas net lengvasparniams paukščiams. Pinigas atriša protingųjų liežuvius ir atveria jų širdis, pinigas tave globoja ir neteisioje byloje. Jo paskatinta klastinga gyvenimo draugė priverčia savo vyrą prieš laiką nužengti į mirties kapą, už pinigą perkama meilė, už pinigus savo mieluosius vaikus parduoda motina, už pinigą įgyjama švelni ištikimybė. Ko kas negirdėjo, ko kas neregėjo, jeigu tik bus atlyginimas, pamatys ir išgirs. Turtingasis įsigis visa tai, kas tik regėta, kas tik girdėta. Pinigas turi ausis, o akys visada jo žinioje. Už dovaną tas, kuris ką nors girdėjo, paneigs ir bus kurčias. Valdžia savo sprendimus parduoda už pinigą, ir tasai, kuris seniai turėjo būti varnų sulestas, yra gyvas. Našlaičiams, motinoms, netekusioms vyrų, ir tiems, kurie negali žarstyti pinigo, belieka tik liūdesys. Tas, kuris neturi pinigo, teišmoksta pasitraukti iš kelio piniguočiui. Jeigu negali užkariauti miesto ir veltui daužai jo mūrus jėga, duok pinigų, ir jie tau atsivers. Pinigas ir popiežių, ir karalių nugalėtojas. Jų širdis ir burnas jis kreipia, kur nori. Tai, ką neseniai buvo atmetę ir griežtais žodžiais pasmerkę, gali vėl pamilti, jei tik sužvilgės pinigas. Taip pinigas valdo pasaulį vienu galvos linktelėjimu. Jis pardavinėja vaivados vietą ir grasinančiu veidu sėdi aukštajame soste. Jis įkopia į aukštuosius altorius, būdamas nevertas net žemųjų; jis valdo už daug pinigų pirktą vyskupo lazdą ir dešiniąja daro kryžius, nors jį patį reikia nukryžiuoti. Jis vertas tik tvarto, o bučiuoja altorių.

Eilėraščio gale poetas klausia: „Kur tu, galingasis pinige, neprasiskverbsi? Valdai viską ir savo valdžią išpleti visai žemei. Taigi jei tavo valdžia, kurią tu turi žemėje, būtų lygiai tokia pat ir danguje, visagaliu tave, pinige, reikėtų mums pavadinti"[29].

Taip buvo ne tik Lietuvoje. Tasai aukso troškulys tapo akstinu veikti ir Vakarų Europoje. Gražiai ir vaizdingai apie tai kalba marksizmo klasikai: „Dar daug laiko prieš tai, kai riterinių

[27] Husoviano „Giesmę apie taurą" citatuoti naudojamasi leidiniu: Husovianas M., *Giesmė apie stumbrą*, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1977. Cituojant tekste nurodoma santrumpa T ir eilučių numeriai.

[28] Šrėteris A., „Apie Lietuvos upę Nemuną", iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau*: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sud. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 429; eil. 84.

[29] I, p. 245–247.

pilių sienos buvo pradaužtos naujų ginklų šūviais, jų pagrindai iš apačios buvo pakasti pinigų". „Iki kokio laipsnio XV a. pabaigoje pinigai iš apačios pakasė ir griovė iš vidaus feodalizmą, aiškiai matyti iš to aukso troškulio, kuris tuo laikotarpiu užvaldė Vakarų Europą; *aukso* ieškojo portugalai Afrikos krantuose, Indijoje, visuose Tolimuosiuose Rytuose; *auksas* buvo tasai magiškas žodis, kuris vijo ispanus per Atlanto vandenyną; *auksas* – štai, ko pirmiausia reikalavo baltasis, kai tik jis išlipdavo į naujai atrastą krantą."[30]

Aukso ir pinigo troškulys atvarydavo Vakarų Europos pirklius ir į tolimos šiaurės kraštus – Lietuvos ir Maskvos didžiąsias kunigaikštystes. Jau XVI a. pradžioje jas pasiekdavo Italijos pirkliai. Tai mini, pavyzdžiui, Paolo Giovio[31]. Prekybiniais ryšiais su šiais šiaurės kraštais buvo suinteresuotas popiežius Leonas X, taip pat toks svarbus prekybos centras kaip Genuja. Kadangi tiesioginis kelias į Indiją buvo kontroliuojamas turkų, įsigalėjusių Viduržemio jūros rytiniame baseine, Juodojoje jūroje ir Artimųjų Rytų teritorijoje, tai Italijos pirkliai ieškojo kelių į Rytus per Lietuvos ir Rusų valstybių žemes. Nemaža pirklių į Lietuvą pateko po to, kai čia atitekėjo italų kunigaikštytė Bona. Per juos Lietuvoje paplito naujausios rūšies prekės, prabangūs drabužiai, kvepalai, vynai, pietų vaisiai, prieskoniai ir pan.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prekybinius ryšius su Rytais yra aprašęs Mykolas Lietuvis, kuris į pirmą vietą kėlė Kijevo miestą. Į Kijevą upėmis suplaukiančios ne tik vietinio pobūdžio gėrybės, tokios kaip žuvis, mėsa, kailiai, medus, bet karavanais ateinančios ir įvairios egzotiškos prekės: brangakmeniai, aukso gijos, šilkas, kvepalai, pipirai ir kt. Visa tai esą atgabenama iš Azijos, Persijos, Indijos, Arabijos, Sirijos. Iš tokios plačios prekybos pelnydavęsi Kijevo gyventojai ir didysis kunigaikštis. Kaip tik dėl to ir pyksta „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" autorius Mykolas Lietuvis ant Lietuvos didikų, kurie, užuot skatinę užsienio pirklius važiuoti į Lietuvą ir gabenti į ją auksą ir pinigus, tuština valstybės iždą, pirkdami svetur tokius daiktus ir prabangos reikmenis, kurių pakankamai yra savo krašte. Šiuo atžvilgiu jis giria maskvėnus, kurie, gausiai turėdami sabalų kailių, patys jų nenešioją, o siunčią juos į Lietuvą ir už tai parsivežą aukso[32].

Dėl tokių ekonominio ir kultūrinio gyvenimo aplinkybių Lietuvoje ir kituose kraštuose Roizijaus poezija ūkine tematika nėra kuo nors labai išsiskirianti ir nelaukta. Ji yra vienas iš to laikotarpio Lietuvos ekonominio pakilimo liudytojų, savo ryškiu hiperboliškumu ir aiškiu asmeniškumu bent kiek išsiskirianti iš kitų savo meto rašytojų kūrybos, kur daugiau vyravo feodalų ir valdovo interesai. Šiuo atžvilgiu Roizijaus poezija labiau priartėja prie italų kai kurių poezijos pavyzdžių, kur asmeniškumas ekonominiais reikalais buvo tapęs ne tik tiesiogine materialinių gėrybių siekimo išraiška, bet ir tam tikra literatūrine maniera (pvz., Francesco Filelfo, satyrikas Pietro Aretino). Todėl gali pasitaikyti tokių atvejų, kai Roizijaus poezijos nebus galima panaudoti jo asmeniui charakterizuoti, bet apskritai ji aiškiai parodo, kuri buvo viena iš tų svarbiausių priežasčių, paskatinusių bei suviliojusių Roizijų atvykti į Lietuvą ir čia pasilikti ligi savo mirties. Ekonominis faktorius pririšo jį prie „suspaustosios šalčio ir žiemio nugairintosios" Lietuvos ir skatino jį vis daugiau įsitraukti į to meto Lietuvos visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą. Visa tai atsispindi ir jo poezijoje.

[30] Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения*, под редакцией В. Адоратского, т. 16, ч. 1: Энгельс Ф., Исследования и статьи, 1883–1889, Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937, с. 442.

[31] „De legatione Basilii, Magni Principis Moscoviae, ad Clementem VII, Pontificem Maximum", in: Herberstein S., *Rerum Moscoviticarum commentarij*, Basileae: Ex officina Oporiniana, 1571, p. 158.

[32] Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 40.

Dvaro ir liaudies gyvenimo atspindžiai

Jau iš to, kas ligi šiol kalbėta apie Roizijų, išaiškėja, kad jis visų pirma buvo karaliaus dvaro ir feodalinės diduomenės poetas. Toks jis yra tiek tematiniu, tiek idėjiniu atžvilgiu. Savo poeziją, ypač spausdintą, jis skiria feodaliniams didikams ginti ir šlovinti, reikšmingiausiems jų gyvenimo įvykiams pažymėti. Tuo metu, kai karaliaus ir feodalinės diduomenės dvaruose kaupėsi didžiulės materialinės gėrybės ir susidarė palankiausios aplinkybės kultūrinei veiklai, taip pat galimybė išspausdinti savo kūrybą, Roizijaus noras tarnauti dvarui nebuvo kokia nors išimtis, o greičiau bendras to meto feodalinės kultūros bruožas. Visi to meto Lietuvos–Lenkijos poetai priklausė daugiau ar mažiau nuo dvaro, nuo bažnytinių ar pasaulietinių didikų, ir ne Roizijus buvo tokios poezijos pradininkas. Mikalojus Husovianas, Paulius iš Krosnos, Jonas iš Vislicos, Andrzejus Krzyckis, Janas Dantyszekas, Klemensas Janickis ir kiti jau prieš Roizijų buvo paskyrę savo poetinį talentą feodalinio dvaro tarnybai.

Apskritai Roizijus remiasi feodalų, didikų ir didelės dalies bajorų pažiūromis, teigiamai vertindamas ir tokį svarbų to meto politinį įvykį kaip Liublino unija. Pasak jo, unija padariusi Lietuvos–Lenkijos valstybę galingą. Tai esąs dviejų lygių valstybių susijungimas, kai nė viena iš jų negalinti būti laikoma galva ar kojomis. Liublino unija sujungusi du valstybės kūnus į vieną.

> *Fecitque ex gemino corpore corpus idem.*[33]
> (II, p. 277)

Jo poezijoje atsispindi kova tarp Lietuvos ir Lenkijos valdančiųjų sluoksnių, kuri vyko dėl unijos. Tai aiškiai matyti tose jo eilėse, kuriomis jis kreipiasi į Žemaičių seniūną Joną Chodkevičių, klausdamas, kodėl šis nevalgąs ir nemiegąs, kodėl raudąs dėl to, kad Lietuva susijungė su Lenkija. Šias valstybes sujungęs Dievas ir karalius, ir todėl Chodkevičius nieko nepadarysiąs, net jei jis būtų antrasis Ciceronas ar Demostenas[34]. Poetas rašo, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntiniai Liubline, kuriems vadovavo Mikalojus Radvila Rudasis ir Jonas Chodkevičius, beveik suardę karaliaus ir lenkų planus, taip ilgai pastarųjų rengtus. Iš tikrųjų tie planai būtų ir suirę, jei Lietuvoje nebūtų buvę didikų ir bajorų, kurie dėl savo luominių interesų ir lenkiškų „aukso laisvių" siekimo nebūtų jų palaikę. Juk ir šie didikai iš principo sutiko su unija, tik norėjo, kad ir toliau pasiliktų dvi atskiros valstybės ir vienas karalius. Tačiau lenkai siekė, kad unijos ryšiai būtų artimesni, ir kad taip jie galėtų turėti didesnę ekonominę bei politinę įtaką. Lietuvos didikai prieštaravo tik tiek, kiek unija galėjo pakenkti jų interesams. Todėl Roizijus apie Radvilą kalba ne kaip apie unijos priešą, o apskritai išreiškia Lietuvos bajorijos bei didikų prolenkiškos dalies siekius.

Tačiau mums įdomesnė yra ta Roizijaus poezijos dalis, kurioje jis, nors ir būdamas dvaro poetas, vis dėlto kritiškai pažvelgia į supantį gyvenimą, atskleidžia dvaro gyvenimo veidmainiškumą ir savanaudiškumą. Ryškų jo vaizdą Roizijus pateikia, pavyzdžiui, eilėraštyje „Apie pataikavimo meną" (*De arte adulandi*). Jo turinys yra toks.

[33] „Iš dviejų kūnų ji padarė vieną kūną."

[34] *Tullius ut fueris tamquam lituanicus alter,*
Et demostheneum viceris eloquium,
Contra fata Deum regisque ea facta volentis
Non est consilium, grande sed ire nefas.
(II, p. 128)

Jei nori įsiteikti turtingam šykštuoliui, girk jo turtus ir patark, kad geriau laikyti pinigus geležinėje skrynioje, o ne puoštis brangiais karoliais, rūbais ir žiedais. Tegu tau visada teka iš burnos malonių žodžių srovė: puošk visus be saiko titulais, kartok tai, kuo kas giriasi. Kiek kas save aukština, tiek ir tu jį kelk, ir dar aukščiau. Tegu jis puikuojasi savo didingumu ir telaiko save antruoju Atlantu ar dar kuo nors didesniu. Kai jis išeina iš namų, tu jį švelniai pasveikink, palinkėk jam tūkstančio metų, kad jis gyventų ligi pasaulio pabaigos. Reikia patikti protingam ir kvailam, gyventi gudriai klastingam, užleisti vietą, patarnauti, jei tai nieko nekainuoja. Šypsokis sutiktajam, pirmas jį prakalbink, linkėk jam sveikatos, kalbėk jam apie tai, kuo jis labiausiai domisi. Ką jis teigia, ir tu teik, ką jis neigia, ir tu neik, o girk jį daugiau kai jo nėra, o yra tie, kurie jam apie tai praneš, nes žmonės mėgsta būti labiau giriami, kai jų nėra. Kai jis liūdi, ir tu liūdėk, kai jis kenčia, tai ir tu, lyg kentėdamas, ramink, kai jis linksmas, tai ir tu būk linksmas. Tik vienas patarimas – įsiteikti reikia be didelių išlaidų, panašiai kaip meškeriotojas mažu kabliuku kartais pagauna ir didžiulę žuvį. Duodant kad ir nedidelę dovaną, labai svarbu rasti formą, laiką ir atitinkamų žodžių. O pinigų skolinti nevalia niekam, net ir brangiam draugui, jei nenori netekti ir pinigų, ir draugo. Reikia mokėti atsikalbinėti ir būti retoriumi, kuris rūmuose daugiausia gali (*Nostris hodie qui plurimus aulis*). Taigi tu žodžiu pasirodyk esąs visų draugas, o iš tikrųjų visur ir visada būk sau ištikimiausias draugas...

Dar griežčiau negu šiame satyriniame kūrinyje, apie dvarą ir jo gyvenimą Roizijus kalba eilėraštyje, pavadintame tiesiog „Apie dvaro vergiją“ (*De servitute aulica*):

Multa ferenda tibi, misera qui vivis in aula;
Sed nequeas, quamvis ferreus, illa pati.
[...]
Carcer debuerat, non aulica vita, vocari
Hic, ubi captivo vivitur arbitrio.[35]
(II, p. 382, 383)

Vis dėlto Roizijus netoli tenueina su šia dvaro kritika. Jis neatsisako dvaro tarnybos ir pripažįsta, jog būtina jame pasilikti, pasirodo esąs profeodališkų pažiūrų toje savo poezijoje, kur kalba apie kaimo ir miesto liaudį.

Jau anksčiau Andrzejus Fryczius Modrzewskis Lenkijoje, Mykolas Lietuvis Lietuvoje buvo pasisakę prieš savivalę, baudžiant valstiečius mirties bausme. Pats Roizijus buvo pritaręs šiai kritikai, ragindamas rašyti apie tokią netikusią teismo praktiką ir, esant reikalui, pasiekti „dangų ir pragaro tamsą“[36]. Tačiau savo veikale *Decisiones* jis jau rašo, jog tai esą galima pateisinti, nes Lietuvos bei Lenkijos valstiečiai per daug linkę į vagystes[37].

Panašiomis ydomis Roizijus apdovanoja Žemaičių valstiečius, kurių charakteristikai yra paskyręs eilėraštį „Apie Žemaičių valstiečius“ (*De rusticis Samogiticis*):

Ver quot habet flores, autumnus poma, quot aestas
Torrida fert spicas, horrida bruma nives:
Vana tot, ignarus veri, mendacia fingit
Rusticus et nectit tot Samogita dolos.
Integra nobilibus, sit civibus integra: nullam
Iis, qui rura colunt, discimus esse fidem.[38]
(II, p. 269)

[35] „Daug reikės iškentėti tau, kuris gyveni nelaimingame dvare. Bet neužteks tau jėgų tai iškęsti, nors ir geležinis tu būtum. Jis turėjo būti pavadintas kalėjimu, o ne dvaro gyvenimu, nes ten žmogaus valia pavergta.“

[36] *Postquam / Numina nil meliora iuvant, Acherunta movendum* (II, p. 208).

[37] III, p. 393–395.

[38] „Kiek pavasarį yra gėlių, rudenį obuolių, kiek karštą vasarą varpų, o šaltą žiemą snaigių, tiek, nepažindamas tiesos, prasimano tuščių melagysčių ir tiek prirezga klastų Žemaičių valstietis. Ištikimybė kilmingųjų, miestiečių nesugriaunama, betgi tie, kurie gyvena kaimuose, kaip patyrėme, neturi jokios ištikimybės.“

Taip charakterizuoti savo žmones Žemaičių kanauninką ir Kražių kleboną galbūt skatino tas faktas, kad tuo metu, kai ten gyveno Roizijus, buvo dar pagonystės liekanų, ir jis, kaip Bažnyčios atstovas, jų nepateisino. Bet nepatenkintas savo valstiečiais Roizijus veikiausiai buvo dėl to, kad jie blogai duodavo parapijos dešimtinę ir apskritai blogai mokėdavo mokesčius valdžiai. Konkretų tokio atsiliepimo apie Žemaičių valstiečius pagrindą, galimas daiktas, sudarė gana platus valstiečių bruzdėjimas Rietavo ir Gondingos valsčiuose. Valstiečiai buvo kaltinami nesumokėję visų ar dalies 1554 ir 1555 m. mokesčių, o jie prieštaraudami sakėsi, kad mokesčius atidavė tijūnui. Be to, kaip tik tuo metu valstiečiai nužudė Rietavo valsčiaus vaitą. Jų byla pasiekė didįjį kunigaikštį Žygimantą Augustą, kuris pripažino, kad valstiečiai melagingai apskundę savo tijūną, ir bruzdėjimo vadus, taip pat tuos, kurie nužudė tijūną, nuteisė mirti[39].

Pasirodo, kad nepasitenkinimas Žemaičiais iš Roizijaus pusės buvo dar platesnio pobūdžio ir lietė ne tik valstiečius, bet ir bažnytinę Medininkų vyresnybę: mat ji ėmė aiškiai linkti į Reformacijos pusę. Roizijui reikalai geriau klostėsi, kai buvo gyvas jo draugas, globėjas ir bendradarbis teisės srityje Žemaičių vyskupas Domanovskis (jis mirė 1563 m.). Po jo mirties padėtis pasikeitė Roizijaus nenaudai[40]. Jei anksčiau Roizijus gyrė Medininkus, tai dabar jo nuomonė griežtai pasikeitė: Žemaičių vyskupystės sostinės turįs vengti kiekvienas keleivis:

Heu fuge crudeles terras, fuge barbara tecta
Mednicii, depulsa procul pax exsulat omnis
Unde gravisque bonis ubi sola licentia regnat,
Quam fugitans sese ad superos Astraea recepit
Indignata olim, haud nostris ventura sub annis.[41]
(II, p. 269)

Matyt, tada Roizijus neteko savo valdų Žemaičiuose.

Bet ne tik Žemaitiją ir jos valstiečius Roizijus nekaip vertino: panašios nuomonės jis yra ir apie Rytų Lietuvos valstiečius. Tai labai aiškiai matyti iš jo pagal italų madą parašyto makaroninio eilėraščio „Eilės apie kelionę į Lietuvą" (*In Lituanicam peregrinationem*).

> Jei koks nors svetimšalis keliautų per Lietuvos miestus ir vyktų į Vilnių arba iš jo išvyktų, tegu pasiimąs ruginės arba baltos duonos. Be vežimo vyktų, apsigautų. Į tą kelionę tu turi gabentis visko, ko tik reikia, netgi druskos, nes Lietuvoje nieko nesą. Keleivis turįs prisipilti indą gero alaus, nestokoti šviežio ar seno medaus. O jei jis mėgtų vyną, tegu vežasi ir vyno, nes visu keliu jo niekur nenusipirksiąs, net jei ir brangiai mokėtų už lašą. Jei keleivis neturėtų savo indo gerti, tai turėtų naudotis priskretusiu puodeliu, iš kurio ką tik gėrė smerdai mužikai. Vietos žmonės neturį nė žvakidės. Tam jie padedą ruginės duonos gabalą su skyle viduryje. Jei keleivis neturėtų patalynės, gautų glėbį šiaudų. Vietoj lovos jam duotų suolą. Jei lauke būtų

[39] Plg. *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 191.

[40] Regenvolscius A. [Węgierski Andrzej], *Systema historico-chronologicum, Ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias, Praecipuè, Poloniae, Bohemiae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Moraviae, etc. Distinctarum. Libris IV. Adornatum; Continens Histiriam Ecclesiasticam, à Christo et Apostolorum tempore, ad An. Dom. MDCL*, Trajecti ad Rhenum: Ex Officina Johannis à Waesberge, Bibliopolae, 1652, p. 80–81. Šį pasikeitimą jis aiškina tuo, jog Žemaičių vyskupas Jurgis Petkūnas linkęs į Reformaciją: *Georgius Petrovicius, Samogitiae Episcopus, penitus desciverat ad Lutheranismum, teste Piasecio Chron. p. 49.* Tačiau, kaip rodo Jurgio Petkūno testamentas, gyvenimo pabaigoje jį jau „tvarkė" jėzuitai. Apie Roizijaus nepasitenkinimą Žemaičiais plg. Valančiaus (*op. cit.*, p. 94) žodžius: „Nepadorus tas elgimos dwasiszkos wiresnibes, wisims nepatika; wienok nieks nedrisa tarp ju kiszties. Pirmasis Rojziuszus ir pats kanauniks, rasztajs ir prižodejs, pradieje pobiszkieli jus bausti; maž kas wienok jo te kłause".

[41] „Vargas tau, keleivi, venk tų žiauriųjų žemių, venk tų barbariškų Medininkų namų; ten nėra jokios taikos, nes ji išvaryta iš ten; ten gerieji prispausti sunkios savivalės; jos vengdama ir nepakęsdama teisingumo deivė Astrėja kadaise pasitraukė pas aukštuosius dievus, bet ji neketina sugrįžti ir mūsų metu."

šalta, jam tektų miegoti tamsioje trobelėje, kur diena atrodytų kaip naktis, nes visur pilna dūmų. Jei tu gulėtum tarp karvių ir švelnių veršelių, tau nereikėtų ir žadintojo: maži paršeliai su savo motina prikeltų tave, nors tu miegotum kaip akmuo. Nepaliautų tavęs graužusi per visą naktį smirdinti blakė...

Apie Lietuvos valstiečių neturtą ir vargą Roizijus kalba ir savo eilėse, skirtose Jonui Pranciškui Kanobijui, kurį popiežius pasiuntė į Maskvą, kad šis pakviestų Ivaną IV į visuotinį Tridento Susirinkimą (1561). Ši kelionė baigėsi nesėkmingai, nes pasiuntinio nepraleido Žygimantas Augustas. Roizijus popiežiaus pasiuntinį supažindina su kelione, kuri jo laukianti, vykstant iš Vilniaus Maskvos linkui.

Apskritai tai esanti sunki kelionė, ir tik didelė kantrybė galinti ją įveikti. Mat reikia vykti per kraštą, kur gyvena labai neturtingi žmonės (*gentes omnium egenae*). Jie esą ir labai nekultūringi, taip pat nepažįsta gerų papročių. Čia neaugą nei javai, nei vaisiai, nei vynuogės, nes būna žiauri žiema ir siaučia šalčiai. Poilsiui apsistoti esą galima tik blogai iš rąstų suręstose ir prirūkusiose trobose. Gauti ką nors geresnio iš maisto produktų keleivis tegu nesitikįs: ten tik juoda duona. Gulėti teksią ant žemės, gerti iš šaltinių ar iš balų, kurių esą daug. Taigi Roizijus kaip ir anksčiau, daro išvadą, kad, jeigu nieko nesivežtų vežime, keleivio laukiąs badas ir troškulys. Toks keleivis veltui kreiptų savo žvilgsnį į tėviškės pusę, atsimindamas gausų stalą (I, p. 211). Šiose eilutėse skaitytojui nesunku pastebėti autoriaus – feodalinio dvaro tarnautojo – išdidumą ir panieką paprastiems kaimo žmonėms, net ispanišką patriotizmą, giriantį savo tėvynės turtingumą.

Roizijaus eilės mums įdomios ir tuo, kad jose atsispindi sunki to meto Lietuvos valstiečių dalia. Apie tai, jog poetas bendrais bruožais teisingai pavaizduoja sunkų XVI a. Lietuvos valstiečių gyvenimą, galime spręsti ir iš kitų literatūrinių šaltinių, pavyzdžiui, iš Aleksandro Gvagninio[42] istorijos.

Guagninis, kaip ir Roizijus (tik tuo skiriasi, jog jaučiama tam tikra užuojauta), pasakoja, kad valstiečių gyvenimas Lietuvos dvaruose ir kaimuose buvęs tiesiog vergiškas (*gravi servitute opressa*). Kiekvienas feodalas su savo tarnais nebaudžiamas galėdavęs įsiveržti į valstiečio namus ir daryti, kas jam patikę. Jis galėdavęs imti maistą ir kitokius jam patikusius daiktus, net nuplakti žmones. Valstiečiai negalėję rasti jokios teisybės. Be pinigų ir dovanų jie niekur negalėję prieiti. Apskritai Guagninis daro išvadą, kad Lietuvoje kiekvienas teisėjo žodis esąs auksas (*unumquodque verbum iudicis ir Lithuania aurum est*). Sunki valstiečiams baudžiava: jie penkias, kai kada ir šešias dienas per savaitę dirba savo ponams. Savo darbams jie tegalį skirti pirmadienį, o dažniausiai – tik sekmadienį. Todėl kaimo žmonės jokių švenčių nešvenčia, o dirba žemę, pjauna javus ir pievas. Tris ar keturis kartus per metus jie turį mokėti mokesčius valstybės gynybai, be to, dar apdedami mokesčiais bei duoklėmis savo ponui. Jie valgą tik juodą bėralinę duoną, neištenką geresniam drabužiui ir pan.

Apie sunkų valstiečių gyvenimą anksčiau yra kalbėjęs Mykolas Lietuvis[43]. Todėl Roizijus ne ką teprasimanė ir apskritai teisingai pavaizdavo kaimo gyvenimą, nors ir neužjausdamas valstiečių.

Betgi, pagal Roizijų, nedaug ką geresnis gyvenimas ir mieste, netgi sostinėje Vilniuje, kur siaučiančios ligos, badas ir plėšikai. Apie tai jis rašo eilėraštyje „Vilniaus miesto veidas" (*Facies urbis Vilnae*):

Saeva fames, saevus morbus, latro saevior omnem
Devexant Vilnam: compita, templa, domos.

[42] Guagnini A., *Sarmatiae Europeae descriptio*, Cracoviae, 1578, fol. 28; plg. taip pat Jurginis J., *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 274–275.

[43] Mykolas Lietuvis, *op. cit.*, p. 41.

Haec tria grassantur mala passim cunctaque complent
Funeribus. Quaeras si reperire modum:
Esca famem, morbos tollat medicina; latrones
Quae tollat, nulla est, hei mihi, iustitia.[44]
(II, p. 270)

Kitame eilėraštyje poetas, žaisdamas lotynų kalbos žodžiais (*sica* – durklas, *sicarius* – plėšikas ir *siccus* – sausas) taip kalba apie plėšikavimus Vilniuje:

Sunt siccae mihi iam fauces et guttura sicca,
Et sicco haud siccas persequor ore neces,
Dum clamo in madidas, sicarie, sanguine sicas,
Cive quibus caeso moenia nostra reples.
Clamo, sed, heu, frustra; et terris ego misceo caelum,
Tu, scelus, a caelo nil tibi triste times.[45]
(II, p. 270)

Dėl to Roizijus kreipiasi į Žygimantą Augustą, pabrėždamas jo, kaip valdovo, bejėgiškumą įvesti tvarką Vilniuje ir apsaugoti sostinės gyventojus. Didysis kunigaikštis pasidalijęs Vilniuje valdžia su plėšikais: diena priklausanti jam, o naktis – plėšikams:

Lux, Auguste, tua est, nox est, Auguste, latronum;
Sic, rex, Vilna suum dividit imperium.

Rex, tua tota dies Vilnae est, nox tota latronum;
Hos tolle aut periit dimidium imperii.[46]
(II, p. 17–18)

Roizijus kaip poetas ir šiuo atveju iš dalies perdeda, bet negalima iš esmės nuneigti to, ką jis pasakoja apie Vilniaus miesto vargus. Didysis kunigaikštis iš tikrųjų negalėjo garantuoti miesto gyventojų saugumo, nes ne visas miestas jam priklausė; dalis jo priklausė feodalų, visų pirma bažnytinių, jurisdikcijai („jurzdikai"). Vilniuje tokias „jurzdikas" turėjo vyskupas, kapitula, stačiatikių arkivyskupas, vienuolynai, pasauliečiai didikai. Stambiosios „jurzdikos" sudarė lyg atskiras valstybėles. Tokiu atveju būdavo labai sunku teisti ir bausti nusikaltėlius, nes jie, slėpdamiesi nuo pono ar rotušės teismo, bėgiodavo iš vienos „jurzdikos" į kitą[47]. Nusikaltimai tuo labiau didėjo, kad, kaip pasakoja Mykolas Lietuvis, ponai, be kurių sutikimo negalima buvo suimti nusikaltėlio, kartais patys palaikydavo nusikaltėlius, panaudodami juos savo interesams[48].

Pridėjus dar tai, kad neretas svečias Lietuvoje buvo badas, epidemijos, kad ilgą laiką Vilniuje buvo karaliaus dvaras, kuris net nederliaus ir bado metais nesumažindavo savo didžiulių išlaidų puotoms ir visokiai prabangai, taip pat prisiminus, kad beveik per visą XVI a. Lietuvos valstybę niokojo ir alino nuolatiniai karai, galima įsivaizduoti, kad Roizijaus sukurtas Vilniaus vaizdas nėra labai perdėtas ir nedaug atitolsta nuo faktiškos padėties.

[44] „Žiaurus badas, žiauri liga, dar žiauresnis plėšikas niokoja visą Vilnių: kryžkeles, bažnyčias, namus. Šios trys nelaimės vaikšto visur ir visur skleidžia mirtį. Klausi, ar yra prieš tai priemonių: maistas badą, ligą naikina vaistai, o teisingumo, kuris išnaikintų plėšikus, nėra jokio."

[45] „Man išdžiūvo gerklė ir gomurys išdžiūvo, išdžiūvusia burna bešaukiant prieš liejančias kraują žudynes, šaukiant suvaldyti tavo, plėšike, drėgną nuo kraujo durklą, kuriuo tu pripildai piliečių lavonų mūsų miesto sienas. Šaukiu, bet, deja, veltui; aš maišau žemę su dangum, o tu, nusikaltėli, dangaus visai nepaisai."

[46] „Diena, Augustai, yra tavo, naktis, Augustai, plėšikų; taip, karaliau, Vilnius pasidalijo savo valdžią."

[47] *Lietuvos TSR istorija*, t. 1, p. 202–203.

[48] Mykolas Lietuvis, *op. cit.*, p. 44–49.

Kaltindamas valdovą, kad jo valdžia nepajėgia apsaugoti pavaldinių gyvybės ir turto, kad nėra teisingumo, Roizijus išreiškia ir savo paties politines bei teisines pažiūras. Jis yra „jurzdikų" ir visokio susiskaldymo priešas. Kaip romėnų teisės šalininkas ir Habsburgų absoliutizmo gerbėjas, kritikuodamas siūlo sustiprinti karaliaus valdžią. Bet kadangi ji, įsigalint didikams ir bajorams, kasmet vis labiau smuko, tai Roizijus su tokiais savo pasiūlymais juo toliau, juo daugiau pritilsta.

Apskritai Roizijaus akiratis socialiniu bei ekonominiu atžvilgiu yra siauras ir ribotas. Jis neapima plačiau, negu siekia dvaro ir jo paties interesai. Bet, kaip matėme šiame skyrelyje, jo poezijoje yra gana ryškių ir įtikinamų duomenų apie Lietuvos liaudies gyvenimą, apie jos priespaudą ir vargą. Šiuo atžvilgiu jo poetinė kūryba ir vertingiausia.

Roizijaus poezija apie Lietuvos kultūrinį gyvenimą

Visų pirma reikia iškelti tą jo poeziją, kuri liečia knygas. Mat Roizijus to meto kultūros gyvenime dalyvavo ne tik savo originaliais raštais, bet ir platindamas kitų autorių knygas. Poetas jas rinko, kaupė, pridėjęs joms poetinius lydraščius, siuntinėjo savo globėjams, draugams ir pažįstamiems. Dovanojamomis knygomis jis stengėsi palaikyti draugiškus ar net naudingus santykius su įvairiais to meto politinio bei kultūrinio gyvenimo veikėjais. Tai rodo žymų knygos paplitimą, jos reikšmės išaugimą Lietuvoje. Aiškiai matyti, kad knyga jau išėjo iš tos stadijos, kai ji buvo retai sutinkama ir prieinama tik dvasininkams bei vienuoliams. Todėl Roizijaus platinama knyga šalia jo originalių raštų gana gerai apibūdina to meto kultūros gyvenimą.

Atrodo, Roizijus turėjo savo biblioteką. Vienoje vietoje jis apie tai kalba:

> *Nostraque, crede, tuas tamquam venisset in aedes,*
> *Quicquid praeterea bibliotheca capit.*[49]
> (II, p. 200)

Tuo metu tiek užsienyje, tiek Lietuvoje kiekvienas labiau pasiturintis ir apsišvietęs žmogus stengėsi rinkti knygas. Roizijus savo biblioteką nori padaryti prieinama Lietuvos skaitytojams. Dar Krokuvoje gyvendamas, jis sudarė du poezijos rinkinius – *Liber primus Otiorum*, *Otiorum liber secundus* – ir pasiuntė juos, pagal antikinį stilių, didikų „atvangai".

Knygomis jis palaikė ryšius ir su Žygimantu Augustu, kuris, kaip žinoma, buvo bibliofilas ir rūpinosi garsiąja Vilniaus dvaro biblioteka. Roizijus, kaip ir derėjo tikram humanistui, ragino valdovą skaityti visų pirma antikinių autorių knygas:

> *Rex Auguste, legas veterum monumenta virorum,*
> *Suadeo.* [...][50]
> (II, p. 13)

Šios knygos esančios svarbios teisės atžvilgiu ir tinkančios patarti valdovui. Jos pamokančios, kaip reikia valdyti, kokį atlyginimą skirti teisingiesiems ir kurias bausmes kaltiesiems. Jos suteikiančios įstatymams aukščiausią valdžią. Ir tai, ko negali pasakyti karaliui joks iš pačių pirmųjų žmonių, bijodamas, kad jo neužrūstintų, tai saugiai ir pilnai pasakys knygelė.

[49] „Patikėk, lyg į tavo rūmus būtų atėjusios knygos, kokių dar neturi mūsų biblioteka."
[50] „Karaliau Augustai, patariu, kad skaitytumei senųjų vyrų raštus."

Apie 1548 m., lyg vykdydamas šį savo patarimą, jis Žygimantui Augustui pasiunčia kažin kokio antikinio autoriaus knygą apie karo meną.

Prie knygos pridėtame poetiniame lydraštyje poetas, palygindamas knygą su karališkomis dovanomis, rašo:

Arma tibi dent, rex, alii, thoracas et arcus;
Illa ducum tibi sint munera, nostra liber.
Qui docet, ut firmes urbes atque oppida, possint
Temnereque hostiles ut tua castra manus.[51]
(II, p. 13)

Ši knyga turinti pamokyti, kaip reikia rikiuoti karius kovos metu. Ji taip pat galinti padėti tiek sustiprinti Sarmatijos padėtį, kad Žygimantas Augustas kaip valdovas gąsdintų priešus. Veikiausiai tai buvo Flavijaus Renato Vegetijaus knyga „Trumpas karo mokslo išdėstymas" (*Epitoma rei militaris*) (apie 400 m.). Čia kalbama apie naujokų šaukimą ir jų mokymą, apie discipliną, apie karą ir strategiją ir apie apgulamąjį karą. Apskritai šis darbas nelabai kritiškas ir patikimas, nes yra kompiliacija iš Katono, Celso ir Seksto Julijaus Frontino raštų, bet išliko ir tuo metu buvo plačiai skaitomas.

Visai galimas daiktas, kad Roizijus platesniu mastu yra palaikęs ryšius ir su gana intensyviai komplektuojama Vilniaus biblioteka, nors apie tai daugiau žinių nėra.

Iš poetinių lydraščių maždaug galima atsekti, kokio pobūdžio knygas Roizijus siuntinėjo Mikalojui Radvilai Rudajam. Viena iš jų buvo Francesco Petrarca'os „Apie likimo nepastovumą" (*De varietate Fortunae*). Apie ją Roizijus taip kalba:

Prospera ne quemquam faciat fortuna superbum,
Quod plerumque solet, immemoremque sui,
Neve adversa premat, sortem Franciscus utramque
Codice non magno ferre Petrarcha dedit.
Dux igitur, Radivile, legas hunc saepius: omnis
Fortunae hoc lecto codice victor eris.[52]
(II, p. 101)

Atsimenant, kad Radvila Rudasis, kaip ir jo pusbrolis Radvila Juodasis, to meto Lietuvos politiniame gyvenime buvo pasiekęs didelę įtaką ir galią, šios eilutės skamba lyg įspėjimas nesididžiuoti savo aukšta padėtimi ir prisiminti priešingą likimo galimybę. Galimas daiktas, kad tai buvo susiję su Radvilos Rudojo linkimu į Reformaciją, į kurią jis perėjo 1564 m. Katalikas Roizijus tai galėjo palaikyti didžiavimusi ir nenoru paklusti Katalikų Bažnyčiai.

Nelabai aišku, kokios buvo kitos trys Radvilai pasiųstos knygos. Viena, matyt, buvo istorinio pobūdžio knyga, nes Roizijus ją vadina „trumpa istorija" (*historiamque brevem*). Joje Radvila galįs išvysti paveikslus didžiųjų vyrų, kuriuos iškėlęs jo metas ir ankstesnieji amžiai. Panašiai jis kalba ir apie antrą knygą. Iš to galima spręsti, kad čia minimos ne antikinės, o jo metu parašytos istorinės knygos.

Ketvirtos knygos charakteristikoje jis, matyt, kalba apie Niccolo Machiavellio „Kunigaikštį" (*Il principe*):

[51] „Karaliau, kiti dovanų teduoda tau ginklų, šarvų ir lankų. Tebūna tai kunigaikščių dovanos, o mūsų – knyga. Ji moko, kad stiprintumei savo miestus, kad tavo stovyklos nebotų priešo būrių."

[52] „Kad palankus likimas nepadarytų ko nors išdidžiu – o tai atsitinka paprastai – ir kad neužsimirštų žmogus, taip pat, priešingai, kad nelaimės jo neslėgtų, abiem atvejais kantriai kentėti pamokė Petrarca savo nedidele knyga. Taigi, Radvila, skaityk ją dažnai: perskaitęs šią knygą, įveiksi kiekvieną likimą."

En tibi promissum porto, Nicolae, libellum;
Quis studiis princeps instituatur, habes.[53]
(II, p. 101)

Lietuvoje Machiavellis tuo metu buvo gerai žinomas, o kai kurie jo teiginiai naudoti politiniuose ginčuose su lenkais, kaip rodo tų pačių Radvilų aplinkoje parašytas darbelis „Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu" (*Rozmowa Polaka z Litwinem*, 1565)[54].

Apskritai Roizijaus siuntinėjamos knygos rodo, kad Radvila Rudasis, kaip ir Žygimantas Augustas, savo rūmuose komplektavo bibliotekas[55].

Panašiai darė ir kiti didikai. Tai rodo ir Roizijaus apie 1552 m. išsiųsta dvaro stalininkui ir Mogiliovo viršininkui Stanislovui Kęsgailai (Kįsgal, kaip jis buvo vadinamas rytiečių tarme, miręs 1556 m.) pažadėta knyga:

Promissum nuper, Kisgal, tibi trado libellum.[56]
(II, p. 199)

Joje kalbama apie „kunigaikščio meną", apie „karalių garsius žygius", „apie didelių vadų atliktus darbus".

Apie kitas keturias Kęsgailai išsiųstas knygas Roizijus aiškiau pasisako šiame eilėraštyje:

Vegetius, qui bella suis et proelia chartis,
Frontinus, qui res edocet arte geri;
Tertius et, quem Musa negat succedere versu,
Mirificis qui acies instruit ordinibus,
Quique aperit martis secreta vocabula quartus.[57]
(II, p. 200)

Matome, kad pirmiausia minima mums jau žinoma Vegetijaus knyga „Trumpas karo mokslo išdėstymas", antra – Frontino „Mokslas apie vadovavimą kare" (*Strategemata*), o trečia – arba Ariano (Arrianos) „Taktikos menas" (*Technē taktikē*), parašyta graikų kalba, arba veikiau Elijano (Aelianus) „Taktika". Ketvirta buvo Modesto knygelė apie karinius terminus. Šios rūšies veikalai, išversti į lotynų kalbą, XV–XVI a. buvo išspausdinti keletą kartų (Romoje 1494, Bolonijoje 1496 ir 1505, Paryžiuje 1515 ir 1532 ir t.t.) ir iš jų buvo sudaryti rinkiniai su komentarais, pritaikytais savo metui. Į tokius rinkinius paprastai įeidavo Elijano, Vegetijaus, Frontino, Pseudo-modesto raštai. Atskirai išleistas Elijano veikalas „Apie karinę rikiuotę graikų pavyzdžiu" (*De militaribus ordinibus instituendis more Graecorum*, Venecija, 1552) buvo ir Vilniaus bibliotekoje.

[53] „Štai, Mikalojau, atgabenu tau žadėtą knygelę; dabar tu turi knygą, pasakojančią apie tai, kokių mokslų turi mokytis kunigaikštis."

[54] Tame Rotundo, su Andriumi Volanu bendradarbiaujant, parašytame darbelyje tarp kitko yra griaunamas lenkų publicisto Stanisławo Orzechowskio teiginys, jog Lietuvoje vergija esanti dėl to, kad čia kunigaikštis gimsta, o ne renkamas. Remdamasis Aristoteliu, Platonu, taip pat Machiavelliu, autorius daro išvadą, kad paveldimas ir tame krašte gimęs valdovas esąs geresnis ir valstybei naudingesnis, negu svetimas, iš kitur gautas.

[55] Žinoma, kad Radvilos rinko ne tik knygas, bet ir turėjo teisę saugoti valstybės dokumentų kopijas. Šiuo tikslu duota privilegija įpareigojo juos kelti krašto kultūrą: [...] *ut non solum* [...] *RPcam regant* [...] *sed etiam* [...] *bonarum literarum studiis instruant, extollent et illustrent*; plg. Jaroszewicz J., *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasow najdawniejszych do końca wieku XVIII*, cz. 1: Litwa pogańska, Wilno: Nakładem Rubena Rafałowicza księgarza Wileńskiego, 1844, s. 123–124.

[56] „Kęsgaila, tau perduodu kadaise žadėtą knygelę."

[57] „Vegetijus, kuris savo knygose rašo apie karus bei mūšius; Frontinas, kuris paaiškina, koks menas vesti juos; trečia, kurios eilių mūza nelaiko menkesnėmis ir kuri rikiuoja kovotojus nuostabia tvarka; ketvirtoji atskleidžia dievo Marso slaptuosius žodžius."

Kad šie raštai buvo pamėgti Lietuvoje, rodo ir tai, jog jie po tokių žymių bibliotekų fondų pasikeitimų vis dėlto išsilaikė respublikos knygų saugyklose.

Panašaus pobūdžio knygų Roizijus siunčia ir Vitebsko vaivadai Stanislovui Kiškai (1544–1554). Iš vienos jų jisai galįs pasimokyti valdymo meno, ir joks menas jam labiau netinkąs už šį. Knygoje jis pasiskaitysiąs apie pavyzdingiausius senuosius karalius, kurių pavyzdžiu dažnai reikia paskatinti karalių Augustą. Perskaitęs šią knygą, jis galėsiąs išmokti būti karaliui meilesnis, tėvynei naudingesnis, o priešui baisesnis.

Iš tokių bendrų apibūdinimų sunku tiksliai pasakyti, apie kurią knygą čia kalbama. Gal čia turima galvoje ta pati Petrarca'os knyga „Apie žymiųjų vyrų gyvenimus", o gal apie garsųjį Castiglione's „Dvariškį" arba panašų darbą, kuriame išdėstytas „mokslas", kaip įsiteikti valdovui ir net jį pamokyti.

Antra knyga yra daugiau religinio pobūdžio, būtent Marko Antonijaus Flaminijaus (miręs 1550 m.) komentarai psalmėms ir 50 psalmių eiliuota parafrazė. Ji vaivadai būsianti naudinga nueiti į bažnyčią. Bet įdomesnė ir giliau charakterizuojanti to meto kultūros gyvenimą yra trečia knyga – graikų filosofų rinktiniai raštai:

> *Hic lege, selectum Graecia quicquid habet.*[58]
> (II, p. 68)

Nors, vaikydamasis giriose žvėris, vaivada keliautų per negyvenamas tėvynės vietas ir per neįžengiamus miškus, tačiau jis nebūtų vienišas, nes jį lydėtų nemažas skaičius šios knygos veikėjų: tiek, kiek jų davė Argo mokykla. Jų puikiosios mintys sudėtos į tą nedidelę knygelę. Roizijus pamini, kad Kiška buvęs „garsus mokslais" (*studiis inclyte*), jais užsiiminėjęs visur – ir kelionėje, ir kaime.

Pasak Roizijaus, graikų knygas mėgo ir daugiau žmonių. Vienas iš tokių buvo karaliaus sekretorius ir Vilniaus kanauninkas, politinis veikėjas Stanislovas iš Narkuškių (Narcussius). Taigi:

> *Nec veterum non attigerat monumenta sophorum,*
> *Quos Graii iactant.* [...][59]
> (II, p. 89)

Jis buvo gerai išstudijavęs Platono mokymą ir tai, ką paliko ainiams Aristotelis, už kurį didesnio talento Graikija nėra davusi. Iš Roizijaus papeikimo susilaukia ir tasai vyskupas, kuris verčiau parsisiųsdina vyno, negu graikų knygų (I, p. 260). Taip Roizijus buvo ir graikų literatūros bei mokslo platintojas Lietuvoje.

Į platinamų knygų skaičių Roizijus įtraukia ir savąsias, siuntinėja jas tiek Lietuvos, tiek ir užsienio skaitytojams.

1553 m. rugsėjo 3 d., praėjus vos tik vienam mėnesiui po išspausdinimo, jis iš Vilniaus siunčia Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui savo knygą „Apie puikias Žygimanto Augusto vestuves" (*De apparatu nuptiarum Sigismundi Augusti*). Apie 1564 m. Roizijus pasiunčia savo veikalą *Decisiones* Žemaičių seniūnui Jonui Jeronimui Chodkevičiui. Tą pačią knygą prieš 1569 m. iš jo gauna Mikalojus Kristupas Radvila, Radvilos Juodojo sūnus. Ten Roizijus rašo, kad adresato tėvas vadovavo kanclerio teismui, ir kad jis pats buvęs pakviestas jam padėti. Remdamasis ta teismo praktika, jis parašęs „šiuos prisiminimus" (*haec monumenta*), t.y. *Decisiones*, kuriuos ir siunčiąs jam pasiskaityti:

[58] „Čia paskaityk atrinktus žymiuosius graikų raštus."

[59] „Ir nebuvo jis nesusipažinęs su raštais senųjų išminčių, kuriais didžiuojasi graikai."

Quae tibi missa legas, ubi mox adoleverit aetas,
Iuris et augustas ingrediere vias,
Quaque potens terras phoebo sub utroque iacentes
Caesar lege regit, scire negabis onus.
Namque caret quoties propriis Lituania, leges
Caesaris usurpat et iubet esse suas.
[...]
Stare quibus demptis se tua Vilna negat
Et quaecunque negant his in regionibus urbes,
Quas miti Augustus rex regit imperio.[60]
(II, p. 96)

Mums dėmesį reikia atkreipti į šias eiles, nes jose autorius bendrais bruožais išdėsto savo teisines pažiūras. Iš jų matyti, kad jis palaiko „Cezario įstatymus", t.y. romėnų teisę, ir rekomenduoja ją naudoti ir Lietuvos teisinėje praktikoje. Apskritai Roizijus yra aiškus ir ryžtingas romėnų teisės propaguotojas. Jam romėnų teisė yra tobuliausia, privalanti nusileisti tik kanonų teisei (čia jis jau katalikas). Taigi romėnų teisė, grindžiama senojo imperijos pradininko Cezario ir jo meto „cezario" – ispanų ir vokiečių imperatoriaus – autoritetais, turinti sudaryti pagrindą teisės sistemoms. Taip turi būti Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, taip pat ir Lietuvos–Lenkijos valstybėje.

Romėnų teisė, kaip rodo Lietuvos Statutas, tam tikru laipsniu prasiskverbė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės juridinę mintį. Jai čia patekti padėjo vokiečių miestiečių teisė ir patys pirmieji romėnų teisės šaltiniai. Iš minėto „Lenko pasikalbėjimo su Lietuviu" matyti, kad Lietuvos teisininkams gerai buvo pažįstami imperatorinės teisės šaltiniai: *Institutiones*, *Digestae*, *Corpus iuris civilis*, „Kodeksas". Vis dėlto, kaip ir pati romėnų teisė, taip ir Roizijaus pasiūlymai Lenkijos ir Lietuvos sąlygomis buvo neįgyvendinami. Pirmiausia Lietuvoje buvo sava palyginti aukšto lygio teisė. Be to, „cezarinė" teisė, iškelianti visų pirma valdovo asmeninę valdžią, netiko dėl to, kad Lietuvoje (kaip ir Lenkijoje) buvo įsigalėję atskiri feodalai, kurie ne tik nepakentė stiprios karaliaus valdžios, bet dar su ja kovojo ir kovodami susilaukė sėkmės. Romėnų teisė, siejama su vokiečių imperatoriaus autoritetu, negalėjo būti labai populiari Lietuvos–Lenkijos valstybėje, nes jos valdovai nuolat kivirčijosi su imperatoriumi dėl įtakos Vidurio Europos valstybėse. Taigi visos tos skirtingos gyvenimo aplinkybės turėjo įtakos Roizijui, ir jis juo toliau, juo labiau prisiderindamas prie vietinių salygų, vis mažiau bekalba apie romėnų teisės įvedimą Lietuvoje. Roizijus, kaip matome cituotame eilėraštyje, pažymi, kad Lietuvoje cezario įstatymai taikomi tais atvejais, kai nėra savųjų[61].

Apskritai Roizijus iš savo veikalų *Decisiones* laiko svarbiausia ir tinkamiausia knyga palaikyti ryšiams su apsišvietusiu to meto pasauliu. Plačiai jis šią knygą siuntinėjo ir į užsienį. Pavyzdžiui, ji, kaip dovana, pasiekia Krokuvos kaštelioną Sebastianą Mieleckį, karaliaus dvaro maršalką Stanisławą Barzį, Belzo kaštelioną Andrzejų Tęczyńskį, Vislicos kaštelioną Janą Krzysztoporskį.

[60] „Perskaityk tau atsiųstus raštus: kai tu užaugsi ir kai stosi į kilnų teisės kelią, bus malonu žinoti, kokiais įstatymais galingasis cezaris valdo žemes, gulinčias po abiem dangum. Juk visais atvejais, kai Lietuva neturi savų, ji naudojasi cezario įstatymais ir liepia juos laikyti savais. Be jų atsisako Vilnius palaikyti tvarką, taip pat atsisako ir visi šių kraštų miestai, kuriuos karalius Augustas valdo švelnia savo valdžia."

[61] Apie tai, kad Roizijus norėjo įvesti romėnų teisę ir kad buvo atsisakyta tai padaryti ir apskritai kad romėnų teisė nebuvo pagrindas Lietuvos teisei; plg. Czacki T., *Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich czy z północnemi narodami mieliśmy wiele wspolnych praw i zwyczaiow?* Rosprawa czytana w Krzemieńcu na otwarciu roku szkolnego 1808. w Gimnazyum Wołyńskiem, Wilno: U Józefa Zawadzkiego Imperatorskiego Uniwersytetu Typografa, 1809, s. 84–86.

Jis neužmiršta pasiųsti šios knygos popiežiaus pasiuntiniams Lenkijoje – Giulio Ruggiero, Vincenzo Portico, kardinolams – Pranciškui Gonzagai, Galesijui, Ferdinandui, imperatoriaus pasiuntiniams Jonui Cyrui, Vilhelmui, Andreasui Duditijui, kancleriui Jurgiui Zigmantui Seldijui. Iš pagarbos savo mokytojui Andreasui Alciatui Roizijus *Decisiones* pasiunčia ir jo sūnui Andriui, Padujos, paskui ir Romos universiteto profesoriui. Pridėjus dar tai, kad Roizijus reiškiasi ir kaip kritikas bei knygų recenzentas, aiškiai matyti, kad jo kultūrinė veikla Lietuvoje buvo tikrai plati ir intensyvi. Be abejo, tai rodo ir didesnį (palyginti su ankstesniais dešimtmečiais) Lietuvos kultūrinio gyvenimo pakilimą, kad tokios kultūrinės vertybės kaip knygos jau galėjo būti ne tik įvežamos, bet ir išvežamos į kitus kraštus.

Įvežtos knygos rodo, jog Roizijus buvo Italijos patriotas. Iš tikrųjų jos, išskyrus jo paties Krokuvoje išspausdintas knygas, yra itališkos tiek senąja, tiek naująja prasme. Vilniaus dvaro bibliotekos kūrėjai daugiausia knygų parsigabendavo iš Frankfurto, Leipcigo, Augsburgo, Kelno, Šveicarijos, Prancūzijos, Olandijos, nes ten buvo didelės ir gerai įrengtos spaustuvės. Į Roizijų, matyt, kreipdavosi tie Lietuvos knygų mėgėjai, kurie norėdavo gauti retesnių knygų iš Italijos. Jų prašymą jis galėjo patenkinti, nes, kaip žinome, mokėsi Italijoje ir turėjo ten daug pažįstamų. Taigi Roizijus buvo vienas iš svarbiausių itališkų knygų, kaip ir apskritai italų kultūros, skleidėjų Lietuvoje. O italai rūpinosi leisti daugiausia Italijos rašytojų (tiek naujųjų, tiek senųjų) knygas: tokia buvo jų spaustuvių specializacija[62]. Todėl Roizijaus platinamos kitų kraštų knygos Lietuvoje skyrėsi savo pobūdžiu nuo kitų apsišvietusių žmonių savo bibliotekose turėtų knygų, ką matome, palyginę, pavyzdžiui, jo knygas su Abraomo Kulviečio bibliotekos knygomis[63]. Nekalbant jau apie protestantiškas knygas, kurių, kaip katalikas, Roizijus neplatino, ir vienas, ir kitas turėjo Platono ir Aristotelio raštus. Kulviečio knygų sąraše maža tėra Italijos humanistų: tik Lorenzo Valla ir Francesco Filelfo. Taigi matyti, kad Roizijus stengėsi papildyti Lietuvos apsišvietusių žmonių bibliotekas sunkiau gaunamomis ir retesnėmis Italijoje išspausdintomis knygomis.

Krinta į akis Roizijaus domėjimasis karine knyga. Ir tai, žinoma, nėra atsitiktinis dalykas. Juk Lietuvos feodalinę valstybę beveik per visą XVI a. niokojo karai, o labiausiai nusiaubė vadinamasis Livonijos karas. Todėl karinio pobūdžio knygomis Lietuvoje tuo metu buvo plačiai domimasi, ir Roizijaus iš Italijos parsiunčiamos knygos sudarė dalį tokios literatūros, juo labiau kad karine technika, kaip ir apskritai technika, tuo metu garsėjo italai. Be to, ir pats Roizijus domėjosi technika, kaip matyti iš jo epigramų, kurias jis skyrė įrašyti į patrankas, nulietas Lietuvos metalurgų[64].

Kartu reikia pažymėti, kad Roizijus, nors save viešai laikė kataliku ir ištikimu Bažnyčios sūnumi, vis dėlto rūpinosi skleisti daugiau pasaulietinę negu religinę kultūrą. Juk tarp jo siuntinėjamų knygų vos viena buvo religinio turinio. Tai rodo, kad jis buvo ne fanatikas, o platesnės, humanistinės kultūros žmogus.

Šiuo atžvilgiu čia tinka paminėti ir jo paties parašytą, tuo metu gana plačiai pagarsėjusią poemą „Tūkstanteilis" (*Chiliastichon*, Krokuva, 1557). Poema skiriama Veronos vyskupui Luigi Lippomano, popiežiaus Pauliaus IV pasiuntiniui Lietuvos–Lenkijos valstybėje, kuris turėjo organizuoti pasipriešinimą Reformacijai Lietuvoje. Todėl Roizijus įteikia jam poetinį sąrašą žmonių, kuriais Lippomanas galėtų remtis ir pasitikėti, pavyzdžiui, Jurgis Petkūnas (Petkevičius), Ro-

[62] Plg. Люблинский В., *На заре книгопечатания*, Ленинград, 1959, с. 68.

[63] Plg. *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 479–480; taip pat žr. šio leidinio p. 71–84, 85–94.

[64] Plg. Ročka M., „Gamtos mokslo ir technikos knyga Lietuvoje XVI a.", in: *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 12, p. 31–33; taip pat žr. šio leidinio p. 340–344.

tundas ir kt. Čia Roizijus pamini, kad Radvila perėjo į Reformaciją. To meto Reformacijos šalininkai (tarp jų ir Mažvydas) skelbdavo, jog lietuviai, ypač žemaičiai, yra pagonys. O Roizijus savo poemoje teigia, kad „ilgaplaukiai žemaičiai" esą labai uolūs katalikai[65]. Taip jis gynė Lietuvos Katalikų Bažnyčią, kurią reformatai paprastai kaltindavo taikstymusi su pagonybės liekanomis, net suplakdami katalikybę su pagonybe. Sumanytojų noru ši poema turėjo atsverti reformatų literatūrą, ypač tuo metu plačiai tarp reformatų žinomą Radvilos laišką prieš Lippomaną (*Epistola adversus Lippomanum*, Karaliaučius, 1556). Faktiškai ji šito toli gražu negalėjo padaryti, nes buvo labai nekovinga ir sausa: tik asmenų katalogas. Vadinasi, Roizijus į Lietuvos katalikų bažnytinės vyresnybės pavedimą pažiūrėjo gana šaltai. Be to, toks šaltas stilius atitiko ir to momento istorines aplinkybes. Mat nuo 1555 m. praktiškai buvo panaikinta vyskupų jurisdikcija, kuria remdamiesi anksčiau jie galėdavo šaukti į savo teismus reformatus, juos teisti ir bausti[66]. Taip susidarė geresnės sąlygos plisti Reformacijai, o iš kitos pusės, atlyžo Katalikų Bažnyčios smarkumas prieš Reformaciją. Katalikų bažnytinė vyresnybė, išsigandusi tokios padėties, kovai su Reformacija pasikvietė „specialistus" – jėzuitus. Tačiau Roizijus juos sutiko nedraugiškai. Čia nemažą reikšmę turėjo tai, kad jėzuitai pretendavo į Roizijaus valdas – Šv. Jono bažnyčią. Bet tai rodo, kad jis nebuvo toks Katalikų Bažnyčios veikėjas, kuris viską aukotų jos labui.

Pagaliau, baigiant skyrelį apie Roizijaus kultūrinę veiklą Lietuvoje, reikia paminėti ir jo mokyklos klausimą.

Istorikas Teodoras Narbuttas[67] rašo, jog viename rankraštyje radęs žinią, kad, dar prieš atvykstant jėzuitams, prie Šv. Jono bažnyčios Vilniuje 1566 m. Žygimantas Augustas įsteigęs Civilinės teisės akademiją (*akademią praw ciwilnych*), kuriai vadovavęs Roizijus. Čia jis dėstęs romėnų, saksų ir Magdeburgo teisę, o kažkoks Grochowskis – Lietuvos teisę. Prie mokyklos buvę keletas korepetitorių. Po 13 metų ši įstaiga perėjusi į jėzuitų rankas. Narbuttas prikišo jėzuitui Kojalavičiui, kam šis, norėdamas iškelti jėzuitus kaip Lietuvos švietėjus tvirtina, jog prieš juos Lietuvoje, be pradinių mokyklų, kitų mokyklų nebuvę.

Tiesa, yra ir daugiau žinių, kurios rodo, kad Lietuvoje nebuvo oficialiai pripažintų gimnazijos tipo mokyklų. Apie tai aiškiai kalba Mykolas Lietuvis[68], be to, seimuose nuolat buvo keliamas reikalavimas steigti kolegiją. Juo labiau negalima kalbėti apie akademinio tipo mokyklą, apie kurią rašo Narbuttas. Tačiau, turint galvoje didelį Roizijaus išsimokslinimą, aktyvumą kultūros gyvenime, darbą teisės srityje, galima sutikti su tuo, kad jis savo bažnytinę mokyklą galėjo pakelti iki gimnazijos lygio.

Mokykla prie Šv. Jono bažnyčios Vilniuje, kaip yra žinoma, gyvavo jau nuo 1513 m.[69], ir jos steigėjai buvo miestiečiai. Ši mokykla įsteigti labai norėta, bet būta ir nemaža kliūčių. Iš popiežiaus Leono X indulto (vadinasi, steigiant mokyklą, reikėdavo pasiekti net Romą), kuriuo buvo leista įsteigti tokią pradinę mokyklą, matyti, kad čia nebuvo apsieita be suktumo: prašytojai

[65] *Omnis et intonso gaudens Samogitia crine,*
Si qua alia est, latii est observantissima cultus
Natio, [...]
(I, p. 194)

[66] Plg. Žygimanto Senojo privilegiją bausti liuteronus ir anabaptistus, taip pat prieš Abraomą Kulvietį; Kurczewski J., *op. cit.*, cz. 2: Źródla historyczne, Wilno: J. Zawadzki, 1910, s. 39, 60.

[67] Narbutt T., *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, t. 9: Panowania Zygmuntów, Wilno: Nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1841, s. 480–481.

[68] Mykolas Lietuvis, *op. cit.*, p. 49.

[69] Kurczewski J., *Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji Wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, s. 317; Idem, *Kościół Zamkowy*, cz. 3, s. 8.

perdėjo, sakydami, jog katedros mokyklą jų vaikams lankyti labai nepatogu, nes didelis atstumas ir pilna pavojų, kai tuo tarpu tos mokyklos viena nuo kitos buvo vos tik keleto šimtų metrų atstumu. Steigėjai išsirūpino teisę, jei reikėtų, praplėsti mokyklą, taip pat turėti bakalaurų, magistrų. 1526 m. ši mokykla iš tikrųjų buvo praplėsta, įvedant dar lotynų ir vokiečių kalbos dėstymą. Matyti, kad mokykla prie Šv. Jono bažnyčios Vilniaus visuomenėje turėjo geresnį vardą negu katedros mokykla, iš kurios pabėgo mokinių. Dėl to Šv. Jono bažnyčios rektorius turėjo aiškintis katedros kapituloje ir buvo priverstas viešai pasižadėti nepriiminėti studentų iš katedros mokyklos, nesuderinęs šio reikalo su katedros mokyklos magistru. Visai natūralu, kad Roizijus, kurio pareiga buvo rūpintis Šv. Jono bažnyčios mokyklos reikalais, galėjo ją dar išplėsti ir pradėti čia lietuvių, romėnų teisės ir graikų kalbos dėstymą, t.y. tų dalykų, kuriais jis savo metu garsėjo kaip geras žinovas bei specialistas. Taigi Roizijų, be didelio pavojaus suklysti, galime laikyti gimnazijos tipo teisės mokyklos Lietuvoje steigėju, nors ir nerandame to ar panašaus dokumento, apie kurį rašo Narbuttas, ir kuriuo ji turėjo būti oficialiai patvirtinta.

Išvados

Jei mesime žvilgsnį apskritai ir pasistengsime pagauti šiame straipsnyje iškeltos medžiagos bendrus bruožus, tai pirmiausia turėsime pripažinti, kad Petras Roizijus nėra jau toks nereikšmingas rašytojas Lietuvos kultūros ir literatūros istorijoje, kaip tai tvirtino kai kurie pradžioje paminėti jo kūrybos vertintojai. Kadaise Aleksanderis Brückneris rašė[70], kad Roizijus ir savo dvasia, ir išsiauklėjimu, ir visa veikla visiškai nepriklausęs Lenkijai. Iš mūsų straipsnyje pateikiamos medžiagos matome, kad vargu ar galima sutikti su tokiu vertinimu, juo labiau to negalima pasakyti apie jo veiklą Lietuvoje, kur jis gyveno ilgiausiai ir tam tikru laipsniu asimiliavosi. Radęs čia kai kuriuo atžvilgiu panašias, kaip ir savo tėvynėje Ispanijoje, ekonominio bei kultūrinio gyvenimo sąlygas, jis galėjo išvystyti gana plačią veiklą daugelyje vietinio gyvenimo sričių.

Roizijus paliko daug spausdintos ir rankraštinės kūrybos. Savo dvasia ir siekiais ji, kaip ir pats autorius, priklausė nuo aukštosios feodalinės visuomenės ir atspindėjo jos bei atskirų feodalų gyvenimą ir interesus. Žinoma, tai sumažina jos reikšmę.

Tačiau kai kuriais atžvilgiais Roizijus į didikų dvarų aplinką sugebėjo pažvelgti kritiškai ir iškelti jų išsigimimą ir apgaulingumą. Be to, nors ir būdamas dvaro žmogus, pateikia vaizdų ir bendrais bruožais teisingų žinių apie Lietuvos valstiečių gyvenimą, jų sunkią dalią. Roizijaus poezijoje randame vaizdų, atspindinčių ligų, bado ir suiručių nualintų vargingų miestiečių gyvenimą.

Roizijaus poezijai būdingas didelis suinteresuotumas materialinėmis gėrybėmis. Tai yra poeto asmeninių siekių ir to meto Lietuvos ekonominio gyvenimo, kuris tuo metu labai pagyvėjo ir pakilo, atspindys. Kartu reikia pripažinti, kad tai yra ir tam tikra literatūrinė maniera, atsinešta iš italų humanistinės literatūros. Lietuvoje tokios poezijos iki Roizijaus nebuvo, nors apskritai ekonominė tematika lietuvių humanistinei literatūrai ir nesvetima (Husovianas, Mykolas Lietuvis ir kt.).

[70] Brückner A., „Petri Royzii Maurei Alcagnicensis Carmina. Pars I carmina maiora continens. Pars II carmina minora continens... edidit, commentariis... instruxit Dr. Bronislaus Kruczkiewicz. Cracoviae. 1900. CXXXVIII i 311 str.; X i 512 str. 8°“, in: *Kwartalnik historiczny*, 1901, rocz. 15, s. 361: *Rojzjusz i duchem wyksztalceniem i początkami zawodu do Polski wcale nie należy.*

Gyvendamas Lietuvoje, Roizijus visą laiką pasiliko Ispanijos patriotas ir dėjo pastangų tarnauti savo tėvynei net ir tolimos šiaurės salygomis. Į Lietuvos kultūrinį gyvenimą jis atnešė tam tikru laipsniu ispanizuotą humanizmą, susijusį su Ispanijos politiniu įsigalėjimu beveik visoje Italijoje. Bet juo toliau, juo daugiau savo poezija jis įsijungė į vietos visuomeninį bei politinį gyvenimą ir pagaliau galutinai pasiliko Lietuvoje iki savo gyvenimo pabaigos. Panašiai rodo ir jo atsitraukimas nuo vokiečių bei Habsburgų ir nuo romėnų teisės propagandos Lietuvoje.

Roizijus su nemažu uolumu įsijungė į Lietuvos kultūros gyvenimą, tapęs vienu iš aktyviausių savo meto veikėjų: jis platino ir savo, ir parsisiunčiamas, visų pirma iš Italijos, knygas. Jį reikia laikyti ir teisinės mokyklos Lietuvoje steigėju.

Roizijaus poezija savo tematika ir visu savo pobūdžiu nebuvo visiška naujiena lietuvių literatūroje. Tačiau, būdama ir turinio, ir formos atžvilgiu humanistinė, ji stiprino humanizmo raidą lietuvių literatūroje. Šiuo atžvilgiu Roizijaus veikla irgi gana reikšminga Lietuvos kultūriniam gyvenimui.

1965

Vaclovas Jonas Agripa – kultūros veikėjas ir literatas

Vaclovas Jonas Agripa (Agrippa, apie 1525–1597) plačiau žinomas kaip gana žymus XVI a. antros pusės valstybės veikėjas bei diplomatas, visų pirma kaip Livonijos reikalų specialistas[1]. Tačiau apie tai, kad jis buvo ne tik aktyvus politinis veikėjas tuo sudėtingu Livonijos karo laikotarpiu[2], bet dar dalyvavo ir ano meto kultūros bei literatūros gyvenime, mažiau žinoma. Į tai ir norima šiuo straipsniu atkreipti skaitytojų dėmesį.

Bibliografijoje minima, kad Agripa rašęs prieš Luigi Lippomano ir išspausdinęs daug kitokių knygų[3]. Tačiau mums žinomi tik du tikri jo darbai: vienas lotynų, antras lenkų kalba. Apie visus kitus darbus galima tik spėti ir nustatyti jų pobūdį, remiantis to meto literatūrine aplinka.

Pirmo darbo, išspausdinto 1553 m., antraštė tokia: „Laidotuvių kalba apie šviesiausiojo kunigaikščio ir pono Jono Radvilos, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščio, gyvenimą ir mirtį, parašyta lietuvio Vaclovo Agripos“ (*Oratio funebris de illustrissimi principis et domini Johannis Radzivili Oliciae et Nesvisi ducis vita et morte, scripta a Venceslao Agrippa Lithuano*). Tai nedidelis darbelis.

[1] Žinoma, kad Agripai ne kartą buvo pavesta atstovauti Lietuvos–Lenkijos valstybei Livonijoje ir tvarkyti įvairius jos reikalus. 1563 m. jis skiriamas valstybės įgaliotiniu, organizuojant Rygos arkivyskupo laidotuves. Po keleto metų jis buvo paskirtas Livonijos raštininku ir pasirašinėjo įvairius dokumentus. 1572 m. drauge su kitais dviem komisijos nariais jis revizavo karaliaus turtą Livonijoje. Agripa dalyvavo komisijoje, priimant Rygos miesto priesaiką 1581 m. 1590 m. jis skiriamas Livonijos revizoriumi.
Be to, Agripa ėjo ir kitas svarbias ano meto valstybines pareigas. 1563 m. jis tapo karaliaus sekretoriumi, 1574 m. seimo maršalka, 1575 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininku. Aktyvus Agripa buvo ir elekcijos metu. Drauge su Radvilomis jis palaikė Austrijos pusę. Būdamas pasiuntinybėje prie imperatoriaus, jis smulkiai pranešinėjo Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilai Juodajam apie derybų eigą. Stepono Batoro valdymo laikotarpiu Agripa dirbo karaliaus kanceliarijoje, dalyvavo Gdansko, Velikije Lukų, Pskovo žygiuose. 1586 m. jis buvo paskirtas Minsko kaštelionu, buvo kandidatas į Lietuvos pakanclerius, o 1588 m. tapo ir Smolensko kaštelionu. Agripai, kaip vienam iš įtakingų ano meto asmenų, istorikas Motiejus Stryjkovskis dedikavo vieną savo „Kronikos“ skyrių (kn. 22, sk. 5); plg. Tyszkowski K., „Agryppa Wacław“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1935, s. 32–33.

[2] Plačiau apie Livonijos karą žr. *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 206–210. Šio karo painūs reikalai plačiai atsispindėjo XVI a. antros pusės literatūroje, išspausdintoje įvairiomis kalbomis Vilniuje, Krokuvoje, Rygoje ir kituose miestuose; žr. Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 21: Stólecie XV–XVIII, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1906, s. 357–360.

[3] Jocher A., *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie*, t. 3, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844, s. 659; Estreicher K., *op. cit.*, t. 12, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem A. M. Kostkiewicza, 1891, s. 78. Abu remiasi Kasparo Niesieckio liudijimu: *Któryś z tegu domu* [t.y. Agripa. – *M. R.*] *za czasów Zygmunta Augusta pisał przeciwko Lippomanowi i wiele inszych Ksiąg do druku podał.*

Jis turi tik 24 puslapius. Drauge su juo išspausdintos tos pačios tematikos eilės „Epicedijas" (*Epicedion*), parašytos garsaus vokiečių Reformacijos veikėjo Pilypo Melanchtono (1497–1560). Antraštėje taip pat pažymėta, jog kaip priedas yra spausdinamas „Pasakojimas, parašytas patikimo žmogaus apie Valakijos tironus, kuris parodo, kad turkų tironai pasižymi ne tik žiaurumu, bet ir dideliu klastingumu bei apgaulingumu" (*Narratio, scripta a fide digno de Valachorum tyrannis, quae ostendit Turcicos tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari*). Su visais tais priedais knygelė turi 40 puslapių.

Pačiame darbelyje spausdinimo vieta ir spaustuvė nėra nurodyta. Tačiau galima spėti, kad knygelė buvo išleista Vitenberge, nes čia tuo metu mokėsi „Kalbos" autorius. Ten pat gyveno ir veikė „Epicedijo" autorius Melanchtonas. Tai rodo ir tas faktas, kad maskviškis šios knygelės egzempliorius drauge su Johanno Forsterio panašaus pobūdžio kalba, kuri, kaip ten pažymėta, išspausdinta Vitenberge, Jurgio Rau spaustuvėje. Gal kaip tik tas spaustuvininkas išspausdino ir Agripos knygelę. Lietuvoje tuo metu spaustuvės nebuvo.

Antraštėje aiškiai pažymėta, kad Agripos iš lotynų į lenkų kalbą versta ir antroji knyga: „Šventojo Jono apaštalo ir evangelisto Evangelija, parašyta lotynų kalba ir išdėstyta pusantru šimtu pamokslų. Iš jos dabar išversta į lenkų kalbą Minsko kašteliono, Nemunaičių valdytojo lietuvio Vaclovo Agripos tiems, kurie nesupranta lotynų kalbos" (*Ewániela od Janá swiętego Apostolá y Ewánielisty nápisáná półtorastu kázaniem ięzykiem Łacinskim wyłożona. Z ktorego zásię na polski ięzyk przez Wácławá Agrippę kásztálaná Minskiego Dźierźawcę Niemonoyckiego Litwiná: Dla tych które Łacińskiego ięzyka nie umieią iest przełożona. W Wilnie, w drukárni Janá Kárcaná Roku pańskiego 1588*). Tai gana didelė knyga, turinti 536 puslapius. Jos autorius Johannas Brentius buvo žinomas liuteroniškos Reformacijos veikėjas, Liuterio, Melanchtono bendradarbis.

Vertimas į lenkų kalbą, kaip pažymi tyrinėtojai, yra geras, kalba gryna ir graži, be jokių svetimybių. Evangelijų vertimas savarankiškas ir nesutampa nei su Lietuvos Brastos Biblija, nei su Jakóbo Wujeko, nei su kitų vertėjų į lenkų kalbą tekstu[4]. Tai rodo, kad Agripa gerai mokėjo lenkų kalbą ir mėgo dirbti savarankiškai.

Varšuvos universiteto profesorius Edmundas Bursche Agripą laiko ir knygos „Apologeticus, tai yra konferencijos gynimas. Be to, Seditio, arba kunigų maištas prieš evangelikus Vilniuje, pagal mielojo Dievo valią leistas pirma pralaimėjimo" (*Apologeticus to jest Obrona konfederacyey. Przytym Seditio albo bunt kaplański na ewangeliki w Wilnie z volej a łaski miłego Boga przed harapem wynurzony*)[5] autoriumi. Tai poema, parašyta lenkų kalba su lotyniškais intarpais. Išspausdinta 1582 m. Joje nemaža įdomių duomenų iš Vilniaus gyvenimo, ji vietomis lyg istorinis dokumentas. Poema pasakoja apie Vilniaus įvykius 1581 m., taip pat apie kai kurias 1582 m. taikos su Maskva sudarymo aplinkybes.

Kaip vienas iš argumentų, patvirtinančių tai, jog Agripa galėjo būti šios poemos autorius, nurodomas faktas, kad jis, būdamas karaliaus sekretoriumi, lenkų ir vokiečių kalbomis parašęs Stepono Batoro įsaką dėl netvarkos Vilniaus mieste, ryšium su jėzuitų organizuojamais kalvinistų ir liuteronų persekiojimais[6], ir po juo pasirašęs. Šia tema rašoma ir poemoje *Apologeticus*. Vis

[4] Estreicher K., *op. cit.*, t. 13, s. 332.

[5] Apologeticus *to jest Obrona konfederacyej. Przytym* Seditio *albo bunt kaplański na ewanieliki w Wilnie z wolej a łaski miłego Boga przed harapem wynurzony*, wydał i wstępem zaopatrzył Edmund Bursche, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1932, LIX +94 s.

[6] Tas įsakas yra: *Edykt w sprawie rozruchów w Wilnie dań z obozu pod Pskowiem dn. 30 września 1581 – Edict... so Koenigl. May inn Polen an die Statt Wilda wegen der Empoerung und Auffrur, so die von der Catholischen Roemischen Kirchen wider die Leut und Kirchendiener des Evangelischen und Saechsischen hauffens erweckt, ausgehen lassen. Im Jahr M. D. LXXXII.*

dėlto dar nėra galutinai įrodyta, kad kaip tik Agripa turėjo būti šios poemos autorius, nes tada buvo ne vienas rašytojas, kuris dalyvavo polemikoje, vykusioje tarp Reformacijos šalininkų ir jėzuitų. Svarbiausia tai, kad minimos poemos Agripa nėra pasirašęs, nors kitur, kaip matėme, to nevengia.

Nežinia, ką daugiau išspausdino Agripa, nors iš Kasparo Niesieckio pateikiamo tvirtinimo galėtume spręsti, jog knygų turėtų būti ne dvi („daug kitų knygų išspausdino")[7]. Taip pat nerasta duomenų, pagal kuriuos būtų galima nustatyti, ką jis yra parašęs prieš Lippomaną. Galima daryti išvadą, kad pastarieji jo darbai turėjo būti konfesinio bei poleminio pobūdžio. Tai rodo visos to meto aplinkybės.

Agripa, kaip žinoma, buvo Reformacijos (liuteroniškos) šalininkas ir gynėjas, o Lippomanas, priešingai, – uolus Katalikų Bažnyčios apologetas, ypač energingai kovojęs su Reformacija. Lippomanas buvo popiežiaus Pauliaus IV, pasiryžusio išgelbėti Europą nuo erezijos inkvizicijos priemonėmis, pasiuntinys Lietuvos–Lenkijos valstybėje. Vilnius jį priėmė šaltai. Įtakingiausias to meto Lietuvos žmogus Mikalojus Radvila Juodasis nuo 1553 m. jau buvo atviras liuteronizmo šalininkas. Todėl 1556 m. vasario 21 d. Lippomanas parašė platų laišką, norėdamas sugrąžinti protestantus, ypač Radvilą Juodąjį, į senąjį tikėjimą. Radvila Juodasis parašė į jį atsakymą[8] ir tų pačių metų rugsėjo 1 d. pasiuntė Lippomanui. Šis laiškas buvo keletą kartų platesnis už minėtą. Iš pradžių jo tonas saikingas, tačiau toliau – piktas ir kandus. Tuo pačiu metu Petras Paulius Vergerijus paėmė abudu laiškus iš Radvilos Juodojo ir išleido juos Karaliaučiuje, pridėjęs prie jų kreipimąsi į skaitytoją ir Karaliaučiaus superintendento Johanneso Aurifaberio parašytą pagiriamąjį laišką antrašte: *Duae epistolae, altera Aloysii Lippomani etc., altera vero Radzivili etc.* Prieraše prie šių laiškų minima, kad jie jau esą išversti į italų ir vokiečių kalbas ir kad rengiamasi juos išversti į prancūzų ir lenkų kalbas[9]. Prie minėtų laiškų pridėtos Andrzejaus Trzecieskio eilės, kuriose šis lenkų poetas smarkiai puola Lippomaną, vadindamas jį apgaviku bei kitokiais vardais ir reikšdamas džiaugsmą, kad Radvila Juodasis atsispiria tam apgavikui. Jis šaukiasi Vakarų kitatikių pagalbos, kad jie Radvilos pasiryžimą paremtų ir apgintų jį nuo popiežiaus tironijos.

Matyt, minimas Radvilos Juodojo laiškas turėjo didelę reikšmę dviejų priešiškų religinių stovyklų kovai, nes kardinolas Stanislovas Hozijus savo korespondencijoje mini, jog juo pasinaudoję protestantai ir jie buvę tos nuomonės, kad popiežiaus pasiuntinys, priremtas prie sienos Radvilos argumentų, nedrįstąs net išsižioti[10].

Savo ruožtu Katalikų Bažnyčios vyresnybė ieškojo priemonių palengvinti Lippomano misiją. Jos skatinimu Lietuvos poetas ispanas Petras Roizijus parašė ir šiam popiežiaus pasiuntiniui dedikavo poemą „Tūkstanteilis" (*Chiliastichon*), kur poetine forma supažindino Lippomaną su Lietuvos–Lenkijos žymiaisiais žmonėmis, potencialiais jo katalikiškos misijos padėjėjais. Reformacijos šalininkai tuojau ėmėsi literatūrinių kontrpriemonių. Kažin koks asmuo, prisidengęs slapyvarde „P. C. Sarmata" išleido minėtam Roizijaus „Tūkstanteiliui" paskvilį *Contra Chiliastichon pro Lippomano* (1558). Be to, yra žinoma, kad Reformacijos šalininkai savo poezija

[7] Be minėto įsako, su Agripos parašu žinomi dar keli dokumentai: 1569 m. su jo asmeniniu herbiniu antspaudu, 1580 m. ir 1584 m. Gal Niesieckis šios rūšies Agripos raštus palaikė knygomis. Apie šiuos dokumentus plačiau žr. Bursche E., *op. cit.*, s. X–XIV.

[8] Kai kada teigiama, kad tikrasis to laiško autorius buvęs G. Łąckis, 1556 m. užmuštas kaip popiežiaus pasiuntinys Rygoje, o kai kada autorystė skiriama minėtam Vergerijui; plg. Estreicher K., *op. cit.*, t. 26, s. 86. Tačiau su tuo reikalu gerai susipažinę žmonės autoriumi laikė Mikalojų Radvilą Juodąjį. Tai matyti ir iš *Index librorum prohibitorum* (Venecija, 1586, p. 27), kur yra Radvilos Juodojo pavardė (Nicolaus Radivil, Palatinus Vilnensis).

[9] Vokiečių kalba laiškai išėjo Karaliaučiuje 1557 m., o lenkų kalba 1559 m.

[10] Plg. Estreicher K., *op. cit.*, t. 26, s. 86.

smarkiai puolė Lippomaną už jo iniciatyva apkaltintą ir sudegintą Daratą Lazieńską iš Sochačevo už tai, kad ji esą pardavusi žydams komuniją išniekinti[11]. Apkaltinti žydai taip pat buvo sudeginti. Apie šį surežisuotą kruviną įvykį, skirtą kovai su Reformacija, Lippomanas stengėsi ir pats rašyti, paskelbdamas įvairiomis kalbomis savo laiškus popiežiui.

Ši pateikta literatūra aiškiai rodo, kad XVI a. šeštas dešimtmetis buvo didelio protestantų aktyvumo metai. Jų veikla domino ne tik vietinius gyventojus, bet ir užsienį. Ir ten buvo atidžiai sekama, kaip vyksta konfliktas tarp Reformacijos skleidėjų ir Romos atstovo Lippomano. Radvila Juodasis sugebėjo sukurti stiprų naujojo tikėjimo židinį Vilniuje, darantį įtaką visai Lietuvos–Lenkijos valstybei. Su juo skaitėsi tokie Reformacijos šulai kaip Melanchtonas, Kalvinas. Kultūros svorio centras ėmė persikelti į reformacinę aplinką. Radvilų dvaras sutraukė nemaža poetų, rašiusių lotynų, lenkų kalba. Literatai ir politikai grupavosi taip pat ir apie kitus Reformacijai palankius didikų dvarus.

Lietuvos Reformacijos padėtį stiprino Prūsijos, taip pat Livonijos Reformacijos būklė. Savo siekius matyti reformuotą Lietuvą visą laiką puoselėjo garsūs lietuvių humanistai ir pirmųjų lietuviškų raštų kūrėjai Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas ir kiti ideologinio fronto darbuotojai. Ja nuolat domėjosi Prūsijos kunigaikštis Albrechtas. Prūsijos spaustuvininkai važinėjo į Lietuvą platinti protestantiškų lietuviškų raštų. Lietuvos didikai Radvilos ir Chodkevičiai vis glaudžiau bendravo su liuteroniškos Livonijos vadais, Rygos, Tartu ir Talino magistratais. Livonijos Reformacija turėjo įtakos Lietuvos didikams, taip pat Vilniaus bei Kauno miestiečiams, prekiavusiems su to krašto miestais.

Turint prieš akis visą ano meto kultūrinę aplinką ir grįžtant prie Niesieckio teiginio, jog mūsų nagrinėjamas autorius išleido „daug knygų" ir rašinėjo prieš Lippomaną, galima sutikti, kad ne visos jo knygos žinomos. Iš jų kai kurios gal neišliko, o kai kurios, galbūt pridengtos slapyvardžiu, yra anoniminės, tik šiuo metu dar nenustatyta jų autorystė. Tokioje aplinkoje, kur buvo smarkiai kovojama ir kur tiek daug reikšmės kovojant teikta spausdintam žodžiui, Agripa galėjo imtis plunksnos, kad įsikištų į politinį bei konfesinį ginčą.

Visai nėra žinių, kad Agripa, nors jis save įsakmiai vadina lietuviu, būtų rašęs ir spausdinęsis lietuvių kalba. Matyt, kad jis, kaip ir jo globėjai Radvilos, neteikė reikšmės lietuvių kalbai valstybiniame gyvenime, savo ideologinėje propagandoje. Tiek Agripa, tiek Radvilos laikė save patriotais, vadino save lietuviais, tačiau tai tiek tereiškė, kad jie pripažįsta save Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiais – bajorais ar didikais, – o lietuvių liaudis iš jų akiračio iškrisdavo. Radvilų palaikomi Reformacijos propaguotojai Lietuvoje išleido daug knygų įvairiomis kalbomis (lotynų, lenkų, vokiečių, baltarusių), tačiau iš gyvųjų kalbų visų pirma jie kėlė lenkų kalbą, ją dažniausiai patys vartojo savo korespondencijoje, ja buvo kalbama bažnyčiose ir mokyklose. Tik amžiaus pabaigoje Lietuvos kalvinistai, norėdami atsverti katalikišką spaudą, parengė katekizmą (1598) ir postilę (1600) lietuvių kalba, o dar prieš dešimt metų Agripa manė išsiversti Lietuvoje su lenkų kalba ir tik tą kalbą laikė esant reikalingą „tiems, kurie nesupranta lotynų kalbos". Šiuo atžvilgiu Agripa kalbėjo net ne kaip Liuterio reformacijos šalininkas. Juk Liuteris reikalavo, kad kiekvienam krikščioniui būtų prieinama Biblija, kurią pats galėtų skaityti. Nebent Agripa manė, kad lietuviškus raštus Lietuvos protestantams gali parengti Rytų Prūsijos lietuviai ir spaustuvės.

Iš tikrųjų Rytų Prūsijos lietuviškų raštų rengėjai, pradedant Mažvydu, savo knygas skyrė ir Lietuvos protestantų reikalams.

[11] Plg. leidinį (Tricesius A.), Stoius M., Sperber E., *In Aloysium Lippomanum, Pauli IV. Romani pontificis in Polonia legatum Cristiani Liberii Veracis Luceonensis carmen. – De eodem Aloysio Lippomano legato pontificio, quod Judaeos Sochacoviae ob violatum panem Eucharistiae exuri iusserit. Prudentii Cachinnii epigrama...*, s. l., 1556, p. [15].

Šiame straipsnyje detaliau bus nagrinėjamas pirmasis Agripos darbas „Kalba". Iš turimų ir žinomų jo darbų ši knygelė yra vienintelis pasaulietinis leidinys. Jame geriausiai atsispindi ano meto visuomeninis, kultūrinis bei literatūrinis gyvenimas. Kaip Vilniaus spaudinys ne be reikšmės yra ir Agripos „Šv. Jono evangelija" – viena iš pirmųjų Vilniaus spaustuvininko Jono Karcano išleistų knygų. Tačiau dėl savo religinio turinio ji neduoda skaitytojui tokio aptariamojo laikotarpio vaizdo, koks yra nors ir nedidelės apimties „Kalboje". Be to, lenkiškus Agripos darbus tikslingiau palikti tyrinėti lenkų kalbos ir literatūros specialistams, apsiribojant tik minimu lotyniškų jo leidiniu.

Literatūrinė aplinka

Agripos gyventu laikotarpiu Lietuvoje ėmė smarkiai augti visa raštija, ne tik minėta reformacinė literatūra. XVI a. pirmoje pusėje ir viduryje buvo sudarinėjami platūs Lietuvos metraščių sąvadai, kuriama pasaulietinė poezija (Mikalojus Husovianas, Petras Roizijus), rašomi publicistiniai darbai (Mykolas Lietuvis), leidžiamas teisynas, populiarinama epistoliarinė literatūra (Mažvydas ir kt.). Literatūra tapo aktuali ir kovinga. Apskritai literatūra, menas, knyga vis daugiau vietos užimdavo krašto gyvenime ir tapo neatskiriama jo dalimi. Pavieniai žmonės, net užsiėmę įvairiais ūkiniais, politiniais darbais, ėmė manyti, jog jų veikla nebus pilnavertė, jei jie nepasirūpins susikomplektuoti biblioteką, jei patys nesiims plunksnos ir nepapuoš savo vardo kokios nors rūšies rašytojo garbe.

Matyt, kad kaip tik taip galvojo ir Agripa. Juk jis mokslą bei švietimąsi laikė „garbę teikiančiu dalyku" (*honestas*)[12]. Tai rodo ir pats pavardės pasirinkimas. Nors jis save vadina lietuviu, tačiau jo pavardė – lotyniška. Minimo meto kultūros sąlygomis, kai Europoje įsigalėjęs ir Lietuvoje beįsigalįs humanizmas taip sudomino kultūros veikėjus antikine kultūra ir istorija, toji pavardė turėjo suteikti jo asmeniui platų „skambesį" kultūringų žmonių pasaulyje[13]. Juk daug žmonių Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, savinosi lotyniškas pavardes arba stengėsi bent sulotyninti turimas, kad taip neatsiliktų nuo įsivyravusios mados.

Agripa, rinkdamasis šią pavardę, jau turėjo pirmtakų. Pavyzdžiui, šia pavarde pasinaudojo vokiečių klajojantis riteris, gydytojas ir teologas Agrippa Henricus Cornelius iš Netesheimo (1486–1535), gana produktyvus kalbamo meto autorius. Jis žinomas kaip natūrfilosofijos atstovas, kritikavęs Katalikų Bažnyčios hierarchiją, vidurinių amžių teologiją bei scholastiką. Jo raštai pateko į uždraustų knygų sąrašą[14]. Jau po Agripos mirties jo pavarde – Andreas Agripa – pasivadino Vilniaus liuteronų sambūrio pamokslininkas Schoenflissius (Schoenfleisch), pagarsėjęs kaip kalbėtojas ir poetas (1590–1630). Taip pat yra žinoma, kad poetas Chrystjanas Teodoras Emiljanas Schosseras († 1659) 1611 m. Vilniuje išleistoje poezijos knygelėje *Sirenum Aglaope* vieną eilėraštį skiria *Joanni Agrippae Lithuano, discipulo suo*. Gal tasai Jonas buvo mūsų Agripos sūnus ar vaikaitis ar koks nors kitas giminaitis.

Pirmajam, Renesanso meto Agripai iš Netesheimo, tokią pavardę pasisavinant turbūt turėjo įtakos jo mokymosi vieta *Colonia Agrippina*, t.y. Kelnas, o mūsų Agripai ir kitiems Vilniaus liuteronų sambūrio Agripoms – pirmojo Agripos kovinga pozicija Katalikų Bažnyčios atžvilgiu.

[12] *Oratio*, p. [18].

[13] Pavyzdžiui, garsus visais laikais buvo Markas Vipsanijus Agripa (apie 63–12 m. pr. Kr.), imperatoriaus Augusto padėjėjas, karo vadas, diplomatas, Romos vandentiekio statybų organizatorius ir rašytojas.

[14] Žr. *Index librorum prohibitorum*, Venetiis, 1586, p. [14].

Iš tikrųjų Vaclovas Agripa, kaip matėme, aktyviai dalyvavo Lietuvos Reformacijos šalininkų kovoje su Katalikų Bažnyčia. Apskritai jo kultūrinė veikla, humanistiniai siekiai buvo susiję su konfesiniais reikalais. Kaip ir dauguma feodalinio laikotarpio veikėjų, jis „atskirų klasių interesus, poreikius ir reikalavimus slėpė po religiniu apdangalu“[15]. Tai atsispindi ir Agripos biografijoje, ir „Kalboje“. Tai matome ir jo studijų eigoje, kur humanistiniai siekiai persipina su Reformacijos propagandos Lietuvoje reikalais.

Agripos studijos

Pradžios mokslą Agripa turbūt gavo Vilniuje, galbūt savo globėjų Radvilų dvarų mokykloje. Galbūt čia jis pasiruošė ir aukštajai mokyklai. Paskui Agripa studijavo net trijuose universitetuose. Kadangi to meto universitetuose pagrindinė kova vyko tarp senosios katalikų pasaulėžiūros ir naujosios – humanizmo, taip pat Reformacijos, suprantama, kad jis pateko į patį tos kovos sūkurį.

1545 m., kaip minima, Agripa lankė lietuvių protestantiškos pakraipos studiozų gana mėgstamą Leipcigo universitetą, kur jau nuo XVI a. pradžios humanistai buvo išsikovoję dėstymo laisvę[16]. Lietuvių studentai šią aukštąją mokyklą pradėjo lankyti nuo pat jos įsikūrimo (1409), tačiau labiausiai XVI a. ir XVII a. pirmoje pusėje. Imatrikuliacijos sąrašuose figūruoja, pavyzdžiui, Kulviečio (1536), Jono Chodkevičiaus (1550), Jurgio Jundzilos (1550), Jokūbo Sapiegos (1552), Konstantino Chodkevičiaus, Merkelio Giedraičio, Juozapo Valavičiaus, Fridricho Skumino-Tiškevičiaus, Radvilos Juodojo trijų sūnų (Jurgio, Alberto ir Stanislovo) ir daugelio kitų pavardės[17]. Agripa nebuvo vienintelis studentas iš Lietuvos šiame protestantiškame universitete.

Tačiau, kaip ir daugelis to meto studentų, Agripa nesitenkino viena mokslo įstaiga: po trejų metų, 1548 m., jis įsimatrikuliuoja jau katalikiškame Krokuvos universitete. Keliaudamas ten, vargu ar galvojo tapti katalikų dvasininku, ko dažniausiai siekdavo lietuvių jaunuoliai XVI a. viduryje, kai rinkdavosi šį universitetą. Agripa, atrodo, nuo pat jaunų dienų buvo veikiamas Reformacijos. Be to, ir pats Krokuvos universitetas XVI a. viduryje jau nebeviliojo studiozų savo mokslo lygiu, nes po savo pakilimo XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje ėmė aiškiai smukti. Minimos aukštosios mokyklos istorijos tyrinėtojai[18] yra tos nuomonės, kad jos žydėjimas baigėsi 1535 m. Tais metais mirė universiteto mecenatas ir rūpestingas globėjas vyskupas Piotras Tomickis. Apie tą laiką akademines auditorijas palieka paskutiniai keliaujantys humanistai, būtent: 1528 m. antikinių kalbų profesorius anglas Leonardas Coxe'as, uoliai propagavęs čia humanisto Erazmo Roterdamiečio vardą ir raštus, graikų kalbos dėstytojas Jurgis Libanas, hebraistai Leonardas Davidas ir Janas van Campenas. Kad šis universitetas nebuvo aukštai vertinamas, rodo ir tai, kad jį metė teisininkas ir poetas ispanas Roizijus, dėstęs jame devynerius metus. Jis perėjo į karaliaus dvaro tarnybą, o paskui atvažiavo į Lietuvą, kur rado palankesnes

[15] Žr. Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения*, изд. 2-ое, кн. 7, Москва, 1956, с. 360–361.

[16] Plg. Lupinus Calidonius M., *Quaestio de poetis e republica minime pellendis*, 1500. Šiuo raštu buvo gautas leidimas nevaryti humanistų iš Leipcigo.

[17] Erler G., Hrsg., *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 1: Die Immatrikulationen von 1544–1656, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1910; Bd. 2: Die Immatrikulationen von 1657–1829, 1911–1912; Bd. 3: Personenregister und Heimatsverzeichnis, 1917; Šapoka A., „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo“, in: *Židinys*, 1935, nr. 10 (130), p. 316–327; nr. 11 (131), p. 417–430.

[18] Barycz H., *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1935, s. 281 sqq.

sąlygas savo veiklai. Mat Krokuvos universitete sunyko humanistinis mokslų pradas ir vėl įsivyravo scholastika. Taigi visa tai vargu ar traukė Agripą į Krokuvą, ypač po humanistinio Leipcigo universiteto.

Veikiausiai Agripą vykti į Krokuvą paskatino tos aplinkybės, kad vienu metu gana stiprią įtaką universitetui buvo padariusi liuteroniška Reformacija ir kad tarp tos mokyklos Reformacijos atstovų ir Vilniaus buvo užsimezgę glaudūs santykiai. Žinomas poetas ir vyskupas Andrzejus Krzyckis 1533 m. norėjo atsikviesti į Krokuvą net Reformacijos šulą Melanchtoną. Nemaža pasisekimą ten turėjo ir kiti Reformacijos propagandistai (Pranciškus Stancaro, Pranciškus Lismanini). Iš paties Krokuvos universiteto išėjo ne vienas Reformacijos šalininkas, ir dažniausiai jie buvo susiję su Vilniumi.

Pavyzdžiui, humanistas ir reformacijos skleidėjas Simonas Zacijus Krokuvos universitete buvo pasiekęs magistro laipsnį, kaip *extraneus* dėstė filosofijos fakultete, o 1543 m. turėjo gauti daktaratą, bet jo negavo dėl to, kad ėmė orientuotis į Reformaciją. 1550 m. jis buvo ekskomunikuotas ir išsigelbėjo tik todėl, kad prieglobstį susirado pas Radvilą Juodąjį Lietuvoje. Čia jis buvo išaukštintas, tapo pirmuoju protestantų sambūrių superintendentu.

Reformacijos skleidėjas buvo ir jaunesnis Zacijaus kolega, Krokuvos universiteto magistras Jonas iš Kozmino (Joannes Cosmius), Liubranskio kolegijos profesorius, dėstęs ten graikų kalbos gramatiką. Nuo 1545 m., jau išpažindamas Reformaciją, Jonas iš Kozmino buvo Žygimanto Augusto pamokslininkas Vilniuje. Po tėvo mirties, Žygimantui Augustui tapus karaliumi ir persikėlus į Krokuvą, jis ten taip pat persikėlė ir varė energingą proreformatorišką propagandą. Katalikų vyresnybei spaudžiant, dėl to Jonas iš Kozmino buvo pašalintas iš dvaro pamokslininko pareigų, o 1551 m. net įmestas į kalėjimą.

Nuo 1545 m. Vilniuje kaip dvaro pamokslininkas, taip pat Krokuvos universiteto auklėtinis, gyveno Laurynas Discordia, irgi naujosios religijos propagandistas. Prieš tai jis buvo Žemaičių seniūno Stanislovo Kęsgailos pamokslininkas. Žinoma, kad Vilniuje dvaro pamokslininko pareigas ėjo ir Martynas Galinijus, vėliau sugrįžęs į katalikybę[19].

Taip tarp Vilniaus ir Krokuvos Reformacijos platintojų buvo palaikomi glaudūs ryšiai, ir, matyt, aktyvioji pusė priklausė Vilniaus Reformacijai. Todėl visai galimas daiktas, kad ir Agripa, ar savo iniciatyva, ar Radvilos Juodojo skatinamas, vienu iš savo studijų Krokovos universitete tikslų ir laikė Reformacijos propagandą. Atrodo, kad tai ir yra tikroji priežastis, kodėl jis iš liuteroniško Leipcigo universiteto kėlėsi į katalikišką Krokuvos universitetą. Bet kai katalikiška kontrreformacija galutinai paėmė viršų, tada Reformaciją palaikiusi jaunuomenė buvo priversta pereiti į kitus universitetus. Tarp to jaunimo buvo ir Agripa. Jis 1552 m. persikėlė į patį liuteroniško protestantizmo židinį – Vitenbergo universitetą[20].

Tuo metu Lietuvos studentui stoti į Vitenbergo universitetą nebuvo lengva. Šiam žygiui reikėjo ryžto ir būti įsitikinusiam savo poelgio teisingumu. Juk 1537 m. karalius Žygimantas Senasis išleido specialų potvarkį, draudžiantį Lietuvos ir Lenkijos jaunimui lankyti šį universitetą. Karalius šio draudimo nepaisantiems asmenims grasino, jog neleisiąs jiems jokios valdiškos vietos užimti, o naujai į Vitenbergo universitetą stojantiems ir tiems, kurie kalbintų ten vykti, – ištremsiąs juos iš krašto ar nubausiąs dar didesnėmis bausmėmis. Galbūt šis grasinantis potvarkis turėjo įtakos tam, kad pirmasis žinomas XVI a. lietuvių studentas Vitenbergo universitete Kulvietis, čia įstojęs tik porai mėnesių praėjus po potvarkio išleidimo (gal dar ir nežinojo apie jį), greitai persikėlė į Italiją. Tiesa, Vitenberge nuo 1542 m. sėkmingai studijavo Stanislovas

[19] *Ibid.*, s. 107–110.

[20] Plg. *Ibid.*, s. 281 sqq., 300–301.

Rapolionis. Jis ten gavo net daktaratą. Tačiau jis į šį universitetą nuvyko ne iš Lietuvos, o iš Rytų Prūsijos, naudodamasis kunigaikščio Albrechto stipendija. Šio kunigaikščio remiami Vitenberge studijavo Jurgis Zablockis, o vėliau ir Kulvietis. Agripos studijos Vitenberge, matyt, buvo palaikomos Radvilos Juodojo, kuris tais metais jau visiškai aiškiai pripažino Reformaciją. Be to, po Žygimanto Senojo mirties ir po Žygimanto Augusto įžengimo į sostą (1548) susidarė palankesnės salygos Reformacijai Lietuvoje. Apskritai Žygimanto Augusto valdymo metu religinės laisvės Lietuvoje ir Lenkijoje buvo tokios, kokių nebuvo niekur kitur Europoje. Iš pačios Vilniaus dvaro bibliotekos sklido Liuterio, Melanchtono ir Kalvino raštai, o šios bibliotekos bibliotekininkas Stanislovas Košutskis buvo mokęsis Vitenberge. Vitenberge mokėsi net būsimieji Žemaičių vyskupai – Jurgis Petkūnas ir Merkelis Giedraitis. Kad būta ryšių tarp Vilniaus ir Vitenbergo, rodo ir tai, jog Žygimanto Augusto asmeninis medikas buvo to miesto universiteto profesorius Georgas Joachimas Retich-Lauchenas, prieš tai profesoriavęs Vitenberge.

Agripos studijos Vitenberge, tame liuteroniško protestantizmo centre, panašiai kaip ir Krokuvos universitete, nebuvo atsitiktinės. Jos buvo susijusios su Lietuvoje vykstančiais ideologiniais procesais. Agripa Vitenberge turėjo įsisavinti liuteronišką mokymą ir paskui jį propaguoti Lietuvoje. Taip jis ir darė. Liuteronu Agripa pasiliko visą laiką[21], nors nuo 1556 m. Lietuvoje buvo pasukta į kalvinizmą ir net į arionizmą[22]. Bet nėra požymių, rodančių, kad tarp jo ir svarbiausio Lietuvos Reformacijos organizatoriaus – Radvilos Juodojo – būtų kilęs koks nors nesutarimas. Matyt, iš vienos ir kitos pusės buvo daroma nuolaidų, nes taip naudinga buvo politiniais sumetimais. Juk Agripa buvo liuteroniškos Livonijos specialistas, ir tokia konfesinė priklausomybė galėjo padėti diplomatiniuose reikaluose.

Liuteroniškos Reformacijos literatūros teorija ir Melanchtono eilėraštis

Vitenbergo universitete Agripa susipažino ne tik su liuteroniška teologija, bet ir su protestantų požiūriu į humanitarinius mokslus bei literatūrą.

Patys pirmieji Vokietijos reformatoriai – Liuteris ir Melanchtonas, – kaip ir visi kiti to meto reformatoriai, buvo veikiami Antikos ir patys tai pripažino. Tam tikru laipsniu jie buvo humanistai. Kaip ir visi humanistai, jie reikalavo, kad jaunimas išmoktų kalbų, visų pirma antikinių, kad įsisavintų istoriją, matematiką; kad rūpintųsi muzika ir kitais menais, kad mokyklose pamokos būtų gyvenimiškos, dvasią keliančios ir linksmos, kad vaikai mokytųsi su malonumu ir lyg žaisdami. Jie buvo tos nuomonės, jog išsilavinimas reikalingas ne tik dvasininkui, bet ir kiekvienam miestiečiui. Jie buvo įsitikinę, jog kiekviename didesniame mieste turi būti viešosios bibliotekos.

Tačiau, iš kitos pusės, jie nebuvo linkę leisti labai išsiplėsti humanizmo sferai. Liuteriui, kaip ir vidurinių amžių teologams, protas, kurį gerbė humanistai, atrodė esąs pavojingas daiktas, nes jis galįs žmogui labiau pakenkti, negu padėti.

[21] Tai matyti iš to, kad dar 1591 m. jis buvo vienas iš Vilniaus liuteroniško sambūrio vyresniųjų. Tais metais jo ir Mikalojaus Tolvaišos, kaip vieno iš Vilniaus liuteronų sambūrio vyresniųjų, vardu liejikas Hancevičius užrašė savo turtą, kad būtų įsteigta ligoninė; plg. Bursche E., „Wstęp", in: Apologeticus *to jest Obrona konfederacyej*, s. XX.

[22] Apie Radvilos Juodojo savo gyvenimo pabaigoje rodomą palankumą arionizmui galima spręsti iš jo 1565 m. susirašinėjimo su Šveicarijos kalvinistais, kurie jam priekaištauja dėl to: *Equidem in posteriori epistola sententiam antitrinitariorum tuam apellas, quod si Tuae Cels. hoc fixum et constitutum est, frustra laboramus, frustra ad Tuam Cels. scribimus*; žr. Wotschke T., *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen*, 1908, S. 232.

Reformacija, kaip ir senoji bažnyčia, atskiria „pasaulį" nuo „tikėjimo". Humanistinis pasaulietinio žmogaus iškėlimas Francesco Petrarca'os dvasia pasirodė jiems esąs senojo klastingojo žalčio darbas. Todėl netikę esą tie žmonės (tarp jų ir Erazmas Roterdamietis), kurie religiją laiko „mokslu apie komediją ir tragediją", t.y. tam tikra fikcija ir priemone pasiekti kokį nors tikslą.

Meną šie Reformacijos tėvai vertino panašiai, kaip senieji Bažnyčios Tėvai. Jie pasisakė prieš „kolorizmą", prieš paveikslų pomėgį. Melanchtonas manė, kad menininkui iš viso neįmanoma pavaizduoti tikrovei būdingą didybę. Tas pat esą ir su veiksmų pavaizdavimu poezijoje. Todėl Antikos menininkus Liuteris vertino pirmiausia ne dėl jų meno darbų, o dėl jų minčių, dėl to, kad jie esą pasaulio mokytojai ir istorikai. Antika ir jos meno kūriniai galų gale esą tik tiek naudingi ir geri, kiek jie paremią Bibliją. Todėl Liuteris iš Antikos rašytojų ir menininkų laukė, kad jie būtų protestantizmo religinės moralės mokytojais. Ypač jis vertino pasakėtininką Ezopą. Tiek Liuteris, tiek Melanchtonas neslėpė nepalankumo „racionalistui" Platonui. Vergilijus Liuteriui patiko tik dėl to, kad jo kūryba pasižymi herojine rimtimi (*heroica gravitate*).

Liuteris ir Melanchtonas labai vertino iškalbą bei retoriką. Skambąs žodis, jų nuomone, reikšmingesnis už nebylų paveikslą, o Ciceronas, būdamas tikru oratoriaus pavyzdžiu, esąs toliau pažengęs už turiningą, bet silpnesnės iškalbos Aristotelį. Pasak Melanchtono, išmintis ir iškalba sudarančios dvi būdingiausias žmogaus dorybes. Romėnai esą tikrieji iškalbos bei stilistikos mokytojai, o graikai – etikos. Abu Reformacijos pradininkai labai vertino lotynišką iškalbą dėl to, kad ji internacionalinė ir visiems suprantama. Liuteris reikalavo iš savo kunigų gerai mokėti lotynų kalbą, o Melanchtonas, šį reikalavimą remdamas, prie Liuterio kapo kalbėjo lotyniškai.

Taigi matome, kad pirmieji reformatoriai buvo humanistai, tačiau tas jų humanizmas susiaurintas ir suspaustas religinių varžtų. Klasikinių kalbų profesoriaus Melanchtono mokiniai, nors gana gerai išstudijuodavo Vitenberge klasikines kalbas, tačiau kartu persiimdavo ir būdingu protestantiško akiračio siaurumu ir paviršutinišku tikybiniu prakticizmu. Nesvetimas jiems buvo ir religinis fanatizmas. Pavyzdžiui, Melanchtonas pritarė šveicarų reformatoriui Kalvinui, kai tas sudegino „eretiką" Miguelį Serveto. Jis drauge su Liuteriu galvojo, kad tikras humanistas, kaip tas Faustas, parduoda savo sielą velniui. Abudu reformatoriai smerkė „Sarmatų astronomą" Mikołajų Koperniką, nes jo pasaulėvaizdis nesiderino su Biblijos mokymu.

Apskritai vokiečių universitetuose nebuvo tokių magistrų, kurie kaip garsieji Italijos ir kitų kraštų humanistai, būtų sugebėję užkrėsti savo mokinius humanistiniu entuziazmu, antikinės Romos meno ir literatūros palikimui įkvėpti naują gyvybę. O kadangi po nepavykusio valstiečių sukilimo jie persiorientavo į kunigaikščių pusę, tai jų ir jų sekėjų humanizmas bei Reformacija įgijo dar ir „kunigaikštišką" pobūdį. Dėl to moralizuojantys svarstymai religine tematika arba panegirikos šio pasaulio galiūnams sudarė svarbiausią jų poezijos dalį. Forma tokiais atvejais dažniausiai neatitikdavo turinio, ir eilės tapdavo tik madingu žaidimu ar mokyklinėmis pratybomis[23]. Kaip būdingą tokios poezijos pavyzdį galima paimti kunigaikščio Jono Radvilos mirties proga Melanchtono parašytą eilėraštį, kurį jis pridėjo prie Agripos „Kalbos".

> O kaip trumpas ir pilnas skausmų žmonių gyvenimas, – rašo Melanchtonas, – kaip menką valandėlę jis trunka. Iš kur toji mirties valdžia, žino tik viena Bažnyčia. Kiti nepažįsta tos blogybės pradžios sėklų. Kiek gyvena vargingosios Adomo giminės vaikų, visa toji minia yra nuodėmės prispausta ir pilna kaltybės. Visi yra kalti, ir visus slegia tas pats likimas. Jis ištiesė savo godžias rankas į jų laisvę. Taigi tam įstatymui, kurį

[23] Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 2, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1924, S. 1–16; Голенищев-Кутузов И., *Итальянское Возрождение и славянские литературы XV–XVI веков*, Москва: Академия наук СССР, 1963, с. 196.

išleido išmintingasis ir teisingasis kūrėjas, nors jis žiaurus, reikia paklusti gryna širdimi. Todėl po to, kai likimas ką tik suteikė Sarmatijos genčiai gilaus liūdesio ir skausmo priežastį, pagrobdamas garsų dorybingumu kunigaikštį Joną, kuris buvo visos Radvilų giminės garbė, Respublika liūdi, nes neteko teisingo kunigaikščio, ir tėvynė kenčia nuo tos žaizdos. Jis tikėjo, kad žmonės negimsta atsitiktinai, kad karalystės negali ilgai išsilaikyti neteisia jėga, ir žinojo, jog dieviškoji mintis sutvėrė pasaulį ir davė amžinojo teisingumo įstatymus. Pripažindamas šią dievybę, jis pakluso jos įstatymams ir gynė teisingus savo tautos poreikius. Studijuodamas mokslus, jis padarė garbingą savo širdį, kad geriau pažintų kilniąsias Dievo teises. Jo kalba tekėjo kaip upės srovė ir kaip saldus medus: tokia maloni buvo jo iškalba. Tačiau niekados jis nesinaudojo ja prieš įstatymus, bet visados stengėsi pasakyti, kas Dievui malonu...[24]

Pateiktos eilės parašytos antikinėje ir humanistinėje literatūroje paplitusiu eleginiu distichu. Tačiau ši eilėdara beveik visai neduoda to, dėl ko galėtume minimas eiles laikyti poezija. Iš esmės tai tik eiliuota proza, dėstanti pagrindinius protestantiškos teologijos principus apie žmonių pirmapradę nuodėmę, apie valios nelaisvumą, apie lemtį ir pan. Ji beveik nesisieja su tuo asmeniu, kuriam skiriama. Velionis Radvila čia ne konkretus žmogus, bet tik toks, koks jis turi būti pagal Reformacijos propaguotojų įvaizdžius ir jų teologinę moralę. Net sakinys apie Radvilos iškalbingumą dėl savo aukštos hiperbolės yra atitrūkęs ir pritaikomas kiekvieno labai giriamo asmens charakteristikai. Apskritai Melanchtono eilėraštis yra būdinga besitraukiančio iš humanistinių pozicijų Reformacijos atstovo poezija. Šios eilės reikšmingos mums ne tiek savo turiniu bei poetine verte, kiek tuo, kad apskritai parodo šio žymaus Vokietijos Reformacijos veikėjo santykius su Lietuva. O jis stengėsi daryti įtaką Lietuvos–Lenkijos ideologiniam gyvenimui.

Glaudžiausius ryšius Melanchtonas palaikė su lenkais. Jiems, taip pat Žygimantui Augustui, jis parašė daug laiškų. Keletas jo darbų buvo išspausdinta Krokuvoje[25]. Jis ir pats, kaip minėta, norėjo aplankyti Krokuvą. Jis norėjo per Krokuvą veikti Lenkiją ir patraukti ją į Reformacijos pusę. Kaip matyti iš Melanchtono 1552 m. Vitenberge išspausdinto darbo[26], autorius nebuvo abejingas ir Rytų Prūsijos Reformacijos reikalams, būtent jis įsikišo į daug triukšmo sukėlusią Andreaso Osiandro „ereziją", į kurią ir Mažvydas, kaip jį kaltino jo priešai, buvo įsipainiojęs. Jis turėjo – tai minėta aukščiau – nemaža mokinių iš Lietuvos. Melanchtonas stengėsi patraukti į savo pusę Reformacijon linkusį Radvilą Juodąjį ir per jį laimėti Reformacijai Lietuvą.

Kai kuriais požiūriais Melanchtono mokymas skyrėsi nuo Liuterio. Kai kuo jis linko į Šveicarijos reformatoriaus Jono Kalvino pusę ir apskritai į kompromisus, kaip tai rodo jo parengtas „Leipcigo Interim". Dėl to po Liuterio mirties Melanchtonas buvo smarkiai puolamas griežtųjų liuteronų, o jo sekėjai „filipininkai" kai kur net persekioti. Kadangi apie 1556 m. ir Lietuvoje buvo pakrypta į Kalvino pusę, reikia manyti, kad Melanchtono įtaka ir autoritetas čia turėjo būti didesnis net už Liuterio. Atrodo, kad ir Agripa buvo „filipininkas". Gal tam tikrą apibendrinančią reikšmę, rodančią Melanchtono populiarumą Žemaičiuose, turi vizitatoriaus Tarkvinijaus Pekulo pas Mikalojų Daukšą Krakėse rasta graikų kalbos gramatika su jo prakalba[27].

[24] *Hei quam vita fugax hominum est et plena dolorum,*
Exigui quamquam temporis ista mora est.
Unde sit hoc mortis, scit sola Ecclesia, regnum,
Non alii norunt semina prima mali.
Quotquot Adae vivunt misera de stirpe creati,
Obruta peccato turbaque tota rea est...

[25] Žr. Estreicher K., *op. cit.*, t. 22, s. 271–272.

[26] *Antwort auff das Buch herrn Andreae Osiandri von der Rechtfertigung des Menschen*, Wittenberg, Veit Creutzer, 1552.

[27] Žr. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: Feodalinis laikotarpis, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 242.

Prieš Erazmo humanizmą

Šis protestantiškas uolumas ir yra viena iš priežasčių, kad Agripa, kaip ir jo mokytojas Melanchtonas, tolesnėje literatūrinėje veikloje traukiasi iš humanistinių pozicijų ir pereina į religinės tematikos darbus. Yra kai kurių duomenų jau pačioje „Kalboje", rodančių, jog Agripa į visą humanizmo judėjimą žiūri rezervuotai. Jis, kaip ir jo Vitenbergo mokytojai, Reformacijos religinius siekius nori iškelti visų kultūrinių reikalų priekyje. Todėl pačioje „Kalbos" pradžioje jis giria velionio Radvilos dvasinę tėvynę – Liuteronų Bažnyčią. Jis palaiko velionio dėtas pastangas daryti įtaką valdovui, siekiant sudaryti dar palankesnes sąlygas Reformacijai Lietuvoje[28]. Jo nuomone, tik besiplatinanti liuteroniška Reformacija suteikusi Lietuvai didžiausią ir tikriausią šlovę ir išmintį[29]. Iš kitos pusės, Agripa į antrą vietą nustumia antikinės filosofijos ir literatūros atstovus, iš kurių kai kuriuos tokio tipo humanistai, kaip garsusis Erazmas Roterdamietis, jau buvo sulyginę su Katalikų Bažnyčios šventaisiais. „Kalbos" autorius, kaip ir Liuteris ir jo mokytojas Melanchtonas, nelabai vertina Platoną. Agripa įsitikinęs, jog Jonas Radvila ir visi kiti Reformacijos išpažinėjai buvę laimingesni už Platoną, nes jie ir jų tėvynė pažinusi ne tik to Antikos filosofo mokymą, bet visų pirma Evangeliją, ir jie esą tikrosios Bažnyčios nariai. Matyti, kad Agripa tęsia diskusiją, kuri užsimezgė savo metu tarp Erazmo Roterdamiečio ir Liuterio bei Melanchtono. Nors jis aiškiai neįvardija savo ideologinio priešininko, bet jo mokymą laiko „baisia išminties rūšimi"[30].

Kuo šis mokymas baisus? Ir Erazmas Roterdamietis, ir Reformacijos pradininkai skelbė „krikščionišką filosofiją". Ir vieni, ir kiti palaikė italų humanistų keliamą mokslinės kritikos šūkį „Atgal prie šaltinių" (*Ad fontes*) ir jį taikė Biblijai. 1516 m. Erazmas Roterdamietis, pritaikydamas racionalų metodą, išleido nauja kritikos dvasia patikrintą Naująjį Testamentą graikų kalba, skirtingą nuo Katalikų Bažnyčios vartojamos Biblijos, kuri originalo kalba nebuvo skaitoma. Liuteris šį Erazmo parengtą leidimą paėmė pagrindu savo verčiamai Biblijai į vokiečių kalbą. Tačiau teocentriškai galvojantį Liuterį gąsdino per didelis Erazmo racionalizmas bei antropologizmas. Mat Erazmas reikalavo, kad religija būtų paprasta ir prieinama kiekvienam sveiko proto žmogui, kad ji būtų papildyta visu ano meto mokslu, įskaitant ir Antikos laimėjimus. Liuteris kaip tik ir bijojo to stipraus proto bei mokslo elemento religijoje, per didelio dėmesio pagoniškai senovės kultūrai bei mitologijai ir per mažo teologijai. Jis gerai jautė, kad mokslas ir protas nesiderina su religija ir kad tuose Erazmo reikalavimuose glūdi dideli pavojai ne tik senajai katalikų religijai, bet ir naujajai – Reformacijai.

Centralizuotos ir monarchinės valdžios, „kunigaikštiškos reformacijos" šalininkui Liuteriui netiko ir Erazmo liberalumas. Juk šis humanistas kritikavo Katalikų Bažnyčią už tai, kad ji per pusantro tūkstančio metų tvarkė žmonių santykius bausmėmis žemėje ir kitame pasaulyje. Jo nuomone, Bažnyčia turinti būti auklėjimo, o ne baudimo įstaiga. Joje turi derėti krikščioniška dvasia, menai bei mokslai ir taika. Dėl to Erazmas kai kuo panašus į savo draugą utopistą Thomasą More'ą. Tačiau Liuteris, Melanchtonas ir jų draugai kūrė aktyvią ir kovingą Reformaciją, kurioje bausmių ir prievartos sistema buvo ne mažiau vertinama negu Katalikų Bažnyčioje.

Aštriausiai Erazmas ir Liuteris susikirto dėl valios laisvės. Liuteris dėl to dalyko laikėsi vadinamojo determinizmo. Jis tvirtino, kad Dievas žmogui iš anksto paskiriąs likimą, nepaisydamas jo nuopelnų žemėje (*servum arbitrium*). Žmogus šioje žemėje esąs žuvęs dėl Adomo nuodėmės,

[28] [...] *ut regis animum ad salutarem ecclesiarum constitutionem flectat*; p. [32].

[29] [...] *patria* [...] *summam aeternamque sapientiam, viva filii dei voce patefactam, et discit, et docet, et credit*; p. [7].

[30] *Non amplectimur horridum illud sapientiae genus.*

o jį mirdamas atpirkęs Kristus. Todėl tam bevaliui ir žuvusiam žmogui dabar belieka tikėtis malonės ir išganymo iš Dievo, ir tik tas tikėjimas jį išgelbėsiąs. Prieš tokią Liuterio pesimistinę žmogaus lemties „teoriją" 1524 m. pasisakė Erazmas, gindamas žmogaus laisvą valią, tikėdamas jo sugebėjimu pasiekti laimę, optimistiškai žiūrėdamas į žmogų. Tai jis išdėstė savo darbe „Diatribė apie laisvą sprendimą" (*De libero arbitrio diatribe*). Į jį Liuteris atsakė piktu pamfletu „Apie vergišką sprendimą prieš Dezideriją Erazmą" (*De servo arbitrio contra Des. Erasmum*, 1525). Erazmas už tai neliko skolingas ir tuo pačiu tonu atsakė kitu savo darbu „Diatribė prieš Liuterio nelaisvą sprendimą" (*Diatribe contra servum arbitrium Lutheri*, 1527). Už tai Liuteris jį išvadino laisvamaniu, besišaipančiu diferentu, kurio reikia vengti kaip nuodų.

Įdomu, kad dar nedraugiškiau Erazmas buvo nusiteikęs Melanchtono atžvilgiu, nepaisant to, kad šis Reformacijos teoretikas pasisakydavo prieš jį ne tokiu aštriu tonu. Kai lenkų vyskupas Krzyckis pranešė Erazmui, jog jis pasikvietęs Melanchtoną į Lenkiją, tas labai nusistebėjo ir pavadino pastarąjį didesniu liuteronu negu pats Liuteris[31]. Matyti, jog Erazmą labiau gąsdino Melanchtono gilesnis negu Liuterio išsimokslinimas ir labiau pagrįsti sprendimai.

Humanistiniame ano meto pasaulyje (ir Lietuvoje) Erazmas Roterdamietis buvo labai įtakingas žmogus. Jis turėjo daug draugų ir priešų. Jį palaikė karaliai, popiežiai. Tarp jo gerbėjų buvo ir Lietuvos–Lenkijos karalius Žygimantas Senasis, kvietęs jį apsilankyti ir siuntęs jam honorarų. Lenkijoje, kaip ir kitur, tačiau su dedikacijomis lenkų politiniams veikėjams, buvo spausdinami labai daug kartų (apie 70) jo darbai. Jie buvo platinami ir Lietuvoje[32]. Net po visuotinio Tridento Susirinkimo, kur kai kurie Erazmo darbai buvo pasmerkti ir įtraukti į uždraustų knygų sąrašą, jo darbai nesiliauta spausdinti. Ir 1585 m. Vilniuje buvo išspausdinta Erazmo knyga lenkų kalba „Krikščioniškasis karys" (*Rycerstwo chrzesciańskie*). Jo autoritetu remiasi, pavyzdžiui, Simonas Budnas, lygindamas Biblijos tekstų variantus (1574). Erazmą Roterdamietį gerai pažino Lietuvos skaitytojai ne tik iš Lenkijoje spausdinamų knygų, bet ir iš atvežamų iš kitur[33]. Be abejo, visi gerai žinojo apie tą polemiką, kuri vyko tarp jo ir liuteronizmo propaguotojų. Todėl Agripa ir neranda reikalo supažindinti skaitytoją su Erazmu ir jau iš karto įspėja jo saugotis. Erazmo mokslas žmogaus prigimčiai ir Dievo valiai prieštaraująs dėl to, kad jis draudžiąs žmonėms gedėti mirusių ir kad gedulą jis laikąs net beprotyste (*insania*). Tik Liuteronų Bažnyčia tinkamai įvertinusi mirusiųjų gailėjimąsi ir gedulą.

Toks didelis Reformacijos mokymo gerbimas ir erazminio humanizmo kritika gana aiškiai rodo, kad Agripos raštų humanistinės tendencijos gana smarkiai suvaržytos konfesinių įsitikinimų ir reikalavimų. Tačiau ir tokiu atveju Agripos „Kalbos" skaitytojas randa kai kurių vertingų duomenų, charakterizuojančių XVI a. vidurio Lietuvos visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą.

Jono Radvilos charakteristika ir kai kurios ano meto kultūros tendencijos

Agripa savo darbelį pradeda panegirinio pobūdžio eilėmis, skiriamomis išgarsinti kunigaikščių

[31] Plg. *Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami*, przełożyła i opracowała Maria Cytowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, s. 271–272.

[32] Kai kurios jo knygos buvo spausdinamos ir su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniu herbu, pvz., *Liber cumprimis pius de praeparatione ad mortem*, Cracoviae, 1540.

[33] Apie Erazmo Roterdamiečio veikalą *Adagia* Mikalojaus Daukšos bibliotekoje žr. plačiau: Lebedys J., *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 152–153.

Radvilų herbus: *In insignia illustrissimorum principum Radzivilorum Oliciae et Nesvisi ducum etc. carmen a W. Agrip. scriptum*. Turėdamas prieš akis Radvilų herbą – išskėstais sparnais erelį – jis rašo, kad tas padangėse sklandąs kovingasis Jupiterio paukštis simbolizuojąs Radvilų namą, kurio garsas, dorybių sparnais keliamas, siekiąs dangaus žvaigždes. Dideli esą Radvilų nuopelnai tėvynei[34].

Poetiniu atžvilgiu šis eilėraštis yra gal kiek reikšmingesnis už minėtą Melanchtono eilėraštį bent dėl to, kad jis yra pasaulietinio turinio, ir jo mintis įvilkta į poetinį, nors ir gerokai tuo metu nuvalkiotą ir labai hiperbolizuotą, vaizdą. Kaip ir Melanchtono eilėraštis, Agripos eilės parašytos klasikine lotynų kalba ir labai mėgstamu lotyniškoje humanistinėje poezijoje eleginiu distichu. Šis eilėraštis išreiškia pagrindinį Agripos „Kalbos" siekimą – išgarsinti savo globėjus Radvilas. Iš tikrųjų kalbos autorius aukštais tonais giria šios įtakingos šeimos senolius, kovojusius narsiai su priešais, mini tai, kad „Šventosios Romos imperijos" valdovas Karolis V suteikė jiems kunigaikščių titulus[35]. Apie Radvilų – Mikalojaus Juodojo ir Mikalojaus Rudojo – įtaką to meto politiniame gyvenime jis kalba taip: „(Laidotuvėse) dalyvauja du didžiai išmintingi kunigaikščiai, kurių rankose yra aukščiausia valstybės valdžia – Mikalojus Radvila, Vilniaus vaivada, aukščiausiasis maršalka ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kancleris, tikrasis šio velionio brolis. Kitas to paties vardo Trakų vaivada ir vyriausiasis kariuomenės vadas, jo pusbrolis..."[36]

Pačiam velioniui Jonui Radvilai, kurio mirties proga parašyta ši kalba, čia, suprantama, skiriama daugiausia vietos. Radvilos gyvenimas arba autoriaus samprotavimai apie jį sudaro visos kalbos ašį, apie kurią sukasi visi kiti epizodai. Vis dėlto reikia pasakyti, kad Agripa nesukuria tokios ryškios ir konkrečios velionio charakteristikos, kokios būtų galima laukti. Tiesa, jo Radvila yra bent kiek konkretesnis negu minėtoje Melanchtono charakteristikoje, bet vis dėlto, be poros individualių fizinių žymių, jis ir čia yra tik gerųjų, autoriaus nuomone, žmogiškųjų ypatybių rinkinys, ir sunku nustatyti, kiek jos buvo realios. Žinoma, kalbos pobūdžiui ir velionio charakteristikai įtakos turėjo pati mirties minėjimo proga, nes paprastai tokiais atvejais stengiamasi apie mirusįjį pasakyti *nihil nisi bene*. Dėl to autoriaus teiginiai apskritai geriau tinka charakterizuoti ano meto gyvenimą, ir jie, palyginti su kitų šaltinių duomenimis bei jais papildyti, sudarys tam tikrą Lietuvos–Lenkijos visuomenės gyvenimo bei kultūros vaizdą.

Agripa net stengiasi pasiteisinti skaitytojui, kodėl jis negalėjęs plačiau ir konkrečiau charakterizuoti velionį. Jam trukdžiusi ta aplinkybė, kad jis nesąs iš tų žmonių, kuriems artimiau buvęs pažįstamas miręs kunigaikštis. Todėl jis ir siūlo Jono Radvilos gyvenimo istoriją rašyti tiems, kurie jį geriau pažinę, ir, be to, tokiems, kurie esą geriau pasirengę ir labiau tinka tokiai istorijai parašyti. Jis pats, kaip kukliai pareiškia, esąs netalentingas ir neturėjęs progos pažinti velionio šlovingų darbų bei sumanymų. Šią trumpą kalbą jis rašąs, norėdamas tik išreikšti gedinčiai Radvilų giminei užuojautą ir duoti jai savo palankumo liudijimą.

Pasakodamas apie velionio jaunystės metus, autorius supažindina skaitytoją su savo meto

[34] *Martius aerium coelo Iovis ales aperto*
Per tenebrosa vagans, nubila carpit iter.
Errantesque procul reliquas pendere volucres
Praelustri timidum cernit ab arce genus.
Sic vestrum celebri nomen virtute paratum
Radzivili volitans fama sub astra vehit..., p. [2].

[35] Faktiškai šis imperatorius tik išplėtė visiems Radviloms privilegiją, kuri buvo gauta iš imperatoriaus Maksimilijono dar 1518 m. Žygimantas Augustas ją patvirtino 1549 m.

[36] *Adsunt duo sapientissimi principes, penes quos est summa rerum potestas – Nicolaus Radzivil, palatinus Vilnensis, Marschalcus supremus ac cancellarius magni Ducatus Lithuaniae, frater huius mortui germanus. Alter eiusdem nominis palatinus Trocensis ac summus rei militaris praefectus, patruelis...*, p. [16].

auklėjimo bei mokymo sistema. Žinoma, visų pirma ten kalbama apie kilmingo jaunimo mokymą. Kadangi kilmingųjų dvaras, ypač tokių didikų kaip Radvilos, turėjo galimybių pirmiausia susipažinti su naujomis kultūros ir pedagoginės minties tendencijomis, taip pat dėl to, kad to dvaro mokykla davė toną visai kalbamo meto mokyklai, tai iš pasakojimo apie Radvilos auklėjimą bei mokymąsi susidaro to meto mokyklos vaizdas. Radvilų rūmai patys buvo pasidarę kilmingo jaunimo mokykla: Lietuvos bajorai laikė garbe leisti savo sūnui pabuvoti ir pasimokyti tų didikų namuose, panašiai kaip Lietuvos–Lenkijos jaunimas auklėdavosi karaliaus dvare, užsienio valdovų dvaruose.

Būdinga, kad autorius, kalbėdamas apie velionio jaunąsias dienas, mokymosi klausimais polemizuoja su kai kuriais (jų vardų nemini) didikais, kurie mokymąsi bei mokslą laikė negarbingu daiktu ir net gėda (*indignum*). Anot tų senosios kartos žmonių, lankyti mokyklas ir mokytis reiškia nusileisti iki beturčių ir paprastų žmonių, kurie mokosi, norėdami įsigyti sau pragyvenimo šaltinį. Turtingam ir aukštos kilmės žmogui taip daryti netinką, nes jis turįs garantuotą pragyvenimo šaltinį ir be mokslo[37]. Tačiau „Kalbos" autorius pažymi, kad tokie didikai kaip tik patys darą sau gėdą, nes, kai jų tokie neišsilavinę ir nemokyti vaikai pašaukiami prie valstybės vairo, jie tampą tik pragaištingiausių suiručių valstybėje priežastimi ir taip patarnauja ne tiek tėvynės gerovei, kiek jos pražūčiai. Velionio Radvilos tėvas aiškiai žinojęs, kad valstybė tvirta yra dėl gerų sumanymų. Todėl jis rūpinęsis savo vaikus, tarp jų ir Joną, išmokyti garbingų mokslų, išauklėti juos dievobaimingus ir griežtoje drausmėje.

Iš to matyti, kad dar XVI a. pirmoje pusėje Lietuvoje buvo dvi priešingos pažiūros į mokymąsi: senoji, viduramžinė, reikalavusi iš savo valdovų ir didikų tvirtos rankos bei sugebėjimo valdyti kardą, o raštą ir švietimąsi atidavusi vienuoliams ir dvasininkams, ir humanistinė – laikiusi mokėjimą naudotis plunksna, net teptuku bei muzikos instrumentu, taip pat turėti šviesią bei išmokslintą galvą, ne mažesne dorybe už sugebėjimą valdyti kardą. Tai buvo konservatyvi, bažnytinė ir pasaulietinė bei mokslinė tendencijos.

Jau ne vienas to meto žmogus buvo supratęs, kad pirmoji pažiūra į mokymąsi yra atgyvenusi ir kėlė mintį, kad mokymasis turi būti sekuliarizuotas ir tinkamai įvertintas. Pavyzdžiui, tokį persilaužimą XVI a. pradžioje buvo išgyvenęs poemos apie lietuvišką taurą autorius Mikalojus Husovianas. Jis pats, pasinaudodamas savo jaunystėje pamėgtos medžioklės vaizdais, apie tai rašo šiais žodžiais:

> [...] daugelis žino gerai,
> Kur aš praleidau tuomet niekada negrąžinamą laiką.
> Vengiau mokslo tada, nekenčiau jo iš tiesų,
> Siekiu jo gi dabar aš visom net širdies, proto galiom,
> Gaudau nūnai jį visur – spendžiu tinklus įvairius.
> Užkampy aš nelindžiu, bet stropiai laiką medžioju,
> Kurs nuo mokslų manų buvo pagrobtas seniau.[38]

Kova tarp konservatyvios Katalikų Bažnyčios pažiūros, švietimą laikiusios sau priklausančiu dalyku, ir priešingos, humanistinės bei pasaulietinės pažiūros į mokymąsi vyko ir steigiant mokyklas. Kaip žinoma, Vilniuje mokyklą norėjo įsteigti kai kurie vaivados Stanislovo Goštauto aplinkos žmonės, būtent jo raštininkas ir pasiuntinys Janas Wilamowskis drauge su Jurgiu Zablockiu, tačiau nesėkmingai, nes pasipriešino Katalikų Bažnyčia, bijojusi konkurencijos savajai

[37] Žr. *Oratio*, p. [18–19].

[38] Husovianas M., *Giesmė apie stumbrą*, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1977, p. 33; eil. 94–100.

mokyklai, taip pat erezijų. Aplenkiant Katalikų Bažnyčią, tokią mokyklą 1539 m. pasisekė įkurti Abraomui Kulviečiui, tačiau dėl persekiojimo ji turėjo užsidaryti. XVI a. viduryje Mykolas Lietuvis, pripažindamas švietimui didelę reikšmę tautos gyvenime, skaudžiai išgyveno, kad pačioje Lietuvoje tuo metu nebuvo taip reikalingos gimnazijos. *Gymnasiis litterariis, dolendum, caremus*, pasakyta jo knygos V skyriuje. Nesant vietoje tokių humanistinio pobūdžio gimnazijų nei aukštųjų mokyklų, Lietuvos jaunimas buvo priverstas aukštesnio mokslo ieškoti svetur. Beveik visą XV a. svarbiausia mokslo įstaiga lietuvių studentams buvo Krokuvos universitetas. XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje studentų srautas pasuko į Vakarų Europos universitetus. Ypač aukštai buvo vertinamos studijos pirmojoje humanizmo tėvynėje Italijoje. Ten studijuoti stengėsi visų pirma tie, kuriems leido lėšos vykti į tokią tolimą kelionę. Italijoje studijavo Radvilos, Juodasis ir Rudasis, taip pat nemaža kitų panašios, o kartais ir žemesnės, visuomeninės padėties žmonių.

Agripa kaip tik ir pasakoja, kad ir Jonas Radvila studijų tikslais savo žingsnius buvo nukreipęs į Italiją. Jis pats ten savo valia nuvykęs, nes turėjęs didelį norą mokytis. Būdamas iš prigimties gabus mokslui, Radvila ten išmokęs daug dalykų, buvusių reikalingų būsimajam valstybės vyrui. O tie dalykai buvo visai humanistiški – iškalba ir istorija. Taigi tie mokslai turėjo paruošti jaunuolį politinei veiklai[39]. Betgi iš tų dviejų mokslų didžiausių gabumų Radvila parodęs iškalboje. Šioje srityje jis padaręs tokią pažangą, kad pralenkęs visus. Jo kalba buvusi už medų saldesnė ir tekėte tekėjusi lyg srovė. Jis turėjęs neįtikėtinai gerą atmintį ir neišsemiamus iškalbos išteklius. Autorius prie šių pagyrų prijungia nemenką hiperbolę, savo aprašomą jaunuolį išmintimi ir rimtumu palygindamas su garsiuoju Katonu, o iškalbingumu – su pačiu Ciceronu: tie romėnai nesugebėję daugiau už Radvilą[40].

Galima sutikti, kad Radvila pasiekė tobulumą iškalboje. Bet kartu turime prisiminti, kad tokias pagyras skatino ir ano meto kultūros darbuotojų įsitikinimas. Iškalbai tuo metu, kai knyga ir visa kita spauda buvo dar pradinėje stadijoje ir kai daugiausia lėmė gyvas žodis, buvo teikiama didelė reikšmė. Laikantis antikinių tradicijų, retorikai buvo skiriama svarbiausia vieta meno teorijoje. Iškalbą nuolat tobulinti iš savo pastorių reikalavo Liuteris ir Melanchtonas. Retorikos pagalba jie tikėjosi savo doktrinai laimėti visą pasaulį. Iškalba turėjo didelę reikšmę auklėjant naują inteligentiją, kuri turėjo stoti į kovą su gerai išsilavinusiais kazuistikoje ir iškalboje katalikų dvasininkais. Žodžio jėgą suprasti ir ją panaudoti ideologiniais tikslais reikalavo ir universitetų programos[41]. Todėl „Kalbos" autorius Radvilos asmenyje iškėlė ne tik individualius jo bruožus bei ypatybes, bet ir parodė, koks, jo nuomone, turi būti ano meto apsišvietęs politinis veikėjas: gerai įsisavinęs gyvenimo mokytoją – istoriją ir sugebąs gražia ir gera forma („ciceroniška") išreikšti savo mintis.

Tolesnėje velionio Radvilos charakteristikoje išryškėja, kad XVI a. viduryje keitėsi pažiūra į muziką, šokį ir fizinį lavinimą. Tai matome iš to, kad Agripa randa reikalą ginti velionį kunigaikštį nuo žmonių, priekaištavusių jam dėl to, kad jis mėgęs tuos dalykus. Radvilai labai patikusi muzika, ir jis išmokęs taip meniškai groti kanklėmis (*tangere testudinem*), kad tuo menu pralenkęs net didelius menininkus. Autorius šį kai kurių žmonių laikomą nekunigaikštišku užsiė-

[39] [...] *quae ad Rempublicam gerendam pertinebant, strenue didicit, praecipue vero in studio eloquentiae ac historiarum cognitione, quae duo inprimis Reipublicae utilia esse putabat, studiosissime versabatur...*, p. [20].

[40] [...] *ut neque Cato in Republica Romana sapientia et gravitate, nec Cicero summa dicendi facultate plus potuerint, quam hic in nostra*, p. [25–26].

[41] Pavyzdžiui, Karaliaučiaus universiteto programose pažymėta: *Primo tradatur Rhetorica, cui lectio historica sit coniuncta...*; plg. Ročka M., „M. Mažvydo lotyniškieji raštai", in: *Literatūra*, 1964, t. 7, p. 118–119; taip pat žr. šio leidinio p. 128–129.

mimu pomėgį pateisina biblinio žydų karaliaus Dovydo ir graikų politinio veikėjo Temistoklio pavyzdžiais. Kartu jis mini, jog Radvila mėgęs ir italų šokio meną. Italų šokius kunigaikštis šokdavęs taip grakščiai, jog atrodydavę, kad jis kojomis žemės nesiekia. Agripa, nenorėdamas, kad kas nors priekaištautų velioniui ir dėl šokių, paaiškina, jog taip jaunuolis užsiiminėjęs mankšta, kad kūnas nestingtų nuo neveiklos.

Lietuvoje muzika, žinoma, buvo ne naujiena. Jau XV a. ir XVI a. pradžioje buvo gana didelių muzikinių kolektyvų (Trakuose, Vilniuje). Ja naudojosi Bažnyčia. Šiuo atveju problema yra ta, kad iš seno buvo manoma, jog kunigaikščiui groti nedera, lygiai taip, kaip rašyti poeziją. Kunigaikščio tikrasis užsiėmimas – valdyti, atsidėti valstybinei bei politinei veiklai. Tik dvariškių pareiga linksminti kunigaikštį meno kūriniais, šokiais, muzika ir dainomis. Betgi humanizmo įtakoje keitėsi ir ši pažiūra. Agripa jau pateisina tai, kad kunigaikštis ir pats užsiiminėja menu ir tiki, kad toks užsiėmimas yra ne tik naudingas, bet ir reikalingas visuomenei. Galimas daiktas, kad tokiai pažiūrai į meną susidaryti turėjo įtakos Liuteris, kuris teigiamai vertino muzikos reikšmę. Žinoma, toks ir velionio Radvilos, ir Agripos požiūris į meną visai nesiderino su kalvinistiškos Reformacijos, į kurią netrukus palinko Radvila Juodasis, teiginiais. Kalvinas griežtai pasisakė prieš išorines Dievui garbinti priemones, prieš paveikslus, muziką, ceremonijas. Tai ir yra viena iš priežasčių, kad kalvinizmas Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, beveik nesukūrė savo poezijos ir tenkinosi tik psalmių giedojimu ir jų sekimais.

Didikų kritika

Agripa, gindamas jaunąjį Radvilą ir jo humanistines pažiūras į mokslą ir meną ir peikdamas senąsias, tą kritiką perkelia į socialinę bei moralinę plotmę. Dėl muzikos jis ima kritikuoti prabangoje ir lošimuose paskendusius didikus. Autorius pabrėžia, kad nepalyginamai geriau atvangos metu užsiiminėti kai kieno peikiama muzika, negu tas valandas skirti kauliukams ir per juos gaišinti savo ir savo pavaldinių turtą[42]. Lošimo padariniai būna labai sunkūs, nes, neužtekus pinigų, tie turtų eikvotojai ima grobti, be jokio gailesčio prievartauti savo pavaldinius. Jo meto žmonės esą liudininkai atvejų, kai dėl šitokių plėšikavimų kai kurių didikų žemėse kildavęs badas ir mirdavę žmonės su vaikais. Nesą abejonės, kad tokie didikai susilauksią sunkios bausmės. Kaip tik dėl to kunigaikštis Radvila, autoriaus nuomone, buvo teigiamas pavyzdys, ir jo meno pomėgis ne tik nepeiktinas, o girtinas.

Toliau girdamas velionį, „Kalbos" autorius akcentuoja tokias jo visuomenines dorybes kaip švelnumą pavaldiniams, paprastesniems žmonėms ir taikingumą. Už šiuos dalykus nieko nesą garbingiau. Agripa kelia aukštai ir jo teisingumą. Dėl pastarosios savo dorybės jis buvęs laikomas priebėga ir užtarėju visų našlaičių, našlių ir vargšų, taip pat šio pasaulio galiūnų persekiojamų žmonių (*Commune refugium*). Jisai, kai tik nustatydavęs esant bylą teisingą, visu rimtumu gindavęs nuo tironų skriaudžiamąjį. Jis jokiu būdu nesutikęs, kad Lietuvoje įstatymai būtų tokie, kaip juos apibūdino iš istoriko Herodoto raštų žinomas skitas Anacharsis, esą jie panašūs į voratinklius, ir kaip voratinkliai sulaiko silpnesnius gyvius, o stipresnius praleidžia, taip ir įstatymai menkus žmonelius apraizgo ir supainioja, o galingieji ir turtingieji įstengia juos sudraskyti. Velionis Radvila tokios galingųjų ir turtingųjų savivalės nepripažinęs. Įstatymai, jo

[42] *Honestius existimare debemus Musica sese principes recreare, quam alea interim miserorum subditorum bona perdere*, p. [22].

[43] Žr. *Oratio*, p. [27–28].

nuomone, turi būti vienodi dideliems ir mažiems[43].

Vargu ar visos šios dorybės priskirtinos Jonui Radvilai. Greičiau tai yra paties Agripos pažiūros į socialinį teisingumą, nepasitenkinimas plačia didikų įtaka ir jų savivaliavimu. Reikia pasakyti, kad „Kalbos" autorius buvo ne pirmas toje antididikiškoje kampanijoje. Jau humanistas Husovianas poemoje apie taurą pavaizdavo Vytautą, kuris visokiais būdais saugojęs teisingumo sritį bei tramdęs didikų savivalę ir kovojęs prieš neteisingumą teismuose. Dar ryškesnės didikų kritikos pavyzdys randamas Mykolo Lietuvio „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius". Jo nuomone, dėl didikų kaltės Lietuvoje faktiškai nesą jokio teisingumo, nes viskas matuojama pinigu ir dovanomis. Todėl savo darbo IV skyriuje, kur plačiausiai liečiami teismo ir teisingumo reikalai, jis daug sykių kartoja „ima" ir pažymi, kad žmogus, kuris patenka į tokį teismą, ieškodamas teisybės, netenka visko. Mykolas Lietuvis dėl to kaltina visų pirma didikus: „Net pagonių įstatymai draudžia imti mokestį už teisingumą. Mokesčio ėmimas už teisingumą įsiskverbė pas mus prieš nedaugelį metų dėl žymiausių didikų negeistino įpročio palenkti įstatymus savo naudai"[44]. Jis kritikuoja visų pirma 1529 m. Lietuvos Statutą, kur buvo užfiksuotos didikų privilegijos, reikalauja jas panaikinti, įvesti teisingumą, lygų visiems. Teisingumą valstybės ramsčiu laikė ir lenkų humanistas Andrzejus Fryczius Modrzewskis. Apskritai humanistai reikalavo didikų savivaliavimą panaikinančios tvirtos ir centralizuotos valdžios ir tokio valdovo, kuris valdytų „geležine ranka". Stipri valdovo ranka turėjo būti įrankis, kovojant su vidurinių amžių teritoriniu susiskaldymu ir politinės valdžios susismulkinimu. Todėl ir Agripai, kritikuojančiam didikų savivalę ir neteisingumą, reikia pripažinti šiuo atžvilgiu humanistinius įsitikinimus.

Bet kaip suderinti kritiką didikų atžvilgiu su tuo, kad Agripos kalba skirta didikui Radvilai ir apskritai Radvilų rūmams. Ar nekritikuoja jis šių kunigaikščių politikos? Pasirodo, kad ne. Agripa, kalbėdamas jau apie Radvilų namų išsimokslinimą, išskiria juos iš kitų, senamadiškų ir prasilošusių didikų. Galingieji Radvilos jam yra virš kritikos.

Kalbamu atžvilgiu būdinga kito tų pačių Radvilų literato, „Radiviliados" autoriaus Jono Radvano, pateikiama didikų kritika. Pasakodamas apie baisius totorių išpuolius į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes, kai žūdavo daug žmonių ir dar daugiau būdavo išvaroma į nelaisvę, poetas apgailestauja, kad tuo pačiu metu didikai, susirinkę turtingame Vilniuje, linksminasi ir be jokio rūpesčio leidžia sau dienas. Savo pykčiui išreikšti jis įveda į poemą jaunuolį, kuris sužeistas pabėgo iš priešų apsupimo ir atvyko įspėti apie gresiantį didžiulį pavojų. Atvestas pas kunigaikštį ir stojęs diduomenės akivaizdoje, bajorų vardu jis kaltina didikus tingumu, nerūpestingumu ir savanaudiškumu, atpratimu nuo kario drabužio ir gėdos bei gailesčio jausmo neturėjimu, kai taip kenčia jų tėvynės žmonės. Juo labiau tokia padėtis esanti nepakenčiama, kad visa tai vyksta toje tėvynėje, kuri kadaise buvusi garsi savo didvyriais[45].

Jaunuolio kreipimasis ir jo griežti žodžiai paskleidę baimę tarp ponų, o didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas žygiui prieš totorius vadu paskyręs didiką Radvilą. Taigi ir čia didikas Radvila, panašiai kaip ir Agripos Radvila, yra ne toks kaip kiti: jis sudaro išimtį tarp tų puotaujančių ir išlepusių didikų. Jam galima patikėti valstybės gynimą.

Žinoma, tokioje diduomenės kritikoje, kuri neliečia didikų Radvilų, glūdi tam tikra propagandinė gudrybė. Joje atsispindi kova, kuri vyko tarp feodalinės aukštuomenės ir bajorijos. Kadangi pastaroji vis daugiau tuo metu ėmė įgyti įtakos, Radvilos ir jų rūmų propagandistai taip

[44] Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 48.

[45] Plg. Kazlauskas B., „Jono Radvano poema „Radviliada", in: *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 290–291.

pat ėmė orientuotis į šiuos naujuosius žmones, laikydami save jų globėjais ir jų interesų gynėjais. Tuo jie norėjo sustiprinti savo padėtį tarp beįsigalinčios bajorijos ir sukaupti savo rankose dar didesnę valdžią. Agripos kalba, matyt, irgi tarnavo šiam tikslui.

Lietuvių romėniškos kilmės legenda

Bene ryškiausias ir įdomiausias Agripos kalbos epizodas – legenda apie romėnišką lietuvių kilmę, apie Lietuvos garbingą ir ilgą priešistoriją, siekiančią net pirmuosius Romos imperijos amžius. Kaip ir visuose „Kalbos" pavaizduotuose dalykuose, taip ir šioje legendoje yra daugiau savo metą apibendrinančios minties negu konkretumo, ir autoriui rūpi ne tiek reali savo krašto charakteristika, kiek noras parodyti, koks turi būti kraštas, kur autorius gyvena, ir kokią vietą jo tėvynė turi užimti kitų tautų ir valstybių tarpe. Kaip ir daugelis humanistų, Agripa čia pasirodo savo krašto patriotas.

Išdėstydamas romėniškos kilmės legendą, Agripa, matyt, prieš akis turėjo visų pirma ne Lietuvos skaitytojus, nes jis aiškina kur yra Lietuva, su kokiais kraštais ji turi bendras sienas. Iš tikrųjų jis nori papasakoti apie Lietuvą tiems užsienio skaitytojams, kurie, anot jo žodžių, nebuvo palikę savo lizdelių ir nebuvo atkeliavę į jo aprašomą kraštą ir todėl turi apie jį kitokią nuomonę[46], o kai kada net pripaistę fantastiškų prasimanymų (*portenta*). Betgi jis galįs tikrai patvirtinti, kad Lietuva ir klimatu, ir žemės derlingumu, ir būtinų pragyvenimo reikmenų gausumu, taip pat žmonių papročiais, gabumais, dorybėmis beveik jokiai Europos tautai nenusileidžianti[47]. Autorius ir pasiryžęs teisingai papasakoti apie Lietuvą šioje savo kalboje.

Lietuva savo teritorija esanti didžiausia pasaulio kunigaikštystė. Didumu ji viršijanti daugelį karalysčių ir dėl to gavusi „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės" vardą. Ne mažiau didinga ir jos istorija, nes ji savo kilme susijusi su didžiąja Romos imperija. Šia proga Agripa pateikia savitą lietuvių romėniškos kilmės legendą, kurios kai kuriuos elementus randame jau kitų autorių minėtus, o kai kurie yra visai nauji.

Lietuvos pavadinimas esąs kilęs iš „Italijos", būtent iš formos su artikeliu – *L'Italia*. Mat iš metraščių esą žinoma, kad lietuviai kilę iš italų. Konkrečios lietuvių tautos kilmės aplinkybės buvusios tokios.

56 m. po Kr. žiauriausias žmogus, Romos imperatorius Neronas, įvedė visoje imperijoje baisią tironiją, nužudė net savo motiną ir mokytoją. Būsimi lietuvių senoliai, tarp jų ir Nerono giminaitis Julijus, išsigandę tų žiaurybių ir bijodami, kad ir jiems taip neatsitiktų, su savo šeimomis, pasiėmę daug turto ir reikalingo maisto, sėdę į laivus ir išplaukę ten, kur jie galėtų ramiai gyventi. Taip jie atplaukę į Baltijos jūrą ir įsikūrę Lietuvos žemėje. Čia jie radę malonią gyventi vietą, derlingą žemę, didžiulę daugybę žuvų, žvėrių, neįtikimai daug medaus. Dėl to jie čia ir pasilikę.

Romėnai-lietuviai išlaikę kai kuriuos senus papročius. Jie ir toliau kūrenę amžinąją ugnį, garbinę senolių dvasias, būrę iš aukų vidurių. Kaimo žmonės šių papročių laikąsi ir jo metu. Tuos papročius Agripa, kaip ir daugelis kitų uolių Reformacijos skelbėjų (pvz., Mažvydas), smerkia kaip pagoniškus, vadindamas juos tokiais stipriais žodžiais, kaip „velniškas kultas" (*Diabolici cultus*), „senobiškas mėšlas" (*pristinae sordes*). Ir lietuvių kalba kadaise buvusi lotyniška. Tai rodą labai daugelis žodžių. Ji tik pasikeitusi panašiai, kaip iš lotynų kalbos yra

[46] [...] *non procul a sui nidulis peregrinati in his regionibus aliam opinionem habent*, p. [8].

[47] [...] *nulli fere Europae nationi postponendam esse*, p. [8].

pasidariusi italų kalba. Lietuviai ir senovės romėnai esą panašūs ir savo prigimtimi, nes jie sumanūs, mylį teisybę, laisvei ginti nevengią jokio vargo ir pavojaus, neištižę ir nepatvirkę, be reikalo kitiems neskelbią karo, tačiau užpulti narsiai atmušą priešą. Namie jie esą griežti, padorūs, gabūs visokiems darbams ir žingeidūs mokslo. Norėdamas ypač iškelti lietuvius, autorius pabrėžia, jog lietuviai esą tinkami aukščiausiai kultūringo žmogaus dorybei – iškalbai (*idonei etiam ad eloquentiam*)[48]. Agripa teigia, kad lietuviai turį aukšto lygio meną ir literatūrą ir šiuo atžvilgiu mažai tenusileidžia italams[49]. Apskritai šis autorius tvirtina, kad už Lietuvą nėra geresnės valstybės niekur pasaulyje nei savo santvarka, nei valdžia, nei gyvenimo šventumu, nei įžymybėmis[50].

Nereikia įrodinėti, kad „Kalbos" autorius, taip charakterizuodamas lietuvius, perdeda. Tuose žodžiuose yra daugiau patriotinio jausmo, negu jis turėjo faktų savo teiginiams paremti. Patriotinio jausmo stiprumu Agripa nė kiek nenusileidžia Husovianui, Mykolui Lietuviui, taip pat aukštais žodžiais gyrusiems Lietuvą, jos gamtą ir žmones. Jis visai nuošalyje, be kritikos didikams, palieka ekonominius, socialinius bei politinius sunkumus, kuriuos kėlė kai kurie kiti to meto rašytojai, pavyzdžiui, Roizijus. Tik kalbos pabaigoje jis prisimena kai kurias nepalankias ir temdančias apskritai labai šviesų Lietuvos gyvenimo vaizdą politines aplinkybes, kad spaudžia (*premunt*) maskviečiai, kad gresia totorių užpuolimų pavojai, taip pat, kad įtartini yra ir priešingos valstybės pusės kaimynai ir draugai.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pateikiama Agripos legenda apie lietuvių romėnišką kilmę nėra iš kur nors nurašyta, ji yra originali ir sudaro atskirą variantą. Nors legenda apie Julijų, kurį Agripa laiko Nerono giminaičiu, primena senąjį, jau Jono Ostrorogo Kazimiero Jogailaičio vardu išdėstytą Romoje aiškinimą, kad Julijus, būtent Cezaris, įkūręs Vilniaus miestą (Vilnius – *Julia civitas*), tačiau čia, kaip matome, kitas Julijus. Be to, romėnų-lietuvių iškeliavimo laikas čia nukeliamas į kitą Romos imperijos laikotarpį. Kad Lietuvos vardas kilęs iš *L'Italia*, kad lietuviai garbiną tuos pačius, kaip ir romėnai, dievus, kūreną šventąją ugnį, ir kad lietuvių kalba panaši į lotynų kalbą, jau buvo rašęs Janas Długoszas „Lenkijos istorijoje", bet ten Vilniaus miesto įkūrėju laikytas kažin koks Pompėjaus šalininkas Vilius. Apie lietuvių atplaukimą į Žemaičių žemę laivais kalba Mykolas Lietuvis, bet jo „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" pažymima, jog tie lietuviai buvę Cezario kareiviai, audrų atblokšti nuo Britanijos krantų į Baltijos jūrą. Apie tai, kad lietuvių senoliai nuo Nerono pabėgę iš Romos į Šiaurės kraštus, pasakojama „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės metraštyje" (taip pat apie XVI a. vidurį), bet Agripa visai nemini garsiojo Palemono, o jo vieton stato minėtą Julijų. Agripa nemini ir menamosios romėnų ainių – lietuvių – genealogijos, kurią pateikia tasai metraštis ir kur yra įrašytas Radvila. Matyti, kad Agripa, nors ir sakosi sužinojęs apie tą legendą iš metraščių, ją buvo paėmęs ne iš „Lietuvos ir Žemaičių didžiosios kunigaikštystės metraščio", o iš kurio nors kito. Bet, greičiausiai, Agripa, kaip ir kiti šios legendos pateikėjai, stengėsi sukurti savo paties variantą, atitinkantį asmeninius politinius siekius.

Apskritai minimos lietuvių romėniškos kilmės legendos, nors būdamos daugiau literatūriniai reiškiniai negu istoriniai, vis dėlto nėra visiškai be pagrindo. Paprastai jų autoriai teikdavo joms tam tikrą politinę prasmę. Minėto Kazimiero Jogailaičio diplomato Ostrorogo aiškinimas, kad

[48] *Oratio*, p. [13].

[49] *Neque vero in his artibus etsi, ut parenti, Italiae cedunt, longe Italis postponendi sunt*, p. [13].

[50] [...] *certum est eius Reipublicae civem* [t.y. velionis Radvila – *M. R.*] *fuisse, qua nulla in terris neque melius instituta est, neque rectius administratur, neque sanctius vivit, neque praestantissimis quibusque rebus beatior est*; p. [6]. Ir lenkai turėjo rašytojų, kurie panašiu būdu girdavo savo kraštą ir žmones; žr. Brückner A., *Mikołaj Rej. Studjum krytyczne*, Kraków: Skład główny w księgarni spółki Wydawn. Polskiej, 1905, s. 81.

Cezaris esąs Vilniaus įkūrėjas, reiškė, jog lietuviai turi laikytis nuo to romėnų karvedžio prasidėjusios valstybinės doktrinos – cezarizmo, reikalaujančio stiprinti centrinę valdžią. Kaip tik to ir siekė Kazimieras Jogailaitis. Kitaip Długoszas, laikydamas lietuvių proseniais respublikinių tradicijų gynėjo Pompėjaus šalininkus, kartu pasisakė už tokias tradicijas ir Lietuvoje. Savo pateikiamoje legendoje gindamas stiprią kunigaikščio valdžią, Mykolas Lietuvis vėl grįžta prie cezarinės, nors ir ne tokios kaip Ostrorogo, versijos. Nerono versija, kurią duoda „Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštystės metraštis", aiškiai gina didikų ir beįsigalinčių bajorų interesus. Juk pagal ją lietuviai yra to tironiškojo imperatoriaus priešininkai ir laisvės mylėtojai. Ši teorija derinosi su lenkiškų „aukso laisvių" įsigalėjimu Lietuvoje. Kadangi ir Agripa, nors ir būdamas skirtingo varianto autorius, laikosi Nerono versijos, galima spręsti, jog ir jis – „respublikinės" pakraipos atstovas. Tuo jis parėmė siekius Radvilų rūmų, kurie norėjo karaliaus valdžios sąskaita padidinti savo politinę įtaką ir valdžią. Čia Agripa nutolo nuo daugelio humanistų, entuziastingų valdovo asmenybės ir stiprios valdžios gynėjų, tarp jų ir nuo savo meto lietuvių rašytojų – Husoviano ir Mykolo Lietuvio.

„Kalbos" meninės ypatybės

Jau buvo progos pastebėti, kad Agripa, kaip ir visi kiti to meto humanistai, yra susipažinęs su antikine istorija, literatūra. Jis komentuoja graikų filosofą Platoną, valstybės veikėją Temistoklį. Iš romėnų jis mini išmintingąjį ir rimtąjį Katoną, didžiausią iškalbingumo atstovą Ciceroną, žiaurųjį imperatorių Neroną ir nelaimingą jo mokytoją Seneką. Jono Radvilos charakteristikoje jis panaudoja romėnų periodo graikų istoriko Diono Kasijaus pasisakymą apie Marką Aurelijų. Neminėdamas vardų, jis naudojasi istoriku Herodotu ir poetu Ovidijumi.

Žinoma, jam, kaip dideliam iškalbos gerbėjui ir tos literatūros atstovui, ypač imponavo Ciceronas. Su šiuo svarbiausiu romėnų kalbėtoju, kaip buvo iškelta anksčiau, Agripa palygina savo „Kalbos" adresatą – velionį Joną Radvilą. Mat Ciceronas humanistams buvo geros lotynų kalbos pavyzdys. Jie visada jį laikė nepasiekiamu pavyzdžiu ne tik iškalboje, bet ir laiškuose, publicistikoje, moksle, net poezijoje. Individo savarankiškumo iškėlimas, asmeninių išgyvenimų vertės pripažinimas, individualiai išpuoštas stilius traukė prie savęs individualumą pamėgusius humanistus. Pradedant Petrarca, pirmuoju žymiausiu naujosios lotyniškos poezijos atstovu, savo stilių kūrusiu taip pat Cicerono pavyzdžiu, šią tradiciją tęsė gausūs sekėjai visuose kraštuose, kur įsivyravo humanizmas ir kur buvo kuriama naujoji lotyniška literatūra. Per ištisus šimtmečius ir italams, ir vokiečiams, ir anglams, ir lenkams, taip pat ir lietuviams atrodė, jog lotynišką literatūrą galima kurti tik ciceroniška kalba. Ši kalba atliko svarbų vaidmenį kuriant nacionalines kalbas.

Ir „Kalbos" skaitytojas greitai pastebi, kad jos stilius kai kuo „ciceroniškas". Tai galima pasakyti jos žodyno bei sintaksės atžvilgiu. Atskirus sakinius, kaip buvo mėgstama klasikinėje lotynų kalboje, jis stengiasi sujungti įvairiais jungtukais (*nam, quoniam, inde, namque, ita* ir t.t.) ir tuo didesnį ar mažesnį sakinių skaičių supinti lyg į kokią pynę. Kaip ir klasikinėje kalboje, autorius „apvalina" sakinius, veiksnį dėdamas sakinio pradžioje, o tarinį – sakinio gale. Agripos eilės rodo, kad jis buvo gerai įsisavinęs antikinę eilėdaros teoriją. Žodyno atžvilgiu jo kalba grynesnė, pavyzdžiui, už Mykolo Lietuvio ir Mažvydo raštų kalbą. Pastarieji rašytojai vartoja dar gana daug senosios kalbos žodžių, kai tuo tarpu Agripa beveik visiškai jų išvengia. Šiuo atžvilgiu „Kalbos" autorius buvo geras klasikinių kalbų profesoriaus Melanchtono mokinys.

Tačiau apskritai stiliaus atžvilgiu „Kalba" labai nepanaši į Cicerono kalbų stilių. Agripos iškalbai visai nebūdingi ciceroniški sušukimai, maldos, kreipimaisi į dievus, fiktyvios kalbos,

įspraustos į alegorinių veikėjų lūpas, kalbos ritmiškumas. Čia nėra tos patetikos, kurioje taip individualiai pasireiškė didžiojo romėnų kalbėtojo talentas. Tiesa, Agripos kalbai būdingas tam tikras asmeniškumas. Ji nėra nuasmeninta, bet pateikiama ryšium su autoriaus mintimis, pažiūromis, jausmais. „Kalbą" papvairina bei sukonkretina žinomi epizodai apie Lietuvos priešistoriją, apie Radvilas, diskusija dėl mokslo svarbos ir pan. Tačiau visa tai daroma taip ramiai, kad skaitytojas ten neranda tokio jausmo, kuris jį tikrai sujaudintų ir uždegtų, o tik lygų ir logišką dėstymą. Net aukščiausio laipsnio būdvardžių, tų lengviausiai panaudojamų kalbos pakilumui sudaryti priemonių, čia nedaug. Todėl Agripos kalba labiau primena mokslo darbo, negu retorikos kalbą.

Toks Agripos „Kalbos" pobūdis, matyt, atitinka tai, ką autorius galvoja apie save, kaip apie retorinės literatūros kūrėją: jis šioje srityje neturįs talento, o rašęs tik verčiamas reikalo. Galimas daiktas, jog tai, kas rašoma apie Agripą, kad jisai buvęs visai neiškalbus ir kad, kai reikėdavę kur kalbėti, jis pavesdavęs tai kitiems, yra teisybė[51].

Dėl savo paprasto ir ramaus stiliaus, dėl objektyvaus pasakojimo tono ir menkos individualizacijos Agripos „Kalba" gerokai skiriasi nuo minėto idėjinio jo priešo, ispano Roizijaus poezijos stiliaus. Roizijus ypač stengėsi asmeninti bei individualinti savo kūrybą. Tuo metu, kai Agripos asmenų charakteristika ir pateikiami faktai reikšmingesni savo apibendrinimu, negu konkrečia forma, Roizijaus poezija, priešingai, siekia ne gilaus turinio, o žodžio taiklumo, sąmojingų vaizdų, tam tikro poetinio žaismingumo, lyg nuslysta smulkmenų paviršiumi. Taip Roizijus į Lietuvą atnešė ispanų Baroko poezijos pradmenų[52]. Tačiau Agripa atstovauja dar tam rimtam ir turiningam literatūros stiliui, kurio atstovai buvo Husovianas, Mykolas Lietuvis, Mažvydas.

Vis dėlto, nors stilistiškai ir labai skiriasi nuo Cicerono, Agripa yra kai ko pasimokęs iš didžiųjų romėnų retorių. Tai rodo jo „Kalbos" kompozicija.

Kadaise Kvintilianas rekomendavo kalbėtojams homerinį dėstymo būdą (*mos Homericus*), t.y. kalbą pradėti nuo vidurio ar pabaigos. Tą pat anksčiau epikui buvo siūlęs Horacijus savo garsiuoju patarimu nedelsiant skaitytoją įvesti *in medias res*. Tai reiškė, kad rašytojas ar kalbėtojas turi įsikišti į natūralią įvykių eigą ir pakeisti ją pagal savo sumanymą. Vėliau prancūzų racionalistai (tarp jų ir Volteras) nenorėjo pripažinti to kompozicijos principo, tvirtindami, kad „jei pradedi, tai pradėk nuo pradžios" (*il faut commencer au commencement*). Bet Kvintilianas mokė oratorius naudotis, nors ir ekonomiškai bei tikslingai, gyvu ir įvairiu kalbos elementų išdėstymu. Estetinį tokio išdėstymo poveikį jis palygino su malonumu, kokį patiria keleivis, eidamas keliu, kur pastatytos kelio rodyklės. Ir Ciceronas gyrė tokią kalbą, kurioje rūpestingai išdėstomos jos dalys, ir buvo tos nuomonės, kad kaip tik tokia kompozicija daro kalbą aiškią ir permatomą (*illustrem et perspicuam*)[53].

Įdomu, kad ir Agripa „Kalboje" laikosi homerinės kompozicijos. Juk jis savo dėstymą pradeda kaip tik nuo vidurio, iš karto supažindindamas skaitytoją su ginču tarp liuteroniško ir erazminio požiūrio į gedulą, o apie pačią velionio Radvilos mirtį, kuri buvo pirmoji ir tikroji visos kalbos priežastis, jis pasakoja tik pabaigoje. Ir kitos „Kalbos" dalys sujungtos ne natūralia įvykių seka,

[51] Bursche E., „Wstęp", s. XIX.

[52] Plg. Ročka M., „Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje", in: *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 130; taip pat žr. šio leidinio p. 148–149.

[53] Plačiau žr. Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 1: Mittelalter, Renaissance, Barock, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1914, S. 176–183.

o loginiu ryšiu. Iškėlęs pagrindinę tezę, kad aukščiausias dalykas yra dvasinė tėvynė – Liuteronų Bažnyčia, jis paskui ima pasakoti apie žemišką tėvynę – Lietuvą, apie jos gėrybes ir garsią istoriją. Toliau jis vaizdavimo objektą dar susiaurina ir kalba apie Radvilų rūmus, o galų gale charakterizuoja vieną tų rūmų narį – Joną Radvilą, jo charakteristiką perpindamas smulkesniais epizodais iš ano meto socialinio bei politinio gyvenimo. Todėl visi įvykiai išdėstyti ne natūralia seka, o pagal jo sumanymą ir kaip rekomendavo minėti Antikos iškalbos teoretikai.

Antikos retorikos bei literatūros klasikų mokiniu Agripa išlieka ir charakterizuodamas asmenis. Antikiniai meno teoretikai mokė kalbėtojus ir rašytojus aukštinti savo vaizduojamus dalykus ir asmenis, puošti juos (*amplificare rem ornando*). Panašiai elgiasi „Kalbos" autorius, charakterizuodamas Radvilą. Jis, kaip buvo pažymėta, nesigaili didelių pagyrų velioniui, aukščiausio įvertinimo savo tėvynei, Radvilų rūmams. Autorius visa tai pavaizdavo taip, kaip kadaise Aristotelis patarė poetams, būtent ne tai atkurti, kas iš tikrųjų yra, o tai, kas turėtų būti pagal autoriaus nuomonę. Žinoma, tokiu atveju Agripa siekė daugiau įtaigos savo skaitytojui bei estetinių tikslų, negu istorinio tikrumo.

Agripa, kaip ir daugelis humanistinės iškalbos bei literatūros atstovų, seka Antika ir žanro atžvilgiu. Tokios laidotuvių kalbos proza ar poetine forma sakyta dar graikuose (*epikedeion*), romėnuose. Jų buvo sakoma ir rašoma Renesanso laikotarpiu, kai prigijo ir paplito paprotys apsupti literatūrine šlove ne tik gyvuosius, bet ir mirusiuosius. „Kalbos" rašymo metu ne vienas aukštesnės ar žemesnės padėties žmogus Lietuvoje[54] jau buvo susilaukęs po mirties tokio literatūrinio išaukštinimo. Apskritai Agripa yra minimo retorinio bei literatūrinio žanro tęsėjas, o lietuvių tarpe, matyt, ir pradininkas.

Išvados

Metant žvilgsnį atgal, galima konstatuoti, kad Agripa, aktyviai reikšdamasis savo krašto politinėje tarnyboje, ne mažiau aktyviai dalyvavo kultūros bei literatūros srityse. Visai galimas daiktas, kad mus pasiekė ne visi spausdinti jo darbai. Bet ir tie, kurie žinomi, ypač jo „Kalba", gana gerai charakterizuoja ir jį patį, ir to meto gyvenimą. Agripos raštai glaudžiai susiję su ideologine kova, vykusia tarp Katalikų Bažnyčios gynėjų ir Reformacijos šalininkų. Būdamas liuteronas, jis ypač aktyviai pasireiškė tais metais, kai liuteronizmas Lietuvoje turėjo didžiausią pasisekimą. Bet ir vėliau, kai jau buvo pakrypta į kalvinizmą, jis neatsisakė savo ideologinių pozicijų. Tai rodo Agripos į lenkų kalbą išversti liuteroniški Johanno Brentiaus pamokslai. Jis ir mokėsi protestantiškuose universitetuose. Turbūt Reformacijos platinimo tikslais jis buvo nuvykęs į katalikišką Krokuvos universitetą, kur Reformacijos pradus ypač palaikė Vilnius.

Reikšmingiausias Agripos mokytojas buvo Melanchtonas. Neatsitiktinai jo eilėraštis atsirado prie Agripos kalbos. Juodu abu norėjo išgarsinti liuteroniškos Reformacijos šalininko Jono Radvilos vardą ir tuo skatinti Reformaciją Lietuvoje. Paties velionio Radvilos paveikslas tiek Melanchtono eilėse, tiek Agripos „Kalboje" nepasižymi meniškumu. Jam trūksta konkretumo bei individualumo ir atspindi daugiau paties autoriaus mintis ir bendrąsias ano meto tendencijas, negu gyvą asmenį.

Apskritai Agripa buvo humanistas. Tai rodo jo pažiūros į mokslą ir meną, pagarba Antikai,

[54] Pvz., J. Jessenas parašė *Funebre carmen* Žygimanto Augusto žmonai, mirusiai Vilniuje 1545 m.; J. Hopijus *Oratio funebris* paskyrė Abraomo Kulviečio mirties dienai paminėti 1547 m. Vėliau tokių kalbų buvo daug parašyta proza ir eilėmis.

legendos apie lietuvių romėnišką kilmę propagavimas ir patriotizmas, klasikinė lotynų kalba, taip pat kompozicijos bei charakteristikos būdas. Tačiau humanistinius jo siekius riboja konfesiniai Reformacijos siekiai. Dėl to jam, kaip ir jo liuteroniško Vitenbergo mokytojams, nepatinka „erazmiškas" humanizmas, racionalusis jo elementas, optimizmas. Nors Agripa labai vertina Ciceroną ir giria velionį Radvilą, kuris sekė Ciceronu iškalbos mene, tačiau jo paties kalba stiliaus atžvilgiu nėra ciceroniška. Ji daugiau primena mokslo kalbą. Lotynų kalbos gryninimo humanistine dvasia kryptimi Agripa yra toliau pažengęs, negu kiti to meto lietuvių lotyniškos prozos atstovai.

1967

Poleminis Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka

Humanistinės kultūros sąjūdyje reikšmingas literatūros žanras buvo epistolografija. Būdama tikrai asmeninio pobūdžio literatūra, epistolografija geriausiai išreiškė žmogaus asmenybės išsivadavimą iš vidurinių amžių nuasmeninimo. Todėl to meto kultūros veikėjams laiškas tapo svarbia meno forma, literatūrinio savarankiškumo ženklu ir kūrėjo elegancijos požymiu. Apie laišką Reformacijos pradininkas Martynas Liuteris sakė, jog jų „rašytojai valdo pasaulį", o dar anksčiau Italijoje, humanizmo tėvynėje, gero autoriaus laiškas buvo daugiau vertinamas, negu tūkstantis gerai ginkluotų kareivių[1].

Tokiai reikšmingai epistolografijai priklauso ir čia nagrinėjamas Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas, anuo metu sukėlęs daug triukšmo ir ginčų tarp Lietuvos ideologinio fronto darbuotojų, taip pat atkreipęs į save ir į autorių daugelio užsienio kultūros veikėjų dėmesį.

Bibliografiniai duomenys

Kalbamas Mikalojaus Radvilos laiškas išspausdintas šio pavadinimo rinkinyje: „Du laiškai: vienas Venecijos piliečio Aloizijaus Lippomano, Veronos vyskupo, Romos popiežiaus legato Lenkijoje, šviesiausiam kunigaikščiui ponui Mikalojui Radvilai, Vilniaus vaivadai ir t.t., o antras – to paties šviesiausiojo pono Radvilos tam vyskupui ir legatui. Laiškai labai verti paskaityti: tokių vargu ar buvo mūsų amžiuje..., Karaliaučius, 1556" (*Duae epistolae. Altera Aloysii Lippomani Veneti, episcopi Veronae, Rom: Pontificis in Polonia legati, ad illustrissimum principem D. Nicolaum Radivilum, Palatinum Vilnensem etc. Altera vero eiusdem illustrissimi D. Radivili ad episcopum et legatum illum. Lectu dignissimae, si ullae fuerunt nostra actate. 2. ad Thessal. 2., v. 8. Revelabitur ille iniquus, quem dominus Jesus interficiet spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui. Regiomonti Borussae, excudebat Joannes Daubmannus. M. D. LVI*, p. [138]).

Tai gana reta knyga. Pas mus yra tik Lietuvos TSR MA Centrinėje bibliotekoje (L–16/I–25). Knygos antraštiniame puslapyje yra senas įrašas „Labai reta knyga. Leidėjas – P. Paulius Vergerijus" (*rarissimus [liber]. P. Paulus Vergerius editor*).

Rinkinio parengėjas – italas Petras Paulius Vergerijus (1497/1498–1565), žinomas kaip Reformacijos veikėjas, teisės daktaras ir laurais vainikuotas poetas. Po žmonos mirties tapo dvasininku,

[1] Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 1: Mittelalter, Renaissance, Barock, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1914, S. 128–129.

net vyskupu. Tačiau nuo 1548 m. perėjo į protestantų pusę ir uoliai propagavo jų mokymą. 1553 m., kviečiamas Vitenbergo kunigaikščio Christoforo, atvyko į Tiubingeną, buvo jo patarėju ir nukreipė savo veiklą prieš Katalikų Bažnyčią. Porą kartų buvo atvykęs į Vilnių, kur, Radvilos Juodojo globojamas, ėmėsi energingos propagandos prieš popiežiaus legatą Luigi Lippomano ir Varmijos vyskupą bei būsimąjį kardinolą Stanislovą Hozijų[2].

Tą kovingą proreformatišką dvasią skaitytojas tuojau pajunta, kai tik paima knygą į rankas. Pačioje pradžioje Vergerijus duoda savo poleminio pobūdžio laišką krikščioniškam skaitytojui, pasirašytą Karaliaučiuje 1556 m. spalio 1 d. Jame giriamas karalius Žygimantas Augustas ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila, o smerkiamas Giovanni Pietro Caraffa, t.y. popiežius Paulius IV. Apskritai čia smerkiama popiežiaus institucija, kritikuojamas jos legatas, katalikiška stabmeldystė.

Po tokios nedraugiškos įžangos spausdinamas legato Lippomano laiškas Radvilai. Jis rašytas 1556 m. vasario 21 d. Pasiuntinys priekaištauja Radvilai dėl palinkimo į Reformaciją ir griežtais žodžiais jį pasmerkia.

Prie šio laiško rinkinio sudarytojas Vergerijus vėl prideda savo charakteristiką, kur Lippomano laišką pavadina stipriu žodžiu – „begėdiškas" (*impudens*). Jis mini, jog buvęs Lietuvoje, lankęsis pas Radvilą. Šį labai giria.

Po Lippomano laišką smerkiančių žodžių eina paties Radvilos laiškas – „Atsakymas į tą laišką" (*Responsum ad easdem litteras*), parašytas Vilniuje 1556 m. rugsėjo 1 d. Kadangi Lippomanas siūlė, kad jų tarpininkas būtų vyskupas Adamas Konarskis, Radvila iš pat pradžių atsisako tokio tarpininkavimo. Jis prisipažįsta esąs žmogus dvariškis ir atsidėjęs daugiau karo mokslui, negu teologijos bei filosofijos studijoms; kalba apie savo santykius su karaliumi, aiškina, kodėl nesilaiko pasninko penktadienį ir šeštadienį; atsako į Lippomano priekaištą, kad globoja jo vadinamus eretikus, kad laikosi komunijos dviem pavidalais, kad palaiko Reformacijos skleidėjus, ir sako, kad visais šiais atvejais jis elgiąsis teisingai. Radvila pasigiria, kad spausdina gimtąja kalba (*lingua materna*) knygas, kurias jo ideologiniai priešai laiką eretiškomis. Jis neigiamai kalba prieš popiežiaus primatą, išpažintį, mišias, skaistyklą, taip pat siūlo įvesti liaudies kalbą į apeigas. Radvila norįs pasikviesti pas save žinomus religijos reformatorius Joną Kalviną, Janą Łaskį, Pranciškų Lismaninį. Jo didelis troškimas, kad Bažnyčia būtų vieninga, apimtų visą pasaulį ir taptų „Kristaus karalyste" (*Regnum Christi*). Laiško autorius primena dėl religinės nesantaikos vykusias kovas Vokietijoje, pageidauja, kad įvyktų bendras Lietuvos bei Lenkijos susirinkimas religiniais reikalais, o jį turėtų sušaukti pasaulietinė valdžia – karalius.

Po šio pagrindinio laiško eina priedai, charakterizuoją visus tris svarbiuosius asmenis – Vergerijų, Radvilą ir Lippomaną, pastarąjį, žinoma, neigiamai. Tokio pobūdžio raštą – kreipimąsi į „šviesų krikščionių skaitytoją" (*candido et christiano lectori*) – spausdina slapyvardžiu „Eustathius Theophilus" prisidengęs Eustachiuszas Trepka (apie 1510–1559), gyvenęs nuo 1546 m. Karaliaučiuje ir vertęs į lenkų kalbą protestantiškus raštus. Lippomaną jis vadina Romos šalininkų bazilisku – mitologiniu kerinčio žvilgsnio driežu – ir molosu – besočiu šunimi. Popiežiaus pasiuntinys esąs gudrus žmogus, tačiau nelabai protingas ir atsargus. Trepka šaukia Vokietiją padėti Radvilai.

Sambijos superintendentas Johannesas Aurifaberis 1556 m. spalio 1 d. rašte kreipiasi į rinkinio sudarytoją Vergerijų, „anksčiau, – kaip jis sako, – buvusį Justinopolio vyskupą ir Romos popiežiaus pasiuntinį, o dabar tremtinį dėl Kristaus". Čia taip pat kalbama apie reikalą sušaukti susirinkimą bažnytiniais klausimais, o Radvilos laišką vadina „puikiausiu tikėjimo išpažinimu" (*Pulcherrima confessio*). Jis būsiąs naudingas ne tik Lietuvai bei Lenkijai, bet ir visai Bažnyčiai.

[2] X. A. F. [Fajęcki Aleksander], „Vergerius", in: *Podręczna encyklopedya kościelna*, t. 41–42, Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Biblioteki dziel chrześcijańskich, s. a., s. 44–45.

Po laiško esančiose pastabose žadama išleisti kitą Radvilos laiško leidimą drauge su Vitenbergo kunigaikščio Christoforo tikėjimo išpažinimu. Tie išpažinimai labai dera vienas prie kito, ir sujungtas į vieną knygą su anuo, Vilniaus vaivados laiškas pereisiąs visą Europą. Abu dalykai esą išversti į italų, vokiečių kalbas. Šiek tiek vėliau jie būsią verčiami į lenkų bei prancūzų kalbas. Mūsų kalbami Lippomano ir Radvilos laiškai lenkiškai – *Dwa Listhy* – buvo išleisti Lietuvos Brastoje 1559 m. paties Radvilos Juodojo lėšomis. Vertė juos arba kunigaikščio Albrechto žmogus Trepka, arba Mikołajus Rejus. Vertimas į italų kalbą – *Copia d'una lettera* – išleistas dar 1556 m., o vokiečių kalba – *Zwen Sendbrieff* – 1557 m. Karaliaučiuje.

Rinkinio gale pridedami penki eilėraščiai, vienaip ar kitaip smerkiantys Lippomaną:

1. Kristijono Liberijaus (Christiani Liberii Veracis Luceoriensis) „Eilės prieš Aloizijų Lippomaną, Romos popiežiaus Pauliaus IV pasiuntinį Lenkijoje". Tikrasis autorius – Andrzejus Trzecieskis Jaunesnysis (gimęs apie 1530 m.). Čia jo vienas slapyvardis. Laiško rašymo metu jis buvo Radvilos Juodojo tarnyboje, palaikė ryšius su Vergerijumi. Nuo 1547 m. darbavosi komplektuojant Vilniaus dvaro biblioteką, Lietuvos Brastos Biblijos vertimo dalyvis.

2. Prudencijaus Kachinijaus (Prudentii Cachinnii) „Epigrama apie tą patį Lippomaną... dėl to, kad tas liepė Sochačeve sudeginti žydus dėl eucharistijos duonos įžeidimo". Po šiuo slapyvardžiu slepiasi taip pat Trzecieskis.

3. Karaliaučiaus piliečio Motiejaus Stojaus (Mathiae Stoii Regiomontani), filosofijos ir medicinos daktaro, linkėjimas (*omen*).

4. Virilijaus Muzėjo (Virilii Musaei Hyperiadis) elegija „Apie švenčiausiosios evangelijos Lenkijos karaliaus krašte po Antikristo atskleidimo pradžią, pažangą ir sustiprėjimą". Vėl Trzecieskio darbas – eiliuota visų pirma Lenkijos Reformacijos istorija. Minimas ir Vilnius, „pilnas mūsų brolių", t.y. protestantų. Čia gyvenęs galingasis Radvila – didžioji lietuvių tautos garbė; jis labiau geidžiąs sekti beturčiu Kristumi, negu pasipūtusiu ir turtų pertekusiu popiežiumi. Jis pirmasis Lietuvoje ėmęs skleisti grynąjį Reformacijos tikėjimą. Radvilos pėdomis einąs Žemaičių seniūnas Chodkevičius su sūnumis, Vaclovas Jonas Agripa, jaunuolis Naruševičius.

5. „Tiuringiečio Erhardo Nizo (Erhardi Nisi Thuringi), Dievo žodžio tarno Prūsijoje, elegija prieš Venecijos pilietį Aloizijų Lippomaną, Romos popiežiaus Povilo IV legatą Lenkijoje."

Knygos pabaigoje duota citata iš Naujojo Testamento ir vinjetė.

Bibliografijoje minima[3], kad kalbamas rinkinys buvęs išleistas ir kitais (1557) metais. Remiamasi, matyt, neseniai minėta užuomina knygos pabaigoje. Bet vargu ar tas ketinimas buvo įvykdytas. Tokio leidimo knygos niekur nerasta.

Metus žvilgsnį į pateiktus bibliografinius duomenis, matyti, kad rinkinys pasidarė lyg savo meto poleminės literatūros chrestomatija, o Radvilos Juodojo laiškas buvo plačiai garsinamas jau paties spausdinimo metu. Spaudinio pobūdis rodo, kad jis turėjo būti platinamas ne tik Lietuvoje, Rytų Prūsijoje bei Lenkijoje, bet ir Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje. Jis verčiamas į liaudies kalbas, kad daugiau kas galėtų skaityti. Taip laiškas plačiai pasiekė Europą ir visų pirma protestantišką pasaulį. Autoriai – arba paties Radvilos, arba Prūsų kunigaikščio Albrechto žmonės. Būdinga, kad vienam asmeniui, Radvilos žmogui Trzecieskiui, buvo leista pasisakyti, keičiant slapyvardžius, trejetą kartų, taip lyg norint dirbtiniu būdu padidinti protestantiškų autorių skaičių ir laiško reikšmingumą.

[3] Plg. Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. 32, wydał Stanisław Estreicher, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1938, s. 361.

Kita poleminė literatūra

Lietuvoje buvo ir daugiau asmenų, kurie raštu pasisakė prieš Lippomaną. Bibliografai Adamas Benedyktas Jocheris[4] ir Karolis Estreicheris[5], remdamiesi Kasparo Niesieckio liudijimu, mini, kad prieš Lippomaną rašęs (*pisał przeciwko Lippomanowi*) ir Vaclovas Jonas Agripa, gana žymus XVI a. antros pusės politikas bei diplomatas, taip pat kultūros bei literatūros veikėjas. Tik nesusekta, kokie buvo tie darbai[6].

Tokia literatūra, ypač Radvilos laiškas, darė didelį įspūdį katalikams. Tai atsispindi kardinolo Hozijaus korespondencijoje. Tuojau imta rengtis į jį atsakyti. Jau 1556 m. lapkričio 17 d. katalikų buvo rašoma, kad Radvilos laiškas „eina per sektantų rankas ir jie yra nuomonės, jog Radvila savo argumentų jėga taip prispaudęs legatą, kad tas nė prasižioti nedrįstąs"[7]. Matyt, iš tikrųjų jam buvo nelengva, jei Katalikų Bažnyčios vyresnybė ėmė ieškoti priemonių palengvinti legato misiją. Jos skatinimu Lietuvos poetas ispanas Petras Roizijus parašė ir šiam popiežiaus pasiuntiniui dedikavo poemą „Tūkstanteilis" (*Chiliastichon*, Krokuva, 1557), kur poetine forma supažindino Lippomaną su Lietuvos–Lenkijos valstybės žymiais žmonėmis, potencialiais jo misijos padėjėjais. Tačiau Reformacijos šalininkai tuojau ėmėsi literatūrinių kontrpriemonių. Kažkoks asmuo, prisidengęs slapyvardžiu „P. C. Sarmata", išleido minėtam Roizijaus „Tūkstanteiliui" paskvilį „Prieš Tūkstanteilį už Lippomaną" (*Contra Chiliastichon pro Lippomano*, 1558).

Pats Lippomanas irgi nesnaudė. Kaip įprasta Katalikų Bažnyčioje sunkiais atvejais griebtis stebuklų, kurie turėtų rodyti Dievo ar šventųjų įsikišimą į įvykių eigą Katalikų Bažnyčios naudai, jis tais pačiais metais, kaip ir Radvila, parašė popiežiaus Pauliaus IV vardu laišką, kuriame aprašė Lenkijoje įvykusį stebuklą su eucharistija. Ta pačia tema kitais metais Lippomano spaudinys išėjo vokiečių kalba, o vėliau (1586) ir prancūzų kalba[8].

Taigi ėmė virti poleminė kova Lietuvoje, kuri labai išsiplėtė. Ir reikia pasakyti, kad šiame, šeštame, dešimtmetyje aktyviausi buvo protestantai. Jų veikla sudomino ne tik vietinius gyventojus, bet ir užsienį. Visoje Europoje buvo sekama, kaip vyksta konfliktas tarp Reformacijos skleidėjų ir Romos atstovo Lippomano. Juk šis ginčas vyko tuo metu, kai posėdžiavo visuotinis Tridento Susirinkimas, kai iš vienos ir kitos pusės buvo ieškoma progų, neužleidžiant savo pozicijų, iš religinių ginčų gauti sau kiek galima daugiau politinės naudos.

Susirinkę Tridente, Bažnyčios vadovai svarstė, kaip sustabdyti Reformacijos dvasios sužadintą Katalikų Bažnyčios irimą. Siekdami savo vienybės, jie susistemino mokymą Tomo Akviniečio doktrinos pagrindu, popiežiaus valdžią iškėlė aukščiau už bažnytinį Susirinkimą. Protestantizmo įtakon patekusių kraštų rekatalikizacijai buvo įsteigta naujų ordinų (jėzuitai, kapucinai, teatinai).

[4] Jocher A., *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie*, t. 3, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844, s. 659.

[5] Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 12: Stólecie XV–XVIII, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem A. M. Kostkiewicza, 1891, s. 78.

[6] Žr. plačiau: Ročka M., „V. J. Agripa – kultūros veikėjas ir literatas", in: *Literatūra*, 1967, t. 10, p. 45–68; taip pat žr. šio leidinio p. 168–190.

[7] *...ejus epistola responsiva in Regio Monte excussa teritur manibus sectariorum, qui putant legatum argumentorum vi a Radivilo esse conclusum, ut hiscere non audeat*; cit. pagal: Estreicher K., *op. cit.*, t. 26, s. 86.

[8] Žr. Estreicher K., *op. cit.*, t. 21, s. 310–311. Apie Lippomano 1557 m. „stebuklus" ano meto raštuose taip pasakojama: „Kažkoks Borekas, Sochačevo viršininkas, reikalaujant šventikams, įmesdino į kalėjimą, o paskui ir sudegino keletą Sochačevo žydų, neva jie nupirkę iš kažkokios moters, pavarde Lasicka, jų duoninį dievą, badę adatomis ir taip gavę labai daug kraujo ir t.t. Tai buvo padaryta, verčiant popiežiaus legatui Lippomanui ir t.t." (Szczucki J., „Nieznanej Kroniki ariańskiej część pierwsza", in: *Wokół dziejów i tradicji arianizmu*, Warszawa, 1971, s. 168).

Antireformacija naudojosi Habsburgai, nes taip jie norėjo įgyvendinti savo universalios valstybės planus ir nuslopinti vis stipriau besireiškiančius tautinių valstybių siekius Europoje. Šiuo atžvilgiu Habsburgai sudarė feodalinės Europos reakcijos centrą.

Taigi Katalikų Bažnyčia ir Habsburgai atidžiai sekė vykusią Lietuvoje religinę bei politinę kovą. Romos imperatoriui rūpėjo, žinoma, ne Radvilos pasninkai, dėl ko priekaištavo Lippomanas Vilniaus vaivadai, o visų pirma klusnybė Katalikų Bažnyčiai ir politinio autoriteto pripažinimas Romos imperijai. Tuo tarpu Lietuvoje Radvila Juodasis ėmė kurti stiprų naujojo tikėjimo židinį, darantį plačią įtaką. Su juo skaitėsi tokie Reformacijos šulai kaip Pilypas Melanchtonas, Jonas Kalvinas. Kultūros svorio centras ėmė persikelti į Reformacijos šalininkų aplinką. Radvilų dvaras sutraukė nemaža poetų, rašiusių lotynų, lenkų kalbomis. Literatai ir politikai grupavosi taip pat ir apie kitus Reformacijai palankius didikus.

Lietuvoje Radvilos laiškas yra pirmas aiškus pasisakymas už Reformaciją. Ligi 1555 m. reformas stabdydavo vyskupų valdžia ir jų teismai. Tačiau minėtais metais valdžios buvo nurodyta, kad vyskupai nedarytų bažnytinių teismų, taip pat buvo sustabdyta „pasaulietinės rankos" (*bracchii saecularis*) pagalba. Tai, žinoma, skatino naujovių ideologiniame gyvenime ieškotojus aktyvesnei veiklai.

Lietuvos Reformacijos padėtį stiprino Prūsijos, taip pat Livonijos ideologinio gyvenimo pasikeitimai. Savo siekius matyti reformuotą Lietuvą visą laiką puoselėjo žinomi humanistai ir pirmųjų lietuviškų raštų kūrėjai Stanislovas Rapolionis, Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas. Jie yra ir pirmųjų, lietuvių rašytų, poleminių raštų kūrėjai. Rapolionis yra parašęs kritikuojantį Katalikų Bažnyčią darbą „Apie bažnyčią ir jos žymes" (*De ecclesia et ejus notis*, išleistą Eislėbene 1562 m. rinkinyje *Duae disputationes*, dedikuotame Radvilai Juodajam). Plačiai žinomas liuteroniškas Kulviečio „Tikėjimo išpažinimas" (*Confessio fidei*, Karaliaučius, 1543). Prieš katalikų kunigus, uždariusius Bibliją į siaurus bažnyčios rėmus ir neleidžiančius jos skaityti liaudžiai, pasisako Mažvydas kreipimesi į Lietuvos kunigus pirmosios lietuviškos knygos įžangoje. Ši lietuvių Rytų Prūsijoje poleminė literatūra turėjo skatinti Radvilos proreformatišką polemiką. Ir Prūsijos kunigaikštis Albrechtas ja domėjosi. Prūsijos spaustuvininkai važinėjo į Lietuvą platinti protestantiškų lietuviškų ir kitomis kalbomis raštų. Lietuvos didikai Radvilos ir Chodkevičiai vis glaudžiau bendravo su liuteroniškos Livonijos vadais, Rygos, Tartu, Talino magistratais Livonijos karo metu. Livonijos Reformacija turėjo įtakos ne tik Lietuvos didikams, bet ir Vilniaus, Kauno miestiečiams, prekiavusiems su to krašto miestais.

Taigi šioje jau pribrendusioje poleminei kovai dirvoje ir galėjo taip stipriai suskambėti Radvilos laiškas. Radvilos ir Lippomano susikirtimas buvo ne tik dviejų asmenų reikalas, bet tapo plačiu ir reikšmingu savo meto visuomeniniu reiškiniu. Šioje plačios visuomenės akivaizdoje vykstančioje polemikoje, suprantama, reikšminga buvo ir literatūrinė forma, laiško apipavidalinimas.

Lippomano laiško išdidus tonas

Diplomatas Lippomanas savo laišką pradeda ir užbaigia taip, kaip buvo priimta ano meto diplomatiniuose raštuose: jis aukščiausiais laipsniais šlovina savo laiško adresatą. Radvila yra pagerbiamas tokiais titulais: „Šviesiausiasis kunigaikšti" (*Princeps illustrissime*), „Didžios šlovės pone" (*Amplissima dominatio tua*), „Didžiai gerbiamas pone" (*Domine observantissime*) ir pan. Skaitytojui iš pradžių atrodo, kad toks pagarbus ir malonus tonas bus išlaikytas ir toliau, kad laiškas bus visas mandagus. Tačiau greitai jis įsitikina, kad po šių mandagių ceremonijų ir

linkčiojimų legatas visai nėra pasiruošęs būti malonus, kai jis ima kalbėti apie reikalą ir pradeda aptarti ideologinius dalykus. Laiško tonas tampa griežtas ir net piktas.

Popiežiaus pasiuntinys kaltina asmeniškai Radvilą, kad jis atkritęs nuo tikėjimo ir tapęs eretiku. Vienu iš įrodymų jis pateikia „šviesiausio Romos karaliaus", t.y. „Šventosios Romos imperijos" imperatoriaus, kurio kunigaikščių kolegijai priklausė ir Radvila, viešai pareikštą draudimą penktadieniais ir šeštadieniais valgyti mėsą, o Radvila to draudimo nepaklausęs. Todėl tapęs blogu žmogumi ir neištikimu krikščionimi. Toliau pasipila daugybė epitetų, charakterizuojančių Vilniaus vaivadą tiesiog bjauriu žmogumi. Jis esąs „eretikų vadovas" (*antesignanus haereticorum*), „šventvagis pragaištingas" (*sacrilegus pestilens*), „prieglauda pragaištingų naujovių ieškotojų" (*Asylum pestilentium novatorum*), „šmeižikų ir klaidingų pamokslininkų globėjas" (*receptator blasphemorum et falsorum concionatorum*). Radvila esąs kaltas ir dėl to, kad jis pats skaitęs eretiškas knygas, taip pat kitiems duodąs jų skaityti, net jas spausdinęs. Švenčiausią eucharistiją jis vadinąs stabmeldyste ir todėl bažnyčioje, kai ten nueinąs drauge su karaliumi, jis nepakeliąs akių į ostijos ir kieliko pakylėjimą. Be to, jis nepripažįstąs Romos Bažnyčiai primato tarp kitų bažnyčių, o popiežiaus nelaikąs Kristaus vietininku žemėje. Tuščiu dalyku jis laikąs pamaldas už mirusiuosius. Apskritai Radvila esąs visokių nenaudėlių globėjas, netikęs karaliaus patarėjas, eretikų ir pseudomokytojų bičiulis. Tai jis siuntęs savo žmogų į Ženevą ar Bazelį, kad iš ten į Lietuvą pakviestų Kalviną, Łaskį ir Lismaninį, kurie rengtų čia disputus prieš Katalikų Bažnyčią. Žodžiu, Radvila – nedoras eretikas ir netikėlis, ir už tai nieko nesą baisiau (*Haereticus impius et perfidus, quid potest atrocius*). Jis nori griauti teisingą mokymą, pats nesimokęs šventųjų raštų (*indoctus sacrarum literarum*). Veltui jis stengiasi rasti bendraminčių Europoje – Anglijoje, Prancūzijoje, Italijoje, – nes ten jų nedaug. Galų gale duoda Atanazo Aleksandriečio ir šv. Jeronimo citatų, iš kurių pažymėtina ši, parodanti, pasiuntinio nuomone, kaip reikia naudotis Šv. Raštu: „... nes ir velnias kalbėjo kai kuriais Šv. Rašto žodžiais, o Šv. Rašto esmė nėra jo citavimas, bet tai, kaip jis suprantamas..." (... *cum et diabolus de scripturis aliqua sit locutus et scripturae non in legendo consistant, sed in intelligendo...*). Tuo Lippomanas, kaip ir kiti katalikų dvasininkai, ginčija teisę skaityti Bibliją atitinkamai nepasirengusiems ir kaip reikiant neišmokusiems interpretuoti žmonėms, tuo tarpu liuteronai, kalvinistai ją skaityti rekomendavo visiems.

Kodėl toks išdidus ir piktas laiško tonas? Buvo turbūt keletas priežasčių. Visų pirma, pats Lippomanas buvo išdidus, būdamas išdidžiosios Romos Bažnyčios atstovas ir tik sau pripažindamas teisę mokyti bei duoti nurodymus. Pikta jam buvo, kad toks „laikas" – pasaulietis ir nemokytas teologijos dalykuose žmogus, koks buvo Radvila, imtųsi mokyti jį ir patį neklaidingąjį popiežių. Pagal seną tradiciją pasauliečiai buvo laikomi nemokytais, nors ir kažin kokius mokslus jie būtų išėję. Tik teologas ir kunigas galėjo vadintis mokytu žmogumi, o tokiu save laikė pasiuntinys.

Iš tikrųjų Lippomanas katalikiškame pasaulyje garsėjo kaip teologas, ne tik kaip diplomatas. 1551 m. popiežius jį kartu su žymiais Bažnyčios veikėjais – kardinolu Krescencijumi ir arkivyskupu Piginu – paskyrė antiliuteroniško Tridento Susirinkimo vienu iš pirmininkų[9]. Taigi kaip teologas jis galėjo pasigirti ir pasididžiuoti prieš Radvilą, kuris nebuvo teologijos dalykų specialistas.

Be to, disputą padidino ta aplinkybė, kad jis išėjo į viešumą. Būdamas Vilniuje, pasiuntinys Lippomanas, kaip jis pats sakosi laiške, neįvertinęs padėties: jis turėjęs privačiai tvarkyti reikalus (... *dedissem enim operam* [...], *ut his de rebus tecum privatim agerem*). Kadangi apie ginčą plačiai sužinojo visuomenė, Lippomanui nebeliko nieko kita, kaip paimti „kietą kursą", būtent tokį,

[9] Plg. X. R. A. [Archutowski R.], „Trydencki sobór", in: *Podręczna encyklopedya kościelna*, t. 39–40, Warszawa–Lublin–Łódź: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1914, s. 270.

apie kurį pasakoja taip pat popiežiaus pasiuntiniu buvęs, tačiau vėliau atsidūręs priešingoje ideologinėje stovykloje Vergerijus. Taigi, pasak jo, kai popiežius ir jo šalininkai pamatę, kad kuris nors iš galingesnių žmonių jų neklauso ir, jei jie negali ginklu paveikti, į kalėjimą pasodinti, nukryžiuoti ar sudeginti, tada per savo įgaliotinius rūpinasi tokius asmenis „paženklinti amžinosios nešlovės žymėmis" (*inurendum notis sempiternae infamiae*). Tokia esanti popiežininkų nuomonė (tiesa, kvaila, kaip mano Vergerijus). Taigi tie griežti ir pikti Lippomano žodžiai ir turėjo suteikti Radvilai tokią gėdą visuomenės akyse, sumenkinti jo autoritetą ir atitraukti žmones nuo jo ir Reformacijos. Tačiau vargu ar ši plūdimosi taktika Lippomanui buvo naudinga, kai jis ir be Radvilos ir ne tik Lietuvoje turėjo daug priešininkų. Pasakojama, kad, jam atvykus į Lenkiją, kai kurie kilmingieji jį taip pasveikinę seime: „Sveikas, tu gyvačių gimine" (*Salve progenies viperarum*)[10]. Be to, ir pats legatas beviltiškai rašė į Romą, kad „Lenkija yra žuvusi ir maža vilties ją vėl laimėti"[11].

Kitaip negu Lippomanas, Radvila užėmė *kuklią ir mandagią poziciją*. Jo laiškas savo tonu skiriasi ne tik nuo Lippomano užgaulių žodžių, bet ir nuo savo literatūrinių sąjungininkų raštų, kurie taip pat pasižymi ne mažiau aštriais ir nemandagiais žodžiais savo ideologinio priešininko adresu. Tiesa, ir Radvilos laiške randame „stiprių" posakių, taikomų katalikiškai ginčo pusei: „melagingi pranašai" (*falsi prophetae*), „Babilonijos paleistuvė" (*meretrix Babilonica*), t.y. Katalikų Bažnyčia, „eretikai", „aukojimo vaidintojai" (*sacrificarii histriones*), t.y. laiką mišias katalikų kunigai, ir pan. Tačiau reikia pasakyti, kad smarkūs epitetai šiame laiške taikomi tik Katalikų Bažnyčiai, jos institucijoms bei mokymui kritikuoti, bet ne Lippomanui, kuris asmeniškumo, plūdimosi Radvilos atžvilgiu nevengė. Radvila visur išlaiko tą mandagumą, kuriuo jis pradeda savo laišką: „Didžiai gerbiamas pone" (*Reverendissime domine*), „brangus ir godotinas drauge" (*Amice charissime et honorande*), „sveikinu ir linkiu krikščioniškos palaimos" (*Salutem et christianam felicitatem*).

Į šią malonią Radvilos bendravimo su žmonėmis formą atkreipė dėmesį pats Lippomanas ir už tai padėkojo. Radvila kukliai atsakė, jog toks kultūringas ir malonus elgesys (*humanitas et benevolentia*) pasiuntinio atžvilgiu nesąs joks asmeniškas nuopelnas. Jis su visais, kurie tik atvyksta pas jį, stengiasi būti malonus. Tai daręs, laikydamasis „senolių papročių" (*ex maiorum more*). Žinoma, už tai jis nelaukiąs ir dėkingumo, nes jis tik atliekąs savo pareigas. Visame dispute su popiežiaus pasiuntiniu į viską jis žiūrįs „iš gerosios pusės" (*Accepta* [...] *omnia in partem, quod aiunt, optimam*).

Apskritai Radvila, kaip matyti iš jo gyvenimo, mėgo pagarbą ir pagyras. Tai rodo ir nagrinėjama knyga: jis neprotestavo prieš tai, kad į padanges kelia jį jo literatūriniai bendradarbiai. Tačiau laiške elgiasi pabrėžtinai kukliai. Pavyzdžiui, žinome, kad Lippomanas kaltino jį nemokytumu teologijos dalykuose. Radvila su tuo nuolankiai sutinka ir net tris kartus savo laiške pažymi: „Prisipažįstu, esu žmogus dvariškis ir daugiau atsidėjęs karo reikalams, negu teologijos ir filosofijos studijoms". Be to, šiame ginče jis nejaučiąs noro girtis savo gabumais bei mokslingumu. Jis esąs tik toks žmogus, kuriam nieko netrūksta iš tų dalykų, kurių Dievas suteikia žmonėms, norintiems pažinti jį ir tiesą. Todėl savo laiške jis nesigriebsiąs mokytų išvedžiojimų, o tik trumpai ir visai paprastai (*simplicissime*) išdėstysiąs, ką jis manąs apie kalbamus dalykus, ir parodysiąs, kuo jis remiąsis.

Kodėl Radvilos laiškas trumpas ir parašytas ne tokiais aštriais žodžiais, kokių nusipelno šmeižikas (sikofantas) Lippomanas, ir kodėl literatūriškai nesąs pakankamai apdorotas, kalba

[10] Szczucki J., *op. cit.*, s. 168.

[11] Wotschke T., *Geschichte der Reformation in Polen*, Leipzig, 1911, S. 156.

savo eilėraštyje minėtas Kristijonas Liberijus – Trzecieskis. Išbaigti visais atžvilgiais laišką sutrukdęs karo sūkurys, kurį sukėlusi „linkusi greitai griebtis Marso ginklų livonų gentis" (*Livones, promptum Martis ad arma genus*), t.y. iš naujo įsiliepsnojęs Livonijos karas. Tada Lietuvos valstybė buvusi apsupta pavojų, o ant Radvilos pečių užgriuvusi sunki našta, kuri trukdė jam kaip reikiant atsidėti laiškui ir ideologiniams ginčams su Lippomanu.

Galimas daiktas, kad minėta priežastis turėjo įtakos laiško formai. Jei nebūtų buvę Livonijos karo, kuris iš tikrųjų labai vargino Lietuvą ir daug rūpesčių teikė jos vadovams, laiškas būtų buvęs kitokio stiliaus ir didesnės apimties. Tačiau atrodo, kad svarbiausia priežastis buvo ne ta. Matyt, Radvila, kuris pažymėjo reikalą laikytis mandagumo „pagal senolių papročius", nebuvo linkęs nusileisti iki savo ideologinio priešo pikto tono ir plūdimosi. Tiesa, Radvila ir šiuo atžvilgiu neliko skolingas Lippomanui, bet tai padarė ne jis, o jo literatūriniai pagalbininkai su Vergerijumi priešakyje. Tačiau pats Radvila neperėjo į asmeniškumus, išsaugojo rimtį bei objektyvumą. Kaip tik šis dalykiškumas, asmeniškumo vengimas ir imponavo gausiems diskusijos stebėtojams vienoje ir kitoje ideologinių barikadų pusėje. Laiško rimtumas ir prisidėjo prie pergalės, kurią jam pripažino jo vienmečiai dispute prieš Lippomaną.

Ryšium su šiuo laiško bruožu dar reikia pažymėti, kad Radvila visai liuteroniškai Reformacijai, smerkdamas ne vieną kartą „išdidžiąją Romą", nori suteikti paprastumo bei kuklumo pobūdį, parodyti jos prieinamumą liaudžiai. Todėl jis stengiasi spausdinti savo kalba (*sermone nostro*) kai kurias knygas, jas versdamas iš lotynų ar vokiečių kalbos, palaiko mintį, kad bažnytinės ceremonijos turi būti atliekamos ne lotynų, o kasdiene kalba. Vienas jo pagalbininkų Virilijus Muzėjas (tai Trzecieskio slapyvardis) aiškina, kad Reformacija – tai žemų ir kaimiškų namų tikėjimas. Taigi kai koks nors „išdidus ir kvailas popiežininkas" (*papista superbus et amens*) pamatys prastus ir kaimiškus Lietuvos Brastos namus (ten buvo spausdinamos liuteroniškos knygos), ims juoktis ir netikės, kad Kristus gali ateiti į tokias menkas trobeles. Eilių autorius sako, kad kaip tik iš kaimų ir miestelių Reformacija perėjusi į didesnius miestus ir tų protestantiškų brolių prisipildę tokie miestai kaip Krokuva, Poznanė ir „visai arti prie šaltojo poliaus esąs Vilnius" (*gellido proxima Vilna polo*). Šis teiginys tik tiek teisingas, kad didikai, visų pirma Radvilos, Reformaciją pradėjo įvesti savo kaimo valdose, atiminėjo katalikų bažnyčias ir vienuolynų žemes, versdami lankyti savąsias bažnyčias. Faktiškai naujasis tikėjimas liaudžiai buvo primetamas, kaip ir senoji katalikybė savo metu, iš viršaus, ir jokios iniciatyvos išpažinti vieną ar kitą tikėjimą liaudis nerodė, nors iš minėtų žodžių lyg ir galima būtų taip suprasti. Tačiau, antra vertus, Reformacija iš tikrųjų buvo paprastesnė savo ceremonijomis, bažnyčių įrengimu, mažiau turtinga bei „pigesnė", nes iš tų turtų, kuriuos anksčiau valdė katalikų dvasininkai ir vienuolynai, didžiausią dalį pasisavino pasaulietiniai valdovai. Turbūt tai ir buvo viena iš svarbių priežasčių ir Radvilai propaguoti paprastą bei kuklų naują tikėjimą.

Savo globojamą Reformaciją Radvila nori pavaizduoti liberalesne bei švelnesne, negu Katalikų Bažnyčia, kuri, kaip žinome, naudojosi inkvizicijos priemonėmis. Pasak jo, Reformacijos organizatoriams reikia sekti apaštalais, kurie klaidingus mokslus skelbiančius „užmuša žodžiu" (*verbo occidunt*), tuo tarpu katalikų valdžia tikrus tikinčiuosius, t.y. protestantus, deginanti, kardu žudanti, karianti ar nuodijanti, pasinaudojanti šiuo tikslu net komunija, kaip tai įvykę su Romos imperatoriumi Henriku VII, kuris komunija buvęs nunuodytas.

Tokie priekaištai Katalikų Bažnyčiai tiko turbūt tik Lietuvos–Lenkijos gyvenimo salygomis, kur, esant decentralizuotai valdžiai, galėjo gyvuoti daug religinių srovių bei pakraipų, palaikomų savarankiškų „karaliukų" – didikų, tačiau ne Liuterio ir Kalvino doktriną priėmusiems kraštams. Pirmasis reformatorius visą valdžią, ir dvasinę, atidavė kunigaikščiams, kurie ir religijos reikaluose nevengė naudotis kardu, o antrasis juk sudegino ant laužo kaip eretiką Miguelį Servetą.

Žinoma, priekaištai dėl inkvizicijos tiko ir pačiam Lippomanui po Sochačevo kruvinų įvykių. Radvilos palaikoma Reformacija turėjo būti iš tikrųjų liberalesnė už Vakarų Europos reformacijas. Jis net turkus nurodo pavyzdžiu, nes jie, būdami musulmonai, esą teisingesni bei švelnesni savo kraštų krikščionims, negu Europos krikščionys bendro tikėjimo žmonėms[12].

Laiško šaltiniai bei autoritetai

Siekdamas pagrįsti savo sprendimus ir padaryti laišką kiek įmanoma labiau įtikinamą, Radvila remiasi patikimais, jo nuomone, šaltiniais bei autoritetais. Jais jis naudojasi ne atsitiktinai, o apgalvojęs. Todėl tikslesnis jų aptarimas leis geriau charakterizuoti laiško autoriaus mintis bei siekius.

Jei laikysimės chronologinės sekos, pastebėsime, kad Radvila kai kur remiasi Senuoju Testamentu, mini žinomus jo vardus – Dovydą, Izaiją. Savo meto, humanistinio kultūros sąjūdžio, aplinkoje, suprantama, jis negalėjo apseiti be Antikos autoritetų – rašytojų, filosofų, valstybės veikėjų. Todėl laiške randame garsius Sokrato, Platono, Aristotelio, Katono, Fabijaus, Cicerono, Vergilijaus vardus. Minimi garsūs valdovai – persų Kyras, graikų Aleksandras Makedonietis, romėnų Oktavianas Augustas.

Tačiau reikia pažymėti, kad ne visi antikiniai autoriai yra šio laiško argumentacijos pagrindinis ramstis. Autoriaus nuomone, visa pagoniškos Antikos išmintis, visi tos senosios epochos politiniai laimėjimai yra menkniekis, palyginus su Reformacijos mokymo pasiekimais, su jos dvasinės karalystės idealais. Skaitytojas čia pajunta fanatišką protestantizmo prozelito uolumą ir kai kurią Antikos išminčių panieką tose daugiskaitose, kurias pateikia rekomendacijose Lippomanui: kai jis susiprasiąs ir pereisiąs į Reformacijos pusę, viršysiąs visokius „Sokratus, Platonus, Aristotelius, Katonus, Fabijus, Ciceronus“. Taip pat daug svarbesnė už Kyro, Aleksandro, Augusto imperijas esanti jo metu kuriama Reformacijos dvasinė karalystė.

Matome aiškiai, kad šiuose Radvilos samprotavimuose yra jau prislopintas Antikos entuziazmas, kuris taip būdingas humanizmui. Radvila požiūriu į Antiką stovi vokiečių Reformacijos skelbėjų pozicijose (Liuterio, Melanchtono), kuriems būdingas protestantiško akiračio siaurumas ir paviršutiniškas tikybinis prakticizmas. Vokiečių universitetuose tuo metu nebuvo tokių magistrų, kurie taip, kaip garsieji Italijos ir kitų kraštų humanistai, būtų sugebėję užkrėsti savo sekėjus humanistiniu entuziazmu, o Antikos meno bei literatūros palikimui įkvėpti naują gyvybę. Dėl to Radvilai kiekvienas Reformacijos sekėjas esąs dvasiškai aukščiau pakilęs už bet kurį pagoniškos Antikos mokslininką bei literatą. Tokiomis pažiūromis Radvila Lietuvoje buvo jau ne pirmas. Anksčiau minėtas Agripa taip Antiką vertino savo kalboje, skirtoje Radvilos Juodojo brolio Jono mirties atminimui[13].

Radvila klasikine bei pavyzdine epocha pripažįsta krikščionišką Antikos laikotarpį. Čia yra jo pagrindiniai autoritetai. Tai – evangelistai, apaštalas Povilas, bažnyčios veikėjai bei rašytojai Kiprijonas († 258), Bazilidas († 379), Ambraziejus († 397), Jonas Auksaburnis († 407), Jeronimas († 419), Aurelijus Augustinas († 430). Iš valstybės veikėjų Radvila iškelia imperatorių Konstantiną, kuris krikščionybę padarė valstybine religija. Autorius pripažįsta ir tų amžių bažnyčios

[12] *Qui* [musulmonai] *tamen in Christianos, quocunque sui imperii sunt in loco, multo se nobis aequiores mitioresque exhibent, ut qui illis, quod vos igne ferroque iniuste et nefarie prohibetis, liberam Christi et Evangelii confessionem libere permittunt eosque a vi et iniuria quavis et tuentur et esse immunes esse volunt.*

[13] Ročka M., *op. cit.*, p. 53; taip pat žr. šio leidinio p. 176.

susirinkimų nutarimus bei interpretaciją, net pirmųjų popiežių nurodymus (pvz., Martynas I, † 659, Julijus I, † 352), nors šiaip popiežiaus instituciją jis neigia. Taigi tų pirmųjų krikščioniškos Antikos amžių autoritetus Radvila pripažįsta, jų mokymą laiko ortodoksiniu, o vėlesnių amžių tradicija, jo nuomone, sugadinta Katalikų Bažnyčios. Šiai nuomonei pailiustruoti galima pacituoti jo žodžius apie mišių atstatymą. Jis pripažįstąs tik tas mišias, kokios buvo „po apaštalų meto [...] graikų bažnyčioje Bazilido ir Jono Auksaburnio metu, o lotynų – Ambraziejaus, Jeronimo, Augustino metu...“ (*Post tempora Apostolorum* [...] *in Graeca quidem ecclesia tempore Basilii atque Chrysostomi, in Latina vero – tempore Ambrosii, Hieronymi, Augustini...*). Panašiai jis pasisako ir apie pasninkus, Romos popiežiaus primatą, celibatą ir kitus dalykus. Turėdamas prieš akis krikščionišką Antiką, jis siūlo įvesti liaudies kalbą į bažnytines ceremonijas, organizuoti Biblijos vertimą į liaudies kalbas, nes lotynų kalba tuo metu buvo ir liaudies kalba, ir visiems suprantama.

Aišku, kad Radvila nevienodai vertina savo meto rašytojus bei bažnyčios veikėjus. Jis pasisako prieš katalikiškos pakraipos teologus, kaip Jonas Dunsas Škotas († 1308), vadinamasis „subtilusis daktaras“ (*doctor subtilis*), garsus katalikybės gynėjas Johannesas Cochlaeus (1479–1552), katalikų teologijos profesorius Johannas Eckas (1486–1543), matematikas, astronomas, taip pat teologas A. Pigijus (Pighius, 1490–1542), vokiečių imperatorių dvaro pamokslininkas G. Vicelijus (1501–1573).

Antra vertus, Radvila mielai pasinaudoja rašytojais, kritikavusiais Katalikų Bažnyčią ir jos institucijas. Šiuo atžvilgiu jam patiko garsusis Girolamo Savonarola (1452–1498), išvaręs Medici'us iš Florencijos, įvedęs ten respublikinę santvarką, norėjęs reformuoti Bažnyčią bei visuomeninį gyvenimą. Taigi šio reformatoriaus žodžiais naudodamasis, Radvila kalba apie popiežių, vadindamas jį tiesiog paršu: *silvestris et efferus porcus immundus, porcus superbus, porcus luxoriosus, indomitus ac crudelis*. Popiežius ir Katalikų Bažnyčia nedorai ir žiauriai pasmerkusi tą puikiausią ir didžiai krikščionišką vyrą (*vir optimus et christianissmus*). Kaip žinome, Savonarola popiežiaus ir Medici'ų machinacijų dėka 1498 m. buvo nuverstas ir sudegintas ant laužo.

Apskritai trumpame savo rašte Radvila nesileidžia į detalesnes diskusijas su savo ideologiniais priešais. Neplačiai jis naudojasi ir savo autoritetų raštais. Taip pat vos prabėgomis paliečia antikinius, pagoniškus ir krikščioniškus rašytojus. Tačiau yra pagrindo sakyti, kad laiško autorius apsiskaitęs žmogus, gerai susipažinęs su senais ir naujais raštais, sugeba juos pasirinkti ir vertinti savo tikslais. Laiškas įvedė ano meto skaitytoją į ideologinės kovos sūkurį, kartu nuteikė jį Reformacijos naudai. Ir šių dienų skaitytojas čia randa daug medžiagos apie XVI a. vidurį. Iš to, kad Radvila klasikiniu bei pavyzdiniu sau laikotarpiu laikė krikščionišką Antiką, galima spręsti, kad jis buvo veikiamas liuteronizmo. Kalvinizmas, į kurį jis perėjo truputį vėliau, nepripažino ir tokios bažnytinės tradicijos, visa ko pagrindu laikė tik Bibliją. Kad jis dar liuteronas, rodo ir jo laiško bendradarbiai, kurie yra liuteronai, beveik visi iš liuteroniškos Rytų Prūsijos.

Dėl laiško autorystės

Laiško tyrinėtojai nesutaria, kas yra tikrasis jo autorius. Žinodami, kad tokie aukšti politiniai veikėjai, kokie buvo Radvilos, ir valdovai paprastai nerašydavo patys, o turėdavo pagalbininkų raštininkų, mokslininkai dažnai linksta nepripažinti autorystės Mikalojui Radvilai Juodajam, nors pats laiškas visas parašytas jo vardu. Tokį aiškinimą paremia rinkinio priede esąs žinomo anoniminio autoriaus – Kristijono Liberijaus – Trzecieskio – eilėraštis, kuriame, tarp kitko, sakoma:

Ille etiam unius lingua calamoque fideli
Usus erat, subita morte peremptus obit
Lancius, insignis iuvenis, scelerate Magister,
Debuit hoc tantum non licuisse tibi.
Perfidia ille tua, dum munia Regis obiret
Legati, contra fasque piumque perit.
Nec potuit iustam cupiebat ut addere limam,
Sed cursu in medio pene reliquit opus.
Ac recte moriens dixisset: „Candide lector,
Emendaturus, si licuisset, eram".[14]

Kasparas Łąckis, kaip karaliaus Žygimanto Augusto pasiuntinys pas Livonijos arkivyskupą Vilhelmą, buvo nužudytas Livonijos magistro Johanno Wilhelmo von Fürstenbergo nurodymu, besivaržant jiems dėl valdžios 1556 m. birželio mėnesį. Taigi apie tą laiką laiškas buvo jau įpusėtas. Tačiau poeto pasakymą *lingua calamoque*, matyt, reikia suprasti taip, kad tas jaunuolis buvo atsakingas už laiško lotynišką kalbą bei stilių, bet ne už turinį. Panašiai, atrodo, buvo ir su antra laiško puse, kuri liko neišdailinta Łąckio. Kadangi kunigaikštis dėl karų, dėl politinių reikalų negalėjęs atsidėti laiškui, į pagalbą jam atėję jo draugai:

Arreptis calamis certatim id turba piorum
Perficere et tanto iungere castra viro.
Qui quacunque datur, linguam calamumque manumque,
Omnibus his quantumcumque valere potest.[15]

Taigi matyti, jog netiksliai teigiama, kai sakoma, kad laiško autorius yra Łąckis[16]. Jį, kaip ir kitus prie laiško parašymo prisidėjusius asmenis, reikia laikyti tik pagalbininkais, literatūriniais bendradarbiais. Tačiau ne daugiau: laiško sumanymas, jo idėja, planas, tonas turėjo priklausyti pačiam Radvilai. Turime atkreipti dėmesį ir į tuos jo žodžius, kur jis sakosi nors ir vogčiomis, dėl didelių užsiėmimų (*utut per furtivum licebat otium*) laiškui vis dėlto skyręs laiko. Galima priminti, kad ir to meto žmonės, kurie žinojo tikrą padėtį, laikė Radvilą Juodąjį tikruoju laiško autoriumi. Jis, o ne kuris kitas iš jo bendradarbių, įtrauktas į „Uždraustų knygų sąrašą"[17].

Iš tikrųjų, nepaisant dirbtinio kuklumo, rodyto laiške, Radvila Juodasis, kaip ir kiti Radvilos, buvo mokytas žmogus. Ilgus metus jis buvo studijavęs užsienio mokyklose, gerai susipažinęs su daugelio valdovų dvarų, kurie tuo metu buvo ir kultūros centrai, gyvenimu, mokėjo keletą kalbų (ir lotynų). Jo namuose buvo studijuojama Lietuvos istorija, teisė. Čia rasdavo globą literatūros bei kultūros darbuotojai. Per jo, kaip kanclerio, rankas ėjo visi valstybinės reikšmės raštai. Jo žinioje buvo Lietuvos Metrika, taip pat jis redagavo valstybinius dokumentus, žiūrėjo, kad iš valstybės kanceliarijos neišeitų raštai, priešingi įstatymams, pažeidžiantys didžiojo kunigaikščio ir bajorų teises. Todėl Radvila tiesiogiai buvo susijęs su raštu, gerai žinojo jo vertę ir

[14] „Jis [Radvila] taip pat pasinaudojo vieno asmens kalba bei ištikima plunksna; jis žuvo staigios mirties užkluptas; tai – žymus jaunuolis Lancijus, negalėjęs to darbo atlikti tik tavo, nusikaltėli magistrai, dėka. Dėl tavo klastos prieš visokią tiesą ir dorą jis žuvo, eidamas karaliaus jam pavestas pareigas. Jis negalėjo, nors toks buvo jo noras, išdailinti, kaip reikiant, šį darbą ir paliko jį beveik pusiaukelėje. Ir tikrai, mirdamas jis būtų pasakęs: „Malonusis skaitytojau, buvau pasiryžęs jį parašyti be ydų, jei tik būčiau galėjęs"."

[15] „Sugriebę plunksnas tikro tikėjimo žmonės viens už kitą uoliau stengiasi jį užbaigti ir prijungti savąsias prie to didžiojo vyro kovos stovyklų; kiekvienas, kaip sugeba, kiek įstengia, prideda savo kalbą, plunksną ir ranką."

[16] Wotschke T., *op. cit.*, S. 159: *dann gab er* [Vergerius] *dessen* [Radvilos] *scharfer, von evangelischer Glaudensfreudigkeit durchgluhter Antwort auf Lippomanis Schreiben vom 21. Februar, die der Hofling Kaspar Lanzki-Kurzbach verfasst...*

[17] *Index librorum prohibitorum*, Venetiis, 1586, p. 27: *Nicolaus Radivil, Palatinus Vilnensis.*

reikšmę. Radvilų rūmai patys buvo pasidarę kilmingo jaunimo mokykla. Lietuvos bajorai laikė garbe leisti savo sūnui pabūti ir pasimokyti tų didikų dvaruose.

Be to, reikia prisiminti ir tai, kad XVI a. viduryje Radvilų dvaruose, kaip ir kitų didikų dvaruose, buvo pasikeitęs požiūris į mokėjimą naudotis plunksna, teptuku ar muzikos instrumentu. Anksčiau, net to amžiaus pirmoje pusėje, buvo didikų, kurie mokymąsi bei mokslą laikė negarbingu daiktu ir net gėda. Anot tos senosios kartos žmonių, lankyti mokyklas ir mokytis reiškia nusileisti iki beturčių ir paprastų žmonių, kurie mokosi, norėdami įsigyti sau pragyvenimo šaltinį. Turtingam ir aukštos kilmės žmogui taip daryti netinką, nes jis turįs garantuotą pragyvenimo šaltinį ir be mokslo. Radvilų dvarų žmonės (pvz., Agripa)[18] polemizuoja su tokia pažiūra. Čia buvo žinoma, kad mokslas ir raštas labai svarbūs dalykai valstybės gyvenime. Radvilos Juodojo ir jo brolio tėvas dėl to pasirūpinęs išmokyti savo vaikus.

Ši aplinka rodo, kad Radvila visai nesibaidė rašto. Jis veikiausiai skaitė ir tikrino savo literatūrinių bendradarbių darbą. Dar reikia pridėti, kad jis nebuvo toks žmogus, kuris lengvai pasiduotų kitų asmenų įtakai ir greitai atsisakytų savo nuomonės. Atvirkščiai, žinoma, kad jis savo meto literatūriniuose reikaluose buvo aktyvus. Radvila paprastai susišaukdavo savo tarnyboje esančius literatus, jiems užduodavo ir organizuodavo jų darbus. Tai aiškiai rodo, pavyzdžiui, darbas „Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu".

Todėl, atrodo, nagrinėjamo laiško autorystė gali būti skiriama Mikalojui Radvilai Juodajam.

Laiško kalba

Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas, kuris buvo skiriamas ne tik Lietuvai bei Lenkijai, bet ir Vakarų Europai, turėjo būti parašytas gera lotynų kalba. Jis savo ydomis neturėjo atgrasyti išlepintą humanistą. Be to, bloga laiško kalba galėjo duoti progos kritikams kaltinti savo ideologinius priešus neišsimokslinimu bei tamsumu.

Didelis vaidmuo lotynų kalbai buvo skiriamas ir Reformacijos reikaluose. Ji turėjo skleisti naująjį mokymą tarp apsišvietusių žmonių, valdovų ir didikų dvaruose. Reformacijos pradininkai labai vertino lotynišką literatūrą bei iškalbą dėl to, kad ji buvo internacionalinė ir visai ano meto inteligentijai suprantama. Todėl žinoma, kad Liuteris reikalavo iš savo kunigų gerai mokėti lotynų kalbą, o Melanchtonas, šį reikalavimą remdamas, prie Liuterio kapo kalbėjo lotyniškai. Lotynų kalba naudojosi ir kiti reformatoriai – Ulrichas Cvinglis, Kalvinas. Todėl suprantama, kodėl Radvila, norėdamas gerai pasirodyti mokytai visuomenei, stengėsi parengti savo laišką gražia lotynų kalba ir naudojosi gerai mokančių tą kalbą patarnavimais. Vis dėlto net keletu atvejų pažymima, kad dėl karų ir didelių valstybinių rūpesčių nesugebėta laišką kaip reikiant parengti. Vadinasi, autoriaus reikalavimai laiškui buvo dideli.

Tačiau ano meto skaitytojas vargu ar galėjo labai skųstis laiško kalba. Lippomanas, kuris Radvilą laikė nemokytu žmogumi teologijos dalykuose ir dėl to jį peikė, nepriekaištavo dėl kalbos, o jis tai mielu noru būtų padaręs. Iš tikrųjų stilistiniu atžvilgiu jo laiško kalba atitinka geros, klasikinės lotynų kalbos reikalavimus: laikomasi nusistovėjusios sakinių tvarkos, sakiniai tarpusavyje siejami įvairiais jungtukais ir pinami lyg į vieną pynę. Autorius, kaip ir antikiniai rašytojai bei kalbėtojai, stengiasi „apvalinti" sakinius, veiksnį dėdamas sakinio pradžioje, o tarinį – sakinio gale.

[18] Plg. Ročka M., *op. cit.*, p. 58; taip pat žr. šio leidinio p. 181.

Tiesa, nuo klasikinės kalbos gerokai atitolstama žodynu: laiške daug naujų, senojoje lotynų kalboje nevartotų krikščioniškų terminų, o jei ir vartotų, tai įgijusių jau kitokią prasmę; taip pat nemaža viduriniais amžiais nusistovėjusių visuomeninių terminų, titulų. Tačiau visos šios leksikos negalima buvo išvengti. Kaip tik ja pasireiškė laiško poleminis aktualumas. Jam *ecclesia* jau nebereiškė „susirinkimo", o konkrečiai „Bažnyčią", visų pirma „Katalikų Bažnyčią", su kuria kovojo. Kitą turinį, krikščionišką, buvo gavę terminai *religio, haereticus, eucharistia, communio, presbyterus* ir daugelis kitų, aktualių to meto ideologinio gyvenimo dalykinių terminų. Mėgstamas tradicinis titulavimas: *Rex Serenissimus, Regia Maiestas, Reverenda Dominatio Tua* ir kt. Dėl tokių gausių „naujų" žodžių tikras humanistas, siekiąs atgaivinti gryną klasikinę lotynų kalbą, galėtų padaryti priekaištą laiško autoriui, bet faktiškai be šios naujos terminologijos neišsiversdavo tie, kurie svarstė aktualius ideologinius klausimus. Visi ano meto polemistai ir net visi tie, kurie norėjo nagrinėti savo meto gyvenimo reikalus ir aktyviai įsikišti į savo meto tikrovę, neišvengdavo naujų terminų bei posakių.

Specialių poetinių bei retorinių išraiškos priemonių laiške randame nedaug. Šiuo atžvilgiu kalba paprasta. Daugiausia ji paįvairinama retoriniais klausimais. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie skaistyklą, kurią laikė pagoniška institucija, autorius klausia: *Quis enim plura philosophatus est de Purgatorio quam Plato? Quis copiosius scripsit quam Vergilius?* Kitu atveju, svarstydamas reikalą įvesti liaudies kalbą į liturgiją, jis klausia, laukdamas teigiamo atsakymo, ar apaštalai nesinaudojo liaudžiai suprantama kalba savo misijose: *Quid, inquam, illi [Apostoli]? An id fecerunt hebraeo? Num Petrus in Ponto? Andreas et Philippus in Scithia? Jacobus in Hispania? Bartholomaeus in India?*

Kai kur, nors ir negausiai, naudojamasi ilgesniais ar trumpesniais išskaičiavimais. Pavyzdžiui, autorius, pripažindamas, jog turi būti atsisakyta kunigų celibato, kad būtų išvengta visokio pasileidimo, išskaičiuoja jo keletą sinonimų: *adulteria, fornicationes, scortationes, incaestus ceteraeque libidines...*

Tačiau apskritai laiškas, kaip minėta, paprastas, be perdėtos patetikos, gana ramus, mandagus ir pasižymįs logiškumu bei nuoseklumu. Šios ypatybės kaip tik ir kėlė jo vertę to meto poleminėje literatūroje, didino įtikinamumą; tai pastebėjo ir jo ideologiniai priešai.

Jei palygintume laišką kalbos atžvilgiu su kitų to meto lietuvių rašytojų kūryba, tai, atrodo, reikėtų pripažinti, kad jis labiausiai panašus į taip pat liuterono ir to paties Radvilos aplinkos žmogaus Vaclovo Jono Agripos „Kalbą" (1553). Tai rodo tiek žodynas, tiek literatūrinės bei retorinės išraiškos priemonės, tiek ir požiūris į humanistinės kultūros reiškinius, – matyti, kad jų sukūrimo sąlygos buvo gana artimos. Stilistinės priemonės vartojamos gana paprastos ir turbūt apskritai atspindi siekimą to paprastumo, kuris būdingas Reformacijai, kovojusiai su Katalikų Bažnyčios puošnumu, ceremonijų pompastiškumu, taip pat ir literatūriniu iškilmingumu.

Tiek Agripos darbo, tiek Radvilos laiško lotynišką kalbą galima pavadinti „melanchtoniška", nes Melanchtonas, kaip klasikinių kalbų profesorius, turėjo savo požiūrį į lotynų kalbą ir jį perteikdavo mokiniams, Reformacijos sekėjams. Tas „Vokietijos mokytojas" nepripažino „lenkų sugadintos" lotynų kalbos, kuri jo metu vyravo Šiaurės kraštuose. Jis reikalavo iš savo mokinių bei sekėjų (tarp jų buvo Agripa ir minėti Radvilos pagalbininkai) išmokti rašyti lotyniškai „tikrai natūraliu būdu"[19]. Natūralumą turėjo suteikti klasikinės lotynų kalbos normas atitinkanti krikščioniška terminologija. Taip daroma ir Radvilos laiške.

Savo laišką Radvila Juodasis skiria, be abejo, apšviestam, mokančiam lotynų kalbą savo meto skaitytojui. Drauge jis, kaip Reformacijos atstovas, pasisako už liaudies kalbą, už jos panaudojimą

[19] Plg. Muther T., *Aus dem Universitäts- und Gelehrtenleben im Zeitalter der Reformation*, Erlangen: Verlag von Andreas Deichert, 1866, S. 357.

bažnytinėje liturgijoje, religinėje propagandoje liaudies masėse bei spaudoje. Tik čia, kaip aišku ir iš laiško, Radvila orientavosi į lenkiškai kalbantį žmogų. Jam buvo skirta ir garsioji Lietuvos Brastos Biblija. Apie lietuvių kalbą šiame laiške visai neužsimenama, lyg jos nebūtų. Matyt, jis ją atiduoda Rytų Prūsijos Reformacijos ir kultūros darbuotojams, kurie iš tikrųjų savo lietuviškus raštus, kaip rodo ir pirmosios lietuviškos knygos kreipinys, skyrė lietuviškai kalbantiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmonėms.

Laiškas ir humanistinė literatūra

Jau turėjome įsitikinti, kad Radvilos laiškas, kuris dideliu aktyvumu tęsia poleminę lietuvių literatūrą, yra ryškus dalykas savo meto kultūros gyvenimo fone. Autorius šiuo savo laišku pasiekė nemaža. Jo darbas buvo puikiai įvertintas draugų ir priešų. Šio laiško pasisekimui daug padėjo ir ta aplinkybė, kad jame buvo naudotasi humanistiniame pasaulyje mėgstamos literatūros rūšies – epistolografijos – tradicijomis.

Laiškas jau seniai buvo pasidaręs pavyzdžiu visai humanizmo prozai, visai traktatų literatūrai, kurios tiek daug buvo prirašyta ir išspausdinta. Jis tapo „vidine" forma ir poezijai. Laiškas padėjo augti ir publicistikai. Jam buvo keliamas uždavinys būti priemone, žmonėms bendraujant ir kovojant prieš Viduramžių idealą „atsiskyrėlio gyvenimas" (*vita solitaris*). Laiškas pagal seną, dar iš Antikos išplaukiančią tradiciją ir pagal Renesanso pradininko Francesco Petrarca'os pavyzdį plačiai buvo vartojamas pavaldinių, bendraujant su savo valdovais bei kunigaikščiais. Valdovų artimieji laiškais stengėsi auklėti bei mokyti valdovą, patarti jam įvairiais valstybės valdymo klausimais, o valdovai, savo ruožtu, laišką laikė priemone didinti savo įtaką bei politinę galią. Dėl to laiškai, nors ir asmeniški būdami, liesdavo bendrus politinius, ekonominius ir kultūrinius reikalus, atspindėdavo gyvenamąjį laikotarpį. Visi tie asmenys laišką laikė ne vien tik dalykiniu raštu, liečiančiu konkretų dalyką ar žmogų, bet į jį žiūrėjo daug plačiau. Jie laiškus skyrė ir visuomenei ir tikėjo, kad tie jų kūriniai bus skaitomi vėlesnių kartų. Todėl laiškams buvo stengiamasi suteikti literatūrinę formą, jie būdavo renkami ir saugomi. Yra duomenų, rodančių, jog jau XVI a. pradžioje Lietuvos apsišvietę žmonės skaitė Cicerono laiškus ir turėjo epistolografijos vadovėlių. Laiškų mums yra palikę Mikalojus Husovianas, Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis. Savo darbą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" Mykolas Lietuvis rašė irgi laiško forma. Laiško svarbą to meto kultūros ir politikos gyvenime rodo plati Radvilų – Juodojo ir Rudojo – dvarų, taip pat kunigaikščio Albrechto dvaro gausi korespondencija įvairiais klausimais ir su įvairiais žmonėmis.

Su visa šia literatūrine tradicija yra susijęs Radvilos laiškas. Jis įveda mus į XVI a. vidurio Lietuvoje vykusias ideologines kovas. Kartu jis parodo mums ir to meto literatūros bei kultūros lygį, kuris yra gana aukštas ir nė kiek nenusileidžia šios rūšies Vakarų Europos literatūrai.

1973

Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai

Andrius Volanas – vienas didžiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI a. antros pusės ir XVII a. pradžios politikos ir kultūros veikėjų, humanistas, „eretikas", evangelikų reformatų (kalvinistų) vadovas ir apologetas.

Gimė jis vakarinėje Lenkijoje. Mokėsi pirmiausia Frankfurte prie Oderio. Čia susipažino su Reformacijos idėjomis. Paskui atvyko į Lietuvą pas dėdę iš motinos pusės – J. Kvileckį, karalienės Bonos turtų valdytoją Lietuvoje. Dėdė pasimokiusį jaunuolį sekretoriumi rekomendavo Mikalojui Radvilai Rudajam. Šis didikas savo ruožtu jį pasiuntė toliau mokytis į Karaliaučiaus universitetą. Šio universiteto matrikulose jis įsirašęs 1550 m. birželio 5 d.[1] Grįžęs atgal ir galutinai persiėmęs religinės reformos dvasia, Volanas nutarė pasilikti Lietuvoje. Priimtas į indigenatą, jis įsiteisino kaip jos pilietis, tapo pirmuoju Radvilų patarėju, buvo apdovanotas pora dvarelių Ašmenos apskrityje. Radvilų, turėjusių daug įtakos valdovui, pristatytas, Volanas netrukus tapo Žygimanto Augusto sekretoriumi. Juo pasiliko valdant ir jo įpėdiniams Steponui Batorui bei Zigmantui III Vazai, o būdamas kitose valstybėse, dažnai eidavo diplomato pareigas. Laisvu nuo diplomatinės ir sekretoriaus tarnybos metu jis labai aktyviai užsiiminėjo religinės politikos reikalais. 1570 ir 1585 m. protestantų suvažiavimuose jis rėmė idėją dėl kitatikių susijungimo prieš katalikus. Kai vyskupas Valerijonas Protasevičius Vilniuje įkurdino jėzuitus, Volanas su jais pradėjo aštrią polemiką ir jos neatsisakė ligi pat gyvenimo pabaigos. Drauge jis polemizavo su griežtos pakraipos kitatikiais – antitrinitoriais, pasisakė prieš politinius Lietuvos priešus. Mirė 1610 m. Bijutiškėse, kunigaikščio Radvilos jam dovanotame dvarelyje.

Andrius Volanas daug rašė ir spausdino. Daugiau kaip pusė jo darbų spausdinta Vilniuje. Keliose knygose nurodyta, jog spausdintos paties Volano spaustuvėje, tačiau abejojama, ar jis ją turėjo. Veikiausiai spaustuvės jis neturėjo, o nurodydavo spausdinęs tik kai kuriuos „eretiškus" darbus, norėdamas spaustuvininkus savo autoritetu pridengti nuo idėjinių priešų, pirmiausia nuo jėzuitų, puolusių ne tik žodžiais, bet ir grobusių bei daužiusių jų dirbtuves[2]. Volanui platinti savo darbus darėsi vis sunkiau. Jėzuitai kai kuriuos jo veikalus degino, iš kitų, nors jie lietė tik bendruosius valstybės reikalus, iškirpdavo jo pavardę. Nieko nuostabaus, kad tokiomis sąlygomis daug jo knygų žuvo arba mažai išliko egzempliorių, o ir tie išblaškyti po daugelį kraštų. Todėl labai svarbu juos surinkti. Daugiausia mikrofilmų pavidalu jų sukaupta Lietuvos MA bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.

[1] Erler G., Hrsg., *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 1: Die Immatrikulationen von 1544–1656, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1910, S. 12.

[2] *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*, zesz. 5: Wielkie Księstwo Litewskie, opr. A. Kawecka-Gryczowa i in., Wrocław–Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akedemii Nauk, 1959, s. 255–259.

Andrius Volanas paliko ryškų pėdsaką to meto politikos ir kultūros gyvenime, bet jis palyginti mažai studijuotas. Geriausia iki šiol jam skirta yra Michało Balińskio monografija, parašyta 1841 m.[3] Kai kurių naujų duomenų apie jį pateikė Józefas Łukaszewiczius[4]. Iš naujųjų laikų tyrėjų paminėtini lenkų mokslininkai Stanisławas Kotas[5], Eugeniuszas Jarra[6]. Populiarią knygą parašė Jerzy Karolis Kurnatowskis, kuri išleista 1910 m., Volano trijų šimtų metų mirties sukakties proga[7]. Trumpai Volanas minimas daug kur, tačiau išsamesnio tyrimo nesusilaukė, ypač katalikiškuose kraštuose, nes ten nenyko per amžius trukęs nepalankumas „eretikui". Iš Lietuvos pokario mokslinių darbų paminėtina Ingės Lukšaitės studija, išspausdinta Lietuvos TSR MA darbuose[8].

Volano raštuose plačiai atsispindi svarbūs jo gyvenimo įvykiai, autoriaus siekiai, veiklos apimtis ir pobūdis. Todėl čia trumpai peržvelgsime ir aptarsime Volano raštus ta seka, kuria jie buvo parašyti. Ši apžvalga, reikia tikėtis, skaitytojui padės geriau suvokti turinį tų knygų, kurias ištisai arba dalimis pateikiame šiame leidinyje.

1. Nėra tikra, ar Volanas buvo „Lenko pasikalbėjimo su Lietuviu" (*Rozmowa Polaka z Litwinem*) autorius, tačiau, be abejo, jis prisidėjo prie šio darbo. Tai 94 nenumeruotų puslapių leidinys. Spausdinimo vieta ir metai nenurodyti, tačiau galima spėti, kad jis spausdintas 1565 m. Lietuvos Brastoje. Antraštiniame puslapyje parašyta, kad čia „kiekvienas gali lengvai pamatyti, kas yra teisinga laisvė ir kokią uniją Lenkų Karalystė turėjo sudaryti su Lietuvos Kunigaikštyste". Darbas parašytas „prieš gėdingą ir klaidingą Stanisławo Orzechowskio raštą, kuriuo jis nepelnytai užsigeidė apšmeižti garsią Lietuvos Kunigaikštystę". Taip pat kalbama ir antrajame pasikalbėjime, kur atmetama Lietuvai skirta vergystė. Darbe puolama Orzechowskio knyga *Quincunx* (1564). „Pasikalbėjimą" parašė autorių kolektyvas pavedus Mikalojui Radvilai Juodajam, todėl tarp jų turėjo būti ir Radvilų žmogus – Volanas. Tai turėtų rodyti ir eilėraštis „Lenkams ir Lietuvai" (*Do Polaków i do Litwy*), pasirašytas inicialais A. W. Taip po kai kuriais darbais pasirašydavo Volanas[9].

2. Kitas jo veikalas – „Laiškas didžiai garbingam ponui Mikalojui Pacui, Kijevo vyskupui" (*Epistola ad Reverendissimum Dominum Nicolaum Pacium, Episcopum Kiioviensem*), išspausdintas Mikalojaus Paco knygoje „Tikro tikėjimo išpažinimas" (*Orthodoxa fidei confessio*, Karaliaučius, 1566, 148 p.). Šiame laiške Volanas dėsto Jono Kalvino mokymą apie trejybę. Tuo metu tai buvo labai aktuali problema, dėl to karštai ginčytasi. Vyskupas Pacas († 1585) buvo palankus

[3] Baliński M., „Andrzej Wolan", in: *Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi*, 1841, t. 1, s. 116–132, 431–496; perspausdinta Baliński M., *Pisma historyczne*, t. 3, Warszawa: Nakładem G. Sennewalda księgarza, 1843.

[4] Łukaszewicz J., *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań: Drukarnia Orędownika na Garbarach Ner 45, 1842; t. 2, 1843, s. 266.

[5] Kot S., „Gniewy o unię", in: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków: Nakładem komitetu, 1938, s. 356–368.

[6] Jarra E., „Andrew Wolan, Sixteenth century Polish Calvinist writer and philosopher of law", in: *Studies in Polish and Comparative Law*, London, 1945.

[7] O. K. [Kurnatowski J. K.], *Andrzej Wolan. Krótki rys życia i pracy znakomitego działacza w wieku reformy kościoła na Litwie. W 300-ną rocznicę śmierci jego*, Wilno: Drukarnia „Znicz" Ś-to Jańska 19, 1910, 24 s.

[8] Lukšaitė I., „A. Volano pažiūros į visuomenės kilmę, struktūrą ir teisės funkcijas", in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1969, t. 2 (27), p. 57–79.

[9] Į lietuvių kalbą „Lenko pasikalbėjimą su Lietuviu" yra išvertęs Juozas Avižonis; žr. *Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu. 1564*, įvadą ir komentarus parašė Juozas Avižonis, in: Lietuvos MA bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 105, b. 369.; dar žr. Rotundas A., „Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu", iš lenkų k. vertė Birutė Mikalonienė, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sud. Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys, red. Sigitas Narbutas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Pradai / Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 116–200.

Reformacijai, paskui ir visai perėjo į jos pusę. Todėl evangeliko reformato Volano laiškas pagal savo pobūdį neprieštaravo visos knygos dvasiai. Laiško autorius čia aptaria ir Reformacijos ideologo Pilypo Melanchtono pažiūras apie trejybę, aiškina Justino mintis, kalba apie senųjų krikščionių Tertulijono ir Grigaliaus Nazianziečio mokymą. Laiško pabaigoje nurodyta, kad jis rašytas Bijutiškių dvarelyje 1565 m. balandžio 1 d.

3. Labiausiai Volaną išgarsino veikalas „Apie politinę arba pilietinę laisvę" (*De libertate politica sive civili*, Krokuva, 1572, 136 p.). Čia jis nagrinėja laisvės ir kilmingumo klausimus, siūlo pakeitimų įstatymuose dėl žmogaus gyvybės apsaugos, reikalauja leisti papildomų įstatymų įvairioms ydoms (gobšumui, paleistuvystei, girtavimui ir pan.) išnaikinti, kalba apie įstatymų teisingumą, jų vykdymą ir valdžią. Leidinio pradžioje yra dedikacija Mikalojui Radvilai Rudajam. Čia randame ir Volano biografijai svarbius žodžius: „Aš savo ruožtu, kadangi nuo pat jaunystės iki šiol buvau auklėtas Tavo rūmuose ir savo akimis mačiau, kokius didelius darbus Tu atlieki visuotinei gerovei, tokio puikaus pavyzdžio paskatintas nutariau kad ir nedidelius savo darbus bei studijas paaukoti valstybei, ypač todėl, kad dėl didžiulio Tavo palankumo ir gausiausios malonės tapau šios valstybės gyventoju". Knygos pabaigoje yra du priedai: a) Vilniaus vaito Augustino Rotundo laiškas Andriui Volanui, rašytas Tabariškėse 1571 m. Jį papildęs, Rotundas išspausdino kitais metais; b) Bartolo Richijaus eilės, giriančios Volano darbą.

4. Dar vienas spausdintas Volano darbas – „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą" (*Oratio ad Senatum Regni Poloniae Magnique Ducatus Lituaniae*, 1573, 16 p.) yra ką tik minėto veikalo apie laisvę tęsinys. Mat anas darbas buvo parašytas Žygimantui Augustui gyvam esant, o po šio karaliaus mirties atsirado reikalas jį papildyti ir pritaikyti naujomis, sudėtingomis interregnumo aplinkybėmis. Savo mintims išdėstyti Volanas pasirinko kalbos žanrą. Čia jis mini valstybių kaimynių keliamą pavojų; kartoja, kad naujasis valdovas neturi būti tironas; pritaria principui, kad įstatymai aukščiau valdovo; remdamasis Venecijos pavyzdžiu, senatoriams pataria paskirti cenzorius, kurie ištirtų velionio karaliaus gyvenimą bei veiklą ir nustatytų reikalavimus naujam karaliui.

Interregnumo metu tarp katalikų ir kitatikių buvo sudaryta taika *pax dissidentium*. Pagal ją abiem pusėms pripažintos lygios teisės. Renkamo karaliaus priesaikos formulėn buvo įrašyta: „Saugosiu taiką ir ramybę tarp skirtingai tikinčiųjų, palaikysiu ir jokiu būdu nei mūsų, nei pareigūnų teisėmis ar kokių nors luomų autoritetu neleisiu nė vieno žmogaus persekioti dėl religinių įsitikinimų ir pats to taip pat nedarysiu"[10]. Priesaiką patvirtino karaliai Henrikas Valua ir Steponas Batoras, ją rengiant aktyviai dalyvavo Volanas. Apskritai interregnumo metu Volano autoritetas nepaprastai išaugo. Jis dalyvavo svarstant svarbiausius valstybės reikalus, buvo pasiuntiniu imperatoriaus Maksimilijono dvare, kur siūlė, kad visi krikščionys susivienytų ir sutelktų jėgas kovojant su turkais. Volanas šią užduotį įvykdė puikiai. Net Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, didžiausias idėjinis jo priešas, senato vardu padėkojo už gerai atliktą diplomatinę misiją. Kai per rinkimus vyskupai ir senatoriai palinko Maksimilijono pusėn, Volanas buvo įpareigotas apie tai pranešti imperatoriui. Tas per Volaną įteikė atsakymą, apibūdinantį Vokiečių imperijos politiką Lietuvos–Lenkijos valstybės atžvilgiu.

Nuo 1574 m. Volanas iš politikos bei teisės srities vis ryžtingiau krypsta į religinę politiką ir jos kovų areną. Svarbiausia priežastis buvo ta, kad 1569 m. Vilniaus vyskupas Protasevičius Lietuvos sostinėje įkurdino jėzuitus, taip norėdamas sustabdyti Martyno Liuterio bei Kalvino idėjų plitimą. Katalikų Bažnyčios bei valstybės remiama jėzuitų draugija iš nedidelio būrelio

[10] Kojalavičius-Vijūkas A., *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae: Typis Academicis, 1650, p. 62.

greitai išaugo į gerai organizuotą, agresyvų, gerą materialinę bazę turintį kovinį būrį. Jėzuitai labai energingai ėmėsi žygių pažeminti ir suniekinti savo idėjinius priešus, griaunančius senąjį Romos Katalikų Bažnyčios pastatą. Jie puolė kitatikius ne tik iš sakyklos ir raštais, bet sekė ir privatų jų gyvenimą. Daugiausia dėmesio skyrė jaunimui, kartais naudodami jį net smurtui prieš kitas religijas.

5. Vilniaus miesto vaito Rotundo namas sostinėje pasižymėjo tuo, kad čia rinkdavosi mokyti miesto žmonės. Čia buvodavo ir Volanas, ne kartą susitikęs su jėzuitų apologetu Petru Skarga. Abu stengėsi patraukti vienas kitą savo pusėn. Skarga šiuo tikslu atsiuntė Volanui laišką, kuriame išdėstė Romos Bažnyčios tikėjimo principus ir ragino jį grįžti jos prieglobstin. Volanas parašė atsakymą ir net išspausdino jį. Įdomiausia, kad tą raštą dedikavo Vilniaus vyskupui Protasevičiui, pikčiausiam idėjiniam priešui. Lengva įsivaizduoti, kad Protasevičius dedikacijos nepriėmė, knygai metė interdiktą ir, grasindamas ekskomunika, uždraudė ją skaityti bei platinti. Tai buvo Volano knyga „Tikra ir teisinga senosios bažnyčios nuomonė apie paskutinę vakarienę" (*Vera et orthodoxa veteris Ecclesiae sententia de Coena Domini*, Typis castri Loscensis, 1574).

Neišliko nė vieno šios knygos egzemplioriaus, nes visą tiražą jėzuitai sunaikino. Apie knygos turinį apytiksliai galima spręsti iš kritikų atsakymų, pirmiausia iš Francisco Turianio ir iš Skargos raštų. Po kelerių metų (1579) pats Volanas, perredagavęs ir papildęs, šį savo raštą išleido. Veikale jis polemizavo dėl eucharistijos, taip pat dėl šventųjų ir Marijos garbinimo. Šiuos dalykus neigė, remdamasis Kalvino, Ulricho Cvinglio, Theodoro de Beze mokymu. Pirmas į Volano veikalą net tris kartus atsakė minėtasis Turianis (1575, 1576, 1577), Romoje ir Florencijoje išspausdinęs atsakymus. Taip ginčas iš Vilniaus persikėlė į kitus kraštus. Koks jautrus buvo šis dalykas, rodo ir tai, kad netrukus (1576) knygą, nagrinėjančią eucharistijos klausimą, išspausdino ir Skarga, vėliau į ginčą įsitraukė evangelikas reformatas Janas Łasickis ir katalikai Antonio Possevino (1583) bei Fryderykas Bartschas (1589).

6. Vėlesnė yra lotyniška Volano dedikacija Mikalojui Dorohostaiskiui žinomo lenkų publicisto Andrzejaus Frycziaus Modrzewskio knygoje „Apie valstybės gerinimą" (*O poprawie Rzeczypospolitey*, Łosk, 1577). Dedikacija, kaip nurodyta jos pabaigoje, rašyta Bijutiškėse 1577 m. rugpjūčio 1 d. Čia gana plačiai apžvelgiama Modrzewskio veikla ir darbai. Joje vėl kalbama apie netikusius įstatymus, pagal kuriuos, užmušus žmogų, galima išsipirkti pinigais. Visa tai jis smerkė ir veikale apie laisvę. Volanas pabrėžia, kad visoje Sarmatijoje tik Modrzewskis išdrįsęs pasisakyti prieš tokius įstatymus, nors žinoma, kad ir Mykolas Lietuvis juos smerkė[11]. Matyt, šis autorius Volanui nebuvo žinomas („Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" išspausdintas tik 1615 m. Bazelyje).

7. Kaip minėta (žr. Nr. 5), poleminis straipsnis „Gynimas tikros ir teisingos senosios bažnyčios nuomonės apie mūsų viešpaties Jėzaus Kristaus kūno ir kraujo sakramentą bei tikrą jo buvimą paskutinėje vakarienėje" (*Defensio verae orthodoxae veterisque in Ecclesia sententiae de Sacramento Corporis et Sanguinis Domini nostri Iesu Christi veraque eius in Coena sua praesentia*, Losci Lituanorum, 1579) yra ankstesnio, jėzuitų sunaikinto darbo perdirbimas. Pats Volanas sako, kad atlikęs daug pakeitimų. Šios knygos spausdinimo tikslas – noras duoti atkirtį minėtų jėzuitų Turianio ir Skargos 1575–1577 m. išleistoms knygoms. Pagrindinė tema – polemika dėl katalikiško požiūrio į „Paskutinę vakarienę" ir transsubstanciaciją. Volanas nepripažino katalikų teologų teiginio, kad Kristus yra eucharistijoje. Anot jo, tai tuščiausias prasimanymas. Dievo buvimas esąs tik simbolinis, o duona ir vynas – tik figūros. Be to, autorius kritikuoja popiežiaus

[11] Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 44–49.

primatą ir tai, kad Katalikų Bažnyčia tik sau skiria teisę aiškinti Bibliją, nepripažįsta katalikiško bažnyčios kilmės aiškinimo ir pan.; cituoja Bažnyčios rašytojus Augustiną, Joną Auksaburnį ir kt., daugiausia remiasi Biblija.

Į šį raštą jam atsakė Skarga knyga „Dvylika mokslo argumentų dėl sakramentų" (*Artes duodecim sacramentorum*, 1582). Knygoje labai kritikuojamas Cvinglio bei Kalvino mokymas apie sakramentus, atmetamas minėtas simbolinis Dievo aiškinimas, dėstoma katalikiška sakramentų teorija, ginamas Marijos ir šventųjų kultas. Nesitenkindamas atsakymu lotynų kalba, Skarga dar lenkų kalba išleido to paties pobūdžio darbą „Septyni ramsčiai" (*Siedem filarów*, 1582). Su Volano veikalu susijęs ir Possevino „Laiškas Steponui Pirmajam [...] prieš kažkokį Volaną, Lietuvos eretiką" (*Epistola ad Stephanum primum* [...] *adversus quendam Volanum, haereticum Lituanum*, Ingolstadii, 1583, 99 p.). Šiame laiške Possevinas Volaną smerkia dėl to, kad tas savo raštą išdrįsęs dedikuoti pačiam Steponui Batorui, nors jame esą dalykų, galinčių pakenkti valstybei, užvilkinti pergalę, o gal ir visai ją sužlugdyti. Laiškas įvairiomis kalbomis buvo pagarsintas visoje Europoje. Tačiau ir Volano darbas buvo platinamas Prancūzijoje, Vokietijoje, todėl ir šiuo atveju matome, kad idėjų kova peržengė Lietuvos ribas.

8. Vis dėlto smarkiausiai buvo kovojama valstybės viduje. Volanas, nesilpnindamas kovos su jėzuitais, ėmėsi plunksnos ir prieš arijonus. Šiai polemikai priklauso gana didelės apimties (243 p.) darbas „Atsišaukimas [...] į visus Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės samosatenitų arba ebionitų doktrinos išpažinėjus ir to paties autoriaus atsakymas į naujuosius ebionitų priekaištus dėl atsišaukimo [...]" (*Paraenesis* [...] *ad omnes in Regno Poloniae Magnoque Ducatu Lituaniae samosatenianae vel ebioniticae doctrinae professores eiusdemque ad nova Ebionitarum contra Paraenesim obiecta responsio* [...], Spirae, 1582). Darbas adresuotas Jonui Ostrorogui, dedikacija rašyta Bijutiškėse 1581 m. Jis sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoje ebionitai, t.y. arijonai, raginami pripažinti Kristaus dieviškumą (arijonai tai neigė) ir priimti helvetų mokymą, t.y. kalvinizmą. Antroje dalyje polemizuojama su arijonų rašytojais, pirmiausia su Gentile; aiškinama Antikristo sąvoka, tačiau labiausiai puolamas anoniminis autorius iš Rakovo – Faustas Socinas. Volanas teigia, kad Liuteris ir Cvinglis nesukūrę jokių naujų dogmų, o tik grįžę į senąjį, gerąjį tikėjimą; dažnai cituojami senieji Bažnyčios rašytojai. Kritikuojamasis Socinas į kritiką atsakė du kartus.

9. Po to Volanas vėl grįžta prie jėzuitų klausimo. Jis parašo ir išspausdina „Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimą, taip pat atsakymą į jų naujus priekaištus" (*Idololatriae loiolitarum Vilnensium oppugnatio itemque ad nova illorum obiecta responsio*, Vilnae, Typis et sumptibus eiusdem Volani, 1583, 91 p.). Knyga dedikuota Dubingių bei Biržų kunigaikščiui, Naugarduko vaivadai Mikalojui Radvilai. Dedikacija rašyta Bijutiškių dvarelyje tų metų balandžio 1 d. Joje kalbama, kad yra tokių kunigaikščių, kurie nebijo Romos popiežiaus grasinimų, gina Reformaciją. Labai giria Radvilos dėdę Mikalojų Radvilą Juodąjį. Rašytojo nuomone, jei jis būtų gyvenęs ilgiau (mirė 1565 m.), dabar tebūtų likę tik menki pėdsakai tos „sugedusios popiežinės religijos", t.y. katalikybės. Čia primena ir savo ginčą su jėzuitais dėl paveikslų ir statulų kultų. Drauge jis pripažįsta, kad jėzuitai „turi daug gabių ir išsilavinusių žmonių, jie, neapkrauti ūkio reikalais, visada gali bet kam atsidėti ir turi daug laiko mokytis dialektinių gudrybių bei visokių sąmojingų paralogizmų". Tačiau, nepaisant jų sąmojų, be saiko išpūstų kalbų, kurios liejasi per kraštus, jie yra nusikaltėliai, nes ne taip moko, kaip reikalauja Biblija. Jėzuitų priplūdę iš viso pasaulio, jiems negailima lėšų, tuo tarpu kalvinistai viso to neturį.

Konkrečios šios knygos atsiradimo aplinkybės buvo tokios: prieš porą metų įvyko ginčas tarp kalvinistų ir jėzuitų dėl paveikslų kulto. Volanas perskaitė kažin kokį tuos klausimus gvildenantį jėzuitų raštą ir nutarė įrodyti lojolininkų argumentų menkumą. Remdamasis Bažnyčios

rašytojais Jeronimu, Augustinu, Jonu Auksaburniu, Laktancijumi jis teigia, kad paveikslų bei statulų kultą krikščionys perėmė iš pagonių. Šį kultą pasmerkę senieji bažnyčios ir frankų sinodai. Tai ne nuo apaštalų einanti tradicija. Volanas puola vadinamuosius elgetaujančius vienuolius, smerkia Marijos kultą ir pasakoja, kaip Vilniaus vaivada Radvila ištyrė garsiuosius Čenstachavos Marijos stebuklus ir suprato visą apgaulę. Minima, kad Vilniaus mergelės Marijos cerkvėje esančiam Lukos pieštam paveikslui aukojama daugybė brangenybių. Maskvos caras norėjęs jį gauti, žadėdamas už tai grąžinti keletą tūkstančių Lietuvos belaisvių, tačiau bažnyčios vyriausybė nesutikusi, ir dėl to tie žmonės likę nelaisvėje.

Antroji darbo dalis skirta papildomiems jėzuitų argumentams paneigti. Čia kalbama apskritai apie įstatymus, smerkiama popiežiaus tironija, nes susirinkimams jis neteikiąs jokios reikšmės, skelbdamasis aukščiausiu dvasiniu ir pasaulietiniu valdovu; kritikuojama Katalikų Bažnyčios prabanga; atmetamas teiginys, kad šventieji galį tarpininkauti tarp Dievo ir žmonių; vėl neigiamai pasisakoma apie Marijos kultą. Vieną kartą Volanas cituoja Erazmą Roterdamietį, kai kuriuos antikinius rašytojus. Tačiau jis nesiremia kalvinistų autoritetais. Matyt, tai daro tyčia, kad nebūtų priekaištaujama, jog kova dėl paveikslų kulto yra naujas, tik Reformacijos išgalvotas reikalas. Į šį Volano darbą atsakė Vilniaus kanauninkas, jėzuitų auklėtinis Andrius Jurgevičius, ginčijęsis dėl visų teiginių (1586). Atrodo, panašaus pobūdžio darbą buvo parašęs ir Volano bendradarbis Stanislovas Sudrovijus, tačiau jo, matyt, neišspausdino. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Volano darbo antraštėje nurodyta: „[Spausdinta] to paties Andriaus Volano spaustuvėje ir už jo pinigus". Tačiau, kaip minėta, abejojama, ar jis turėjo spaustuvę.

10. Polemiką su jėzuitais Volanas tęsė ir gana stambiame darbe „Penkios knygos prieš Vilniaus jėzuito Skargos septynis mišių ir jų aukos stulpus ir knygą: 12 Cvinglio bei Kalvino sekėjų teiginių [...]" (*Libri quinque contra Skargae Jesuitae Vilnensis septem missae sacrificiisque eius columnas et librum: 12 artium Zuingliokalvinistarum* [...], Vilnae, 1584, 442 p.). Prie šio spaudinio pridėtas ir Łasickio raštas „Volano, grynosios religijos bei jos išpažinėjų gynimas nuo Romos jėzuito Antonio Possevino, kur parodoma, jog Roma yra Babilonas". Volano darbas dedikuotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiajam iždininkui, Minsko kaštelionui Jonui Glebavičiui: nurodoma, kad šį nemenkos apimties darbą parašyti paskatinę platinami šmeižtai apie Kalviną ir de Beze. Tiesą apie šiuos reformatorius galįs pasakyti tik Łasickis, asmeniškai juos pažinojęs, buvęs mirštant Kalvinui. Jo idėjiniai priešai jį puolą be jokios atodairos, šmeižią karaliui. Bet jo sąžinė rami, nes jis siekiąs tik tiesos. Volanas giria karalių Steponą Batorą, kad šis savo dvare laiko daug mokytų žmonių ir juos panaudoja valstybės valdyme. Jam autorius dedikavo knygą „Apie Kristaus kūno sakramentą" (*De sacramento corporis Christi*), o Skarga į tai parašęs nevykusį atsakymą. Apskritai, kaip sako Volanas, popiežininkai biją kovos dėl tiesos taip, kaip pelėdos šviesos. Jie vengia Biblijos, viską nori spręsti pagal popiežiaus nurodymus. Popiežiai savo primatą remią pagoniško cezarizmo pavyzdžiu. Volanas smerkia ir arijonus dėl to, kad jie nepripažįsta Kristaus dieviškumo. Todėl jie – antikristai. Skarga livoniečių pralaimėjimą prieš Maskvos kunigaikštį siejąs su Reformacijos plitimu Livonijoje. Tačiau iš tikrųjų pralaimėjimo priežastis buvo Vokiečių ordinas. Knygoje pateiktame Łasickio laiške giriamas Volano darbas, tvirtinama, kad autorius yra kilmingas (tai neigė jo priešai), minimas kilmingumo diplomas, kurį jam davė Žygimantas Augustas. Vilniuje, net Europoje, Volanas turįs nesuskaičiuojamą daugybę draugų. Tarp kita ko, jis mini, kad 1583 m. vasarą Konstantinopolio patriarchas Lietuvoje gyvenantiems stačiatikiams uždraudęs naudotis pakeistuoju – Grigaliaus – kalendoriumi. Be to, Volanas peikia Skargą už tai, kad tas kai kurias knygas, nukreiptas prieš jį, norėdamas sukelti juoko, rašąs lenkiškai, o ne lotyniškai, ir dėl to esąs tik sąmojingas apsimetėlis (*facetus histrio*). Jis priekaištauja katalikų kunigams, kad tie nusigręžė nuo tikrosios religijos, atsidavė

prabangai, jų šventovės tapo plėšikų landynėmis; popiežius vadinamas Antikristu; remiamasi Francesco Petrarca'os, Lorenzo Valla'os, Girolamo Savonarola'os, Pico della Mirandola'os autoritetais; piktinamasi, kad Didįjį Ketvirtadienį Vilniaus kanauninkai puotauja bažnyčioje, skundžiamasi piktu Possevino polemikos tonu; pateikiama pavyzdžių apie vienuolių pasileidimą; neigiamas eucharistijos reikiamas nusiraminimas prieš mirtį; minima, kad jėzuitai stengiasi susilpninti kitus vienuolynus, jie organizuoja evangelikų užpuolimus, tuo tarpu lietuvių liaudis gyvenanti be jokios religijos ir pan. Ir Łasickio pridėtame aštraus poleminio tono darbe, be daugelio kitų dalykų, tvirtinama, kad jėzuitai yra neramumų Lietuvoje (kaip ir visur) kaltininkai; pateikiama gana daug informacijos apie husitus; pasakojama apie hugenotų žudynes Prancūzijoje (1572). Łasickis vardija Mikalojaus Radvilos Juodojo nuopelnus Lietuvos politikai ir kultūrai, kalba apie jo išleistą Bibliją (1563), apie spaustuvininką Danielį Lęczyckį, kurį apiplėšė jėzuitai ir kt. Apskritai ir Volano, ir Łasickio darbuose yra daug medžiagos apie to meto gyvenimą.

11. 1584 m. mirė Mikalojus Radvila Rudasis, Vilniaus vaivada, evangelikų reformatų ir paties Volano globėjas. Volanas per jo laidotuves pasakė kalbą ir išspausdino, pavadinęs „Laidotuvių kalba šviesiausiojo kunigaikščio [...] Mikalojaus Radvilos [...], palaidoto Vilniuje 1584 m. balandžio 27 d., garbei" (*Oratio funebris in laudem illustrissimi principis* [...] *Nicolai Radivili* [...] *Vilnae defuncti* [...], Vilnae, 1584, 12 p.). Joje autorius dėkoja savo globėjui ir kelia jo nuopelnus kraštui. Ši kalba buvo išspausdinta kartu su Jono Radvano poema „Radviliada" (*Radivilias*, Vilnae, 1588), taip pat skirta velioniui Radvilai Rudajam.

12. Proginio pobūdžio yra ir Volano „Sveikinimo kalba ponui Kristupui Radvilai, šviesiausiajam Dubingių ir Biržų kunigaikščiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleriui ir kariuomenės vadui [...], naujajam Vilniaus vaivadai, kuris sėkmingai įžengė į Vilnių [...] 1584 m. gruodžio 9 d." (*Oratio gratulatoria ad illustrissimum principem d. dominum Christophorum Radivilum, ducem in Dubinki ac Bierze, procancellarium et campiductorem Mag. Duc. Lituaniae* [...], *novum palatinum Vilnensem qui prospere Vilnam ingressus est 9 die decembris anno 1584*, Vilnae, 1584, 16 p.).

Autorius giria patį Kristupą Radvilą, dabartinę ir buvusias dvi žmonas, peikia įvairias žmonių ydas – girtavimą, nesaikingą medžioklės pomėgį, netinkamą naudojimąsi laisve; liaupsina karalių Steponą Batorą; tvirtina, kad naudotis laisve trukdąs religinis vidaus karas; skatina laikytis kalvinizmo idėjų.

13. Bendros, tarptautinės paskirties yra Volano „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės gyventojus, kviečiantis atgailauti, kai tenka bijoti karo su turkais [...]. Į dienos šviesą išleistas rūpesčiu ir išlaidomis lietuvio Andriaus Rimšos [...], Kristupo Radvilos [...] kliento" (*Oratio ad incolas Regni Poloniae* [...], *qua imminente metu belli Turcici ad poenitentiam invitantur* [...] *impensis ac diligentia Andreae Rymsza Lithuani, clientis* [...] *Christophori Radivilo* [...], Vilnae, 1585).

Spaudinyje pasisakoma ir prieš tuos, kurie pripažįsta dievų daugybę, t.y. katalikus, ir prieš tuos, kurie atgaivina senąją Arijaus bedievystę, t.y. arijonus. Pastarieji esą artimi musulmonams.

14. Po metų pertraukos Volanas spausdintu žodžiu vėl grįžta prie disputo su jėzuitais. Naujasis darbelis vadinasi „Klaidingų teiginių apie eucharistiją [...], paskelbtų Vilniaus jėzuito Emmanuelio Vegos, paneigimas" (*Assertionum de Eucharistia falsarum* [...], *ab Immanuele Vega Vilnensis Jesuita publicatarum confutatio*, [1586]).

Šis veikalas neišliko. Kadaise jis buvo Vilniaus evangelikų reformatų bibliotekoje. Karolis Estreicheris (t. 33, s. 240–241) mini, kad čia buvo poeto Radvano epigrama knygos garbei, taip pat paties Volano dedikacija Lydos seniūnui ir Vilniaus pilies viršininkui Jonui Abramavičiui, rašyta 1586 m. birželio 5 d.

Būdamas žymus Reformacijos veikėjas Lietuvoje, Volanas stengėsi suvienyti kalvinizmą ir liuteronizmą į vieną evangelikų bažnyčią. Jis pritarė Sandomiežo susitarimui (1570), raginančiam

vienytis visus protestantus, kad jungtinėmis jėgomis galėtų pasipriešinti augančiai jėzuitų įtakai. Kunigaikščio Kristupo Radvilos iniciatyva 1585 m. birželio 14 d. buvo sukviestas evangelikų reformatų ir liuteronų Pokalbis (*Colloquium*). Į jį atvyko teologai iš Karaliaučiaus, Kauno, Vilniaus, taip pat Kristupas Radvila, Abramavičius, Mikalojus Naruševičius ir kiti politiniai veikėjai. Tačiau čia nebuvo susitarta, kaip priimamas sakramentas – dvasiškai ar kūniškai. Evangelikai reformatai gynė savo teiginį, kad dvasiškai, ir atmetė liuteronų kūnišką suvokimą (*corporaliter*). Kaip tik dėl tokių teologinių subtilumų numatyta santaika tarp evangelikų nuėjo niekais, ir susirinkimas išsiskirstė, nepasiekęs tikslo. Faktiškai tai įvyko dėl to, kad nebuvo politinės vienybės tarp Prūsijos ir Lietuvos valdovų. Politiniai Lietuvos evangelikų reformatų globėjai norėjo sujungti ir vadovauti skirtingų nuomonių protestantams (tarp jų ir arijonams). To paties siekė ir Prūsijos politikai.

15. Kai kurių tyrėjų minima, kad prieš arijonus Volanas parašęs ir darbelį lenkų kalba „Naujasis krikštas, arba Naujakrikštų tikėjimo bei pamaldumo veidrodis" (*Nowochrzczeństwo, czyli Źwierciadło wiary i pobożności nowochrzczeńców*, Vilnae, 1586). Rašinio tikslas – savo konfesijos brolius nukreipti nuo Arijaus mokymo. Mat nemaža reformatų, net labai įtakingų, arijono Socino mokymą laikė aukščiausiu Reformacijos pasiekimu. Tačiau nėra tikra, ar toks darbas buvo išspausdintas, juo labiau kad Volanas dėl lenkų kalbos vartojimo, kaip matėme, priekaištavo savo idėjiniams priešams.

16. Tačiau netrukus Volanas vėl grįžo prie polemikos su jėzuitais, parašydamas darbą „Apsaugos raštas nuo šmeižtų bei priekaištų pragaištingos žmonių sektos, kuri apgaulingai save jėzuitais vadina" (*Apologia* [...] *ad calumnias et convitia pestiferae hominum sectae, qui se falso Jesuitas vocant*, Vilnae, 1587). Knygos pradžioje esančiuose eilėraščiuose ir dedikacijoje šlovinamas Kristupas Radvila. Rašoma, kad jėzuitai mėginę atversti į katalikybę Radvilą ir jo žmoną. Darbe smarkiai puolama Roma, ji vadinama Babilonu; išjuokiamas jėzuitas Turianis, kuris savo liežuvį pardavinėjąs popiežiui; išvardijami popiežiaus priešai: Pico della Mirandola, Mikalojus Kuzietis, Paolo Giovio; kalbama apie savo santykius su karaliumi Steponu Batoru, kuris Volaną raginęs pakeisti religiją, ir nors tas raginimui nepakluso, karalius tebesielgė su juo labai mandagiai (*humanissime*). Rašte dažnai remiamasi šv. Augustinu, kartu nepalankiai kalbama apie platonininkus, besiplakančius prie Platono; taip jėzuitai plakąsi prie Jėzaus.

Šis spaudinys yra pirmas rimtas darbas prieš jėzuitus. Drauge su kitais antijėzuitiniais Volano darbais jis sudarė pagrindą kai kurių kitų autorių prieš šį ordiną nukreiptiems darbams ir pamfletams. Į jį atsakė Andrius Jurgevičius knyga „Atsakymas" (*Responsio*, 1587). Tai sukėlė tolesnę polemiką.

17. Tuomet Volanas parašė darbą „Andriaus Volano atsakymas į nepadorią ir negarbingą Vilniaus jėzuitų mokyklos ir pirmiausia į pikto šmeižiko Andriaus Jurgevičiaus, Vilniaus kunigėlio ir kanauninko, knygelę" (*Ad scurrilem et famosum libellum iesuiticae scholae Vilnensis et potissimum maledicti conviciatoris Andreae Jurgevitii, sacrificuli et canonici Vilnensis, Andreae Volani responsio*, 1589).

Visas traktatas yra skirtas atsakyti į priekaištus, kuriuos Jurgevičius išsakė rašte „Andriaus Volano melai ir šmeižtai" (1589). Volanas atmeta asmeninio pobūdžio priekaištus dėl savo kilmės, dėl privataus gyvenimo bei nuopelnų viešajame gyvenime. Todėl čia mes randame daug Volano autobiografinių duomenų, nors ir išblaškytų po visą darbą. Tačiau didžiausią traktato dalį sudaro polemika religiniais klausimais. Volanas ne tik ginasi, bet ir puola: kalba apie Vilniaus vienuolių pasileidimą, apie tai, kad jėzuitai nuolat kursto studentus prieš evangelikus, apie popiežiaus pasileidimą ir pan.; giria Anglijos karalienę Elzbietą ir jos religinę politiką; atsako į priekaištus, kad jis blogai rašąs lotyniškai; įdomus skyrelis, kuriame kalbama apie Lietuvos santykius su

Lenkija. Kaip ir kituose darbuose, čia Volanas parodo didelį apsiskaitymą, rašo temperamentingai, polemikos tonas nėra švelnus. Tai buvo aštrios polemikos metas, ir niekas negailėjo piktų žodžių savo priešams.

Į šį Volano raštą dar karščiau atsakė Jurgevičius knyga „Moksliškas negarbingos knygelės tyrimas" (*Anatomia libelli famosi*, 1591).

Tačiau ir toliau Volanui rūpėjo ne tik religinė polemika. Krašto reikalai vertė jį užsiiminėti ir politika. Karalius Steponas Batoras, pripažindamas jo gabumus ir išsilavinimą, pavesdavo kai kuriuos svarbius valstybinius reikalus. Po šio karaliaus mirties imperatorius Rudolfas II, norėdamas gauti Lietuvos–Lenkijos karūną, ne kur kitur, o į Volano namus atsiuntė savo pasiuntinį. Iš to matyti, kad Volanas buvo įtakingas ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Valdant Zigmantui III Vazai, Volanas liko karaliaus sekretoriumi ir turėjo įtakos politiniam krašto gyvenimui. Kad imperatorius pripažintų vainiką Zigmantui Vazai, Volanas buvo pakviestas rašyti pasitarimų protokolus ir kitaip dalyvauti tose derybose.

18. Iš to meto žinoma Volano „Kalba į šviesiuosius kunigaikščius, garbinguosius bei kilminguosius ponus, nenugalimojo Romos imperatoriaus Rudolfo ir šviesiausiojo Lenkijos karaliaus Zigmanto pasiuntinius, susirinkusius į Bendziną taikai sudaryti 1589 Viešpaties metais, sausio mėnesį" (*Oratio ad illustrissimos principes, reverendissimos et magnificos dominos, invictissimi Romanorum imperatoris Rudolphi et serenissimi Polonorum regis Sigismundi legatos, ad Bendzinum pacis constituendae causa congregatos anno domini MDLXXXIX mense Ianuario*, 16 p.). Atrodo, kad kalba buvo išspausdinta Vilniuje, dedikuota Brastos vaivadai Kristupui Zenovičiui. Pasisakoma už taiką su Austrija, peikiamas lenkų nerūpestingumas per elekcijas, minimas Habsburgų ir Jogailaičių giminiavimasis, kalbama apie turkų pavojų ir apie tai, kad sudaroma taika krikščionių pasauliui teikia laisvę ir gerovę.

19. Tais pačiais metais Volanas kaip karaliaus sekretorius dalyvavo pasiuntinystėje Rygos mieste. Iš to meto yra likusi „Andriaus Volano, karaliaus sekretoriaus, kalba, pasakyta garbiam Rygos senatui ir visam miestui šviesiųjų ir kilmingųjų ponų karaliaus įgaliotinių vardu [...]. Prie jos pridėta Rygos sekretoriaus Dovydo Hilcheno kalba, kuria 1589 m. rugsėjo 7 d. Rygos senato ir miesto vardu atsako šviesiesiems ir kilniesiems ponams įgaliotiniams" (*Oratio ad spectabilem senatum et universam civitatem Rigensem nomine illustrium et magnificorum dominorum* [...] *commissariorum regiorum per Andream Volanum, secretarium regium, habita. Cui annexa est oratio Davidis Hilchen, secretarii Rigensis, qua illustribus et magnificis dominis commissariis nomine senatus et civitatis Rigensis respondet die 7 Septembris anno 1589*, Impressum in officina typographica regiae civitatis Rigae per Nicolaum Mollinum anno M. D. XIC, [30 p.]).

Karališkoji komisija į Rygos miestą buvo atvykusi nubausti išdavikų Gizijaus bei Brinkcijaus ir įvesti legalią valdžią. Giriamas Zigmanto Vazos švelnumas, nors šie išdavikai ir jų šalininkai išdidžiai skraidę po miestą ir demonstravę savo tartum karališką valdžią. Karalius, rodydamas savo malonę, miestui suteikė privilegiją. Rygos miesto sekretorius Dovydas Hilchenas savo kalboje peikia neramumų kėlėjus, aprašo sunkius tų neramumų padarinius, dėkoja karaliui, pristato miesto atstovus, kuriems suteikiama valdžia.

20. Ši Volano kalba buvo išversta į vokiečių kalbą ir išspausdinta tais pačiais metais toje pačioje Rygos spaustuvėje antrašte *Abscheidt* [...] *wormit die Erlauchten und Wolgebornen Herrn*.

Tačiau Volano idėjinės veiklos pertrauka truko neilgai. Jėzuitai, laikydami jį reformatų vadovu, su kalvinizmu stengėsi kovoti pirmiausia per Volano asmenį. Kardinolas Jurgis Radvila įtakingai rėmė jėzuitų veiksmus, globojo Jurgevičių, palaikė jo piktą polemiką. Tuo pat metu netrūko Volano gynėjų. Tai uolus Reformacijos veikėjas, Lietuvos reformatų sambūrio senjoras, religinių raštų autorius Grzegorzas Pawełas iš Žarnovco. Taigi su juo ir susiginčijo Jurgevičius, kartu

neišleisdamas iš akių ir Volano. Savo ruožtu Volanas, nors ir nebejaunas būdamas, energingai atsakinėjo į kritiką.

21. Vienas tokių raštų – bibliografijoje minimas „Prakeikimas šmeižikams" (*Dirae in obtrectatores*, 1591). Nors nurodoma, kad ir šis raštas spausdintas Vilniuje, Volano spaustuvėje, vis dėlto reikia manyti, kaip keliais ankstesniais atvejais, kad Volanas savo spaustuvės neturėjo. Rašte autorius gina savo kilmę ir kelia tam tikrus savo nuopelnus. Pabaigoje pridėti du laiškai Volanui: vienas jo draugo Sudrovijaus, kitas pasirašytas tik M. J.

22. Volanas ir toliau neatsisako polemikos su savo antruoju idėjiniu priešu – arijonais. Šiuo tikslu jis parašė „Keletą laiškų, skirtų sugriauti samosatenitų doktrinos klaidingumui ir sutvirtinti tikrajai nuomonei apie dieviškąją trejybę" (*Epistolae aliquot ad refellendum doctrinae Samosatenianae errorem, ad astruendam orthodoxam de divina trinitate sententiam*, Vilnae, In officina coetus evangelici Vilnensis. Anno 1592. Impensis [...] J. Schemeti, [92 p.]). Veikale yra eilių, skirtų pačiam Volanui, dedikacija Jonui Šemetai. Apskritai puolama Arijaus erezija, kuri falsifikuojanti Biblijos tekstus, kad įrodytų, jog Kristus nesąs Dievas. Čia spausdinami ir trys Volano laiškai. Pirmame labai smerkiamos arijonų Okino, Gentile's ir Socino pažiūros: jos esančios artimos musulmonybei. Antrame laiške pirmiausia minima, kad arijonas Jonas Licinijus Namislovijus jam įteikęs neva parašytus Jano Caprino ir P. Kroato laiškus ir knygelę, nors visa tai buvo parašyta Grzegorzo Pawełło. Volaną stebina, kad Licinijus galėjęs perimti to asmens klaidingas pažiūras. Trečias laiškas skirtas Licinijui ir jo laiškui, kuriame jis gina arijonų doktriną, pagal kurią Kristus buvęs ne Dievas, o žmogus. Laiške kalbama ir apie Modrzewskį. Volanas save vadina seniu.

23. Polemikai su katalikais pirmiausia skirtinas Volano raštas „Meditacija apie dieviškojo apaštalo Pauliaus laišką efesiečiams" (*Meditatio in epistolam divi Pauli apostoli ad Ephesios*, Vilnae, impensis Joannis Szweikowicij, in officina Jacobi Markowicij, 1592, 146 p.). Čia priekaištaujama katalikams, kad savo tikėjimą jie semią ne iš Biblijos, o iš popiežiaus nutarimų; kritikuojamos katalikų apeigos, jos lyginamos su pagonių; kalbama apie protestantų persekiojimus Vilniuje bei Krokuvoje. Komentuodamas apaštalo Pauliaus laišką, Volanas teigia, kad iš prigimties žmonės yra laisvi, kad vergiją sukėlė karai; barbariška, kad ponas gali žudyti žmogų, tačiau saikinga vergija (*moderata servitus*) vis dėlto paliktina, nes be jos negalėtų išsilaikyti visuomenė. Čia, matyt, kalbama apie baudžiavą. Daug kartų kreipiamasi į senuosius Bažnyčios rašytojus.

24. Kitais metais, tęsdamas polemiką su katalikais, Volanas išspausdino knygelę „Andriaus Volano nuomonė apie Stanislovo Rescijaus [Reszkos] knygelę, kurios antraštė „Ministromachija" [t.y. kova su evangelikų reformatų kunigais] prieš poną Piasecijų, vadinamosios Vilniaus kolegijos jėzuitą" (*Iudicium Andreae Volani de libello quodam Stanislai Rescii, qui inscribitur Ministromachia ad d. Piasecium societatis, ut vocant, Jesu in collegio Vilnensi*, Vilnae, anno MDXCIII [1593], 20 p.). Darbas, kaip nurodyta pabaigoje, parašytas Bijutiškėse praėjusių metų gale. Antraštėje minimas S. Piasecijus Volanui įteikė Stanisławo Reszkos laišką, todėl jam ir skiriama knygelė.

25. Tais pačiais – 1593 – metais nenurodytoje vietoje Volanas išspausdino knygelę, nukreiptą prieš patį popiežių Klemensą VIII – „Kreipimasis į šventąjį tėvą poną Hipolitą Aldebrandiną, kadaise kardinolą ir vyriausiąjį Romos bažnyčios nuodėmklausį, o dabar popiežių jo išrinkimo proga" (*Oratio ad beatissimum patrem d. ill. Hippolytum Aldebrandinum, cardinalem olim et summum ecclesiae Romanae poenicentiarium, nunc autem Pontificem Maximum electum oratio*, s. l., 1593, 45 p.). Knyga išleista Žemaičių kašteliono Mikalojaus Naruševičiaus lėšomis. Kitoje antraštinio puslapio pusėje yra piktos eilės prieš popiežių.

26. Volanas ir toliau aktyviai dalyvavo ideologinėje kovoje. 1594 m. Kristupui Radvilai rašytas laiškas rodo, kaip Volanas rūpinosi reformatų reikalais, jų mokymu. Tačiau kartu jis nepamiršo ir tarptautinės valstybės politikos. Tai matyti iš jo kalbos „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorus, susirinkusius seiman Krokuvoje 1595 m. vasario 6 d. aptarti sąjungos su Romos imperatoriumi Rudolfu dėl karo su turkais" (*Oratio* [...] *ad equites Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae in comitiis Cracoviae die 6 Febr. anno 1595 congregatos de societate belli cum Rom. imperatore Rudolpho contra Turcam suscipiendi*). Šios kalbos nesunaikino ir jėzuitai, ją net laikė savo bibliotekoje, nors ir iškirpo autoriaus pavardę antraštiniame puslapyje, kaip matyti Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB II 2232) saugomame egzemplioriuje.

Kaip įtakingas veikėjas Volanas drauge su Leonu Sapiega 1595 m. buvo pasiųstas į Maskvą taikai patvirtinti.

27. 1596 m. Volanas vėl grįžo prie savo kalvinizmo idėjų ir parašė „Dialogą apie laimingą gyvenimą" (*De vita beata dialogus*). Čia naudojamasi antikiniais vardais-figūromis. Be daugelio kitų temų, mąstoma, ar bajorų luomo asmenų prigimčiai būdingas taurumas.

28. Tarp gausių Volano raštų yra įvairiomis progomis parašytų tik tam tikriems asmenims. Pirmiausia minėtina „Panegirika [...] Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Trakų vaivadai Mikalojui Kristupui Radvilai" (*Panegyricus* [...] *Nicolao Christophoro Radivillo, duci in Olica ac Nieswiez, Palatino Trocensi*, Vilnae, 1598, 38 p.). Knygelėje minima, kad Mikalojų Kristupą Radvilą labai vertinę karaliai Henrikas Valua, Steponas Batoras, Zigmantas III Vaza. Tačiau įdomiausia spaudinio dalis – kelionė į Palestiną ir Egiptą. Šis gana platus rašinys papildo įdomios ir pavojingos kelionės aprašymą, 1601 m. išleistą lotynų kalba. Čia aprašomas Nesvyžius, kuriame esą viskas geriau sutvarkyta nei užsienio kraštuose (ten labiausiai vertinamas šlėkta, paprasti žmonės yra prispausti) bei kitur. Volanas siūlo daugiau dėmėsio skirti miestams, jo gyventojams, amatų klestėjimui ir valstiečiams.

29. Volanas, kaip anksčiau Mykolas Lietuvis ir Modrzewskis, pasisako „Kalboje [...] Rygos miesto komisarams" (*Oratio ad* [...] *commissarios civitatis Rigensis*, Ryga, 1599, 18 p.) apie lenkų įstatymą dėl bausmės už žmogžudystę. Įstatymas atsipirkti pinigine bauda už žmogaus nužudymą buvo panaikintas 1588 m. Lietuvos Statute. Šiame darbe pakartojamas veikalo „Apie politinę arba pilietinę laisvę" vienas skyrius.

30. Volanui teko raštu taikyti įtakingus globėjus bei tikėjimo brolius šalininkus Radvilas ir Chodkevičius tarp šių kilus nesantaikai dėl turto bei įtakingumo. Šiuo tikslu jis išleido „Kreipimąsi į šviesiuosius Radvilas ir Chodkevičius" (*Oratio ad illustres Radivillos et Chotkievicios*, Vilnae, 1600, 12 p.). Parašyti kreipimąsi paskatino ginčas dėl pretenzijų globoti ir ištekinti turtingąją Sofiją Olelkaitę, Slucko kunigaikštytę.

31. „Laidotuvių kalbą" (*Oratio funebris*, 1600) Volanas buvo pasakęs per savo draugo evangelikų reformatų veikėjo Sudrovijaus laidotuves. Spaudinys neišliko ir žinomas tik iš nuorodų. Jame autorius smarkiai kritikavo Katalikų Bažnyčios hierarchiją. Jo priešininkai to nepraleido negirdomis. Jaunas jėzuitas A. Rosciševskis buvo įpareigotas atsakyti. Tai padaryta po metų. Iš to atsakymo (*Ad orationem Andreae Volani* [...] *responsio*), išleisto Jono Bobolos vardu, ir žinoma, kad būta tokios Volano laidotuvių kalbos.

32. Lengvesnės tematikos yra ir „Radvilų vestuvės, t.y. Andriaus Volano vestuvinė kalba [...] Jurgiui Radvilai, Trakų kaštelionui [...] ir [...] mergelei Sofijai [...], Jono Zborovijaus, Gniezno kašteliono dukteriai. Prie jos pridėta Kvirino Knoglerio [...] Lylema" (*Nuptiae Radiviliae, hoc est ad* [...] *Georgium Radivilum, castellan. Trocensem* [...] *et virginem Sophiam* [...] *Joannis Zborovii, castellani Gnesnensis* [...] *Andreae Volani epithalamios oratio. Cui accessit Quirini Cnogleri* [...] *Lylema*, [Vilnae], 1601, 36 p.).

33. Panašaus pobūdžio, tik visiškai kita proga – mirus Smolensko vaivadai Jonui Abramavičiui – Volanas išleidžia spaudinį „Pelnytos laidotuvės – paskutinė žmogiškojo gyvenimo garbė"

(*Justa funebria supremus humanae conditionis honor*, [1602]). Knygoje daug duomenų apie Abramavičiaus gyvenimą; pateikiama kitų autorių poezijos lotynų ir lenkų kalbomis.

34. Reikšmingas Volano veikalas „Apie politinę arba pilietinę laisvę" (žr. Nr. 3) buvo išleistas Vilniuje 1606 m. ir lenkų kalba: *O wolności rzeczypospolitey albo szlacheckiey*, kurį išvertė S. Dubingovičius. Daug vėliau – 1859 m. – vertimas buvo perspausdintas Krokuvoje.

35. Bibliografijoje minima, kad 1604 m. Eislėbene Volanas išspausdino „Kalbą, arba patarimą pradėti karą su turkais" (*Oratio sive consilium de bello contra Turcas movendo*). Tačiau galimas daiktas, kad tai yra ta pati antiturkiška kalba, kurią jis pasakė Krokuvoje 1595 m. (žr. Nr. 26).

36. Tačiau žymiausias iš paskutiniųjų jo darbų – „Apie valdovą ir privalomas jo dorybes" (*De principe et propriis eius virtutibus*, Dantisci, 1605, [72 p.]). Tai gerokai išplėsta mums žinoma kalba, kurią 1572 m. Volanas pasakė po Žygimanto Augusto mirties. Parašyta ji Bijutiškėse. Veikalas sudarytas iš septynių skyrių, kuriuose minimos valdovo dorybės: kunigaikštiška kilmė, rūpinimasis tikrąja religija, išsimokslinimas (ypač istorijos pažinimas ir iškalbos išlavinimas), ištikimybė moterystėje, teisingumas, dosnumas, dorumas, kilnumas, veiklumas. Cituojami antikiniai rašytojai Homeras, Platonas, Ciceronas, Horacijus bei krikščionys šv. Augustinas ir kt. Kaip paprastai kritikuojama Katalikų Bažnyčia.

37. Matyt, paskutinis Volano spaudinys yra „Bažnyčios aklumas ir bausmė. Knygelė, labai verta perskaityti, kilmingo ir garbingo senio Andriaus Volano prieš septynetą metų parašyta ir tik dabar į šviesą išleista" (*Caecitas et poena ecclesiae. Libellus lectu dignissimus, a nobilis et venerando sene Andrea Volano ante septennium conscriptus et nunc primum in lucem editus*, Hanoviae, MDCVIII [1608]). Apie šį darbelį pats autorius kalba laiške Jonušui Radvilai, minėdamas, jog jis jau netoli gyvenimo pabaigos.

Anksčiau minėtų Balińskio ir Koto darbuose paskelbti Volano laiškai rodo, kad visą laiką ligi pat mirties jis rūpinosi savo kalvinizmo idėjomis ir tvirtino, jog nebūsią taikos, kol valdovas nenuramins Antikristo sekėjų (t.y. katalikų) ir neapdovanos savo pavaldinių tikėjimo laisve. Iš laiško matyti, kad Volanas nerėmė karaliaus ekspedicijos į Maskvą ir Dmitrijaus Apsišaukėlio reikalų.

Volanas, kaip galima spręsti pagal inicialus A. W., tikriausiai į lenkų kalbą išvertė prancūzų hugenoto Philippe de Mornay Duplessis darbą. Marino Barletijaus knygos dalį apie Skanderbergo (tikr. Gjergj Kastriota) kovas su turkais Volanas perleido viso to darbo vertėjui Cyprianui Bazylikui.

Apskritai Andriaus Volano veikalus galima skirstyti į: 1) politinio pobūdžio raštus, apie a) tarptautinį ir b) vidaus gyvenimą; 2) visuomenės bei valstybės teorinius darbus; 3) ideologinius-poleminius straipsnius; 4) proginius raštus; 5) laiškus.

Tarptautinei politikai skirti darbai pirmiausia susiję su Volano, kaip karaliaus sekretoriaus, veikla. Jis išspausdino kai kurias kalbas, pasakytas tarpvalstybiniuose savo krašto aukšto lygio pasitarimuose. Raštuose, skirtuose užsienio politikai, aiškiai matyti turkų, besistengiančių vis giliau veržtis į Europą, grėsmingo pavojaus tema. Volanas priklausė karališkajai komisijai, turėjusiai tvarkyti Rygos miesto reikalus sudėtingo Livonijos karo sąlygomis. Jis atliko ir diplomatinę misiją Maskvoje.

Volanas rūpinosi ir vidaus reikalais. Raštu taikė susivaidijusius didikus Radvilas ir Chodkevičius. Jei Volanas buvo vienas „Lenko pasikalbėjimo su Lietuviu" autorių (o taip galėję būti), jo darbų tematiką praplės Lietuvos bei Lenkijos valstybių santykiai, polemika dėl valdovo ir valstybinės santvarkos. Liublino seime, dalyvavęs kaip Mikalojaus Radvilos Rudojo įgaliotinis, Volanas gynė Lietuvos valstybingumą.

Teoriniuose darbuose apie visuomenę bei valstybę Volanas svarstė valdovo klausimą. Keletą

kartų peikė įstatymą, leidžiantį išsipirkti pinigine bauda už žmogaus nužudymą. Svarbiausiame darbe „Apie politinę arba pilietinę laisvę" Volanas aptarinėjo, kas yra laisvė, pripažindamas tik saikingą naudojimąsi ja, nes per didelė laisvė išsigimstanti į vergiją. Įstatymai turį remtis prigimtine teise, nes gamta visus sutvėrusi laisvus. Įstatymų teisingumo kriterijus – sveikas protas. Veikalo autorius pripažįsta tris luomus – kilmingųjų, miestiečių ir žemdirbių, nors ir neigia nepajudinamą jų uždarumą. Jie visi turį būti lygūs prieš įstatymus, nors bajorui dera turėti privilegijų dėl skirtingų luomų funkcijų. Barbariška esą, jei ponas turįs „gyvybės ir mirties galią", tačiau nuosaiki priklausomybė (turbūt sušvelninta baudžiava) turinti išlikti, nes be jos visuomenė neišsilaikys. Volanas pasisako už miestiečių ir valstiečių luomų didesnį vertinimą. Būdinga, kad nekalbama apie dvasininkų luomą. Tuo aiškiai pateikiamas nusistatymas prieš Katalikų Bažnyčią. Apskritai Volanas buvo demokratinės pakraipos visuomenės veikėjas. Jis smarkiai kritikavo feodalinės visuomenės ydas, peikė neteisingus teismus, reikalavo įstatymų prieš apsirijimą, girtavimą, prabangą, pasileidimą. Kritikuodamas sugeba žvilgtelti į ateitį. Jo reformų siūlymai truputį primena Mykolo Lietuvio mintis, sakytas to amžiaus viduryje, išskyrus tai, kad Mykolas Lietuvis valstybėje nori matyti neribotos galios valdovą, o Volanas – valdantį pagal principą „Įstatymai yra virš valdovo". Abu rašytojai, aiškindami teisinius ir visuomeninius reiškinius, laikosi tradicinio, dar iš Antikos einančio principo, pagal kurį svarbiausia yra gėris.

Panašios mintys kartojamos ir proginiuose raštuose. Sveikinimo kalboje Kristupui Radvilai, be panegirinių žodžių jam ir jo šeimai, Volanas peikia gerai žinomas kilmingųjų ydas – godumą, girtavimą, besaikį medžioklės pomėgį ir pan. Kitam šios šeimos atstovui Mikalojui Kristupui Radvilai skirta panegirika taip pat nėra bereikšmė. Joje, tarp kita ko, pasakojama apie šio didiko kelionę į Rytus – Palestiną, Egiptą, pateikiama nemaža žinių apie tų kraštų geografiją, visuomenę, moralę ir buitį. Pasakojimas papildo įdomią šiai kelionei skirtą knygą „Kelionė į Jeruzalę", išleistą lotynų (1601, 1614) ir lenkų (1607, 1627) kalbomis. Laidotuvių kalboje, mirus jo draugui Sudrovijui (1600), Volanas kritikuoja Katalikų Bažnyčios hierarchiją.

Prasmingi Volano darbai, skirti idėjinei polemikai. Juose aiškinama daug to meto realijų bei problemų. Apskritai autoriui būdinga įprasta tuometinė religinė galvosena. Jis pripažino žmonijos nuopuolį „po pirmosios nuodėmės", tačiau palaikė ir Kalvino siūlomą žmogaus predestinacijos teoriją. Palyginti su kai kurių katalikų ir liuteronų idėjomis, Volanas pažangiai interpretavo tam tikrus religijos teiginius, toliau pažengė religijos racionalizavimo keliu. Volanas nepripažino stebuklų, proto argumentais aiškino ir neigė, pavyzdžiui, pagrindinę katalikų (iš dalies ją pripažino ir liuteronai) „paslaptį" – eucharistiją. Anot Volano, Kristaus buvimas joje – tik simbolis, duona ir vynas – tik poetinės figūros. Dėl to jis smarkiai polemizavo su katalikiškos misterijos apologetais, ypač jėzuitais, ir dėl to pelnė didelį idėjinių priešų pyktį. Formaliai dėl šios priežasties Volanui ir Lietuvos evangelikams reformatams nepasisekė suvienyti jėgų su liuteronais prieš Katalikų Bažnyčią. Tik arijonai žengė toliau: jie paneigė ir Kristaus dieviškumą. Volanui toks žingsnis pasirodė per drąsus ir politiškai nepriimtinas, nes buvo naudingas turkams; kaip matėme, propagandai prieš musulmonus turkus jis buvo skyręs nemažai dėmesio. Todėl rašytojas ėmėsi plunksnos ir prieš arijonus (1582, 1592 ir kitais metais).

Etikos, socialinių mokslų sferoje Aristotelį ir Platoną Volanas laikė dideliais autoritetais. Kaip humanistas jis atidavė pagarbą ir kitiems Antikos rašytojams – Ciceronui, Plutarchui, Ksenofontui, Valerijui Maksimui; kalbėjo apie Homerą, Hesiodą, Propercijų ir kt. Kovodamas prieš Katalikų Bažnyčią ir popiežių, jis mielai naudojosi anksčiau už jį gyvenusių humanistų Petrarca'os, della Mirandola'os, Savonarola'os raštais, kritikuojančiais pasileidusią Romą. Remdamasis antikiniais autoriais bei humanistais, jis pateikė savo pažiūras daugeliu aktualių to meto klausimų.

Savo įvairia veikla Andrius Volanas turėjo reikalų su daugeliu ano meto žmonių. Tarp jo draugų, be įtakingų globėjų Radvilų, buvo gana žymus to meto politikos bei valstybės veikėjas Abramavičius, gerai žinomas Łasickis, garsus lenkų publicistas Modrzewskis, prancūzų hugenotas Mornay Duplessis, „Radviliados" autorius poetas Radvanas, poetas ir politinis veikėjas Andrius Rimša, evangelikų reformatų veikėjas Sudrovijus ir kt. Garsūs buvo ir Volano priešai: labai produktyvus katalikiškos poleminės literatūros atstovas Jurgevičius, popiežiaus diplomatas ir bažnyčios veikėjas Possevino, garsus pamokslininkas Skarga, „popiežiui liežuvį pardavęs" Turianis. Jo priešas, nors ir nelabai piktas, buvo Vilniaus vaitas Rotundas. Ir Volano priešų priešai nebuvo jo draugai: jis ginčijosi su arijonų ideologu Socinu, kai kuriais klausimais nesutarė su liuteronais bei kitų srovių, kurių buvo pilna Lietuva, atstovais. Volanas gyveno idėjinės ir literatūrinės polemikos centre. Į jį buvo atkreipta daug draugiškų ir priešiškų akių ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje.

Andrius Volanas gerai mokėjo lotynų kalbą, rašė humanistų stiliumi, laikydamasis retorinių disputo taisyklių. Tiesa, priešininkai jo raštų kalboje ieškojo klaidų, tačiau priekaištai dėl jų atsirado veikiau iš poleminio įkarščio. Volanas rašė gyvai, temperamentingai, surinko daug aktualios medžiagos ir mokėjo publicistiškai ją perteikti.

1996

Jono Andruševičiaus eilės

XVI a. pirma pusė – lietuvių literatūros pradžia. Todėl kiekvienas kad ir nelabai žymus to meto literatūros faktas yra svarbus tyrinėtojui. Šiame straipsnyje nagrinėjamos Jono Andruševičiaus eilės nėra labai svarbus literatūros reiškinys (tai galima iš anksto pasakyti), tačiau, būdamos vienas iš negausių to meto poezijos kūrinių, jos suteiks papildomų žinių apie XVI a. pirmos pusės lietuvių literatūrinį gyvenimą.

Literatūroje tyrinėjamų eilių autorius kai kada vadinamas Anchuscijaus (Anchuscius)[1] arba Anchuzijaus (Anchusius)[2] pravarde ar slapyvardžiu. Tačiau žinoma, kad tikroji jo pavardė – Andruševičius[3]. Šis asmuo buvo Vilniaus dvasininkas – kanauninkas. Žinoma, kad 1536 m. jis dalyvavo diecezijos sinode, o 1544 m. – nominuotas Kijevo vyskupu[4]. Laidojant karalių Žygimantą Senąjį, jis, kaip vienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybės dalyvių, buvo nuvykęs į Krokuvą. 1555 m. Andruševičius jau minimas Lucko vyskupu nominatu. Mirė apie 1567 m., nes tais metais Lucko vyskupu jau buvo Viktorinas Virbickis. Gimęs, matyt, šimtmečio pradžioje.

Andruševičius augo inteligentiškoje ir politiškai aktyvioje šeimoje. Jo tėvas Mikalojus Andruševičius buvo Lietuvos taurininkas (*pocillator*, 1522–1529) ir karaliaus raštininkas lotyniškos korespondencijos reikalams (1527). Gana žymus ano meto politinis veikėjas, kunigaikščio žirgyno magistras (*stabuli principis magister*) Mikalojus Andruševičius, atrodo, buvo jo vyresnysis brolis. 1541 m. šis Mikalojus drauge su Polocko vaivada Stanislovu Davaina, vyriausiu Lietuvos vėliavininku N. Cechaniveckiu buvo siųstas į Maskvą tartis dėl valstybės sienų. Kitais metais kaip pasiuntinybės sekretorius drauge su Jonu Glebavičiumi jis vėl nuvyko į Maskvą, kur buvo pasirašyta paliaubų sutartis septyneriems metams[5].

Poetas ir teisininkas Petras Roizijus Joną Andruševičių mini „Tūkstanteilyje" (*Chiliastichon*, 1557) šalia kitų Lietuvos Katalikų Bažnyčios svarbių veikėjų (pvz., Stanislovo Narkuskio, Jono

[1] Grzybowski A., *Skarb nieoszacowany oycow franciszkanow litewskich*, Wilno: Drukarnia J. K. M. Akademii Societatis Jesu, 1740, s. 156; Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 12: Stólecie XV–XVIII, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem A. M. Kostkiewicza, 1891, s. 142.

[2] Kojalavičius-Vijūkas A., *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae: Typis Academicis, 1650, p. 2.

[3] Baronius M., *Compendium historiarum sanctorum*, (1640 m. nuorašas, VUB RS 662).

[4] Plg. karaliaus Žygimanto 1544 09 27 laišką popiežiui: Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2: Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572, Romae: Typis Vaticanis, 1861, p. 544–545.

[5] Kojalavičius-Vijūkas A., *Historiae Lituanae pars altera*, Antverpiae: Apud Jacobum Meursium, 1669, p. 402; Wołonczewskis M., *Žemaitiu wiskupiste*, d. 1, Wilniuj: Spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848, p. 94.

Domanowskio, Jurgio Petkūno, Augustino Rotundo ir kt.). Jis jį, kaip ir kitus minėtus asmenis, rekomendavo popiežiaus pasiuntiniui Luigi Lippomano, siūlydamas remtis jais antireformacinėje veikloje.

Taigi Andruševičius buvo įtakingas ir uolus ano meto katalikų veikėjas. Kaip tik to uolumo skatinamas, jis parašė poezijos apie keturioliką vienuolių pranciškonų, nukankintų pagal legendą Vilniuje kunigaikščio Algirdo valdymo metu (1333).

Eilės parašytos apie 1543 m. Parašymo priežastis buvusi ta, kad Andruševičius susirgęs nepagydoma liga ir stebuklingai išgijęs, kai maldomis bei įžadais kreipęsis į Vilniaus kankinius užtarimo ir pasivedęs jų globai. Atsidėkodamas už išgijimą, jis parašęs jų garbei poemėlę. Ji buvusi įrašyta lentoje prie paminklinės kolonos, pastatytos vienuolių atminimui. Poemėlės rankraštis pateko į pranciškonų vienuolyno centrą Romoje. Ten jį rado to vienuolyno veiklos tyrinėtojas pranciškonas L. Waddingas (1588–1657), „Pranciškonų metraščio" (*Annales Minorum*) autorius, ir jį paskelbė. Paskui poemėlę persispausdino kiti to vienuolyno istorijos tyrinėtojai (M. Baronius, M. Korona). Paskutinis perspaudas drauge su gana laisvu vertimu į lenkų kalbą duotas minėtoje Antonio Grzybowskio knygoje. Kaip rodo kai kurių poemėlės tekstų palyginimai, perrašinėtojai kai ką taisydavo, tačiau žymesnių pakeitimų nedarydavo.

Poemėlę tyrinėdami, žinoma, kreipsime dėmesį ne į religinius dalykus, o stengsimės iškelti tuos XVI a. pirmos pusės Lietuvos gyvenimo, kultūros bei literatūros momentus, kurie, nepaisant siaurų autoriaus ideologinių tikslų, pateko į šią poeziją.

Eilės yra tokios:

Gens Lituana olim, stigiis adopertu tenebris,
Ignara et fidei, candide Christe, tuae
Abnuit, ah demens, lustrari lumine vitae.
Abnuit et sacri tangere fontis aquas.
Heu! quantis igitur mansit subjecta periclis,
Cecutiit terris non minus andabatis.
Tollere dogma tuum quando, pie Christe, parabat,
Sacrae disturbans religionis iter,
Horrida bis septem fratrum docuere pericla,
Hoc misere innocui qui cecidere loco.
His igitur proceres inter, Gastolde, potentes
Debetur domui gloria prima tuae,
Millia qui populi miseratus multa ruentis
Faede in Tartarei pallida regna ducis.
Huc huc bis septem curasti ducere fratres,
Qui populum instruerent, Christe benigne, tuum,
Ut per te caperent vitam caperentque salutem,
Et quidquid veri perpetuique boni est.
Vulgabant passim coelestis nomina patris,
Vulgabant plebi dogmata sacra rudi,
Quod pater omnipotens prolem mortalibus aegris
E summa celsi miserat arce poli,
Abstulit ut nostrae foedissima crimina vitae
Congregitque simul squallida regna stygis.
Ast gentis pravae rabies commota furebat.
Dentibus infrendens talia verba refert:
„Numina nostra omni jam jam spoliantur honore
Factaque sunt turbae fabula fumigerae".
Morte reos igitur clamant quando optima monstrant,
Exitium cupiens impia turba suum.

Perquirunt subito furibunda pectore coeco,
Qua perimant sanctos conditione viros.
E quia vulgabant crucifixi nomina Christi,
Orbis quem vastus, tartara et astra tremunt,
„In cruce fige viros" clamant iterantque loquelas:
„Ne pereat nostris gloria prima diis".
Accurrunt igitur succensi protinus ira
Atque manus saevas fratribus iniciunt.
Postea nectantes horrentia vincula captis,
Constituunt vinctos judicis ante pedes.
E quibus eximios, manibus post terga revinctis,
In crucis horrendae mox dedidere necem,
Et cruce confossos (heu! quam miserabile visu)
Immisere undis, Vilia magna, tuis.
Tum caedunt gladio reliquos flammisque perurunt,
Funditus ut perimant nomina, Christe, tua.
O scelus! O gens infelix! O pectora caeca!
O plebs! Quam dire te tua facta monent.
Audebas tam grande nefas, cum perdere velles
Nomen, quod mundi climata cuncta colunt.
Perdere dum quaeris Christum, te, perfida, perdis,
In miseram semper perniciemque ruis.

Pažodinis vertimas:

Lietuvių tauta, kadaise Stikso tamsos apgaubta ir nepažindama tavo, skaistusis Kristau, tikėjimo, vengė, neprotingoji, apsišviesti gyvenimo šviesa, vengė apsišlakstyti šventojo šaltinio vandeniu. Varge, kiek baisybių dėl to jai teko patirti, kai ji klaidžiojo žemėje lyg tie gladiatoriai užrištomis akimis arenoje, kai ruošėsi išgaišinti tavo, teisusis Kristau, mokymą, ardydama šventojo tikėjimo kelią, – tai parodė baisios kančios keturiolikos brolių, kurie nekalti krito žiauria mirtimi toje žemėje. Tų brolių šlovę pirmasis iškėlė tavo, Goštaute, galingasis tarp didikų dvaras. Jam pagailo daugelio tūkstančio žmonių, gėdingai traukiančių į Tartaro kunigaikščio blyškiąją karalystę. Štai tu pasirūpinai į tą kraštą parkviesti keturiolika brolių, kad jie paruoštų tau, maloningasis Kristau, tautą, kad ji tavo dėka įgytų gyvenimą, įgytų išganymą, visą tiesą ir visą gėrį. Tie broliai skelbė visiems dangaus tėvo vardą, skelbė tamsiajai liaudžiai šventąjį mokymą apie tai, kad tėvas visagalis iš aukštos buveinės tiems vargšams mirtingiesiems pasiuntė savo sūnų, kuris sunaikino bjauriausias mūsų gyvenimo kaltes ir palaužė šlykščios Stikso karalystės galią.

Betgi kurstoma pikta liaudis įsiutusi dūko. Dantimis griežda, ji tarė tokius žodžius: „Mūsų dievybės štai jau visai netenka garbės; jos pavirto pasakomis lengvatikei miniai". Todėl bedieviška minia šaukia, jog broliai (tie, kurie rodo tikriausios garbės kelią) verti mirties: jie geidžia jų pražūties. Įsiutėliai savo pilnoje tamsos širdyje netrukus pradeda svarstyti, kokiu būdu nužudyti šventuosius vyrus. Kadangi broliai jiems skelbė nukryžiuotojo Kristaus vardą, prieš kurį dreba visas pasaulis, pragaras ir žvaigždės, jie šaukė: „Nukryžiuok tuos vyrus" ir pakartojo plepalus apie tai, kad „nežūtų mūsų dievams pirmiausia priklausanti garbė".

Taigi subėga degą didžiu pykčiu pagonys ir savo žiauriomis rankomis nutveria brolius. Paskui apnarplioję baisiais pančiais, suraišioję, belaisvius pastatė prie teisėjo kojų. Iš jų žymiesiems, rankas už nugaros surišę, nedelsdami jie paskyrė žiaurią mirtį ant kryžiaus. Taigi prikalę prie kryžiaus (o koks baisus reginys!), juos dievų garbei jie paskandino tavo, didžioji Vilija, bangose. Paskui kitus sukapojo kardu ir sudegino liepsnose, norėdami visai išnaikinti tavo, Kristau, vardą.

O koks nusikaltimas! O kokia nelaiminga tauta! O kokia tamsi jų širdis! Liaudie, koks grėsmingas įspėjimas tau dėl tokio pasielgimo! Tu išdrįsai padaryti didžiulį nusikaltimą, norėdama išnaikinti vardą, kurį garbina viso pasaulio žmonės. Neištikimoji, stengdamasi pražudyti Kristų, pati nesulaikomai veržiesi į baisią pražūtį.

Dėl poeto noro dramatinti įvykį ir dėl siaurų žanro rėmų pasakojimas pasidarė nelabai aiškus. Šią legendą geriau yra išdėstę kai kurie kiti rašytojai, pavyzdžiui, žinomas istorikas Albertas Kojalavičius-Vijūkas pateikia tokią versiją.

> Vilniaus vaivada Petras Goštautas, vedęs mergelę iš labai kilmingos lenkų Buczackių šeimos, slapta perėjęs į Romos apeigų krikščionybę. Būdamas dievobaimingas ir norėdamas skleisti krikščionybę tarp pagonių savo tautiečių, jis pasikvietęs į Vilnių vienuolių pranciškonų. Šie vienuoliai, Goštauto globojami, labai uoliai platinę krikščionybę. Pats Goštautas buvęs galingas ir įtakingas asmuo. Algirdui kur nors išvykus, jis valdydavęs kraštą kunigaikščio vardu. Todėl, kai jis būdavęs Vilniuje, krikščionių religijos skelbėjai buvę visiškai saugūs. Bet kai vieną kartą jo nebuvę, liaudis, kažkokio asmens sukurstyta, žiauriai susidorojusi su vienuoliais. Viena vienuolių dalis, septyni žmonės, buvę jėga ištempti į aikštę ir ten nukirsdinti, kitus septynis pagonys nuvilkę ant kalno, vadinamo Plikuoju, pririšę prie kryžių ir nustūmę nuo kalno skardžio į pratekančią Vilnią. Žuvusiųjų kūnus surinkęs ir palaidojęs Goštautas. Grįžęs iš Maskvos žygio Algirdas, ar dėl to, kad to reikalavęs nusikaltimo žiaurumas, ar dėl to, kad buvęs labiau negu anksčiau palankus krikščionims, ar Goštauto raginamas, liepęs išaiškinti suokalbio vadovus ir nubaudęs mirtimi 500 žmonių. Be to, buvęs išleistas įstatymas, kad krikščionys, platinantys savo tikėjimą, būtų saugūs viešumoje ir privačiai.

Andruševičiaus ir Kojalavičiaus legendos versijos, kaip matome, šiek tiek skirtingos. Kojalavičius išdėsto ją plačiau ir objektyviau, patikslina kai kuriuos duomenis. Andruševičius (jei tai padarė ne perrašinėtojai) sumaišė Vilnią su Vilija. Nukryžiuotieji vienuoliai į vandenį nuo Plikojo arba Trijų kryžių kalno, kaip jis vėliau buvo pavadintas dėl pastatytų kryžių tų vienuolių atminimui, galėjo būti nustumti tik į Vilnią.

Andruševičiaus poemėlė skaitytoją nukelia į tuos laikus, kai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovai, politinių paskatų verčiami, turėjo galvoti apie krikščionybės įvedimą. Joje šiek tiek atsispindi sudėtinga ideologinė kova, kuri vyko tarp senosios ir naujosios religijos. Kunigaikščiui Algirdui, kaip ir jo tėvui Gediminui (tai rodo jo plačiai žinomi laiškai), spaudžiami iš visų pusių krikščioniško pasaulio, teko vesti liberalią politiką krikščionybės skelbėjų savo krašto viduje atžvilgiu ir, iš kitos pusės, malšinti tradicinės religijos šalininkų pyktį naujo mokymo nešėjams, paprastai atėjūnams. Tas pyktis galėjo prasiveržti į viršų. Visai galimas daiktas, kad panašus įvykis, kurį aprašo Andruševičius, galėjo būti Vilniuje kunigaikščio Algirdo valdymo metu. Senosios religijos gerbėjai, suprantama, galėjo įsižeisti dėl globojamų, savo mokymo „teisumą" arogantiškai teigiančių ir tradicinę religiją ir su ja susijusius papročius neigiančių svetimtaučių vienuolių elgesio[6].

Pranciškonai XIII a. turėjo žmonių, kurie mokėjo lietuvių kalbą ir krikščionybę skelbė lietuviškai. Pavyzdžiui, 1341 m. nužudytų vienuolių sąraše minimas pamokslininkas lietuvių kalba vilnietis Blazijus (*Blasius concionator linguae Lituanicae Vilnensis*)[7]. Tačiau didžioji dauguma vienuolių buvo ne vietiniai žmonės, o atvykę iš kitų kraštų, visų pirma iš Lenkijos. Vienuolynai tapo lenkiškos kultūros centrais. Svetimos kalbos brukimas, kitokios religijos skelbimas, senųjų papročių neigimas vietinius žmones negalėjo nuteikti draugiškai vienuolių atžvilgiu. Jie kai kada dėl to maištaudavo. Toks faktas, be minimo, žinomas dar iš Vytauto laikų. Jį aprašo Enea Silvio Piccolomini.

> Tame krašte buvo ir daugiau miškų, kuriuos jie (t.y. lietuviai) su tokia pat pagarba laikė šventais. Kai Jeronimas norėjo ir juos iškirsdinti, didžiulis moterų būrys verkdamas ir dejuodamas nuėjo pas Vytautą, skundėsi, kad kertamas šventasis miškas, kad sunaikinti dievo namai, kuriuose jos buvo pratusios prašyti dieviškos pagalbos ir iš kur gaudavusios lietų, saulę; dabar jau nežinančios, kur reikia ieškoti dievo, nes iš jo esanti atimta

[6] Ir stačiatikių literatūroje kalbama apie savo kankinius už tikėjimą Algirdo valdymo metais; plg. Narbutt T., *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno: Nakład i druk Teofila Gluecksberga, 1856, s. 85–89. Katalikiška legenda, keičiant ją ir įvairinant, minima ir vėliau. Apie ją kalba taip pat [Narbutt T.], *Grovo Kyburg'o kelionė Lietuvona 1397 m.*, lietuviškai išguldė Jonas Basanavičius, Plymouth, Pa.: Spauda „Vienybes Lietuvninku", 1900, p. 38–41.

[7] Baronius M., *op. cit.*

buveinė. Dar esą mažesnių miškelių, kuriuose pagal įprotį jie garbiną dievus, bet ir juos Jeronimas norįs išnaikinti; naujas šventenybes įvesdamas, jis naikinąs tėvų papročius. Todėl jos prašančios ir maldaujančios, kad valdovas neleistų naikinti senolių religines vietas ir apeigas.

Po moterų atėjo vyrai: jie tvirtai pareiškė, kad negalį pakęsti naujo kulto, ir pasakė, jog jie greičiau paliksią savo kraštą ir tėvų namus, negu atsisakysią iš senolių paveldėtos religijos. Tokių įvykių paveiktas ir bijodamas žmonių maišto, Vytautas nusprendė, kad tegu Kristus verčiau neturi pavaldinių negu jis. Atšaukęs raštus, kuriuos buvo davęs provincijų viršininkams, liepdamas klausyti Jeronimo nurodymų, tam žmogui liepė išeiti iš krašto.[8]

Taigi krikščionybės įvedimas Lietuvoje nebuvo labai paprastas ir nesudėtingas dalykas. Tačiau katalikas Andruševičius tame pasikeitime nemato jokios problemos. Jam viskas paprasta ir aišku: iš vienos pusės jam stovi „tikrąjį" mokymą skelbią šventi vienuoliai, iš kitos – akli, tamsūs, nelaimingi, pasmerkti pragaro kančioms senosios lietuvių religijos gynėjai. Spalvos pagal Katalikų Bažnyčios schemą – balta ir juoda. Sprendimas vienintelis – krikščionybę reikėjo priimti besąlygiškai ir nedelsiant.

Toks vaizdavimo būdas, paverčiant senąją ir naująją religiją griežtomis antitezėmis, leido poetui tirštinti juodąsias ir baltąsias spalvas, didinti vienuolių nuopelnus ir pagoniškos liaudies ydas. Apskritai Katalikų Bažnyčia ir vienuoliai su istoriniais faktais elgdavosi labai laisvai. Jie buvo raginami kiek galima daugiau prasimanyti, nes norėdavo turėti šventųjų bei kankinių, liejusių kraują už jų mokymo teisumą. Tai turėjo tarnauti jų propagandos reikalams. Visa tuo lengvai galima įsitikinti, paskaičius „Šventųjų gyvenimus" ir gausias martirologijas. Tokiu atveju jie labai blogai informuodavo apie priešingą pusę. Todėl ir iš šios poemėlės mes beveik nieko nesužinome apie senąją lietuvių religiją.

XVI a. pirmoje pusėje Lietuvos gyvenime buvo aplinkybių, skatinusių Katalikų Bažnyčią atgaivinti pasakojimą apie nukankintus vienuolius. Penktame dešimtmetyje labai plito Reformacija. Lietuvos Katalikų Bažnyčios vyresnybė dėjo visas pastangas užgniaužti ją. Vyskupas Paulius Algimantas Alšėniškis ėmėsi griežtų priemonių: Reformacijos skelbėjus ir jų šalininkus šaukė į bažnytinį teismą, kišo į kalėjimą. Tie, kurie norėjo išvengti represijų, turėjo bėgti į Prūsus (pvz., Abraomas Kulvietis, Martynas Mažvydas ir kt.). Tačiau ši tvirtos rankos politika nedavė pageidaujamų rezultatų, nes vyskupo valdžia ne visur siekdavo. Todėl reikėjo veikti ir ideologinėmis priemonėmis. Viena iš jų ir buvo Andruševičiaus eilės. Jų pagrindinis tikslas – įspėti visus reformos šalininkus nesikėsinti į Katalikų Bažnyčią, gerbti jos autoritetą ir šventuosius. Visai galimas daiktas, kad norėta tuos vienuolius kanonizuoti, nes eilių autorius pateikia stebuklų, kurių paprastai reikėdavo, skelbiant šventaisiais.

Katalikų Bažnyčios vadovybė ne kartą imdavosi panašaus propagandos būdo, kai reikėdavo kovoti su erezija. Galima prisiminti šv. Kazimiero kanonizacijos bylą. Tuo reikalu buvo parašyta Vilniuje 1520 m. speciali knyga, susijusi su plačia akcija prieš liuteronizmo plitimą Lietuvos–Lenkijos valstybėje. Matyt, panašių tikslų siekė ir Andruševičiaus eilės.

Meniniu atžvilgiu ši poemėlė nėra aukšto lygio. Joje nėra ryškesnių paveikslų bei vaizdų. Poetiškumo siekiama visų pirma kalbos figūromis. Todėl poemėlė primena daugiau eiliuotą retorinę prozą negu poeziją. Autorius mėgsta kreipinius, sušukimus. Ryški šiuo atžvilgiu yra eilutė *O scelus...!*, ištisai susidedanti iš sušukimų. Poemėlės paįvairinimui autorius trejetą kartų įveda pagoniškos liaudies tiesioginės kalbos žodžius, tik jie nuasmeninti.

Tačiau reikia pažymėti, kad gana sklandi eilėdara. Poemėlė parašyta eleginiu dvieiliu, kuriuo tuo metu buvo labai mėgstama rašyti. Matyti, kad Andruševičius gerai moka lotynų kalbą. Ją

[8] Pistorius J., *Poloniae historiae corpus*, Basileae, 1582, p. 23.

išmokti turbūt padėjo ir ta aplinkybė, kad jo tėvas, kaip matėme, buvo valdovo sekretorius lotyniškos korespondencijos reikalams.

Idėjiniu atžvilgiu nagrinėjamos eilės aiškiai katalikiškos. Tačiau autorius nevengia antikinės pagoniškos mitologijos ir romėnų realijų. Krikščionišką pragarą jis pakeičia Stikso ar Tartaro įvaizdžiais. Lietuvių pagonis jis lygina su romėnų gladiatoriais, išeinančiais į kovos areną užrištomis akimis: atseit jie klaidžiojo savo tikėjimo aklybėje. Taigi iš šių eilių, kaip ir iš kitos to meto poezijos (pvz., iš išlikusio paskvilio), galima spręsti, kad nei autoriui, nei XVI a. vidurio skaitytojui antikinė mitologija nebuvo svetimas dalykas, o būtinas kultūrinio bei literatūrinio gyvenimo poreikis. Dar prieš dvidešimt metų Mikalojus Husovianas poemoje apie lietuvišką taurą ragino rašytoją vengti antikinės mitologijos, kai kalbama apie krikščionių religijos dalykus. Andruševičius, kaip matome, tų rekomendacijų nepaiso: Antika drauge su humanizmu vis plačiau įsigali literatūroje.

1971

Pirmasis lietuviškas hegzametras

I. Lietuviško hegzametro pradžia

Lietuviško hegzametro istoriją reikia pradėti nuo Martyno Mažvydo Katekizmo. Tai daryti pravartu ne tiek dėl to, kad juo iš tikrųjų būtų rašęs pirmosios mūsų knygos autorius, tiek dėl lietuvių eilėdaros klausimus nagrinėjusiųjų mėginimo pradėti hegzametro istoriją kaip tik šia knyga, būtent jos eiliuota įžanga – „Knigieles paczios byla Letuuinikump jr Szemaicziump“:

Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet
Ir tatai skaitidami permanikiet
Maksla schito tewai iusu trakszdawa tureti
Ale to negaleia ne wienu budu gauti ir t.t.[1]

Tiesa, yra tam tikro pagrindo samprotauti, kad autoriaus lyg norėta šią įžangą rašyti hegzametrinėmis eilutėmis. Iš eiliuotųjų ir iš kitų eilučių kai kurios yra pakankamai ilgos ir turi hegzametrui reikalingą skiemenų skaičių (mažiausiai trylika). Be to, ir pačioje knygos pradžioje išspausdinta lotyniška dedikacija Lietuvos kunigaikštystei turi hegzametrinių eilučių. Tai rodytų, kad Katekizmo autorius tikrai buvo susipažinęs su klasikiniu hegzametru ir juo pats kūręs. Mažvydas galėjo mėginti jį taikyti ir lietuvių kalbai. Be to, eiliuotos įžangos eilučių sustatymas primena eleginį dvielį (distichą) – eiliavimo formą, kuria yra parašyta ir dedikacija. Visi šie ženklai lyg ir rodo, kad ši Mažvydo įžanga galėtų būti hegzametrinis mėginimas.

Tačiau atidžiau žvelgdami į Katekizmo įžangos eilutes, randame visą eilę kitų ženklų, kurie rodo, jog tarp šių eilučių ir hegzametro yra vis dėlto per didelis skirtumas, kad jos galėtų būti laikomos nors ir netobulomis hegzametrinėmis eilutėmis, pvz., yra eilučių, kur skiemenų skaičius gerokai mažesnis už trylika (devyni, dešimt), o be šio skaičiaus yra neįmanomas hegzametras. Be to, penktoji pėda hegzametre beveik visada yra daktilis, o Mažvydas to nepaiso didžiojoje eilučių dalyje. Be to, nematyti, kad būtų išlaikytas ištisai ar toninis, ar kiekybinis hegzametro principas. Taip pat nėra žymių nė hegzametrinio eilutės skirstymo – cezūros.

Jau giliau ir nenagrinėjant šių eilučių, iš minėtų skirtumų matyti, kad Mažvydas vargu ar buvo pasiryžęs kurti hegzametru. Iš kitos pusės, skaitytojas lengvai pastebi, kad Katekizmo įžangos eilutėse yra kitos eilėdaros sistemos ženklų, pvz., matyti, kad yra derinamos eilučių

[1] Tai daro Radzikauskas E. (Liudas Gira), *Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida*, d. 1: 16–18 amžiai, Kaunas: Akc. B-vės „Varpo“ spaustuvė, 1934. Apie minėtą Mažvydo įžangą autorius sako: „To eilėraščio metrika (neskiemeninė) yra ne kas kita kaip dar neįgudusiai sulietuvinto hegzametro bandymas“ (p. 65).

galūnės. Pastarasis dalykas yra ypač svarbus norint suprasti, kur Mažvydas rado savo eilėdarai pavyzdžių. Neabejotina, kad Katekizmo autorius čia pasinaudojo viduriniais amžiais prasidėjusia rimine eilėdara. Su hegzametru tačiau ši eilėdara gali būti jungiama tik netiesioginiu būdu, būtent dėl to, kad ją reikia laikyti tam tikru hegzametro evoliucijos laipsniu[2].

Todėl pirmojo hegzametro lietuvių kalba reikia ieškoti ne Mažvydo Katekizme, o keturiasdešimt metų vėliau, ir ne pirmajame vakarų lietuvių spausdintame rašte, o rytų lietuvių leidiniuose. Jis buvo išspausdintas Vilniuje, poezijos rinkinyje antrašte „Pasveikinimai šviesiajam ir galingajam kunigaikščiui Žygimantui III, Dievo malone Lenkijos karaliui [...], jojo karališkosios didybės didžiai lauktojo ir palaimintojo Vilniaus aplankymo metu sukurti Vilniaus Jėzaus draugijos akademijos. Atspausdinti Vilniuje šviesiausiojo kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos spaustuvėje 1589 m."[3] Šiai iškilmingajai progai kurta gana gausiai eilėraščių ir ruoštasi su atsidėjimu: „Šios, kurios čia seka, ir kitų žymiai daugiau ne tik lotyniškų, graikiškų, hebraiškų, bet ir kitomis įvairiausiomis kalbomis parašytų poemų puošė Kolegijos sienas, kai joje lankėsi jo didenybė"[4]. Šių poemų tarpe yra ir hegzametras lietuvių kalba.

Lietuviškas tekstas yra ypatingas ne tik tuo, kad jis, kaip neginčijamai įrodyta, yra hegzametras, bet ir kaip seniausias – neskaitant menkų lietuvių kalbos nuotrupų Motiejaus Stryjkovskio kronikoje – rytų lietuvių raštas. Juk yra žinoma, kad Mikalojaus Daukšos Katekizmas pasirodė po šešerių metų (1595). Kol nebuvo rastas šis hegzametras, buvo manyta, kad pirmasis rytų lietuvių raštas yra minėtas Daukšos Katekizmas. Taip pat buvo manyta, kad pats Daukša susikūręs sau rašybą bei kirčiavimo sistemą. Kadangi ir šiame lietuviškame Vilniaus akademijoje sukurtame tekste yra aplyginta rašyba ir yra bandymų kirčiuoti, reikia manyti, kad buvo ir daugiau, be Daukšos, žmonių, kuriems rūpėjo lietuvių rašybos reikalas. Žinoma, negalima neigti Daukšos nuopelnų rašybos kūrimui, nes pirmasis lietuviškas tekstas per daug mažas, kad juo remiantis galima būtų daryti išvadas, griaunančias pažiūras, kad Katekizmo autorius yra daugiausia padaręs lietuvių rašybos reikalui[5], tačiau galima justi, kad lietuvių rašybos klausimas tuo metu vargino ir daugiau žmonių ir kad su jais pačiais ir su jų siekimais Daukša buvo daugiau ar mažiau susipažinęs. Daukša dar prieš 1580 m. buvo Vilniaus kanauninkas ir Krakių klebonas. Tad išeina, kad jis jau ir anksčiau buvo veikęs Vilniuje ir, galimas daiktas, kaip tik priklausęs lietuvių rašybos kūrėjų būreliui[6]. Su tuo būreliu galėjo būti susijęs ir šio seniausiojo rytų lietuvių rašybos paminklo – pirmojo lietuviško hegzametro – kūrėjas.

Švieson jis buvo iškeltas tokiu būdu: paskelbus „Lietuvių bibliografijoje" (N 22) minėto leidinio antraštę, imtą iš Józefo Lukaszewicziaus knygos *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*[7], buvo pradėta jo ieškoti. Jis buvo rastas Lvove, lietuviškas jo hegzametras buvo

[2] Plg. Wilamowitz-Moellendorff U. von, *Griechische Verskunst*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1921, S. 18–19; Łoś J., *Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju*, Warszawa–Lublin–Poznań–Łódź: Nakład Gebethnera i Wolffa, [1921], s. 9.

[3] *Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi Sigismundo III, D. G. regi Poloniae* [...] *in optatissimo et felicissimo S. R. M. suae Vilnam adventu, iactae ab Academia Vilnensi Societatis Jesu*, Vilnae, Typis Illustriss. Principis Nikolai Christophori Radivili, MDLXXXIX.

[4] *Quae deinceps consequuntur, haec et alia longe plura non modo Latina, Graeca, Hebraea verum etiam aliis diversissimis linguis conscripta poemata exornabant parietes Collegii, cum sua M. illud inviseret.*

[5] Skardžius P., *Daukšos akcentologija*, Kaunas: V. D. U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys, 1935.

[6] Gerullis G., „Litauische Hexameter von 1589", in: *Filologu biedribas raksti*, 1930, t. 10, p. 9.

[7] Łukaszewicz J., *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań: Drukarnia Orędownika na Garbarach Ner 45, 1842, s. 59–60.

perspausdintas minėtame latvių žurnale. Čia jis buvo ir nagrinėtas kalbiniu atžvilgiu. Metriniu atžvilgiu šį hegzametrą nagrinėjo prof. Franzas Brenderis[8].

Iš naujo metriniu atžvilgiu jį nagrinėti verčia šios priežastys: pirmiausia, Brenderis apsiribojo daugiau formaline hegzametro puse ir neatkreipė, atrodo, reikiamo dėmesio į materialinį kalbinį jo pagrindą, antra, yra pasirodžiusių naujų veikalų, kurių duomenimis remiantis tiksliau galima suprasti šį pirmąjį lietuvišką hegzametrą[9]. Viena iš priežasčių, vertusių vėl imtis šio nagrinėjimo yra tai, kad Brenderio straipsnis parašytas vokiečių kalba ir dėl to platesnei lietuvių visuomenei neprieinamas. Be to, yra reikalas ištirti lietuviško hegzametro istoriją. Lietuvių literatūra, be originalių Kristijono Donelaičio hegzametru rašytų kūrinių praturtėjo nemažu skaičiumi verstinių hegzametrinių veikalų tiek iš antikinės literatūros, tiek iš vėlesniojo klasicizmo. Beverčiant hegzametrą lietuvių kalbon, prieita dažnai kraštutinumų, pvz., „Iliados" ir „Odisėjos" vertėjai pasirodė esą homeriškesni už patį Homerą ir išvertė jį į lietuvių kalbą vienais daktiliais. Iš kitos pusės, turime pavyzdžių, kad visai nepaisoma nei hegzametro prigimties, nei lietuvių kalbos struktūros, ir eiliuojama savo „metru" ir tuo visiškai nuvertinamas ir padaromas nebesuprantamas antikinis autorius. Tad ir šiam reikalui reikia patyrinėti lietuvių hegzametrą, susipažinti su jo evoliucija lietuvių literatūroje ir padaryti atitinkamas išvadas. Gali būti, kad tos išvados padės geriau orientuotis būsimiems vertėjams.

Pradedant tyrinėti patį pirmą žinomą lietuvišką hegzametrą ir norint jį geriau suprasti, būtina bent trumpai susipažinti su klasikinio hegzametro pagrindiniais dalykais.

II. Antikinis hegzametras

Hegzametras, kaip pats vardas – „šešiamatis" – sako, susideda iš šešių matavimo vienetų, vadinamųjų *pėdų*. Jo schema tokia:

⏑⏑|⏑⏑|⏑⏑|⏑⏑|⏑⏑|⏑⏑

Skaitytojas čia lengvai pastebi, kad pėda –⏑⏑ (vienas ilgas du trumpi) kartojasi jame penkis kartus: priešpaskutinis eilutės skiemuo yra ilgas, o paskutinis trumpas. Pėda ⏑⏑ yra vadinama iš graikų kalbos daktiliu – pirštu. Tai, be abejo, rodo, kad juo žymima pėda, taip kaip ir pirštas, turi būti sudaryta iš trijų nevienodo ilgumo slankstelių. Pati galinė pėda, jei imame tą atveją, kada ji sudaryta iš dviejų ilgų skiemenų, yra vadinama spondėju (graikiškai *spondaios* reiškia tai, kas priklauso geriamųjų aukų kultui). Antru atveju, kai ji sudaryta iš vieno ilgo ir vieno trumpo skiemens, gauname trochėją (gr. *trohaios* – bėgąs; eilutė, kurioj trochėjų yra daugiau, sukelia bėgimo įspūdį). Tokiu būdu hegzametras sudarytas iš penkių daktilių ir vieno spondėjo arba trochėjo. Toks hegzametras, kuriame daktilis yra pagrindinė visos eilutės pėda, graikų buvo laikomas geriausias. Tačiau reikia pasakyti, kad net Homeras daugelyje vietų nepasiekė šio idealo ir vietoje daktilio kartais vartojo spondėją. Jį vertė taip pasielgti įvairūs ilgos poemos turinį atitinkantys žodžiai, kurie toli gražu ne visi buvo daktilinės struktūros. Dar blogesniais hegzametrais, t.y. su daugiau spondėjų, rašė Hesiodas. Tačiau aiškus yra visų graikų, hegzametru rašiusių, siekimas pavartoti kuo daugiau daktilių ir kuo mažiau spondėjų. Daugiau kaip du spondėjai eilutėje geresnėje graikų hegzametrinėje poezijoje yra išimtis. Spondėjų vartojimas buvo visaip varžomas. Ketvirtoje pėdoje tegalėjo jis būti tik tuo atveju, kai buvo sudaromas iš

[8] Brender F., „Zur Metrik der litauischen Hexameter von 1589", in: *Archivum Philologicum*, 1933, t. 4, S. 35–45.

[9] Plg. Skardžius P., *op. cit.*; Otrębski J., *Wschodniolitewskie narzecze twereckie*, cz. 1: Gramatyka, Kraków: Nakład Polskiej Akademii Umiejętności, 1934; cz. 3: Zapożyczenia słowiańskie, 1932.

daugiaskiemenio žodžio. Negalima buvo vartoti spondėjinio žodžio taip, kad jis baigtų pėdą, išskiriant tik pirmąją eilutės pėdą. Be to, žinoma taisyklė (su labai mažomis išimtimis), kad penktoji eilutės pėda visada turi būti daktilis.

Kai čia kalbama apie daktilį ir sakoma, kad jis sudarytas iš vieno ilgo skiemens ir dviejų trumpų, arba kai sakoma, kad spondėją sudaro du ilgi skiemenys, tada paliečiamas vadinamasis *balsių kiekybės klausimas* (*quantitas*), nes ilgą skiemenį sudaro ilgas balsis, o trumpą trumpas.

Geram hegzametrui reikia šešių ilgų balsių ir dešimties arba vienuolikos, žiūrint to, ar gale yra spondėjas, ar trochėjas, trumpų. Jei eilutėje yra spondėjų, tada, žinoma, trumpų reikia mažiau. Šį nelengvą skiemenų grupavimą trumpumo ir ilgumo atžvilgiu lengvino tai, kad graikai ir romėnai turėjo dvejopą balsių ilgumą – iš prigimties (*natura*) ir padėties (*positione*). Pirmu atveju skiemens balsis yra pats ilgas, antru – po trumpo balsio eina du ar daugiau priebalsių. Taip buvo daroma klasikinėje poezijoje tuo sumetimu, kad ištarti trumpą balsį su po jo esančiais priebalsiais reikia nemažiau laiko negu ilgam iš prigimties balsiui. Mūsų laikų muzikos ženklais galima pavaizduoti ilgą balsį pusine gaida, o trumpą balsį su einančiais po jo dviem priebalsiais – ketvirtine, pridedant ketvirtinę. Palyginimas su muzika nėra atsitiktinis: yra žinoma, kad graikų hegzametras, kaip ir visa jų metrika yra muzikinis dalykas. Hegzametrinėje eilutėje ritmas būdavo palaikomas pakeliant arba paspaudžiant pirmąjį pėdos ilgąjį skiemenį ir nuleidžiant arba mažiau spaudžiant antrąją pėdos pusę. Ritmas su *melodija* kaip tik ir yra muzikiniai hegzametro elementai. Jie yra gana svarbūs šio šešiapėdžio struktūrai, nes daro nepastebimą ir nereikšmingą natūralų žodžio kirtį. Tiesa, kirčio atžvilgiu klasikinės kalbos tarp savęs skiriasi: lotynų kalba turi intensyvųjį kirtį, graikų kalba muzikinį, tačiau abiejų kalbų hegzametre melodija buvo svarbiausias veiksnys, o kirtis pranykdavo arba visai (lotynų k.), arba, nors ir buvo jaučiamas, tačiau nestipriai (graikų k.).

Viena iš hegzametro ypatybių yra ir *cezūra* arba eilutės dalinimas. Graikų hegzametre ji įvairesnė negu lotynų, tačiau pagrindinės abiejų kalbų hegzametrų cezūros tos pačios. Vyriškoji cezūra yra tada, kai eilutė dalinama po trečiosios pėdos pakeliamojo skiemens – arsio. Tačiau jei žodis nesibaigia šiuo arsiu, tai eilutė gali būti padalinta po trečiosios pėdos nuleidžiamojo skiemens, tezio, pirmojo trumpojo skiemens. Ši cezūra dėl savo vos švelniai jaučiamo – kitaip negu pirmoji cezūra – dalinimo yra vadinama moteriškąja. Ji vadinama dar trochėjine, nes trečioji pėda, cezūros dalinama, virsta trochėjumi. Be šių dviejų būdų hegzametre yra vartojamas eilutės dalinimas ir po ketvirtojo arsio. Tokiu atveju daroma antroji, mažesnioji cezūra po antrojo arsio. Pavyzdžius minėtoms cezūroms pailiustruoti turėdavome paprastai šiuos:

1) vyriškai cezūrai:

Arma virumque cano // Troiae qui primus ab oris;

2) po ketvirtojo arsio:

Infandum / regina iubes // renovare dolorem;

3) trochėjinei:

Andra moi ennepe, Musa // polytropon hos mala polla.

Kaip paskutinę hegzametro ypatybę, reikia paminėti *eliziją* – praleidimą vieno iš dviejų balsių, greta atsiradusių, susidūrusių.

Iš šios trumpos apžvalgos aiškėja, kad pagrindiniai klasikinio hegzametro elementai ir su jais susiję klausimai yra šie: 1) skiemenų kiekybė, daktilių ir spondėjų skaičius, vieta, 2) ritmas, melodija ir natūralusis žodžio kirtis, 3) cezūra ir 4) elizija.

Šiais pagrindiniais atžvilgiais tenka pažvelgti ir į pirmąjį lietuvišką hegzametrą.

III. Lietuviško 1589 m. hegzametro analizė

Tai, kad išeities tašku imamas klasikinis hegzametras, visai nereiškia, kad norima įrodyti lietuvių kalbą, tiek senesniąją, tiek dabartinio meto esant fonologiškai lygios konstrukcijos su graikų ir lotynų kalbomis. Bet toks palyginimas su antikiniu hegzametru, jo technika, nusistovėjusios jo terminologijos, dėsnių taikymas yra ne tik reikalingas, bet ir būtinas dėl to, kad rašytojai lietuvių kalbai pritaikydami hegzametrą (taip elgėsi ir kitų tautų rašytojai), prieš akis turėjo kaip tik antikinio hegzametro techniką ir dėsnius. Lyginant jų hegzametrą su klasikiniu, ir paaiškės, ko jų buvo siekiama, kas pasilaikyta, ko atsisakyta, pakeista.

Pats pirmojo lietuviško hegzametro tekstas yra toks:

PAKWIETIMAS LIETUWOS GIMINES, ADANT
pati linksmindamos, wieszpatie Karaliuy iiuncziam Lietuwon, darytu Triumphu.

Linksminktes Lietuós giminęs, Kuńgayksztys atáyti
Jusu żemęsnu, iamuy skaytykte Triumphu.
Jógela tey miełas, linksmibę, tykra małonę
Téwas, paduksis. Katram tas ira nemielas?
Tam, katras Diewo, ir tewikszczos szycia nemili.

PAKWIETIMAS WIESZPATES KARALIAUS,
adant Sęnisna Lietuwós ineytu Triumphi

Jógela Sismundey Lietuós sęnisna Triumphi
Eyk; tawię dungáus paskirę szwiesá turęti
Tu giminy placiu; dienú tad skaycius ineyki
Iłguosius, vardas tawa tęsi cia praużmas.[10]

Iš pirmo žvilgsnio krinta į akis šio teksto *viršinė forma* – dvilypumas: I d. (turinčios savo antraštę) penkiose eilutėse raginamos Lietuvos giminės linksmintis, nes ateinąs jų visų mylimas kunigaikštis, II d. (taip pat turinčios savo atskirą antraštę) keturiose eilutėse kviečiamas kunigaikštis triumfuoti ir išreiškiami jam linkėjimai. Galimas daiktas, kad autorius norėjo abiejose dalyse išlaikyti lygų skaičių eilučių, tačiau, kaip matome, neišlaikė. Lotynų kalboje netrūksta eiliavimo pavyzdžių, panašiai sukonstruotų kaip šios eilutės, tik ten paralelinės dalys yra visai lygios. Tai, kad I d. eilučių yra penkios, o II d. – keturios, reikia paaiškinti tuo, kad, greičiausiai, autorius, turėdamas galvoje iš anksto užsibrėžtą mintį, negalėjo jos keturiose eilutėse užbaigti, ypač todėl, kad priešpaskutinėje eilutėje yra klausiamasis sakinys, ir jis būtų likęs be atsakymo, jeigu nebūtų buvusi pridėta penktoji eilutė. Šis paralelių nelygumas rodo, kad autorius turėjo kovoti dėl medžiagos, minties ir formos apvaldymo. Tai sudarė kai kurių sunkumų, todėl jo darbas yra vertintinas kaip tam tikras bandymas[11]. Šis neišlaikymas iki galo įprastinės klasikinėje poezijoje viršinės formos, jos neapvaldymas leidžia manyti, kad jos *autorius* bene bus buvęs vienas Akademijos auklėtinių. Šiam spėjimui tvirtesnio pagrindo duoda kitas panašia proga išleistas Akademijos poezijos rinkinys, antrašte „Pasveikinimai, sukurti Vilniaus Jėzaus Draugijos Akademijos besimokančios jaunuomenės šviesiesiems ir kilniesiems Žygimantui III [...] ir Konstancijai [...] surinkti Adomo Chaleckio iš Chaleco ir įteikti didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Vladislovui 1609 m."[12]

[10] Tekstą, neturėdamas originalo, imu iš Gerullis G., *op. cit.*, p. 9. Čia originalas pataisytas dviejose vietose: I dalies trečioje eilutėje *malonę l* pakeistas į *ł*, II d. priešpaskutinėje eilutėje *tkaycius t* pakeistas į *s*.

[11] Plg. Brender F., *op. cit.*, S. 37.

[12] *Gratulationes a studiosa iuventute Academiae Vilnensis societatis Jesu factae Serenissimis et augustissimis Sigismundo III* [...] *et Constantiae* [...] *ab Adamo Chalecki de Chalec collectae et magno principi Sigismundo Wladislao oblatae Anno a Virgineo partu 1609.*

Panašios šio leidinio ir pirma minėto antraštės ir visai panaši proga rodo, kad ta pati tradicija tebevyrauja abiejuose rinkiniuose. Iš antro rinkinio įžangos ir dedikacijos aiškiai matyti, kad jis yra sudarytas klausytojo – *auditor*. Vadinasi, jei antraštėje yra pasakyta, kad pasveikinimai yra sukurti besimokančios jaunuomenės, tai suprasti reikia tiesiogine prasme. Taigi ne Akademijos mokytojai yra šios poezijos autoriai. Tą patį iš analogijos tektų pasakyti ir apie pirmąjį lietuvišką hegzametrą iš ankstyvesnio rinkinio: ir jo autorius yra ne kas kitas kaip vienas iš klausytojų. Abejonę, kad gal ir mokytojai galėję būti tos poezijos autoriai, buvo iškėlęs Brenderis[13]. Tačiau jau iš to, kas pasakyta, atrodo, kad lietuviškas hegzametras bus buvęs studento darbas. Faktas, kad ne mokytojas, o klausytojas yra šių eilučių kūrėjas, turi nemažos reikšmės: tai rodo, kad susidomėjimas lietuvių kalba tuo metu galėjo būti daug platesnis ir lietuvių kalba dažniau galėjo būti vartojama, ne tik karaliaus sutikimo proga. Be to, minėtas faktas, kad rinkinyje buvo eilėraščių ne tik lotynų, graikų, bet ir įvairiomis tautinėmis kalbomis, rodytų, kad ir į jas bent šiek tiek dėmesys Akademijoje buvo kreipiamas.

Iš kitos pusės, pritaikymas įvairioms kalboms klasikinio metro rodo, kad jų autoriai buvo įsitikinę klasikinės metrikos visuotinumu, būtent tinkamumu visoms kalboms. Kokiu būdu ji buvo taikyta įvairioms kalboms, skirtingomis savo struktūra, reikėtų dar patyrinėti. Tai, be abejo, kai ką paaiškintų ir dėl lietuviško hegzametro, bet kol kas teks apsiriboti lietuviško hegzametro palyginimu su antikiniu.

Pagal nusistatytą planą pirmiausia tenka peržvelgti pirmąjį lietuvišką hegzametrą *skiemenų kiekybės atžvilgiu*.

Pirmosios eilutės

Linksminktes Lietuós giminęs, Kuńgayksztys atáyti

schema yra tokia:

⏑–|⏑–|–∪∪|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Pirmoji eilutė yra sudaryta iš devynių ilgų skiemenų ir penkių trumpų (iš viso keturiolika). Vienų ilgųjų skiemenų balsiai, taip kaip ir klasikiniame hegzametre, yra ilgi dėl savo padėties, kitų iš prigimties, ir niekur negalima pastebėti skiemenų kiekybės atžvilgiu nieko, kas nesutaptų su klasikinio hegzametro supratimu. Tik vienas skirtumas – tai daugiau nuo graikų negu lotynų, – kad šioje eilutėje didelis skaičius ilgų skiemenų ir maža trumpų. Kaip minėta, gera graikų hegzametro eilutė (iš penkių daktilių ir spondėjo ar trochėjo gale) turi tik šešis ar septynis ilgus, o dešimt ar vienuolika trumpų skiemenų. Vadinasi, ši eilutė toli gražu nėra pasiekusi graikų gerojo hegzametro tobulumo, tačiau nuo lotyniškų hegzametrų nesiskiria: trys spondėjai lotyniškame hegzametre yra paprastas reiškinys. Reikia atkreipti dėmesį į sutrauktinę formą *Lietuós,* nes iš jos paaiškėja autoriaus siekimas. Negali būti abejonės, kad tai yra tas pats žodis, kuris paminėtas antraštėje, būtent LIETUWOS ir Lietuwon. Šitas tikrinis daiktavardis hegzametre neturi *w*. Tai, aiškiai matyti, padaryta dėl to, kad nebūtų nusikalsta klasikiniam skiemenų kiekybės principui: jei būtų išlaikytas *w*, būtų reikėję skiemenį *Lie* laikyti trumpu. To išvengiama, kai visai išleidžiamas šis priebalsis. Toks laisvas elgimasis su žodžiais nėra neįprastas ir klasikiniame hegzametre ir to meto vilniškėje lotyniškoje poezijoje. Jau minėtuose 1609 m. pasveikinimuose Lietuvai ir lietuviams pavadinti vartojami laisvai įvairiausi vardai: šalia daiktavardžio *Lithvania*, būdvardžio *Lithuanicus* yra vartojami būdvardžiai *Litalis*, *Littalides*, *Litthalicus*, *Lit(h)anus*, *Lituus* ir kt. Vadinasi, lietuviško hegzametro autorius pasinaudojo lotyniškame to

[13] Brender F., *op. cit.*, S. 33.

meto hegzametre įprasta laisve. Šis reiškinys leidžia laukti, kad ir kitos eilutės bus grindžiamos klasikinio hegzametro principu.

Antroji eilutė:

Jusu żemęsnu; iamuy skaytykte Triumphu

iš pirmo žvilgsnio nėra tokia aiški kaip pirmoji. Dėl *Jusu* abiejų skiemenų ilgumo nėra abejonės: jie ilgai yra tariami daugelyje tarmių ir dabar; ir tuo metu buvo tariami taip pat ilgai[14]. Taip pat nėra abejonės dėl ilgumo *żemęs*; sunkiau tačiau su kita pėda *-nu ia-*, nes nėra aiškus *-nu*. Skiemuo *ia-* yra ilgas: tai žinome dar ir šiandien iš *vienamui, tikramui*; tačiau *-nu*, iliatyvinis sufiksas, dabar yra žinomas tik trumpas *-na*. Jei remtumėmės pirmąją eilutę nagrinėjant prieita išvada, kad autorius griežtai laikosi skiemenų kiekybės principo, tai turėtume manyti, kad ir *-nu* autoriaus yra laikomas ilgu skiemenimi. Tada eilutė visai gera pėdų skaičiaus atžvilgiu. Jeigu manytume, kad čia poetas laikėsi kirčio principo, kirčiavo *żemęsnu* ir *-nu* laikė trumpu skiemeniu, tada šioje eilutėje būtų tik penkios pėdos ir reikėtų manyti, kad autorius ne tik nepaisė skiemenų kiekybės, bet ir kitas dvi klaidas padarė: apsiriko dėl skiemenų skaičiaus ir pamiršo cezūrą. Tokiu būdu, turint galvoje klasikinio hegzametro supratimą, tegalima laikyti tą skiemenį ilgu iš prigimties. Tai neprieštarauja ir istorinei gramatikai, iš kurios yra žinoma, kad *-na* yra kilęs iš *-nā*. Autoriaus tarmėje ir galėjo būti išsilaikiusi ši ilgoji forma.

Šios eilutės schema yra tokia:

⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Skiemenų kiekybės atžvilgiu pastaroji eilutė yra ypatingesnė už pirmąją, nes joje yra dar daugiau ilgų skiemenų ir dar mažiau trumpų (10 ilgų ir vos trys trumpi).

Trečioji eilutė

Jógela tey mielas, linksmibę, tykra malonę

skiemenų kiekybės atžvilgiu yra visai aiški: joje pilnai išlaikytas balsių kiekybės principas. Vargu ar galima abejoti dėl ilgumo iš padėties skiemens *ty-*, po kurio eina *liquida cum muta* ir kuris, pagal klasikinio metro taisykles, galėtų būti ir trumpas, nes dažnas atvejis klasikiniame hegzametre, kad trumpas skiemuo dėl po jo einančių *liquida cum muta* vis dėlto laikomas ilgu. Be to, pirmojo lietuviško hegzametro autorius, būdamas rytietis, šitą *ty-*, atrodo, tarė ilgai. Todėl yra aišku, kad *ty-* yra ilgas.

Eilutės schema:

⏑∪∪|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–.

Joje yra dešimt ilgų skiemenų, o keturi trumpi. Ir ši eilutė pasižymi ilgų skiemenų gausumu.

Ketvirtąją eilutę

Tėvas, paduksis: Katram tas ira nemielas?

kai kuriose vietose yra mums sunkiau suprasti, nes dabar visai nepažįstamas yra žodis *paduksis* ir iš eilutės išeina, kad *tas* yra ilgas. Dėl *paduksis*[15] – yra žinoma, kad Daukša trečiąjį skiemenį *pā-* laiko ilgu ir taria *pāduksis*[16]. Tikriausiai taip tarė ir šio hegzametro autorius. Skiemuo *tas*, atrodo,

[14] Plg. Skardžius P., *op. cit.*, p. 185.

[15] Jisai reiškia – pasitikėjimas, *fiducia, fidentia;* plg. Szyrwid C., S. J., *Dictionarium trium linguarum*. In usum Studiosae Iuventutis, Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1713, p. 379: **Ufanie / ufność**. Fidentia, fiducia. *Paduksis*.

[16] Skardžius P., *op. cit.*, p. 78.

trumpas ir iš prigimties (taip dabar tariam), ir iš padėties, nes po balsio tėra vos vienas priebalsis, o eilutei reikia toje vietoje ilgo skiemens. Brenderis šio skiemens ilgumą aiškina keleriopai. Galėjo būti, kad autorius prieš akis turėjęs kai kuriuos išimtinius antikinės metrikos pavyzdžius, kur galūninis *s* sudaro ilgumą iš padėties[17]. Brenderis mano, kad taip pat esąs galimas daiktas, kad šio lietuviško hegzametro kūrėjas atkreipęs dėmesį į lietuvišką *s*, kuris yra stipriai ir pratęsiamai tariamas ir todėl galėjęs būti laikomas pakankamu sudaryti priešais einančio balsio ilgumui. Profesorius duoda pavyzdžių ir iš Donelaičio „Metų", kur vienskiemeniai žodžiai yra ypač pabrėžiami ir todėl, nors ir neturėdami ilgumo iš padėties, laikomi ilgais. Pirmąjį savo įrodymą Brenderis pats atsiima, nes jis prieštarautų antrajam: jei iš tikrųjų šio hegzametro autorius prieš akis turėjo klasikinį hegzametrą, tai jis turėjo pastebėti, kad *s* lotynų kalboje kaip tik turi silpną poziciją. Be to, pavyzdžiai iš Donelaičio poemos vargu ar turi kokios nors įrodomosios galios, nes jis hegzametrą kūrė kitokiu pagrindu. Lieka viena galimybė, kad autorius tarė ilgai šį žodį. Iš Daukšos raštų matyti, kad *tas* galėjo būti ilgai kirčiuojamas, nes žinomas kirčiavimas *tãssai*[18]. Svarbus, be to, dalykas, kad, kaip jau pastebėjome, šio hegzametro autorius, net kalbos taisyklingumui nusižengdamas, stengiasi išlaikyti gryną balsių kiekybės principą. Tai matėme, kalbėdami apie pirmąją eilutę. Tad, jeigu ir neturėtume visai kirčiavimo pavyzdžių, galėtume vis dėlto manyti, kad skiemuo *tas* autoriaus yra laikomas ilgu.

Dėl *Katram* antrojo skiemens ilgumo galima tą patį pasakyti, kas jau buvo sakyta apie *tykra*: *ka-* yra ilgas iš padėties. Eilutės metras yra toks:

⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Ilgųjų ir trumpųjų skiemenų atžvilgiu ši eilutė yra visai panaši į antrąją: vos trejetas tėra trumpųjų, o dešimt ilgųjų.

Pereiname iš eilės į penktąją eilutę:

Tam, katras Diewo, ir tewikszczos szycia nemili.

Šią eilutę skaitydami, užkliūvame – nėra metro. Trukdo žodis *Diewo*. Išeina, kad skiemenį *-wo*, kuris yra ilgas iš prigimties, turėtume laikyti trumpu. Taip pat trumpu skiemenimi turėtume laikyti *ir*, nors jo balsis yra prieš du priebalsius. Brenderis, siūlydamas suprasti taip, kad autorius čia daro žinomą iš klasikinio hegzametro eliziją ir, *o* išleisdamas, *Diew-* jungia su *ir*, atrodo, yra teisingai išaiškinęs šios eilutės struktūrą. Eliziją pritaikius, išsilygina hegzametras. Tai, be abejo, patvirtina minėtą dalyką, kad pirmojo lietuviško hegzametro autorius ėmė pavyzdžiu klasikinį hegzametrą ir laikėsi jo dėsnių.

Reikalinga dar išaiškinti ir žodžio *szycia* skiemenų ilgumą. Mūsų bendrinėje kalboje šis žodis kirčiuojamas *šĩčia*. Čia tarp senosios ir naujosios formos susidaro ne tik rašybos, bet ir tarimo skirtumas. Nėra abejonės, kad autorius, būdamas cieksas, *c* taria ne kitaip kaip šių dienų cieksai. Taip pat atrodo, kad hegzametro autorius bus taręs skiemenį *szy-* ne trumpai, kaip dabartinėje bendrinėje kalboje yra tariama, bet taip, kaip ir šiandien rytų tarmėje: *šỹčia*. Tai turint galvoje, gražiai galima išaiškinti šią hegzametrinę eilutę jos kiekybiniu atžvilgiu ir, atrodo, nėra reikalo priimti Brenderio siūlymo skaidyti vientisinį garsą *c* į du priebalsius, kad taip būtų sudaryta pozicija prieš einančio skiemens *szy-* ilgumui. Iš tikrųjų, kad *c* garsas buvo laikomas vientisiniu, matyti iš keleto toje pačioje eilutėje esančių pavyzdžių: sudėtiniais garsais gali būti laikomi *š, c* garsai dėl to, kad rašomi jie lenkų rašybos pavyzdžiu dviem ženklais, kai tuo tarpu *c* yra vientisinis ženklas. Be to, autorius tokiai savo nuomonei, kad *c* yra dvigubas garsas, patvirtinimo nebūtų

[17] Plg. Verg., *Georg.*, IV, 453; Ovid., *Met.*, XV, 217.

[18] Skardžius P., *op. cit.*, p. 190.

radęs nė klasikiniame hegzametre, kur jis yra vientisu laikomas (ne toks, pvz., kaip *x*). Todėl vienintelis teisingas sprendimas yra tas, kad rašytojas faktiškai *szy-* skiemenį tarė ilgai. Šios eilutės schema:

⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Ir penktojoje eilutėje ilgieji skiemenys savo skaičiumi gerokai viršija trumpuosius.

Pereidami į antrąją šių hegzametrų paralelinę pusę ir imdamiesi nagrinėti eilutę

Jógela Sismundey Lietuós sęnisna Triumphi

matome vėl aiškų lietuviško hegzametro kūrėjo norą išlaikyti pilną klasikinio hegzametro skiemenų kiekybės principą: vėl vartojama *Lietuós* sutrauktinė forma, apie kurią jau buvo kalbėta. Šiaip visa eilutė yra aiški ir jos pėdos pagrįstos grynai kiekybiniu būdu. Neatrodo, kaip iš dalies *Filologu biedribas raksti* žurnale[19] manoma, kad *Jogela* antrajame savo skiemenyje galėtų turėti ilgą *ė*, nors lenkų kalboje XVI a. buvo vartojama forma *Jagiełło*. Tam prieštarauja šio hegzametro tikslumas skiemenų kiekybės atžvilgiu. Šios eilutės schema:

–∪∪|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Kaip matyti iš ilgųjų (devyni) ir iš trumpųjų skiemenų (penki) santykio, ji yra priskirtina prie grupės eilučių, kurios turi daugiau negu vieną spondėją ir kuriose nėra toks nežymus trumpųjų skiemenų skaičius.

Kita hegzametrinė eilutė, mintimi susijusi su nagrinėtąja, yra

Eyk; tawię dungáus paskirę szwiesá turęti.

Iš pirmo žvilgsnio šioje eilutėje neaiškus *tawię* – dat. sing. įvardžio *tu-*, nes *ta-* skiemuo cituojamame hegzametre laikomas ilgu. Tačiau jo kirčio vieta nėra ypatinga, atsiminus ir šių dienų rytinių tarmių panašių formų kirčiavimą. Iš kitos pusės, yra pavyzdžių, kurie rodo, kad ir XVI a. buvo lygiai taip pat kirčiuojama ir skiemuo *ta-* laikomas ilgu[20]. Be to, skiemuo *ta-* yra prieš dvigubą *w*, vadinasi, gali būti laikomas ilgas iš jo padėties. Šiaip šioje eilutėje yra viskas suprantama ir atitinka klasikinio hegzametro dėsnius. Visos eilutės schema:

⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Eilutė, kadangi teturi tris trumpus skiemenis, o dešimtį ilgų, priskirtina prie mūsų hegzametrų, kurie ypač pasižymi ilgųjų skiemenų gausumu.

Taip pat mintimi su ką tik minėta eilute yra susijusi ir kita:

Tu giminy placiu; dienú tad skaycius ineyki.

Skiemenų kiekybės atžvilgiu šioje eilutėje yra viskas aišku, ir visi skiemenys atitinka klasikinio hegzametro reikalavimus. Jos schema yra tokia:

⏑∪∪|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Dėl savo šiek tiek didesnio skaičiaus trumpų skiemenų (9 ilgi ir 5 trumpi) ši eilutė priskirtina prie antrosios grupės hegzametrų.

Paskutinė pirmojo lietuviško hegzametro eilutė yra:

Ilguosius, vardas tàwo tęsi cia praužmas.

Kiekybiniu atžvilgiu čia neaiškūs galėtų būti skiemens *ta-*, *-si* ir *cia*. Dabartinėje bendrinėje kalboje yra kirčiuojama *tàvo*, vadinasi, *ta* trumpas. Tačiau šioje eilutėje jis aiškiai turi būti ilgas, kaip antrasis spondėjo skiemuo. Autorius galėjo šį skiemenį laikyti ilgu: nes po jo eina dvigubas

[19] Gerullis G., *op. cit.*

[20] Skardžius P., *op. cit.*, p. 186.

w; be to, jis, būdamas rytietis, tarė ilgai šį skiemenį. Dėl *-si* skiemens – negalima sutikti su Brenderiu, jį laikiusiu ilgu tik iš padėties prieš *c*. Nėra ir reikalo šitaip aiškinti, nes yra žinoma, kad XVI a. leidžiamosios nuosakos galūnės *-si* galėjo būti tariama ilgai[21]. Vadinasi, šis skiemuo hegzametro neardo. Toliau, skiemuo *cia* yra prieš du priebalsius, vadinasi, galėtų būti laikomas ilgu iš padėties, ir todėl neišeitų penktosios pėdos daktilis. Tačiau reikia atsiminti, kad *muta cum liquida* nesudaro pozicijos klasikiniame hegzametre. Šis atvejis dar kartą ypatingu aiškumu pabrėžia pirmojo lietuviško hegzametro autoriaus norą laikytis pilnai klasikinio hegzametro skiemenų kiekybės reikalavimų. Šio paskutiniojo hegzametro schema yra tokia:

⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Kaip iš schemos matyti, ir šioje eilutėje daug ilgųjų skiemenų ir maža trumpųjų (vos trejetas). Ji priskirtina prie pirmosios grupės hegzametrų. Iš viso šito atskirų eilučių ir atskirų skiemenų nagrinėjimo kiekybės atžvilgiu galima padaryti šias išvadas:

1) pirmajame lietuviškame hegzametre pilnai yra išlaikytas klasikinio hegzametro skiemenų kiekybės principas;

2) pirmojo lietuviško hegzametro autorius ypač daug vartoja ilgų skiemenų, daug daugiau negu paprastai buvo vartojama ne tik graikų, bet ir lotynų hegzametre.

Drauge su antrąja išvada reikia apsvarstyti ir *pėdų klausimą*. Klasikinio hegzametro mėgiamiausioji pėda yra daktilis. To tačiau visai negalima pasakyti apie mūsiškį hegzametrą, kuriame yra dvigubai daugiau ilgų skiemenų negu trumpų. Iš tikrųjų daktilio vieta jame labai ribota. Tik kai kuriose eilutėse (iš devynių keturiose) daktiliui tenka dvi vietos: penktoji pėda, toji pėda, kuri visuomet būdavo daktilinė klasikiniame hegzametre, ir dar viena. Daugiausia yra spondėjų: keturiose minėtose eilutėse jų po tris, o kitose penkiose – po keturis. Tai, be abejo, skiria šį lietuvišką hegzametrą nuo klasikinio hegzametro.

Išvadą iš šios trumpos daktilių ir spondėjų apžvalgos galima padaryti tokią: *pirmojo hegzametro struktūra yra daugiau spondėjinė negu daktilinė*.

Drauge su pirmąja išvada, kad mūsų nagrinėjami hegzametrai yra pagrįsti skiemenų kiekybės principu, reikia pasakyti, kad ir *ritmo atžvilgiu* šio vilniškio hegzametro autorius nebus nutolęs nuo klasikinio hegzametro: hegzametriniam ritmui išlaikyti jis, be abejo, pasinaudojo, kaip ir klasikiniame hegzametre, skiemenų kiekybe, ilgaisiais ir trumpaisiais skiemenimis, pirmaisiais pėdos ilgaisiais pakeliamaisiais skiemenimis (arsiais) bei trumpaisiais ar ilgaisiais antrosios pėdos dalies nuleidžiamaisiais (tesiais). Tai yra savaime suprantama, jei hegzametras pagrįstas skiemenų kiekybe. Klasikinio hegzametro ritmas, būdamas susijęs tik su balsių kiekybe, ne visur sutampa su natūraliuoju žodžio kirčiu, vadinasi, ne visada yra keliamas skiemuo, turįs kirtį, ir ne visur nuleidžiamas pagal hegzametrinį taktą.

Taigi panagrinėtinas klausimas, kuris yra *santykis ritmo su natūraliuoju žodžio kirčiu* mūsų senajame hegzametre. Šis klausimas yra svarbus hegzametro istorijoje. Žinome, jog buvo prieita prie to, kad ritmas sutapo su žodžio kirčiu. Jau lotyniškame hegzametre buvo siekiama, kad bent kai kur, pvz., antrojoje eilutės pusėje, sutaptų žodžio kirtis su ritmu. Tad ir pirmojo mūsų hegzametro tyrinėjimas šiuo atžvilgiu yra reikšmingas.

Pirmasis lietuvių hegzametras yra kurtas prieš pusketvirto šimto metų, o to laiko kirčiavimas kai kuo skyrėsi nuo dabartinio. Todėl tenka pirmiausia nustatyti kiekvieno nagrinėjamo hegzametro žodžio kirtį, kad paaiškėtų, kaip autorius yra derinęs natūralųjį žodžio kirtį su ritmu bei eilutės kirčiu.

[21] *Ibid.*, p. 210; plg. Stang C. S., *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*, Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1929, S. 55.

Įdomus dalykas, kad šiame hegzametre jau mėginama kirčiuoti. Todėl Daukšos kirčiavimas nėra pats pirmutinis ir šio hegzametro autorius laikytinas Daukšos pirmtaku.

Turimame tekste yra sukirčiuoti šie žodžiai: *Lietuós; atáyti; Jógela; Téwas, szwiesá, dienú.* Kyla klausimas, kuriuo tikslu autorius yra sukirčiavęs šiuos žodžius, kodėl ne visus, o tik kai kuriuos. Autorius, laikydamasis klasikinio hegzametro balsių kiekybės principo, be abejo, nekirčiavo šių žodžių, norėdamas palengvinti savo hegzametro skaitymą, nes kirčiai yra žinomi iš hegzametro struktūros ir atskirai jų žymėti visai nėra reikalo. Todėl autorius galėjo kirčiuoti tik norėdamas padėti geriau hegzametro tekstą suprasti. Ir Daukša savo raštus kirčiavo taip pat praktikos reikalui[22]. Todėl reikia manyti, kad kirčiai, sudėti šiame tekste, pažymi vietas natūraliojo gyvosios kalbos kirčio, ir todėl dėl tų žodžių kirčio vietos nereikia kelti jokios abejonės nei iš naujo tyrinėti.

Lieka nustatyti, kaip buvo kirčiuojami žodžiai, kurių kirčio vieta mūsų tekste nepažymėta. Bet ir čia nebėra reikalo minėti tų žodžių, kurių kirčio vieta yra paaiškėjusi besvarstant mūsų hegzametro skiemenų kiekybę: *iãmuy, Jõgela, pãduksis, szỹcia, táwię, tỹkra, plãciu, tãwo, tesĩ.* Neminėtini ir tie žodžiai, kurie ir dabar taip pat tebekirčiuojami, ir nėra duomenų manyti, kad būtų jie kur kitaip kirčiuojami (pvz., Daukšos Katekizmas). Tokie žodžiai mūsų hegzametre yra: *Júsu, skayciùs, míełas, linksmíbę, małónę; Katrám nemíelas, katràs, Diẽwo, téwikszczos, nemíli, Triúmphi, paskírę, turẽti, gíminy, ineỹki, vařdas.*

Kirčio atžvilgiu belieka panagrinėti žodžius: *Linksminktes, giminęs, žemęsnu, skaytykte, Triumphu, ira, Sismundey, sęnisna, Iłguosius, praużmas.*

Dėl žodžio *Linksminktes* kirčio kyla abejonė, ar jis buvo kirčiuojamas galūnėje, ar trečiajame skiemenyje. Yra pavyzdžių senojoje lietuvių kalboje, kad *te* nutraukia kirtį į galūnę, pvz., Daukšos *nežinoté*[23] ir kt. Iš kitos pusės Daukšos raštuose yra ir *nétikites*[24]. Lituanistai šio klausimo nėra išsprendę ir jis lieka kol kas atviras[25]. Greičiausiai reikia manyti, kad jis buvo kirčiuojamas taip kaip ir šiandien, trečiajame savo skiemenyje, nes ir Daukšos raštuose vis dėlto formos su galūniniu kirčiu yra gerokai retesnės. Panašus atsitikimas yra ir su *skaytykte.* Nežinia, ar jis turi tokį kirtį kaip ir šiandien (tai labiausiai panašu į tiesą), ar galūnėje. Mažvydo raštuose randamos formos: *imkit, valgikit* rodo nykstamąjį antrojo daugiskaitos asmens laipsnį, tad reikia manyti, kad tokie žodžiai nebuvo kirčiuojami galūnėje[26].

Giminęs kirčiavimas neaiškus, nes nežinia, kuris čia linksnis. Nevienaip aiškinamas tekstas. Minėtame latvių žurnale manoma, kad čia esanti kilmininko forma ir kirčiuojama *giminęs*, o kablelis toje eilutėje esąs ne vietoje, nes jis turėjęs būti po žodžio *Linksminktes.* Todėl siūloma suprasti šią eilutę taip: *Linksminkitės, Lietuvos giminės kunigaikštis ateina į jūsų žemes.* Ši nuomonė yra kiek pagrįsta, nes Žygimantas III iš motinos pusės buvo Jogailaitis, vadinasi, kilęs iš Lietuvos giminės, ir jis lyg pastatomas priešais Steponą Batorą, kunigaikštį ne iš Lietuvos giminės (vengrą). Metriniu atžvilgiu *giminęs* tada sutaptų su eilutės kirčiu. Tačiau atrodo, kad autoriaus mintis buvo kita: tai rodo padėtas kablelis. Be to, minimoje interpretacijoje *Lietuvos giminęs* pastatomas prie *jūsų*, ir kunigaikštis, atrodo, svetimas žmonėms, kurie yra raginami džiaugtis. Kažin ar autorius norėjo šioje vietoje pabrėžti kunigaikščio kilmę? Atsižvelgiant į tai, kad nėra stiprių argumentų minėtai argumentacijai paremti, negalima taisyti teksto. Iš kitos

[22] Skardžius P., *op. cit.*, p. 252.
[23] *Ibid.*, p. 196.
[24] *Ibid.*, p. 194.
[25] *Ibid.*, p. 199.
[26] Plg. Gerullis G., *op. cit.*

pusės, ir netaisyto teksto prasmė visai aiški: raginamos Lietuvos giminės linksmintis, nes ateina kunigaikštis į jų žemes. Todėl, atrodo, vis dėlto geriau palikti senąjį tekstą ir laikyti šią formą *gìminės* (*voc. plur.*).

Žemęsnu, kaip iš Daukšos akcentologijos aiškėja, galėjo būti kirčiuojamas *źémęsnu* ir *źemęśnu.* Kirčio vieta galutinai nėra paaiškėjusi[27].

Triumphu greičiausiai kirtis pirmajame skiemenyje: *triumphù*[28].

Tykra greičiausiai kirčiuojama *tỹkra*[29]. Tą patį reikia pasakyti ir apie *īra.*

Sismundey yra aiškus lotynų kalbos sekimas. Minėtame 1609 m. vilniškės poezijos leidinyje vartojamos šios formos: *Sīgismúndus, Sigismúndus, Sīgsmundus* ir *Sīsmúndus.* Mūsų hegzametre, atrodo, turėjo būti kirčiuojamas *Sismúndey* (*voc. sing.*).

Sęnisna – šitas žodis yra kilęs iš slavų *sień-* atrium, mėnė; rus. *сень*, Konstantino Sirvydo žodyne[30] yra žinomas *senis – Dwor, Aula, Didžianame,* gyvenimas didžiūnų. Dar ir dabar yra žinomas šitas žodis Gervėčiuose trobelės prasme[31]. Jo kirčiavimas, atrodo, toks pat kaip *akýsna, ausýsna*, t.y. *sęnísna.*

Iłguosius, galimas daiktas, buvo kirčiuojamas trečiajame skiemenyje *Iłguosius*[32].

Prauźmas neaiškus. *Filologu biedribas raksti* žurnale manoma, kad jis, pagal pirmiau einančių žodžių *dienu tad skaycius ineyki Iłguosius* prasmę, reiškia amžinas. Gali būti, kaip ten spėjama, šiame žodyje spausdinimo klaida ir buvęs *praumźmas, prauzmas*[33]. Kirčiuojama galėjo būti *praúźmas.*

Susipažinus su žodžių kirčiais, kad lengviau būtų palyginti su ritminiais kirčiais ir kartu visumoje apžvelgti, o paskui daryti išvadas, sugretinsime natūralųjį viso teksto žodžių kirtį su jo hegzametrine ritmo schema.

LInksminktes Lietuós gíminęs, Kungáyksztys atáyti
⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–|⏑∪∪|⏑–
Júsu žēmésnu; iāmuy skaytýkte Triumphú
⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–
Jógela tey míełas, linksmíbę tỹkra małónę
⏑∪∪|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–
Téwas pāduksis. Katrám tas īra nemíelas?
⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–
Tám, katràs Diẽwo, ir téwikszczos szỹcia nemíli
⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–
Jógela Sismúndey Lietuós sęnísna Triúmphi
⏑∪∪|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑–
Eỹk; táwię dungáus paskírę szwiesá turę̀ti
⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|–∪
Tú gíminy, plāciu; dienú tad skayciùs ineỹki
⏑∪∪|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪
Iłguosius, vařdas tāwo tęsī cia praũžmas
⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪

[27] Skardžius P., *op. cit.*, p. 133.

[28] Dauksza M., *Postilla catholicka, Tai est: Iżguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir szwętes per wissus metus,* Wilniui: Drukarnioi Akademios Societatis Iesu, 1599, p. 2: *su didźiú Triumphú.*

[29] Plg. Skardžius P., *op. cit.*

[30] Szyrwid C., S. J., *op. cit.*, p. 48.

[31] Plg. Gerullis G., *op. cit.*

[32] Plg. Brender F., *op. cit.*

[33] Plg. Szyrwid C., S. J., *op. cit.*, p. 396: **Wieczność.** Aeternitas, perennitas, aevum sempiternum. *Umźis.*

Palyginus natūralųjį žodžio kirtį su metriniu, matyti, kad iš 54 hegzametrinių pėdų 37 pėdose natūralusis žodžio kirtis sutampa su metriniu kirčiu ir 17 pėdų nesutampa. Taigi ir ritmo atžvilgiu pirmasis lietuviškas hegzametras yra pagrįstas klasikinio hegzametro principu. Tą pačią išvadą priėjo ir Brenderis, kuris šio hegzametro klasikinę struktūrą įrodinėjo bandydamas pritaikyti jam ir toninį principą, kur metro kirtis sutampa su žodžio kirčiu. Jis rado, kad pastarasis principas šioms eilutėms yra visai nepritaikomas, nes tada hegzametras būtų visai nesuprantamas.

Lietuviško hegzametro autoriaus įsitikinimą, kad klasikinė metrika yra visuotinė, parodo ir *cezūra*. Cezūra yra vienokia visose eilutėse: po trečiojo ilgojo kirčiuojamojo skiemens. Tai yra vyriškoji cezūra. Ši cezūra klasikiniame hegzametre yra labiausiai mėgiama per visą jo gyvavimo laiką. Taip pirmojo lietuviško hegzametro autorius ir cezūros atžvilgiu yra griežtai pasekęs klasikiniu hegzametru.

Apie paskutinį likusį dalyką – *eliziją* – tenka pasakyti, kad autorius ją pavartojo paskutinėje pirmosios hegzametrų dalies eilutėje:

Tam, katras Diew(o) ir tewikszczos szycia nemili

⏑–|⏑–|⏑–|⏑–|⏑∪∪|⏑∪.

Ši elizija taip pat aiškiai rodo vilniškio hegzametro autoriaus norą visur laikytis klasikinio hegzametro technikos.

Peržiūrėjus lietuvišką hegzametrą būdingais klasikiniam hegzametrui atžvilgiais, reikia padaryti tokią išvadą: *pirmasis lietuviškas hegzametras yra kurtas klasikinio hegzametro balsių kiekybės principu ir kita šiam metrui būdinga technika.*

IV. Skirtumai tarp antikinio ir pirmojo lietuviško hegzametro

Tačiau analizuodami įvairiais atžvilgiais lietuvišką 1589 m. hegzametrą matėme, kad yra šioks toks skirtumas tarp jo ir klasikinio hegzametro. Lietuviškas hegzametras pasižymi *didesniu skaičiumi ilgų skiemenų*. Ši ypatybė parodo, kad autorius norėjo laikytis balsių kiekybės principo ir lietuvių kalboje, tačiau buvo priverstas neišvengiamai nukrypti nuo klasikinio hegzametro reikalavimų. Skirtumas yra pagrįstas kaip tik lietuvių kalbos struktūra, kur ypač apstu ilgųjų skiemenų. Paėmę bet kurį lietuvišką tekstą ir paskaičiavę ten ilguosius ir trumpuosius skiemenis, rasime, kad jame yra maždaug pustrečio – triskart daugiau ilgų skiemenų negu trumpų. Toks ilgųjų ir trumpųjų skiemenų santykis yra ne tik rašytinėje kūryboje, bet ir liaudies dainose. Todėl nereikia laukti, kad lietuviškame hegzametre, grįstame balsių kiekybės principu, būtų daug trumpų skiemenų, kurių gausumu, pvz., pasižymi graikų hegzametras. Vilniškis hegzametras turi 90 ilgų skiemenų, ir tik 28 trumpus, vadinasi, ilgų skiemenų jame yra tris kartus daugiau negu trumpų. Tad aiškėja, kad vilniškis autorius visai nenorėjo kurti savo hegzametro dirbtiniu būdu, ieškodamas trumpų skiemenų. Graikų hegzametre ilgųjų skiemenų skaičius todėl nėra toks gausus, kad jų nėra taip apsčiai ir neeiliuotoje kalboje: joje yra maždaug lygiai trumpų ir ilgų skiemenų. Graikų hegzametras turi paprastai ne daugiau kaip du spondėjus dėl to, kad tokia yra pačios kalbos struktūra. Jeigu spondėjų daugiau yra lotyniškame negu graikų hegzametre, tai lengvai galima įsitikinti, paėmus bet kurį lotynišką tekstą, kad ir pačioje lotynų kalboje jų yra daugiau negu graikų.

Su ilgųjų skiemenų dominavimu susijęs ir pirmojo lietuviško hegzametro *spondėjiškumas*. Savaime suprantama, kad dėl didesnio skaičiaus ilgųjų skiemenų lietuviškame hegzametre turi būti daugiau ir spondėjų iš dviejų ilgų skiemenų, o mažiau daktilių, nes jie reikalauja dvigubai daugiau trumpų skiemenų negu ilgų. Tos spondėjinės mūsų hegzametro struktūros natūralumą

rodo ir gyva, hegzametro nesuvaržyta lietuvių kalba. Paėmę bet kokio teksto porą šimtų žodžių iš eilės, rasime apie 70–80 spondėjų, o likusieji skiemenys teks jambui, trochėjui, paskui tik anapestams ir daktiliams. Tas pats yra liaudies dainose. Penkiose iš jų yra rasta keturiasdešimt septyni spondėjai, dvylika jambų, dvidešimt trochėjų, keletas anapestų. Iš šių pavyzdžių matyti, kad lietuvių kalba skiemenų kiekybės atžvilgiu yra spondėjinė. Kadangi pirmasis lietuviškas hegzametras tuo taip pat pasižymi, tai yra aišku, kad jis yra pagrįstas kaip tik šia lietuvių kalbos ypatybe. Iš čia paaiškėja taip pat autoriaus, kaip ir antikinio hegzametro kūrėjų nuovoka, kad metrika yra tam tikra kalbinė forma ir todėl priklauso nuo kalbos struktūros.

Galų gale reikia paminėti dar vieną dalyką, kuris labiausiai skiria šį hegzametrą nuo klasikinio, būtent *melodiją*. Klasikinis hegzametras tuo metu, kai jisai buvo gyvas, kai buvo kuriamas ir puoselėjamas, kai jis turėjo savo menininkų, kurie ji deklamuodavo, ir mokyklų, kuriose jo buvo mokomasi – tada jisai turėjo savo melodiją, kuri jį valdė ir lygino visus jo grublėtumus, kuriuos sudarydavo, pvz., natūraliojo žodžio kirčio nepaisymas ir kitokios pačios kalbos ypatybės. Maža to, senieji, šią heroinę eilutę deklamuodami ir rasdami joje skirtumų tarp natūraliojo žodžio kirčio ir melodinio kirčio, jausdavo tam tikrą grožį[34]. Tai rodo, koks reikšmingas dalykas ir kaip neatskiriama nuo eilutės buvo jos melodija[35]. Bet tos melodijos nebeturėjo jau nei lotyniška hegzametrinė poezija, kuri buvo sukurta pasibaigus antikiniam pasauliui, nei, juo labiau, negalėjo jos turėti lietuviškas hegzametras, skiriamas ilgų amžių ir sukurtas visai kitokiose visuomeninio bei ekonominio gyvenimo sąlygose. Lietuviškas hegzametras, nebeturėdamas melodijos, negalėjo nesukelti skaitytojo ausyse to disonanso, kurį sudaro natūraliojo žodžio kirčio nepaisymas hegzametro eilutėje. Disonansas jau seniai, kaip bus minima hegzametro evoliucijos apžvalgoje, buvo pajusta hegzametro kūrėjų, rašiusių lotynų kalbai mirus. Šio disonanso verčiami, jie perėjo į toninę metriką, kur ritminis kirtis sutampa su žodžio kirčiu. Ką manė apie tai pirmojo lietuviško hegzametro kūrėjas? Lygindami natūralųjį žodžio kirtį su metriniu kirčiu matėme, kad lietuviškame hegzametre jis nesutampa septyniolikoje vietų. Palyginimui paėmę Vergilijaus hegzametrą, rasime, kad ten devyniose eilutėse paprastai kirtis nesutaps dvidešimt septyniose vietose, vadinasi, pusėje visų skiemenų. Graikų hegzametre dar labiau nepaisoma žodžio kirčio. Todėl lietuviško hegzametro autorius, visur laikydamasis klasikinio hegzametro dėsnių, melodijos atžvilgiu negalėjo nuo jo nesiskirti. Pajutęs jos nebuvimą, stengėsi derinti natūralųjį žodžio kirtį su metriniu, ir bent iš dalies pakeisti kiekybinę metriką tonine. Pilnai tai padarė tik Donelaitis.

Vadinasi, šiame pirmajame lietuviškame hegzametre pasitvirtina tai, ką yra pasakęs Karlas Marxas apie meno ir visuomenės išsivystymo laipsnio santykius. „Iš kitos pusės, ar galimas yra Achilas parako ir švino amžiuje? Arba apskritai „Iliada" šalia spaustuvės staklių ir tipografijos mašinos? Ir argi neišnyksta neišvengiamai sakmės dainos ir mūzos, o kartu ir neišvengiamos premisos, kai pasirodo spaustuvės staklės?"[36] Toliau: „... jis [menas] yra jo [visuomeninio laipsnio] rezultatas ir neatskiriamai susietas su tuo, kad nepribrendę visuomeniniai santykiai, kuriems esant jis kilo, ir tik ir galėjo kilti, niekados negali pasikartoti iš naujo"[37].

[34] Plg. Zumpt C. G., *Lateinische Grammatik*, Berlin: Ferd. Dümmler's Buchhandlung, 1850, S. 661; sk. „Von der Metrik".

[35] Tai mums nesunku suprasti, atsimenant, kad ir lietuvių liaudies dainose melodija yra vadovaująs veiksnys ir neatskiriamai susijusi su tekstu; plg. Brazys T., „Die Singweisen der litauischen Dainos", in: *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 35.

[36] Маркс К., „К критике политической экономии", in: Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения*, под редакцией В. Адоратского, т. 12, ч. 1: Экономические и публицистические работы, 1859–1860, Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1935, с. 203.

[37] *Ibid.*

Taip pat „Iliada“ ir „Odisėja“ yra nepakartojamos. Nepakartojama yra ir jų heroiškoji eilutė. Tai kaip tik rodo ir pirmasis lietuviškas hegzametras.

V. Pirmojo lietuviško hegzametro vieta Europos literatūroje

Jau buvo paliesta hegzametro raida ir paminėtos jo rūšys: senasis kiekybinis ir naujasis toninis. Su šiuo dalyku tenka kiek plačiau susipažinti. Tada suprasime, kurią vietą hegzametro istorijoje užima pirmasis lietuviškas hegzametras.

Hegzametro evoliucija yra susijusi su viso gyvenimo evoliucija, ir jo persilaužimas iš kiekybinio hegzametro į toninį sutampa su Romos imperijos socialiniu bei ekonominiu persilaužimu. Šią revoliuciją draugas Stalinas charakterizavo tokiu būdu: „Vergų revoliucija likvidavo vergų savininkus ir panaikino verguvinę dirbančiųjų eksploatacijos formą“[38]. Vergų luomas, susidėdamas daugiausia iš svetimšalių, drauge su socialine bei ekonomine revoliucija atidarė kelią revoliucijai ir pačioje lotynų kalboje. Ji, pereidama į romanų kalbas, neteko balsių kiekybės, kuria kaip tik rėmėsi klasikinis hegzametras. Todėl ši heroiškoji eilutė neteko atramos. Tačiau ilgus amžius gyvavęs ir už savęs turįs didžius Antikos poetus, hegzametras nenustojo iš karto savo reikšmės, nors lotynų kalba paliovė būti kasdiene kalba. Antikiniu hegzametru buvo gėrimasi, norima rašyti ir todėl iškilo reikalas turėti metrikos bei gramatikos vadovėlių, kurie savo keliu rėmėsi labiausiai skaitomų klasikinių autorių praktika. Taip dirbtiniu būdu buvo traukiama gyveniman tai, kas jau nebetiko pačiai lotynų kalbai, kuriama lotyniškai remiantis vadovėlių duodama teorija. Tai viena hegzametro evoliucijos kryptis. Antroji kryptis rėmėsi visuotiniu įsitikinimu, kad klasikinė metrika turi visuotinės reikšmės, kad ji tinka ne tik graikų ir lotynų kalbai, bet kad ja galima kurti kiekviena kalba ir kiekvienu metu. Pagarba antikinei metrikai buvo rodoma ir viduriniais amžiais, tačiau ypač ji sustiprėjo Renesanso laikais. Tada prasidėjo vadinamoji naujoji klasikinė poezija. Šios srovės buvo stengtasi ne tik atgaivinti lotynišką metriką, bet ir perkelti ją į gyvąsias kalbas. Taip ši metrika perėjo per visas kaimynų kalbas ir pasiekė lietuvių kalbą. Hegzametrui lietuvių kalboje buvo geresnės sąlygos negu kitose kalbose. Čia juo galėjo būti kuriama, bent bandoma kurti, laikantis visų antikinio hegzametro dėsnių, nes lietuvių kalba turi ilgų ir trumpų skiemenų kaip ir klasikinės kalbos. Tuo tarpu kitos kalbos, buvusios kelyje tarp lotynų klasikinės kalbos ir lietuvių, hegzametro ritmui pagrįsti nerado kitos priemonės kaip žodžio kirtis, nes neturėjo kiekybinių balsių ypatybių. Tai pastebima tiek romanų, tiek germanų kalbose. Kadangi lietuvių kalba galima buvo pilnai reikšti klasikinį hegzametrą, nėra ko stebėtis, jei jau 1589 m. vilniškis hegzametras buvo sukurtas ir pagrįstas ištisai balsių kiekybe.

Reikia bent trumpai dar paminėti, kurią vietą užima pirmasis lietuviškas hegzametras Europos literatūroje. Chronologiniu atžvilgiu šis lietuviškas hegzametras yra pirmasis hegzametras tautine kalba visoje Europoje. Yra žinoma, kad Anglijoje jis buvo pradėtas vartoti apie 1600 m., Olandijoje – 1626 m., Švedijoje 1650 m. Artimiausiose lietuviams tautinėse literatūrose – lenkų, rusų, vokiečių – hegzametru rašyti pradėta gerokai vėliau, pvz., lenkų pirmasis Łukaszo Opalińskio makaroninis, pusiau lotyniškas, pusiau lenkiškas, hegzametras yra XVII a. vidurio; vokiečiai hegzametru pradėjo rašyti tik apie XVIII a. vidurį (Friedrichas Gottliebas Klopstockas). Maždaug tuo pačiu metu kaip vokiečių, hegzametru pradėta kurti ir rusų literatūroje (Vasilijus Tredjakovskis).

[38] Stalinas J., *Leninizmo klausimai*, Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1946, p. 412.

Šią pirmaujančią chrologiniu atžvilgiu pirmojo lietuviško hegzametro padėtį sustiprina ir tai, kad visi minėti tautinėmis kalbomis hegzametrai buvo sukurti toniniu principu. Vadinasi, be tos bendros priežasties, kuria galima išaiškinti apskritai hegzametro, tiek toninio, tiek kiekybinio, atsiradimą Europos literatūroje Renesanso ir Klasicizmo laikotarpiuose, pirmajam lietuviškam hegzametrui reikia ieškoti skirtingo pagrindo. Šį pagrindą kaip tik davė pati lietuvių kalba, kuri, kaip nė viena kita kalba Europoje, turi kiekybinius balsių skirtumus ir šiuo atžvilgiu priartėja prie klasikinių kalbų. Lietuvių kalbos panašumas į klasikines kalbas, atrodo, buvo viena iš svarbiausių priežasčių, kad lietuviai galėjo savo kilmę išvesti iš romėnų (Mykolas Lietuvis, Palemono teorija). Klausimas apie kalbų panašumo reikšmę lietuvių kilmės teorijos susidarymui yra dar patyrinėtinas, tačiau nėra abejonės, kad pirmasis lietuviškas hegzametras nėra atsitiktinis dalykas, bet glaudžiai susijęs su to meto Europos ir lietuvių gyvenimu.

1947

Apie Sarbievijaus poetiką

XVI a. ir XVII a. pradžioje humanizmo kultūrinio sąjūdžio poveikyje įvairiuose Europos kraštuose buvo parašyta daug poetikų. Žinomi tokie garsūs jų autorių vardai – Julijus Cezaris Scaligeris, Gian Giorgio Trissino, L. Castelvetro, Torquato Tasso, Giordano Bruno, F. Patruci, Philip Sidney, Martin Opitz ir kt. Šalia jų kaip literatūros teoretikas minėtinas ir „Sarmatų Horacijus" – Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640). Jis yra stambios penkių dalių poetikos autorius.

„Viena knyga apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių, arba Seneka ir Marcialis" (*De acuto et arguto liber unicus sive Seneca et Martialis*) buvo pirmasis Sarbievijaus darbas. Paskui ėjo kiti darbai: „Lyriniai charakteriai, arba Horacijus ir Pindaras" (*Characteres lyrici seu Horatius et Pindarus*), „Apie eleginės poezijos teigiamybes ir ydas, arba Ovidijus" (*De virtutibus et vitiis carminis elegiaci seu Ovidius*), „Apie sentencijų figūras" (*De figuris sententiarum*). Darbas – „Apie tobuląją poeziją, arba Vergilijus ir Homeras" (*De perfecta poesi sive Vergilius et Homerus*)[1] yra didžiausia Sarbievijaus poetikos dalis.

Šiuose darbuose Sarbievijus nagrinėjo epą, lyriką, dramą, elegiją, epigramą; daug dėmesio skyrė stiliaus klausimams.

Sarbievijaus „Poetika" ištisai išspausdinta tik dabar, beveik po pusketvirto šimto metų[2]. Tačiau dar rankraščiu naudojosi mokyklos ir atskiri asmenys, besidomį literatūra ir jos teorija, ją persirašinėdavo. Yra išlikę du jos rankraščiai, kuriuos, veikiausiai pačiam Sarbievijui diktuojant, rašė jo mokiniai[3].

Sarbievijaus biografijos ir kūrybos ryšiai su Lietuva

Poetika domėtis Sarbievijų skatino jo paties poetinė praktika, bet veikia ta aplinkybė, kad jis ją ir retoriką dėstė ano meto Lietuvos mokyklose: Kražiuose, Polocke, Vilniuje. Tų disciplinų dėstymas buvo gana svarbios ir reikšmingos pareigos. Juk poetika ir retorika, arba literatūros ir

[1] „Poeziją" Sarbievijus supranta plačia prasme. Ji jau yra grožinė literatūra. Jo „poetika" atitinka mūsų meto „literatūros teoriją".

[2] Sarbiewski M. K., *O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*, opracował Stanisław Skimina, tłumaczył Marian Plezia, Wrocław: Ossolineum, 1954, LVII, 526 s.; tekstas lygiagrečiai lotynų ir lenkų kalba; Sarbiewski M. K., *Wykłady poetiki (Praecepta poetica)*, opracował i tłumaczył Stanisław Skimina, Wrocław–Kraków: Ossolineum, 1958, XLII, 524 s.; pagal šiuos veikalus čia cituojama, pažymint puslapį arba skyrių.

[3] Šiuo metu jie yra Krokuvoje Nacionalinio muziejaus fonduose (Sign. 1858 ir 1446). Pagal tuos rankraščius studiją parašė žinomas lenkų filologas Sinko T., „Poetyka Sarbiewskiego", in: *Polska Akademia Umiejętności. Rozprawy Wydziału Filologicznego*, Kraków, 1918, t. 58, zesz. 3, s. 61.

iškalbos teorija, XVII a. kultūros sąlygomis buvo laikomos svarbiomis humanitarinių mokslų dalimis, ir joms būdavo skiriama daug dėmesio. Vilniaus universitete poetika ir retorika buvo dėstomos nuo pat jo įsteigimo metų. Abu šie dalykai kolegijų mokymo planuose buvo lygiai svarbūs. Dėl to Sarbievijus poetiką ir retoriką beveik suplaka, ir, pasak Tadeuszo Sinko, jei nežinotume, kad „Sarmatų Horacijus" poetas, iš jo poetikos galėtume spręsti, kad iš tikrųjų jis buvo retorius[4]. Šių disciplinų reikšmė didėjo ir dėl to, kad nebuvo tenkinamasi tik teorija: akademinis jaunimas turėdavo atlikti ir praktinius poezijos bei retorikos darbus.

Sarbievijaus „Poetikos" rankraščiai išliko iš to meto, kai jis aiškino poetiką bei retoriką Polocko jėzuitų kolegijoje (1626–1627) ir Vilniaus universitete (nuo kitų mokslo metų). Tačiau ją rašyti jis pradėjo dar Kražiuose, būdamas ten poetikos ir retorikos mokytoju (1617–1618). Vadinasi, „Poetika" buvo rašoma Lietuvoje. Rankraščiai buvo rasti taip pat Lietuvoje. XVIII a. pradžioje juos uoliai Lietuvoje rinko olandas Joannesas Michaëlis van der Kettenas. Jis norėjo rankraščius išleisti, bet dėl nežinomų priežasčių to nepadarė. Nežinia, kur tie rankraščiai dabar yra[5]. Ir išlikusiuose Lenkijoje rakraščiuose yra keletas įrašų, kur minima Lietuva ir kai kurios jos vietovės[6]. Lietuvos kultūros sąlygomis Sarbievijaus poetika ir toliau buvo tęsiama. Literatūros teorijos darbas „Praktinė poetika" (*Poetica practica anno domini 1648*), kaip nustatyta, buvo parašytas vieno Sarbievijaus mokinio ir jo įpėdinio Vilniaus universitete. Nagrinėdamas kai kuriuos klausimus, to darbo autorius artimai sekė savo mokytoju[7].

Faktas, kad Sarbievijus „Poetiką" parašė Lietuvoje, visai ne atsitiktinis, nes beveik visas kūrybingas jo gyvenimo laikotarpis glaudžiai susijęs su Lietuva. Į Vilnių jis atvyko būdamas šešiolikos metų (1612). Čia mokėsi dvejus metus. Po trejų metų studijų Braunsberge jis vėl grįžo į Lietuvą. 1617 m. Sarbievijus buvo paskirtas poetikos ir retorikos mokytoju dėstyti Kražių kolegijoje, kurią neseniai buvo įsteigęs Jonas Karolis Chodkevičius. Į Lietuvą jis grįžo ir po mokslo Romoje, kur 1622 m. buvo pasiųstas su trejetu draugų lietuvių – Andriumi Rudamina, Mikalojumi Zaviša ir Jonu Gruževskiu[8]. 1625 m. Sarbievijus jau buvo Nesvyžiuje, o kitais metais – Polocko kolegijoje, kur dėstė retoriką bei poetiką. Dar po metų jis grįžo į Vilnių, bet šį kartą jau kaip profesorius, o vėliau ir dekanas. Be filosofijos bei teologijos dalykų, jis ir čia dėstė

[4] *Ibid.*, s. 56.

[5] Pagal žurnalą *Memoires de Traveoux* (1717, VII, p. 1202) leidinys turėjo išeiti trimis dalimis. Pirmoje dalyje buvo galvojama išspausdinti „Apie tobuląją poeziją", „Apie eleginės poezijos teigiamybes ir ydas", „Apie aštrų ir šmaikštų stilių", „Lyriniai charakteriai", antroje – „Apie pagonių dievus", trečioje – kai kurias pomirtines eiles ir „Apie sentencijų figūras"; plg. *Mathiae Casimiri Sarbievski e Societate Jesu Poloni Poemata omnia*, editio omnium, quae adhuc prodierant, longe plenissima, edidit Thomas Wall SJ, Staraviesiae: Typis et sumptibus collegii SJ, 1892, p. XXXVII–XXXVIII.

[6] Rankraščio „Apie tobuląją poeziją" apdaro vidaus pusėje įrašyta: „Poezijos mokslas, surašytas ranka vieno didžiai garsaus poeto Mato Sarbievijaus mokinių" (*Praccepta poetica cxarata manu unius ex discipulis clarissimi poetae Mathiae Sarbiewski*). Rankraščio pradžioje įrašyta: „1630 m. liepos 4 d., vykdamas į Vilnių, nusilaužiau koją tarp rato stipinų" (*1630. 4. Julii Vilnam eundo tibiam fregi intra rotae radios*); p. 165: „1630 m. liepos 20 d., Rastinėnuose gulint dėl sulaužytos kojos, perskaityta" (*1630. 20. Julii in lecto Rosteniensi ob tibiam fractam relectum*); p. 255: „Šventosios nusidėjėlės Marijos Magdelenos vigilijoje, gulint Rastinėnuose, perskaityta 1630 m. liepos 21 d. rytą" (*In pervigilio piae publicanae Mariae Magdalenae in lecto Rosteniensi relectum 21. Julii mane 1630*); knygos pabaigoje: „Vadovaujant garbingajam tėvui Matui Sarbievijui Polocke" (*Sub R. P. Mathiae Sarbiewski Polociae*); be to, vėlesnis įrašas: „Skiriama Lietuvos provincijos retorikos studentams" (*Applicatur rhetoribus provinciae Lituanae*).

[7] Žr. Резанов В., *К истории русской драмы*, Нежин, 1910.

[8] Rudamina jėzuitų misijų reikalais iš Romos per Indiją išvyko į Kiniją. Ten jis ir mirė. Zaviša mirė Romoje tuoj po nuvykimo. Žemaitis Gruževskis grįžo į Lietuvą, tapo Vilniaus universiteto profesoriumi ir pirmu lietuvių rektoriumi. Žinoma, kad jis Romoje kardinolo Borghese's garbei pietų metu vieną Biblijos tekstą aiškino lietuviškai. Lietuviškų pamokslų ir vienos giesmės autorius.

reoriką bei poetiką. Apskritai Vilniuje jam buvo susiklosčiusios palankios darbo salygos. Jų neturėjo, kai, karaliaus Vladislovo IV pakviestas, tapo dvaro pamokslininku. Vargiai pakęsdamas dvaro aplinką ir pamokslininko darbą, jis mirė, sulaukęs vos 45 metų amžiaus.

Būdamas labai populiarus poetas ano meto Europoje, Sarbievijus plačiai išgarsino Lietuvą. Daugelio kraštų skaitytojai jo eilių dėka susipažino su Lietuvos gamtos grožiu, su sostine Vilniumi, Trakais, Kražiais, Birutės kalnu Palangoje, Dubysa, Nemunu ir daugeliu kitų miestų bei vietovių. Jis supažindino svetimšalius ne tik su svarbiais ano meto politikos ir kultūros veikėjais, bet ir su valstiečių buitimi bei papročiais. To dėmesio Lietuvai lenkai net pavydėjo[9]. Ne be pagrindo Sarbievijus kartais buvo vadinamas ir „Lietuvos Horacijumi"[10]. Juo jau seniai ėmė domėtis lietuvių rašytojai, kultūros istorikai[11]. Jis apdainuojamas eilėse[12], lotyniška kūryba verčiama į lietuvių kalbą. Tarybiniais metais išleistas didesnis jo poezijos vertimų į lietuvių kalbą pluoštas[13].

Vargu ar kils abejonė, kad Sarbievijaus poetinė praktika turėjo įtakos jo poetikai. Ir atvirkščiai: jo teoriniai svarstymai, be abejo, atsiliepė visoje kūryboje. Šie abu dalykai – teorija ir praktika – ėjo kartu ir vystėsi lygiagrečiai kaip vienos poeto asmenybės augimo aspektai. Apskritai Sarbievijaus kūryboje galima skirti tris žymesnius raidos etapus.

Jaunystės metų Sarbievijaus poezija priklausė jėzuitų poezijos krypčiai. Savo vienuolyno vyresnybės skatinamas ir dar neturėdamas bent kiek savarankiškesnio poezijos supratimo, jis rašė panegirikas ordino geradariams, didikams. Tose eilėse yra gražių posakių bei vaizdelių, rodančių, jog juos kūrė gabus poetas, tačiau apskritai jos pilnos neskoningų mokyklinių alegorijų, nevykusių antikinės mitologijos panaudojimo pavyzdžių. Visa tai aiškiai matyti, pavyzdžiui, jo eilėraštyje, rašytame 1619 m. Jono Karolio Chodkevičiaus, Kražių jėzuitų kolegijos, kurioje dirbo tuo metu Sarbievijus, steigėjo garbei. Vėliau savo jaunystės poeziją jis pats pasmerkė poetikoje, kalbėdamas apie netinkamą alegorijos panaudojimą kūryboje. Be panegirikų, Sarbievijus tuo metu rašė odes, epigramas, kurios savo meniniu atžvilgiu kiek geresnės, parašytos nuoširdžiai, bet tiek kalbos, tiek eilėdaros atžvilgiu toli gražu neprilygsta vėlesnei poezijai.

Gerokai kitoks poetas Sarbievijus buvo antrame savo kūrybos laikotarpyje, t.y. Romoje praleistais metais. Nieko nuostabaus: ten jis turėjo progos studijuoti Antiką, bendrauti su žymiais literatais. Kaip tik tada jis išėjo į platų ano meto kultūros pasaulį. Tada jis gavo „Sarmatų Horacijaus" vardą. Romoje sukurtos odės laikomos vienomis geriausių Sarbievijaus eilių.

Tačiau Sarbievijus poetas aukščiausią lygį pasiekė trečiame kūrybos laikotarpyje, kai jis vėl grįžo į tėvynę. Nors jis ir tada parašė proginių, kartais primetamų iš šalies eilėraščių, tačiau apskritai tai – brandžiausias jo kūrybos metas[14].

[9] Plg. vyskupo Stanisławo Lubieńskio laišką Sarbievijui, rašytą 1633 m.: „Italų italams, Lietuvai lietuvių nepavydžiu, bet nemalonu man matyti mozūrą, kuris užmiršta savo tautą".

[10] Pavyzdžiui, 1757 m. Sarbievijaus raštų leidime jis vadinamas *Lituanae Provinciae nostrae Horatius*.

[11] Pavyzdžiui, Dionyzas Poška, Laurynas Ivinskis, Motiejus Valančius, Motiejus Gustaitis ir kt.

[12] Plg. Poška D., *Raštai*, surinko Vincas Laurinaitis, tekstą paruošė Dominykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 28–29, 88–89, 91–93 ir kt.

[13] Sarbievijus M. K., *Miškų žaidimai*, vertė ir įžanginį straipsnį parašė Albinas Žukauskas, red. ir paaiškinimus parašė Alfonsas Bielinis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, 168 p. Motiejaus Gustaičio vertimus žr. *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 489–490.

[14] Žr. plačiau: Oko J., „De M. C. Sarbiewski (Clarissimo professore Academiae Vilnensis ab excessu eius anno CCC)", in: *Darbai ir dienos*, 1940, t. 9, p. 135–149. Neseniai iškilo abejonė dėl *Silviludia* originalumo. Kaip 1958 m. nustatė anglų mokslininkas Johnas Sparrow, šios eilės esančios labai artimas italų poeto Mario Bettini (1582–1657) sekimas; plg. zn, „‚Silviludia' plagiatem", in: *Twórczość*, 1959, nr. 5, s. 174–175; Sparrow J., „Sarbiewski's ‚Silviludia' and their Italian Source", in: *Oxford Slavonic Papers*, 1958, vol. 8.

Taigi tie biografijos ir kūrybos ryšiai su Lietuva skatina ir Sarbievijaus „Poetiką" tyrinėti kaip lietuvių kultūros faktą. Galima laukti, jog ir jo teorinės pažiūros į literatūrą kokiu nors būdu atspindės ano meto Lietuvos rašytojų ir literatūros teoretikų mintis. Tik iš anksto reikia pažymėti, kad Sarbievijus, kaip ir daugelis XVII a. literatūros veikėjų, tikrąja literatūra laikė lotynišką, ją visų pirma nagrinėjo. Dar nebuvo atėjęs metas pripažinti, kad „vulgari" kalba galėtų užimti tos klasikinės kalbos vietą grožinėje literatūroje.

Antikiniai rašytojai – poetikos mokslo pradininkai

Skaitant „Poetikos" dalių pavadinimus, krito į akis, kad Sarbievijus kiekvienai iš jų parenka pagrindinius autorius.

Todėl pirmiausia susidaro vaizdas, jog „Poetikos" autorius nesistengė savęs iškelti, pasirodyti originalus. Iš tikrųjų originalumo jis nesiekė, nes visada rūpestingai pamini tuos autorius, kurių mintimis arba kūryba yra pasinaudojęs. Tokių autorių skaičius gana didelis – daugiau kaip šešiasdešimt. Aristotelis, Aurelijus Augustinas, Cezaris, Ciceronas, Elijus Donatas, Aischilas, Hesiodas, Homeras, Horacijus, Kvintilianas, Marcialis, Ovidijus, Pindaras, Pontano, Seneka, Scaligeris, Stacijus, Tukididas, Vergilijus ir kt. – dar ne visi čia paminėti Antikos ir vėlesnių amžių poetai ir literatūros teoretikai, kurių darbais Sarbievijus naudojosi savo „Poetikoje". Tai rodo ne tik jo kuklumą, bet ir išsimokslinimą. Sarbievijus nebuvo išdidus ir nesekė savo ordino poetikos „tėvu" Giovanni Pontano, kuris, nepaisydamas žymių Antikos ir Renesanso literatūros teoretikų, pasigedo „tikro poezijos mokslo"[15].

Sarbievijus savo „Poetikoje" ypač gerbia antikinius rašytojus ir literatūros teoretikus. Tuos senuosius autorius, kuriuos laikė ypač svarbiais, jis iškėlė į atskirų poetikos dalių pavadinimą, taip pripažindamas juos tikrais tam tikros poezijos rūšies atstovais-vėliavnešiais. Visi tie autoriai visų pirma yra rašytojai ar kalbėtojai. Bet Sarbievijus juos laiko ne tik poezijos bei iškalbos pavyzdžių šaltiniais, bet ir teoretikais, kūrybine praktika įgyvendinusiais tikruosius poetikos principus. Toks autorių pasirinkimas rodo bendrąsias „Poetikos" tendencijas.

Didieji antikinio epo kūrėjai *Vergilijus* ir *Homeras* atstovauja stambiausiai „Poetikos" daliai, liečiančiai visų pirma epą, – tobuliausią, pasak humanistų ir dar klasicizmo sekėjų, poezijos žanrą. Šią tradiciją tęsdamas, ir Sarbievijus epą vadina tobuląja poezija.

Kaip matyti iš visos „Poetikos", didesnė pagarba teikiama Vergilijui. Mums, kurie nuo XIX a. pradžios į aukščiausias epo viršūnes esame iškėlę Homerą, tai neįprasta, tačiau Sarbievijaus pasirinkimas rėmėsi kita, dar senesne tradicija. Mat Vergilijus jau savo amžininkų buvo pripažintas svarbiausiu epiku. Viduriniais amžiais jis buvo paverstas „krikščioniškuu" poetu, išpranašavusiu Kristų. Mėgstamas jis buvo ir Renesanso metu: to meto epas ir bukolinė poezija tikruoju pavyzdžiu laikė tik Vergilijų. Ilgaamžė tradicija Vergilijaus poezijos teigiamybe laikydavo aukštą toną ir norą išvengti visko, kas galėtų atrodyti žema. Ši Vergilijaus poezijos ypatybė kaip tik ir buvo viena iš priežasčių, vertusių XVI–XVIII a. Europos literatūros praktikus ir teoretikus (tarp jų yra ir Kristijonas Donelaitis) pripažinti „Eneidai" pirmenybę, kai tekdavo ją lyginti su „Iliada" ir „Odisėja". Žymiausias Renesanso literatūros teoretikas Scaligeris taip pat aukštai įvertino Vergilijų. Homeras žymiausio epiko vardą gavo tik XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje

[15] Plg. *Poeticarum institutionum libri III*, Ingolstadii, 1594. Apie Pontano poetikos pobūdį plačiau žr. Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 2, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1924, S. 37–41.

atsiradus vadinamajam neohumanizmui, kai graikų kultūrą ir literatūrą imta aukščiau kelti už romėnų kultūrą ir literatūrą. Tada į Vergilijų imta žiūrėti kaip į melagingo patoso poetą, dirbtinio epo kūrėją.

Sarbievijui Vergilijus yra svarbiausias antikinės poezijos atstovas. Tai tikras poetas, nes teisingai viską grupuoja apie Enėjo charakterį ir tobuliausiu būdu įgyvendina savo poemoje bendrybę. Vergilijus esąs tikrasis poetikos mokytojas, tikrasis iškalbos ir jos reikalavimų žinovas ir apskritai visų mokslų mokytojas. Sarbievijus sutinka su vidurinių amžių tradicija dėl „Eneidos" autoriaus krikščioniškumo ir pripažįsta, jog dėl to, kad Vergilijus iškelia Jupiterį, jau kartu išpažįsta vieną dievą. Vergilijaus sukurtame Enėjo charakteryje Sarbievijus įžvelgia daugybę teigiamybių, darančių tą romėnų epo pagrindinį veikėją tiesiog tobulu literatūriniu personažu[16].

„Poetikos" dalies apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių atstovai yra *Seneka* ir *Marcialis*.

Yra žinomi du Senekos: Liucijus Anėjus Seneka Vyresnysis ir Liucijus Anėjus Seneka Jaunesnysis. Sarbievijus jų neskiria. Tačiau reika manyti, kad jis taip daro ne dėl to, kad nežinotų, jog jie buvo du, o todėl, kad jie abu buvo vienos poetinės mokyklos atstovai. Seneka Vyresnysis yra žinomas kaip Augusto meto vadinamosios deklamacinės retorikos atstovas. Šio iškalbos stiliaus šalininkams būdingas kalbų sudramatinimas. Jos tapdavo lyg dramos monologais. Tačiau jose nebūdavo ieškoma nei siužetų naujumo, nei turiningumo. Svarbiausias šios mokyklos siekimas – mokėti naujai nušviesti seną temą, parinkti puikius žodžius ir atlikti meniškai oratoriniu atžvilgiu. Ji nepripažino tokio stiliaus, kuris būtų suglebęs ir bejėgis (*remissum aut languidum*), bet tik tokį, kuris yra karštas ir aistringas (*ardens et concitatum*), kuriame vyrauja žvalumas, veržlumas, jis plaukia lyg audringa srovė (*vigor, impetus, torrens*).

Tą pilną patetikos, pagrįstos gausiais palyginimais, gradacijomis, hiperbolėmis, metaforomis, stilių toliau tęsė vadinamoji „naujojo stiliaus" mokykla. Jos žymiausias atstovas buvo Senekos Vyresniojo sūnus Liucijus, žinomas filosofas, dramaturgas, satyrikas. Tėvas ir sūnus padarė šį stilių lyg Senekų nuosavybe. Toji šeimos tradicija pasirodė esanti labai įtakinga. Jos reikšmė buvo didelė dar jiems gyviems esant. Net ir tada, kai po jų ėjusi klasicistinė bei archainė mokykla atmetė naująjį stilių, Seneka liko pavyzdys moralės srityje vėlyvajai Antikai ir krikščionybei. IV a. buvo sukurtas susirašinėjimas tarp Senekos ir apaštalo Pauliaus. Panašiai kaip Vergilijus, viduriniais amžiais jis buvo laikomas artimu krikščionybei autoriumi. Krikščioniškame pasaulyje jis buvo pripažintas pavyzdiniu dramaturgu, taip pat literatūrinio stiliaus įstatymų leidėju. Ir Sarbievijus pasirinko šio Senekos darbus dramos teorijos pagrindu. Paprastai buvo nutylimas faktas, kad jis auklėjo žiaurųjį imperatorių Neroną, kad savo gyvenimą baigė ne krikščioniškai – savižudybe. Priešingai, būdavo iškeliami jo filosofijos stoiški elementai. Antikinį tironą krikščionių rašytojai vaizdavo kaip krikščionių persekiotoją. Tai, ką galima laikyti Senekos žymiausia yda – jo išpūstą stilių, – kaip tik derinosi su krikščioniškos hagiografijos reikalavimu, kad šventųjų gyvenimo peripetijos būtų nuostabios, o tragizmas stulbinantis. Taip Senekos kūryba ir poetika tapo krikščioniškos dramos ir apskritai literatūros vienu iš autoritetingiausių šaltinių. Seneka imponavo ir Sarbievijui.

Visai neatsitiktinai kartu su Seneka minimas I a. poetas *Marcialis*, garsiausias epigramos – trumpo lyrinio eilėraščio – meistras. Epigramai atsirasti padėjo senekiškas naujasis stilius. Jo

[16] Pagal Sarbievijų, Enėjas buvo: teologas, filosofas, geometras, matematikas, chronografas, optikas, astrologas, astronomas, fizikas, metafizikas, gamtos magas, kosmografas, medikas, etikas, ekonomas, politikas, išmintingas, teisėje išmanąs, žynys, oratorius, istorikas, poetas, tapytojas, architektas, jūreivis, žemdirbys medžiotojas ir t.t.; plg. *Apie tobuląją poeziją*, sk. VIII.

įtakoje epigrama tapo ryški, nes šį poezijos žanrą labai užaštrindavo antitezės. Tačiau šios poezijos kūrėjai epigramų ašmenis nukreipdavo dažniausiai ne prieš valdančiuosius sluoksnius ir turtuolius, o panaudodavo jas savo padėčiai pagerinti. Marcialio poezijoje atsispindi kasdieniai klientiški sveikinimai, dovanėlės, iškęsti pažeminimai, išlaikomo žmogaus reikalai. Ši padėtis apsprendė ir jo poezijos formą: poetas slenka smulkmenomis ir ne kritikos gilumas, bet žodžio taiklumas, vaizdų sąmojus, žodžių žaismas, netikėtų užbaigimų menas sudarė Marcialio epigramos reikšmę ir jėgą.

Prie dramaturgo Senekos Sarbievijus, kalbėdamas apie dramą, prijungia romėnų komediografą *Publiją Terenciją Afrą* (apie 195–159). Chronologiniu atžvilgiu tarp jų skirtumas didžiulis, tačiau kai kas tarp jų yra bendra. Nuo seno žinoma, kad Terencijus yra aristokratiškas dramaturgas. Jo komedijos pasižymi posakių elegancija, eilėdaros tobulumu ir charakterių išbaigtumu, nors šiaip jam trūksta liaudiškojo Plauto komedijų jėgos. Terencijus buvo daugiau stilistas, negu tikras dramaturgas, daugiau dailios ir grynos lotynų kalbos kūrėjas, negu sumanus dramatinio veiksmo organizatorius. Šią jo kūrybos ypatybę labai vertino viduriniai amžiai, taip pat Renesansas. Dėl šios ypatybės Terencijus galėjo būti gretinamas su aukšto stiliaus dramaturgu Seneka. Jis tiko Serbievijui, norinčiam savo meto literatūroje populiarinti aukšto stiliaus tradicijas.

Lyrinei poezijai atstovauja *Horacijus* ir *Pindaras.*

Horacijus, kaip ir Vergilijus bei Seneka, dar savo gyvenimo metais buvo pripažintas literatūros klasiku, o jo poezija skaitoma mokyklose. Viduriniais amžiais, kadangi jo poezijai netrūko epikūrietiškų motyvų ir jam buvo svetimi bet kokie religiniai ieškojimai, populiarumu jis negalėjo lygintis su „Eneidos" autoriumi. To meto skaitytoją Horacijus domino visų pirma moraliniais bei filosofiniais kūriniais, satyromis, laiškais, bet ne lyrika. Horacijaus vertinimas aiškiai pasikeitė Renesanso metu. Tada jis išgarsėjo kaip lyrikas ir tapo tiek mėgstamu poetu, kad dažnai į antrą vietą nustumdavo ir Vergilijų. Todėl renesansišku reiškiniu laikytinas faktas, kad Sarbievijus pripažįsta Horacijų tipišku lyrikos atstovu. „Sarmatų Horacijus" gerbia savo antikinį pirmtaką.

Tačiau Sarbievijui literatūros teoretikui Horacijus nelabai patiko. Tai matyti pirmiausia iš to, kad poetikos autorius šalia jo pastatė skirtingo pobūdžio poetą – graiką Pindarą. Horacijus yra žinomas kaip turiningos ir saikingos stilistiniu atžvilgiu poezijos šalininkas, o Pindaras – žymiausias graikų aukštosios lyrikos atstovas. Pindaro stilius pasižymi iškilmingumu ir puošnumu, rinktiniais epitetais ir vaizdais. Jis stengiasi, kiek įmanoma, padidinti eilėraščio išraiškingumą ir kartais prieina iki to, kad jo poezijoje pirmauja vaizdai, o ne mintis bei turinys. Šalia disciplinuoto ir protingą tvarką sergstinčio Horacijaus Pindaras atrodo netvarkingas. Kaip tik tą jo „lyrinę netvarką" aukštindavo XVII–XVIII a. Pindaro sekėjai – Baroko poetai.

Sarbievijus nei vieno, nei kito lyriko nelaiko pranašesniu. Vienu atžvilgiu pranašesnis Horacijus, kitu – Pindaras. Pavyzdžiui, Pindaras pralenkia Horacijų kūrybiniu polėkiu bei įkvėpimu, tuo „siautuliu", kuris būdingas lyrikams. Romėnų poetą jis pralenkęs vaizdavimo puošnumu. Pirmenybę Horacijui jis užleidžiąs tik ten, kur poetiniu vaizdu reikia išreikšti mintį ir sukurti poetinę sentenciją[17]. Taigi tuodu Antikos poetai tik drauge galėjo patenkinti Sarbievijų: graikas turėjo aukštą, pilną polėkio ir drąsos stilių, o romėnas – mokėjimą į poetinį drabužį įvilkti gilią mintį. Savo mokiniams ir skaitytojams jis rekomenduoja pindarišką kūrybos „kilmingumą", tačiau kartu siūlo neužmiršti ir horaciško saiko.

Ovidijus atstovauja Sarbievijaus elegijos teorijai. Paprastai Ovidijus žinomas kaip „juokaująs meilės džiaugsmo" poetas. Bet Sarbievijų, matyt, jis patraukė ne tuo poezijos turiniu, o eilių

[17] Plg. *Lyriniai charakteriai*, p. 46, 114.

sąmojumi. Be to, Ovidijus Sarbievijui turėjo patikti ir poezijos stiliaus aukštumu, nes jis juk perkėlė į savo kūrybą minėto deklamacinio bei retorinio stiliaus principus. Šis stilius ėmė vyrauti imperijai įsitvirtinus, lyg norėdamas atsverti poezijos turinio nereikšmingumą, kurį vis labiau skatino įsigalinti vienvaldystė ir iniciatyvą bei individualius siekius marinanti diktatoriška aplinka. Ovidijus tomis aplinkybėmis iš karto tapo populiarus. Ir viduriniais amžiais jo poezija buvo aukštai vertinama, laikoma lyg „pagoniška biblija", lyg išminties šaltiniu. Jai būdavo sudarinėjami alegoriniai aiškinimai, kad būtų išvengta „meilės džiaugsmo" temos. Tačiau tiesiogine prasme Ovidijus buvo pamėgtas nuo Renesanso. Tada jo poezijos siužetai dažnai buvo kartojami, perdirbinėjami.

Tačiau šis Sarbievijaus „Poetikos" skyrius yra gana nesudėtingas, netgi paviršutiniškas. Plačiau ir išsamiau nagrinėti, matyt, varžė meilės tematika, į kurią įžuitai, kaip ir visi vienuoliai, žiūrėjo priešiškai. Todėl ir Sarbievijus, aplenkdamas „nuodėminguosius" dalykus, liečia beveik tik formaliuosius poezijos elementus ir nekalba apie elegijai būdingą turinį. Įdomesnė visų šių svarstymų vieta yra ta, kur jis kalba apie tai, kad poetas privalo derinti turinį ir garsinę eilių išraišką. Jis tvirtina, kad kalbos skambesys ir ritmas, jei poetas šiuos dalykus tinkamai panaudoja, gali geriau išreikšti mintį – iškelti ją bei išryškinti.

Priede „Apie sentencijų figūras" pagrindinis autoritetas yra *Ciceronas*. Tačiau jo lektūra yra gerokai apribota. XVII a. apskritai Ciceronas būdavo skaitomas ne visas; tik Renesansas gyveno pilnu Ciceronu. Sarbievijui Ciceronas stilistiniu atžvilgiu tiko dėl to, kad jis laikėsi vadinamojo azianistinio retorikos stiliaus, kuris mėgo puošnumą ir iškilmingumą, jaudinančią patetiką, ryškias metaforas. Vėliau, po Rodo mokyklos, Ciceronas stengėsi laikytis vidurio tarp azianistų ir paprastumą mėgstančių atikistų. Tačiau vertingiausia oratoriaus ypatybe Ciceronas ir toliau pripažino aukštąjį stilių, nes svarbiausias ir atsakingiausias oratoriaus uždavinys buvo sujaudinti ir sužavėti klausytoją. Į tai kaip tik ir atkreipė dėmesį Sarbievijus.

Sarbievijus naudojosi ir *Kvintiliano* retorikos teorija. Kvintilianas pavyzdžiu buvo pasirinkęs Cicerono iškalbos meną ir, juo remdamasis, kovojo su „naujuoju stiliumi", tačiau kartu, kaip ir pats Ciceronas, darė nuolaidas aukštajam stiliui. Dėl to ir šis retorikos autoritetas tiko Sarbievijui, kuris, kaip matome jau dabar, rekomenduoja ir propaguoja aukštąjį stilių.

Bendrai pažvelgus į tai, kas pasakyta apie poetikos autoritetus, galima konstatuoti, kad Sarbievijus yra didelis Antikos gerbėjas. Antikiniai rašytojai ir kalbėtojai jam yra svarbūs literatūros teorijos mokytojai. Tačiau ypač jis vertina tuos senuosius rašytojus ir kalbėtojus, kurie savo kūryba ir teorija propagavo *aukštąjį stilių*. Kaip tik dėl to jis gerbia „sidabrinio" literatūros laikotarpio atstovus. Šios mokyklos rašytojai bei kalbėtojai, kaip žinoma, a) pirmiausia norėjo parodyti savo kūrybos meniškumą ir maža paisė turinio; b) nusigręždavo nuo gamtos, ir dėl to jų darbai būdavo neretai nenatūralūs bei dirbtiniai; c) jie nesilaikydavo teorinių nuostatų bei taisyklių (bent taip deklaruodavo), o remdavosi savo „genijumi"; d) būdingas literatūrinis drąsumas; tai mokyklai charakteringas Plinijaus Jaunesniojo pasakymas: „kalbėtojas turi pakelti galvą, pasitempti, kartais ugningai prabilti, pasikelti į aukštumas, neretai prisiartinti prie prarajos, nes prie iškilių viršūnių dažniausiai būna stačios bedugnės [...], juk nuostabiausi tie dalykai, kurie labiausiai netikėti ir labiausiai pavojingi [...]"[18]; e) mėgo trumpą išraišką, nutrauktas sentencijas, kurias greičiau suprasti, negu išgirsti; ieškojo „iškalbos žiedų", blizgesio, šmaikščių posakių (*lumina*).

[18] Epist. 9, 26: *debet orator erigi, attoli, interdum etiam effervescere, eferri ac saepe accedere ad praeceps, nam plerunque altis ac exclsis adiacent abrupia* [...], *sunt enim maxime mirabilia, quae maxime periculosa* [...].

Antikinių poetikų interpretacija ir kritika

Literatūros teorijos srityje Sarbievijui didžiausias autoritetas buvo Aristotelis ir jo „Poetika". Tiesa, ne visuose savo „Poetikos" skyriuose jis vienodai naudojasi šio Antikos filosofo bei mokslininko mintimis apie poeziją – daugiausia dalyje „Apie tobuląją poeziją", skirtoje bendriesiems poezijos dėsningumams išaiškinti ir epui bei dramai nagrinėti. Aristotelio „Poetikos" likusi dalis skirta kaip tik šiems dalykams aptarti.

Taigi toje „Poetikos" dalyje Aristotelio vardą mes sutinkame beveik kiekviename puslapyje. Sarbievijus nuolat kartoja žodžius „kaip moko Aristotelis" (*ut docet Aristoteles*), „kaip sako Aristotelis" (*ut ait Aristoteles*), „pagal Aristotelį" (*iuxta Aristotelem*) ir pan. Jis suteikia jam ir „dieviškojo mokytojo" vardą (*divinus magister Aristoteles*). Todėl skaitytojas ir nesistebi faktu, kad Aristotelio „Poetika" sudaro šios Sarbievijaus „Poetikos" dalies pagrindą, paremia jo teiginius, argumentus, aptarimus. Apimtimi antikinė „Poetika" buvo gerokai mažesnė, tačiau, būdama labiau koncentruota už šią, mokyklai skirtą ir pavyzdžių išplėstą „Poetiką", sudaro lyg jos branduolį. Sarbievijus Aristotelio poetiką laiko lyg kanonu. Ir jeigu šis Antikos mokslininkas, Sarbievijaus nuomone, būtų žinojęs Vergilijaus „Eneidą" ir ja pasinaudojęs savo apibendrinimuose, jo „Poetika" būtų visai nepasiekiama kritikai. Apskritai Sarbievijus buvo didelis aristotelininkas – didesnis, negu daugelis jo meto literatūros teoretikų.

Aristotelio poetika, kaip ir visas Antikos kultūros palikimas, amžių bėgyje buvo nevienodai vertinama. Kiekvienas laikotarpis stengėsi iš jos paimti tai, kas jam buvo aktualu. Viduriniais amžiais poetika, nepaisant to, kad filosofijoje jos autoriaus įtaka buvo nepaprastai didelė, neturėjo pasisekimo. Mat ji apibendrino pagonišką literatūrą, aukštino Homerą, kuris tuo metu buvo laikomas nemoraliu. Be to, ši poetika akcentavo estetinį pradą poezijoje ir nepripažino didaktikos. Visa tai vidurinių amžių asketams netiko. Todėl Aristotelio poetika plačiau nebuvo žinoma. Europos poetai ir mokslininkai apie ją sužinojo ne iš graikų ar romėnų, o iš arabų, ispanų mokslininkui Hermanui Alemanui XIII a. ją išvertus į lotynų kalbą. Didžiausio įvertinimo ši poetika susilaukė XVI a., kai išplito ir įsigalėjo humanistinė kultūra. Kaip tik tam laikotarpiui, pakilusiam į kovą prieš teologinę vidurinių amžių pasaulėžiūrą, tiko Aristotelio mokymas apie meno žmogišką kilmę ir apie jo tikslą suteikti žmogui laimę šioje žemėje. Žinomas humanizmo literatūros teoretikas Scaligeris (1483–1558) savo „Poetikoje" tvirtino, kad Aristotelis esąs mūzų vadovas ir amžinasis visų menų valdovas.

Taigi faktas, kad Sarbievijus pasirinko Aristotelį tokiu svarbiu poetikos autoritetu, rodo, jog jo poetikoje gyvos humanistinės tendencijos.

Daugeliu atvejų Sarbievijaus teiginiai artimai primena Aristotelio suformuluotus aptarimus. Pavyzdžiui, Sarbievijus poeziją arba grožinę literatūrą aptaria taip: „Taigi poezija bus toks menas, kuris imituoja žodžio pagalba reiškinius ne pagal tai, kokie jie yra, bet pagal tai, kokie jie arba turi būti, arba gali būti, arba panašūs į tikrus yra, arba buvo, ar bus"[19]. Sarbievijus glaustai pažymi, kad poezija pirmiausia yra tam tikra meno rūšis, nes ji imituoja, t.y. atkuria bei vaizduoja, tikrovę kaip ir kiti menai. Tuo jis pripažįsta, kad poezijos objektas yra tikrovė. Aptarime nurodyta, kuo poezija skiriasi nuo kitų menų, būtent, ji imituoja žodžio pagalba, tuo tarpu kiti menai pasirenka kitas vaizdavimo priemones (spalvą, garsą, kūno judesį ir pan.). Aptarime taip pat pažymima, kad poezija turi savitą vaizdavimo būdą (metodą). Ji ne kopijuoja tikrovę, o pateikia tos tikrovės ar atskiro reiškinio galimą ar būtiną atvejį. Kaip tik šiais trimis požiūriais jis skirsto poeziją –

[19] Žr. *Apie tobuląją poeziją*, p. 8.

pagal vaizduojamą objektą, pagal vaizdavimo priemones ir pagal vaizdavimo būdą. Nesunku pastebėti, kad čia Sarbievijus išdėsto Aristotelio *mimėsės* teoriją ir naudojasi jo menų suskirstymo schema.

Sarbievijus aristoteliškai galvoja, teigdamas, kad „poezijoje svarbiausia tema bus žmogus, o kiti tvariniai bus tik priedai ir panaudojami tik papuošimui ir to pagrindinio objekto ryškesniam vaizdingumui“[20]. Jis, kaip ir jo antikinis mokytojas, pabrėžia, kad literatūroje neturi būti siekiama vieno žmogaus ir gyvenimo poetinio aprašymo, o žymaus veiksmo pavaizdavimo. Teisingai Aristotelis rašąs, jog tragedija yra žymaus veiksmo, turinčio tam tikrą dydį, imitacija, pateikiama ne pasakojimo būdu, o veiksmu ir dialogu, kad gailesčio ir baimės pagalba žmogaus dvasia būtų išvaduota ir apvalyta nuo aistrų, kurios sudaro priežastį tragiškiems nusikaltimams[21].

Pastarajame teiginyje, kur kalbama apie žmogaus dvasios išvadavimą bei apvalymą nuo aistrų gailesčio ir baimės pagalba, Sarbievijus aiškiai mini Aristotelio *katarsės* teoriją, nors ir jis, kaip ir šios teorijos autorius, pasitenkina trumpu aptarimu.

Poetikos autorius nenutolsta nuo savo antikinio mokytojo, rekomenduodamas poetui imti iš žmogaus gyvenimo ne visus, o tik bendruosius veiksmus, nes tikroji poezija atsirenka tik tai, kas yra bendra: *Poesis enim iuxta universalia procedit*[22]. Aristoteliškai Sarbievijus poetą atskiria nuo istoriko ir kalbėtojo. Istorikas bei kalbėtojas, kaip pažymi Sarbievijus, taip pat kalba apie žmonių veiksmus, tačiau jų atrenkamieji veiksmai yra konkretūs ir tikri, o poetas savo protu bei fantazija sukuria bendro pobūdžio veiksmus bei atkuria bendro pobūdžio situacijas. Kaip tik dėl to poezijos kūrinio svarbi teigamybė yra jo *bendrumas* (*universalitas*). Jo turi siekti rašytojas, o individualių bei konkrečių reiškinių aprašymą panaudoti dėl bendrybės, kad jai būtų suteikta gyva forma. Šioje bendrybės ir individualumo bei konkretumo jungtyje ir glūdi poezijos kūrybinis elementas. Kaip mini Sarbievijus, poezija taip imituoja bei atkuria, kad tai, ką imituoja, sukuria ir lyg iš naujo sutveria[23]. Dėl to poetas nesąs melagis, nors ir pateikia skaitytojui tokių dalykų, kokių faktiškai nėra[24].

Aiškiai Aristotelį primena Sarbievijaus teiginys, kad epo objektas negali būti visas poetinio herojaus gyvenimas, nes tai nesiderintų su reikalavimu, kad fabula būtų vieninga. Iš herojaus gyvenimo poetui tenka paimti tik vieną išbaigtą veiksmą, pavyzdžiui, Trojos sugriovimą, Odisėjo keliones, Enėjo kelionę į Italiją, Jasono žygį į Kolchidę. Tokių reikalavimų, Sarbievijaus nuomone, nepatenkina Stacijaus „Tėbaida“, „Achileida“, Lukiano „Farsalijos“ ir kt. Aristotelio pavyzdžiu jis nevadina tokių darbų tikrais epiniais kūriniais. Sarbievijus, kaip ir jo antikinis mokytojas, siūlo epe laikytis istorinių asmenų, imti fabulas iš tikrai gyvenusių asmenų gyvenimo, bet kartu nevengti naudotis ir kūrybine fantazija. Ir jis įspėja būsimąjį rašytoją, kad, prasimanant fabulą, nebūtų prasilenkta su galimumu bei būtinumu ar panašumu į tiesą.

[20] Plg. *Ibid.*, p. 14: *in poesi praecipuum argumentum erit homo, reliquae res creatae accessorium dumtaxat objectum et nonnisi propter ornamentum et opticum quandam praecipui objecti apparentiam*. Sarbievijus naudojosi ne graikišku Aristotelio poetikos originalu, o Aleksandro Pakcijaus vertimu į lotynų kalbą: *Aristotelis Poetica per Alexandrum Paccium* [...] *in Latinum versa. Adiecimus eiusdem Aristotelis eundem libellum graece* [...], Basileae, 1537; Parisiis, 1538. Kiek graikiškai Sarbievijus mokėjo, sunku pasakyti. Tačiau nėra abejonės, kas jis su ja buvo susipažinęs.

[21] *Apie tobuląją poeziją*, p. 456: *Hanc Pontanus* [...] *mendose affert dicens esse poesin illustrium virorum etc.* [...] *Rectius ergo ipse describit Aristoteles tragoediam esse imitationum actionis illustris, magnitudinem habentis, non enarrando, sed agendo et colloquendo, ut misericordia et terrore animos a iis perturbationibus liberet et purget, a quibus huiusmodi facinora tragica profiscuntur.*

[22] *Apie tobuląją poeziją*, p. 26: „Poezija juk reiškiasi gyvenimo bendrybėmis“.

[23] *Ibid.*, p. 6: *Ita enim fingit poeta seu imitatur, ut id faciat, quod imitatur et quasi de novo condat* [...].

[24] *Ibid.*, p. 48.

Sarbievijus savo interpretacijoje Aristotelio poetiką kai kur derina su savo aukštojo stiliaus reikalavimais ir minėta mokykla, kuriai atstovauja deklamacinės romėnų literatūros atstovai. Iš tikrųjų kai kurie Aristotelio principiniai teiginiai leidžia poetui didinti ar mažinti vaizduojamus gyvenimo reiškinius. Juk ir pačioje grožio aptartyje, kurią pateikia Aristotelis, šalia tvarkos, figūruoja dydžio momentas: „Grožis yra dydyje ir tvarkoje", – sakoma jo „Poetikoje"[25]. Šiuo dydžio momentu galima pateisinti panegiriką. Mat panegiristas gali pasiremti ir Aristotelio didžiai vertinamo tragiko Sofoklio kūrybiniu principu, pagal kurį reikia vaizduoti žmones ne tokius, kokie jie yra, o tokius, kokie, autoriaus nuomone, jie turi būti. Be to, Aristotelis, kaip ir visi aukštojo stiliaus šalininkai, kalba apie nuostabumą (*thaumastón*) mene. Vadinasi, tarp tų stilistų ir Aristotelio teorinių bendrybių yra. Tik saikas, naudojantis tomis bendrybėmis praktiniame poezijos darbe, galėjo parodyti tų mokyklų skirtumus.

Tačiau kai kuriais atžvilgiais Sarbievijus stengiasi kritiškai pažiūrėti į savo „dieviškąjį" mokytoją. Jis yra įsitikinęs, kad kai kur nesutaria su Aristoteliu. Todėl mes randame pastabų, kad Aristotelis nepakankamai gerai išaiškinęs fabulą, neaiškiai rašęs apie atpažinimą[26]. Sarbievijus, pripažindamas, kad Aristotelis teisingai pagrindiniu vaizdavimo objektu laikąs žmogaus veiksmus, kartu pažymi, jog tas Antikos mokslininkas neteisingai daraąs, neminėdamas, kad poetinio vaizdavimo objektui priklausanti ir gamta. Tiesa, netrukus jis ir pats supranta, kad be reikalo dėl to kritikuoja savo mokytoją, ir pats paaiškina, kodėl Aristotelis visą dėmesį nuo gamtos atkreipia į žmonių veiksmus. Vienas argumentas esąs tas, kad Aristotelis šiuo atveju kalbąs ne bendrai apie poeziją, bet tik apie tragediją, komediją, epą, kurių turinį iš tikrųjų sudaro žmonių gyvenimas ir jų veiksmai. Šiuo atžvilgiu Aristotelis veikiausiai buvo tos nuomonės, kad žmonių veiksmai yra ordinarinis, arba svarbiausias bei pagrindinis, turinys, o gamta yra tik šalutinis. Taip Sarbievijus pats panaikina savo kritines pastabas Aristotelio poetikos adresu.

Tačiau yra ir rimtų skirtumų tarp Aristotelio ir Sarbievijaus poetikų. Jie liečia visų pirma poeto asmenybės vaidmens ir meno kilmės aiškinimą. Sarbievijus nori ryškiau, negu atsispindi Aristotelio termine „imitacija" (*mimėsė*), iškelti poeto asmenybę ir parodyti jos labai svarbų vaidmenį kūrybiniame procese. Šiuo atžvilgiu jis veikiau palaiko minėtus „sidabrinio" romėnų literatūros meno rašytojus bei kalbėtojus, taip pat ir garsų Renesanso literatūros teoretiką Scaligerį[27]. Sarbievijų ir Scaligerį artino, o kartu ir tolino nuo Aristotelio, bendros pažiūros į Platoną ir jo meno kilmės aiškinimą. Aristotelis sakė, kad „poezijai, kaip atrodo, pradžią davė dvi priežastys, ir jos glūdi žmogaus prigimtyje"[28]. Platonas, priešingai negu žmogiška meno kilmės teorija, laikėsi religinio meno aiškinimo, o Scaligeris pripažino jam tiesą. Panašiai yra įsitikinęs ir Sarbievijus. Jo nuomone, poetas kūrybinį įkvėpimą gaunąs iš dievybės, ir todėl pats poetas pasidaraąs lyg dievas. „Tik vienas poetas turi tą galią, – sako Sarbievijus, – kad jis savitu, jam charakteringu būdu lyg dievas savuoju žodžiu bei pasakojimu, kiek priklauso nuo jo, padaro, kad koks nors dalykas tampa gyvu daiktu: jis jį lyg iš naujo sukuria."[29] Šį savo teiginį viena ar kita forma jis ne sykį pakartoja, taip aiškiai pripažindamas religinį bei idealistinį meno kilmės aiškinimą ir, žinoma, atitoldamas nuo Aristotelio.

[25] Žr. sk. 7.

[26] Plg. *Apie tobuląją poeziją*, p. 344, 444, 446.

[27] Sarbievijus Scaligerį vadina garsiu, net genialiu mokslininku. Bet kartais pastebi, kad jis kai kuriuos literatūros mokslo dalykus „vos lūpų krašteliais paragavęs" (*vel primis quidem attigerit labris*). Apskritai Sarbievijus Scaligerį, nepaisant kai kurių skambių epitetų, laiko menkesniu už Aristotelį literatūros teoretiku.

[28] Žr. sk. 4.

[29] *Apie tobuląją poeziją*, kn. 1, sk. 1.

Kadaise Aristotelis, analizuodamas patį meninį procesą, pasinaudojo tokio menininko, kuris iš bronzos nulieja statulą, pavyzdžiu. Jis čia nustato keturis meninės veiklos momentus. Pirmąjį iš jų sudaro menininko pasirinkta medžiaga, iš kurios jis kuria meno kūrinį, antrąjį – forma, pagal kurią jis išlieja medžiagą, trečią – pati menininko veikla, kuri suteikia medžiagai formą, ir ketvirtą – tikslas, kuris duoda menininko veiklai kryptį. Sarbievijus dėsto irgi panašią teoriją, tačiau ją įvilkdamas į mėgstamą scholastikoje priežasčių formą. Jis nustato keturias poezijos priežastis: veikiančiąją (*causa efficiens*), tikslo (*finis*), materialinę ir formalinę. Aristotelis bendra veikiančia priežastimi poezijoje pripažino gamtą bei žmogaus prigimtį, kuri iš pat vaikystės žmogų skatina pamėgdžioti bei imituoti. Būdamas katalikiškos ideologijos atstovas, Sarbievijus modifikuoja tą „mimėsės" teoriją – vietoje gamtos ir žmogaus prigimties pastato Dievą: juk Dievas esąs visos gamtos ir žmogaus kūrėjas, poezijos šaltinio – Šventojo Rašto įkvėpėjas ir todėl tikrasis poezijos pradininkas. Tik betarpiška veikianti priežastis esąs pats poetas, kuris meninėmis priemonėmis įkūnija toje dievybėje pradžią gavusios poezijos principus[30].

Taigi Sarbievijus atsiskiria nuo savo antikinio mokytojo „mimėsės" teorijoje. Aristotelis lygiagrečiai traktavo poetinėje kūryboje realybę ir galimybę, neteikdamas nė vienam iš tų vaizdo elementų pirmenybės. Tačiau Sarbievijus, iškeldamas poetą ir pripažindamas jį lyg dievu-kūrėju, pilnai pripažįsta tik antrąjį elementą – galimybę. Taip jis ragina pasikliauti „dieviškuoju" įkvėpimu, poeto genialumu bei talentu, kūrėjo valios aktu, esančiu virš tikrovės. Todėl Sarbievijus nelabai vertina ir teorinius pamokymus, kaip jis yra aiškiai pasisakęs skyriaus „Apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių" gale. Toks aukštas poeto vaidmens supratimas skatino kiekvieną poetą sublimuoti savo vaizduojamus charakterius, aukštinti vaizdus ir kurti aukštąjį stilių. Kadangi poetas pagal tokį meno aiškinimą turi pateikti skaitytojui aukštą galimybę ir suformuluoti aukštus auklėjamuosius idealus, jam tenka į savo kūrybą įnešti daug didaktinių elementų. Taip visa ta teorija neneigia ir panegirikos, kur išaukštinamas koks nors gyvas ar miręs „didvyris" – feodalinis didikas ar šventasis.

Kad poetas turėtų tokių didelių galimybių atsargą, Sarbievijus jam pataria skaityti Heliodoro „Etiopinius pasakojimus", Ksenofonto „Kyro ugdymą", Filostrato „Apolonijaus iš Tianos gyvenimą". Iš naujųjų rašytojų jis rekomenduoja Johno Barclay'aus „Argenidą", „šventųjų gyvenimus". Apie gamtos galimybes papasakos fizika, astronomija ir kt. Apie dieviškąsias galimybes poetas daugiau sužinos iš Biblijos, negu iš „Eneidos" ir „Iliados". Apskritai tokia yra galutinė Sarbievijaus išvada: „Tik krikščionis gali būti tikras poetas" (*Solus christianus verus poeta*).

Tokiu poeto ir poezijos supratimu remiasi jo poetikos skyrius apie literatūros santykį su kitais menais, taip pat ir apie literatūros rūšis. Sarbievijaus nuomone, poetas iš visų menininkų labiausiai prisiartinąs prie dieviškosios kūrybos, nes jis kuriąs paveikslą ne iš kokios nors materijos, o iš dvasinio elemento – žodžio. Tuo žodžiu menas pateikiąs tam tikrą turinį ir duodąs jo įvertinimą, teigdamas ar neigdamas, tačiau išvengdamas melo, nes poetas juk pavaizduoja galimybę. Kiti menai vaizduoja tik gamtą. Atspindėdami ją, jie nutolsta nuo gamtos, nes jų nupieštas kūrinys, būdamas sekimas, tampąs menkesnis už ją; juk imitacija negalinti būti tobulesnė už pirminį pavyzdį. Tik viena poezija neimituojanti gamtos, o ją dar pataisanti, nes ji vaizduoja reiškinius ne tokius, kokie jie yra, bet tokius, kokius gamta galėjo ar turėjo sukurti. Poezijos pirmenybę tarp kitų menų remiąs ir faktas, kad kiti menai, pavyzdžiui, tapyba, skulptūra, imitacijai naudojasi išorinėmis ir negyvomis priemonėmis, o poezija – vidinėmis ir gyvu žodžiu.

[30] *Ibid.*, sk. 2.

Todėl iš visų poezijos rūšių Sarbievijus išskiria pasakojamąjį meną – epą. Epinė poezija esąs dvasingiausias ir plačiausias menas. Ji nesanti tokia ribota kaip iškalba ir istorija: šios pastarosios žodžio meno rūšys stengiasi tik gerai pasakyti ar tiksliai papasakoti apie ką nors, o epas vaizduoja reiškinius ypatinga forma. Epe glūdinčios visos iškalbos rūšys. Be to, epo kūrėjas pateikiąs daugiau tiesų, negu iškalbos atstovas. Poetas-epikas esąs lyg medžiotojas, kuris vienu skaliku sumedžiojąs keletą kiškių. Epikas kilniau, negu kalbėtojas ar istorikas, traktuojąs tiesą, nes jis apvelka ją gražiu drabužiu. Jis yra lyg prekybininkas, kuris, parduodamas brangų daiktą, jį gražiai įvynioja. Epiko kūrybinės veiklos kilnumą rodąs ir faktas, kad jis naudojasi moksliniu metodu: domisi ne tik pavieniu reiškiniu, bet ir tų reiškinių apibendrinimu bei galimumu. Todėl epas esąs lyg visų mokslų ir menų enciklopedija. Epas pasižymįs ir ypatingu estetiniu poveikiu. Komedijoje, lyrikoje, satyroje, mime ir margite skaitytojas veikiamas švelniu būdu, tragedijoje – stipriai, o abiem būdais – beveik tik viename epe[31]. Dėl to Sarbievijus epą laiko efektingiausia estetiniu atžvilgiu literatūros rūšimi, o apskritai – „tobuląja poezija" (*perfecta poesis*), kaip pažymi knygos apie epą pradžioje.

Taip aukštai vertindamas epą, Sarbievijus aiškiai atsiskiria nuo Aristotelio. Aristotelis savo poetikoje įsakmiai pabrėžė, kad reikšmingiausia literatūros rūšis yra drama, ypač tragedija. „Taigi jei tragedija, – sako Aristotelis, – viršija visomis savo teigiamybėmis, o taip pat ir būdu pasiekti jai būdingą poveikį [...], tai aišku, jog ji, geriau pasiekdama tikslą, gali būti laikoma vertingesne už epo kūrinį."[32] Dėl šių požiūrių skirtumo drama ir epas užima priešingas pozicijas Aristotelio ir Sarbievijaus literatūros teorijos darbuose. Antikinėje poetikoje drama sudaro pagrindinį svarstymo objektą, epas – antraeilį, šioje – epas užima pagrindinę vietą, o drama svarstoma palyginti siaurai.

Epo vertinime Sarbievijus seka turbūt Scaligeriu, kuris taip pat tvirtino, jog epas yra tobuliausias poezijos žanras ir „matas bei taisyklė" (*mensura et regula*) visiems kitiems poezijos žanrams, o dėsniai, kurie privalomi epui, sudarą pagrindus ir visai kitai poezijai[33]. Aristotelis taip kalbėjo apie dramą. Scaligeris dėl dėstymo būdo labiau negu Aristotelį vertina Platoną, nes jis visą savo mokymą sugebėjo atskleisti vaizdais.

Ne taip aukštai Sarbievijus vertina kitą garsų Antikos literatūros teorijos veikalą – Horacijaus „Poezijos meną" (*Ars poetica*). Horacijaus vardas Sarbievijaus „Poetikos" puslapiuose pasirodo rečiau, negu būtų galima laukti iš „Sarmatų Horacijaus". Jam jis yra veikiau poezijos pavyzdžių šaltinis. Tik šiuo atžvilgiu Sarbievijus Horacijaus poezija gana dažnai naudojasi.

Iš Horacijaus poetikos Sarbievijus pažymi tai, kad poezijos, kaip nurodęs ir Aristotelis, uždavinys yra mokyti skaitytoją. Be to, jis naudojasi kai kuriomis Horacijaus žiniomis iš literatūros istorijos, būtent, kad eleginis distichas pirmiausia buvęs pritaikytas skundams reikšti, o paskui tapęs įžadine eilute dievams; kad elegija, anksčiau graikų, paskui romėnų poetų buvusi pritaikyta meilės tematikai. Kalbėdamas apie galimus poezijoje charakterius, Sarbievijus priima Horacijaus pasiūlymą, kad poetas būtinai turi atsižvelgti į vaizduojamųjų žmonių amžiaus skirtumus. Kalbėdamas apie dramą, jis pabrėžia, kad reikia laikytis Horacijaus pasiūlymo ir vengti rodyti žiaurumus scenoje; kad scenos dialoge nedalyvautų daugiau kaip trys aktoriai. Horacijumi Sarbievijus remiasi, kai nurodo, jog poetai gali perdėti ir pakeisti tikrovę, jei tai daryti skatina poetinis įkvėpimas, nes ir pats Horacijus prasilenkia su tiesa, girdamas Augustą. Jis cituoja garsiąsias „Poezijos meno" eilutes apie menininkų kūrybinę fantaziją ir jos laisves:

[31] *Ibid.*, sk. 3.
[32] *Poetika*, sk. 26.
[33] *Poetika*, IV 14.

[...] *Pictoribus atque poetis*
Quodlibet audendi semper fuit aequa potestas.

Tačiau kartu pažymi, kad jo nuomone, šis pasakymas esąs neaiškus[34]. Apskritai Sarbievijui naudotis Horacijaus poetika nebuvo lengva dėl keleto priežasčių. Pirmiausia Horacijus nepateikė sistemingos poetikos. Be to, Horacijus, kaip ir Aristotelis, svarbiausia grožinės literatūros rūšimi laikė dramą, o Sarbievijus – epą. Renesanso metu Horacijus garsėjo visų pirma kaip lyrikas, o literatūros teorijoje jis negalėjo varžytis su Aristoteliu. Jau nuo Renesanso laikų nedarė įspūdžio net pirmosios Horacijaus poetikos eilutės apie baidyklišką ir nevykusį kūrinį, kuriame nelogiškai derinami vaizdai ir kur daug digresijų bei epizodų. Kai kurie menininkai (Raffaelo Santi, Michelangelo Buonarroti) kūrė „baidyklišką", Horacijaus prasme, kūrinių ir gana toli nuėjo amplifikacijos keliu, vaizduodami bjaurumą bei menkumą. Ne tokia buvo saikingumą ir racionalumą skelbiančio Horacijaus tendencija. Jo teoriniai principai negalėjo patenkinti aukštojo stiliaus teoretiko Sarbievijaus reikalavimų: jie buvo jam „per žemi". Todėl neatsitiktinai Sarbievijus, kaip matėme, tuos teorinius principus papildė aukštojo stiliaus poeto Pindaro teiginiais.

Apskritai Sarbievijų vertinant kaip antikinių poetikų interpretatorių, reikia pažymėti, kad jis ir šiuo atžvilgiu yra antikinių autoritetų gerbėjas, tačiau nėra aklas jų sekėjas. Sarbievijus yra didelis aristotelininkas, bet šiek tiek kitaip interpretuoja „mimėsės" teoriją. Jis ją pritaiko krikščionybei, be to, daug daugiau reikšmės kūrybiniame procese teikia poeto asmenybei. Visai kitaip negu Aristotelis, Sarbievijus svarbiausiu literatūros žanru laiko epą, o ne dramą. Mažiau, negu galima laukti iš „Sarmatų Horacijaus", jis gerbia senojo Horacijaus poetiką. Sarbievijus stengiasi sukurti savo poetikos sistemą, kurioje labai svarbus reikalavimas – kurti aukštojo stiliaus meną. Kaip tik dėl to daugeliu atvejų jam tiko romėnų „sidabrinio" periodo rašytojų bei kalbėtojų rekomendacijos. Naudodamasis jų tradicijomis, taip pat remdamasis savo meto reikalavimais, jis kuria savą meninės kalbos teoriją, turėjusią suvaidinti, autoriaus nuomone, svarbų vaidmenį krašto literatūriniame gyvenime.

Stiliaus teorija

Stiliaus teoriją Sarbievijus plačiausiai išdėstė savo „Poetikos" skyriuje, pavadintame „Viena knyga apie aštrų ir šmaikštų stilių, arba Seneka ir Marcialis, kur kalbama apie epigramas, apie iškalbos papuošalus, apie šmaikščius laiškus naudai visų tų, kurie nori išmokti aštriu stiliumi rašyti ir kalbėti"[35].

Tai pats pirmasis Sarbievijaus literatūros teorijos ir retorikos darbas. Jis pradėjo rašyti šį darbą dar Kražiuose (1617–1618 mokslo metais), dėstydamas poetiką vietos kolegijoje, tęsė Polocke (1618–1620), Romoje (1622–1625) ir Vilniuje (1627–1633). Vadinasi, literatūros teorijai ir retorikai jis pašventė gana daug laiko.

Tai stiliaus teorijai Sarbievijus teikė daug reikšmės. Kitos „Poetikos" dalys buvo skiriamos studentams. Buvo norima padėti jiems išsiaiškinti literatūros teorijos ir retorikos (literatūra ir iškalba buvo laikomos glaudžiai susijusiomis meno sritimis) problemas ir pamokyti juos kurti

[34] *Apie tobuląją poeziją*, kn. 1, sk. 2.

[35] *De Acuto et Arguto liber unicus, sive Seneca et Martialis, ubi de epigrammatibus, de coloribus declamatoriis, de epistolis argutis omnibus bono, quibus studium acute et scribere et loqui.* Išspausdinta kn. Sarbiewski M. K., *Wykłady poetyki (Praecepta poetica)*, s. 1–20.

eiles. Tačiau poetikos dalis apie aštrų ir šmaikštų stilių parašyta visų pirma mokslininkams. Čia Sarbievijus diskutuoja su jais. Jis buvo įsitikinęs svarstomo objekto vertingumu (*pulcherrima humanae eloquentiae particula*), paties traktato minčių gilumu ir pagrįstumu, nes nebijojo tą teoriją dėstyti Romoje literatūros žinovams. Darbą jis laikė ir originaliu, gynė jį nuo plagiatorių bei iškraipytojų. Apie visą tai jis kalba šios „Poetikos" dalies pradžioje[36].

„Poetikos" dalis apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių yra labiausiai apdorota stilistiniu atžvilgiu ir vienintelė, kuri yra jo paties suredaguota. Kiti jo darbai mus pasiekė tokiu pavidalu, kokie išliko jo mokinių užrašuose.

Dėl viso to, suprantama, svarbu susipažinti su Sarbievijaus „Poetikos" dalimi apie stilių. Ji leis mums geriau pažinti patį „Sarmatų Horacijų", kartu ir to meto bendrąsias literatūrines tendencijas Lietuvoje.

Apklausa ir aštriojo stiliaus aptarimas

Sarbievijus, rengdamas savo poetikos dalį apie stilių, atliko kai kurį parengiamąjį darbą. Jis skaitė senuosius autorius ir tarėsi su visa eile savo meto žmonių. Pastaruoju atveju lyg anketos būdu buvo apklausti keletas literatūros bei retorikos žinovų, gauti jų atsakymai.

Apklausos metu kai kurie asmenys jam sakę, kad stilių *aštrų* padaranti kokia nors sentencija, arba gnoma, išreikšta gražia forma. Tačiau Sarbievijus su tuo nesutinka: sentencija gali būti išreiškiama ir be užaštrinimo, paprastai. Atvirkščiai, būna ir taip, kad aštriame posakyje nėra jokios sentencijos. Aštrus posakis turi remtis ne tik forma, bet ir ypatinga medžiaga, kaip yra, pavyzdžiui, tokiose romėnų poeto Marcialio eilutėse:

> *Quod nulli calicem tuum propinas,*
> *Humane facis, Herme, non superbe.*[37]

Dionysijus Petavijus[38] iš Paryžiaus jam rašęs, jog aštrus posakis skiriasi nuo kasdienės kalbos netikėtumu, bet kartu jis turįs būti susijęs su tuo dalyku, apie kurį kalbama. Sarbievijus kritikuoja ir tą konsultantą, sakydamas, kad jo aptarimas liečiąs tik poveikį, o ne esmę. Iš esmės pats posakis turi būti užaštrintas ir todėl nelauktas. Čia esąs toks pat atvejis, kaip su juoku: žmogaus esmę sudaro ne sugebėjimas juoktis, o tai, kad jis yra mąstanti būtybė. Iš tikrųjų aštrus posakis turi reikšti, iš vienos pusės, darną, iš kitos – nedarną.

Mathiasas Raderis[39] buvęs tos nuomonės, kad stilius aštrus pasidaręs tada, kai rašytojas ar kalbėtojas panaudojąs sąmojingą ir retai pasitaikančią poetinę figūrą: metaforą, alegoriją, hiperbolę ir pan. Panaši buvusi ir Jacobo Biedermanno pažiūra[40]. Bet iš tikrųjų taip nėra. Tai rodąs ir toks Valerijaus Maksimo užrašytas nugalėtojo, bet mirtinai sužeisto Epaminondo aštrus, be

[36] *Altera, ut rem laboris mei in hereditatem iuris asserem mei, quam sibi nonnulli per absentiam meam prave laeveque ascriptam ad auditores evulgarant suos. Qua in re non nominis mei curam mihi esse volui, sed doctrinae et veritatis, quam illi, incertis de acuto et arguto sententiis vitiose intellectam vel negligentia scriptorum male exceptam, peius auditoribus tradiderunt. Iterato ergo sententiam meam, quam brevissime potero, de hac pulcherrima humanae eloquentiae particula explicabo.*

[37] „Kad savo taurės, Hermi, tu niekam nepasiūlai, elgiesi žmoniškai, o ne išdidžiai". Mat Hermio buvo bjaurus snukis.

[38] Dionysijus Petavijus (1583–1652) – jėzuitas, mokslininkas, nuo 1618 m. jėzuitų kolegijos dėstytojas Paryžiuje; dėstė retoriką, filosofiją, teologiją.

[39] Mathias Rader (1561–1634) – jėzuitas, filologas, antikinių kalbų specialistas; be kitų autorių jis išleido Marcialį.

[40] Jacobas Biedermannas (1561–1634) – žymiausias jėzuitų lotyniškų dramų rašytojas, antireformacijos veikėjas Vokietijoje.

poetinių figūrų, pasakymas: „Ne mano gyvenimo pabaiga artinasi, bendražygiai, o geresnė ir kilnesnė pradžia: dabar jūsų Epaminondas gimsta, šitaip mirdamas“[41].

Pats Sarbievijus iš pradžių tvirtinęs (atrodo, remdamasis Aristotelio „poetinio melo“ teorija), kad aštrus posakis yra kažin koks sofizmas arba klaidingas argumentavimas, kurio teisingumu patiki skaitytojas ir su malonumu pritaria arba ištisai, arba iš dalies klaidingai išvadai. Bet vėliau toks aptarimas jo nepatenkinęs. Perskaitęs daug lotynų ir graikų autorių, nagrinėjusių panašius meninės kalbos klausimus (Ciceroną, Seneką, Kvintilianą, Aristotelį), pasikeitęs nuomonėmis su lenkų, vokiečių, prancūzų, italų mokslininkais, jis priėjęs prie tokio aštraus stiliaus aptarimo: „Aštraus stiliaus kalba jungia savyje nedarną ir darną, kaip yra posakyje: taiki nesantaika arba netaiki santaika“[42].

Šį aptarimą paryškindamas bei patikslindamas, Sarbievijus pabrėžia, kad stiliaus aštrumas glūdi ne „darnių dalykų nedarnume“ (*in discordia consentaneorum*), bet priešingai – „aštrus stilius yra darnos ir nedarnos vienybė“ (*acumen esse unionem dissentanei et consentanei*). Klydę tie, kurie kitaip manę. Dar labiau klydę tie, kurie tvirtinę, kad aštrus stilius – „darnių dalykų nedarna“ (*in discordia consentaneorum*).

Antitezės „taiki nesantaika“ ir „netaiki santaika“ paimtos iš antikinės literatūros. Jomis naudojosi Ovidijus, Horacijus ir kai kurie vėlesnių periodų rašytojai[43]. Toks prieštaringų sąvokų derinys paprastai būdavo taikomas kosmologijai. Sarbievijus jas perkelia į poetiką bei retoriką, tuo lyg pabrėždamas aštriojo stiliaus teorijos „kosmologinę“, plačią bei visuotinę, reikšmę. Jam, kaip Ovidijui, kuriam pasaulio elementų „netaiki santaika sugeba gimdyti vaisius“ (*discors concordia fetibus apta est*), aštraus stiliaus teorija turi būti tiek pat vaisinga įtaigingumu žmonių tarpusavio santykiuose.

Pats Sarbievijus savo stiliaus koncepciją pailiustruoja, palygindamas ją su smailiakampėmis geometrijos figūromis ir aštriais daiktais. Kaip smailaus kampo figūroje yra dvi priešingos kraštinės, kurios viename gale tolsta, o kitame – smaigalyje – susijungia; kaip kylio, strėlės, kardo ašmenys yra baigmė dviem priešingoms ir susikertančioms plokštumoms, taip kalbos aštrumas turįs būti dviejų skirtingų ir priešingų, bet turinčių bendrą pagrindą, sujungimas viename posakyje. Dėl tokių neatskiriamai susijungusių antitezių, panašiai kaip daiktai, posakis ir kalba pasidarą aštrūs.

Būdingu aštraus stiliaus pavyzdžiu Sarbievijus laiko šį Marcialio dvieilį:

> *Unde potest avidus captae leo parcere praedae?*
> *Sed tamen esse tuus dicitur: ergo potest.*[44]

Čia kalbama apie imperatoriaus liūtą, kuris, ir alkanas būdamas, neliečia aplink jį bėginėjančio silpno padarėlio – kiškučio. Šiuose romėnų poeto žodžiuose nedarna yra tai, kad išalkęs liūtas neliečia jam beveik į nasrus lendančio gyvulėlio, o darna – liūtas priklauso švelniam ir gailestingam, silpnuosius globojančiam imperatoriui: žvėris tapęs panašus į savo valdovą.

[41] *Non finis, comilitones, meae, sed melius et altius initium advenit vitae, nunc enim vester Epaminondas nascitur, quia sic moritur.*

[42] *Acutum est oratio continens affinitatem dissentanei et consentanei seu dicti concors discordia vel discors concordia*; sk. 2.

[43] Plg. Ovidius P. N., *Metamorphoseon delectus...*, Lipsiae, 1886, p. 13; Horatius K. F., *Epist.*, 1. 12, 15–20; Seneca, *Quaestiones naturales*, VII, 27, 3: *Tota haec mundi concordia ex discordibus constat*; Manilius (1, 141), atvirkščiai, *discordiam concordem* vadina.

[44] „Iš kur toks alkano liūto švelnumas jau beveik nasruose esančiam grobiui? Bet, žinia, jis yra tavo: todėl jis pasigailėti gali.“

Aštraus stiliaus pavyzdžiu gali būti ištrauka iš Sarbievijaus kūrybos:

Non vult videri, Cassiane, Tavellus,
A me Tavellus suspici cupit semper.
Nolo videre, Cassiane, coenantem,
Stantem videre nolo, nolo currentem,
Et dormientem nolo, nolo stertentem.
Non vult videri, Cassiane, Tavellus:
Tandem ut Tavellus suspici mihi possit,
Volo videre, Cassiane, pendentem.[45]

Eilėraščio bazę sudaro epigramos autoriaus ir kalvinistų ministro Tavelo nesuderinami ideologiniai santykiai. Dėl to poetui tasai kalvinistas „išdidus". Darna – autoriaus menamas sutikimas savo priešininką išaukštinti, o nedarna – netikėtas „išaukštinimas", pakeliant kartuvėse. Taigi kai pagaliau išryškėjo tokia darna ir nedarna, eilėraštis pasidarė „aštrus".

Apskritai stiliaus, kuriame derinama darna ir nedarna, poveikis daug priklauso nuo autoriaus, skaitytojo ir aplinkos, nuo *consensus omnium*, kaip sako Sarbievijus. Tačiau Sarbievijus, vengdamas gryno subjektyvizmo, vis dėlto linksta į dalykiškumą bei turiningumą. Jis ir pats pažymėjo, kad aštraus posakio esmė glūdi ne formoje, netikėtumas remiasi ne „formaliai ir aktualiai", bet „virtualiai ir fundamentaliai", t.y. išreiškia realią galimybę[46].

Kas – darna ar nedarna – turi vyrauti epigramoje ar kitokio pobūdžio poezijos bei iškalbos kūrinyje? Pirmiau Sarbievijus lyg buvo linkęs daugiausia vietos skirti nedarnai, bet vėliau priėjo išvados, kad abu aštriojo stiliaus komponentai turi išlaikyti lygsvarą: geriausias atvejis – aukso vidurys[47].

Taip Sarbievijaus stiliaus teorijoje, šalia klasikinės *harmonijos*, kaip lygiateisis elementas atsirado *disharmonija*. Dėl to, žinoma, jis pasitraukia nuo Renesanso retorikos bei poetikos supratimo, pagal kurį grožis remiasi visų pirma dalių vieningumu, tinkamu jų deriniu bei harmonija (*concinnitas*).

Kas yra šmaikštumas?

Poetui ar kalbėtojui dar nepakanka pasakyti aštriai. Jis turi sugebėti pasakyti ir šmaikščiai. Šmaikštumo poetas pasiekia tada, kai jis „darną išreiškia ne bet kaip, o suteikia jai patrauklų

[45] „Kasianai, Tavelas nenori atrodyti paprastas. Tavelas nori, kad aš žvelgčiau į jį kaip žmogų aukštesnį. Todėl nenoriu, Kasiane, matyti jo valgančio, nenoriu stovinčio, nenoriu bėgančio. Ir miegančio nenoriu, ir knarkiančio nenoriu, nes nenori Tavelas būti paprastas. Taigi kad galėčiau žvelgti į jį kaip žmogų aukštesnį, noriu jį pamatyti, Kasiane, – kabantį." Plg. ir „Epitafiją gyvam" (*Epitaphium vivo*):
Et vivo et morior. Quid inanes demoror auras?
Quid iuvat ambiguis nectere fata moris?
Construe perpetuis halantem floribus urnam
Et tumulum nobis pone superstes, Amor.
Hic sepeli miserum et lacrimis asperge jacentem,
Et duo marmoreis carmina caede notis:
Et vivo et morior. Possis in amore, viator,
Et quo vivo mori, et vivere, quo morior!

[46] *Ergo non consistit essentia acuti in esse inopinatum formaliter et actualiter, sed in esse inopinatum virtualiter et fundamentaliter*; p. 9.

[47] „Taip pat ir mes ankstesniame komentare klydome, sakydami, kad didžiausias užaštrinimas ten, kur vyrauja nedarnumas, o darnumas pasireiškia silpniau [...] tik tas užaštrinimas labai gražus, kuris vienodai nedarnus ir darnus" (*illud solum pulcherrimum acumen est, quod habet aequalem rationem dissentanei et consentanei*).

žavesį [...] arba dėl žodžių parinkimo, arba dėl figūrų, arba dėl paties skambesio ir malonaus skiemenų susidėstymo, dėl pačių dėstomų minčių sumanios išraiškos“[48]. Aštraus posakio pagrindą sudaro turinys, mintys, kai jos išreiškiamos antitezėmis, o šmaikštumo – forma, kuria turinys perteikiamas. Jis lyg aštrumo kalboje papuošalas ar gražus drabužis.

Sarbievijus duoda net trylika būdų, kaip sukurti šmaikštų posakį. Kiekvienas būdas pailiustruojamas pavyzdžiais, paimtais iš Marcialio, Horacijaus bei kitų senųjų ir jo meto poetų. Šie pavyzdžiai geriausiai paaiškina pateiktų figūrų turinį, nes patys figūrų pavadinimai nelabai aiškūs: *modus etymologicus, arithmeticus, geographicus, prosodicus, sophisticus, nomenclator, poeticus, grammaticus, alphabeticus, irenicus, rethoricus, oratorius*. Šis distinkcijų „menas“ bent kiek dvelkia scholastika, kurios žymių nemaža visoje poetikoje. Pailiustruoti, kaip supranta Sarbievijus šmaikštųjį stilių, paimkime keletą pavyzdžių.

Ketvirtoji figūra yra prozodinė. Ji susidaro, kai žaidžiama artimai skambančiais žodžiais, kaip yra šiose Bernardo Bauhusijaus eilėse:

Sic credo: furor est amenti par et amanti,
Sed furor est illi longus, huic brevis est.[49]

Šeštosios – nomenklatorinės – figūros esmę sudaro antitezė tarp kokio nors asmens darbų ir vardo, o sąmojų bei šmaikštumą – žaidimas homonimais. Žinoma, kad Lenkijos karalienės ir Lietuvos kunigaikštienės Bonos vardas reiškia „geroji“. Kadangi jos darbai, poeto nuomone, nebuvę geri, jis, sekdamas minėtu Bauhusijumi, galėjo parašyti tokį eleginį dvieilį:

Ut Parcae parcunt, ut luci lumina lucent,
Ut bellum bellum, sic Bona bona fuit.[50]

Retorinio atvejo pavyzdys skamba taip:

Non vitiosus homo es, Zoile, sed vitium.[51]

Taigi tokiomis ir panašiomis, poeto sąmojų ir žodžio šmaikštumą rodančiomis, puošmenomis turi būti pagrąžintas aštrusis kalbos stilius, kad būtų pasiektas didžiausias efektas.

Aštraus ir šmaikštaus stiliaus estetinis poveikis

Sarbievijus aptaria, kokį estetinį poveikį suteikia užaštrinančios ir šmaikštumą rodančios stilistinės priemonės. Jos turi kelti skaitytojui ar klausytojui *nuostabą su pasitenkinimu*: *Effectus ergo et proprietas acuti est admirationem cum delectatione parere in animo audientis*. Nuostaba dažniausiai kylanti iš nedarnos, o pasitenkinimas – daugiau iš darnos. Kad nedarna labiausiai stebinanti, mokęs Aristotelis, sakydamas, jog nuostaba kylanti dėl priežasčių nežinojimo. Tačiau

[48] *quodsi illa verba non quomodocunque exprimant concordiam illam, sed in se habeant quandam festivitatem et leporem* [...] *vel cum delectu verborum, vel cum figuris* [...] *Argutia dici potest*; sk. 6.

[49] „Aš manau taip: vienodai šėlsta pamišęs ir įsimylėjęs. Tik pirmasis ilgai, o antrasis trumpai.“ Bernardas Bauhusijus (1575–1619) – jėzuitas, poetas, rašęs lotynų kalba.

[50] „Kaip likimo deivės parkos gailestingos, kaip tamsūs miškai šviesą teikia, kaip karas gražus, taip Bona buvo gera.“ Bauhusijaus eilėraštis buvo toks:
Sed Parcae ut parcunt, ut luci lumine lucent,
Ut bellum est bellum, sic ego Barbara sum.
Čia kalbama apie šv. Barborą, kurios vardas reiškia „barbarę“.

[51] „Zoile, tu esi ne ydingas žmogus, o gyva yda.“

pilnas estetinis pasitenkinimas patiriamas tik tada, kai tie du prieštaringi darnos ir nedarnos elementai susijungia viename posakyje.

Žinoma, šis estetinis efektas turi būti pasiektas žodžiu. Žodžiai yra šio aštriojo bei šmaikščiojo stiliaus pagrindinė priemonė. Sarbievijus savo stiliaus teorijos pritaikymo sferą išplečia visai žmogaus žodinei veiklai. Aštrių bei šmaikščių posakių neturi būti vengiama bet kokioje (eiliuotoje ar neeiliuotoje) kalboje: prakalbose, deklamacijose, dialoguose, dramose, elegijose, lyriniuose eilėraščiuose, satyrose, laiškuose, pasakėčiose, pagaliau šnekamojoje kalboje[52]. Bet ypač sėkmingai aštrusis bei šmaikštusis stilius, kaip pažymėta ir nagrinėjamo darbelio antraštėje, galįs būti panaudotas epigramoje. Tiesa, Sarbievijus epigramos iš dalies nelaiko tikra poezija[53], o veikiau iškalbos dalyku. Kaip kadaise Aristotelis, tikru poezijos kūriniu jis laiko tik tą, kuris turi fabulą. Epigrama neturi fabulos. Bet dėl to Sarbievijus anaiptol nemenkina jos reikšmės gyvenime. Siužeto trūkumą jai turi pakeisti aštrumas bei šmaikštumas, kurie suteikia gyvybingumą ir lyg sielą. Ji ypač gali veikti savo skaitytojus ar klausytojus. Nepaisant to, ar tokį žodį į pasaulį paleis sumanus rašytojas ar kalbėtojas, ji lyg aštrus kardas ar strėlė turi perverti ligi sielos gelmių, sukrėsti bei nustebinti jį, suteikti estetinį pergyvenimą ir priversti tikėti tuo, ką nori pasakyti poetas ar oratorius. Sarbievijus, kaip įsitikinome, teoriją apie aštrų ir šmaikštų stilių remia daugiausia antikinių autorių kūriniais. Tuo jis pažymi, kad jo darbas ne naujas, o didele dalimi „senųjų palikimas".

Iš tikrųjų terminai „aštrus", „šmaikštus" stilius (*acutum, argutum*) sutinkami Cicerono kai kuriuose retoriniuose darbuose. Bet svarbiausiais iš antikinių autorių šiame darbe (jis mini juos antraštėje) jis laiko Seneką ir Marcialį. Šių deklamacinės retorikos ir „naujojo" stiliaus atstovų rinkimasis kaip tik rodo Sarbievijaus stiliaus teorijos bendrąsias tendencijas. Bet apie šiuos autorius jau buvo kalbėta anksčiau. Čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Sarbievijus mini dar Valerijų Maksimą, Liucijų Florą, Tacitą, Plautą, abu Plinijus, Teodosijų Makrobijų. Šiame autorių kanone, be Cicerono, nėra „aukso amžiaus" lotynų literatūros atstovų, tik „sidabrinio meto" rašytojai bei kalbėtojai. Be to, sąrašą sudaro daugiausia ispanų „nacionaliniai autoriai", turėję įtakos jų Barokui. Be „ištarmėmis lyg orakulais svaidančio ispano" Senekos ir „visada modernaus" Marcialio, čia yra panegirikos „ispanų nacionaliniam imperatoriui" Trajanui kūrėjas Plinijus Jaunesnysis, glaustai pateikęs visų Baroko konceptų praktiką; žymią vietą užima „kaip pavasaris žydįs" Liucijus Floras. Remdamiesi „vietiniu" ispanų teoretiku Kvintilianu, ispanų literatai kūrė „afektuoto" stiliaus kultūrą, vadindami jį *estilo culto*. Į šį stilių, jų aiškinimu, įvedąs Valerijus Maksimas, o nepralenkiamas pavyzdys – Velejus Paterkulas[54].

Matyt, ne atsitikinis dalykas tai, kad darbe apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių Sarbievijus domisi visų pirma ispanais. Juk jis buvo ispano Ignaco Lojolos įsteigto jėzuitų ordino narys ir gyveno tuo metu, kai Ispanijos politinė ir kultūrinė įtaka Europoje buvo didelė. Jėzuitai ypač globojo Baroką. Kai kur, pavyzdžiui, Ispanijoje, Barokas buvo vadinamas tiesiog „jėzuitų menu". Jėzuitai buvo tos meno bei literatūros mokyklos uoliausi platintojai Europoje, taip pat ir Lietuvoje.

[52] *Apie tobuląją poeziją*, kn. 1, sk. 4.

[53] *Ibid.*: *Quod attinet ad epigramma, id vero, si perfectissimum etiam sumatur, nequaquam est poesis*. Tačiau reikia pažymėti, kad Sarbievijus epigramos vis dėlto nepastato už poezijos ribų, jei ji turi kokį nors kūrybinės fantazijos elementą ir jei ji stengiasi atskleisti charakterį. Tokių epigramų mums palikę romėnų retorius Seneka ir epigramų meistras Marcialis. Tačiau tik graikai sugebėję kurti tobuliausias poetines epigramas. Todėl Sarbievijus ragina epigramų rašytojus, kurie norėtų būti laikomi poetais, sekti graikų epigramų kūrėjais. Bet jis pats pagrindinį dėmesį sutelkia ne „poetinei", o „retorinei" epigramai, kurios pagrindiniai autoritetai buvo romėnai.

[54] Be anksčiau minėtų, Sarbievijus mini dar šiuos jėzuitų mokslininkus, poetus: Nicolas Caussiną (1583–1651), K. Hugo (1588–1629), F. Remondą (1562–1631), Alexanderį Donatą (1584–1640), F. Guiniggi (1588–1653) ir kt.

Baroko principus jie stengėsi įgyvendinti visų pirma lotyniškoje poezijoje – epigramatikoje, lyrikoje, proginėje poezijoje, – mažiau kreipdami dėmesį į „vulgariąją" raštiją nacionalinėmis kalbomis. Tokiomis aplinkybėmis Sarbievijus galėjo, kaip matėme, pasinaudoti beveik išimtinai jėzuitų konsultacijomis[55].

Sarbievijaus stiliaus teorija artimiausiai primena garsaus ispanų Baroko teoretiko jėzuito Baltasaro Gracíano y Morales (1601–1658) teoriją. Tiesa, Gracíano darbai meno bei literatūros klausimais buvo išleisti vėliau, negu Sarbievijus pradėjo rašyti darbą apie stilių[56]. Galimas daiktas, kad Gracíanas pasinaudojo Sarbievijaus mintimis, išdėstytomis 1623 m. Romoje, tik jas praplėtė bei išvystė.

Gracíanas, kaip ir Sarbievijus, propaguoja aštrų bei šmaikštų stilių. Jo šūkis *agudeza* savo kilme ir turiniu visai atitinka Sarbievijaus *acutum*. Tikras stilius, pasak šio ispanų Baroko teoretiko, susidaraąs iš nesuardomo atskirų meno kūrinio dalių derinio – iš sintezės ir antitezės. Šį stilistinį junginį pagal tradiciją jis pavadino *konceptu*. Sarbievijus šio termino neturėjo. Gracíanas teikia jam daug reikšmės ir kalba apie jį barokiškai – aukštais ir įmantriais žodžiais[57]. Konceptas geram stiliui priklausąs lygiai taip, kaip saulei šviesa ir žvaigždėms spinduliai. Jis esąs „sielos maistas" (*pasto dell' anima*). Suvokti tokį stilių galįs tik erelis, sukurti angelas, vartoti – cherubinas; šis stilius išaukštinąs žmogų ir pakeliąs į aukščiausią būties laipsnį. Gracíanas, kaip ir Sarbievijus, stengiasi išryškinti Aristotelio teiginį, kad nuostabumas (*thaumastón*) yra svarbus poezijos principas[58].

Kaip konceptų pagalba turi būti kuriamas geras stilius, Gracíanas aiškino, poeziją lygindamas su architektūra[59]. Žmogaus dvasiai neužtenka vien tiesos, panašiai kaip pastatui – vien tvirtumo. Reikia pasimokyti iš senųjų graikų ir romėnų, kurie mokėję suteikti savo architektūros kūriniams akiai malonią simetriją. Panaši turinti būti ir epigramos (Gracíanas, kaip ir Sarbievijus, ją prisimena pirmiausia) konstrukcija, jei nori, kad ji būtų meniška: jai būtinai reikalingas graikiškas bei romėniškas poeto įžvalgumas.

Gero koncepto pavyzdžiu jis laiko tokį antitezėmis išreikštą Liucijaus Floro pasakymą apie Cezario mirtį: *Sic ille, qui terrarum orbem civili sanguine implerat, tandem ipse sanguine suo curiam implevit*[60]. Panašiai meniška esanti ir ši Auzonijaus epigrama, skirta Didonai:

> *Infelix Dido, nulli bene nupta marito:*
> *Hoc pereunte fugis, hoc fugiente peris.*[61]

[55] Plačiau žr. Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 1: Mittelalter, Renaissance, Barock, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1914, S. 188–207.

[56] Gracían B., *Arte de Ingenio...*, Madrid, 1642; Gracían B., *La agudeza y arte de ingenio*, 1642.

[57] Ir kiti Baroko teoretikai taip įmantriai kalba apie savo stilių. Pvz., Tesauro: „Šmaikštumas – kiekvienos įkvėptos idėjos motina, ryškiausia iškalbos ir poetinio stiliaus šviesa, gyvybingoji mirusios raidės dvasia, mieliausias draugiško pokalbio prieskonis, aukščiausių proto pastangų, dievybės pėdsakas žmogaus dvasioje..." Daniello Bartoli: „kalbama apie tą stilių, kad jis priklauso kilnios dvasios žmonėms, lyg būtų sudarytas iš aukso ir brangakmenių. Tą stilių vadina dangiškųjų dvasių vaisiumi; jis panašus lyg į rojaus paukštį: niekindamas žemiškuosius dalykus, niekados neliesdamas kojomis žemės, visada džiaugsmingai maitinasi aukštojo dangaus gryniausio aukso gėrybėmis". Versta pagal tekstą, pateiktą straipsnyje Otwinowska B., „*Concors discordia* Sarbiewskiego w teorii konceptyzmu", in: *Pamiętnik literacki*, 1968, t. 59, zesz. 3, s. 81–82.

[58] Žymus italų Baroko atstovas Giambattista Marini (1569–1625), pagal kurį ši literatūrinė kryptis gavo marinizmo vardą, taip įvertina nuostabos reikšmę mene: „Nustebinti – poeto tikslas; kuris nemoka apstulbinti, geriau teeina kuopti arklidžių".

[59] Barokas apskritai labai architektūriškas, architektūroje pasiekė žymiausių laimėjimų.

[60] „Taip tasai, kuris visą pasaulį buvo prilaistęs žmonių kraujo, pagaliau pats savo kraujo prilaistė pilną kuriją."

[61] „Nelaimingoji Didona, tau nebuvo lemta turėti vyro: vienam žūstant, tu pabėgi, antram bėgant, tu žūsti."

Be antitezių, Gracíanas (Sarbievijus to neakcentavo) reikšmingu dalyku laiko *sunkumą suvokti*. Tiesa esanti juo malonesnė, juo sunkiau ji suvokiama ir daugiau pareikalauja minties darbo. Dėl to labai reikšmingas mene yra stebuklas, nes jis juk sunkiausiai pasiekiamas, o kartais ir visai nepasiekiamas protui. Taigi stebuklingumas – labai svarbus stilistinis reikalavimas. Jis sudaro poezijos bei meno „mistinį svorį" (*ponderatio mysteriosa*).

Toks stiliaus supratimas veda, žinoma, į religinę literatūrą. Tiesa, Gracíanas pripažįsta, kad poetinei nuostabai kelti tinka tokie antikiniai pavyzdžiai, kaip ranką į ugnį kišąs Scevola, kaip atsispyręs sirenų vilionėms gudrusis Odisėjas ir pan., tačiau svarbiausias nuostabos bei stebuklų šaltinis – Biblija. Taigi jau buvo praėjęs metas, kai Pietro Bembo (1470–1547) išdrįso net apaštalo Pauliaus laiškus laikyti nevykusiais stilistiniu atžvilgiu ir galėjo pareikšti „eretišką" nuomonę, kad Šv. Dvasia gadinanti stilių. Bembo gyveno Renesanso metu, kai estetikoje vyravo rimtas romėniškas grožio supratimas, pripažįstas, drauge su aiškumu (*perspicuitas*), saiką ir naudą (*aptum-prepon*) pagrindinėmis meno savybėmis. Tačiau XVII a. pradžioje jėzuitas Gracíanas (panašiai ir Sarbievijus, nors ir ne taip ryškiai) religiniais tikslais stengiasi pateisinti Biblijos stiliaus monotoniją, nuolatinį to paties žodžio ar posakio kartojimą „mistiniu" turiniu. Šiuo atžvilgiu šis Baroko teoretikas žengia atgal į vidurinius amžius. Jis skatina poetus antikinius elementus daugiau atmiešti bibliniais vaizdais, šalia antikinių citatų daugiau duoti Šv. Rašto ištraukų, atgaivinti vidurinių amžių „aukštąjį stilių", alegorijas, mįslingumą bei mistiškumą.

Barokinio stiliaus socialinės bei ideologinės šaknys

Reikalingumą kurti „aukštąjį meną" Baroko teoretikai aiškindavo jo tikslo „didingumu". Dėl to menininkai turi kurti „didelį stilių", mene turi vyrauti „didelis skonis", jis turi daryti „didelį įspūdį", vaizduoti „didelį žmogų", jo „didingą veiklą" ir pan. Bet kas tas „didysis žmogus"?

Barokas ir jo stilius susijęs visų pirma su valdančiojo dvaro – valdovų, stambių feodalų, turtingų miestiečių – kultūra. Šios aplinkos žmonės, nepriklausą prastiems mirtingiesiems, tapo šio meno „didingaisiais" prototipais. Naujojo meno šaknys plačiausiai įaugusios ano meto politinio gyvenimo dirvoje. Šis stilius turėjo išreikšti valdančiojo dvaro jėgą. Matyt, neatsitiktinai to meno bei literatūros mokykloje mūzų valdovu tapo galingasis Heraklis su kuoka, varąs į pragarą piktąsias dvasias, Bažnyčios globėjas arkangelas Mykolas. Jie buvo mėgstami bažnyčių portaluose ir knygų antraštiniuose puslapiuose. Baroko teoretikai uoliai aiškino tų paveikslų prasmę: juose esanti įkūnyta abipusė sąveika, kuri jungia kunigaikščius ir menininkus, skeptrą ir plunksną, aukso ir laurų vainikus. Antikinės mitologijos herojus Heraklis ir biblinis Mykolas tinkamai išreiškia jėgos ir dvasios, galios ir žinių, ginklo ir literatūros (*arma et litterae*) derinį, taikos sandorą tarp „Meno ir Marso" (*Ars et Mars*).

Suprantama, kad ši meno ir karo dievo draugystė nebuvo lygiateisė. Menas buvo priverstas tarnauti Marsui ir galingiems šio „pasaulio dievams". Iš vienos pusės, pagal Sarbievijaus palyginimą, jis turėjo būti aštrus kardas jų rankose, iš kitos – minėtais Emanuele Tesauro žodžiais tariant, „mieliausias draugiško pokalbio prieskonis". Kalba, kuria poetai kreipdavosi į tuos „dievus", turėjo būti taip pat ne „iš šio pasaulio". Iš tikrųjų ji būdavo pilna įvairiausių puošmenų ir taip „blizgėdavo", kad vienas Neapolio tapytojas, Salvatoras Rosa, galėjo apie tuos poetus barokiškai pasakyti, jog jie „prarijo saulę". Tuo tikslu eilėse dažnai būdavo nukrypstama į formalizmą, alegorijas, tuščių efektų vaikymąsi. Poetai neretai mėgaudavosi eilėraščio išvaizda, rašydami kryžiaus, taurės, priekalo, kolonos, rombo ir pan. formomis. Dažnai poezija perkrau-

nama mitologiniais vaizdais, ieškant mažai žinomų, kad išryškėtų poeto „erudicija". Daugeliu atvejų tokią poeziją sunku skaityti ir ano meto, ir mūsų meto žmogui be atitinkamo komentaro[62]. „Sunkumo suvokti", kaip buvo rekomendavęs Gracíanas, Baroko poetai savo skaitytojui pateikdavo nemaža.

Baroko meną bei literatūrą savo politikoje bei ideologijoje sėkmingai panaudodavo jėzuitai. Jėzuitų ordinas buvo pašauktas įgyvendinti visuotinio Tridento Susirinkimo (1545–1563) nutarimus. Tų nutarimų pagrindinis tikslas – kapitalizmo kilimo ir plėtojimosi, pasaulio politinio bei ideologinio diferencijavimosi sąlygomis išlaikyti popiežiaus politinę įtaką, tradicinį katališkojo pasaulėvaizdžio universalumą ir užgniaužti vidurinių amžių mąstymo bei tikėjimo irimą, kurį sukėlė naujas ekonominio bei socialinio gyvenimo raidos etapas. Šioje veiklos srityje daug buvo tikimasi iš meno, juo labiau, kad katalikų ideologiniai priešai – Reformacijos skelbėjai – beveik atsisakė meninių priemonių savo propagandoje. Taigi jėzuitams pasitaikė gera proga meną paversti tikru savo pagalbininku. Todėl jie turėjo ne vieną menininką bei poetą savo gretose, taip pat įtraukė į savo veiklos orbitą nemaža pasauliečių menininkų, pavyzdžiui, garsųjį Pierre'ą Paulių Rubensą, jo mokinį Antoine'ą Van Dycką, žymų Baroko skulptorių Lorenzo Bernini ir kt. Jėzuitai užsakydavo daug architektūros, tapybos darbų.

Meno priemonėmis jėzuitai siekdavo visiškai prieštaringo uždavinio (kaip koncepte – antitezių derinimo) – išauklėti žmogaus tipą, kuris būtų modernus, tačiau neprieštarautų ir net paklustų Katalikų Bažnyčios autoritetui, kurio mąstysenoje derintųsi tikėjimas dogmomis su protiniu pažinimu, o moralės srityje – religinė dorovė su epochos polinkiu į pasaulietiškumą. Iš menininkų jie reikalaudavo derinti krikščioniškus bei biblinius elementus su realaus gyvenimo vaizdais.

Prieštaringų tikslų jėzuitai siekdavo ir mokykloje. Tai matyti iš pagrindinio jų mokymo plano *Ratio atque institutio studiorum* (1599). Tikrasis mokymo tikslas – organiškai sulieti vidurinių amžių scholastinės mąstysenos formas su naujais, humanistiniais siekiais bei reikalavimais. Dėl to jų doktrina pasidarė savitu, intelektuališkai smukusiu, dvasiško savarankiškumo netekusiu ir bažnyčios tarnybon įbruktu humanizmu.

Žemiausios, gramatikos, klasės, kurioje buvo mokoma lotynų kalbos, tikslas buvo gerai išlavinti atmintį. Kitoje, humanitarinėje bei retorinėje, klasėje buvo lavinami įgūdžiai formuluoti mintis ir kalbą. Todėl čia labai daug dėmesio buvo skiriama iškalbai (*eloquentia*), kurios reikšmingumą, kaip matėme, pripažino ir Sarbievijus. Kolegijų mokytojai stengėsi bet kokio gabumo jaunuolį išmokyti gražiai kalbėti. Jie mokė savo auklėtinius rašyti eiles (tam didesnę „Poetikos" dalį skyrė ir Sarbievijus), labai rūpinosi mokinių fantazijos ugdymu: kiekvienas jaunuolis turėjo sugebėti savo mintis įvilkti į vaizdus. Jėzuitų mokykla daug dėmesio skyrė dramai ir teatrui. XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje jau buvo atgyvenęs siaurai religinis vidurinių amžių teatras, ir jo vietoje plito humanistinis, o paskui jį ir reformacinis. Jėzuitai jo bijojo. Norėdami užkirsti jam kelią, jie suorganizavo antireformacinį teatrą. Jame dalyvaudavo visų pirma retorikos klasės moksleiviai. Žiūrovai – dvaro ir miesto kilmingieji, dvasiniai pareigūnai, mokinių tėvai bei giminės. Be to, tikru teatru pavirto ir jėzuitų (kaip apskritai katalikų) bažnyčios su didžiulėmis iškilmėmis, sudėtingomis ceremonijomis, skulptūros ir tapybos paveikslais, muzika.

[62] Sarbievijaus poetikos tyrinėtojas Sinko (*op. cit.*, s. 6) ne be pagrindo pastebi, kad Europos Renesanso perėjimas į Baroką atitinka maždaug graikų klasikinės literatūros perėjimą į helėnistinį azianizmą ir Romos Augusto meto klasikinės literatūros į imperatorių gadynės retorinį manierizmą. Gal ne atsitiktinumas, kad aukštasis azijinis stilius Graikijoje ir pompastiškasis stilius Romoje išbujojo monarchų dvaruose, kaip Barokas Ispanijos ir kitų kraštų valdovų dvaruose.

Tačiau jėzuitai labai rūpestingai globojo mažuosius literatūros žanrus, ypač epigramą, kurią „Poetikos" dalyje apie aštrųjį ir šmaikštųjį stilių uoliai svarstė taip pat Sarbievijus. Jėzuitus domino visokie įrašai, kreipiniai, poezija, pritaikyta įvairiems dvasinių ir pasaulietinių feodalų gyvenimo atvejams nuo lopšio iki karsto lentos. Jie, kaip ir Sarbievijus, visose mokyklose ugdė epigramatiškai glaustą aštrią mintį ir šmaikštumą. Beveik visus didžiuosius poezijos žanrus jie atidavė protestantams. Tačiau šie uolūs katalikybės gynėjai (Katalikų Bažnyčios „lengvoji kavalerija", kaip kartais šis ordinas būdavo vadinamas) sugebėjo tais mažais ir aštriais, greitai į aktualius gyvenimo įvykius atsiliepiančiais, ideologiniais ginklais sėkmingai veikti skaitytojus. Toji poezija nemaža prisidėjo prie to, kad Vokietijoje katalikiškasis sektorius nuo šeštadalio pakilo iki trečdalio, o Lietuvoje bei Lenkijoje katalikybė visai įsigalėjo. Domėjimasis stiliumi nebuvo tuščias dalykas, o aktuali ir svarbi ano meto ideologinės veiklos sritis.

Kai kurie Sarbievijaus stiliaus teorijos savitumai

Taigi Sarbievijaus stiliaus teorija bendrais bruožais sutapo su jėzuitų meno politika ir su Baroko poetine mokykla. Tačiau kai kuriais atžvilgiais ji vis dėlto skyrėsi. Pirmiausia reikia pažymėti, kad ji stilistiniu atžvilgiu yra gerokai saikingesnė negu italų ir ispanų Baroko teoretikų knygos. Savo stiliaus teoriją Sarbievijus dėsto paprastai, rimtai ir, galima sakyti, moksliškai. Jam nebūdingas pompastiškumas, apie kurį mes galime spręsti ir iš anksčiau pateiktų trumpų ištraukų. Jo „šaltas" dėstymo būdas turbūt primena šiaurės barokinę statybą, atsisakiusią kai kurių italų ir ispanų architektūros įmantrybių.

Saikingumo jausmas Sarbievijaus nepalieka, kai tenka kalbėti apie barokinius „anagramatistus", rašančius formalizmo pilnas eiles. Jis stebisi, kaip tie žmonės gali savo poetinį talentą atskleisti tokiomis „tortūromis". Sarbievijus džiaugiasi, kad antikiniai poetai paliko ainiams poeziją gryną ir laisvą nuo tokio išsigimimo[63]. Iš poetikos autoriaus priekaišto susilaukia ir tie šios poezijos vertintojai, kurie ją „per daug liaupsina"[64]. Maža to, Sarbievijus, baigdamas dėstyti stiliaus teoriją, ragina savo skaitytoją kritiškai pažiūrėti į visą mokymą, kuriam jis pašventė tiek daug laiko ir dėmesio: „Baigiant teorinę dalį, – sako jis, – reikia atkreipti ypatingą dėmesį į tai, kad aukščiau minėtais nuostatais negalima naudotis vaikiškai. Juk labai dažnai būna, kad žmogus, pačios gamtos apdovanotas talentu ir dėl įgimto gabumo nesutinkąs didelio sunkumo kūryboje, esti prislegiamas per daug didelio nuostatų skaičiaus, ir taip susilpnėja jo kūrybinė energija; tas uolus darbas, kai tenka ilgai užtrukti, susipažįstant su meno teorija, paralyžiuoja greitai besikeičiančius jo fantazijos vaizdus. Todėl kartais bus naudinga nesivaikyti jokių aštraus stiliaus nuostatų. Tačiau reikia išlaikyti saiką ir talento vaisingumą kiek galima daugiau tvarkyti brandžiu sprendimu"[65]. Taigi viskas priklauso nuo protingo horaciško saiko.

Kur galima pasimokyti to saikingumo? Žinoma, antikinėje poezijoje. Pavyzdys yra pati Sarbievijaus kūryba. Lyrikoje ir epodėse jis sekė Horacijumi, epigramose – Marcialiu, hegzametruose – Vergilijumi. Dar reikia pabrėžti, kad jis viso meno išmoko ne iš gramatikų bei

[63] *Certe veteres poetae ab hisce portentis et prodigiis posteris poesin integram inviolatamque reliquerunt.*

[64] *... plus nimio celebrantur.*

[65] *Ad calcem doctrinae illud maxime observandum esset hisce praeceptis non pueriliter insistendum esse. Fit enim persaepe, ut natura suopte ingenio fecunda et ex nativa vi ad inveniendum facillima nimia praeceptorum diligentia obruatur suumque magnopere vigorem labefactet, celerem vero ingenii motus conctatione quadam consilii et artis retardet...*

teoretikų, o tiesiog iš antikinių autorių[66]. Sarbievijus labai mėgo senuosius rašytojus, daug kartų juos skaitydavo. Viename Vergilijaus poezijos egzemplioriuje jis pats pažymėjo, kad jį skaitęs šešiasdešimt kartų. Ir kitus autorius jis buvo skaitęs po dešimt ir daugiau kartų. Taigi iš jų Sarbievijus visų pirma mokėsi poezijos meno, o teorija turėjo stiprinti jo talento kūrybinį vaisingumą. Tokiu teorijos ir praktikos derinimo keliu eiti jis patarė visiems poezijos kūrėjams.

Vargu ar galėjo tokia Antiką ir poeto asmenybę teigianti poetika patikti kariškai disciplinuotiems ir savęs atsižadėti reikalaujantiems jėzuitų ordino vadovams. Iš dalies jis neigia, kaip matome, jėzuitų globojamą Baroką. Reikia manyti, kad dėl to jo stiliaus teoriją, kaip ir visą poetiką, vyresnybė laikė nepakankamai aktualia. Matyt, dėl to ji liko nespausdinta.

Kokiu keliu nuėjo lietuvių (lotyniškoji) literatūra?

Atrodo, jog ne tuo, kuriuo jai patarė eiti Sarbievijus, o tuo, kurį jai rekomendavo bendra jėzuitų ordino meno politika – barokišku. XVI a. antroje pusėje lotyniškoji literatūra Lietuvoje vis labiau ėmė patekti į beįsigalinčių kultūros srityje jėzuitų rankas. Tiesa, dar gana daug poezijos spausdino ir Reformacijos atstovai, tačiau kasmet persvara krypo į katalikų pusę. Bendrai orientuodamiesi į dvasinius bei pasaulietinius didikus, jėzuitai ir Lietuvoje poetus skatino rašyti proginę literatūrą, skirtą įvairiems feodalinių „herojų" gyvenimo momentams. Ši poezija buvo įvairių formų, pasižymėjo aukštu retoriškumu, epigramišku aštrumu, menku turiningumu. Jos pagrindinis tikslas – padaryti įspūdį ir pasiekti išorinį efektą.

Poezijos buvo rašoma daug. Mokykloje kiekvienas jaunuolis daugiau ar mažiau buvo išmokomas eiliuoti. Sarbievijus tuo taip pat rūpinosi. Todėl jo aktyvios literatūrinės veiklos metais – XVII a. pirmoje pusėje – lotynų, lenkų, lietuvių ir kitomis kalbomis buvo išleista apie 500 grožinės literatūros spaudinių. Jeigu prie šio skaičiaus pridėsime tuos literatūrinius darbus, kuriuos Lietuvos kultūros veikėjai išspausdino užsienyje, istorijos spaudinius (istorija pagal seną tradiciją buvo laikoma literatūros dalimi), taip pat literatūrai artimą retoriką, be to, nespausdintus rankraščius, statistika dar daugiau pakryps literatūros naudai. Aiškiai matyti, kad buvo stengiamasi kiek įmanoma plačiau paskleisti poetinį bei retorinį žodį ano meto kultūros gyvenime. Šiuo atžvilgiu ir Sarbievijaus aštriojo bei šmaikščiojo stiliaus teorija, kurioje išryškinama žodžio reikšmė ir jo estetiniai uždaviniai, bendrai atspindėjo to laikotarpio žmonių rūpinimąsi literatūra.

XVII a. pirmos pusės lietuvių poezijos svarbiausi herojai buvo: karalius Zigmantas III Vaza, Vladislovas IV, didikai Radvilos, Chodkevičiai, Sapiegos, Valavičiai, Pacai ir kt., Vilniaus ir Žemaičių vyskupai ir kiti kiek žemesnės padėties žmonės. Visa poezija buvo parašyta visų pirma ano meto žymiesiems asmenims asmeniškai, bet kartu ir viešumai bei iškilmėms, nes jie buvo to meto visuomenės reprezentantai. Panašiu tikslu buvo statomi didikų rūmai ir puošnios bažnyčios.

Pats Sarbievijus, raginamas ordino vyresnybės, jaunystės metais yra atidavęs duoklę didikams, rašydamas panegirikas. Tokiai poezijai priklauso, pavyzdžiui, „Nuolanki padėka šviesiausiajam ponui p. Jonui Karoliui Chodkevičiui, Vilniaus vaivadai [...] Kražių Apolono sukurta" (*Obsequium gratitudinis illustrissimo dimino d. Ioanni Carolo Chodkiewicz, Palatino Vilnensi* [...] *ab Apolline Crosensi* [...] *oblatum* (Vilnae, 1619), „Vestuvių dovana [...] Vilniaus Akademijos vardu [...] įteikta Jonui Stanislovui Sapiegai ir Onai Chodkevičaitei" (*Hymenodora* [...] *Academiae*

[66] Plg. Sas M., „O miarach Macieja Kazimierza Sarbiewskiego i o ich wzorach", in: *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności*, Kraków, 1889, t. 13, s. 324–436.

Vilnensis nomine [...] *Ioanni Stanislao Sapieha* [...] *atque d. d. Annae Chodkieviciae* [...] *oblata*, 1620) ir kitos eilės. Vėliau Sarbievijus gailėjosi taip daręs, ypač dėl nesaikingo alegorizavimo, įspėjo kitus taip nedaryti, sakydamas, kad „mokyti žmonės visiškai nenaudojo šitokio alegorinio kūrimo būdo. Tačiau, kadangi galbūt prisidėjus ir mano jaunystės ydai, mūsų mokyklose šis paprotys jau gerokai prigijo, svarbu vieną kartą tai aiškiai pasmerkti, remiantis Aristoteliu ir apsvarstymu“[67].

Jo smerkiamos eilės savo pobūdžiu artimos madingiems anuo metu karalių, dvasinių ir pasaulietinių didikų „Sveikinimams“ (*Gratulationes*), įvairiakalbių, smulkių eilėraščių rinkiniams, iš esmės priklausantiems ne tiek poezijai, kiek retorikai. Jų buvo spausdinama nemažai (pavyzdžiui, 1589, 1600, 1634, 1648 m. ir t.t.). Panašios poezijos kūrė ne tik jėzuitų mokyklų auklėtiniai, šiai madai pakluso ir kalvinistų literatai, rašydami eiles savo galingiems mecenatams (pavyzdžiui, Radviloms, 1601 m.).

Didingumo bei monumentalumo siekiant, smulkią, epigramišką poeziją buvo stengiamasi sujungti išorinio motyvo (kokio nors didiko gyvenimo momento) pagalba lyg į vieną mozaiką. Be to, barokinėje architektūroje, skulptūroje ir literatūroje, iš vienos pusės, kuriami dideli ir aukšto pobūdžio vaizdai bei paveikslai, iš kitos – didingumui išryškinti nebūdavo vengiama disharmonijos – paprastų bei kasdieniškų detalių, gamtos vaizdelių ir prastų žmonių.

Viena iš tokių detalių lotyniškoje literatūroje buvo liaudies kalbos tekstai. Dar toli gražu nebuvo prieita prie minties, kad poezija turi būti rašoma lietuvių kalba. Jėzuitai, ir Sarbievijus, tikrąja poezijos kalba laikė tik lotynų kalbą. Lietuvių kalba toje aukštojoje poezijoje buvo tik priemonė iškilmingumui padidinti, lyg viena iš spalvų ar medžiagų to meto architektūroje. Ji atliko tokias funkcijas, kaip ir Lietuvos laukų žolės ir kaimo žmonių, elgetų figūros Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje.

To meto visuomeninio gyvenimo sąlygomis lietuviškos eilės Lietuvoje atliko panašų vaidmenį kaip ir tolimoje Italijoje. Sarbievijaus studijų draugas žemaitis Jonas Gruževskis iškilmingų pietų kardinolo Borghese's garbei metu pasakė kalbą lietuviškai – aiškino vieną Biblijos tekstą. Panašiai Jonas Komperskis kito kardinolo – Pietro Aldobrandinio – sutikimo proga parašė ir perskaitė lietuviškai iškilmėms pritaikytą kalbą. Aišku, kad be paties kalbėtojo ir dar keleto žmonių, kilusių iš Lietuvos, tų kalbų niekas nesuprato, bet, kaip negirdėta tolimos Šiaurės kalba, ji didino aplinkos iškilmingumą, kėlė nuostabą ir taip atliko jai skiriamą vaidmenį. Panaši buvo ir Benedikto Petravičiaus lietuviškos epitafijos prancūzų mokslininkui Nicolas Claude'ui Fabri de Peirescui paskirtis. Nuo šių eilėraščių nedaug kuo skyrėsi ir žinomi „Tėve mūsų“ rinkiniai, tarp kurių buvo tekstas ir lietuvių kalba.

Reikia pažymėti, kad visa ši proginė ir taikomoji poezija veikiau atitiko jėzuitų ordino meno politiką, negu Sarbievijaus poetikos reikalavimus. Remdamasis Aristoteliu, Sarbievijus poetams rekomendavo vaizduoti ne žymius asmenis, o žymius veiksmus bei įvykius. Jis ne kartą pabrėžė, kad poezija turi siekti apibendrinimo. Tačiau gyvenime nulėmė jėzuitų ordino interesai bei reikalavimai įsiteikti atskiriems pasaulio galiūnams ir per juos didinti savo ir Katalikų Bažnyčios politinę bei ekonominę įtaką.

Lietuvių literatūros praktika ir Sarbievijaus pažiūros nesutapo ir dramos srityje. Jėzuitų dramos jį baidė tuo, kad jose vyravo alegorijos, o ne gyvi asmenys[68]. Ne mažiau ryškus prieštaravimas tarp literatūrinės praktikos ir Sarbievijaus teorijos buvo epo srityje. Sarbievijus norėjo išvysti vietinėje literatūroje vergilišką epą. Tačiau Lietuvoje tuo metu nebuvo sukurta epui

[67] *De perfecta poesi*, kn. 1, sk. 4.

[68] Plg. Ročka M., „M. K. Sarbievijus apie tragediją ir komediją“, in: *Literatūra*, 1970, t. 12 (1), p. 105–122.

būdingos apimties ir apibendrinimo veikalų. Net ir pats Sarbievijus, ėmęs rašyti heroinę poemą („Lechiadą"), jos nebaigė. Tuo ir jis pripažino, kad epas jo metu nebuvo svarbiausias literatūros žanras.

Dėl šio gyvenimo ir teorijos nesutapimo „Sarmatų Horacijų" galima palyginti su antikiniu Horacijumi. Senasis Horacijus savo poetikoje smulkiausiai nagrinėjo dramą, nors visą kūrybinę energiją buvo skyręs lyrikos mūzai tarnauti. Kai skaitai jo „Poezijos meną", susidaro įspūdis, jog poetas gailisi, kodėl jis nepamėgino jėgų dramos srityje. Panašiai ir Sarbievijus: užmiršęs lyriką, visas viltis dėjo į epą. Jo poetinis idealas – vergiliška epopėja. Sarbievijaus nuomone, jo meto literatūrai trūko kaip tik šios „tobulos poezijos" (*perfecta poesis*), o ne kitokios literatūros rūšies.

Reziumuojant galima pasakyti, kad Sarbievijus, gana daug darbo įdėjęs ir ilgą laiką pašventęs savo plačiai, bendrai barokinio pobūdžio poetikai, vis dėlto nebuvo grynai barokinės literatūros apibendrintojas. Jis pasiliko pusiaukelėje tarp humanizmo ir Baroko. Platus Antikos ir Renesanso kultūros supratimas neleido jam nusileisti į išoriniais ir pigiais efektais pasižymintį feodalinio dvaro meną. Šviesūs literatūros teoretiko Aristotelio ir poeto Vergilijaus paveikslai visada buvo kartu su juo.

1971

Vilniškė Sarbievijaus poetikos dalis

Motiejus Kazimieras Sarbievijus savo poetiką pradėjo rašyti Kražiuose, kai tą dalyką ir retoriką dėstė vietos kolegijoje, paskui rašė Polocke, Romoje ir pagaliau Vilniuje. Pastarojoje vietoje 1627–1628 mokslo metais jis pateikė savo mokiniams poetikos dalį „Apie eleginės poezijos teigiamybes ir ydas, arba Ovidijus" (*De virtutibus et vitiis carminis elegiaci, seu Ovidius*). Ši dalis išliko pagal studentų užrašus. Šiuo metu ji yra išspausdinta[1].

Mūsų meto literatūros tyrinėtojui įdomu detaliau pažvelgti į šią poetikos dalį. Jos nagrinėjimas turėtų akivaizdžiai atskleisti XVII a. pradžios poetikos arba literatūros teorijos lygį bei pobūdį. Taip pat įdomu pažiūrėti, kaip Sarbievijus vertina ir savo mokiniams rekomenduoja įsisavinti antikinį palikimą, kuris tuo metu turėjo tiek daug reikšmės literatūrai bei kultūrai.

Poetika tuo metu Vilniaus universitete (taip buvo ir visoje Europoje) buvo susijusi su retorika, galima sakyti, kad ji buvo net pavaldi retorikai. Mat retorika buvo laikoma labai svarbia kultūros sritimi. Iškalbą to meto apsišvietęs žmogus vertino ne tik kaip vaizdingos kalbinės išraiškos, bet ir kaip išradingumo meną, kuris padeda orientuotis įvairiose gyvenimo situacijose ir rasti teisingą, praktišką požiūrį į daiktus. Kad būtų pasiekta tokių tikslų, kiekvienas moksleivis turėjo įsisavinti ir meninės kalbos ypatybes, ugdyti savo kūrybinius sugebėjimus ir susiformuoti tam tikrą stilių. Šiam tikslui reikėjo mokytis poetikos ir atlikti nemaža pratybų. Taip buvo ir nagrinėjamoje poetikos dalyje, kurioje svarstoma visų pirma elegija.

Kas yra elegija?

Veltui mes ieškotume tiesioginio atsakymo į šį klausimą: kalbamoje poetikos dalyje Sarbievijus niekur neaptaria, kaip jis supranta nagrinėjamą temą, neapibrėžia, koks yra elegijos turinys. Iš to, kad svarbiausiu elegijos atstovu ir tikruoju poetikos dalies apie eleginę poeziją autoritetu laiko Ovidijų (šį poetą iškelia net į antraštę), taip pat Propercijų bei Tibulą ir juos siūlo savo mokiniams laikyti tikraisiais pavyzdžiais[2], turėtume spręsti, kad Sarbievijus elegiją supranta pagal minėtus romėnų elegikus.

[1] Plg. Sarbiewski M. K., *Wykłady poetyki (Praecepta poetica)*, [toliau – *PP*], opracował i tłumaczył Stanisław Skimina, Wrocław–Kraków: Ossolineum, 1958, s. 160–188. Pagal šį veikalą čia cituojama.

[2] „Todėl dėl atskirų eilučių arba bent dėl tų, dėl kurių veikiau tau kils abejonė, galėsi spręsti remdamasis tuo, ar taip rašė Ovidijus, Propercijus, Tibulas" (*Quare de singulis versibus aut saltem, de quibus dubitatio facilius tibi oborietur coniecturam similem facies, scriberetne ita Ovidius, Propertius, Tibullus...*); *PP*, s. 185.

Tačiau Tibulo, Propercijaus ir Ovidijaus pirmojo kūrybos laikotarpio elegija – visų pirma meilės poezija. Meilė jų kūryboje – svarbiausias jausmas, kuris maža vietos palieka kitiems jausmams. Taigi kaip galėjo tasai „meilės mokslas" derintis su vienuolių asketine morale, neigiančia meilę? Argi galėjo tokie meilės poetai būti skaitomi kolegijos jaunimo, kuris buvo rengiamas visų pirma vienuoliškam gyvenimui? Tiesa, amžių bėgyje buvo susiklosčiusi tradicija ir būdas perimti antikinę romėnų elegiją. Vidurinių amžių interpretatoriai alegoriniais ir panašiais aiškinimais „pašventino" ją ir pritaikė naujai pasaulėžiūrai.

Tačiau jėzuitų ideologiniai vadovai, kolegijų vyresnieji buvo labiau nesutaikomi su tokia pagoniška Antika negu anie vidurinių amžių aiškintojai. Būdinga šiuo atžvilgiu Lietuvos jėzuitų provincijolo Mikalojaus Lancicijaus 1631 m. rugsėjo 6 d. memorialas, įrašytas lankant pavaldžią provinciją: „9. Nė viena senųjų poetų knyga, kurioje rašoma apie gėdingus dalykus, neapvalyta neturi būti kolegijoje, net nė slaptoje bibliotekoje, pavyzdžiui, Marcialis, Katulas, Propercijus ir panašūs rašytojai"[3].

Tiesa, tame draudime nėra Ovidijaus vardo, bet kad ir jis turėjo būti tarp tų „panašių rašytojų", rodo, pavyzdžiui, 1570 ir 1583–1584 m. laisvųjų mokslų programos. Pagal jas trečiaisiais mokslo metais buvo skaitoma tik atrinkta ir apvalyta Ovidijaus kūryba – jam klaidingai skiriamas „Lazdynas" (*De nuce*) ir „Laiškai iš Ponto" (*Epistolae ex Ponto*). Panašiai tik „Liūdesio eiles" (*Tristia*) kolegijos moksleiviams rekomenduoja po pusantro šimto metų (1734) Kražių poetika[4]. Tose eilėse Ovidijus aprašo savo tremties vargus, draugų ištikimybę, aukština poeziją, vienintelę paguodą liūdname gyvenime, dėsto autobiografiją[5] ir pan., bet ten neliečiama meilės tematika. Dėl to ir tiko toji paskutinio Ovidijaus kūrybos laikotarpio poezija jėzuitų mokykloms.

Taigi galima daryti išvadą, kad ir į Sarbievijaus elegijos supratimą neįėjo meilės tema. Dar reikia pasakyti, kad ir savito turinio ji neteko. Matyt, elegiją jis aptarė ir jos raidą įsivaizdavo panašiai kaip ir vėlesnis (1680) akademijos dėstytojas magistras Vincencijus Kosciuška, kuris apie ją taip sako: „Elegijos medžiagą iš pradžių sudarė kasdieniai prasti ir liūdni reiškiniai. Paskui elegija perkelta į meilės dalykus įsimylėjėlių kvailystėms reikšti. Tokių elegijų rašė Ovidijus „Heroidžių" laiškuose. Pagaliau ji buvo panaudota ir kitiems jausmams, pavyzdžiui, linksmumui bei džiaugsmui, net visokiems dalykams aprašyti, pavyzdžiui, karams, pergalėms, papročiams bei dorybėms pavaizduoti, įstatymams leisti. Todėl kokia tik yra kitų poezijos menų medžiaga, tokia ji bus ir elegijos. Taigi medžiagos atžvilgiu elegija neturi nieko apibrėžta..."[6] Vienintelė elegijos žymė yra tik formoje: ji rašoma dvieiliu, susidedančiu iš hegzametro ir pentametro; be to, jos apimtis maždaug nuo 30 iki 300 eilučių, t.y. didesnė už epigramą, o mažesnė už epo giesmę. Panašiai elegiją aptaria bei aiškina ir kitos žinomos akademijos mokyklinės poetikos[7]. Todėl yra pagrindas šį aptarimą perkelti ir į Sarbievijaus poetiką, nors ten jo ir nerandame. Turbūt autorius manė, kad toks elegijos aptarimas visiems žinomas ir nėra reikalo jį kartoti. Taip pat matome, kad Sarbievijus elegiją turinio atžvilgiu kitaip supranta negu Ovidijus pirmuoju savo kūrybos laikotarpiu. Nors šį Antikos elegiką jis iškelia į savo traktato priekį, bet jis nerekomendavo savo mokiniams mokytis ovidiškų „įsimylėjėlių kvailysčių", o jo autoritetą siūlė pripažinti tik formos atžvilgiu. Tiksliau neapibrėždamas turinio, Sarbievijus būsimuosius elegijų

[3] Plg. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS), f. 3, nr. 2388, l. 61.

[4] *Poeta proprio decorus nomine...*, Kražiai, 1734, VUB RS, f. 3, l. 90.

[5] *Ibid.*

[6] *Breve artis poeticae compendium anno [1680]*, VUB RS, f. 3, nr. 2087, l. [2–75].

[7] Plg. *Tyrocinium eloquentiae...*, Vilnae, 1694, VUB RS, f. 3, nr. 2188, l. 18; taip pat *Poeta proprio decorus nomine...*, l. [58–98].

rašytojus mokė įsisavinti lengvą, žaismingą, pilną šmaikščių posakių stilių ir plaukiančio eiliavimo Ovidijaus poezijos meną, kokį tas parodė kupinuose ilgesio ir skausmo „Laiškuose iš Ponto" bei „Liūdesio eilėse".

Dėmesys formai

Iš tikrųjų mūsų poetikos autorius nagrinėjamos dalies įžangoje reikalauja atsižvelgti visų pirma į formą. Eleginėje poezijoje esąs reikalingas: „1. Tinkamas raidžių ir skiemenų derinimas, kad jis teiktų malonumą. 2. Tų pėdų, kurios būdingos eleginei poezijai (t.y. daktilių ir spondėjų) tinkamas suderinimas. 3. Panaudojimas sinalefų ir hiatų, kurie dažnai padaro eilėraštį malonų ir pilnesnį, o kartais blogai skambantį ir nesklandų. 4. Epitetų atrinkimas, kuris labai reikalingas, kad eleginė poezija būtų puiki. 5. Pačių žodžių atrinkimas. 6. Pagaliau skirstymas cezūromis"[8].

Be abejo, toks formos nagrinėjimas turėjo duoti naudingų žinių moksleiviui, kuris norėjo išmokti rašyti eleginę poeziją. Dar reikia pažymėti, kad autorius labai gilinasi į svarstomą dalyką, o svarstymo rezultatus neretai pateikia smulkmeniško tikslumu. Būsimieji elegijų rašytojai gavo daugybę metrikos nurodymų: jie turėjo aiškiai pamatyti, kaip turi būti surėdytas hegzametras ir pentametras, pažinti, kada tos eilutės gražios, taisyklingos ir skoningos, o kada ne; kokias elegines eilutes reikia imti sau pavyzdžiu, o kokių reikia vengti, ir pan. Vėlesnėse akademijos rankraštinėse poetikose, nors jos gal sistemingesnės, tokio dėstymo detalumo nepasiekiama. Pažymėtina, kad Sarbievijus šioje elegijos teorijoje užgriebia ir platesnes sritis. Kadangi turinio atžvilgiu elegija iš kitų žanrų neišskiriama, jis čia duoda nemaža nurodymų, kurie tinka ir kitoms poezijos rūšims. Tai rodo pavyzdžiai, imti ne tik iš Ovidijaus bei kitų elegikų, bet ir iš epiko Vergilijaus, lyriko Horacijaus ir kitų poetų.

Labiau susipažinkime pirmiausia su epitetu, autoriaus nuomone, labai svarbiu dalyku elegijoje[9]. Jo vartojimas turi daugybę taisyklių (*regulae*), kurios skirstomos dar smulkiau – į skirsnius (*puncta*). Visų epitetų tikslas – puošti paprastus, kasdienius pasakymus, išvengti neaiškumų, tiksliau apibrėžti, kas netikra ir abejotina. Kad moksleivis įsitikintų epiteto svarbumu, poetikos dėstytojas siūlo jam praktiškai jį vartoti savo rašomose eilėse, pavyzdžiui, daryti epitetą iš *aukso*.

Epitetų esmė bei reikšmė esanti įvairi. Vieni epitetai yra būtini, pastovūs, kiti vienkartiniai, vartojami vienu atveju. Yra tokių epitetų, kurie turi įrodymo bei argumentavimo galios, dar kiti – visuotinai priimti, kaip tasai „įniršęs karys" (*saevus miles*; Lietuvoje tuo metu žmonės labai kentėjo nuo savų ir svetimų karių). Tačiau gražiausi esą tie epitetai, kurie yra paimti iš gyvų asmenų ir pridėti negyviems daiktams, taip lyg sužmoginant juos, pvz., „žiaurūs sapnai" (*crudeles somni*). Būna ir tokių atvejų, kai epitetas imamas iš žmogaus gyvenimo ir vartojamas jausmams išryškinti, pvz., „tirono žiauri neapykanta" (*odium crudele tyranni*). Tačiau autorius vis pažymi, kad puikiausi yra iš žmonių gyvenimo paimti epitetai ir pridėti negyviems daiktams: „viengungis platanas" (*platanus caelebs*), „mergaitės rožės" (*virgines rosae*), „pranašingi kalnai" (*praesagi montes*), „plepiosios bangos" (*loquaces undae*). Epitetu žmogaus veikla gali būti priskiriama

[8] *Sex sunt, quae in carmine elegiaco spectari possunt. 1. Apta litterarum ac syllabarum et ad suavitatem facta modulatio. 2. Pedum, qui proprii sunt elegiaco carmini, apta compositio. 3. Synaloepharum usus et hiatuum, qui saepe suave reddunt carmen et plenius, hiulcum interdum et inconcinum. 4. Epithetorum delectus, qui plurimum confert virtuti elegiacae poeseos. 5. Ipsorum verborum delectus. 6. Demum incisorum ratio.*

[9] *... haud sciam, an quidquam exornet magis carmen elegiacum, quam suo tempore et loco collocatum epithetum*; Cap. V, punctum 1.

įrankiui – „žirgas kovotojas“ (*bellator equus*), „medžiotojas lankas“ (*venator arcus*). Epitetą, pažymintį krašto vardą, geriau tinka pradėti daiktavardžio negu būdvardžio forma, pvz., „Trakijos žirgas“, „Afrikos vėjas“ ir kt. Sarbievijus, prisimindamas aštraus bei šmaikštaus stiliaus teoriją, rekomenduoja ir tokius epitetus, kurie lyg prieštaringi ir netinka prie to daiktavardžio, tačiau, antra vertus, nuostabiai papuošia žodį lyg nesiderinančiu prieštaringumu, pvz., „puikus speigas“ (*formosus rigor*), „graži baimė“ (*pulcher timor*) ir t.t.

Vis dėlto dėstytojas įspėja savo studentus neperkrauti epitetų, nedėti jų dviejų prie daiktavardžio. Tik ypatingais atvejais, kaip daręs Vergilijus ir Seneka, tai gali būti leidžiama. Remdamasis Aristoteliu, Sarbievijus laiko ydingais tuos epitetus, kurie labai ilgi bei sudėtingi, kaip „sulenktasprandžiai gyvuliai“ (*incurvicervicum pecus*). Taigi bloga, kai, vartojant epitetus, neišlaikomas saikas, kai jų pridedama per daug, nepaliekant be epiteto nė vieno daiktavardžio, kai jie nenatūralūs bei dirbtiniai. Sarbievijus būsimajam poetui rekomenduoja visų pirma epitetus, perkeliamus iš asmenų į negyvus daiktus, t.y. metaforinius epitetus. Taigi ir šiuo atveju, kaip ir kitose savo plačios poetikos vietose, jis pažymi, kad pagrindinis poezijos objektas ir forma yra žmogus, jo mintys, jausmai ir veikla.

Nemaža taisyklių būsimajam elegikui Sarbievijus nustato ir dėl žodžių atrankos, jų derinimo – net dvidešimt, lyg užmiršęs savo teiginį, kad nenaudinga talentingą poetą apkrauti didele taisyklių našta[10]. Čia autorius, matyt, mano, kad moksleivis, laikydamasis daugybės taisyklių, gali sukurti būdingą elegijai stilių. Jis reikalauja, kad elegija būtų kilni, švelni ir dėl to nebūtų vartojami niekingi ir bjaurūs žodžiai (*humilia et sordida*). Jei vis dėlto poetui reikia tokio turinio žodžių, tai rekomenduojama pasinaudoti aprašymu arba bent pakilninti epitetu. Antra vertus, netinka vartoti pompastiškus, išpūstus ir įmantrius (*inflata, tumida et affectata*) žodžius. Dėstytojas įspėja savo mokinius, kad kūryboje nekartotų tų pačių žodžių, taip pat nevartotų svetimų, išskyrus tą atvejį, kai jie randami didžiai autoritetingo rašytojo kūryboje. Elegijoje (matyt, ir kitokio žanro poezijoje) jokiu būdu nevartotini svetimų kalbų, net graikų, žodžiai. Ir lotyniški žodžiai ne visų laikotarpių jai tinką: tik tie, kuriuos vartojo romėnų rašytojai ligi Marcialio ir Stacijaus (I a.). Sarbievijus, kaip matome, skaitytinų klasikinių autorių kanoną neriboja (taip buvo daroma ir Baroko poveikyje) vadinamuoju „aukso amžiumi“. Be to, Sarbievijus reikalavo (tai nuosekliausiai padarė Klasicizmo teoretikai), atrenkant elegijai žodžius, nemaišyti žanrų. Elegijoje neturį būti žodžių, kurie būdingi epui, satyrai, tragedijai bei komedijai, istorijai. Nereikia ir familiarių žodžių. Bendra taisyklė – elegijos žodžiai turi būti malonūs, lipšnūs, lengvučiai, darnūs, žavūs, truputį nekasdieniai[11]. Mat jais reikia išreikšti gražias mintis. Autorius ir čia (panašiai kaip ir kalbėdamas apie epitetus) siūlo vengti dirbtinumo, naujadarų, prastų metaforų. Elegijos žodžių atsargą turi sudaryti gerai suvokiami, aiškūs ir vartojami žodžiai[12].

Poetikos autorius, kaip reikalaujama ir kitose poetikose, rekomenduoja vieną mintį arba savarankiškesnę sakinio dalį sutalpinti elegijos dvieilyje; be to, turi būti nevengiama lakių pasakymų; taip pat siūloma tekstui suteikti gyvumo klausimais, abejonėmis, svarstymais; būdingos puošmenos – panašumų paieškojimai, ypač iš kasdienio gyvenimo; pavyzdžių imti iš pasakėčių, Biblijos ir pan.[13] Duodama dešimt nurodymų, kaip reikia skaityti Ovidijų. Apskritai Sarbievijus reikalauja, kad prie poezijos būtų pripratintos ausys nuolat skaitant gerus poetus.

[10] Plačiau žr. Ročka M., „Apie Sarbievijaus poetiką“, in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, sud. Jonas Zinkus, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija / Vilniaus V. Kapsuko universitetas / Lietuvių literatūros katedra, 1971, p. 57; taip pat žr. šio leidinio p. 262.

[11] *Elegica verba, quae sunt suavia, facilia, volubilia, rotunda, amoena, non tamen nimis domestica*; Cap. VI, punctum 6.

[12] *Propriis, perspicuis et usitatis utendum verbis*; Cap. VI, punctum 14.

[13] Plg. Cap. XVI, punctum 17.

Taigi matome, kad Sarbievijus elegijos teoriją savo mokiniams dėstė atidžiai ir detaliai. Jo rekomendacijų bendras bruožas – paprastumas, saikingumas, įmantrybių vengimas. Ir elegijos teorijoje jis nesutinka su „anagramatistais", rašančiais formalizmo pilnas eiles ir galvojančiais savo poetinį talentą atskleisti tokiomis „tortūromis". Jo simpatijos Antikos rašytojams, kurie paliko ainiams poeziją gryną ir nepažeistą tokio išsigimimo[14].

Sarbievijus, nors labai gilinasi į poezijos formą, vis dėlto nepamiršta jos turinio. Ir šioje poetikos dalyje jis kalba apie turinio ir formos santykį kūryboje. Šiuo atžvilgiu jis yra gana originalus. Įvairūs formos dalykai buvo gvildenami ir kitose ano meto poetikose (pvz., Julijaus Cezario Scaligerio), tačiau Sarbievijus pasako kai ką nauja. Čia turima galvoje mintys apie turinio ir formos harmoniją, kuri labai svarbi kūrinyje. Kalbama apie tuos atvejus, kai forma savo skambumu ir ritmingumu pabrėžia, iliustruoja, išryškina turinį.

Harmonija tarp turinio ir formos gali būti dvejopa: *garsinė* ir *ritminė*. Šiais požiūriais ją svarsto mūsų meto literatūros mokslas *eufonijos* ir *euritmijos* skyriuose. Tačiau šios teorijos pradmenų jau yra Antikoje. Ciceronas sakė, jog yra du dalykai, kurie poezijoje ir iškalboje labiausiai glostą ausis – garsas ir ritmas (*sonus et numerus*)[15]. Šiuos dalykus gvildeno ir graikų literatūros kritikas Dionisijas Halikarnasietis. Tačiau ir pats Sarbievijus buvo muzikalus, turėjo jautrią ausį. Nėra abejonės, kad jis labai gerai mokėjo lotynų kalbą ir galėjo jausti jos fonetinius bei ritminius niuansus. Todėl poetikoje ne kartą pažymima, kas skamba ausiai maloniai, kas ne; kalbama apie tai, kad ausys turi atrinkti poezijai vienas ar kitas išraiškos priemones; be to, jos turi būti lavinamos, skaitant gerus poetus. Visa tai, autoriaus nuomone, galima panaudoti kūrinyje teikiamoms mintims sustiprinti, išryškinti, jų įtaigai padidinti. Teorinius teiginius Sarbievijus pailiustruoja iš antikinės literatūros imtais pavyzdžiais. Tiesa, jo eufonijos teorijoje ne viskas įtikinama, ypač tose vietose, kur garsams jis lyg suteikia savaimingą reikšmę, tačiau apskritai įdomus jo mėginimas gvildenti vadinamojo poezijos *tapybiškumo* teoriją.

Taigi garsas „a", pasak autoriaus, nuostabiu būdu išreiškia didingumą, vertingumą, kilnumą. Taip esą šiose Vergilijaus „Eneidos" eilutėse.

> [...] *tecta Latinorum*
> *Ardua cernebant iuvenes*
> [...] *templumque apparet in arce Minervae.*

Panašaus skambesio eilių duodama taip pat iš Ovidijaus, Stacijaus, Lukano poezijos.

Garsas „e" esąs malonus ir minkštas. Jei jis kartojamas dažniau, eilės pasidarančios švelnios ir glostančios ausį. Tai esą galima pastebėti Ovidijaus eilutėse:

> *Omne fuit Musae carmen inerme meae*
> *Non decet imbelles aera movere pedes*
> *Colligere errantes et in ordine ponere crines.*

Garsas „i", jei dažnai kartojamas visoje eilutėje, nuostabiai išreiškiąs kokio nors dalyko tikslumą, subtilumą, skvarbumą. Garsas „o", Sarbievijaus nuomone, neturįs ypatingos reikšmės jausmui reikšti, tačiau, kai kurių kitų teoretikų nuomone, dažnai kartojamas, jis suteikiąs eilutei uždarumo, ankštumo, kartais neaiškumo įspūdį. Toliau, garsas „u" reiškiąs platumą, ribų nepaisymą, kartais ir bjaurumą. Tokių pavyzdžių esą Ovidijaus, Vergilijaus kūryboje.

[14] Plg. Ročka M., *op. cit.*, p. 56–57; taip pat žr. šio leidinio p. 262.

[15] *Orat.* 49, 163.

Taip estetiškai poetikoje aptariami ir priebalsiai, nors, kaip pats autorius sako, apie juos jis iš esmės nekalbėsiąs (*non disputabo curiose*). Jų svarstymą jis atideda į savo darbą „Apie poezijos kūrinį" (*De poemate*), kuris, deja, neišliko.

Apie tai, kad fonetinės kalbos ypatybės gali būti tapybinių efektų poezijoje šaltinis, kad garsai sėkmingai gali būti jungiami su turiniu, ir tai kelia poezijos reikšmingumą, gana aiškiai sako tolesni Sarbievijaus žodžiai ir pavyzdys iš Horacijaus kūrybos: „Tačiau kartais mūsų ausų pojūčiai maloniai priima šį raidžių ir skiemenų pakartojimą dėl to, kad nuostabiai pavaizduoja dalyką. Horacijus sako:

Hostium uxores puerique caecos
Sentiant motus orientis Austri et
Aequoris nigri fremitum et trementes
Verbere ripas.

Kam neatrodys, jog girdi vėjų ir vandenų triukšmingą ūžimą, kai tiek daug kartų tyčia kartojama raidė „r"?

Taigi Sarbievijus rekomenduoja savo mokiniams – būsimiems elegijų rašytojams – panašų garsinį vaizdingumą, ir ne tik elegijoje, bet ir epigramose, taip pat kituose poezijos žanruose.

Įdomūs Sarbievijaus samprotavimai ir *euritmijos* (*ritminės harmonijos*) klausimais. Visų pirma jis kalba apie daktilio ir spondėjo skirtumus, t.y. tų pėdų, kurios sudaro eleginio dvieilio – hegzametro ir pentametro – ritminį pagrindą. Tinkamai derinant šias pėdas, galima geriau išryškinti eilių turinį. Be to, šių pėdų pusiausvyra, jų reikalingas skaičius suteikia eilutei malonų skambesį, saugo nuo tempo kraštutinumų[16]. Autorius pasisako ir prieš per didelį eilutės greitumą, ir per didelį jos lėtumą, o tai įvyksta, kai joje būna per daug daktilių ir per daug spondėjų. Eilutės tempas yra priemonė išreikšti minties bendram pobūdžiui. Taigi kai norima pavaizduoti lėtumą, sunkumą, taip pat rimtumą bei garbingumą, tinka spondėjas. Atvirkščiai, daktiliai – gera priemonė reikšti greitumui, lengvumui. Estetiniu atžvilgiu reikšmingos ir vadinamosios „spondėjinės eilutės" (*Versus spondiaci*), tačiau ši reikšmė esanti gana įvairi: jos keliančios kai kada nuostabą, švelnumą, o kartais lėtumo, tuštumo, aštrumo, net žiaurumo jausmą.

Ritminei eilutės harmonijai kai kada reikšminga žodžio vieta, pavyzdžiui, vienskiemenį žodį tariant gale, gražiai išryškinamas vaizduojamasis dalykas: *procumbit humi bos*.

Kalbėdamas apie pentametrą, Sarbievijus atkreipia klausytojų dėmesį į tai, kad kai kurie poetai gražiai pabaigia eilutę triskiemeniu žodžiu, norėdami taip pagyvinti jos tempą. Pentametrui suteikiama didingumo, jei jo pirmoji, ligi cezūros, dalis užpildoma vienu spondėjiniu žodžiu: *Incustoditae // diripiuntur opes* ir t.t.

O eliziją poetikos autorius pataria elegijoje daryti kuo rečiausiai. Vis dėlto būną atvejų, kai poetas, būdamas talentingas (o tokie buvo Propercijus, Ovidijus), gražiai ją vartojęs, kaip toliau pateikiamu atveju, kur vaizduojamas reiškinio didumas, masė, didingumas:

Monstrum horrendum, informe, ingens...

Apskritai šioje poetikos dalyje Sarbievijus atidžiausiai nagrinėja tuos dalykus, kurie priklauso eufonijai ir euritmijai, kalba apie garsines poetinės kalbos puošmenas ir harmoningą poetinės kalbos ritmą. Jis teigia savo mokiniams, kad garsų darna yra grožinės literatūros ypatybė. Ją sudaro skambumo grožis, kuris savo ruožtu suteikia grožinės literatūros kalbai didesnį raiškumą, didesnį emocingumą. Bet poetas turįs vengti kakofonijos, t.y. tokių garsų ir jų junginių, kurie

[16] *Apta pedum connexio et varietas est potissimum carminis elegiaci ornamentum. Iucundissimum vero est dactyli et spondei vicissitudo et quasi temperamentum, neque enim celeres, neque nimis tardi versus videntur*; *PP*, s. 169.

nemaloniai veikia ausį, kurie sunkiai tariami ir pan. Analogiškai poezijai reikšminga ir euritmija, kai melodijai ir intonacijai suteikiamas ritmingumas, kai, kita vertus, tinkamai įvertinama aritmija.

Elegija Sarbievijaus kūryboje

Elegijų Sarbievijus rašė dar prieš suformuluodamas šio žanro teoriją. Žinomi du jo eleginiai eilėraščiai iš XVII a. trečio dešimtmečio pradžios: pirmas – „Elegija Rudaminų laidotuvių proga" (*Elegia in funere Rudominarum*), antras – „Kelionė į Romą" (*Iter Romanum*).

„Elegija Rudaminų laidotuvių proga" buvo parašyta, kai buvo laidojami Jonas ir Jurgis, tėvas ir sūnus, Rudaminos, žuvę mūšiuose su turkais prie Chocimo (1621). Parašyti ją skatino, matyt, poeto vyresnybė, nes Rudaminų giminė buvo jų ordino geradarė (dovanojo dvarą), ir vienas Rudamina, Andrius, būsimasis misionierius Kinijoje, neseniai buvo tapęs jo nariu (1618). Sarbievijus su juo draugavo ir skyrė jam savo odę „Jėzuitui Andriui Rudaminai" (*Ad Andream Rudominam e Societate Iesu*)[17].

Poetas labai gailisi kritusių kovoje vyrų. Tėvas – žymus garsiais ir dideliais žygiais; jis parodęs sūnui garbingą kelią; būdamas labai turtingas, vis dėlto pasilikęs „galingesnis už šventu laikomą auksą" (*sanctoque potentior auro*); statęs bažnyčias, vengęs tuščios šlovės, netroškęs valdžios, o garbę vertinęs tik tą, kuri neatskiriama nuo jo dorybių. Tėvui nenusileidęs ir sūnus: juk jis kovoje dėl tėvynės suvilgęs savo sąnarius purpuro krauju, kai, užsimojęs kardu nukirsti turkų hidros galvas, pats žuvo nuo kardo žaizdų. Jei likimo deivė Parka jo būtų pasigailėjusi, tėvynės priešai būtų dar pažinę jo narsią ranką, karingieji senoliai būtų išvydę daug jo pergalių; jis garsėtų karo žygiais, kaip ir jo likę giminės, kurie savo darbais garsina tėvynę. Bet įvyko tai, kas lemta: ašaros jau nieko nepadės.

Skaitytojas pastebi, kad poetas neišvengė kai kurio panegiriškumo, perdėjimo. Rudaminos nebuvo labai iškilę savo meto visuomenės tarpe. Todėl epitetai, giriantys Rudaminų giminės ginklų garbingumą (*generosa arma*) ir senąsias pergales (*antiquae palmae*) reiškia daugiau poeto pageidavimus negu tikrovę. Žinoma, tikra hiperbolė yra, kai autorius gailesčio ašaras, plaunančias skruostus, lygina su upe (*funerosus amnis*). Apskritai Sarbievijus, kaip jis rekomenduoja elegijų rašytojams, ir pats gana gausiai vartoja epitetus. Taip pat nevengiama ir kitų poetinių priemonių, pavyzdžiui, įasmeninama diena, laidojant tėvą ir sūnų; kreipiamasi į skaitytoją, iš pradžių raginant jį lieti ašaras, o paskui liautis verkus; neapsieinama be antikinės mitologijos: operuojama karo dievo Marso, baidyklių hidrų, likimo deivių parkų įvaizdžiais. Visa tai susiję su vaizduojamu karu ir elegijos herojų žuvimu. Eilutės sustatytos vis dėlto ne visai pagal nagrinėtos euritmijos pagrindus. Čia palyginti daug daktilių, kai tuo tarpu liūdesio pilnas turinys reikalautų daugiau spondėjų. Matyt, poetas ankstyvojoje kūryboje dar nebuvo padaręs tų išvadų, kurias jis suformulavo to dešimtmečio pabaigoje.

Kita elegija – „Kelionė į Romą" – vaizduoja faktą iš paties Sarbievijaus gyvenimo. Jis poetiškai aprašo savo ir keturių draugų – Jono Gruževskio, Oswaldo Krügerio, minėto Andriaus Rudaminos, Mikalojaus Zavišos – kelionę iš Vilniaus į tą miestą.

Nors ir yra kai kurių džiūgavimo tonų (pvz., artėjant prie Romos miesto), eilėraštis elegiškas, nes jame nemaža liūdesio, daug vargo ir nemalonumų, kuriuos patyrė keleiviai.

[17] Plg. Ulčinaitė E., „Sarbievijaus ryšiai Lietuvoje", in: *Literatūra*, 1980, t. 22 (1), p. 35.

Vos išvykęs iš savo krašto, poetas nemaloniai pasijuto nesvetingame liuteroniškame Leipcige. Paskui vargino lietūs, pelkės, karščiai, kelionė pėsčiomis. Sunkiausia buvo, kai kalnuotose ir miškingose vietose keleivius užpuolė plėšikai, kurie, grasindami ginklais, atėmė viską, ką jie vežėsi ir paliko kelyje be nieko. Iš pradžių jiems padėjo aplinkinių kaimų gyventojai, o paskui jų ordino žmonės. Tik taip jie galėjo tęsti kelionę. Bet ir Romoje keleivių laukė nelaimė, nes susirgo kelionės draugas Mikalojus ir mirė. Tai kėlė širdies skausmą bendrakeleiviams ir pačiam elegijos autoriui.

Taigi Sarbievijaus kelionės aprašymas iš tikrųjų yra eleginis, ir ne tik turiniu, bet ir eilėdara. Laiško forma primena anksčiau aptartas Ovidijaus elegijas „Laiškai iš Ponto". Tiesa, Ovidijaus laiškų kelias atvirkštinis – iš Tomų, iš tremties į Romą, o Sarbievijaus – iš to miesto į Šiaurės laukus, tačiau juose yra kai kas bendra. Negalima sakyti, kad „Kelionės į Romą" autorius būtų aklai sekęs antikiniu pavyzdžiu, tačiau šių poetų elegijas jungia bendra eleginė dvasia, noras išryškinti kelionės vargus, skausmą, netekus mylimo draugo. Matyt, tik taip Sarbievijus įsivaizdavo antikinių autorių sekimą.

Kaip ir pirmoje elegijoje, Sarbievijus ir antrojoje rūpestingai parenka epitetus. Jų čia gausu. Epitetais poetas reiškia savo jausmus ir perteikia daikto ar situacijos vertinimą. Todėl jam liuteroniška Saksonija – „nepatikima karalystė" (*infida regna*), nuvargusias nuo ėjimo kojas vadina „sunkiomis" (*graves... pedes*), užpuolus plėšikams, kepurę jam pakėlė „piestu atsistoję plaukai" (*surrecto crine*), plėšikų kalba „barbariška" (*barbara lingua*) ir pan. Tačiau ta pati kalba kaimiečių, suteikusių pagalbą, lūpose, nors ir svetima, bet buvo „draugiška" (*hospita*) ir t.t. Apskritai epitetai visi pritaikyti situacijai ir ją pavaizduoja bei paryškina. Jie šiai su neryškiu siužetu poezijai suteikia įvairumo ir emocingumo.

Elegijoje netrūksta hiperbolizavimo, noro sukurti eleginę dvasią. Sunku net patikėti, jog autorius būtų toks bailys, kad po apiplėšimo raudotų, ne savo balsu šauktų, dejuotų:

Quos ego tunc gemitus, aut quae suspiria fundi!

Labai verksmingi pasirodo ir visi kaimiečiai, iš kurių akių, kai tik jie sužinojo apie apiplėšimą, pasipylęs tikras ašarų lietus (*imber*). O kiek ašarų poetui reikėjo, kai mirė jo draugas Mikalojus? Čia neužteko visų jo paties ašarų atsargų: panašiai kaip ir anoje elegijoje, jis kviečia į pagalbą upelius ir upes ir pro Romos miestą tekantį Tiberį. Toks didelis hiperbolizavimas suteikia šiai poezijai dirbtinumo. Reikia manyti, kad čia turėjo įtakos Sarbievijaus jaunystės poetinė nuotaika, kai jis mėgo viską didinti, alegorizuoti. Šią poetinę manierą jis pasmerkė vėliau savo poetikoje.

Ir nagrinėjamoje elegijoje, suprantama, įprasta eilėdaros forma – eleginis dvieilis. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ir elegijos teorijoje Sarbievijus nurodinėjo, ir šioje elegijoje praktiškai iliustruoja, jog pentametrui suteikiama didingumo, jei jo pirmoji, ligi cezūros, dalis užpildoma vienu spondėjiniu žodžiu:

Pultipolitano sacra Lycea deo

Indeplorati corporis ardor erat ir t.t. – *Imperturbatae..., Indeclinatus, Evitaturam, Depraedatrices.*

Ką galima pasakyti apie Sarbievijaus elegijos teoriją ir praktiką? Nors jo eleginiai eilėraščiai rašyti gerokai anksčiau, pastebima, kad poeto praktika ir teorija neprieštarauja, daugeliu atvejų sutampa. Gal tik poetikos reikalavimo laikytis nuosaikumo bei aukso vidurio dar nebuvo siekiama pirmame kūrybos laikotarpyje rašytose elegijose, nes čia kai kur linkstama labai hiperbolizuoti.

Pastabos dėl literatūros dėstymo metodikos

Taigi turėjome progos įsitikinti, kad Sarbievijus savo elegijos teorijoje daugiausia dėmesio skiria formos elementams. Tai būdinga ir visai jo poetikai. Ji visa skirta moksleiviams, kuriems reikalinga įsisavinti poezijos rašymo meną, taip pat trumpiausiu būdu perimti geruųjų autorių kūrybinę praktiką.

Anksčiau minėtas jėzuitų provincijolo potvarkis buvo išleistas tais metais, kai Vilniaus akademijoje dėstė Sarbievijus. Galimas daiktas, kad dėstytojas rekomendavo savo klausytojams paskaityti ir pačius romėniškus elegijų originalus. Savo ruožtu jėzuitų viršininko įrašas turėjo būti lyg įspėjimas per daug humanistiškai nusiteikusiam poetikos dėstytojui, kuris, vadovybės požiūriu, per daug įsileido į antikinius autorius, kad reikėjo net uždrausti juos laikyti „neapvalytus" kolegijos bibliotekoje.

Toks rezervuotas nusistatymas prieš pagonišką Antiką, prieš jos filosofiją bei moralę buvo būdingas tuo metu ne tik Vilniaus akademijai, ne tik jėzuitų ordinui, bet ir visai Katalikų Bažnyčiai. Visuotiniame Tridento Susirinkime buvo pasisakyta prieš antikinius autorius, nes jie darą blogą įtaką jaunimui. Net ir Katalikų Bažnyčios priešininkai protestantai, veikiami aštrių ideologinių kovų, dėl tų pačių motyvų ne mažiau nepalankiai žiūrėjo į pagoniškuos poetus, jų vaizdus ir idėjas. Humanistinis entuziazmas, skatinęs kuo labiau įsisavinti antikinį kultūros palikimą, XVI a. antroje pusėje ir XVII a. pirmoje pusėje buvo gerokai prigesintas. Įsisiūbavus ideologinei kovai, į pirmą vietą iškilus religiniams bei politiniams reikalams, humanistinis judėjimas vis labiau ėmė patekti bažnyčių įtakon. Ir XVII a. pradžioje niekas neneigė, kad antikiniai rašytojai, filosofai, menininkai yra autoritetai, tačiau buvo stengiamasi tenkintis formaliąja jų raštų puse, o turinio atžvilgiu, panašiai kaip to Lietuvos jėzuitų provincijolo, buvo reikalaujama apvalyti, kad savo nuodėmingomis mintimis bei vaizdais negadintų jaunuomenės, „netemdytų proto ir neapsunkintų sąžinės".

Taigi dėl visų tų bendrų tendencijų bei varžymų kūrėsi savitas, formalus antikinių autorių įsisavinimo bei panaudojimo savo kultūros poreikiams būdas. Mokyklose nebuvo skaitomi patys kūriniai, o tik jų dalys, likusios po „apvalymo", sudarinėjamos vadinamosios *eruditiones*, t.y. poezijos ištraukų, sentencijų, literatūrinių bei istorinių realijų, posakių rinkiniai, skirti moksleiviams. Atgijo kadaise Auzonijaus pradėta vadinamoji „skudurinė poezija" (*centones*), kuri iš antikinių autorių ištraukų sulipdydavo krikščioniško turinio poeziją, pavyzdžiui, iš Vergilijaus „Eneidos" eilučių – poemą apie Mariją.

Kuriant dirbtinę poeziją, prireikdavo ir žodynų. Žinomas Katalikų Bažnyčios veikėjas jėzuitas Antonio Possevino rekomendavo lotynų kalbos, tuo metu neišvengiamos kiekvienam apsišvietusiam žmogui, mokytis ne iš „netinkamos" savo turiniu klasikinės literatūros, o iš žodynų. Prieš akis jis turi visų pirma garsųjį *kalepiną*[18]. Šis žodynas nuo XVI a. antros pusės imtas labai plėsti, buvo paverstas septynių ir net daugiau kalbų žodynu. Jame buvo pateikiama ne tik pagrindinių žodžių, bet ir ištraukų iš klasikinės literatūros, iš Bažnyčios autorių, ano meto katalikiškų rašytojų, sentencijų, sinonimų ir pan. Taigi kalepinas pasidarė lyg vadovėlis, skirtas kalbų, ypač lotynų kalbos, besimokančiam jaunimui. Iš tokių pagalbinių priemonių buvo galima tobulinti savo stilių, nepakenkiant „sielos išganymui".

[18] Šis žodynas taip pavadintas pagal autoriaus Ambrogio Calepino pavardę, kuri virto bendriniu žodžiu. Pirmą kartą žodynas išleistas 1502 m., paskui buvo leidžiamas daugelyje vietų ir labai daug kartų. Geriausiu laikomas Padujos 1758 m. septynkalbis kalepinas. Prie žodyno plėtimo bei papildymo yra prisidėję daug žymių ano meto filologų.

Atrodo, kad tokios priežastys ir tikslas galėjo paskatinti ir Konstantiną Sirvydą sudaryti savo žodyną. Žodynas, kaip pažymima 1642 m. leidimo įžangoje, skiriamas uoliai besimokantiems rašto moksleiviams (*intra Grammaticos cancellos desudantibus*) ir geidžiantiems geresnio literatūrinio išprusimo (*ad politiorem literaturam aspirantibus*). Tokia literatūrine prasme sakoma, jog žodyne reikia paieškoti lotyniškų žodžių, reikalingų savo gimtųjų kalbų posakiams išreikšti (*unde commode Latina verba ad vernaculas vestras dictiones reddendas peteretis*). Žodynas visų pirma turi, kaip mano autorius, nutiesti lygiausią kelią į didįjį lotynų kalbos lobyną, kuris yra laikomas poezijos ir iškalbos giliausiose saugyklose (*quo velut duce ad amplissimos in Poetices et eloquentiae adytis reconditos linguae Latinae thesauros viam vobis planissimam munietis*). Taigi Sirvydas taip pat turi tikslą – padėti įsisavinti poetinę bei retorinę kalbą. Todėl jis ir giriasi, jog papildęs bei patikslinęs vėlesnį leidimą pasakymais bei sinonimais. Matyt, kad ir šis žodynas atliko kalepino vaidmenį.

Suprantama, kad tokiu formaliu Antikos adaptacijos bei interpretacijos metodu buvo neįmanoma visiškai įsisavinti senosios kultūros palikimo. Nors XVII a. pradžioje nuolat buvo deklaruojamas reikalavimas sekti antikiniais pavyzdžiais, tačiau to negalima buvo padaryti dėl religinių varžymų. Tai matome ir iš to, kad Sarbievijus, pasirinkęs šios poetikos dalies apie elegiją vadovu Ovidijų, visai neliečia šio poeto pirmojo kūrybos laikotarpio elegijos meilės tematikos, kaip nesiderinančios su religinės moralės reikalavimais. Nepriimtinų antikinės kultūros elementų išvengti jam padėjo ir dėmesio nukreipimas į formą. Šiuo atžvilgiu jis iškelia kai kurių įdomių dalykų iš epitetų, žodžių atrankos, ypač eufonijos bei euritmijos sričių. Tačiau pažintinės medžiagos iš Antikos jis pateikia nedaug. Apskritai to meto Lietuvoje Senovės Graikijos ir Romos vidaus bei viešasis gyvenimas, realijos buvo menkai žinomos. Antika čia labiau pradėta domėtis ir ją studijuoti tik pojėzuitiniu laikotarpiu (Gabrielis Groddeckas ir kt.).

1983

Dėl Kristijono Donelaičio literatūrinių studijų

Kristijonui Donelaičiui, originaliam ir talentingam rašytojui, didelės įtakos, be abejonės, bus turėjusi jo lankytoji mokykla, kur jis išmoko kalbų, leidusių jam tiesiogiai susipažinti su klasikiniais ir savo meto grožinės literatūros kūriniais, kur jis gavo pirmąsias literatūros mokslo žinias, įgijo pirmuosius literatūrinio darbo įgūdžius.

Susipažinimas su Donelaičio laikų pradine mokykla („šiuile") rūpimu klausimu mums nedaug teduoda medžiagos, nes anuomet pradinėse Rytų Prūsijos mokyklose tebuvo mokoma vien skaitymo. Pagrindinius vadovėlius čia sudarė katekizmas ir Biblija, tiksliau – jos ištraukos. Jei tų knygų mokyklai kartais pritrūkdavo, vietos pastorius pats parengdavo panašaus pobūdžio vadovėlius. Per giedojimo pamokas būdavo naudojamasi lietuviškomis psalmių ir giesmių knygomis. O rašymo įgūdžiais Prūsijos pradinė mokykla visai nesirūpino. Buvo tik siekiama, kad būsimieji monarchijos valdiniai pramoktų paskaityti ne vien religinius raštus, bet ir valdžios potvarkius.

Pagrindinį literatūrinį išsimokslinimą Donelaitis gavo Knypavos (Kneiphofo) aukštesniojoje mokykloje, kurioje jis mokėsi penkerius metus (1731–1736), Karaliaučiaus universitete, kur studijavo dar ketverius metus (1736–1740), ir ten veikusiame lietuvių kalbos seminare. Šis lietuvių kalbos seminaras ir bent kiek vėliau (1727) prie Halės universiteto įsteigtasis turėjo pagilinti Rytų Prūsijon skiriamų mokytojų ir evangelikų-liuteronų bažnyčių kunigų lietuvių kalbos žinias.

Apie Donelaičio lankytų mokymo įstaigų veiklą, jų programas tiesioginių žinių nedaug teišliko. Todėl, norint atkurti poeto mokyklinę aplinką, reikia atkreipti dėmesį į analogines mokymo įstaigas, apie kurias išliko kiek daugiau istorinių duomenų. Prie tokių priklauso Halės mokyklos, tuomet laikytos pavyzdinėmis, kuriomis sekdamos tvarkydavosi kitos, jų tarpe ir Karaliaučiaus. Be to, yra likę žinių ir apie bendrą to meto moksleivių bei studentų literatūrinį pasirengimą, apie vadovėlius bei mokymo metodus. Bet kuri mokykla negalėjo būti labai skirtinga nuo Donelaičio lankytos, nes Prūsijos valdžia itin rūpestingai ir pedantiškai reglamentuodavo mokyklų, kaip ir daugelio kitų gyvenimo sričių, pobūdį ir darbą.

Anuo metu tiek mokykloje, tiek visuomenės bei kultūros gyvenime vyko smarkūs pakitimai. Svarbiausia – keitėsi požiūris į senojo tipo mokyklą, kartu ir į senąją literatūrą.

Ligi tol Prūsijos mokyklose, neišskiriant ir Knypavos, kurioje mokėsi Donelaitis, dėstomoji kalba buvo lotynų kalba. Tą pat reikia pasakyti ir apie universitetą. Tik apie amžiaus vidurį mokyklose daugiau teisių pradėjo įgyti gimtoji kalba. Tuo metu, kai mokėsi Donelaitis, apskritai vyravo konservatyvi pažiūra į mokyklos dėstomąją kalbą[1]. Antai 1721 m. Halės pedagogiumo nuostatai – „Karališkojo pedagogiumo pagerintas metodas" (*Verbesserte Methode des Paedagogii Regii*) – reikalavo, kad mokiniai lotyniškai kalbėtų ne tik klasėje, bet ir mokyklos patalpose,

išeidami iš jų ir kiekviena kita proga. Tie nuostatai nukreipti prieš lotynų kalbos priešininkus (vadinasi, jų jau buvo) ir pataria jų neklausyti. Ir Knypavos mokykloje buvo rūpinamasi, kad mokiniai gerai išmoktų lotynų kalba, skaitytų antikinius autorius. Kaip tik apie tuos metus, kai Donelaitis įstojo į Knypavos mokyklą (1731), iš Karaliaučiaus universiteto bibliotekos šiai mokyklai buvo perduota nemaža klasikinių autorių ir humanistų knygų[2].

Tad galima padaryti išvadą, kad mokykloje Donelaitis skaitė, rašė ir kalbėjo lotynų kalba, kad jis buvo susipažinęs su antikine literatūra.

To meto mokyklose buvo skaitomi beveik visi šiandieną žinomi antikiniai, ypač romėnų, autoriai. Tad suprantama, kad ir Donelaitis daugiau kreipdavo dėmesio į romėnų rašytojus. Romėnų literatūros vyravimas kultūriniame to meto gyvenime dar nebuvo pasibaigęs. Tik XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje Vokietijoje, Rusijoje ir Lietuvoje pasireiškė kita tendencija, pradėjusi į pirmą vietą kelti graikų autorius. Šis kultūrinis judėjimas istorijoje žinomas neohumanizmo vardu. Tad jis Donelaičio, ypač jo mokymosi metais, dar nebuvo palietęs.

Donelaitis ir pats mini romėnų autorius, visų pirma Vergilijų. Pripažintas klasiku savo amžininkų, buvęs mėgstamas Renesanso bei Klasicizmo epochose, Vergilijus išlaikė savo įtaką ir Donelaičio mokymosi metais. Epinės bei didaktinės poezijos atstovai vienaip ar kitaip rėmėsi Vergilijaus kūrybine praktika, naudojosi jo poetinėmis priemonėmis.

Tad nenuostabu, jei viename laiške savo pažįstamam Donelaitis dviem atvejais pacitavo Vergilijaus žodžius: *O mihi praeteritos referat si Jupiter annos!*; *Tytire! tu patulae recubans sub tegmine fagi*[3].

Be to, Donelaitis apie Vergilijų ir jo eiles kalba laisvai ir citatas pateikia tokiu būdu, kad galima aiškiai matyti, jog kai kurie Vergilijaus kūrybos posakiai buvo visiems žinomi, visų vartojami, kad jie buvo įėję į kasdienę to meto kultūrinę apyvartą.

Donelaičio laiškas, kuriame minimas Vergilijus, buvo rašytas 1777 m., bet tai, kad Donelaitis pripažino Vergilijaus autoritetą jau nuo pirmųjų savo kūrybinių bandymų, rodo jo hegzametrai. Iš Donelaičio hegzametrų tyrinėjimo matyti, kad jis savo poezijos originalų turinį įvilko į vergiliškos eilutės formą, pritaikęs ją lietuvių kalbos reikalavimams ir savitumams.

Antra vertus, ne mažiau įdomūs už teikiamą pagarbą Vergilijui yra Donelaičio komentarai prie cituotųjų „Eneidos" ir „Bukolikų" eilučių. Į juos paprastai mažai kreipiama dėmesio, bet jie tyrinėtoją įveda į tą literatūrinę diskusiją, net kovą, kuri išsivystė to meto mokykloje ir gyvenime, būtent kokiu laipsniu ir kokiu atžvilgiu sektini antikiniai autoriai. Konservatyvaus ir siauro požiūrio švietimo ir kultūros veikėjai antikinius rašytojus laikė sektinais visais atžvilgiais, net pamėgdžiotinais, o pažangesnės ir platesnės minties žmonės teigė, jog mokymosi iš antikinių autorių nereikia suprasti raidiškai ir aklai, kaip vien formų kopijavimo, bet išlaikyti ir įsisavinti jų dvasią bei turinį, įnešant į jų kūrybinę praktiką pakeitimų, susijusių su naujo gyvenimo reikalavimais. Pavyzdžiui, tuo metu gerai žinomas vokiečių literatūros teoretikas, klasicizmo šalininkas ir propaguotojas Johannas Christophas Gottschedas savo darbe „Racionaliosios iškalbos pagrindai" (*Grundriss zu einer vernunftmässigen Redekunst*) graikus ir romėnus laiko savo mokytojais, tačiau siūlo ne vergiškai perimti jų formas, o įsisavinti vertingąjį turinį. Gottschedas pastebi, kad prie graikų ir romėnų klasikų reikia prieiti ne su tuščia galva, o gerai

[1] Kai kur Vokietijoje dar XIX a. pradžioje nepalankiai buvo žiūrima į gimtąją kalbą; plg. Kirchner A., *Die Landesschule Pforta in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Naumburg, 1843, S. 62, kur pateikiamas 1801 m. pavasario semestro planas. Jame visai nėra vokiečių kalbos. Yra lotynų, graikų, prancūzų kalbos, tikyba, matematika, filosofija, retorika.

[2] *Geschichte der Stadtbibliothek zu Königsberg*, Königsberg, 1929, S. 49–50.

[3] „O, kad Jupiteris grąžintų man prabėgusius metus"; „Titire, tu, kuris ilsies sau po plačiašakiu skroblu."

apsiginklavus visais savo meto mokslais, su brandžia protavimo galia, geru apsiskaitymu ir pasaulio pažinimu. Antraip, jo manymu, bus tik nevykęs grabaliojimasis po jų raštus, mažai teduodantis naudos. Ši tendencija juo toliau, juo daugiau rado šalininkų tarp Antikos gerbėjų.

Įdomu, kad Donelaitis yra šių pastarųjų Antikos vertintojų tarpe. Tai aiškiai matyti iš minėto laiško. Pacitavęs Vergilijaus „Eneidos" eilutę apie vieno asmens pageidavimą Jupiteriui padedant atgauti jaunystę, Donelaitis rašo: „Manau bent, kad tuomet, kai tai buvo parašyta, dar nežinojo daugelio dalykų pasaulyje, apie kuriuos tik dabar tesužinota ir kurie vis labiau daros pažįstami. Jei tai iš tikrųjų Vergilijus, kuris kažką taip besiskundžiant mini, tai bus jau praėję daugiau kaip pusantro tūkstančio metų. Ir jeigu jis tebegyventų dar mūsų laikais kaip apšviestas, tikras krikščionis, o kaip pasikeistų jo „Iliada" ir kokia graudžia dejone skambėtų jo „Bukolikos", į švelnius tonus įsimaišius disonansiniams, kaip juos vadina muzikos žinovai.

„Tytire! tu patulae recubans sub tegmine fagi" gautų visiškai kitą toną, negu, pasak Vergilijaus, savo švilpyne traukė Titiras"[4].

Taip Donelaitis kalbėjo jau savo gyvenimo pabaigoje. Bet šios tendencijos jis laikėsi ir ankstesniais metais. Geriausias šio savarankiškumo liudijimas yra poetinė jo kūryba, kurioje jis aklai nesekė ir nekopijavo antikinių rašytojų, o naudojimąsi jų tradicijomis suprato plačiai ir kūrybiškai. Todėl dar niekam nėra pavykę bent kiek įtikinamiau įrodyti Donelaičio priklausomybės, pavyzdžiui, nuo Hesiodo ar net žymesnio Vergilijaus sekimo.

Iš antikinės literatūros teorijos veikalų Donelaičiui universitete, kaip žinoma, ypač atidžiai teko studijuoti Horacijaus „Poezijos meną" (*Ars poetica*). Ir tai visai neatsitiktina. Juk aukščiausio įvertinimo Horacijaus „Poezijos menas" susilaukė Prancūzijoje, taip pat ir Vokietijoje kaip tik Klasicizmo laikais. To meto literatūros teoretikams ir praktikams ypač patiko Horacijaus pagarba protui, jo racionalizmas. Kaip tik tokia tendencija vyravo ir to meto ideologijoje. Remdamasis filosofo René Descartes'o racionalistine doktrina, Nicolas Boileau parašo savąjį „Poezijos meną" (*Art poétique*, 1674), kur atkuria ne tik Horacijaus didaktinės poemos antraštę, bet ir daugelį minčių bei posakių, išreikštų kai kur net pažodžiui. Boileau dar ryškiau negu Horacijus iškelia proto reikšmę poezijoje ir apskritai mene. Protą Boileau pripažįsta svarbiausiu kūrybos šaltiniu ir poezijos pagrindu, o tiesą laiko kiekvieno meno kūrinio pasisekimo laidu. Jam priklauso žodžiai: „Niekas nėra gražiau už tiesą, tik tiesa yra maloni" (*Rien n'est beau que le vrai: le vrai seul est aimable*). Kaip ir Horacijus, Boileau neneigia, jog poetui būtina turėti įgimtą talentą, gauti įkvėpimą, būti originaliam, bet tie poeto individualybės bruožai sunkiai derinosi su vienvaldžio proto vaidmeniu. Buvo literatūros teoretikų (pvz., Bernard'as Le Bovier de Fontenelle'is), kurie abejojo tokių poezijos nuostatų tikslingumu, tačiau ligi XVIII a. pabaigos prancūzų literatūroje vyravo protas.

Gottschedas Horacijų taip pat vertino kaip didelį literatūros teorijos žinovą, puikų poezijos meistrą. Apskritai Horacijų jis laikė „viena iš šviesiausių savo meto galvų". Viskas, ką jis yra pasakęs apie poeziją, pagal Gottschedą, „aukščiausiu laipsniu protinga", todėl nuo jo „Poezijos meno" literatūrinių priesakų nė vienam poetui esą nevalia nutolti nė per plauką, jeigu jis nenorįs pasitraukti nuo tiesos, gamtos ir sveiko proto. Norėdamas padaryti Horacijaus veikalą „Poezijos menas" prieinamą platesniems skaitytojų sluoksniams, Gottschedas dar kartą (anksčiau už jį buvo išvertęs Ekhartas) jį išvertė į vokiečių kalbą (1737) ir parengė komentarus, kad šis antikinis literatūros mokslo veikalas, visiems reikalingas ir būtinas, galėtų būti skaitomas ne tik mokyto, bet ir pradedančio literato.

[4] Cit. iš *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 196.

Tokios literatūros teorijos mintys vyravo Donelaičio studijų metais, ir poetas jų negalėjo nežinoti. Jos yra turėjusios įtakos jo kūrybai, ypač skatino jos originalumą, nes Horacijus buvo bet kokio vergiško sekimo literatūroje priešas.

Antras kultūrinis faktorius, su kuriuo Donelaičiui teko susidurti mokymosi ir studijų metais, – tai gimtosios kalbos įteisinimas mokyklose. Donelaitis palaikė pažiūrą, kuri rėmė gimtosios kalbos teises mokyklose, ir, nepaisant griežto konservatorių lotynistų priešinimosi, ši pažiūra ilgainiui nugalėjo. Iš tikrųjų gimnazijose ir universitetuose lotynų kalba pamažu ima užleisti vis daugiau vietos liaudies kalbai. Rytų Prūsijoje daugiau teisių gauna ir lietuvių kalba: čia steigiama daugiau mokyklų, susirūpinta lietuvių kalbos grynumu, jos išlaikymu, pasirodo pirmosios pasaulietinės lietuvių literatūros knygos (pvz., Jono Šulco išverstos Ezopo pasakėčios, 1706). XVIII a. pirmoje pusėje vokiečių kalba, kaip dėstomoji, ima įsigalėti gimnazijose ir universitetuose. Jau 1711 m. kai kurie Halės universiteto profesoriai pradėjo skaityti paskaitas vokiečių kalba. Getingeno universiteto profesoriaus J. Gessnerio nuomonė, pasakyta apie XVIII a. vidurį, būdinga visam šiam judėjimui. „Vokiečių kalba, – sakė jis, – padarė didelę pažangą ir greitu laiku ėmė vyrauti. Šiuo metu [t.y. 1742 m.] net karaliaus įsakymai nebeįveikia įpročio dėstyti vokiečių kalba." Panašia dvasia, keldamas reikalą vartoti gimtąją kalbą, net gėdindamas savo tautiečius dėl to, kad jie puikiai kalba senosiomis ar užsienio kalbomis, tačiau menkai moka gimtąją, pasisako ir Gottschedas[5]. Bet tai dar nereiškia visiškos gimtosios kalbos pergalės. Tik apie XVIII a. pabaigą vokiečių kalba, kaip dėstomoji, galutinai įsigalėjo mokyklose. Tačiau ir Donelaičio mokymosi metais jau vyko toji mokyklos demokratizacija ir plėtėsi jos įtaka. Apskritai jau pirmoje XVIII a. pusėje prasideda tam tikras vokiečių kultūros atgimimas, o antra šio amžiaus pusė pasižymi tikru vokiečių literatūros suklestėjimu. Visa tai savo ruožtu skatino Donelaitį lietuviškai kūrybai, kovai dėl lietuvių kalbos teisių, kaip tai aiškiai matyti iš jau minėto laiško, kur adresatui patariama: „Neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte; taip pat jokio paaukštinimo vokiškame krašte nepriimti".

Tai, kas vyko vokiečių mokyklose, atsispindėjo ir Donelaičio pasisakymuose dėl ortografijos. Donelaitis mini, kad jis anksčiau į ją nekreipęs dėmesio, ir iš konteksto matyti, kad jis gailisi toje srityje atsilikęs: „Aš dažnai lietuviškai ortografiniu atžvilgiu rašiau prastai, nes nekreipiau į tai dėmesio. Bet kalbėjau gerai" (įrašas 1758 m. metrikų knygoje). Tačiau tai būdinga ne tik Donelaičiui ir jo išeitajai mokyklai, bet ir vokiečių mokyklos raidai XVIII a. pirmoje pusėje.

Dėl gimtosios kalbos įsitvirtinimo mokyklose kilo reikalas tobulinti rašybą. Anksčiau, kai mokyklose vyravo lotynų kalba, šis klausimas tebuvo antraeilis, mažai aktualus. Bet jau XVIII a. pirmoje pusėje buvo aiškiai pajusta, jog mokiniai ir studentai labai blogai rašo gimtąja kalba. Pavyzdžiui, Augustas Hermannas Francke skundėsi, kad jo metu teologijos studentai nesugebėdavę net laiško vokiečių kalba teisingai ortografiniu atžvilgiu parašyti. Todėl jis paskatino Halės pedagogiumo inspektorių J. Frajerį parašyti „Nurodymus dėl vokiečių ortografijos" (*Anweisung zur deutschen Orthographie*, 1722). Apie tą laiką pasirodė ir daugiau ortografijos vadovėlių. Šis klausimas neužmirštas ir vėliau[6].

Donelaičio pasisakymas apie ortografiją ir susirūpinimas ja būdingas ne tik jam pačiam, rašančiam lietuvių ir vokiečių kalbomis. Tai buvo bendras kultūros reiškinys, rodąs vis didėjantį rūpinimąsi gimtąja kalba. Vokietijoje, be minėtų pastangų išsilaisvinti iš siaurai tesuprantamų

[5] Gottsched J. C., *Grundlegung der deutschen Sprachkunst*, (mokyklinis leidimas, 1753). Plačiau apie gimtąją kalbą to meto vokiečių mokyklose žr. Mathias A., *Geschichte des deutschen Unterrichts*, München, 1907, S. 96.

[6] Plg. Mathias A., *op. cit.*, S. 113–123.

antikinių kalbų įtakos, prasidėjo kova taip pat su prancūzų kalbos ir kultūros įtaka, o Donelaičiui ne mažiau svarbu buvo iškelti ir ginti lietuvių kalbą vokiečių valdomame krašte.

Labai svarbus klausimas – kaip Donelaičio laikais buvo suprantama poezija mokyklose ir kaip pats Donelaitis ją suprato. Juk jis gyveno ir kūrė prieš du šimtmečius, todėl daugelis dalykų tada buvo vertinama kitaip negu šiandien.

Poezijos terminas dabar suprantamas dvejaip: arba kaip eiliuotos grožinės literatūros rūšis, arba kaip visa grožinė literatūra. Pirmas, siauresnis, poezijos supratimas įsivyravo tik nuo romantizmo laikų, kai ypač buvo iškelta lyrika. Tad Donelaitis ir jo meto rašytojai bei literatūros teoretikai pagal seną tradiciją poezija vadino visą grožinę literatūrą. Bet ne tik lyrikai Donelaitis neskyrė svarbesnės reikšmės grožinėje literatūroje, o ir plačiąja prasme poezijai nedavė tokio savarankiškumo, koks teikiamas jai dabar. Kaip rodo to meto mokyklų programos ir vadovėliai, grožinė literatūra buvo jungiama su iškalbos menu, paverčiama lyg ir jos tarnaite. Mokyklose svarbiausiu dalyku būdavo laikoma ne poezija ir poetika, o oratorija (retorika). Toks tuo metu vyravo skonis. Be to, lėmė ir praktiniai sumetimai. Juk mokyklos visų pirma rengė pastorius – kalbėtojus, įtikinėtojus gyvu žodžiu, o ne rašytojus – knyginius žmones, kuo mes juos laikome dabar. Todėl anuomet buvo plačiai manoma, kad tik lydėdama kalbėtoją, būdama lyg iliustratore oratoriaus minčiai, poezija betarpiškai gali sėkmingai veikti klausytojus. Todėl poezija pirmiausia buvo laikoma minties reiškėja. Tai siauras, racionalistinis poezijos supratimas, bet tuo metu jis buvo įsigalėjęs. Kai kas dėl to net skundėsi. Pavyzdžiui, minėtas Frajeris savo vadovėlyje „Pirmasis ir trumpiausias nurodymas dėl vokiečių iškalbos" (*Erste und allerkürzeste Anweisung zur deutschen Beredsamkeit*) rašė: „Jeigu turėsime galvoje poeziją, tai ji tiek vokiečių, tiek kitų tautų labai blogai panaudojama, tačiau iš tikrųjų ji yra kilni aukščiausiojo dovana"[7].

Matyt, dėl iškalbos vyravimo žodžio mene ir apie Donelaitį išliko daugiau žinių kaip apie kalbėtoją, negu apie poetą. Antai oficialiame bažnyčių vizitatoriaus liudijime pažymima, jog Donelaitis lietuviškus pamokslus sakydavęs „su dideliu meistriškumu", giriama jo iškalba. Tokia dvasia samprotauja ir pats Donelaitis. Pabrėždamas lietuvių sugebėjimą pastebėti kalbos konstrukcijos ir tarties ydas, sieja jį pirmiausia ne su hegzametru, o su iškalbos menu: „Aš prašau, kad kiekvienas [...] tvirtai įsisąmonintų, jog lietuviai iš tikrųjų neturi prasto skonio ir jog menkiausią konstrukcijos ar tarties ydą tuojau pajaučia. Aš turiu pavyzdžių iš patyrimo. Vienas žymus žmogus, puikiai mokąs lietuviškai, kartą man pasakė: Aš esu girdėjęs pamokslą, kurio žodžiai buvo visi lietuviški, bet aš nesupratau, ką ten sakė"[8]. Todėl spėjimas, kad Donelaitis savo eiles skaitydavo per pamokslus, atrodo, visai pagrįstas.

Poezija, būdama tokiame santykyje su iškalba, įgijo tam tikrų ypatybių. Visų pirma joje buvo iškelti į pirmaujančią vietą didaktiniai žanrai (pasakėčia, satyra, didaktinė poema), o lyrika nustumta į antrą vietą. Net vadinamojoje aukštojoje lyrikoje (odėje, himne) lyrizmas paprastai būdavo pakeičiamas retorika. Kokia vieta buvo skiriama didaktikai, konkrečiai matyti iš to meto literatūros mokslo darbų ir mokyklų veiklos.

Trečiame XVIII a. dešimtmetyje ir Donelaičio studijų metais literatūroje bei mokykloje didelį autoritetą buvo įgijęs minėtasis Gottschedas su savo veikalu „Kritinės vokiečių poetikos apmatai" (*Versuch einer kritischen Dichtkunst*, 1729, 1737) ir kitais darbais. Šioje klasicistinėje poetikoje jis tarp daugelio kitų dalykų išdėsto ir kalbėtojo bei poeto tikslus, kurių esą trys: arba pamokyti, arba palinksminti, arba sujaudinti klausytojus. Kiekvienu atveju poetas (kaip ir

[7] Plg. *Ibid.*, S. 176.

[8] Cit. iš *Kristijono Donelaičio rankraščiai*, par. Leonas Gineitis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 47.

kalbėtojas) turįs pasirinkti atitinkamą stilių. Pirmu atveju (šis atvejis mus labiausiai domina dėl Donelaičio kūrybos) poetas naudojasi natūraliuoju, arba žemuoju, išraiškos būdu, vartodamas tik paprasčiausią kasdienio gyvenimo kalbą ir pasakymus. Taip darą istorikai ir didaktiniai rašytojai pamokymui skirtoje poezijoje, taip pat kalbėtojai įvadinėse dalyse, paaiškinimuose ir įrodymuose. Natūralusis, arba žemasis, stilius, anot Gottschedo, skiriasi nuo prozos kai kuriomis minčių puošmenomis, tačiau jis aukštai nepakyla ir tenkinasi saikinga apdaila. Gottschedas atskirai pažymi, kad žemasis stilius yra kaip tik tas poetinės kalbos būdas, kuriuo taip meistriškai naudojosi romėnų pasakėtininkas Fedras. Įdomu, kad ir Vergilijaus „Eneidą" Gottschedas priskiria žemajam stiliui[9]. Ir tai būdinga, rodos, tik jam. Vadinasi, pasakėčią bei didaktinę poeziją jis susieja su epu, panašiai kaip ir Donelaitis savo pasakėčias ir „Metus" siejo su Vergilijaus hegzametrais. Šiuo požiūriu žymiausio vokiečių klasicizmo teoretiko ir Donelaičio nuomonės sutampa, o tai yra vienas iš įrodymų, kad „Metų" autorius neatsitiktinai pasirinko hegzametro eilėdarą, nes jis laikėsi tam tikros literatūrinės mokyklos, būtent klasicizmo poetikos principų.

Kartais keliama abejonė, kaip Donelaitis dėl savo stiliaus, dėl jo poemoje vartojamų grubių žodžių, kuriuos redaktoriai dargi ne visada drįsdavo palikti „Metų" leidimuose, skirtuose platesniam skaitytojų ratui, galėjo derintis su klasicizmo poetika, keliančia aukštąjį, aristokratinį, stilių. Tačiau Klasicizmas kalbos stiliaus atžvilgiu nei teoriškai, nei poetine praktika toli gražu nebuvo vienalytis. Kaip matėme, šalia aukštojo stiliaus reikalaujama ir žemojo. Vienas stilius yra rekomenduojamas tuo atveju, kai poetas nori įtikinti, kitas – kai palinksminti, o dar kitas – kai reikia kelti klausytojų jausmus. Klasicizmo literatūroje yra žinoma rašytojų, kurie tyčia puoselėjo žemąjį stilių ir vartojo vulgarius žodžius kaip atsvarą išpūstam aukštosios poezijos stiliui[10]. Todėl, lyginant Donelaičio kūrybą stiliaus atžvilgiu su kurio nors kito to meto rašytojo kūryba, į šias aplinkybes nedera neatsižvelgti. Tad visiškai atriboti jį nuo klasicizmo literatūrinės mokyklos vargu ar galima.

Gottschedas pasisako už tai, kad jaunai vokiečių poezijai daug gali duoti jos palyginimas su antikiniais poetais. Taip jie galį pakelti vokiečių poeziją iš primityvumo, kuriame ji, dar neiškopus iš pradinės raidos stadijos, tebesanti. Todėl jis rekomenduoja (panašiai kaip ir Donelaitis) neatskirti antikinės ir vietinės poezijos nepraeinama siena, o slopinti kovą, kuri vyksta tarp lotynistų ir naujųjų kalbų mokytojų. Gottschedas pasišovė vienus ir kitus suvienyti, remdamasis principu: tai, kas tikrai gražu, gražu visomis kalbomis[11]. Tad ir Donelaitis, rašydamas poemą lietuvių kalba, neprieštaravo šiam Gottschedo iškeltam principui ir pasistengė suvoktą grožį išreikšti gimtąja kalba. Pradėjęs savo kūrybą, greičiausiai, pasakėčiomis, kiek vėliau parašęs „Pričkaus pasaką apie lietuvišką svodbą", Donelaitis pagaliau ėmė rašyti „Metų" poemą. Vėlesnioji Donelaičio poezija, palyginus ją su pasakėčiomis, yra praplėsta bei papildyta naujais vaizdais, jai suteikta daugiau epiškumo, tačiau ją visą į vienumą jungia didaktinis moralas, būdingas pasakėčioms. Būrų ir ponų gyvenimo, darbo ir gamtos vaizdai „Metuose", kaip ir pasakėčiose, lygiagrečiai arba pakaitomis jungiasi su didaktinėmis poeto mintimis. Taip Donelaitis sukūrė didaktinę poemą. Geras galimybes tokiai poemai teikė metų laikų kompoziciniai rėmai, nes jie apima visus būrų gyvenimo atvejus. Nauja, vietinė būrų gyvenimo medžiaga leido jam išvengti žymesnio sekimo, padarė jį originaliu poetu.

[9] Plg. Gottsched J. C., *Versuch einer kritischen Dichtkunst*, Leipzig, 1737, S. 329–331.

[10] Pavyzdžiui, Charles Sorelis (1602–1674), Paulis Scarronas (1610–1660), Antoine'as Furetière'as (1620–1688) ir kt. Kai kada toji literatūrinė pakraipa vadinama buitiniu realizmu (plg. *История французской литературы*, т. 1, Москва–Ленинград, 1946).

[11] Plg. ir Mathias A., *op. cit.*, S. 172–174.

Nesinorėtų tvirtinti, kad Donelaitis literatūros teorijos žinių sėmėsi tik iš ne kartą čia minėto Gottschedo. Būrų poetas, tikriausiai, su klasicizmu buvo susipažinęs ir plačiau. Bet konkretumo dėlei galima dar kartą sugretinti „Kritinės vokiečių poetikos apmatų" mintis su Donelaičio kūrybine praktika, ypač su hegzametru.

Gottschedas, kalbėdamas apie vokiečių eilėdarą, pripažįsta, kad vokiečių literatūroje ištisai vyrauja rimuota poezija. Ir jis pats, versdamas Horacijaus „Poetiką" į vokiečių kalbą, taip pat naudojosi rimuota trylikaskiemene silabine eilute. Tačiau jis tuo yra nepatenkintas ir ragina poetus vieną kartą ryžtis pradėti rašyti klasikinio pavyzdžio, nerimuotas eiles. Norėdamas parodyti, jog tokia eilėdara įmanoma ir vokiečių kalba ir kad ji, nors ir būdama neįprasta vokiečių ausiai, skamba maloniai, jis pateikia keliolika hegzametrų apie Romą ir Atėnus, savo dvasia primenančių aukščiau cituotą Donelaičio pasisakymą apie Antikos skirtingumą nuo jo meto[12]. Maža to, Gottschedas laiko vokiečių literatūros gėda tai, kad tuo metu, kai gėrimasi Vergilijaus arba Horacijaus eilių didingu skambėjimu, gimtąja kalba šio skambėjimo arba negirdėti, arba net visai nenorima pripažinti. Jo nuomone, beliekanti tik tokia galimybė, kad pagaliau koks nors talentingas poetas, „laiminga galva" (*glücklicher Kopf*), kuriai netrūksta nei išsimokslinimo, nei miklaus proto, nei gero gimtosios kalbos mokėjimo, sumanytų parašyti tokių eilių ir jas išpuoštų visomis tomis grožybėmis, kuriomis tik gali pasipuošti nerimuota poezija. Paminėjęs, kad Johno Miltono nerimuota kūryba mėgstama Anglijoje, jis laiko galimu dalyku, jog koks nors „didžiadvasis" (*ein grosser Geist*) tą naujieną įvestų ir į vokiečių literatūrą[13].

Turint galvoje hegzametrą, Vokietijoje, atrodo, Donelaičio studijų metais tokio „didžiadvasio" neatsirado. Tačiau Gottschedo pageidavimas matyti talentingą hegzametrų kūrėją buvo Donelaičio įgyvendintas lietuvių literatūroje. Kaip tik „Metų" autoriui netrūko nei išsimokslinimo, nei miklaus proto, nei gimtosios kalbos mokėjimo. Todėl, nagrinėjant Donelaičio literatūrinį palikimą, būtina kreipti daug didesnį dėmesį ir į jo eilėdarą. Donelaitis hegzametrinę eilėdarą, kaip matome, pasirinko ne atsitiktinai, o po ilgų svarstymų bei studijų. Be to, esant tokiai literatūrinei padėčiai, kad poezija buvo jungiama su iškalbos menu ir turinio bei paskirties atžvilgiu perduodavo daugelį savo funkcijų pastarajam, eilėdara tapo pagrindine specifine poezijos ypatybe (dėl to tuo metu būdavo sakoma, jog „eilėdara daro poetą").

Tiek trumpai dėl Donelaičio literatūrinių studijų. Žinoma, čia dar neišsemtas ir galutinai neišspręstas iškeltas klausimas. Tam reikia platesnių tyrinėjimų. Tačiau jau ir iš to, kas čia pasakyta, galima daryti išvadą, kad, tyrinėjant Donelaitį, reikia daugiau, negu ligi šiol, kreipti dėmesio į jo literatūrinę aplinką, ypač į jo mokykloje išeitus literatūros mokslus. Tai gali padėti sėkmingiau išsiaiškinti ir kai kuriuos svarbius Donelaičio kūrybos klausimus.

1965

[12] *Rom und Athen war sonst ganz reich an Meistern und an Künsten,*
Doch was nützte die Zahl philosophischer Lehrer und Schüler,
Welche man irgend gesehen? O! was für ein thörichtes Wesen,
Was für ein albernes Zeug ward täglich in Tempeln getrieben?
[...]
Opfer und Räuchwerk ist nichts, wenn tausend Laster euch drücken.
(Gottsched J. C., *op. cit.*, S. 356).

[13] Plg. *Ibid.*, S. 355–356.

II DALIS

Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)

Daugiau kaip per tris šimtus metų trukusią feodalizmo epochą lietuviška knyga nuėjo ilgą, gana sudėtingos raidos kelią. Ji vystėsi veikiama bendrų spaudos tradicijų ir techninių pasiekimų, taip pat vietos visuomeninių, politinių bei ekonominių faktorių.

I

Lietuviška knyga lietuvių gyvenamame krašte – Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje – atsirado ne pačioje knygos ir spaudos raidos pradžioje, o gerokai vėliau. XVI a. viduryje, kai pasirodė pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo Katekizmas, Europos knyga jau turėjo viso šimtmečio tradicijas. Dar senesnės buvo rankraštinių knygų tradicijos.

Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje rankraštinės knygos ėmė plisti XIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytinėse dalyse anuomet šios knygos buvo rašomos senąja rusų (baltarusių) kalba. Kadangi ši kalba buvo valstybinė, be to, tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvių ir rusų žemių buvo glaudūs ūkiniai, visuomeniniai bei politiniai santykiai, rusiškos rankraštinės knygos pasiekdavo ir Lietuvos politinius bei kultūros centrus, visų pirma Vilnių. Ir pačioje Lietuvoje nuo XIV a. pabaigos išsivystė raštija šia kalba. Be įvairių valstybinio pobūdžio dokumentų ir tokio svarbaus įstatymų rinkinio, kaip Lietuvos Statutas (1529, 1566, 1588), kūrėsi ir plito metraščiai ir kronikos apie Lietuvos valstybės susikūrimą ir jos valdovų veiklą. Šios literatūros skaitymas prisidėjo prie Lietuvos raštingumo bei kultūros kilimo. Rankraštinių knygų gamintojai ilgai, net iki XVI a. vidurio, varžėsi su spaustuvėmis, bet pagaliau perrašinėjimas ranka turėjo nusileisti technikai, ir rusiškų rankraštinių knygų gaminimas liovėsi.

XIV a. pabaigoje, įvedus Lietuvoje katalikybę, atsirado katalikiškų rankraštinių knygų, rašytų lotynų kalba, reikalingų bažnytinėms apeigoms. Be rankraštinių knygų negalėjo apsieiti ir mokyklos, pradėjusios kurtis to paties amžiaus pabaigoje. Bet rankraštinės knygos, skiriamos Bažnyčios ir mokyklos reikalams, dažniausiai buvo įvežamos iš užsienio. Jau nuo XV a. vidurio, netrukus po spaudos išradimo, jas ėmė išstumti spausdintos knygos. Pastarosios buvo lengviau dauginamos, pigesnės, leido išvengti kanoniško teksto pakeitimų, kurių paprastai pridarydavo perrašinėtojai ir kurių, kaip erezijos šaltinio, būkštaudavo oficialioji Bažnyčia.

Panašaus pobūdžio rankraštinių knygų atsirado ir Rytų Prūsijoje, kai XIII a. kryžiuočiai smurtu užėmė ir pavergė šį prūsų ir lietuvių gyvenamą kraštą ir įvedė katalikybę. Metraštininkas Alberikas mini, kad apie 1228 m. buvusi išversta į prūsų (o gal lietuvių) kalbą Romos gramatiko bei oratoriaus Elijaus Donato gramatika. Bet ir Rytų Prūsijoje, kaip kad Lietuvoje, rankraštinė knyga tuojau po spaudos išradimo ėmė nykti.

Galimas daiktas, kad rankraštinių knygų lietuvių kalba bus buvę ir iki Martyno Mažvydo, nors, išskyrus nedidelį XVI a. pradžios įrašą, jų nepavyko užtikti. Todėl apie rankraštinių knygų tradicijų spausdintai lietuviškai knygai įtaką, kurią galima nustatyti kai kurių kitų kraštų (pvz., rusų) knygos istorijoje, mums netenka kalbėti.

Spausdinta knyga Lietuvoje ėmė smarkiai plisti paskutiniais XV a. dešimtmečiais ir XVI a. pradžioje. Kaip tik tuo metu kilo krašto ekonominis gyvenimas, augo miestų reikšmė, plėtėsi prekybiniai santykiai. Drauge plito ir Renesanso bei humanizmo idėjos, stiprėjo kultūriniai ryšiai su tais kraštais, kuriuose jau gausiai buvo spausdinamos knygos. Knyga tapo vis galingesniu politinės kovos įrankiu. Knygos aktualumas ir didėjanti jos paklausa skatino knygų prekybą, daug jų buvo įvežama į Lietuvą. XVI a. pradžioje atsirado bibliotekų (Alberto Goštauto, Abraomo Kulviečio, Vilniaus karališkojo dvaro ir kt.), sukomplektuotų iš knygų, spausdintų žymiausiuose to meto Europos spaudos centruose. Be to, lietuvių kultūros veikėjai XV a. pabaigoje patys ėmė rengti ir spausdinti savo reikalams knygas. Pirmas toks žinomas spaudinys yra 1499 m. Gdanske spausdinta vilniečio Martyno lotyniška knyga *Agenda*. Tokios knygos, nors dar svetur spausdintos, iš esmės gali būti laikomos Lietuvos knygomis.

Vis augantis domėjimasis knyga skatino steigti spaustuves vietoje. Pirmosios spaustuvės įsteigėjas Lietuvoje buvo baltarusių humanistas Pranciškus Skorina, 1525 m. Vilniuje pradėjęs spausdinti knygas rusų (baltarusių) kalba. Beveik tuo pačiu metu (1523–1524) pradėjo savo veiklą ir pirmoji Rytų Prūsijos spaustuvė, įsteigta Hanso Weinreicho. Nuo to laiko, nors ir netolygiai, spaustuvių skaičius augo. XVI a. Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje ilgiau ar trumpiau veikė daugiau kaip dešimt spaustuvių, leidusių knygas lietuvių, lenkų, lotynų, rusų (baltarusių), prūsų, vokiečių ir kai kuriomis kitomis kalbomis. Čia gaminamos knygos sklido po Lietuvos–Lenkijos valstybę, Prūsiją ir už jų ribų. Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje ligi 1861 m. veikė maždaug šimtas spaustuvių, išleidusių keliasdešimt tūkstančių įvairiomis kalbomis ir įvairios tematikos spaudinių.

II

Lietuviška knyga sudaro tik nežymią dalį tos visos įvairiakalbės spaudos. Valdantys feodalinės visuomenės sluoksniai savo politinės, kultūrinės ir privatinės veiklos reikalams paprastai naudojosi spauda ne lietuvių kalba. Lietuvių kalba knygos buvo pradėtos spausdinti tik tada, kai į visuomeninį bei politinį gyvenimą įsitraukė gausesnės bajorijos ir miestelėnų masės, kurių daugelis dar tebekalbėjo lietuviškai, ir kai valdantiesiems sluoksniams kilo neišvengiamas reikalas bendrauti su liaudimi jos gimtuoju spausdintu žodžiu. Lietuvišką spaudą savo religinei bei politinei propagandai pirmiausia panaudojo Bažnyčia.

Toks buvo feodalizmo epochos dėsningumas. „Šis teologijos vyresniškumas visose protinės veiklos srityse tuo pačiu metu buvo būtina pasekmė tos padėties, kurią buvo užėmusi bažnyčia kaip bendriausioji esamosios feodalinės santvarkos sintezė ir bendriausioji jos sankcija. [...] Klasių kova buvo tuomet religinio pobūdžio“, o „atskirų klasių interesai, poreikiai ir reikalavimai buvo paslėpti po religiniu apvalkalu“[1].

Lietuvių gyvenamame krašte feodalizmo epochoje buvo kelios stambios bažnytinės bendruomenės, kurios turėjo savo spaustuves ir spaudą. Tai – katalikų, stačiatikių, evangelikų reformatų (kalvinistų), liuteronų, arijonų bažnyčios, taip pat žydų bendruomenė. Tarp jų vyko sudėtinga idėjinė kova, turėjusi įtakos ir spaudai. Bet kadangi stačiatikiai, arijonai ir žydai nepaliko spaudinių lietuvių kalba, šiame bibliografijos tome bus kalbama tik apie tris Bažnyčias,

[1] Engelsas F., *Valstiečių karas Vokietijoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 32–33.

turėjusias tiesioginės įtakos knygos lietuvių kalba atsiradimui ir tolesnei jos raidai, būtent katalikų, evangelikų reformatų ir liuteronų. Šių bažnyčių pastangos propaguoti savo mokymą ir buvo svarbi priežastis, vertusi panaudoti spaudą lietuvių kalba ir rengti bei spausdinti pirmąsias lietuviškas knygas. Istorijos raida rodo, kad įtakingiausios buvo Katalikų ir Liuteronų Bažnyčios. Jų varžybų dėka feodalizmo epochoje susidarė du svarbiausi kultūros židiniai: katalikiškas Lietuvoje (Vilniuje) ir protestantiškas Rytų Prūsijoje (Karaliaučiuje).

Pirmoji lietuviška knyga priklauso Liuteronų Bažnyčiai. Liuteronizmas, būdamas glaudžiau susijęs su bendru Renesanso bei humanizmo judėjimu, be to, „pigesnis" bei demokratiškesnis, labiau, negu katalikybė ar kalvinizmas, domėjosi lietuvių kalba. Jis pirmasis pasinaudojo spaudos išradimu savo idėjų propagandos ir polemikos su katalikais reikalams. Liuteronizmo skelbėjai, neigdami nusistovėjusią Katalikų Bažnyčios praktiką, pirmieji pareikalavo, kad ne tik kunigai, bet ir kiekvienas tikintysis skaitytų Bibliją gimtąja kalba, kad ta kalba būtų atliekamos religinės apeigos. Tuo tarpu katalikai ir evangelikai reformatai tik po penkiasdešimt metų savo religinės bei politinės propagandos ir polemikos su ideologiniais priešais tikslais pradėjo spausdinti lietuviškas knygas.

III

Svarbiausi lietuviškos knygos leidimo ir spausdinimo (kaip ir kultūros) centrai buvo du – Vilnius ir Karaliaučius. Šiuose miestuose veikė daugiausia spaustuvių, greta knygų kitomis kalbomis leidusių lietuviškas knygas. Vilniuje iki 1861 m. lietuviškas knygas spausdino 19 spaustuvių, o Karaliaučiuje – 15. Apskritai galima pasakyti, kad Vilniui atitenka beveik 600, Karaliaučiui – apie 400 spaudinių. Vadinasi, šių miestų spaustuvės išleido didžiąją feodalizmo epochos lietuviškų knygų dalį. Gerokai mažiau lietuviškų spaudinių davė Tilžės, Klaipėdos, Peterburgo ir kai kurių kitų miestų spaustuvės. Iš viso feodalizmo epochos lietuviškas knygas spausdino 79 spaustuvės, veikusios Lietuvoje, Rytų Prūsijoje ir kai kuriuose kituose kraštuose. <...> Čia tik norima atkreipti dėmesį į reikšmingesnius lietuviškos knygos spausdinimo momentus ir pateikti bendrą jos apskaitą.

Pirmąją lietuvišką knygą – žinomąjį Martyno Mažvydo Katekizmą – 1547 m. išspausdino minėtas Karaliaučiaus spaustuvininkas Hansas Weinreichas (apie 1490–1560). Jau anksčiau jis buvo išspausdinęs du katekizmus prūsų kalba. Weinreichas išleido dvi lietuviškas knygas. Palyginti nedaug lietuviškų knygų išspausdino ir kiti Rytų Prūsijos spaustuvininkai (Johannas Daubmanas, Georgas Osterbergeris, Joannesas Fabricius (Schmidtas), Lorenzas Segebade) iki Johanno Reussnerio (1598–1666), įsteigusio spaustuvę 1640 m. Pradėjusi lietuviškų knygų spausdinimą 1653 m., Reussnerių spaustuvė jų išleido apie 80. Tačiau daugiausia lietuviškų knygų išspausdino Johanno Heinricho Hartungo (1699–1756) įsteigta spaustuvė. Nuo 1734 m. iki 1861 m. ji išleido apie 170 knygų.

Nuo XIX a. pradžios spaustuvių būklė Rytų Prūsijoje gerokai pasikeitė. Vystantis kapitalistiniams santykiams, daugėjo privačių spaustuvių. Po oficialaus feodalinės santvarkos panaikinimo (1807) buvo panaikinta ir spaustuvių priklausomybė nuo universiteto kontrolės. Spaudos darbui turėjo įtakos amžiaus pradžioje sukurti spaudos technikos patobulinimai (stereotipija, litografija, rinkimo ir spausdinimo mašinos, fotografija, mechanizuota popieriaus gamyba ir kt.). Dėl to padidėjo spaudinių tiražai, pagerėjo poligrafinė kokybė. Kūrėsi nauji spaudos centrai tirščiau lietuvių gyvenamose srityse, arčiau Lietuvos sienų, kad būtų lengviau realizuoti knygų produkciją. Ypatingu veiklumu pasižymėjo Tilžės spaustuvės. Čia spaustuvininkai Johannas Heinrichas Postas (1789–1842) ir Juliusas Reylaenderis (1816–1861) išspausdino apie 110 knygų.

XIX a. gana daug lietuviškų knygų buvo spausdinama ir Klaipėdoje. 1825–1861 m. spaustuvininkai Friedrichas Wilhelmas Horchas (miręs apie 1859–1860) ir E. Vaikinis čia išspausdino beveik 50 lietuviškų knygų.

Lietuviškos knygos spausdinimo raida Lietuvoje buvo kiek skirtinga, negu Rytų Prūsijoje. Dėl politinės valdžios decentralizacijos ir ideologinio gyvenimo įvairovės spaustuvių steigimas ir knygų spausdinimas čia nebuvo kaip Rytų Prūsijoje varžomas valdovo privilegijų ar kontrolės. Todėl bet kurios religijos bažnyčia galėjo turėti savo spaustuvių. Net ir tada, kai krašte įsigalėjo katalikų reakcija ir jėzuitai, kurį laiką spaustuvių turėjo ir kitų religinių bendruomenių atstovai. Be to, nepriklausomas spaustuves stengėsi įsigyti ir tarp savęs bekonkuruoją įvairūs katalikų vienuolynai. Taigi spaustuvėms kurtis sąlygos Lietuvoje buvo kai kuriais atžvilgiais palankesnės.

Pirmąja lietuviška knyga, išspausdinta Lietuvoje, galima laikyti apie 1585 m. Vilniuje išleistą Petro Kanizijaus katekizmo vertimą į lietuvių kalbą. Jį galėjo išspausdinti 1576 m. Vilniuje pradėjusi veikti iš Lietuvos Brastos perkelta Radvilų spaustuvė. Tačiau šis leidinys neišliko. Pirmoji išlikusi lietuviška Vilniuje spausdinta knyga buvo Mikalojaus Daukšos verstas Jokūbo Ledesmos katekizmas, išleistas 1595 m. Tik nežinia, kurioje Vilniaus spaustuvėje jis buvo išspausdintas. Greičiausiai tai bus Vilniaus universiteto, arba Akademijos spaustuvė (1586–1805), įsteigta minėtos Radvilų spaustuvės pagrindu.

Akademijos spaustuvė išsiskiria iš kitų lietuviškas knygas leidusių spaustuvių tuo, kad ji ilgiausiai gyvavo – daugiau kaip du šimtus metų. Tai rodo ją valdžiusių jėzuitų įtaką. Jų spaustuvė palyginti buvo gana didelė. Dar XVIII a., kai ji pastebimai jau smuko, turėjo 11 spausdinimo staklių. Per savo gyvavimą ši įmonė išleido apie 1500 įvairaus turinio leidinių lotynų, lenkų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Tačiau joje išspausdintų lietuviškų knygų skaičius nėra didelis – tik apie 140, t.y. mažiau, negu dešimta visos produkcijos dalis. Bet palyginus Akademijos spaustuvės lietuviškų knygų produkciją su kitų spaustuvių, už ją daugiau tėra išleidusi Hartungų spaustuvė Rytų Prūsijoje.

Vilniuje anksti pradėjo veikti vienuolių unitų Bazilijonų spaustuvė (1628–1839). Ji spausdino senąja rusų (baltarusių), lotynų, lenkų kalbomis. Knygas lietuvių kalba bazilijonai pradėjo spausdinti tik apie 1775 m. ir išleido jų apytikriai 50. Dar mažiau lietuviškų knygų – vos 13 – išspausdino daugiau kaip šimtą metų gyvavusi Pranciškonų spaustuvė (1671–1781). Nekiek lietuviškų knygų pateikė ir vienuolių Pijorų spaustuvė (1754 – apie 1840). Daugiau kaip per 80 savo veiklos metų ji teišspausdino vos 5 lietuviškas knygas, nors buvo palyginti gerai įrengta ir gana produktyvi. Aktyvesnė buvo Diecezijos, arba Misionierių, spaustuvė (1799–1843), per savo gyvavimą išspausdinusi daugiau kaip 60 knygų lietuvių kalba.

Pirmoji evangelikų reformatų (kalvinistų) spaustuvė, leidusi lietuviškas knygas, buvo įsteigta XVI a. pabaigoje. Tai žinomo Vilniaus knygrišio bei knygų prekybininko Jokūbo Morkūno spaustuvė (1592–1607). Ji spausdino knygas lotynų, lenkų kalbomis, jų tarpe tik vieną lietuvišką trijų dalių knygą. Vieną lietuvišką knygą išspausdino ir kalvinisto Merkelio Petkevičiaus spaustuvė, pradėjusi veikla 1598 m., bet tais metais ją ir baigusi. Po pusšimčio metų specialiai lietuviškoms evangelikų reformatų knygoms spausdinti į Kėdainius iš Gdansko buvo pakviestas spaustuvininkas Joachimas Georgas Rhetas. Bet jo vadovaujama Gimnazijos spaustuvė gyvavo neilgai (1651 – apie 1656/1657). Dėl prasidėjusių karų su švedais, dėl globėjo Jonušo Radvilos mirties ir dėl stipraus Katalikų Bažnyčios spaudimo ji savo veiklos tęsti negalėjo. Iš viso Gimnazijos spaustuvė išspausdino, kiek žinoma, tik 3 lietuviškas knygas. Vėliau evangelikai reformatai Lietuvoje spaustuvių nebeturėjo ir naudojosi Londono, Karaliaučiaus, Mintaujos spaustuvėmis.

Apskritai Lietuvoje, panašiai kaip ir Rytų Prūsijoje, visa spauda, taip pat ir lietuviška, suintensyvėjo XVIII a. pabaigoje ir XIX a. Formuojantis kapitalistiniams santykiams, ėmė steigtis

privačios spaustuvės, kuriose lietuviškas knygas pradėta spausdinti dėl pelno. Kai kurie spaustuvininkai (Abraomas Dvorčius, M. Zimeliovičius, Manesas Menachenas Rommas, Antonas Marcinovskis) išleido palyginti nemaža lietuviškų knygų – beveik 90. Tačiau žymiausia XIX a. Lietuvos spaustuvė buvo Juozapo Zavadzkio, 1805 m. suorganizuota naujais komerciniais pagrindais, aprūpinta našia tipografine technika. Lietuviškas knygas ėmė leisti nuo 1806 m. Ligi 1861 m. Zavadzkio spaustuvė patiekė daugiau kaip 130 lietuviškų knygų. Išspausdintų lietuviškų knygų kiekiu ji užima trečią vietą feodalizmo epochos spaustuvių tarpe.

Lietuviškų knygų autoriai, parengėjai ir leidėjai ieškojo spaustuvių ir už savo krašto ribų. Rytų Prūsijos lietuviškos knygos, ypač leidžiamos Tarptautinės Biblijos draugijos lėšomis, buvo spausdinamos Berlyno, Halės, Leipcigo, Frankfurto prie Maino ir kitų Vokietijos miestų spaustuvėse, o Lietuvos – Suvalkuose, Rygoje, Peterburge, Varšuvoje, Paryžiuje.

Apžvelgus feodalizmo epochos lietuviškos knygos leidimo raidą Rytų Prūsijoje bei Lietuvoje, galima konstatuoti, kad jos skaičius augo. Jei per pirmuosius penkiasdešimt metų nuo Mažvydo Katekizmo buvo išleista tik 30 lietuviškų knygų, tai vien per paskutinius feodalizmo epochos vienuolika metų jų išėjo 12 kartų daugiau. XVII a. lietuviškų knygų produkcija beveik nepakilo, nes jų spausdinimas labai susilpnėjo Rytų Prūsijoje. Gerokai lietuviškos spaudos produkcija pašoko XVIII a. pirmoje pusėje, ypač Rytų Prūsijoje. Antroje to amžiaus pusėje lietuviškų knygų skaičiumi Lietuva jau pralenkė Rytų Prūsiją. Lietuva pirmavo ir toliau – XIX a. lietuviškos spaudos raida feodalizmo laikotarpiu matyti iš šios lentelės:

Spaudinių kiekis

Laikotarpis	Išspausdinta			
	Lietuvoje	Rytų Prūsijoje	Kitur	Iš viso
1547–1600	8	22	–	30
1601–1650	14	6	1	21
1651–1700	17	16	1	34
1701–1750	28	111	7	146
1751–1800	142	124	2	268
1801–1850	227	216	37	480
1851–1861	205	119	49	373
1547–1861	641	614	97	1352

Pateikti skaičiai nėra absoliučiai tikslūs, nes dar ne visos knygos žinomos, be to, dalis knygų aprašyta ne *de visu*; tad dėl kai kurių knygų faktiškumo ar spausdinimo vietos bei laiko kyla abejonių. Tačiau jau ir šie skaičiai iškalbingai byloja, kaip augo lietuviška knyga.

Lietuviškos spaudos kiekybinis augimas dar labiau išryškėja, patyrinėjus žinomus duomenis apie spaudinių tiražus. Pirmųjų lietuviškų knygų tiražai nebuvo dideli. Juk ir Johannesas Gutenbergas, spaudos išradėjas, savo leidinių tespausdindavo vos po 100–150 egzempliorių. Net ir XVI a. tiražai neviršydavo 500 egzempliorių. Tik vėliau buvo imta spausdinti po 1–2 tūkstančius egzempliorių. Didesniais tiražais spausdinti knygas trukdė brangios medžiagos, ribotos spaudos technikos galimybės, bet svarbiausia – nebuvo masinės skaitytojų auditorijos, kuri būtų reikalavusi dideliais kiekiais knygų, kuri būtų galėjusi pirkti daugiau palyginti labai brangių knygų. Todėl dažnai knygos tiražą nustatydavo valdovas ar kuris kitas turtingas asmuo, davęs lėšų spausdinimui.

Manoma, kad pirmosios lietuviškos knygos – Mažvydo Katekizmo – buvo išleista tik 200–300 egzempliorių, Daukšos postilės – apie 500 egz. Tai palyginti nemaži tiražai, žinant, kad

pirmojo prūsų katekizmo išėjo 197, o Martyno Liuterio mažojo katekizmo *Enchiridion*, kurį į lietuvių kalba vertė Baltramiejus Vilentas, – 25 egz. Kėdainiškė „Kniga nobažnistes krikščioniškos" (1653) buvo išleista 500 egz. Ir tik XVIII a. knygos, kiek žinoma, pradedamos leisti didesniais tiražais. Pavyzdžiui, Liuterio mažąjį katekizmą, kurį parengė Michaelis Engelis, 1722 m. Reussnerio spaustuvė išleido jau 4000 egz. tiražu. Tai nebuvo atsitiktinis reiškinys: minėtas katekizmas buvo vartojamas ne tik bažnyčiose, bet ir mokyklose, kurių skaičius Rytų Prūsijoje tuo metu taip pat sparčiai augo. Didesniais tiražais knygos pradėta leisti tik XIX a. Antai Liudviko Rėzos parengto „Naujojo testamento" 1816 m. buvo išleista 6000 egz. Motiejaus Valančiaus knygelės „Pamokims apej sakramęntą dirmavones" (1850), „Istorije švęnta Senoje istatima" (1852) ir „Žine, kajp rejk atlikti spaviednę" (1852) išėjo dešimttūkstantiniais tiražais, o jo leidinėlio „Apej brostvą blaivistes" (1858) buvo išspausdinta net 40 000 egz. Juozapo Želvavičiaus „Katekizą kataliku" (1854) Zavadzkio spaustuvė išleido 10 000 egz. tiražu, Kazimiero Skrodzkio „Trumps katekizmas" (1856) – 8000 egz. Tai masiškiausi feodalizmo epochos spaudiniai. Kitų spaudinių tiražai svyravo nuo 100 (daugiausia oficialūs spaudiniai) iki kelių tūkstančių egzempliorių.

Taigi XIX a. viduryje lietuviškų knygų tiražai palyginti buvo nemaži. Suprantama, kad atitinkamai buvo išaugęs ir tų knygų skaitytojų skaičius.

Kad susidarytume pilnesnį vaizdą, kaip plėtojosi raštas ir spauda lietuvių kalba, ne pro šalį bus paminėjus smulkius lietuviškus tekstus ne lietuvių kalba knygose, taip pat lietuviškus rankraščius. Iš XVI a. žinomi 4 trumpi lietuviški tekstai. XVII a. – jau 39, o XVIII a. – apie 70. Daugiausia šie tekstai buvo naudojami religinių apeigų reikalams. Yra ir trumpų lietuviškų tekstų, panaudotų dažniausiai kaip iliustracinė medžiaga, kalbant apie lietuvių tautos istoriją bei etnografiją. Apskritai lietuvių kalba vis plačiau populiarėjo, nors rimtesnių tyrinėjimų susilaukė tik XIX a.

Suprantama, kiekybiniai rankraščių duomenys yra tik netiesioginė lietuviškos spaudos augimo iliustracija, bet ir jie rodo, kad spaudos pareikalavimas vis didėjo. Daugelis rankraščių buvo skirti spaudai, tik dėl vienokių ar kitokių aplinkybių liko neišspausdinti. XVI a. rankraščių užregistruota 28, XVII a. – 44, XVIII a. – 80, XIX a., nors daryta žymi atranka, – 203. Nėra abejonės, kad rankraščių bus buvę daugiau: dalis jų tikriausiai žuvusi, dalis galbūt bus surasta vėliau. Dauguma rankraščių buvo parengti religiniams tikslams, bet tarp jų yra ir pasaulietinio turinio, sakysim, žodynų, gramatikų, gamtos mokslo darbų, rodančių, jog lietuvių kalba vis plačiau skverbėsi į mokslo sritį, o raštija pradėjo užimti vis reikšmingesnes pozicijas kultūriniame gyvenime.

Taigi pateikti duomenys apie lietuviškos knygos spausdintojus ir spaustuves, apie spausdintų knygų kiekį ir tiražus, apie smulkius tekstus nelietuviškose knygose ir rankraščius ryškiai parodo, kaip nuo Mažvydo laikų iki feodalizmo epochos pabaigos augo lietuviška knyga, kilo lietuvių liaudies kultūra ir lietuviško rašto bei knygos pareikalavimas. Šie duomenys taip pat rodo, jog lietuvių kalba vis daugiau pradėjo domėtis kitų kraštų mokslininkai.

IV

Turinio atžvilgiu lietuvišką feodalizmo epochos spaudą sudaro dvi knygų grupės – religinės ir pasaulietinės knygos.

Kaip ir daugelyje kitų kraštų, Lietuvoje bei Rytų Prūsijoje iš pradžių vyravo religinė knyga, o pasaulietiniai elementai dažniausiai tesudarė jos dalį. Tačiau tolesnėje raidoje, plečiantis švietimui bei mokslui, pasaulietinė tematika ir lietuviška knyga šia tematika vis daugiau pradėjo įsigalėti, o pasibaigus feodalizmo epochai, užėmė vyraujančią padėtį. Suprantama, senosios religinės knygos

dabar tyrinėtojus domina ne savo turiniu, bet lietuvišku tekstu ir į jas patekusiais pasaulietinių dalykų elementais. Jos įdomios ir kaip spaudos istorijos dokumentai, iliustruojantys lietuviškos knygos raidą.

Bažnyčiai keliant savo reikalavimus knygai, feodalizmo epochoje įsivyravo tradicinės religinių knygų rūšys, pritaikytos liturginiams ar propagandiniams tikslams („altoriui ir sakyklai"): katekizmai, biblijos, giesmynai, maldaknygės, pamokslai, agendos bei ritualai ir bendrai religinei propagandai skirti leidiniai.

Pirmoji lietuviška knyga buvo *katekizmas*. Mažvydo Katekizmas buvo vartojamas ne tik bažnyčiose, bet ir mokyklose. Todėl į jį įdėta ir pirmoji lietuviška abėcėlė. Toks katekizmo ir abėcėlės derinys tapo feodalizmo epochos tradicija. Stengdamiesi užkirsti kelią plintančiai Reformacijai, tokio pat pobūdžio knygų griebėsi ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje: buvo pirmiausia išleisti minėti Kanizijaus (apie 1585) ir Daukšos verstas Ledesmos (1595) katekizmai. Savo ruožtu, nenorėdami atsilikti nuo katalikų, ir Lietuvos evangelikai reformatai pirmiausia susirūpino katekizmu. Lyg atsakydami į Daukšos knygą, jie išleido (1598) Petkevičiaus verstą dvikalbį (lenkų ir lietuvių) katekizmą.

Rytų Prūsijoje daugiausia buvo verčiamas Liuterio katekizmas. Lietuvos evangelikai reformatai nuo XVII a. vidurio naudojosi Samuelio Minvydo ir Jono Božimovskio parengtu katekizmu. Katalikai, šiek tiek kitaip negu liuteronai ir evangelikai reformatai, nuo XVII a. pabaigos, ypač XVIII a. antroje pusėje ir XIX a. pirmoje pusėje ėmė leisti nemaža įvairių autorių sudarytų lietuviškų katekizmų: Pranciškaus Šrubauskio, Kazimiero Klimavičiaus, Jono Jaskaudo, Tado Juzumo, Kazimiero Skrodzkio ir kt.

Ypatinga priemone, reikalinga tikėjimui pagrįsti, itin veikusia tamsius tikinčiuosius, nuo seno buvo *Biblija*. Ypač daug reikšmės Biblijos skaitymui teikė Liuteronų Bažnyčia. Todėl vos tik įsivyravus Reformacijai Rytų Prūsijoje, kilo sumanymas išversti Bibliją į lietuvių kalbą. Mažvydas pirmas porą psalmių išspausdino savo katekizme. Vilentas išleido savo verstas Naujojo Testamento ištraukas „Euangelias bei epistolas". Visą Bibliją pirmą kartą į lietuvių kalbą išvertė Jonas Bretkūnas. Bet šis vertimas, išskyrus Jono Rėzos spaudai parengtą Biblijos dalį „Psalteras Dovido" (1625), liko neišspausdintas. Vis dėlto Bretkūno rankraštis savo kalbos sklandumu ir turtingumu buvo reikšmingas vėlesnei spaudai ir lietuvių literatūrinės kalbos formavimuisi. Juo naudojosi vėlesni Biblijos vertėjai ir kalbininkai.

Nedaug laimingesnis buvo ir visos Biblijos į lietuvių kalbą vertėjas Lietuvos reformatas Samuelis Boguslavas Chilinskis. 1660–1662 m. Anglijoje jis išspausdino tik dalį Biblijos – nepilną Senąjį Testamentą. Nepalankus Lietuvos reformatų atsiliepimas apie vertimo kokybę sutrukdė išspausdinti likusią dalį. Galbūt geresnį Biblijos vertimą buvo parengę Jonas Božimovskis, jo sūnus Jonas ir Samuelis Bitneris bei kiti vertėjai, deja, rankraštis neišliko – 1681 m. jis žuvo per gaisrą Biržuose.

Rytų Prūsijoje spausdinti lietuvišką Biblijos vertimą buvo vėl imtasi tik po ilgos pertraukos – XVIII a. pradžioje. Biržuose žuvusios Biblijos vertimo bendraautoris Bitneris, bendradarbiaudamas su Božimovskiu jaunesniuoju, Bernardu Zandenu, Fridrichu Zigmantu Šusteriu ir kitais protestantų kunigais, 1701 m. parengė Naujojo Testamento leidimą. Jis buvo skiriamas Lietuvai ir Rytų Prūsijai. Bet kadangi šis leidimas („kėdainiškis") savo kalba nepatenkino Rytų Prūsijos lietuvių, Pilypas Ruigys ir kiti trys kunigai jį perredagavo („suprūsino"). Visos Biblijos vertimas buvo išspausdintas tik daugiau kaip po trisdešimties metų (1735). Leidimą rengė visas žmonių būrys, vadovaujamas Jono Berento. Panašiai buvo parengtas ir Adomo Fridricho Šimelpenigio redaguotas naujas Biblijos leidimas (1755). XIX a. lietuviško Biblijos vertimo srityje daug pasidarbavo Liudvikas Rėza su skaitlingu bendradarbių būriu ir Fridrichas Kuršaitis.

Katalikiškų Biblijos vertimų į lietuvių kalbą darbo eiga buvo šiek tiek kitokia. Kadangi Katalikų Bažnyčia nuo seno, bijodama erezijų, nenorom leisdavo tikintiesiems savarankiškai skaityti Bibliją, tad stengdavosi pateikti parinktąsias jos vietas, aprūpintas savo komentarais. Katalikų Bažnyčia ilgai neskatino versti ir spausdinti visą Biblijos tekstą. Todėl net iki XX a. Lietuvoje buvo leidžiamos tik didesnės ar mažesnės Biblijos ištraukos, specialūs rinkiniai (pvz., Jono Jaknavičiaus). Visą Naująjį Testamentą katalikams lietuvių kalba išleido tik 1816 m. Juozapas Arnulfas Giedraitis.

Biblijos vertimai sudarė žymią feodalizmo epochos lietuvių raštijos dalį. Biblija turėjo įtakos lietuvių raštijos formavimuisi, literatūrinės kalbos susidarymui. Tais atvejais, kai Biblija būdavo išleidžiama visa, knygų dydis pasiekdavo daugiau kaip pusantro tūkstančio puslapių (pvz., Rėzos 1816 m. leidimas).

Dvasininkai daug rūpinosi ir lietuviškais *giesmynais*. Jų raida prasideda nuo Mažvydo, kuris su aštuoniais bendradarbiais sudarė dviejų dalių giesmyną. Galutinai jį spaudai parengė ir 1566 bei 1570 m. išleido jo darbų tęsėjas Vilentas. Šis giesmynas ypač svarbus ir reikšmingas knygų raidai, nes jis padėjo pagrindą vėlesniems liuteronų giesmynams. Giesmynus rengdami, darbavosi gana daug ano meto literatūros darbuotojų: Bretkūnas, Lozorius Zengštokas, Danielius Kleinas, Jonas Rikovijus, Šusteris su gausiu bendradarbių skaičiumi. Berento parengtas ir pirmą kartą išėjęs 1732 m. giesmynas Liuteronų Bažnyčios buvo pripažintas oficialiu. Tačiau giesmynus stengėsi savo iniciatyva leisti ir atskiri asmenys. Tarp jų kildavo daug ginčų. Pavyzdžiui, su Gotfrydo Ostermejerio giesmynu susijusi didelė literatūrinė polemika tarp jo sudarytojo ir brolių Milkų. Tačiau nei Ostermejerio, nei jo literatūrinių priešų giesmynų bažnytinė vyresnybė neaprobavo ir neleido platinti. Tik aktyvaus surinkimininko Kristijono Henriko Mertikaičio privatūs giesmynai (1800, 1817, 1825 ir kt.) sulaukė geresnio likimo. Nors bažnytinė vyresnybė jo giesmynus irgi peikė, tačiau jie turėjo nemažą pasisekimą liaudyje, buvo gerai perkami. Tuo pačiu metu imtasi perdirbti ir oficialųjį giesmyną. Šio darbo pirmiau ėmėsi Karolis Gotardas Keberis, paskui Fridrichas Kuršaitis. Be to, buvo rengiami ir leidžiami smulkesni giesmynai, skirti mokyklai, namams, kariuomenei. Rengdami giesmynus, kaip ir versdami Bibliją, Rytų Prūsijos rašto darbuotojai įdėjo daug jėgų ir rūpesčio. Todėl literatūriniu atžvilgiu jie vertingesni už Lietuvoje leistus giesmynus.

Lietuvoje katalikai ir reformatai savo atskirus giesmynus išleido tik XVII a. Šaltiniuose minima, kad Jonas Jaknavičius buvo išleidęs katechetines giesmes (1634), bet jos neišliko. Pirmuoju katalikų giesmynu dabar laikomos „Giesmes“ (1646), kurių sudarytojas Saliamonas Slavočinskis. Vėliau, iš dalies naudojantis šiuo giesmynu, buvo parengtas daug kartų spausdintas, bet menkesnio literatūrinio lygio giesmynas „Balsas širdies“, kurio sudarytoju laikomas jėzuitas Pranciškus Šrubauskis. Daug kartų buvo perspausdintos taip pat neaukšto literatūrinio lygio ir „Giesmes ape švęčiause panna Maria“ (1765). Tik XIX a. Lietuvos giesmynų literatūrinis lygis ėmė kilti. Daugiausia leidimų susilaukė Vincento Valmiko giesmynas, pradėtas spausdinti nuo 1820 m. antrašte „Kantyčkas žemaytyškas“. Kiek pataisęs, kantičkas ėmė leisti Motiejus Valančius (1860).

Giesmynus leidžiant, gerokai mažiau aktyvumo rodė reformatai. XVII a. jų giesmynas išėjo kaip leidinio „Kniga nobažnistes krikščioniškos“ (1653) dalis. Tik po vieną kartą XVIII a. ir XIX a. pirmoje pusėje jis buvo perspausdintas pavadinimu „Kancyonolas“ (1781, 1845).

Kaip ir biblijos, giesmynai, ypač Rytų Prūsijoje, buvo stambios apimties knygos, kartais siekdavusios daugiau kaip aštuonis šimtus puslapių. Jie reikšmingi tyrinėjant literatūrinę lietuvių kalbą, poetiką, vertimo meną, grožinės literatūros elementų formavimąsi ir jų raidą.

Buvo rūpintasi ir *maldaknygėmis*. Lietuviškų maldų tekstus spaudai jau buvo rengęs Mažvydas. 1589 m. Bretkūnas, pažymėjęs, jog tai jo paties iš vokiečių kalbos verstas dalykas, išleido

maldų rinkinį „Kollektas, alba Paspalitas maldas“, tačiau nustatyta, jog ši pirmoji lietuviška maldaknygė sudaryta iš Mažvydo giesmyno perredaguotų ir papildytų maldų. Antroji, jau gerokai didesnė protestantų maldaknygė, – tai Kleino prie 1666 m. giesmyno pridėtos „Naujos... maldu knygeles“. Ši maldaknygė buvo pripažinta oficialia maldaknyge ir vėliau beveik be pakeitimų daug kartų leidžiama. Rytų Prūsijoje pasirodė ir viena katalikiška maldaknygė – Fridricho Tidigo „Tayp turite melstis“ (1856).

Pirmoji katalikų maldaknygė – Jaknavičiaus „Maldų knygelė“ (1630). Tačiau ji žinoma tik iš šaltinių. Tikrai žinoma pirmoji katalikų maldaknygė – Jurgio Kasakauskio „Rožančius“ (1681). Ji susilaukė beveik 40 leidimų. Tai viena daugiausiai spausdintų feodalizmo epochos katalikiškų knygų. Prie gausiai spausdintų katalikiškų knygų priklauso ir maldaknygės „Altorius duchaunas“, „Auksa altorius“, „Naujes altorius“, „Senas auksa altorius“. Šie „altoriai“, pradedant XVIII a. viduriu, sudarė žymią katalikiškos spaudos dalį. Palyginti daug buvo spausdinta smulkesnių katalikiškų maldų knygelių, skirtų atskiriems atvejams: „Aktay“, maldos prieš mirtį, specialios jubiliejų maldos, maldos į šventuosius ir pan. Apskritai maldaknygėmis daugiau rūpinosi katalikai. Jie jas leido ir didesnės apimties, pavyzdžiui, minėti „altoriai“ pasiekdavo kai kada 600 puslapių. Tuo tarpu Lietuvos reformatai jų išleido nedaug. Iš dalies maldaknygę atstojo 1598 m. katekizmas. 1653 m. Samuelis Minvydas ir Jonas Božimovskis parengė maldaknygę „Maldos krikščioniškos“. Ši knyga buvo išleista ilgais laiko tarpais tris kartus (1684, 1781, 1845).

Buvo ir tik dvasininkams skirtų lietuviškų knygų. Tai – *pamokslų* knygos, dažnai vadinamos postilėmis. Jos komentavo katekizmo, Biblijos, religinės moralės dalykus, bažnytinės bei feodalinės valdžios nurodymus bei potvarkius. Tokios knygos teikdavo pagalbą menkai išsilavinusiems ir silpnai lietuvių kalbą mokantiems kunigams. Jose, kaip iliustracinės medžiagos, pateikiama kai kurių istorinių žinių.

Daug dėmesio į pamokslų knygą kreipta XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje, vykstant aštriai kovai tarp katalikų ir Reformacijos. Jau apie 1566–1570 m. nežinomas autorius išvertė postilę „Ischgvldimas Evangeliv Per Wisvs Mettvs“. Ši rankraštinė knyga pagal vietą, kur buvo rasta, vadinama Volfenbiutelio postile. Išliko tik jos nuorašas, 1573 m. padarytas Jono Bylaukio, Mykolo Sapūno, Patroklo Velverio. Pirmoji spausdinta šios rūšies lietuviška knyga yra Bretkūno, bendradarbiaujant su kitais šešiais kunigais, parengtas ir 1591 m. išspausdintas pamokslų rinkinys „Postilla“. Tai vienas pagrindinių Bretkūno darbų. Tuo pačiu metu buvo rengiama ir katalikiška postilė. Merkelio Giedraičio raginamas, Daukša 1599 m. išleido Jakóbo Wujeko pamokslų rinkinio vertimą „Postilla katholicka“. Tai žymiausias Daukšos darbas. Norėdami atsverti Daukšos postilės reikšmę, pamokslų rinkiniu susirūpino ir Lietuvos reformatai: 1600 m. Jokūbas Morkūnas išspausdino (turbūt ir išvertė) Mikołajaus Rejaus pamokslų rinkinį „Postilla lietuviška“. Nenutraukė tokių knygų rengimo darbo ir katalikai. Originalų šios rūšies darbą – „Punktai sakymų“ (*Punkty kazań*) – pirmasis parengė Konstantinas Sirvydas. Tai paties Sirvydo sakytų pamokslų santraukos. Pirmąją šios knygos dalį, pridėjęs dar ir lenkišką jos vertimą, Sirvydas išspausdino 1629 m. Netrukus po jo mirties antrąją dalį spaudai parengė jo literatūrinis pagalbininkas Jaknavičius ir išleido 1644 m.

Vėliau pamokslų knygų spausdinimas atslūgo. Tiesa, kaip rodo gana daug išlikusių rankraščių, pamokslai raštu buvo rengiami visu feodalinės epochos laikotarpiu tiek Lietuvoje, tiek ir Rytų Prūsijoje, tik mažai tebuvo spausdinama. Daugiau pamokslų spausdino liuteronai, nes pamokslai buvo glaudžiau susiję su jų religinėmis apeigomis. Todėl XVIII a. pabaigoje ir ypač XIX a. buvo leidžiamos vadinamosios „mišknygės“. Pirmas tokią knygą – Johanno Heimo „Mišknygos“ – kolektyviai su kitais kunigais išvertė ir parengė spaudai Kristijonas Gotlibas Milkus (1800). Panašų kolektyvinį darbą antrašte „Evangeliškos mišknygos“ (1856) parengė Karlas Leopoldas

Fridrichas Neisas drauge su 11 bendradarbių. Šios rūšies knygų rengta čia ir daugiau, bet stambiausios, nors ir neoriginalios, buvo Dovydo Ploniaus „Mišų knygos". Pirmą kartą jos išleistos 1826 m., o paskui ne kartą perspausdintos.

Daugiau kaip pusantro šimto lietuviškų religinių knygų sunku priskirti kuriai nors anksčiau minėtų knygų grupei. Savo turiniu jos priklauso arba įvairioms knygų rūšims, arba sudaro bendro teologinio bei filosofinio pobūdžio komentarus, aiškinančius katekizmo, Biblijos, maldų, giesmių teiginius, dėstančius religinės moralės principus. Čia įeina ir mitinių ar istorinių (Kristaus, Liuterio) religijos įkūrėjų ar organizatorių, šventųjų bei kankinių gyvenimo aprašymai. Jos buvo skiriamos daugiau naudotis paskirai namuose. Iš jų galima paminėti Mykolo Olševskio knygą „Broma atverta ing viečnasti", kuri nuo pirmojo leidimo (1753) iki feodalizmo epochos pabaigos buvo spausdinta 18 kartų. Apie ketvirtadalį kalbamos literatūros sudaro religinių apeigų vadovai, taip pat spaudiniai, skiriami administraciniams bei organizaciniams Bažnyčios reikalams, pavyzdžiui, agendos, instruktyvinė medžiaga. Yra keletas popiežių enciklikų vertimų, vietinės bažnytinės vyresnybės ganytojiškų laiškų. Iš pradžių tokių knygų būta nedaug, bet toliau jų vis gausėjo. Daugiausia jų buvo leidžiama XIX a. pirmoje pusėje ir viduryje, kai pagausėjo mokančių lietuviškai skaityti.

Bibliografijai, kaip ir kitoms mokslo sritims, reikšmingiausios yra *pasaulietinės* knygos. Kai kurios jų – žodynai, gramatikos, kalbiniai tyrinėjimai, istorijos darbai, tautosakos rinkiniai, rašytinė grožinė literatūra – savo turiniu ir forma nenustojo vertės iki mūsų dienų.

Anksčiausiai atsirado *elementoriai*. Pirmasis lietuviškas elementorius buvo išspausdintas jau pirmojoje lietuviškoje knygoje. Tai – Mažvydo parengtas „Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr rašity". Jis buvo sudarytas pagal tradicinius Viduramžių pedagogikos reikalavimus. Jo mokymo metodas – raidžių sudedamasis („suguldymas"), turinys – religinis. Toks derinys būdingas daugumai elementorių iki pat feodalizmo epochos pabaigos.

Pirmasis atskiras lietuviškas elementorius pasirodė 1680 m. – „Pradžia pamoksla del mažu veykialu" – skirtas Lietuvai. Kaip mini šaltiniai, 1708 m. Rytų Prūsijoje buvo išleista maža knygelė vaikams „Skaitytines", o apie 1747 m. ir dvi „ABC lentelės", skiriamos mokytojams ir vaikams. 1776–1795 m. buvo pradėtas leisti vokiečių pedagogo Friedricho Eberhardo von Rochowo gana stambaus vadovėlio „Kudikių prietelus" vertimas, pakartotas 1806, 1821, 1833 m.

Lietuvoje savarankiškų elementorių ėmė rodytis XVIII a. antroje pusėje. Pirmas jų – „Mokslas skaytima rašto lękiško" (apie 1759–1761). Edukacinei komisijai pradėjus reformuoti atsilikusį Lietuvos švietimą ir stengiantis jį supasaulietinti, prasidėjo daugkartinis elementoriaus „Mokslas skaytima rašta lietuviška" leidimas. Kiek žinoma, iki to amžiaus pabaigos jis buvo išspausdintas 14 kartų. Matyti, kad XVIII a. pabaigoje sparčiai ėmė kilti liaudies raštingumas. Didelį pasisekimą šis elementorius turėjo ir XIX a. Jis buvo spausdinamas beveik kiekvienais metais, iš viso apie 50 kartų. Tai pagrindinis feodalizmo epochos elementorius. Didelį domėjimąsi pradiniu mokymu rodo ir tai, kad šalia šio populiaraus elementoriaus pasirodė ir kitų knygų vaikams. 1823 m. buvo išspausdinta Kazimiero Vizgirdos versta „Biblie diel vayku". Bet pirmas elementorius, kuris gerokai pakeitė pradinio skaitymo turinį ir jį supasaulietino, buvo Kajetono Roko Nezabitauskio „Naujas mokslas skaytima" (1824). Žingsnį į priekį elementorių pasaulietinimo kryptimi padarė ir Simono Daukanto „Abeciela lijtuvių-kalnienų ir žiamajtių kalbos" (1842), Kajetono Aleknavičiaus „Elementarius" (1846, 1858), taip pat Mikalojaus Akelaičio elementoriai (1860–1861). Šiuo švietimo pakilimo metu elementorius rengė bei spausdino Jonas Lechavičius (1848), Tadas Juzumas (1855, 1860), Motiejus Brundza (1859). Apskritai elementorių paklausa buvo didelė. Todėl spaustuvės varžėsi dėl jų ir leido juos palyginti dideliais tam metui tiražais (1500, 3000, 5000 egz.).

Tuo tarpu Rytų Prūsijoje tokio elementorių leidimo pakilimo nebuvo. Prūsijos valdžios germanizacinė politika trukdė kurti originalius vadovėlius. Be anksčiau išvardytų, šaltiniai dar mini, kad 1808–1828 m. išėjo pagal vokišką pavyzdį parengtos ar verstos „Gaidžio piveles", Heinricho Stephanio, Theophilio Ernsto sieniniai elementoriai. Nuo 1808 m. keturis kartus buvo išleistas verstinis Johanno Gottliebo Weisso „Naujas pibelis", turbūt versta ir Dominiko Wobbe's „Nauje pibele" (1852). Gal tik Kristupo Klimpšo „Gromata šuilokams" (1856) buvo originalus darbas, bet jis neišliko.

Po pirmųjų elementorių pradėjo rodytis *žodynai*. Pirmas lietuvių kalbos žodyną – „Trijų kalbų žodyną" (*Dictionarivm trivm lingvarvm*) – parengė Sirvydas. Jis buvo išleistas 1629, 1631, 1642, 1677, 1713 m. Pakartotinis žodyno leidimas rodo, kad jo reikšmė to meto kultūriniame gyvenime buvo didelė. Sirvydo žodynas visų pirma buvo reikalingas Vilniaus akademijos studentams, taip pat silpnai mokantiems lietuvių kalbą katalikų kunigams. Juo naudojosi ir lietuvių rašytojai bei kalbininkai tiek Lietuvoje, tiek ir Rytų Prūsijoje.

Naudojantis Sirvydo žodynu, XVII a. antroje pusėje Rytų Prūsijoje buvo parengti arba rengiami spaudai nauji žodynai, bet jie liko rankraščiais. Tai Kleino „Lietuviškas leksikonas" (*Lexicon Lithuanicum*, 1653) ir Jono Hurtelijaus prieš 1666 m. parengtas, bet vėliau dingęs lietuvių kalbos žodynas. Teofilis Gotlibas Šulcas apie 1673 m. buvo gavęs oficialų nurodymą parengti spaudai vokiečių-lotynų-lietuvių kalbų žodyną, kuriuo būtų galima naudotis verčiant Bibliją, tačiau jis tais metais mirė. Rankraščiu liko, atrodo, Fridricho Pretorijaus apie 1672–1675 m. parengtas žodynas. XVIII a., be kelių reikšmingų rankraščiais likusių žodynų (pvz., Jokūbo Brodovskio *Lexicon germanico-lithvanicvm...*), buvo išspausdintas Friedricho Wilhelmo Haacko „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas" (*Vocabvlarivm litthvanico-germanicvm et germanico-litthvanicvm*, 1730), pritaikytas Halės universiteto Lietuvių seminaro studentams. Tai pirmas spausdintas lietuvių kalbos žodynas Rytų Prūsijoje. Po septyniolikos metų (1747) tokį pat žodyną, pasinaudodamas spausdintais Haacko, Sirvydo ir rankraštiniais žodynais, išleido Pilypas Ruigys. To amžiaus gale (1800) dvigubai didesnį tokio pat pobūdžio žodyną patiekė Kristijonas Gotlibas Milkus. Jo žodyną populiarino garsaus filosofo Immanuelio Kanto pratarmė. XIX a. lietuvių kalbos žodyną rengė ir Liudvikas Rėza. Tačiau vienas žymiausių XIX a. žodynų buvo Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno 1851 m. išleistas „Lietuvių kalbos žodynas" (*Wörterbuch der littauischen Sprache*), kurį savo reikšme pralenkė tik Kuršaičio žodynas (1870–1883).

Lietuvoje po Sirvydo iki feodalizmo epochos pabaigos atskirai daugiau nebuvo išspausdinta nė vieno žodyno. Bet išlikę rankraščiai rodo, kad žodynais ir čia nemažai rūpintasi. Be anoniminių rankraštinių žodynų, dar žinoma, kad lietuvių ir kitų kalbų (daugiausia lenkų) žodynus nuo XVIII a. vidurio rengė daug asmenų, tarp kurių buvo stambių ano meto kultūros veikėjų. Tai Kristupas Lopacinskis, Simonas Daukantas, Kiprijonas Juozapas Nezabitauskis, Aleksandras Butkevičius, Leonas Uvainis, Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Laurynas Ivinskis, Mikalojus Akelaitis ir kt. Tai rodo, kad lietuvių kalbos žodynas tikrai buvo reikalingas, tik autoriai neturėjo sąlygų savo darbų pabaigti ir išspausdinti.

Gramatikas imta rengti ir spausdinti dar vėliau negu žodynus – tik XVII a. viduryje, kai tuo tarpu gramatikos kitomis kalbomis Vilniuje buvo spausdinamos jau XVI a. Galbūt pirmojo lietuviško žodyno autorius Sirvydas buvo ir pirmosios lietuvių kalbos gramatikos „Lietuvių kalbos raktas" (*Clavis linguae Lituanicae*, 1630) autorius, bet šis darbas neišliko, ir sunku nustatyti jo pobūdį, nes nėra žinios, ar tai būta gramatikos, ar žodyno. Rytų Prūsijoje apie 1643 m. lietuvių kalbos gramatiką parašė Kristupas Sapūnas. Bet ji buvo išleista tik po trisdešimties metų. Ją parengė spaudai Teofilis Gotlibas Šulcas antrašte „Trumpa lietuvių kalbos gramatika" (*Compendium*

grammaticae Lithvanicae, 1673). Kol Sapūno gramatika išvydo pasaulio šviesą, pasirodė Kleino „Lietuvių kalbos gramatika“ (*Grammatica Litvanica*, 1653) ir sutrumpintas jos variantas vokiečių kalba *Compendium litvanico-germanicum* (1654). Todėl ji ir laikoma pirmąja spausdinta lietuvių kalbos gramatika. Ją Kleinas parengė ne vienas, o talkinamas kitų septynių lietuvių kalbos mokovų, taip pat naudodamasis Sirvydo žodynu. Rytų Prūsijoje dėmesys gramatikai ypač pakilo dėl bendros polemikos dėl lietuvių literatūrinės kalbos, prasidėjusios XVIII a. pradžioje. Ją pradėjo Mykolas Merlinas savo 1706 m. išspausdintu „Pagrindiniu lietuvių kalbos principu“ (*Principium primarium in lingua Lithuanica*), ragindamas raštuose laikytis paprastų žmonių kalbos (*Loquendum cum vulgo*). Šio sąjūdžio literatūrai, be jau minėtų žodynų, priklauso Haacko gramatika prie jo paties žodyno (1730), Pilypo ir Povilo Ruigių 1747 m. išspausdinti darbai „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“ (*Betrachtung der littauischen Sprache*) ir „Lietuvių kalbos gramatikos pagrindai“ (*Anfangsgründe einer littauischen Grammatick*). Jais iš dalies pasinaudojo Milkus darbe „Lietuvių kalbos mokslo pagrindai“ (*Anfangs-Gründe einer littauischen Sprach-Lehre*, 1800). Žinomas giesmyno rengėjas ir polemikos dalyvis Ostermejeris 1791 m. taip pat išspausdino lietuvių kalbos gramatiką „Nauja lietuvių kalbos gramatika“ (*Neue littauische Grammatik*). Po pusšimčio metų lietuvių kalbos tyrinėjimams atsidėjo Kuršaitis. Jis 1843 m. paskelbė pirmą dalį, o 1849 m. antrą studijos „Lietuvių kalbos tyrinėjimai“ (*Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache*) dalį, vėliau išleido ir lietuvių kalbos gramatiką. Šie jo darbai iki šiol nenustojo vertės.

Lietuvoje po Sirvydo susidomėjimas lietuvių kalba atslūgo, ilgai niekas nesiėmė rašyti gramatikos. Tik XVIII a. čia išspausdinta viena anoniminė gramatika – „Lietuvos kalbų visetas“ (*Universitas lingvarum Litvaniae*, 1737). Ją antrą kartą išleido Stanevičius Vilniuje 1829 m. Originalią gramatiką 1832 m. išspausdino Kalikstas Kasakauskis – „Kalbrieda ležuvio žiamaytiško“. 1856 m. Prahoje buvo išspausdinta mokslinė Augusto Schleicherio „Lietuvių kalbos gramatika“ (*Litauische Grammatik*). Ji yra viena tų gramatikų, kuri XIX a. paskutiniais dešimtmečiais buvo lietuvių kalbos studijų šaltinis ne vienai lietuvių inteligentų kartai. Būdamas Schleicherio įtakoje, Jonas Juška 1861 m. išspausdino gramatinę apybraižą „Kalbos lietuviško liežuvio ir lietuviškas statrašimas“, taip pat paliko rankraštinę lietuvių kalbos gramatiką rusų kalba. XIX a. pirmoje pusėje buvo parengta keletas rankraštinių lietuvių kalbos gramatikų (Simono Groso, Aleksandro Butkevičiaus, Dominyko Mogėno, Juozo Čiuldos ir kt.). Reikšmingą rankraštinę lietuvių kalbos gramatiką „Trumpa kalbmokslea liežuv'o lietuviško“, parašytą 1830–1858 m., paliko Kazimieras Daukša. Tai yra pirmoji lietuviškai parašyta lietuvių kalbos gramatika. Pirmoji spausdinta lietuviška gramatika yra Daukanto 1837 m. išleistas vadovėlis „Prasma lotinų kalbos“.

Visos tos lietuvių kalbos gramatikos buvo gera pradžia tolesniam lietuvių kalbos tyrinėjimui.

Žymesni *grožinės* – tautosakinės ir rašytinės – *literatūros* spaudiniai pradėjo rodytis tik XIX a. Tiesa, dainuojamosios tautosakos tekstų lietuvių kalba paskelbė Johannesas Arnoldas Brandas kelionės į Maskvą aprašyme (1673–1674). Tris lietuvių liaudies dainas lietuvių ir vokiečių kalbomis pirmą kartą išspausdino Pilypas Ruigys savo „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ (1747). Jomis jis įrodinėjo lietuvių kalbos grožį. Kalbiniu požiūriu dainomis domėjosi kai kurie kiti ano meto švietėjai (Merlinas, Jonas Šulcas ir kt.). Tačiau pirmasis lietuvių liaudies dainų rinkinys pasirodė tik XIX a. Tai *Dainos, oder Litthauische Volkslieder*, kurias 1825 m. išleido Rėza. Jis paskelbė Rytų Prūsijoje surinktas 85 dainas, septynių dainų melodijas ir straipsnį apie lietuvių liaudies dainas. Beveik tuo pačiu metu (1829) dainų rinkinį „Daynas žemayčiu“ išleido ir Stanevičius. Jis drauge su Ferdinandu Ivanavičiumi paskelbė ir užrašytų dainų melodijas „Pažimes žemaytyškas gaydas“ (1833). Dainų rinkinį „Dajnes žiamajtių“ 1846 m. išleido ir Daukantas. Tuo pačiu metu lietuvių liaudies dainomis susidomėjo lenkų rašytojai ir kultūros tyrinėtojai. Lietuvių liaudies dainų rinkinį su vertimais į vokiečių kalbą išleido Nesselmannas (*Litauische Volkslieder*, 1853).

Rašytinės grožinės literatūros smulkių tekstų pasaulietine tematika pradininkas yra Mažvydas. Tai jo Katekizmo „Knigieles pačias byla...“ – pirmas lietuviškas eilėraštis. XVI a. ir vėliau nedidelių lietuviškų eilėraščių buvo išspausdinta keliuose įvairiakalbiuose rinkiniuose. Jie yra suregistruoti specialioje šios bibliografijos lietuviškų tekstų dalyje.

XVIII a. Rytų Prūsijoje buvo parašyta žymių literatūros kūrinių. Minėtini Kristijono Donelaičio poema „Metai“ bei Adomo Fridricho Šimelpenigio ir Milkaus darbai. Tačiau nei Donelaitis, nei kiti autoriai savo literatūros darbų neišspausdino.

Pirmąja pasaulietinio turinio grožinės literatūros knyga lietuvių kalba reikia laikyti Ezopo pasakėčias, kurias dėl diskusijos dėl lietuvių literatūrinės kalbos išvertė Jonas Šulcas ir išspausdino jas 1706 m. Tačiau žymiausias lietuvių literatūros įvykis – Donelaičio poemos išleidimas – atitenka XIX a. (1818). Poemą spaudai parengė, į vokiečių kalbą išvertė ir komentarus pridėjo Rėza. Be to, Rėza irgi išvertė pasakėtininką Ezopą: „Aisopas, arba Pasakos“ (1824). Šiame leidinyje pirmą kartą buvo išspausdintos ir šešios Donelaičio pasakėčios. Be minėtų, Rytų Prūsijoje buvo išleista dar keletas grožinės literatūros leidinių, šiandien mažai kam bežinomų. Tai Christopho Danieliaus Hassensteino kariškų dainų vertimas „Landšturmo giesme“ (1813), vokiečių pedagogo Christopho Schmidto sentimentali didaktinė apysaka apie Genovaitę (1838, 1859), pora panegirikų Prūsijos karaliaus lankymosi proga, studentų himno *Gaudeamus* vertimas ir kt. Nuo 1850 m. šešis kartus buvo išspausdinta knyga apie Nibelungų epo didvyrį Zygfridą – „Dyvni prisitikimai ir karžygiški darbai raguotojo Zygvrydo“.

Lietuvoje XIX a. grožinės literatūros kūrinių buvo spausdinta palyginti daugiau negu Rytų Prūsijoje. 1814 m. Antanas Strazdas išleido savo „Giesmies“ – pirmąjį pasaulietinės poezijos rinkinį Lietuvoje. Lietuvoje taip pat domėtasi pasakėčiomis. 1829 m. Vilniuje pasirodė „Šešes pasakas Symona Stanevičes... ir antras šešes Kryžža Donalayčia“. Daukantas išvertė ir 1846 m. išleido „Pasakas Fedro“, o Kajetonas Aleknavičius – originalias eiles „Pasakos, pritikimaj“ (1861). Pasirodė ir kitokio pobūdžio, didaktinės literatūros verstinių bei originalių knygų. Tai Juozapo Rupeikos į lietuvių kalbą išversta lenkų rašytojo Jano Chodzkos knyga „Jonas iš Svisločes“ (1823), tos pačios knygos Akelaičio perdirbinys „Jonas Išmisločius“ (1860). Poros leidimų susilaukė Antano Tatarės pasakėčių knyga „Pamokslaj išminties ir tejsibes“ (1836, 1851). Į feodalizmo epochos pabaigą išėjo Petro Gomalevskio „Aplankimas seniuka“ (1853), Juozapo Silvestro Dovydaičio „Šiauleniškis senelis“ (1860), Akelaičio „Kvestorius“ (1860). Daukantas jaunimui išvertė ir išleido romėnų istoriko Kornelijaus Nepoto žymiųjų Antikos politikų ir karo vadų biografijų knygą „Givatas didiujų karvaidų senovės“ (1846). Lietuvoje taip pat buvo išleista Ivinskio versta Schmidto apysaka „Genavejte“ (1858). Tuo metu būta ir panegirinės literatūros, pavyzdžiui, Akelaičio eilės caro Aleksandro II garbei (1858).

Visa ši literatūra yra beveik ištisai didaktinė. Ne didaktinei grožinei knygai XIX a. Lietuvoje buvo skiriama mažiau dėmesio. Antano Baranausko garsusis „Anykščių šilelis“ atskirai dar nebuvo išleistas. Jis išspausdintas tik Ivinskio kalendoriuose 1860 ir 1861 m. Išskyrus Liudviko Adomo Jucevičiaus „Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų“ (*Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich*, 1837), nebuvo knygų, kurios plačiau supažindintų Lietuvos skaitytoją su kitų tautų poezija. Spaudoje vis buvo jaučiamas feodalizmui būdingos religinės atmosferos dvelkimas, trukdęs estetiniam pradui įsivyrauti grožinėje literatūroje.

Prie grožinės literatūros sąlygiškai galima priskirti ir keletą iš dalies istorinio, iš dalies beletristinio pobūdžio knygų, išspausdintų Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje. Hassensteinas išleido knygelę apie karus su Napoleonu „Nusidavimai švento karavimo“ (1814). Yra žinomos dvi Prūsijos istorijos lietuvių kalba. Viena jų, pavadinimu „Vyrausieji nusidavimai Prusų karalystės“ (1836) buvo skirta mokyklų reikalui. Lietuvoje „Budą senovęs lietuvių“ (1845) išleido Daukantas. Be

to, Valančius išspausdino mokslinio pobūdžio dviejų dalių „Žemajtiu viskupistę“ (1848), kurioje yra daug istorinių žinių, neužtinkamų kituose istoriniuose veikaluose.

Pasaulietinius spaudinius ypač gausina *oficialūs valdžios raštai*. Savo apimtimi jie nebuvo dideli (dažniausia 1–4 p.), tačiau jų skaičius buvo nemažas, ypač Rytų Prūsijoje, kur valdovai ir jų valdininkai, esant monarchinei valdymo sistemai, betarpiškai susidurdavo su lietuviškai kalbančia liaudimi. Lietuvoje jų atsirado tik XIX a., prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos. Yra žinomi trys Prūsijos kunigaikščio įsakai, išspausdinti 1578 ir 1589 m. ir skirti kovai su senosios lietuvių religijos liekanomis, taip pat smulkiai prekybai tvarkyti. Įsakų spausdinimas ypač suintensyvėjo XVIII a., per kurį jų pasirodė daugiau kaip šimtas. Reikia manyti, kad įsakų būta ir daugiau, tik kai kurie jų neišliko, nes jų niekas nerinko ir nesaugojo. Šiais įsakais Prūsijos valdžia smulkiai reglamentuodavo Rytų Prūsijos valstiečių gyvenimą. Prie kai kurių įsakų yra priedų, skirtų medicinos, finansų ir kt. reikalams. Įsakais buvo paskelbta griežta baudų sistema. Paskui kai kas iš ten buvo perkelta į Prūsijos baudžiamąjį statutą „Koravones zokan-knyges“ (1851). Įsakai duoda daug medžiagos ano meto Rytų Prūsijos valstiečių gyvenimui pažinti. Daugelis tų gausių spaudinių vertėjų liko nežinomi, tik dalis jų teišaiškėjo. Daugiausia įsakų yra išvertę Kristupas Henrikas Vegneris, Petras Gotlibas Milkus, Jonas Braškys, Kristijonas Gotlibas Milkus. Po vieną kitą išvertė arba galėjo išversti Donelaitis, Dovydas Gotfridas Zudnachovijus, Adomas Fridrichas Šimelpenigis ir kt. XIX a. įsakų bebuvo išspausdinta apie 20, ir beveik visi jie išėjo pirmaisiais dviem dešimtmečiais. Vėliau jų spausdinimas iš viso sumažėjo, nes, staigiai ėmus keistis Prūsijos valdžios politikai lietuvių atžvilgiu, pradėta reikalauti, kad lietuvių valstiečiai skaitytų įsakus vokiečių kalba.

Lietuvoje šios rūšies spaudinių palyginti nedaug pasirodė. Daugiau išliko rankraštinių lietuviškų tekstų – priesaikų iš XVII a. teismų veiklos. Kai kuriais metais (pvz., 1669) jų būta po kelis skirtingus variantus. Spausdinti oficialūs raštai Lietuvoje pasirodė tik XVIII a. pabaigoje dėl žymių politinių įvykių, po ko Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo galutinai padalinta. Tai 1794 m. sukilimo dokumentai: Tado Kosciuškos laiškas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams, Lietuvos Vyriausiosios Tautinės Tarybos ir sukilėlių pulko vado Ksavero Niesiolovskio atsišaukimai. Prie jų priskirtinas ir Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus pamokslas, pasakytas Lietuvos Vyriausiosios Tautinės Tarybos įsakymu, laidojant žuvusius sukilėlius. Be to, šaltiniai mini ir Napoleono spausdintą atsišaukimą į Lietuvos gyventojus 1812 m. Taip pat žinomi keli caro vyriausybės lietuviškai spausdinti raštai. Tai po 1827 ir 1832 m. išleisti įsakai dėl pabėgusių iš armijos karių, atsišaukimai dėl 1831 m. sukilimo įvykių, o tuojau po sukilimo – maldos bažnyčiose už monarchą bei jo giminę. 1855 m. buvo išspausdintas priesaikos carui Aleksandrui II tekstas, 1861 m. – baudžiavos panaikinimo manifestas kartu su trumpais baudžiavos panaikinimo nuostatais ir instrukcija miestų bei kaimo policijai, kaip aiškinti baudžiavos panaikinimo manifestą.

Lietuviška spauda imta naudotis ir gyvenimo *praktikos reikalams*. Jau nemaža praktinio pobūdžio nurodymų bei paliepimų buvo duota minėtuose oficialiuose valdžios dokumentuose lietuvių kalba. XIX a. tiek Rytų Prūsijoje, tiek ir Lietuvoje pasirodė didesnių ar mažesnių knygų, skirtų daugiausia kaimo gyventojams. Pirmiausia buvo leidžiamos knygelės apie ugniagesybą. XIX a. pradžioje (1801, 1802) Karaliaučiuje išėjo „Ugnies knygeles“. Panašią „Ugnęs kningelę“ parengė ir 1849 m. Peterburge išleido Daukantas. Lietuvių skaitytojui Tilžėje 1858 m. buvo išspausdinti ir draudimo nuo gaisrų nuostatai „Davadas“. Vėliau daugiau dėmesio buvo skiriama žemės ūkio literatūrai. Tris kartus (1801, 1820, 1848) lietuvių kalba buvo išleistos Danieliaus Gotlibo Zetegasto „Naudingos bičių knygeles“. Ta pačia tema išėjo Kiprijono Juozapo Nezabitauskio versta Krzysztofo Kluko knygelė „Surinkimas dasekimu... apey bytes“ (1823). Dėl ne-

derliaus metų Stanevičius išvertė Teodoro Brandenburgo knygelę „Apey darima valge yš kiarpiu islandu“ (1823, 1825). Seriją verstinių ir originalių knygelių žemės ūkio klausimais parengė ir išleido Daukantas. Keletas knygelių buvo išleista ir medicinos bei veterinarijos klausimais.

Feodalizmo epochos paskutiniais dešimtmečiais, dėl kylančios akcijos prieš girtavimą, pradėta leisti atitinkamo pobūdžio knygos. Tai – Kuršaičio versta Böttcherio „Brangvyns tikra namų sloga“ (1844) ir „Brangvyns smarkiausias neprietelis žmonių“ (apie 1844), Mikelio Šapalo verstas „Nusidavimas apie lošaji Pričku“ (1855), D. Valdo „Ne gerk jį!“ (1855). Lietuvoje pirmoji blaivybės klausimui skirta buvo Juozapo Simforijono Mieleškos versta Kristiano Karlo Augusto Debnerio „Knigele... arba Pamokimas, kajp rejk girtibe pamesti“ (1846). Vėliau išėjo dvi Kaliksto Kasakauskio knygelės – „Gyrtibe ir blajviste“ (1859) ir „Pasaka apej pašnekiesni tarp velnia yr šimkorju“ (1861). Be to, kovos su girtavimu tematika knygelių parašė didaktinės literatūros atstovai: Dovydaitis, Gomalevskis, Valančius, Želvavičius, Tadas ir Vincentas Juzumai, Feliksas Vereika, Skrodzkis, Jeronimas Kiprijonas Račkauskis ir kt. Tai rodo, kad akciją prieš girtavimą gana aktyviai rėmė spauda.

Ūkinėje, taip pat kultūrinėje srityje XIX a. nemažos reikšmės turėjo *kalendoriai*. Grynai kalendorinio pobūdžio skyreliai buvo spausdinami ir seniau maldaknygėse „Rožančius“, „Altorius“. Tačiau atskirai spausdinamus kalendorius pirmas ėmėsi leisti Ivinskis. Jo kalendorius „Metu skajtlus ukiniškas“, vėliau pavadintas „Kalendorius, arba Metu skajtlus, ukiškas“, pradėjęs eiti 1846 m., iki feodalizmo epochos pabaigos išėjo 16 kartų. Nemažai kalendorių buvo leidžiama Rytų Prūsijoje. Erdmono Šesnako parengtos „Prusiškos kelendros“ ligi 1861 m. išėjo 16 kartų, Karolio Leopoldo Fridricho Neiso „Krikščoniškos kalendros“ – 2 kartus, Jurgio Meškaičio verstos „Mažos rytprusiškos kalendros“ nuo 1852 m. – 8 kartus. Be praktinių patarimų, kalendoriai pateikdavo liaudžiai literatūrinių pasiskaitymų, žinių iš istorijos, politikos, gamtos mokslo. Iš dalies jie atstojo periodinę spaudą.

Bendrai pažvelgus į pasaulietines ir religines knygas ir grįžtant prie anksčiau pateiktos visos lietuviškos spaudos lentelės, galima konstatuoti, kad pasaulietinės knygos žymesnis augimas prasidėjo XVIII a., pirmiausia Rytų Prūsijoje. XIX a. tiek bendra knygų produkcija, tiek pasaulietinės knygos skaičiumi ėmė pirmauti Lietuva. Nuo tada, kad ir lėtai, ima keistis religinės ir pasaulietinės knygos santykis pirmosios nenaudai. Pažymėtina, kad pasaulietiški knygų pavadinimai XIX a. sudarė didesnę visų knygų pavadinimų dalį. Tai rodo, kad lietuviškai kalbančiai liaudžiai darėsi vis labiau prieinamas švietimas ir mokslas, kad spauda tampa vis svarbesnis faktorius įvairiose gyvenimo srityse.

Nuo XVIII a. antros pusės didėjo vietinių žmonių aktyvumas lietuviškų knygų leidimo ir spausdinimo darbe, augo autorių skaičius. Visai ne atsitiktinis reiškinys, kad nuo XVIII a. pabaigos lietuviškoje knygoje gerokai daugiau atsiranda pavardžių ir mažėja anoniminių knygų skaičius.

V

Lietuviškai knygai, gimusiai visu šimtmečiu vėliau po spaudos išradimo, neteko pergyventi paties pradinio inkunabulinio raidos etapo, kuris būdingas XV a., daugeliu atvejų ir XVI a. pradžios knygoms. Todėl jau nuo pat pirmosios lietuviškos knygos Rytų Prūsijos ir Lietuvos spaudai būdinga knygos sandara ir poligrafinis apipavidalinimas, nusistovėjęs XVI a. pradžioje kitų Europos kraštų spaudos praktikoje.

Jau iš pat pradžių daug reikšmės buvo teikiama antraštiniam puslapiui. <...> Būdinga tai, kad įvairiais feodalizmo laikotarpiais antraštės įgaudavo skirtingus pavidalus tiek apimties, tiek

ir turinio požiūriu. Tai priklausydavo ne tik nuo autorių bei leidėjų noro kuo daugiau pateikti žinių apie savo knygą bei paaiškinti jos paskirtį, bet ir nuo savo meto supratimo, kaip reikia ją rekomenduoti skaitančiai visuomenei ir būsimam pirkėjui. Humanizmas, iškėlęs žmogaus reikšmę visame gyvenime, skatino spaustuvininkus „žmoginti" ir knygą, t.y. išryškinti bei trumpai apibūdinti knygos autoriaus ar parengėjo asmenį. Atskirais laikotarpiais antraštėse dažnai buvo panaudojami kai kurie grožinės literatūros bei retorikos elementai. Dėl šio tikslo visus antraštinius duomenis stengtasi apimti vienu ar keliais glaudžiai susijusiais, pakilaus tono sakiniais. Į tą daugelio pakopų sakinį įsijungdavo ir autorius (paprastai ne vardininko linksniu). Renesanso meto antraštės dar gana paprastos. Tačiau ilgiausios ir pakiliausio tono antraštės ypač madingos buvo nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. vidurio, t.y. tuo laikotarpiu, kai literatūroje vyravo iškilmingumą ir išorinį efektingumą skatinantis baroko stilius. Visos šios antraštės apipavidalinimo tendencijos būdingos ne tik lietuvių, bet ir kitomis kalbomis Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje išleistoms knygoms.

Prieš pagrindinį tekstą būdavo duodamos pratarmės, dedikacijos, kartais poetinė knygos reklama. Iš pradžių tos iniciatyvos ėmėsi leidėjai, o XVI a. – ir autoriai. Autoriai parašydavo kartais net po kelias pratarmes. Tad knyga būdavo iškilmingai pristatoma bei rekomenduojama skaitančiajai visuomenei. Kartu leidėjai pažymėdavo ir knygos pasirodymo, jos gimimo faktą. Knygų išeidavo vis dar nedaug, tad kiekviena jų tapdavo žymiu kultūriniu įvykiu. Šviesesni ir turtingesni feodalinės visuomenės atstovai knygos leidimą vertino, nes per jų dedikacijas jie išgarsėdavo ir įamžindavo savo vardą. Vienas būdingų išplėstos įvadinės knygos dalies, kaip ir puošnaus antraštinio puslapio, pavyzdžių gali būti Sapūno lietuvių kalbos gramatika (1673), kurią spaudai parengė Teofilis Gotlibas Šulcas. Panašiai, vienais atvejais daugiau, kitais – mažiau, knygos įvadine dalimi būdavo rūpinamasi per visą feodalizmo epochą. Tik XIX a. ji ima paprastėti ir netekti iškilmingumo.

Daugelis lietuviškų knygų pratarmių yra religinio turinio ir skiriamos religiniams reikalams. Bet tarp jų nemaža ir tokių, kurios iki šiol tebėra svarbios mokslui bei knygos istorijai. Antai Daukša savo postilės prakalboje iškėlė gimtosios kalbos reikšmę ir vertę; Simono Vaišnoro pratarmė (1600) gali būti laikoma lietuvių literatūros kritikos užuomazga; vertingų bibliografinių duomenų pateikė Johannas Jacobas Quandtas giesmynų ir Biblijos pratarmėse; Rėza pirmojo „Metų" leidimo pratarmėje analizavo Donelaičio kūrybą ir t.t. Šiomis pratarmėmis iki šiol tebesinaudoja tyrinėtojai.

Jau nuo pirmosios lietuviškos knygos įvadinėje dalyje buvo vartojama lietuvių kalba. Tačiau lietuviškai parašytų pratarmių dažniau pasirodo tik XIX a.: paprastai dedikacijos, pratarmės, panegirikos būdavo rašomos lotynų, lenkų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Net feodalizmo epochos pabaigoje, pradėjus formuotis lietuvių nacijai, augti lietuvių kalbos ir lietuviškos spaudos reikšmei, autoriai vis dar neatsisakydavo įpročio lietuvišką knygą pristatyti skaitytojui kita kalba. Pavyzdžiui, Kajetonas Aleknavičius, savo knygą „Pasakos, pritikimaj" (1861) pradėjęs eiliuota pratarme lietuvių kalba, baigiamąjį žodį vis dėlto parašė lenkiškai. Nelietuvių kalbos vartojimas įvadinėje knygos dalyje rodo, kad lietuviškų knygų autoriai bei vertėjai knygą stengėsi pirmiausia įteikti ne betarpiškai liaudies skaitytojui, o tiems apšviestiesiems visuomenės sluoksniams, kuriems buvo pavesta rūpintis liaudies kultūriniais reikalais.

Nemaža buvo ir tokių knygų, kurios turėjo *lygiagrečius tekstus* – daugiausia dviem, paskui trim ir net keturiom kalbom. Mat tokiais spaudiniais norėta patenkinti ir tuos Lietuvos ir Rytų Prūsijos skaitytojus, kurie kalbėjo ir skaitė nelietuvių kalbomis, ir išplėsti knygos vartojimo ribas. Lietuvoje jau nuo XVI a. lygiagrečiai su lietuvišku buvo spausdinamas lenkiškas tekstas. Pavyzdžiui, toks dvikalbis yra Merkelio Petkevičiaus katekizmas *Polski z litewskim katechism*

(1598) ir daug kartų feodalizmo epochoje leista Jono Jaknavičiaus knyga *Ewangelie polskie y litewskie*. Rytų Prūsijoje greta lietuviško teksto paprastai būdavo duodamas tekstas vokiečių kalba. Tokių dvikalbių tekstų yra Liuterio katekizmuose, kai kuriuose Šv. Rašto leidimuose, daugelyje oficialių valdžios dokumentų, pirmame „Metų" leidime. XIX a. spaudiniuose pasirodo lygiagrečių tekstų rusų kalba, pavyzdžiui, įsake dėl pabėgusių karių (po 1827), Akelaičio panegirikoje carui Aleksandrui II (1858), baudžiavos panaikinimo dokumentuose (1861). Keturiomis kalbomis (vokiečių, lenkų, lietuvių, lotynų) buvo leidžiamas Liuterio *Catechismus minor* (1670 ir kt.).

Daugiakalbiuose leidiniuose pagalbinis knygos aparatas paprastai būdavo pateikiamas ne lietuvių kalba. Šis atvejis irgi rodo, kad lietuviška knyga, kaip ir pati lietuvių kalba, sunkiai skynėsi kelią į platesnį pripažinimą, ypač mokslo srityje. Lietuvių kalba ilgiau negu kitos „vulgariosios" kalbos buvo laikoma nemokslo kalba, o masinis lietuvių skaitytojas – nepripažįstamas mokslinių knygų vartotoju. Todėl knygos, skirtos lietuvių kalbos, tautosakos tyrinėjimams paprastai buvo rašomos ne lietuvių kalba. Pirma spausdinta gramatika (lotynų kalbos) lietuvių kalba parengė tik Daukantas (1837).

Jau Renesanso metu Europoje nusistovėjo *šriftų* naudojimo tradicijos. Nuo Venecijos spaustuvininko M. Jenseno laikų įsivyravo praktika humanitarinio pobūdžio knygas, visų pirma antikines, spausdinti lotynišku šriftu, arba Renesanso „antikva", o religines ir naujųjų autorių knygas – gotišku. Tuo pačiu metu ryškėjo tendencija visiškai pereiti į lotynišką šriftą.

Lietuviška spauda (kaip ir lenkiška) pirmiausiai vartojo suapvalintą, artimesnį antikvai gotiško šrifto tipą – „švabachą". Tokio gotiško pobūdžio raidyną lietuvių kalbai pritaikė Mažvydas. Gotišką šriftą vartojo ir pirmųjų lietuviškų knygų spausdintojai Lietuvoje. Tačiau čia, ypač nuo XVII a. pradžios, lietuviškiems spaudiniams pradėta vartoti ir antikva. Gana daug antikvos yra Sirvydo knygoje *Punkty kazań* (1629). Tai savotiškas posūkis lietuviškos knygos grafinio apipavidalinimo raidoje. Gotiškas šriftas su antikva dažniausiai maišomas Akademijos spaustuvės leidiniuose, matyt, norint atsisakyti protestantiškos spaudos praktikos.

Gotiško šrifto lietuviška Lietuvos spauda galutinai atsisakė XVIII a. antroje pusėje. Tai ryškiai galima pastebėti iš daugelį kartų leistos Jaknavičiaus knygos. 1756 m. leidimo lietuviškas tekstas atspaustas gotiškomis raidėmis, o lygiagretus lenkiškas tekstas – lotyniškomis. O 1767 m. Pranciškonų spaustuvėje Jaknavičiaus knyga jau buvo išspausdinta lotynišku šriftu. Tokiu pat šriftu ją 1769 m. išspausdino ir Akademijos spaustuvė. Nuo to laiko Lietuvoje įsivyravo lotyniškas šriftas. Šriftų pasikeitimui įtakos turėjo panašūs procesai lenkų spaudoje, taip pat Šviečiamosios epochos idėjų ir prancūzų kultūros plitimas Lietuvos gyvenime. Šios įtakos žymių galima rasti XVIII a. antroje pusėje ir Rytų Prūsijos lietuviškoje spaudoje (pvz., įsakuose), kuri gotiško šrifto tradicijas išlaikė iki XX a.

Lietuviškų knygų *paginacijoje* kokių nors savitumų, atrodo, nebūta. Čia vartojamas Venecijos spaustuvininko Aldo Manuzio įvestas lapų ar puslapių numeravimas skaitmenimis. Šalia jo dar ilgai išliko raidinės *signatūros*. Jos palengvindavo knygrišiams surinkti knygą, nes ją iš spaustuvės gaudavo lankais. Pagal signatūras galima nustatyti, ar knyga yra pilna. Signatūras papildo *kustodai*, t.y. puslapio pabaigoje įdėtas toliau einančio puslapio pirmas skiemuo ar visas žodis. Kustodai palengvina nustatyti teksto ryšį bei vientisumą. Be to, daugeliu atvejų kustodai padeda nustatyti, ar knyga buvo išspausdinta drauge su kitu leidiniu, ar atskirai. Bene paskutinė feodalizmo epochos lietuviška knyga su signatūromis ir kustodais yra 1830 m. Vilniuje išleista „Karunka".

Lietuviška knyga buvo spausdinama bendroje spaudos praktikoje nusistovėjusiais *formatais*, t.y. *in folio*, *in quarto*, *in octavo* ir kt. Formatas *in folio* dažniausiai naudotas oficialiems valdžios dokumentams. Šios rūšies spaudiniai, skiriami viešam skelbimui, turėjo būti didesnio formato,

atspausdinti stambesniu šriftu. Didelio formato, pavyzdžiui, yra Daukšos ir Morkūno postilės, skiriamos kunigams (31×20 cm). Iš pradžių lietuviškų knygų daugiau buvo spausdinama *in quarto*, tačiau tolesnėje raidoje įsivyravo formatas *in octavo*. Tokios knygos dydis siekdavo ne daugiau kaip 25 cm. Mažesnio formato knyga skaitytojui buvo patogiau naudotis, ji buvo grakštesnė ir pigesnė. Kad ir nedidelė tai buvo spaudos naujovė, bet ji reiškė knygos demokratėjimą. Tai rodo ir „liaudiškų" katekizmų formatai: 1595 m. Daukšos katekizmas visai nedidelis (13×7 cm). Atvirkščiai, barokinio stiliaus panegirikos, kurių paskirtis reikalavo puošimo, yra palyginti nemažo formato (27×18 cm).

Kaip visur, taip ir Lietuvoje, knygų spausdinimas yra susijęs su meno raida. Spausdintoje knygoje – antraštinio puslapio ir teksto pagražinimuose bei turinio iliustracijose – visų pirma ėmė reikštis grafikos menas.

XVI a. ir XVII a. pirmoje pusėje, puošiant antraštinį puslapį, daugiausia dėmesio buvo kreipiama įrėminimui, ypač arkos pavidalo (pvz., Mažvydo, Daukšos knygos). Tačiau toliau pradeda jame atsirasti baroko stiliaus elementų: linkstama į alegorijas, simbolines figūras, į plačius bei sudėtingus vaizdus, puošnumą, ištaigingumą. Šiuo atveju antraštė labai sutrumpinama. Teksto inicialai bei užsklandos pasižymi sudėtingumu ir įmantrumu. Dekoratyvumui išryškinti kartais įterpiamas spalvotas šriftas. Vartojama daugiausia vario raižyba.

Nuo XVIII a. pabaigos lietuviškų knygų antraštinių puslapių, kaip ir visos knygos, apipavidalinimas vėl ėmė keistis. Plintančios Šviečiamosios epochos idėjos, žadinančios įvairių gyventojų sluoksnių demokratinę sąmonę, besiformuojantis kapitalizmas, skatinęs spaustuvininko prekybinius interesus, turėjo įtakos lietuviškos knygos papuošimų paprastėjimui. Iki tol knyga Lietuvoje dažniausiai laikėsi dvasinių bei pasaulietinių feodalų namuose, o jos išleidimas priklausė nuo turtingų mecenatų dosnumo. Todėl ir knygos apipavidalinimas buvo aristokratiškas, puošnus, iškilmingas. Bet kai knygos pareikalavimas įgavo masiškesnį pobūdį (tai rodo anksčiau pateikti kiekybiniai duomenys), kai ji pasidarė ir liaudies kasdienio gyvenimo poreikiu, o jos leidimo išlaidas ėmėsi padengti platieji skaitytojų sluoksniai, – spaustuvininkai rentabilumo tikslais pradėjo ieškoti būdų pigesnėms knygoms gaminti, pirmiausia supaprastindami knygą branginančią ornamentiką. Vis dažniau imta grįžti prie senosios ir pigesnės medžio raižybos. Dėl šių priežasčių Lietuvoje (kaip ir kituose kraštuose) pradėjo kurtis medžio raižyklos. Medžio raižinių gamyba užsiimdavo Stanislovo Čerskio dirbtuvė Salantuose. Šios dirbtuvės gaminiai buvo panaudoti spausdinant, pavyzdžiui, Silvestro Rucevičiaus knygas, mažus, devocijai skirtus lapelius. Kajetono Roko Nezabitauskio elementoriui iliustracijas išraižė mažai žinomas Biksas. Nuo 1819 m. spaudoje vis didesnį vaidmenį vaidina litografija, kuri dėl savitų techninių galimybių taip pat pradėjo išstumti vario raižybą. Vilniuje pirmas litografiją ėmė naudoti Juozapas Zavadzkis, o pirmas lietuviškas leidinys su tokios rūšies iliustracija buvo Jano Nepomuceno Głowackio „Lietuvninkas", pridėtas prie Juozapo Rupeikos verstos Chodzkos knygos „Jonas iš Svisločes" (1823).

Lietuviškų knygų *iliustracijos*, skirtos knygos turiniui atskleisti, daug priklausė nuo Bažnyčios pažiūros į vaizduojamojo meno vaidmenį religinėje propagandoje. Liuteroniška Reformacija, laikydamasi principo, kad tikėjimo propaganda turi remtis žodžiu, mažiau teskyrė dėmesio knygų iliustravimui. Tuo tarpu Katalikų Bažnyčia religinėje propagandoje labiau vertindama akivaizdumą, prabangą ir iškilmingas priemones, knygų turiniui atskleisti gausiau naudojo iliustracijas. Dėl to iliustracijos lietuviškose knygose skirtingai buvo panaudojamos protestantiškoje Rytų Prūsijoje ir katalikiškoje Lietuvoje.

Iliustruotų lietuviškų feodalizmo epochos knygų yra apie 150 ir beveik visos jos priklauso Lietuvai. Rytų Prūsijoje tik Bretkūno postilė tebuvo papuošta iliustracijomis. Vėliau su turiniu susijusių iliustracijų iš viso atsisakyta. Protestantai pasiliko tik vadinamąsias heraldinio tipo

iliustracijas (spaustuvės emblemas, herbus ir pan.), portretus. Portretų yra nuo 1800 m. leidžiamose „mišknygėse". Tik pasaulietinio turinio knygelės, reikalui esant, ir Rytų Prūsijoje būdavo iliustruojamos (pvz., Zetegasto „Naudingos bičų knygeles", 1801, 1820).

Lietuvoje iliustruotų knygų gausėjo XVIII a. Būdinga, kad daugiausia iliustruotų lietuviškų knygų buvo išspausdinta tada, kai išorinis knygos apipavidalinimas (antraščių, teksto ornamentika) tapo vis paprastesnis. Mat autoriai bei leidėjai susirūpino labiau priartinti knygą prie sparčiai augančio ir vis daugiau iš jos reikalaujančio skaitytojo, akivaizdžiau atskleisti jam knygos turinį.

Apskritai feodalizmo epochos lietuviška knyga per savo netrumpą – daugiau kaip trijų šimtų metų – raidą perėmė daug bendrų spaudos tradicijų. Tačiau kartu, kaip rodo ir ši trumpa apžvalga, ji turėjo ir tokių turinio bei formos elementų, kurie susiformavo Lietuvos ir Rytų Prūsijos gyvenimo veikiami.

1969

Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)

Antrasis Lietuvos TSR bibliografijos A serijos „Knygos lietuvių kalba“ tomas apima lietuviškas knygas nuo 1862 iki 1904 m. imtinai, t.y. kapitalizmo epochos laikotarpiui priklausančias lietuviškas knygas nuo baudžiavos panaikinimo Rusijos imperijoje ir jai priklausiusioje Lietuvoje 1861-ais metais iki 1905–1907 m. buržuazinės-demokratinės revoliucijos.

Kartu reikia pažymėti, kad duotosios datos bus tik sąlyginės ribos. Lietuvių spauda vystėsi netolygiai. Skirtingos visuomeninės bei politinės sąlygos lietuviškos knygos raidai buvo jos svarbiausiuose spausdinimo kraštuose: Lietuvoje, Mažojoje Lietuvoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Lietuvoje po baudžiavos panaikinimo sparčiai vystėsi kapitalizmas. Tai spartino lietuvių nacijos formavimąsi, valstiečių socialinę diferenciaciją, buržuazijos kūrimąsi. XIX a. antroje pusėje sustiprėjo nacionalinio išsivadavimo judėjimas, o to amžiaus pabaigoje ir XX a. pradžioje susiformavo Lietuvos proletariatas, įkurta Lietuvos socialdemokratų partija. Proletariatas ėmėsi organizuotos kovos su carizmu.

Labai svarbus XIX a. antros pusės politinis įvykis Lietuvoje buvo 1863 m. sukilimas. Nors jis ir pagreitino lietuvių nacijos formavimosi procesą, tačiau lietuvių kultūrai, spaudai, literatūrai buvo suduotas skaudus smūgis.

Tada caro valdžios buvo represuota daug sukilimo dalyvių arba jam prijautusių lietuvių spaudos darbuotojų. Su šiuo sukilimu susijęs ir Spaudos draudimas, taip pragaištingai paveikęs lietuviškos spaudos raidą.

Lietuvišką spaudą uždraudė Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas 1864 m. birželio 5 d., o raštu – jo įpėdinis Konstantinas Kaufmanas kitų metų rugsėjo 6 d. Pastarasis uždraudė visiems spaustuvių, litografijų ir chromolitografijų savininkams spausdinti savo įstaigose bet kokius leidinius lotyniškomis-lenkiškomis raidėmis „lietuvių ir žemaičių tarmėmis, juos įvežti iš užsienio, pardavinėti ar kokiu kitokiu būdu platinti“. Netrukus, 1865 m. rugsėjo 23 d., jį patvirtino ir išplėtė visai Rusijos imperijai Vidaus reikalų ministras Piotras Valujevas, o 1866 m. sausio 30 d. jam pritarė ir caras Aleksandras II. Vėliau, 1872 m. gruodžio 15 d., pratęsiant griežtus spaudos suvaržymus, buvo uždrausti lietuviški leidiniai, spausdinti ir gotiškomis raidėmis. Taip faktiškai buvo uždrausta visa lietuviška spauda, nes iki to meto ji ir buvo spausdinama šiais dviem šriftais. Tačiau drauge siekta dar giliau: ir pati lietuvių kalba buvo pašalinta iš teismo, valstybinių įstaigų, Lietuvos mokyklų, leidžiant dėstyti ja vien tikybą ir tik pirmaisiais mokslo metais. Maldaknyges ir elementorius leista spausdinti tik rusiškais, lietuvių kalbai pritaikytais rašmenimis – „graždanka“. Šiuo pagrindu spaustuvininkų turimi lotyniški-lietuviški spaudmenys buvo naikinami.

Panašaus pobūdžio suvaržymai palietė ir latvių spaudą: buvo uždrausti lotyniškomis raidėmis spausdinami latviški spaudiniai, skiriami Vitebsko gubernijoje gyvenantiems latviams. 1866 m. sausio 14 d. uždrausta lotyniškas raides naudoti ir ukrainiečių literatūroje.

Šiomis priespaudos sąlygomis ypač sustiprėjo tautinė asimiliacija, smarkiai lenkėjo, ypač Vilniaus gubernijoje, lietuviai. Caro valdžia Lietuvoje varė rusinimo politiką. Tai buvo bendra jos nacionalinės politikos tendencija. „Carinė Rusija buvo tautų kalėjimas. Nerusų tautos, kurios sudarė 57 procentus gyventojų, buvo visiškai beteisės, grobuoniškai išnaudojamos, kentė pažeminimus ir įžeidinėjimus. Caro valdininkai elgėsi su jomis, kaip norėjo. Nacionalinė nerusų tautų kultūra buvo persekiojama. Daugeliui tautų buvo draudžiama leisti gimtąja kalba laikraščius ir knygas, mokyti vaikus“[1].

Lyg pritardama caro politikai, Prūsijos valdžia XIX a. antroje pusėje, ypač kai buvo suvienyta Vokietijos valstybė, irgi sustiprino lietuvių nacionalinių teisių varžymą: 1872 m. spalio 15 d. lietuvių kalba buvo uždrausta visose Klaipėdos krašto mokyklose ir imtasi atviro vokietinimo.

Uždraudus Lietuvoje spaudą, suprantama, buvo staigiai nutrauktas lietuviškų knygų spausdinimas, turėjęs jau trijų šimtų metų tradicijas ir gerokai išsiplėtęs, o knygos plačiai pasklidusios liaudies masėse. Apie tai galime spręsti iš to, kad apie XIX a. vidurį lietuviška knyga buvo spausdinama masiniais dešimttūkstantiniais tiražais. Atitinkamai buvo išaugęs ir tų knygų skaitytojų skaičius. Kai kuriose vietose (pvz., Rietave) skaityti mokėjo beveik visi suaugę žmonės.

Per porą su puse aptariamojo laikotarpio metų iki lietuviškos spaudos uždraudimo buvo išleista palyginti nemažai lietuviškų knygų – daugiau kaip 60. Didžioji jų dalis išėjo Vilniuje. Vilnius vis dar išlaikė svarbiausio lietuviškos spaudos centro vaidmenį, kurį buvo įgijęs ankstesnės epochos antroje pusėje. Iš 14 1863 m. viduryje čia veikusių spaustuvių, pusė jų spausdino lietuviškus raštus. Knygų spausdinimo srityje daugiausia pasidarbavo ir lėšų įdėjo žinoma Juozapo Zavadzkio firma. Apie trečdalį šio trumpo laikotarpio iki spaudos uždraudimo lietuviškų knygų išspausdino Joselio Bliumovičiaus, Abraomo Dvorčiaus, Adomo Honorio Kirkoro, Antono Marcinovskio, Rommų, Abelio Syrkino spaustuvės.

Drausdama visą lietuvišką spaudą lotyniškomis ir gotiškomis raidėmis, caro administracija pakaitalu aniems šriftams pasiūlė minėtą „graždanką“. Pasitelkusi keletą sau palankių asmenų (pvz., Joną Krečinskį, Stanislovą Mikuckį, Antaną Petkevičių ir kt.), ji parengė jos pritaikymo lietuvių kalbai projektus ir pradėjo prievarta juos įgyvendinti. Pirmiausia susirūpinta elementoriais. Jau 1864 m. Vilniuje net dviem atvejais Kirkoro spaustuvėje išspausdinta Mikuckio „Абецеле жемайтишкай-Лътувишка“.

Pirmajame leidinyje pažymėta, jog ji išleista „под исакима Ю. Милистас Виряусоя Редиторя шяуресвакаро шалъе [t.y. Lietuvos] М. Н. Муравьева“. J. Žilinskui padedant, kitais metais šis elementorius buvo išspausdintas ir Varšuvoje. Be to, 1865 m. Krečinskio pagal Vasilijų Zolotovą parengtas „Букварсъ жемайтишкай-русишкасисъ“ išėjo ir Kaune Šajos Sokolovskio spaustuvėje. Neilgai trukus, šiais rašmenimis Vilniuje buvo išspausdintos „Evangelijos“, „Kantyčkos“, „Trumpas katekizmas“, kai kurie kalendoriai, keletas grožinės literatūros (Aleksandro Puškino, Levo Tolstojaus) kūrinių. Iš viso šiuo šriftu iki 1940 m. buvo išspausdintos 58 knygos. Jų spausdinimo, galima sakyti, monopolį Lietuvoje į savo rankas buvo paėmęs Syrkinas. Nuo 1867 iki 1893 m. Vilniaus ir Kauno gubernijų spaustuvės išspausdino apie 165 000 šių knygų egzempliorių. Be minėtų asmenų, jas rengti padėjo Jonas Juška, Juozas Kairiūkštis, Laurynas Ivinskis. Jų spausdinimui iš pradžių nesipriešino, net aprobavo vyskupas Motiejus Valančius. Apskritai to meto lietuvių inteligentija, dvasinė ir pasaulietinė, svyravo, nesuprasdama, kaip tokiu atveju reikėtų

[1] *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos istorija*, 3-iasis, papild. leid., Vilnius: Mintis, 1971, p. 12.

elgtis. Tačiau paaiškėjus, kad „graždanka" spausdintas knygas atmeta liaudis, toliau ir lietuvių šviesuomenė vis mažiau bendradarbiavo rengiant ir spausdinant šio pobūdžio knygas.

Taigi tie spaudiniai, nors ir dalijami veltui, net prievarta brukami, neplito liaudies masėse. Atvirkščiai, tradicinių lotyniškomis raidėmis spausdintų knygų draudimas, kaip ir kitos caro valdžios priemonės – nevalstybinių mokyklų uždraudimas, lietuvių kalbos pašalinimas iš mokyklų – sukėlė gilų lietuvių liaudies masių pasipriešinimą. Iš karto liaudyje buvo suvokta, kad caro valdžia, tai darydama, vadovavosi ne noru šviesti ir kultūrinti lietuvių liaudį, bet jai iš viršaus primetamais ir svetimais pakeitimais naudojasi kaip priedanga atimti iš lietuvių tautos teisę vartoti gimtąją kalbą ir trukdyti kurti šia kalba nacionalines vertybes. Iš tikrųjų ne kas kita buvo pasiekta Lietuvoje per 40 spaudos draudimo metų: faktiškai buvo užgniaužta beveik visa pasaulietinė lietuvių spauda, uždarytos lietuviškos viešosios mokyklos, o religinę spaudą buvo mėginama paversti stačiatikybės ir carizmo tarnaite. Todėl dėl savo nacionalinių teisių, dėl spaudos ir kalbos buvo atkakliai kovojama. Valstiečių ir kitų kaimo darbo žmonių vaikai buvo mokomi slaptose mokyklose, skaitomos ir platinamos ne Lietuvoje spausdintos knygos liaudžiai įprastais rašmenimis.

Kova dėl spaudos teisių ypač paaštrėjo XIX a. paskutiniais dešimtmečiais, kai pasirodė Lietuvai skirta periodika (1883), kai ėmė gausiai plisti atsišaukimai, raginantys remti lietuvišką spaudą, priešintis carizmui.

Šią lietuvių liaudies kovą už savo įprastą spaudą ir gimtąją kalbą parėmė kai kurios Rusijos mokslo įstaigos ir pažangūs mokslininkai. Jų rūpesčiu keletas lietuviškų knygų lotyniškais rašmenimis išleista Rusijoje. Peterburgo Mokslų akademija 1865 m. išleido Kristijono Donelaičio „Metus", parengtus Augusto Schleicherio. Kaip žinoma, už tai Mokslų akademija gavo caro įspėjimą. Tačiau 1880 m. balandžio 22 d. iš caro gautas leidimas mokslinio pobūdžio lietuviškuose leidiniuose vartoti lotynišką alfabetą. Todėl Kazanės universitetas 1880–1882 m., padedant Janui Baudouinui de Courtenay, išleido Antano Juškos „Lietuviškų dainų" 3 tomus, „Svotbinę rėdą". Be to, akademiko Izmailo Sreznevskio, Jakovo Groto ir kitų rūpesčiu Peterburgo Mokslų akademija 1883 m. išspausdino Juškos „Svodbines dainas", 1897 m. – Juškos parengto „Lietuvių žodyno" 1 tomą. Jį redagavo Filipas Fortunatovas. Rusijos Geografijos draugija 1891–1904 m. išleido Silvestro Baltramaičio parengtus literatūros apie Lietuvą bei lietuvių tautą, taip pat lietuviškos bibliografijos veikalus. Taip Rusijoje jau buvo pradėtas uždraustos lietuvių spaudos atkūrimas.

Kartu su Rusijos pažangių mokslininkų pastangomis panaikinti lietuviškos spaudos draudimą kai kuri iš valstiečių kilusi inteligentijos dalis organizavo valstiečių peticijas carui, kėlė spaudos draudimo klausimą rusų periodikoje (pvz., Maironis, Motiejus Lozoraitis, Baltramaitis ir kt.). Žodžiu, kėlė šį reikalą suvažiavimuose, rengiant lietuviškų knygų ekspozicijas parodose. Apie lietuvių spaudos draudimą buvo informuojama tarptautinė viešoji opinija, rengiamos lietuvių spaudos ekspozicijos (pvz., 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje). Be to, be paliovos buvo mėginama gauti iš caro valdžios leidimus spausdinti legaliai kai kurias knygas, vienokią ar kitokią literatūrą, ar iš viso reikalauta, kad valdžia panaikintų spaudos draudimą. Tokių žygių imtis skatino ir visiško juridinio spaudos draudimo apiforminimo nebuvimas: juk nebuvo įstatymo, draudžiančio spausdinti lietuviškas knygas. Taip pat ir rašytuose įsakuose, o ir jų vykdyme būta nenuoseklumų bei svyravimų. Tuo irgi remdavosi tie, kurie reikalavo panaikinti spaudos draudimą (Antanas Macijauskas, Petras Vileišis).

Kai kuriems asmenims pavyko gauti leidimą spausdinti lotynišku šriftu, o anksčiausiai – 1876 m. – Petrui Vileišiui. Tais metais jam buvo leista spausdinti dvi nedideles (47 ir 40 psl.) knygeles: „Apsakineimas apej žiamie ir atmajnas ora" ir „Dvi labaj naudyngos šnekos ir trumpas

pasakoimas apiej iškalas". Šias ir kitas dvi knygas, kurioms taip pat gavo leidimą kitais metais jis išspausdino Peterburge, F. Suščinskio spaustuvėje. Žinoma, kad Vileišiui buvo leista spausdinti dar tris – „Ukes mokslas..." (1883), „Sodnas..." (1885), „Aritmetika..." (1886), tačiau jas jis išspausdino jau Ragainėje ir Tilžėje. Leidimas buvo duotas ir Ivinskio kalendoriams 1878 ir 1879 metams „Kalendorius ukiškas...". Pirmąjį spausdino minėtoji Suščinskio spaustuvė Peterburge, antrąjį – Juliuso Reylaenderio Tilžėje. Legalios lietuvių spaudos draudimo metu Rusijos imperijoje centras tada buvo Peterburgas, o Vilniuje 1879 m. išėjo tik dvi legalios lietuviškos knygos: „Auksa altorius..." ir „Naujes Auksa altorius...". Jas spausdino Zavadzkio firma. Tačiau šių knygų spausdinimas vyko sunkiai, buvo trukdoma, o spaustuvininkas Feliksas Zavadzkis buvo kaltinamas gavęs leidimą suktu būdu dėl cenzoriaus neapsižiūrėjimo. Nustatyta[2], kad mėginimų gauti leidimą spausdinti lietuviškus raštus būta daug daugiau, negu čia minėta. 1867–1904 m. bandyta išleisti 106 lietuviškus leidinius.

Spausdinti lotynišku šriftu leidimų gauta 11, tačiau dalis tų leidinių neišėjo. Vis dėlto tai rodo, kad buvo kovota dėl savo spaudos nemažo skaičiaus lietuvių inteligentų.

Taigi lietuvių spaudos draudimui buvo priešinamasi, atmetant „graždanka" spausdintas, reikalaujant leisti spausdinti knygas lietuvišku alfabetu, tačiau veiksmingiausia priemonė – lietuviškų knygų ir periodinių leidinių spausdinimas Mažojoje Lietuvoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kai kuriuose užsienio miestuose (Krokuva ir kt.), jų gabenimas slapta per sieną, nelegalus platinimas ir slaptas skaitymas. Su šia draudžiama, ypač pasaulietine literatūra plito maištingos mintys, anticarinės, revoliucinės nuotaikos, neapykanta esamai politinei ir visuomeninei santvarkai. XX a. pradžioje buvo įgabenama „Iskra", Lenino veikalai ir kita marksistinė literatūra.

Tomis iš vienos pusės draudimo ir, iš kitos pusės, jam pasipriešinimo, nelegalios spaudos gaminimo ir platinimo sąlygomis susiformavo lietuvių kontrafakcinė spauda.

Kontrafakcijos (*contrefaction, contrafaçon* – perspaudas, klastotė) – sena, jau beveik nuo spaudos išradimo žinoma spaudos rūšis. Ji formavosi ideologinės bei politinės priespaudos sąlygomis, persekiojant spaudos leidėjus bei spausdintojus Bažnyčiai ar valdžiai. Tomis sąlygomis spaudos darbuotojai neretai stengdavosi suklaidinti spaudos priežiūros organus, neteisingai nurodydami leidinio autorių, spausdinimo vietą, laiką, Bažnyčios ar valdžios aprobatą, net keičiant kai kuo antraštę ir turinį, falsifikuojant arba visus, arba tik kai kuriuos iš minėtų spausdinimo duomenų. Be to, kontrafakcijos vardu vadinama ir tokia literatūrinė klastotė, kai perspausdinamas ir platinamas svetimas kūrinys be autoriaus sutikimo.

Pastarosios kontrafakcijos kalbamojo laikotarpio spaudos raidoje pavyzdys yra toks: 1904 m. Tilžės spaustuvininkas Johannas Schoenke neteisėtai, be autorės sutikimo, išleido Liudvikos Didžiulienės-Žmonos knygą „Lietuvos gaspadine" (Petro Mikolainio rūpesčiu, „Ūkininko" lėšomis išspausdinta 1893 m. Otto von Mauderode's spaustuvėje), pakeitęs antraštę – „Gaspadinystės knyga, arba Pamokinimai, kaip prigulinčiai sutaisomi valgiai".

Tačiau visa kita kontrafakcinė spauda, atsiradusi lietuvių spaudos draudimo sąlygomis, yra pirmojo pobūdžio, t.y. susijusi su leidimo duomenų, visų ar dalies, klastojimu.

Taip spausdinamų knygų rūšis Lietuvoje, bent iš pradžių, atsirado, galima sakyti, savaranki̇škai. Kadangi buvo didelis tradicinės, lietuviškais rašmenimis spausdintos, knygos pareikalavimas liaudies masėse, gerai perkama ir duodavo gražaus pelno leidėjams, spaustuvininkams, tuojau pat po spaudos draudimo kilo noras apgauti spaudos kontrolę ir pakartotinai išspausdinti

[2] Plg. Tyla A., „Mėginimai legaliai leisti lietuviškus leidinius", in: *Spauda ir spaustuvės*, ats. red. Juozas Jurginis, Vilnius: Mintis, 1972, p. 7–84.

kai kuriuos leidinius su senaisiais leidimo duomenimis, su senomis dvasiškos ir pasaulietinės vyresnybės aprobatomis. Taip jau 1864 m. pabaigoje ir 1865 m. pradžioje žinomoji Juozapo Zavadzkio firma spausdino „Rožančių" ir „Kantyčkas Žemaityškas", o 1865 m. antroje pusėje dar ir „Seną aukso altorių", pažymėdama 1864 metus. Tačiau policija (nuo 1862 m. spaustuvėms prižiūrėti buvo skiriamas vienas pareigūnas, paprastai policmeisterio padėjėjas) tai susekė ir spaustuvininką nubaudė, nors ir nebuvo tvirto juridinio pagrindo. Juk buvo tik žodinis lietuvių spaudos draudimas, o raštu – generalgubernatoriaus Kaufmano – patvarkymas išėjo 1865 m. rudenį, o vidaus reikalų ministro ir caro patvirtinimas atėjo dar vėliau. Matyt, caro pareigūnai Lietuvoje skubėjo tvarkytis su lietuvių spauda.

Buvo ir tokia aplinkybė, skatinanti kontrafakcijų leidimą ir platinimą. Žmonės, ypač tie, kurie gyveno netoli Prūsijos, susidėvėjus jų turimoms knygoms arba ir visai jų neturint, kreipdavosi į kontrabandininkus, kad tie lietuviškų knygų, panašiai kaip ir kitų prekių, nelegaliai atgabentų iš Mažosios Lietuvos. O kadangi ir ten tokių knygų buvo maža, be to, spauda ten buvo gana skirtinga konfesiniu atžvilgiu, kai kuo savo kalba ir raidėmis, tai kilo mintis pasiūlyti Rytų Prūsijos spaustuvininkams pakartoti kai kurias, dar prieš spaudos draudimą spausdintas, knygas ir nieko nekeisti – nei teksto, nei knygos leidimo vietos, nei metų, nei spaustuvės nurodymo, nei dvasinės bei pasaulietinės valdžios aprobatų. Tokia spausdinimo tvarka patenkindavo dvasininkus (jie aktyviai tikrindavo ir daugeliu atvejų aprūpindavo liaudies skaitybą), spausdinant religinę literatūrą. Tada nebuvo pavojaus, kad lietuvių kalbos gerai nemokantys spaustuvininkai (iš pradžių jie visi buvo vokiečiai, be to, ir liuteronai), mechaniškai kartodami nesugadins aprobuoto teksto. Vėliau, kai buvo pastebėta, kad policija ne visada atima knygas, leistas senesniais, prieš spaudos draudimą, metais, tokie kontrafakciniai klastojimai imti daryti jau sąmoningai, kartais net visai be atitikmens ankstesnėje spaudoje. Taigi tokiu būdu pradėta „tęsti" legalią spaudą, kad policija neturėtų dingsties konfiskuoti lietuviškas knygas, bausti jų platintojus ir skaitytojus. Spaustuvininkai, jausdami pelną – jie čia neapsiriko – sutikdavo imtis tokio spausdinimo darbo.

Svarbiausias šių nelegalių kontrafakcinių knygų spausdinimo centras buvo Tilžė (dab. Sovietskas). Šiam miestui priklauso daugiau kaip trys ketvirtadaliai visų kontrafakcinių leidinių. Ši vieta buvo patogi tuo, kad arti siena su Lietuva ir gera tipografinė bazė. Aktyvumu ypač pasižymėjo to miesto spaustuvininkas Otto von Mauderode. Pradėjęs jų spausdinimą nuo 1883 m., iki spaudos draudimo pabaigos jis išspausdino apie 170 šios rūšies leidinių. Po jo eina Schoenke, paskui Reylaenderis, dar toliau – „Karlo Albregso ir Ko" spaustuvė. Pastaroji spaustuvė ypatinga tuo, kad ji pirma Mažojoje Lietuvoje pradėjo spausdinti lietuviškas kontrafakcijas – jau 1865 m., pakartojusi „Kalvarią". Mažiau kontrafakcijų išspausdino tilžėnų Ernsto Weyerio ir Louis Arnoldto, taip pat Tilžėje kurį laiką veikusio Martyno Jankaus, o paskiausiai ir Enzio Jagomasto spaustuvės. Palyginti nedaug jų (tik 13) pagamino svarbus praėjusios epochos Mažosios Lietuvos spaudos centras Karaliaučius ir jo žymus spaustuvininkas Hartungas. Jį pralenkia Jankaus spaustuvė Bitėnuose. Po kelis kontrafakcinius spaudinius ar po vieną išleido Klaipėda, Ragainė, Braunsbergas, Krokuva, Čikaga.

Lėšų kontrafakcijoms spausdinti būdavo gaunama iš užsakovų, o paskui, kai iš šios veiklos praturtėjo, jų rasdavo ir patys spaustuvininkai. Žinoma, kad Valančius įdavė žinomam knygnešiui Jurgiui Bieliniui 5000 rublių, kad jis nugabentų tuos pinigus per sieną ir įteiktų savo patikėtiniui Jonui Zabermanui. Šis asmuo ir įsteigė pirmą leidyklą Mažojoje Lietuvoje, spausdindamas lietuviškas knygas įvairiose spaustuvėse. Ši leidykla veikė iki 1888 m. Tada ji buvo perduota žinomiems Tilžės spaustuvininkams Mauderode'i ir Reylaenderiui. Jie iš lietuviškų knygų leidimo susikrovė nemažus turtus. 1887 m. Serafinas Laurynas Kušeliauskas įsteigė vadinamąjį

„Lauryno banką" tikybinei spaudai leisti. Jį atidavė į tilžėnų spaustuvininkų Weyerio ir Arnoldto rankas. Tačiau nesėkmingai, jau po trijų metų (1890) jų spaustuvė bankrutavo, ir Kušeliausko bankas buvo išleistas spaustuvės skoloms padengti.

Kontrafakcinius leidinius, kaip ir kitą draudžiamąją knygą, savo lėšomis leisdavo laikraščiai „Ūkininkas", „Tėvynės sargas", draugijos – „Rūtelės", Lietuvos socialdemokratų, Maskvos lietuvių studentų, Seinų kunigų seminarijos klierikų, atskiri asmenys – Juozas Angrabaitis, Silvestras Gimžauskas, Petras Mikolainis, Martynas Sederavičius, Pranciškus Urbonavičius ir kt.

Kontrafakcijų skaitytojas lengvai pastebi, kad jų slaptasis leidimas beveik ištisai pridengiamas Vilniaus spaustuvininko Zavadzkio firma: „V., J. Zavadzkio lėšos ir spaustuvė". Ir tik nedaugeliu atvejų pasirodo kitos Vilniaus spaustuvės: Dvorčiaus, Marcinovskio, S. Neimano, Rommų, Syrkino. Dar rečiau buvo naudojamasi Kauno, Peterburgo, Varšuvos, taip pat užsienio miestų (Krokuvos, Londono, Plymuto) spaustuvių priedanga.

Tai suprantama. Juk Zavadzkio firma iš Lietuvoje veikusių spaustuvių spausdino ir leido daugiausia lietuviškų knygų ligi 1861 m. (133). Jų daugiausia išleido ir per tuos du su puse šio laikotarpio metų ligi spaudos draudimo. Be to, po spaudos draudimo labai daug lietuviškų knygų buvo užklupta Zavadzkio spaustuvėje ir knygyne, o jas vėliau (1869), cenzoriams peržiūrėjus, buvo leista pardavinėti. Taip Zavadzkio firmos lietuviška spauda ir dėl savo gausumo, ir dėl aplinkybių įvairumo kontrafakcijų leidėjams leido rasti tinkamiausią, caro policijai sunkiausiai atskleidžiamą momentą „tęsti" legalią spaudą. Čia irgi reikia paminėti tai, kad Feliksas Zavadzkis, turėdamas prieš akis Petro Vileišio, iš Peterburgo Cenzūros komiteto gavusio leidimą spausdinti lotynišku šriftu kai kurias lietuviškas knygas, pavyzdį, ten pat kreipėsi ir 1879 01 19 gavo leidimą perspausdinti du žinomus „altorius". Taigi atsirado dar viena galimybė prie šios legalios spaudos prijungti ir kontrafakcinę. Tuo ir pasinaudojo nelegalių „altorių" leidėjai.

Seniausi kontrafakcijoms panaudoti metai yra 1781. Tais metais Vilniuje, Bazilijonų spaustuvėje buvo išspausdinta religinio turinio knygelė (72 psl.) „Kalvaria, arba Kieley križiaus", skirta Tytuvėnų bažnyčios „Kalvarijoms". Taigi po šimto metų (1881) toji knygelė buvo pakartota Tilžėje, paliekant senąjį antraštinį lapą, aprobatą. Bet gausiausiai slaptiesiems leidiniams datuoti naudotasi paskutiniais šešeriais metais (1859, 1860–1864) prieš spaudos draudimą, taip pat 1879 m. data, kai Zavadzkio spaustuvė gavo leidimą spausdinti porą knygų lietuviškomis raidėmis. Suprantama, paskutiniųjų prieš spaudos draudimą metų spauda savo kalba, spausdinimo būdu geriau tiko slėpti kontrafakcinius leidinius nuo spaudos priežiūros veikėjų.

Su kalbamomis kontrafakcijomis kai kuo siejasi ir tokios Lietuvos skaitytojui skirtos ir lietuvišku šriftu Mažojoje Lietuvoje spausdintos knygos, nors ir neturinčios aiškiai suklastotų duomenų, bet kuriose visai nutylima spausdinimo vieta ir metai. Spaudos tradicija ir praktika reikalavo, kad tie leidimo duomenys būtų duodami. Jei to nedaroma, taip knyga slepiama ir tampa lyg draudžiamojo meto kontrafakcija. Matyt, tokiais caro cenzūros klaidinimo bei apsunkinimo susigaudyti spaudos reikaluose tikslais Tilžėje buvo išspausdintos Valančiaus knygos: „Patarles Žemajčiu" (1867), „Šniakiesis katalika su nekataliku" (1868), „Vajku knigėle" (1868) ir daugelis kitų autorių ar anoniminių knygų.

Draudžiamojo laikotarpio „dvasiai" ir leidėjų bei spaustuvininkų pastangoms slapstyti savo raštus priklauso praktika leidimo duomenis duoti kur nors knygos viduryje. Spaudos draudimas ir persekiojimas nemaža turėjo įtakos, kad lietuviškų knygų autoriai, ypač tie, kurie gyveno Rusijos imperijoje ir Lietuvoje, vengdavo žymėti savo tikrąją pavardę, o duodavo pseudonimus bei kriptonimus, slapyvardę, slapyvardes, pvz., „Prie dvaro". Parašė Žemaitė... 1903, „Vaižgantas". Ano meto spaudoje (pvz., „Žvaigžde", 1901, nr. 31, p. 484) buvo raginama taip daryti, rašoma, kaip konspiruoti literatūrinį darbą, šifruoti laiškus, adresus. Tik tie autoriai, kurie gyveno

ir rašė užsienyje ir caro policijai buvo nepasiekiami, nebijodavo pasirašyti knygas ir savo tikrąja pavarde, pvz., Jonas Basanavičius.

Tačiau per keturias dešimtis draudžiamojo laikotarpio metų lietuviškų, skirtų Lietuvos skaitytojui, knygų – apie 500 – daugiausia Mažosios Lietuvos spaustuvėse išspausdinta su tikrais leidimo duomenimis. Kaip ir kontrafakcijose, ir čia daugiausia pasidarbavo Tilžės spaustuvininkai, ypač von Mauderode. Jam priklauso didelė šios rūšies lietuviškų spaudinių dalis. Antroje vietoje yra tilžėno Schoenke's spaudiniai, paskui Bitėnų Jankaus, Ragainės Juliaus Zyberto, Krokuvos Władysławo Ludwiko Anczyco ir keletas kitų spaustuvių. Mažiau spausdinta tolimesniuose miestuose – Berlyne, Leipcige, Poznanėje, Paryžiuje. Visos tos knygos Lietuvoje, kaip ir kontrafakcijos, buvo draudžiamos, konfiskuojamos, jų skaitytojai persekiojami ir baudžiami, tačiau, turėdamos paklausą plačiose liaudies masėse ir perkamos, jos buvo vis gabenamos per sieną ir platinamos.

Abiejų rūšių knygų, kontrafakcijų ir su tikrais duomenimis, 1865–1904 m. spausdinta Mažojoje Lietuvoje ir skirtų Lietuvos skaitytojui, priskaičiuojama apie 5000.

Knygų tiražai siekdavo nuo kelių šimtų (politinio turinio, mokslo populiarinimo, grožinės literatūros knygos) iki 5000–6000, o kai kurie religiniai spaudiniai net 10 000, 20 000, 30 000 ir daugiau egzempliorių. Visos knygos buvo išspausdintos apie 5 su puse milijono egzempliorių tiražu. Jonas Zanavikutis (Juozas Angrabaitis) priskaičiavo, kad vien Rytprūsiuose 1864–1896 m. buvo atspausdinta 3 705 250 egz. Tačiau tai dar ne viskas: į Lietuvą patekdavo spaudinių gotiškais rašmenimis, o iš JAV – lietuviškomis raidėmis. Tai irgi didindavo ir taip nemažą platinamų lietuviškų knygų skaičių.

Užsienyje spausdintas lietuviškas knygas slapta į Lietuvą gabendavo knygnešiai. Sunkus ir pavojingas buvo jų darbas. Caro administracija juos persekiojo, baudė, kalino, trėmė į Sibirą, o jų gabenamas knygas konfiskuodavo ir naikindavo. Nepilnais duomenimis 1891–1903 m. Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo sulaikyta 200 000 knygų[3].

Bet knygnešius persekiojo ir vokiečių policija: tremdavo iš Mažosios Lietuvos, išduodavo caro policijai. Bijojo lietuvių judėjimo, kuris esąs priešingas ne tik rusams, bet ir vokiečiams ir „reikia daboti, kad jis nepersikeltų į Prūsų pusę"[4]. Bet knygnešiams vis tik pasisekdavo pristatyti knygas Lietuvos skaitytojams, nunešdavo jie ir į Rusijos miestus. Vienas žymiausių knygnešių buvo Jurgis Bielinis. Jis suorganizavo lietuvių spaudos platintojų tinklą. Knygnešys Matas Slančiauskas Joniškio apylinkėje buvo įkūręs slaptą draugiją „Atgaja", kurios nariai skaitė ir platino spaudą. Knygnešiai veikė Žemaitijoje, Aukštaitijoje, o ypač prie Prūsijos sienos. Čia veikė slaptos kultūrinės draugijos „Sietynas", „Artojų draugija". Knygnešių veikloje dalyvavo Juozas Angrabaitis, Augustinas Janulaitis, Stasys Matulaitis ir daugelis kitų. Kai kurie knygnešiai – Motiejus Baltūsis, Dominykas Bubėnas, – platindami socialistinę spaudą lietuvių kalba, kartu nešiojo ir revoliucinius leidinius rusų kalba, tarp jų ir lenininę „Iskrą". Literatūra knygnešius aprūpindavo Tilžės spaustuvininkai Enzys Jagomastas, Otto von Mauderode, Martynas Jankus, taip pat Jurgis Lapinas, Petras Mikolainis, Morta Zauniūtė ir kt. Kai kurie knygnešiai savo darbo nenutraukė ir atšaukus lietuvių spaudos draudimą, platino socialistinę literatūrą 1905–1907 m. revoliucijos metu.

Kai tiek daug buvo spausdinama ir slapta gabenama į Lietuvą ir ten aktyviai platinama, caro administracija visai neteko vilties palaužti pasipriešinimą lietuvių spaudos draudimui. Vilniaus

[3] *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla*, par. Antanas Tyla, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Istorijos institutas, 1973, p. XIII.

[4] Bagdonas J., „Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais", in: *Mūsų senovė*, 1937, t. 2, nr. 1 (6), p. 35.

generalgubernatorius Piotras Sviatopolkas-Mirskis skundėsi, „kad šiuo metu vyriausybė ir iš dalies vietos administracija neturi jokių priemonių kovai su gabenama iš užsienio lietuviška knyga“[5].

Be to, iš katalikų dvasininkų pusės nebuvo ryžtingo ir toli siekiančio pasipriešinimo. Savo kovoje prieš draudimą jie dažnai apsiribodavo religine spauda. Pvz., žinomam spaudos draudimo veikėjui kun. Martynui Sederavičiui rūpėjo platinti tik maldaknyges, šventųjų gyvenimus ir kantičkas, bet ne pasaulietinę literatūrą. Jis smerkė vysk. Antaną Baranauską, kam jis, būdamas dvasininkas, parašė „Anykščių šilelį“.

Baudžiamojo laikotarpio lietuviškos knygos, daugeliu atvejų būdamos kontrafakcinės ir knygų, išleistų prieš spaudos draudimą, kartojimas, teminiu bei idėjiniu atžvilgiu irgi turėjo kartotis: feodalizmo epochoje dar juk vyravo religinė spauda. Todėl ir šio laikotarpio pirmoje pusėje vyravo religinės knygos ir jos buvo didžiausios apimties, kai kurios, pvz., „Kantyčkos“ siekė 800 ir daugiau puslapių. Religinės knygos ilgiausiai, ligi pat draudimo panaikinimo, pasiliko kontrafakcinės. Mat bažnyčios vyresnybei, turėjusiai cenzūruoti tikybines knygas tikėjimo bei dorovės požiūriu, buvo patogu spausdinti nekeistas, seniau aprobuotas knygas ir išlaikyti kanonišką ir laisvą nuo „erezijos“ tekstą. Naudotis senomis aprobatomis buvo patogu ir todėl, kad neparodoma, jog spaudos draudimo metu leidžiamos naujos knygos.

Iš religinės spaudos labiausiai spausdintos knygos buvo šios: „Auksa altorius“, „Naujes altorius“, „Mažas aukso altorius“, „Senas ir naujas aukso altorius“, „Balsas balandeles“, „Garbie Dieva“, „Garbie Dievuj ant aukštibes“, „Kantyčkos“, „Gyvenimas Švč. Marijos Panos“, „Mėnuo Švč. Marijos Panos“, „Kalvaria“, „Sopulinga muka“, „Šaltinis dieviškos loskos“. Tai maldaknygės, giesmynai. Siaura religinės spaudos tematika rodo, kad ir ši spauda suspausta draudimo varžtų. Tik dėl to, kad jos buvo rašytos lietuvių kalba ir spausdintos tradiciniu lietuvišku šriftu, jos jau savo tekstu kovojo su caro valdžios siekimu atimti iš lietuvių tautos teisę vartoti gimtąją kalbą.

Tačiau taip, kaip ir ankstesnėje epochoje, ir šiuo laikotarpiu nesitenkinta vien tik religine tematika. Rūpintasi kartojamomis ir naujomis pasaulietinio pobūdžio knygomis duoti atsaką į platesnio ir įvairesnio pobūdžio klausimus. Ir šio laikotarpio pustrečių metų knygų ligi spaudos uždraudimo – tokių knygų buvo apie 60 – daugiau kaip trečdalis buvo pasaulietinio ar pusiau pasaulietinio pobūdžio. Tai 1862 ir 1863 m. išleisti Ivinskio kalendoriai, to paties autoriaus versta „Genovaitė“, Juozapo Silvestro Dovydaičio „Šiaulėniškis senelis“ (1–3 d.), Juozapo Želvavičiaus verstos Ivano Krylovo pasakėčios. Trys knygos buvo skirtos anksčiau aktyviai remtai blaivybės propagandai. Tačiau daugiausia dėmesio spaustuvininkai bei leidėjai tuo metu skyrė elementoriams. Šios rūšies knygų paklausa buvo didelė. Jų reikėjo mokykloms ir šiaip skaitymo bei rašto besimokantiems žmonėms. Kilo ir bendras liaudies noras šviestis. Dėl to spaustuvininkai varžėsi dėl jų leidimo ir tais pačiais metais tą patį elementorių leisdavo net kelios spaustuvės. Pvz., 1862 m. anksčiau daug kartų leidžiamas elementorius „Mokslas skaityma rašta lietuviška“ spausdintas keturių Vilniaus ir Kauno spaustuvių. Bet ir kitais metais minėtas ir kitų autorių elementoriai turėjo pasisekimą. Ir spaudinių rengėjai „graždanka“, kaip matėme, pirmiausia susirūpino taip pat elementoriais. Gana gausiai kai kurie elementoriai kartoti ir kontrafakciniu būdu. Pirmiausia tilžėno spaustuvininko Karlo Albregso spaustuvėje tris kartus (1869, 1872, 1876) buvo pakartotas Mikalojaus Akelaičio „Lamentorius“. Jis buvo spausdintas Vilniuje, Abelio Syrkino spaustuvėje 1860 m. Taip pat Tilžėje Ernsto Weyerio ir Louis Arnoldto spaustuvėje 1880 m. išėjo Gimžausko knygelė „Pradžiamokslis lietuviška spaudraščio“. Pažymėta, kad šis elementorius spausdintas Varšuvos Misijonierių spaustuvėje, tačiau tokios vietos ir datos leidinio nerasta.

[5] *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla*, p. XI.

Taip pat be faktiško atitikmens von Mauderode's spaustuvėje 1890 m. išspausdintas „Naujas lietuviškas lementorius", nes antraštiniame puslapyje nurodyta data (1879). Zavadzkio firma nebuvo gavusi leidimo spausdinti elementorių ir nespausdino. Panašiai buvo ir su Juozo Balčiūno elementoriumi „Naujas gramatikas". Jis išleistas 1903 m., spausdintas von Mauderode's spaustuvėje ir skirtas lenkų ir vokiečių kalbų mokymuisi. Knygelės antraštiniame puslapyje pažymėta, kad ji išspausdinta Varšuvoje, Misijonierių spaustuvėje 1861 m. Tais metais ši Varšuvos spaustuvė išspausdino Motiejaus Pranciškaus Marcinskio elementorių „Gramatyka, arba Spasabas išsimokinimo lenkiškos kalbos", tačiau kaip matome, tos gramatikos skiriasi viena nuo kitos. Tik „Lęgvas spasabas išsimokinimo ležuviu lękiška ir letuviška", išspausdintas Tilžėje 1872 m., matyt, yra tikrai vilniškio 1860 m. tokio pavadinimo elementoriaus pakartojimas. Įdomus kontrafakcijos reiškinys yra 1901 m. leidinėlis antrašte „Чешский алфавит". Faktiškai čia yra lietuviškas alfabetas. Turinio neatitinkančia antrašte norėta suklaidinti spaudos priežiūros organus ir duoti lietuviams jų abėcėlės pavyzdį.

Nemažiau dėmesio kontrafakcijų leidėjai skyrė kalendoriams. Spaudos draudimo laikotarpiu jų išleista 40 tokiais pavadinimais: „Žemaičių ir Aukštaičių Lietuvos ūkininkų kalendorius", „Kalendorius", „Tikras tėvyniškas kalendorius", „Lietuvos ūkininko kalendorius", „Darbininkų kalendorius", „Pilnas šimtmetinis Briuso kalendorius". Juos spausdino von Mauderode's, Reylaenderio, Schoenke's, Jankaus, Weyerio ir Arnoldto spaustuvės, o antraštiniame puslapyje dažniausiai pažymima, kad jie išleisti Vilniuje Zavadzkio lėšomis ir spausdinti jo spaustuvėje. Juozapo Zavadzkio firma Vilniuje 1862–1863 m. buvo išleidusi kalendorių. Tačiau spaudos draudimo metais ji nė vienais metais nebuvo gavusi leidimo kalendorius spausdinti ir jų nespausdino. Vadinasi, ten pateikiami leidimo duomenys yra klastoti.

Elementoriai ir kalendoriai – masiškiausi ir daug kartų leidžiami kontrafakciniai spaudiniai. Pirmi tarnavo slaptosioms lietuviškoms mokykloms, šviesos ištroškusiems žmonėms, o antri be praktiškų patarimų liaudžiai pateikdavo literatūrinių pasiskaitymų, žinių iš istorijos, politikos, gamtos mokslo ir kt., skleidė anticarines nuotaikas. Už tai – be to, kad būdavo spausdinami draudžiamu lietuvišku šriftu – caro administracija kalendorių platintojus ir skaitytojus persekiodavo ir bausdavo. Dėl to jų spausdintojai ir leidėjai gudraudavo ir klastodavo spausdinimo duomenis.

Dar didesnio persekiojimo susilaukė socialdemokratiniai spaudiniai. Juos draudė ne tik caro valdžia dėl jų anticarinių pasisakymų, bet ir Katalikų Bažnyčia („dvigubos kontrafakcijos"), kaip idėjiškai kenksmingas knygas. Tokių raštų spausdintojai, nenorėdami bloginti santykių ir su dvasininkais, kurie turėjo daug įtakos rengiant ir platinant draudžiamą spaudą, leidimo vietą stengdavosi nukelti, be Vilniaus, kur nors toliau nuo savęs. Taip Karlo Marxo ir Friedricho Engelso „Komunistų partijos manifesto" išleidimo vieta nurodytas Londonas, nors žinoma, kad jis 1904 m. išspausdintas Jankaus Bitėnuose. Tas pats Bitėnų spaustuvininkas išspausdino Mėmelės (Juozo Baltrušaičio) eiles miestų ir kaimo darbininkams „Pirmosios Gegužės balsai", pažymėdamas irgi Londoną. Londonas kaip išleidimo vieta figūruoja ir minėtame Lietuvos socialdemokratų partijos leistame Janulaičio kalendoriuje, Vlado Sirutavičiaus knygelėje „Ar dabar yra baudžiava" (1904). „Londone" ir „Plymute" (faktiškai Bitėnuose Jankaus ir Tilžėje Schoenke's spaustuvėse 1895–1904 m.) buvo spausdinti ir socialdemokrato Stasio Matulaičio (Draugaičio) 7 publicistiniai darbai: „Kas yra, o kas bus" (du leidimai), „Kaip prancūzai už laisvę kovojo", Carlo Ewaldo „Karalius", „Paslėpęs vilko nasrus", „Spartakas", Wilhelmo Liebknechto „Vorai ir musės". Tik ankstesnio leidimo socialistinio turinio knygelėje „Geniu dėdė", spausdintoje keturis kartus Tilžėje Schoenke's (1892, 1900), Jagomasto (1886), pažymėta įprasta forma – V., J. Zavadzkio lėš. ir sp. arba tik „Vilnius" ar „Londonas".

Jau Vilnių kaip išleidimo vietą nurodęs išleido tris savo turiniu buržuazinio-liberalinio pobūdžio knygeles žinomas knygnešys Bielinis: „Istoriški pritikimai iš ūkininkų gyvenimo Lietuvoje“ (1899), „Knįga paaukauta atminimui sukaktuvių devyniolikto amžiaus“ (1900), „Testamentas Lietuvos tautai“ (1901). Faktiškai tos knygelės buvo spausdintos Jankaus Bitėnuose ir Jagomasto Tilžėje.

XIX a. pabaigoje imta leisti kontrafakcinė mokslo populiarinimo literatūra, siekiant šviesti lietuviškai skaitančią liaudį. Taip „Ūkininkas“ Tilžėje išleido (spausdino von Mauderode) Felikso Janušio knygelę (16 psl.) „Apie dangų. Saulė, mėnuo, žvaigždės, plianetos ir kometos“. Antraštiniame puslapyje pažymėta, kad ji išleista Vilniuje. Prieš metus Maskvos lietuvių studentų draugijos lėšomis Schoenke Tilžėje (bet pažymint, kad ją išleido Zavadzkis Vilniuje 1864 m.) buvo išspausdinęs to paties Janušio redaguotą knygelę „Trumpa senovės lietuvių istorija“. „Ūkininko“ lėšomis Tilžėje, von Mauderode's spaustuvėje, 1893 m. išspausdinta ir Konstancijos Jablonskienės-Sketerytės istorinio-geografinio pobūdžio leidinėlis apie suomius „Finai ir jų gyvenimas“.

Galima suprasti, kaip svarbus dalykas buvo literatūros leidimas ūkine tematika, kad Lietuvos valstiečiai be Vileišio legaliai išleistų poros knygelių ir siaurų kalendorių patarimų neturėjo beveik jokios sava kalba. Šį poreikį patenkinti imtasi ir kontrafakciniu būdu. 1893 m. pasirodė Tilžėje von Mauderode's spausdinta, pažymint, kad išleista Vilniuje, Motiejaus Veito „Išguldymai apie ukiškus augalus“. „Ūkininko“ leista (žinoma, pažymint, kad leista Vilniuje) anoniminė knyga „Sodų veisimas ir pūdymų dirbimas“, kitais metais išėjo Jono Staugaičio, taip pat „Ūkininko“ leisti, du leidiniai apie trąšas, Domininko Tumėno „Apie tabako auginimą“. Pastarasis leidinys nuo kitų skiriasi tuo, kad jo antraštiniame puslapyje, nors jis spausdintas Tilžėje, Schoenke's spaustuvėje, leidimo vieta duota ne Vilnius, o Peterburgas (R. Herbsto lėš. ir sp.). Tas pats autorius, Tumėnas, „Tėvynės sargo“ lėšomis (spausdino Jankus Bitėnuose) išleido knygelę valstiečiams, norintiems gražiau įrengti savo trobą „Kaip andedama politura“, pažymėdamas, kad ji išleista Vilniuje. Žinoma pora kontrafakcinių knygelių, skirtų gyvulininkystei bei paukštininkystei. Tai Lozoraičio „Kaip gelbėti gyvuolį nuo išputimo“. Ji spausdinta Tilžėje Jagomasto lėšomis, tačiau nurodant Vilnių. Panašiai yra ir su Juozo Ambraziejaus knygele „Vištos ir jų auginimas“ (1897 ir 1900). Ją spausdino tilžėnas Schoenke, o nurodė Vilnių ir net 1863 metus. Savo tema šiai ūkinei literatūrai artima yra ir jau anksčiau minėta Didžiulienės-Žmonos knyga „Lietuvos gaspadinė...“. Leista Tilžėje 1893 m. „Ūkininko“ lėšomis, tačiau tik egzempliorių dalyje pažymėta, kad leista Vilniuje. Šią knygą, kaip minėta, 1904 m. Schoenke išleido be autorės sutikimo.

Vis dėlto iš pasaulietinės kontrafakcinės spaudos daugiausia dėmesio susilaukė grožinė literatūra. Tiesa, ši literatūra pasižymi didaktiškumu, palyginti maža originalių kūrinių, daugiausia verstiniai. Bet, iš kitos pusės, šią verstinę literatūrą dar sunku atskirti nuo originalios, nes to meto vertėjų tikslas buvo ne tiek supažindinti lietuvių skaitytojus su kitų tautų rašytojais, kiek verčiamais kūriniais išreikšti vienokį ar kitokį savo paties nusistatymą, vienaip ar kitaip pamokyti.

Anksčiausiai kontrafakcinį ir, be to, originalų kūrinį išleido Valančius. Tai etnografinė apysaka „Palangos Juzė“. Draudžiamuoju laikotarpiu ji išėjo 5 kartus: vieną kartą (1869) Klaipėdoje, kitus kartus Tilžėje, Reylaenderio spaustuvėje, prisidengus vilniške Zavadzkio firma. Šia firma pridengiama ir visa kita draudžiamojo laikotarpio grožinė literatūra, paprastai išspausdinta Tilžėje: Antano Lingio versta Levo Tolstojaus komedija „Pirmutinis degtinės varytojas“ (1892), to paties autoriaus Jablonskienės-Sketerytės versta apysakėlė „Kur meilė, ten ir Dievas“ (1894), apysaka „Kaukazo belaisvis“ (1894). Gimžauskas pateikė poezijos „Metine dovanėle“ (1886 ir

1891), „Kelios istoriškos dainos“ (1896), taip pat ir Petras Legeckas K. Žalvario slapyvardžiu išspausdino Antano Baranausko „Tevyniškas giesmes“. Iš dramos srities skaitytojas sulaukė šių kontrafakcijų: Aleksandro Fromo-Gužučio dramą „Ponas ir mužikai“ (1893), Boleslovo Šlamo verstą Wincento Smoczyńskio komediją „Veselijos, arba Pagirėnų gobtuves“ (1893).

Prozą dar papildė vertimais Jablonskienė-Sketerytė, išvertusi suomių rašytojo Pietario Päivärintos „Pavargelę“, o Feliksas Janušis sulietuvinęs apysakėlę „Krumplių Jonas“. Porą kartų kaip kontrafakcija išleista (1896 ir 1899) žinoma Ivinskio versta Christopho Schmidto „Genovajtė“, taip pat to paties autoriaus Petro Vileišio versta „Graži vaikų knygelė“ (1891).

Ir draudžiamuoju laikotarpiu kontrafakciniu būdu tęsiama ankstesnėje epochoje spaudoje pamėgta tema – kova su girtavimu. Štai Tilžėje Schoenke's ir von Mauderode's spaustuvėse 1890–1891 m., prisidengdamas vilniške Zavadzkio spaustuve, Antanas Vytartas net penkis kartus išleido knygelę „Girtibe, baisibe ir sunkibe to grieko“, o kitas autorius – G. Tiumełas – „Arielka yra nuodai“ (1893).

Matome, kad palyginus su pirmaisiais metais, vėlesnėje kontrafakcijų raidoje teminiu atžvilgiu vyksta aiškus pasikeitimas: gerokai pagausėja spaudos pasaulietine tematika, o ir ši tampa gana įvairi, diferencijuojasi. Ji apima ne tik seniai spausdinamus elementorius, kalendorius, blaivybės spaudą, bet liečia ir naujas mokslo, ūkio, grožinės literatūros sritis. Darbininkų klasės judėjimo paskatinta, ir tomis spaudos draudimo sąlygomis atsirado socialistinė spauda.

<...>

1969

Bibliografiniai šaltiniai

Retrospektyvinė lietuvių bibliografija, kaip mokslo šaka, aiškinanti, registruojanti, sisteminanti, idėjiniu bei moksliniu atžvilgiu vertinanti ir propaguojanti knygas, reikiamų sąlygų formuotis nei Lietuvoje, nei Rytų Prūsijoje feodalizmo epochoje neturėjo, nes dar nebuvo žymesnio nacionalinio sąjūdžio pakilimo, kuris būtų sužadinęs domėjimąsi lietuviška knyga. Tik XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pirmoje pusėje, pradėjus irti feodalinei sistemai ir formuojantis kapitalistiniams santykiams, ėmus konsoliduotis lietuvių nacijai, atkreiptas dėmesys į lietuvių kalbą ir spaudą, taip pat į spaudą kitomis kalbomis, išleistą Lietuvos teritorijoje, imta ją registruoti, tyrinėti ir atidžiau vertinti. Todėl iki to laiko žymesnės lietuviškos knygos bibliografijos nėra.

Lietuviškų knygų bibliografijos užuomazgų turėjo būti, praėjus tam tikram laikui po lietuviškos spaudos atsiradimo, nes spausdinant knygas, leidžiant pakartotinius leidimus, pardavinėjant, autoriams, leidėjams, prekybininkams reikėjo žinoti, kas padaryta anksčiau ir kas daroma tuo metu. Be to, vykstant ideologinei kovai, buvo akylai stebima ir registruojama, kas spausdinama priešiškoje pusėje. Tačiau spausdintų ar rankraštinių darbų apie lietuviškas knygas Lietuvoje žinoma tik nuo XVII a. Bet tai dar ne bibliografija, o daugiau enciklopedinio pobūdžio žinios apie autorius ir jų knygas. Jėzuitų biografas Philippe'as Alegambe (1592–1652) savo darbe „Jėzuitų rašytojų biblioteka" (*Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu*, 1643), paskui ir vėlesni ordino biografai (pvz., Stanislovas Rostovskis), tarp daugelio kitų mini ir tuos Lietuvos jėzuitus, kurie buvo parašę lietuviškų knygų. Jie paliko kai kurių žinių apie Konstantiną Sirvydą, Joną Jaknavičių ir jų knygas. Žinių apie knygas galima rasti kad ir ne bibliografinės paskirties Vilniaus akademijos spaustuvės ūkio knygų (1729–1767, 1775–1790, 1799) rankraštyje, kur buvo registruojamos pardavinėjamos knygos, tarp jų ir lietuviškos.

Rytų Prūsijoje šis reikalas atrodo kiek kitaip. Čia įtakos turėjo įsigalėjęs absoliutizmas ir valdančių sluoksnių didesnės pastangos panaudoti raštą liaudies gimtąja kalba politiniais bei ideologiniais tikslais. Todėl Liuteronų Bažnyčia skyrė didesnį, negu Katalikų Bažnyčia, dėmesį lietuviškiems spaudiniams, jautriau reaguodavo į jų teksto pakeitimus. Ši aplinkybė vertė knygų autorius, vertėjus bei rengėjus atidžiai sekti ankstesnius darbus, geriau susipažinti su knygos istorija. Ten buvo praktikuojamas kolektyvinis darbas. Dėl to neišvengiamai reikėdavo turėti žinių apie anksčiau gyvenusius ar savo meto asmenis, vienaip ar kitaip prisidėjusius prie kurios nors knygos rašymo ar rengimo spaudai. Be to, privalomasis egzempliorius visų Prūsijoje išleistų knygų buvo įvestas jau nuo 1557 m. Bet ir čia žymesnių knygos tyrimo darbų bei bibliografijos užuomazgų galima užtikti tik nuo XVIII a. Šios srities pionieriumi reikia laikyti Joną Berentą (1667–1737) – pilnos lietuviškos Biblijos (1735) vertimo parengėją. Johanno Jacobo Quandto pratarmėje pateikta trumpa Biblijos vertimo į lietuvių kalbą istorija. Išsamesnę lietuviškos

Biblijos vertimų istoriją parašė jau tik XIX a. Liudvikas Rėza (1776–1840). Tai – jo „Lietuviškos Biblijos istorija" (*Geschichte der litthauischen Bibel*, 1816). Šioje knygoje apžvelgiami lietuviški raštai nuo Martyno Mažvydo, duodama visų Biblijos vertimų, pradedant Stanislovu Rapolioniu, istorija. Rėza smulkiai aprašė spaudinius, kuriuos pats buvo matęs, davė biografinių žinių apie vertėjus, iškėlė kai kurias literatūrines problemas. Iš šios knygos matyti, kiek daug kruopštaus filologinio darbo jis įdėjo, rengdamas naujus Biblijos vertimo leidimus. Rėza pataisė dalį Jono Berento–Johanno Jacobo Quandto klaidų, suminėjo ir kai kuriuos neišlikusius rankraščius. Šis darbas (panašiai kaip Gotfrido Ostermejerio) laikytinas pirmuoju lietuvių raštijos istorijos bandymu. Šį tyrinėjimą šiek tiek praplėtė Fridrichas Kuršaitis (1806–1884) straipsniu „Dėl lietuviškos Biblijos istorijos" (*Zur Geschichte der littauischen Bibel*) išspausdintu laikraštyje *Evangelisches Gemeindeblatt* (1864, nr. 33–36). Papildomų žinių Biblijos istorijai, taip pat knygotyrai, pateikė senosios prūsų tikybos ir Reformacijos tyrinėtojo Jono Bertulaičio darbas „Reformacija tarp Prūsų lietuvių" (*Die Reformation unter den preussischen Litauern*, Bd. 1–2), išspausdintas leidinyje *Jahrbuch der Synodalkommission* (1932–1934). Tačiau daugiausia knygotyros istorijai yra nusipelnęs Viktoras Falkenhahnas (1903–1987) savo monografija „Lietuviškos Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas ir jo padėjėjai" (*Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer*, 1941). Joje autorius, remdamasis gausia archyvine medžiaga, patikrino senąsias žinias ir nuomones apie Bretkūno vertimą, davė beveik visos Rytų Prūsijos kultūros ir literatūros lietuvių kalba vaizdą.

Analogiška padėtis buvo ir su giesmynų bibliografija. Giesmynus Rytų Prūsijoje leido ir taisė taip pat labai atsargiai, todėl kiekvienas naujo giesmyno rengėjas buvo priverstas studijuoti ankstesnius giesmynus. Šiek tiek žinių apie giesmynus randama jau pradedant Martyno Mažvydo giesmynu. Tačiau tik Berento–Quandto giesmyno pratarmėse pateikiama trumpa lietuviškų giesmynų istorija ir, kai kuo papildant, kartojama daugelyje leidimų per visą šimtmetį. Amžiaus pabaigoje Gotfridas Ostermejeris (1716–1800) išleido lietuviškų giesmynų istorijai skirtą monografiją „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija" (*Erste littauische Liedergeschichte*, 1793). Joje pateikta nemaža anksčiau neminėtų faktų iš lietuviškų giesmynų istorijos. Ostermejerio darbas yra susijęs su jo ir Kristijono Gotlibo Milkaus kalbine bei literatūrine polemika, kai jis norėjo apginti savąjį giesmyną. Savo knygoje Ostermejeris davė ir senųjų giesmynų autorių bei bendradarbių biografijas. Jeigu nepaisytume Alegambe's poros lietuvių rašytojų biografijų, Ostermejerio „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija" yra kartu pirmoji lietuviška biobibliografija. Jos pabaigoje Ostermejeris mini ir Lietuvos giesmynus, tačiau kai kurių jis nežinojo.

Daug dėmesio Liuteronų Bažnyčia taip pat skirdavo katekizmams. Tačiau apie juos mažiausiai žinome, nes šiose knygose nebūdavo duodama istorinių apžvalgų. Matyt, tai įvyko dėl to, kad katekizmai paprastai yra skiriami vaikams ir praktikos reikalams. Todėl tik vadinamojo Heinricho Lysiaus katekizmo parengimo (1719–1722) istorija geriau žinoma, o dėl kitų kyla dar daug abejonių.

Feodalizmo epochoje Rytų Prūsija daugiausia spausdino religinių knygų, tad ir jų tyrinėjimas čia buvo plačiau išsivystęs. Pasaulietinė literatūra – gramatikos bei žodynai – tik tada pradėjo susilaukti tyrinėjimų, kai jų pradėjo daugiau atsirasti. Apie lietuvių kalbos žodynus, rengiamus nuo XVII a. vidurio (Danieliaus Kleino, 1653), žinių pateikta Friedricho Wilhelmo Haacko (1706–1754) žodyno „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno" (*Vocabvlarivm-litthvanico-germanicvm et germanico-litthvanicvm*, 1730) pratarmėje. Anksčiau parengtus žodynus apžvelgė ir Pilypas Ruigys (1675–1749) savo „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne" (*Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon*, 1747). Visų ankstesnių lietuvių

kalbos gramatikų istoriją trumpai aprašė Ostermejeris savo „Naujojoje lietuvių kalbos gramatikoje" (*Neue littauische Grammatik*, 1791).

Bibliografijai yra reikšmingas Rytų Prūsijos vokiečių teologo ir istoriko, Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Danieliaus Heinricho Arnoldto (1706–1775) darbas „Trumpos žinios" (*Kurzgefasste Nachrichten*, 1777), kuriame galima rasti daug žinių apie Rytų Prūsijos lietuvių raštijos kūrėjus. Platų susidomėjimą knyga rodo ir Heinricho Wilhelmo Lawätzo „Knygų mylėtojų ir biblioteki̇ninkų vadovas" (*Handbuch für Bücherfreunde und Bibliothekare*, 1791). Pirmame jo papildyme išspausdintas lietuvių kalbotyros knygų sąrašas. Kai kurių naujų duomenų apie lietuviškas knygas rasta prekybiniuose kataloguose, pavyzdžiui, Johanno Heinricho Hartungo leidiniuose „Universalus katalogas" ir „Naujas universalus katalogas" (*Catalogus universalis*, *Catalogus novus universalis*) bei jų papildymuose (1746–1755).

Apskritai, nors suminėti darbai, kuriuose išvardinamos ir aptariamos knygos, buvo rašomi ne bibliografiniais tikslais, jie davė nemaža vertingos medžiagos lietuviškos knygos bibliografijai. Deja, ir šis lietuviškos knygos registravimas bei aptarimas daugiausia dėl Prūsijos valdžios germanizacijos tikslų vėliau Rytų Prūsijoje atslūgo ir atgijo tik XIX a. antroje pusėje, visų pirma periodinėje spaudoje.

Nuo XIX a. pirmų dešimtmečių kaip knygų spausdinime, taip ir jų bibliografijoje bei tyrinėjime pirmenybė atitenka Lietuvai. Amžiaus pabaigoje čia atsirado žymių bibliografų.

Lietuvių bibliografija, kaip ir visa lietuvių literatūra, XIX a. pirmoje pusėje ir viduryje vystėsi dviem etapais: iki 1831 m. sukilimo ir po jo, kai ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Rusijoje sustiprėjo carinė reakcija ir lietuvių kultūrinis gyvenimas tapo gerokai suvaržytas.

Naujos ekonominės bei politinės aplinkybės, augantis lietuvių nacionalinis sąmoningumas, kylantis bendras kultūros lygis XIX a. pirmame ketvirtyje paskatino domėjimąsi lietuviškos knygos istorija bei bibliografija. Knygos imta rinkti ir registruoti jau nebe religiniais, o nacionaliniais bei kultūriniais interesais. Nuo tada prasidėjo lietuvių nacionalinės bibliografijos užuomazgos, sustiprėjo dėmesys spaudai, jos rinkimui ir saugojimui. Tai rodo ir įstatymai (1780, 1793) dėl privalomojo egzemplioriaus. Pagal juos Vilniaus vyriausiosios mokyklos biblioteka turėjo gauti visų Lietuvoje išeinančių knygų iš pradžių po vieną, paskui po du egzempliorius. XIX a. pradžioje jau atsirado didelis skaičius asmenų, besidominčių lietuviška knyga. Bibliografinio darbo ėmėsi beveik visi žymesni ano meto lietuvių literatūros bei kultūros darbuotojai, ypač Vilniaus universiteto studentai. Iš jų reikia pažymėti Simoną Stanevičių, Simoną Daukantą, Dionyzą Pošką. Pirmąją bibliografiją „Surinkimas. Vysokiu raštu lietuvišku, žemaytyšku yr prusyškay lietuvišku" sudarė Kajetonas Rokas Nezabitauskis (1800–1876). Ji, kaip priedas, buvo išspausdinta prie jo elementoriaus „Naujas mokslas skaytima" (1824). Suprantama, Nezabitauskis negalėjo pateikti pilnos bibliografijos: jis tesuregistravo 73 lietuviškas knygas ir rankraščius. Kad ir kuklus šis Nezabitauskio darbas, jis vis dėlto gana vertingas: knygų antraštės, nors ir nepilnos, yra pakankamai tikslios; čia pateikta ir šiek tiek žinių apie knygas, jų išleidimo aplinkybes; vienur kitur nurodomas formatas, duodama kai kurių duomenų apie rankraščius. Nezabitauskio bibliografija yra daug pilnesnė už minėtus Rytų Prūsijos XVIII a. knygų sąrašus.

Pirmosios lietuviškos bibliografijos reikšmę tautos kultūrai suprato ir sudarytojas, ir daugelis to meto kultūros darbuotojų, vėliau ją panaudojusių savo bibliografiniams darbams. Dar tais pačiais metais Nezabitauskis, šiek tiek pataisęs bei papildęs ir išvertęs į lenkų kalbą, šią savo bibliografiją išspausdino žurnale *Dziennik Wileński* (t. 1–2). Laurynas Ivinskis (1811–1881), papildęs ją 30-čia naujų lietuviškų knygų, išėjusių po jos pasirodymo, 1860 m. persispausdino savo kalendoriuje. Su Ivinskio papildymais ji dar sykį buvo išspausdinta lenkų kalba Leono Potockio (1800–1864) darbe „Pono Kamertono užrašai" (*Pamiętniki pana Kamertona*, 1869). Ši

bibliografija spaudos draudimo metais buvo pagrindinis informacijos šaltinis apie lietuviškas knygas.

Lietuviška knyga ir bibliografija netrukus susidomėjo rusų mokslo atstovai. Žymus rusų mokslininkas bei bibliografas Piotras Kepenas (1793–1864), remdamasis Nezabitauskio bibliografija ir talkininkaujamas Poškos, parengė enciklopedinio tipo bibliografiją „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ („О происхождении, языке и литературе литовских народов“, 1827). Pirmoje darbo dalyje Kepenas tyrinėjo lietuvių ir latvių tautų kilmę, davė trumpų žinių iš istorijos, paskui apžvelgė latvių ir lietuvių literatūras. Jis suregistravo daugiau knygų už Nezabitauskį. Kaip ir kituose savo bibliografiniuose darbuose, taip ir čia Kepenas nesitenkino tik spaudinių registracija, bet dar stengėsi atskleisti jų turinį, duoti įvertinimą. Savo informacija apie lietuviškas knygas, žiniomis apie lietuvių tautą Kepeno darbas sukėlė platų susidomėjimą, buvo teigiamai vertinamas, susilaukė dviejų vertimų bei papildymų. Istorikas, teisininkas, lietuvių tautosakos rinkėjas Leonas Rogalskis (1806–1878) papildė Kepeno darbą naujais duomenimis, išvertė jį į lenkų kalbą ir paskelbė 1828 m. žurnale *Dziennik Wileński* (t. 5). Nors Rogalskio papildymai negausūs, tačiau jis pateikė tikslesnes, negu ankstesni bibliografai, knygų antraštes, nurodė tikslesnį puslapių skaičių, davė platesnes anotacijas. P. Schrötteris, šiek tiek papildęs rusišką Kepeno leidimą, jį išvertė į vokiečių kalbą ir 1829 m. išspausdino žurnale *Magazin, hrsg. von der Lettischen-literärischen Gesellschaft.*

Simono Stanevičiaus (1799–1848) lietuviškų knygų sąrašas, paskelbtas lietuviškoje ir lotyniškoje jo parengtos knygos „Trumpas pamokimas kalbos lituvyškos, arba žemaytyškos“ (1829) pratarmėje, yra gerokai mažesnis negu ankstesnių bibliografų. Čia suminėta tik 12 knygų. Tačiau tai, galima sakyti, pirmoji *rekomendacinė* lietuvių bibliografija. Stanevičius suregistravo tik tokias knygas, iš kurių galima mokytis lietuvių kalbos. Vis dėlto į šį trumpą sąrašą pateko dvi ankstesnių bibliografų neužregistruotos knygos.

Vėliau lietuvių bibliografijos aktyvumas atslūgo, ilgai nesirodė spausdintų darbų. Mat 1831 m. sukilimo numalšinimas, Vilniaus universiteto bibliotekos žmonių išsklaidymas ir persekiojimas, caro valdžios represijos, pagaliau universiteto uždarymas neleido toliau bibliografijai vystytis. Todėl iš gana ilgo laikotarpio tėra išlikusių rankraštinių bibliografijų.

Palyginti plačiu bibliografiniu užmoju, kruopščiu įsigilinimu į aprašomą medžiagą reikšminga tarybiniais metais surasta Jurgio Plioterio (1810–1836) bibliografija. Nors ji liko galutinai nesutvarkyta ir nespausdinta, bet matyti, kad tai visai originalus darbas ir naujas žingsnis lietuvių bibliografijoje. Plioteris atidžiai tyrinėjo tuo metu daugelio bibliografų ir mokslininkų dėmesį atkreipusį Samuelio Boguslavo Chilinskio lietuvišką Biblijos vertimą. Jo darbas „Trumpa žinia apei ta išdavima lietuviškos Biblijos Londone“ priklauso prie pirmų didesnių bibliografinių darbų apie šį vertimą ir yra pirmas lietuvių kalba. Lietuvių bibliografijai reikšmingiausia yra Plioterio rankraščio dalis, pavadinta „Chronologinis-bibliografinis... sąrašas“ (*Chronologiczno-bibliograficzny spis...*). Jame Plioteris stengėsi suregistruoti ir aprašyti lietuvių kalbos šaltinius – knygas ir rankraščius. Tai pirmas bandymas apžvelgti ir įvertinti kuo daugiau lietuvių bibliografinių šaltinių lietuvių ir kitomis kalbomis. Plioteris skirstė lietuvių literatūrą epochomis, surinko medžiagos apie lietuviškų knygų autorius ir lietuvių kalbos tyrinėtojus. Jis pats turėjo nemažą biblioteką, be to, naudojosi Vilniaus, Karaliaučiaus, Rygos, Kretingos bibliotekomis. Nors Plioteris ir nedavė išsamios lietuvių spaudos bibliografijos (per trumpas buvo jo amžius), bet praturtino ją, pateikdamas apie 20 iki tol neužregistruotų lietuviškų bei su lietuvių spauda susijusių leidinių. Verti dėmesio ir jo naudoti spaudinių charakteristikos metodai: jis ne tik apibūdino knygą kaip spaudos faktą, bet ir stengėsi pateikti duomenų iš jos istorijos, aiškino atskirų egzempliorių likimą, būklę ir pan.

Rankraštyje išliko ir Vilniaus universiteto matematikos profesoriaus Michało Pelka-Polińskio (1785–1848) bibliografija, kurioje daugiausia suregistruota knygų, išleistų buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Beje, ši bibliografija labai palaida, tie patys duomenys dažnai kartojasi keletą kartų, knygų aprašas dažniausiai labai trumpas, kai kada be būtinų bibliografinių duomenų. Bet ir tokia ji yra naudinga mūsų bibliografijai, nes apie kai kurias lietuviškas knygas buvo tik iš jos sužinota. Polinskis užregistravo daugiau kaip 200 lietuviškų knygų. Vadinasi, lietuviškų knygų jis žinojo daugiau negu Nezabitauskis ar Rogalskis.

Šiek tiek papildomų žinių apie lietuviškas knygas davė buvęs Vilniaus universiteto ir Medicinos bei chirurgijos akademijos bibliotekininkas Adamas Benedyktas Jocheris (1791–1860) savo trijų tomų nebaigtame darbe „Literatūros ir mokslų bibliografinis istorinis vaizdas Lenkijoje“ (*Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, 1839–1857). Tačiau jis nedaug tesuregistravo lietuviškų knygų – tik 60, išėjusių iki XVIII a. pabaigos. Dar mažiau lietuviškų knygų (vos 28) ir nė vienos naujos suminėjo Józefas Ignacas Kraszewskis (1812–1887) savo monografijos „Vilnius“ (*Wilno*) 4-ame tome (1842). Ji reikšminga tik tuo, kad yra pirma *regioninė* Lietuvos bibliografija. Panašaus pobūdžio yra ir Liudviko Adomo Jucevičiaus (1813–1846) leidinys „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius“ (*Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych żmudzinach*, 1841). Daugiau bibliografinių duomenų, pavyzdžiui, apie Ambraziejaus Pabrėžos raštus, apie Pranciškų Šrubauskį ir kt., yra Motiejaus Valančiaus (1801–1875) knygoje „Žemajtiu viskupistę“ (1848).

Palyginti nemaža žinių apie lietuvišką knygą davė XIX a. pirmos pusės ir vidurio einamoji registracinė bei prekybinė bibliografija, spausdinta rusų ir lenkų žurnaluose bei laikraščiuose. Antai „Журнал Министерства народного просвещения“ per aštuoniolika metų užregistravo 105 lietuviškus spaudinius, „Отечественные записки“ (1856–1857) užregistravo 10 knygų, *Pismo Zbiorowe Wileńskie* (1859) – 16 knygų, *Kurjer Wileński* (1859–1862) iki 1861 m. – 42 knygas. Žinių apie lietuviškas knygas randame Juozapo Zavadzkio ir kitų spaustuvininkų prekybinio pobūdžio sąrašuose, kuriuos dėdavo į knygų pabaigą, kalendorius. Kai kada knygų katalogai buvo leidžiami atskirai, pavyzdžiui, „Knigas žemajtiškas, išduotas kaštu ir spaustuvi Jozapa Zavadzkia Vilniuje“ (1858).

Remdamasis daugiausia knygų cenzūros duomenimis, bibliografinę medžiagą rinko Adomas Honoris Kirkoras (1818–1886). Tačiau už visus ankstesnių bibliografų darbus reikšmingesnis yra žymaus lenkų filologo ir etnografo Jano Karłowicziaus (1836–1903) „Lietuvių bibliografijos bandymas“ (*Próba bibliografii litewskiej*), išspausdintas jo veikale „Apie lietuvių kalbą“ (*O języku litewskim*, 1875). Čia suregistruota 180 knygų ir 15 rankraščių. Į Karłowicziaus bibliografiją pateko knygos ir iš Vilniuje likusios Mikalojaus Akelaičio bibliotekos. Knygos aprašytos gana išsamiai, dažniausiai nurodomas puslapių skaičius, formatas, kaina. Jis, matyt, naudojosi ir Zavadzkio spaustuvės katalogais, sąrašais. Apskritai tai savarankiška, pilnesnė už ankstesnes, lietuviškų knygų bibliografija.

Lietuvių bibliografijos istorijoje žymią vietą užima Maurikijus Mykolas Stankevičius (1856–1892). Jo „Lietuvių bibliografija“ (*Bibliografia litewska*, 1889) yra reikšminga savo moksliniu pobūdžiu. Stankevičius tarytum tęsė Plioterio bibliografines tradicijas. Kaip ir Plioteris, jis buvo susidomėjęs Chilinskio Biblijos lietuvišku vertimu ir išleido apie jį pirmą atskirą monografijėlę, kuri paskatino kitus rimčiau susidomėti šia reta knyga, ieškoti išlikusių jos egzempliorių. Stankevičius bendravo su bibliografu Stanislovu Didžiuliu, iš kurio gavo daug medžiagos. Be to, jis naudojosi Krokuvos, Karaliaučiaus, Akelaičio bibliotekomis. Jam pavyko išaiškinti keletą anksčiau nežinomų senų lietuviškų knygų. Stankevičius nesitenkino tik knygų registravimu. Jo knygų aprašai gana išsamūs ir tikslūs, su plačiomis anotacijomis, tekstų ištraukomis; bibliografija

turi pavardžių ir geografinę rodykles. Stankevičius mini literatūrą apie senasias lietuviškas knygas, ją trumpai apibūdina, aprašo knygos pasirodymo aplinkybes. Visa tai buvo tam tikra naujovė to meto bibliografijoje, todėl jo darbai sukėlė polemiką, kartu pagyvindami domėjimąsi lietuviškų knygų praeitimi ir jų rinkimu. Stankevičius rengė ir XVIII a. lietuviškos knygos bibliografiją, monografiją apie lietuviškus Biblijos vertimus ir giesmynus, apie Stanislovą Rapolionį, tačiau ankstyva mirtis sutrukdė tuos darbus užbaigti ir išspausdinti.

Reikšminga lietuviškų knygų bibliografijai yra trijų Estreicherių kartų – Karolio Estreicherio (1827–1908) parengta, sūnaus ir vaikaičio papildyta – „Lenkų bibliografija" (*Bibliografja polska*, 1870–1951), kurioje jie stengėsi apimti knygas visų kraštų, kurie kada nors buvo politiškai susiję su Lenkija. Joje užregistruota apie pora šimtų lietuviškų ir daug knygų apie Lietuvą kitomis kalbomis, taip pat nurodyta, kur jos saugotos.

Keletą lietuviškos spaudos ir lituanikos bibliografinių darbų, Rusijos mokslo įstaigų remiamas, parengė Eduardas Volteris (1856–1941). Darbe „Apie etnografinę kelionę po Lietuvą ir Žemaitiją 1887 metų vasarą" („Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года", 1887) jis davė kai kurių Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus ir kitų rašytojų knygų bibliografiją, o kalbinės literatūros sąrašą išspausdino darbe „Lietuviškas M. Daukšos katekizmas" („Литовский катихизис Н. Даукши", 1886). Volteris bendradarbiavo Lietuvių literatūros draugijos leidžiamame žurnale *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, jame išspausdino daug bibliografinės bei biobibliografinės medžiagos. Nemaža bibliografijai svarbios medžiagos yra jo knygoje „Lietuviška chrestomatija" (1901–1904), lietuvių literatūros apžvalgoje, išspausdintoje rusiškame Brokhauzo ir Efrono enciklopediniame žodyne, prieduose prie „Suvalkų gubernijos apgyvendintų vietų sąrašų" („Списки населенных мест Сувалкской губернии", 1901), kur įdėta tekstų iš XIX a. lietuviškų valsčių teismų protokolų.

Šiek tiek bibliografinių ir biobibliografinių duomenų lietuvių literatūrai yra Jono Šliūpo – Lietuvos Mylėtojo (1861–1945) knygoje „Lietuviškiejie raštai ir raštininkai" (1890), kuri laikytina pirmąja lietuvių literatūros istorija.

Lietuviškos knygos tyrinėtojai Rytų Prūsijoje XIX a. antroje pusėje išspausdino vertingų straipsnių, liečiančių lietuvių bibliografiją, žurnaluose *Preussische Provinzial-Blätter*, *Neue Preussische Provinzial-Blätter*, *Altpreussische Monatsschrift*. Pastarajame žurnale nuo 1864 m. buvo spausdinama gana plati „Senprūsių bibliografija" (*Altpreussische Bibliographie*). Didesnis už ją buvo tik E. Wermcke's bibliografinis darbas „Rytų ir Vakarų Prūsijos istorijos bibliografija" (*Bibliographie zur Geschichte von Ost- und Westpreussen*, 1933). Ypač daug svarbios medžiagos lietuvių bibliografijai ir knygos istorijai buvo paskelbta nuo 1883 m. Lietuvių literatūros draugijos leistame minėtame žurnale *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*. Ten ir kai kuriuose kituose kalbiniuose žurnaluose savo straipsnius spausdino žinomas lietuvių kalbos tyrinėtojas, etnografas ir archeologas Adalbertas Bezzenbergeris (1851–1922). Pažymėtinas jo veikalas „Lietuvių kalbos istorijos tyrinėjimai" (*Beitrage zur Geschichte der litauischen Sprache*, 1877), kur bibliografiškai aprašė 27 lietuviškus XVI–XVIII a. spaudinius ir rankraščius. 1874–1885 m. jis leido seriją „XVI ir XVII a. lietuviški ir latviški spaudiniai" (*Litauische und lettische Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts*).

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių bibliografijoje žymią vietą užima bibliografas ir etnografas Silvestras Baltramaitis (1841–1918). Svarbūs jo darbai yra „Lietuviškų ir senųjų prūsų knygų sąrašas" („Список литовских и древне-прусских книг", 1892) ir „Lietuvos geografijos, etnografijos ir statistikos bibliografinės medžiagos rinkinys" („Сборник библиографических материалов для географии, этнографии и статистики Литвы", 1 leid. 1891, 2 leid. 1904). Baltramaitis pirmas sudarė suvestinę retrospektyvinę lietuvių bibliografiją. Dirbdamas Peterburgo

viešojoje bibliotekoje, Baltramaitis registravo knygas, periodinę spaudą, atsišaukimus, kartografinius leidinius, gaidas su tekstais ir pan. Ypatingą dėmesį jis skyrė senajai lietuvių spaudai, kuri tuo metu tebuvo mažai tyrinėta. Prie bibliografijos Baltramaitis pridėjo pavardžių ir dalykines rodykles. Iš viso jis užregistravo 2665 lietuviškus spaudinius, iš jų daugiau kaip 40% aprašė *de visu*. Tokio didelio lietuviškų knygų skaičiaus iki tol nebuvo užregistravęs nė vienas bibliografas. Reikšmingas yra ir jo rankraštis, kuris turėjo būti paskelbtos bibliografijos tęsinys, bet jį išspausdinti sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas. Suregistravęs daug iki tol nežinotų knygų, Baltramaitis įnešė žymų įnašą į lietuvių bibliografiją, pagyvino jos veiklą, taip pat davė nemažai medžiagos tiriamajam darbui.

Išspausdinti Baltramaičio bibliografiniai darbai pakėlė susidomėjimą lietuviška knyga. Šiuo klausimu pasirodė Viliaus Gaigalaičio, Mečislovo Davainio-Silvestravičiaus, Jono Jablonskio, Stanislovo Jurevičiaus, Antano Miluko straipsniai įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose. Gana reikšmingai jau esamus darbus papildė bibliografas ir spaudos darbuotojas Juozas Angrabaitis (1859–1935), Jono Zanavikučio slapyvardžiu 1897 m. paskelbęs bibliografinį darbą „Suskaita, arba Statistika visų lietuviškų knygų, atspaustų Prusuose nuo 1864 metų iki pabaigai 1896 metų". Čia jis pateikė daug žinių lietuviškų knygų istorijai, statistikai, taip pat apie kontrafakcinius leidinius.

Daug bibliografijai nusipelnė Klaipėdos krašto kultūros veikėjas bibliografas Ansas Bruožis (1876–1928). Klaipėdiškio slapyvardžiu 1913 m. jis išleido knygelę „Prūsų lietuvių raštija", kurioje apžvelgė jam žinomą iš rašytinių šaltinių ir jo matytą Rytų Prūsijos lietuvių literatūrą. 1914 m. Bruožis išleido knygelę „Prūsų lietuvių laikraščiai", o 1920 m. Probočių Anūko slapyvardžiu – knygelę „Mažosios Lietuvos buvusiejie rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai". Greta Gotfrido Ostermejerio „Pirmosios lietuviškų giesmių istorijos" (be Kazimiero Drąsutavičiaus neišspausdinto darbo), tai – antroji lietuvių biobibliografija. Nors Bruožio darbai gana kuklūs apimties ir aprašo atžvilgiu, jie ilgą laiką buvo vienu svarbiausių šaltinių Rytų Prūsijos lietuvių spaudai pažinti.

Daugiau kaip pusšimtį metų lietuvių bibliografijai atidavė Vaclovas Biržiška (1884–1956). Jo iniciatyva ir rūpesčiu 1922 m. buvo pradėtas leisti žurnalas „Knygos" – pirmas periodinis lietuvių bibliografijos leidinys. Dideliu nuopelnu reikia laikyti ir pirmojo registracinės bibliografijos organo, paremto privalomuoju egzemplioriumi, „Bibliografijos žinių" leidimą (1928–1944). Svarbiausias ir reikšmingiausias Biržiškos darbas – keturi „Lietuvių bibliografijos" tomai su papildymais (1924–1939), apėmę 1547–1910 m. lietuvišką spaudą ir dalį lituanikos. Spausdintuose darbuose ir rankraščiuose (jie išliko ne visi) Biržiška suregistravo bei aprašė apie 26 000 spaudinių, išėjusių ligi 1939 m. Biržiška visą gyvenimą ieškojo nežinomų spaudinių, studijavo spaustuvių istoriją, kaupė bibliografinę medžiagą, aiškino slapyvardžius, kontrafakcinius leidinius ir pan. Kartu jis rūpinosi bibliografinės medžiagos tvarkymu ir apibendrinimu. „Lietuvių bibliografijoje" knygų aprašas turi plačias anotacijas, kuriose pateikiama žinių apie autorius, vertėjus, knygų pasirodymo sąlygas, naujus leidimus ir kt. Prie aprašo Biržiška nurodė jam žinomą literatūrą bei bibliografiją, kurioje minimas jo aprašomas spaudinys. Taip jis sukūrė mokslinius lietuvių bibliografijos pagrindus, glaudžiai susiedamas bibliografiją su knygotyra. Pokario metais, gyvendamas emigracijoje, Biržiška, remdamasis anksčiau sukaupta medžiaga, parengė biobibliografinį veikalą, apimantį lietuvių rašytojus iki 1865 m., „Aleksandrynas" (d. 1–3, 1960–1965) ir „Senųjų lietuviškų knygų istorija" (d. 1–2, 1953–1957).

Tačiau Biržiškos „Lietuvių bibliografija" siekia, kaip minėta, tik iki 1910 m. Vėlesni laikotarpiai subibliografuoti su spragomis. Darbą tęsti, papildyti bei plėsti imtasi pokario metais.

Tarybiniu laikotarpiu susidarė naujos ir nepalyginamai palankesnės sąlygos lietuvių bibliografijai vystytis. Šiandien bibliografija jau ne tik pavienių asmenų, atskirų knygų tyrinėtojų

individualus užsiėmimas, kaip buvo ikitarybiniais metais, bet ir valstybės reikalas. Jau 1918 m., įkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, buvo susirūpinta lietuvių bibliografijos rengimu. Tik tą darbą sutrukdė tarptautinė reakcija, užgniaužusi Tarybų valdžią Lietuvoje. Tarybinę santvarką atkūrus, 1941 m. vasario mėn. buvo priimtas Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas dėl privalomojo egzemplioriaus pateikimo bibliografijos reikalui. Pasibaigus Didžiajam Tėvynės karui, buvo įkurta speciali bibliografijos institucija – Lietuvos TSR Knygų rūmai. Tiek 1945 m. įsakyme dėl Knygų rūmų įsteigimo, tiek Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1947 m. patvirtintuose veiklos nuostatuose Knygų rūmams duotas uždavinys rinkti ir saugoti nuo spaudos atsiradimo Lietuvos TSR teritorijoje išėjusius ir išeinančius spaudinius, taip pat už Lietuvos TSR ribų išėjusius ir išeinančius lituanistinius spaudinius kitomis kalbomis. Kartu Knygų rūmai buvo įpareigoti vykdyti minėtų spaudinių valstybinę bibliografinę registraciją.

Tarybiniais metais respublikoje dirbamas platus rekomendacinės, kraštotyrinės ir specialiosios bibliografijos darbas. Nemažas bibliografų skaičius (Nojus Feigelmanas, Vytautas Jurgutis, Elena Lebedienė, Emilija Stanevičienė, Antanas Ulpis, Levas Vladimirovas, Vladas Žukas ir kt.) parengė darbų, liečiančių ir feodalizmo epochos lietuvišką spaudą. Juose buvo iškelta kai kurių naujų bibliografinių faktų. Feodalizmo laikotarpio knygos reikalai svarstomi ir tiriami bibliografiniuose leidiniuose „Bibliotekininkystė ir bibliografija“, „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“ ir kt.

[„Lietuvos TSR bibliografijos“ pirmo tomo*] parengimui daug reikšmės turėjo tarybinių mokslininkų darbai, ypač Povilo Pakarklio (1902–1955) ir Konstantino Jablonskio (1892–1960). Pokario metais Pakarklio suorganizuota ir vadovaujama ekspedicija į Rytprūsius rado dalį Kristijono Donelaičio ir Motiejaus Pretorijaus rankraščių, 87 Prūsijos valdžios įsakus bei skelbimus lietuvių kalba. Šis radinys praturtino lietuvių nacionalinę bibliografiją. Jablonskis yra radęs dokumentų, kurie daug šviesos įnešė į Abraomo Kulviečio, Martyno Mažvydo, Merkelio Petkevičiaus ir kitų senosios lietuvių literatūros atstovų biografijas, papildė ir patikslino žinias apie jų literatūrinę veiklą. Daugeliu atvejų, sudarant [„Lietuvos TSR bibliografijos“ pirmą tomą], buvo naudotasi tokiais veikalais, kaip „Senoji lietuviška knyga“ (1947), „Lietuvių literatūros istorija“ (t. 1–2, 1957–1958), „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija“ (1957), „Lietuvos TSR istorija“ (t. 1–2, 1957–1963), „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“ (t. 1–2, 1955–1965) ir kt. Kai kurių patikslinimų ir naujų duomenų į šią bibliografiją įnešė monografijos apie atskirus rašytojus, parengtos žinomų respublikos mokslininkų (Leono Gineičio, Jurgio Lebedžio, Vinco Mykolaičio-Putino, Reginos Mikšytės, Vytauto Vanago ir kt.). Knygų apipavidalinimui nušviesti daugiausia medžiagos davė Pauliaus Galaunės darbai.

Taigi lietuvių bibliografijos palikimas, tarybinių bibliografų bei mokslininkų darbai buvo pagrindiniai [„Lietuvos TSR bibliografijos“ pirmo tomo] šaltiniai, iš kurių pasisemta daug žinių apie lietuviškas feodalizmo epochos knygas.

1969

* *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.

Pirmosios Lietuvos knygos

Pirmąją spaustuvę Vilniuje įsteigė žinomas baltarusių kultūros veikėjas – humanistas Pranciškus Skorina (1525). Jis pradėjo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje spausdinti knygas slavišku šriftu. Lotynų rašmenimis spaustuvė Vilniuje atsirado tik po penkiasdešimties metų (1576)[1]. Taigi nuo šių datų Vilniuje ir apskritai etnografinėje Lietuvoje prasidėjo spausdintos knygos istorija.

Tačiau yra duomenų, rodančių, kad XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje apsišvietę Lietuvos žmonės, politinių bei kultūrinių poreikių skatinami, rūpinosi rengti ir spausdinti sau knygas dar prieš spaustuvių Vilniuje atsiradimą. Spausdintos jų iniciatyva bei rūpesčiu, tos knygos teisėtai gali būti pavadintos Lietuvos knygomis. Nuo jų ir reikia pradėti Lietuvos knygos bibliografiją.

XV a. pabaiga ir XVI a. pradžia įnešė daug gyvumo į Lietuvos kultūros gyvenimą. Palyginus su ankstesniais XV a. dešimtmečiais, Lietuvoje gerokai padidėjo apsišvietusių žmonių skaičius, plito humanistinės idėjos, pradėjo kurtis bibliotekos[2], sklido skaitymo menas, vis daugiau žmonių iš žemesnių sluoksnių sugebėjo patirti jo teikiamą malonumą. Visiems šiems kultūrinio gyvenimo pakitimams bendrą pagrindą sudarė Lietuvos ekonominio gyvenimo pagyvėjimas: sparčiai vystėsi prekybiniai bei piniginiai santykiai, augo miestai ir jų reikšmė[3]. Knyga tapo nauja preke, duodančia pelno savo pardavėjams, leidėjams, spaustuvininkams. Žinomas vokiečių poetas humanistas Sebastianas Brandtas 1498 m. apie knygos reikšmingumą bei naudą savo meto visuomenei rašė: „Ką seniau savinosi turtingasis ir karalius, dabar jau visur, net prastoje trobelėje, yra knyga. Už tai dėkui visų pirma dievams, tačiau reikia dėkoti ir spaustuvininkams, nes šį pelną jų dvasia pirmiausiai išvydo“[4].

[1] Tiesa, vienoje knygoje, būtent *Illustrium aliquot germanorum carminum liber*, aiškiai pažymėta, kad ji išspausdinta „Vilnae MDLXXII“. Tačiau knygos istorijos tyrinėtojai ginčijosi, ar tuo metu Vilniuje galėjo būti kokia nors spaustuvė, naudojanti lotynišką šriftą. Veikiausiai nebuvo; plg. Lukoszewiz J., *Geschichte der reformierten Kirchen in Litauen*, Bd. 2, Leipzig, 1850, S. 122; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, zesz. 5: Wielkie księstwo litewskie, opr. A. Kawecka-Gryczowa i in., Wrocław–Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959, s. 244. Šiuo metu jokio ginčo nėra, knyga aiškiai išleista ne Vilniuje.

[2] Plg. Fijałek J., „Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej“, in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, s. 120–192; Jablonskis K., „1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka“, in: *Vilniaus Universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis, 1958–1959*, 1959, p. 21–25; Ročka M., „Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia)“, in: *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 55–80; taip pat žr. šio leidinio p. 43–70.

[3] *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: Feodalizmo epocha, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 73–75.

[4] Plg. *Geschichte der deutschen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Hrsg. von Klaus Gysi u. a., Berlin: Volk und Wissen volkseigener Verlag, 1960, Bd. 4: Von 1480 bis 1600, von Joachim G. Boeckh u. a., S. 17.

XV a. pabaigoje dėl Bizantijos imperijos kritimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje labai aktualus pasidarė Katalikų ir Stačiatikių Bažnyčių unijos reikalas. Lietuvoje Kazimiero Jogailaičio laikais buvo įkurtas bernardinų vienuolynas, kuris rūpinosi unijos propagavimu, kaip buvo nutaręs visuotinis Florencijos Susirinkimas. Unijos šalininkai, norėdami palengvinti bei propaguoti šį procesą, susirūpino liturginių knygų senąja slavų kalba spausdinimu. Lietuvos didikų Goštautų ir Soltanų rūpesčiu bei kaštu Krokuvoje buvo įsteigta Szwajfolto Fiolo († 1525/1526) spaustuvė, veikusi keletą metų (apie 1483–1491)[5]. Šią tipografinę veiklą palaikė Krokuvos humanistai, vadovaujami žinomo humanisto Pilypo Kalimacho. Su juo Fiolas artimai draugavo. Šioje spaustuvėje buvo išspausdintos penkios liturginės knygos senąja slavų kalba: 1) Jono Damaskiečio himnų rinkinys „Osmiohlasnik" (1491), maldų rinkiniai 2) „Časosloviec" (1491), 3) „Triod cvietnaja" ir 4) „Triod postnaja", 5) [...][6].

Tačiau ši spauda nepatiko Lenkijos Katalikų Bažnyčios vyresnybei. Ji sunaikino Fiolo spaustuvę, jį patį 1491 m. rudenį, apkaltinusi erezija, įmetė į kalėjimą. Ten spaustuvininkas buvo priverstas atšaukti viską, ką savo knygose buvo pasakęs nesuderinama su Krokuvos teologų mokymu. Jam buvo uždrausta platinti išspausdintas knygas.

Lietuvoje susiklostė palankesnės sąlygos šiai veiklai. Tai įvertindami, kai kurie žymūs ano meto kultūros veikėjai humanistai mielai kėlėsi į Vilnių. Iš jų reikia pažymėti Mikołajaus Koperniko mokytoją Albertą iš Brudzevo (1446–1495), poemos apie lietuvišką taurą autoriaus Mikalojaus Husoviano mecenatą Erazmą Vitelijų (1474–1522). Juodu atsisakė akademinės karjeros Krokuvoje ir 1494 m. persikėlė į Lietuvos sostinę. Čia jie rado geresnes savo veiklai sąlygas negu Krokuvos universitete, kuris XV a. pabaigoje gyveno vis dar vidurinių amžių dvasia.

Atrodo, kad su Alberto iš Brudzevo gyvenimu ir veikla Lietuvoje yra susijęs jo knygos „Labai naudingi paaiškinimai planetų tyrinėjimuose" (*Commentaria utilissima in theoricis planetarum*) išspausdinimas: ji išėjo Milane kaip tik tuo metu, kai Albertas gyveno Vilniuje (1495)[7]. Visai galimas daiktas, kad Lietuvos kultūros veikėjai prisidėjo prie knygos išleidimo. Lietuvoje ši knyga turėjo būti žinoma ir skaitoma. Apskritai Albertui Vilniuje buvo stengiamasi sudaryti geras sąlygas. Be bažnytinių vietų, jis buvo dar kunigaikščio sekretorius. Pats Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras buvo minėto humanisto Pilypo Kalimacho mokinys, mėgo meną, muziką, domėjosi mokslu. Šiems reikalams, kaip ir prabangos dalykams bei žirgams, jis leido nemažas pinigų sumas, tuštindamas ir taip neturtingą valstybės kasą. Vilniuje buvo ir senas Alberto iš Brudzevo studijų kolega Adomas iš Vilniaus, kuris taip pat buvo kunigaikščio sekretorius. Paramos ir globos jis susilaukė ir iš įtakingo politinio bei bažnytinio veikėjo Vilniaus vyskupo Alberto Taboro. Magistro laipsnį šis vyskupas Krokuvos universitete buvo gavęs drauge su Albertu iš Brudzevo (1474)[8].

Alberto iš Brudzevo kaip mokslo darbuotojo autoritetą, matyt, norėjo panaudoti savo tikslais unijos organizatoriai. Turbūt jų skatinimu šis mokslininkas, veikdamas Lietuvoje, parašė šiai ideologinei bei politinei problemai spręsti mums neišlikusį, bet literatūroje minimą darbą,

[5] Błońska M., „Próba nowego spojrzenia na dzieje krakowskiej oficyny drukarskiej Szwajfolta Fiola", in: *Rocznik Biblioteki Narodowei*, 1968, t. 4, s. 51–62.

[6] Rankraštyje penktos knygos pavadinimas neužrašytas.

[7] Kritinis leidimas: Birkenmajer L., *Commentariolum super theoricas novas planetarum*, (Munera saecularia Universitatis Cracoviensis, t. 4), Kraków, 1900.

[8] Su Vilniumi ryšius palaikė, taip pat jame lankėsi Krokuvos akademikas, humanistas Janas Ursinas, žinomas literatas, teisininkas, medikas. Prieš 1496 m. jis buvo buvęs Vilniuje, kaip pasisako savo veikale *Modus epistolandi* (1496). Vilniuje lankėsi ir Jonas Sakranas, su kuriuo susitiksime truputį vėliau.

pavadintą „Taikintojas" (*Conciliator*, 1494–1495)[9]. Panašios paskirties buvo ir Kijevo metropolito Juozapo Bulgarinovičiaus († 1501) knygos. Jo siūlymu 1499 m. buvo sudaryti nuostatai Stačiatikių Bažnyčiai, išsilaikę iki pat Lietuvos–Lenkijos valstybės pabaigos. Jo skatinimu Konstantinopolio patriarcho pasiuntinys Avramios parašė unijos reikalams skirtą „Knygą apie apeigų suvienodinimą" (*Liber de unione rituum*). Knygų pavadinimai rodo, kad autoriai mėgino sutaikyti dėl unijos besiginčijančias puses.

Nesantaikos būta didelės. Net katalikų nuomonės dėl unijos buvo pasiskirsčiusios. Bernardinai, kurie daugiausia užsiiminėjo šiuo reikalu ir buvo geriau susipažinę su problemos sudėtingumu, uniją norėjo pasiekti palengvintomis sąlygomis ir darydami nuolaidas. Jie iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikių reikalavo tik pripažinti Katalikų Bažnyčios autoritetą, pasiliekant nepakeistas apeigas bei įpročius. Šią nuomonę, matyt, palaikė Albertas iš Brudzevo, Erazmas Vitelijus, Juozapas Soltanas, taip pat Lietuvos politinis veikėjas Jonas Sapiega. Nuosaikiosios pažiūros iš pradžių laikėsi ir Vilniaus vyskupas Albertas Taboras. O Krokuvos teologai, kurių iniciatyva buvo sunaikinta Fiolo spaustuvė, buvo griežtos ir kovingos nuomonės, reikalaujančios besąlyginės unijos su Katalikų Bažnyčia.

Pažiūras dėl unijos ir jos įvykdymo būdų, atrodo, ir turėjo derinti Alberto iš Brudzevo ir Juozapo knygos. Tačiau jos, matyt, nepatenkino unijos organizatorių bei propagandininkų, nes toliau įsigalėjo griežtoji Krokuvos pažiūra. Vyskupas Taboras, anksčiau raginęs valdovą palaikyti taiką su kaimynais stačiatikiais, pasirašęs dokumentą, suteikiantį Magdeburgo lygias teises katalikams ir stačiatikiams, pritaręs kunigaikščio Aleksandro santuokai su Ivano III dukteria Elena ir 1495 m. ją net palaiminęs Vilniaus katedroje, staiga pakeitė savo nuomonę ir prisidėjo prie lenkų teologų. Todėl, matyt, jis atsisakė Alberto iš Brudzevo knygos, neišėjo ir Juozapo knyga, o kreipėsi į kitą Krokuvos universiteto darbuotoją ir politinį veikėją Joną Sakraną, griežtosios pažiūros į uniją šalininką, kad jis parašytų knygą apie tokio pobūdžio uniją. Albertui Taborui remiant, buvo išspausdinta knyga „Aiškinimų knyga apie rutėnų apeigų klaidas, Jono Sakrano iš Osvencimo, šventosios teologijos daktaro, Krokuvos kanauninko ir t.t." (*Elucidarius errorum ritus Ruthenici Joannis Sacrani de Oświęcim, sacrae theologiae doctoris, canonici Cracoviensis etc.* [52 p.]) Prieš tai vyskupo rūmuose įvyko trijų dienų disputas. Kurijos teologams vadovavo Jonas Sakranas, o opozicijai – vienuolių pranciškonų teologas Jonas Vitreatorijus. Susitarta nebuvo, bet tuo metu Sakranas ir vyskupas, nieko nelaukdami, 1500 m. išleido knygą[10], nors galų gale observantai nugalėjo[11]. Spausdinimo vieta ir metai tiksliai nežinomi. Kadangi ten minima, kad knygos parašymo metu Aleksandras buvo dar Lietuvos didysis kunigaikštis (Lenkijos karaliumi jis tapo 1501 m.), reikia spręsti, kad ji išėjo prieš 1501 m., turbūt 1500 m. Krokuvoje.

Antraštėje minimas knygos autorius šiek tiek buvo susijęs su Lietuvos gyvenimu. Jis buvo dėstytojas, dekanas ir rektorius Krokuvos akademijoje, kurioje mokėsi gana daug studentų iš Lietuvos, būsimų politikos, kultūros ir bažnyčios veikėjų, tarp jų ir Vilniaus vyskupas Taboras, šios knygos iniciatorius. Be to, Sakranas su Lietuva santykius palaikė ir kaip politinis veikėjas.

[9] Morawski K., *Historya Uniwersytetu Jagiellońskiego: Średnie wieki i Odrodzenie. Z wstępiem o Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*, t. 2, Kraków: Z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem J. Filipowskiego, 1900, s. 73.

[10] Neviera F., „Lietuvos pranciškonai observantai iki pirmosios provincijos įsikūrimo (1468–1530)", in: *Lietuvių tauta*, 1935, kn. 5, p. 195–231.

[11] Ir popiežius 1501 06 22 dekretu pritarė nuomonei, kad stačiatikių, priimančių uniją su Katalikų Bažnyčia, nereikia iš naujo krikštyti (*non rebaptizari*); plg. Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2: Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572, Romae: Typis Vaticanis, 1861, p. 280–282.

Knygos parašymo aplinkybes ir tikslus autorius išdėstė dedikacijoje vyskupui Albertui šiais žodžiais: „Garbusis bažnyčios perdėtini ir Dievui malonusis vyskupe, kuris budriausiai vadovauji Lietuvoje Vilniaus sostui, kai aplinkui maištauja daugybė didžiausių Romos Bažnyčios priešų, ir esi tartum avinėlis tarp plėšrių vilkų ir todėl visada ieškai ir lauki iš mokytų vyrų išganingos apsaugos, tu mane, menką kunigą, vos pirštų galiukais besugebantį paliesti šventųjų raštų begalinę gilybę, o tikrąją nuomonę vertai skirdamas sau, paraginai, ypač tada, kai atvykau į šį tavo kraštą, siųstas kaip atstovas nuo garsingojo pono Lenkijos karaliaus Jono Alberto, kad patyrinėčiau kanoniškuosius raštus ir šventosios teologijos mokytojų sprendimus ir nustatyčiau, ką reikia iš tikrųjų manyti apie rutėnų apeigų piktnaudžiavimus ir jų klaidas“[12]. Toliau autorius mini, kad kunigaikštis Aleksandras, sekdamas savo senelio Vytauto pavyzdžiu, norėjęs Lietuvoje ir Rusioje platinti katalikybę, bet šiai akcijai griežtai pasipriešinę Rytų Bažnyčios išpažinėjai ir net įtraukę jį dėl to į karą su Maskva. Čia, matyt, kalbama apie Ivano III žygį į Lietuvą 1499 m. Tada lietuvių kariuomenė buvo sumušta ir vadai, su kunigaikščiu Konstantinu Ostrogiškiu priekyje, pateko į nelaisvę. Karo paskelbimo oficiali priežastis buvo ta, kad vyskupai Albertas Taboras ir Juozapas Soltanas vertę Eleną pereiti į katalikybę, kad jai rūmuose nebuvusi pastatyta stačiatikiška koplyčia, kad rusų kilmingieji buvę verčiami išsižadėti savo tikybos[13]. Pats Sakrano darbelis sudarytas iš trijų dalių: 1) Apie rutėnų atkaklų užsispyrimą (*De pertinaci contumacia Ruthenorum*), 2) Apie rutėnų galią, jurisdikciją ir autoritetą: ar jie visa tai turi lygiai kaip tie schizmatikai, kurie savo galią gavo iš Bažnyčios, kai jie buvo su ja susijungę, ir pagaliau nuo jos atsiskyrė (*De potestate, iurisditione et auctoritate Ruthenorum an eandem habeant sicut illi Scismatici qui in Ecclesie unitate existentes et ab ea potestate donati se tandem ab ecclesia preciderunt*), 3) Apie sakramentus: ar jų tie sakramentai tikri bei teisėti ir ar jie gali juos teikti (*De Sacramentis an sint eorum Sacramenta vera et legittima et ab eis administrabilia*). Apskritai stačiatikybę knygos autorius neigia ir laiko ją klaidinga, o teisinga ji galinti pasidaryti tik glaudžioje unijoje su Katalikų Bažnyčia. Nepalankumas Rytų Bažnyčiai atsispindi ir pačiame antraštiniame puslapyje, kur nupieštas sėdįs popiežius, jo dešinėje atsisukę į jį veidu stovi kardinolai, o kairėje – nusisukę nuo jo stačiatikių dvasininkai.

Ar nebuvo Vilniuje žmonių, kurie būtų galėję parašyti tokią knygą? Buvo: jau nemaža buvo bakalaurų, magistrų ir net daktarų, įgijusių šiuos akademinius laipsnius Krokuvos, taip pat Vokietijos ir Italijos universitetuose. Šiuo atveju, matyt, Vilniaus vyskupas Albertas Taboras, vykdydamas lenkų teologų nusistatymą unijos atžvilgiu, nerado Lietuvoje mokyto žmogaus, kuris imtųsi griežtosios ir nerealios pažiūros į stačiatikybę. Juk net saikingoji politika nedavė norimų rezultatų: unija labai nesiplėtė, kunigaikštienė Elena iki mirties netapo unite, o vėliau ir patys Lietuvos kunigaikščiai buvo priversti skelbtis stačiatikybės globėjais.

Sakranas anuo metu garsėjo kaip vienas įtakingiausių ideologinių veikėjų. Juk jis buvo aukštosios mokyklos profesorius, rektorius, teologijos daktaras. Ir literatūriniu atžvilgiu jis buvo gerai pasirengęs: gerai mokėjo lotynų kalbą, stilių. Beveik tuo pačiu metu, kai išėjo kalbamoji knyga, jis išleido humanistinio pobūdžio darbą „Laiškų rašymo būdas“ (*Modus epistolandi*).

[12] Sacranus J., *Elucidarius errorum ritus Ruthenici*, s. l., s. a., p. A ij r: *Presul inclite et deo dicate Antistes, qui in Lithuania Vilnensi sedi vigilantissime presidens tumultuante turba Ruthenorum tue Romanae ecclesie infensissimorum hostium circumseptus, velud agnus inter rapaces lupos a viris doctis salutare semper presidium queris et expectas. Qui de me humili presbitero vix extremis digitis scripturarum profunda contingente apud te dignum reponens arbitrium hortatus es me, tum precipue cum Orator nomine Clarissimi domini Joannis Alberti Poloniae regis missus has tuas in oras me conferrem, ut in scripturis Canonicis et sacrae Theologie Magistrorum determinationibus requirerem quid de abusu ritus Ruthenorum et eorum erroribus iure foret senciendum.*

[13] Kojalavičius-Vijūkas A., *Historiae Lituanae pars altera*, Antverpiae: Apud Jacobum Meursium, 1669, p. 278 sqq.

Knyga tada turėjo pasisekimą, keletą kartų perspausdinta (1507, 1512, 1520). Taigi Sakranas dėl savo įsitikinimų, dėl užimamos padėties ir išsimokslinimo tiko prolenkiškos Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovybės politinei bei religinei propagandai.

Unijinės veiklos rezultatams svarstyti ir tolimesnei eigai aptarti netrukus, 1509 m., knygą rusų (baltarusių) kalba išleido Smolensko vyskupas bei Kijevo metropolitas, aktyvus unijos veikėjas Juozapas Soltanas († 1521). Kunigaikščio Aleksandro ir jo vardu šiuo reikalu buvo pasiųsta į Romą delegacija, sudaryta iš kunigaikščio sekretorių Jono Sapiegos ir Erazmo Vitelijaus. Jis ir pats daug keliavo po užsienio kraštus, buvo apdovanotas Aukso vilnos ordinu[14]. 1509 m. jis sušaukė Vilniuje soborą unijos reikalu ir šiam reikalui nežinia kur išspausdino knygą *Sobor w bohospasajemom hradie Wilni bywszij 1509 goda* (1, 24 p.)[15]. Katalikų ir Stačiatikių Bažnyčių unijos klausimas, nors jo sprendimas toli gražu nebuvo toks, kokio norėjo unijos šalininkai ir organizatoriai, ir toliau liko aktualus. Todėl ir vėliau buvo spausdinama šią problemą liečianti literatūra. Be Pranciškaus Skorinos spaudos darbų, apie 1527 m. išspausdinta Sakrano darbo ištrauka *Errores atrocissimorum Ruthenorum*. XVI a. antroje pusėje netrumpintas jis pateko prie Jano Łasickio veikalo *De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum et funerum ritu et diversis scriptoribus* (Spirae, 1582) ir Aleksandro Gvagninio *Rerum Polonicarum tomi tres* (Francofurti, 1584).

Taigi matome, kad XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje aktualūs LDK reikalai, visų pirma bažnytinės unijos klausimas, susilaukė palyginti gausios (atsižvelgiant, kad buvo tik pradžia) spaudos.

XV a. pabaigoje pradėta leisti knygų ne tik tokiems platiems visuomeniniams bei politiniams reikalams spręsti, kokia tuo metu buvo bažnytinė unija, bet ir siauresniems – Bažnyčios vidaus gyvenimo poreikiams tenkinti. Pirmoji tokia buvo „Agenda, arba Dievo sakramentų teikimo knyga, išleista garbingo vyro pono Martyno, Vilniaus vyskupystės kanauninko. Spausdinta Gdanske mano, Konrado Baumgarteno, 1499 metais. Baigta antrą savaitę prieš Barnabo šventę"[16] (*Agenda, sive Exequiale divinorum sacramentorum per venerabilem virum dominum Martinum, canonicum Vilnensis dioecesis, edita.* Knygos pabaigoje: *Impressum in Gdano per me Conradum Bomgharten, anno dni millesimo quadringentesimo nonagesimo nono et finitum est secunda feria ante festum Barnabe*). Daugiau duomenų apie šios knygos autorių, negu sužinome iš antraštės, pateikia Motiejus Valančius[17]. Savo ruožtu „Žemaičių vyskupystės" autorius naudojosi kai kuriomis žiniomis iš Alberto Kojalavičiaus-Vijūko[18]. Be to, keletą papildomų duomenų apie Martyną randame anksčiau minėtame Jano Fijałeko darbe[19]. Iš viso to matyti, kad Martynas

[14] Jakubovskis J., *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją*, vertė Julija Jablonskytė-Petkevičienė, Kaunas: Švietimo ministerija, 1921, p. 30.

[15] Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 28, wydał Stanisław Estreicher, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1930, s. 376.

[16] T. y. birželio 10 d. Vienas egzempliorius yra Vroclavo Ossolińskių bibliotekoje, jo mikrofilmas – MAB Mf. 448. Žr. taip pat Jocher A., *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włacznie*, t. 2, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842, įr. 6359; Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 12: Stólecie XV–XVIII, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem A. M. Kostkiewicza, 1891, s. 70. Viename egzemplioriuje antraštė tik tokia: *Agenda, sive Exequiale divinorum sacramentorum.*

[17] Wołonczewskis M., *Žemajtiu wiskupiste*, d. 1, Wilniuj: Spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848, p. 74–77.

[18] Kojalavičius-Vijūkas A., *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituanie Ducatu pertinentum*, Vilnae: Typis Academicis, 1650, p. 85.

[19] Fijałek J., *op. cit.*, s. 36, 164–165, 281–284. Specialų darbelį apie „Agendą" parašė Obertyński Z., *Agenda wileńska z 1499 r.*, Lwów, 1929, 15 s.

mirė 1514 m. Jo gimimo metai galėjo būti apie XV a. vidurį. Z. Obertyńskis mano, kad Martynas buvęs lenkas, tačiau žinoma, kad kilęs jis iš Lietuvos, iš Vilniaus. Bet, matyt, neteisingai yra perskaitytas žodis *Litfanus*, t.y. *Lituanus*, pavertus *Litfan*. Pirmuosius mokslus ėjo turbūt Vilniuje, o vėliau net tris dešimtis metų studijavo teisę Italijoje. Krokuvoje, kur daugiausia to meto Lietuvos jaunuolių studijuodavo, jo nerasta. Grįžęs į Lietuvą, Martynas greitai pasiekė aukštų vietų, tapo Vilniaus kanauninku, o paskui ir Žemaičių vyskupu (1492) ir dėl to įtakingu politiniu veikėju. Apskritai jis buvęs mokytas, protingas ir darbštus žmogus. Apie jo išsimokslinimo pobūdį galima spręsti iš to, kad tuo metu Italijoje, kurios mokyklose jis praleido ilgus metus, humanizmas buvo pasiekęs savo klestėjimo aukštumas. Tokiomis aplinkybėmis Martynas negalėjo išlikti nepaliestas galingo ir įvairiapusiško kultūrinio judėjimo.

Žinoma, kad Martynas dėjo pastangas plėsti lietuvių kalbos vartojimo ribas. Jam, kaip dvasininkui, šiuo atžvilgiu įtakos darė siauri konfesiniai tikslai, tačiau jau pats susidomėjimas lietuvių kalba rodo jo platesnį kultūrinį akiratį, glaudesnį ryšį su liaudimi, negu tų svetimtaučių kunigų, kurie lietuvius laikė pagonimis ir jų kalbą pagoniška. Valstybiniu atžvilgiu Martynas buvo prolietuviškos tendencijos žmogus.

Martyno noras iškelti lietuvių kalbos reikšmę, Lietuvos valstybinį savarankiškumą, jo humanistinė kultūra derinosi su jo pastangomis įvesti į ano meto kultūrinį gyvenimą tokį reikšmingą faktorių, koks buvo knyga ir spausdintas žodis.

Apskritai „Agendos" išspausdinimas iš esmės nebuvo Katalikų Bažnyčios nuopelnas, o veikiau priverstinė priemonė panaudoti spaudos techniką savo pašlijusiems reikalams taisyti. Iš tikrųjų Katalikų Bažnyčia tuo metu dėl visuomeninių pakitimų ir humanizmo plėtojimosi pergyveno krizę ir didelius prieštaravimus, sukėlusius skilimą ir Reformaciją. Norėdama išvengti savo sistemos irimo, Katalikų Bažnyčia turėjo atsisakyti tų visų nevienodumų, kuriuos į jos liturgiją ir mokymą įnešdavo ranka perrašinėjamos knygos. Spaudą jos vadovai laikė viena iš priemonių kovoti su erezijomis. Todėl visokio religinio pobūdžio knygos bažnytinės vyresnybės nurodymu būdavo spausdinamos centralizuotu būdu, o paskui platinamos priverstinai, grasinant bažnytinėmis bausmėmis. Taigi buvo labai susirūpinta spaudos techniką ir spaudą panaudoti savo organizacijos vienybei išlaikyti. Todėl pasirodė visokio pobūdžio rinkinių, skirtų religinėms apeigoms suvienodinti, leidžiama medžiaga kunigų pamokslams, kad nebūtų nukrypstama nuo tradicinės tvarkos ir dogmų.

Prie tokio pobūdžio leidinių priklauso ir Martyno „Agenda". Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Martyno parengta knyga yra pirma šios rūšies knyga Lietuvos–Lenkijos valstybėje. Lenkijoje tokia knyga pasirodė tik po ketverių metų (1503). Tai viena iš žymių, kad spausdinto žodžio poreikis Lietuvos kultūros aplinkoje jau buvo išaugęs ir knyga buvo rūpinamasi ne mažiau negu kaimyniniuose kraštuose.

Dar galima spėti, kad šia „Agenda" norėta pasinaudoti ir kitur. Tai turėtų rodyti jau minėtas faktas – dvejopos antraštės. Visai galimas daiktas, kad spaudinys su ilga antrašte, kur pažymėtas autorius vilnietis Martynas, buvo skirtas naudotis Vilniaus dvasininkams, o knygos be nurodyto autoriaus buvo skirtos išvežti į kitas diecezijas, kur toks žymėjimas buvo neaktualus[20].

Apie Konradą Baumgarteną, kuris „Agendos" pabaigoje sakosi ją išspausdinęs, žinoma, kad jis buvo tipiškas ano meto klajojantis spaustuvininkas, ieškantis savo darbui geresnių sąlygų. Į Gdanską jis buvo atvykęs XV a. pabaigoje iš Liubeko ir Magdeburgo. Kad buvo Magdeburge, rodytų tai, kad jis naudojosi spaudmenimis, kokie yra Magdeburgo mišiole. 1498 m. šiame Pabaltijo mieste jis įsteigė spaustuvę ir išleido tris knygas. Išliko tik mūsų „Agendos" du

[20] Plg. Obertyński Z., *op. cit.*, s. 5.

variantai. 1500 m. Baumgartenas pradėjo kilnotis iš vietos į vietą, kol galiausiai apsistojo Leipcige. Nuo 1515 m. jis jau niekur nebeminimas: matyt, apie tą metą jis mirė ir jo spaustuvė nustojo veikusi[21].

„Agendos" spausdinimo technika pasižymi būdingomis inkunabulų ypatybėmis. Knyga neturi mums įprastos, nuo XVI a. vidurio nusistovėjusios, antraštės. Kaip paprastai būdavo daroma inkunabuluose, dalį antraštės spaustuvininkas palikdavo priekyje, o kitą dalį nukeldavo į knygos galą kolofono pavidalu. Savo ruožtu ir „Agendos", kaip ir kitų inkunabulų, kolofonui būdinga, kad jame labai tikslinama išleidimo data, pažymint spaudos baigimo dieną (taip būdavo daroma rankraščiuose). Antraštė bei kolofonas pateikti ne autoriaus, o spaustuvininko vardu. Knygos viduje beveik nėra pastraipų, neišskiriamos antraštės. Tekstas išspausdintas dviem spalvomis – juoda ir raudona. Raudoni yra inicialai, dalinės antraštės ir rubrikos. Yra ir kai kurių nevienodumų, nes kai kur inicialai, rubrikos bei antraštės yra juodos. Išryškėja spausdinimo netobulumas ir sunkumai. Baumgartenas spausdino tada plačiai vartotu gotišku šriftu, savo išvaizda dar gana daug primenančiu rankraštį. Mat visai neseniai buvo pereita iš rankraščio į spaudą, ir ji nebuvo įgijusi savitos formos.

Praėjus daugiau kaip šimtui metų (1616), tokios rūšies agendose pasirodė kai kurie lietuviški tekstai: krikšto, jungtuvių, paskutinio patepimo formulės klausimais ir atsakymais tokiose vietose, kur dvasininkas kreipdavosi tiesiogiai į žmogų, atėjusį bažnytinių patarnavimų. Šioje „Agendoje" tokių tekstų nėra, tačiau jos ryšį su lietuvių kalba nustatyti galima. Mat pagal nusistovėjusią tvarką apeigų metu į žmones būdavo kreipiamasi gimtąja kalba pagal nurodymą: „klausia kūdikio vardo, krikšto tėvai atsako" (*interrogat nomen pueri, patrini respondent*). Suprantama, kad krikšto tėvai buvo klausiami ir atsakydavo gimtąja kalba, tik toks tekstas lietuvių kalba dar nepateko į spaudą.

Kodėl Martynas savo knygą spausdino ne Krokuvoje, paaiškinama keliomis priežastimis. Pirmiausia, Krokuvoje XV a. pabaigoje spaustuvės buvo irgi silpnos, o jų savininkai – tokie pat klajokliai kaip ir Baumgartenas. Be to, galimas daiktas, kad neigiamos įtakos turėjo nutrūkę unijiniai ryšiai tarp Lietuvos ir Lenkijos. Ir pats Martynas, matyt, buvo ne lenkiškos orientacijos, nes jo pavardė nefigūruoja, pavyzdžiui, Melniko unijos akte (1501), duotame kunigaikščio Aleksandro, kai jis tapo ir lenkų karaliumi, o net kovojo su ja[22]. Tuo tarpu Martynas dalyvavo 1499 m. vadinamojoje Vilniaus unijoje, palankioje LDK. Reikia prisiminti ir tai, kad Martynas buvo šalininkas įkurti atskirą, nuo Vilniaus nepriklausomą metropoliją, į kurią be Žemaičių įeitų dar Prūsai[23]. Turbūt su tais nesutarimais ar su vienu iš jų susijęs faktas, kad pirmoji Lietuvoje parengta knyga buvo spausdinta ne Krokuvoje, nors šiame mieste netrukus išėjo ne viena Lietuvai skirta knyga. Prie Lietuvos knygų skirtinos ir tos, kurios išspausdintos ten su Lietuvos herbu.

Krokuvoje XVI a. pradžioje buvo išspausdinta nemaža knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu. Tuo metu, kai į herbus buvo žiūrima su didele pagarba, toks spausdinimo būdas turėjo reikšti,

[21] Szwejkowska H., *Książka drukowana XV–XVIII w. Zarys historyczny. Skrypt uniwersytecki z historii książki dla studentów bibliotekoznawstwa*, Wrocław–Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1961, s. 40–41; Birkenmajer A., „Baumgarten Konrad", in: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1935, s. 367.

[22] Tos kovos būta gana aštrios ir plačios. Labiausiai atsakingi už 1501 m. Melniko aktą iš Lietuvos Ponų Tarybos buvo pašalinti Vilniaus vyskupas Albertas Taboras, Trakų vaivada Jonas Zaberezinskis. Prieš Melniko uniją stojo Vilniaus vaivada ir kancleris Mikalojus Radvila, jo sūnus Mikalojus, Žemaitijos seniūnas Stanislovas Janavičius, Naugarduko vietininkas Albertas Goštautas.

[23] Fijałek J., *op. cit.*, s. 264; Kutrzeba S., „Unia Polski z Litwą", in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, s. 550.

kad šios knygos skiriamos ir Lietuvai. Knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu XVI a. pirmame ketvirtyje daugiausia leido Krokuvos spaustuvininkas Janas Halleris (1476–1525). Jo spaustuvė veikė nuo 1505 iki 1525 m. Per šį 20 metų laikotarpį jis išspausdino apie 260 knygų. Tarp jų buvo vidurinių amžių, bet daugiau humanistinio pobūdžio leidinių. Jis spausdino vadovėlius ir klasikinių autorių veikalus, įeinančius į universiteto studijų programas. Krokuvos universitetas pagal seną tradiciją (nuo Jogailos laikų) buvo laikomas ir LDK aukštąja mokykla. Todėl Hallerio spaustuvės pareiga buvo aprūpinti knygomis ir Lietuvos studentus, kurių tame universitete palyginti buvo nemaža. Šiaip Halleris buvo stambaus masto ir apsukrus pirklys. Spaudos darbą jis pradėjo ne tik kaip kultūros darbuotojas, bet ir kaip prekybininkas: pirmiausia jis apsirūpino karaliaus ir didžiojo kunigaikščio privilegija, pagal kurią niekas neturėjo teisės spausdinti, įvežti iš užsienio tokių knygų, kurias išleidžia Halleris. Taip jis monopolizavo visą knygų spausdinimą ir platinimą Lenkijoje ir LDK. Ši jo privilegija ir atsispindi kai kuriose knygose, kur, šalia Lenkijos ir Krokuvos herbų, buvo ir Lietuvos valstybinis ženklas. Knygos, turinčios šį herbą, matyt, buvo spausdinamos Lietuvos kultūros veikėjų pageidavimu ar užsakymu, ar apskritai geresnėmis perspektyvomis jas realizuoti Lietuvos knygų rinkoje, kuo Halleris taip pat buvo susirūpinęs. Mat knygų pardavimas, nesant platesnio skaitančios visuomenės rato, buvo nelengvas dalykas. Todėl Halleris savo spaustuvės atstovus su knygomis turėdavo siuntinėti po Lenkijos, taip pat LDK turgus[24].

Lietuvos valstybinio ženklo reikšmingumą to meto spaudoje rodo ir tas faktas, kad kai kurie kiti spaustuvininkai, dar net prieš Hallerį, stengdavosi spausdinti knygų su tuo ženklu, pavyzdžiui, Kasparas Hochfederis, taip pat Hieronimas Wietoris. Lietuvos herbas buvo naudojamas ir tuo atveju, kai Krokuvos knygų leidėjų užsakymu jos būdavo spausdinamos kitur, pavyzdžiui, Strasbūre[25]. Štai kai kurios tokios knygos:

1) Franciscus Niger, *Compendiosa ars de epistolis artifiose exarandis*, [*Mokslo, kaip meniškai rašyti laiškus, trumpas išdėstymas*, Krokuva, Kasparo Hochfederio spaustuvė, 1503];

2) *Lectura veteris artis. Isagoge Porphyrii, Categoriae Aristotelis, Peri hermenias etc.*, [*Senojo mokslo chrestomatija*, Krokuva, Kasparo Hochfederio spaustuvė, [1503]];

3) *Computus novus tocius fere astronomiae*, [*Naujas beveik visos astronomijos apskaičiavimas*, Krokuva, 1504];

4) Horatius Q. F., *Poetarum institutiones ad Pisones. Carmen saeculare*, [*Poetika* ir *Amžių giesmė*, Krokuva, 1505];

5) Joannes Glogoviensis, *Exercitium veteris artis. Argumentum in librum Porphyrii peripatetici, ysagogicum in kathegorias Aristotelis*, [*Senojo mokslo pratybos*, Krokuva, Jano Hallerio spaustuvė, 1504];

6) Michael de Vratislavia, *Congestum logicum*, [*Logikos rinkinys*, Krokuva, Jano Hallerio spaustuvė, 1504];

7) Cicero M. T., *Cato maior sive De senectute*, [*Katonas Vyresnysis arba Apie senatvę*, Krokuva, 1506];

[24] Plg. Bandtkie J. S., *Historya drukarń Krakowskich, od zaprowadzenia druków do tego Miasta aż do czasów naszych; Wiadomością o wynalezieniu sztuki drukarskiej poprzedzona*, Kraków: W Drukarnie Gröblowskiey Jozefa Mateckiego, 1815, s. 231.

[25] Apie Lenkijos, Lietuvos ir Krokuvos herbus spaudiniuose plg. *Joachima Lelewela bibljograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtkie: Historya drukarń Krakowskich – tudzież Historya Biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a przydany Katalog inkunabułów polskich*, t. 1, Wilno: Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1823, s. 72–76.

8) Petrus de Eliaco, *Tractatus super libros Metheororum*, [*Traktatas apie Aristotelio dangaus reiškinių knygas*, Krokuva, 1506];

9) Cicero M. T., *Tusculanae disputationes*, [*Tuskulų svarstymai*, Krokuva, 1507];

10) Joannes Stobnicensis, *Quaestiones veteris ac novae logicae...*, [*Senosios ir naujosios logikos klausimai*, Krokuva, Jano Hallerio spaustuvė, 1508];

11) Michael de Vratislavia, *Introductorium dialectices*, [*Dialektikos įvadas*, 1509; tas pat 1511, 1515; Strasbūras, [1522]];

12) Aristoteles, *Priorum analectorum libri duo...*, [*Pirmųjų rinktinių darbų dvi knygos*, Krokuva, 1510];

13) Eutropius, *Decem libri historiarum*, [*Dešimt istorijos knygų*, Krokuva, Jano Hallerio spaustuvė, 1510];

14) Euripides, *Hecuba et Iphigenia in Aulide...*, [iš graikų k. vertė Erazmas Roterdamietis, Viena, Hieronimo Wietorio spaustuvė, 1511];

15) *Algorithmus linearis...*, [Viena, Hieronimo Wietorio spaustuvė, 1512];

16) *Ordo missae...*, [*Mišių laikymo tvarka*, Krokuva, Floriano Unglerio spaustuvė, 1512];

17) Paulus Crosnensis, *Epithalamium, hoc est Carmen connubiale... Sigismundi... et... Barbarae*, [*Epitalamijus, tai yra vestuvinė giesmė Žygimanto ir Barboros vedybų proga*, Krokuva, 1512];

18) *Dialogus philosophiae*, [Viena, Hieronimo Wietorio spaustuvė, 1513];

19) Philelphus F., *Breviores elegantioresque epistolae*, [*Trumpesnieji ir gražesnieji laiškai*, Krokuva, 1513];

20) Pindarus, *Bellum Troianum*, [*Trojos karas*, Viena, Hieronimo Wietorio spaustuvė, 1513];

21) Joannes Glogoviensis, *Tractatus praeclarissimus in iudiciis astrorum...*, [*Labai garsus veikalas apie žvaigždes*, Krokuva, Floriano Unglerio spaustuvė, 1514];

22) Cicero, *Epistolae breviores*, [*Trumpesnieji laiškai*, Krokuva, 1514];

23) Petrus Hispanus, *Textus summularum*, [*Logikos pagrindai*, Krokuva, 1514];

24) Johannes Glogoviensis, *Minoris Donati de octo partibus orationis compendiosa interpretatio...*, [*Mažesniojo donato apie aštuonias kalbos dalis trumpas išdėstymas*, Strasbūras, Knoblaucho spaustuvė, 1515];

25) Sabellicus M. A., *Ad intemeratam Christi genitricem*, [*Nesuteptai Kristaus gimdytojai*, Krokuva, 1524];

26) Suetonius C. T., *Liber illustrium virorum*, [*Žymiųjų vyrų knyga*, 1524] ir kitos Cicerono, Saliustijaus, Pomponio Leto, Johanneso Sacrobosco knygos.

27) Krzycki A., *Ad Joannem Antonium Pulleonem* [...] *de negotio Prutenico epistola*, [*Laiškas Jonui Antonijui Puleonui apie Prūsų karą*, Krokuva, Hieronimo Wietorio spaustuvė, 1525].

Apskritai dauguma šios rūšies knygų yra pasaulietinio turinio. Tuo metu, kai vyravo religinė pasaulėžiūra, jų leidimas ir platinimas reiškė didesnę pažangą. Pateiktame knygų su Lietuvos valstybiniu ženklu sąraše pastebime daug Antikos ir Renesanso meto autorių. Tai aiškiai rodo, kad humanizmo dvasia jau buvo palietusi ir šių knygų leidėjus, ir jų skaitytojus Lenkijoje, taip pat ir Lietuvoje. Žinoma, negalima teigti, kad Lietuvoje buvo platinamos tik tokios knygos, kurios turėjo valstybinį ženklą. Tačiau jos ryškiau parodo, kad ir Lietuvoje tuo metu toliau kilo knygos reikšmė.

Iš dalies Lietuvos knygoms dėl to, kad jos bendraautoriai buvo kai kurie Lietuvos žmonės (parašyta Vilniuje ir skirta Lietuvos reikalams), priklauso Zacharijo Fererijaus (1479–1528) knyga „Palaimintojo Kazimiero, garsiojo išpažintojo, šviesiausiųjų Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių palikuonio, gyvenimas, parašytas didžiai gerbiamo tėvo pono Zacharijo

Vincentino Fererijaus, Gardijos vyskupo, apaštališkojo pasiuntinio Lenkijoje ir Lietuvoje, remiantis vertų pasitikėjimo liudytojų pasakojimais" (*Vita beati Casimiri Confessoris ex serenissimis Poloniae regibus et magnis Lituaniae ducibus clarissimi a reverendissimo patre dne Zacharia Ferrerio Vincentino pontifice Gardien[si], in Poloniam et Lituaniam legato apostolico, ex fide dignorum testium dispositionibus scripta*, (s. l., s. a.)). Knyga parašyta Vilniuje 1520 m. (Vilnae, IX Decembris 1520), išspausdinta turbūt Krokuvoje 1521 m.

Apie autorių Zacharijų Fererijų, be antraštėje pateiktų duomenų, žinoma, kad jis buvo italas, poetas, politinis veikėjas, profesorius Milane. Dėl to, kad dėl kai ko prieštaravo popiežiui, buvo ekskomunikuotas, persekiojamas, turėjo bėgti į Prancūziją. Tačiau naujas popiežius – Leonas X – jį atšaukė atgal ir 1519 m. padarė net savo legatu Lietuvos–Lenkijos valstybėje. Pagrindiniai Fererijaus kaip pasiuntinio uždaviniai buvo neleisti kilti karui tarp Žygimanto Senojo ir Prūsijos didžiojo magistro Albrechto ir užkirsti kelią Liuterio Reformacijos plitimui Lietuvoje ir Lenkijoje.

Pirmu atveju Fererijus savo uždavinį atliko tik iš dalies, nes savo paskyrimo vietą jis pasiekė jau prasidėjus karui su Prūsija. Jam beliko taikyti kariaujančias puses. Tai padaryti pavykus, buvo pasakyta prie minėtos knygos pridėta kalba: „Kalba, sakyta Torūnėje, kreipiantis į šviesiausiąjį Lenkijos karalių Žygimantą, tam karaliui ir Didžiajam Prūsijos magistrui tarpusavyje susitaikius" (*Oratio* [...] *habita Thorunii* [...] *ad serenissimum Poloniae regem Sigismundum pro eodem rege et Magno Prussiae magistro apostolica authoritate invicem recenciliatis*, 1520). Po metų, lyg įtvirtindamas taiką, Fererijus pasakė kitą kalbą (ji paskelbta prie tos pačios knygos), kurioje jis dėkoja Žygimantui už sutikimą taikytis: „Dėkojimas šviesiausiajam Lenkijos karaliui Žygimantui, sustabdžius Prūsų karą ir nusiginklavus" (*Ad serenissimum Pol. regem Sigismundum pro belli pruthenici suspensione ac armorum depositione impetrata gratiarum actio*, Torūnė, 1521).

Būdamas Torūnėje, Fererijus ėmėsi vykdyti ir antrą uždavinį – sustabdyti Reformacijos plitimą. Popiežius buvo jau pasisakęs prieš Liuterį, išleisdamas specialią bulę, kuri buvo išspausdinta 1520 m. ir Krokuvoje. Bulės dvasia Torūnėje 1521 m. pasisakė ir Fererijus; tai atsispindi jo kalboje „Kalba į Lenkijos karalių prieš Liuterį" (*Oratio... ad... Poloniae regem contra Luterum*). Tos kalbos priedai rodo, kokių ryžtingų žygių prieš liuteronizmą buvo imtasi, būtent išleistas „To paties legato dekretas krikščioniškoms apeigoms Lietuvoje išsaugoti ir pritaikyti" (*Decretum eiusdem legati pro christiano ritu in Lituania servando et applicando*), paskui „Liuterio raštų Prūsijoje sudeginimas to paties legato dekretu" (*Concrematio Luterinarum traditionum in Prussia eiusdem legati mandato*). Leidinio pabaigoje pridėtas ir „Nenugalimojo imperatoriaus Karolio ediktas Liuterio byloje" (*Edictum invictissimi Caesaris Caroli in causa Luterina*).

Nuošalyje nuo šios akcijos neliko ir karalius Žygimantas. 1520 m. jis išleido prieš Liuterį savo ediktą, kuriuo uždraudė įvežti į jo valstybę ir platinti joje Liuterio knygas ir grasino nepaklusniesiems ištrėmimu bei turto konfiskavimu. Vėliau panašaus pobūdžio ediktus Žygimantas pakartojo dar šešis kartus (1522, 1523, 1534, 1540, 1543, 1544).

Fererijus, tęsdamas šią akciją ir norėdamas ją dar labiau išplėsti, buvo atvykęs į Vilnių. Čia tarėsi dėl Kazimiero kanonizacijos. Drauge jis norėjo šiuo tikslu išleisti knygą. Naujasis šventasis, pagal to proceso autorius, turėjo pakelti katalikišką dvasią Lietuvoje ir Lenkijoje, sustiprinti ją Reformacijos pavojaus akivaizdoje. Žinoma, buvo norima tuo pačiu metu dar labiau susieti su apaštalų sostu būsimąjį šventojo brolį karalių Žygimantą.

Kadangi pats Fererijus Lietuvoje gyveno neilgai ir artimiau nepažino vietos aplinkybių, Vilniuje jam buvo organizuota pagalba rinkti medžiagą, reikalingą Kazimiero kanonizacijai ir knygai. Jam padėjo mokyti ir atsakingus postus Katalikų Bažnyčioje užimą vietiniai žmonės: Vilniaus, paskui Poznanės, vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (1498–1538), Kijevo vysku-

pas, Vilniaus kanauninkas, LDK sekretorius lotyniškos korespondencijos reikalams Jonas, Pilypo s., († 1524) ir Kafos vyskupas, Vilniaus sufraganas Jokūbas (1496–1529).

Šie „verti pasitikėjimo" vyrai, kaip juos pavadino knygos autorius antraštėje, uoliai paieškoję, rado daug Kazimiero šventumo įrodymų. Taip pat rado ir jo padarytų stebuklų, reikalingų kanonizuojant: jo užtarimo dėka pagiję kurtieji, nebyliai, aklieji, šlubieji; buvęs atsitikimas, kad jis prikėlęs net iš numirusių. Be to, jis padėjęs lietuviams kare su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vasilijumi. Dėl to Kazimieras buvo paskelbtas šventuoju ir svarbiausiu Lietuvos patronu. Jis turėjo saugoti Lietuvą nuo erezijos.

Tačiau ši antireformacinė propaganda ir triukšmas maža bepadėjo: naujasis mokymas ir liuteroniški raštai rimtai platinosi. Apie tai sužinojo ir Fererijus. Kaip popiežiaus pasiuntinys už tai jis grasina tokių knygų platintojams ekskomunika. Be to, įsako tokius raštus deginti, knygininkams uždraudžia tokias knygas pardavinėti. Reformacijos akivaizdoje Vilniaus vyskupas Jonas buvo priverstas netrukus padaryti kai kurių pertvarkymų savo vyskupijoje. Tai atsispindi 1527 m. Vilniaus diecezijos sinodo nutarimuose, kurie reikalavo (panašiai kaip darė Martynas, spausdindamas „Agendą") pašalinti nevienodumus Katalikų Bažnyčios rituale, steigti prie parapijos bažnyčių mokyklas, kur būtų vartojama ir lietuvių kalba, aiškinti liaudžiai Bibliją ir pan.[26] Vyskupo Jono įpėdinis Paulius Algimantas Alšėniškis ėmėsi kitų, griežtesnių būdų užkirsti kelią Reformacijai, svarbiausia tramdymo priemone laikydamas bažnytinius teismus ir kalėjimą. Tačiau jo kieta ranka irgi nedavė vaisių, nes ne visur ji siekė. Žymiausios ir įtakingiausios šeimos (Radvilos, Chodkevičiai, Kęsgailos ir kt.) pritarė protestantizmui, gynė bei globojo reformoms linkusius žmones[27].

Todėl viltys, kurias į knygą *Vita beati Casimiri* dėjo Fererijus ir Lietuvos vyskupai, neišsipildė, nes erezija plito toliau. Tačiau Katalikų Bažnyčios praktika šauktis šventųjų pagalbos sau sunkiais metais buvo tęsiama. Išliko, pavyzdžiui, J. Anchuscijaus (Vilniaus kanauninko, Kijevo vyskupo Jono Andruškevičiaus) apie 1543 m. parašyta poemėlė, kurios turinį sudaro legenda apie keturiolikos vienuolių pranciškonų nukankinimą Algirdo valdymo metu (1333). Pagal autoriaus sumanymą, ji turėjo įspėti į Reformaciją linkusius Lietuvos žmones, kad jie nesikėsintų į katalikų tikėjimą ir jo tarnus, nes priešingu atveju jų laukianti pražūtis ir pragaro kančios. Autorius nori išryškinti tų vienuolių šventumą, nes jie padarę stebuklą, išgydydami nepagydomą jo ligą.

Įdomus Fererijaus knygos epizodas – jo įspūdžiai, kuriuos jis patyrė kelionėje iš Torūnės į Vilnių ir gyvendamas (nors ir neilgai) Lietuvoje. Vilnius, kaip jis rašo, esąs giliai šiaurės Sarmatijoje, 50 mylių nuo Torūnės. Krašto gamta esanti žiauri, žiemos šaltos, retai pasitaiką vasariškos šilumos. Į visas puses tęsiasi lygumos, miškai, pelkės, ežerai. Žmonės gražūs, gerai maitinasi. Įvairių prekių atvežama iš šiaurinių ir pietinių jūrų, iš Armėnijos, Turkijos, ypač iš Krymo (Taurikos Chersonese), beveik iš visos Graikijos ir kt. Dirbamų laukų esą daug, tačiau vaisių nedaug, vynuogių nėra. Pakankamai turi stiprių arklių ir tų mažų žvėrelių kailių, iš kurių siuva šiltus kailinius, puošia drabužius (sabalų, kiaunių, žebenkščių). Be to, dideliuose ir tankiuose to krašto miškuose pilna taurų, laukinių asilėlių, briedžių, lokių, šernų. Didelis įdomumas juos stebėti ir medžioti.

Šią knygą Fererijus, be abejo, įteikė jį siuntusiam popiežiui Leonui X. Galimas daiktas, kad kaip tik minėti įspūdžiai sudomino medžioklių mėgėją popiežių ir jis paragino Lietuvos–Lenkijos atstovą Romoje Erazmą Vitelijų pasirūpinti, kad plačiau būtų parašyta apie Lietuvos gamtą, apie

[26] *Statuta Vilnensis diecesis...* [Cracoviae, 1528].

[27] Plg. Puryckis J., *Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI. Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569*, Freiburg (Schweiz): Buchdruckerei Gebrüder Fragnière, 1919, S. 75, 78, 80–84.

miškus ir jų žvėris, apie medžiokles. Tai ir padarė Mikalojus Husovianas, sukurdamas poemą apie lietuvišką taurą (išleista Krokuvoje 1522 m.).

Nemažiau įdomus faktas, kad Fererijus ryšium su Kazimiero gyvenimu mini legendą apie lietuvių romėnišką kilmę. Žinoma, ne jis ją sugalvojo, bet sužinojo iš savo bendradarbių vilniečių. Jis rašo, kad Lietuvą geriau esą vadinti ne *Lituania*, o *Litaliania*, t.y. išvestiniu iš *L'Italia* vardu. Į šiaurės kraštus kadaise atsikėlęs didelis skaičius italų, kovojusių Pompėjaus pusėje. Po pralaimėjimo, bijodami nekenčiamo Cezario keršto, jie pasitraukę į tolimą šiaurę, čia apsistoję ir tapę lietuvių seneliais[28]. Be šios pompėjinės versijos, autoriui buvo žinomas Lietuvos vardo kildinimas iš žodžio *lituus* („karinis ragas"), kuriuo lietuviai dažnai naudodavęsi. Tačiau abiem atvejais nesą abejonės, kad lietuviai esą romėnų kraujo:

Namque vulgari serie loquendi
Qui petiverunt ea tecta clari
Nomen heroes itali dedere
Gentibus illis.

Et licet quisquam a litui frequentis
More contendat Lituaniamque
Stare, nil obstat: pia gens et alta
Sanguine Romae est.[29]

Kaip tik dėl to, kad lietuviai yra gimininga italams tauta, Fererijaus nuomone, dėl šv. Kazimiero turinti džiaugtis garsioji ir puikioji Italija, nes jos palikuonis esąs šis Lietuvos karalaitis[30].

Iš kokio šaltinio legendą paėmė Fererijus? Iš to, kad lietuviai laikomi Pompėjaus kariais, galima spręsti, kad minima Janui Długoszui žinoma versija. Šis lenkų istorikas taip pat išveda Lietuvos vardą iš *L'Italia*, pasakoja, kad nugalėto Pompėjaus šalininkai atbėgę į Lietuvos kraštą. Tik Fererijus nemini jų vado Viliaus, Vilniaus miesto įkūrėjo, kurį pateikia savo istorijoje Długoszas[31]. Gal tada knygos *Vita beati Casimiri* autorius paėmė šią legendos versiją iš žodinės tradicijos: tarp to meto Lietuvos apsišvietusių žmonių plito ne vienas, priklausąs nuo politinių įsitikinimų, legendos variantas.

Kalbant apie aptartų Lietuvos knygų literatūrinį lygį, galima pastebėti tam tikrą raidą šiame neilgame laikotarpyje. Ankstyviausios knygos daugiausia stokoja literatūrinio apdorojimo ir pasižymi didesniu dalykiškumu bei didaktiškumu. Seniausia Lietuvos knyga – Martyno „Agenda", – nepaisant to, kad jos autorius daug laiko buvo praleidęs humanistinėje Italijoje, kur buvo suklestėjusi literatūra bei menas, pateikė savo knygą sausa, bažnyčios ceremonialuose nusistovėjusia kalba. Kitaip jis ir negalėjo padaryti, nes jis norėjo suvienodinti apeigas, kad dėl teksto skirtumų neatsirastų progos kilti erezijoms. Jis stengėsi nenukrypti nuo oficialaus ir aprobuoto teksto, atsisakydamas asmeninių siekių ir skonio. Todėl šioje knygoje dar negalime rasti literatūrinių elementų. Be to, ir turinio atžvilgiu ši knyga nesutvarkyta, be agendoms priimtos sistemos.

[28] [...] *quam ex italis quendam plutimi in magni Pompei partes declinantes longe antea coloniis et nomine illustrarunt.*

[29] *Vita beati Casimiri confessoris ex serenissimis Polonię regibus & magnis Lituanię ducibus clarissimi a Reverendissimo patre dño Zacharia Ferrerio Vicentino pontifice Gardieñ: in Poloniã et Lituaniã legato apostolico ex fide digno testium depositionibus scripta*, p. c–cv: „Juk pagal seną žmonių padavimą vardą tai tautai davė garsūs italų didvyriai, kurie atvyko į tas buveines. Nors kai kas teigia, kad Lietuva pavadinta dėl dažno karo rago naudojimo. Gali būti ir taip: vis dėlto toji doroji ir kilnioji tauta savo krauju priklauso Romai".

[30] *Gaudeat inclyta et speciosa Italia, ex qua et litalianica et Lituanica excelsa nobilitas, unde Casimirus oriundus est: primaevam accepit originem.*

[31] Vilniaus miesto vardą jis išveda iš Vilijos ir Vilnios upių: [...] *prima dominica die iiij. non sptembris Vilnam seu Velliam (utroue enim nomine a duabus fluminibus, ouibus aluitur, dicta est)* [...] *pervenimus.*

Martynas turbūt ją skyrė kaimo parapijoms ir jų neaukšto išsilavinimo kunigams. Ši aplinkybė, matyt, ir yra priežastis, kad, šioje apskritai religinėje knygoje vis dėlto atsispindi kai kurie ano meto liaudies įsitikinimai, prietarai. Tokios medžiagos mums daugiausia duoda „Veidrodžio pašventinimas" (*Benedictio speculi*). Malda, kalbama dvasininko, šventinant veidrodį, rodo, kad šis mums toks įprastas namų apyvokos daiktas ano meto žmonėms daug daugiau reiškė: jis buvo jiems šviesos, aiškiaregystės simbolis, taip pat grožio bei sveikatos šaltinis. Būdamas aiškiaregis, veidrodis galįs padaryti neveiksmingas bei nekenksmingas „visų mūsų priešininkų, regimų ir neregimų, žiaurias pinkles" (*contra iacula omnium inimicorum nostrorum, visibilium et invisibilium*). Taip pat veidrodis galįs „išnaikinti veido dėmes" (*ad delendum maculas faciei*) ir padaryti, kad visi, kurie artinasi prie pašvęsto veidrodžio ir žiūri į jį, „gautų akių ir kūno sveikatą" (*da omnibus aspicientibus ac accedentibus ad hoc speculum benedictum et concecratum, ut accipiant sanitatem tam oculorum quam corporum*).

Daugiau literatūrinių elementų turi po metų išleista Sakrano knyga. Ji išspausdinta, kaip žinome, poleminiais tikslais. Todėl autorius savo tekstui suteikė poleminį aštrumą, priklausantį nuo įsitikinimų ir jausmų. Todėl nuo pat pirmų „Aiškinimų knygos" žodžių pajunti šį kryptingumą: „Iš visų žmonių, – sako jis, – kurie nešioja krikščionio vardą, tačiau, gindami savo schizmatines klaidas, atsimetė nuo vienybės su Bažnyčia, nėra labiau užsispyrusių už rutėnus" (*Ex omni gente Christianum gerente titulum, praecisa tamen ab unione ecclesias in defensione sui erroris schismatici, nulla pertinacior invenitur gente Ruthena*). Ši dvasia atsispindi ir anksčiau cituotame kreipimesi į Albertą Taborą: šis vyskupas lyginamas su romiu ėriuku, tuo tarpu jo ideologiniai priešai – su plėšriais vilkais. Faktiškai Vilniaus dvasiškojo sosto valdytojas anaiptol nebuvo toks menkas ir nekaltas. Juk jis kaip pirmasis Lietuvos senatorius užėmė svarbią vietą pasaulinėje valdžioje. Dar didesni jo įgaliojimai dvasinėje administracijoje: pagal popiežiaus privilegiją jis turėjo *ius gladii* (kardo teisę), suteikiančią jam galią bausti diecezijos ribose ideologinius priešus net mirtimi. Aiškus rašytojo šališkumas ir noras pavaizduoti Vilniaus vyskupą gražiausioje šviesoje. Apskritai Sakranas nesigaili piktų epitetų savo ideologiniams priešams. Jie atitinka jo, kaip Krokuvos teologo, griežtai smerkiančią LDK stačiatikybę, nuomonę.

Tačiau labiausiai literatūriškai apdorota yra Zacharijo Fererijaus knyga. Kaip rodo jo kalbos, ediktai, laiškas, jis buvo geras, „ciceroniškas" kalbėtojas, gausiai vartojęs visas retorinio meno priemones: retorinius klausimus, sušukimus, kreipinius, nevengęs hiperbolės, gerai įsisavinęs klasikinę, humanistų skonį ir reikalavimus atitinkančią lotynų kalbą. Jis naudojosi ne tik proza, bet ir eiliuota forma. Šalia psalmių pobūdžio laisvojo teksto, skirto Kazimiero garbei, jis rašė ir hegzametru bei sapfine eilute. Jo eilėdara gana sklandi. Tik vienas trūkumas: eilės rodo, kad rašytojas neturėjo žymesnio poetinio talento arba ano meto aplinkybėmis negalėjo atskleisti, nes jo kūrybai trūksta vaizdingumo. Suvaržyta religinės tematikos ir didaktinių tikslų, ji nedaug skiriasi nuo eiliuotos retorinės prozos. Tik iškalbos srityje, kaip rodo knyga *Vita beati Casimiri*, Fererijus pasižymėjo labiausiai.

Reziumuojant straipsnio medžiagą bei mintis, reikia pasakyti, kad pirmosios Lietuvos knygos, išėjusios XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje, turiniu priklausė Katalikų Bažnyčiai. Ji jomis naudojosi kovodama su ideologiniais priešais Rytuose ir Vakaruose, su stačiatikybe ir Reformacija, nors šioje akcijoje didelės sėkmės ir nesulaukė. Tačiau svarbu pažymėti, kad ši spauda, nepaisant religinio turinio, nežymių literatūrinių (daugiausia retorinių) elementų, yra reikšmingas dalykas, nes šios knygos platino ano meto visuomenėje spausdintą žodį, kuris daug prisidėjo prie krašto kultūros bei mokslo pažangos ir kartu silpnino Bažnyčios įtaką. „Dvasininkija – sako Friedrichas Engelsas, – viduramžių feodalizmo ideologijos atstovė – patyrė nemažesnę istorinio perversmo įtaką. Išradus knygų spausdinimą ir didėjant vis labiau besiplečiančios

prekybos poreikiams, ji neteko ne tik skaitymo ir rašymo, bet ir aukštesnio išsimokslinimo monopolio. Darbo pasidalinimas vyko ir intelektualinėje srityje. Naujai susidaręs teisininkų luomas išstūmė dvasininkiją iš daugelio įtakingiausių vietų"[32]. Šis raidos procesas pastebimas ir nagrinėtose knygose: juo toliau, juo labiau jose gausėjo pasaulietinių elementų, dominusių ne tik dvasininkus, bet ir pasauliečius. Šios knygos yra ano meto Lietuvos kultūrinės pažangos liudytojai.

[po 1964]

[32] Engelsas F., *Valstiečių karas Vokietijoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 23.

Lietuvos lotyniškos knygos

Lietuvių kultūra, kaip ir daugelio Europos tautų kultūros, pergyveno savo lotynišką laikotarpį. Iš jo, trukusio keletą šimtų metų (ligi XIX a. vidurio), turime gana gausų kultūrinį palikimą. Jį įvertinti ir pasinaudoti visu tuo, kas jame pažangu ir reikalinga lietuvių tarybinei kultūrai, svarbu dabar, ypač suintensyvėjus mūsų kultūros istorikų darbui. Juk kiekvienos tautos kultūros svarbiausia dalimi laikytinos jos tradicijos, kurioms pradžią davė pirmoji spausdinta knyga. Tokiai iš mūsų pirmtakų paveldėtai tradicijai priklauso ir lotyniškos knygos.

Kokia vieta tenka lotyniškoms knygoms mūsų senosios kultūros palikime? Iš praeities turime tokios spaudos: 1) lietuviškų knygų; 2) lietuviškos periodikos; 3) knygų ir periodikos kitomis kalbomis, spausdintų Lietuvoje (visa tai priklauso vadinamajai Lietuvos spaudai); 4) knygų bei periodikos apie Lietuvą, tačiau spausdintų kitur, parašytų kitomis kalbomis ir kitų tautų autorių (vadinamosios lituanikos); 5) rankraščių (jie skirstytini panašiai kaip ir leidiniai).

Mus šiuo atveju dominančios lotyniškos knygos kartu su knygomis lenkų, rusų, žydų (hebrajų ir jidiš kalba), vokiečių, prancūzų, italų, ispanų, graikų, arabų kalbomis priklauso trečiam ir ketvirtam skyriui. Dėl to jas galima skirstyti į dvi grupes: 1) Lietuvos lotyniškas knygas ir 2) lotynišką lituaniką.

Sąvoka „Lietuvos lotyniškos knygos" apima: a) lotyniškas knygas, išspausdintas dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje (ne Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje), b) lotyniškas knygas, kurias parengė lietuviai ar žmonės, pasireiškę ilgą laiką aktyvia veikla Lietuvoje, nors jų knygos būtų spausdintos ir kitur, pavyzdžiui, Albertas Kojalavičius-Vijūkas, Andrius Volanas, c) lotyniškas knygas, kurios buvo skirtos Lietuvos kultūriniams poreikiams ir kurių išleidimą skatino bei finansavo Lietuvos žmonės. Lotyniška lituanika – tai knygos, parengtos kitų tautų autorių ir išleistos kitur, tačiau kokiu nors požiūriu liečiančios Lietuvą.

Tokio mus dominančių lotyniškų knygų supratimo laikomasi Lietuvos TSR Knygų rūmuose renkant žinias nacionalinei bibliografijai. Žinoma, toks lotyniškų knygų skirstymas neturi aiškiai ir tiksliai nustatytų ribų. Daug kas priklauso nuo to, kiek pažįstame mums rūpimą laikotarpį, knygas ir jų autorius. Visa tai – bendro darbo kryptis, kuri leidžia grupuoti gausias lotyniškas knygas ir rasti *modus vivendi* su kitų kraštų bei respublikų tyrinėtojais.

Šiuo metu lotyniškas palikimas daug kur intensyviai studijuojamas. Tai ypač pasakytina apie vokiečių ir lenkų mokslininkus. Vis dėlto Lenkijos kultūros istorikai iki šiol nenoromis skyrė savo kultūrinį palikimą nuo mūsų. Lotyniškas knygas energingai ėmėsi tyrinėti ir mūsų kaimynai baltarusiai. Tačiau ir jie nėra nustatę, kurios iš tų knygų priklauso jų kultūrinei tradicijai, o kurios – mums. Kiek galima spręsti iš spaudos, jie be atrankos ima viską, kas tik buvo sukurta ir išspausdinta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, taip pat ir Lietuvoje. Nors toks atskyrimas,

kaip žinome, yra sudėtingas dalykas, bet ir šiuo klausimu reikėtų turėti visiems priimtiną nuomonę.

Ką galima pasakyti apie lotyniškas Lietuvos knygas, laikantis anksčiau pateikto apibrėžimo? Autorius yra sudaręs tų knygų kartoteką, todėl apie Lietuvos lotyniškas knygas jau galima šiek tiek tiksliau kalbėti.

Lietuvos lotyniškų knygų signalų surinkta apie 5000. Pagal šiuos duomenis iki 1700 m. Lietuvoje išleista: XVI a. – 202 knygos, XVII a. – 967 knygos (iš viso – 1169). XVIII a. Lietuvoje lotyniškų knygų išleista dar daugiau. Nemažai jų išleista ir XIX a. pirmoje pusėje. Pažymėtina, kad šie duomenys nėra absoliučiai tikslūs, Kartoteka dar nėra baigta. Kaip rodo bibliografinio darbo praktika, senųjų laikų knygų sąrašai apskritai būna netikslūs. Iki šiol vis dar randama nežinomų knygų. Be to, ir mūsų bibliotekų senųjų knygų fondai nėra pakankamai sutvarkyti: juose dar galima rasti vertingų leidinių.

Koks Lietuvos lotyniškų knygų pobūdis ir vertė? Ano meto skaitytojo požiūriu, knygos, spausdintos lotynų kalba, buvo svarbiausi leidiniai. Lotynų kalba buvo laikoma garbės dalyku, geriausiai tinkanti poezijai, retorikai, mokslams ir diplomatijai. „Vulgariosios" liaudies kalbos buvo vartojamos tik dėl to, kad be jų buvo neįmanoma išsiversti, kai reikėdavo bendrauti su paprastais žmonėmis. Net Reformacijos, rėmusios liaudies kalbų vartojimą, vadai Martynas Liuteris, Pilypas Melanchtonas reikalavo, kad Reformacijos veikėjai gerai mokėtų lotynų kalbą. Melanchtonas prie Liuterio kapo kalbėjo lotyniškai, tuo lyg pabrėždamas lotynų kalbos reikšmingumą.

Mūsų laikų kultūros istorikų požiūris, suprantama, pasikeitęs. Dabar pagal kitus kriterijus vertinamas kultūrinis palikimas, taip pat ir lotyniškos knygos.

Lietuvos lotyniškos knygos daugiausia medžiagos duoda Lietuvos istorijos ir lietuvių literatūros tyrinėtojui. Daugiau kaip trečdalis to meto lotyniškų knygų produkcijos buvo skirta grožinei literatūrai (istorijos veikalai taip pat priklausė grožinei literatūrai). Antra pagal gausumą ir svarbą vieta tenka knygoms, skirtoms bažnytinės organizacijos reikalams. Mažiau buvo išleista teologinių knygų. Toliau eitų knygos, skirtos bažnytinėms diskusijoms (82 pavadinimai), filosofijai, gamtos mokslams, matematikai ir technikai, kuriai tenka maždaug dvidešimta visų knygų dalis. Mažai yra politikai, teisei, literatūros teorijai (retorikai), pedagogikai ir meno teorijai skirtų knygų.

Reikia pažymėti, kad pasaulietinio pobūdžio knygų buvo leidžiama daugiau negu teologinių. Turint omenyje dar ir tai, kad daugelyje bažnytiniams reikalams skirtų knygų apstu pasaulietinių, mokslą, meną liečiančių dalykų, matyti, jog to meto žmogus darėsi vis pasaulietiškesnis ir vadavosi iš teologijos.

Iš turimų duomenų galima daryti išvadą, kad XVI–XVII a. vyravo humanitarinio pobūdžio knygos. Tada buvo dar toli iki to, kad gamtos mokslai, matematika ir technika vyrautų kaip dabar.

XVI ir XVII a. lotyniškos knygos leidybos požiūriu šiek tiek skiriasi. XVI a. visoje spaudoje buvo daugiau pasaulietinių elementų, daugiau buvo leidžiama filosofijos, pedagogikos ir religijos diskusinių knygų. XVII a. ideologijoje įsigalėjo Katalikų Bažnyčia ir jėzuitai. Knygos darėsi vienodesnės, monotoniškesnės ir, be kai kurių išimčių, ne tokios turiningos. Tai galima pasakyti ir apie svarbiausią leidinių dalį – grožinės literatūros knygas.

XVII a. grožinės literatūros kūrinių buvo rašoma labai daug. Mokykloje kiekvienas jaunuolis buvo išmokomas eiliuoti. Visiems reikėjo poezijos, todėl buvo daug jos išleidžiama. XVII a. pirmoje pusėje buvo išleista apie 500 grožinės literatūros leidinių. Jei prie šio skaičiaus pridėtume istorijos knygas (istorija pagal seną tradiciją buvo laikoma literatūros dalimi), taip pat literatūrai

artimą retoriką, nespausdintus rankraščius, tai statistika dar labiau pakryptų literatūros naudai. Aiškiai matyti, kad tada buvo stengiamasi kuo plačiau paskleisti poetinį bei retorinį žodį.

XVII a. lietuvių poezijos svarbiausi herojai buvo karalius Žygimantas III, Vladislovas IV, didikai Radvilos, Chodkevičiai, Sapiegos, Valavičiai, Pacai, Vilniaus ir Žemaičių vyskupai bei kai kurie žemesnės padėties žmonės. Didžioji poezijos dalis buvo rašoma ir skiriama pirmiausia minėtiems to meto didikams, bet tai reiškė ir viešumai bei iškilmėms, nes tie žmonės buvo to meto visuomenės reprezentantai. Reikia pridurti, kad taip buvo siekiama didinti ir Katalikų Bažnyčios, turėjusios visas ideologinio poveikio priemones savose rankose, ir jos „lengvosios kavalerijos" – jėzuitų ordino politinę ir ekonominę įtaką.

Ar dera dėl tokios dabar mums svetimos idėjinės ir politinės orientacijos, būdingos daugumai ano amžiaus grožinės literatūros knygų, atsisakyti šios mūsų senosios kultūros dalies? Atrodo, kad ne. Juk visuomet grožinės literatūros kūrinio meninė erdvė, amžiams skaičiuojant metus, darosi vis platesnė. Meno paveikslas dėl savo gausios konkrečios medžiagos leidžia skaitytojui daryti platesnes išvadas, negu paprastai siūlo kūrinio autorius. Štai kodėl turime iškelti visa, ką naudinga pateikia to meto grožinė literatūra, kuo intensyviau studijuoti ir atrinkti tai, kas priimtina ir meniška.

Lietuvos lotyniškos knygos mums svarbios ne tik dėl turinio. Kiekviena knyga laikytina įtempto minties darbo rezultatu. Mums daug ką byloja idėjos, kilusios ano meto visuomeninio gyvenimo sąlygomis. Be to, lotyniškos knygos reikšmingos ir kaip Lietuvos spaudos faktas. Kadangi dėl savo kalbos šios knygos buvo skiriamos pirmiausia viešumai, reprezentacijai, jos paprastai buvo leidžiamos geriau ir gražiau negu kitos knygos. Jas puošė daug garsių menininkų, kurių darbų vertę savo studijose gražiai aptarė žinomas Lietuvos knygos meninio apipavidalinimo tyrinėtojas prof. Paulius Galaunė.

Respublikoje daugiausia Lietuvos lotyniškų knygų ir lituanikos laikoma Vilniaus universiteto bibliotekoje, šiek tiek mažiau yra LTSR MA Centrinėje ir Respublikinėje bibliotekose, Knygų rūmų saugyklose ir Kauno politechnikos instituto bibliotekose. Lotyniškų knygų yra ir kai kuriose kitose respublikos bei privačiose bibliotekose. Per karus ir visokias politines permainas kai kurios Lietuvos lotyniškos knygos nukeliavo į tolimiausius pasaulio kampelius. Tarybų Sąjungoje daugiausia jų yra Leningrado ir Maskvos bibliotekose. Užsienyje daugiausia Lietuvos lotyniškų knygų yra Lenkijos, Vokietijos, Švedijos, Suomijos didžiosiose knygų saugyklose. Kai kurios lotyniškos knygos pasiekė net Italiją (Romą, Florenciją).

Rečiausios yra Lietuvos Reformacijos veikėjų knygos. Jas ilgus amžius rinko ir naikino Katalikų Bažnyčia, ypač jėzuitai. Pavyzdžiui, iš gausaus Andriaus Volano literatūrinio palikimo mūsų respublikos bibliotekose išliko vos pora knygų, ir tai viena su iškirpta autoriaus pavarde.

Reikia tikėtis, kad, sparčiai plečiantis respublikos kultūros istorikų tyrinėjimams, bus daugiau domimasi ir Lietuvos lotyniškomis knygomis, taip pat lotyniška lituanika. Gilinimasis į lotyniškas knygas duos daug naujos medžiagos mūsų mokslui ir mokslo istorijai.

1985

Gamtos mokslo ir technikos knyga Lietuvoje XVI a.

XVI a. Lietuvoje, kaip ir kituose to meto kraštuose, labiausiai buvo paplitusi humanitarinė knyga. Tai susiję su humanizmo judėjimu, kuris, kaip rodo pats vardas, pirmiausia domėjosi žmogumi.

Humanizmo laikotarpio žmogaus asmenybė nebūtų galėjusi plačiau pasireikšti, jeigu būtų pasitenkinusi tik bibline mitologija paremtu gamtos pažinimu. Išorinis pasaulis lyg iš naujo atsivėrė to meto žmogui. Atsirado naujo tipo mokslininkas-tyrinėtojas. Prasidėjo atradimai ir išradimai, spartus mokslo bei technikos vystymasis. Atsirado daugiau knygų, liečiančių gamtos mokslus ir techniką.

Jau XV a. pabaigoje Lietuvoje buvo mokslininkų, kurių pažiūros į gamtą nesiderino su bažnytine pasaulėžiūra. Iš jų reikia pažymėti Vilniuje gyvenusį lenkų mokslininką Albertą iš Brudzevo (1445–1497), garsiojo astronomo Mikołajaus Koperniko mokytoją, ir kurį laiką Vilniuje gyvenusį Koperniko mokinį ir jo raštų leidėją Georgą Joachimą Retich-Laucheną. Truputį vėliau Vilnius pagarsėjo savo biblioteka, kurioje buvo renkamos pasaulietinio turinio knygos. Tai – vadinamoji Žygimanto Augusto biblioteka[1].

Svarbiausia knyga, plačiai aprašanti Lietuvos gamtą, jos didžiąsias girias, žvėris, paukščius ir jų medžioklę, buvo Mikalojaus Husoviano (apie 1485–1533) poema „Giesmė apie tauro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“ (*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*, Krokuva, 1523). Ši knyga, nors ir poetiškai pagražindama, vis dėlto mums išsaugojo smulkų išnykusio Lietuvos miškų galiūno tauro aprašymą. Kartu ji iškėlė miškų svarbą Lietuvos gyventojams – kaip įvairių gėrybių šaltinį ir kaip sveikatos saugotoją bei ugdytoją. Lietuvos gamtą ir miškus ji naujai vertino ir estetiniu atžvilgiu: miškas vaizduojamas kaip grožio šaltinis.

Žygimanto Augusto bibliotekoje be antikinio gamtininko Plinijaus Vyresniojo „Gamtos mokslo“ (*Naturalis historia*) antrosios knygos, be vidurinių amžių gamtininko Alberto Didžiojo knygos „Gamtos mokslas“ (*Physica*) buvo dar keli to meto mokslininkų darbai apie gamtą. Senas Lietuvos miškų medžioklių tradicijas, susijusias su gamtos pažinimu, pateikia Michelangelo Buonarroti knyga „Apie šunis ir medžioklę“ (*De canibus et venatione*, Roma, 1544). Gyvuliai aprašyti Edvardo Votonio veikale „Apie gyvulių skirtingumus“ (*De differentiis animalium*, Paryžius, 1552) ir Konrado Gessnerio knygoje „Gyvulių istorija“ (*Historiae animalium*, Tiguri, 1558). Paukščiams aprašyti ir tyrinėti skirta Pierre'o Belono du Manso prancūziška knyga „Paukščių prigimties istorija“ (*L'histoire de la nature des oyseaux*, Paryžius, 1555).

[1] Iš daugiau kaip trijų šimtų knygų, buvusių Žygimanto Augusto bibliotekoje, išlikusių pavadinimų tik keturiasdešimt priklauso teologijai.

Gamtos mokslų klausimais knygas rašė ir vietiniai žmonės. Aleksandras Chodkevičius parašė knygą „Apie bendruosius gamtos reiškinių dėsningumus" (*De communibus naturalius rerum principiis*, Ingolštatas, 1588).

Mūsų dienų skaitytojas tose knygose ras daug netikslumų, naivumo ir religinių elementų, bet vis dėlto jos rodo, jog, palyginus su ankstesniais amžiais, plečiasi žmogaus akiratis, domimasi gamta ir norima ją giliau pažinti. Panaši padėtis ir technikos srityje.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje to meto sąlygomis jau buvo pasiekta tam tikrų technikos laimėjimų. XVI a. Lietuvoje veikė įvairios pramonės įmonės: malūnai ir lentpjūvės, stiklo ir popieriaus gamybos įmonės, alaus bei degtinės gamyklos. Pastarųjų įmonių, kaip liudija Mykolas Lietuvis, buvę daugiausia[2]. Buvo ir metalo apdirbimo įmonių. Vilniuje, Kaune ir Trakuose veikė įvairios cechų įmonės. Jau buvo sugebama pasinaudoti gamtos (vandens, vėjo) jėgomis kai kuriems darbams (kalvystei, milo vėlimui, malimui ir kt.). Gana aukštą lygį pasiekė architektūra. Vilnius, kaip mini XVI a. istorikai, garsėjęs ne tik žymia biblioteka, bet ir trimis savo technikos įžymybėmis: puikiais pastatais, geromis patrankomis (bombardomis) ir aukštu auksakalybos menu[3].

Suprantama, kad visi šie technikos laimėjimai negalėjo būti pasiekti be išsimokslinusių žmonių, be gerų specialistų. O jiems buvo reikalinga knyga. Todėl natūralu, kad Vilniaus architektai dar XVI a. pirmoje pusėje žinojo garsaus Renesanso meno ir architektūros teoretiko, poeto ir muziko Leon-Battista Alberti (1404–1472) knygą „Apie architektūrą dešimt knygų" (*De re aedificatoria libri decem*, Argentorati, 1541). Tą veikalą randame Žygimanto Augusto bibliotekos sąrašuose[4]. Po romėnų architekto Vitruvijaus (I a. pr. Kr.) šis veikalas yra pirmas sistemingas traktatas apie architektūrą, apibendrinąs ankstyvojo Renesanso architektūros laimėjimus. Renesanso stiliaus pradmenys Lietuvos architektūroje yra susijusios su šia knyga. Vilnius tada turėjo išsimokslinusių ir pasižymėjusių statybos meno specialistų. Iš jų žymiausias buvo Jobas Braitfusas, Vilniaus architektų viršininkas (*praefectus*). Jis vadovavo Kameneco tvirtovės, Krokuvos, Vilniaus ir Tikocino karaliaus rūmų statyboms.

Kadangi feodalinę Lietuvos valstybę beveik visą XVI a. draskė karai, o labiausiai vadinamasis Livonijos karas, tai daugiausia dėmesio ir lėšų buvo skiriama karo technikai. Todėl iš technikos srities knygų mes pirmiausia sutinkame karo techniką liečiančias knygas, nagrinėjančias patrankų liejimo ir jų karinio pritaikymo klausimus.

Karo technikoje esminį posūkį padarė XIV a. išrastas paraku šaunamas ginklas. Ligi XVI a. tokios rūšies ginklų kalimo technika gerokai pasistūmėjo į priekį. Lietuvoje jau XIV a. buvo žinomos patrankos, o XV a. viduryje jos buvo liejamos iš bronzos. XVI a. pirmoje pusėje jau buvo didelių, gerai organizuotų ir tam tikru laipsniu mechanizuotų liejimo įmonių. Stambiausios metalo apdirbimo įmonės bei šaunamųjų ginklų kalyklos veikė Vilniuje, Valkininkuose ir Rudnioje[5].

[2] Plg. Michalo Lituanus, *De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moscorum*, Basileae, 1615, fr. III: *Nullum est in oppidis Lituanicis opificium adeo frequens, ut coquendae ex siligine cerevisiae, & aquae ardentis*; lietuviškas vertimas: Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 41.

[3] Plg. Marcino Kromerio laišką Žygimantui Augustui (Hartleb K., *Bibljoteka Zygmunta Augusta. Studjum z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów: Towarzystwo miłośników książki, 1928, s. 137).

[4] Plg. Hartleb K., *op. cit.*, s. 175.

[5] Plačiau plg. *Lietuvos TSR istorija*: Nuo seniausių laikų iki 1957 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 197; Žilėnas V., „Šaunamųjų ginklų kalykla Valkininkuose XVI a.", in: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 228–233.

To meto patrankų kalimo bei liejimo menas nebuvo paprastas dalykas. Patrankininkai, kaip ir architektai, turėjo būti techniškai išsilavinę žmonės. Kai kurie iš jų turėjo būti ėję specialius mokslus. Jiems buvo reikalinga knyga, kad jie darytų pažangą savo darbe. Tuo buvo suinteresuoti valdantieji sluoksniai, kurie buvo užsibrėžę pertvarkyti kunigaikštystės kariuomenės ginkluotę, atnaujinti pilių fortifikacinius įrengimus. Todėl Žemaičių seniūnas Jonas Radvila 1537 m. iš Feraros (Italija), kaip dovaną nuo Feraros kunigaikščio, parsisiųsdina knygą apie patrankas[6]. Ši knyga irgi yra Žygimanto Augusto bibliotekos knygų sąrašuose. Ji buvo parsiųsdinta iš Padujos[7]. Matyt, tai buvo naudinga knyga, reikalinga vietinių technikos specialistų kvalifikacijoms kelti. Italija tuo metu Europoje buvo pasiekusi aukščiausią pramonės ir technikos lygį. O kiti kraštai galėjo iš jos technikų pasimokyti.

Netrukus ir Žygimantas Augustas Vilniaus ir Valkininkų patrankininkams parsiųsdino garsų Jurgio Agrikolos veikalą „Apie metalurgiją dvylika knygų" (*De re metallica libri XII*). Pirmą kartą ji buvo išleista Bazelyje 1530 m. Paskui leidimas kartotas daug kartų. Vilniuje šios knygos buvo ne vienas egzempliorius. Tai matyti iš to, kad vienas jos egzempliorius buvo užsakytas prieš 1552 m., o sąrašuose figūruoja dar ir 1556 m. leidimo knyga[8].

Agrikola – tai sulotynintas vokiečių gydytojo, metalurgo ir mineralogo Georgo Bauerio (1494–1555) vardas. Be minėto darbo apie metalurgiją jis dar parašė „Romėnų ir graikų ilgio ir svorio matus" (*De mensuris et ponderibus Romanorum atque Graecorum*, Bazelis, 1550, 1553). Šis 1550 m. leidimo veikalas taip pat buvo Žygimanto Augusto bibliotekoje[9]. Veikale *De re metallica* Agrikola nagrinėja įvairius geležies rūdos kasimo būdus ir įrankius, šachtų ventiliaciją ir t.t. Daug dėmesio skiria rūdos sodrinimui, lydymo krosnims, geležies prabavimui ir kt. Šis veikalas buvo aukštai vertinamas humanistiniame pasaulyje. Ilgą laiką jis nebuvo pralenktas ir laikomas kalnakasybos technikos, metalurgijos ir metalo prabavimo meno vadovu. Šį veikalą aukštai vertino Michailas Lomonosovas. Ir tarybiniai mokslininkai yra jam paskyrę specialių darbų[10].

Ne visais atžvilgiais Agrikolos veikalas domino Lietuvos metalurgus, nes geležies rūdos gavyboje ir jos apdirbime turėjo būti skirtumų. Bet jau pats naudojimasis geriausiu to meto metalurgijos veikalu aiškiai rodo, kad vietiniams metalurgams bei patrankų liejikams, kaip ir architektams, nebuvo paslaptis tai, kas geriausia buvo pasiekta metalurgijoje. Tad nenuostabu, kad Lietuvos patrankininkai ne tik nebuvo atsilikę, bet kai kuriais atžvilgiais pralenkė kitus, pvz., Krokuvos patrankininkus. Žygimantas Augustas net įsakė kai kuriuos pabūklus Krokuvoje liedinti pagal Vilniuje liedinamų patrankų pavyzdį.

Lietuvos patrankos, kaip ir jos gamta, susilaukė savo poezijos. Čia kalbama apie Lietuvos teisininko ir humanisto, poeto Petro Roizijaus epigramas, skirtas įrašyti ant patrankų, kurias liejo Lietuvos metalurgai. Roizijus sukūrė nemaža eilių, panašių į tą epigramą, kurią paskyrė Vytauto vardo patrankai:

Sum Vitoldus ego, Vitoldi ex nomine dictus:
Concutio turres, moenia sterno. Cave!

[6] Plg. Łoś J., *Pamiętniki Janczara (Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy)*, Kraków: Akademia Umiejętności, Skład główny w księgarni spółki wydawniczej Polskiej, 1912, s. XVII.

[7] Hartleb K., *op. cit.*, s. 116.

[8] *Ibid.*, s. 108, 175.

[9] *Ibid.*, s. 163.

[10] Plg. Шухардин С., *Георгий Агриколя. 400 лет со дня смерти. 1555–1955*, Москва: Издательство Академии наук СССР, 1955, с. 207.

Aš, Vytauto vardu pavadinta, esu kaip Vytautas:
Daužau bokštus, griaunu sienas. Saugokis!

Kadangi patrankų tuo metu Lietuvoje buvo nemaža, ir jos skaičiuojamos šimtais (vien Vilniaus mieste jų buvo 225), galima įsivaizduoti, kad tokios poezijos irgi būta gana daug. Ja norėta iškelti savosios technikos reikšmę.

Besidomintiems knygos istorija Lietuvoje Petras Roizijus yra įdomus dar ir tuo, kad jis tarpininkavo atskiriems asmenims įsigyjant įvairaus pobūdžio knygas, sukūrė savotiškos bibliotekinės poezijos. Siųsdamas knygą jos adresatui, jis paprastai pridėdavo poetinį lydraštį – eiliuotą dedikaciją. Toji poezija rodo, kad Roizijus siuntinėjo ir techninio pobūdžio knygas. Pavyzdžiui, 1548 m. Žygimantui Augustui jis siuntė kažin kokio antikinio autoriaus veikalą apie karo mokslą. Veikiausiai čia buvo romėnų karo rašytojo Flavijaus Renato Vegetijaus darbas „Trumpas karo mokslo išdėstymas" (*Epitome rei militaris*). Jame nemaža dėmesio skiriama karo technikai, reikalingai apgulant pilis ir miestus.

Petras Roizijus mums paliko poetinį aprašymą tų knygų, kurias jis siuntė apie 1550 m. kunigaikščio stalininkui ir Mogiliovo viršininkui Stanislovui Kęsgailai († 1556). Ten minima jau mums žinomo Vegetijaus knyga. Be to, kalbama apie Frontino veikalą „Mokslas apie vadovavimą kare" (*Stratėgėmata*), Ariano graikišką darbą „Taktikos menas" (*Technė taktikė*), Elijano veikalą „Taktika", taip pat Modesto knygelę apie karinius terminus. Tokios rūšies veikalai, išversti į lotynų kalbą, XV ir XVI a. būdavo daug kartų spausdinami. Atskirai išleistas Elijano veikalas „Apie karinę rikiuotę graikų papročiu" (*De militaribus ordinibus instituendis more Graecorum*, Venecija, 1552) buvo ir Žygimanto Augusto bibliotekoje[11]. Tų veikalų pamėgimą Lietuvoje rodo ir tas faktas, kad jie, nepaisant žymių bibliotekų fondų pasikeitimų, vis dėlto išsilaikė mūsų respublikos knygų saugyklose.

XVI a. Lietuvoje buvo ir daugiau knygų, liečiančių karo techniką ir apskritai techniką. Iš jų galima paminėti Stanisławo Łaskio raštą „Riteriškų reikalų ir elgesio trumpas aprašymas" (*Spraw i postępków Rycerskich y przewagi opisanie krótkie*; parašytas 1549, išleistas Lvove 1599). Vilniuje buvo skaitomas Andrzejaus Frycziaus Modrzewskio veikalas „Užrašai apie respublikos pataisymą" (*Commentarii de republica emendanda*, Krokuva, 1551). Jame rašoma ir apie karo techniką. Nuostatai, pagal kuriuos patrankininkai ir jų padėjėjai priimami į karaliaus tarnybą, buvo išdėstyti vadinamuose „Artikuluose" (1567). Šia tema kalbama ir Andriaus Rimšos darbe, skirtame Kristupo Radvilos dešimties metų karinių žygių aprašymui (1585).

Apie tai, kad to meto mokyklose šalia humanitarinių dalykų buvo dėstoma ir karo technika, rašoma Jono Radvano poemoje „Radiviliada" (Vilnius, 1588) ir t.t.[12] Yra žinomi ir rankraščiai šia tematika. Apskritai karo technikos tema tuo metu, vykstant nuolatiniams feodaliniams karams, buvo nuolat svarstoma. Jau XVII a. pasirodęs Kazimiero Semenavičiaus veikalas „Apie didįjį artilerijos meną" (*Artis magnae artilleriae*, Amsterdamas, 1650), paskelbęs savo metui aukštų duomenų raketų srityje, buvo visai ne atsitiktinis dalykas, o nuolatinio technikos reikalais domėjimosi rezultatas.

[11] Hartleb K., *op. cit.*, s. 175.

[12] Plg. dar 1547 m. parvežtą iš Šveicarijos knygą *Castramentatione delli antiqui Romani*, Prūsijos kunigaikščio Albrechto Žygimantui Augustui dovanotą knygą *Von der Kriegsordnung oder Kunst Krieg zu fuehren*. Žygimanto Augusto bibliotekoje, be bendro pobūdžio medicinos veikalų, buvo ir specialios medicinos knygų, liečiančių gydymą žaizdų, padarytų šaunamųjų ginklų: Bartholomaeus Maggius, *Tractatus de vulnerum sclopetorum et bombardarum curatione*, Bolognae, 1552; Franciscus Rota, *De tormentariorum vulnerum natura*, Bologna, 1555 (plg. Hartleb K., *op. cit.*, s. 173).

Yra duomenų, rodančių, kad XVI a. Lietuvoje buvo domimasi ir kitomis technikos rūšimis, būtent hidrotechnika. Lietuvoje buvo žinomas Sekstas Julijus Frontinas. Todėl galima manyti, kad buvo skaitomas jo veikalas „Apie Romos miesto vandentiekį" (*De aquaeductibus urbis Romae*). Tai sietųsi su Vilniaus miesto vandentiekiu ir kanalizacija. Vilniuje, Žygimanto Augusto bibliotekoje, buvo Stepono Doleti knyga „Knyga apie laivininkystę" (*De re navali liber*, Lugduni, 1537). Lietuvos vidaus vandenų laivininkyste tuo metu, matyt, buvo domimasi ne mažiau negu metalurgija ir karo technika. Ši sritis taip pat susilaukė savo poezijos. Tokia buvo Adomo Šrėterio poemėlė „Apie Lietuvos upę Nemuną" (*De fluvio Memela Lituaniae*, Krokuva, 1553).

Svarbiausia priežastis, kuri paskatino parašyti šią poemą, buvo svarbus to meto įvykis ir stambus technikos laimėjimas, – kad, galų gale, po daugelio nepasisekusių mėginimų, buvo išvalyta ir sutvarkyta Nemuno vaga, išrinkti stūksoję didžiuliai akmenys. Dėl šių hidrotechnikos darbų Nemunas tapęs tinkama upe laivybai. Dabar jis teikiąs Lietuvos žmonėms, jos pirkliams ir visai Lietuvos–Lenkijos valstybei nepaprastai didelę naudą. Autorius mini, kad tuo pačiu metu, kai buvo valoma vaga, buvęs tvarkomas ir krantas, ir taip gauta daug derlingų laukų. Poemoje minimi miestai, skalaujami tokio žmogaus rankos sutvarkyto Nemuno bangų, tarp jų žymiausias – Kaunas, miestas mėgstamas pirklių ir svarbus kaip prekybos centras. Apskritai Nemunas dėl atliktų tvarkymo darbų žadąs Lietuvai garsią ateitį.

Apskritai technikos knyga XVI a. Lietuvoje neatsilieka nuo visuomeninio-politinio pobūdžio knygos. Tuo metu, kai knyga dar buvo retas ir sunkiai įgyjamas dalykas, technikos knyga buvo labai tikima, rūpinamasi. Ji buvo uoliai renkama. Jei amžiams keičiantis geriau būtų išsilaikiusios bibliotekos, technikos knygų, Lietuvoje naudotų XVI a., turėtume gerokai daugiau. Kai kalbame apie technikos knygos išplitimą, reikia neužmiršti, kad tada knygai augti trukdė siauri technikos specialistų susivienijimai, cechų uždarumas ir vengimas dalytis technikos paslaptimis. To meto technikos laimėjimai ir gamtos mokslo rezultatai platesnę visuomenę pasiekdavo dažniausiai tik poetine forma.

1961

III DALIS

Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuviškąjį taurą

I. Bibliografija ir tyrinėjimo istorija

Mikalojus Husovianas yra žymiausias XVI a. pirmos pusės lotyniškosios literatūros atstovas Lietuvoje. Jo poema „Apie tauro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę" yra pirmasis eiliuotas poetinis kūrinys, aprašąs Lietuvą, jos gamtą ir žmones, jų papročius bei medžiokles, atspindįs XVI a. ekonominius bei visuomeninius santykius.

Apskritai savo turiniu ir meniniu pobūdžiu šis kūrinys priklauso pirmajam feodalizmo epochos lietuvių literatūros laikotarpiui (XIV a. pabaiga – XVI a. vidurys). Visuomeniniu bei politiniu atžvilgiu laikotarpis pasižymėjo tuo, kad labai išaugo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK). Anksčiau buvusi susiskaldžiusi ir dąskoma nuolatinių kovų tarp atskirų kunigaikščių, šiuo laikotarpiu ji vienijasi, ir iškyla joje didžiojo kunigaikščio valdžia. Vėliau, dėl to, kad Lietuvos didysis kunigaikštis tapo ir Lenkijos karaliumi ir savo gyvenamąja vieta dažnai pasirinkdavo ne Vilnių, o Krokuvą, be to, ir savo politikos svorį perkėlė iš čia į Vakarus, vis labiau iškyla feodaliniai didikai, „ponų taryba", kuri suėmė į savo rankas faktinę LDK valdžią. Drauge su didžiųjų ir vidutinių feodalų iškilimu vis labiau sustiprėja liaudies masių socialinis bei ekonominis išnaudojimas. Šiam laikotarpiui, ypač pabaigai, yra būdinga, kad gerokai sparčiau, negu anksčiau, vystosi amatai, prekybiniai santykiai valstybės viduje ir su užsieniu, greitai auga miestai, ypač jos sostinė Vilnius, kuris į šio laikotarpio pabaigą jau tampa svarbiu ekonomikos, politikos ir kultūros centru.

Šio laikotarpio raštijos ir literatūros būdingas bruožas yra tai, kad ji atsirado ir toliau vystėsi ne lietuvių kalba. Pirmajame savo raidos periode, kuris tęsėsi nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pradžios, raštija Lietuvoje buvo negausi. Ją tesudarė trumpi metraščiai ir įvairūs dalykiniai raštai, rašyti daugiausia rusų kalba. Jų literatūrinės išraiškos priemonės dar gana neišsivysčiusios, jų stiliuje yra daug bendra su dalykinių raštų kalba. Antrajame periode, kuris truko nuo XVI a. pirmų dešimtmečių maždaug iki Liublino unijos (1569), dėl švietimo bei humanistinių idėjų sklidimo, dėl prasidėjusio Reformacijos judėjimo, ypač dėl paaštrėjusios kovos dėl Lietuvos valstybės savarankiškumo išlaikymo labai paspartėjo raštijos vystymasis Lietuvoje. XVI a. viduryje buvo sudarinėjami Lietuvos metraščių sąvadai, rašomi istorinio ir publicistinio pobūdžio raštai, leidžiami teisynai, dabar atsiranda ir pirmieji grožinės literatūros kūriniai lietuviška tematika. Literatūrinės išraiškos priemonės šiame periode jau tampa daug įvairesnės. Humanizmo poveikyje raštuose vis daugiau iškyla rašytojo individualybė, raštų stiliuje pasireiškia antikinės literatūros bei mitologijos elementų ir užsimezga kai kurie nauji literatūros žanrai. Visa ši literatūra vystėsi dar ne lietuvių, o rusų, lotynų ir lenkų kalbomis, kurios tuo metu buvo

vartojamos rašto reikalui LDK. Šio laikotarpio pabaigoje pasirodė ir pirmosios knygos lietuvių kalba[1].

Husoviano kūryba patenka į šį antrąjį, t.y. į pagyvėjusio literatūrinio gyvenimo periodą. Tiesa, ji apėmė jame ne vieną dešimtmetį (1523–1533). Nors tai neilgas laikotarpis, tačiau poetas ir visuomeninių aplinkybių, ir palyginti nemenko poetinio sugebėjimo dėka įstengė savo kūryba apimti gerokai platesnį istorinio gyvenimo laikotarpį, o mums paliktieji poetiniai vaizdai daugeliu atveju leidžia suprasti ne tik jo gyvenamo momento, bet ir bendresnes to meto visuomenės tendencijas, mintis ir jausmus, literatūrines kryptis.

Visą žinomą Husoviano poeziją surinko, sutvarkė ir išleido daugiau kaip prieš septyniasdešimt metų Janas Pelczaras savo veikale *Nicolai Hussoviani carmina* (Cracoviae, 1894). Jis pridėjo jam plačią įžangą (p. I–LV), kur nagrinėja bibliografinius duomenis, poeto biografijos ir kūrybos klausimus bei meniškumą. Tai yra svarbus veikalas, toliau studijuojant Husoviano gyvenimą ir kūrybą.

Pirmas ir pats svarbiausias Husoviano poezijos kūrinys mūsų respublikos skaitytojui savo tematika ir meninėmis ypatybėmis yra poema „Giesmė apie tauro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“[2] (*De statura, feritate ac venatione bisontis carmen*). Pirmą kartą ši poema buvo išspausdinta remiant karalienei Bonai. Tai matyti iš to, kad antrame puslapyje yra įdėtas Italijos kunigaikščių Sforzų – Bonos giminės – herbas, o apačioje yra keletas eleginių dvieilių, skirtų išgarsinti šiems ženklams ir Žygimanto Senojo su Bona vestuvėms. Kituose puslapiuose yra išspausdinta įžanga, kurioje Husovianas trumpai išdėsto priežastis, paskatinusias jį parašyti šią poemą. Joje jis išreiškia norą dedikuoti savo poemą karalienei Bonai. Be to, čia yra trys dvieiliai, skiriami Ludovicui Alphijui, karalienės Bonos iš Italijos atsivežtiniam sekretoriui. Knygos pabaigoje yra keletas įvairaus turinio nedidelių eilių. Paskutiniame puslapyje yra pažymėta, kad ji yra „išspausdinta Hieronimo Wietorio spaustuvėje 1523 viešpaties gimimo metais“. Tai žinoma Krokuvos spaustuvė, suvaidinusi nemažą vaidmenį to meto spaudos istorijoje, taip pat turėjusi įtakos knygos platinimui Lietuvoje.

Iš pirmo leidimo egzempliorių buvo išlikę labai maža. Be to, ir likimas jų yra savotiškas ir įdomus. Kaip pasakoja Pelczaras[3], vienas poemos egzempliorius buvęs Załuskių bibliotekoje, bet jis kartą buvęs pavogtas nesąžiningo knygos mėgėjo. Šio egzemplioriaus jau nebuvę, perkėlus minėtą biblioteką į Petrogradą. Bet atsitikę taip, kad 1853 m. tą nuostolį padengęs vienas vilnietis, Józefas Malyszewiczius pavarde, šią labai retą knygelę dovanodamas Petrogrado bibliotekai. Kitas šio veikalėlio egzempliorius buvo saugomas Krokuvoje, Czartoryskių bibliotekoje. Bet ir

[1] Plačiau apie tai žr. *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: Feodalizmo epocha, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 37–95.

[2] Konstantinas Sirvydas savo žodyne rašo: „**Báwoł**. Bubalus, sylvestris bos. *Stumbras, Medine karwe*“; „**Byk**. Taurus, (i. m.) *Werßis*“ (Szyrwid C., S. J., *Dictionarium trium linguarum*. In usum Studiosae Iuventutis, Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1713, p. 8, 22).
„Lietuvių literatūros istorijoje“ ir „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (red. Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957) lot. *bison* verčiamas „stumbru“. Tačiau tai neteisinga. Liet. „stumbras“ prasmę atitinka lot. *urus*, o prasme ir forma – *zubr*, vartojamą lenkų, rusų literatūrų. Tauras ir stumbras yra ne tie patys gyvūnai ir skiriasi savo išvaizda. Tauras jau yra išnykęs, o stumbrų dar yra ir šiandien. Dėl to, kad tauras jau seniai darėsi retas gyvūnas, jų maišymas prasidėjo irgi seniai. Tauras yra senas lietuviškas žodis; plg. Būga K., „Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė“, in: *Tauta ir žodis*, 1923, t. 1, p. 2; Ильинский, „К этимологии балтийско-славянских названий ‚зубра‘“, in: *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 51–56.

[3] Pelczar I., „Praefatio“, in: *Nicolai Hussoviani carmina*, edidit, praefatione instruxit, adnotationibus illustravit Ioannes Pelczar, Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, provisore A. M. Kosterkiewicz, 1894, p. II.

jį taip pat dovanojo šiai bibliotekai 1798 m. Michałas Juszyńskis. Šie egzemplioriai buvo paties pirmojo leidimo. Vadinasi, poemą apie taurą mums išsaugojo ne bibliotekų saugyklos, bet patys skaitytojai. Iš čia matyti, kad ji buvo mėgiama platesnėse skaitytojų masėse, ir dėl to jos nesunaikino tas ilgas – keturių šimtų metų – laiko tarpas.

1855 m. Petrogrado biblioteka, remdamasi jai dovanotu egzemplioriumi, išleido naują poemos apie taurą leidimą, tačiau be įžangos ir kitų mažesnių eilėraščių.

Antras Husoviano kūrinys yra „Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį" (*Nova et miranda de Turcis victoria mense Julio*). Jis buvo išspausdintas taip pat Wietorio spaustuvėje 1524 m. Prie poemėlės yra pridėtas ketureilis, skirtas Motiejui Pyrserijui, gana garsiam to meto poetui ir Husoviano draugui. Kitoje antraštinio lapo pusėje yra duotas pilnesnis knygos pavadinimas, giliau atskleidžiąs poemos turinį ir plačiau nusakąs sukūrimo aplinkybes: „Mikalojaus Husoviano giesmė apie šviesiausiojo kunigaikščio ir viešpaties Žygimanto, Dievo malone Lenkijos karaliaus, didžiojo Lietuvos kunigaikščio, Rusijos, Prūsijos ir t.t. valdovo ir paveldėtojo pergalę prieš turkus, visai nelauktai užpuolusius, įgytą staigiame ir smarkiame susidūrime, lygiai greitai parašyta"[4]. Tai buvo dar retesnis negu pirmasis Husoviano kūrybos egzempliorius. Jis buvo saugomas Lvove Ossolińskių bibliotekoje. Šią biblioteką perkėlus į Vroclavą, matyt, jis irgi yra ten.

Trečio Husoviano poezijos kūrinio pavadinimas yra: „Mikalojaus Husoviano darbelis apie šventojo Hiacinto gyvenimą ir žygius" (*De vita et gestis Divi Hyacinthi opusculum Nicolai Hussoviani*). Po šio pavadinimo eina ketureilis, skirtas lenkų didikų Odrowańskių garbei. Kitame puslapyje yra dedikacinis laiškas Christophorui Szydłowieckiui. Pabaigoje knygelės poetas išspausdino keturiolika eilučių, skirtų skaitytojui. Šitas darbelis buvo išspausdintas 1525 m. to paties Wietorio spaustuvėje. Knygelės egzempliorių buvo daug. Pelczaras jų rado Krokuvoje, Varšuvoje ir kt.

Du nedideli eilėraščiai, parašyti 1553 m., buvo išspausdinti prie kitų autorių knygų. Vienas ketureilis buvo paskelbtas knygelėje, pavadintoje „Aurelijaus Lipo kalba apie Viešpaties kančią" (*Aurelii Lippi oratio de passione Domini*) ir išleistoje Pultuske 1533 m. Šios knygelės pradžioje buvo išspausdintas jau minėtas ketureilis „Mikalojaus Usovijaus žodis skaitytojui" (*Nicolaus Ussovius lectori*).

Be to, dešimt Husoviano eilėraščių buvo išspausdinta knygelėje, pavadintoje „Kasdieninė rubricelė Krokuvos vyskupystei 1534 metams" (*Rubricella cotidiana pro dioecesi Cracoviensi ad annum 1534*). Išleista ji yra 1533 m. Krokuvoje, išspausdino kitas žymus Krokuvos spaustuvininkas Florianas Ungleris. Knygelės pabaigoje yra pridėtos Husoviano eilės paskatinti „ganytojams rūpintis viešpaties kaimene".

Tai tiek yra žinoma iš Husoviano kūrybos. Tačiau yra pagrindas manyti, kad čia išvardyta poezija yra ne visa. Pavyzdžiui, poemoje apie taurą jis pasižada apdainuoti karaliaus Žygimanto Senojo „didelius namie, dar didesnius svetur" žygius. Jo plunksnos, kaip jis sako, skriete skriejančios ir veržte veržiančiosi garsinti jo šlovę, iškelti bent maža dalimi jo dorybes. Karalius didingas esąs miškuose, bet dar didingesnis karo žygiuose. Taigi jei jam likimas bent truputį suteiksiąs gyvenimo ramybės, jei užteks tam jėgų, savąją atvangą jisai skirsiąs šiems didingiesiems žygiams apdainuoti. Be to, toje pačioje poemoje autorius įsipareigoja tuojau, kai tik nustos šėlęs laukinis karo dievas Marsas visame pasaulyje, kai jo širdį liausis gąsdinę žiaurūs karai, išvilioti iš

[4] *De victoria Serenissimi Principis et Domini Domini Sigismundi Dei gratia Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae, Russiae Prussiaeque etc. Domini et Heredis adversus Turcas praeter omnem expectationem irruentes subito et tumultuario conflictu parta carmen Nicolai Hussoviani pari celeritate confectum.*

miškų tankmės ne tik tvirčiausiąjį šiaurės miškų gyventoją stumbrą, bet ir taurą, kad ir tas paruoštų savo kaktą žiaurioms medžioklės kovoms[5].

Nors ir sąlygoti yra jo pasižadėjimai, nes poetas padaro juos priklausomus nuo savo asmeninio ir net nuo tarptautinio gyvenimo, tačiau šiuos savo pažadus jis vis dėlto galėjo įvykdyti. Betgi turimuose rinkiniuose mes tos rūšies poezijos nematome. Be to, yra visai galimas daiktas, kad Husovianas parašė įvairiomis progomis mažų eilėraščių, kurie galėjo būti neišspausdinti ir žuvo. Yra manoma, kad kai kurie jo eilėraščiai nurodomi to meto poeto Andrzejaus Krzyckio vardu.

Husoviano kūryba literatūros istorikų susidomėjimo sulaukė vis dėlto gana vėlai: tik paskutiniais XIX a. dešimtmečiais. Be Pelczaro veikalo, tuo metu pasirodė nemaža straipsnių, nagrinėjančių vienas ar kitas šios poezijos ypatybes. Iš tokių straipsnių reikia paminėti Michało Jezienickio „Mikalojus Husovianas naujausių tyrinėjimų šviesoje“[6]. Tais pačiais metais Z. Dembitzeris savo straipsnyje „Dvi kritinės pastabėlės dėl Mikalojaus Husoviano laiškų“[7] iškelia Husoviano prozos raštų, būtent dviejų jo laiškų, kalbos skirtumą nuo klasikinės lotynų kalbos sintaksiniu atžvilgiu. Tas pats autorius kitais metais tame pačiame žurnale paskelbia straipsnį, kuriame nagrinėja teksto kritikos klausimus. Tuo pat metu Husoviano kūryba yra nagrinėjama ir rusų mokslinėje literatūroje, kaip tai matyti iš Saengerio straipsnio „Kritinės pastabos“[8]. Vienu iš ryškesnių darbų reikia laikyti Jano Kasprowicziaus straipsnį „M. Husoviano „Giesmė apie taurą“ ir „Ponas Tadas““[9]. Husoviano biografijai ir jo kūrybai pažinti nemažą paslaugą padarė Ludwiko Ćwiklińskio[10] paskelbtas nežinomas iki tol Husoviano laiškas, rastas Peterburge. Remiantis tuo laišku, buvo galima tiksliau nustatyti poeto mirties datą.

Iš naujausios lenkų literatūros apie Husovianą reikia paminėti Juliano Krzyżanowskio veikalą „Lenkų literatūros istorija“[11], kur yra liečiama, nors ir specialiai nenagrinėjama, Husoviano kūryba. Daugiau dėmesio Husovianui buvo skirta mokslinės sesijos, skirtos Renesansui Lenkijoje apsvarstyti, darbuose, kaip tai matyti iš leidinio *Odrodzenie w Polsce, Historja litera-*

[5] Plunksnas suspaudžiau tvirtai, nes jos mano rankoje skrieja
Ir, Žygimante, tuoj veržias pagarbint tave.
Mūsų tėvynės tėve, svarbu juk – mums leist malonėki,
Nors ir maža dalimi, nuopelnus tavo pagerbt.
Žygiais tėvynėj garsus, už jos esi dar garsesnis, –
Būtų nelengva iš jų vieną kurį aprašyt.
Girioj didingas esi, bet norėčiau kovas apdainuoti, –
O kad įvykdyti tai man tik užtektų jėgų!
Jeigu likimas suteiks gyvenime man kiek ramybės,
Poilsį skirsiu tuomet garsinti žygiams taviems.
(*T 507–516*)
„Giesmę apie taurą“ cituoti naudojamasi leidiniu: Husovianas M., *Giesmė apie stumbrą*, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1977. Toliau cituojant tekste nurodoma santrumpa T ir eilučių numeriai. Cituojant kitus Husoviano kūrinius, vartojamos tokios santrumpos: H – „Mikalojaus Husoviano darbelis apie šventojo Hiacinto gyvenimą ir žygius“, PT – „Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį“, CM – „Carmina minora“.

[6] Jezienicki M., „Mikołaj Hussovianus (Hussowski) w świetle najnowszych badań“, in: *Kwartalnik historiczny*, 1895, rocz. 9, s. 445–457.

[7] Dembitzer Z., „Ad Nicolai Hussoviani epistulas notulae criticae duae“, in: *Eos*, 1895, rocz. 2, zesz. 1, s. 65–67.

[8] Saenger, „Kritičeskije zamietki“, in: *Commentationes philologicae*, Peterburg, 1895.

[9] Kasprowicz J., „M. Hussovskiego „Piesn o zubrze“ i „Pan Tadeusz““, in: *Słowo polskie*, 1913.

[10] Ćwikliński L., „Nieznany list Mikołaja Hussovianusa (Hussowskiego)“, in: *Eos*, 1898–1899, rocz. 5, zesz. 2, s. 204–206.

[11] Krzyżanowski J., *Historia literatury polskiej: Od średniowiecza do XIX w.*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1953.

tury[12]. Čia ir Bronisławo Nadolskio pranešime[13] ir Konrado Górskio pasisakyme[14] yra keliamas reikalas persvarstyti, remiantis marksistine literatūros tyrinėjimo metodologija, Husoviano gyvenimo ir kūrybos klausimus, ypač išryškinant joje istorinius bei politinius momentus, atspindinčius XVI a. Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykius.

Lietuvių literatūroje Husovianas pirmą kartą plačiau buvo nagrinėtas Vladimiro Sakavičiaus straipsnyje „Nicolaus Hussovianus, kaipo pirmasis lietuvių humanistas"[15]. Čia autorius buvo pasistatęs uždavinį parodyti, kad lietuvių literatūra visai nėra tokia neturtinga, kaip kai kam gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Lietuvių literatūra gali didžiuotis turinti Husoviano asmenyje savo atstovą dar XV a. Šiame straipsnyje Sakavičius iškelia tą poemos apie lietuviškąjį taurą tematiką, kuri yra susijusi su Lietuvos istorija ir gamta. Jis pabrėžia, kad Husovianas yra plačiai apdainavęs Lietuvos šilų grožybes, pavaizdavęs jos kultūrinį gyvenimą ir išgarbinęs Vytautą, ruošiantį lietuvių jaunuomenę karo žygiams. Dr. J. B. (Jonas Basanavičius) šio straipsnio išnašoje, remdamasis Husoviano pavardės kai kuriuo panašumu į Lietuvoje dažnai pasitaikančią pavardę Ūsas, Ūselis, kildina poetą iš Lietuvos, būtent iš Kauno apylinkių. Ir mokslus, kaip mano Basanavičius, Husovianas ėjęs Vilniuje.

Tarybiniais metais Husoviano kūryba dėl spartaus kultūros ir mokslo kilimo tampa vis platesniu svarstymo objektu. Jo neaplenkia vadovėlis vidurinėms mokykloms, o dar daugiau mokymo priemonės, skirtos aukštosioms mokykloms. Čia reikia visų pirma paminėti tuos skyrius, kuriuos paskyrė šiam rašytojui „Lietuvių literatūros istorijos" vadovėlio pirmasis tomas, taip pat „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija"[16]. Pastarajame veikale pirmą kartą lietuvių kalba yra pateikta eiliuota poemos apie taurą dalis – 150 eilučių; iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas.

Taigi jau iš šios bibliografinių duomenų apžvalgos matyti, kad yra padarytas nemažas darbas, nagrinėjant Husoviano biografiją ir kūrybą. Jau yra surinkti į daiktą beveik visi jo amžių bėgyje išsiblaškę raštai, iškelta nemaža naujų duomenų, paaiškinančių jo gyvenimą ir kūrybinį procesą. Tam tikru laipsniu yra paliestas ir Husoviano poezijos šaltinių klausimas bei teksto kritika. Taip pat buvo nagrinėtos poezijos meniškumo problemos, poetinė kalba ir eilėdara. Gautieji duomenys, kaip ir kiekvienas kultūrinis palikimas literatūros mokslo tolimesnei raidai, sudarys lyg išeities punktą, kuriuo bus remiamasi, tęsiant Husoviano gyvenimo ir kūrybos tyrinėjimo darbą.

Tačiau naujas tyrinėjimas, nežiūrint gautų rezultatų, vis dėlto yra reikalingas. Tam yra keletas priežasčių. Pirmiausia, nuo didesnių ir specialesnių darbų, apibendrinančių tyrinėjimo gautuosius rezultatus, praėjo jau ilgas, daugiau kaip pusšimčio metų laiko tarpas. Visų pirma čia turiu galvoje Pelczaro knygą. Todėl jau reikalingas apibendrinimas viso to, kas yra žinoma ir naujai atidengta apie Husovianą tyrinėjimuose iki šių dienų. Yra reikalinga kai kuriuos teiginius naujai persvarstyti, taip pat pridėti ir savuosius tyrinėjimo rezultatus.

<...>

Trečia, beveik visi specialūs tyrinėjimai buvo atlikti nelietuvių. Savo darbuose, kaip tai yra natūralu ir suprantama, jie ieškojo Husoviano kūryboje atspindžių, susijusių su jų tautos

[12] *Odrodzenie w Polsce*, t. 4: Historia literatury, red. Jerzy Ziomek, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956.

[13] Nadolski B., „Poezja polsko-łacińska w dobie Odrodzenia", in: *Odrodzenie w Polsce*, t. 4, s. 178.

[14] Górski K., „Miejsce Hussowczyka i Szymonowica w poezji polsko-łacińskiej", in: *Odrodzenie w Polsce*, t. 4, s. 239.

[15] Sakavičius V., „Nicolaus Hussovianus, kaipo pirmasis lietuvių humanistas", in: *Lietuvių tauta*, 1923, kn. 3, d. 2, p. 464–466.

[16] *Lietuvių literatūros istorija*, p. 92–93; *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, p. 469–475.

istoriniu gyvenimu. Jie negalėjo savo tyrinėjimuose atskleisti to, kas domina mūsų respublikos skaitytoją, siekianti per literatūros kūrinius pažinti savo liaudies gyvenimo ir kultūros istoriją. Tuo tikslu bus apsistota daugiau ties poema apie taurą, nes kaip tik ji geriausiai patenkina šį siekimą.

Kartu Husovianas yra vienas iš tokių poetų, kurio kūryba domina ne vieną tautą. Joje atsispindi ta istorinė tikrovė, kurioje valstybiniais politiniais bei kultūriniais ryšiais buvo susijusi Lietuva su Baltarusija, Ukraina, Lenkija. Tyrinėjimas ir turi parodyti tų tautų istorinį bendradarbiavimą ir draugystę.

Šiame tyrinėjime bus stengiamasi pagrindinį dėmesį sutelkti ties poezijos meniniais klausimais (gamtos ir žmonių paveikslai, pačių paveikslų kūrimo būdas, kompozicija, kalba ir eilėdara). Tačiau prieš tai trumpai susipažinkime su poeto biografija.

II. Dėl Mikalojaus Husoviano biografijos

Apie Mikalojaus Husoviano gyvenimą mes žinome labai maža. Šiuo atžvilgiu jis yra dalininkas to likimo, kuris ištiko daugelį ano meto rašytojų. XVI a. pirmos pusės apsišvietusi visuomenė dar nesirūpino, kad poeto gyvenimo momentai, kaip svarbus pačios kūrybos paaiškinimas, būtų išsaugoti ateinančioms kartoms. Lietuvos feodalinio gyvenimo sąlygomis dar plačiai gyvavo Viduramžių pažiūra, neigianti poeto asmenybę. Tuo atžvilgiu Husoviano biografija yra gerokai skirtinga nuo mums žinomos Petro Roizijaus biografijos ir kuri gana plačiai atsispindi paties rašytojo poezijoje. Bet Husoviano atveju taip nėra. Todėl nežinoma tiksliau nei kada jis gimė, nei kada jis mirė. Tik apytikriai mes sprendžiame apie kai kuriuos Husoviano gyvenimo duomenis iš keleto žmonių, gyvenusių nedaug vėliau negu pats poetas, pasisakymų apie jį. Pelczaras minėto leidinio įžangoje iš tokių žmonių, žinojusių daugiau ar mažiau apie Husoviano gyvenimą, pirmiausia mini lenkų mokslininką Janą Danielių Janockį. Janockis savo raštuose išskaičiuoja rašytojo poetinius darbus, o jį patį apibūdina tokiais žodžiais: „jaunuolis neturtingas ir vargšas, tačiau puikiai išsilavinęs geruose moksluose ir gražiai pasiruošęs poezijai" (*iuvenis pauper et aerumnosus, bonis autem litteris apprime eruditus et poetica facultate pulchre instructus*).

Šita Janockio charakteristika ir sudaro pagrindą kitiems ano meto žmonių liudijimams apie Husoviano asmenį. Beveik tais pačiais žodžiais ir, matyt, remdamasis Janockiu, apibūdina poetą Juszyńskis. Nauja jis pridėjo tik tiek, kad pacitavo Husoviano laiško, adresuoto karalienei Bonai, pradžią, iš kur buvo matyti, kad rašytojas buvo Romoje drauge su Lietuvos ir Lenkijos atstovu prie popiežiaus Erazmu Vitelijumi. Maža ką prie Janockio liudijimo teprideda ir mokslininkas Michałas Wiszniewskis. Jis tvirtina (neteisingai), kad Husovianas esąs kilęs iš Krokuvos srities. Ketvirtas mokslininkas, Michałas Sobieszczańskis, paminėjo Husovianą tik tiek, kad iškėlė faktą, jog jis anksti mirė[17].

Dėl to, kad bendraamžiai žmonės mažai žino apie Husoviano gyvenimą, reikia laikyti teisingu Janockio nurodymą, jog jis buvo žemos kilmės, neturtingas žmogus. Jis, matyt, nėjo kokių nors aukštesnių valstybinių pareigų, neturėjo tokių materialinių išteklių, kurie būtų leidę jam prasimušti iš savo meto žmonių ir palikti platesnių raštiškų žinių apie save vėlesniems amžiams. Jis, visai galimas daiktas, savo veiklą ir poetinį talentą paskyrė tarnybai kito asmens, kurio garsas ir šlovė savo šešėliu pridengė Husoviano asmeninį gyvenimą.

[17] Plg. Pelczar I., *op. cit.*, p. VIII.

Tai patvirtina ir tie duomenys, kuriuos jis pateikia apie save savo kūryboje. Husovianas poemoje apie taurą pasakoja, kad jo tėvas buvęs paprastas medžiotojas. Medžioklės amato jis pats gerai išmokęs iš savo tėvo.

Tėvas išmokė mane žvėrių landynes iššvalgyti,
Vaikščioti tylutėliu, kuo atsargiausiu žingsniu;
Ten jis išmokė mane slaptingus vėjus pažinti,
Kad nepajustų žvėris pinklių uosle ar klausa;
Spiginant speigui žvarbiam, jis vertė mane prakaituoti,
Kraudamas ietis sunkias tąsyk ant mano pečių,
Džiugino mano akis žudynėm, o klausą lojimais.
Kai ima kristi lokiai ar atkaklieji šernai,
Kai prisipildo tinklai pilni čia stirnaičių baikščiųjų
Ir įvairius žvėrelius smaugia čia kilpos tvirtai,
Ar kai žaibuoja ugnis ir šūviai drebina dangų
Ir kai nuo švino šratų kūnai parkrinta staiga;
Likusius vejas toliau raitieji ir eikliosios ietys,
Žvėrys tada mirdami žemę suvilgo krauju.
Kai taip vyko tada ir miškas didžiulis aidėjo,
Aš prilygau dažnai žygiais savaisiais draugams:
Arkliu tikėdams, plaukiau per Dnepro giliąją vagą,
Jeigu žvėris nuo manęs jąja mėgino pasprukt:
Aš ne dėl to taip dariau, kad nevengčiau baisiųjų pavojų,
Bet kad medžioklėj tokioj gėda draugams nusileist;
Daugel baisumų šiurpių Lietuvoj, kai medžiojau, patyriau,
Nors nebuvau šioj srity aš neįgudęs anksčiau.
(T 121–142)

Šitas laikas, kai jis mokėsi iš savo tėvo visokių medžioklės gudrybių, kai jis sėmė jos malonumus, buvęs ilgas ir sunkus. Toji jo dalia buvusi kieta, kaip jis sako (sunki manojo amžiaus dalia; T 118). Būdinga, kad kaip tik dėl to, kad jis iškentėjo tiek daug šiurpių dalykų Lietuvos medžioklėse ir pasiekė šiame dalyke nemažo įgudimo, jis jaučiasi galįs netgi pasididžiuoti prieš savo skaitytojus, negalinčius pasigirti tokia gyvenimo patirtimi. Jis yra įsitikinęs, kad kaip tik ši sunki jo gyvenimo praktika, jo medžioklės „mokykla“ suteiks ir jo poemai įtikinamumą (T 31–46).

Dėl to, kad Husovianas buvo kilęs iš šitokios aplinkos ir neturtingas, kad jis yra „plebėjas“, netenka abejoti nuoširdumu ir tų jo žodžių, kuriuos jis vėliau parašė karalienei Bonai dedikaciniame laiške: „aš su didžiausia širdgėla regiu, ir tuo daroma žala valstybei, kad didžiai gabūs vyrai yra paniekinti ir negali iškilti dėl savo namų išteklių menkumo“[18]. Husovianas čia kalba apie kitus neturtingus, bet gabius jaunuolius. Bet tai, atrodo, tinka ir jam pačiam. Ir jis pats, būdamas paprasto medžiotojo sūnus, negalėjo sukaupti savo rankose tiek turtų, kad galėtų be kitų malonės ir globos iškilti to meto visuomenėje, užtat galėtų užimti žymesnę vietą joje. XVI a. sąlygomis Lietuvoje ir Lenkijoje didžiausios materialinės gėrybės buvo sukauptos didžiojo kunigaikščio bei karaliaus, taip pat nedidelio skaičiaus kitų stambių feodalų dvaruose. Dėl to šie dvarai galėjo sutraukti aplink save ir kultūros veikėjus, nes tik jie galėjo sudaryti sąlygas kultūrai vystytis, aprūpindami kultūros veikėjus minimaliomis pragyvenimo priemonėmis, leisdami jų kūrybinės veiklos produkciją. Kaip tik to Husovianas vėliau prašė karaliaus dvaro.

[18] *Video nam cum maximo meo dolore et profecto cum quodam damno reipublicae fecundissima pectora iacere neglectui et se propter angustiam rei familiaris proferre non posse* (Hussoviensis N., „Ad Serenissimam Principem et Dominam D. Bonam Dei gratia Reginam Poloniae Magnum Ducem Lithuaniae, Russiae Prussiaque etc. Dominam“, in: *Nicolai Hussoviani carmina*, p. 5).

Neseniai cituotos Husoviano poemos apie taurą eilutės apytikriai nurodo ir tą vietą, iš kur Husovianas buvo kilęs ir kur praleido savo jaunystę, kai jis su tėvu ir draugais dalyvavo medžioklėse. Tos vietos buvo netoli Dnepro (Borysthenis). Jis sako plaukiojęs su žirgu po Dneprą („plaukiau per Dnepro giliąją vagą"; T 137), kai reikėdavo vytis bėgantį nuo jo medžiojamą žvėrį. Šiuo atžvilgiu pasako kai ką ir jo pavardė „Husovianas".

Savo raštuose jis save vadina ne visai vienodai. Kai kur jis vartoja formą „Hussovianus". Taip yra poemoje apie taurą (pvz., T 476). Karalienei Bonai adresuotame dedikaciniame laiške, kuris yra pridėtas prie tos pačios poemos, jis save vadina „Hussoviensis". Knygelėje „Aurelijaus Lipo kalba apie Viešpaties kančią" jis vartoja formą „Ussovius". Tas pats vardas yra ir minėtoje „Rubricelėje". Kaip liudija Pelczaras, buvusioje Ossolińskių bibliotekoje prie numerio 2304, kuriuo buvusi pažymėta Andrzejaus Krzyckio poezija, jo pavardė yra rašoma „Nicolaus Hussovius". Vėlesniais amžiais kai kieno jis buvo vadinamas dar ir „Hussovitanus".

Atidžiau pažvelgę į šias įvairias pavardės formas, matome, kad jos tarp savęs maža kuo skiriasi. Nėra abejonės, kad poetas jas bus gavęs iš savo kilimo vietos. Šita aplinkybė paskatino mokslininkus paieškoti tokios vietos, kuri savo pavadinimu daugiau ar mažiau atitiktų minimą pavardę. Pelczaras nurodė[19], kad toji vieta, kuri davė pavardę poemos apie taurą autoriui, yra buvusios Galicijos, dabar Ukrainos teritorijoje buvęs miestelis „Hussovas". Istorijos dokumentuose jis minimas dar 1443 m. ir buvęs žinomas kaip sena vokiečių kolonija ir kaip prekybinis vietos centras. Kaip tik iš šios vietos galėjęs būti kilęs Husovianas. Toji nuomonė vyravo tarp mokslininkų gana ilgai.

Tačiau šis aiškinimas yra jau atmestas, nes jis visiškai nesutampa su tais duomenimis, kuriuos poetas pateikia apie save kūriniuose: jo kilimo vieta turėjo būti, kaip matėme, kur nors arti Dnepro, tuo tarpu Pelczaro minimas miestelis yra toli nuo šios upės. Dėl to galima suprasti, kodėl kai kurie mokslininkai Husoviano gimimo vietos klausimą dar laiko neišspręstu[20]. Šitai paskatino dar kartą peržiūrėti visas tas vietoves, kurios daugiau ar mažiau yra liečiamos Husoviano poezijoje ir kurios gali paaiškinti jo biografinius momentus ir pavardę.

Atrodo, kad kaip tik yra tokia vietovė, kurios pavadinimas gali visiškai paaiškinti poeto pavardės atsiradimą, taip pat gerai dera su kitais jo biografiniais duomenimis. Tai yra kaimas „Usova" ant Pripetės upės kairiojo kranto[21], maždaug prie sienos tarp dabartinės Baltarusijos ir Ukrainos.

Husovianas yra miškų poetas. Tai yra susiję su gimimo vieta. XVI a. tos vietovės buvo labai miškingos, turtingos įvairiausiais žvėrimis, medumi ir vašku, upės pilnos žuvų. Tai viliojo gyventojus ir skatino plėsti medžioklės ir miškų ūkį bei žvejybą. Apie tai liudija ne tik istoriniai dokumentai, bet ir pats Husovianas, taip pat ir kiti to meto rašytojai, pvz., Mykolas Lietuvis[22].

Miško vertę tose vietovėse kėlė ne tik tos gėrybės, kurios glūdėjo juose, bet ir kitos aplinkybės. Kaip yra žinoma iš istorijos, tas vietas kartais žiauriai nuniokodavo totoriai. 1399 m. čia siautėjo Užvolgio totoriai, vadovaujami Timur-Kutluko, 1416 m. – Edigėjaus. Tuo metu, kai gyveno Husoviano tėvas, kurio medžioklės mokyklą išėjo jaunasis Mikalojus, Kijevą ir šias vietoves labai nunaikino Krymo chanas Mengli Girėjus (1482 m.). Užpuolimų metu žmonės slėpdavosi miškuose. Taip buvo ir paskutiniojo užpuolimo metu, ir tik gerokai vėliau žmonės išdrįso grįžti į savo senąsias vietoves. Visos šios aplinkybės irgi didino miško vertę, nes jis buvo

[19] Pelezar I., *op. cit.*, p. IX.

[20] Plg. Nadolski B., *op. cit.*, s. 178.

[21] Plg. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. Bronisław Chlebowski, Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1892, s. 841; s.v. Usowa.

[22] Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 60–65, sk. IX.

tų vietovių žmonių ne tik maitintojas, bet ir saugotojas bei gynėjas nuo priešų. Todėl visai nenuostabu, kodėl poetas savo kūryboje, kaip matysime, tiek daug dėmesio skirs miškui, jo reikšmei ir jo asmeniniam, ir LDK gyvenimui.

Tarp rašytojo pavardės „Hussovianus" ir vietovės pavadinimo „Usova" nėra jokio prieštaravimo, nors lotyniška forma ir truputį skiriasi, nes prasideda priebalsiu „H". Visuotinai yra žinoma, kad lotynų kalboje šis priebalsis daugelyje žodžių būdavo nepastovus, pvz., *humor – umor, humerus – umerus* ir kt. Pats poetas tai irgi aiškiai žino, nes, kaip ką tik matėme, kai kur savo pavardę jis pradeda be priebalsio „H": „Ussovius". Šia prasme pastaroji jo pavardė yra artimesnė jo kilimo vietos pavadinimui, tačiau pirmoji forma yra „lotyniškesnė", ką irgi labai vertino to meto humanistinės kultūros darbuotojai.

Iš pateiktų duomenų apytikriai galima spręsti ir apie poeto gimimo metus. Matėme, kad Janockis Husovianą vadina jaunuoliu. Šitą pasakymą, atrodo, reikia taip suprasti, kad poetas jaunas buvo tuo metu, kai buvo išleista jo kūryba, kai jis bent kiek pagarsėjo ir atkreipė į save kitų dėmesį. Tai galėjo būti ne kurie kiti, o 1521–1525 m. Jei sakysime, kad jam tuo metu buvo 30 metų, tai jis turėjo būti gimęs apie 1495 m.

Tačiau iš visko atrodo, kad Husovianas buvo gimęs bent kiek anksčiau. Pvz., poemoje apie taurą jis pasakoja, kokiu būdu didžiojo kunigaikščio Vytauto pasiųsti jaunuoliai pagavo ir atvedė gyvą ir nesužeistą taurą savo valdovui. Prie šių eilučių jis prideda pastabą apie tai, kad jis manęs, jog tai negali būti įvykdoma, jei neverstų tikėti tuo sėniai, kurie tai atsimena:

> Prisipažinti turiu, jog vargiai aš tuo patikėčiau,
> Jeigu neverstų tikėt seniai, man perdavę tai.
> *(T 777–778)*

Jei Husovianas girdėjo apie tuos įvykius iš lūpų senųjų žmonių, kurie visa tai, Vytautui esant Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, buvo matę savo akimis, tai tie sėniai turėjo būti gimę apie 1410 m., o apie 1490–1500 m., būdami jau aštuoniasdešimties–devyniasdešimties metų, papasakoti jaunam Husovianui. Jei sutiksime, kad jis tuo metu buvo apie penkiolikos metų, išeitų, kad jis gimė apie 1475–1485 m.

Prie šito apytikrio poeto gimimo metų apskaičiavimo reikia pridėti ir tai, kad jis 1521 m., kai parašė poemą apie taurą, skundžiasi dėl nenaudingai Lietuvos miškuose praleisto laiko, kuris turėjo būti skirtas mokymuisi. Todėl dabar jis turįs gaudyti tokį laiką didelėmis pastangomis, įvairiais būdais spęsti jam tinklus:

> Kur aš praleidau tuomet niekada negrąžinamą laiką.
> Vengiau mokslo tada, nekenčiau jo iš tiesų,
> Siekiu jo gi dabar aš visom net širdies, proto galiom,
> Gaudau nūnai jį visur – spendžiu tinklus įvairius.
> Užkampy aš nelindžiu, bet stropiai laiką medžioju,
> Kurs nuo mokslų manų buvo pagrobtas seniau.
> *(T 95–100)*

Šitie žodžiai rodo, kad Husovianas tuo metu negalėjo būti visai jaunas, bet maždaug apie 35–40 metų amžiaus. Kitaip nebūtų pagrindo jo skundui dėl praleisto laiko medžioklėse ir nebuvimo sąlygų ir laiko mokytis. Tad išeina, kad Husovianas bus gimęs ne vėliau kaip 1485 m. Taip nustatė jau Pelczaras, ir šią nuomonę reikia laikyti panašia į tiesą.

Tam tikrą problemą kelia ir Husoviano tautybės klausimas. Poemoje apie taurą jis save vadina „lenku"; jis, nors ir nesilygindamas su romėnų rašytojais, vis dėlto jaučiasi esąs tikras šiaurės miškuose būdamas lenkų rašytojas:

Nūn aš į šiaurės miškus, neprilygdams romėnų poetams,
Bet pasiklioves menu, būdamas lenkas, einu.
(*T 119–120*)

Basanavičius, kaip matėme, poetą laiko lietuviu. Ką tik pateikti duomenys apie kilimo vietą rodo, kad rašytojas yra kilęs iš rusiškų LDK žemių, t.y. jis savo tautybe turi būti *ruthenus* – rusas. Kaip išaiškinti šiuos nesutapimus?

Vis dėlto, turint prieš akis to meto istorinę tikrovę, tasai prieštaravimas neatrodo esąs labai didelis. Pirmiausia išsiaiškinkime tai, kodėl jis vadina save lenku.

Husovianas, kaip tai matysime vėliau, savo poemą skyrė pirmiausia Italijos skaitytojui. Jis ją ir pradėjo rašyti Italijoje. O Italijoje, kaip tai matyti iš universitetų imatrikuliacijos aktų, į „Poloni" sąvoką ir universitetinę „naciją" įėjo ne tik lenkai, bet ir daugelis Rytų ir net Vidurio Europos studentų. Paprastai italų universitetų studentai būdavo skirstomi į dvi dideles grupes, būtent į „citramontani", t.y. studentai iš kraštų, kurie yra šiapus Alpių, žiūrint iš Italijos pusės, ir „ultramontani", t.y. studentai iš kraštų, esančių šiaurinėje nuo Alpių pusėje. Pastarųjų studentų tarpe buvo ir *natio Polona* šalia kitų nacijų kaip *Germana, Bohema, Ungara, Provintialis, Burgunda, Anglica, Ultramarina*. Panašus tautybių pasiskirstymas buvo ir Prahos universitete, taip pat ir vokiečių universitetuose. Tik XVI a. viduryje vokiečių universitetai pradėjo iš „lenkų nacijos" išskirti kitas tautas, kaip *prutheni* – prūsai, *lithuani* – lietuviai, *rutheni* – rusai ir kt.[23]

Tad pasivadinimas „lenku" Italijos kultūrinėmis sąlygomis XVI a. pradžioje neturi sprendžiamos reikšmės nustatyti tikrai Husoviano tautybei. Iš tikrųjų jis buvo plačia prasme „lietuvis", kaip LDK pavaldinys. Kad tikrai jis galėjo laikyti save tokiu valstybine prasme lietuviu, rodo tie gyventojų surašinėjimai, kurie buvo atlikti XIX a. viduryje (1865 m.) jo gyvenamose vietovėse Radomyslio apskrityje: čia dar tada lietuviais užsirašė 32 252 žmonės, t.y. apie ketvirtadalį visų tos vietos gyventojų[24]. Tačiau mūsų supratimu jis yra arba baltarusis, arba ukrainietis.

Kad Husovianas iš LDK rusiškų žemių buvo kilęs, rodo iš dalies ir tai, kad jis moka rusų kalbą, yra susipažinęs su raštais šia kalba, be to, tuo didžiuojasi. Jis giriasi skaitęs daug senų rusiškų knygų, parašytų graikiškomis raidėmis, kuriomis tinkamai buvę sutvarkyti tėvų garsai ir kurias ši tauta seniai jau pritaikiusi savo reikalams:

Daug aš dalykų senų esu skaitęs iš rusiškų knygų, –
Jųjų kalba reiškiama graikų raidyno ženklais...
Šioji tauta juos kadai saviems reikalams panaudojo
Ir susiejo pati puikiai prabočių garsus.
(*T 73–76*)

Pelczaras spėja[25] Husovianą be rusų kalbos mokėjus ir lietuvių kalbą. Tą pačią išvadą, žinoma, reikia daryti ir iš Basanavičiaus pastabos. Tiesioginių argumentų tam teiginiui pagrįsti ar iš jo kūrybos, ar iš kur kitur nėra. Apie tai spręsti galima tik netiesiogiai ir, žinoma, netikrai.

Savo poemoje apie šv. Hiacintą (H 239 ir t.) jis pasakoja, kad Lietuvoje žmonės garbiną žalčius ir aukoją aukas medžiams; jie metą vaisius į upes ir taip garbiną dievą, kurį jie regį bežaidžiantį vandens sukriais verpetais: vandens sūkuriai ir bangos dusliai, bet grėsmingai kalba žmonėms, kad taip parodytų, jog jų tikėjimas juo nėra tuščias ir nepagrįstas... Kaip krikščionis jis visa tai laiko kvailystėmis.

[23] Plg. Lappo J., *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 1, d. 1: Tyrinėjimas, Kaunas: Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė, 1934, p. 55.

[24] Plg. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, t. 9, Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1888, s. 431; s.v. Radomyśl.

[25] Pelczar I., *op. cit.*, p. XII.

Kaltinimas, metamas lietuviams, ypač žemaičiams, dėl senosios religijos liekanų buvo pasidaręs tuo metu standartiniu ir iš svetimtaučių, ir net iš lietuvių krikščionių pusės. Apie pagonystės liekanas Lietuvoje pasakoja Siegmundas von Herbersteinas savo veikale *Rerum Moscovitarum commentarii*[26], taip pat Aleksandras Gvagninis, Giulio Ruggiero, Venecijos legatas Luigi Lippomano. Ir pats Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas viename laiške Samueliui Maciejowskiui rašo: „Šioje mūsų Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje esti naujas krikščionių tikėjimo diegimas, nes anapus Vilniaus miesto, pirmiausia Žemaitijoje (nutylėkime kitus paklydimus) tamsi nemokyta liaudis kaip dievus garbina miškus, ąžuolus, liepas, upes, akmenis, galiausiai gyvates ir jiems viešai ir namie aukoja skerdžiamąsias ir deginamąsias aukas"[27]. Šiuos žodžius aiškiai primena ir žinomas Martyno Mažvydo pamokymas pamesti „kaukus, žemėpačius, laukosargus ir visas velnuvas deives". Šiuos visus kaltinimus ypač palaikė Vokiečių ordinas, siekęs jais pridengti plėšikiškus žygius į Lietuvą. Lenkų feodalai bei jų dvasiškija tuo naudodavosi besistengdami plėsti savo įtaką LDK. Taip tie kaltinimai nusistovėjo, jų formulavimas sustabarėjo, ir niekas nepasistengdavo įžvelgti šioje senojoje religijoje kokios nors gyvos, konkrečios bei gyvenimiškos prasmės. Tai padarė tik Mykolas Lietuvis ir kiti ankstesni ar vėlesni romėniškos lietuvių legendos propaguotojai, senąją lietuvių religiją laikydami vienu iš argumentų pagrįsti legendai apie itališką lietuvių kilmę. Norą įžvelgti ir rasti tam tikrą konkrečią prasmę senosios lietuvių religijos reiškiniuose randame minėtuose Husoviano žodžiuose. Jis jau neatmeta tos religijos kaip tokios, kuri nėra verta svarstymo, bet mato joje gamtos įasmeninimo pradus. Todėl jis, nors jos ir nepripažindamas, jai vis dėlto suteikia tam tikrą egzistencijos pagrindą. Visa tai rodo, kad Husovianas apie šią religiją girdėjo ne iš šalies, bet pats buvo susipažinęs su ja ir savo patirtus betarpiškus įspūdžius perdavė skaitytojui. Vadinasi, visai galimas daiktas, kad jis kada nors artimiau bendravo su etnografinės Lietuvos gyventojais ir todėl galėjo mokėti lietuvių kalbą. O bendrauti su lietuviškai kalbančiais žmonėmis jam teko tada, kai jis atvyko į Vilnių, kuriame tuo metu lietuvių kalba buvo plačiai vartojama valstybiniams, privatiems ir bažnyčios reikalams.

Buvo linkstama manyti, kad Husoviano kelias iš tėviškės miškų toliau ėjo per Krokuvą. Tačiau Pelczaras nustatė[28], kad jis nėra palikęs jokių pėdsakų Krokuvos mokyklose. Jo pavardės ten niekur nerasta. Žinant tą faktą, kad jis mokėjo rusišką raštą, reikia manyti, kad ir tolimesni jo gyvenimo momentai yra susiję su LDK vietovėmis, su Vilniumi ir jo kultūriniu gyvenimu. Visai yra įtikima, kad patekti į Vilnių jam padėjo kaip tik jo pamėgta medžioklė ir didelis įgudimas joje, kuriuo jis ne kartą giriasi savo poemoje. Poemoje apie taurą jis mini vieną atsitikimą, kuris įvyko medžiojant Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui, kai vos nežuvo kunigaikštienė su savo palydovėmis. Jis tai perduoda lyg savo regėtą faktą: visą tą aukštą įtaisymą, kuriame sėdėjo kunigaikštienė su kilmingomis moterimis ir mergelėmis, vos nenugriovęs vienas sužeistas tauras, trenkdamas kakta į paaukštinimą laikiusį stulpą. Taigi jis pats galėjo dalyvauti tokiose medžioklėse ir visai galimas daiktas, kad jis, kaip geras ir prityręs medžiotojas, galėjo atkreipti į

[26] Herberstein S., *Rerum Moscoviticarum commentarij*, Basileae: Ex officina Oporiniana, 1571, p. 113.

[27] „Sigismundus Augustus Samueli Maciejowski, 1547 Mai 24, Vilnae", in: Appendix. Epistolae et acta quae vitam et res gestas Hosii illustrant, in: *Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarii Episcopi Varmiensis (1504–1579) et qae ad eum scriptae sunt EPISTOLAE tum etiam eius ORATIONES LEGATIONES*, editionem curaverunt Franciscus Hipler & Vincentius Zakrzewski, t. 1: 1525–1550, Praemittuntur vita Hosii auctore Stanislao Rescio et Hosii opera iuvenilia, accedunt autem epistolae et acta, quae vitam et res gestas Hosii illustrant, Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis. Typis Vlad. Lud. Anczyc et Comp., 1879, p. 429: *Nova fidei christianae plantatio est in hoc M. Ducatu nostro Lithuaniae: nam extra urbem Vilnensem, potissimum vero in Samagitia, ut ceteras superstitiones taceamus, plebs rudis et inculta silvas, quercus, tilias, flumina, lapides denique serpentes pro diis colit eisque publice ac privatim victimas et holocaustas offert.*

[28] Pelczar I., *op. cit.*, p. XII.

save kunigaikščio ar jo dvariškių dėmesį ir taip patekti į dvarą kaip tarnautojas – *venator* (medžiotojas). Dar reikia atkreipti dėmesį į tai, kad medžioklė buvo viena iš beveik būtinų kunigaikščių ir karalių pramogų ir todėl medžiotojai turėjo ten nemažą reikšmę, ne mažesnę negu menininkai ar poetai.

<...>

Poema apie taurą liudija, kad Husovianas, būdamas kunigaikščio dvare ir vis nenutraukdamas ryšių su medžiokle, turėjo galimybių mokytis. Jei mes patikėsime tuo, ką jis rašo apie save, pasakodamas apie bailaus jaunikaičio Lauryno mirtį vien nuo tauro žvilgsnio, tai jis jau tokių medžioklių metu reiškėsi kaip poetas: jis to jaunuolio kape įrašęs lotynišką eilėraštį, klausiantį, ką padarytų tauro ragai, jei jaunuolis žuvo tik nuo akių žvilgsnio:

> Jeigu neklystu tik aš, – menu, padaryta tai mano, –
> Ant jojo kapo tada įrašas buvo toksai:
> „Ką padarytų ragai? Čia žuvo Laurynas, pamatęs
> [Taurą] iš tolo tiktai; jis ir palaidotas čia".
> *(T 579–582)*

Dar reikia atkreipti dėmesį į žodžius „jeigu neklystu tik aš". Vadinasi, Husovianas poetu jautėsi ir rašinėjo dar savo jaunystės metais, kad poemos apie taurą parašymo metu prisimena tai kaip gana senos praeities faktą.

Mokytis Vilniuje Husoviano gyvenimo metu jau buvo susidariusios tam tikros sąlygos. Mokykla Vilniuje jau buvo XV a. viduryje, Kazimiero Jogailaičio valdymo metu. Jų daugiau buvo įsteigta XVI a. pradžioje, kai pagyvėjo kultūrinis gyveninas ir sustiprėjo ideologinė kova tarp Katalikų Bažnyčios religinės doktrinos ir naujų humanistinių tendencijų. Žygimantas Senasis XVI a. pradžioje steigė mokyklas prie parapinių bažnyčių ir skyrė lėšų išlaikyti mokytojui, norėdamas „tenai padidinti Dievo garbinimą [...], taip pat prastiems žmonėms suteikti naudingą mokslą"[29]. Be to, ir pats kunigaikščio dvaras, jo kanceliarija buvo tam tikra mokykla[30].

Apskritai valdovo dvaras to meto Lietuvoje buvo svarbiausias kultūros centras. Lietuvos–Lenkijos karaliaus dvaro sąlygomis Husovianas savo tolimesnį gyvenimo likimą susiejo su gana žymiu to meto politikos ir kultūros veikėju – Erazmu Vitelijumi (Cioleku).

Erazmas Vitelijus buvo gimęs apie 1474 m., o mirė 1522 m. Kilmė jo, kaip Husoviano, buvo žema. Kai kas spėlioja, kad jis – kunigo sūnus, bet nustatyta, kad iš smulkių Krokuvos miesto gyventojų. Jo tėvas buvo vyninės laikytojas. Mokėsi Krokuvos akademijoje, kurią baigė 1491 m. magistro laipsniu. Tais pačiais metais tapo jaunesniuoju Krokuvos akademijos profesoriumi. Politinę karjerą jis padarė labai greitai, nes jau 1493 m. paskiriamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro sekretoriumi Vilniuje. Aleksandro dėmesį Vitelijus atkreipęs ir įgijęs palankumą tik dėl to, kad puikiai grojęs gitara ir apskritai buvęs gabus muzikai. Vėliau jam jo priešai (o jų jis turėjo nemaža) nuolat tai prikišdavo. Bet atvykimą į Lietuvą iš dalies reikia paaiškinti pažintimi ir draugyste su lietuvių studentais, kurie mokėsi Krokuvoje, pvz., su Albertu Taboru ir kt. 1501 m. pradžioje Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras pasiuntė jį į Romą pas popiežių Aleksandrą VI pranešti, kad LDK esanti paklusni popiežiui ir prisidėsianti prie antiturkiškos kampanijos. Romoje Vitelijus vedė pasitarimus ir dėl katalikiškos propagandos tarp LDK gyventojų stačiatikių. Ši jo veikla yra susijusi su visuotinio Florencijos Susirinkimo

[29] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: Feodalinis laikotarpis, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 164.

[30] Yra duomenų kalbėti net apie XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios Vilniaus humanistų būrelį, kurį sudarė nemažas skaičius vietinių ir atvykusių mokytų žmonių.

nutarimais dėl unijos tarp Stačiatikių ir Katalikų Bažnyčių. XV a. pabaigoje, nors apskritai ir nesėkmingai, pagal šio Susirinkimo nutarimus buvo dedamos pastangos LDK stačiatikių tikėjimo gyventojus priversti priimti uniją su Katalikų Bažnyčia. Šios unijos klausimas pasidarė dar ryškesnis, kai politiniais motyvais Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras vedė Maskvos didžiojo kunigaiščio Ivano III dukterį Eleną. Yra visai galimas daiktas, kad ir Husovianas Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro sąlygomis ir Vitelijaus aplinkoje pasidarė „unitu". Vitelijus tuo metu išrūpino Vilniaus katalikų bažnyčioms ir kapitulai privilegiją ekskomunikuoti bei bausti jai nepaklūstančius asmenis. Tai vėliau suvaidino neigiamą vaidmenį Vilniaus miesto vystymuisi, nes sutvirtino Katalikų Bažnyčios jurisdikciją, iš kitos pusės, susilpnino Vilniaus miestiečių teises ir savivaldą. Vitelijus ten pasitarnavo LDK tuo, kad supažindino Italijos žmones su tokia tolima šiaurės šalimi, kokia buvo tuo metu Lietuva. Tai matyti iš 1501 m. kalbos popiežiui, kur jis tarp kitko sako: „Lietuviai šneka savo kalba. Bet kadangi rusai (rutėnai) gyvena beveik pusėje kunigaikštystės, tai jie dažniau vartoja gudų kalbą, nes ji malonesnė ir lengvesnė"[31].

Sakydamas „beveik pusėje kunigaikštystės", matyt, jis supranta, kad lietuvių gyventojų skaičius yra didesnis, nes teritorijos atžvilgiu etnografinė Lietuva sudarė daug mažesnę visos LDK dalį.

Grįžęs atgal Vitelijus Aleksandrą jau rado sėdintį karaliaus soste. Karaliaus remiamas, jis buvo paskirtas Krokuvos kanauninku, nors tam labai priešinosi bažnytinė valdžia, savo nesutikimą motyvuodama Vitelijaus žema kilme. Todėl, kad palengvintų karjerą, jis, remdamasis savo liudytojais, pasiskelbė esąs šlėkta. Karalius tai patvirtino. Paskui jis buvo paskirtas Polocko vyskupu.

1504 m. Vitelijus vėl išvyko į Romą pas popiežių Julijų II. Jam buvo pavesta vesti reikalus dėl Vokiečių ordino, kuris nenorėjo vykdyti Torūnės (1466) sutarties įsipareigojimų Lietuvos–Lenkijos atžvilgiu. Čia Vitelijus išgavo iš popiežiaus įsakymą, kad didysis magistras nedelsdamas nusilenktų Aleksandrui, nors pati sutartis nebuvo patvirtinta. Be to, jis išgavo lengvatą nemokėti devynerius metus Romos kurijai kasmetinių mokesčių – *annuatos*, prieš kuriuos vis labiau protestavo platieji liaudies sluoksniai, ypač miestiečiai (ir Vilniaus).

Žygimanto Senojo valdymo metu Vitelijus buvo karaliaus pasiuntiniu Mazovijoje ir prie Vokiečių ordino magistro Albrechto. Jis labai uoliai rėmė karaliaus santuoką su italų kunigaikštyte Bona. 1518 m. jis buvo pasiųstas į Augsburgo Susirinkimą. Čia jis karaliaus vardu ragino visus rengtis karui su turkais, taip pat toliau skundė Vokiečių ordiną. Tuo pačiu metu jis ieškojo būdų sutaikyti Maskvos Didžiąją Kunigaištystę su LDK. Iš šio Susirinkimo jis trečią kartą nuvyko į Romą. Jam buvo pavesta toliau tęsti tuos reikalus, kuriuos buvo pradėjęs Augsburge, būtent vesti propagandą už karą prieš turkus ir išreikalauti, kad pagaliau būtų priverstas Vokiečių ordinas paklusti karaliui. Bet svarbiausi buvo kryžiuočių ir Maskvos reikalai. Šias visas keliones mini Husovianas šiomis eilutėmis:

Ad tres pontificum fuit hac orator in urbe
Cum quartum coeptum Parca resolvit opus.
Sextus Alexander primus fuit, ultimus horum
Adrianus, medii Julius atque Leo.
(CM 6)

[31] „Oratio Erasmi Vitelii praepositi Vilnensis", in: Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2: Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572, Romae: Typis Vaticanis, 1861, p. 278: [*Lituani*] *Linguam propriam observant. Verum quia Rutheni medium fere ducatum incolunt, illorum loquela, dum gracilis et facilior sit, utuntur communius.*

Vitelijus pasireiškė daugiausia kaip aktyvus Lietuvos–Lenkijos valstybės užsienio politikos gyvenimo veikėjas, visų pirma Vakaruose. Jis savo veikla ir siekimais yra glaudžiai susijęs su valdančiais feodaliniais sluoksniais ir yra atlikęs jų ir karaliaus daug įvairių pavedimų. Kartu jis neužmiršo ir savęs, išgaudamas ir sau nemaža privilegijų. Jis siekė netgi kardinolo skrybėlės. Tokie žygiai sukėlė bažnyčios didikų pavydą ir pyktį ir net karaliaus Žygimanto Senojo protestą. Dėl susidariusios nepalankios jam atmosferos tėvynėje, jis negrįžo namo ir paskutinius savo gyvenimo metus praleido Romoje. Apie tai taip pat rašo Husovianas specialiai tam skirtose eilėse (*Carm. min.* 1: *In patria grandes esse inimicitias*). Romoje ir Italijoje jam nelabai sekėsi. Nepalankus jam buvo imperatorius Karolis V ir net lenkas Janas Łaskis. Nevyko Maskvos reikalai.

Apskritai visa jo veikla rodo jį buvus gabų žmogų ne tik muzikoje, bet ir kitose srityse. Paprastai to meto Italijoje pasiuntiniui būdavo keliami tokie reikalavimai: protingumas, iškalbingumas, ištikimumas ir gyvumas[32]. Šie reikalavimai, matyt, derėjo jame. Vitelijus savo gyvenime buvo aiškus itališko humanizmo šalininkas ir sekėjas. Tai, žinoma, skatino ta aplinkybė, kad jo politinė veikla kaip Lietuvos–Lenkijos atstovo prie popiežiaus buvo susijusi pirmiausia su šiuo kraštu. Būdamas Romoje, kaip ir daugelis humanistų, jis surinko nemažą biblioteką. Jo namuose nuolat svečiuodavosi to meto humanistai, rašytojai, mokslininkai. Jis pats buvo gerai apsiskaitęs ir išsilavinęs, puikiai kalbėjo lotyniškai, sugebėdamas auditoriją sujaudinti iki ašarų. Kalba, kurią jis pasakė Romoje, visų humanistiškai nusiteikusių buvo sutikta labai palankiai. Jis pats yra žinomas kaip mokslų ir menų mecenatas, nes teikdavo globą ir materialinę paramą rašytojams, mokslininkams. Kaip tikras humanistas jis mėgo prabangą, gerą gyvenimą, valdžią, titulus ir garbę, tuo sukeldamas saviškių pavydą ir pyktį. Dėl to didesnį pasisekimą jis turėjo svetimšalių negu saviškių tarpe. Jo sekretorius buvo ispanas teisininkas Garsijas Kvadras, kryžiuočių reikalų vadovas prie Žygimanto Senojo. Saviškiai feodalai ir bažnytiniai didikai nemėgo jo ne tik dėl jo žemos kilmės, bet taip pat juos gąsdino ir didelis jo persiėmimas pasaulietiniu humanizmu, taip pat konkurencijos bažnytinės hierarchijos viršūnėse baimė. Vyskupas Andrzejus Krzyckis todėl prikaišiojo jam „sardanapališkus papročius“ ir norą gauti kardinolo skrybėlę, kad, būdamas žemos kilmės, keliauja į Romą su didžiausia prabanga ir apsisupęs daugybe tarnų. Yra išlikę keletas jo kalbų, pasakytų Augsburge ir Romoje, ir laiškų[33].

Taigi su šiuo politikos bei kultūros veikėju Erazmu Vitelijumi nuo Vilniaus meto glaudžiai savo gyvenimą susiejo Husovianas. 1518–1522 m. laikotarpiu su juo Husovianas jau vyksta į Romą kaip pasiuntinybės narys Vitelijaus vadovybėje. Nors, kaip matyti, pirmųjų vaidmenų pasiuntinybėje jis nevaidino, tačiau galėjo užimti ne paskutinę vietą. Pasiuntinybės reikalams jis galėjo būti panaudotas dėl to, kad buvo išsilavinęs žmogus, be to, ir kai kuriuo poetiniu talentu apdovanotas. Humanistinėje aplinkoje tai buvo nemaža teigiamybė. Jis mokėjo rusų ir lotynų kalbą. Todėl, galima manyti, jis šioje pasiuntinybėje atliko lyg sekretoriaus LDK reikalams pareigas. Atrodo, kad ne atsitiktinai jam teko išbandyti savo poetinius sugebėjimus poezijoje apie lietuvišką taurą srityje, nors Vitelijus turėjo savo ratelyje ir kitų mokytų žmonių.

Neaišku, kada Husovianas susipažino su Vitelijumi. Kadangi poetas mini, kad Romoje jis anksčiau nebuvo buvęs ir pirmą kartą ten nuvykęs paskutiniosios Vitelijaus pasiuntinybės metu (T 1), reikia manyti, kad artimesnių ryšių iki to meto tarp jų nebuvo. Husovianas turbūt iki tol buvo karaliaus dvaro tarnautojas, ėjo medžiotojo pareigas. Į tai rodo Husoviano pasisakymas,

[32] Буркгардтъ Я., *Культура Италіи въ эпоху Возрожденія*, т. 1, переводъ С. Брилианта съ 8-го изданія, переработаннаго Людвигомъ Гейгеромъ , С.-Петербургъ: Книгоиздательство М. Пирожкова, 1904, с. 415.

[33] Plačiau plg. Lukas S., *Erazm Ciołek*, Warszawa, 1878; Pociecha W., „Ciołek Erazm“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, s. 81–82.

kad iki patekdamas į Vitelijaus ratelį jis intensyviau nesimokęs. Tik Vitelijaus ratelyje būdamas, jis visa širdimi pamėgęs anksčiau nekenčiamo mokslinimosi. Tik dabar jis „įvairiais būdais spendžiąs jam tinklus" (plg. T 98). Matyt, kad karaliaus dvaro aplinkoje Husovianas kaip išsilavinęs ir gabus vyras atkreipė Vitelijaus dėmesį, ir jis jį paėmė į savo pasiuntinybės ir būrelio narių skaičių. O galimas daiktas, kad į Vitelijaus pasiuntinybę jis pateko drauge su Lietuvos maršalka Petru Bohušu, kuris irgi toje pačioje pasiuntinybėje buvo nuvykęs į Romą. Vitelijaus būrelyje iškilti Husovianui, esančiam žemos kilmės, buvo lengviau negu kur kitur, nes ir pats jo globėjas, kaip matėme, buvo žemos kilmės. Be to, tam turėjo reikšmės, kad Vitelijus buvo uolus humanistas, o humanistai į feodalinių luomų santykius žiūrėjo jau gerokai laisviau, o kai kada net priešiškai. Savo raštuose Husovianas ne vienoje vietoje pabrėžia, kad Vitelijus jam padaręs daug gera. Už tai jis jaučiasi esąs dėkingas savo globėjui ir nepraleidžia progos atsidėkoti (T 25). Laiške karalienei Bonai jis save vadina tiesiog Vitelijaus namiškiu – *familiaris*.

Reikia manyti, kad Vitelijaus aplinkoje, jo būrelyje Husovianas nepradėjo savo mokymosi iš pradžių, o tik gerokai papildė savo išsimokslinimą bei pasiruošimą poezijai. Apskritai humanistiniai rateliai tuo metu ėjo ir mokyklos funkcijas. Čia būdavo skaitomi ir nagrinėjami antikinių poetų kūriniai, taip pat ir savų narių kūryba. Todėl neretas atvejis, kad humanistinės kultūros judėjimas labiau remdavosi tais rateliais negu aukštosiomis mokyklomis. Kaip ryškus pavyzdys yra Krokuvos akademija, XV a. antroje pusėje ir XVI a. pradžioje, nežiūrint kai kurių pasaulietinių elementų sustiprėjimo, vis dar tebegyvenusi Viduramžiais. Antikinių autorių skaitymas ir aiškinimas vyko čia daugiausia Viduramžių dvasia. Todėl klasikinės mūzos, kaip sakoma, apsigyveno už akademijos sienų. Uoliausi humanistai savo idėjas propagavo ne iš akademijos katedrų, o privačiomis paskaitomis ir būrelių veikla. Taip buvo su Pilypo Kalimacho ketvirties amžiaus veikla (1470–1496), kuri sujungė pavienes humanizmo apraiškas į vieną bendrą kultūrinį judėjimą, ir su trumpa, bet vaisinga Conrado Celtiso veikla (1488–1490). Kaip Kalimacho, taip ir Celtiso veiklos pagrindą sudarė ne tik aukštosios dvaro sferos, o ir į šį kultūrinį judėjimą įsijungę ir praturtėję miestiečiai. Taigi tokiuose būreliuose buvo aiškinami senovės autoriai kaip gražaus stiliaus pavyzdžiai. Be humanistinės poezijos, iki šiol šiuose kraštuose nežinomos, jie plačiai domisi epistolografija ir iškalba. Tos veiklos dėka Krokuvoje pasirodo eilėdaros, epistolografijos, iškalbos vadovėlių. Ta vadovėlinė veikla, skirta sukurti taisyklingą ir puošnią lotynų kalbą, dar su didesniu intensyvumu yra tęsiama XVI a. pradžioje. Tuo atžvilgiu niekuo nenusileidžia Vilniaus humanistinis ratelis.

Husovianui nebūtinai reikėjo stoti į kokią nors mokyklą, kad ten galėtų įgyti tam tikrą išsimokslinimą. Dar su didesniu sėkmingumu to meto sąlygomis jis galėjo to pasiekti humanistiniuose rateliuose tiek Vilniuje, tiek Krokuvoje, taip pat ir Italijoje, kur jis praleido palyginti netrumpą savo gyvenimo laikotarpį (ketverius metus). Atsižvelgiant į tai, kad jo globėjas Vitelijus buvo ypatingas italų humanizmo gerbėjas, reikia laukti, kad poemos apie taurą autorių tam tikru atžvilgiu bus paveikusi ir italų humanistinių būrelių dvasia.

XVI a. italų grožinė literatūra, kaip ir viso to meto humanistinio pasaulio literatūra ir kultūra, didžiausia savo dalimi buvo irgi dvaro poezija. Kultūriniai rateliai paprastai būdavo prie karalių, kunigaikščių, tironų ir kitų turtingų ir įtakingų žmonių dvarų, nes tik jie turėdavo galimybių ir išteklių padengti gausias išlaidas, kurios buvo susijusios su ratelių išlaikymu ir kultūrinio darbo vystymu. Kultūrinis mecenavimas tam tikru atžvilgiu buvo pažangus reiškinys palyginus su Viduramžių kultūros padėtimi, nes ji sudarė poetui sąlygas kūrybiniam darbui. Bet iš kitos pusės šitokia priklausomybė nuo tam tikro asmens, žinoma, negalėjo nesuteikti tam tikro antspaudo to meto literatūrai. Ta prasme poezija turėjo būti priklausoma nuo dvaro ir valdovo. Mecenatas ir dvaro aplinka priversdavo poetą atsisakyti savo asmeninių pažiūrų ir siekimų ir prisiderinti

prie mecenato asmeninio gyvenimo ir siekimų. Todėl didžiosios Matteo Maria Boiardo ir Ludovico Ariosto poemos vaizduoja kaip tik dvaro visuomenę ir jos mąstymo bei jausmų pobūdį. Mums šiuo atžvilgiu yra įdomus Baldassare Castiglione su savo poema „Dvariškis" (*Cortegiano*), pavaizduojančia tą visuomeninę aplinką, kurioje augo ir vystėsi to meto literatūra. Čia jis menine forma išdėsto savo pažiūras ir reikalavimus dvariškiui ir dvaro damai. Kaip Vitelijus ir Husovianas, Castiglione buvo pasiuntinys iš garsiojo Urbino, žymaus humanizmo centro ir Raffaelo Santi tėviškės, prie popiežiaus Leono X dvaro, kur jis užmezgė ryšius su žymiausiais to meto rašytojais ir menininkais, tarp jų ir su tėvynainiu Raffaelo Santi. Jo poemos pasisekimas dvaro visuomenės tarpe rodo, kad jis išreiškė jos bendruosius siekimus.

Pasak jo, tikrąjį dvariškio meną ir profesiją turi sudaryti karo menas. Tą meną jis turi būti įsisąvinęs tobulai. Be to, jis turi būti prityręs visokiuose riterių pratimuose, jodinėjimuose, todėl negali jam būti paslaptis turnyrų papročiai ir taisyklės. Jis turi sugebėti dalyvauti bulių rungtynėse, medžioklėje. Štai proga Husovianui pasigirti tuo, kad jam teko kovoti savo medžioklėse net su tauru. <...> Lavindamas savo kūną, dvariškis turi auklėti savo dvasią. Dvariškis – tai žmogus, sugebąs tokiu pačiu meniškumu kaip kardą valdyti ir plunksną. Jis turėjo mokėti lotynų, graikų kalbas, skaityti antikinius poetus bei istorikus. Be to, ir jis pats lavinosi rašyti eiles ar prozos kūrinius lotynų ar liaudies kalba. Visa tai irgi būdinga Husovianui. <...>

Husovianui tiko ir reikalavimas įsigyti valdovo palankumą tam, kad paskui dvariškis galėtų pasakyti jam tiesą. Visos tos tobulybės jojimo mene, ginklo valdyme, muzikoje, poezijoje, meilės pašnekiuose turi būti lyg tos gėlės, kuriomis jis papuošia sunkų ir vargingą valdovo kelią. Dvariškiai turi būti įsisavinę meną auklėti valdovą, turi sugebėti patarti jam, net vadovauti. Taip literatūrai keliami didaktiniai tikslai.

Castiglione's dvariškio paveikslas, kaip ir jis pats tai tvirtina, yra hiperbolizuotas ir netikras. Jis pavaizduoja tokį dvariškį, koks turi būti jo ir jo meto dvaro visuomenės supratimu. Tai dvariškio idealas, ir retas buvo žmogus, kuris prie jo priartėjo[34]. Vargu ar tuos visus menus buvo įsisavinęs ir Husovianas, gyvendamas Vitelijaus dvare. Be to, yra žinoma, kad Vitelijaus auklėtiniai klausydavo Romoje žymių mokslininkų paskaitų. Jas organizavo Vitelijaus dvaras[35].

Mums svarbiausia pastebėti, kai svarstome poemą apie lietuvišką taurą ir visų pirma literatūrinę jos reikšmę, bendrą to meto požiūrį į literatūrą ir į jai skiriamą vietą visuomeniniame gyvenime, kad paskui būtų aiškesni Husoviano poezijos klausimai: temos pasirinkimas, santykis su savo poetine kūryba, santykis su skaitytojais ir pan. Husovianas irgi turėjo pajusti atmosferą, kuri vyravo to meto valdovų ir žymių žmonių dvaruose. Kad taip buvo, įsitikinsime vėliau, kai nagrinėsime poemą.

Husovianas savo mecenato palankia globa naudojosi tik iki 1522 m., nes tų metų rugsėjo mėnesį Erazmas Vitelijus mirė. Greitai mirė ir popiežius Leonas X, humanizmo dvasios persiėmęs daugiau pasaulietinis negu bažnytinis valdovas, didelis poezijos ir meno gerbėjas. Leono X įpėdinis Adrijonas VI pasirodė esąs priešingybė – didelis poezijos ir poetų priešas ir, kaip Ispanijos katalikas, aiškus inkvizicijos šalininkas. Todėl Husovianas, kaip ir daugelis kitų poetų, buvo priverstas palikti Romą ir 1523 m. grįžti į tėvynę.

[34] Plg. Гаспари А., *История итальянской литературы*, т. 2: Итальянская литература эпохи возрождения, переводъ К. Бальмонта, Москва: Издание К. Солдатенкова, 1897, с. 401.

[35] „Hozjusza Żywot Tomickiego (XI. 1535)", in: *Humanizm i Reformacja w Polsce*, Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1927, s. 167: *Alebat etiam complures tum pueros tum adolescentes, in studiis litterarum in Italia quattuor, quinque, plures interdum, nonnunquam pauciores adolescentes. Quae res magnae fuit Italis admirationi, quod unus Episcopus tot in Italia adolescentibus sumptus suppeditaret.*

Kur Husovianas apsistojo pirmiausia, yra nežinoma. Tik tiek galima pasakyti, kad jis susirado sau naują globėją – vyskupą Stanisławą Karnkowskį, irgi buvusį karaliaus sekretorių. Husovianas pripažįsta save jo tarnu ir jo globą vertinąs daugiau už karalių ir kunigaikščių palankumą (plg. CM 7). Tačiau poetas jau niekur nerado tokios globos, kokią patyrė iš Vitelijaus pusės, kaip rodo laiškas Karnkowskiui iš Pultusko (1531), tie santykiai su naujuoju globėju buvo šalti, nes poetas susilaukė priekaištų, kad laiškų nerašąs. Skaitome, kad jis kenčia skurdą ir vargą. Jis yra ir ligos prirakintas prie lovos. Bet ir tokioje padėtyje jis nemeta literatūrinio darbo. Eilėraštyje, skirtame poemos apie šv. Hiacintą skaitytojui, jis save lygina su totorių belaisviu, kuris dainomis lengvina savo vergiją. Savo poezijai dabar jis skiriąs uždavinį lengvinti savos vergijos pančius, kuriuos uždėjo sunki liga.

Jis dar anksčiau dėjo pastangų išleisti poemą apie taurą. Tuo reikalu kreipiasi į karaliaus dvarą, ieškodamas karalienės Bonos sekretoriaus Ludovico Alphijaus, italo, abiejų teisių daktaro ir karaliaus sekretoriaus taip pat italo – Karolio Antano Bononiečio paramos. Alphijų Husovianas prašo pirma perskaityti jo poemą, o „Jeigu nerasi joje, kas ausį valdovės užgautų", teeinanti ši knyga kaip dovana jai. Karaliaus Žygimanto sekretorių Bononietį jis vadina savo „senu draugu" (*vetus sodalis*) ir prašo jį, „jei jo likimas jį neatbaidąs", pristatyti karaliui. Jam skundžiasi jis sunkia savo liga.

Karalienės dvaras palankiai pažiūrėjo į jo poemą, kuri, kaip jau žinome, buvo išleista tais pačiais metais (1523). Matyt, kad jos pagrindinė tendencija derėjo su Bonos politiniais siekiais.

Jau sunkiai sirgdamas, 1524 m. jis parašė poemą apie turkų pergalę, o kitais metais ir poemėlę apie šv. Hiacintą. Nuo 1525 iki 1533 m. apie Husovianą nėra jokių žinių. Jis yra visai užmirštas. Todėl kai kurie tyrinėtojai buvo manę, kad Husovianas mirė 1525 ar kitais metais. Tačiau toji nuomonė pasirodė esanti neteisinga, nes žinomi jo eilėraščiai dar iš 1533 m. Tai patvirtina ir minėtas, Ludwiko Ćwiklińskio rastas Peterburge iki to meto nežinomas, laiškas, rašytas 1531 m. vasario 11 d. Iš jo matyti, kad Husovianas vis palaikė santykius su Karnkowskiu, nors jie, atrodo, buvo šalti. Husovianas jame teisinasi, kodėl jis jam nerašąs laiškų, skundžiasi, kad sveikata nepasitaisiusi. Ligos nuobodulį, rašo jis, kiek galįs, lengvinąs mokslais, visuomet ką nors rašydamas ar skaitydamas, kad, netarnaujant kojoms, netinginiautų galva. Iš čia matyti, kad poetas vis rašo ir šiuo metu. Tai duoda pagrindą (be anksčiau minėtų argumentų) manyti, kad jis yra parašęs daugiau, negu yra žinoma, tik, galimas daiktas, ta jo kūryba nebuvo išspausdinta. Šis laiškas parodo, kur Husovianas gyveno paskutiniais savo gyvenimo metais, būtent Pultuske.

Tiksliai nėra žinoma kada mirė Husovianas, tačiau dėl to, kad po 1533 m. apie jį nėra daugiau jokių žinių ir baigiasi jo kūryba, reikia manyti, kad jis tais metais yra miręs.

Apskritai, baigiant biografinių duomenų svarstymą, reikia atkreipti dėmesį į pagrindinius Husoviano gyvenimo momentus, turėjusius ryškesnę sąsają su jo poetine kūryba. Pirmas iš tokių monentų yra tas, kad Husovianas buvo žemos kilmės ir neturtingas. Todėl jis negalėjo įsigyti bent kiek labiau nepriklausomos padėties, kuri būtų padariusi labiau savarankišką jo poetinę kūrybą. Priešingai, jis turėjo ieškoti didžiūnų ir turtingų žmonių paramos ir globos. Savaime suprantama, kad Husovianas savo kūryba artimai turėjo priklausyti nuo savo globėjų visuomeninių bei politinių siekimų.

Antras momentas – Husovianas yra praėjęs savo gyvenime sudėtingą ir įvairų kelią. Pradėjęs veiklą nuo paprasto Lietuvos miškų medžiotojo, jis iškilo iki aukštų politinių sferų, atliekančių, nors ir mažai savarankiškai, bet vis dėlto svarbius valstybinius reikalus. Husoviano veikla, aplinkybėms taip susiklosčius, yra susijusi su Lietuvos–Lenkijos valstybės politika Vakarų Europoje. Šiuo atžvilgiu jis skiriasi nuo Mykolo Lietuvio, kurio raštai atspindi tą LDK valstybinę politiką Rytuose.

Pagaliau trečias momentas, kurį mums reikia iškelti Husoviano gyvenime, yra tai, kad jo biografijoje pastebimi du ryškūs ir skirtingi laikotarpiai, sudarą kitas sąlygas literatūriniam darbui. Pirmas jo gyvenimo laikotarpis yra iki 1522 m., kai jis buvo Vitelijaus būrelyje. Tada Husovianas turėjo galimybę dalyvauti politikos bei kultūros gyvenime. Tuo metu jis turėjo progos susipažinti ir dalyvauti humanistiniame judėjime jo tėvynėje – Italijoje, kur, kaip matėme, vyko intensyvus kultūrinis gyvenimas. Antru savo gyvenimo periodu viso to Husovianas jau nebeturi. Nuo 1523 m. iki mirties poetas yra žmonių atstumtas, jį persekioja nesėkmės, nors jis ir dėjo pastangų užimti bent kiek patogesnę vietą to meto visuomenėje, pagerinti sunkią materialinę padėtį. Be to, ilga ir neišgydoma liga nors ir nepalaužė jo dvasios, labai sunkino jo gyvenimą ir darbą. Taigi tie du skirtingi gyvenimo periodai turėjo atsiliepti ir jo poetinei kūrybai. Laimingai pasitaikė, kad poemą apie taurą, kurioje plačiau negu kitoje jo literatūrinės veiklos dalyje atsispindi XVI a. pradžios Lietuvos gyvenimas, jis parašė pirmu laikotarpiu. Tai daro jo kūrybą, ypač šią poemą juo labiau vertą patyrinėti ir lietuvių literatūros mokslo darbuotojams.

III. Poema apie taurą

1. Tauro vaizdas

Kaip pačios poemos pavadinimas rodo, Lietuvos gamtos vaizduose pirmą ir svarbiausią vietą tarp miško vaizdų pagal rašytojo sumanymą turi užimti tauro vaizdas. Iš tikrųjų tauro vaizdas yra visos poemos kompozicijos centre ir apie jį, kaip apie kokią ašį, sukasi visi kiti gamtos ir žmonių paveikslai. Tai, kad Lietuvos miškų žvėris iškyla į pirmą planą, sadaro Mikalojaus Husoviano kūrybos savitumą, į kurį jau iš pradžių turime atkreipti dėmesį.

Mes gerai žinome, kad literatūros kūriniai, kaip ir visi meno kūriniai, pirmiausia stengiasi pavaizduoti žmogų. Skaitytojams yra įdomiausias dalykas pačių žmonių gyvenimas ir visa tai, kas liečia žmogų. Taigi šiuo atveju didžiausią susidomėjimą besinaudojantiems menu kelia ne gamta ir ne visuomenė, o tie žmogiški santykiai, kurie kyla rašytojui su gamta ir visuomene. Toji tiesa yra žinoma jau seniai (Aristotelis), tai patvirtina ir literatūrinė praktika amžių bėgyje: pagrindinis literatūros objektas visada yra žmogus, žmonės ir jų gyveninas. Todėl su vieno ar kito rašytojo pavarde mūsų sąmonėje visada yra susiję vieni ar kiti jo sukurti paveikslai arba jo išreikštas lyrinis herojus. Per tuos žmones jis supažindina mus su savo meto visuomeniniais dėsningumais ir įvairiomis supančios gamtos apraiškomis. Tuo rašytojas padeda ugdyti žmonių charakterius, nes tokia literatūra parodo, koks turi būti žmogus ir kokių elgesio normų jis turi laikytis.

Nuo siekimo per poetinę kūrybą pažinti žmogų ir visuomenę mus negali nukreipti ir Husoviano poema apie Lietuvos miškų žvėrį – taurą. Iš tikrųjų teiginio, kad žmogus yra pagrindinis literatūrinės kūrybos objektas, nė kiek neneigia, jei kartais rašytojas tiesioginiu vaizdavimo objektu pasirenka gamtą ir jos atskirus reiškinius. Ir tokiu atveju literatūros kūriniuose pagrindinis vaizdavimo objektas vis tiek lieka žmogus. Iš tikrųjų tik santykyje su žmogumi rašytojai gali sukurti gamtos vaizdus, gyvūnų paveikslus bei daiktų aprašymus. Gyvūnų paveikslai ir kiti gamtos vaizdai tikrame literatūros kūrinyje pavaizduoja ne vien tik tuos gamtos reiškinius (tai irgi domina skaitytoją), bet, svarbiausia, nušviečia jausmus ir iškelia mintis, kurias sukėlė rašytojui šie reiškiniai. Taip vaizduojami gyvūnai bei daiktai meno kūrinyje yra tam tikru atžvilgiu sužmoginami. Šiuo atžvilgiu menininkas skiriasi nuo mokslininko. Mokslininkas studijuoja gyvūnus specialioms mokslinėms problemoms išspręsti ir įvairiems praktiniams žmonių poreikiams patenkinti, o menininkas vaizduoja ir tyrinėja juos, siekdamas išreikšti savo pažiūras į

gyveniną ir parodyti, kaip, jo manymu, reikia gyventi. Gamtoje ir vaizduojamuose gyvūnuose rašytojui svarbu tik tai, kas panašu į žmogų ir kas primena jį. Todėl dažnai gyvuliai ir kiti gamtos reiškiniai būna tik žmogiškų bruožų ir ypatybių reiškėjai. Per žmogų jie tampa meno dalykais.

Štai to žmogiško elemento, išreikšto rašytojo jausmais ir mintimis, reikės mums paieškoti ir Husoviano poemoje apie lietuviškąjį taurą. Maža to, žmogaus vaidmuo meno kūrinyje nesiriboja tuo, kad jis yra pagrindinis vaizdavimo objektas. Žmogus čia yra ir pagrindinis vertintojas ir aktyvusis pradas. Menas rašytojo, kaip ir kiekvieno kito ideologinio veikėjo, rankose yra priemonė pakeisti gyvenimą taip, kaip jis mano, koks turi būti gražus ir geras gyvenimas. Kaip sako Karlas Marxas „žmogus visur moka pritaikyti dalykui atitinkamą matą; užtat žmogus formuoja materiją ir pagal grožio dėsnius“[36]. Kūrimas pagal grožio dėsnius mene ir reiškia, kad rašytojas vaizduojamąjį objektą – žmogų – pateikia, susiedamas jį su savo grožio ir idealo supratimu bei pažiūromis ir verčia skaitytoją vienaip ar kitaip bendrauti su jo pavaizduotu gyvenimu ir žmonėmis. Tik dabar, kai literatūros bei meno objektas pereina per rašytojo jausmus ir protą, kai jis yra įvertintas jo idealų ir grožio požiūriu, tik tada yra sukuriamas literatūros kūrinio pagrindas, jo turinys. Vadinasi, kūrinio pagrindą sudaro vaizduojamų reiškinių objektyvusis elementas (žmonės) ir rašytojo (taip pat žmogaus) subjektyvusis elementas. Taip literatūra, kaip ir visas menas, yra lyg „dvigubai žmogiškas“ dalykas (turint prieš akis tai, kad menas visų pirma vaizduoja žmogų).

Taigi Husoviano tauro vaizde reikės stebėti ne tik statišką žmogų, bet ir veikiantį bei vertinantį savo gyvenimo reiškinius žmogų, tam tikros minčių ir jausmų tendencijos nešėją. Kadangi rašytojas, suprantama, gyveno neatsiskyręs nuo kitų žmonių (biografijos duomenų tyrinėjimas, kaip matėme, rodo aiškų jo priklausomumą nuo tam tikros visuomenės dalies), poemoje apie taurą reikės atskleisti ir tas bendrąsias visuomenines tendencijas, kurios buvo užvaldžiusios ano meto visuomenės mintis ir jausmus. Tad Husoviano literatūrinės kūrybos pagrindą bei turinį, taip pat šio tyrinėjimo pagrindinį siekimą sudarys noras, pasinaudojant poeto pateiktais vaizdais, atskleisti ir parodyti, kaip jis įsisąmonino ir kaip visuomeninių idealų šviesoje pavaizdavo savo meto žmogų ir žmonių visuomenę.

Šiuos uždavinius turėdami prieš akis, pirmiausia susipažinkime su poeto nupieštu tauro varzdu. Visų pirma poetas, kaip buvo žadėjęs jau pavadinime, mus supažindina su tauro išvaizda:

Šitas siaubingas žvėris, Lietuvos miškų išaugintas,
Toks neregėtas ūgiu, tau pasirodys savu:
Jeigu, netekęs jėgų, jis mirdamas galvą nulenkia,
Jo tarpuragėj net gali trys vyrai susėst.
Sprandas jo mums iš tiesų toks didelis dar neatrodys,
Jeigu palyginsim jį mes su kitais jo nariais.
Styri baisiausia barzda gaurais plačiai išdraikytais,
Akys, pasruvę krauju, žėri siaubingu rūsčiu.
Karčiai, nuo sprando žemyn nutįsę, vėduojas ant menčių,
Dengia jie kaktą, kelius, driekias visa krūtine.
Jeigu daiktus didžius palyginsim mes su mažaisiais,
Tąsyk medžiotojų mums žodžiai šie tiks įprasti:
Visas lyg mūsų ožys gaurais iš priekio apaugęs,
Nors jo kūno nariai jautį tuoj primena mums.
Jo tamsi spalva – juoda ir kartu parudavus;
Tarsi geltonai juoda būtų iš jų abiejų.
(T 51–66)

[36] *К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве*, т. 1, составил Михаил Лифшиц, Москва: Государственное издательство „Искусство“, 1957, с. 158.

Husovianas pareiškia nesutinkąs su kai kuriais anktesniais rašytojais, kurie tauro išvaizdą pavaizdavo kitaip ir dėl to neteisingai. Jie išvedą jo plačiuosius ragus iš nosies ir priskirią jam didžiulę ir baidyklišką lūpą. Toks tauras bus jų, o ne jo. Apie tokį taurą nerašančios jo perskaitytos rusiškos, taip pat ir lotyniškos knygos. Apie karčiuotąjį taurą rašęs romėnų rašytojas Plinijus Vyresnysis. Šį rašytoją paskaityti esą verta kiekvienam, kuris nori susipažinti, kaip atrodo tauras ir visų žiauriausias stumbras. Tačiau senųjų rašytojų pasakojimą apie tauro dydį ir išvaizdą Husovianas laiko vis dėlto nepakankamais. Tik vidurinių amžių rašytojas Paulius Diakonas savo „Lombardijos istorijoje" pateikiąs teisingas žinias apie jo kailį, kuris esąs toks didelis, kad jame galį miegoti penkiolika vyrų. Vis dėlto teisingai papasakoti apie tauro išvaizdą galįs tik jis. Jam tą teisę suteikianti ilga jo medžioklės patirtis. Kaip tik dėl to skaitytojas miške ilgai gyvenusio vyro žodžius tepuoląs atsargiai.

Toliau Husovianas supažindina skaitytoją su žiauria tauro prigimtimi bei būdu. Nors jis esąs pikčiausias už visus žvėris, tačiau žmones puoląs tik pakiršintas. Tai žvėris nepaprastai atsargus, akylas ir ausylas, bet, jei nežvilgės ginklai, žmogus galės ramiai sau keliauti: tiek jis esąs ramus ir taiką mėgstąs. Poetas su šiltu jausmu pasakoja apie mažuosius tauriukus, suteikdamas jiems žmogiškų ypatybių:

Žaidžia [tauriukai] linksmi ir tėvams daug sukelia baimės,
Jeigu nuliuoksi toliau jie, kiek laisviau siausdami.
Jie jau užgimę tokie: visur savo motiną seka –
Įkandin jos pėdomis, ką tik beveiktų jinai:
Tai šokdami per pušis, nugriuvusias čia pat ant tako,
Tai lenktyniaut eidami vietoj lygioj tarp savęs;
Jie per plačiuosius griovius, pakelėj pasitaikančius, šoka,
Taipgi per kliūtis didžias braunas mažučiais ragais;
Savo švelnius kūnelius nuolatiniais žaidimais mankština,
O pailsėti nors kiek leidžia jie sau gan retai.
(T 167–176)

Nuolatiniu ir įtemptu žaidimu jie pasiruošią darbams, kurių suaugęs tauras esąs tiesiog godus, o sunkenybėms pakelti labai pakantrus. Husovianas aprašo ir taurų išdidžius kovų žaidimus, kuriuos jie atlieka pagal savo įprotį. Nuostabiu būdu jie švenčią rudens metu kasmet grąžinamą aistringą Veneros laikotarpį. Tada dangus plačiai suskambąs ir prisipildąs jų maurojimo, o drebulys sukrečiąs tvirtąsias žemių gilumas. Anot Husoviano, tie, kurie girdėję visa tai, pasakoją, kad tas garsas pralenkiąs gražiausią trimitų balsą ir garsus kanklių, padirgintų gabiausio kanklininko.

Poetui esą nežinoma, kaip ilgai gyvenąs tauras. Iš raštų jis sužinojęs, kad vienas taurų kaimenės valdovas gyvenęs du šimtus metų. Jo žili karčiai spindėję kaktoje. Be to, kad prabėgąs laikas galėtų būti mažiau apgaudinėjamas, jis, kaip koks senas išminčius, neturėjęs akių šviesos, kurios jis netekęs kovoje. Bet jis dėl to abejojąs ir nelaikąs tikru dalyku.

Čia Husovianas vėl grįžta prie savo teiginio, apibrėžiančio jo kūrybinius principus: jo poezijos šaltinis ir pamatas yra tiesa ir jis nenuklysiąs nuo šio kelio net į antikinę literatūrą.

Toliau Husovianas pripažįsta, kad taurų tarpe veikiąs tas pats dėsnis, kaip ir žmonių gyvenime: valdovai turį išsikovoti sau teisę valdyti: „Tas turi teisę valdyt, kurs jėga ir grožiu pranašesnis". Valdžios troškimas pareikalaująs iš jos pretendentų daug kraujo. Baisūs mūšiai iš visų pusių laukią vargšus valdovus ir nesą jiems nė vienos saugaus poilsio valandos. Ir taip pasiutęs valdžios troškimas verdąs nuodingu pykčiu tol, kol nuslūgstąs dažniausiai kito mirties numaldytas. Nugalėtojas kaip atlyginimą gaunąs valdyti kaimenę, o nugalėtasis liūdnas drauge su savo žmona išeinąs ištrėmiman.

Taip baigiama pirmoji poemos dalis. Antrąją dalį (T 387–1072) Husovianas pradeda supažindindamas skaitytoją su savo krašto žmonių papročiais medžioti taurą. Žmonių papročiai nelei-

džią jį nukauti iš tolo mėtant ietis. Neleidžiama taip pat apgauti jo iš pasalų. Tik garbingai kovodami vyrai turį rodyti savo drąsą. Pagal žmonių pasakojimą, tauras net pats išeinąs iš miškų paieškoti tokio narsuolio, kuris jį galėtų nugalėti savo stipria ranka. Griežtai neneigdamas, bet ir nelaikydamas šių žmonių pasakojimų apie taurą tiesa, Husovianas išreiškia pasiryžimą (dar kartą) savo poemoje pasakoti tik tai, ką jis pats yra matęs ir patyręs, o ne tai, ką kiti išgalvoja. Husovianas mini ir tai, kad taurams, ypač patelėms, saugoti esąs griežtas kunigaikščio įsakymas, kad taip išsilaikytų šios didžiosios miškų gėrybės.

Pagal nusistovėjusį paprotį medžiotojai seka jį, suverčia iš pargriuvusių medžių plačią užtvarą arba įvilioja į senas užtvaras ir uždaro jį jose. Kaip tik čia vyrai turės susitikti su juo akis į akį ir be jokios pagalbos iš šalies. Griežti nuostatai pažymį, kas reikia daryti tokių medžioklių metu, ir įstatymo esanti skirta net bausmė nevykdantiems šių nuostatų. Vienintelis išsigelbėjimas iš čia yra paties medžiotojo ir jo žirgo vikrumas. Tai garbinga medžioklė, ir jos nevengė net kilmingieji valdovai, kad čia parodytų savo drąsą. Šie drąsūs žygiai nekenkia jų didenybei.

Poeto plunksna skriete skriejanti apdainuoti ir tuos žygius, kuriuos esąs padaręs Žygimantas Senasis miškuose. Jie esą didingi, bet dar didingesni yra tie žygiai, kuriuos jis atlikęs kovos laukuose. Taigi juos jis apdainuosiąs, jei tik jam užteksią tam jėgų ir jei likimas jam suteiksiąs bent kiek gyvenimo ramybės. Dabar jis turįs pasitenkinti papasakojęs apie vieną žvėrį.

Toliau yra pasakojama, kaip vyksta pati medžioklė. Tauras yra sužeidžiamas strėlėmis. Iš pradžių jis mėgina pabėgti, bet persekiojamas raitelių dar labiau yra sužeidžiamas, kol pagaliau neišlaiko įsiutimo ir puola savo skausmo kaltininkus, viską maišydamas ir maigydamas, kas tik pasitaiko jo kelyje. Tai baisus esąs vaizdas, kuris nevienam įvaraą stiprią baimę. Šia proga Husovianas pasakoja jau minėtą biografijos svarstyme anekdotą apie turtingą ir giminės garsios, bet bailios širdies jaunuolį Lauryną, kuris, gavęs leidimą susikauti su tauru, žuvęs iš baimės vien tik nuo įšėlusio žvėries žvilgsnio. Šiuo atveju poetas parašęs jau minėtą epitafiją. Apskritai Husovianas daug dėmesio skiria tauro žiaurumui aprašyti ir pasakoja labai smulkiai bei konkrečiai, ką padaro tauro ragai, kai jie sugriebia jam kelyje pasitaikiusį raitelį, žvėrį ir kaip žiauriai jis tada malšinąs savo kerštą ir pyktį.

Lyg norėdamas pateisinti tokią žiaurią medžioklę ir tuos pavojingus reginius, kurie būna pražūtingi daugeliui vyrų, Husovianas griebiasi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto autoriteto. Tai yra plačiausias jo poemos intarpas (T 659–826). Jį plačiau teks panagrinėti, kai bus svarstomas Vytauto paveikslas.

Po šio intarpo poetas ir toliau su tokiu pat tikslumu ir konkretumu pasakoja, kaip jaunimas vis smarkiau puola taurą, kaip vis įnirtingiau atsako į jų puolimus šis Lietuvos miškų žvėris. Pavojai tampa vis didesni tiems, kurie dalyvauja kovoje, bet jų neišvengia kartais ir tie, kurie dalyvauja šiuose įnirtinguose mūšiuose kaip žiūrovai. Husovianas mini, kad kunigaikščiui Aleksandrui medžiojant, vos nežuvusi kunigaikštienė su savo palydovėmis. Ant keturių aukštų ramsčių buvęs pakeltas sostas, ir iš čia stebėjusi kovos žaidimus kunigaikštienė su kilmingomis moterimis bei mergelėmis. Kai jaunuoliai narsiai kovoję, norėdami parodyti savo drąsą gražiosioms žiūrovėms, mergelių būryje įvairiomis liepsnomis sužibęs raudonas šilkas, nes didžiai puošnaus drabužio aukse pradėjusi žaisti saulė. Atkreipęs į tai dėmesį vienas tauras ir pasipiktinęs, kad jų žudynėmis žmonės puošią sau reginius; be to, panorėjęs išgarsinti savo jau netolimą mirtį. Todėl trenkęs kakta į sosto ramstį, išvertęs jį ir, jei visas įtaisymas nebūtų išsilaikęs antrąja puse, daug kilmingo kraujo būtų sugėrusi žemė.

Bet medžiotojai vis nesiliauja varginę žvėries tol, kol pasitaiko patogus momentas vikriu kardo smūgiu perverti jo krūtinę. Taip krintąs tvirčiausias šiaurės miškų žvėris – tauras. Bet dar ne viskas: jei tik būsią laiko, Husovianas pasižada surasti Lietuvos miškų tankmėse dar ir stumbrą, kuris panašiu būdu bus priverstas paruošti savo kaktą nemažiau žiauriai kovai.

a. Konkrečios vaizdo kūrimo aplinkybės

Tai toks bendrais bruožais yra tauro ir jo medžioklės vaizdas Mikalojaus Husoviano poemoje. Svarstydami, kas paskatino jį pasirinkti tokią temą, kuri yra nevisai įprasta literatūrinėje praktikoje, taip pat kokiam tikslui jis panaudoja šį vaizdą, mes pirmiausia turime atkreipti dėmesį į paties poeto pateiktus paaiškinimus. Paskui turėsime panagrinėti ir bendresnio pobūdžio kultūrines, politines ir ekonomines aplinkybes, daugiau ar mažiau nusvėrusias temos pasirinkimą bei paveikslo kūrimo bendrąsias tendencijas.

Poemoje apie taurą Husovianas rašo:

> Dar neseniai aš Romoj buvau ir kartą žiūrėjau
> Čia su minia didžiule jaučių žaidimų vienų.
> Kai grumtynių žiauriųjų sąmyšy jaučiai jau šėlo,
> Kūnu stabdydami ten debesis iečių aštrių,
> Ir nuo vylyčių smigių, kaskart įniršimui didėjant,
> Vyrus vikriuosius dažnai blokšdavo jie mirtinai,
> Kai aš stebėjaus, kaip jie sužvėrėję pradėdavo siausti
> Ir nuo plojimų audros, ir nuo įgytų žaizdų, –
> Man apie šiaurės girias užsiminė mano bičiuliai,
> Prašomas jų, aš ėmiau pasakot jiems atvirai.
> Daug aš kalbėjau tada apie medžiokles įvairiausias,
> Jėgą žvėrių, betgi man pakenkė toji kalba:
> Įpareigojo mane, kad viską giesmėj pakartočiau,
> Ir įsakė jie man darbą pradėti tuojau.
> *(T 1–14)*

Laiške karalienei Bonai rašytojas mini, kad tauru susidomėję ne tik draugai, su kuriais jis dalyvavo bulių rungtynėse, bet ir popiežius, kuris net paprašęs konkrečiai parodyti, koks yra tasai tauras:

> Kai buvau Romoje, šviesiausioji karaliene, popiežius Leonas X, prisimindamas kartą šiaurės medžiokles ir žvėrių didumą, didžiai gerbiamam Erazmui, Plocko vyskupui, pas jį tuomet esančiam nuo jūsų didenybės atstovui, plačia kalba nurodė, kad būtų parodytas Romoje bisonto, kurį mes vadiname tauru, šienu iškimštas pavidalas. Plockietis, tai įvykdyti pažadėjęs ir nuleidęs Vilniaus vaivadai Radvilai laišką, kad būtų gautas, kiek galima, didesnis šio gyvulio kailis, man, kadangi buvau tada jo namiškis, uždėjo pareigą parašyti bent kiek apie žvėries prigimtį ir medžioklę, norėdamas jo išvaizdą paaiškinti pontifikui ir daiktiniu būdu, ir žodžiais.[37]

Vadinasi, kaip aiškėja iš šių žodžių, Husoviano poema apie taurą patį pirmąjį impulsą ir pradžią gavo Romoje, kai poetas ten buvo drauge su Erazmu Vitelijumi, Lietuvos–Lenkijos valstybės pasiuntiniu prie popiežiaus dvaro. Be to, parašyti apie taurą skatino jį ir jo draugai, ir jo tiesioginis viršininkas Erazmas Vitelijus, ir pats popiežius. Maža to, su kokiu nekantrumu būsimi jo poezijos skaitytojai laukė pasirodant jo eilių, kad net ir laikas poemai parašyti buvęs paskirtas ir tiek trumpas, kad rašytojas turėjo skubėti. Net ir jo valia čia nieko nereiškusi: Husovianas sakosi nieko nenorėjęs rašyti apie taurą. Jis jautėsi esąs menkas poetas ir nenorėjęs apsijuokti mokytų žmonių akivaizdoje. Tačiau, nenorėdamas pasirodyti nedėkingas savo globėjui Vitelijui, jisai

[37] *Cum essem Romae, Serenissima Regina, Leo Papa X venationes arctoas et ferarum magnitudinem quodam tempore commemorans Reverendissimum Dominum Erasmum, Plocensem Episcopum, apud se tunc a Vestra Maiestate oratorem, longo verborum circuitu monuit, ut effigies bisontis, quem nos zubrum vocamus, impleta feno pelle Romae repraesentaretur. Quod Plocensis dum se facturum promisisset datis ad Raduvilonem, Vilnensem Palatinum, super pelle quam maxima huius animantis consequenda litteris, mihi, suo tunc familiari, iniunxit, ut aliquid super natura et venatione huius ferae scriberem, volens eius speciem tam re quam verbis Pontifici exhibere* (Hussovianus W., „Ad Serenissiman Principem et Dominam D. Bonam Dei gratia Reginam Poloniae", in: *Nicolai Hussoviani carmina*, p. 4–5).

buvęs „priverstas gerai išsemti sauso savo gabumo šaltinį ir atnešti auką, kurią išauginti gali tik nederlinga dirva". Tiksliau pasakyti, kada jam buvo liepta parašyti poemą apie taurą, yra sunku, bet matyti, kad jis iki popiežiaus Leono X mirties (1521) spėjo parašyti maždaug iki 827 eilutės, o gal iki 980 eilutės, kur yra baigiamas medžioklės aprašymas. Neaišku kada buvo parašyta paskutinė poemos dalis. Ji jau yra susijusi su naujuoju popiežiumi Adrijonu VI.

Tad kyla klausimas, kodėl Romoje tuo metu taip labai buvo domimasi tauru ir kodėl su tokiu nekantrumu buvo laukiama poezijos apie šį Lietuvos miškų žvėrį, ir kodėl Vitelijus, taip pat Husovianas ėmėsi skubiai patenkinti šį pageidavimą.

Suprantama, kad tauras negalėjo padėti išspręsti kokių nors bažnytinių ar kitokių klausimų. Tauras kaip „žemiška" būtybė turėjo būti susijęs su ekonominiais bei politiniais Lietuvos–Lenkijos valstybės reikalais su Italijos valstybėmis, tarp jų ir su popiežiaus valstybe. Mes turime turėti prieš akis tą faktą, kad tuo metu, kai Husovianas buvo Romoje, popiežiaus dvaras apskritai pergyveno savo „sekuliarizacijos" aukščiausią laipsnį. Popiežiai šiuo metu buvo daugiau pasaulietiniai valdovai[38]. Kaip ir kitų miestų valdovai, jie buvo glaudžiai susiję su Italijos ekonominiu bei politiniu gyvenimu. Popiežiaus dvaras buvo šiuo atžvilgiu labai stiprus ir įtakingas. Kurija buvo stambiausias bankas, turėjęs savo dispozicijoje milžiniškus pinigus, surenkamus iš savų valdų, taip pat iš viso katalikiško pasaulio įvairių „šventųjų" mokesčių bei „anuatų" formomis. Jie juos panaudodavo politiniais tikslais, kai kada kredituodami net ištisas valstybes. Daugelis Italijos miestiečių ir pirklių buvo susiję su šiuo dvaru, tarnaudami jam kaip mokesčių rinkėjai ir įvairūs tarpininkai. Apskritai Italijos miestiečių bei pirklių santykiai su popiežiaus kurija buvo gana sudėtingi ir suprantama, kad ir to meto kultūra negalėjo nepatirti kai kurios įtakos iš popiežių pusės. Daugelis humanistų, nors ir sudarydavo tam tikrą opoziciją popiežių dvasinei valdžiai, vis dėlto nenueidavo toli: puldami popiežiaus dvaro piktadarybes, jie sustodavo prie tam tikros ribos, per kurią pereiti jie laikė esant negalima. Kai kurie popiežiai yra atlikę net tam tikrą vaidmenį humanistiniame judėjime, būdami jo skleidėjais, burdami apie save rašytojus, menininkus, mokslininkus.

Vienas iš tokių popiežių buvo Leonas X, prie kurio dvaro Vitelijaus pasiuntinybėje gyveno keletą metų Husovianas. Leono X vardas dažnai siejamas su XVI a. pradžios italų meno sužydėjimu. Tai įvyko, žinoma, ne dėl to, kad Leonas X būtų buvęs vienintelis žmogus, kurio pastangoms turėjo būti dėkingas meno ir kultūros pakilimas. Atvirkščiai, šis popiežius galėjo prisidėti savo didžiuliais materialiniais ištekliais prie meno skatinimo tik dėl to, kad jis prisiderino prie bendrosios to meto visuomeninės tendencijos ir įsijungė į bendrąjį kultūrinį humanizmo judėjimą. Iš tikrųjų Leonas X visu savo elgesiu ir veikla buvo ne tiek popiežius, kiek paprasto pasaulietinio Italijos kunigaikščio pavyzdys. Jis neretai sekė kitų kunigaikščių klastinga politika. Urbino kare (1517) jis pasirodė esąs žiaurus, leidęs nuniokoti savo kareiviams visą kraštą. Susekęs suokalbį prieš savo gyvybę, jis žiauriai pasielgė su suokalbio dalyviais ir prievarta išspaudė iš jų daug pinigų. Už pinigus jis pardavinėjo ne tik valstybines vietas, bet ir kardinolų kepures, prelatūras, visokius atlaidus ir t.t.[39]

[38] Plg. Буркгардтъ Я., *op. cit.*, с. 123; *История средних веков*, т. 1, под ред. акад. Е. Косминского и чл.-кор. Акад. наук СССР С. Сказкина, Москва: Госполитиздат, 1952, с. 635.

[39] „Stanisławo Orzechowskio prašymas popiežiui Julijui III patvirtinti savo sudarytą santuoką" (*St. Orichovi: Rutheni ad Julium Tertium Pontificem Maximum Supplicatio de approbando matrimonio a se inito*), išleista drauge su „Apie celibato teisę" (*De lege coelibatus,* Basileae, 1551), apie Leoną X taip sako: „Ką galėčiau pasakyti apie Leoną X? Juk apie jį pas jus Romoje taip [kalbama]: „Gyveno kaip liūtas, mirė kaip gyvulys". Mat pasakojama, jog jis taip buvo atsidavęs epikūriškiems [malonumams], kad pagal jų pobūdį nesulauks būsimo prisikėlimo" (*Quid de Leone dicam? de quo illud etiam Romae apud vos est: „Vixit ut leo, mortuus est ut bestia". Tantum enim ille Epicureis deditus fuisse ferebatur, ut ad eorum modum futuram resurrectionem negaret*).

Leono X veiklai būdinga tai, kad jis labai didelę pajamų dalį vis dėlto skirdavo kultūros reikalams ir buvo pasidaręs žymus to meto menininkų mecenatas. Šiuo požiūriu jo pirmtakas buvo Julijus II. Pats Leonas X buvo kilęs iš Medici dvaro. Iš čia jis išsinešė polinkį menui ir tradiciją jį globoti. Šią tradiciją jis uoliai palaikė. Tai parodo ir tai, kad jis tuoj po išrinkimo popiežiumi (1513), dar nepradėjęs tikrai eiti savo pareigų, pirmiausia stengėsi apsisupti žymiais literatūros veikėjais. Pirmas jo kaip popiežiaus sprendimas buvo paskirti savo sekretoriais to meto žymius lotyniškos poezijos atstovus Pietro Bembo ir Jacopo Sadoleto. Vienu iš Leono X kultūrinių nuopelnų buvo tai, kad jis skatino ir palaikė knygų spaudą ir jų platinimą. Žinomo spaustuvininko Aldo Manuzio (1450–1515) nuopelnai knygų spausdinimo srityje nemažai priklausė nuo to, kad ir Leonas X palaikė jo darbus. Jis įkūrė Kvirinalyje specialų institutą graikų jaunuoliams. Popiežiaus kviečiamas, savo spaustuvę iš Venecijos į Romą perkėlė Zakarijas Kalierdžis. Su Medici dvaru ir su popiežių Julijaus II ir Leono X dvarais yra susijusi didžiųjų Renesanso menininkų Leonardo da Vinci ir Raffaello Santi kūryba, kuriai šie Romos valdovai leido milžiniškas lėšas.

Poezijos srityje Leonas X ypač palaikė lotyniškąją poeziją. Jis ir pats bandė savo jėgas šioje srityje, taip pat skatino nemaža poetų sukurti didesnių ar mažesnių kūrinių. Iš jų galima paminėti Girolamo Fracastoro, Marco Girolamo Vida, kurių eilės atspindi tą liūdną ir sunkų Italijos politinį gyvenimą, o, iš kitos pusės, pasididžiavimą aukštu savo meto kultūros lygiu. Pirmasis rašytojas savo poezijos knygoje „Sifilis, arba prancūziška liga“ (*Syphilis sive morbus gallicus*, 1530) apverkia tas nelaimes, kurių per trumpą laiką tiek daug užgriuvo Italiją. Italija netekusi garbės, patekusi svetimtaučių priklausomybėn, ją niokoją karai, ligos, plėšikai, potvyniai, badas. Viskas esą sunaikinta. Tačiau poetas ramina tuo, kad toji epocha esanti pasipuošusi didele garbe: ji atskleidusi kultūros neribotas platybes ir spindinčios tobulybės aukštumas. Jo metu dainuoją tokie poetai kaip Giovanni Pontano, Bembo ir tiek daug kitų, kurių vardus būsimieji laikai pastatysią šalia didžiųjų klasikų vardų. Romoje garbingai valdąs Leonas X, kuris grąžinęs mūzoms kūrybinę ramybę. Taigi kultūros aukštas lygis turįs atlyginti italams už jų sunkią politinę padėtį ir visus sunaikinimus. Panašiai kalba ir antrasis rašytojas savo veikale „Politika“, iškeldamas Romos ir Italijos reikšmę pasaulinėje kultūroje, nors likimas ir nukreipė nuo jos ginklų sėkmę.

Apskritai tai buvo literatūrinė epocha, kai Italijoje, nepaisant kai kurio susidomėjimo poezija italų kalba, su didžiausiu tobulumu buvo sekama antikiniais rašytojais, kai lotyniškoji poezija pasiekė gana aukštą taisyklingumą bei išbaigtumą. Nors ši poezija tik retais atvejais pasirodydavo tiek šviežia ir natūrali, kokia buvo Pontano kūryba, tačiau Roma tuo metu tapo garsi tuo, kad ji surinko žymiausius to meto lotyniškuosius poetus. Čia šypsojosi jiems kaip ir visiems menininkams visokios malonės.

Formos atžvilgiu to meto poezija buvo labai panaši į klasikinę poeziją. Labai patikdavo lotyniškiesiems poetams laiškai pagal Ovidijaus „Herojų“ (*Heroides*) pavyzdžius. Tematiniu atžvilgiu, be meilės eilių gana plačiai sklido politinio pobūdžio eilės, kur būdavo skundžiamasi anarchija ir karu, drąskančiu Italijos tautų vienybę. Skambėjo jose ir šaukimas surinkti tautas po šventąja vėliava prieš netikinčiuosius turkus. Kalbant apie žanrus, reikia pasakyti, kad platesnio masto eiliuotoji kūryba priklausė didaktikos sferai. Tai galima paaiškinti tuo, kad lotynų kalba sudarė didelių sunkumų tais atvejais, kai reikėdavo nagrinėti temas, kurių nebuvo nagrinėję senieji ir kurias iššaukė naujos gyvenimo aplinkybės. Tokiais atvejais literatūra nukrypdavo į bendriausio pobūdžio temas ir griebdavosi tokių posakių, kurie galėjo būti bendri ir seniesiems, ir to meto poetams. Taip poetas Vida rašo apie šilkvabalių auginimą, taip pat apie žaidimą šachmatais, kur šachmatų partija vaizduojama kaip tikras mūšis tarp Apolono ir Merkurijaus su visais jo svyravimais ir netikrumu, o figūros pasisako kaip gyvos asmenybės. Tačiau nagrinėjant

tauro temą, reikia pažymėti, kad Leonas X, kaip ir visi to meto pasaulietiniai valdovai, ypač mėgo medžioklę, nors ir tenkindavosi joje tik žiūrovo vaidmeniu. Tai buvo jo aistra. Šiam savo polinkiui apdainuoti jis paskatino ne vieną poetą. XVI a. pradžioje ypatingu pasisekimu naudojosi medžioklių poetas Gvido Postumo. Jis parašė elegiją apie popiežiaus Leono X medžioklę, supindamas medžioklės tematiką su meilės tema[40]. Buvo žinoma ir vadovėlių medžioklės klausimais popiežiaus dvaro aplinkoje[41].

Medici dvare jau buvo žinomas tauras, kaip tai matyti iš su Medici dvaru susijusio poeto Angelo Poliziano (Agnolo Ambrogini, 1454–1594) pasisakymų – „Man tai kur kas garbingesnis atrodo tauro arba taip pat liūto pavidalas nei – beždžionės" (*Mihi vero longe honestior tauri facies aut item leonis quam simiae videtur*), – kalbėdamas apie stilių, kad nereikia sekti aklai, o pačiam sukurti. Taip tauro vaizdas buvo nesvetimas Italijos gyventojams, jeigu jis yra randamas susirašinėjimuose[42].

Tokios yra aplinkybės, kuriomis Husovianui teko pradėti poemą apie taurą ir jo medžioklę. Turint jas prieš akis, galima lengvai suprasti, kad Husovianas, kaip prityręs medžiotojas, galėjo lengvai būti įtrauktas į tokių poetų skaičių, kurie turėjo pateikti popiežiui Leonui X ir jo dvarui jo mėgiamos tematikos poeziją.

b. Tauro vaizdo individualizacija

Husovianas labai smulkiai ir atidžiai pasakoja apie tauro išvaizdą, apie jo žiaurumą, medžioklę. Kaip pats sakė, jis paaiškina pontifikui tauro ypatybes žodžiais, o daiktiniu būdu tą aiškinimą turėjo papildyti Erazmo Vitelijaus iš Lietuvos atgabenta tauro iškamša. Čia pasireiškia jo poemoje tam tikra tendencija pateikti savo skaitytojui tiesioginius faktus, o tauro vaizde dideliu laipsniu išryškėja konkretizacija. Iš tikrųjų tauras yra pavaizduojamas labai konkrečiai. Poetas mini ir jo didumą, sąnarių stambumą, plaukų spalvą, jis pasakoja ir apie barzdą, akis, tarpuragį; jis stengiasi parodyti skaitytojui, koks jis žiaurus, darbštus bei veiklus, kaip ilgai gyvena, kaip kovoja tarpusavyje. Ypač smulkiai aprašinėjamas medžiojimo būdas, kuris visų pirma, autoriaus nuomone, turėjo dominti jo skaitytoją nuo pat medžioklės pradžios, kai jis yra uždaromas tam tikrame garde, iki pabaigos, kai krinta šis žvėris nuo narsaus jaunuolio rankos. Iš tikrųjų skaitytojui susidaro vaizdas, kad jis skaito tik tauro aprašymą. Jam atrodo, kad Husovianas tesiekė pateikti tik šio žvėries ir jo medžioklės kopiją. Rašytojas čia nesistengia pateikti bent kiek platesnių apibendrinimų iš zoologijos ir gamtos mokslų srities. Šiuo atžvilgiu poema įgauna, kaip pasakytume, tam tikrą utilitarinį pobūdį ir atrodo lyg medžioklės praktikos konkretus išdėstymas, lyg medžioklės vadovėlis, kuriuo gali pasinaudoti aistringas medžioklės mėgėjas, koks ir buvo Leonas X ar kiti popiežiaus dvaro medžioklės gerbėjai.

Tai lyg turėtų rodyti ir paties Husoviano pasisakymai apie savo poezijai keliamus tikslus. Poetas nuolat tvirtina, kad jo kūrybai įtikinamumą suteiks ne knygose randami faktai, ne tai, ką rašė apie taurą kiti rašytojai, o tik jo paties patirtis. Tik ilgas medžioklės patyrimas ir vargas, kurį jis iškentė joje, galįs suteikti jam pagalbą ir šiame reikale – poezijoje:

> Kas ir bebūtų, padės man ilga patirtis bemedžiojant,
> Vargas, taip pat ir sunki manojo amžiaus dalia.
> *(T 117–118)*

[40] Plg. Гаспари А., *op. cit.*, c. 304, 357–359 ir t.
[41] Буркгардтъ Я., *op. cit.*, c. 422.
[42] *Ibid.*, c. 421.

Kaip tik dėl to jis įspėja skaitytoją elgtis su šia patirtimi atsargiai ir neabejoti ja be pagrindo. Daug šiurpių dalykų iškentęs Lietuvos miškų medžioklėse, jis turįs teisę reikalauti, kad skaitytojai patikėtų jo žodžių teisingumu. Betarpiška tiesa sudaranti jo kūrybos pagrindą. Toks esąs jo pagrindinis principas. Tuo, kaip matome, jis sąmoningai pabrėžia, kad jo poezija yra susijusi su LDK gyvenimu ir tik apie jį be jokio melo jis nori papasakoti. Nuo šios tiesos jis negalįs nuklysti, keliaudamas net po „žieduotus senųjų kaimus ir laukus", kaip jis vadina antikinę literatūrą. Tiesą esąs pamėgęs ir jo globėjas Vitelijus. Be to, jis jaučiasi kalbąs mokytų žmonių akivaizdoje, kuriems reikalinga pateikti tik tiesą. Tik čia Husovianas mato savo atsakomybę už atliekamą jam pavestą darbą ir tik šiuo atžvilgiu jis baiminasi galįs suklupti.

Dėl ryžtingo noro pasakoti apie taurą tik tiesą rašytojas neigia netgi savo poetinį talentą, taip pat kūrybinės fantazijos reikšmę savo eilėse. Jis yra įsitikinęs, kad jo poetinis talentas yra menkas. Jo poetinio sugebėjimo šaltinis esąs „sausas", o toji kūrybinė auka, kurią jis esąs priverstas atnešti, esanti išaugusi nederlingoje dirvoje. Todėl jis iš anksto įspėja skaitytoją, besitikintį rasti šioje poezijoje „saldybės ir malonumo", kad jis visa to čia negausiąs. Jo poezija esanti lyg „neišdirbtas laukelis". Jame nesą gėlių, nes jis gulįs „aptrauktas ledu ir gilaus sniego danga", kaip ir tas sniegu apdengtas laukas, kuriame vyksta tauro medžioklė. Dėl to jis ir prašo skaitytoją jo eiles vertinti ne kaip meno kūrinį, o tik kaip betarpišką tiesą apie taurą.

Rašyti poezijos jis neišmokęs miškuose. Jo plunksnos čia buvo strėlės. Todėl kitas parašysiąs geriau už jį poeziją, o jis stipriau įtempsiąs lanką, nes tai jo menas. Jo stiprybė yra pačiame tauro ir jo medžioklės aprašyme, jo tikslume ir teisingume. Tik šiuo atžvilgiu jis nešiojąsis strėlių „nuostabiai smailių": jos išvirtos esančios ir stipriuose nuoduose, o užgautasis žūstąs ir nuo menkos žaizdelės. Jis tat nesinaudosiąs savo fantazija ir neieškosiąs malonių ausims žodžių, bet pasakysiąs, ką jis yra pats matęs ir girdėjęs (T 35–50).

c. Tauro vaizdo apibendrinimas

Taigi tie ir paties poeto pasisakymai, ir tauro vaizdo pobūdis turėtų rodyti, kad Mikalojus Husovianas savo poemą apie taurą skyrė tik asmeniškai Leonui X, parašydamas ją pagal jo užsakymą. Bet taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Poemoje pateiktos medžiagos ir jos kūrimo aplinkybių tolimesnis tyrinėjimas leis mums pastebėti, kad poema nėra tik atsakymas į asmenines popiežiaus Leono X užgaidas, bet kad yra nemaža bendresnio pobūdžio priežasčių, skatinusių Husovianą imtis šio darbo. Viena iš tokių priežasčių buvo visuotinis to meto apsišvietusios visuomenės susidomėjimas tauru. Popiežiaus, kaip medžioklių mėgėjo, ir jo dvariškių dėmesys taurui buvo visai ne atsitiktinis ir ne asmeniškas: tauras, kaip ypatingas šiaurės miškų laukinis gyvūnas, nuo seniausių laikų kreipdavo visą laiką į save dėmesį.

Iš tikrųjų jis yra ypatingas, nes pasižymėjo savo nepaprastu didumu. Jis buvo didesnis už stumbrą, o suaugęs stumbras pasiekia du metrus aukščio, vienos tonos svorį, o kūno ilgis – pusketvirto metro. Kito tokio gyvūno šiaurės miškuose niekad nebuvo ir nėra. Kaip ypatingas ir retas gyvulys jau nuo seno buvo saugomas ir globojamas valstybių. Ir Husovianas mini, kad jo metu LDK taurai buvo saugomi valstybės įstatymais, kad nebūtų išnaikintos šios didžios miškų gėrybės (T 237). Mūsų gyvenamu metu taurų jau nebeliko, yra tik stumbrų. Bet ir jiems saugoti yra speciali tarptautinė draugija su centru Varšuvoje, kuri yra išsikėlusi uždavinį organizuoti stumbrų saugojimą įvairiose valstybėse. Daugiausia šiuo metu stumbrų yra Lenkijoje (65), antroje vietoje Tarybų Sąjunga (30). Tauras ir stumbras savo kilme priklauso labai senos epochos gyvūnų rūšiai, ir jo saugojimas turi didelę mokslinę reikšmę. Be to, tam tikrą reikšmę jis turi ir liaudies ūkiui. Iki Husoviano laikų tauras buvo paplitęs gana plačiai Europos miškuose, tačiau

matyti, kad didžiausia jų dalis teko LDK miškams, ypač Belovežo giriai. Pagal tai ta taurų rūšis ir yra vadinama „belovežo tauru", kad atskirtų jį nuo Kaukazo tauro[43]. Dėl to Husovianas ir sako, kad šis „už vis siaubingiausias žvėris gimsta Lietuvos miškuose" (plg. T 51). Kad tauras buvo plačiai žinomas Lietuvos miškuose, be rašytojų ir istorikų, liudija ir vietovių, miestų, daiktų ir ypatybių pavadinimai ir pavardės: Tauragė, Tauragnai, Tauras, Taurinis, Taurinskas, taurė, taurus ir kt. Apie taurą jau žinojo senovės graikai ir romėnai.

Iš graikų rašytojų ir mokslininkų plačiausiai taurą aprašė Aristotelis. Pavyzdžiui, savo veikale apie gyvulius (*Peri ta dzoa historijai*, 1.498^{b} 31) ir kituose savo darbuose jis pasakoja, kad tauras iš kitų raguočių laukinių gyvūnų išsiskiria tuo, kad turi karčius, riestus vieną į kitą ragus, ir nustato jo panašumą į jautį. Jis jį pavadina *bonasson*. Iš čia yra ir dabartinis mokslinis tauro pavadinimas *Bison bonassus*. Pelczaras yra nuomonės, kad „bizontas" esąs lietuviškas žodis[44], nors tai reikėtų patyrinėti. Tauras yra minimas ir Pausanijo, Opiano raštuose, tačiau jų, kaip ir Aristotelio, Husovianas nemini. Jis pamini tik lotyniškai rašiusius autorius, pirmoje vietoje, kaip tai esame matę, Gajų Plinijų Sekundą Vyresnįjį (*Hist. nat.*, VIII, 15). Julijus Cezaris lygina juos su drambliais[45]. Iš šio rašytojo žinias apie taurą paėmė dar rašytojas Julijus Solinas, bet ir jo, ir Senekos, Marcialio vardo neįtraukia Husovianas į tų rašytojų, kurie daugiau ar mažiau yra lietę tauro temą savo raštuose, skaičių. Viduriniais amžiais apie taurą rašė Paulius Diakonas „Lombardijos istorijoje" ir Albertas Didysis „Apie gyvulius". Tauras kaip galingumo ir narsos įvaizdis yra žinomas rusų metraščių literatūroje (*buinyj tur – Vsevolod*)[46].

Beveik tuo pačiu metu kaip ir Husovianas mažą poemėlę apie taurą ir jo medžioklę rašo vokiečių humanistas, gyvenęs, nors ir trumpą laiką, Lenkijoje, Conradas Celtis[47]. Ji ir savo

[43] „Зубр", in: *Большая советская энциклопедия*, второе изд., т. 17, Москва: Госсударственное научное издательство „Большая советская энциклопедия", 1952, с. 230–231.

[44] Pelczar I., *op. cit.*, p. XX.

[45] Niemcewicz J. U., *Zbior pamiętnikow historycznych o dawney Polszcze z rękopismow, tudzież dzieł w różnych językach o Polszcze wydanych oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraiu naszym*, t. 1, Warszawa: Drukiem N. Glücksberga, 1822, s. 76.

[46] Орлов А., *Древняя русская литература XI–XVII веков*, Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1945, с. 114.

[47] Konrado Celtiso poemėlė apie taurą:
Vistula Carpathi ducens radicibus ortum,
Quae sua Pannoniis aurea dona ferunt,
Hic ubi praecipiti consurgit vertice χρημνὸς
Pulsans aethereum per iuga celsa polum,
Inde citus triplicem Cracovinam tendis ad urbem
Sarmatici regis moenia celsa rigans.
Hinc Masovina vagus te obliquas maior in arva,
Qua patet Herciniae portio vasta meae,
Horrida villosos quae pascit sola bisontes
Et validos uros, monstra stupenda ferae.
Bellua vasta, micans oculis et cornibus uncis
Et nigrum hirsuatam corpus habet faciem.
Pendula promissis gestat palearia villis,
Quis strumae in morem guttura crassa tument.
Cornibus elatis venientem occursat in hostem
Et iacit in caelum corpora prensa vagum,
Arboreos truncos annosaque robora quercum
Ventilat, ut vibrat per vaga rura caput.
Quam cum venator rigidis prosternere silvis

eilėdara (eleginis distichas), ir pasakojimo tonu primena Husoviano poemą. Ji yra Husoviano poemos apie taurą pagrindinis planas, tačiau be jokių epizodų, kurie sudaro gražiausią poemos dalį. Be to, ten tauras yra laikomas Mazovijos, o ne Lietuvos žvėrimi, kaip yra Husoviano raštuose. Todėl galimas daiktas, kad Husovianas ją buvo skaitęs. Reikšdamas pasididžiavimą savuoju kraštu ir save drąsindamas sako: *Haec licet ita sint, eqredere tamen, anime meus, nihil time. Reminiscere te Polonia satum, ubi taurus ardens signum, audentes viros gignit...* Gana plačiai aprašinėja taurą ir Herbersteinas[48]. Kaip labai šis rašytojas buvo susidomėjęs šiuo Lietuvos miškų galiūnu, kad savo raštuose pateikia jo ir stumbro piešinius, taip pat sakosi, kad grįždamas iš pirmos kelionės į Maskvą (1515–1517), pasuko iš kelio ir nuvyko į Trakus, kur specialiame žardyje buvo laikomi taurai. Jis norėjo juos pamatyti savo akimis. Yra žinoma, kad tauras pateko ir į tapybą. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto mėgiamas tapytojas Antanas Vidas (Vide) 1545 m. Vilniuje nutapė paveikslą, vaizduojantį tauro medžioklę[49].

Apie taurą rašyta ir vėliau[50]. Taurų ir stumbrų turėjo savo žvėryne ir kunigaikštis Albrechtas netoli Karaliaučiaus[51].

Tad tiek garsus buvo tauras to meto Europoje. Jis buvo žinomas, kaip matome, ir rašytojams, ir mokslininkams, ir tapytojams. Jį mini ir to meto žmonės, taip pat senieji Antikos mokslininkai ir rašytojai. Iš tikrųjų jis tapo tuo metu daugiau kultūriniu reiškiniu, negu ūkine miškų gėrybe: kaip medžioklės objektas jis jau buvo plačiau neprieinamas. Atsimenant humanistinio judėjimo, kėlusio su dideliu uolumu antikinio meno ir mokslo reikšmę, reikia manyti, kad labai svarbų vaidmenį turėjo suvaidinti šiai temai pasirinkti antikinių autorių pasisakymai. Todėl mes ir matome, kad Husovianas pirmiausia stengiasi perskaityti senuosius rašytojus ir surasti tai, ką kalba apie taurą jų raštai. Todėl jis skaitęs jau minėtą Plinijų. Šį rašytoją perskaityti rekomenduoja skaitytojui, kuris norįs geriau pažinti taurą. Ir apskritai kiekvienas, kuris perskaitys bent šimtą poemos eilučių, lengvai įsitikins, jog poetas skiria labai didelį dėmesį tam, kad papuoštų savo kūrybą senųjų poetų autoritetu ir taip suteiktų jai rimtumo ir mokytumo pobūdį. Todėl Husovianas ir nusiskundžia, kad jis vis dėlto nesėkmingai ieškojęs „senųjų rašytojų knygų bei liudijimų" apie taurą:

Apparat, hanc pulchro decipit ingenio.
Nam primum hanc iaculis, tento vel provocat arcu,
Ut furiat laesis bellua cruda toris.
Inde citus capit ille fugam se robore tutans,
Quod petit impactis cornibus illa suis
Se prensisse putans fugitivum cornibus hostem,
Saevit et in gyrum robora vasta terens.
Ille feram trunco se tutans saepe lacessit
Figit et in tetram spicula saeva cutem.
Sic ubi iam toto lassatae corpore vires
Cessit et exanimis impetus ille ferus,
Mox alii circum iam stantes more coronae
Conficiunt iaculis corpora vasta suis.

Cit. iš Pelczar I., *op. cit.*, p. XXI–XXII.

[48] Herberstein S., *op. cit.*, p. 109.

[49] Kolankowski L., *Zygmunt August wielki książe Litwy do roku 1548*, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1913, s. 329.

[50] Plg. Blaise de Vigénère, *La description dy Royaume de Pologne et pays adjecens, avec re les statuts, constitutions, moeurs et facions de faire diceux*, Paris, 1573. Knyga skirta supažindinti Henriką Valua su Lenkija ir Lietuva, ryšium su jo išrinkimu karaliumi.

[51] Niemcewicz J. U., *op. cit.*, s. 76.

Ką man daryt? Negaliu čia mokytiems nieko nurodyt,
Kokias skaityti knygas ir gal senuosius raštus,
Kad sužinotų iš jų, kokie [tauro] nariai ir koks kūnas,
Ir kur galėtų atrast tai parašyta aiškiau.
Teko galvoti man daug, bet niekas napaaiškėjo.
(T 105–109)

Iš tikrųjų senovės rašytojų ir mokslininkų žinios apie taurą yra labai menkos ir trumpos. Tai, pvz., mes matome net Plinijaus atveju, kurį Husovianas išskiria iš kitų antikinių rašytojų, pabrėždamas jo reikšmę tauro aprašyme. Plinijus apie taurą tik tiek sako: „Skitija dėl vaisių nepritekliaus gyvulių augina labai maža; maža jų turi ir gretimas jai kraštas – Germanija, tačiau užtat ypatingų laukinių jaučių rūšių: karčiuotų taurų ir nepaprastų jėga ir greitumu stumbrų“[52].

Husoviano nusiskundimą antikinių žinių apie taurą skurdumu reikia laikyti tam tikru laipsniu pagrįstu. Bet vis dėlto, kaip tai matyti iš aukščiau minėtų rašytojų vardų, Husovianas kai kurių nežinojo. Ypač krinta į akis, kad jis nemini Aristotelio, kurio raštai plačiai buvo skaitomi ir nagrinėjami tuo metu. Gal jis neturėjo jo raštų po ranka, o gal sutrukdė poemos rašymo aplinkybės, nes poetas buvo priverstas skubiai atlikti darbą. Apskritai tuo metu į graikų kalbą net ir Italijoje nebuvo kreipiamas didesnis dėmesys[53].

Husoviano kūryboje, nors ir galima konstatuoti tam tikrą antikinės literatūros, ypač graikų, nepažinimą, vis dėlto jaučiama mokslinė tendencija. Šiuo pagrindu jis net per griežtai neigia savo kūrybos meniškumą, iškeldamas poezijoje tik tiesos vyraujantį vaidmenį. Bet ar jis iš tikrųjų neigė kūrybinės fantazijos reikšmę poezijoje? To negalima pasakyti. Jau pati jo argumentacija yra tiek pilna poetinio vaizdingumo, kad mus verčia manyti kitaip, jeigu ne priešingai. Mes turime iš to daryti išvadą, kad Husovianas čia išryškina ne tik savo požiūrį į literatūrą, bet ir bendrą to meto reikalavimą, keliamą poetinei kūrybai. Iš tikrųjų tai susiję su to meto bendruoju siekimu suteikti poezijai mokytumo pobūdį (*docta poesis*). Šią mokslinę tendenciją taip pat reikia laikyti viena iš priežasčių, paskatinusių ir patį Husovianą, ir popiežiaus dvarą, ir Vitelijų susirūpinti šiuo ypatingu ir retu gamtos reiškiniu.

Apskritai humanistiniam laikotarpiui yra būdingas mokslo pakilimas. Tas pakilimas turėjo paveikti ir literatūrą. Šio meto žmogus, siekdamas paimti iš gyvenimo visa tai, kas yra naudinga ir reikalinga žmogui, susidomi jį supančia gamta. Susidomėjimą gamta skatino įvairios kelionės, noras pažinti ir sau panaudoti jos turtus. Susidomėjimas gamta šiuo metu eina dviem kryptimis: iš vienos pusės, ji tampa mokslinio tyrinėjimo objektu, nes stengiamasi ją ištirti ir pažinti, o, iš kitos pusės, humanistai pradeda suprąsti ir jos grožį. Šiuo atžvilgiu gamta pasidaro ir estetinio vertinimo objektu. Renesanso poetikos mokė kaip reikia rašyti apie gamtą ir kaip iškelti jos garbę. Prieš humanizmą to nebuvo. Viduriniais amžiais buvo priimta oficiali, teologiniais pagrindais paremta, gamtos mokslų sistema. Nuo jos nukrypti niekam nebūdavo leidžiama. Tuo pasirūpindavo garsioji inkvizicija, bet jau pirmieji buržuazinės visuomenės atstovai XIV a. pradėjo ironiškai atsiliepti apie tokį gamtos supratimą. Tai buvo ne be pavojaus, ir todėl XIV a. pradžioje buvo atsitikimų, kad gamtininkai, ypač gydytojai, tapo inkvizicijos aukomis už tai, kad jie užsiiminėjo moksliniu gamtos tyrinėjimu. Žmogaus kūno anatominis studijavimas buvo paskelbtas nuodėmingu užsiėmimu. Tačiau, nežiūrint to, kad gamtos tyrinėjimas iki XV a., o kai kuriais atvejais ir vėliau, buvo nesaugus dalykas, vis dėlto jau XV a. Italijoje ir kituose Europos

[52] Hist. nat. VIII 15: *Scythia animalia gignit paucissima inopia fructuum; pauca contermina illi Germania, insignia tamen boum ferorum genera: iubatos bisontes excellentique et vi et velocitate uros.*

[53] Буркгардтъ Я., *op. cit.*, с. 400.

kraštuose iškyla žymūs mokslininkai – gamtos tyrinėtojai. Galima čia paminėti Leonardo da Vinci, Toskaneli, Luca Pacioli, Mikołajaus Koperniko vardus, kad suprastume tos naujosios mokslo pakraipos užmojį. Gydytojai ir menininkai dabar pradeda atidžiai studijuoti žmogaus kūną. Gamtos tyrinėjimu, bent jau stebėjimu, užsiima ir ne tokie žymūs mokslininkai kaip minėtieji: dabar atsiranda daug gamtos mėgėjų; ir dažnas yra reiškinys, kad atskiri žmonės ima sudarinėti kolekcijas, veisia botanikos sodus, augina naują augmeniją, steigia zoologijos sodus ir pan. Ima pasirodyti vienas po kito žemės ūkio vadovėliai. Šiuo metu padedami pagrindai vystytis botanikai, geografijai ir zoologijai. Todėl Engelsas, kalbėdamas apie Renesansą ir humanizmą, to meto mokslo padėtį apibendrino taip: „Galima pasakyti, kad tikrai sistemingas eksperimentinis mokslas pasidarė galimas tik nuo to laiko“[54].

Mokslinė bei kritinė dvasia humanizmo metu pasiekė ir įvairias ideologijos sritis: istoriją ir net poetinę kūrybą. Bendroji tendencija sekti antikiniais rašytojais kaip poetinės kūrybos pavyzdžiais dabar daugeliu atvejų tampa mokytu ir sistemingu senųjų sekimu. Šiuo metu yra neretas atvejis literatūroje, kad rašytojas skolinasi iš romėnų rašytojų ne tik smulkmenas, bet ir pagrindines formas, ir pačius meno principus. XVI a. pradžioje su pakilimu buvo pradėta užsiiminėti ir helėnizmu. Nuo šio meto graikų pavyzdžiai įgyja didesnę reikšmę negu anksčiau, o kai kurių jie yra laikomi net aukštesniais. Kaip vieną iš ryškiausių tokios literatūrinės pakraipos atstovų reikia paminėti poetą Gian Giorgio Trissino, autorių žinomos klasicistinio pobūdžio tragedijos „Sofonisbė“ (1515), pirmą kartą įgyvendinusios „tris vienumus“. Trissino kūryba yra labai mokyta. Autorius pats rašo, kad jis atlikęs didelį darbą, peržiūrėdamas beveik visas antikines knygas, tiek graikų, tiek romėnų, kad išrinktų iš čia įvairius teiginius, faktus ir puošmenas, reikalingas jo darbams. Remdamasis antikiniais rašytojais, jis pačiu kruopščiausiu būdu aprašo, pvz., Romos imperijos sandarą, kariuomenės organizaciją, karo stovyklų sutvarkymą ir pan. Jo kūryba šiuo atžvilgiu pasidaro tikru romėnų senybių traktatu.

Husoviano kūryba yra skirtinga ir savita, tačiau negalima joje nepastebėti tos bendrosios tendencijos, kuri vyravo tuo metu, – tam tikro žavėjimosi mokslu ir jo entuziazmo. Mes dabar galime suprasti, kad nuoširdus poeto noras ir siekimas mokytis bei šviestis, kurį mes matėme, nagrinėdami biografiją, toli gražu nebuvo vienišas reiškinys. Jis buvo palaikomas bendrosios humanistinio judėjimo tendencijos. Kartu neatsitiktinis dalykas yra tauro temos pasirinkimas: jis rengiasi nagrinėti ir pateikti tiesą apie tokį gamtos reiškinį, kuris nuo seniausių laikų kreipė į save mokslo žmonių dėmesį ir kuris vis dėlto tiesos ir mokslo atžvilgiu nėra tiek pažįstamas, kad nereikėtų apie jį kalbėti. Kad pasakytų žmogaus pažinimui reikšmingus dalykus, tauro vaizde jis išryškina empirinį konkretumą ir betarpišką stebėjimą. Tam skiria jis ir savo žanrinę formą, pasirinkdamas didaktinį dėstymo būdą ir susiaurindamas kūrybinės fantazijos laisvę.

d. Estetinis tauro vaizdo pobūdis

Tačiau, iš kitos pusės, mes suklystume, jei apsiribotume tik nustatę tauro vaizdo mokslinį pobūdį, ir taip poemą paverstume eiliuotu moksliniu traktatu. Faktiškai joje yra nemaža tokių elementų, kurie būdingi tik meniniam vaizdui, kuris šį darbą padaro meniniu kūriniu. Pirmiausia reikia paminėti Husoviano pastangas suteikti ir pačiam taurui, ir visai miškingai Lietuvos gamtai žmogišką estetinį vertinimą. Poetas nevengia perteikti savo skaitytojui tuos jausmus, kuriuos patiria ir gali patirti kiekvienas Lietuvos medžioklių dalyvis. Tai svarbu pabrėžti Husoviano

[54] Энгельс Ф., „Франкский период“, in: Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения*, под ред. В. Адоратского, т. 16, ч. 1: Энгельс Ф., Исследования и статьи, 1883–1889, Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937, с. 439.

kūryboje, nes estetinis gamtos vertinimas gana ryškiai parodo autoriaus poziciją scholastinės kultūros atžvilgiu. Estetinis gamtos vertinimas buvo didelė pažanga, palyginus jį su Viduramžių asketine dvasia ir išorinio pasaulio paniekinimu. Sugebėjimas surasti supančiuose gamtos reiškiniuose estetinių pergyvenimų (lygiai taip, kaip ir protinės veiklos šaltinį), parodo, kad jis santykiauja, kaip ir daugelis humanistų, su gamta jau ne pagal negyvą teologinę abstrakciją, o tiesiogiai pats, paliesdamas ją savo jausmais ir protu.

Tauras Husovianui yra ne tas pats, kokį mes pažįstame dabar, naudodamiesi moksline literatūra apie jį. Poemos skaitytojas nesunkiai pastebi, kad autorius stengiasi savo vaizduojamą objektą sužmoginti. Tauras, jau pats būdamas ypatingas žvėris, yra ryškus vaizdavimo objektas, tačiau Husovianas nevienu atveju jį stengiasi pakelti iki žmogaus aukštumos, padidindamas bei pagražindamas jo ypatybes, o kai kur suteikdamas naujų. Poetas šiuo atžvilgiu pasinaudoja įvairiomis metoniminėmis formomis, ypač hiperbole, taip pat ir metaforomis. To dėka jo tauras pasidaro labai baisus žvėris (baisumą Husovianas ypač pabrėžia), kuris savo ypatybėmis daugiau panašus į kokią nors pasakų pabaisą, negu gyvūnų pasaulio atstovą. Kad sustiprintų šį įspūdį, poetas parodo savo santykius su juo, tam panaudodamas lyrinius epitetus.

Jau iš pat pradžių poetas pasisako bijąs rašyti apie taurą, nes tai „žvėris nekenčiamas ir baisus"; tai toks žvėris, „kuris garsus yra, kad praliejo daug žmonių kraujo, ir yra žinomas po šiaurės dangumi tik tuo, kad viską žudo". Pateikdamas pavyzdį iš savo patirties, kad ir jis pats iškentęs daug baimės nuo šio žvėries ir taip pabėgęs nuo jo, kad net kaimiečiai spjaudėsi ir bjaurėjosi jo bėgimu, poetas dar labiau paryškina jo baisumą. Tai žiauriausias Lietuvos miškų žvėris. Šio gyvūno didumą ir baisumą poetas stengiasi išryškinti aprašinėdamas ir jo išvaizdą. Jo kūnas užaugęs labai didelis. Apie tai skaitytojas gali spręsti iš to, kad trys vyrai gali susėsti jo tarpuragyje. Baisi esanti jo barzda, taip pat akys, kurios raudonuoja nuo įšėlimo. Taip pat baisūs yra ir jo karčiai, kurie driekiasi nuo sprando ant menčių, dengia kelius, kaktą ir krūtinės apačią. Husovianas nesistebi ir tuo, ką yra pasakęs Paulius Diakonas apie jo kailio didumą, būtent kad jame galį miegoti penkiolika vyrų. Nepaprastai jis saugojąs savo gyvybę, taip kad niekas negalįs įsivaizduoti sau didesnio atsargumo. Jis pastebįs net mažiausią žmogaus akies krustelėjimą ir mažiausią garsą. Kai jis baiminasi dėl ko, apie tai praneša „šiurpulingu baubimu" ir tuo išreiškia baisų savo pyktį. Nors ir švelnus ir tiek malonus, kad nieko maloniau nesą pasiklausyti, būnąs jų maurojimas Veneros švenčių metu, bet toks stiprus, kad net „tvirtąsias žemių gilumas sukrečia drebulys".

Dar labiau perdėdamas bei išryškindamas, taip pat koncentruodamas jausminį elementą, poetas pavaizduoja patį medžioklės procesą, kai tauras, nuolat žeidžiamas iečių ir strėlių, pyksta ir įdūksta. Tad žvėries pyktis „dega", jo žvilgsnis „baisus", o po orą skamba, pasiekdamas „aukštąsias žvaigždes" ir drebindamas „aukštąjį mišką", jaunimo šauksmas. „Baisūs" yra ir tauro šuoliai, o balsas yra tiesiog „pritrenkiąs". Jis ieškąs maisto savo „žiauriajam ir pražūtingajam" pykčiui numalšinti. Jo pykčio pražūtingumui pavaizduoti poetas pateikia jau mums žinomą atsitikimą su jaunikaičiu Laurynu, kuris žuvęs vien tik nuo tauro žvilgsnio. Ir pats Husovianas prisipažįsta, kad niekas jo labiau negąsdinąs, kaip tasai žvėris, kai jis, maišydamas viską, šokinėja kaip kokia pabaisa, kol nieko neranda, ką galėtų sumaigyti. Poetas pasakoja ir apie atsitikimus, kai tauras sugriebia savo ragais žvėris, arklius, o ir pačius medžiotojus ir nupiešia konkretų bei žiaurų su jais susidorojimo vaizdą. Tokio tono Husovianas laikosi iki pat pasakojimo apie medžioklę galo, kai tauras yra galų gale nuvarginamas ir krinta nuo medžiotojo rankos. Jis nesiliauja pasakojęs apie tokios medžioklės baisumus ir pavojus, apie tai, kaip kiekvienas toks drąsuolis turi „įtempti budriai savo dvasios jausmus" ir kaip netinkama ši vieta yra tinginiams. Net ir drąsuoliams kai kada iškrintąs iš rankų kardas, ir jie kai kada nustirstą iš baimės. Tauro

netgi liežuvis esąs kaip kardas: jei sykį su juo jis nutvers ką nors, tai baigta su tuo žmogumi. Baisios medžiotojui yra ir jo kojos, o jo kvapas esąs kaip ugnis: jo „karštis mažai skiriasi nuo tikrosios ugnies", nuo kurios gali žūti nevikrus medžiotojas.

Husovianas ne vienoje poemos vietoje panaudoja alegorines bei kitas metaforines išraiškos priemones taurui pavaizduoti. Tuo jis suteikia taurui tam tikrų žmogiškų ypatybių. Per tokį tauro paveikslą mes pamatome ne tik poeto, bet ir to meto žmonių santykius su tauru ir apskritai mišku.

Pirmiausia Husovianas žmogiškai pasakoja apie šio piktojo šiaurės žvėries vaikus, kurie linksmai šokinėja aplink savo tėvus, kurie yra nepaprastai klusnūs ir kurie žaidžia bei lenktyniauja tarpusavyje. O jie tai darą, kad lavintų savo gležnuosius kūnelius ir kad taip paruoštų juos darbams suaugusio tauro, kuris esąs nepaprastai veiklus ir didelis darbo mylėtojas. Čia jaunoji taurų karta elgiasi panašiai kaip tas Vytauto jaunimas, kuris per fizinį lavinimąsi ir vargingą medžioklę ruošiasi dideliems žygiams ir karo atvejui. Husovianas ir per juos išreiškia savo požiūrį į fizinį lavinimą bei kūno kultūrą.

Nuo senų laikų yra žinoma tradicija, kad Homeras buvo aklas. Antikinė tradicija apdovanojo aklumu ir kitus išminčius (Demokritą), paaiškindama tai tuo, kad išmintingi vyrai senatvės akivaizdoje turį išsaugoti dvasios rimtį, netrikdomą išorinio pasaulio, kuris patenka į žmogaus dvasią per pojūčius, pirmiausia per akis. Šitokią ypatybę Husovianas, remdamasis raštais, suteikia ir senam taurui, kuris išgyvenęs du šimtus metų. Jo kaktoje spindėję žili karčiai ir tam, kad senatvės laikas būtų mažiau trikdomas, jis neturėjęs akių šviesos, kurios jis netekęs kovoje.

Nemažiau žmogišką gyvenimo vaizdą alegorine forma Husovianas pateikia ir eilutėse, kur jis pasakoja apie taurų kovas dėl valdžios. Žmonių visuomenės dėsnis, kad valdoviškos teisės turi būti iškovotos, buvęs ir taurų tarpe. Tik tas turįs valdžią jų tarpe, kuris pasižymįs grožiu ir jėga. Valdžia pareikalaujanti iš patinų daug kraujo. Vargšus valdovus laukią iš visur baisūs mūšiai, ir jie neturį nė vienos saugaus poilsio valandos. Ir taip pasiutęs valdžios troškimas verdąs nuodingu pykčiu tol, kol atslūgstąs dažniausiai kito mirties numaldytas. Nugalėtojas tuo atveju kaip atpildą gaunąs teisę valdyti kaimenę, o nugalėtasis pasitraukia liūdnas ištrėmiman. Išvykstantį vyrą sekanti taip pat liūdna žmona. Ji tik tada grįžtanti, kai žūstąs jos vyras ir taip nutraukiamas jų ištikimybės saitas. Yra žinoma iš mokslinės literatūros, kad seni taurų patinai iš tikrųjų atsiskiria nuo kaimenės, o Husovianas tai išaiškina tokiu žmogišku būdu. Šiame taurų kovų dėl valdžios vaizdavime mes matome atsispindint tą didesnių ar mažesnių valdovų kovą, kurią jie kovojo tarpusavyje jo metu tiek Italijoje, tiek kituose Europos kraštuose, taip pat ir pačioje Lietuvos–Lenkijos valstybėje, vis labiau beįsigalint pavienių feodalų – „karaliukų" – savivalei. Poetas todėl ir skundžiasi, kad jie „ruošia ginklus vienas prieš kito gyvybę".

Iš Husoviano eilių išeina, kad tauras buvo apsuptas visų žmonių ypatingu dėmesiu ir lyg, kaip pasakytume, ne „gyvūniška" pagarba. Jo nevalia buvo nukauti, iš tolo mėtant ietis. Buvo neleidžiama statyti jam kokias nors pinkles. Kovoti su juo buvę galima tik garbingai, panaudojant tam savo apsukrumą ir jėgą. Husovianas nepaneigia ir to žmonių pasakojimo, kad taurai patys išeiną iš miškų ieškoti tokio jaunuolio, kuris jį nugalėtų stipria savo ranka. Taip poetas, matyt, palaiko tas pasakas, kuriomis apipynė liaudis šį Lietuvos miškų karalių.

Ir toje vietoje, kur konkrečiai ir smulkiai pavaizduojama, kaip yra medžiojamas tauras, Husovianas vis dėl to neišvengia metaforų iš žmonių gyvenimo. Kai tauras, žeidžiamas strėlių ir iečių, įsiunta ir puola baisiais šuoliais žmones, gyvulius ir visa kita, ką jis laiko savo skausmo kaltininkais, pasitaiko, kad jis kartais sugriebia savo galingais ragais ir raitelius. Čia kaip tik tauras pajuntąs pykčio ir keršto patenkinimą. Baisiu baubimu ir linksmu šokinėjimu parodąs savo džiaugsmą dėl tokio pasisekimo: jis laikąs save įvykdžiusį kerštą tiek kartų, kiek kartų jo

pražūtinguosius ragus apšlaksta šviežias kraujas. Šitame baisiame keršto patenkinime jis yra toks uolus, kad nepasitraukia nuo savo aukos tol, kol nesutrina jos sąnarių, neištalžo kūno, nesumindžioja kaulų kojomis. Husoviano tauras žmogiškai bjaurisi ir tuo, kad žmonės žudo juos savo pramogai, kaip tai matyti iš minėto epizodo, pasakojančio apie kunigaikščio Aleksandro medžioklę. Tauras pasipiktinęs tuo, kad žmonės jų žudynėmis surengė sau reginius. Jis, versdamas karalienės ir kilmingųjų moterų paaukštinimą, norėjęs išgarsinti savo netolimą mirtį.

Be šių didesnių metaforų iš žmonių gyvenimo, mes rasime dar daug mažesnių, kurios pamažu taurą vis daugiau sužmogina ir paverčia jį poezijos objektu, o ne tik tiesioginio mokslinio aprašymo dalyku. Pavyzdžiui, jo žuvimas yra pavaizduojamas kaip mirtis kokio galiūno, kai jis nugalėtas „nulenkia savo galvą". Kovoje šis tvirčiausias šiaurės miškų gyventojas „krinta" kaip koks lygiateisis įvykusios kovos dalyvis ir lygus žmogui priešas. Medžioklės įkarščio metu ir jis, kaip ir jį puolantieji žmonės, turi „patirti dvejojančią baimę".

Taigi kai mes atidžiai įsistebime į poemos eilutes ir peržvelgiame kritiškai poeto žodžius apie savo norą pateikti skaitytojui tik tiesą, įsitikiname, kad poeto kalbos ir žodžiai vis dėlto skiriasi. Jo tauras jokiu būdu nėra tik Lietuvos miškų tauro kopija, o jo medžioklė – ne tik detalus tikros medžioklės aprašymas. Tauras vaizduojamas per autoriaus minties ir jausmų prizmę ir, nors Husovianas pasisako nesinaudojąs fantazijos ir poetinės laisvės galimybėmis, vis dėlto jo tauro vaizdas rodo, kad jis neišvengė viso to savo kūryboje.

e. Vaizdo patriotinis siekimas

Negalima manyti, kad toks rašytojo siekimas yra atsitiktinis ir neapgalvotas. Aplinkybės rodo, kad Husovianas taip siekia tam tikrų tikslų. Jis nori pateikti poemos skaitytojui ne tik konkrečius ir įtikinamus faktus apie taurą, bet ir ryškų bei įsimintiną vaizdą, kuris savo ypatybėmis patrauktų į save dėmesį. Jo tauras turėjo tinkamai atstovauti Šiaurės kraštus, pirmiausia jo tėvynę LDK, apie kurią taip maža žinojo Italijos gyventojai ir apie kurią buvo pripynę visokių pasakų, o kartais ir nesąmonių. Gražus ir didingas tauro vaizdas turėjo parodyti, kad Šiaurės kraštai yra visai ne tokie, kaip pietiečiai dėl nežinojimo juos įsivaizduoja. Atvirkščiai, štai LDK yra tokių gyvenimo reiškinių, yra tokių gyvūnų ir tokių medžioklių, kokių Pietų kraštų gyventojai nė nesapnavo. Apie juos rašė jau Antikos rašytojai. Neatsitiktinai Husovianas poemą pradeda nuo bulių reginių, kurių metu buvę užsiminta apie taurą ir jo medžioklę. Su užsidegimu ir savo krašto meile pasakodamas apie taurą Italijos skaitytojui, visus neitalus belaikančiam „barbarais", jis taip ragina nesigirti savuoju gyvenimu, turtais, pramogomis. Teatvažiuoją jie į Lietuvą ir čia pamatysią tokių medžioklių reginių, kiek jo vaizduojamas didingasis tauras yra galingesnis už paprastą Italijos bulių. Tik Šiaurės miškuose gali užaugti ir užsigrūdinti tikrieji kovotojai. Taip tauro vaizdas rodo, kad Husovianas savo poezija siekia ne tik popiežiui įtikti, bet pirmiausia siekia patriotinių tikslų.

2. Lietuvos miškų vaizdai

a. Miškų gėrybės

Tokia pat dvasia Mikalojus Husovianas vaizduoja ir Lietuvos miškų ir laukų gėrybes:

Šioji tauta jas labiau ir už gelsvąjį auksą brangina,
Ir iš tiesų jai nėra nieko vertesnio už jas,
Nors daugybė laivų prie josios krantų ir atplaukia,
Lig pat viršaus prikrautų begalės prekių brangių.

Į tolimuosius kraštus skuba upės, gabendamos turtą,
Atneša su dovanom vėl čia greituosius laivus.
Žemė derlinga, naši patenkinta tinkamu darbu,
Linksmąją pjūtį visad duoda derlingiems laukams.
Daug čia galvijų būriais po laukus ir miškus pasiskleidę, –
Ir tai vienur, tai kitur ganos laukiniai arkliai.
Svetimo krašto laivus savųjų vaisių prikrauna,
Ko tiktai būna svetur, turi ir jie visada.
Nors ši tauta ir labai turtinga visokių gėrybių,
Bet ji už viską labiau vertina savo girias.
(T 239–252)

Iš miškų ji gaunanti didelę gausybę geltonojo vaško, iš čia daug dervos, reikalingos laivų statybai. Didžiosiose savo giriose jie gauna daug šernų mėsos, taip pat kailių, tinkamų rūbams. Visa tai įsigyti gali kiekvienas drąsus keleivis, kuris tik čia atvyks, apsišarvavęs pinigais (T 258: *instructus nummis*). Iš šių girių yra plukdomi rąstai statyti laivams ar namams į tuos kraštus, kur nėra miškų. Ir niekur nesą taip gražiai vešinčių ir didesnių medžių kaip čia. O, be to, jei jie neveda obuolių, vis dėlto jie yra vaisingi: jie yra pilni medaus, nes nuo bičių dūzgiąs visas miškas ir gėlėti laukai. Bitininkai padedą joms sunešti dar gausiau medaus, išskaptuodami dreves. O kiek ten esą visokių paukščių! Jau Plinijus minįs vieną iš jų, būtent „tetraoną – kurtinį". Gražiausias vaizdas esąs jį medžioti, bet dar dvigubą naudą gaunąs tas, kuris jį sumedžioja, nes jo mėsa, maitindama kūną, maitinanti ir dvasią. Joks medžioklės būdas nesąs čia negeras ir netinkamas: ar spęsi apgaulingąsias kilpas, ar tempsi tinklus, visada darbas bus vaisingas. Visiems galioja vienas dėsnis:

Te sau medžioja visi, – visiems bendra ši taisyklė:
Laisvė tokia suteikta jiems dėl gėrybių gausių.
(T 283–284)

Maža to, net patys žvėrys ir paukščiai žūstą nuo šykštaujančio šeimininko. Jis matęs žūstant žuvis ežeruose tų, kurie jų negaudę. Taip esą ir soduose bei laukuose: jie netenką vaisių, jei jie neprieinami visiems.

Taip tad Husovianas šiose savo eilutėse praplečia ankstesnius vaizdus: parodo pirmiausia tai, kad LDK miškai slepia ne tik didingąjį taurą, bet dar ir kitus neišsenkamus turtus. Juose neribotais kiekiais gali imti visokių žaliavų išteklius tie pirkliai, kurie čion atvyksta su pinigais. Iš poemos eilučių paaiškėja, kad tų pinigų labai nori didysis miškų ir laukų savininkas feodalas: ne dėl to jie mėgaujasi žaliaisiais miškais, kad jie jiems yra gražūs, o dėl to, kad jie teikia jiems didelių gėrybių. Už miškų ir laukų gėrybes feodalas patenkina poreikį turėti pinigų, kad taip jis galėtų įsigyti iš svetur atvežamų prekių, kurios pasiekia šiuos kraštus upėmis.

Kaip ir tauro vaizde, taip ir miškų bei laukų gėrybių aprašyme skaitytojas pastebi poeto pastangas padidinti bei pagražinti savo požiūriu ekonomines LDK galimybes. Iš Husoviano žodžių išeina, kad susidomėjimas Lietuvos turtais yra labai didelis visame pasaulyje, nes į šį kraštą atvykstą „be skaičiaus" laivų, prikrautų su kaupu prekių, o Lietuva, iš savo pusės, gėrybėmis praturtinanti ištisus kraštus. Čia ir žemė esanti labai dosni ir pripildanti laukus linksma pjūtimi, čia pilna galvijų, žirgų, geltonojo medaus ir vaško, dervos, šernienos, kailių, didelių ir vešlių medžių, paukščių. Tai šalis, „tekanti pienu ir medumi". Todėl Husovianas ir daro išvadą, kad net pinigai ir auksas yra niekas prieš šio Šiaurės krašto gamtos turtus:

Šioji tauta jas labiau ir už gelsvąjį auksą brangina,
Ir iš tiesų jai nėra nieko vertesnio už jas
(T 239–240)

Tam yra pagrindas: pirkliai, norėdami įsigyti šių gausių ir įvairių Lietuvos gėrybių, atveš daug pinigų ir aukso miškų šeimininkams.

Nėra abejonės, kad šis rašytojo padidinimas bei siekimas pagražinti LDK ekonomines vertybes, kaip ir tauro vaizde, nėra atsitiktinis ir savavališkas. Jis yra susijęs su bendraisiais Lietuvos ekonominio gyvenimo dėsningumais XVI a. pradžioje.

b. Prekinių-piniginių santykių vystymasis Lietuvoje

XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje Lietuvoje pagrindinė ūkio sritis buvo žemės darbas ir gyvulininkystė. Bet žymų pagyvėjimą įnešė tuo pačiu metu besivystą prekiniai-piniginiai santykiai ir miestų augimas. Kaip yra žinoma, didieji kunigaikščiai nuo XIV a. įvairiais būdais globojo prekybininkus ir amatininkus miestuose, teikė jiems įvairias lengvatas ir teises.

Tokie reikšmingi LDK miestai kaip Vilnius, Kaunas, Trakai Magdeburgo teises gauna dar XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje. Ir tai, kad Gediminas sostine padarė Vilnių, reikia paaiškinti tik tuo, kad jau tada Vilniaus miestas buvo svarbi gyvenvietė ir reikšmingas prekybos centras. Jo gyventojai palaikė ryšius su Ryga, Liubeku, Štetinu, Rostoku, Štralzundu bei Gotlando salomis. Iš kitos pusės, pačiame Vilniuje 1324 m. jau buvo dvi bažnyčios, skirtos patenkinti atvykusių pirklių religinius reikalus. Tai irgi rodo buvus nemažus prekybinius ryšius. Kartu Gediminas kreipiasi į Vakarų Europos miestus, kviesdamas į Vilnių ir kitus Lietuvos miestus amatininkus ir meistrus. Privilegijos, kurias teikdavo Gediminas šiems gyventojams, padėdavo miestams augti ir plėsti prekybinę veiklą. Antroje XIV a. pusėje, kai Algirdas išplėtė LDK ribas į rytus ir pietus, Vilnius auga ir plečiasi prekybinių santykių su Ukraina ir kitomis rusiškomis žemėmis dėka.

LDK XIV a. ir XV a. pradžioje negalėjo palaikyti normalios prekybos su Vakarų Europa, nes nuolatinė karo padėtis su kryžiuočiais beveik visiškai buvo uždarę prekybinius kelius. Bet ir tokiomis aplinkybėmis buvo stengiamasi normalizuoti prekybinius santykius. Jau Vytautas ne kartą buvo sudaręs sutarčių prekybos tikslais su kryžiuočiais, tik jos būdavo nuolat laužomos. Be to, Lietuvos pirkliai būdavo apdedami nepakeliamais mokesčiais, ne retai tiesiog apiplėšiami. Ir kai Vokiečių ordinas prie Žalgirio buvo sutriuškintas, kai jis neteko savo politinės reikšmės, tada ir šioje srityje įvyko esminių pasikeitimų. 1415 m. Vytautas sudaro naują, daug palankesnę Lietuvos pirkliams sutartį, kurioje jis užtikrino LDK prekybininkams laisvą pravažiavimą ir prekių pervežimą Nemuno ir Vyslos upėmis. Ypač svarbią reikšmę prekybiniams santykiams išvystyti turėjo 1424 m. sutartis. Ji ir vadinosi „Laisvojo praėjimo" – *Liber transitus* – sutartimi. Pagal ją LDK gyventojai ir prekybininkai gavo teisę laisvai prekiauti ir pravažiuoti per kryžiuočių teritoriją sausumos ar vandens keliais. Jie galėjo pagal savo norą sustoti bet kurioje vietoje, išlipti į krantą ir pardavinėti čia savo prekes.

Nors netiesioginę, tačiau nemažą reikšmę LDK prekybai turėjo Torūnės sutartis. Pagal ją Gdanskas teko Lenkijai. Jis pasidarė vienu iš svarbiųjų uostų, kur didele dalimi koncentravosi prekyba iš Rytų į Vakarus. Per tą uostą iš dalies ėjo ir Lietuvos prekės. Kartu buvo užtikrintas ir laisvas pravažiavimas Nemunu. Šia sutartimi buvo patvirtintos pirklio asmens ir turto neliečiamybės teisės. Nusilpęs Vokiečių ordinas dabar jau nebedrįso laužyti sutarčių, ir prekybiniai ryšiai su Vakarų Europa galėjo vystytis normaliai. Tai, be abejo, palankiai atsiliepė miestų, pirmiausia Vilniaus, prekybai.

Šio žymaus prekybos pagyvėjimo su Vakarų Europa nesutrukdė ir Prūsijos hercogystės įsikūrimas. 1529 m. su prūsų hercogu Albrechtu sutartis vėl buvo atnaujinta ir patvirtintos ankstyvesnės pirklių teisės.

Todėl yra suprantamas didelis susidomėjimas Nemunu kaip svarbiu prekybiniu vandens keliu. Tai atsispindi ir to meto poezijoje, kaip tai matyti iš Adomo Šrėterio 1553 m. poemos „Apie Lietuvos upę Nemuną" (*De fluvio Memela Lithuaniae*). Ji yra parašyta Nemuno vagos sutvarkymo proga. Taigi kai šis uždavinys buvo sėkmingai įvykdytas, kai Nemuno upė, „kuri anksčiau dėl didelių akmenų, bekyšančių iš vandens, buvusi neplaukiojama, padarė praeinamą ir laivybai tinkama", tada jis pasiryžęs parašyti poemą ir iškelti jo garbę „ligi dangaus". Poetas savo eilėse išdėsto ir tuos tikslus, kuriuos turėjo šios didžiausios Lietuvos upės tvarkytojai: šis darbas teikė didžiulę naudą ir „begalines paslaugas" tiek Lietuvos tautoms ir jų pirkliams, tiek ir visai karalystei, ir karaliaus iždui pelną. Jis pasakoja taip pat, kad ir anksčiau daugelis ryžtingų žmonių (*heroum maximus ordo*) buvo mėginę atlikti šį sunkų darbą, bet niekam nepasisekę. Visi gerai supratę, kad tada, kai jis būsiąs pritaikytas plaukioti laivams, jis galėsiąs duoti „karališkus [...] vaisius (*regales* [...] *fructus*). Tik jo globėjas Mikalojus Tarla ryžtingu savo darbu nugalėjęs gamtą ir ji jam pasisekusi:

Nemunas savo vaga teka jau žymiai laisviau.
Tas, kuris dar neseniai uolas nenaudingas maitino,
Velka dabar įvairius skirtus plukdyti turtus.
Jis visokias prekes, laivuose sukrautas, gabena
Ir kaimynų kraštams atveža maisto apsčiai.
Darbas šitas atneš valstybei turtų daugybę
Ir lietuviams taip pat teiks begalinės naudos.
Kiek begeistų kartu driadės ir žalios napėjos,
Nė viena išskaičiuot visko tikrai nepajėgs.
(N 134–142)[55]

Tai „mielasis Nemunas". Su juo jis susieja Lietuvos ir Lenkijos sužydėjimą ir gerovę (žinoma, turėdamas prieš akis pirmiausia „aukštuosius žmones"):

Nes, kas pirmiau Lietuvos kraštams dar nežinoma buvo,
Ir kas vyrams garsiems teikė per maža naudos
Ar apie ką, atrodo, sunku buvo net pagalvoti.
(N 85–87)

Taigi Nemunas atidaręs dabar kelius į užsienį. Kaip reikšmingą prekybos, vykstančios Nemunu, centrą poetas mini Kauną:

Teka pro Kauno vietas, pirkliams be galo patogias.
(N 115)

Nors šios eilutės nėra be poetinės hiperbolizacijos (kaip ir visa poezija, kurios, kaip sako Maksimas Gorkis, svarbiausia priemonė yra hiperbolė), tačiau jos parodo, kad Nemunas, kaip prekybinis kelias, užėmė ypatingą vietą LDK gyvenime. Kitaip jis nebūtų iškėlęs poreikio imtis to nelengvo darbo tomis sąlygomis ir nebūtų radęs atgarsio to meto poezijoje.

Tačiau vis dėlto šioje prekyboje svarbiausią vaidmenį vaidino Vilniaus miestiečiai. Jie turėjo čia išimtines privilegijas. Pavyzdžiui, didysis kunigaikštis Aleksandras 1502 m., tapęs lenkų karaliumi, suteikė Vilniaus miestui privilegijas, pagal kurias miestiečiai turėjo teisę laisvai ir be muitų važinėti po Lenkiją sausumos ir vandens keliais. Jie galėjo sustoti kur tinkami ir laisvai prekiauti visokių rūšių prekėmis.

[55] Šrėteris A., „Apie Lietuvos upę Nemuną", iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau*: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sud. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 422–437. Toliau cituojant tekste nurodoma santrumpa N.

Vilniaus miestas jau ir iš anksčiau buvo gavęs visą eilę teisių ir privilegijų. 1387 m. jis gauna Magdeburgo teises. 1432 m. Žygimantas Kęstutaitis atleido Vilniaus miestą nuo kelių, tiltų, brastų mokesčių mokėjimo visoje kunigaikštystėje. Visų miesto bylų, tiek kriminalinių, tiek civilinių, nagrinėjimas bei teismas yra perduodamas vaitui, o apeliacija nustatyta tiesiog pačiam valdovui. Be to, miestui buvo duoti ir pelno šaltiniai, kaip vaško svarstymas, medžiagų krautuvės ir pan. Valdant kunigaikščiui Kazimierui, Vilniaus ekonominės bei juridinės teisės ir privilegijos dar labiau plečiasi. 1444 m. Vilniui buvo suteikta teisė daryti kasmet dvi muges. Maždaug tais metais buvo suteikta teisė laisvai plaukioti Neries upe per valstybės ir bajorų žemes. Tuo pačiu metu jie buvo atleisti ir nuo pastočių prievolės.

Ir kitų LDK miestų gyventojai taip pat gaudavo nemaža panašių prekybinių privilegijų. Tačiau būdavo pažymima, kad, išskyrus vilniečius, nė vienas kito miesto pirklys neturės teisės pirkti ir parduoti kitaip, kaip tik urmu. Tik vilniečiai pirkliai turėjo teisę verstis mažmenine prekyba ne tik savo mieste, bet ir kitose kunigaikštijos vietose bei miestuose, kaip Trakuose, Polocke, Vitebske, Smolenske, Kijeve, Minske, Naugarde.

Iš kitos pusės, reikalaudami ekonominių privilegijų savo pirkliams, vilniečiai vedė priešišką politiką kitų valstybių pirklių atžvilgiu. Jie reikalauja, kad svetimų kraštų prikliams būtų apribotos teisės ir privilegijos. Iš didžiojo kunigaikščio Aleksandro jie išgavo privilegiją, kad svetimšaliai pirkliai sustotų tik specialiose, tam tikslui pastatytose patalpose. Tai buvo padaryta dėl to, kad svetimšaliai pirkliai neprekiautų vienas su kitu ir neišsivežtų su savim viso prekybos pelno, o bent jo dalį paliktų Vilniaus miesto gyventojams. Ir Žygimantas Senasis uždraudė tiek patiems vilniečiams, tiek pirkliams iš kitų kunigaikštystės miestų, tiek svetimšaliams pirkliams prekiauti su pirkliais, atvykusiais iš kitur. Jie galėjo prekiauti tik su Vilniaus miestiečiais ir pirkliais. Laisva prekyba buvo leidžiama tik mugių metu.

Toks dėmesys ir išskirtinės privilegijos ekonominiais atžvilgiais sudarė Vilniaus miestui pasidaryti stambiu prekybos centru. Ypač išaugo šiuo atžvilgiu Vilnius kaip tik XVI a. pirmoje pusėje, t.y. tuo metu, kai gyveno ir veikė Husovianas. Miesto vaidmuo ir prekybinė reikšmė aiškiai matyti iš mokesčių, kuriuos mokėdavo Vilniaus miestas į valstybės iždą. 1529 m. Vilnius mokėjo pačius didžiausius mokesčius, palyginus su kitų miestų mokesčiais: 1500 kapų grašių, kai tuo tarpu Kaunas 300 kapų, o Gardinas 180 kapų grašių. Tai rodo ir karinė prievolė. Pagal 1513 m. sąrašą Vilniaus miestas turėjo duoti 500 raitelių, Kaunas 50, o Gardinas 20.

Todėl neveltui Vilnius to meto poezijoje užsitarnavo epitetus *populosa* ir *dives Vilna* – „skaitlingas gyventojais", „tirštai apgyvendintas", „turtingasis Vilnius". Pavyzdžiui, Jono Radvano „Radviliadoje":

> Čia Erdivilo lopšys ir gimtinė narsuolio Traidenio,
> Skirmanto, ginklais stipraus, ir narsaus kunigaikščio Mingailos,
> Romanto, Mindaugo, kurs ant galvos užsidėjo vainiką
> Romos, Vytenio kilnaus ir atšventusio pergalių daugel
> tėvo visos Lietuvos Gedimino, kuriam vadovaujant
> mūrai iškilo aukšti tirštai apgyvendinto Vilniaus.
> [...]
> Tąkart tasai kūrinys Gedimino – turtingasai Vilnius
> globė Augustą; prie jo suvažiavus bajorų ir ponų
> aibė be skaičiaus dienas puotose ir linksmybėje leido.[56]

[56] Cit. iš Radvanas J., *Radviliada*, iš lotynų k. vertė, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 11, 47; eil. I, 84–89, 586–588.

Ir lenkų rašytojas Stanisławas Orzechowskis vadina Vilnių kunigų, taip pat ir pirklių miestu (plg. *Fidelis subditus: receptacula sacerdotum et mercatorium*).

Vilnius ir kiti Lietuvos miestai XVI a. prekiauja ir už savo valstybės ribų. Jie palaikė santykius su Ryga, Pskovu, Naugardu, Maskva, Tvere, Krymu, Lenkija, Prūsija, Silezija, Vengrija ir t.t. Vilniuje buvo importuojamų medžiagų sandėlis, iš kur jos buvo išvežiojamos į kitus miestus. Jis taip pat tampa tarpininku tarp Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vakarų Europos. Per Lietuvos teritoriją į Maskvą buvo vežami dalgiai, sidabras ir kitokie daiktai. Iš Maskvos į Vilnių ir toliau į Vakarų Europą buvo gabenamos įvairios odos, kailiai, linai ir panašios prekės.

Pačioje Vakarų Europoje ryšium su kelių atradimu į Ameriką ir Indiją pagyvėjo prekyba, augo miestai, kilo pramonė. Drauge su tuo pasidarė dar didesnė žemės ūkio produktų ir įvairių žaliavų paklausa. Jūros laivų statyba reikalavo linų bei kanapių pluošto, miško medžiagos. Iš Lietuvos, Vakarų Ukrainos, Baltarusijos XVI a. buvo išvežama miško medžiaga, grūdai, vaškas, medus, apyniai, degutas, derva, kailiai, gyvulių odos, gyvuliai, pelenai ir kitokios žaliavos.

Javai, iš pradžių buvę kaip eksporto prekė nereikšmingi, nuo XV a. pabaigos vis daugiau yra išvežami į užsienį. Iš Vakarų Europos įveždavo į Lietuvą gelumbę, medvilnę, drobę, įvairius geležies dirbinius, vario, plieno daiktus, arklių pakinktus, stiklą, cukrų, šaknis, druską, papuošalus ir t.t. Tiesa, tos prekės buvo vartojamos didžiausia dalimi praturtėjusių feodalų, pirklių ir kitų turtingųjų ir mažai prieinamos valstiečiams, amatininkams, miesto varguomenei, bet buvo ir tokių prekių, be kurių negalėdavo apsieiti ir plačios liaudies masės (druska, stiklas, kai kurie geležies dirbiniai ir pan.).

<...>

Dar ir po šešiasdešimties metų po Husoviano poemos pasirodymo (1588) maža kuo besiskiriančiais žodžiais (labiau poetiškais) kalba apie Lietuvos miškus „Radiviliados" autorius Radvanas. Nors jo poema didžiąja dalimi yra skiriama politiniams to meto klausimams svarstyti, bet jis nepraleidžia progos nepaminėjęs jų savo skyrelyje *Descriptio et laudes Lithuaniae*. Čia jis pasakoja, kad išmintingoji gamta nedavusi Lietuvai laukų, kur augtų lygiai javai, lygiai vynuogės, neskyrusi pasakiškai gražių slėnių ir tokių pat savo grožiu gojelių, ji neturinti du kartus per metus žydinčių rožių sodų, persų turtų ir aukso kasyklų, bet ji turinti geležį ir džiaugiasi tokia javų pjūtimi, kokia galėjo pasididžiuoti tik pačios garsiosios antikinių tautų žemės. Tatai ir suteikia šiai tautai lengvą gyvenimą visiems laikams. Čia krištolines upes lyg vainiku supa aukšti neįžengiami miškai, tasai žemės papuošalas. Jų medžiai savo viršūnėmis graso dangaus žvaigždėms, o šaknimis mirusiųjų karalystei. Juose savo pastogę randa elniai, briedžiai, taip pat žiaurusis tauras. Čia gyvena margakailės lūšys, greitakojės stirnos ir didžiuliai stumbrai. Upėse ir ežeruose, nenusileidžiančiuose savo vandenimis jūroms, gyvena ir didžuvės. Laukai žilsta nuo balančių linų. Palaimintiesiems gojams esančios suteiktos nesuskaičiuojamos dovanos. Juose slypi didžiuliai turtai, nes čia ąžuolai pritvinksta skaidriuoju medaus nektaru ir apdovanoja vašku žemdirbius ir t.t.[57]

Kaip Herbersteinas savo veikale *Rerum Moscoviticarum Commentarii* liudija[58], jam vienas iš pirmųjų didžiūnų sakęs, kad *unum quodque verbum in Lithania aurum esse*, būtent kad be pinigo, be aukso ir dovanos niekur nieko negausi. Prie valdžios be pinigo nesą jokio priėjimo.

Bet vargu ar galima rasti ryškesnį poetinį to meto valdančiųjų sluoksnių aukso aistros išraišką, kokią davęs Petras Roizijus savo satyriniame eilėraštyje „Apie visagalį pinigą" (*De nummo omnipotenti*). To eilėraščio turinys yra toks:

[57] Plg. Radvanas J., *op. cit.*, p. 7–9; eil. 31–63.

[58] Herberstein S., *Rerum Moscoviticarum commentarii*, Basileae: Ex officina Oporiniana, 1571, p. 109.

Jokios vertės neturi tas, kurio kasoje nėra pinigų, ir, kas turi pinigų, to ir vertė nemenka. Tas gali norėdamas pakeisti kvadratą apvaliu skrituliu, jis gali įsakyti baltam sniegui pajuosti, šviesai aptemti, tamsiai nakčiai nušvisti, o šiltoms vasaros vidurio dienoms pastirti nuo šalčio. Jei turtingas žmogus pageidaus, bus lygus laukas, kur kalnas buvo neseniai, ir vėlei, kur tyvuliavo plačiuosiuose laukuose vandens didžiuliai plotai, bus kalnas neperskrendamas net lengvasparniams paukščiams. Pinigas atriša protingųjų liežuvius ir širdis, pinigas tau bus globėjas ir neteisioje byloje. Jo paskatinta klastingoji draugė priverčia prieš laiką savo vyrą nužengti į mirties kapą, už pinigą perkama meilė, už pinigą savo mieluosius vaikus parduoda motina, už pinigą perkama švelni ištikimybė. Ko kas negirdėjo, ko kas neregėjo, jei tik bus atpildas, pamatys ir išgirs. Turtingas įsigys visa tai, kas tik regėta, kas tik girdėta. Pinigas turi ausis, o akys visada jo žinioj. Jei reikia ir duosi dovaną, tas, kas ką išgirs, paneigs ir bus kurčias. Valdžia savo sprendimus parduoda už pinigą, ir tasai, kuris seniai turėjo būti varnų sulestas, yra gyvas. Našlaičiams, motinoms, netekusioms vyrų, ir tiems, kurie negali žarstyti pinigo, belieka tik liūdesys. Tas, kuris neturi pinigo, tešoksta pasitraukti iš kelio piniguočiui. Ir jei negali užkariauti ir veltui daužai miesto mūrus jėga, duok pinigų ir jos tau atsivers. Pinigas ir popiežių nugalėtojas, o taip pat nugalėtojas karalių. Jų širdis ir burnas jis kreipia, kur nori. Ką neseniai buvo atmetę ir griežtais žodžiais pasmerkę, tai vėl gali pamilti, jei tik pinigas sužvilgės. Taip pinigas valdo pasaulį vienu savo galvos linktelėjimu. Jis pardavinėja aukštąsias palatino vietas ir grasinančiu veidu sėdi aukštam soste. Jis įkopia, būdamas nevertas žemųjų, į aukštuosius altorius, jis valdo pirktą už daug pinigų vyskupo lazdą ir dešiniąja daro kryžius, pats būdamas vertas nukryžiuoti. Jis vertas tik tvarto, o bučiuoja altorių. Gale klausia poetas: „Kur tu, galingasis pinige, neprasiskverbi? Valdai viską, visur žemėje imi savo valdžion. Taigi jei tavo valdžia, kurią tu turi žemėje, būtų lygiai tokia pati ir danguje, visagaliu tave, pinige, reiktų mums pavadinti".

Tai buvo ne tik Lietuvoje. Jis, tasai aukso troškulys, buvo akstinas veikti daugeliui žmonių ir Vakarų Europoje. Gražiai ir vaizdingai šiuo atžvilgiu kalba Engelsas: „Dar daug laiko prieš tai, kai riterinių pilių sienos buvo pradaužtos naujų ginklų šūviais, jų pagrindai iš apačios buvo pakasti pinigų". „Iki kokio laipsnio XV a. pabaigoje pinigai iš apačios pakasė ir pragraužė iš vidaus feodalizmą, aiškiai matyti iš to aukso troškulio, kuris tuo laikotarpiu užvaldė Vakarų Europą; aukso ieškojo portugalai Afrikos krantuose, Indijoje, visuose Tolimuosiuose Rytuose; auksas buvo tasai magiškasis žodis, kuris vijo ispanus per Atlanto vandenyną; auksas – štai, ko pirmiausia reikalavo baltasis, kai tik jis išlipdavo į naujai atrastą krantą"[59].

Tasai aukso ir pinigo troškulys atvarydavo pirklius ir į tolimosios šiaurės kraštus, tokius, kaip Lietuvos ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštijos. Į Vilnių atvažiuodavo daug svetimšalių pirklių. Vokiečiai, maskviečiai buvo paprasti ir dažni svečiai ir apgyvendavo ištisas gatves. Vilnių pasiekdavo dar ir olandų, anglų pirkliai. Kad būtų palengvintas susirašinėjimas bei susižinojimas tarp pirklių, LDK valdovai išleisdavo potvarkius, nustatančius vartoti lotynų kalbą. Tai yra žinoma iš Žygimanto Senojo 1540 m. privilegijos Kauno miestui.

Šiaurės kraštus Husoviano metu pasiekdavo ir Italijos pirkliai. Tai mini Paolo Giovio savo darbe *De legatione Basilii, magni principis Moscoviae, ad Clementem VII, pontificem maximum*[60]. Ten yra rašoma, kad ir popiežius Leonas X, su kuriuo sieja savo poeziją Husovianas, buvo susidomėjęs prekybiniais religinių formų priedangoje motyvais Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, taip pat keliais per ją į Indiją ir kitus Rytų kraštus: *Causam vero huiusce legationis suscipiendae praebuit Paulus, centurio Genuensis, qui, cum acceptis a Leone X pontifice commendacitiis litteris mercaturae causa in Moscoviam pervenisset, cum Basilii principis familiaribus ultro de consociandis utriusque ecclesiae ritibus agitavit. Quaerebat enim Paulus insano vastoque animo novum et incredibile iter petendis ab India aromatibus...* Mat tiesioginis kelias į Indiją buvo trukdomas turkų, įsigalėjusių Vidužemio jūros rytiniame baseine, Juodojoje jūroje ir Artimųjų Rytų teritorijoje. Nemaža pirklių iš Italijos į Šiaurės kraštus pateko ir Bonos dėka. Per juos

[59] Энгельс Ф., „О разложении феодализма и развитии буржуазии", in: Маркс К., Энгельс Ф., *Сочинения*, т. 16, ч. 1, с. 442.

[60] Herberstein S., *op. cit.*, p. 158.

Lietuvos–Lenkijos kraštuose sklido naujausios rūšies prekės, arkliai, drabužiai, kojinaitės, kvepalai, vynas, pietų vaisiai, prieskoniai ir pan. Be to, naujų kelių ieškoti skatino Ispanijos įsigalėjimas Atlanto vandenyne.

LDK prekybinius ryšius su Rytais pavaizduoja Mykolas Lietuvis savo veikale „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" (1548–1550), daugiausia iškeldamas Kijevo miestą. Į Kijevą suplaukianti upėmis žuvis, mėsa, kailiai, medus, o iš užsienio druska. Daugiausia gėrybių į jį atnešą Dnepras, upė tekanti „medumi ir pienu". Kijevas esąs turtingiausias egzotiškomis prekėmis, tokiomis kaip brangakmeniai, aukso gijos, šilkas, kvepalai.

<...>

Skaitytojui vargu ar kils abejonė, kad Husovianas gerokai perdeda ir pasigiria. Jei dar iš dalies galima sutikti, kad atskiri feodalai priartėjo mažiau ar daugiau prie tokio turtingo ir pertekusio gyvenimo, tai to jokiu būdu negalima pasakyti apie valstiečius, šiuo metu vis labiau patenkančius į baudžiavos jungą. Husovianas čia padidina ir pagražina tik feodalų gyvenimą, o ne valstiečių ir miestiečių.

Esant tokiam rašytojo sumanymui bei siekimui, sunku sulaukti, kad plačiau ir teisingiau būtų pavaizduotas valstiečių gyvenimas. Iš tikrųjų Husovianas labai mažai mini kaimo gyventojus, bet ir tose vietose, kur jis sustoja ties jų gyvenimu, ten valstiečiai pasirodo gyvenį labai idiliškai ir taip pat visko pertekę. Iš poemos išeina, kad valstiečiai daugiausia yra susirūpinę tauru ir jo medžiokle, tuo kilmingu užsiėmimu. Jie tat spjaudydamiesi ir bjaurėdamiesi įvertinę autoriaus bailų pasielgimą, kai jis išsigandęs tauro ir pabėgęs nuo jo. Kaimiečių reikalavimas šiuo atžvilgiu buvęs aukštas – nebijoti ir tiesiai susigrumti su bet kuo, neišskiriant ir tokio baisaus žvėries, koks yra tauras. Tokią drąsą kaimo žmonės ir parodą, kai jie, Vytautui pavedant, dalyvauja užduotyje pagauti gyvą ir nesužeistą taurą ir atvesti jį valdovui. Tuo valstiečiai mokėsi drąsos ir karo meno, pratinosi prie karo aplinkybių, nesitenkindami tik vaikščiojimu paskui žagrę.

Bent kiek plačiau atskleidžia valstiečių, kaimo ir miškų gyventojų gyvenimą tos autobiografinės žinios, kurias Husovianas pateikia apie save. Jis mini, kad jo tėvas buvo medžiotojas. Medžioklėse ir jis pats praleidęs ilgą savo gyvenimo dalį. Tai buvęs labai sunkus gyvenimas. Ten jis praliejęs daug prakaito. Bet tai yra pastabos, kurias pateikia poetas ryšium su kitais klausimais, norėdamas pabrėžti savo patirtį medžioklėse, ir todėl mums neduoda pilnesnio valstiečių gyvenimo supratimo. O šiaip visur vyrauja idilinės spalvos. Jis turėjo tikslą pavaizduoti Lietuvos gyvenimą kiek galima šviesesnėmis spalvomis, kad padarytų jį patrauklesnį.

Taigi ten matėme, kad pinigų poreikis feodalinėje Lietuvoje šiuo metu yra didžiulis. „Aukso aistra" užvaldė visų pirma viršūninius visuomenės sluoksnius, siekiančius asmeninio praturtėjimo. Taip buvo paliestas ir valstybės iždas, kuris vykstant įvairiems karams šiuo metu būdavo tuščias ir į jį patekdavo tik tai, kas atlikdavo nuo didikų. Iš čia mes galime suprasti, kad Husoviano pastangos iškelti LDK kaip neišsemiamų turtų kraštą yra neatsitiktinis, ir nesiriboja vien tik noru patikti popiežiui. Savo poema jis nori paskatinti Vakarų Europos ir Italijos pirklius atvykti prekybos reikalais į Lietuvą ir atvežti čia pinigų ir aukso, kad taip būtų patenkinti atskirų feodalų ir valstybės poreikiai. Šitokį uždavinį turėjo prieš akis Erazmas Vitelijus kaip Lietuvos–Lenkijos valstybės atstovas ir jo pasiuntinybės tarnautojas Husovianas. Tad šių asmenų pastangas stiprinti prekybinius ryšius tarp LDK ir Vakarų Europos kraštų reikia laikyti viena iš poemos sukūrimo priežasčių.

c. Miškas – sveikatos šaltinis

Tačiau Mikalojus Husovianas nesitenkina iškėlęs Lietuvos miškų ekonominę reikšmę. Jis dar pasakoja apie juos ir medžioklę kaip apie sveikatos šaltinį, kaip apie žmogaus jutimo organų

aštrintoją ir stiprių pergyvenimų žadintoją. Jam miškas yra ne tik materialinės naudos, bet ir dvasinių gėrybių šaltinis. Tad miškas gali patenkinti visus žmogaus siekimus (T 323–386).

Miško medžioklė užgrūdina kūnus. Tie, kurie užsiiminėja ja, lieka tvirti ir tada, kai prispaudžia juos senatvės našta. Medžioklė pratęsia žmonių gyvenimą ilgiems metams. Šitokių užsiėmimų mėgėjai ilgai lieka be žilo plauko ir visą laiką išlaiko aštrius savo pojūčius. Juk kai smarkiai įtempiame savo ausis į mažą šlamesį, tada kyla jų jėga, arba kai įdėmiai stebime tolimus daiktus, tada gauname vaistų mūsų akių šviesai. O visa to kaip tik reikia medžiojant taurą, žvėrį didžiai atsargų, gudrų ir pavojingą.

O kokį malonumą ir jausmų pakilimą suteikianti medžioklė savo mėgėjams! Pilna širdis pritvinksta jausmų, kai dangus gaudžia nuo šunų virpančio skalijimo tada, kai jis perskrodžia ramią miško tylą ir tūkstančiais kartų nusileidžia ir vėl pakyla. Jausmai susikaupia medžiotojo krūtinėje, kai jis išvysta persmeigtą ietimi ir besidaužantį mirties agonijoje ir baisiai maurojantį lokį, kai girdi giliai kliudyto šerno kriokimą. O ką ir kalbėti apie visą žaizdotą žiauryjį taurą: jo baisus įsiutimas, jo galingojo snukio pašėlęs griausmas, jo ugnimi degąs pyktis ir baisios aplinkui išgąstį sėjančios akys sudrebinančios visą žmogų. Ne kitaip jaučiasi medžiotojas, kai grėsmingai blaškosi šen ir ten sužeistas stumbras ir nuo jo baisaus riaumojimo dreba visas miškas aplinkui. Štai tada suplakančios smarkiai žmonių širdys, štai tada susikaupiančios jų jėgos ir pasirodą jų sugebėjimai. Čia, šitokiose pilnose pavojų ir reikalaujančiose didžio vikrumo, jėgos ir drąsos medžioklėse, žmogus užmiršta viską. Jį visą apima medžioklės aistra ir džiugina malonūs jos pasisekimai.

Visa tai ir kelia žmogaus kūną daugiau negu vaistai. Kas seks šiuo maloniu medžioklės pomėgiu, kas mankštins savo sąnarius miško užsiėmimais ir naudosis miško gelmių išganingu malonumu, to nevargins tingus nuobodulys: jis, pasijuokdamas iš gydytojų, gyvensiąs ilgiausius metus. Jam nereikėsią ieškoti gydytojų gudrybių ir gadinti savo vidurius vaistų gėralais. Iš tikrųjų, daro iš to išvadą Husovianas, nieko nesą gyvybingiau už tai, kas yra šaltojoje Šiaurėje. Tam gyvybingumui maistą teikiančios žiaurios medžioklės. Tai ir esanti priežastis, kad kyla noras miškus labiau vertinti už kitus dalykus ir daug dalykų laikyti menkesniais už laukinius miškų žvėris:

> Nieko nėra tiems medėjams gaivesnio už šaltąją šiaurę,
> Ir tik medžioklė žvėries visas jų penas tėra.
> Tadgi reikėtų girias, jų žalius tankumynus branginti,
> Žvėris, tuos klajūnus, vertint už daug ką labiau.
> *(T 383–386)*

Todėl medžioklės, Husoviano nuomone, sudarančios geriausias sąlygas išvystyti visas žmogaus galias, paruošti drąsius ir narsius valstybės piliečius ir karius. Taurų ir kitų baisių žvėrių medžioklė pripratina vyrus namie prie pavojų ir jie tampa bebaimiais ir karuose. Tą pačią mintį po dvidešimt penkerių metų tęs ir Mykolas Lietuvis[61], pripažindamas, kad ten yra daug gerų kareivių, kur kūną ir dvasią žmonės užgrūdina taurų ir kitų piktų žvėrių medžioklėmis. Kaip ryškų pavyzdį tokiu būdu ruošti gerus savo valstybės gynėjus Husovianas rodo Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą. Pastudijuoti jo paveikslą – kitas mūsų uždavinys.

3. Vytauto paveikslas

Panašiai kaip tauras atstovauja Lietuvos miškų gėrybes, būdamas ryškus ir tipiškas jų gyventojas, taip Vytautas ir jo paveikslas poeto yra skiriamas parodyti Lietuvos žmonių ir valstybės reikšmei

[61] Mykolas Lietuvis, *op. cit.*, p. 33, 56–57.

ir didingumui. Mikalojus Husovianas jį laiko tipišku valdovo pavyzdžiu. Su tauro vaizdu poetas Vytauto paveikslą sujungia tuo būdu, kad šio valdovo asmenyje jis randa pateisinimą žiauriai ir pražūtingai tauro medžioklei. Taigi, pasak jo, medžioklė galėtų būti laikoma neišmintinga, jei jos baisių padarinių nepanaikintų jo didžiojo įsteigėjo aukštasis autoritetas:

> Tokią medžioklę, kuri pražūtinga daugeliui vyrų,
> Kartais kas nors palaikyt gal ir galėtų paika,
> Jei kaltininkas jos nebūtų toks aukštas valdovas, –
> Vardas šis jo ir dabar vertas didžios pagarbos.
> *(T 659–662)*

Vytautas tauro medžioklę įprasminęs visuomeniniu bei valstybiniu požiūriu. Jis ją iškėlė, paversdamas priemone auklėti užgrūdintiems savo kariams:

> Tais savumais gilus nepalenkiamo Vytauto protas
> Stiprino dvasią karių, savo tėvynės jėgas.
> Lavino jis jaunuolius, šiais žaidimais rengė juos karui,
> Kai jis visos Lietuvos buvo valdovas kadai;
> Kad nereikėtų patirt ko nors netikėto iš priešo,
> Vertė pakęst sunkumus, nors buvo laikas ramus.
> *(T 663–668)*

Betgi Husovianas pasakoja, kad Vytautas savo narsiai kariuomenei grūdinti ir mokyti panaudodavo ne tik miškų medžiokles, bet ir rengiamus pratimus laukuose. Jo valdymo metu ir laukai nuolat mirgėję nuo karių: jie kūrę karo vaizdą taikos metu. Kad kareivis būtų stiprus ir gerai laidytų ietis, nuolatiniais pratimais ir kietu darbu jis turėjęs tam paruošti savo rankas. Kad ranka būtų tiesi, naudodamasi kreivaisiais lankais, kariai nuo arklių turėdavę šaudyti strėlėmis į išmestus aukštyn sviedinėlius. Išmesta kepurė nukrisdavusi gavusi tūkstančius žaizdų. Jų taiklumas pasiekdavęs tiek, kad pakirsdavę aukštai gervės sparnus, nesužeisdami jos kūno. Nuo jų strėlių nebuvęs saugus paukštis nei medyje, nei aukštai ore, nei vandenyje. Ir didelė dovana buvusi įteikti valdovui nušautą paukštį, jei tai buvę padaryta sumaniai. Garbė buvusi leisti savo gyvenimą medžioklėse ir tuo stiprinti karingą dievo Marso būrių dvasią.

Betgi Vytautas labiausiai mėgęs žirgų lenktynes. Taip jis norėjęs paruošti ne tik žmones, bet ir žirgus karo atvejui. Raiteliai turėję prajoti šimtą stadijų. Kadangi vienas žirgas neištvertų tokio ilgo kelio, tai raitelis su savim vesdavosi jų visą būrį tam, kad galėtų pakeisti. Lenktynes pradėdavo naktį, kad bailiai kokiomis nors gudrybėmis negalėtų kartais pralenkti drąsuolių. Nugalėtojas gaudavo didelių dovanų, o nugalėtieji pajuoką ir negarbę. Bet sunkus buvęs kelias nugalėtojui: jis turėdavęs perplaukti per gilias ir ištvinusias, įsiutusiais sūkuriais tekančias upes. Įsikabinęs į žirgo karčius dešiniąja, irdamasis kairiąja, ginklus ir rūbus iškėlęs virš vandens ant šakos, jis įveikdavęs visas kliūtis drauge su savo žirgu, krūtine plėšiančiu bangas. Taip tad Vytautas pripratindavęs karius pereiti visur be tiltų. Jis įdiegdavęs jiems ryžtą didesnį už viltį ir baimę. Todėl jis buvęs laimingas taip drąsiais kariais, kad tokį kitą valdovą prisiminti vargu ar kas galėtų. Jis pats buvęs didelis taikos mylėtojas, bet, iš kitos pusės, ir „ugningas karo deglas“:

> Didis gerbėjas taikos ir ugningas karo [deglas].
> *(T 669)*

Piešdamas Vytauto santykius su kaimyniniais kraštais, Husovianas mini, kad visi LDK kaimynai gerbę jo autoritetą. Totorius paklojęs ant žemės sulaužytus savo lankus ir nuleidęs galvą, pasiduodamas varganam savo likimui. Taigi tas, kuris taip neseniai kaip nugalėtojas gabenęs gausius karo grobius, dabar pats tapęs dar gėdingesniu grobiu. Jis dabar nepripažįstąs kitų

valdovų, kaip tik tuos, kuriuos Vytautas jiems skiriąs. Vytautą savo valdovu vadinęs net maskvėnas, nors ir labai didelis jis buvęs savo galia. Ir stiprusis turkas jam siuntęs dideles dovanas ir beveik paklusti jau buvo pasiruošęs[62]. Taigi tie trys galingi valdovai, kurie dabar kelia baimę visam pasauliui, tada nusilenkę Vytautui ir nutilę iš baimės. Husovianas giria Vytautą ir už tai, kad jis įvedęs savo valstybėje teisingumą:

> Esant jam valdovu, viešpatavo taurus teisingumas,
> Vyrams garbingiems dažnai dovanas skyrė didžias,
> Panieka teko taip pat didžiūnams už jų ištižimą,
> Nes jisai papročių buvo teisėjas rūstus.
> *(T 743–746)*

Šventąsias teisingumo sritis jis taip ryžtingai globodavęs, kad jose negalėdavusi pasislėpti jokia klasta. Kai jis paskirdavęs bausmės dieną kaltininkams, tai jie patys veržiavęsi mirti, patys dėdavęsi ant kaklų kilpas, nes nebūdavę jokios vilties gauti atleidimą. Sunkiomis bausmėmis jis išnaikinęs visokius neteisingus liudininkus: jis juos atiduodavęs šunims sudraskyti, apvilkdinęs žvėrių kailiais. Su niekuo jis nebūdavęs toks žiaurus, kaip su papirktu teisėju. Vienas teisėjas buvęs sudraskytas į gabalus net ir už tai, kad už kyšį padaręs vis dėlto teisingą sprendimą. Taigi, jam valdant, išnykusios visokios gobšumo nuosėdos. Dėl to jis pelnysiąs amžiną garbę.

Vytautas, siekdamas kuo geriausiai paruošti savo pavaldinius kariniams žygiams, neužmiršdavęs kelti karinę dvasią ir kaimo žmonėse. Tam jis panaudodavęs medžioklę. Jis užduodavęs kaimo žmonėms, susirūpinusiems tik arklu, atvesti jam sugautą taurą, tačiau kad jis niekur nebūtų sužeistas. Tam jis skirdavęs dovanas ir bausmes. Kaimo žmonės tai padarydavę ir pristatydavę kunigaikščiui sveiką žvėrį. Tam tikslui net buvo išrasta ir mašina, taip pat ir nustatyas gaudymo būdas. Tai ir turėjo pratinti kaimo žmones prie pavojų ir užgrūdinti juos sunkiems karo žygiams.

Husovianas iškelia Vytautą kaip žymų valdovą, kuris savo valstybėje įvedė tvirtą ir centralizuotą valdžią, nubaudė jam nepaklusnius didikus, sukūrė didelę ir gerai organizuotą kariuomenę, įtraukdamas į ją ir prastuosius kaimo žmones, panaikino savivalę ir neteisingumą teismuose ir akylai žiūrėjo, kad jo pavaldiniai saugotų gerus papročius. Apskritai tai buvo tvirtos rankos valdovas. Šią jo valdovišką ypatybę jusdavę ir LDK kaimynai, kurie pripažinę jo autoritetą.

Negalima pasakyti, kad Husovianas tokia Vytauto charakteristika bendraisiais bruožais labai nutoltų nuo istorinės tiesos. Iš tikrųjų Vytautas atliko gana žymų vaidmenį to meto LDK gyvenime. Lietuva prieš jį buvo draskoma feodalinių savitarpio kovų. Jos ekonominis bei politinis gyvenimas buvo pairęs ir silpnas. Visa tai kėlė būtiną reikalą stiprinti centrinę valdžią. Šią valdžios centralizaciją ir pradėjo Vytautas. Pirmiausia jis stengėsi sudaryti sau paklusnių tarnybinių bajorų sluoksnį, kuriuo jis galėtų remtis kaip karine jėga. Didysis kunigaikštis jiems dalindavo žemes, pievas ir miškus iki gyvos galvos, iki dviejų galvų, bet vis dėlto tik tiek, kiek buvo kunigaikščio valia ir malonė. Tokie žemių valdytojai buvo pilnutinėje kunigaikščio valioje. Jie turėdavo eiti pagal valdomų valstiečių skaičių karo tarnybą. Norėdamas padidinti karo jėgas, Vytautas tarnybiniais bajorais paversdavo smulkius žemvaldžius, dažnai netgi paprastus ir nekilmingus valstiečius. Remdamasis jais ir sau palankia diduomene, Vytautas panaikino visą eilę dalinių kunigaikštysčių. Jis padarė jas tiesiogiai priklausomas didžiajam kunigaikščiui kaip atskiras sritis. Joms valdyti jis skirdavo savo vietininkus iš patikimų feodalinių didikų. Taip jis atėmė valdžią iš

[62] *Полное собраніе Русскихъ летописей,* изданное по высочайшему повеленію Императорскою Археографическою Коммиссіею, т. 17: Западнорусскія летописи, С.-Петербургъ: Типографія М. Александрова, 1907. Uvarovo nuoraše „Pagyrime Vytautui" (p. 102–103) rašoma, kad ir turkų caras atvykęs nusilenkti „slavnomu cariu velikomu kniaziu Aleksandru". Tai, atrodo, neatitinka tiesos. Husovianas rėmėsi metraščiais.

Jogailos brolių ir kitų jo giminaičių. Nušalindamas dalinius kunigaikščius ir vietoje jų skirdamas sau ištikimus vietininkus, Vytautas visiškai nelietė vietinių feodalų nei rusų, nei lietuvių, nei stačiatikių, nei pagonių teisių. Stambesnieji iš jų sudarydavo tam tikrą bajorų tarybą prie vietininko. Vietiniai bajorai būdavo skiriami ir visoms tarnybinėms pareigoms. Vietinių kunigaikščių sistemos naikinimas ir centrinės valdžios augimas prisidėjo prie to, kad padidėjo kunigaikščio materialiniai ištekliai. Į centrinį kunigaikščio iždą pajamos dabar ėjo iš visur, kai tuo tarpu pirmiau jos suplaukdavo į vietinių kunigaikščių rankas. Drauge su tuo, kadangi buvo palaužta kunigaikščių reikšmė, daug labiau sustiprėjo LDK vieningumas. Valstybės viduje Vytauto politika buvo nukreipta į lietuvių ir rusų santykių gerinimą. Vytautas susitaikė su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste ir su kitomis rusų žemėmis. Be to, Vytautas, nepaisydamas Krėvos aktu padarytų ir vėliau pakartotų religinių apribojimų, stengėsi savo dovanojimus ir pareigas vietose lygiai taikyti bajorams stačiatikiams ir taip telkė apie save rusų, baltarusių ir ukrainiečių žemes. To dėka lygiai feodalinė diduomenė, lygiai visos LDK mažesnieji feodalai – katalikai ir stačiatikiai – palaikė ir skatino kunigaikščio valdžios centralizaciją, savarankiškumą ir siekimą atsiskirti nuo Lenkijos. Nutraukimas unijos ryšių turėjo stiprinti Lietuvos ryšius su rusų žemėmis ir Rusų valstybe. Tai turėjo būti pasiekta, jų manymu, gavus Vytautui karaliaus vainiką.

Šią vytautinę politiką kelia ir palaiko Husovianas. Šiuo atžvilgiu jis yra ne tik ramus ir pašalinis vertintojas, bet ir aistringas jos propaguotojas. Kalbėdamas apie Vytautą, jis nesijaučia esąs tik istorikas, kuriam rūpi išdėstyti ir sugrupuoti tikrai buvusius faktus, bet ir literatas-menininkas, kuris nagrinėjamus reiškinius stengiasi perleisti per savo jausmus ir pakeisti juos pagal savo suvoktus idealus. Šia prasme mes galime kalbėti apie Vytauto *hiperbolizaciją*.

Husovianas, nežiūrint tam tikro jo poemos ir istorinių duomenų atitikimo, pavaizduoja vis dėlto Vytautą ne tik tokiu valdovu, koks jis buvo, bet ir tokiu, kokiu jis turi būti jo nuomone. Todėl jis nieko nemini, kas kokiu nors atžvilgiu žemintų šio didžiojo kunigaikščio vardą. Jis nekelia tokių dalykų, kad valstybinė centralizacija Vytauto buvo tik pradėta, nemini kai kurių didelių Vytauto pralaimėjimų karuose (pvz., Vorsklos mūšyje 1399 m.) ir politikoje, taip pat tų asmeninių ydų, apie kurias kalba kiti ankstyvesni ir to meto rašytojai (pvz., Janas Długoszas). Jis mato tik teigiamas ypatybes ir dar, be to, padidintas. Tai mes matome iš tų posakių bei specialių poetinių priemonių, kurios yra panaudojamos, kuriant šio valdovo paveikslą. Panašiai kaip ir tose vietose, kur rašytojas kalba apie neišsemiamas Lietuvos miškų gėrybes ir taurą, jis naudojasi poetinės kalbos priemonėmis, keliančiomis visa tai iki aukščiausio laipsnio, taip ir Vytauto paveikslui sukurti jis vėl grįžta prie panašių formų. Taip žiauriai Lietuvos miškų medžioklei prasmę ir pateisinimą suteikia „didysis" jos steigėjas; Vytauto vardas ir dabar esąs „aukščiausioje" garbėje. Nemažiau ryškus yra epitetas ir metonimija šiame pasakyme, išreiškiančiame pagrindinius Vytauto charakterio bruožus: „gilus nepalenkiamo Vytauto protas" (T 664: *duri mens alta Vitoldi*). Jo nepaprastai karingą dvasią išreiškia minėtos iškilmingos metonimijos: „Vytautas – taikos gerbėjas ir ugningas karo deglas", taip pat sušukimas „O kiek jis kart iš makštų kardą turėjo ištraukt!" (T 670). Aiškios hiperbolės yra šie vaizdai, kuriuos Husovianas pateikia, kalbėdamas apie Vytauto santykius su totoriais, maskvėnais ir turkais. Vytautas poeto lakios fantazijos yra iškeltas aukščiausia to meto pasaulyje valdovo asmenybe, kurio visi lenkiasi ir bijo. Nemažesniu perdėjimu reikia laikyti poeto teiginius apie neteisingumo visišką išnaikinimą, apie didžiūnų savivalės sutramdymą. Husovianas išryškina didžiausią Vytauto rūpestį ruošiant kariuomenę ir jos „gyvybingą drąsą", kai jis paversdavęs visą šalį lyg karine stovykla, kur „mirgėję" nuo karių ir karo pratimų, nuo lenktynių žirgais. Todėl nė prisiminti nėra galima kito valdovo, kuris būtų buvęs tiek laimingas taip drąsiais kareiviais. Taip tad, Husoviano nuomone, Vytautas yra idealus valdovas. Jo asmenybę neteršia jokia dėmelė ir viskas, ką jis darė, buvo aukščiausiu laipsniu gera ir teisinga.

Šitoje vietoje iškyla klausimas, kam yra reikalingas Husovianui toks išaukštintas ir suidealintas Vytauto paveikslas, praslinkus po šio kunigaikščio mirties jau visam šimtui metų, kai Lietuvos ekonominis, politinis ir kultūrinis gyvenimas buvo pergyvenęs daugybę pasikeitimų. Šitą faktą pirmiausia reikia paaiškinti, be kitų motyvų, kuriuos pateiksime čia iš eilės, tam tikra *tradicija*. Husovianas jau mums žinomoje vietoje (plg. T 778) mini, kad jis daug girdėjęs apie Vytautą iš senųjų žmonių pasakojimo. Yra visai galimas daiktas, kad jis savo poemoje ima medžiagą Vytauto paveikslui sukurti kaip tik iš šių pasakojimų, iš tos tradicijos, kuri vaikščiojo po žmones iš lūpų į lūpas. Betgi Husovianas turėjo prieš akis ir tam tikrą literatūrinę tradiciją, kuri daugeliu atžvilgiu sutampa su tuo, ką pasakoja jis savo kūryboje.

Rusiška literatūra apie Vytautą prasidėjo jau XIV a. ir gerai žinoma XVI a. Didysis kunigaikštis Vytautas yra centrinė Lietuvos metraščių figūra. Vytauto iškėlimas ir parodymas, kad jis kovoje su Jogaila turi teisę tapti didžiuoju kunigaikščiu, yra „Lietuvių giminės pradžios" tikslas. Rašto „Vytauto pagyrimas" jau pats pavadinimas rodo pagrindinę tendenciją. Panašia dvasia pasisako ir žymiausias bei plačiausias iš sąvadų – „Lietuvos ir Žemaitijos Didžiosios Kunigaikštystės metraštis". Šioji literatūra Husovianui buvo prieinama, nes jis mokėjo rusų kalbą ir, kaip jis pats sakosi, skaitęs knygas rusų kalba.

Bet ir lotyniškoje literatūroje mes matome platų Vytauto paveikslą, savo bendru pobūdžiu sutampantį su Husoviano Vytauto paveikslu. Pirmiausia čia reikia paminėti Długoszą. Šis rašytojas gana plačiai aprašo Vytautą. Būtent Vytautas buvęs mažo ūgio ir liesas. Tai paaiškina jis tuo bendru teiginiu, kad gamta nenorėjusi Vytautą apdovanoti dar ir didingu stotu, nes jam jau ir taip buvę suteikta labai gausiai visokių gerų ypatybių. Długoszas iškelia, kad Vytautas visų Lietuvos kunigaikščių tarpe buvęs aukščiausiai vertinamas dėl didelio savo sumanumo ir kitų gilaus proto ypatybių. Atvirkščiai, Jogaila buvęs žmogus negilaus proto ir mažų gabumų ir garsėjęs tik savo apsukrumu tiek medžioklių varžybose, tiek ir politiniuose reikaluose. Ir tik dėl to lenkai pasirinkę sau valdovu Jogailą, o ne Vytautą, vyrą proto kilnumu ir žygių didumu panašų į Aleksandrą Makedonietį.

Vytautas – valdovas labai veiklus ir energingas. Viešiems ir privatiems reikalams svarstyti taip mokėjęs laiką paskirstyti, kad net nė mažiausios dienos dalelės nepraleisdavęs nieko neveikdamas. Savo pavaldinių ginčų sprendime, skundų išklausyme ir kituose panašiuose reikaluose buvęs labai uolus ir rūpestingas, kad ir namie, ir kelionėje, kada tik buvo reikalinga, spręsdavo, atsakydavo ir nustatydavo teisybę. Šia savo ypatybe jis įgijęs garbę savųjų ir svetimųjų tarpe.

Valgydamas ir gerdamas buvęs labai saikingas, ir per visą savo gyvenimą nevartojęs vyno ir jokio kito gėrimo, išskyrus gryną vandenį. Karuose ir žygiuose irgi mažai sau reikalaudavęs. Net ir aštuoniasdešimties metų būdamas, žygio metu nesinaudodavęs neštuvais nei vežimu, bet visą laiką jodavęs arkliu. Jei kartais jis norėdavęs pailsėti ir prasiblaivyti nuo darbų, tai išeidavęs medžioti arba žaisdavęs šachmatais. Tačiau tai darydavęs taip pat saikingai, ir neišmintingu valdovu jis laikydavęs tokį, kuris dėl medžioklės ar kitokių malonumų apleisdavęs svarbius kraštui reikalus.

Długoszas mini, kad Vytautas palaikydavęs ryšius su įvairių kraštų pirkliais ir jų pagalba sukaupęs į iždą didelius turtus – aukso, sidabro, visokių brangenybių, gelumbės, kailių ir kitų daiktų. Turėdamas didelius turtus savo rankose, jis juos panaudodavęs teikdamas žmonėms dovanas. Šiame reikale jis buvęs toks dosnus ir taurus, kad daugiau duodavęs negu atimdavęs: jo dešinioji buvusi ilgesnė negu kairioji. Svečiams buvęs labai malonus.

Savųjų atžvilgiu Vytautas buvęs labai griežtas ir jokio nusikaltimo nepalikdavęs nenubaudęs. Iš valdytojų ir tarnautojų, kurie pralobdavo, spausdami iš žmonių duokles ir lupikaudami, atimdavęs žemes, atleisdamas iš tarnybų, o paskui juos iškeldavęs į tas pačias vietas arba dar į

aukštesnes. Tai buvę daroma dėl to, kad sudraustų savivalę ir išlaikytų juos savo priklausomybėje ir visuomeninėje lygsvaroje. Anot Długoszo, Vytautas tokiais atvejais siekdavęs sudrėkinti sausą ir perdžiūvusią žemę, taip pat iš permirkusios drėgmę ištraukti. Ir Długoszas pavaizduoja Vytautą kaip visokios savivalės priešininką ir centralizuotos valdžios vykdytoją. Tai pasiekti jis sugebėjęs dviem dalykais: baime, kurią įvarydavo visiems savo griežtomis, negailestingomis ir greitomis baudomis, ir dideliu rūpinimusi kitais žmonėmis tiek karo atveju, tiek taikos metu, bei sugebėjimu pasinaudoti dovanomis. Matyt, turėdamas prieš akis LDK susiskaldymą, Długoszas teigia, kad tuo metu tai buvęs vienintelis geras ir teisingas valdymo būdas: be griežtumo ir rūpestingumo joks valdymas Lietuvoje būtų buvęs silpnas, laikinas ir kaip tamsa gėdingas. Kaip tik dėl to nei lietuvių bajorija, nei liaudis nedrįsusi šnairuoti ar murmėti. Jo pradėję bijoti ne tik Lietuvos žmonės, bet ir Lenkijos, nes visi pastebėjo, kad Vytauto ranka siekia už Lietuvos ribų ir jis viską išgauna iš karaliaus Jogailos.

Ir Długoszas mini Vytauto griežto teisingumo tą anekdotišką pavyzdį, apie kurį pasakoja ir Husovianas: Vytautas nubaudęs du lietuvius, kaltinamus prieš pat Žalgirio mūšį išniekinusius eucharistiją. Vytautas davęs ištarmę jiems patiems pasikarti. Todėl pasmerktieji patys pasidarę sau kartuves, pasistatę jas kariuomenės priekyje, patys palipę aukštyn ir patys užsidėję sau kilpas ant kaklų, be to, raginę vienas kitą, kai tik kuris nors pradėdavęs delsti, paskubėti, kad kunigaikštis dar labiau neužpyktų. Panašiai Vytautas tvarką palaikydavęs ir kariuomenėje. Jis neleisdavęs, kad kas nors be jo leidimo išeitų ieškoti maisto ir pašaro, taip norėdamas užkirsti kelią plėšikavimams vietinių gyventojų tarpe. Maistą ir pašarą kunigaikštis pristatydavęs organizuotu būdu.

Ir Długoszas, kaip ir minėti rašytojai, pasakoja apie Vytauto autoritetą totorių tarpe, ieškojusių pas jį patarimų ir globos. Jis mini taip pat, kad ir su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautas palaikė gerus santykius[63].

Jeigu dabar palyginsime Długoszo pasakojimus su jau minėtais Husoviano, tai nesunkiai pastebėsime, kad jie, be stilistinių skirtumų, daugumoje atvejų sutampa. Matyt, kad šie rašytojai visi naudojasi ta pačia tradicija apie Vytauto asmenį ir jo veiklą. Długoszas, kaip yra žinoma, plačiai panaudojo Lietuvos archyvinius duomenis, taip pat metraščius. Su jais jis ir perėmė Vytauto idealizaciją. Jis nors ir siekia parodyti, kad Vytautas labai mylėjęs lenkus, karalių Jogailą, taip pat pareiškia savo nepasitikėjimą jo vainiko ir atsiskyrimo siekimu, bet jis dar laikosi nuomonės, kad Vytautas yra tikro valdovo pavyzdys, su kuriuo lygintis savo protu ir stropumu negalėjo nė vienas tuometinis kunigaikštis. Jis pirmasis pakėlęs savo tėvynę Lietuvą, anksčiau mažai žinomą, silpną ir nereikšmingą. Vėlesni kunigaikščiai nesugebėję išlaikyti jos tokiame lygyje. Długoszas sako: „Ir tikras dalykas, kad Lietuvos didybė su juo iškilo ir su jo mirtimi baigėsi".

Apie Vytautą yra rašoma ir XVI a. pirmos pusės lenkų literatūroje. Čia galima prisiminti rašytojo Jono Visliciečio „Prūsų karą". Čia jau matoma kita tendencija, negu Husoviano ir Mykolo Lietuvio ar net Długoszo. Długoszas mini, kad tuo metu, kai iškilo klausimas, kas vadovaus visam žygiui, tai buvusi paskirta aštuonių žmonių taryba su Vytautu priešakyje. „Dėl to kunigaikštis Aleksandras Vytautas, vyras gabus ir veiklus, veikdamas drauge su septyniais paskirtais patarėjais, klausinėdamas ir tardamasis, o kai kada pašaukdamas kitus vadovus, vietovę žinančius, nustatė iš anksto, kokioje vietoje rytojaus dieną stovykla turi pailsėti ir kur kitą dieną

[63] Plg. Długosz J., *Opera omnia*, cura Alexandri Przezdziecki edita, t. 13: Historiae Polonicae libri XII, Ad veterimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit Ignatius Żegota Pauli, cura et impensis Alexandri Przezdziecki, tomus IV, libri XI, XII, Cracoviae: Ex typographia ephemeridum „Czas", Provisore Josepho Łakociński, 1877.

pasijudinus iš vietos, galima būtų pervesti kariuomenę saugiai, trumpiausiu keliu ir sausomis kojomis, kur, be to, rasti vandens pagirdyti žmonėms ir arkliams, kur reikalingą maistą ir kurą". Vytautas čia pavaizduojamas kaip pagrindinis Žalgirio mūšio organizatorius ir širdis.

„Žalgirio mūšyje", priešingai, į pirmąją vietą iškeliamas besimeldžiąs Jogaila, o Vytautas čia yra blankus priedas prie pamaldžiojo karaliaus.

Husovianas, kaip matome, laikosi pirmosios tradicijos, lietuviškos versijos. Per Vytautą jie siekia garsinti Lietuvą ir ginti jos nepriklausomybę nuo lenkų ir globoja jos interesus.

Tai matyti aiškiai ir iš šio fakto. Yra žinoma, kad Vytautas nebuvo aistringas medžioklės mėgėjas ir netgi priešingas tam, kad valdovai per daug mėgautųsi medžioklėmis ir taip kenktų valstybės reikalams. Priešingai, apie Jogailą yra žinoma (tai mini ir Długoszas prie 1434 m.), kad jis buvęs nepaprastai uolus medžioklės mėgėjas, net žmones skirstęs pagal medžioklės principą. Pavaldiniams ir net nugalėtiesiems jis buvęs labai malonus ir švelnus. Tačiau jis niekada negalėdavęs dovanoti tiems, kurie nusikalsdavo jam medžioklėse arba kitose pramogose. Medžioklę buvęs taip pamėgęs, kad apleisdavo net valstybinius reikalus. Čia jis negalėdavęs išlaikyti jokio saiko nei laiko. Jis pildavęs gausias dovanas tiems dvariškiams, kurie su juo prabūdavę miškuose visą dieną, o kartais ir naktį, šalčių ir karščių metu, tuo norėdamas paskatinti kantriai kęsti medžioklės sunkumus. Tokiu būdu, kaip pasakoja Długoszas, valstybės pajamas pasiglemždavę tokie dvariškiai, kurie savo veiklą skirdavę ne krašto naudai, o žvėrių gaudynėms.

Taigi po to, kas yra žinoma apie Jogailą kaip aistringą medžiotoją, sunku suprasti, kodėl Husovianas, taip smulkiai ir atidžiai aprašinėdamas taurą, medžioklės ir miškų gėrybes, savo minčių įvaizdžiu pasirinko ne Jogailos, o Vytauto paveikslą. Juk tik Jogaila ir ne kuris kitas valdovas galėjo būti klasikinis pavyzdys medžioklių literatūrai. Mes čia dar kartą įsitikiname, kad Husovianui rūpėjo pirmiausia ne medžioklė, kurią jis aprašo tiesiogiai, o kita problema, susijusi su Vytauto kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio veikla. Jis, matyt, norėjo parodyti tikro ir tvirto būdo valdovo pavyzdį, kuris sugebėjo atsisakyti asmeninių pomėgių ir viską palenkti (ir medžioklę) valstybės reikalams. Taigi tvirto valstybingumo klausimas visų pirma domino poetą. Tai įėjo ir į jo pareigas kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus atstovybės nario Romoje. Jis, matyt, norėjo patarti savo valdovui būti tokiu valdovu, koks buvo Vytautas.

Apskritai Husoviano globėjas ir pasiuntinybės galva Erazmas Vitelijus savo politine tendencija tęsė tas tradicijas santykiuose su Vakarų Europos valstybėmis, kurios susidarė Kazimiero Jogailaičio metu ir kurias jis nusinešė į Lenkiją iš Lietuvos. Jis buvo išsikėlęs uždavinį savo atstovaujamas valstybes, Lietuvą ir Lenkiją, parodyti Vakarų valdovams kaip tvirtas ir sugebančias savarankiškai spręsti įvairius politinius klausimus. Jis visur teigė mintį, kad Vakarų Europos valstybės turi skaitytis su jomis ir galutinai atsisakyti pažiūros, kurią palaikė kryžiuočiai ir jų globėjai popiežiai, kad Lietuva, taip pat ir Lenkija, yra barbariški ir nekultūringi kraštai. Italai, laikydami save tiesioginiais senosios Italijos paveldėtojais, į kitus kraštus visada žiūrėdavo su tam tikra panieka, skirdami jiems barbariškumą ir nekultūringumą arba bent laikydami tokiais, kurie iš jų gavo kultūrą. Tokia nuomonė išliko nepajudinama net ir tuo metu, kai Italijoje XV a. pabaigoje ir XVI a. šeimininkavo tokie „barbarai" kaip prancūzai, ispanai, vokiečiai ir kai Italijos miestų tironai nevengė įvairiausių sandėrių su jais prieš vienas kitą.

Nors Lenkija anksčiau negu Lietuva buvo pripažinta Vakarų Europoje, bet ir ji ilgai buvo laikoma nekultūringa valstybe. Kryžiuočių propaganda Romoje, visame germanų pasaulyje, riterių tarpe bei dvaruose ir Lenkiją vaizduodavo barbarišku kraštu, tik paviršium krikščionišku, o iš tikrųjų išduodančiu krikščionybę dėl to, kad susidėjo su pagonimis lietuviais. Šiuo atžvilgiu jie mažai domėjosi tikrais faktais. Jie, pvz., savo paskviliuose rašydavo apie karalių Jogailą, kad jisai esąs batsiuvio sūnus, kas to meto feodalinės visuomenės sąlygomis reiškė didelį paniekinimą

ir įžeidimą. Parama, kurią teikė per ilgus dešimtmečius Vakarų Europos diplomatija ir viešoji nuomonė kryžiuočiams, buvo didžiąja dalimi padarinys to įsitikinimo, kad Vokiečių ordino pralaimėjimas reiškia Rytų „barbarystės" pergalę.

Apie pagoniškus lietuvius šiuo atžvilgiu nėra ką ir kalbėti: prasimanymams ir šmeižtams čia nebuvo ribų. Ordino agentai ir propaguotojai, popiežiams visokeriopai remiant ir laiminant, lietuvius vaizduodavo visiškai laukinius. Net ir tada, kai jie jau buvo pakrikštyti, ilgą laiką jiems būdavo primetamas pagoniškumas ir priešiškumas krikščionybei. Jie dažnai būdavo lyginami su musulmonais ir kitais krikščionybės priešais. Popiežiaus agentų prasimanymai, skleisti verbuojant talkininkus Vokiečių ordinui prieš lietuvius, atsispindėjo ir grožinėje literatūroje. Viename XV a. prancūzų romane vaizduojamas riteris, kuris savo damos liepiamas vyksta į pagalbą Vokiečių ordinui, dalyvauja Žalgirio mūšyje ir sugrįžęs pasakoja, kad Žalgirio mūšyje prieš riterius kovoję visi rytų musulmonai, egiptiečiai ir marokiečiai[64]. Daug duomenų apie šią šimtmečiais besitęsusią Vokiečių ordino ir popiežiaus lietuviams priešišką propagandą pateikia velionis profesorius Povilas Pakarklis savo darbuose „Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai" ir „Popiežiai – lietuvių tautos priešai"[65].

Tokią visuotinę nuomonę pramušti ir išsklaidyti buvo suinteresuoti Lietuvos ir Lenkijos politiniai veikėjai. Yra būdinga, kad šiuo atžvilgiu būdavo mielai naudojamasi ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto vardu ir autoritetu. Tai matome, pvz., Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero šalininko ir atstovo Romoje Jono Ostrorogo veikloje ir pasisakymuose, nukreiptuose prieš Vokiečių ordiną ir Romos popiežiaus kuriją (1467), kur Vytautas Scipijono Afrikiečio pavyzdžiu yra vadinamas „antruoju karo žaibu" (*altero fulmine belli*) ir vertu, kad jo atmintis pasiliktų žmonėse. Vytautas čia yra pateikiamas šalia Lenkijos atstovo Jogailos kaip LDK atstovas ir konkretus jos galios įvaizdis[66]. Dar ryškiau tai daro, kaip jau matėme, Długoszas savo raštuose, lygindamas Vytautą su kitu dideliu Antikos karo vadu, kurio vardas sutapo su krikščioniškų Vytauto vardu – Aleksandru Makedoniečiu. Ir raštuose, išeinančiuose iš Kazimiero Jogailaičio kanceliarijos, yra aiškiai jaučiamas paniekinantis išdidumas tiems, kurie neįvertina teisingų jo, kaip Lietuvos–Lenkijos valdovo, siekių, pirmiausia Romos popiežiui. Ne ką kita rodo šie žodžiai: *Litterae Romano pontifici numquam tam humiliter tamque suppliciter scribi debent, veluti in ergastulo papae rex vinctus teneretur... Christiani erant optimi illi reges veteres, non tamen ita scribebant, sciebant enim papam vicarium Christi, se tamen esse reges non obliviscebantur*[67]. Lietuvos bei Lenkijos valstybių neįvertinimo toną smerkė ir įrodinėjo lygiai italams, lygiai tų kraštų gyventojams jų galią ir pajėgumą humanistas Pilypas Kalimachas, šiuose šiaurės kraštuose gavęs prieglobstį nuo Romos persekiojimo. Atsižvelgdamas į kitų valstybių silpnumą, jis įrodinėjo, kad tik ši valstybė gali apginti krikščionybę nuo turkų. Jo raštai ir kalbos padarė tai, kad palengva pradėjo formuotis viešoji nuomonė, kurią išreiškė Niccolo Machiavelli (*Discorsi*, 1516). Machiavellis jau yra įsitikinęs, kad Lietuvos–Lenkijos valstybė yra krikščionybės gynybinė siena.

[64] *Lietuvos TSR istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 164.

[65] Pakarklis P., *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948; Idem, *Popiežiai – lietuvių tautos priešai*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948.

[66] *Humanizm i Reformacja w Polsce*, Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1927, s. 58.

[67] *Ibid.*, s. 62.

Tą pačią gaidą svetimų valstybių atžvilgiu (ir italų) XVI a. pradžioje išlaiko ir Husoviano mecenatas Vitelijus savo kaip pasiuntinio kalbose. Tai, žinoma, atsiliepė ir poemoje apie taurą, taip pat Vytauto paveiksle. Tiesa, Husovianas pripažįsta italams viršenybę kultūros ir mokslo atžvilgiu. Tai rodo poeto pasisakymas apie tai, kad jis yra nepajėgus savo poetiniu menu stoti kultūringų italų akivaizdoje. Bet, iš kitos pusės, jis jokiu būdu negali sutikti su tuo, kas yra pasakojama apie jo tėvynę, apie jos gamtą, ekonominį gyvenimą ir žmones. Tai jis stengiasi atskleisti savo skaitytojui Lietuvos miškų vaizdais. Toks jo siekimas matomas ir Vytauto hiperbolizuotame paveiksle. Šiuo atžvilgiu negalima nepripažinti Husovianui gana stipraus valstybinio bei tautinio susipratimo ir kartu karšto patriotinio jausmo.

Vytauto, kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio paveikslas, savaime suprantama, kėlė pirmiausia LDK. Vytautas yra susijęs, kaip matėme, ir su antiunijinėmis su Lenkija nuotaikomis, kurios gana ryškios buvo Husoviano gyvenamu laikotarpiu. Kazimierui Jogailaičiui mirus (1492), lietuvių magnatai didžiuoju kunigaikščiu išrinko jo sūnų Aleksandrą, o lenkai karaliumi kitą jo sūnų Joną Albertą. Pastarajam mirus, 1501 m. į karaliaus sostą buvo išrinktas Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras. Tuo buvo atnaujinta dinastinė Lenkijos ir LDK nutrūkusi unija. Lietuviai didikai ir toliau dėjo pastangas nubraukti dinastinę uniją, o lenkai rūpinosi ją išlaikyti. 1506 m. po didžiojo kunigaikščio Aleksandro mirties, lietuvių didikai paskubėjo išrinkti į sostą jo brolį Žygimantą. Lenkai, norėdami išlaikyti uniją, taip pat išrinko jį į karaliaus sostą. Siekdami ją panaikinti, lietuvių magnatai 1529 m. iš anksto išrinko savo didžiuoju kunigaikščiu Žygimantą Augustą, ir unija, atrodė, turėjo nutrūkti. Tačiau ir šį kartą unijos nutraukti nepasisekė, nes lenkų magnatai savo ruožtu 1530 m. iš anksto išrinko lenkų karaliumi irgi Žygimantą Augustą. 1544 m. Žygimantas Augustas ėmė faktiškai valdyti LDK, o po tėvo mirties 1548 m. tapo ir lenkų karaliumi. Būdingas šiuo atžvilgiu yra ir LDK kanclerio Alberto Goštauto memorandumas karalienei Bonai dėl teismų (apie 1529 m.), kur iškeliami skirtumai, esą tarp LDK vidaus santvarkos ir Lenkijos: „O kadangi vienokia santvarka yra Lenkijos karalystėje, kitokia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, dėl to reikia, kad skirtingi papročiai būtų skirtingai traktuojami“[68].

Savarankiškumo tendencija dar ankstesniais amžiais buvo gavusi ir antikinį apvalkalą legendos apie lietuvių itališką kilmę pavidalu. Tad Husovianas, šitaip aukštai keldamas Vytautą ir jo valstybinę veiklą, kartu palaiko Lietuvos savarankiškumo idėją ir antiunijines nuotaikas. Kadangi tuo metu, kaip žinoma iš istorinių dokumentų, visa, kas vytautiška, buvo laikoma ir lietuviška[69], tai šia prasme mes galime laikyti Husovianą valstybiniu atžvilgiu *prolietuvišku* rašytoju.

Šitas teigimas neprieštarauja faktui, kad Husoviano poema apie taurą buvo išleista Lenkijoje ir pritariant karalienės Bonos dvarui. Karalienė Bona po to, kai gimė Žygimantas Augustas (1520), siekdama užtikrinti savo sūnui karaliaus valdžią ir tą galimybę matydama pirmiausia susijusią su LDK, šiuo metu palaikė lietuvių separatizmą ir tik tada liovėsi tai dariusi, kai galutinai užtikrino savo sūnui sostą. Karalienė Bona svajojo savo sūnų Žygimantą Augustą padaryti tikru itališku tironu, *il principe*, kurio rankose būtų koncentruota visa valdžia, kitaip negu tai buvo Lietuvos–Lenkijos valstybėje. Tuo tikslu ji stengėsi įgyti ekonominę persvarą ir politinę pirmenybę lenkų ir lietuvių didikų tarpe[70]. Šitokiam siekimui vietinis pamokantis pavyzdys kaip tik buvo centralizuotos valdžios Lietuvoje pradininkas Vytautas.

[68] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: Feodalinis laikotarpis, vyr. red. Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 141.

[69] Plg. Lappo J., *1588 metų Lietuvos Statutas*, t. 1, d. 1: Tyrinėjimas, Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1934, p. 136.

[70] Kolankowski L., *Zygmunt August wielki książe Litwy do roku 1548*, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1913, s. 6 ir t.

Tam tikru atžvilgiu Husovianas savo politiniais įsitikinimais yra panašus į Andrzejų Krzyckį jo eilėse „Tikėjimo ir Valstybės skundas" (*Religionis et Respublicae querimonia*, 1522), kur jis skundžiasi valstybės smukimu, ir viltį, kad bus išgelbėta valstybė, mato tik karaliuje. Valstybės smukimo priežastimis jis laiko šlėktos neramumus (*turbines populi*) ir senatorių nesantaiką (*dissidio patrum*). Taigi ir vieną, ir antrą blogybę, griaunančią valstybę, gali pašalinti dinastinė karaliaus politika. Apskritai kurdamas Vytauto paveikslą, Husovianas išlaiko savo, jau tauro nagrinėjime minėtą, principą – laikytis kiek galima labiau *tiesos*. Todėl ir Vytautas daugeliu atžvilgių išlaiko istorinę tiesą, bendraisiais bruožais atspindėdamas istorinį Lietuvos didįjį kunigaikštį. Kartu jis yra pakeistas pagal poeto idėjinius siekius, norint jo paveikslu pasiekti tų tikslų, kuriuos poetas išsikėlė, būdamas oficialiu Lietuvos–Lenkijos valstybės asmeniu. Vytauto paveikslu jis stengiasi įgyvendinti Lietuvos–Lenkijos valdančiųjų sluoksnių pastangas iškelti savo valstybę Vakarų Europos valstybių tarpe, sugriauti nepasitikėjimą ja ir nutraukti nuo jos nežinojimo užuolaidą. Pirmiausia Husovianas Vytauto paveikslu išaukština LDK, turėjusią laimės turėti tokį ryškų valdovą ir siekiančią nutraukti unijinius ryšius su Lenkija. Šiuo atžvilgiu Husovianas tampa LDK poetu.

4. Santykių su turkais vaizdai

Su pagrindiniu poemos paveikslu – tauro vaizdu – Mikalojus Husovianas sujungia ir vaizdus apie krikščioniško pasaulio santykius su musulmonais turkais bei totoriais. Drauge su tuo poetas parodo tuos blogus padarinius, kurie kyla iš baisios nesantaikos krikščionių valdovų tarpe, kurie neįstengia suvienyti savo jėgų prieš žiaurų priešą (T 423–445).

Krikščioniško pasaulio santykiai su turkais poetą labai jaudiną. Jis negalįs sulaikyti, kad neprasiveržtų nei žodžių, nei ašarų, nes gresiąs didžiulis pavojus iš tokio priešo pusės, kuris siekia sunaikinti krikščionišką žmonių giminę ir krikščionių tikėjimą. Tai toks priešas, kuris kariauja ne tam, kad įsigytų turtų, žemių, ne tam, kad pasitrauktų didžiuodamasis valdžios garbe. Jo karai kariaujami skatinant žmogaus kraujo troškuliui, norui iššudyti kito tikėjimo žmones, išbandyti jų žudynėmis savo ginklus ir išmesti šunų bei kirlių vaišėms nužudytųjų lavonus. Turkai esą tokie baisūs priešai, kad, jiems nugalėjus, geriau esanti mirtis. Jie pavergia viską savo tikėjimui ir nepripažįsta nieko kita. Mes esame patys kraštiniai ir mūsų kūnai stabdo jų ietis. Nuo mūsų kraujo, kurį pralieja baisusis priešas, subjurą net keliai, ir tik todėl jie negalį prasiveržti toliau. Bet priešas vis dar nesitraukiąs ir griežiąs dantimis.

Kaip tik tokiu metu, kai yra taip reikalingas visų valdovų susibūrimas prieš bendrąjį priešą, viena krikščioniška tauta (t.y. vokiečiai), užkabinėjanti Lietuvos–Lenkijos valstybę iš kitos pusės ir net sujungusi savo ginklus su priešais ir palaikanti juos savo siekimais, linkėjimais bei patarimais. Jie darą tam, kad mes griūtume, bet kartu nusitrauktume ir juos. Jie susiprasią, bet jau būsią per vėlu: per vėlu būsią paduoti vaistai. Pavojaus didumas esąs aiškus kiekvienam, kuris bent kiek supranta tarptautinių santykių padėtį. Valdovų nesantaikos pagrindu poetas laiko bjaurų gobšumą. Už jį jie turėsią atsakyti prieš Dievo teismą. Čia jie pamatysią, ką reiškia padėti priešams daugelį tūkstančių žmonių, sukaustytų pančiais, vilkti į nelaisvę ir kankinti juos tokia vergija, kurios joks laikas nepabaigia ir kuri pereinanti net vaikams (T 445–474). Taigi tokioje padėtyje, kai taip neprotingai elgiasi protingi sutvėrimai, verčiau esą turėti reikalą su neprotingais žvėrimis ir tauru miškuose.

Kaip labai jaudina poetą turkų klausimas, matyti iš to, kad jis vis grįžta prie jo (T 985–1024). Turkų pavojus, valdovų bei karalių rietenos baisios grėsmės akivaizdoje kliudo ir jo poetinei kūrybai (*inter arma silent Musae*) ir neleidžią jam aprašyti kovų su tauru. Valdovai dabar ne tik nepalaiko taikos, bet dar ruošia ginklus vienas prieš kitą ir žudosi tol, kol jiems lieka nors vienas

pavaldinys. Taip šie valdovai žaidžia ir mūsų krauju, kad net priešai juokiasi iš jų. Juos deginanti tokia baisi piktybės ugnis ir toks gilus įšėlimas apėmęs jų geležines širdis, kad nė vienas iš jų nebemato, kokia nelaimė grąso visiems.

> Kur kalavijas toksai, nuo kurio nelašėtų mūs kraujas?
> Kraują savųjų praliet dar iš tiesų žvėriškiau.
> *(T 1009–1010)*

Dėl to turkas nebaudžiamas kapojąs vargšus mūsų žmones, griaunąs pilis, miestus, šventyklas, lengva kaina apsišlaksto senelių, moterų, kūdikių krauju: nė vieno žmogaus neatsiranda, kas, sugriebęs ginklą, pasipriešintų šioms baisenybėms. Kaip tik dėl to, ieškodamas pagalbos, jis kreipiasi į Mergelę Mariją ir prašo, kad ji grąžintų taiką tarp valdovų ir sulaikytų baisųjį priešą. Tuo tikslu jis prašo, kad ir naujasis popiežius Adrijonas VI nedelsdamas vyktų iš Ispanijos į Romą ir vadovautų kovai prieš turkus (T 1027–1072).

Prie šios turkų temos Husovianas po kelerių metų vėl grįžta poemoje „Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį" (*Nova et miranda de Turcis victoria mense Julio*, 1524). Tačiau šį kartą jis jau sakosi nepajėgiąs suvaldyti ne skausmo, o džiaugsmo ašarų. Džiaugsmas dabar nugalįs ir tuos skausmus, kuriuos kelia jam jo liga. Jis džiaugiasi dabar galėdamas apdainuoti pergalę prieš turkus. 1524 m. turkų ir totorių pajėgos, prijungusios dar ir bulgarų kariuomenę, vadovaujamos Tesaulo užpuolė LDK žemes ir plačiausiai niokodamos atėjo netoli Lvovo. Poetas mini, kad lenkų kariuomenė buvusi nepasiruošusi rimtai kovai, buvusi neskaitlinga, palyginus su didžiule turkų kariuomene. Todėl ir esanti nuostabi buvusi ši pergalė. Karalius Žygimantas Senasis, sužinojęs apie besiartinantį priešą, nenusiminęs. Jis sušaukęs jaunimą, paraginęs jį skubiai vykti pasitikti turkų kariuomenę. Be to, jis davęs nurodymą nestoti į atvirą kovą, o badu priversti priešą pasiduoti ir laukti paspirties. Kariuomenė nuvyko į Lvovą. Priešai nesitikėję tokios gynybos. Bijodami klastos, jie pasitraukę, naikindami viską. Jaunimas neiškenčia ir vejasi užpuoliką „ne kitaip kaip smarkūs liūtai užpuola stirnas, kai jų pilvą suka pragaištingasis alkis, ne kitaip kaip patrakę vilkai baisiais dantimis grobia ir drąsko silpną gyvulėlį". Nuo šių plėšikų kraujo sudrėkę platūs laukai, o jų kūnus drąsko dabar šunys ir kirliai. Nugalėtojai paima didelį grobį ir užmuša tuos, kurie buvo pasislėpę. Prie karių prisidėję ginkluoti kaimiečių būriai, kurie buvo išsislapstę miškuose. Bet ne jėga suteikusi šią pergalę, o tik Dievo pagalba. Husovianas neigia ir tą reikšmę, kurią turėjo kaimo žmonių ginkluotas pasipriešinimas turkams.

Kiti turkų ir totorių kariuomenės būriai, kurie niokojo Lietuvos žemes, žuvę nuo Lietuvos kareivių rankos. Kai žinia apie pergalę pasiekė Krokuvą, kilo nepaprastas džiaugsmas, nes niekas nebuvo tikėjęsis tokios pergalės. Tada buvusios surengtos viešos bažnytinės suplikacijos. Kad prisidėtų prie bendro džiaugsmo, Husovianas, nors ir sirgdamas, parašė šią mažą poemėlę, remdamasis kito žmogaus pasakojimu (PT 172).

Nėra abejonės, kad Husovianas pasakoja apie turkus, kaip ir aukščiau minėtais atvejais, turėdamas prieš akis aktualią tarptautinio gyvenimo padėtį ir mini tikrus istorinius faktus. Poetas turkų problemą čia kelia visos Europos mastu. Faktiškai kovos su turkais tema domino daugelį to meto Europos tautų, pirmiausia tas, kurios tiesiogiai susisiekė su ja savo valstybių sienomis, taip pat kurios buvo netolimos jos kaimynės: Italija, Vengrija, Čekija, Lenkija, Lietuva. 1453 m. turkų valdžion pateko Konstantinopolis, ir Bizantija nustojo egzistavusi. Turkai dvidešimties metų laikotarpiu spėjo užimti Balkanų pusiasalį ir pasistūmėti į Moldaviją. Jie ėmė grąsinti Centrinės Europos valstybėms, tarp jų ir Lietuvos–Lenkijos valstybei. Nuo turkų rankos prie Varnos 1444 m. žuvo Lenkijos karalius Vladislovas, Kazimiero brolis. Nuo 1475 m. turkų vasalais pasidarė ir Krymo totoriai, kuriuos sultonas panaudodavo savo politikai Europoje palengvinti,

skatindamas Lietuvos–Lenkijos ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių žiauriausius niokojimus. Visi tie turkų laimėjimai sukėlė krikščionių pasaulyje tam tikrą judėjimo bangą prieš turkus. Todėl popiežius Aleksandras VI, kaip dvasinis ir stiprus pasaulietinis valdovas, 1500 m. pradėjo plačią kampaniją prieš „netikėlius". Į šią kampaniją buvo stengiamasi įtraukti visą krikščionišką pasaulį, neišskiriant ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės. Tam tikslui buvo siekiama sudaryti sąjungą iš Vengrijos, Lenkijos, Čekijos karalysčių ir Lietuvos, Maskvos, Prūsijos ir Livonijos kunigaikštysčių. Karo su turkais reikalais, tarp kitko, važinėjo į Romą ir Erazmas Vitelijus pirmoje savo kelionėje, nuvežęs popiežiui Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro sutikimą dalyvauti šioje kampanijoje. Tais klausimais, kaip matėme jau anksčiau, jis užsiiminėjo ir vėlesnėje politinėje veikloje. Kokia rimta padėtis tuo metu susidarė turkų aktyvios karinės veiklos akivaizdoje, parodė vengrų pralaimėjimas prie Mohačo (1526) ir turkų atsiradimas prie Vienos vartų.

Tačiau to meto tarptautinėje padėtyje buvo taip susiklostę santykiai, kad daugelio valstybių valdovai nerasdavo bendros kalbos, kaip tai mini ir Husovianas. Maskvos didysis kunigaikštis buvo labiau suinteresuotas (nežiūrint to, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras buvo jo žentas) sąjunga su Lietuvos–Lenkijos priešais, negu sąjunga prieš turkus. Bendraminčių ir sąjungininkų šiuo atžvilgiu Maskvos didysis kunigaikštis rado ir daugiau.

XV a. pabaigoje vokiečių imperijai grėsė pavojus visai suirti. Labiausiai pavojinga jai buvo Lenkija, nes Jogailaičiai stengėsi atskirti nuo imperijos Čekiją ir Vengriją. Todėl sąjunga su Lietuvos–Lenkijos rytų kaimynu imperijai žadėjo duoti didelę politinę naudą. Tuo tikslu į Maskvą buvo pasiųstas vokiečių imperatoriaus pasiuntinys Mikalojus Popelis. Maskvoje atidžiai buvo svarstomas klausimas dėl sąjungos prieš Lietuvos–Lenkijos karalių. Tačiau tikros pagalbos Habsburgai vis dėlto nesuteikė, nes ir jie bijojo Rusijos valstybės įsigalėjimo. Ivano III kova su Lietuva buvo pretekstas suartėti jam su Vengrija, nes jos karaliaus Motiejaus Korvino santykiai su Kazimieru irgi buvo priešiški. Pabaltijyje Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės pusėje veikė Danija, kovojusi su Švedija ir Hanzos miestais. Taigi, kaip matome, valdovų interesai tuo metu buvo labai įvairūs ir sudėtingi. Lietuvos–Lenkijos, o visų pirma LDK valdantieji sluoksniai iš šios turkų kampanijos stengėsi gauti dvigubą naudą: iš vienos pusės, sustabdyti turkų veržimąsi LDK kryptimi, iš kitos (irgi ne mažesnė priežastis), sutaikyti Ivaną III su Aleksandru, kad Maskvos didysis kunigaikštis, sustiprėjęs centralizuotos valdžios dėka, išsivadavęs iš totorių priklausomybės, neliestų LDK žemių ir paliktų jas ramybėje[71]. Tokią misiją, kaip matėme, laikė Vitelijus savo diplomatinėse kelionėse viena iš svarbiausių.

Šių istorinių duomenų akivaizdoje mums yra suprantama, kodėl Husovianas savo poemoje apie lietuvišką taurą taip jautriai svarsto turkų problemą. Jam, kaip Vitelijaus pasiuntinybės nariui, turkų kampanija rūpėjo visų pirma ir kaip LDK problema, kuri tiesiogiai turėjo spręsti Lietuvos naudai santykius su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste. Tai lyg patvirtina ta aplinkybė, kad Husovianas susilaiko nuo priešiškų pasisakymų Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės adresu, kai tuo tarpu piktai puola vokiečių valdovus, sudariusius sąjungą su Maskva prieš Lietuvos–Lenkijos valstybę.

Husoviano antiturkiškas nuotaikas charakterizuoja labai griežtas tonas su religinio fanatizmo elementais. Turkuose jis nemato nieko gera. Jie jam yra lyg žmogžudžiai, ištroškę žmonių kraujo ir žudą tam, kad žudytų. Tas žudynes skatinąs tik jų fanatiškas savos religijos pripažinimas ir krikščionybės neapykanta. Tai, be abejo, rašytojo iškreiptas vaizdas. Jis tai daro dėl to, kad savo

[71] Базилевич К., *Внешняя политика Русского централизованного государства (вторая половина XV века)*, Москва: Издательство Московского университета, 1952, с. 502.

skaitytojui sudarytų blogiausią įspūdį apie turkus ir taip paskatintų kampaniją prieš juos. Husovianas savo pasisakymais prisideda prie tų žmonių skaičiaus, kurie turėjo pagrindą labiausiai bijoti turkų įsigalėjimo Europoje – Katalikų Bažnyčios. Šiuo atžvilgiu jis pasirodo esąs katalikiškos tendencijos poetas.

Iš kitos pusės, yra žinoma, kad turkai buvo vis dėlto gana populiarūs Vakarų Europoje. Nežiūrint to, kad labai gąsdino turkų vardas Italijos gyventojus, nebuvo nė vienos Italijoje bent kiek žymesnės valstybės, kuri nebūtų buvusi sudariusi sutarties su sultonu prieš kitas Italijos valstybėles, neišskiriant ir popiežių valstybės (pvz., Aleksandras VI siuntė turkus prieš Veneciją). Kai kurie Italijos tironai taip draugavo su juo, kad vadino vienas antrą „broliais", o drauge su kariniais pasiruošimais nesiliaudavo ir Turkijos sultonų pagyrimai. Yra žinoma, kad kai kuriose Italijos vietovėse žmonės pereiti turkų valdžion visai nelaikė baisiu dalyku. Liaudis dažnai grasindavo savo prispaudėjams pereiti pas turkus. Apskritai to meto žmonės Italijoje buvo apsipratę su mintimi kreiptis į turkus pagalbos ar globos[72]. Bet taip buvo ne tik Italijoje: Vakarų Europoje protestantai „turką" laikė savo politiniu sąjungininku prieš popiežių ir katalikybę (pvz., Ulrichas von Huttenas). Bendru „turko" vardu kai kada (pvz., kaip matėme „Lenko pasikalbėjime su Lietuviu") buvo vadinami protestantai ir Lietuvoje. Turkija buvo gerai organizuota ir stipri karinė valstybė demokratiniais bei despotiniais pagrindais, su centralizuota valdžia ir finansais, su nuolatine ir apmokama kariuomene. Ji buvo laikoma tuo metu nenugalima valstybe. Turkų sultonas Suleimanas I (1495–1566) buvo laikomas apsišvietusio monarcho pavyzdžiu ir vadinamas „Puikiuoju".

Taigi išeina, kad Husovianas savo griežtomis pažiūromis į turkus atstovauja ne vien Italijos ir net Vakarų Europos interesus, o daugiausia Lietuvos–Lenkijos siekimus, pirmiausia LDK interesus. Savo turkų kampanijos palaikymu jis pirmiausia nori padėti šiai valstybei. Ir šia savo politine veikla, nežiūrint jos tarptautinio masto, jis pasirodo veikiąs valstybinių-patriotinių tikslų, pirmiausia turinčių patarnauti LDK valdančiųjų sluoksnių interesams.

Lietuvius turkų problema domina ypač dar ir tuo, kad jų valstybė turėjo reikalų su vasaline turkų valstybe – Krymo chanatu. Krymo totoriai turkų sultonų buvo panaudojami kovose su Europos valstybėmis, taip pat niokojamiems užpuoliams į Maskvos ir LDK žemes. Kaip tik šia tema plačiausiai pasisakys kitas beveik to paties meto lietuvių rašytojas – Mykolas Lietuvis.

<...>

5. Meniškumo klausimai

Kalbant apie atskirus poemos apie taurą paveikslus, jau buvo paliesta nemaža meniškumo klausimų. Ten buvo iškelta, kad poetas ryškiu būdu stengiasi išlaikyti savo paveikslų konkretizaciją, artimumą empirinei bei istorinei tikrovei, apskritai tiesai. Kartu buvo parodyta, kad Mikalojus Husovianas nevengia apibendrinimo, taip pat estetinio tos tikrovės vertinimo, taip išreikšdamas jo atstovaujamos visuomenės siekius ir savo idealus. Šiame skyriuje mums reikia pratęsti šį nagrinėjimą, apibendrinti ir pagilinti meniškumo tyrinėjimą. Pirmiausia mums reikia susipažinti, ką mano apie savo kūrybą pats poetas ir kokią reikšmę jis skiria apskritai literatūrinei kūrybai to meto visuomeniniame gyvenime.

[72] Буркгардть Я., *op. cit.*, c. 108 ir t.

a. Pažiūros į kūrybą

Husovianas pačioje poemos pradžioje aiškiai pasisako nenorėjęs imtis rašyti poemos apie taurą. Tą savo nenorą jis išreiškia tokiu poetiniu vaizdu: jis kaip poetas bijąs prie tauro artintis lygiai taip, kaip jis bijojęs jo gyvo miškuose kaip medžiotojas. Todėl apie taurą, žvėrį nekenčiamą ir baisų, jis rašąs ne savo noru. Šiaurėje jis buvęs garsus tuo, kad praliejęs daug žmonių kraujo, taip pat, nors ir gėda esą jam prisipažinti, jis dažnai ir jam pačiam įvaręs tiek baimės, kad net kaimiečiai spjaudęsi, rodydami pasibjaurėjimą jo gėdingu bėgimu (T 15–20).

Vienas iš motyvų atsisakinėti rašyti yra tas, kad jis jaučiasi esąs menkas poetas ir „tuščias jo talento šaltinis" (plg. T 27). Jis neturįs tam ir atitinkamo pasiruošimo: juk jis tą laiką, kai reikėjo mokytis, praleido miškuose ir medžioklėse. Todėl jo plunksnos, kuriomis jis rašydavęs, buvo strėlės, kurias jis nešiodavosi makštyje prie šono. Tik šioje srityje jis jaučiasi esąs menininkas ir tik naudodamasis švilpiančiomis strėlėmis jis galįs prilygti literatūros menininkams (T 35–40). Kaip tik dėl to jis prašo skaitytoją jo eiles vertinti ne kaip meno kūrinį, o tik kaip tiesioginį tauro aprašymą:

> Aš teisėtai tiktai vieno dalyko prašau:
> Nieks tenegeidžia, kad būtų kilniau apie tai pasakyta.
> Aš parašysiu, kiek reiks patį dalyką pažint.
> *(T 32–34)*

Tik šiame aprašyme esanti jo stiprybė. Tik šiuo atžvilgiu jis savo makštyse nešiojąsis skvarbių strėlių ir jos esančios išvirtos stipriuose nuoduose, taip kad užgautasis žūstąs ir nuo mažos žaizdelės (T 42–44). Taip poetas nori nuteikti skaitytoją, kad jis nebūtų reiklus jam meniniu atžvilgiu, nes jo darbas arba, kaip jis sako, jo auka, „gali mums duot ta nederlinga dirva" (T 28) ir kurią jis esąs priverstas atnešti, iš tikrųjų negali patenkinti jo aukštų reikalavimų. Skaitytojas čia nerasiąs ir to estetinio pasitenkinimo, kurio jis esąs įpratęs ieškoti poezijos kūriniuose: jo poezijoje nesą „saldybės ir malonumo". Savąsias eiles jis lygina ir su „neišdirbtu laukeliu". Jame nesą poezijos gėlių, ir jis „ir ledu, ir sniegu giliuoju guli apklotas", kaip ir tas sniego laukas, kuriame vyksta žiaurioji tauro medžioklė (T 417–419).

Nors poetas kalba nevisai aiškiai, o konkrečių vaizdų pridengtais žodžiais, bet vis dėlto matyti, kad jis pasisako prieš didesnį kūrybinės fantazijos vaidmenį jo kūrinyje: jis neieškosiąs malonių žodžių savo skaitytojų ausims, bet tik pasakysiąs, ką jis yra matęs savo akimis ir girdėjęs savo ausimis. Šiuo atžvilgiu poetas sakosi nesinaudosiąs netgi antikinės literatūros tradicijomis, nes jis negalįs nuklysti nuo tiesos kelio ir keliauti „po žieduotus senųjų kaimus ir laukus".

Toliau poetas iškelia dar vieną aplinkybę, kuri jį gasdinanti ir stiprinanti nenorą imtis poemos apie taurą, – tai dėl to, kad jis yra svetimšalis, neseniai atvykęs į Italiją, o jo eilės atsineštos iš svetur. Jis bijąs čia pasirodyti silpnas poetas ir suklupti po jam uždėtąja našta. Čia jis turįs pasisakyti ne kaimiečių, o mokytų žmonių akivaizdoje. Kaimiečių, kurie iš jo bėgimo juokėsi, akis esanti vis dėlto ne tokia aštri. Dabar jam reikėsią su didesniu pavojumi ginklus valdyti mokytų žmonių akyse (T 15–50). Tikrai Husovianui, kaip Lietuvos–Lenkijos poetui, sunku buvo rungtyniauti su Italijos literatūra, ir jo varžymasis yra suprantamas.

Taigi ne meniniai tikslai paskatinę parašyti poemą, o grynai praktinio pobūdžio interesai, pirmiausia noras patenkinti savo globėjo ir mecenato Erazmo Vitelijaus pageidavimą, o per jį ir popiežiaus Leono X siekimą susipažinti su garsiuoju šiaurės žvėrimi. Dėl to Husovianas labai ryškiai ir keletu atvejų pabrėžia savo pasiryžimą pasakoti tik tiesą, tik tai, ką jis yra matęs ir girdėjęs. Jis tai iškelia savo poemos pradžioje, kai paaiškina, kokiomis aplinkybėmis jis pasirenka savo kūrybai tauro temą. Galimybę teisingai aprašyti tauro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę

pasilieka jis sau, kaip betarpiškam jo regėtojui. Pasakodamas apie tauro amžių, poetas vėl grįžta prie šio teiginio, kad jo poezijos pagrindas ir šaltinis yra tiesa. Toje vietoje, kur jis aiškina skaitytojui miško naudą sveikatai ir pojūčiams aštrinti, ten vėl reiškia būgštavimą, kad jo pasakojimas neatrodytų visa to nepatyrusiam neįtikinamas dalykas, nors tai ir yra tiesa ir gali būti patvirtinama tų, kurie tai yra patyrę ir t.t. Vienu žodžiu, autoriaus teigimu *jo eilės esančios joks meno kūrinys, o tik paprasčiausias tauro išvaizdos, žiaurumo ir medžioklės aprašymas.*

Tiesa, jo kuriamuose paveiksluose, kaip jau turėjome progos įsitikinti, ryškus yra individualizacijos bei konkretizacijos elementas. Tai turėtų bent iš dalies rodyti, kad poetas yra labai susirūpinęs ištikima tauro kopija. Betgi kartu mes matėme, kad rašytojas visai nesitenkina vien siauru tauro, Vytauto, turkų kampanijos aprašymu, bet siekia bendresnių ekonominių, politinių ir kultūrinių tikslų. Ir šie tikslai nėra abstraktūs ir atitraukti nuo jo meto gyvenimo bei LDK tikrovės, o yra glaudžiai su ja susiję ir aktualūs. Rašytojas atmeta savo poetine praktika vidurinių amžių schematinę alegoriją, klaidingą apibendrinimą. Naujam turiniui išreikšti jis pateikia naują apibendrinimo metodą: konkrečiu vaizdu išreikšti apibendrinimą. Tuo Husovianas tam tikru laipsniu suteikia savo poemai realistinį pobūdį. Savo poemą rašytojas laikė svarbiu įrankiu pertvarkyti gyvenimą. Husovianas, kaip ir daugelis to meto rašytojų, kai taip greitai vystėsi kultūra ir raštas, labai tiki savo rašytojo žodžio veiksmingumu. Tas jo tikėjimas suteikia jo poemai tam tikrą *publicistinį* pobūdį. Jis savo kūryba stengiasi tiesiogiai įsikišti į gyvenimo procesą ir reikalauja pakeisti jį pagal savus idealus. Tokio publicistiškumo nepanaikina ir lotynų kalbos vartojimas.

XVI a. pirmoje pusėje Lietuvos–Lenkijos literatūrinėje praktikoje yra pastebima, kad lotynų kalba vis labiau prisiderina prie vietinių sąlygų. Joje vis daugiau vietos užima vietos buitinės ir istorinės temos ir kaskart daugiau yra atsisakoma mokyklinio sekimo Antikos literatūriniais pavyzdžiais. Visa literatūra gauna daugiau negu anksčiau publicistinio kovingumo. Poetas Jonas Vislicietis tam tikru laipsniu jau atsisako operavimo tuščiomis antikinėmis formulėmis ir sustoja savo poezijoje ties istorine Žalgirio tema. Šio laikotarpio poezijoje mes susitinkame ir su pirmaisiais reformacinio judėjimo, kuris, kaip matėme, domino ir mūsų rašytoją, atgarsiais. Tai poetai Paulius iš Krosnos, Krzyckis, Janas Dantyszekas. Tiesa, jie, kaip ir Husovianas, laikosi senųjų pažiūrų ir pasisako prieš Reformaciją, bet vis dėlto tai reiškia, kad su šiais poetais į poeziją patenka einamieji politikos ir kultūros klausimai. Šie poetai, kaip ir Husovianas, stengiasi atkreipti savo skaitytojo dėmesį į tą sunkią Lietuvos–Lenkijos valstybės padėtį, kurioje ji atsidūrė gresiant turkams ir totoriams. Tos rūšies poezija to meto skaitytojų tarpe rado platų atgarsį. Tai rodo faktas, kad Dantyszeko eilės, skirtos šiai temai nagrinėti, vienerių metų laikotarpiu buvo perspausdintos keletą kartų įvairiuose miestuose. Visa eilė poezijos kūrinių šiuo metu yra skiriama ir vidaus gyvenimo klausimams. Vienas iš ryškiausių tokios poezijos pavyzdžių yra Krzyckio „Religijos ir respublikos skundas" (1522). Joje poetas tuo palyginti ekonominio ir politinio valstybės pakilimo metu pranašauja valstybės smukimą, į kurį nuvesiąs tėvynę jos sūnų savanaudiškumas ir pasileidimas, bažnyčios tarnų parsidavimas už pinigus ir žmonių abejingumas religijai. Šiuo atžvilgiu Krzyckio pėdomis eina ir Klemensas Janickis, iškeldamas po vadinamojo „vištų karo", pasibaigusio šlėktos laimėjimu, karaliaus ir magnatų pralaimėjimo, šlėktos individualizmą, nesantaiką, magnatų savanaudiškumą. Bendrame vidaus ir užsienio politikos fone jis pasisako „Prieš lenkų rūbų įvairumą ir nepastovumą". Netrukus šia tema pasisakys lenkų „Ciceronas" Stanisławas Orzechowskis. Apskritai ši poezija aktyviai įsijungia į savo meto gyvenimą ir ryškiai iškelia savo meto ydas. Labai ryškus tokios publicistinės literatūros pavyzdys LDK sąlygomis yra Mykolo Lietuvio darbas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius". Taip tad ši humanistinė poezija kaskart labiau turtėja vietiniu turiniu. Naujas ir konkretus turinys leido

poetams įvairinti savąsias menines priemones, skatino ieškoti naujų formų ir išraiškos priemonių ir taip pagreitino literatūroje perėjimą į tautines kalbas.

Apie literatūros praktinį veiksmingumą politiniuose bei valstybiniuose reikaluose, apie reikalą literatūrai būti aktualiai ir publicistinei poetas pats pasisako. Savo požiūrį į literatūrą ir jos visuomeninius uždavinius Husovianas išreiškia laiške karalienei Bonai. Jame rašo, kad jis savo darbelį, nors ir menką dėl poetinio gabumo stokos ir dėl laiko, skirto jam parašyti, trumpumo, paaukoti jai tuo tikslu, kad ji galėtų paskaityti apie miško medžiokles tuo metu, kai karalius išeisiąs pagal savo įprotį pamedžioti.

Tai tokį pritaikymą jo kūryba rasianti karalienės dvare. Pačiam karaliui jis nesiryžtąs savo darbelio pristatyti, nes jis turi būti daugiau užsiėmęs karais negu knygų skaitymu. Tuo poetas pabrėžia, kad Žygimantas Senasis turėjo savo metu daug kariauti, o kartu iškelia tikro riterio paveikslą, kuris sugeba geriau valdyti kardą negu plunksną. Tačiau karalienei domėjimasis literatūra ir jos jai palanki globa suteiksianti garbę ir šlovę, kaip tai buvo pirmosios tėvynės, Italijos, dvaruose, garsiuose literatūros ir meno globa. Iš tikrųjų beveik visi Bonos senoliai pasižymėjo literatūros ir meno globa. Iš garsių žmonių, kurie iškilo jos tėvų namuose, reikia paminėti Antonius Panormitanus, kuriuo uoliai sekė Lorenzo Valla, Bartholomaeus Facius. Šių dvarų įtakoje išgarsėjo Neapolio akademijos įsteigėjas Giovanni Pontano ir kt.[73] Tačiau tai ne visos literatūros funkcijos: literatūra turinti atlikti tam tikrą valstybinį vaidmenį. Kokia svarbi yra literatūra ir mokslas valstybei, Husovianas rodo antikinių valstybių pavyzdžiu: antikinės valstybės buvusios tada stipriausios, kai gražiausiai žydėjusi literatūra, kai jie buvo stipriausi dvasia, o, iš kitos pusės, nykstant talentams, žuvusios ir valstybės: „Galima paliudyti, kad ją (valstybę) labiau dvasios dorybe nei kūno galiomis palaikė tiek graikai, tiek romėnai – jų karinė galia visuomet klestėjo vienu metu su literatūra. Tik štai, iš pradžių silpstant talentams sumenko pajėgos, o pastarosioms sunykus imperija žlugo ir užėjo vergovė“[74]. Literatūra ir mokslas jam yra lyg valstybės stiprybės ir galios pagrindas. Toks didžiulis yra jo tikėjimas rašto ir kultūros veiksmingumu!

Turėdamas prieš akis savo meto literatūros darbuotojų dideliu laipsniu priklausomą nuo turtingų globėjų ir mecenatų padėtį, Husovianas ragina karalienę Boną imtis poetų ir mokslininkų globos. Savo kūrybą jai pavesdamas, taip pat tikėdamas, kad jo eilės susilauks karalienės palankaus pritarimo, Husovianas sakosi norįs pradėti savajame krašte tokios mecenavimo praktikos kelią. Jis čia galvoje turįs ne tiek savo interesus, kiek tikslą pralaužti ledus, kad rastų teisingą įvertinimą literatūros veikėjais: „Aš ja trokštu ne tiek savo reikalus pataisyti, kiek mokytiems žmonėms atverti kelią, kad jie galėtų siūlyti savo raštus“[75]. Šiuo atžvilgiu rašytojų padėtis tuo metu buvusi visai nepatenkinama, nes daugumas žmonių buvę daugiau susirūpinę materialinių gėrybių kaupimu, negu dvasine kultūra ir literatūros bei meno globa. Tai Husovianas negalįs nepaminėti be didelės širdgėlos, nes taip daromas didelis nuostolis valstybei: „Mat aš su didžiausiu skausmu ir aiškiai kaip tam tikrą žalą valstybei regiu, jog talentingiausios širdys guli be dėmesio ir dėl skurdžių asmeninių išteklių negali atsiskleisti. Taip pat aš matau daug tokių, kurie, toli pralenkę kitus turtais ir talentais, labiau trokšta lobti nei lavinti dvasią, kai pamatė, kaip menkai tevertinami išsilavinę žmonės, ir dėl tokio menkaverčio dalyko geriausioje savo

[73] Pelczar I., *op. cit.*, p. 7.

[74] [...] *quam (rempublicam) virtute animi magis quam vi corporis niti tam Graeci quam Romani documento sunt, apud quos arma semper tum maxime, dum litterae floruerunt et labentibus primum ingeniis debilitatae vires sunt, quibus lapsis imperium corruit et servitus imposita est.*

[75] *Qua ego non tam rebus meis prodesse cupio, quam viris doctis iter sua scripta offerendi patefacere.*

esybės dalyje patiria nuostolių"[76]. Vargu ar gali kilti abejonė, kad Husovianas čia kelia pažangią mintį, nes jis yra už kultūros ir švietimo didesnį išplatinimą ir tai yra jau pasisakymas prieš Bažnyčios monopoliją kultūros srityje. Tame pačiame laiške Husovianas nurodo, kokią reikšmę gali turėti antikinės istorijos pažinimas savo meto politinėms aplinkybėms įvertinti, pirmiausia nuspręsti, ar didelis pavojus yra Lietuvos–Lenkijos valstybei iš turkų pusės. Jis iškelia faktą, kad graikai savo didžiausios galybės laikotarpiu, t.y. kai Aleksandras Didysis buvo sumanęs visą pasaulį užkariauti, negalėję pereiti per Dunojaus upę. Romėnams jų žygių riba buvo Germanija. Taigi ir turkai negalį pereiti per Dunojų. Šių kraštų gamtos amžinoji jėga (*coeli sempiterna vis*) suteiksianti savo kariui stiprybę ir dabar, kai reikės susikauti su priešais, jei tik likimas neskirs kokios nelaimės, jei tik beginkliai nebūsime užpulti dėl kai kurių asmenų tingumo, kuris yra taip išsiplatinęs[77].

b. Mitologijos samprata

Husovianas iš savo meto pozicijų žiūri ir į antikinę mitologiją, kurios naudojimas šiuo metu buvo tapęs gyva tradicija ir neretai gryna mokykline mada. Jo pasisakymas yra tuo ryškesnis, kad Husoviano skaitytojui graikų mitologija buvo gerokai daugiau pažįstama negu mūsų meto skaitytojui. Apskritai jis yra neigiamai nusistatęs antikinės mitologijos atžvilgiu. Savo požiūrį jis motyvuoja tuo, kad pagoniška mitologija yra nesuderinama su krikščioniškomis pažiūromis, todėl poetui krikščioniui esą netinkama vietoj krikščioniškų įvaizdžių naudotis antikiniais įvaizdžiais. Todėl jis visai neabejojąs, ką jis, kaip medžioklės poetas, turįs pasakyti apie medžioklės deivę Dianą arba kurią nors kitą iš jos palydovių tarpo. Jis negali jos čia aprašinėti lygiai taip, kai ir apie Apolono riestuosius lankus, taip pat jo kruvinas nuo žvėrių kraujo ietis. Jis, kuris garbinąs Kristų ir Kristaus motiną, savo eilėse turįs kalbėti tik apie juos vietoje Jupiterio ir Junonos. Jo nuomone, nesą reikalo maišyti tikrus dalykus su pasakomis. Šiuo atžvilgiu jisai smerkia tuos, kurie savo teorijomis nuklydę nuo tiesos ir kurie aukštai vertindami savo poezijoje antikinės mitologijos vaizdus, „savo eilėse maitina senųjų klaidas". Tokia esanti jo pozicija antikinės mitologijos atžvilgiu. Ir jo globėjas Erazmas Vitelijus taip pat smerkiąs šias klaidas.

Tiesa, poetas kai kur prieštarauja šiam savo principui: vis dėlto poetinėje praktikoje jis neįstengia atsisakyti antikinės mitologijos elementų. Tuojau po keliolikos eilučių nuo tos vietos, kur jis iškėlė savo antimitologinį principą, karui, nutraukusiam malonų medžioklės įprotį, įvaizdinti jis panaudoja pagonių karo dievo Marso paveikslą. Kai kur Husovianas dievą pavadina *Tonans*, *Jupiter*, velnią *Stygii tyrannus*, mini vietoje pragaro *Tartarus, Orcus*. Toje vietoje, kur jis aprašinėja jaunimo pastangas įtikti savo vikrumu ir narsa stebinčioms kovas su tauru merginoms, poetas neapsieina be tradicinio Amūro su jo bekraujėmis strėlėmis. Tai rodo, kad labai sunkus dalykas buvo to meto poetui, rašančiam lotynų kalba, ir humanizmo kultūrinėje aplinkoje išvengti savo kūryboje antikinės mitologijos elementų, kurie suteikdavo, to meto poetų įsitikinimu, neįprastą ir neprastą skambesį, iškeldavo temą visuomenės akyse, lyg sukilnindavo. Kartu prieštaravimas tarp poeto teorinių pozicijų ir praktikos rodo, kad Husovianas dalyvauja tam tikroje kovoje, susijusioje su antikinės mitologijos vertinimu ir panaudojimu poetinėje kūryboje.

[76] *Video nam cum maximo meo dolore et profecto cum quodam damno reipublicae fecundissima pectora iacere neglectui et se propter angustiam rei familiaris proferre non posse. Non paucos item et opibus et ingeniis longe praestantes conspicio, qui dum litterarum peritos levipendi, animadvertunt, cumulare divitias, quam animos excolere malunt et propter rem tam vilem iacturam faciunt in nobilissima sua parte.*

[77] *Humanizm i Reformacja w Polsce*, s. 149–150.

Iš tikrųjų antikinės mitologijos klausimas ir jos vaidmuo to meto poezijoje domino ne tik Husovianą, bet ir plačią visuomenę. Antikinės mitologijos vertinime pasireikšdavo ir ideologinė kova, vykusi tarp senosios viduramžinės ir naujosios humanistinės minties atstovų. Husovianas, aiškiai matome, yra senosios tradicijos šalininkas. Čia yra jo kūrybos prieštaravimas. Jis nėra visur humanistas. Patys pirmieji humanistai, jų tarpe Francesco Petrarca ir Giovanni Boccaccio, galutinai dar nebuvo nutraukę ryšių su vidurinių amžių teologine pasaulėžiūra. Tiesa, jie ne vienu atveju kritikuoja Viduramžių krikščionybę, Katalikų Bažnyčią, bažnytinę hierarchiją. Petrarca piktai užpuola kadaise buvusią didingąją Romą, o dabar nusmukusią iki prietarų ir tamsos centro, visokios apgaulės sumanytojos ir tamsaus kalėjimo. Ir Boccaccio savo novelėse išjuokė Katalikų Bažnyčios dvasininkijos tamsumą ir veidmainiškumą. Ir tasai asmenybės kultas, kurį jie palaikė, iš esmės buvo priešingas vidurinių amžių žmogaus supratimui. Tačiau jie yra įsitikinę, kad galima sutaikyti humanizmą su katalikybe. Petrarca šį sutaikinimą galvojo įvykdyti, laikydamasis stoicizmo ir pripažindamas, kad tikrąją išmintį ir savarankiškumą žmogui gali suteikti pats dorybių žinojimas ir jų praktikavimas. Boccaccio ragino naudotis džiaugsmais, duotais žmogui šiame trumpame gyvenime. Jis prisipažino neturįs jėgų priešintis gamtos įstatymams. Tuo jis pasirodė esąs artimesnis epikūrizmui ir šiuo atžvilgiu jis dar toliau pasitraukė nuo Viduramžių moralės supratimo negu Petrarca. Bet patys juodu abudu laikė save gerais katalikais ir tikrais Bažnyčios sūnumis. Vieno stoicizmas ir kito epikūrizmas buvo neišryškinti, neaiškūs ir nepasireiškė aktyviai kovoje su viduramžine pasaulėžiūra ir katalikybe. Jie dar gyveno taikiai su ja. Net tie aštrūs abiejų humanistų pasisakymai prieš pasileidusį popiežiaus dvarą, prieš vienuolius, reiškė daugiau tai, kad jie nori ginti Bažnyčią. Jų griežtos kritikos ir pykčio pobūdis rodė, kad jie tiki Bažnyčios kilnumu ir neklaidingumu. Visą savo pasipiktinimą jie nukreipia tik prieš tuos, kurie nusikalsta Bažnyčios mokymui. Nei popiežių institucija, nei vienuolynai, jų nuomone, nebuvo niekur kalti. Kalti buvo tik netinkami popiežiai ir pasileidę vienuoliai.

c. Krikščionybė ir humanizmas

Bet pamažu viskas keičiasi. <...> XV a. pradžioje žymesni humanistai jau mažiau dėmesio kreipia į šias problemas. Pro bažnytinius ir religinius klausimus jie praeina šaltai ir nereaguodami į juos. Iš kitos pusės, XV a. humanistas Giordano Bruno stoja ginti pasaulietinę apšvietą. Jis iškelia protą ir laiko jį svarbiausia žmogaus savybe. Mokslas jam yra aukščiausia žmogaus veiklos forma.

Bruno bendraamžis Gian Francesco Poggio Bracciolini, nors ir buvo visuotiniame Konstancos Susirinkime, visai nesidomi bažnytiniais ginčais, kurie ten vyko. Išreikšdamas savo nuomonę apie Jeronimą Prahiškį, jis nesistengia aiškinti to, kad jis eretikas. Jis tik stebisi jo stoicizmu, jo panieka mirčiai ir jo gražbylyste.

Tą patį religinį indiferentizmą mes pastebime ir santykiuose su islamu, nesutaikomu katalikybės ideologiniu priešu. Šitokio indiferentizmo pradžią pajunta jau „Dekamerono" skaitytojas, bet jis ypač ryškiai matyti XV a. humanisto Luigi Pulci raštuose. Pulci jau tiesiog pareiškia mintį, kad visos religijos yra lygiateisės ir kad sielai išganyti priklausymas kokiai nors iš jų neteikia jokios pirmenybės.

Kartu su Lorenzo Valla, vėlyvesniu minėtų humanistų bendraminčiu, į humanizmą įsilieja nauja srovė – skeptiškas ir kritiškas požiūris į bažnytinę tradiciją. Valla'os raštuose dar nėra to, kas yra vadinama humanizme „pagoniškumu", t.y. priešiškumu pačiai krikščionybei. Bet už tat jis pradeda puolimą prieš pačius Katalikų Bažnyčios pagrindus – popiežių teokratiją, scholastų dogmatizmą ir asketizmą. Jo antpuoliai yra nukreipti į pačią katalikiškos pasaulėžiūros sistemą. 1440 m. parašytame traktate *De Constantini donatione* jis parodo popiežių nepagrįstas preten-

zijas į pasaulietinę valdžią. Traktate *De voluptate* jis visai sąmoningai nutraukia ryšius su asketinės moralės teorija. Pataisose prie lotyniško Biblijos vertimo (Vulgatos) jis tvirtina, kad Mozė ir evangelistai buvo tik istorikai. Tuo jis parodo, kad jis jau gali kritiškai, laisvai ir moksliškai tyrinėti religinius faktus.

Pagaliau antroje XV a. pusėje mes randame jau ir tikrus mėginimus pakeisti krikščionišką filosofiją antikinėmis filosofinėmis sistemomis. Šiuo metu, iš vienos pusės, išsivysto neoplatonizmas, kurio svarbiausiais atstovais buvo Marsilio Ficino ir Giovanni Pico della Mirandola, ir, iš kitos pusės, averoizmas, kurio skelbėjas Italijoje buvo Pietro Pomponazzi. Kaip tik Ficino († 1499) pamaldžiai degino žvakutę prieš „šventąjį Platoną", o mokytasis olandų humanistas Erazmas Roterdamietis (1467–1536) Cicerono tikrą sekėją labiau vertino už „šventąjį" (*quis enim non malit apud posteros celebrari Ciceronianus non sanctus*). Neoplatonikai bando sukurti naują filosofinę religiją ir nepanašią į krikščionišką, o averoistai iškelia savo teoriją apie proto pirmenybę ir atmeta sielos nemirtingumą. Tuo jie įneša į religiją racionalizmą ir skeptišką požiūrį į ją.

Kaip tik dabar, ne anksčiau negu antroje XV a. pusėje ir XVI a. pradžioje, atsiranda humanistų tarpe pagoniškumas. Tai antikinėmis formomis reiškiamas to meto visuomenės neigiamas nusistatymas Katalikų Bažnyčios ir jos dogmų atžvilgiu.

Dar anksčiau ir Boccaccio, ir net kai kurie popiežiai humanistai linko pakeisti krikščioniškas sąvokas pagoniškomis: krikščionių dievą jie vadindavo *Iuppiter Maximus*, Dievo motiną – *Mater deorum* ir pan. Bet tai buvo tik išorinė maniera ir ypatingas pasakymo būdas, kuris kilo žavėjimosi antikine senove dėka. Po šia mada dar nesislėpė priešiškumas krikščionybei. Tačiau antroje XV a. pusėje mes randame jau visai sąmoningą ir giliai apgalvotą siekimą pakeisti krikščionišką religiją antikinės religijos formomis. Čia jau buvo nesitenkinama tik išorinėmis išraiškos formomis, bet buvo keičiamos pagrindinės krikščionybės sąvokos iš esmės. Taip krikščioniškas Dievas buvo keičiamas neoplatonišku „Pirmapradžiu". Averoistai aukščiausiu dievu laikė Protą ir pan. Machiavellis politiniu atžvilgiu pagonišką religiją laikė naudingesne negu krikščionišką: pirmoji šlovinanti heroizmą, o antroji – susitaikymo dorybę. Krikščionybė priverčia žmogų galvoti apie pomirtinį gyvenimą ir niekinti žemės pasaulį. To dėka silpnėja laisvės meilė, silpnėja veikiančioji energija[78].

Taigi tokios tendencijos buvo tuo metu, kai Husovianas nuvyko į Italiją. <...>

Apskritai negalima pasakyti, kad tokia tendencija Italijoje buvo visuotinė, lygiai kaip negalima pasakyti, kad humanizmo metu Katalikų Bažnyčia visai neteko savo reikšmės. Humanistų santykiuose su Katalikų Bažnyčia ir religija vis dėlto buvo didelis nelogiškumas. Puldami savo literatūriniuose kūriniuose Romos kuriją, jie tuo pačiu metu daugeliu atvejų jai tarnavo diplomatų, sekretorių pavidalu. Ir patys jų pasisakymai prieš popiežiaus kuriją, nežiūrint jų aštrumo, nebuvo sistemingi ir nuolatiniai, dažnai trūko jiems didesnio apgalvojimo ir pastovaus pobūdžio. Beveik visada humanistai galėjo pasislėpti už aiškinimo, kad jie puola ne pačią Katalikų Bažnyčią ir net ne bažnytinę vadovybę, o tik jos nukrypimus. Dėl to Italijoje bažnyčios puolimai nepasiekė to, kad būtų prieita prie reikalaujamų pagrindinių Bažnyčios reformų. Čia neįvyko Katalikų Bažnyčios reformacija. Ir net jeigu bažnytinė reformacija būtų prasidėjusi, dauguma Italijos aukštosios visuomenės žmonių būtų buvę jai opozicijoje. Nemažą vaidmenį čia vaidino popiežius kaip politinis valdovas.

Jeigu kitose Italijos vietose į pagonišką tendenciją buvo žiūrima nuolaidžiai (pvz., Florencijoje, Neapolyje), tai Romoje ji buvo sekama labai atidžiai. Popiežiaus kurija griežtai žiūrėjo,

[75] Гаспари А., *История итальянской литературы*, т. 2: Итальянская литература эпохи возрождения, переводъ К. Бальмонта, Москва: Издание К. Солдатенкова, 1897, с. 323.

kad šis „pagoniškumas" jokiu būdu nepažeistų popiežiaus ideologinių bei politinių interesų. Tai parodo faktas, įvykęs dėl vadinamosios Romos akademijos veiklos.

Romos akademija, kaip ir kitų miestų akademijos, buvo išsikėlusi uždavinį užsiiminėti romėnų senybėmis ir antikiniais autoriais. Jos nariai pasivadindavo antikiniais vardais, naudodavosi antikiniais poezijos įvaizdžiais ir klasikinės kalbos nusistovėjusiomis formulėmis. Jų siekimas buvo atstatyti senovės papročius ir gyvenimo būdą. Kiekvienais metais jie švęsdavo Romos įkūrimo šventę. Tačiau popiežiaus kurija įžiūrėjo, kad toji akademija savo veikla nuėjo per toli ir gali būti pavojinga jai. Todėl, popiežiaujant Pauliui II, jie buvo apkaltinti ateizmu, taip pat net dalyvavimu politiniame suokalbyje, ir svarbiausi tos akademijos atstovai įmesti į kalėjimą. Po griežto apklausinėjimo ir kankinimų popiežius juos galų gale išleido iš kalėjimo, bet savo veiklos prie šio popiežiaus jie atnaujinti negalėjo. Po Pauliaus II mirties šioji akademija vėl atgaivino savo veiklą, bet vis dėlto jau buvo tik pavienių žmonių pastangos bei įsitikinimai ir neturėjo bent kiek didesnio visuomeninio užmojo[79].

Prieš humanistinį pagoniškumą, kuris buvo paplitęs gana plačiai, buvo specialiai skirta tam tikra ir paties Husoviano poezijos dalis. Jis rašo tuo tikslu eleginį eilėraštį pavadinimu „Prieš juodo buliaus vieno graiko iniciatyva Romoje viešą paaukojimą maro siautėjimui nutraukti". Pats istorinis faktas, kuris iššaukė tokią poeziją, buvo toks.

1522 m. Romoje prasidėjo toks baisus maras, kad žmonės mirė gatvėse ir keliuose. Popiežiaus nesant (Leonas X buvo miręs, o Adrijonas VI dar nebuvo atvykęs iš Ispanijos) kardinolai irgi pabėgo iš miesto. Tokios nelaimės metu vienas graikas, vardu Demetrijus Spartanas, pasisiūlė miesto vyresnybei sustabdyti maro epidemiją. Tokios baisios nelaimės akivaizdoje visi mielai sutiko. Tada tasai graikas, pritariant miesto gyventojams ir valdžiai, paaukojęs prie amfiteatro senovės romėnų papročiu juodą bulių.

Husovianas minėtu eilėraščiu griežtai užsipuola Romą, pradėjusią garbinti vietoje Kristaus antikinius dievus ir dar tokiu plačiu mastu, kad krikščionių religijai ir jos vadovybei čia nebelikę vietos:

Transfer ad externas gentes tua limina, Petre,
Esse potes nusquam debiliore loco.
(CM 2, 58–59)

Šitą įvykį mini ir kitame eilėraštyje, skirtame šv. Onai (CM 3). Čia poetas sako, kad toji auka buvusi įvykdyta „bailios liaudies" (*pavidae plebis*) įtakoje. Jis negalįs su tuo sutikti, nes esąs įsitikinęs, kad turi išlaikyti senąją krikščionišką religiją, ir todėl su džiaugsmu jis pasitraukė iš šios ir maro, ir pagoniškumo užkrėstos vietos:

Nos patrio tantum venerantes numina ritu
Ad te confugimus [...]
[...]
[...] *Infecta sani spirabimus aura,*
Ad patrias laeti sedes remeabimus omnes.
(CM 3, 23–24, 27–28)

Kokį stiprų įspūdį Husovianui padarė šis pagoniškumo aktas, matyti ir iš to, kad jis jį mini dar ir trečią kartą (CM 5).

Iš čia aiškiai matyti, kad Husovianas, pasisakydamas prieš antikinę mitologiją ir siekimą ją atgaivinti, dalyvauja jau mūsų minėtoje ideologinėje kovoje. Šiuo atžvilgiu jis pasirodo esąs

[79] Plg. *Ibid.*, c. 160.

„katalikiškesnis už patį popiežių" Leoną X, kuris buvo aiškus Antikos šalininkas. Kaip bazę savo ideologinėms pozicijoms jis, be abejo, ima ne popiežiaus dvarą ir ne Romą, o savo, Lietuvos–Lenkijos, krašto tikrovę, kur katalikybės įtaka buvo gana žymi. Tai atsispindi ir tos pačios antikinės mitologijos panaudojime poetinei kūrybai.

Pirmoji humanistinė poezija Lietuvos–Lenkijos valstybėje pasižymi aiškiu romėnų poetų sekimu ir gausia mitologija. Šios poezijos pradininko Pauliaus iš Krosnos († 1517; aiškino klasikinius autorius Krokuvos akademijoje) kūryba yra tikras antikinės mitologijos, istorinių vardų, skolintų iš Ovidijaus, Vergilijaus, Stacijaus, Horacijaus, rinkinys. Tematiniu atžvilgiu ši poezija yra vis dėlto bažnytinė poezija. Pavyzdžiai iš antikinės mitologijos ir romėnų istorijos yra jo panaudojami iškelti krikščionių didvyriams, pvz., šv. Vladislovui turi nusileisti Achilas, Scipionai, Pompėjus, Cezaris ir net Heraklis su savo dvylika darbų. Šio poeto pėdomis eina ir Jonas Vislicietis, nors savo tematiką jis jau iš dalies ima iš krašto istorijos. Katalikų Bažnyčios reakcijos sustiprėjimą ir kovą su pagoniškumu bei antikine mitologija atspindi aiškiausiai Dantyszeko poezija. Jo poezija daugeliu atvejų tampa tik katekizmo parafrazavimu. Jis pataria ieškoti Biblijoje priemonių prieš pagoniško humanizmo nuodus. Jis ir pats pavyzdžių kūrybai ieškojo ne Antikoje, o Biblijoje ir Bažnyčios pripažintų rašytojų veikaluose. Drauge jis griežtai pasisako prieš Martyną Liuterį ir Reformaciją.

Tos pačios, vietinės *katalikiškos*, tendencijos laikosi ir Husovianas. Ir šia prasme jis yra daugiau Šiaurės kraštų poetas negu Italijos. Jis tai aiškiai pasako, primindamas Vitelijaus, Plocko vyskupo, priešingas itališkoms pažiūroms į mitologiją, pažiūras: jis visos tos poezijos, kuri aukščiausiąjį Dievą mažiau vertinanti negu antikinius dievus, nepripažįstąs. Tai esanti dar viena dorybė prie kitų jo garsių dorybių: jis niekados neskaitąs tokių raštų, kurie nesą verti vyskupo. Pagal savo mecenato Vitelijaus pažiūras jisai taisąs ir savo žodžius. Tačiau Husovianas taip elgiasi su antikine mitologija ne tik poemoje apie taurą, bet ir vėlesnėje savo kūryboje. Tai matome jo poemoje apie šv. Hiacintą, kur jis antikinėje poezijoje plačiai paplitusį įprotį pradžioje savo kūrybos kreiptis į mūzą pakeičia kreipimusi į patį šventąjį: šv. Hiacintas turįs jam suteikti poetinį įkvėpimą. Tai darbelis vienas iš daugelio tuo metu parašytų tarpo, kurie puola, iš vienos pusės, Liuterio mokslą, iš kitos – gina Katalikų Bažnyčios religinę doktriną. Tai apologetinio pobūdžio poema. Mat poetas iš daugelio šv. Hiacinto darbų išsirenka tik kai kuriuos svarbiausius ir papasakoja taip apskritai, kad atrodo, jog jis buvo faktiškai pasiryžęs ne to šventojo žygdarbius pavaizduoti, kiek pasiieškoti sau medžiagos prieš Liuterį.

Bet buvo ir kita, išorinė, priežastis, paskatinusi parašyti šį darbelį. Tuo metu vyko vadinamoji „Kanonizacija", ruošimas paskelbti jį šventuoju. Ta proga Husovianas kaip tik ir aprašo to „šventojo" gyvenimą ir darbus. Poetas čia pasinaudoja ir sena knyga.

Husoviano kūrybai reikia priskirti ne bendrai publicistiškumą, o katalikiškos publicistikos tendenciją, kuri yra būdinga dar daugeliui to meto lotyniškosios poezijos atstovų. Poemos apie taurą autorius dar nebuvo paliestas tos Reformacijos bangos, kuri tik tuo metu dar buvo gavusi savo pirmąjį postūmį. Tuo skiriasi jis nuo ryškaus proreformacinio Lietuvos publicisto Mykolo Lietuvio.

Su pasisakymu prieš antikinę mitologiją galima susieti ir tai, kad Husovianas vis dėlto nebuvo giliai susipažinęs su Antika. Tuo įsitikinti mes turėjome progos svarstydami tauro vaizdą. Ten krito į akis, kad Husovianas, nežiūrint jo pastangų panaudoti savo kūrybai antikinę literatūrą, vis dėlto nebuvo susipažinęs su kai kuriais graikų ir lotynų rašytojais, kurie savo pateikiamais faktais ir autoritetu galėjo gerokai prisidėti prie poemos populiarumo ir visuotinio įtikinamumo. Husovianas kaip autoritetą mini Plinijų Vyresnįjį, tačiau šis rašytojas vėliau ir mažiau yra rašęs apie taurą negu garsusis graikų filosofas ir rašytojas Aristotelis. Aristotelio vardu rašytojas būtų

daug labiau papuošęs savo kūrybą to meto skaitytojų ir vertintojų akyse. Husovianas sakosi daug vartęs ir skaitęs knygų, bet niekur neradęs, kur būtų aprašyta tauro išvaizda. Bet apie tai nors ir neplačiai, kalba Aristotelis. Taigi faktas, kad Husovianas nebuvo susipažinęs su Aristoteliu šiuo metu, kai šio rašytojo autoritetas buvo laikomas aukščiausioje garbėje beveik kiekvienoje mokslo srityje, yra ypatingas atsitikimas. Jis liudija apie Husoviano išsimokslinimo ribotumą, kuo jis ir pats skundžiasi ir kurį papildyti stengiasi visomis savo galiomis. Dėl to atrodo, kad jo baimę pasisakyti kultūringų Italijos skaitytojų akivaizdoje reikia laikyti iš dalies nuoširdžia. Nežiūrint to, kad Husovianas neturėjo galimybės gauti bent kiek sistemingesnį išsimokslinimą, apskritai mokslo sąlygos toli gražu dar nebuvo tiek pribrendusios, kad būtų galima konkuruoti kultūriniu atžvilgiu su Italija. Pavyzdžiui, Husovianas neturėjo galimybės susipažinti su graikų kalba. Tiesa, yra žinoma, kad Krokuvoje XVI a. pradžioje jau pradėta dėstyti graikų kalbą. Bet greičiausia tai vyko už akademijos ribų, nes graikų kalbos dėstytojų visgi nemini akademijos dokumentai. Akademijoje graikų kalba pradėta dėstyti tik 1520 m. Jurgio Libano iš Lignicos. Tuo pačiu metu Jokūbas iš Sieradzo skaito ir aiškina Hesiodą, o 1521 ir 1527 m. sąrašuose figūruoja ir Homeras. Betgi toji naujovė iš karto buvo sutikta nepalankiai. Buvo baiminamasi, kad toji pagoniška kalba ir jos didesnis išsiplatinimas pakenks Bažnyčios ir katalikų religijos reikalams. Kaip tik dėl to Jurgis Libanas savo „Paraklėsyje", t.y. šaukime studijuoti graikų kalbą (1528), skundžiasi, kad graikų kalba yra niekinama, netgi persekiojama. Ir tik nuo 1534 m. graikų autorius jau randame plačiau akademiniuose sąrašuose.

Taigi šitaip nepalankiai į graikų kalbą ir į graikų autorius galėjo pažiūrėti ir Husovianas, kaip priešiškai jis atsiliepia ir apie graikų mitologiją. Toks katalikiškas ribotumas turėjo atsiliepti ir jo kūrybai. Menkas to meto kultūros pradų įsisavinimas neleido pilnai išnaudoti savo kaip poeto meninius sugebėjimus, kurie, nežiūrint jo paties nevertinimo, nebuvo menki. Tai parodo ir tokių meninių priemonių, kaip kompozicija, svarstymas.

d. Kompozicija

Pradžioje jau buvo iškelta, kad pagrindinė poemos apie taurą kompozicijos ašimi yra paties tauro vaizdas.

Jau matėme, kad šią poetinę priemonę pasirinkti jį paskatino to meto realaus gyvenimo aplinkybės. Be to, jis vadovavosi ir tuo, kaip jis suprato to meto gyvenimą ir kokius kėlė jam reikalavimus. Kaip tik tuo pagrindu jis ir sugrupavo savo kuriamus paveikslus ir sukūrė tam tikrą savo minčiai veiklos lauką, kuriame paaiškėtų skaitytojui, ko nori ir ko siekia rašytojas.

Iš tikrųjų pagrindinis autoriaus siekimas buvo išreikšti per tauro vaizdą savo ekonominio bei politinio pobūdžio idėją: tauras jam yra tik priemonė parodyti savo krašto turtingumą ir puikumą, iškelti jį visokiais būdais to meto Vakarų Europos skaitytojų akyse. Tam tikslui tauras kaip tik tiko, ir vargu ar galėjo autorius ką nors geresnio sugalvoti, kas akivaizdžiau ir suprantamiau pristatytų Šiaurės kraštus italų skaitytojui.

Mes galėtume padaryti priekaištą Husovianui (toks priekaištas kai kada yra daromas ir mūsų skaitytojo), kodėl jis savo krašto garbei iškelti sustoja ties miškų gyvūnu, o ne pasirenka kokio nors žmogaus paveikslą, kad ir kokio feodalinio valdovo vardą. Bet kažin ar tai būtų buvę geriau ir ar Husovianas savo tikslus būtų geriau pasiekęs. To meto italų prekybinius sluoksnius greičiau galėjo patraukti toks ryškus Lietuvos miškų gėrybių atstovas, koks buvo tauras. Juo labiau kad nuo senų amžių, net nuo antikinių laikų, esant tokiam menkam Šiaurės kraštų pažinimui, jis buvo atstovavęs juos kaip žymiausias atstovas. Tai mes matome iš pasisakymų apie Lietuvą

istoriniuose dokumentuose[80]. Prisidėjus dar humanistiniam susidomėjimui mokslu ir gamta, taip pat ir asmeniniam tokio humanizmo atstovui, koks buvo popiežius Leonas X, interesui, tasai tauras ir galėjo iškilti į pirmąsias žmonių susidomėjimo sritis. Kaip tik dėl to visai nenuostabu, kad šis Lietuvos miškų galiūnas užėmė pirmąsias pozicijas ir Husoviano kompozicijoje.

Tačiau, nežiūrint to, kad Husovianas gana smulkiai aprašinėja jo išvaizdą, žiaurumą ir medžioklės būdą, jis vis dėlto ne visiškai išreiškia autoriaus siekimą ir idėją, kiek kiti šalutiniai epizodai, pvz., miško gėrybių pavaizdavimas, Vytauto paveikslas ir kt. Susidaro toks vaizdas skaitytojui, atkreipusiam dėmesį į jo paveikslų grupavimą: Husovianas pagal popiežiaus reikalavimą pateikia smulkų tauro aprašymą, tačiau tuo prisidengdamas jis pateikia kitus, iš pirmo žvilgsnio atrodančius antraeilius vaizdus, tačiau faktiškai geriau išreiškiančius jo tikruosius siekimus. Šiuo atžvilgiu nemažas panašumas yra ir poemėlėje apie šv. Hiacintą, kur irgi epizodai vaidina pagrindinį vaidmenį idėjoms reikšti. Ir poemos apie taurą kompozicijos analizė mums rodo, kad ne popiežiaus užgaidos pažinti taurą, ne Italijos apskritai poreikiai yra Husoviano kūrybos pagrindas, o tik Lietuvos ekonominio ir visuomeninio gyvenimo poreikiai.

To kaip tik ir siekia tie vaizdai, kur poetas pateikia Lietuvos, kaip neišsemiamos žaliavos, bazę, kartu ir kultūrinį bei politinį lygį, kuris yra susijęs su medžioklių nauda ir malonumais pačiam žmogui ir su Vytauto paveikslu. Tik vietinių tikslų siekia ir totorių bei turkų pavojų aprašymas.

Tad Husoviano kompozicijos pagrindą tematiniu atžvilgiu sudaro LDK gyvenimo poreikiai ir siekiai.

Gal dėl to, kad Husovianas išryškino kūryboje savo tikrovės vaidmenį, jo kompozicijoje sunku pamatyti ryškesnę literatūrinės tradicijos įtaką. Pavyzdžiui, mums yra aišku, kodėl rašytojas neima plataus, epinio vaizdavimo būdo su siužetu ir veikėjais, kodėl jis apsistoja ties tokiu pusiau epiniu, pusiau lyriniu rašymo būdu ir komponavimu. Tai jis daro atsižvelgdamas į plačiausiai humanistinėje literatūroje mėgiamas kompozicijos formas. Todėl į to meto literatūrinę aplinką mes galime įstraukti ją aptardami pačiais bendriausiais bruožais.

Plačiausiai humanistinėje literatūroje, ypač lotyniškoje poezijoje, buvo mėgiamos epigrama ir elegija (antikine prasme – poema eleginiu distichu). Mėginimai sukurti epą su jo plačia ir sudėtinga kompozicija paprastai baigdavosi nepasisekimu, nes tam trūko stipresnio išradingumo ir kūrybinės fantazijos jėgos. Todėl nors ir labai gerbiami buvo Homeras ir Vergilijus, tačiau tiek vienas, tiek antras neturėjo savęs verto sekėjo ir eilės labiau patiko to meto skaitytojui negu proza. Todėl ir Husovianas sako, kad jo paprastas pasakojimas nepatikęs jo klausytojams, „betgi man pakenkė toji kalba" (T 12: *sed nocuit libera lingua mihi*). Geriausiai humanizmo dvasią atitiko tos poezijos formos, kurias buvo sukūręs Ovidijus.

Kas yra būdinga Ovidijaus kūrybos kompozicijai?

Tematiniu atžvilgiu Ovidijaus kūryba yra labai skirtinga nuo Husoviano. Ovidijus visų pirma yra meilės dainius. Bet tarp jų yra tai bendra, kad tiek vienas, tiek antras savo kūryboje siekia didaktinių tikslų. Ovidijaus „Meilės menas" (*Ars amatoria*) yra tokia didaktinė poema, taip pat ir „Vaistai nuo meilės" (*Remedia amoris*). Šioms eilėms yra būdingas ir juokaujamasis-parodijinis momentas ir tonas. Čia Ovidijus pasinaudoja elegine eiliavimo sistema (tokia yra ir Husoviano). Tolimesnėje savo didaktinės poezijos raidoje Ovidijus pereina prie rimtesnių, „mokytų" temų (tai irgi matėme Husoviano kūryboje). Čia jis pasireiškia kaip novelinio pasakojimo meistras. Kompoziciniu atžvilgiu – tai vadinamosios „kataloginės" poemos. Joms būdinga tai, kad čia sujungiamas didelis skaičius tematiniu atžvilgiu tarp savęs susijusių pasakojimų. Tie pasakojimai

[80] Plg. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1.

paprastai sudaro vieną nenutrūkstamą poemą, lyg kokį atskirų pasakojimų bei įvykių vėrinį. Kartais Ovidijui tokiu siūlu atskiriems pasakojimams suverti tarnauja chronologinė įvykių eilė (pvz., „Metamorfozėse"), kartais juos išdėsto tam tikrais ciklais artimas temas arba priešingas – kontrastais. Kartais Ovidijus naudoja ir „rėminę" kompozicijos formą, įvesdamas vieną pasakojimą į kitą. Ovidijus šiuo atžvilgiu pasižymi dideliu išradingumu ir kompozicijos menu. Jis pasiekia, kad jo pasakojimas yra margas, įvairus, konkretus. Dosniai paskleisdamas didžiulę spalvų daugybę, jis išvengia nuobodumo. Kaitaliodamas savo kūrybos toną jis sugeba įvairinti skaitytojo nuotaiką ir palaikyti dėmesį. Su nepaprastu lengvumu jis leidžia kaitaliotis liūdniems ir linksmiems vaizdams, graudingiems ir baisiems, kilniems ir juokingiems. Savo pasakojimu jis mezga lyg spalvotą pynę, lengvai pereidamas iš vienos istorijos į kitą, visada būdamas puikus ir įdomus pavaizduotų dalykų dideliu įvairumu ir niekada nekeldamas sau uždavinio padaryti pasakojimą per daug rimtu ir nuobodžiu. Jis sugeba ironizuoti ir juokauti, mėgsta sąmojų, subtilius ir įdomius kontrastus ir kaip retai kas iš poetų sugeba žaisti antitezėmis.

Jau antikinė kritika pripažino tokioje poezijos rūšyje jo aukštus sugebėjimus. Skaitytojų sluoksniuose jis iš karto įgijo nekintamą per amžius populiarumą. Net Viduramžiais jo pasisekimas buvo didelis. Jo „Metamorfozės" buvo laikomos „pagoniškąja biblija", savo rūšies išminties šaltiniu, kuriam buvo sudaromi alegoriški aiškinimai. Kaip ir Vergilijus, jis tapo legendos objektu.

Renesanso metu nė vienas Antikos rašytojas nebuvo taip panaudojamas ir pritaikomas savo meto literatūriniam gyvenimui kaip Ovidijus. Daug kartų jis buvo leidžiamas, puošiamas gausiomis iliustracijomis, daug kartų verčiamas, perdirbinėjamas. Pagal jo kūrybą buvo sudaromos novelės, operos, baletai. Rusų literatūroje susidomėjimas Ovidijumi jau žinomas iš XVI a. (Fiodoras Karpovas) ir vėliau susisiejo su Aleksandro Puškino vardu, kuris mėgo gretinti savo ištrėmimą į Pietus su Ovidijaus ištrėmimu. Lietuvių literatūroje Ovidijaus vertimas yra žinomas XIX a. pradžioje (Ksaveras Bogušas). Italijoje Ovidijus kai kuriuo atžvilgiu yra tiesioginis Ludovico Ariosto pirmtakas.

Savaime suprantama, kad Husovianas negalėjo nežinoti Ovidijaus. Nors jo kūryba nuo Ovidijaus poezijos ir skiriasi daugeliu atžvilgių, tačiau vis dėlto, bent kompozicijos atžvilgiu, negalima nepastebėti tam tikro panašumo.

Galima pastebėti, kad jau eleginio dvieilio pasirinkimas, kuris taip meistriškai buvo pritaikytas Ovidijaus jo didaktinėse-parodijinėse elegijose, leidžia apytikriai lyginti šių poetų kūrybas. Tikrose didaktinėse poemose buvo naudojamas hegzametras, kaip tai matome Lukrecijaus ir kitų panašių poetų eilėse. Vadinasi, Husovianas jau ir šiuo požiūriu krypsta į Ovidijaus stilių ir rašymo manierą, į eleginę-didaktinę poezijos formą.

e. Struktūra

Dar daugiau panašumo Tarp Husoviano ir Ovidijaus yra pačioje poemos struktūroje. Kaip ir Ovidijaus kūrybai, Husoviano poemai būdingas „kataloginis" pobūdis ir dar „rėminė" kompozicija.

Poemos apie taurą tokius rėmus sudaro pats tauro aprašymas. Tauro vaizdas yra tas siūlas, ant kurio suverti visi kiti paveikslai ir įvykiai. Štai pasakodamas apie tauro išvaizdą, jis pasisako apie raštus rusų ir lotynų kalbomis ir arba pritaria jiems, arba nepritaria, nes jie arba teisingai, arba neteisingai aprašo taurą. Čia jis iškelia savo medžioklės patirtį. Su tauro būdu jis sujungia pasakojimą apie nepasotinamą valdžios troškimą valdovų tarpe. Prie tauro Husovianas, kaip prie didžiausios miškų gėrybės, prijungia Lietuvos miškų turtingumo ir Lietuvos žmonių

turtingo gyvenimo vaizdą. Su tauru ir su medžiokle yra susijęs pasakojimas apie teigiamą miško poveikį aštriems pojūčiams išlaikyti ir dideliems malonumams patirti. Prie tauro ir kitų miškų gėrybių jis prijungia ir burtų bei inkvizicinių priemonių prieš juos aprašymą, nes šios gėrybės žūstančios nuo burtų veikimo, jei esančios nenaudojamos žmonių. Tauro medžioklės aprašymas duoda jam progą pasisakyti prieš antikines medžioklės dievybes ir pasiskųsti ta baisia padėtimi, nutraukusia malonią medžioklės pramogą, kurią sudarė turkų pavojus, vokiečių intrigos. Sudarydamas vaizdą, tartum yra reikalingas žiaurios tauro medžioklės pateisinimas, Husovianas įtraukia platų Vytauto ekskursą. Čia įpina ir atsitikimą, kuris įvyko medžiojant didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui, taip pat apie bailiojo Lauryno mirtį ir t.t.

Skaitytojas pastebi, kad Husoviano paveikslai yra vienas su kitu sujungti griežtai logiškai. Vienas po kito jie eina dėl to, kad reikia ką nors įrodyti, ir vienas paveikslas be kito neturėtų pakankamos įrodomosios jėgos. Šita griežta loginė tvarka suteikia jo poemai tam tikrą mokslinį, kaip tai buvo pažymėta ir kitais atvejais, pobūdį. Šiuo atžvilgiu Husovianas formos atžvilgiu prisiderina prie mokytosios to meto poezijos rūšies. Skirtumas tik tas, kad toji poezija savo mokytumą rodė dažniausiai įvairiausiais būdais karpydama ir savitai lipdydama senovės mitologiją, o Husovianas – savo krašto žymius gamtos ir visuomenės reiškinius.

Yra tokių paveikslų Husoviano poemoje, kurie susiję su visuma ir ne tiek loginiu ryšiu, kiek pačiu vaizdu. Tokie paveikslai paįvairina ir pagyvina jo šiaip gana sausą pasakojimo stilių, tačiau tokių paveikslų yra nedaug. Tai jau mums žinomas pasakojimas apie bailųjį Lauryną, žuvusį vien tik nuo tauro žvilgsnio ir atsitikimą su moterimis didžiojo kunigaikščio Aleksandro medžioklės metu. Bet ir tai nėra be tam tikro loginio sujungimo su poemos visuma.

Husovianas poemai ima ryškius faktus ir paveikslus, kurie domino apskritai visą to meto Vakarų Europą ir krikščionišką pasaulį. Estetiniu atžvilgiu tauro paveikslą stengiamasi pateikti kaip keliantį pasibaisėjimą ir baimę, paversti jį lyg kokia žiauria pabaisa, viską žudančia po Šiaurės dangumi. Vytauto paveikslu poetas stengiasi perduoti skaitytojui susižavėjimą juo, kaip didelio valdovo, aistringo kovotojo ir tvarkos mylėtojo, veikla. Gamtos paveikslus pateikdamas, Husovianas prieš akis turi pertekusį visokiomis gėrybėmis, ramų ir laimingą Lietuvos kaimo idilinį paveikslą. Tačiau priešingas tam yra jausmas, kuris pateikiamas paveiksle apie turkų pavojų ir žiaurumus, nuo kurių žūsta nekalti vaikai, moterys, seneliai.

Tačiau vis dėl to Husovianas, palyginus jį su Ovidijumi, kompozicijos atžvilgiu yra rimtas ir nuobodokas. Jo poemoje visur vyrauja beveik vienas jausmas, savo krašto pasididžiavimo iki hiperbolės jausmas. Jis nesugeba čia taip žaismingai pasakoti apie įvairius įvykius keisdamas jausmus ir intonaciją kaip Ovidijus. Husovianas yra rimtas ir net niūrus. Tą savijautą skatina ir jo religinė, ir puritoniška pasaulėžiūra. Jo kūryboje mes pastebime, iš vienos pusės, gyvus tikro jausmo daigus, iš kitos pusės, šaltą, sukaustančią ledu, religinę pasaulėžiūrą. Tai žymi tik pasaulietinės literatūros pradžią, dar nežymiu mastu išsivadavusią iš religinių varžtų. Tačiau tai buvo nebloga pradžia. Husovianas yra ne tik neatsilikęs nuo savo meto poetų, bet dar pažengęs į priekį.

Prieštaravimą tarp sena ir nauja mes randame ir jo poetinėje kalboje bei eilėdaroje.

6. Poetinė kalba

Rašytojo poetinę kalbą ir eilėdarą yra kruopščiai išnagrinėjęs Janas Pelczaras[81]. Šioje vietoje mes pasinaudosime kai kuriais jo gautais duomenimis, kartu pateiksime ir savo tyrinėjimo rezultatus.

[81] Pelczar I., *op. cit.*, p. XXXVIII.

Renesanso meto rašytojai, kurie rašė savo poeziją lotynų kalba, kaip yra gerai žinoma ir jau nereikalinga čia platesnio įrodinėjimo, ieškojo sau pavyzdžių lotynų poezijoje tiek jos žydėjimo meto rašytojų tarpe, tiek vėlesnių laikų autorių, nors ir ne tiek garsių kūryboje. Todėl būna, kad skaitytojas nemaža randa tokių atvejų, kurie pažeidžia griežtesnių vertintojų skonį, o kai kada būna ir tokių, kurie sukelia per griežtų teisėjų pyktį ir nepasitenkinimą. Tačiau žmonėms, kurie naujas mintis turėjo pateikti senais rūbais, reikia atleisti ir pateisinti jų kai kurią laisvę. Bet kaip yra tuo atžvilgiu su Husoviano kūryba? Kokiu laipsniu jis seka antikinių rašytojų poetinę kalbą ir būtent kurių ir kurio laikotarpio?

Tai patyrinėti esame dabar pasiryžę.

Tačiau šioje srityje, nors ir daug įdėsi darbo ir vargo, vis dėlto neturėsi, kaip sakoma, gausios pjūties. Iš tikrųjų, visų pirma, jei mes paieškosime senųjų lotynų rašytojų pėdsakų, nieko nerasime, kas parodytų poeto susipažinimą su senąja lotynų rašytojų poetine kalba. Jei mes toliau nusileisime prie Augusto meto poetų, čia jau pastebėsime kai kurių sekimo ženklų, tačiau jie beveik visi liečia ne mintis ir ne ištisus paveikslus, o tik siaurai – pavienius žodžius ir posakius. Iš tikrųjų platesnių minčių ir paveikslų, kuriuos Husovianas galėjo būti paėmęs iš antikinių romėnų poetų, yra taip nedaug, kad vos tris galima paminėti kaip pavyzdžius.

Pavyzdžiui, kai Husovianas pasakoja, kad totoriai supančioti ir darbų nuvarginti sunkų vergijos likimą lengvina daina, o paskui ir jis pats panašiu būdu poezijos pagalba švelnina savo kūno skausmus ir ligą, tai šis paveikslas primena Ovidijaus „Liūdesio elegijas" (*Tristia* IV, 1–6)

Hoc opus exegi medicis prohibentibus aeger:
Forte rogas, lector candide, cur id agam,
Cur caput invalidum turbare laboribus ausim,
Ut morbus vires augeat inde suas.
Agmen adi Scythicum, quod vinctum cernis in arce,
Quaereque, quid medio saepe labore canunt,
Quid suspirantes patriam pharetrasque sagittis
Excussas modulis compedibusque sonant.
Sic ululans, quem vis captum tenet horrida morbi,
Tristia qua possum tempora voce levo.
(H 2, 1–10)

Toliau, aprašinėdamas kovas, kurias vykdo tarpusavyje taurai dėl valdžios (T 221–230), jis prisiartina prie Vergilijaus vaizdavimo būdo, kuris panašiai pasakoja apie taurų kovas „Eneidoje" ir dar plačiau bei smulkiau „Georgikose" (*Georg.* 216–226).

Husovianas minėtoje vietoje rašo:

Ius habet imperii, qui forma et robore praestat.
Regna petunt multo sanguine saepe mares.
Praelia circumstant miseros furibunda regentes,
Nullaque securi temporis hora datur.
Atque adeo tumida regni furor aestuat ira,
Vt saepe alterius morte dirempta cadat.
Ambiguae postquam subiere pericula uires,
Vt pecori praesit, praemia uictor habet.
Victus abit moerens et totos exulat annos,
Migrantem sequitur foemina maesta uirum.[82]
(T 221–230)

[82] Tas turi teisę valdyt, kurs jėga ir grožiu pranašesnis:
Varžosi jie dėl valdžios, kraują dažnai liedami, –

Vergilijus „Eneidoje" taurų kovas dėl valdžios taip aprašo:

Ac velut ingenti Sila summove Taburno
Cum duo conversis inimica in proelia tauri
Frontibus incurrunt (pavidi cessere magistri,
Stat pecus omne metu mutum mussantque iuvencae,
Quis nemori imperitetsquem tota armenta sequantur).
Illi inter sese multa vi volnera miscent
Cornuaque obnixi infigunt et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit.
Non aliter Tros Aeneas et Daunius heros...[83]
(Aen. XII, 715–724)

Tačiau iš kito bendrais bruožais panašaus paveikslo Husovianas tik vieną eilutę beveik ištisai tepaima:

Victus abit, longeque ignotis exsulat oris.[84]
(Georg. III, 225)

Husovianas:

Victus abit moerens et totos exulat annos.
(T 229)

Pagaliau T 35, 42 ir toliau reikia palyginti su Ovidijaus „Laiškais iš Ponto" (*Epistulae ex Ponto* III 1, 26; IV 9, 38; 10, 31), kur romėnų poetas pasakoja apie nuodingas getų ir skitų strėles.

Tai tos beveik visos vietos, jei nesu kurios nors praleidęs, kuriose Husovianas galėjo patirti tam tikrą įtaką iš rašytojų, bet ir tai – gana tolima. Kiek poetas šiuo atžvilgiu yra nuosaikus,

Vargšų vadovų tada jau laukia kovos nirtingos
Ir nė vienos valandos nėr jiems ramiai pailsėt,
Nes tas troškimas valdyt tokiu šėlstančiu įtužiu verda,
Jog jis aprimsta tada, kai iš jų žūna kuris.
Kai susvyravus jėgoms, pavojus jų vieną ištinka,
Tampa bandos vadovu tas, kurs laimėjo kovoj.
Įveiktas traukias liūdnai ir tremty visą amžių praleidžia, –
Vykstantį stumbrą tremtin seka ir stumbrė liūdna.
(T 221–230)

[83] Lygiai kaip Silos šlaituos ar aukšto Taburno viršūnėj
Pora jaučių senų, panertę sprandus iš pykčio,
Puola viens kitą ragais (išgąsdinti piemens išlaksto,
Stovi bežadė banda išsigandus, gąsčioja karvės,
Kas viešpataus šiluos, katro gaus klausyti galvijai).
O tie žaizda po žaizdos galingai žeidžia viens kitą,
Veria giliai, įrėmę ragus, ir šonus mazgoja
Vienas kitam krauju. Riaumojimas skardi per girią.
Lygiai taip Trojos karys ir Dauno sūnus karingasis
Trenkia į skydą skydu, ir aidas žvanga padangėm.
(Aen. XII, 715–724)
Cit. iš Vergilijus, *Eneida*, iš lotynų k. vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 260.

[84] Į nežinomus niekam krantus, į tolimą tremtį.
(Georg. III, 225)
Cit. iš Publius Vergilius Maro, *Georgikos*, iš lotynų k. vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 51.

aiškiai parodo poema apie taurą. Taip Ovidijus (*Met.* VIII, 260–444) pasakoja apie Kalidonijos šerno medžioklę, ir Husovianas visai lengvai, jei tik būtų turėjęs tokį norą, galėjo pasiskolinti iš čia ne tik atskiras eilutes, bet ištisas atkarpas. Tačiau Husovianas iš čia nėra paėmęs nė vienos eilutės. Tas pat yra ir su maro aprašymu, kurį mes randame 5-ame eilėraštyje (šv. Sebastijonui) (CM 5): sekimui puikų pavyzdį jis galėjo rasti taip pat Ovidijaus poezijoje (*Met.* VII, 552–613) arba Senekos (*Oed.* I, 1–81).

Taigi yra pagrindas daryti išvadą, kad Husovianas poetinės kalbos atžvilgiu tiesiog neturėjo noro bent kiek artimiau sekti lotynų literatūros pavyzdžiais, nebent tik laikytume tokio sekimo ženklu tokias bendrąsias poetinės kūrybos žymes, kad jis, kaip ir Seneka, parašė eilėraštį tuo pačiu (sapfiniu) metru. Šiaip jau ne tik mintys ir paveikslai, bet ir žodžiai bei posakiai nerodo jokio panašumo.

Jei mes pastudijuosime dar smulkiau ir paieškosime kai kurių atitikmenų lotynų autoriuose ir Husoviano raštuose atskirų posakių ir žodžių atžvilgiu, tai pamatysime, kad ir čia yra panaši padėtis. Pavyzdžiui, jokio panašumo nėra kalbos atžvilgiu su komedijų rašytojais, taip pat su Lukrecijumi ir Katulu. Artimiausia vis dėlto, jei galima kalbėti apie bent kiek žymesnį artimumą, Husoviano poezija yra su Vergilijumi ir Ovidijumi.

Kruopštų darbą šiuo atžvilgiu yra atlikęs Pelczaras minėtame darbe. Jis palygino tas vietas, kurias, jo manymu, pasiskolino Husovianas arba maža tepakeitęs eilutę arba, kas dažniausia atsitinka, panaudojęs Vergilijaus ar Ovidijaus atskirus posakius. Keletą tokių vietų čia pateikiame:

Husovianas	Vergilijus
T 61	*Georg.* IV, 176; *Buc.* I, 23
T 229	*Georg.* III, 25
T 837	*Aen.* XII, 743
T 847	*Georg.* III, 236
H 150	*Aen.* IV, 667
H 195	*Aen.* IX, 445
H 423	*Aen.* VI, 306
H 473	*Georg.* IV, 475

Tačiau daugiau Husovianas rodo artimumą su Ovidijumi:

Husovianas	Ovidijus
T 80	*Trist.* V, 2, 64; *Ex Ponto* II, 10, 48
T 118	*Trist.* V, 10, 12
T 121	*Met.* I, 592; Tibul. IV, 3, 9
T 134	*Met.* 366
T 225	*Met.* XIII, 558
T 351	*Met.* III, 232
T 500	*Ex Ponto* I, 2, 85
T 856	*Met.* VII, 115 ir t.

Su kitais Augusto meto poetais Husovianas palaikė mažiau ankštus ryšius. Nematyti jokios įtakos iš Tibulo ir Propercijaus pusės. Daugiau kai kurios vietos, kaip nustatė Pelczaras, primena Horacijų. Iš vėlesnių laikų rašytojų, kurių daugelį Pelczaras tyrinėjo, keletą artimumo žymių rasta pas Silijų Italiką, Lukaną, Klaudijaną. Apskritai galima daryti išvadą, kad Husovianas pagal savo amžiaus įprotį daugiausia pasinaudoja Vergilijaus ir Ovidijaus kūryba. Tie autoriai buvo tuo metu labiausiai gerbiami.

Tačiau ir kitų poetų bei rašytojų, kurie garsėjo Renesanso metu, kūrybą Husovianas, be abejo, buvo skaitęs, nors, nesant aiškių įrodymų, sunku tai pasakyti tiksliau. Juos jis mini pats dedika-

ciniame laiške karalienei Bonai ir poemoje apie taurą (T 401–419), bet čia kritikuoja savo meto rašytojų pamėgimą sekti antikiniais rašytojais ir plačiai naudoti mitologiją.

Husoviano kūryboje galima nustatyti tam tikrą ryšį ir su to meto lenkų lotyniškosios poezijos atstovais, pvz., T 515 ir Pauliaus iš Krosnos ad Steph. Bath. 71 sk.; H 712 ir Cric. III, VIII, 1.

Bet apskritai kartais sunku patikėti tuo, ką pateikia Pelczaras kaip sekimo pavyzdžius, nes tai daugeliu atvejų yra paprasti lotyniški posakiai ir nerodo, kad tą žodį pavartodamas, jis būtinai turėjo sekti tuo poetu.

Žodyniniu atžvilgiu, jei prieš akis turėsime I a. lotynų kalbą, Husoviano kalba yra gana gryna. Neįprastų ir nenaudojamų žodžių klasikinėje kalboje jis naudoja labai retai. Savo kalbos žodyninio fondo atžvilgiu jis artimesnis yra „auksinio" amžiaus poetams, t.y. tiems poetams, kuriuos labiausiai gerbė Renesanso kultūros atstovai XV ir XVI a.

Todėl nėra daug žodžių, kuriuos jis pavartoja savitai, pakeisdamas jų reikšmę. Taip daiktavardis *conspectus* perkeltine prasme vartojamas vietoje *oculi* – „akys" (T 159). Veiksmažodžiui *perennandi* jis suteikia tranzityvinę prasmę (T 159), veiksmažodis *dissolvi* yra vartojamas vietoje *mori*. Tinkamas žodis, bet, kiek žinoma, lotynų poetų yra nevartojamas veiksmažodis *ludendi* vietoj *scintillandi, micandi* (T 907). Neįprastai veiksmažodis *afferre* pavartotas vietoj *reddere* (T 619), bet labai tinkamas parodyti žvėrį, bėgantį nepaprastu greičiu. Posakių poetas sudarė daug ir naujų, bet ypatingiausi iš jų yra šie: *Spuere fugam alicuius* (T 20), kas reiškia *ob fugam alicuius spuendo fastidium ostendere. Gaudent (iuvenes), ut se petant (ferae)* (T 895), t.y. *cum gaudio id agunt, ut se petant*. Tačiau minėti posakiai, nors ir neaptinkami klasikinės lotynų kalbos raštuose, neprieštarauja lotynų kalbos dvasiai. Bet vis dėlto yra tokių posakių, kurie daugiau nedera su įprasta klasikinės lotynų kalbos vartosena, pvz., *(tauri) densa relaxantes corpore tela suo* (T 4), t.y. *densa tela corpore suo excipientes atque eorum vim ac impetum relaxantes. Gradus saltusque citatos impellere* (T 527), t.y. *citato gradu saltuqve currere. Certamina alterius nece partis eunt* (T 870), t.y. *una pars in certamine occumbit. Compita ferre* (H 594), t.y. *ire, quod ad exemplum Claudiani* (De III. cons. Hon. 199) *viam ferre formatum est. In artus attolli* (CM 8, 13), t.y. *sanari. In artus attolli* vartoja ir Ovidijus. Pasitaiko ir kitų atvejų, kurie pažeidžia švelnias bei išlavintas skaitytojo ausis.

Dabar mums reikia panagrinėti gramatiką.

Mūsų poeto raštuose neįprastų formų skaičius taip pat yra mažas. Randame tik acc. plur. *aethera* (T 131, 189) ir *aera* (H 789), nors žodžiai *aether* ir *aer* šiaip sau Husoviano yra vartojami kaip vyriškos giminės daiktavardžiai. Sekdamas Ovidijumi ir kitais poetais Husovianas naudojasi forma *impete* nuo daiktavardžio *impetis*, kuris reiškia tą patį, ką *impetus* (T 850). Bet šią formą ir lotynų poetai, ir XV ir XVI a. italų bei lenkų poetai dėl metro vartodavo tik ta sąlyga, jei kitas žodis prasideda priebalsiu, o Husovianas šio dėsnio nesilaiko ir abl. *impete* gretina su žodžiu, prasidedančiu balsiu, kur galima buvo pavartoti įprastinę formą *impetus*.

Iš veiksmažodžių formų reikia išskirti *clanguit* (PT 131), kuri yra randama Vulg. num. 10[85].

Daugiau prasilenkimų mes sutinkame Husoviano sintaksėje. Aiškia klaida reikia laikyti, kai poetas vietoj būdvardžio vartoja daiktavardį (H 296: *arcem Cracoviam* vietoj *arcem Cracoviensem*; H 377: *filius hydrops* vietoj *filius hydropicus*). Vartodamas įvardžius Husovianas daro

[85] Jeigu Ročka čia nurodo Šv. Raštą, tai nurodytoje Skaičių knygos vietoje (*Num* 10, 1–36) tokios formos nėra. Čia minimos kitos šio veiksmažodžio formos: *clangueris* (10, 4), *clangent* (10, 8), *clangetis* (10, 9); žr. *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem,* adiuvantibus B. Fischer, J. Gribomont, H. F. D. Sparks, W. Thiele, recensuit et brevi apparatu critico instruxit Robertus Weber, Editionem quartam emendatam cum sociis B. Fischer, H. I. Erede, H. D. Sparks, W. Thiele, praeparavit Roger Gryson, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994, p. 193. – *Red. past.*

gana plačiai to meto literatūroje žinomą klaidą, kai vietoje *ei* jis vartoja *sibi* (H 810). Mažesnė yra klaida, kai poetas aiškiai neskiria įvardžių *hic*, *is*, *ille* (T 240; H 268, 311).

Toliau, atidžiau pažvelgę į tai, kaip Husovianas vartoja prielinksnius, rasime nemaža vietų, kur poetas prasilenkia su klasikinės lotynų kalbos normomis bei taisyklėmis, bet tos klaidos paprastai yra randamos ir kitų vėlesnių poetų kūryboje. Tokie posakiai kaip *ad Italiam venire*, *ducere ad patria* arba *viginti in annos* vietoj *viginti per annos*, *proicere inter aquas* ir kiti panašūs atvejai gali būti pateisinti, turint prieš akis vėlesnių laikų poetų praktiką. Kaip didesnį nutolimą nuo klasikinės kalbos reikia laikyti poeto pomėgį dažnai pasyvinėje konstrukcijoje veikiantį asmenį, žymimą asmeniniu ar parodomuoju įvardžiu, pažymėti ne prielinksniu *a*, o *per*: *per me facta* (T 579), *per nos geri* (T 446), *per me dici* (H 245), *habitata per ipsos* (H 601), *interdicta per illos* (H 622) ir kt.

Dar daugiau nutolimų nuo klasikinės kalbos randame tyrinėdami sintaksę.

Pirmiausia Husovianas daugelyje atvejų tiek nepaisė laikų reikšmės, kad tris būtuosius laikus vartoja dažnai be jokio skirtumo. Labai aiškus tokio vartojimo pavyzdys yra H 173–178, 280, 339 ir daugelyje vietų kitur. Tomis klaidomis ypač pasižymi šv. Hiacinto poemos pirma dalis. Toks nevykęs laikų vartojimas, atrodo, pasidarė dėl to, kad poetas, norėdamas plačią medžiagą sutalpinti tam tikro skaičiaus eilutėse, minčių daugybės ir metro sunkenybių verčiamas buvo priverstas atsisakyti formos elegancijos ir gramatikos taisyklių. Iš tikrųjų šiose eilėse tų klaidų yra daugiausia, kai tuo tarpu kitose poemose jų yra mažiau.

Dar reikia pridėti ir tai, kad poetas dviejose vietose vartoja esamąjį laiką, kur reikia būtojo, ir kur istorinis esamasis laikas netinka, kaip tai yra T 200 ir 617.

Tačiau poetas taip vartoja ne tik tiesioginę nuosaką, bet ir tariamąją (T 139, 754, 816). Pagaliau coni. praes. *historici* skaitome šiose eilutėse: T 831, H 110, 234, tačiau tokią vartoseną paliko Cicerono praktika (*Cic. Ver.* II, V, 20, 50).

Laikų derinimo, kuris lotynų kalboje yra žinomas *consecutio temporum* pavadinimu, Husovianas labai maža tepaisė, taip kad ne tik eilėse, bet ir prozoje randame šiuo atžvilgiu nemaža nutolimų nuo klasikinės lotynų kalbos. Pelczaras rado šios rūšies klaidų 60, iš kurių prozos kalboje yra 2, 21 tauro poemoje, 28 poemoje apie šv. Hiacintą ir 8 mažosiose eilėse.

Smulkiau imant, netiesioginėje kalboje priklausomame sakinyje kai kur yra vartojamas indikatyvas (T 760; H 83). Netiesioginiai klausimai labai dažnai jo yra išreiškiami indikatyvu ir tokių pavyzdžių yra 30. Sakiniuose, kurie prasideda jungtuku *quod*, reikia laukti greičiau coni. (PT 48, 88). Santykinis sakinys, kur turi būti panaudotas coni., yra panaudotas indic. (T 992). Ir sakinyje, kuris prasideda prielinksniu *dummodo*, vietoj privalomo coni. yra indic. (T 700). Neteisinga yra sakinio struktūra ir prozoje (I 3), kur vietoj *sperans futurum ut* su coni. yra sakoma *sperans futurum quod* su indic. Bet ryškiausia klaida yra tauro poemoje, kur po jungtuko *ut* yra indic.,

> *Tantaque uis herbis gelida uerbisque sub arcto*
> *Semper inest, tantum carmina dira ualent,*
> *Vt Medea mihi non ulla parte uidetur*
> *Fabula, sed ueram pene fuisse liquet.*
> *(T 295–298)*

Be to, poetas kai kur vietoje indic. vartoja coni. laiko sakiniuose, prasidedančiuose jungtuku *quod* (T 265, 302, 327, 831). Kai kuriais atvejais Husovianas lotynų kalbos taisykles tiek paniekina, kad tame pačiame sakinyje vienoje dalyje vartoja coni., o kitoje – indic. (T 936; H 377, 745, 341).

Be to, yra tokių vietų, kur Husovianas ne tokia reikšme vartoja jungtukus. Praleidžiant visa tai, ką galima pateisinti vėlesnių laikų rašytojų praktika, reikia paminėti jungtuką *dum*, nes jis

poeto kartais vartojamas priežasties sakiniuose (H 245, 468, 579, 745). H 254 *dum* net tikslo prasme vartojamas ir reikėtų pakeisti *ut*. Poetas lotynų kalbos gramatikos taisyklėms nusikalsta, kai *simulatque* vartoja su plusqpf. coni. (H 380).

Toliau nelabai tinkama yra tai, kad poetas vietoje *quae* vartoja *quod haec* (T 632) arba vietoje *quominus – ut minus* (T 965).

Infinityvo vartojimu Husovianas apskritai niekur nenutolsta nuo klasikinės lotynų kalbos. Bet ir čia yra pavyzdžių, kur vietoje infinityvo pavartojamas sakinių sujungimas. Taip, pvz., *ut* vartojamas vietoj infinitivo (T 403: *non vacat, ut*; H 586: *hoc erat, ut*; 693: *nec decet ut*; CM 2, 11: *spes fui ut*).

Pagaliau baigiant nesutapimų su klasikine lotynų kalba skyrių, reikia paminėti, kad Husovianas kai kur neteisingai vartoja ir dalyvį (H *numerans a partu Virginis* vietoj *numeranti* Pelczaras mano, kad čia yra lenkų kalbos įtaka). Iš kalbos elementų savotiškiausia yra Husoviano sintaksė: čia jis daugiausia nutolsta nuo klasikinės kalbos.

Jei mes atidžiau pastudijuosime žodyną, tai pirmiausia konstatuosime, kad jis nėra gausus: apskritai Husovianas vartoja poezijoje apie pustrečio tūkstančio žodžių, o tai nėra daug. Pavyzdžiui, Donelaitis maždaug tokios pat apimties kūryboje vartoja visu tūkstančiu žodžių daugiau. Jei mes imsime panagrinėti atskirų poemos dalių žodyną, tai rasime, kad pusė žodžių kartojasi. Tai parodo, kad Husovianas silpnai išnaudoja sinoniminius žodžius. Todėl nuolat kartojasi tokie žodžiai, kaip *video, volo, tantus, tempus, silva, multus, mens, hic*, ypač *fera, fero, fieri, ars, dico, corpus* ir pan. Tai suteikia jo kalbai tam tikrą monotoniją, ribotą vaizdingumą ir iš dalies nuobodulį – pikčiausią poezijos priešą.

Husovianas, nors ir mokėjo lotynų kalbą neblogai, tačiau vis dėlto nebuvo tiek ją įsisavinęs, kad nedarytų klaidų, žiūrint humanistiniu požiūriu. Jis jautėsi tam tikru laipsniu suvaržytas. Lotynų kalba nebuvo jam gyva kalba ir todėl siaurino jo išraiškos galimybes ir poetinę laisvę.

Eilėdaros formomis Husovianas naudojasi neįvairiomis. Be sapfinės eilutės, kuria yra parašytas vienas eilėraštis, jo visoje kūryboje vyrauja tik daktilinis metras, didžiąja dalimi eleginis dvieilis; hegzametru yra parašyta poema apie šv. Hiacintą ir eilėraštis šv. Onai, o kita kūrybos dalis, didesnioji, yra sukurta eleginiais dvieiliais.

Husoviano eilėdaroje apskritai nieko nėra, ką galima būtų laikyti atitolimu nuo įprastinės klasikinės eilėdaros. Net reikia pažymėti, kad beveik visos eilutės ne tik yra laisvos nuo ydų, bet ir pasižymi gražia ir skambia ritmika. Kad dviejose vietose vietoj daktilinės pėdos yra pavartojamas *proceleusmaticus* (H 70, 590), tai nedera su geriausių poetų kūrybine praktika, tačiau dėl to, kad toks atvejis yra su tikriniu daiktavardžiu (*Dominicus*) ir tokiu, kuris savo skiemenų kiekybe nedera su daktiline eilute, tai galima pateisinti. Šiaip Husovianas antikinės eilėdaros taisykles tokiu laipsniu saugojo, kad nedaugelį eilučių tik su penktąja spondėjine pėda tepanaudoja, labai retai baigia savo eilutę vienskiemeniu žodžiu, o hiato visur išvengė. Husoviano eilėdaros elegancija ir puikumas iš to matyti, kad jis, sekdamas geriausių poetų praktika savo hegzametruose trochėjine cezūra naudojasi tik vienoje eilutėje (H 131), o šiaip naudoja arba po penktojo, arba po septintojo, arba bukolinę cezūrą. Ir sapfinės eilutės yra puikiausiai sudarytos, išskyrus vieną, kurioje nepaisoma cezūros (CM 5, 81), bet tai randama ir kitų poetų eilėse.

Bet jeigu nieko nėra eilučių struktūroje, ką galėtume prikišti Husovianui, vis dėlto rasime kai ką prozodijoje, kas rodo ir poeto skubotumą, ir nerūpestingumą, ir ausies neaštrumą. Visai nuostabu, kad neprisilaikoma prozodijos tikriniuose daiktavardžiuose, kaip tai padarydavo ir geriausi poetai. Tokios rūšies klaidos yra šios: *Adriănus* (T 1063; (CM 2, 29. 6, 8), kuris yra priderintas prie daktilio, *Diăcon* (T 111), *Laurīnus* (T 582). Šis pastarasis yra tas pats žodis kaip ir *laurinus*, kuris antrąjį iš galo skiemenį turi trumpą. Bet panašią prozodiją šiame žodyje du

kartus pavartoja XV a. italų poetas Giovanni Pontano epigramoje, pavadintoje *Epitaphium Laurinae*[86]. Pagaliau žodis *Erasmi* pateikiamas teisinga prozodija, būtent su trečiuoju iš galo skiemeniu trumpu, bet trijose vietose (T 411; CM 1, 1; 6, 1.) tas pats balsis yra laikomas ilgu.

Dviejose vietose yra ištęsiamas ir žodelis *ac*. Tos klaidos išvengti poetas labai lengvai galėjo, pakeitęs jį *atque*, jei paskutiniais Romos imperijos metais nebūtų laikęsis kaip tik tokio šio žodžio ilgumo supratimo. Panašiai ilgu balsiu laiko čia ir Jonas Vislicietis (*Bell. Prut.* II, 22; III, 102).

Didesniu nutolimu nuo antikinės metrikos principų reikia laikyti tai, kad žodžio *paralysis* antras skiemuo nuo galo laikomas ilgu (H 184, 374). Ši klaidelė gali būti paaiškinama tik dėl sunkumo įtaikyti šį žodį į metrinę sistemą. Toks lygiai atsitikimas yra žinomas jau Klaudijano (*Epigr. Mir. Christi* v. 17) ir Kodro Urcejaus (Codrus Urceus, sat. II 152) raštuose.

Jei visa tai laikysime mažais nutolimais nuo klasikinės eilėdaros, tai vis dėlto reikės daryti poetui priekaištą, kad jis savo poezijoje, sudarytoje iš tiek nedaug eilučių (iš viso yra 2322 daktilinės ir 21 sapfinės eilutės) padarė dešimt prozodijos klaidų. Kai kurias iš tų klaidų reikia paaiškinti tam tikru poeto nerūpestingumu, nes jos labai lengvai ir vos ranka palietus pataisomos. Taip T 457 vietoj to, kad pratęstų žodyje *manifesta* (neutr. plur.) paskutinio skiemens trumpą balsį *a*, galėjo pridėti *-que*, ir klaidos būtų išvengta, ir prasmės atžvilgiu nenusikalsta, ir pan. Kai kurių klaidų buvo galima išvengti tik sukeitus žodžius eilutėje vietomis, pvz., *Rŭgiat in versu bellua dira meo* (T 48) galima perstatyti be jokios prozodinės klaidos taip – *In versu rŭgiat bellua dira meo*.

Yra ir daugiau prozodijos klaidų Husoviano poezijoje, kaip antai: *experĭmenta* (T 334), *cottĭdie* (H 24), *sĕmestri* (H 374), *mōnachus* (H 646), *obĕdire* (H 673), *diŭturnus* (CM 2, 12). Jų negalima panaikinti ir keičiant vietas.

Tad, nors ir ne taip ryškiai, bet ir kalbant apie eilėdarą, galima daryti išvadą, panašią į tą, kokią padarėme svarstydami kalbą: rašytojas ir savo eilėdara nėra pasiekęs tokio tobulumo laipsnio, kad jam negalima būtų padaryti priekaišto, turint prieš akis klasikinės poezijos reikalavimus. Ir šiuo atžvilgiu jis yra jei ir ne pradžiokas, tai vis dėlto ne toks poetas, kuris pažymėtų lotyniškosios poezijos Lietuvos–Lenkijos valstybėje aukščiausią išsivystymo laipsnį.

Išvados

Baigiant Mikalojaus Husoviano kūrybos, pirmiausia poemos apie taurą, svarstymą ir susumuojant šio svarstymo rezultatus, mums reikia grįžti vėl prie to, kas buvo iškelta pradžioje: pažiūrėti, kaip poezijos apie Lietuvos miškų žvėrį autorius atlieka pagrindinį poeto vaidmenį – pavaizduoti žmogų. Tai yra kiekvienos poezijos tikslas ir todėl svarbiausias dalykas.

Husovianas savo poemoje apie taurą vaizduoja objektyvią tikrovę, vengdamas didesnio fantazijos ir subjektyvaus vertinimo elemento. Taip jo kūryba įgauna tam tikrą epinį pobūdį. Tačiau, iš kitos pusės, poetas neįveda į kūrybą žmogaus su aiškiai apibrėžtu charakteriu ir neparodo jo plačiai ir aktyviai veikiančio rašytojo sukomponuotoje aplinkoje, o beveik visą veikiančio asmens vaidmenį perima pats. Šiuo atžvilgiu jo eilės priartėja prie lyrinės poezijos. Todėl reikia pabrėžti, kad jo eiles apie taurą šiame darbelyje mes teisingai laikome vienu iš tarpinių žanrų tarp epo ir lyrikos. Kadangi jis yra eiliuotas, tai galime jį laikyti poema. Dėl tokių poezijos žanrinių ypatybių Husoviano, kaip istorinio asmens, vaidmuo labai glaudžiai siejasi su poeto

[86] Plg. *Delitiae cc. italorum poetarum, huius superiorisque aevi illustrium*, pars altera, collectore Ranutio Ghero, Prostant in officina Ionae Rosae, 1608, p. 436.

vaidmeniu ir istorinis charakteris susilieja su autoriaus charakteriu. Šį susijungimą Husoviano poezijos tyrinėtojas juo labiau pajunta, kad yra labai šykščios istorinės žinios apie poeto asmenį ir negalima aiškiai atskirti, ką rašytojas kalba apie save kaip apie gyvą ir konkretų asmenį, ir ką jis skiria sau poetiniais sumetimais kaip savo poezijos svarbiausiam veikiančiam asmeniui. Taip tad Husoviano charakteryje tam tikru laipsniu susimaišo konkretūs asmens bruožai su apibendrintais poeto charakterio bruožais, bet vis dėlto čia vyrauja apibendrinamasis elementas, nes beveik viską apie autorių mes žinome tik iš jo poezijos.

Pirmiausia iš Husoviano poezijos matome jos autorių esant žemos kilmės žmogų. Ne visi to meto poetai buvo nekilmingi. Šiuo atžvilgiu žema kilmė priklauso daugiau tik Husovianui, bet kartu tai rodo ir bendrą poeto santykį su kilmingų ir turtingų feodalų klase. Poetai šiuo metu LDK buvo laikomi apmokamais tarnais, nė kiek ne aukštesniais negu staliai, virėjai, medžioklės patarnautojai ir pan. Todėl poetu galėjo būti ir žemos kilmės žmogus, kaip ir kiti tarnai.

Su tuo yra visų pirma susijęs poemos charakteris, savo veikla ir siekimais susijęs su Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus dvaru. Tiksliai ir nedelsiant vykdyti savo globėjų norus ir pageidavimus poetas laiko savo veiklos pagrindiniu uždaviniu. Pagal jų norus jis „taiso savo žodžius". Kadangi jis savo veiklą skyrė aukščiausiems valstybės veikėjams, ji atspindi bendruosius feodalinės valstybės poreikius. Tai, galimas daiktas, nulėmė ir Husoviano pasaulėžiūros pakraipą, nes jis buvo katalikiško karaliaus dvaro ir katalikų vyskupo tarnas ir dvariškis. Kuriamam charakteriui yra būdingas tam tikras valstybinis išdidumas ir patriotinis jausmas. Iš dalies tai nulėmė irgi valdančiųjų sluoksnių politika Vakarų Europos valstybių atžvilgiu, tačiau iš dalies tokį jausmą reikia pripažinti ir asmeniškai, kaip parodo gilesnė jo paveikslų analizė. Pirmiausia Husovianas pasirodo esąs LDK patriotas. Tai atspindi pastangas, kurios buvo dedamos išlaikyti Lietuvos valstybės savarankiškumą nuo Lenkijos ir antiunijines nuotaikas.

Husoviano, kaip Šiaurės patrioto, siekimas yra ryškus visoje poemoje. Jis niekur neišleidžia iš savo akių reikalo pavaizduoti tuos tolimus ir mažai žinomus kraštus iš teigiamos pusės ir be trūkumų. Kai pasekėme visa tai, ką yra pasakęs poetas apie Lietuvą ir jos gėrybes, tai mes susidarome vaizdą, kad čia yra kraštas, kuriame galima semti neribotais kiekiais gėrybes kiekvienam, kuris tik nori jomis pasinaudoti. Lygiai tokios pat neribotos galimybės yra čia stiprinti savo sveikatą, pojūčius. Daugybę malonumų pergyvens tas, kuris įžengia į šiuos miškus kaip uolus medžiotojas.

Tas kraštas, nežiūrint jo gausių miškų, nėra laukinis ir nekultūringas. Net ir medžioklės, kurios ten vyksta ir kuriomis gali pasinaudoti kiekvienas, nėra netvarkingos. Atvirkščiai, jos vyksta griežta ir nustatyta tvarka ir dar palenkta valstybiniams reikalams. Tokią tvarką įvedė Vytautas, didelis valstybės vyras, tvarkos ir teisingumo mylėtojas. Tokią tvarką garantuoja iki šiol šio Lietuvos didžiojo kunigaikščio autoritetas.

Jeigu jau kalba Husovianas apie netvarką, tai jis ją mato ne Lietuvos žemėje, o svetimose. Svetimieji valdovai pešasi tarp savęs tokios grėsmės akivaizdoje, koks yra turkų pavojus. Nuo šių krikščionybės priešų lyg siena krikščionišką pasaulį gina Lietuvos–Lenkijos valstybė.

<...>

Poeto charakterį ryškiai praturtina jo humanistinis apsišvietimas ir aistringas mokslo siekimas, nors iš dalies ir suvaržytas katalikiškos pasaulėžiūros. Tuo jis parodo tą kovą, kuri vyko LDK XVI a. pradžios sąlygomis, kai prieš senąją katalikišką kultūrą vis aiškiau pakyla nauja, pasaulietinė ir humanistinė kultūra.

Daugiausia poeto charakterį puošia jo nemenkas poetinis talentas. Nežiūrint jo paties kuklios nuomonės apie save kaip poetą, nežiūrint to, kad jis pavaizduoti pasiėmė tokį sausą dalyką ir tokie šykščiai siauri jam buvo duoti uždaviniai, poetas čia parodė nemažą sugebėjimą ir išradin-

gumą, stiprų jausmą, gilią mintį. Iš tikrųjų jo eilėse rasi daug vietų, kurios pagauna skaitytojo dvasią ir išlaiko jo dėmesį. Šiuo atžvilgiu poema apie taurą turi tam tikrą reikšmę ir vėlesniems laikams kaip vienas ryškiausių XVI a. pradžios literatūrinių dokumentų. Savo tematika, kompozicijos menu, kalba, eilėdara, apskritai forma poema apie taurą pralenkia to meto rašytojus. Husoviano sukurtas charakteris parodo jau beišsivaduojantį iš siaurų katalikybės varžtų ir įsisavinantį kultūrą žmogų. Tolimesnę LDK žmogaus kovą ir laimėjimus parodys kiti rašytojai, pirmiausia Mykolas Lietuvis.

Husoviano poetikai būdingas tam tikras realizmas. Jo vaizdų konkretumas rodo, kad jis jau yra atsisakęs vidurinių amžių alegorizmo pamėgimo. Poemoje randame kai kuriuos būdingus bruožus ir detales iš supančios realios tikrovės. Kaip ir daugeliui humanistų, Husovianui būdingas jautrumas materialinei, jausminei žmonių ir daiktų pusei, maksimalus individualizmas. Jo pamokymas išplaukia iš paties vaizdavimo, siekiančio teisingai gyvenimiškai nupiešti paveikslus. Husoviano gamtos vaizdavimas jau ne simbolizuoja poeto dvasinius pergyvenimus, kaip tai būdavo viduriniais amžiais, neliudija Dievo maloningumo, bet ji pati miela poetui savo realiu žavumu.

<...>

[196?]

Rengėjo komentarai

Sudarymas

Į Marcelino Ročkos „Rinktinius raštus“ įtraukti visi pagrindiniai spausdinti ir keli svarbesni neskelbti straipsniai – Vilniaus universiteto rankraštyne saugomi autorizuoti mašinraščiai. Neįtraukti liko įvairūs mažesnės apimties mokslo populiarinimo straipsniai, įvadai prie senųjų tekstų publikacijų moksliniuose leidiniuose, enciklopediniai straipsneliai ir pan. Spausdintų Ročkos tekstų visuma matyti iš knygoje pateikiamos bibliografijos. Straipsniai knygai buvo renkami iš Lietuvoje leistų knygų, tęstinių mokslinių leidinių ir periodikos. Leidinys galutinai sudarytas peržiūrėjus Ročkos archyvą (VUB RS, f. 186), papildžiusį turimus tekstus keletu straipsnių.

Kai kurie spausdinti tekstai buvo sulyginti su jų rankraščiais, kai kur įtraukti trūkstami sakiniai ar pastraipos, išnašos.

Knygoje po kiekvieno straipsnio pateikiama data. Tai yra to straipsnio pirmojo publikavimo, o ne parašymo data, nes dauguma straipsnių, įteikus juos spaudai, pvz., „Literatūros“ žurnalui, pasirodydavo praėjus tik metams ar keleriems. Rankraštinių straipsnių data rašoma laužtiniuose skliaustuose, nes tiksliai datuoti čia būtų ganėtinai sunku – datos yra apytikslės ar numanomos.

Rengimas

Pagrindinis knygos parengimo principas – tai padaryti knygą lengvesnę naudotis, prieinamesnę skaitytojui, besidominčiam Ročkos tyrinėjimais bei jo tyrinėjimo objektais, ir kartu pritaikyti ją šiuolaikiniams mokslo reikalavimams. Todėl didžiausias dėmesys rengiant knygą buvo skiriamas įvairių dalykų – citatų, išnašų, bibliografinių aprašų, kūrinių pavadinimų, metų ir amžių rašymo, asmenvardžių ir vietovardžių rašymo – suvienodinimui, bibliografinių aprašų tvarkymui. Stengtasi, kad bibliografiniai aprašai būtų kuo aiškesni ir informatyvesni; jie pildyti ir tikslinti, tikslintos ir kai kurios citatos, tais pačiais principais remtasi ir rengiant neskelbtų autorizuotų mašinraščių tekstus.

Diskutuotini teiginiai, terminai, pavadinimai

Knygoje atskirai nekomentuojami diskutuotini ar subjektyvūs teiginiai, terminai, pavadinimai, pasenusi informacija. Viskas paliekama taip, kaip buvo parašęs ir išspausdinęs Ročka. Pavyzdžiui,

jo teiginys, kad prie „Lenko pasikalbėjimo su Lietuviu" autorystės bus prisidėjęs Andrius Volanas – nekomentuojamas ir kitas galimas autorius, Augustinas Rotundas, neminimas. Be atitinkamų komentarų paliekamas ir Kristijono Donelaičio hegzametro klausimas, ir „Agendos" autoriaus, Vilniaus kanauninko Martyno biografija. Šitaip norima parodyti autentišką tuometinio literatūros mokslo ir tyrinėjimų situaciją.

Taip pat nesiimama atsakomybės vertinti, kaip kitaip komentuoti ar kupiūruoti sovietinės okupacijos laikotarpio konjunktūros dalykų (Stalino, Engelso etc. citatų), dažnu atveju aiškiai veikusių straipsniuose išsakomus teiginius Bažnyčios, ypač Katalikų Bažnyčios, jos veikėjų, jėzuitų, apskritai tikėjimo atžvilgiu[1]. Visa tai paliekama kaip praeities epochos mokslo politizavimo ženklas lietuvių literatūros moksle, jo istorijoje, kaip sovietinio senosios Lietuvos literatūros tyrinėjimo pavyzdys.

Knygoje palikti nekeisti ir nekomentuoti kai kurie pavadinimai, terminai ir kiti panašūs dalykai, kurie dabar būtų rašomi kitaip ar yra vartojami kitokie. Jie paliekami tokie, kaip juos vartojo ir rašė Ročka. Pavyzdžiui, slavų kalbą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje Ročka vadino *senąja rusų, senąja baltarusių kalba*, o šiandien ji yra vadinama *gudų kalba*. Etnonimas *rutėnai* taip pat paliktas nekeistas, kaip dabar linkstama, į *rusėnus*. Mikalojus Husovianas Ročkos yra vadinamas arba baltarusiu, arba ukrainiečiu (šis save vadino *lenku*, buvo *lietuvis* kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos pilietis); *gudo* pavadinimas Ročkos tekstuose niekur nefigūruoja, todėl ir jo nebus „Rinktiniuose raštuose". Šviečiamosios epochos pavadinimas nekeičiamas į dabar įsigalėjusią Apšvietos epochą.

Keitimai ir taisymai

„Rinktiniuose raštuose" publikuojamų Ročkos straipsnių pavadinimuose užrašyti pilni asmenvardžiai, pvz., buvo „V. J. Agripa – kultūros veikėjas ir literatas", dabar – „Vaclovas Jonas Agripa – kultūros veikėjas ir literatas".

Ankstesnėse Ročkos straipsnių publikacijose buvę trumpieji ir ilgieji brūkšniai šiame leidinyje keičiami į pusilgius. Citatų kupiūros žymimos [...], o ne <...>.

Ankstesnėse straipsnių publikacijose įvairiai išskirti (retinti, juodinti, pabraukti) žodžiai, sakiniai šiame leidinyje skiriami vienu būdu – kursyvu.

„Rinktiniuose raštuose" ištaisytos korektūros klaidos, buvusios pirmosiose Ročkos straipsnių publikacijose. Šie taisymai specialiai nenurodomi (kaip ir, pvz., citatose neretai trūkstamos kabutės, kurios šiame leidinyje atstatytos).

Citavimas

Ročkos straipsniuose esančios literatūros kūrinių citatos dažnu atveju sutikrintos su naujausiais ar vėlyviausiais tekstų leidimais, naujomis redakcijomis, naujais vertimais ar vertimų redakcijomis. Pavyzdžiui, cituojant Husovianо „Giesmę apie taurą", naudojamasi 1977 m. Benedikto Kazlausko vertimu, nors pats Ročka citavo arba originalą, arba senos redakcijos Kazlausko vertimą[2].

[1] Tokie vertinimai ar teiginiai šiandien atrodo neabejotinai sąlygoti sovietizmo ir visai nepamatuoti, pvz., iš straipsnio apie Petrą Roizijų: „Kartu reikia pažymėti, kad Roizijus, nors save viešai laikė kataliku ir ištikimu Bažnyčios sūnumi, vis dėlto rūpinosi skleisti daugiau pasaulietinę negu religinę kultūrą. Juk tarp jo siuntinėjamų knygų vos viena buvo religinio turinio. Tai rodo, kad jis buvo ne fanatikas, o platesnės, humanistinės kultūros žmogus" (žr. šio leidinio p. 164).

[2] Husovianas M., „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę", iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Literatūra*, 1963, t. 6, p. 157–180; Idem, *Giesmė apie stumbrą*, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1977.

Panašiai elgtasi ir su kitais literatūros kūriniais, kurie pastaruoju metu buvo išversti ir išleisti, perspausdinti naujuose leidiniuose ar perspausdintos naujos jų redakcijos (pvz., Adomo Šrėterio „Apie Lietuvos upę Nemuną“[3], Mykolo Lietuvio „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“[4], Jono Radvano „Radviliada“[5]).

Yra keletas straipsnių, kuriuose tiriamuosius autorius Ročka citavo iš savo paties parengtų jų tekstų, pvz., straipsnyje „Martyno Mažvydo raštai“, išspausdintame Mažvydo „Pirmojoje lietuviškoje knygoje“[6], Mažvydas cituojamas iš pastarojo leidimo. Citatos „Rinktiniuose raštuose“ paliekamos tokios, kokias jas pateikė Ročka ir nelyginamos, nekeičiamos pagal naujausius Mažvydo raštų leidimus[7]. Taip daroma dėl to, kad tokio pobūdžio straipsniai yra tiesiogiai susiję su leidiniu, kuriame jie spausdinti. Šiuo principu remiantis citatos, knygų ir literatūros kūrinių pavadinimai paliekami tokie, kokie buvo pateikti Ročkos dar keliuose straipsniuose – „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“, „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)“, „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)“, „Bibliografiniai šaltiniai“.

„Rinktiniuose raštuose“ lietuviškos citatos pateikiamos kabutėse, citatos kitomis kalbomis – kursyvu.

Išnašos ir bibliografiniai aprašai

Ročka savo tekstus spausdino įvairiuose periodiniuose ir tęstiniuose leidiniuose („Literatūroje“, „Knygotyroje“, „Moksle ir gyvenime“, „Bibliotekų darbe“, „Literatūroje ir kalboje“ ir kt.), jo parengtos knygos ir knygos, prie kurių rengimo jis vienaip ar kitaip prisidėjo ar jose spausdino savo tekstus, leistos įvairiose leidyklose („Vagoje“, „Mintyje“, Mokslo ir enciklopedijų ir kt.). Kiekviena redakcija ir leidykla vartojo vis kitokį bibliografinį leidinių aprašą, kitokią išnašų tvarką; toje pačioje vietoje bibliografiniai aprašai dar galėjo skirtis ir skirtingais metais. Todėl spausdintuose Ročkos tekstuose bibliografiniai aprašai taip pat labai skirtingi. Šioje knygoje visi bibliografiniai aprašai, visos išnašos yra sutvarkytos pagal vieną sistemą, kuri šiuo metu rengėjui atrodo tinkamiausia, paprasčiausia ir aiškiausia.

Knygos rengėjo manymu, išnašos ir bibliografiniai aprašai yra svarbi mokslinio leidinio sudedamoji dalis[8], pasitarnaujanti ir kaip papildomas informacijos šaltinis, todėl šioje knygoje

[3] Ročka citavo Šrėterio poemos originalą. Poemos vertimas buvo spausdintas du kartus: Šrėteris A., „Giesmė apie Lietuvos upę Nemuną“, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Mūsų gamta*, 1969, nr. 10, p. 17–18; Idem, „Apie Lietuvos upę Nemuną“, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau*: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sud. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Vaga, 1993, p. 422–437. Antrajame leidime pateikiama nauja redakcija.

[4] Ročka citavo Mykolo Lietuvio originalą arba perpasakodavo savais žodžiais. Šioje knygoje nuorodos duodamos į vertimą: Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966.

[5] Ročka citavo Radvano poemos originalą. Poemos fragmentų vertimai buvo spausdinti du kartus: Kazlauskas B., „Jono Radvano poema „Radviliada“, in: *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 277–303; Radvanas J., „Radviliada“, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau*, p. 438–451. Pilnas poemos vertimas: Radvanas J., *Radviliada*, iš lotynų k. vertė, parengė, įvadą, komentarus ir asmenų žodynėlį parašė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997.

[6] Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974.

[7] Mažvydas M., *Katekizmas ir kiti raštai = Catechismus und andere schriften*. Faksimilių rinkinys, įvado aut. Saulius Žukas, red. Giedrius Subačius, Vilnius: Baltos lankos, 1993; Michelini G., *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

[8] Tokios pat nuomonės laikomasi ir kitoje knygoje; žr. Vaicekauskas M., „Redakcinės pastabos“, in: *Egzodo Donelaitis: Lietuvių išeivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį*, sud. ir par. Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Aidai, 2001, p. 491–493.

buvo stengiamasi šią tekstų dalį parengti atsakingai ir kruopščiai. Darbo čia buvo nemažai, nes daugelyje tekstų dėmesys išnašoms nebuvo pakankamas, kai kuriuose tekstuose jos nebuvo rūpestingai parengtos; rankraščiuose dažnai vartotos įvairios santrumpos ir trumpinti bibliografiniai aprašai, kuriuos praktiškai visus teko patikrinti, taip pat tikrinta didžioji dalis kitų knygos išnašų.

Rengiant knygos tekstus išnašos ir bibliografiniai aprašai pirmiausia buvo vienodinami pagal vieną sistemą, toliau stengtasi pateikti pilnus, išskleistus knygų, leidinių, straipsnių bibliografinius aprašus – kai kuriuos papildyti, patikslinti, kai kuriuos ištaisyti, kai kuriuos aprašyti iš naujo.

Bibliografiniai straipsnių ir knygų aprašai pildyti, tikslinti, taisyti buvo tada, kai:

1) aprašas buvo geras, bet nepilnas, neišskleistas:

Borinski K., Die Antike in Poetik und Kunsttheorie, Bd. 1, Leipzig, 1914, S. 1–98.
↓
Borinski K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humboldt*, Bd. 1: Mittelalter, Renaissance, Barock, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Theodor Weicher, 1914, S. 1–98,

arba

Kurczewski, J., Kościol Zamkowy, cz. 3, W., 1916, str. 8.
↓
Kurczewski J., *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3: Streszczenie aktów kapituły Wileńskiej, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, s. 8;

2) apraše buvo tik autorius, jo leidinio tomas, puslapis, o leidinio pavadinimo nebuvo, nors jis gerai žinomas:

Estreicheris, K., t. 21, p. 357–360.
↓
Estreicher K., *Bibliografia Polska*, t. 21: Stólecie XV–XVIII, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1906, s. 357–360,

arba

Jocheris, A., t. 3, p. 659.
↓
Jocher A., *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie*, t. 3, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844, s. 659;

3) apraše buvo tik leidinys be autoriaus:

Daukšos akcentologija. Kaunas 1935.
↓
Skardžius P., *Daukšos akcentologija*, Kaunas: V. D. U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys, 1935;

4) apraše buvo tik leidinys be autoriaus ir pavadinimo:

Filologu Biedribas Raksti 1930 X p. 9.
↓
Gerullis G., „Litauische Hexameter von 1589", in: *Filologu biedribas raksti*, 1930, t. 10, p. 9;

5) apraše buvo tik autorius:

Tomkowicz, p. 112.
↓
Materyały do historyi stosunków kulturalnych w XVI w. na dworze królewskim polskim, zebrał i opracował Stanisław Tomkowicz, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915, s. 112;

6) apraše buvo lotyniškas ar kitakalbis cituojamas šaltinis, kurio lietuviško vertimo publikacijos tuo metu dar nebuvo:

> Mykolas Lietuvis (IX sk.).
> ↓
> Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 60–65, sk. IX;

7) apraše buvo tik leidinio santrumpa (daugiausia tokių išnašų būta neskelbtuose autorizuotuose mašinraščių tekstuose):

> Theiner, Monum. Polon. et Lith. II 278.
> ↓
> „Oratio Erasmi Vitelii praepositi Vilnensis", in: Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 2: Ab Ioanne PP. XXIII. Usque ad Pium PP. V. 1410–1572, Romae: Typis Vaticanis, 1861, p. 278,

arba

> HiR 167.
> ↓
> „Hozjusza Żywot Tomickiego (XI. 1535)", in: *Humanizm i Reformacja w Polsce*, Wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich, wydali Ign. Chrzanowski i Stanisław Kot, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1927, s. 167;

8) aprašas buvo netikslus ir nepilnas:

> **Fijałek, J.** Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę. W. Polska i Litwa v dziejowym stosunku, Kraków, 1914, str. 124.
> ↓
> Fijałek J., „Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu", in: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, s. 124,

arba

> Lelewel J., Bibliograficznych księg dwoje, t. 1, Warszawa, 1823, s. 72–76.
> ↓
> *Joachima Lelewela bibljograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtkie: Historya drukarń Krakowskich – tudzież Historya Biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a przydany Katalog inkunabułów polskich*, t. 1, Wilno: Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1823, s. 72–76.

Jeigu šio leidinio išnašose liko nepilni, netikslūs knygų ir šaltinių aprašai, vadinasi, nepavyko minimų leidinių rasti ir pilnai aprašyti bibliografiškai. Cituojamų ir minimų leidinių buvo ieškoma Vilniaus universiteto, Mokslų akademijos, Nacionalinės Martyno Mažvydo ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekose.

Kupiūros

Ročkos straipsniuose, kurie buvo spausdinti knygose kaip įvadai prie autorių raštų (pvz., Martyno Mažvydo[9], Andriaus Volano[10], „Lietuvos TSR bibliografijos" pirmo tomo[11]), įvairios

[9] Ročka M., „Martyno Mažvydo raštai", in: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, p. 46–82.

[10] Ročka M., „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai", in: Volanas A., *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 6–26.

[11] Ročka M., „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)", in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. VIII–XXVII; Idem, „Bibliografiniai šaltiniai", in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1, p. XVIII–XXXVI.

nuorodos į knygą, kuriame straipsnis spausdintas, šiame leidinyje yra praleidžiamos ir nespausdinamos. Kai kuriuose straipsniuose, pvz., „Martyno Mažvydo raštai", atsisakyta redakcinių pastabų, kaip buvo rengiamas knygos tekstas, kaip jis pritaikytas ir kitų panašių komentarų. Tokios kupiūros knygos tekste nurodomos daugtaškiu kampiniuose skliausteliuose – <...>. Iš autorizuotų mašinraščių publikuojamuose straipsniuose (pvz., „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)", „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą") taip pat atsisakyta juose buvusių teksto apmatų, išrašų bei planų ir turinių. Tokios tekstų kupiūros knygoje atskirai nenurodomos.

Daugiau kupiūrų daryta mašinraštiniuose tekstuose, pvz., „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą". Pirmiausia atsisakyta mašinraštyje esančių įrašų ranka – nuorodų ar atskirų sakinių, pvz.: „kaip jau esame matę anksčiau", „su kuria ką tik susipažinome...", „kaip jau esame anksčiau su tuo susipažinę (plg. 234 psl.)"[12]. Tai galėjo būti nuorodos į kokį nors didesnį Ročkos rašomą darbą, į kurį iš pradžių buvo įtrauktas ar norėtas įtraukti ir tekstas apie Husovianą, pvz., „Humanistinė kultūra ir literatūra Lietuvoje (ankstyvasis periodas – ligi XVI a. vidurio)"[13]. Atskirą monografiją apie Husovianą sumanyta rašyti vėliau, tai matyti iš mašinraščio turinio ir to, kad jame yra dviguba puslapių numeracija. Šiame tekste taip pat atsisakyta rankraštinių „Išvadų"[14] po skyriaus „Santykių su turkais vaizdai", nes baigiamosiose viso teksto išvadose jos kartojasi; atsisakyta ir tekste nepanaudotų rankraštinių išrašų ar citatų iš įvairių knygų, pvz., iš „Lietuvių etnografijos bruožų"[15] ar iš Jano Pelczaro įvado Husoviano raštams[16].

Mašinraštiniuose tekstuose būta pieštuku ranka rašytų kartais neįskaitomų papildymų ir citatų, kurių knygoje, nepavykus išsiaiškinti, atsisakyta. Tokios kupiūros nurodomos tik atskirais atvejais, dažniausiai tada, kai jos buvo didesnės apimties.

Kūrinių pavadinimai

Kai kurių kūrinių pavadinimus Ročka vartojo kitokius, negu dabar priimtos jų vartosenos. „Rinktiniuose raštuose" tokie pavadinimai ištaisyti ar pakeisti pagal tai, kokie jie nusistovėję šiandien. Taip Cicerono „Ryškesnieji išsireiškimai" pakeisti į „Ryškesniuosius posakius", Horacijaus „Poetika", „Apie poezijos meną" į „Poezijos meną", Mykolo Lietuvio „Apie papročius" į „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius". Pakeista kai kurių kūrinių rašyba, pvz., Ročkos vartotas Radvano „Radvilijados" pavadinimas pakeistas į „Radviliadą". Ročka vartojo ir kiek kitokį Husoviano poemos pavadinimą – jis visur rašė „Giesmė apie taurą" (taip pat ir savo tekstuose jis vartojo *tauro*, o ne *stumbro* pavadinimą); straipsniuose nebuvo vartojamas ir pilnas poemos pavadinimas „Giesmė apie tauro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę". 1977 m. išspausdinus Kazlausko vertimą, įsigaliojo „Giesmės apie stumbrą" pavadinimas, tačiau „Rinktinių raštų" leidime nuosekliai laikomasi Ročkos vartoto pavadinimo.

[12] Ročka M., „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą", in: VUB RS, f. 186, b. 23, l. 22.

[13] Ročka M., „Humanistinė kultūra ir literatūra Lietuvoje (ankstyvasis periodas – ligi XVI a. vidurio)", in: VUB RS, f. 186, b. 73.

[14] Ročka M., „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą", l. 101.

[15] *Lietuvių etnografijos bruožai*, red. Angelė Vyšniauskaitė, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 126–127; žr. Ročka M., „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą", l. 21.

[16] Pelczar I., „Praefatio", in: *Nicolai Hussoviani carmina*, edidit, praefatione instruxit, adnotationibus illustravit Ioannes Pelczar, Cracoviae: Typis Universitatis Jagellonicae, provisore A. M. Kosterkiewicz, 1894, p. I–LV; žr. Ročka M., „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą", l. 228–229.

Kai kuriuose straipsniuose (pvz., „Martyno Mažvydo raštai“, „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)“, „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)“) senųjų lietuviškų knygų, jų skyrių, antraščių, literatūros kūrinių pavadinimai paliekami tokie, kokius – dažnai transliteruotus – tuo metu savo tekstų variantuose vartojo pats Ročka, kokie jie yra pateikti „Lietuvos TSR bibliografijoje“, nors vėlesniuose leidiniuose buvo vartojamos ir kitos pavadinimų formos.

Lietuviški kūrinių pavadinimai rašomi su kabutėmis, kitomis kalbomis – kursyvu.

Metai ir amžiai

Įvairių tęstinių mokslinių bei periodinių leidinių redakcijos ir pats Ročka metus rašė labai įvairiai, todėl šiame leidinyje jų rašymas suvienodintas: po skaičiaus metai žymimi santrumpa m. Metai prieš mūsų erą ar mūsų eros metai žymimi – m. pr. Kr., m. po Kr. Taip pat rašomi ir amžiai: jų skaičius rašomas romėniškais skaitmenimis, vartojama santrumpa a., o ne visas žodis ar kitos santrumpos, pvz., – a. pr. Kr., a. po Kr.

Asmenvardžiai

Rengiant knygą visur, kur įmanoma, stengtasi atstatyti pilnas vardų formas, o ne palikti vien inicialą, taip pat parašyti vardus, jeigu jie nebuvo parašyti. Taip pat stengtasi pateikti originalias nelietuviškų asmenvardžių formas, pvz., Fr. Modrevijus – Andrzejus Fryczius Modrzewskis, Jonas Dantiskas – Janas Dantyszekas, Kalepinas – Ambrogio Calepino, Gvidas Postumas – Guido Postumo, Paulius Jovijus – Paolo Giovio ir daugelis kitų. Taip daryta laikantis nuomonės, kad tikslios, originalios asmenvardžių formos ir pilni asmenų vardai leidžia išvengti klaidų ir painiavos[17]. Žinoma, ne visų asmenų vardus, pilnus vardus ir originalias vardų ir pavardžių formas pavyko rasti įvairiuose šaltiniuose. Jeigu tekste kuris nors asmuo figūruoja be vardo, pirmą kartą jį pavartojus, ar yra tik vardo inicialas, ar nelietuviško asmenvardžio pateikiamas lietuviškas transliteruotas variantas, vadinasi, pilnos vardo ir originalios vardo ir pavardės formos nepavyko nustatyti. Visa tai atsispindi asmenvardžių rodyklėje.

Tekste asmenų vardai rašomi pilni, toliau, jeigu Ročkos buvo rašomas inicialas, jo yra atsisakoma ir rašoma vien pavardė.

Knygoje taip pat ištaisytos asmenvardžių klaidos arba jie pateikiami pagal nusistovėjusias dabartines vartojimo normas, pvz., Atanazijus Aleksandrietis – Atanazas Aleksandrietis, Bazilijus – Bazilidas, Simonas Budnis – Simonas Budnas, Jonas Chrizostomas – Jonas Auksaburnis, Ciprianas – Kiprijonas, Dimitrijus – Dmitrijus, Elžbieta – Elzbieta, Esaijas – Izaijas, Mykolas Hlinskis – Mykolas Glinskis, Mikalojus Husovijanas – Mikalojus Husovianas, A. Kojelavičius – Albertas Kojalavičius-Vijūkas, Lucianas – Lukianas, Maksimilianas – Maksimilijonas, Marcijalas – Marcialis, Osijandras – Osiandras, pop. Povilas IV – pop. Paulius IV, Motiejus Strijkovskis – Motiejus Stryjkovskis, Konstantinas Širvydas – Konstantinas Sirvydas, Tertulianas – Tertulijonas ir kai kurie kiti.

Vietovardžiai

„Rinktinių raštų“ vietovardžių formos vartojamos pagal dabar nusistovėjusias normas, remiamasi nelietuviškų vietovardžių transkripcija, pvz.: Čenstochova – Čenstachava, Galšia (Alšėnai) –

[17] Dar žr. Vaicekauskas M., *op. cit.*, p. 495.

Alšia, Jono bažnyčia – Šv. Jono bažnyčia, Lietuvos Brestas – Lietuvos Brasta, Mohiliovas – Mogiliovas, Novgorodas – Naugardas, Sandomiras – Sandomiežas, Sarmacija – Sarmatija, Starsburgas – Strasbūras ir kai kurie kiti.

Trumpinimai

„Rinktiniuose raštuose" pagal dabar nusistovėjusias normas trumpinamos įvairios sąvokos ir dalykai, kuriuos Ročka trumpino įvairiai ar iš viso netrumpino, pvz., šventas raštas, šventas Raštas – Šv. Raštas, šventasis Jeronimas – šv. Jeronimas ir kai kurie kiti. Santrumpos įvestos ir kai kurių literatūros kūrinių pavadinimams, kai jie pateikiami prie citatų ar stambesnių ištraukų. Daugiausia tai liečia Husoviano kūrybą.

Dėl straipsnio „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą"

Šioje knygoje publikuojami du Ročkos straipsniai apie Husovianą. Pirmasis, spausdintas, ir antrasis, nespausdintas mašinraštinis, platusis straipsnis-studija dar rodo ir tekstų redagavimo bei tekstų rašymo procesą. Platusis straipsnis-studija skelbiamas iš autorizuoto mašinraščio, jis paties Ročkos neredaguotas, o rengiant dabar publikuoti redaguota minimaliai. Spausdintasis straipsnis buvo publikuotas „Literatūros" žurnale (1989); anksčiau jis yra buvęs įteiktas „Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbams" (1959, t. 8), bet neišspausdintas. Pastarasis straipsnis yra redaguotas redaktorių, gal ir paties autoriaus. Knygos parengėjo šiuose straipsniuose suvienodinti vardai, vietovardžiai, citatos, sutvarkytos bei papildytos išnašos.

Straipsnis į skyrius ir poskyrius nebuvo nuosekliai ir iki galo suskirstytas pagal teksto struktūrą. Tai padaryta rengėjo. Tekstas suskirstytas atsižvelgiant į spausdintą straipsnį „Lietuvos gamtos vaizdai Mikalojaus Husoviano kūryboje", mašinraštinio teksto „provizorinį planą":

I. Įžanga
II. Bibliografiniai duomenys
III. Poetas ir visuomenė
IV. Tematika, idėjinė paskirtis
  A. Tiesioginė priežastis poemos temai pasirinkti. Tauras
  B. Bendrosios priežastys
    1. Susidomėjimas tauru visais laikais, pradedant Aristoteliu
    2. Miškų gėrybės
    3. Estetinis požiūris į gamtą
    4. Vytauto paveikslas
    5. Turkų ir totorių karai
    6. Reformacija
    7. Požiūris į antikinę mitologiją
    8. Valstybės gyvenimo pavaizdavimas
V. Meniškumas
  A. Kompozicija ir siužetas
  B. Kalba
    1. Lotynų kalbos vaidmuo Lietuvos-Lenkijos gyvenime
    2. Poemos poetika
    3. Sinonimika
    4. Tropai
    5. Poetinė sintaksė
  C. Eilėdara
  D. Meniškumo lygis. Estetinis požiūris į gamtą
VI. Išvados[18]

bei paties mašinraštinio teksto struktūrą:

I. Bibliografija ir tyrinėjimo istorija
II. Dėl Mikalojaus Husoviano biografijos
III. Poema apie taurą
  Lietuvos miškų vaizdai
  Konkrečios vaizdo sukūrimo aplinkybės
  Tauro vaizdo apibendrinimas
  Estetinis tauro vaizdo pobūdis
  Vaizdo patriotinis siekimas
II. Lietuvos miškų ir laukų vaizdai
  Miškas – sveikatos šaltinis
  2. Vytauto paveikslas
  Santykių su turkais vaizdai
  Meniškumo klausimai
  Poetinė kalba
Išvados[19]

Nė vienas iš šių variantų visiškai neatitiko autorizuoto mašinraštinio teksto, todėl buvo pasinaudota visais trimis skirstymais ir teksto struktūra įgavo tokį pavidalą:

I. Bibliografija ir tyrinėjimo istorija
II. Dėl Mikalojaus Husoviano biografijos
III. Poema apie taurą
  1. Tauro vaizdas
    a. Konkrečios vaizdo kūrimo aplinkybės
    b. Tauro vaizdo individualizacija
    c. Tauro vaizdo apibendrinimas
    d. Estetinis tauro vaizdo pobūdis
    e. Vaizdo patriotinis siekimas
  2. Lietuvos miškų vaizdai
    a. Miškų gėrybės
    b. Prekinių piniginių santykių vystymasis Lietuvoje
    c. Miškas – sveikatos šaltinis
  3. Vytauto paveikslas
  4. Santykių su turkais vaizdai
  5. Meniškumo klausimai
    a. Pažiūros į kūrybą
    b. Mitologijos samprata
    c. Krikščionybė ir humanizmas
    d. Kompozicija ir struktūra
  6. Poetinė kalba
Išvados

Redagavimas

Rengiant ir redaguojant knygą buvo stengiamasi išlaikyti autentišką įvairiais laikotarpiais (nuo 1947 iki 1983 metų) rašytų tekstų kalbą ir stilių, todėl kalba redaguota nedaug, keičiami ir taisomi

[18] Ročka M., „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuviškąjį taurą“, in: VUB RS, f. 186, b. 23, l. [i].
[19] *Ibid.*, l. 1–139.

tik tie dalykai, kurie trukdo skaityti ar prieštarauja dabar priimtoms kalbos vartosenos normoms. Kaip ir kitus nevienodumus, kalbą rengiant knygą taip pat stengtasi vienodinti.

„Rinktiniuose raštuose" pakeista kai kurių žodžių pasenusi ir nebevartojama rašyba ar jų formos, pvz.: *archypresbyteris – arkipresbiteris, arionai – arijonai, bazilionai – bazilijonai, dijakonas – diakonas, gal būt – galbūt, grecistas – graikistas, kalvinas – kalvinistas, knygryšiai – knygrišiai, mahometonas – musulmonas, maskvietis – maskvėnas, osijandrizmas – osiandrizmas, perafrazė – parafrazė, perdaug – per daug, piauna – pjauna, piorai – pijorai, pralotas – prelatas, pravoslavai – stačiatikiai, probavimas – prabavimas, rutenai – rutėnai, unijotai – unitai* ir kai kurie kiti.

Remiantis dabar nusistovėjusiomis normomis pakeisti didžiosiomis raidėmis rašomi įvairūs dalykai, pavadinimai, kurie Ročkos straipsniuose įvairavo, buvo rašomi mažosiomis raidėmis arba kita tvarka, pvz.: *antika – Antika, bažnyčia – Bažnyčia, bažnyčios tėvai – Bažnyčios Tėvai, biblija – Biblija, dievas – Dievas, Edukacinė Komisija – Edukacinė komisija, katalikų bažnyčia – Katalikų Bažnyčia, klasicizmas – Klasicizmas, knygų rūmai – Knygų rūmai, liuteroniškoji bažnyčia – Liuteronų Bažnyčia, ordinas – Vokiečių ordinas, pirmasis pasaulinis karas – Pirmasis pasaulinis karas, ponų taryba – Ponų Taryba, reformacija – Reformacija, rytų apeigų (tikintieji) – Rytų apeigų (tikintieji), stačiatikių bažnyčia – Stačiatikių Bažnyčia, šventas, šventasis raštas – Šv. Raštas, šventoji dvasia – Šv. Dvasia, Tridento bažnytinis susirinkimas – visuotinis Tridento Susirinkimas* ir kai kurie kiti.

Taisant leksiką visų pirma stengtasi nepalikti didžiųjų žodyno klaidų – vertinių, reikšmės klaidų (tokių žodžių kaip *stovis, išsireiškimas*), taip pat atsižvelgta į norminamųjų veikalų taisymus (pvz., pakeisti žodžiai *betarpiškai – tiesiogiai, įtakoti – veikti, rišti – sieti, tuo pačiu – kartu, drauge, skirtingai nuo – kitaip negu* ir pan.).

Pakoreguota ir šiandieninės vartosenos normų neatitinkanti žodžių daryba (*palaipsniui – laipsniškai, pasekėjas – sekėjas, propagatorius – propaguotojas*), ištaisyti didžiųjų kalbos klaidų sąraše esantys netaisyklingos darybos žodžiai (*itališkasis, vokiškasis*) ir didžiosios linksnių vartojimo klaidos (*pasiekusi lygio – pasiekusi lygį, buvo patarėju – buvo patarėjas*).

Iš skyrybos daugiausia taisyta šiandien įterpiniais nebelaikomų žodžių (*apskritai, iš tikrųjų, taigi* ir kt.) skyryba.

Mikas Vaicekauskas

Spausdinamų straipsnių bibliografija

1. „Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, ats. red. Mikas Vaicekauskas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 193–204.
2. „Lietuvos gamtos vaizdai Mikalojaus Husoviano kūryboje“, in: *Literatūra*, 1989, t. 31 (1), p. 65–97.
3. „Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje“, in: *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 55–84.
4. „Abraomo Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos“, in: *Knygotyra*, 1970, t. 1, p. 115–128.
5. „Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis“, in: *Knygotyra*, 1972, t. 2 (9), p. 149–159.
6. „Martyno Mažvydo raštai“, in: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 46–82.
7. „Martyno Mažvydo lotyniškieji raštai“, in: *Literatūra*, 1964, t. 7, p. 101–121.
8. „Martyno Mažvydo testamentas“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1976, nr. 2, p. 22–23. Tekstas pildytas: devinta pastraipa papildyta dviem sakiniais iš rankraščio (VUB RS, f. 186, b. 66).
9. „Lietuvių kelionių literatūros pradžia“, in: *Literatūra*, 1982, t. 24 (1), p. 45–50.
10. „Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius“, in: *Literatūra*, 1969, t. 11 (1), p. 39–46.
11. „Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje“, in: *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 130–153.
12. „Vaclovas Jonas Agripa – kultūros veikėjas ir literatas“, in: *Literatūra*, 1967, t. 10, p. 45–68.
13. „Poleminis Mikalojaus Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka“, in: *Literatūra*, 1973, t. 15 (1), p. 105–124.
14. „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“, in: Volanas A., *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 6–26.
15. „Jono Andruševičiaus eilės“, in: *Literatūra*, 1971, t. 14 (1), p. 97–104.
16. „Pirmasis lietuviškas hegzametras“, in: *Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*, red. kol. Kostas Korsakas, Povilas Pakarklis, Jonas Kruopas; ats. red. Vincas Mykolaitis, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 297–319.
17. „Apie Sarbievijaus poetiką“, in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, sud. Jonas Zinkus, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija / Vilniaus V. Kapsuko universitetas / Lietuvių literatūros katedra, 1971, p. 15–62. Rankraštyje (VUB RS, f. 186, b. 56) šiek tiek kita redakcija. Straipsnis „Apie Sarbievijaus poetiką“, atrodo, yra parengtas pagal platesnę Ročkos rašytą studiją „Apie Sarbievijaus poetiką ir lietuvių literatūra“ (VUB RS, f. 186, b. 56, 118 l.).
18. „Vilniškė Sarbievijaus poetikos dalis“, in: *Literatūra*, 1983, t. 25 (3), p. 54–65.
19. „Dėl Kristijono Donelaičio literatūrinių studijų“, in: *Literatūra ir kalba*, 1965, t. 7: Kristijonas Donelaitis, p. 155–167.
20. „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)“, in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. VIII–XXVII.
21. „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)“, in: VUB RS, f. 186, b. 83, 29 l., [1969]. „Lietuvos TSR bibliografijos“ t. 2, kn. 1 buvo įdėtas ne Ročkos, o Levo Vladimirovo straipsnis („Lietuviškos knygos raidos bruožai (1862–1904)“, in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1: A–P, Vilnius: Mintis, 1985, p. 9–21).

22. „Bibliografiniai šaltiniai", in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. XVIII–XXXVI.
23. „Pirmosios Lietuvos knygos", in: VUB RS, f. 186, b. 27, 25 l., [1972]. Tekstas imtas iš trečio mašinraščio egzemplioriaus su gausiais rankraštiniais papildymais ir pataisymais. Tikrinta su pirmu ir antru mašinraščio egzemplioriumi, kai kas iš jų patikslinta ir papildyta. Lyginta su straipsniu „Dėl XV a. ir XVI a. pradžios Lietuvos knygų" (in: *Iš bibliografijos aruodų*, Vilnius: LTSR Knygų rūmai, 1985, p. 137–155), kuris knygoje nespausdinamas, nes yra čia pateikiamo teksto pirminis siauresnis ir nepilnas variantas.
24. „Lietuvos lotyniškos knygos", in: *Literatūra*, 1985, t. 27 (3), p. 24–28.
25. „Gamtos mokslo ir technikos knyga Lietuvoje XVI a.", in: *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 12, p. 31–33. Tekstas pildytas: papildyta priešpaskutine pastraipa ir išnašomis iš rankraščio (VUB RS, f. 186, b. 33).
26. „Mikalojus Husovianas ir jo poema apie lietuvišką taurą", in: VUB RS, f. 186, b. 23, 149 l., [apie 196?]. Teksto mašinraštyje gausu rankraštinių papildymų, pastabų, citatų ir nuorodų. Didžioji jų dalis panaudota.

Marcelino Ročkos bibliografija

Į bibliografiją įtraukti tik spausdinti Marcelino Ročkos tekstai. Sudarant bibliografiją buvo pasinaudota paties Ročkos sukauptais jo spausdintų (ar įteiktų spausdinti) tekstų aprašais, saugomais VUB Rankraščių skyriuje (f. 186, b. 97, 78 l.). Į bibliografiją neįtraukti rankraštiniai tekstai bei jų variantai, saugomi VUB RS f. 186, diplominis darbas (*Platono sielos nemirtingumo argumentai „Faidone"*, Diplomonis darbas, Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakultetas, 1939, 52 p.) ir keletas smulkių tekstelių, kurių pagal apytikslius ar klaidingus aprašus nepavyko surasti (pvz., „Įdomus ir svarbus kraštotyrinio darbo baras", in: *Valstiečių laikraštis*, 1964 [?]; Rabačiauskaitė A., Ročka M., [apie senųjų knygų iliustracijų parodėlę], in: *Tiesa*, *Komjaunimo tiesa, Tarybinis studentas* [?], 1970; „Dėl V. Strimaičio straipsnio „Martynas Mažvydas – pirmasis Virbalio pastorius", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1974 [?], nr. 9 [?]).

Knygos, straipsniai

1947

„Pirmasis lietuviškas hekzametras", in: *Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*, red. kol. Kostas Korsakas, Povilas Pakarklis, Jonas Kruopas; ats. red. Vincas Mykolaitis, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 297–319.

1949

Стихосложение Донелайтиса, Автореферат диссертации на соискание ученной степени кандидата филологических наук, Вильнюсский государственный университет, 1949, 8 с.

1950

„K. Donelaičio eilėdara", in: Donelaitis K., *Raštai*, ats. red. Aleksandras Žirgulys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1950, p. 135–140.

1957

„Raštai lotynų kalba", kartu su Kostu Korsaku, in: *Lietuvių literatūros istorija*, t. 1: Feodalizmo epocha, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 82–95.

1959

Aristotelis, *Poetika*, Mokymo priemonė, iš graikų k. vertė, įžangą parašė ir paaiškinimus parengė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 1959, 106 p.

„Įžanga", in: Aristotelis, *Poetika*, Mokymo priemonė, iš graikų k. vertė, įžangą parašė ir paaiškinimus parengė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 1959, p. 3–39.

„Paaiškinimai", in: Aristotelis, *Poetika*, Mokymo priemonė, iš graikų k. vertė, įžangą parašė ir paaiškinimus parengė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 1959, p. 91–104.

1960

Ką skaityti liejikui, Rekomenduojamos literatūros rodyklė, sud. Marcelinas Ročka, Vilnius: Respublikinis mokslinės-techninės informacijos ir propagandos institutas, 1960, 68 p.

1961

„Gamtos mokslo ir technikos knyga Lietuvoje XVI a.", in: *Bibliotekų darbas*, 1961, nr. 12, p. 31–33.

„P. Holbachas ir „Kišeninė teologija"", in: Holbachas P.,

Kišeninė teologija, vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 3–9.

1964

„M. Mažvydo lotyniškieji raštai", in: *Literatūra*, 1964, t. 7, p. 101–121.

„Knygos keliai [Dėl senų spaudinių rinkimo]", in: *Komjaunimo tiesa*, 1964 09 25, nr. 190, p. 2.

„Kuriame spaudos muziejų", in: *Komjaunimo tiesa*, 1964 12 04, nr. 288, p. 2.

1965

„Lietuviškoji Petro Roizijaus poezijos tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje", in: *Literatūra*, 1965, t. 8, p. 130–153.

„Dėl K. Donelaičio literatūrinių studijų", in: *Literatūra ir kalba*, 1965, t. 7: Kristijonas Donelaitis, p. 155–167.

1966

„Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje", in: *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 55–84.

„Martyno Mažvydo laiškai [įvadas, publikacija]", in: *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 247–286.

„Humanizmas", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1966, p. 631–632.

„Husovianas Mikalojus", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1966, p. 632–633.

1967

„V. J. Agripa – kultūros veikėjas ir literatas", in: *Literatūra*, 1967, t. 10, p. 45–68.

1968

„Klasicizmas", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1968, p. 157–159.

„[Lotyniška lietuvių literatūra] Lotynų kalba", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1968, p. 472–473.

„Mykolas Lietuvis", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1968, p. 590–591.

„Petravičius Benediktas", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1968, p. 831.

„Lietuvos popieriaus istorija [E. Laucevičiaus kn. „Popierius Lietuvoje XV–XVIII a." (V., 1967) recenzija]", in: *Tiesa*, 1968 05 24, nr. 119, p. 3.

1969

Ročka M. ir kt., *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, 728 p.

„Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)", in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. VIII–XXVII.

„Bibliografiniai šaltiniai", in: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. XVIII–XXXVI.

„Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius", in: *Literatūra*, 1969, t. 11 (1), p. 39–46.

„K. Donelaičio lietuviški hegzametrai ketvirtame vokiškame vertime", in: *Literatūra ir kalba*, 1969, t. 10: Lietuvių literatūros ryšiai ir sąveikos, p. 467–472.

1970

„A. Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos", in: *Knygotyra*, 1970, t. 1, p. 115–128.

„M. K. Sarbievijus apie tragediją ir komediją", in: *Literatūra*, 1970, t. 12 (1), p. 105–122.

„Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba, t. 1 (1547–1861)", in: *Naujos knygos*, 1970, nr. 1, p. 3–4.

Rabačiauskaitė A., Ročka M., „Antanui Biliūnui mirus", in: *Pergalė*, 1970, nr. 2, p. 180–181.

„55 tomai apie lietuvišką knygą", in: *Vakarinės naujienos*, 1970 01 12, nr. 8, p. 2.

1971

„Apie Sarbievijaus poetiką", in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, sud. Jonas Zinkus, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija / Vilniaus V. Kapsuko universitetas / Lietuvių literatūros katedra, 1971, p. 15–62.

„Jono Andruševičiaus eilės", in: *Literatūra*, 1971, t. 14 (1), p. 97–104.

„Lietuviškos bibliografijos kūrėjai", in: *Mokslas ir technika*, 1971, nr. 12, p. 19.

„Radvanas Jonas", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1971, p. 15.

„Roizijus Petras", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1971, p. 95.

„Sarbievijus Motiejus Kazimieras", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1971, p. 160.

„Šimkevičius Gabrielius", in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1971, p. 404–405.

1972

„A. Kulviečio bibliotekos pobūdis", in: *Knygotyra*, 1972, t. 2 (9), p. 149–159.

„Mažvydiana", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, nr. 11, p. 22–23.

1973

„Poleminis M. Radvilos Juodojo laiškas ir jo literatūrinė aplinka", in: *Literatūra*, 1973, t. 15 (1), p. 105–124.

„Pirmoji Lietuvos knyga", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1973, nr. 5, p. 10–12.

1974

Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lot. k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, 348 p.

„Martyno Mažvydo raštai", in: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lot. k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 46–82.

„Paaiškinimai", in: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lot. k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 335–346.

„M. Smotrickio gramatika spausdinta Vievyje", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1974, nr. 1, p. 50.

„Humanistas, teisininkas, publicistas [Andrius Volanas]", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1974, nr. 2, p. 47–48.

„Artimieji Rytai prieš keturis šimtus metų", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1974, nr. 11, p. 26–27.

„Pirmoji lietuviška knyga", in: *Naujos knygos*, 1974, nr. 11, p. 9–10.

1975

„M. K. Sarbievijus – mokslininkas", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, nr. 5, p. 54–55.

1976

„Martyno Mažvydo testamentas", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1976, nr. 2, p. 22–23.

„Adonis; Afroditė; Akcijus; Aleksandrinas; Amfibrachis; Amplifikacija; Anafora; Anakolutas; Anakruzė; Anapestas; Antėjas; Antigonė; Antistrofa; Antitezė; Antonomazija; Apokrifai; Apologas; Apolonas; Apostrofa; Artemidė; Atėnė; Augūrai; Auzonijus", in: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 43, 70, 101, 141, 192, 200, 205, 206, 206, 210, 245, 250, 256, 257, 259, 287, 287, 287–288, 289, 367, 411, 452, 516.

1977

„Papildomi dokumentai M. Mažvydo biografijai [testamentas, skundas]", par. Marcelinas Ročka, in: *Literatūra ir kalba*, 1977, t. 14: Iš lietuvių literatūros krypčių istorijos, p. 521–528.

„Pirmieji Lietuvos jaunimo universitetai", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1977, nr. 2, p. 33–34.

1978

„Neskelbtas dokumentas [Apie Prūsijos valdžios atsakymą į Martyno Mažvydo laišką]", in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, nr. 8, p. 16.

1980

„Dar kai kas nauja apie Martyną Mažvydą", in: *Literatūra*, 1980, t. 22 (1), p. 52–57.

1982

„Lietuvių kelionių literatūros pradžia", in: *Literatūra*, 1982, t. 24 (1), p. 45–50.

1983

Jurginis J., Laužikas J., Ročka M. ir kt., *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai (Ligi Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos)*, Vilnius: Mokslas, 1983. [Skyriai: „Pirmosios mokyklos", p. 17–19; „Lietuviai užsienio universitetuose", p. 19–22; „Kolegijos ir panašaus tipo mokyklos (iki XVIII a.)", kartu su Jonu Laužiku, p. 35–40; „Aukštojo mokslo studijos užsienyje", p. 53–55; „Mokykla ir pedagoginė mintis Mažojoje Lietuvoje (iki XVIII a.)", p. 61–66; „Lietuvių pedagoginės minties pradžia", p. 66–73; „Švietimo veikėjai", kartu su Jonu Laužiku, p. 73–77].

„Vilniškė Sarbievijaus poetikos dalis", in: *Literatūra*, 1983, t. 25 (3), p. 54–65.

„Komentarai", in: Bretkūnas J., „Laiškai (I–XIV)", iš lotynų ir vokiečių k. vertė bei komentarus parašė Marcelinas Ročka, in: Bretkūnas J., *Rinktiniai raštai*, par. Jonas Palionis ir Julija Žukauskaitė, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 360–362.

1985

„Lietuvos lotyniškos knygos", in: *Literatūra*, 1985, t. 27 (3), p. 24–28.

„Dėl XV a. ir XVI a. pradžios Lietuvos knygų", par. Sigitas Narbutas, in: *Iš bibliografijos aruodų*, Medžiaga mokslinei praktinei konferencijai „Valstybinės bibliografijos raida ir perspektyvos Tarybų Lietuvoje" (Vilnius, 1985 balandis), sud. Sigitas Narbutas, Vilnius: LTSR Knygų rūmai, 1985, p. 137–155.

1988

Mykolas Lietuvis: [Monografija], spec. red. Sigitas Narbutas, Vilnius: Mokslas, 1988, 212 p.

Rec.: Sabaliauskas A., „Mykolas Lietuvis ir jo epocha", in: *Pergalė*, 1989, nr. 1, p. 176–178; Ulčinaitė E., „Mykolo Lietuvio renesansas", in: *Literatūra ir menas*, 1989 04 08, nr. 15, p. 5; Ref., in: *Литуанистика в СССР: История*, Вильнюс, 1989, вып. 13, с. 20–21.

1989

„Lietuvos gamtos vaizdai M. Husoviano kūryboje", in: *Literatūra*, 1989, t. 31 (1), p. 65–97.

1990

„Dėl K. Donelaičio literatūrinių studijų", in: *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, red. kom. Kostas Doveika, Albinas Jovaišas, Vytautas Vanagas; sud. Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1990, p. 62–74.

„K. Donelaičio eilėdara", in: *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, red. kom. Kostas Doveika,

Albinas Jovaišas, Vytautas Vanagas; sud. Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1990, p. 387–392.

1996

Volanas A., *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 448 p.

„Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai", in: Volanas A., *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 6–26.

„Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui", in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, ats. red. Mikas Vaicekauskas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 193–204.

Vertimai

1947

Mažvydas M., „Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei"; Stafilas F., „Bažnyčių Lietuvoje ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė", iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Pirmoji lietuviška knyga*, red. Jonas Kruopas, dailės red. Mečislovas Bulaka, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 89, 91–93.

1948

[Dokumentų vertimai iš lotynų k.], in: Pakarklis P., *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948, p. 203–264. [1) „Popiežių bulės"; 2) „1249 metų sutartis"; 3) „Vakarinių lietuvių teisynas iš 1430 metų"; 4) „Kartezijono pagraudenimas"; 5) „Kryžiuočių išduotų privilegijų tekstų pavyzdžiai"; 6) „Kryžiuočių įstatymai lietuviams prievarta tikybinti"]

1957

Mažvydas M., „Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei"; Stafilas F., „Bažnyčių Lietuvoje ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė"; „Iš Mažvydo laiško kunigaikščiui Albrechtui", iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*, red. Kostas Korsakas, Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 37, 37–38, 47–48.

1959

Aristotelis, *Poetika*, Mokymo priemonė, iš graikų k. vertė, įžangą parašė ir paaiškinimus parengė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 1959, 106 p.

1961

Holbachas P., *Kišeninė teologija*, vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, 196 p.

1963

Aristotelis, *Poetika* [Ištraukos], iš graikų k. vertė Marcelinas Ročka, in: Dumčius J., Valkūnas L., *Graikų literatūros chrestomatija*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 382–389.

1966

Gedimino laiškai, par. Vladimiras Pašuta ir I. Štal, iš lotynų ir vokiečių k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Mintis, 1966, 200 p.

„Martyno Mažvydo laiškai", iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Literatūra*, 1966, t. 9, p. 249–286.

1970

Sarbievijus M. K., „Apie tobuląją poeziją, arba Vergilijus ir Homeras. IX knyga. Apie tragediją ir komediją, arba Seneka ir Terencijus", iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Literatūra*, 1970, t. 12 (1), p. 110–122.

1974

Mažvydas M., „Laiškai", in: Idem, *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 245–334.

Mažvydas M., „Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei"; Stafilas F., „Bažnyčių Lietuvoje ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė", iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, red. kom. Kostas Korsakas ir kt.; įvadinį straipsnį parašė, tekstą ir komentarus paruošė, laiškus iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 87, 89–97.

1976

„Etnografijos, švietimo ir knygos istorijos nuotrupos", iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: Lebedys J., *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sud. Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 199–238.

1978

Aristotelis, *Poetika*, iš graikų k. vertė ir paaiškinimus parašė Marcelinas Ročka, in: *Poetika ir literatūros estetika: Nuo Aristotelio iki Hegelio*, sud. ir įvadą parašė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1978, p. 36–81.

1983

Bretkūnas J., „Laiškai (I–XIV)", iš lotynų ir vokiečių k. vertė bei komentarus parašė Marcelinas Ročka, in: Bretkūnas J., *Rinktiniai raštai*, par. Jonas Palionis ir Julija Žukauskaitė, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 313–327; 360–362.

Bretkūnas J., „Prūsų krašto kronika (fragmentai)“, iš vokiečių k. vertė Marcelinas Ročka, in: Bretkūnas J., *Rinktiniai raštai*, par. Jonas Palionis ir Julija Žukauskaitė, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 26–32.

1996

Volanas A., „Apie politinę arba pilietinę laisvę“; „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą“; „Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkimas“, iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: Volanas A., *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 115–181, 189–197, 218–241.

„Nuo lietuvių karaliaus Algirdo pasveikinimas patriarchui“, iš graikų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiškai*, ats. red. Mikas Vaicekauskas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 203–204.

„Popiežiaus legatų pranešimas, 1324; Rygos miesto tarybos laiškas Liubekui, apie 1324; Gedimino prekybos sutartis su ordinu, 1338 lapkričio 1“, vertė Marcelinas Ročka, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 390, 392–393, 397. [iš: *Gedimino laiškai*, par. Vladimiras Pašuta ir I. Štal, iš lotynų ir vokiečių k. vertė Marcelinas Ročka, Vilnius: Mintis, 1966, p. 127–129, 149, 195.]

1997

„Martynas Mažvydas kunigaikščiui Albrechtui. V laiškas“, iš lotynų k. vertė Marcelinas Ročka, in: *Tautosakos darbai*, 1997, t. 6–7 (13–14), p. 289–293. [iš: Mažvydas M., *Pirmoji lietuviška knyga*, 1974, p. 276–283]

2001

Bretkūnas J., „Prūsų krašto kronika“, vertė Marcelinas Ročka, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: XVI amžius, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 311–315.

Mažvydas M., „Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė“, vertė Marcelinas Ročka, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: XVI amžius, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 184.

Mažvydas M., „Laiškai Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui“, vertė Marcelinas Ročka, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: XVI amžius, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 192–195.

Volanas A., „Apie politinę arba pilietinę laisvę“, vertė Marcelinas Ročka, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: XVI amžius, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 440–441.

Apie Marceliną Ročką

„Ročka Marcelinas“, in: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1982, p. 464.

Rabačiauskaitė A., Narbutas S., „Mokslininkas, bibliografas, vertėjas“, in: *Literatūra ir menas*, 1983 08 27, nr. 35, p. 15.

Narbutas S., „Lietuvių raštijos istorikas“, in: *Pergalė*, 1983, nr. 11, p. 185–186.

Gargasaitė D., „Senosios knygos bičiulis“, in: *Bibliotekų darbas*, 1983, nr. 12, p. 32–33.

Rabačiauskaitė A., „Ročka Marcelinas“, in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987, p. 558.

Narbutas S., „Marcelinas Ročka ir jo darbai“, in: *Knygotyra*, 1988, t. 16 (23), p. 58–66.

Zabulis H., „Mykolo Lietuvio problema ir M. Ročkos „Mykolas Lietuvis““, in: Ročka M., *Mykolas Lietuvis*: [Monografija], spec. red. Sigitas Narbutas, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 174–205.

Plečkaitis R., „Ročka Marcelinas“, in: *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*, t. 2: XIX a. vidurys – 1940 m., red. kol. J. Macevičius ir kt., Vilnius: Mintis, 1991, p. 265–266.

Jovaišas A., „Marcelinas Ročka“, in: Idem, *Kristijonas Donelaitis*, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 197.

Narbutas S., „Ročka Marcelinas“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, red. Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 426–427.

Rodyklės

Į rodykles yra įtraukti asmenvardžiai ir vietovardžiai iš Marcelino Ročkos bei visų pagalbinių knygos (pratarmės, komentarų, bibliografijų) tekstų; taip pat į rodykles įtraukti asmenvardžiai ir vietovardžiai iš išnašų. Informacija iš išnašų rodyklėse pažymėta kursyvu. Asmenvardžių rodyklėje įvairuoja vardų rašymo formos. Taip yra dėl to, kad kartais nepavyko nustatyti originalios vardo formos – tada palikta autoriaus vartota lietuviškoji; kartais nepavyko nustatyti pilno vardo – tada paliktas tik inicialas. Rodyklėse vartojamos tokios santrumpos: *ap.* – apaštalas, *apyl.* – apylinkės, *aps.* – apskritis, *arkang.* – arkangelas, *arkiv.* – arkivyskupas, *DK* – Didžioji Kunigaikštija, *g.* – gatvė, *gub.* – gubernija, *imp.* – imperija, *imper.* – imperatorius, *k.* – kalnas, *kan.* – kanauninkas, *kar.* – karalius, karalienė, *karal.* – karalystė, *kard.* – kardinolas, *kun.* – kunigaikštis, *kunig.* – kunigaikštija, *Ldk* – Lietuvos didysis kunigaikštis, *Mdk* – Maskvos didysis kunigaikštis, *metr.* – metropolija, *metrop.* – metropolitas, *par.* – parapija, *pop.* – popiežius, *pran.* – pranašas, *pus.* – pusiasalis, *slapyv.* – slapyvardis, *sr.* – sritis, *šv.* – šventasis, šventoji, *vand.* – vandenynas, *vys.* – vyskupas, *vysk.* – vyskupystė, *vls.* – valsčius.

Asmenvardžių rodyklė

Abraham W. *61*
Abramavičius Jonas 211, 212, 215, 216, 218
Abramovič G. *22*
Abraomas iš Rūdninkų 49
Accursius B. 78
Achilas 238, 407
Adomas 176, 178
Adomas iš Vilniaus 64, 65, 69, 324
Adonis 435
Adrijonas II 362
Adrijonas VI 369, 397, 406
Afroditė 435
Agrikola Jurgis, žr. Bauer Georg
Agripa Andreas 172
Agripa Jonas 172
Agripa Markas Vipsanijus 172
Agripa Vaclovas Jonas 168–190, 193, 202, 203, 422, 431, 434
Agripina 13
Agrippa Henricus Cornelius 172
Aischilas 244
Akelaitis Mikalojus 294, 295, 297, 301, 311, 319
Albertas Didysis 29, 74, 75, 84, 90, 340, 373
Alberikas, metraštininkas 285
Albertas iš Brudzevo 55, 63, 64, 66, 67, 324, 325, 340
Albertas iš Stadės 57
Alberti Leon-Battista 341
Albrechtas, Prūsijos kun. 30, 37, 77, 85, 86, 97–99, 103, 104, 114–122, 124, 128, 147, 149, 151, 162, 171, 175, 193, 195, 204, 332, 343, 359, 374, 381, 437
Albregs Karl 308, 311
Alciatas Andreas 164
Alciatas Andrius, Andreaso Alciato sūnus 164
Aldebrandinas Hipolitas, žr. Klemensas VIII
Aldobrandini Pietro 264
Alegambe Philippe 315, 316
Aleknavičius Kajetonas 294, 297, 300
Aleksandras de Villa Dei 53, 85
Aleksandras II, imper. 297, 298, 301, 304
Aleksandras Jogailaitis, Ldk 25, 34, 47, 48, 51, 52, 62–66, 76, 324–327, 329, 357–359, 367, 379, 382, 383, 395, 398, 411
Aleksandras Makedonietis 58, 199, 391, 394, 403
Aleksandras VI, pop. 65, 66, 358, 398, 399
Aleksandras, Vaclovo iš Ukmergės tėvas 51
Aleksijus, metrop. 12, 13, 16, 18

Algirdas, Ldk 11–18, 220, 222, 333, 381, 431, 436, 437
Alphius Ludovicus 348, 363
Alšėniškis Paulius 48, 141–143, 223, 333
Ambraziejus Juozas 313
Ambraziejus, šv. 86, 95, 96, 199, 200
Ambrogini Agnolo, žr. Poliziano Angelo
Amūras 403
Anacharsis 183
Anchuscijus, žr. Andruševičius Jonas
Anchuzijus, žr. Andruševičius Jonas
Anczyc Władysław Ludwik 310, *357*
Andriejus, ap. 203
Andrius iš Svyrių 48, 64
Andruševičius Jonas *14*, 219–224, 431, 434
Andruševičius Mikalojus 219
Andruškevičius Jonas 333
Angrabaitis Juozas 309, 310, 321
Antėjas 435
Antigonė 435
Antonovičius Vladimiras 13
Apel Willy *111*
Apolonas 263, 370, 403, 435
Apulėjus 73, 89
Archutowski *196*
Aretino Pietro 91, 153
Arianas 161, 343
Arijus 211, 212, 214
Ariosto Ludovico 362, 410
Aristotelis 21, 29, 30, 52, 54, 57, 63, 68, 75–79, 88, 90–92, 130, 161, 162, 164, 176, 189, 199, 217, 244, 248–253, 255, 257–259, 264, 265, 269, 330, 331, 364, 373, 375, 407, 408, 428, 433, 436
Aristofanas 78, 89, 92
Arnoldt Daniel Heinrich *76, 87, 92, 113, 128*, 317
Arnoldt Louis 308, 309, 311, 312
Artemidė 435
Ascher 99
Astikai 56
Astrėja 156
Atanazas Aleksandrietis, šv. 86, 196, 427
Atėnė 435
Atikas Pomponijus 72
Atlantas 155
Augustas 137, 172, 199, 245, 252, 261, 412, 414
Augustinas, šv. 96, 199, 200, 209, 210, 212, 216, 244
Aurifaber Andreas 90
Aurifaber Johannes 170, 192
Auzonijus 259, 274, 435
Avicena (Ibn Sina) 74, 75, 90
Avižonis Juozas 206

Bagdonas J. *310*
Bakfarkas Valentinas 147
Balčiūnas Juozas 312
Baliński Michał 206, 216
Baltramaitis Silvestras 306, 320, 321
Baltramiejūnas Motiejus 135
Baltramiejus, ap. 203
Baltrušaitis Juozas 312
Baltūsis Motiejus 310
Bandtkie Jerzy Samuel *67, 68, 330*, 425
Baptista J. 91
Baranauskas Antanas 297, 311, 314
Barbora, šv. 257
Barclay John 251
Barycz Henryk *56, 78, 82, 91, 93, 173*
Barletijus Marinas 216
Barnabas, ap. 327
Baronius M. *219*, 220, *222*
Bartholomiewicz Matthaeus *136*
Bartoli Daniello 259
Bartsch Fryderyk 208
Barzi Stanisław 163
Basanavičius Jonas 20, *222*, 310, 351, 356
Batoras Steponas 168, 169, 205, 207, 209–213, 215, 235, 415
Battus Jacob 86
Baudouin de Curtenay Jan 306
Bauer Georg (Jurgis Agrikola) 342
Bauhusijus Bernardas 257
Baumgartenas Konradas 327, 328, 329
Bazilidas 86, 199, 200, *427*
Bazylikas Cyprianas 216
Bechenšteinas J. 82
Belon du Mans Pierre 340
Bembo Pietro 27, 128, 260, 370
Berentas Jonas 291, 292, 315, 316
Bernini Lorenzo 261
Beroaldas Pilypas 73
Bertoldas, vienuolis 15
Bertoleit J. *103, 113*, 114, 119
Bertulaitis Jonas 316
Bettini Mario 243
Beze Theodor de 208, 210
Bezzenberger Adalbert 95, 101, 107–108, 119, 320
Biedermann Jacob 254
Bielinis Jurgis 308, 310, 313
Biksas 302
Bylaukis Jonas 293
Bilevičius Jonas 85
Biliūnas Antanas 434
Birkenmajer Aleksander *329*
Birkenmajer L. *324*
Biržiška Mykolas *123*
Biržiška Vaclovas 7, *98, 100, 124*, 321
Bitneris Samuelis 291
Blazijus 222
Bliumovičius Joselis 305

Błońska M. *324*
Bobola Jonas 215
Boccaccio Giovanni 92, 404, 405
Bock Fr. S. *115*
Boeckh Joachim G. *82, 323*
Boetijus 57
Bogušas Ksaveras 410
Bohušas Petras 361
Boiardo Matteo Maria 362
Boileau Nicolas 278
Bolzanijus Urbanas 81
Bona Sforza 25, 26, 40, 47, 140–142, 148, 153, 205, 257, 348, 352–354, 359, 361, 363, 368, 385, 395, 402, 415
Bononietis Karolis Antanas 363
Borekas 194
Borghese, kard. 242, 264
Borinski Karl *53, 88, 117, 177, 188, 191, 244, 259*, 424
Borisas, Nižnij Novgorodo kun. 13, 17
Borovoj Saul 99
Böttcher 299
Božimovskis Jaunesnysis Jonas 291
Božimovskis Jonas 291, 293
Braitfusas Jobas 341
Brand Johannes Arnold 296
Brandenburg Teodor 299
Brandt Sebastian 323
Braškys Jonas 298
Brazys Teodoras *111, 238*
Brender Franz 227, *229*, 230, 232, 234, *236*, 237
Brentius Johann 169, 189
Bretkūnas Jonas 95, 96, 120, 291–293, 302, 316, 435–437
Brinkcijus 213
Brodovskis Jokūbas 295
Brückner Aleksander 166, *186*
Brundza Motiejus 294
Bruno Giordano 241, 404
Bruožis Ansas 321
Bubėnas Dominykas 310
Bucer Martin 78
Buchholtz Arend *87*
Buczackiai 222
Budnas Simonas 179, 427
Būga Kazimieras *348*
Bugenhagen Johann 77, 86, 94
Bukowski Julian *44*
Bulaka Mečislovas 101, 436
Bulgarinovičius Juozapas 325
Buonarroti Michelangelo 253, 340
Bursche Edmund 169, *170*, 175, *188*
Butautas Henrikas 44, 45
Butkevičius Aleksandras 295, 296

Calepino Ambrogio 274, 427
Camerarius Joachim 79–81, 84, 94
Campen Jan van 82, 173
Caprinas Janas 214
Caraffa Giovanni Pietro, žr. Paulius IV
Castellio Sebastian 91
Castelvetro L. 241
Castiglione Baldassare 148, 162, 362
Caussin Nicolas 258
Cechaniveckis N. 219
Celakas Motiejus 140
Celichowski Zygmunt 95
Celsas 160
Celtis Conrad 29, 55, 56, 63, 64, 92, 361, 373
Cezaris 58, 59, 60, 61, 92, 129, 137, 163, 186, 244, 259, 334, 373, 407
Chaleckis Adomas 229
Chalkokondyles Laonikos *17*
Chilinskis Samuelis Boguslavas 291, 318, 319
Chlebowski Bronisław *354, 356*
Chodkevičaitė Ona 263, 264
Chodkevičiai 171, 195, 215, 216, 263, 333, 339
Chodkevičius Aleksandras 341
Chodkevičius Jeronimas 151
Chodkevičius Jonas 154, 173
Chodkevičius Jonas Jeronimas 162
Chodkevičius Jonas Karolis 242, 243, 263
Chodkevičius Konstantinas 173
Chodkevičius, Žemaičių seniūnas 193
Chodzka Jan 297, 302
Chomskis Vaclovas *134*
Christoforas, kun. 192, 193
Chrzanowski Ign. *50, 139, 362, 394*, 425
Ciceronas 68, 72, 74, 77, 88, 89, 91, 94, 105, 117, 122, 123, 129, 154, 176, 182, 187, 188, 190, 199, 204, 216, 217, 244, 247, 255, 258, 270, 330, 331, 401, 405, 416, 426
Cinguliarijus Jeronimas 76
Cyras Jonas 164
Cytowska Maria *179*
Claretti de Cancellieri Constanzo 92
Cleynaerts Nicolaes 91
Clenardas N., žr. Cleynaerts Nicolaes
Cochlaeus Johannes 200
Contarini Gasparo 78
Coxe Leonard 173
Cvinglis Ulrichas 76, 202, 208–210
Ćwikliński Ludwik 350, 363
Czacki Tadeusz *163*
Czartoryskiai 348
Czechel Sędziwój 62

Čerskis Stanislovas 302
Čiulda Juozas 296

Dambrauskas Antanas 413
Danielius, pran. 77

Dante Alighieri 57
Dantyszek Jan 154, 401, 407, 427
Daubmann Johann 96, 191, 287
Daukantas Simonas 294–299, 301, 317, 320
Daukša Kazimieras 296
Daukša Mikalojus *52*, 86, 95, *109*, 177, *179*, 226, 231, 232, 235, 236, 288, 289, 291, 293, 300, 302, 320, 424
Daunas 413
Davaina Stanislovas 219
Davainis-Silvestravičius Mečislovas 321
Davidas Leonardas 173
Debner Kristian Karl August 299
Deichert Andreas *203*
Dembitzer Z. 350
Demokritas 378
Demonikas 81
Demostenas 78, 91, 92, 129, 154
Descartes René 278
Diana 60, 143, 403
Dybwad Jacob *100*, *234*
Didona 259
Didžiulienė-Žmona Liudvika 307, 313
Didžiulis Stanislovas 319
Diomedas 74
Dionas Kasijus 187
Dionisijas Afras Peregietis 76, 81
Dionisijas Halikarnasietis 270
Dioskuridas 79, 90
Discordia Laurynas 174
Ditten H. *17*
Długosz Jan 14, *50*, 54, 59–61, 63, 186, 187, 334, 390–394
Dmitrijus Apsišaukėlis 216
Dmitrijus Ivanovičius, Mdk 13
Doleti Steponas 344
Domanowskis Jonas 145, 148, 150, 156, 219–220
Donatus Alexander 258
Donelaitis Kristijonas 227, 232, 238, 244, 276–282, 297, 298, 300, 306, 322, 417, 422, 431, 433–435
Dorohostaiskis Mikalojus 208
Dorotėja, kun. Albrechto žmona 99
Doveika Kostas 435, 436
Dovydaitis Juozapas Silvestras 297, 299, 311
Dovydas 72, 82, 87, 182, 199
Drąsutavičius Kazimieras 321
Draugaitis, slapyv., žr. Matulaitis Stasys
Druzas Neronas Klaudijus 73
Dubingovičius S. 216
Duditijus Andreas 164
Dumčius Jonas 436
Dümmler Ferd. *238*
Dundulienė Pranė *14*
Dundulis Bronius *15*, *46*
Dunsas Škotas Jonas 200
Dürer Albrecht 134
Dvorčius Abraomas 289, 305, 309

Ebert Friedrich Adolf *72*
Eck Johann 200
Edigėjus 354
Ekchijus Valentinas 73
Ekhartas 278
Elena, Ivano III duktė 64–66, 325, 326, 359
Elijanas 161, 343
Elijus Donatas 85, 244, 285
Elzbieta, kar. 212, 427
Enėjas 245, 249
Engelis Michaelis 290
Engels Friedrich *22*, 31, *32*, 39, 104, *153*, *173*, *238*, *286*, 312, 335, *336*, *365*, 376, 385, 422
Epaminondas 254, 255
Eratostenas 81
Erazmas Roterdamietis 68, 71–78, 80, 81, 83–87, 89, 94, 129, 134, 173, 176, 178, 179, 210, 331, 405
Erdivilas 38, 383
Erede H. I. *415*
Erler Georg *173*, *205*
Ernst Theophil 295
Eskulapas 60
Estreicher Karol *72*, *83*, *140*, *168–170*, *177*, *193*, 194, 211, *219*, 320, *327*, 424
Estreicher Stanisław *83*, *140*, *193*, *327*
Estreicheriai 320
Euripidas 78, 80, 89, 92, 129, 331
Eutropijus 331
Evrard de Béthune 53
Ewald Carl 312
Ezopas 53, 78, 89, 92, 176, 279, 297

Fabijus 199
Fabri de Peiresco Nicolas Claude 264
Fabricius Joannes, (Schmidt) 96, 287
Facius Bartholomaeus 402
Fajęcki Aleksander *192*
Falkenhahn Viktor *120*, 316
Faustas 176
Fedras 53, 281, 297
Feigelmanas Nojus 322
Ferdinandas, kar. 146, 147
Ferdinandas, kard. 164
Fererijus Zacharijas 331–335
Ficino Marsilio 405
Fijałek Jan *45*, *46*, *49*, *50*, *56*, *62*, *124*, *323*, 327, *329*, 425
Filelfo Francesco 46, 54, 68, 75, 91, 153, 164, 331
Filipowski Józef *43*, *83*, *140*, *168*, *193*, *325*, *327*, 424
Filostratas 251
Filotėjas 12
Fiol Szwajfolt 65, 324, 325

Firmianas Laktancijus 74
Fischer B. *415*
Flaminijus Markas Antonijus 162
Floras 58
Fontenelle Bernard Le Boivier de 278
Ford Gordon B. 101
Forster Johann 169
Forstreuter K. *103, 116*
Fortunatov Filip 306
Fracastoro Girolamo 370
Fraenkel Ernst 108
Frajeris J. 279, 280
Franciscus Niger 330
Francke August Hermann 279
Fridrichas Vilhelmas, Prūsijos kar. 99
Fridrikas, kard. 64
Fromas-Gužutis Aleksandras 314
Frontinas Sekstas Julijus 160, 161, 343, 344
Funck J. 121
Furetière Antoine 281
Fürstenberg Johann Wilhelm von 201

Gabija 14
Gabrijalavičius Stanislovas 86
Gaigalaitis Vilius 321
Galaunė Paulius 322, 339
Galenas 53
Galesijus, kard. 164
Galinijus Martynas 174
Garbacik Józef *55, 64*
Gargasaitė Dalia 437
Gassendi Pierre 115
Gebelijus S. 90
Gebethner G. *45, 61, 97, 196, 226, 323*, 425
Gediminas, Ldk 11, 15–17, 37, 38, 48, 60, 222, 381, 383, 436, 437
Gedkantas Tomas 132
Gentile 209, 214
Gerardas Kremonietis 75
Gerasimov Dmitrij 135
Gerullis Jurgis 95, 101, 103, *105, 113–116, 126, 226, 229, 233, 235, 236*, 424
Gessner Konrad *72*, 340
Gessner J. 279
Ghero Ranutio *418*
Giedraičiai 48, 135
Giedraitis Hermanas 49
Giedraitis Juozapas Arnulfas 292
Giedraitis Merkelis 120, 135, 173, 175, 293
Giedraitis Motiejus 134–138
Gimžauskas Silvestras 309, 311, 313
Gineitis Leonas *280*, 322
Giovio Paolo 40, 135, 153, 212, 385, 427
Gira Liudas *225*
Girdzijauskas Juozas *106, 109*
Gysi Klaus *82, 323*
Gizijus 213
Glareanas Henrikas 73, 74, 77, 94
Glebavičius Jonas 210, 219
Glinskis Mykolas 56, 427
Głowacki Jan Nepomucen 302
Glücksberg N. *30, 373*
Gluecksberg Teofil *222*
Goethe Johann Wolfgang von *53, 88, 117, 177, 188, 191, 244, 259*
Gomalevskis Petras 297, 299
Gonzaga Pranciškus 164
Gorkij Maksim 99, 382
Górski Konrad 351
Goštautai 56, 65, 324
Goštautas Albertas 69, 71, 286, *323*, 329, 395
Goštautas Jonas 47–49
Goštautas Petras 220–222
Goštautas Stanislovas 181
Gotfried de Vino Salvo 53
Gothofred D. 74
Gottsched Johann Christoph 277–282
Gracían y Morales Baltasar 259–261
Grafėjas Kornelijus Skribonijus 134, 135
Grakchai 88
Gribomont J. *415*
Grigalius XIII, pop. 210
Grigalius Nazianzietis 86, 207
Grynaeus S. 78
Grinaveckis Vladas 108, *109*
Gryson Roger *415*
Grochowski 165
Groddeck Gabriel 275
Gropper 78
Grosas Simonas 296
Grot Jakov 306
Grube R. *88*
Gruževskis Jonas 242, 264, 272
Grzegorzas Pawełas iš Žarnovco 213, 214
Grzybowski Antoni *219*, 220
Guarini Battista 54
Guiniggi F. 258
Gustaitis Motiejus 243
Gustavas I 134
Gutenberg Johann 289
Gvagnini Aleksandras 157, 327, 357

Haack Friedrich Wilhelm 295, 296, 316
Habsburgai 146, 147, 159, 167, 195, 213, 398
Haller Jan 55, 68, 73, 330, 331
Hancevičius 175
Hartleb Kazimierz *69, 86, 87, 93, 341–343*
Hartung Johann Heinrich 287, 308, 317

Hartungai 288
Hassenstein Christoph Daniel 297
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 436
Hegendorfinas C. 80
Heim Johann 293
Heliodoras 251
Henrikas II 146
Henrikas VII 198
Heraklis 260, 407
Herberstein Siegmund von 30, *40, 135*, 137, *153*, 357, 374, 384, *385*
Herbst R. 313
Hermanas Alemanas 248
Hermann Eduard 108
Hermis 254
Herodotas 14, 78, 138, 183, 187
Hesiodas 78–80, 89, 92, 129, 217, 227, 244, 278, 408
Hessas Eobanas 81
Hiacintas, šv. 349, 350, 356, 363, 407, 409, 416, 417
Hilarijus, šv. 86
Hilchenas Dovydas 213
Hipler Franciscus *357*
Hipokratas 53
Hochfederis Kasparas 68, 330
Holbach Paul Henri 433, 436
Homeras 78, 79, 89, 92, 127, 129, 216, 217, 227, 241, 244, 248, 378, 408, 409, 436
Hopijus J. 189
Horacijus 53, 64, 68, 73, 89, 92, 105, 126, 188, 216, 241–244, 246, 252, 253, 255, 257, 262, 265, 268, 271, *278*, 330, 407, 414, 426
Horch Friedrich Wilhelm 288
Hozijus Stanislovas 86, 142, 170, 192, 194, *357, 362*, 425
Hugo K. 258
Humboldt Wilhelm von *53, 88, 117, 177, 188, 191, 244, 259*
Hurtelijus Jonas 295
Husas Janas 44, 75, 86, 94
Husovianas Mikalojus 7, 19–42, 63, 90, 103, 117, 127, 136, 142, 151, 152, 154, 166, 172, 181, 184, 186–188, 204, 224, 324, 334, 340, 347–420, 422, 425–429, 431, 432, 434, 435
Hutten Ulrich von 89, 399

Ibn Sina, žr. Avicena
Ignacas Lojola, šv. 73, 147, 258
Ilicinas Petras 52
Irenėjas 86
Isneras Janas 45
Isokratas 72, 80, 89, 91, 92
Ivanas III 64, 65, 325, 326, 359, 398
Ivanas IV Rūstusis 135, 137, 157
Ivanas iš Viazmos 18
Ivanas Kalita 11
Ivanas, Kozelsko kun. 18
Ivanas, Novosilio kun. 13, 17
Ivanavičius Ferdinandas 296
Ivinskis Laurynas 243, 295, 297, 299, 305, 307, 311, 314, 317
Izaijas, pran. 199, 427

Jablonskienė-Sketerytė Konstancija 313, 314
Jablonskis Jonas 321
Jablonskis Konstantinas *69*, 98, *113*, 115, 124, 322, *323*
Jablonskytė-Petkevičienė Julija *327*
Jadvyga, kar. 47
Jagomastas Enzys 308, 310, 312, 313
Jaknavičius Jonas 292, 293, 301, 315
Jakubovskis Janas *327*
Janas iš Ludzisko 50
Janavičius Stanislovas 329
Janicki Klemens 154, 401
Jankus Martynas 308, 310, 312, 313
Janocki Jan Daniel 352, 355
Janulaitis Augustinas 310, 312
Janušis Feliksas 313, 314
Jaroševičius Juozapas 97, *161*
Jarra Eugeniusz 206
Jasas Rimantas *13*
Jaskaudas Jonas 291
Jasonas 249
Jensen M. 301
Jeremijas, pran. 77
Jermolin 69
Jeronimas Prahiškis 44, 75, 404
Jeronimas, šv. 81, 89, 196, 199, 200, 210, 222, 223, 427
Jessenas J. 189
Jevlašauskis Teodoras 121, 122
Jezienicki Michał 350
Jėzus Kristus 53, 73, 178, 192, 193, 196, 198, 208–210, 212, 214, 217, 220, 221, 223, 244, 294, 331, 403, 406
Joannes Glogoviensis 330, 331
Joannes Stobnicensis 331
Jocher Adam Benedykt *168*, 194, 319, *327*, 424
Jogaila 44–51, 54, 75, 229, 233, 235, 236, 330, 390–394
Jogailaičiai 47, 50, 213
Johann a Waesberge *87, 156*
Jokūbas iš Sieradzo 408
Jokūbas iš Vilniaus 49
Jokūbas, Adomo iš Vilniaus tėvas 64
Jokūbas, ap. 203
Jokūbas, raštininkas 69
Jokūbas, Stanislovo Ukmergiečio Jaunesniojo tėvas 71
Jokūbas, Vilniaus sufraganas 333
Jomantas Augustinas 98, 101, 124
Jonas Albertas, Lenkijos kar. 51, 55, 66, 326, 395
Jonas Auksaburnis, šv. 199, 200, 209, 210, 427
Jonas Damaskietis, šv. 324

Jonas iš Kozmino 174
Jonas iš Lietuvos kunigaikščių 140, 332
Jonas iš Vislicos (Vislicietis Jonas) 154, 392, 401, 407, 418
Jonas XXIII, pop. *63, 219, 325, 359*, 425
Jonas, ap. 169, 172
Jonas, Henriko Butauto sūnus 44, 45
Jonas, Jono iš Vilniaus tėvas 49
Jonas Silvijus Amatas Sicilietis 92
Jonas, Stanislovo tėvas 56
Jonas, Vilniaus kan. 49, 51, 56, 333
Jonas, Vilniaus vys. 333
Jonynas Ignas *12, 14, 136, 153, 184, 208, 341, 354, 423*, 424
Jordanas 57
Jovaišas Albinas 435–437
Jucevičius Liudvikas Adomas 297, 319
Judas 76
Julijona, Algirdo žmona 13
Julijus, Nerono giminaitis 185, 186
Julijus I 200
Julijus II 359, 370
Julijus III *369*
Jundzila Jurgis 173
Junona 403
Jupiteris 60, 180, 245, 277, 278, 403
Jurevičius Stanislovas 321
Jurgelėnaitė Rasa *206*
Jurgevičius Andrius 210, 212, 213, 218
Jurginis Juozas *109*, 157, *307*
Jurgis Butrimas 49
Jurgis, maršalka 48
Jurgutis Vytautas 322
Justinas 58, 91, 207
Justinianas I, imper. 74, 88
Juszyński Michał 349, 352
Juška Antanas 306
Juška Jonas 296, 305
Juvenalis 53, 91
Juzumas Tadas 291, 294, 299
Juzumas Vincentas 299

Kachinijus Prudencijus, slapyv., žr. Trzecieski Andrzej
Kadłubek Wincenty 57, 58
Kairiūkštis Juozas 305
Kalierdžis Zakarijas 27, 81, 370
Kalimachas Pilypas 50, 54, 55, 63–65, 324, 361, 394
Kalvinas Jonas 91, 142, 150, 171, 175–177, 183, 192, 195, 196, 198, 202, 206–210, 217
Kanizijus Petras 288, 291
Kanobijus Jonas Pranciškus 157
Kant Immanuel 295
Karcanas Jonas 169, 172
Karłowicz Jan 319
Karnkowski Stanisław 149, 363
Karolis Didysis 137
Karolis V, kar. 146, 147, 149, 180, 332, 360
Karpavičius Mykolas Pranciškus 298
Karpov Fiodor 410
Kasakauskis Jurgis 293
Kasakauskis Kalikstas 296, 299
Kasianas 256
Kasprowicz Jan 350
Kastriota Gjergj, žr. Skanderbergas
Katonas 72, 88, 90, 129, 160, 182, 187, 199, 330
Katonas Dionisijas 74, 77, 80, 91
Katulas 267, 414
Kaufman Konstantin 304, 308
Kawecka-Gryczowa Alodia *205, 323*
Kazimieras IV Jogailaitis, Ldk 29, 35, 47–52, 54, 55, 58, 61–64, 69, 124, 186, 187, 324, 358, 393–395, 397, 398
Kazimieras III Didysis, Lenkijos kar. 12, *43*
Kazimieras, šv. 223, 331–335
Kazlauskas Benediktas 20, *23, 37, 126, 136, 152, 181, 184, 350*, 351, *382*, 422, *423*
Kazuba Motiejus 140
Keberis Karolis Gotardas 292
Kepen Piotr 318
Kęsgaila Mykolas 47, 48
Kęsgaila Stanislovas 161, 174, 343
Kęsgaila, Žemaičių seniūnas 141
Kęsgailos 333
Kęstutis, Ldk 15, 17, 44, 45
Ketten Joannes Michaël van der 242
Kiprianas 12
Kiprijonas, šv. 86, 199, 427
Kyras 199
Kirchner A. *277*
Kirkoras Adomas Honoris 305, 319
Kirtoforas Jonas 62
Kiška Stanislovas 162
Klaipėdiškis, slapyv., žr. Bruožis Ansas
Klaudijanas 53, 414, 415, 418
Klaudijas Ptolemajas 81, 90
Kleinas Danielius 95, 292, 293, 295, 296, 316
Klemensas, Stanislovo sūnus 49
Klemensas VII *40*, 135, *153*, 385
Klemensas VIII 214
Klimavičius Kazimieras 291
Klimpšas Kristupas 295
Klopstock Friedrich Gottlieb 239
Kluk Krzysztof 298
Kmita J. 85
Knoblauch 331
Knogleris Kvirinas 215
Kojalavičius-Vijūkas Albertas 13, *44, 137*, 165, *207, 219*, 221, 222, *326*, 327, 337, 427
Kolankowski Ludwik *30, 146, 374*, 395

Kolumela 72, 90
Komperskis Jonas 264
Konarski Adam 192
Konstancija, Zigmanto III Vazos žmona 229
Konstantinas iš Ostrovicos *342*
Konstantinas, imp. 199
Kopernik Mikołaj 31, 55, 63, 90, 115, 176, 324, 340, 376
Kornelijus Nepotas 297
Korona M. 220
Korsakas Kostas *19, 20, 71, 96, 97, 100, 101, 109, 113, 117, 118, 126, 133, 150, 164, 243, 278, 323, 348, 423*, 431, 433, 435, 436
Korvinas Laurentijus 55
Korvinas Motiejus 398
Korvinas Vitelijus 64
Kosciuška Tadas 298
Kosciuška Vincencijus 267
Kosterkiewicz A. M. *20, 168, 194, 219, 327, 348, 426*
Košutskis Stanislovas 175
Kot Stanisław *50, 91, 139*, 206, 216, *362, 394*, 425
Kotryna, Mykolo Žygimantaičio žmona 48
Kotryna, Žygimanto Augusto žmona 147
Kozłowski Mikołaj 46, 51, 54
Krancas Albertas 138
Kraszewski Józef Ignacy *97*, 319
Krečinskis Jonas 305
Krescencijus, kard. 196
Krylov Ivan 311
Kristupas iš Lietuvos 44
Kroatas P. 214
Kromer Marcin 93, 341
Kruczkiewicz Bronisław *144*, 145, *147, 166*
Krüger Oswald 272
Kruopas Jonas 101, *109*, 431, 433, 436
Krzycki Andrzej 154, 174, 179, 331, 350, 354, 360, 396, 401
Krzysztoporski Jan 163
Krzyżanowski Julian 350
Ksenofontas 78, 80, 89, 91, 217, 251
Kubilius Vytautas 437
Kulvietis Abraomas 71–95, 98, 101, 103, 104, 113, 115, 117, 121, 122, 124, 126, 142, 164, 165, 171, 173–175, 182, 189, 195, 204, 223, 286, 322, 431, 434
Kuolys Darius *206*
Kuraszkiewicz W. *109*
Kurczewski Jan *44, 86, 140, 150, 165*, 424
Kurnatowski Jerzy Karol 206
Kuršaitis Fridrichas 291, 292, 295, 296, 299, 316
Kušeliauskas Serafinas Laurynas 308, 309
Kutrzeba Stanisław *206*, 329
Kvadras Garsijas 360
Kvileckis Jonas 205
Kvintilianas 92, 129, 188, 244, 247, 255, 258
Łącki G. 170
Łącki Kaspar 201
Łakocinski Joseph *50, 392*
Laktancijus 89, 210
Lancicijus Mikalojus 267
Lancijus 201
Lapinas Jurgis 310
Lappo Jonas *142, 144, 150, 356, 395*
Lasicka 194
Łasicki Jan *66*, 208, 210, 211, 218, 327
Łaski Jan 77, 192, 196, 360
Łaski Stanisław 343
Laucevičius Edmundas 434
Laurencijus, Simono iš Vilniaus tėvas 49
Laurinaitis Vincas *243*
Laužikas Jonas 435
Lawätz Heinrich Wilhelm 317
Lazieńska Darata 171
Lebedienė Elena 322
Lebedys Jurgis 7, *20, 52, 71, 86, 101, 109, 126, 133, 164, 179, 243, 278*, 322, 348, 436
Lechas 58
Lechavičius Jonas 294
Lęczycki Daniel 211
Ledesma Jokūbas 288, 291
Legeckas Petras 314
Lelewel Joachim *67, 330*, 425
Lenin Vladimir 307
Leonas X, pop. 25–28, 40, 153, 165, 332, 333, 368–372, 385, 400, 406, 407, 409
Lepszy Kazimierz *55*
Leto Pomponio 91, 331
Libanas Jurgis 92, 173, 408
Liberijus Kristijonas, slapyv., žr. Trzecieski Andrzej
Lichačiov Dmitrij 17
Liebknecht Wilhelm 312
Lingys Antanas 313
Lippomano Luigi 117, 164, 165, 168, 170, 171, 191–199, 201, 202, 220, 357
Lysius Heinrich 316
Lismanini Pranciškus 174, 192, 196
Liubartas 11
Liucijus Floras 258, 259
Liuteris Martynas 75–77, 86–90, 96, 101, 102, 105, 115, 117, 120, 121, 123, 126, 129, 142, 169, 171, 175–179, 182, 183, 191, 198, 199, 202, 207, 209, 290, 291, 294, 301, 332, 338, 407
Lomonosov Michail 342
Lopacinskis Kristupas 295
Łoś Jan *226, 342*
Lozoraitis Motiejus 306, 313
Lubieński Stanisław 243
Lufft Hans 87
Luka, dail. 210

Lukanas 53, 91, 270, 414
Lukas S. *360*
Łukaszewicz Józef 206, 226, *323*
Lukianas 78, 81, 89, 91, 427
Lukrecijus 128, 410, 414
Lukšaitė Ingė 206, *425*, 431, 436, 437
Lupinus Calidonius M. *173*

Macevičius J. 437
Machiavelli Niccolo 160, 161, 394, 405
Maciejowski Samuel 357
Macijauskas Antanas 306
Maggius Bartholomaeus *343*
Maironis 306
Maksimilijonas, imp. 77, 180, 207, 427
Malecki Jan 99–101, 113
Malyszewicz Józef 348
Manilijus 255
Mannhardt W. *120*
Manuzio Aldo 27, 72, 73, 78–80, 94, 109, 301, 370
Marcialis 29, 104, 147, 241, 244–246, 253–255, 257, 258, 262, 267, 269, 373, 427
Marcinovskis Antonas *96, 165*, 289, 305, 309
Marcinskis Motiejus Pranciškus 312
Marija Magdalena 242
Marija, Ldk Algirdo žmona 13
Marija, šv. 208–210, 274, 292, 311, 397
Marijus 59
Marini Giambattista 259
Markas Aurelijus 187
Markowicz Jakób 214
Marsas 161, 198, 272, 388, 403
Martynas I 200
Martynas V 50
Martynas iš Vilniaus 56
Martynas, kan. 48, 67, 96, 123, 124, 286, 327–329, 333–335, 422
Martynas, Stanislovo Ukmergiečio tėvas 71
Martynas, vysk. 62
Marx Karl 22, *32, 39, 104, 153, 173*, 238, 365, 376
Matecki Jozef *68, 330*
Mathias A. *279, 281*
Matulaitis Stasys 310, 312
Mauderode Otto von 307, 308, 310, 312–314
Mažvydas Martynas 62, 86, 95–133, 142, 143, 165, 171, 172, 177, *182*, 185, 187, 188, 195, 223, 225, 226, *234*, 285–287, 289–294, 297, 301, 302, 316, 322, 357, 423, 425, 426, 431, 433–437
Mažvydienė Benigna 131, 132
Medėja 416
Medici 27, 200, 370, 371
Meyerdorff A. *12*
Meyerdorff R. *12*
Melanchtonas Pilypas 72, 76–78, 80–82, 84–88, 90, 92, 94, 105, 115, 129, 169, 171, 174–180, 182, 187, 189, 195, 199, 202, 203, 207, 338
Mėmelė, slapyv., žr. Baltrušaitis Juozas
Mengli Girėjus 354
Merkucecijus Ulrichas 62
Merkurijus 370
Merlinas Mykolas 296
Mertikaitis Kristijonas Henrikas 292
Messue J. 140
Meškaitis Jurgis 299
Meursius Jacobus *137, 219, 326*
Michael de Vratislavia 68, 330, 331
Michailas Aleksandrovičius, Tverės kun. 13, 17
Michelini Guido *423*
Micilas J. 79
Mielecki Sebastian 163
Mieleška Juozapas Simforijonas 299
Mykolas Lietuvis 14, 40–42, 55, 61, 103, 108, 117, 126, 135–137, 143, 153, 155, 157, 158, 165, 166, 172, 182, 184, 186–188, 204, 208, 215, 217, 240, 341, 354, 357, 363, 386, 387, 392, 399, 401, 407, 420, 423, 424, 426, 434, 435
Mikalojus Kuzietis 83, 212
Mikalojus, vienuolis 15
Mikalojus, vysk. 49
Mikalonienė Birutė *206*
Miklosich F. *11*
Mikolainis Petras 307, 309, 310
Mykolaitis-Putinas Vincas 62, *97*, 98, 104, 112, 121, 126, *127, 150*, 322, 431, 433
Mykolas Žygimantaitis 48
Mykolas, arkang. 260
Mikšytė Regina 322
Mikuckis Stanislovas 305
Milkai 292
Milkus Kristijonas Gotlibas 293, 295–297, 298, 316
Milkus Petras Gotlibas 298
Milonas 72, 77
Milton John 282
Milukas Antanas 321
Mindaugas 16, 38, 383
Minerva 270
Mingaila 38, 383
Minvydas Samuelis 291, 293
Mirandola Pico della 211, 212, 217
Modestas 161, 343
Modrzewski Andrzej Frycz 155, 184, 208, 214, 215, 218, 343, 427
Mogėnas Dominykas 296
Morawski Kazimierz *43, 45, 46, 49*, 51, *53, 54, 64, 65, 325*
More Thomas 178
Morkūnas Jokūbas 288, 293, 302
Mornay Duplessis Philippe de 216, 218
Motiejus iš Vilniaus 44, 56

Motiejus, vysk. 61, 62
Mozė 405
Müller J. *11*
Münster Sebastian 81, 82
Muravjov Michail 304
Muther Theodor *203*
Muzėjas Virilijus, slapyv., žr. Trzecieski Andrzej

Nadolski Bronisław 351, *354*
Nagubnik Vasilij 18
Namislovijus Jonas Licinijus 214
Napoleonas 297, 298
Narbutaitė 147
Narbutas Sigitas *38, 206, 383, 423*, 435, 437
Narbutt Teodor 96, 165, 166, *222*
Narkuskis Stanislovas 219
Naruševičius 193
Naruševičius Mikalojus 212
Neimanas S. 309
Neisas Karlas Leopoldas Fridrichas 293–294, 299
Neronas 59, 185–187, 245
Nesselmann Georg Heinrich Ferdinand 295, 296
Neviera F. *325*
Nezabitauskis Kajetonas Rokas 294, 302, 317–319
Nezabitauskis Kiprijonas Juozapas 295, 298
Niemcewicz Julian Ursyn *30, 373, 374*
Niesiecki Kaspar 168, 170, 171, 194
Niesiolovskis Ksaveras 298
Nikandras 79, 90
Nyka-Niliūnas Alfonsas 413
Nizas Erhardas 193

Obertyński Z. *327*, 328
Odisėjas 59, 249, 260
Odrowańskiai 349
Okinas 214
Oko Jan *243*
Olavas Magnusas Joanas 14, 122, 134–137
Olelkaitė Sofija 215
Oleśnicki Zbigniew 54
Olševskis Mykolas 294
Ona, šv. 406, 417
Opaliński Łukasz 239
Opianas 29, 373
Opitz Martin 241
Origenas 86
Orzechowski Stanisław 38, 161, 206, *369*, 384, 401
Osiandr Andreas 114, 115, 121, 177, 427
Ossolińskiai *50, 139*, 327, 349, 354, 362, *394*, 425
Ostafjev 137
Osterberger Georg 96, 287
Ostermejeris Gotfrydas 95, 292, 296, 316, 317, 321
Ostrogiškis Konstantinas 326
Ostrorogas Jonas 29, 58–61, 186, 187, 209, 394
Otrębski Jan *227*
Otwinowska B. *259*
Ovidijus 53, 57, 91, 92, 127, 129, 187, *232*, 241, 244, 246, 247, 255, 266–271, 273, 275, 370, 407, 409, 410–415

Pabrėža Ambraziejus 319
Pacai 263, 339
Pacas Mikalojus 206
Pacioli Luca 31, 376
Päivärinta Pietari 314
Pakarklis Povilas *35, 113, 119*, 322, 394, 431, 433, 436
Pakcijus Aleksandras 249
Palemonas 186, 240
Palionis Jonas 101, 108, *109*, 435, 436, 437
Panormitanus Antonius 402
Parka 272
Pašuta Vladimiras *12, 14, 15*, 436, 437
Paterkulas Velejus 258
Patriotas, slapyv., žr. Račkauskas-Vairas Karolis
Patruci F. 241
Paulius Diakonas 23, 29, 32, 366, 373, 377
Paulius II, pop. 58, 406
Paulius IV, pop. 146, 164, 170, *171*, 192–194, 427
Paulius, ap. 86, 199, 214, 245, 260
Paulius iš Krosnos 68, 154, 331, 401, 407, 415
Paulius, Genujos pirklys 137
Pausanijas 29, 373
Pekulas Tarkvinijus 86, 177
Pelczar Jan 20, 21, 29, 348–352, 354–357, 373, *374, 402*, 411, 414–416, 426
Pelka-Poliński Michał 319
Perkūnas 14, 60
Persijus 53, 91
Petavijus Dionysijus 254
Petkevičius Antanas 305
Petkevičius Merkelis 288, 291, 300, 322
Petkūnas Jurgis 156, 164, 175, 220
Petrarca Francesco 54, 57, 59, 72, 103, 117, 122, 160, 162, 176, 187, 204, 211, 217, 404
Petras Dusburgietis 57, 60
Petras Ispanas 52, 331
Petras, ap. 76, 203
Petravičius Benediktas 264, 434
Petrus de Eliaco (Alliaco) 68, 331
Pflugas Julius 78
Piasecijus 214
Piccolomini Enea Silvio 46, 54, 57, 59, 222
Pico della Mirandola Giovanni 405
Pigijus A. 200
Piginas, arkiv. 196
Pijus II 46
Pijus V *63, 219, 325, 359*, 425
Pilypas II 146, 149
Pilypas, ap. 203

Pilypas, Vilniaus kan. Jono tėvas 56, 333
Pimenas 12
Pindaras 78, 241, 244, 246, 253, 331
Pyrserijus Motiejus 349
Pistorijus 78
Pistorius J. 223
Pizonai 68, 330
Planudis Maksimas 78
Platonas 79, 88, 92, 161, 162, 164, 176, 178, 187, 199, 203, 212, 216, 217, 250, 252, 405, 433
Plautas 91, 92, 129, 246, 258
Plečkaitis Romanas 437
Plezia Marian *241*
Plinijai 74, 258
Plinijus Jaunesnysis 73, 247, 258
Plinijus Vyresnysis 23, 29, 30, 36, 73, 90, 130, 340, 366, 373–375, 380, 407
Plioteris Jurgis 318, 319
Plonius Dovydas 294
Plutarchas 78, 81, 89, 217
Poggio Bracciolini Gian Francesco 54, 404
Polibijas 79, 89, 92
Poliziano Angelo (Ambrogini Agnolo) 371
Pomeranas, žr. Bugenhagen Johann
Pompėjus 59–61, 186, 187, 334, 407
Pomponazzi Pietro 405
Pontano Giovanni 27, 244, 370, 402, 418
Popelis Mikalojus 398
Porfirijus 79, 330
Portico Vincenzo 164
Possevino Antonio 208–211, 218, 274
Post Johann Heinrich 287
Postumo Gvido 27, 371, 427
Poška Dionyzas 243, 295, 317, 318
Potockis Leonas 317
Prapuolenis Kazimieras *66*
Pretorijus Fridrichas 295
Pretorijus Motiejus 322
Priscianai 74
Priscianas iš Cezarėjos 74, 81
Priscianas Teodoras 74
Probočių Anūkas, slapyv., žr. Bruožis Ansas
Proklas 79
Propercijus 217, 266, 267, 271, 414
Protasevičius Valerijonas 140–143, 205, 207, 208
Prowe L. *115*
Przezdziecki Alexander *50, 59, 392*
Pseudomodestas 161
Ptaśnik Jan *56*
Publijus Elijas Hadrianas 74
Pulci Luigi 404
Puleonas Jonas Antonijus 331
Puryckis Joseph *333*
Puškin Aleksandr 305, 410
Quandt Johann Jacob 300, 315, 316
Rabačiauskaitė Aurelija 433, 434, 437
Račkauskas-Vairas Karolis *66*
Račkauskis Jeronimas Kiprijonas 299
Rader Mathias 254
Radvanas Jonas 38, 39, 184, 211, 218, 343, 383, 384, 423, 426, 434
Radvila Albertas 173
Radvila Jonas 168, 176–184, 187–190, 199, 342
Radvila Jonušas 216, 288
Radvila Juodasis Mikalojus 25, 26, 117, 121, 141, 142, 149, 150, 160, 162, 165, 168, 170, 171, 173–175, 177, 180, 182, 183, 191–204, 206, 209–211, 368, 431, 434
Radvila Jurgis 173, 213, 215
Radvila Kristupas 211, 212, 214, 217, 343
Radvila Mikalojus 209
Radvila I Mikalojus 329
Radvila II Mikalojus 329
Radvila Našlaitėlis Mikalojus Kristupas 138, 162, 215, 226
Radvila Rudasis Mikalojus 117, 151, 154, 160, 161, 180, 182, 204, 205, 207, 211, 216
Radvila Stanislovas 140, 173
Radvilaitė Barbora 68, 149, 331
Radvilos 56, 103, 117, 161, 168, 171, 173, 176, 179–182, 184, 187–189, 195, 200–202, 204, 205, 215, 216, 218, 263, 264, 288, 333, 339
Radzikauskas E., žr. Gira Liudas
Rafałowicz Ruben *161*
Rakauskas Vytautas 437
Rapolionis Stanislovas 51, 87, 98, 101, 103, 104, 117, 122–124, 126, 174–175, 195, 204, 316, 320
Raschius V. *88*
Rau Jurgis 169
Regenvolscius A., žr. Węgierski Andrzej
Reiche Georg 120
Reylaender Julius 287, 307, 308, 312, 313
Rej Mikołaj *186*, 193, 293
Remond F. 258
Rescijus (Reszka) Stanislovas 214, *357*
Retich-Lauchen Georg Joachim 115, 175, 340
Reuchlin Johannes 82
Reussner 290
Reussneriai 287
Rėža Jonas 291
Rėža Liudvikas 95, 290–292, 295–297, 300, 316
Rhet Joachim Georg 288
Richijus Bartolas 207
Rikovijus Jonas 292
Rimša Andrius 211, 218, 343
Rochow Friedrich Eberhard von 294
Ročka Marcelinas 7, 8, *14, 85, 96, 109, 133, 164, 182, 188, 194, 199, 202, 264, 269, 270, 323, 415*, 421–423, 425–428, 431, 433–437

Rogalskis Leonas 318, 319
Roizijus Jonas 151
Roizijus Martynas 147, 151
Roizijus Petras 39, 93, 104, 127, 142–167, 170, 172, 173, 186, 188, 194, 219, 342, 343, 352, 384, 422, 431, 434
Romanas 12
Romantas 38, 383
Rommai 305, 309
Rommas Manesas Menachenas 289
Romulas 146
Rosa Ioanus *418*
Rosa Salvator 260
Rosciševskis A. 215
Rostovskis Stanislovas 315
Rota Franciscus *343*
Rotundas Augustinas 149, 161, 164–165, 206–208, 218, 220, 422
Rubens Pierre Paul 261
Rucevičius Silvestras 302
Rudamina Andrius 242, 272
Rudamina Jonas 272
Rudamina Jurgis 272
Rudaminos 272
Rudolfas II, imp. 213, 215
Ruggiero Giulio 164, 357
Ruigys Pilypas 291, 295, 296, 316
Ruigys Povilas 296
Rupeika Juozapas 297, 302

Sabaliauskas Algirdas 435
Sabellicus M. A. 331
Sabinas Georgas 128
Sacrobosco Johannes 130, 331
Sadoleto Jacopo 27, 370
Saenger 350
Safarewicz Jan *100*
Sakavičius Vladimiras 20, 351
Sakranas Jonas 65–67, 324–327, 335
Salys Antanas 108
Saliustijus 331
Samulionis Algis *206*
Santi Rafaello 27, 253, 362, 370
Sapiega Jokūbas 173
Sapiega Jonas 65, 66, 325, 327
Sapiega Jonas Stanislovas 263, 264
Sapiega Leonas 215
Sapiegos 65, 263, 339
Sapūnas Kristupas 295, 296, 300
Sapūnas Mykolas 293
Sarbievijus Motiejus Kazimieras 8, 147, 241–275, 431, 434–436
Sarmata P. C., slapyv. 143, 194
Sas M. *263*
Sauromann Georg 100, 126
Savonarola Girolamo 200, 211, 217
Scaligeris Julijus Cezaris 94, 241, 244, 248, 250, 252, 270
Scaron Paul 281
Scevola 260
Schleicher August 107, 108, 296, 306
Schmidt Christoph 297, 314
Schoenfleisch, žr. Schoenflissius
Schoenflissius (Schoenfleisch) 172
Schoenke Johann 307, 308, 310, 312–314
Schosser Chrystjan Teodor Emiljan 172
Schrötter P. 318
Scipijonas 88
Scipijonas Afrikietis 394
Scipionai 407
Sebastijonas, šv. 414
Sederavičius Martynas 309, 311
Segebade Lorenz 287
Seklucjan Jan 82, 83, 96, 99, 100
Seldijus Jurgis Zigmantas 164
Semenavičius Kazimieras 343
Semkowicz Alexander *60*
Seneka (Vyresnysis) 29, 92, 147, 187, 241, 244–246, 253, 255, 258, 269, 373, 414, 436
Seneka Jaunesnysis 245
Senekos 245
Senkus Juozas 108
Sennewald G. *206*
Serveto Miguel 176, 198
Sethe 115, 122, 129
Sforzos 358
Sidney Philip 241
Silijus Italikas 414
Silvestras, pop. 17
Simokatas Teofilaktas 55
Simonas iš Vilniaus 49
Simonas, Jono iš Vilniaus tėvas 51
Sinko Tadeusz 147, *241*, 242, 261
Syrkinas Abelis 305, 309, 311
Sirutavičius Vladas 312
Sirvydas Konstantinas *231*, 236, 275, 293, 295, 296, 301, 315, 348, 427
Skanderbergas (Kastriota Gjergj) 216
Skardžius Pranas 108, *226, 227, 231–233, 235, 236*, 424
Skarga Petras 208–210, 218
Skimina Stanisław *241, 266*
Skirmantas 38, 383
Skorina Pranciškus 56, 67, 96, 286, 323, 327
Skrodzkis Kazimieras 290, 291, 299
Skuminas-Tiškevičius Fridrichas 173
Slančiauskas Matas 310
Slaviūnas Zenonas *120*
Slavočinskis Saliamonas 292

Smoczyński Wincenty 314
Smotrickis Meletijus 435
Sobieszczański Michał 352
Socinas Faustas 209, 212, 214, 218
Sofija, Jogailos žmona 46, 75
Sofija, Jono Zborovijaus duktė 215
Sofoklis 78, 89, 92, 129, 250
Sokolovskis Šaja 305
Sokratas 199
Solinas Julijus 29, 373
Soltanai 65, 324
Soltanas Juozapas 325–327
Sorel Charles 281
Sparks H. F. D. *415*
Sparrow John 243
Spartanas Demetrijus 406
Speratas Paulius 100, 113
Sperber E. *171*
Sreznievski Izmail 306
Stacijus 91, 244, 249, 269, 270, 407
Stalin Josif 239, 422
Stancaro Pranciškus 174
Stanevičienė Emilija 322
Stanevičius Simonas 295–297, 299, 317, 318
Stang Christian Schweigaard 100, *101*, 108, *234*
Stanislovas 56
Stanislovas iš Narkuškių 162
Stanislovas iš Vilniaus 49
Stanislovas Ukmergietis 71
Stanislovas Ukmergietis Jaunesnysis 71, 86
Stanislovas, Klemenso tėvas 49
Stankevičius Maurikijus Mykolas 97, 319, 320
Staphylas Friedrichas 100, 113, 436
Starovolscius Simon *142*
Staugaitis Jonas 313
Stephan Heinrich 295
Stojus Motiejus *171*, 193
Strazdas Antanas 297
Strazdūnaitė R. *12*
Stryjkovskis Motiejus 168, 226, 427
Strimaitis V. 433
Subačius Giedrius *423*
Sudrovijus Stanislovas 210, 214, 215, 217, 218
Sula 59
Suleimanas 146
Suleimanas I 399
Suščinskij F. 307
Svetonijus 68, 91, 331
Sviatopolk-Mirskij Piotr 311
Szczucki J. *194*, *197*
Szydłowiecki Christophor 349
Szymonowic *351*
Szweikowicz Jan 214
Szwejkowska Helena *65*, *329*
Šapalas Mikelis 299
Šapoka Adolfas *44*, *49*, *52*, *56*, *173*
Šemeta Jonas 214
Šesnakas Erdmonas 299
Šimelpenigis Adomas Fridrichas 291, 297, 298
Šimkevičius Gabrielius 434
Šlamas Boleslovas 314
Šliūpas Jonas 320
Šrėteris Adomas 37, 152, 344, 382, 423
Šrubauskis Pranciškus 291, 292, 319
Štal I. *15*, 436, 437
Šulcas Jonas 279, 296, 297
Šulcas Teofilis Gotlibas 295, 300
Šusteris Fridrichas Zigmantas 291, 292
Švitrigaila 49

Taboras Albertas 62, 64–66, 324–326, 329, 335, 358
Tacitas 92, 258
Tarla Mikalojus 382
Tasso Torquato 241
Tatarė Antanas 297
Tavelas 256
Tęczyński Andrzej 163
Temistoklis 182, 187
Teodoras 17
Teodoritas 11
Teodosijus Makrobijus 258
Teofilas 11
Teokritas 78, 81, 90, 92, 129
Terencijus 53, 57, 72, 91, 92, 129, 246, 436
Tertulijonas 86, 207, 427
Tesauro Emanuele 259
Theiner Augustin *63*, *219*, *325*, *359*, 425
Thiele W. *415*
Tiberijus 73
Tibulas 266, 267, 414
Tidigas Fridrichas 293
Tyla Antanas *307*, *310*
Timur-Kutlukas 354
Tyszkowski K. *168*
Titas Livijus 58, 59, 63, 73, 89, 91, 129
Titiras 277, 278
Tiumeł G. 314
Tolstoj Lev 305, 313
Tolvaiša Mikalojus 175
Tomas Akvinietis, šv. 194
Tomicki Piotr 173, *362*, 425
Tomkowicz Stanisław *150*, 424
Toskanelis 31, 83, 376
Traidenis 38, 383
Trajanas 73, 258
Tredjakovskij Vasilij 239
Trepka Eustachiusz 192, 193
Tribonianas 74

Trissino Gian Giorgio 31, 241, 376
Trogas Pompėjus 91
Trzecieski Andrzej 170, *171*, 193, 198, 200
Tschackert P. *115, 121–123, 126*
Tukididas 244
Tumėnas Domininkas 313
Turiani Francisco 208

Ulčinaitė Eugenija *37, 135, 152, 272, 382, 423*, 435
Ulpis Antanas 322
Ungler Florian 331, 349
Urbas Dominykas *243*
Urbonavičius Pranciškus 309
Urbutis Vincas *109*
Urcejus Kodras 418
Ursinas Janas 55, 324
Ursinas Velijus Kasparas 92
Utenheimas Christoforas 76
Uvainis Leonas 295

Vaclovas iš Ukmergės 51
Vadianas Joachimas 76, 81, 84, 85, 89, 94
Vaicekauskas Mikas 8, *423, 427*, 430, 431, 436, 437
Vaikinis E. 288
Vaišnoras Simonas 300
Valančius Motiejus *44, 56*, 145, 156, *219*, 243, 290, 292, 298, 299, 305, 308, 309, 313, 319, 320, 327
Valavičiai 263, 339
Valavičius Eustachijus 121
Valavičius Juozapas 173
Valavičiūtė Kotryna *135*
Vald D. 299
Valdzemiuleris M. 83
Valerijus Maksimas 73, 91, 217, 254, 258
Valimantas 47, 48
Valkūnas Leonas *137*, 436
Valla Lorenzo 75, 86, 94, 164, 211, 402, 404
Valmikas Vincentas 292
Valua Henrikas 30, 215, 374
Valujev Piotr 304
Van Dyck Antoine 261
Vanagas Vytautas 101, 322, 435, 436, 437
Vanda 58
Varonas 80
Vasilijus, arkiv. 17
Vasilijus, Mdk 12, *40*, 135, *153*, 333, 385
Vega Emmanuel 211
Vegetijus Flavijus Renatas 160, 161, 343
Vegneris Kristupas Henrikas 298
Veitas Motiejus 313
Veležinskis A. 140
Vėlius Norbertas 437
Velveris Patroklas 293
Venera 24, 33, 140, 141, 143, 366, 377
Vereika Feliksas 299
Vergilijus 53, 57, 72, 73, 89, 91, 127, 129, 176, 199, 203, *232*, 238, 241, 244–246, 248, 262, 263, 265, 268–270, 274, 277, 278, 281, 282, 407, 409, 412–414, 436
Vergilijus Marcelijus 79
Vergerijus Petras Paulius *117*, 170, 191–193, 197, 201
Veselovskis Petras *135*
Vicelijus G. 200
Vida Marco Girolamo 370
Vidas Antanas 30, 374
Vygandas, vys. 90
Vigénère Blaise de *30, 374*
Vileišis Petras 306, 307, 309, 313, 314
Vilentas Baltramiejus 95–97, 100, 101, 128, 290–292
Vilhelmas, arkiv. 201
Vilhelmas, imp. pasiuntinys 164
Vilis Abelis 120
Vilius 60, 186, 334
Vinci Leonardo da 27, 31, 370, 376
Virbickis Viktorinas 219
Vislicietis Jonas, žr. Jonas iš Vislicos
Vyšniauskaitė Angelė *426*
Vytartas Antanas 314
Vitas, šv. 141, 143
Vytautas 12, 20, 24, 25, 41, 44, 48–50, 63, 124, 142, 184, 222, 223, 326, 342, 343, 351, 355, 367, 378, 381, 386–396, 401, 409, 411, 419, 428, 429
Vitelijus Erazmas 20, 25–28, 31, 35, 40, 63, 65, 66, 324, 325, 327, 333, 352, 358–364, 368, 369, 371, 372, 375, 386, 393, 395, 398, 400, 403, 407, 425
Vytenis 38, 383
Vitreatorijus Jonas 325
Vitruvijus 341
Vives Juan Luis 91
Vizgirda Kazimieras 294
Vladimirovas Levas *69, 107*, 322, 431
Vladislovas Butrimas 47–48
Vladislovas IV Vaza 243, 263, 339
Vladislovas, šv. 407
Volanas Andrius 120, 161, 205–218, 337, 339, 422, 423, 425, 431, 435–437
Voltaire 89, 188
Volteris Eduardas 320
Votonis Edvardas 340
Vulkanas 60

Wadding L. 220
Walewski Władysław 356
Wall Thomas *242*
Wapowski Bernard 83
Weber Robertus *415*
Węgierski Andrzej *87, 156*
Weicher Theodor *53, 88, 117, 177, 188, 191, 244, 259*, 424
Weyer Ernst 308, 309, 311, 312

Weinreich Johann 83, 96, 106, 107, 286, 287
Weiss Johann Gottlieb 295
Wermcke E. 320
Wietor Hieronim 68, 73, 330, 331, 348, 349
Wilamowski Jan 181
Willamowitz-Moellendorff Ulrich von *226*
Willich Iodoch 101
Wiszniewski Michał 352
Włodkowicz Paweł 46
Wobbe Dominik 295
Wolff Józef *45, 61, 196, 226, 323,* 425
Wotschke Theodor 71, *85, 86, 88, 115, 147, 149, 175, 197, 201*
Wujek Jakób 169, 293

Zaberezinskis Jonas 329
Zabermanas Jonas 308
Zablockis Jurgis 98–101, 124, 135, 175, 181
Zaborskaitė Vanda *22,* 436
Zabulis Henrikas 437
Zacijus Simonas 174
Zakrzewski Vincentius *357*
Załuskiai 348
Zanavikutis Jonas, slapyv., žr. Angrabaitis Juozas
Zandenas Bernardas 291
Zapolija Zigmantas Jonas 147
Zauniūtė Morta 310
Zavadzkis Juozapas *44, 67, 86, 97, 140, 145, 150, 163, 165, 168, 194, 219,* 289, 290, 302, 305, 307–309, 312–314, 319, *327, 330,* 424, 425
Zavadzkis Feliksas 307, 309
Zaviša Mikalojus 242, 272, 273
Zborovijus Jonas 215
Zengštokas Lozorius 95, 96, 292
Zenovičius Kristupas 213
Zetegastas Danielius Gotlibas 298, 303
Zybertas Julius 310
Zieliński Tadeusz *122*
Zygfridas 297
Zigmantas III Vaza (Žygimantas III) 205, 213, 215, 226, 229, 233, 235, 236, 263, 339
Zimeliovičius M. 289
Zinkevičius Zigmas *109*
Zinkus Jonas *269,* 431, 434
Ziomek Jerzy *351*
Zoilas 257
Zolotov Vasilij 305
Zudnachovijus Dovydas Gotfridas 298
Zumpt C. G. *238*

Žalvaris K., slapyv., žr. Legeckas Petras
Žegota Ignatius *50, 392*
Želvavičius Juozapas 290, 299, 311
Žygimantai *96, 165*
Žygimantas Augustas 30, 38, 47, 68, 69, 80, 86, 93, 94, 121, 128, 134, 141, *145,* 146, 147, 149, 151, 156–162, 165, 168, 174, 175, 177, 180, 184, 189, 192, 201, 205, 207, 210, 216, 331, 340–343, 357, 374, 383, 395
Žygimantas III, žr. Zigmantas III Vaza
Žygimantas Kaributaitis 44
Žygimantas Kęstutaitis 48, 49, 383
Žygimantas Senasis 24, 47, 76, 139, 140, 165, 174, 175, 179, 219, 332, 348, 349, 358–360, 363, 367, 383, 385, 397, 402
Žilėnas V. *341*
Žilinskas J. 305
Žirgulys Aleksandras 433
Žiugžda Juozas *13–15, 19, 48, 103, 114, 156, 168, 177, 341, 358, 394, 395*
Žukas Saulius *423*
Žukas Vladas *99,* 322
Žukauskaitė Julija 435–437
Žukauskas Albinas *243*

Адоратский В. *32, 153, 238, 376*
Александров М. *389*
Базилевич К. *398*
Бальмонт Константин *27, 362, 405*
Брилиант С. *26, 59, 360*
Буркгардт Яков *26, 27, 59, 360, 369, 371, 375, 399*
Гаспари А. *27, 362, 371, 405*
Гейгер Людвиг *26, 59, 360*
Голенищев-Кутузов Илья *43, 45, 66, 177*
Донелайтис Кристийонас, žr. Donelaitis Kristijonas
Ильинский *348*
Киселев Н. *43*
Косминский Е. *26, 369*
Лифшиц Михаил *22, 365*
Лихачев Дмитрий *12*
Люблинский В. *164*
Маркс Карл, žr. Marx Karl
Муравьев М. 305
Орлов А. *137, 373*
Орлов Ф. *17*
Пирожков М. *26, 59, 360*
Преображенский А. *137*
Резанов В. *242*
Сказкин С. *26, 369*
Солдатенков К. *27, 362*
Тимофеев Л. *23*
Шухардин С. *342*
Энгельс Фридрих, žr. Engels Friedrich

Vietovardžių rodyklė

Afrika 39, 76, 153, 269, 385
Akcijus 435
Aleksandrija 60
Alpės 80, 81, 92, 356
Alsėdžiai 145
Alšia 75, 142, 427
Alšios kunig. 46
Amerika 38, 384
Amsterdamas 343
Anglija 196, 212, 239, 282, 291
Anykščiai 51, 140, 141
Antverpenas 75, 134, *137, 219, 326*
Arabija 40, 153
Argas 162
Armėnija 333
Artimieji Rytai 40, 137, 138, 153, 385
Asenas 101
Ašmena 49, 51
Ašmenos aps. 205
Atėnai 282
Atlanto vand. 39, 153, 385, 386
Augmontiškės 51
Augsburgas 164, 359, 360
Aukštaitija 310
Austrija 146, 168, 213
Azija 40, 76, 153

Babilonas 197, 210, 212
Balkanų pus. 397
Baltarusija 21, 38, 47, 352, 354, 384
Baltijos jūra 128, 185, 186
Baltstogė *135*
Bazelis *30*, 52, 73, 75–83, 135, 136, *153*, 196, 208, 223, *249, 341, 342, 357, 369, 384*
Belovežo giria 373
Belzas 163
Bendzinas 213
Berezujai 17
Berlynas *17, 82*, 99, *120, 226, 238*, 289, 310, *323*
Bychovcas 13
Bijutiškės 205, 207–209, 214, 216
Birutės k. 243
Biržai 209, 211, 291
Bitėnai 308, 310, 312, 313
Bizantija 12, 16, 324, 397
Bohemija *87*, 156
Bolonija 53, 56, 161, *343*
Braunsbergas 242, 308
Brianskas 13
Britanija 186
Bulgarija 12

Centrinė Europa 397
Chalecas 229
Chlepenis 17
Chocimas 272
Ciurichas *72*, 340

Čekija 44, 397, 398
Čenstachava 210, 427
Černigovas 13
Čikaga *98, 100, 124*, 308

Danija 77, 398
Didžioji Lietuva (dar žr. Lietuva, Lietuvos DK, Lietuvos–Lenkijos valstybė) 113, 114, 116, 117, 121–124, 127, 129
Dilingenas 52
Dnepras 20, 136, 353, 354, 386
Dubingiai 209, 211
Dubysa 243
Dunojus 58, 403

Egiptas 54, 215, 217
Eislėbenas 195, 216
Erfurtas 93
Erlangenas *203*
Europa 14, 16, 30, 31, 34, 43, 56, 57, 63, 69, 71, 75, 76, 78, 80, 88, 90, 94, 96, 98, 132, 134–137, 139, 148, 151, 170, 172, 175, 185, 193–196, 199, 210, 216, 218, 239–241, 243, 248, 258, 261, 266, 285, 286, 299, 301, 337, 342, 372, 374, 375, 378, 397, 399

Farsalo laukai 60
Ferara 342
Florencija 54, 59, 64, 79, 80, 200, 208, 324, 339, 358, 405
Frankfurtas prie Maino 73, 92, 145, 164, 289, 327
Frankfurtas prie Oderio 52, 77, 93, 205
Freiburgas (Vokietijos) 52
Fribūras *333*

Galicija 354
Gardinas 38, 51, 383
Gardino aps. 64
Gdanskas 37, 67, 96, 123, 144, 148, 168, 216, 286, 288, 327, 328, 381
Genuja 40, 137, 153, 385
Geranainys 51
Germanija 375, 403
Gervėčiai 236
Getingenas 95, 103, 116, 131, 279
Giedraičiai 51, 135
Gnieznas 215

Goldbergas 76
Gondingos vls. 156
Gorišenas 17
Gotlando salos 381
Graikija 54, 162, 261, 275, 333
Greifsvaldas 92
Gudinas 17

Hagenau 77–81, 83
Halė 276, 279, 289, 295
Haličas 11, 12
Haličo metr. 11
Hanza 398
Heidelbergas *11*, *77*, 92, 95
Husovas 20

Indija 38–40, 136, 137, 153, 203, 242, 384, 385
Ingolštatas 209, *244*, 341
Ispanija 144–149, 151, 163, 166, 167, 203, 258, 261, 386, 397, 406
Italija 20, 26, 31, 34, 35, 40, 43, 54, 56, 58–61, 63, 67, 69, 72, 78, 80, 81, 83, 88, 90, 93, 94, 122–124, 134, 138, 139, 144, 146–148, 153, 163, 164, 167, 174, 176, 182, 185, 191, 193, 196, 199, 249, 264, 326, 328, 334, 339, 342, 348, 356, 359–361, 364, 369–371, 375, 378, 379, 385, 386, 393, 397, 399, 400, 405, 407–410, 416

JAV 304, 307, 310
Jena 77
Jeruzalė 17, 216
Joniškio apyl. 310
Juodoji jūra 40, 137, 153, 385
Justinopolis 192

Kafa 333
Kalidonija 414
Kaluga 17
Kamenecas 341
Karaliaučius 44, 52, 62, 71, 76, 77, 82, 83, 85–90, 92–94, 96, *97*, 99, 100, 102–104, 106, *107*, 113–116, *117*, *119–121*, 128, 135, *147*, 149, 151, 165, 170, *173*, 182, 191–193, 195, 205, 206, 212, 276, 277, 287, 288, 298, 308, 317–319, 324, 326, 374
Karpatai *29*, 373
Kaukazas 373
Kaunas *12*, 15, *35*, 37, 48, *49*, 51, *62*, 95, *97*, *103*, *105*, *112–115*, *123*, *142*, *144*, *150*, 171, 195, 212, *225*, *226*, 305, 309, 311, *327*, 339, 341, 344, *356*, 381–383, 385, *394*, *395*, 424, 431, 433
Kauno apyl. 20, 351
Kauno gub. 305, 310
Kazanė 306
Kėdainiai 288
Kelnas 79–81, 83, 164, 172
Kernavė 134
Kijevas 11–13, 18, 40, 56, 64, 136, 153, 206, 219, 325, 327, 332, 333, 354, 383, 386
Kinija 242, 272
Klaipėda 287, 288, 308, 313
Klaipėdos kraštas 305, 321
Kličenas 17
Knypava (Kneiphofas) 276, 277
Kolchidė 249
Konstanca 46, 404
Konstantinopolis 11, 12, 14–17, 64, 75, 210, 325, 397, 431, 436
Kotros vls. 64
Kozelskas 18
Kozlovas 17
Krakės 177, 226
Kražiai 140, 141, 144, 150, 156, 241–243, 253, 263, 266, 267
Kremenecas *163*
Kretinga 318
Krėva 390
Krymas 333, 354, 384, 397
Krymo chanatas 399
Krokuva 19, *20*, 29, *38*, 43–54, 56, 57, *61*, 63–69, 71–77, *78*, 80–83, 85, *91*, 92–94, *97*, 124, 128, *136*, *139*, *140*, *142*, 144, 145, *147*, *150*, *157*, 159, 163, 164, *166*, *168*, *169*, 173–175, 177, *179*, 182, *186*, 189, *193*, 194, 198, *205*, *206*, 207, 214–216, 219, *227*, *241*, *263*, *266*, 307–310, 319, *323*, 324, 325, *327*, 328–332, *333*, 334, 335, 340–344, 347–349, 357–359, *360*, 361, *362*, *392*, *394*, 397, 407, 408, 415, 424, 425, *426*, 431, 434
Krokuvos sr. 352
Kurnikas 95
Kvirinalis 27, 370

Lacijus 146
Leidenas 52, 140, 344
Leipcigas 49, 52, *53*, 54, *72*, 76, 80, 82, *88*, 93, *111*, *115*, *117*, *122*, 135, 164, 173, 174, 177, *188*, *191*, *197*, *205*, *244*, *255*, *259*, 273, *281*, 289, 310, *323*, 329, 424
Leningradas (dar žr. Peterburgas, Санкт-Петербург) *12*, *17*, *164*, *281*, 339, *373*
Lenkija (Lenkijos Karalystė) 21, *26*, 27, *30*, 37, 42, 45, 47–51, 53–55, *58*, 59, 65–68, *75*, *76*, 80, 83, *87*, 89, 91, *99*, 115, *124*, 134–136, 139, 148, 150, 154–156, 163, 164, 166, *168*, 169, *171*, 174, 175, 177, 179, 191–194, 197, 202, 205–207, 209, 211, 213, 214, 216, 222, 226, 242, 257, 262, 319, 320, *323*, 324, 326, *327*, 328, 329, 331, 337, 339, *342*, 349–353, *354*, *356*, 358, 359, 372–374, 381, 382, 384, 390, 392–398, 419, 424, 425, 437
Lyda 51, 211
Lietuva (dar žr. Didžioji Lietuva, Lietuvos DK, Lietuvos–Lenkijos valstybė) 7, 8, 11–17, 19, 43, 71, *72*, 75–77, 80, 85–87, 90, 92–94, 96–100, 102–108, 113, 115–118,

120–124, 127, 128, 134–140, 142–168, 170–175, 177, 179, 181–189, 191–198, 201, 202, 205–207, 209–213, 216–220, 223, 229, 230, 233, 235, 236, 241–244, 254, 258, 262–264, 267, 268, 272, 275, *277*, 285–310, 313, 315–317, 319, 320, 322–331, 333–344, 347, 351–353, 355, 357–359, 361, 363–365, 367, 369, 371–374, 376, 377, 379–382, 384, 385, 387, 389, 391–399, 408–411, 419, 421, 422, 425, 426, 428, 429, 431, 435, 436
Lietuvos Brasta 169, 193, 198, 204, 206, 213, 288, 427
Lietuvos DK (dar žr. Didžioji Lietuva, Lietuva, Lietuvos–Lenkijos valstybė) 11–17, 19, 20, 29, 35–38, 40–42, 45–47, 49, 51, 56, 60, 63–66, 69, 83, 100, 104, 105, 108, 112, 114, 116, 127, 132, 134, 139, 144, 149, 151, 153, 154, 163, 168, 171, 179, 180, 184–187, 205–207, 209, 210, 211, 215, 219, 222, 225, 285, 298, 319, 323–325, 327, 330, 333, 335, 337, 341, 347, 348, 355–359, 363, 372, 373, 379, 381–383, 385, 386, 389, 390, 392, 394–399, 401, 409, 419, 420, 422, 436, 437
Lietuvos–Lenkijos valstybė (dar žr. Didžioji Lietuva, Lietuva, Lietuvos DK) 26, 34, 35, 38, 40, 42, 56, 57, 59, 63, 117, 128, 139, 145–147, 154, 163, 164, 168, 170, 171, 177, 179–181, 194, 198, 207, 213, 223, 286, 325, 328, 332, 333, 344, 360, 363, 368, 369, 378, 386, 394–401, 403, 407, 418, 419
Lignica 408
Lionas 81
Lipicas 17
Liubekas 37, 328, 381, 437
Liublinas 19, *45*, *61*, 154, *196*, 216, *226*, *323*, *327*, 347, 425
Liubranskas 174
Liuvenas 93
Livonija 164, 168, 171, 195, 198, 201, 210, 216, 341, 398
Lodzė *45*, *61*, *196*, *226*, *323*, 425
Londonas 288, 309, 312, 318
Loskas 208
Luckas 219
Luokės par. 151
Lvovas 20, *30*, *50*, *69*, *86*, *139*, *146*, 226, *327*, *341*, 343, 349, *362*, *374*, *394*, *395*, 397, 425

Madridas *259*
Magdeburgas 37, 65, 165, 325, 328, 381, 383
Maišiagala 134, 140, 141
Maišiagalos apyl. 14
Marburgas 77
Maskva 11–13, 16, *17*, *22*, *26*, *27*, *29*, 30, *32*, *43*, 64–69, *107*, 134–138, *153*, 157, 169, *177*, 210, 215, 216, 219, 222, *238*, *281*, 296, 309, 313, 326, 333, *342*, 349, 359, 360, *362*, *365*, *369*, *373*, 374, *376*, 384, 392, 398, 399, *405*
Maskvos DK (dar žr. Moskovija) 17, 40, 65, 134, 153, 359, 384, 385, 390, 398
Mazovija 29, 359, 374
Mažoji Lietuva (dar žr. Prūsų Lietuva) *119*, 123, 304, 307–310, 321, 435
Mažoji Rusija 12, 18
Mcenskas 17
Medininkai (Žemaitijos), žr. Varniai
Medininkai 51
Melnikas 62, 329
Merkinė 51
Milanas 59, 64, 75, 324, 332
Minskas 168, 169, 210, 383
Mintauja 288
Miunchenas *279*
Mogiliovas 161, 343, 427
Mohačas 398
Moldavija 397
Moravija *87*, 156
Moskovija (dar žr. Maskvos DK) 135
Mstislavlis 13

Naugardas 383, 384, 427
Naugardukas 11, 51, 209, 329
Naumburgas *277*
Neapolio karal. 146
Neapolis *101*, 147, 260, 402, 405
Nemenčinė 51
Nemunaičiai 169
Nemunas 37, 38, 152, 243, 344, 381, 382, 423
Neris (Vilija) 60, 221, 222, 334, 383
Nesvyžius 168, 215, 242
Netesheimas 172
Niujorkas *66*
Niurnbergas 75, *115*
Nižnij Novgorodas 12, 13, 17, 18
Novgorodas 17
Novgorodas-Sieverskas 13
Novosilius 12, 13, 18

Odesa 99
Olandija 164, 239
Olyka 168, 215
Osečna 17
Oslas *100*, 234
Osvencimas 325

Pabaltijys 44, 93, 128, 328, 398
Paduja 164, 274, 342
Palanga 243
Palestina 215, 217
Paryžius *30*, 72, 73, 75, 77, 79, 80, 83, 161, *249*, 254, 289, 306, 310, 340, *374*
Pasvalys 140, 141
Persija 40, 153
Peterburgas (Petrogradas) (dar žr. Leningradas, Санкт-Петербург) 287, 289, 298, 306, 307, 309, 313, 320, 348–350, 363
Pinčovas 91

Plikasis kalnas, žr. Trijų kryžių kalnas
Plymutas *222*, 309, 312
Plockas 25, 26, 368, 407
Po 58
Polockas 219, 241, 242, 253, 266, 359, 383
Pontas 203, 267, 268, 273, 413
Poznanė 95, 140, *192*, 198, *206*, *226*, 310, 332
Praha *12*, 44, 46, 47, 54, 69, 296, 356
Prancūzija 94, 123, 124, 163, 164, 193, 196, 209, 211, 278, 332
Priekulė 108
Pripetė 20, 354
Prūsija (Prūsai, Prūsijos kunigaikštija, hercogystė) 30, 37, 71, 77, 85, 86, *87*, *88*, 97–99, 103–105, 108, 113–122, 124, 128–132, 142, 147, 151, 156, 162, 171, 193, 195, 212, 223, 276, 286, 298, 305, 308, 310, 315, 317, 321, 322, 329, 332, 343, 349, 381, 384, 398, 435, 437
Prūsų Lietuva (dar žr. Mažoji Lietuva) *103*, 113, *114*, *116*, 119, 122–124
Pskovas 168, 169, 384
Pultuskas 349, 363
Punios g., Virbalis 132

Radomas 76
Radomyslio aps. 356
Ragainė 96, 97, 114, 119, 131, 132, 307, 308, 310
Ragainės aps. 119, 131
Rakovas 209
Ramygala 51
Ramovė 59, 60
Raseiniai 15
Rastinėnai 242
Regensburgas 77, 78
Reinas 58
Riasna 17
Rietavas 305
Rietavo vls. 156
Ryga 37, 77, 86, 87, *120*, 168, 171, 195, 213, 215, 216, 289, 318, 381, 384, 437
Rytprūsiai 116, 310, 322
Rytų Europa 11, 102, 156, 356
Rytų Lietuva 52
Rytų Prūsija 62, 72, 89, 90, 92–94, 96–98, 107, 171, 175, 177, 193, 195, 200, 204, 276, 279, 285–303, 308, 315–317, 320, 321
Rodas 247
Roma *14*, 16, 17, 20, 25–27, 29, 31, 35, 38, 56–60, 63–66, 70, 73, 74, 81, 93, 94, 134, 135, 137, 146, 147, 149, 161, 164, 165, 171, 172, 176, 180, 185, 186, 191–198, 200, 208–210, 212, 213, 215, 217, *219*, 220, 222, 242, 243, 253, 254, 259, 261, 266, 272, 273, 275, 282, 285, *325*, 326, 327, 333, 334, 339, 340, 344, 352, 358–362, 368–370, 376, 383, 393, 394, 397, 398, 404–407, 425
Romos imp. (dar žr. Vokiečių imp.) 185, 186, 195, 239, 418
Rostokas 37, 77, 381
Rudnia 341
Rumunija 55
Rusija (Rusijos imp., Rusų valstybė, Rusia) 11, 12, 14, *17*, 45, 66, *87*, 134–137, 153, 156, 277, 298, 304–307, 309, 310, 317, 320, 326, 349
Rževas 17

Saksonija 273
Salantai 302
Sambija 192
Sandomiežas 211, 427
Sankt Galenas 76
Sarmatija 148, 149, 176, 208, 333, 427
Seinai 309
Sibiras 310
Sicilija 146
Siena 56, 85
Sila 413
Silezija 76, 384
Sirija 40, 153
Siška 17
Skitija 203, 375
Sluckas 215
Smolenskas 12, 13, 18, 168, 215, 327, 383
Sochačevas 171, 193, 194, 199
Sovietskas, žr. Tilžė
Staraviešė *242*
Starodubas 13
Stiksas 220, 221, 224
Strasbūras 74, 76, 77, 81, 83, 330, 331, 341, 427
Strėva 15
Sudervė 49
Suomija 339
Suvalkai 289
Suzdalė 13
Svyriai 51

Šalčininkai 51
Šiaurės Europa 93, 134
Šiaurės Vokietija 77
Špėjeris *66*, 209, 327
Štetinas (Ščecinas) 37, 381
Štralzundas 381
Štutgartas *415*
Švedija 134, 239, 339, 398
Šveicarija 77, 94, 121, 164, 175, 177, 343

Tabariškės 207
Taburnas 413
Talinas 171, 195
Tarybų Sąjunga 29, 339, 372
Tartaras 220, 221, 224

Tartu 171, 195
Tauragė 29, 373
Tauragnai 29, 373
Taurikos Chersonesas 333
Tesovas 17
Tiberis 273
Tikocinas 341
Tilžė 119, 120, 131, 132, 287, 298, 307–314
Tilžės aps. 119
Tirnovas 12
Tytuvėnai 309
Tiubingenas 77, 135, 192
Tolimieji Rytai 39, 153, 385
Tomai 273
Torūnė 37, 99, 332, 333, 359, 381
Trakai 30, 37, 49, 51, 180, 183, 215, 242, 329, 341, 374, 381, 383
Trakija 269
Tridentas 148, 157, 179, 196, 274, 430
Trijų kryžių kalnas (Plikasis kalnas) 222
Troja 228, 249, 331, 413
Trubčevskas 13
Turkija 147, 333, 399
Tverė 12, 13, 17, 18, 384

Ukmergė 51
Ukraina 21, 37, 99, 352, 354, 381
Upytės apyl. 15
Upsala *122*
Urbinas 362, 369
Usova 354, 355
Užvolgis 354

Vakarų Europa 15, 37–40, 52, 69, 83, 94, 102, 134–136, 138, 152, 153, 182, 199, 202, 204, 363, 381, 384–386, 393, 394, 396, 399, 408, 419
Vakarų Prūsija 320
Vakarų Ukraina 38, 384
Valakija 55, 169
Valkininkai 341, 342
Varmija 192, *357*
Varna 397
Varniai (Medininkai) 15, 49, 62, 145, 150, 151, 156
Varšuva 29, *30, 45, 50, 56, 61, 65, 83, 109, 139*, 169, *179, 192, 194, 196, 206, 226*, 289, 305, 309, 311, 312, *323*, 329, *350, 351, 354, 356, 360, 362*, 372, *373, 394*, 425
Vatikanas *63, 325, 359*, 425
Velikije Luki 17, 168
Venecija 27, 59, 72, 73, 75, 78–81, 145, 161, *170, 172*, 191, 193, *201*, 207, 301, 343, 357, 370, 399
Vengrija 54, 75, 147, 384, 397, 398
Verona 164, 191
Vidurio Europa 44, 45, 55, 108, 163, 356
Vidužemio jūra 40, 54, 137, 153, 385
Viena *11*, 52, 54, 67, 72, 76, 80, 81, 92, 331, 398
Vievis 435
Vilija, žr. Neris
Vilnia 60, 222, 334
Vilniaus gub. 305
Vilniaus vysk. 140, 327
Vilnius 8, *12–15*, 19, 20, *22, 23*, 25, 26, 30, 37, 38, 44, 46–49, 51, *52*, 54, 56, 60, 62–67, 69, *71*, 73, 75, 78, 80, 83, 85–87, 89–91, 93, 94, *95*, 96–99, *100*, 101, 103, *104, 106*, 107, *108, 109*, 111, *112*, 113, *114*, 115, *117*, 118, 120–123, *126*, 128, *133*, 134–136, 139–144, *145*, 147, 149–151, *152, 153*, 156–162, *163*, 164–166, 168–175, *177*, 179–181, 183, 184, 186, 189, 191–193, *194*, 195, 196, 198, 205, *206*, 207–216, 218–220, 222, 223, 226, 229, *231, 236, 239*, 241–243, 253, 263, 266, *267, 269*, 272, 274, *278, 280*, 285–288, 295–297, 301, 302, 304, *305*, 307, 309–313, 317–319, *322*, 323–329, *330*, 331–335, *336*, 339–343, 347, *348, 350*, 351, *354*, 357–361, 368, 374, 381–385, *394, 395, 413*, 421, *422, 423*, 424, 425, 428, 431–437
Virbalis 132, 433
Vysla 381
Vislica 163
Vitebskas 13, 162, 383
Vitebsko gub. 305
Vitenbergas 52, *77*, 78, 82, 87, 88, 92, 93, 135, 169, 174–178, 190, 192, 193
Vladimiras 11
Vokiečių g., Tilžė 132
Vokiečių imp. (dar žr. Romos imp.) 148, 207
Vokietija 56, 77, 87, 93, 94, 104, 124, 149, 192, 193, 203, 209, 254, 262, 277–279, 282, *286*, 289, 305, 326, *336*, 339
Volfenbiutelis 293
Volga 17
Voluinė 11, *163*
Vormsas 78
Vorskla 390
Vroclavas *65, 205, 241, 266, 323*, 327, *329*, 349
Vseluka 17

Žalgiris 37, 48, 49, 124, 381, 392–394, 401
Žemaičiai (Žemaitija) *15*, 44, 47, 51, 52, 56, 62, 123, 124, 141, 148, 150, 151, 154–156, 165, 174, 177, 186, 187, 193, 214, 263, 310, 320, 328, 329, 339, 342, 357, 391
Žemaičių vysk. *145*, 327
Ženeva 196

Вильнюс, žr. Vilnius
Ленинград, žr. Leningradas
Москва, žr. Maskva
Нежин *242*
Санкт-Петербург *11, 13, 26, 59, 360, 389*

Sudarė ir parengė
Mikas Vaicekauskas

Maketavo
Vida Daškuvienė

Išleido
Lietuvių literatūros ir
tautosakos institutas
2055 Vilnius, Antakalnio g. 6
tel. (+370 2) 22 53 32
fax (+370 2) 61 62 54
el. paštas knyga@llti.lt
svetainė internete www.llti.lt

Spausdino
IĮ Petro ofsetas
2005 Vilnius, Žalgirio g. 90
tel. (+370 2) 73 33 47
fax (+370 2) 73 31 40